

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI**

XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI

Axborotnoma OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi 223/4-son qarori bilan biologiya, qishloq xo‘jaligi, tarix, iqtisodiyot, filologiya va arxitektura fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

**2026-5/4
Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi
2006 yildan boshlab chop qilinadi**

Xiva-2026

Bosh muharrir:*Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.***Bosh muharrir o‘rinbosari:***Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.***Tahrir hayati:**

Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.
Abdullayeva Muborak Maxmusovna, b.f.d., prof.
Abduhalimov Bahrom Abduraximovich, t.f.d., prof.
Agzamova Gulchexra Azizovna, t.f.d., prof.
Aimbetov Nagmet Kalliyevich, i.f.d., akad.
Ametov Yakub Idrisovich, b.f.d., prof.
Babadjanov Xushnut, f.f.n., prof.
Bahodirova Feruza Bahodir qizi, PhD, dots,
Bobojonova Sayyora Xushnudovna, b.f.n., dos.
Bekchanov Davron Jumanazarovich, k.f.d.
Buriyev Xasan Chutbayevich, b.f.d., prof.
Gandjayeve Lola Atanazarovna, b.f.d., k.i.x.
Davletov Sanjar Rajabovich, tar.f.d.
Durdiyeva Gavhar Salayevna, arx.f.d.
Ibragimov Baxtiyor To‘laganovich, k.f.d., akad.
Izzatullayev Zuvayd, b.f.d., prof.
Ismailov Is‘haqjon Otabayevich, f.f.d., prof.
Jumaniyozov Otaboy, f.f.d., prof.
Jumaniyozov Zoxid Otaboyevich, f.f.n., dos.
Jumanov Murat Arepbayevich, b.f.d., prof.
Kadirova Shaxnoza Abduxalilovna, k.f.d., prof.
Qalandarov Nazimxon Nazirovich, b.f.f.d., k.i.x.
Karabayev Ikramjan Turayevich, q/x.f.d., prof.
Karimov Ulug‘bek Temirbayevich, DSc
Karimov Ravshanbek Allayarovich, PhD, k.i.x.
Kurbanbayev Ilhom Jumanazarovich, b.f.d., prof.
Kurbanova Saida Bekchanovna, f.f.n., dos.
Qutliyev Uchqun Otoboyevich, f-m.f.d., prof.
Lamers Jon, q/x.f.d., prof.
Maykl S. Enjel, b.f.d., prof.
Maxmudov Raufjon Baxodirovich, f.f.d., k.i.x.
Mirzayev Sirojiddin Zayniyevich, f-m.f.d., prof.
Matniyozova Hilola Xudoyberganovna, b.f.d., prof.
Masharipova Feruza Jumanazarovna, PhD

Mirzayeva Gulnara Saidarifovna, b.f.d.
Najmeddinov Axmad Raxmatovich PhD, dotsent
Norbayeva Shukurjon Xayitbayevna, f.f.f.d., dots.
Omonov Mamatqobil Ismoilovich, b.f.d., dots.
Pazilov Abduvayit, b.f.d., prof.
Razzaqova Surayyo Razzoqovna, k.f.f.d., dos.
Ramatov Bakmat Zaripovich, q/x.f.n., dos.
Raximov Raxim Atajanovich, t.f.d., prof.
Raximov Matnazar Shomurotovich, b.f.d., prof.
Raximova Go‘zal Yuldashovna, f.f.f.d., dos.
Ro‘zmetov Baxtiyar, i.f.d., prof.
Ro‘zmetov Dilshod Ro‘zimboyevich, g.f.n., k.i.x.
Ruzmetov Davron Ibrogimovich, PhD, dots.
Salayev San‘atbek Komilovich, i.f.d., prof.
Saparbayeva Gulandam Masharipovna, f.f.f.d.
Saparov Kalandar Abdullayevich, b.f.d., prof.
Safarov Alisher Karimdjaniyevich, b.f.d., dos.
Sirojov Oybek Ochilovich, s.f.d., prof.
Sobitov O‘lmasboy Tojxmedovich, b.f.f.d., k.i.x.
Sotipov Goyipnazar, q/x.f.d., prof.
Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, b.f.d., akad.
Xolliyyev Askar Ergashevich, b.f.d., prof.
Xolmatov Baxtiyor Rustamovich, b.f.d.
Cho‘ponov Otanazar Otojonovich, f.f.d., dos.
Shakarboyev Erkin Berdikulovich, b.f.d., prof.
Ermatova Jamila Ismailovna, f.f.n., dos.
Eshchanov Ruzumboy Abdullayevich, b.f.d., prof.
O‘razboyev G‘ayrat O‘razaliyevich, f-m.f.d.
O‘rozboyev Abdulla Durdiyevich, f.f.d.
Hajiyeva Maqsuda Sultonovna, fal.f.d.
Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.
Xudayberganova Durdona Sidiqovna, f.f.d.
Yuldashev Xamza Kamalovich, PhD
Zaripova Ranojon Zaripovna, PhD, dotsent

Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.-№5/4 (138), Xorazm Ma‘mun akademiyasi, 2026 y. – 390 b. – Bosma nashrning elektron varianti - <https://www.mamun.uz/bulletin>

ISSN 2091-573 X

Muassis: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi mintaqaviy bo‘limi – Xorazm Ma‘mun akademiyasi

MUNDARIJA

Abdraymova Sh. Human-AI collaboration in translation	6
Abdullayeva D.A. Leksik qarama-qarshilikda aksiologik omil	8
Abdullayeva F.A. Anni Ernoning "Les années" ("yillar") romanida ayol subyekti va ijtimoiy-madaniy xotira uyg'unligi	12
Abdullayeva M.M., Umarova N.R. Shavkat Rahmon she'rlaridagi metaforalarning lingvomadaniy tahlili	14
Abdullayeva M.U. O'zbek tili pragmatik birliklarining kognitiv-interpretativ modellari: lisoniy va nolisoniy bilimlar integratsiyasi	16
Abdullayeva Z.M. Nutqda emotsiyalarni ifodalashda paralingvistik vositalarning kommunikativ roli	18
Abdurazzaqova G.A., Usmonova Sh.Y. Turli tizimli tillarda hurmatning leksik va grammatik vositalari	21
Abdurazzaqova G.A., Usmonova Sh.Y. Internet tilining tilshunoslikdagi o'rni	23
Abdusalomova M.T. O'zbek tilida raqamli neologizmlarning shakllanish mexanizmi: terminologik va sotsiolingvistik tahlil	25
Abdusattarova Sh.B. "Nurlanish" va "Salem shaharchasi" romanlarida gotik poetik model	27
Abduvahabova M.A. Folklor diskursida portret tushunchasi va uning ijtimoiy xususiyatlari	29
Abduvahabova M.A. Folklor diskursida qahramonlar portretining go'zallik parametrlari	32
Abduvaxabova D.N. Ekolingvistikaning nazariy asoslari va fan sifatida shakllanish bosqichlari	35
Ahadova H.Z. Modallikning lingvomadaniy xususiyatlarining bolalar adabiyotida qo'llanilishi	37
Akbarova M.Sh. Tilning badiiy estetik vazifasi	39
Akramova N.A. Glyutonik pragmatonimlar ishtirokidagi frazeologik birliklar lingvomadaniy tahlili	41
Alaudinova D.R., Amanova B.N. Ingliz va o'zbek tillarida meronomik birliklar tadqiqi	43
Aliyeva N.X., Azizova S.V. A linguopragmatic analysis of positive politeness strategies	46
Allamuratova X. Turkiy xalqlar dunyoqarashida hayvonlarga sig'inish va uning antroponimlarda aks etishi	48
Aminova N.B. Binar oppozitsiyalarni buzish: Derrida nazariyasi asosida Jasmin Darznikning "Song of a captive bird" romani tahlili	51
Amirova Z.O. Lingvokulturologiya: til va madaniyat o'zaro munosabati	53
Aripova N.R. Problems of the lexicographic interpretation of neologisms in the construction industry	56
Artikov J.A. Jadid translation strategies and modern equivalence	58
Asanova N., Kuziev S.I. Pragmatic adaptation of english advertising in translation into uzbek	60
Asqarova Sh.K. "Alpomish" dostonida milliy marosimlarning lingvomadaniy jihatlari	62
Asronova M.M. Diskursning xususiyatlari va agent kontsepsiyasi	65
Ataullayeva S. Abdulla Qahhor va Ketrin Mensfild hikoyalarida begonalashuv fenomeni hamda bilvosita psixologik ifodaning badiiy-estetik talqini	67
Azimova A.A. Ingliz tilidagi kinetik harakat vositalarining morfologik va sintaktik tahlili	70
Azimova S.X., Ubaydullayeva N.X. Requests and offers in english and russian pragmatics: classification and communicative functions	72
Azimova S.X., Ubaydullayeva N.X. Comparative analysis of english and russian communication strategies in requests and offers	75
Azizova S.B. Koreys va o'zbek maqollarida zoonimlarning lingvokulturologik xususiyatlari	77
Azizov S.U. "Adolat" konseptining universal va milliy-spetsifik komponentlari: lingvokognitiv tahlil	80
A'zamova G.S. Emotsional diskurs	84
Babakulov Y.I. A comparative perspective of the concept of the unseen world in English and Uzbek literature	86
Baisov A.S. Dialogik tafakkur va nutq shakllarining xilma-xilligi	88
Barotova S.U. Ma'naviy qadriyatlar tushunchasining konsept sifatida shakllanishi	92
Begjigitova D.A. O'zbek dialektologiyasida qipchoq lahjasi tadqiqotining yangi bosqichi asoschisi	95
Boboqulova G.Sh. Moddiy madaniyatni ifodalovchi birliklarning tarjimada berilishi	97
Boltayeva O.J. Kasb kamoli ta'rifida	100
Boymurodova G.M. Ingliz va o'zbek xalq maqollarida mehnat konsepti: statistik va lingvomadaniy yondashuv	102
Bozorova G.Z. Tibbiy terminlarni me'yorlashtirish mezonlari	105
Bozorova R.Sh. Gidropoetonimlarning semantik va etnolingvistik xususiyatlari	108
Buriyeva F. Salomat vafo ijodidagi tilsimlar	110
Burxonova Y.B., Jurayev I.M. Turli semali frazeologik birliklarning semantik tahlili	116
Do'smatov S.T. Abu Mansur As-Saolibiyning adabiy-ilmiy merosi va "Yatimat ad-dahr" tazkirasining manbahunoslikda ahamiyati	118
Egamova Sh.Dj. Alisher Navoiy "Saddi Iskandariy" asari leksikasida sinonimlarning ifodalanishi	121
Elchayev Z.A. A comparative lexicographic analysis of behavioral verbs in english and uzbek languages	123
Elchayev Z.A. Ingliz va o'zbek tillarida xulq-atvor fe'llarining tasviri va ikki tili lug'atdagi ifodasi	125
Eminova U.X., G'aniyeva D.A. Ingliz va o'zbek tillarida "vaqt" konseptining metaforik talqini: qiyosiy yondashuv	127
Ergasheva N.K. Clipping, compounding, and phrasal verbs: an analysis	129
Ergasheva N.X. Kognitiv lingvistik doirasida metonimyaning konseptual tabiati va modellari	131
Esajonova F.G'., Yusupova S.A'. Mehmonxona va turizm servisinde nutqiy etiket: o'zbek va ingliz tillaridagi o'xshashlik va tafovutlar	134
Esajonova F.G'., Yusupova S.A'. Application of positive politeness strategies in restaurant service encounters: a corpus-based pragmatic analysis	136
Eshmuratova T.A. Kommunikativ jarayonda kinodiskurs va kinossenariy tahlili	137
Eshnazarova K.U. A pragmatic and linguocultural analysis of money-related phraseological units in english and uzbek	140
Fayziyeva K.A. Amerikacha orzu va amerikacha fojia	143

Fozilov M.M. Ingliz adabiy ertaklaridagi zoonimlarni o'zbek tiliga tarjima qilishning o'ziga xos xususiyatlari	145
G'ofurova N.M., Yusupova S.A. Linguopoetic features of figurative meaning in "1984" by G.Orwell	148
Ho'shboqova G.F. Toponimik va brendga asoslangan nomlarning internet diskursidagi lingvistik xususiyatlari	151
Ibodullayeva D.B. Ingliz va o'zbek teatr terminlarida monosemantik va polisemantik xususiyatlar	153
Ibragimova B.T., Sobirova Z.M. Cognitive and psycholinguistic foundations of the development of metalinguistic awareness in childhood	156
Ibragimova I.A., Yusifjanova O.A. Shavkat Rahmon she'riyatida o'xshatishlarning verballashuvi	158
Ibrohimova N.I., Usmonova Sh.Y. Equivalence issues in translating landscape terminology	160
Ilmiyaminova O.H. Ingliz va o'zbek tillarida olmoshlar tizimining qiyosiy tahlili	162
Iminjanov B.X. She'riyatda ismlarga yuklangan ma'no xususida	164
Isaqova E.D. Flora va fauna konseptiga oid tez aytishlarning semantik maydoni	168
Ishanchayeva Sh.B. Ma'rifatparvarlik davri ayol ijodkorlari nutqida milliy uyg'onish g'oyalarining lingvostilistik tadqiqi	170
Islomova M.Z., Kabulova U.S. Ingliz va o'zbek tillarida evfemizimlar va ularning pragmatik xususiyatlari	172
Ismoiljonova N.E. A Comparative linguocultural study of humor and irony in Uzbek and English languages	176
Ismoilova Sh. Poetik obrazlarning milliy-madaniy xususiyatlari va ularning tarjimadagi transformatsiyasi	178
Jo'raxolova B.Q. Ayol - quvonch konseptual metaforasining nemis va o'zbek tillaridagi paremiyalarda voqelanishi	181
Jo'rayeva G.E. Iymon, e'tiqod, haq tasviri	185
Jo'rayev I., Saminjonova S.M. Ingliz tili grammatikasining qiymati va uning tarkibiy xususiyatlari	187
Jurayeva M.Yu. The role of conceptual metaphors in proverbs	189
Jurayeva S.A. Ingliz va o'zbek tillaridagi zoonim komponentli frazeologizmlarning semantik tahlili	192
Jurayeva S.H., Aliyeva N.X. Types of english and uzbek humor and their communicative strategies	195
Jalolova G. Chingiz Aytmatovning "Jamila" asarida qahramon ruhiyatining ifodalanishi	197
Karimova Sh.B., G'ofurova N.M. O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" asaridagi ko'chimlarning semantik va uslubiy tahlili	199
Karimova Sh.B., Khudoyorov D.D. Universal and language-specific features of the concept of brotherhood in uzbek and english	202
Kenjayeva A.A. Siyosiy diskurs, gender va lisoniy identiklikning nazariy asoslari	204
Kiryigitova N.Z. Inson va borliq tushunchalarining falsafiy talqini	207
Kodirova D.M. Nemis tilidagi "mehnat" konseptining leksik-semantik xususiyatlari	209
Kozieva I.K. Classification of nicknames in modern research	212
Kuranbayeva F.S. O'zbek xalq ertaklari tilida milliy mentalitetni ifodalovchi til birliklarining pragmatik va semantik xususiyatlari	215
Kurbaniyazova M.R. Gastronomik metaforalar: obrazlilik va madaniy transfer	217
Luxmonova M.Sh., Yusupova S.A. Translation strategies for rendering english humor in russian: linguocultural and pragmatic aspects	219
Madaminova M.D., Yunusova H. The system of metaphorical models in english scientific discourse	222
Malikova G.T. Jurnalist obrazining xorij badiiy adabiyotidagi talqini	224
Mamadaliyeva G.D. Jadid dramaturgiyasida ayol obrazi: Hamzaning "Maysara ishi" asarida qaramlik va inqilobiy kurash	226
Mamadjanova K.X. Nemis va o'zbek tillarida "sayohat" konseptining semantik va pragmatik xususiyatlari	229
Mamajonova H.N., Yusupova S.A. Nonverbal signals and the expression of refusal in spoken interaction: a linguo-pragmatic analysis	232
Mamataliyeva N.X. "Scara Brea" yodgorligining madaniy xususiyatlari va lingvomadaniy tahlili	234
Mamatova Z.R. Ingliz tilida so'roq va javob fe'llarining leksik jihatlari tahlili	237
Mamitova M. Oila mavzusi bilan bog'liq o'zbek-turk maqollarida obrazlar tizimi va badiiy qiyofasi	239
Marufova S.M., Mirzayeva D.I. Bolalar nutqida rang tushunchalarining shakllanishi: psixolingvistik yondashuv	242
Marufova S.M., Mirzayeva D.I. Rang terminlarining tarjimada berilishi va ma'no yo'qotish muammolari	244
Marufova S.M., Mirzayeva D.I. Rang leksikasining universalligi va o'ziga xosligi	246
Marufova S.M., Mirzayeva D.I. Rang ramziyligida tillararo o'xshashlik va tavofutlarni tahlili	248
Marufova S.M., Mirzayeva D.I. Rang leksikasining gender va ijtimoiy omillar bilan bog'liqligi	250
Matyakubov X.X. Onomastik birliklardagi ishonch-aqida bilan bog'liq qatlamning lingvomadaniy tahlili	252
Maxanova F.M. O'zlashma so'zlarning ishlatilishi madaniy qadriyatlardagi o'rni	255
Maxkamova M.A. Paralingvistik lakunalarning madaniyatlararo muloqotdagi xususiyatlari	257
Maxmudjonova G.Z., Quziyev S.I. O'zbek va ingliz tillarida 'o'g'il' konseptini tarjima qilish strategiyalarining qiyosiy tahlili	259
Maxmudova R.O. Cultural adaptation of humor in audiovisual translation	261
Mengniyozova G.T., Gulboyeva M.K. A comparative analysis of the detective hero in works by Arthur Conan Doyle and Agatha Christie	264
Meylieva G.M. Jek London ijodida inson tabiatining badiiy-falsafiy interpretatsiyasi	266
Mirraximova G.Sh. O'zbek va ingliz tillarida baholash kategoriyasining qiyosiy tahlili: "yaxshi" va "yomon" konseptlari misolida	268
Mirzayeva D.I., Yunusova T.R. Linguistic examination of household vocabulary in english and uzbek languages	271

Mirzayeva D.I., Yunusova T.R. Contextual use of the term household differences in scientific popular and official-statistical discourse	273
Mirzayeva D.I., Shodmonova Sh.Sh. A contrastive study of similes in uzbek and english from a stylistic viewpoint	276
Mirzayeva P.U. Setting – as a means of character formation in Louise Erdrich's Oeuvre	278
Movlanova R.M. Xalqaro moliya tashkilotlari hujjatlari tarjimasida ekvivalentlikni ta'minlashda madaniy omillar	281
Movlanova R.M. Xalqaro moliya tashkilotlari hisobotlari tarjimasida lingvistik va madaniy tafovutlar	283
Mo'minova M.B. Folklorda nabotot obrazlari va ularning badiiy- ramziy mohiyati	286
Mustaqimov Yu.M. Discourse analysis as a general methodological approach in linguistics	288
Muhammadsoliyev S.H. Xoja asarlarining qo'lyozma nusxalari va ularning o'rganilishi	291
Muhiddinova N. O'zbek va ingliz tillarida "ideal shaxs" konsepti	293
Muradova S.Z. Structural and semantic features of english and uzbek hydronyms: a cross-linguistic analysis	295
Muratova D.M. A bilingual corpus of tourism terminology and electronic glossaries for l2 experts: challenges and resolutions	298
Murodullayeva M.D. The role of neologisms in creating dystopian atmosphere and authorial style	300
Murtazaeva X.N. Ingliz va o'zbek tillarida bolalar kasalliklari terminologiyasining leksikografik xususiyatlari	303
Murtozayeva Z.M. Ingliz va o'zbek tillarida "jinoyat" va "xiyosat" konseptlarining morfologik va leksik-semantik xususiyatlari	305
Musayev A.S. O'zbek so'zlashuv nutqida "ko'k" va "yashil" so'zlarining xususiyatlari	308
Muxamedjanov F.M. Hissiy kechinmalarni bildiruvchi fe'llarning o'zbek va ingliz lug'atlarida izohlanishi	310
Muxamedova Sh.A. Ingliz va o'zbek tillarida murojaat birliklarining gender xususiyati	313
Nabiyeva Sh.I. O'zbek tilining izohli lug'atida o'zlashma so'zlarni imlosi	315
Nadirova L.M. Historical perspectives on hyperonymic units in international and uzbek linguistics	318
Nasirilloeva H.M. Sun'iy intellekt va tarjima san'ati: algoritmlar va inson omili	320
Nasriddinov D. The language of fantasy in ursula le guin's works	323
Nasridinov M.V., Rahmonova G. Tahdid nutqiy aktlarini tarjima qilishda pragmatik ma'noning saqlanish muammolari	327
Nasridinov M.V., Rahmonova G. Tahdid nutqiy aktining kommunikativ funksiyalari va kontekstual xususiyatlari	329
Nasrullaeva G.S., Haydarova D. Ingliz va o'zbek tillarida sinonimia va antonimiaga kognitiv yondashuv	331
Nazarova S.J. Hol komponentli gipotaksemalarda subordinatlarning struktur-semantik va tipologik xususiyatlari	334
Nekboyeva R.Z. Fitonimiyaning lingvistik tabiati: diaxronik, semantik va kognitiv yondashuvlar	336
Nishonova Sh.M. So'z o'zlashtirishning tillararo aloqani shakllantirishdagi lingvistik va funksional xususiyatlari	338
Nizomova N.A. Turli lingvomadaniy muhitlarda "makon" konseptual maydoni konstituyetlarining o'ziga xos xususiyatlari	341
Norkuziyeva D. A comparative-typological analysis of zoonyms and zoomorphisms introduced into the language system	344
Normatova M.B. Fossilization in second language acquisition: causes, mechanisms and pedagogical implications	349
Nuriddinova M.Sh. Ingliz va o'zbek tillarida ijtimoiy tarmoq leksikasining semantik maydoni va pragmatik funksiyalari	351
Nurmuhammad E.B. Nemis va o'zbek tillaridagi aforizmlarning lingvistik tabiati	354
Nusratilloeva D.N. Shukur Qurbon poetikasining badiiy talqini	356
Ochilova S.N. Xulq-atvorni ifodalovchi fe'llarning ma'no yagonaligi va lug'aviy ifodasi	359
Ochilova S.N. O'zbek izohli lug'atlarida xulq-atvor fe'llarining monosemantik modeli	360
Olimova X.V., Sodikov A.K. Analyses of contemporary english phrasal verbs from multiple linguistic viewpoints	362
O'ktamova A.I., Mirzayeva D.I. Hayvon ramzlarini o'rganishning nazariy asoslari	364
O'ktamova A.I., Mirzayeva D.I. O'zbek va ingliz tillarida hayvonlarga oid frazeologizmlar	366
O'ktamova A.I., Mirzayeva D.I. Hayvon ramzlarining milliy mentalitetdagi o'rni	368
O'ktamova A.I., Mirzayeva D.I. Adabiyot va folklorda hayvon obrazlari	370
O'ktamova A.I., Mirzayeva D.I. Hayvon ramzlari semantik va pragmatik tahlili	372
O'ralova N. Mumtoz adabiyotda ramziy dostonnavislik	374
O'razova I.N. Konstantin Paustovskiy "Gulmohilar" hikoyasining badiiy-estetik tahlili	377
Otaboyeva M.R. Muqaddas matnlarda xushmuomalalik strategiyalarining pragmatik xususiyatlari	379
Otajanova M.Sh. Ingliz va o'zbek tillarida "ishonch" va "shubha" konseptlarini o'rganishning nazariy-metodologik asoslari	382
Otajanova X.M., Quziyev S.I. Terminlarning so'z yasash modellari: ingliz va o'zbek tillarida neyroxirurgiya terminlaridagi strukturaviy o'xshashlik va farqlar	387

HUMAN-AI COLLABORATION IN TRANSLATION

Sh.Abdraymova, student, Kimyo International University in Tashkent, Tashkent

Annotatsiya. *Ushbu tadqiqot tarjima jarayonida inson va sun'iy intellekt o'rtasidagi hamkorlikning samaradorligini, ayniqsa post-editing va ish jarayoniga integratsiya qilish nuqtai nazaridan o'rganishga bag'ishlangan. Neyron mashina tarjimasi tezlik va qulaylik jihatidan sezilarli darajada rivojlangan bo'lsa-da, aniqlik, kontekstga moslik va madaniy sezgirlik bilan bog'liq muammolar hanz mavjud. Tadqiqotda sifatli (qualitative) yondashuv qo'llanilib, adabiyotlar tahlili hamda tarjima jarayonlarini kuzatish asosida xulosalar chiqarildi.*

Kalit so'zlar: *tarjimada sun'iy intellekt, mashina tarjimasi, post-editing, tarjima sifati, tarjima samaradorligi, inson tarjimasi, avtomatlashtirilgan tarjima tizimlari*

Аннотация. *Данное исследование посвящено изучению эффективности взаимодействия человека и искусственного интеллекта в процессе перевода, особенно в области постредактирования и интеграции рабочих процессов. Несмотря на значительный прогресс нейронного машинного перевода в скорости и доступности, остаются проблемы, связанные с точностью, контекстуальной уместностью и культурной чувствительностью. В работе использован качественный метод исследования, основанный на анализе научной литературы и наблюдении за процессами перевода.*

Ключевые слова: *искусственный интеллект в переводе, машинный перевод, постредактирование, качество перевода, эффективность перевода, человеческий перевод, автоматизированные системы перевода*

Abstract. *This study is an exploration into how effective human-AI collaboration is in translation, especially in the area of post-editing and workflow integration. While neural machine translation has made great strides and made rapid progress in speed and accessibility, concerns with accuracy, situational appropriateness, and cultural sensitivity still exist. A qualitative research design with literature analysis and observational insights in translation processes was used.*

Keywords: *Artificial Intelligence in Translation, Machine Translation, Post-Editing Machine Translation, Translation Quality, Translation Efficiency, Human Translation, Automated Translation Systems.*

Introduction. Translation has become a necessary tool to communicate between cultures since the globalization phase. Normally, translation was solely done by the translator, and it requires strong language literacy, cultural knowledge, and interpretative ability. But recent advances in artificial intelligence have shifted the game for translation. The advent of neural machine translation (NMT) has dramatically enhanced the quality of automated translations. AI-driven tools can output fluent and grammatically correct output in multiple languages in a matter of seconds. Nevertheless, machine translation solutions face challenges related to ambiguity, idiomatic expressions, and context-dependent meanings.

This study focuses on the impacts of AI-enabled human to machine collaboration on translation quality and efficiency, and aims to explore specifically how machine translation systems and human expertise are integrated when optimizing the translation pipeline. Instead of treating AI as a stand-in for human translators, this research proposes we consider collaboration a win-win with the two providing complementary contributions to the finished product. In particular, the study seeks to evaluate the level to which AI-guided translation can improve efficiency while maintaining or producing higher-quality translations. The current study also hopes to establish some problems encountered by people-AI teams alike—things that should be mentioned as part of the topic are over-reliance on technology, variability in machine translation quality, and special technical needs when translating post text. By taking into account these issues, the study aims to give the reader a total appreciation for what makes a collaborative translation model work.

Literature review. The development of translation technologies has undergone several significant stages, evolving from rule-based systems to statistical machine translation, and more recently to neural machine translation (NMT). Early systems relied on predefined linguistic rules, which limited flexibility and accuracy. Later, statistical approaches improved translation quality by

using probabilistic models based on bilingual corpora. However, the most transformative breakthrough came with the introduction of neural machine translation, particularly following the work of **Ashish Vaswani** et al. (2017), which introduced the Transformer architecture and significantly enhanced fluency and coherence in automated translations.

Despite these advancements, scholars such as **Philipp Koehn** (2020) argue that machine translation systems still struggle with deep contextual understanding and semantic nuance. Language is inherently complex and context-dependent, and while NMT systems generate grammatically correct outputs, they often fail to capture idiomatic expressions, cultural references, and pragmatic meaning.

The role of human translators remains crucial in addressing these limitations. According to **Anthony Pym** (2013), translation competence extends beyond linguistic knowledge to include interpretative and decision-making skills, which machines cannot fully replicate. Similarly, **Lynne Bowker** (2002) emphasizes that computer-assisted translation tools are most effective when used to support, rather than replace, human expertise.

A growing body of research highlights the importance of human-machine interaction in translation workflows. **Sharon O'Brien** (2012) conceptualizes translation as a form of human-computer interaction, where efficiency and usability depend on how well translators engage with technological tools. This perspective has led to increased interest in hybrid models that combine machine output with human intervention.

Results. This study adopts a qualitative research design to explore the effectiveness of human-AI collaboration in translation processes. A qualitative approach is considered appropriate as it allows for an in-depth analysis of experiences, interactions, and workflows between human translators and artificial intelligence systems, rather than focusing solely on numerical data.

The research is primarily based on a comparative and analytical framework. Three main translation approaches are examined: human translation, machine translation, and human-AI collaborative translation. These approaches are evaluated based on key criteria, including translation accuracy, fluency, contextual appropriateness, efficiency, and overall quality.

Post-Editing Machine Translation (PEMT)

Post-Editing Machine Translation (PEMT) has emerged as a central element in current translation tasks which is consistent with the growing integration of artificial intelligence (AI) systems into professional-level processes in professional linguistic activities. PEMT stands for Post-Editing Machine Translation. PEMT is a step in which human translators revise and enhance machine translation to verify machine translation for reliability, correctness, fluency, and context, while adding a human interpretation is performed. Instead of having to write a translation paper from bottom up the translator generates its first draft, based on machine translation process, the task of translation is quite different. This increase in significance is due to the ability of PEMT to increase process yields without sacrificing on quality.

Advantages of AI in Translation

Advantages of AI in Translation Artificial intelligence has introduced a whole new set of advantages that have seriously transformed the entire area of translation. Its most notable is speed and efficiency and One of the big benefits AI-driven translation systems can get mountains of text within seconds. This is particularly useful when time limits of writing are the subject (not a problem). This quick processing power enables clients to instantly translate immense quantities of content in relatively short periods which boost efficiency. Cost savings is also another significant benefit. However, traditional translation services are costly, particularly for large projects with multiple languages. AI tools, on the other hand, offer a cheaper solution by automating a larger proportion of the translation cycle.

The results of this study are consistent with the idea that human-AI collaboration improves the efficiency and quality of translation. The recent advances in artificial intelligence (AI) in the field of translation work led to the development of new processes of improving productivity with a fine edge of linguistic accuracy. Nonetheless, the success of this collaboration will rely on AI tools usage and human intervention. Pedagogically, these results underscore the need to adapt language education to technological advances. Translation training ought not only to involve AI tool usage training, but also the post-editing training for an AI-generated source. Modern translators face new challenges and opportunities like digital literacy which has become a core skill for them to utilize and evaluate technological products. In professional contexts, the role of translators is undergoing a major

transformation. The translator, far from being confined to just the producing one, is now taking on more and more the role of language editor and quality control specialist. To make this transition, skills such as critical thinking, decision-making, and technically capable work is now becoming increasingly important. Ethical issues are just as important in the debate of human–AI collaboration. Other problems such as data privacy, biases in AI models, and transparency in translation will have to be handled with great care. These AI systems are trained on massive datasets which may have biased or sensitive information in them. Therefore, translators and organisations must ensure ethical standards are adhered to where technology is involved. However, the study is limited in some ways. Because the study draws on qualitative data, its results may not be generalizable to all translation contexts. And moreover, the analysis is narrow, in the selection of examples and observations. There is a need to improve in depth understanding of the relationship between human and AI in terms of translation in the future to use quantitative methods with larger data.

Conclusion. Overall, these results demonstrate that human–AI collaboration is one of the most significant and transformational advancement in translation so far in human-AI systems interaction. As technology changes towards AI, its function as a tool in translation processes is growing more significant. But AI works best as a tool of support; augmenting human performance rather than replacing human translators. This research provides evidence that combining machine translation systems along with human expertise yields a well-balanced and efficient approach to translation design that can take advantage of their capabilities. Human translators revise machine-generated output and adjust it based on high standards for both error rates and text usability. This can not only lead to an increased quality output, but moves translation out of the realm of mere text production towards one based on text analysis and optimization. This necessitates a growing demand on translators to acquire skills such as technological proficiency, analysis, and judgement at the time of translation. Another significant implication of this research is that education and professional development must change. As the translation industry accelerates technology, we need our translators trained to be effective users of AI tools.. Thus, a proper choice of these tools leads to the development of collaborative translation models that can be developed and used without sacrificing performance.

REFERENCES:

1. Sharon O'Brien S. Translation as human-computer interaction // Translation Spaces. – 2012. – Vol. 1. – P. 101–122.
2. Philipp Koehn P. Neural Machine Translation. – Cambridge: Cambridge University Press, 2020. – 393 p.
3. Lynne Bowker L. Computer-Aided Translation Technology: A Practical Introduction. – Ottawa: University of Ottawa Press, 2002. – 185 p.

UO'K 81.23:164.012

LEKSIK QARAMA-QARSHILIKDA AKSIOLOGIK OMIL

D.A.Abdullayeva, f.f.n., dots., Toshkent amaliy fanlar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *Maqolada o'zbek tili materiallari asosida leksik qarama-qarshilikning aksiologik mazmun kasb etish mexanizmi tahlil qilinadi. Qarama-qarshi leksik birliklar jamiyatda shakllangan me'yor, baho va madaniy qarashlar bilan bog'liq holda shaxs, xatti-harakat yoki hodisaga nisbatan ijobiy yoxud salbiy munosabatni ifodalaydi. Shu asosda aksiologik qarama-qarshilik leksik ma'noning denotativ, konnotativ, me'yoriy va madaniy qatlamlari orqali namoyon bo'ladigan semantik hodisa sifatida yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *leksik qarama-qarshilik, aksiologik semantika, baholovchi sema, madaniy-me'yoriy kod, lisoniy ong, konnotativ qiymat.*

Аннотация. *В статье на материале узбекского языка анализируется механизм приобретения лексической противоположностью аксиологического содержания. Противоположные по значению лексические единицы, связанные с общественно закреплёнными нормами, оценками и культурными представлениями, выражают положительное или отрицательное отношение к личности, поступку либо явлению. Аксиологическая противоположность рассматривается как семантическое явление, проявляющееся через денотативный, коннотативный, нормативный и культурный слои лексического значения.*

Ключевые слова: *лексическая противоположность, аксиологическая семантика, оценочная sema, культурно-нормативный код, языковое сознание, коннотативная ценность.*

Abstract. *The article analyzes how lexical opposition acquires axiological meaning on the basis of Uzbek language material. Lexical units with opposite meanings, when associated with socially established norms, evaluations and cultural views, express a positive or negative attitude toward a person, action or phenomenon. Axiological opposition is interpreted as a semantic phenomenon manifested through the denotative, connotative, normative and cultural layers of lexical meaning.*

Key words: *lexical opposition, axiological semantics, evaluative seme, cultural-normative code, linguistic consciousness, connotative value.*

Kirish. Leksik qarama-qarshilik leksik birliklar ma'nosining muayyan belgi, o'lchov yoki baholash mezonini bo'yicha qarama-qarshi qutblarda tashkil topishini ifodalaydigan semantik munosabatdir. Uning aksiologik mohiyati zid birliklarning qadriyatlar tizimi, ijtimoiy me'yor va madaniy tajriba doirasida idrok etilishi bilan belgilanadi. Hajm, masofa, miqdor yoki holatga asoslangan qarama-qarshiliklarda asosan tavsifiy farq ifodalansa, axloqiy, diniy, ma'naviy yoki ijtimoiy bahoga daxldor birliklarda esa qarama-qarshilik shaxs, xatti-harakat, munosabat va ijtimoiy mavqeni qadriyatlar tizimi asosida baholash vositasiga aylanadi.

Har qanday zidlik umumiy belgi yoki o'lchov asosida farqlanadi; aksiologik qarama-qarshilikda esa bu farqlanish qadriyat mezonini, me'yoriy tasavvur va ijobiy yoki salbiy munosabat bilan to'yingan bo'ladi. Tadqiqotda baholovchi ma'noning zid birliklar tarkibida barqarorlashuvi, neytral ma'no nisbatlarining baholovchi tus olishi hamda leksik qarama-qarshilikning qadriyatlar tizimi bilan bog'lanish mexanizmi tahlil qilinadi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Aksiologik qarama-qarshilikning nazariy asoslari antonimiya, baholovchi semantika, aksiolingvistika, kognitiv semantika va lingvomadaniy yondashuvlar bilan bog'liq. Jahon tilshunosligida leksik qarama-qarshilikning semantik tabiati, antonimik juftliklarning kontekstda faollashuvi, nutqdagi vazifasi, kanoniklashuv mezonlari va konseptual shakllanishi D.A.Cruse, S.Jones, M.L.Murphy, C.Paradis, C.Willners kabi tadqiqotchilar ishlarida asoslangan [2; 5; 6; 11]. Bu qarashlar leksik qarama-qarshilikni til tizimi, nutqiy vaziyat va kognitiv tajriba bilan bog'liq semantik munosabat sifatida izohlash imkonini beradi.

O'zbek tilshunosligida leksik qarama-qarshilik masalalari, avvalo, antonim so'zlarning umumiy tavsifi, leksik-semantik tabiati, tuzilish turlari, shakldoshlik va ko'pma'nolilik bilan munosabati hamda leksikografik tizimlashtirish yo'nalishlarida o'rganilgan. Bu borada S.Mutallibov, S.Usmonov, A.Ishayev, B.Isabekov, R.Shukurov, Sh.Rahmatullayev, N.Mamatov kabi olimlarning ishlari muhim ilmiy tayanch vazifasini bajaradi [3; 4; 12; 13; 14; 15]. Xususan, B.Isabekovning hozirgi o'zbek tilidagi leksik antonimiyaga oid tadqiqoti, R.Shukurovning o'zbek tilidagi antonimlar haqidagi monografiyasi hamda Sh. Rahmatullayev, N.Mamatov va R.Shukurov tomonidan tuzilgan antonimlar izohli lug'ati o'zbek antonimiyasi masalalarini tizimli o'rganishda asosiy manbalar sirasiga kiradi [3; 13; 14].

Aksiologik va lingvomadaniy tadqiqotlarda baho, norma, subyektiv munosabat, muallif pozitsiyasi, ijtimoiy-axloqiy hukm, ijobiy-salbiy baho shkalasi, madaniy kodlar, lisoniy olam manzarasi, jamoaviy tajriba hamda milliy baholash mezonlari muhim nazariy masalalar sifatida talqin qilinadi. Jahon tilshunosligida bu yo'nalishning nazari asoslari N.D.Arutyunova, E.M.Volf, J.R.Martin, P.R.White, T.P.Krzeszowski kabi olimlar tadqiqotlarida yoritilgan [1; 7; 10; 16]. O'zbek tilshunosligida esa til, tafakkur, qadriyat va madaniy me'yor munosabatlari N.Mahmudov, D.Lutfullayeva, Sh.Xudaykulova singari olimlar qarashlarida lisoniy ong, leksik-semantik tizim hamda milliy-madaniy baholash mezonlari bilan bog'liq holda asoslangan [9; 8; 17].

Tadqiqot metodologiyasi va tahlil mezonlari. Tadqiqotda aksiologik ma'no bilan bog'langan leksik qarama-qarshiliklar asosiy tahlil birligi sifatida belgilandi. Bunday birliklar umumiy semantik maydonda o'zaro zidlanishi, ijobiy yoki salbiy bahoni ifodalashi, muayyan me'yoriy tayanchga ega bo'lishi hamda qadriyatlar tizimi bilan bog'liq baholovchi ma'noni faollashtirishi bilan aniqlanadi.

Tahlil leksik zidlik, baholovchi sema, baholash yo'nalishi, madaniy-me'yoriy asos va konseptual talqin mezonlariga tayanadi. Leksik zidlik qarama-qarshi birliklarning qaysi umumiy semantik belgi yoki baholash mezonini asosida munosabatga kirishini aniqlaydi. Baholovchi sema ma'no tarkibida baho komponenti mavjudligini ko'rsatadi. Baholash yo'nalishi qarama-qarshi qutblarning ijobiy yoki salbiy munosabat bilan bog'lanishini belgilaydi. Me'yoriy-aksiologik asos bahoning axloqiy me'yorlar, diniy qadriyatlar va ijtimoiy-madaniy tasavvurlar orqali shakllanishini ko'rsatadi. Konseptual talqin mazkur qarama-qarshilik ortida turgan umumiy baholash modelini

izohlashga xizmat qiladi. Tadqiqotda komponent tahlil, kognitiv-semantik tahlil, kontekstual tahlil va lingvomadaniy tahlil usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Aksiologik baho zid birliklarda turlicha barqarorlashadi. Ayrim juftliklarda u leksik ma'noning ichki belgisi sifatida mustahkamlanib, nutqiy vaziyatdan qat'i nazar ijobiy yoki salbiy munosabatni saqlaydi. *Yaxshi–yomon, ezgu–yovuz, foydali–zararli* juftliklarida zidlik umumiy baho, axloqiy me'yor yoki amaliy natija asosida yuzaga chiqadi. Bunday birliklar predmet va hodisalarni farqlash bilan birga, ularga nisbatan ijtimoiy, axloqiy yoki pragmatik bahoni ham ifodalaydi. Antonimik munosabatlarning umumiy ma'no maydoni va farqlovchi belgi asosida izohlanishi bunday birliklarning ichki tuzilishini tushuntirishga imkon beradi [2, 197–262; 11, 169–215].

Me'yoriy bahoga tayangan birliklarda aksiologik qarama-qarshilik leksik ma'noning barqaror qismi sifatida ko'rinadi. *Halol–harom, savob–gunoh, joiz–nojoiz* kabi juftliklarda zidlik ijtimoiy, diniy yoki axloqiy mezon bilan bog'langan. Bir qutb ruxsat, to'g'rilik, ma'naviy maqbullik va ijtimoiy e'tirofni bildirsa, ikkinchi qutb taqiq, nomaqbullik, javobgarlik yoki salbiy baho bilan nisbatlanadi. Bu birliklarda qarama-qarshilik me'yorga moslik va undan chekinish munosabatini lisoniy jihatdan ifodalaydi. Baholovchi semantika bo'yicha tadqiqotlarda baho ma'noning ichki tarkibiy qismi sifatida talqin qilinadi [1; 16].

Aksiologik mazmunning yana bir ko'rinishi predmet, rang, holat yoki sezgi tajribasiga oid birliklarning ko'chma baholash maydoniga o'tishi bilan bog'liq. *Oq–qora, toza–iflos, nur–zulmat, yorug'–qorong'i* kabi juftliklar lug'aviy asosida rang, jismoniy holat yoki ko'rish tajribasini bildiradi. *Oq ko'ngil, qora niyat, toza vijdon, iflos ish, nurli kelajak, jaholat zulmati* kabi qo'llanishlarda esa ular axloqiy, ruhiy va madaniy baholash vositasiga aylanadi. Bu jarayonda sezgi orqali idrok qilinadigan belgi axloqiy yoki madaniy baholash mezoniga ko'chadi. T.P.Krzeszowski qarashlari til ma'nosida qadriyat alohida semantik parametr sifatida amal qilishini ko'rsatadi [7].

Qarama-qarshi birliklarning aksiologik faolligi uch ko'rinishda namoyon bo'ladi. Birinchi guruhda baho leksik ma'noda barqarorlashadi. Bunga *yaxshi–yomon, halol–harom, savob–gunoh* juftliklari kiradi. Ikkinchi guruhda birliklar ko'chma ma'noda qo'llanish orqali baholovchi tus oladi. Bunga *oq–qora, toza–iflos, yorug'–qorong'i* juftliklari misol bo'ladi. Uchinchi guruhda baho nutqiy vaziyatda aniqlanadi. *O'z–begona, eski–yangi, shahar–qishloq* kabi juftliklar shular jumlasidandir. Masalan, *eski qadriyat* birikmasida *eski* davomiylik va an'anaviylik bilan bog'lanib ijobiy baho oladi. *Eski qarash* birikmasida esa yangilanishga to'sqinlik qiluvchi tasavvur sifatida salbiy talqin qilinadi.

O'zbek tilidagi aksiologik qarama-qarshiliklar milliy me'yor, ijtimoiy tajriba va madaniy baholash tizimini ifodalovchi muhim vositalardandir. *Halol–harom, savob–gunoh, nomusli–benomus, o'z–begona, ilm–jaholat* kabi qarama-qarshi birliklar ijtimoiy tajribada tan olingan axloqiy, madaniy va me'yoriy mezonlarni lisoniy jihatdan mustahkamlaydi [8; 17].

Halol–harom juftligi o'zbek milliy tafakkurida ruxsat va taqiq, poklik va nopoklik, to'g'rilik va nomaqbullik munosabatlarini birlashtiradi. *Halol mehnat, halol rizq, halol odam* kabi birliklarda ijobiy baho mehnat, niyat, munosabat va shaxsiy sifatga ko'chadi. *Harom luqma, harom ish, harom yo'l* kabi qo'llanishlarda salbiy baho diniy taqiq bilan birga axloqiy rad etilish va ijtimoiy javobgarlik mazmunini ham ifodalaydi. Mazkur juftlik moddiy harakat, ma'naviy niyat va ijtimoiy mas'uliyatni yagona baholash maydonida tutashtiradi.

Savob–gunoh qarama-qarshiligida baho xatti-harakatning ma'naviy oqibati bilan belgilanadi. *Savob* yaxshilik, mehr, yordam, saxovat va ma'qullangan amal ma'nolari bilan bog'lanadi. *Gunoh* taqiqlangan ish, axloqiy buzilish va ma'naviy javobgarlikni bildiradi. O'zbek nutqida bu birliklar xulqni baholash, axloqiy tanlovni yo'naltirish va shaxsiy harakatni ma'naviy mezon asosida talqin qilish vazifasini bajaradi. Ularning semantik ta'siri diniy tushuncha doirasidan kengayib, kundalik munosabatlarda ham baholovchi hukm sifatida faollashadi.

Shaxsning ijtimoiy-axloqiy qiyofasini belgilovchi birliklar alohida qatlamni tashkil etadi. *Nomusli–benomus, vijdonli–vijdonsiz, odobli–odobsiz* kabi juftliklarda baho insonning ichki nazorati, jamoa oldidagi mas'uliyati va xulqiy maqomiga qaratiladi. *Or, nomus, vijdon, odob* birliklari shaxsning ma'naviy butunligi bilan ijtimoiy baholanishini tutashtiradi. Ijobiy qutb axloqiy barqarorlik, uyat, mas'uliyat va me'yorga muvofiqlikni bildiradi. Salbiy qutb shu me'yordan chekinish yoki ma'naviy tayanchning zaiflashuvini ifodalaydi [8, 46–50; 17].

O'z–begona munosabati identitet, ijtimoiy masofa va madaniy mansublik mezonlari bilan bog'liq holda ishlaydi. *O'z odamimiz, o'z yurtimiz, o'z qadriyatlarimiz* kabi birliklarda tegishlilik ishonch, yaqinlik va umumiy madaniy maydonga daxldorlikni bildiradi. *Begona ta'sir, begona muhit,*

begona qarash kabi qo'llanishlarda tashqilik masofa, ehtiyotkorlik yoki madaniy nomuvofiqlik semalari bilan bog'lanadi. Bu qarama-qarshilikning baholovchi qiymati matn va vaziyatda aniqlanadi.

Ilm-jaholat juftligi ma'rifiy baholashning muhim ko'rinishidir. *Ilm* bilim, anglash, ma'rifat, taraqqiyot va ijtimoiy yuksalish bilan bog'lanadi. *Jaholat* bilimsizlik, mahdudlik, adashish va ma'naviy ortda qolish mazmunini ifodalaydi. *Ilm nuri, ilmli kishi, jaholat botqog'i, jaholat zulmati* kabi birliklarda bilim ijobiy, bilimsizlik salbiy baholash maydoniga joylashadi. Bu munosabat o'zbek tilida bilimning intellektual ustunlik bilan birga axloqiy va ijtimoiy kamolot belgisi sifatida baholanishini ko'rsatadi.

Aksiologik mazmun doim tayyor antonimik juftlik shaklida yuzaga chiqmaydi. *Katta-kichik* juftligi lug'aviy jihatdan yosh, hajm yoki daraja farqini bildiradi. *Kattaga hurmat, kichikka izzat* modelida u muomala odobi, ijtimoiy tarbiya va munosabat me'yori ifodalaydi. Bu modelda *katta* tajriba, maqom va mas'uliyat bilan, *kichik* e'tibor, mehr va tarbiyaviy munosabat bilan bog'lanadi.

Aksiologik qarama-qarshiliklarda baho yagona semantik asos bilan cheklanmaydi. *Halol-harom, savob-gunoh, nomusli-benomus* kabi birliklarda u axloqiy va diniy me'yor bilan, *oq-qora, toza-iflos, nur-zulmat, yuqori-past* kabi birliklarda esa ko'chma baholash mexanizmi bilan bog'lanadi. *Oq ko'ngil, qora niyat, toza vijdon, iflos ish, ilm nuri, jaholat zulmati, yuksak ma'naviyat, past niyat* kabi qo'llanishlarda rang, holat, yorug'lik va fazoviy belgi axloqiy, ma'rifiy yoki ijtimoiy bahoga ko'chadi.

Ayrim birliklarda baholovchi mazmun kontekstda aniqlanadi. *O'z-begona, yaqin-yot, ichki-tashqi, eski-yangi* kabi juftliklar doimiy ijobiy yoki salbiy qiymatga ega emas. *O'z yurt, o'z odam, o'z qadriyat* birikmalarida yaqinlik va ishonch kuchaysa, *begona ta'sir, yot qarash, tashqi bosim* kabi qo'llanishlarda masofa yoki nomuvofiqlik ma'nosi faollashadi.

Shu asosda aksiologik qarama-qarshiliklar o'zbek tilida leksik ma'no, ko'chma obraz va kontekstual baho kesishuvida yuzaga chiqadi. Bir juftlik bir necha baholovchi qatlamda faollashishi mumkin: *halol-harom* me'yor va poklik tasavvuri bilan, *ilm-jaholat* ma'rifiy baho va *nur-zulmat* obrazi bilan, *yuqori-past* esa makoniy farq va ijtimoiy-ma'naviy daraja bilan tutashadi. Bu holat leksik qarama-qarshilikning o'zbek tilida axloqiy, madaniy va ijtimoiy bahoni ifodalashdagi keng imkoniyatini ko'rsatadi.

Xulosa. Leksik qarama-qarshilik aksiologik mazmun kasb etganda zid ma'noli birliklar voqelikni farqlash vazifasidan tashqari, unga nisbatan ijtimoiy baho berish vositasiga aylanadi. Bunday munosabatda zidlik faqat semantik qarama-qarshi qo'yilish orqali emas, balki jamiyatda shakllangan me'yor, qadriyat, axloqiy mezon va madaniy tajriba bilan bog'liq holda anglanadi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, aksiologik baho zid birliklarda turlicha semantik maqomga ega. Ayrim juftliklarda baho leksik ma'noning barqaror tarkibiy belgisi sifatida namoyon bo'ladi; ayrimlarida esa kontekst, nutqiy vaziyat va madaniy assotsiatsiya orqali faollashadi. Shu jihatdan aksiologik qarama-qarshilik leksik birliklar o'rtasidagi zidlikning baholash tizimi bilan bog'langan ko'rinishi sifatida tavsiflanadi. Demak, aksiologik qarama-qarshilik zid birliklarning qiymat jihatdan tenglashmagan munosabatiga asoslanadi: bir tomon me'yor, maqbullik, e'tirof va ijtimoiy tasdiq bilan, ikkinchi tomon esa me'yordan chekinish, inkor yoki salbiy baho bilan bog'lanadi. Bu holat leksik qarama-qarshilikning baho, qadriyat va madaniy tajriba bilan aloqador kognitiv-semantik tabiatini asoslaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. Москва: Наука, 1988. 338 с.
2. Cruse D.A. Lexical Semantics. Cambridge: Cambridge University Press, 1986. xiv + 310 p.
3. Исабеков Б. Ҳозирги ўзбек тилида лексик антонимия: филол. фан. номз. дисс. Тошкент: ЎЗР ФА ТАИ, 1973. 118 б.
4. Ишаев А. Шаклдош антонимларга оид этюдлар // Ўзбек тили ва адабиёти. 1967. № 1. Б. 16.
5. Jones S. Antonymy: A Corpus-Based Perspective. London; New York: Routledge, 2002. xvii + 193 p. DOI: 10.4324/9780203166253.
6. Jones S., Murphy M.L., Paradis C., Willners C. Antonyms in English: Construals, Constructions and Canonicity. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. 186 p. DOI: 10.1017/CBO9781139032384.
7. Krzeszowski T.P. Angels and Devils in Hell: Elements of Axiology in Semantics. Warszawa: Energeia, 1997. 298 p.
8. Lutfullayeva D. Aksiologivstikaning ayrim tayanch tushunchalari xususida // "O'zbek tilshunosligining dolzarb masalalari" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. 2025. Vol. 1. № 6. B. 46–50. DOI: 10.5281/zenodo.17488654.
9. Маҳмудов Н. Зидият ва маъно тараққиёти // Ўзбек тили ва адабиёти. 2014. № 3. Б. 18–25.

10. Martin J.R., White P.R.R. The Language of Evaluation: Appraisal in English. Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan, 2005. 278 p. DOI: 10.1057/9780230511910.
11. Murphy M.L. Semantic Relations and the Lexicon: Antonymy, Synonymy and Other Paradigms. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. ix + 292 p.
12. Муталлибов С. Антоним сўзлар // Совет мактаби. 1955. № 4. Б. 28–30.
13. Раҳматуллаев Ш., Маматов Н., Шукуров Р. Ўзбек тили антонимларининг изоҳли луғати. Тошкент: Ўқитувчи, 1980. 232 б.
14. Shukurov R. O'zbek tilida antonimlar. Toshkent: Fan, 1977. 153 b.
15. Усмонов С. Антонимлар // Ўзбек тили ва адабиёти масалалари. 1958. № 2. Б. 33–40.
16. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. Москва: Наука, 1985. 228 с.
17. Xudaykulova Sh.S. O'zbek tili aksiologik leksikasining semantik-stilistik xususiyatlari: filol. fan. bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss. avtoref. Toshkent, 2022. 48 b.

UO'K 84.3-3:82-14:305.23

ANNI ERNONING “LES ANNÉES”(“YILLAR”) ROMANIDA AYOL SUBYEKTI VA IJTIMOIIY-MADANIY XOTIRA UYG'UNLIGI

F.A.Abdullayeva, tayanch doktorant, Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti, Namangan

ORCID ID: 0009-0009-4526-3019

Annotatsiya. Maqolada 2022-yilgi Nobel mukofoti sovrindori Annie Ernoning “Les Années” (“Yillar”, 2008) romanida ayol subyektining narratologik tashkil etilishi va uning XX asr ikkinchi yarmi Fransiya jamiyatining ijtimoiy-madaniy xotirasi bilan uyg'unligi tahlil qilinadi. M. Halbvaks, P. Nora va P. Burdye nazariyalari asosida muallifning “shaxsiy bo'lmagan avtobiografiya” strategiyasi va fotosurat ekfrazasi orqali individual va kollektiv xotiraning birikishi ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: Annie Erno, “Les Années”, ayol subyekti, kollektiv xotira, autosotsiobiografiya, Halbvaks, Nora.

Аннотация. В статье анализируется нарратологическая организация женского субъекта и его созвучие с социокультурной памятью Франции в романе А. Эрно “Les Années” (2008). На основе теорий М. Хальбвакса, П. Нора и П. Бурдьё рассматриваются авторская стратегия “безличной автобиографии” и экфразистические описания фотографий как механизм соединения индивидуальной и коллективной памяти.

Ключевые слова: Анни Эрно, “Les Années”, женский субъект, коллективная память, автосоциобиография, Хальбвакс, Нора.

Abstract. The article examines the narrative construction of the female subject and its harmonization with the socio-cultural memory of France in A. Ernaux's novel “Les Années” (2008). Drawing on the theories of M. Halbwachs, P. Nora and P. Bourdieu, it analyses Ernaux's strategy of “impersonal autobiography” and ekphrastic descriptions of photographs as devices that fuse individual and collective remembrance.

Key words: Annie Ernaux, “Les Années”, female subject, collective memory, autosociobiography, Halbwachs, Nora.

Kirish. Anni Ernoning “Les Années” (Yillar, 2008) romani XXI asr fransuz nasrining xotira haqidagi eng dadil tajribalaridan biridir. 2022-yilda Shvetsiya Akademiyasi yozuvchini “shaxsiy xotiraning ildizlari, begonalashuvi va kollektiv chegaralarini fosh qilishdagi jasorati va klinik aniqligi uchun” adabiyot bo'yicha Nobel mukofoti bilan taqdirladi [8]. Asarning birinchi jumlasiga muallifning poetik niyatini ifodalaydi: barcha tasvirlar bir kun yo'qoladi [1]. Romanda 1941–2006-yillar Ernoning bolaligidan qarilik ostonasiga qadar Fransiyaning siyosiy va madaniy o'zgarishlari bilan chambarchas o'rilib boradi. Mazkur tadqiqotning maqsadi ayol subyekti qanday narratologik vositalar bilan shakllantirilishini va uning ijtimoiy-madaniy xotira tuzilmalari bilan o'zaro munosabatini ochib berishdir. Ishning yangiligi shundaki, Ernoning olmosh almashtirish tizimi va fotosurat ekfrazasi M. Halbvaksning ijtimoiy xotira ramkalari hamda P. Noraning xotira makonlari nazariyasi bilan birlashtirilgan tarzda tahlil qilinadi.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqotda hermenevtik talqin va narratologik tahlil metodlari qo'llanildi. Asosiy nazariy poydevor M. Halbvaksning kollektiv xotira nazariyasi: shaxs xotirasi yakka holda mavjud bo'lmaydi, balki muayyan ijtimoiy ramkalar oila, sinf, din va millat doirasida shakllanadi [4]; individ esga olishga qodir bo'lishi uchun fikran shu kollektiv ramkalar tarkibiga

kirishi shart [4]. P. Nora millatni shakllantiruvchi simvolik tugunlarni yodgorliklar, sanalar, qo'shiqlarni "xotira makonlari" deb belgilaydi [5]. P. Burdye va J.-K. Passeron ko'rsatgan ta'lim tizimi orqali simbolik zo'ravonlik mexanizmi [3] uchinchi nazariy tayanch nuqta. Tahlil ob'ekti romanning Gallimard nashri (2008); sahifa raqamlari shu nashr bo'yicha keltiriladi.

Natijalar va tahlil.

1. "Men"ni rad etish va kollektiv ovozning shakllanishi.

Romandagi eng yorqin narratologik xususiyat birinchi shaxs olmoshining qat'iy rad etilishidir. Yakuniy qismda Erno yozajak kitobini "shaxsiy bo'lmagan avtobiografiya" (autobiographie impersonnelle) deb e'lon qiladi va unda "men" (je) o'rnini "u" (elle) hamda "biz" (nous, on) egallashini deklaratsiya qiladi [1]. Ushbu strategiyaning falsafiy asosi shundaki, yozuvchi o'zi haqida emas, balki "biz yashagan vaqt" haqida hikoya qilishi lozim; o'tib ketayotgan zamonni qayta tiklash uchun individual "men" juda tor vositadir. Bunday introspeksiya o'z-o'ziga sajda emas, balki kollektiv o'zlikni izlash vositasidir.

Romanning oilaviy tushlik sahnalarida bolalar "sukut bilan eshituvchi" shoshqaloqlar sifatida tasvirlanadi: kattalar tilidan oqib o'tayotgan ikkinchi jahon urushi va nemis bosqini haqidagi rivoyatlar bola xotirasiga shu qadar singib ketadiki, suhbat "biz ham guvoh bo'lganday tuyulgan kollektiv voqealarning buyuk hikoyasi"ga aylanadi [1]. Roman so'ngida hikoyachi o'limidan keyingi avlod oilaviy dasturxon atrofida uning tasvirini avval ism, keyin xira yuz, undan keyin esa anonim avlodning bir qismi sifatida saqlashini tasavvur qiladi [1]. V. Reidning kuzatishicha, "men"ning yo'qotilishi shaxsni avtobiografiya markazidan suzib chiqarib, individual orqali o'tadigan jamoatchiliklar uchun joy hozirlash bilan tengdir [6].

2. Fotosurat ekfrazasi va xotira makonlari.

Romanning kompozitsion asosi 1941–2006-yillarda olingan fotosuratlar zanjiri. Ularning hech biri matnga aslida bosilmagan, balki tilning so'zli vositalari bilan qayta yaratilgan. Birinchi tasvir 1941-yildagi sepiya rangli rasm: yostiqlik ustida o'tirgan chaqaloq qiz, "oilaviy arxiv parchasi", kichik burjua oilasining sahnalashtirilgan marosimi. Tasvirdagi qiz Anni bo'lishi mumkin, lekin u o'sha davrning, o'sha sinfning har qanday boshqa qizi bo'lishi mumkin: u o'zi va boshqalar tizimidir deb xulosa qilsa bo'ladi. Hikoyachi 1960-yillar boshida "biz ko'rgan" filmlar ro'yxatini keltiradi: "Cléo de cinq à sept", "L'Année dernière à Marienbad", Bergman va italyan kinematograflari ijodi [1] bo'lib, bu mexanizmni yozuvchi "palimpsest hissi" (aslida qadimda eski yozuv o'chirilib, uning ustiga yangi matn yozilgan qo'lyozma degani ya'ni eski yozuv izlari baribir bilinib turadi) deb ataydi [1]. Film, qo'shiq, sarlavha "tarmoqdan" keladi va unga qarab "biz" bir xil tushlar ko'ramiz bu aynan P. Nora bayon qilgan xotira makonlari mexanizmidir.

3. Gender, sinf va "sodda yozuv".

Erno ijodining markaziy mavzulari sinf va gender "Les Années"da bir butun ravishda namoyon bo'ladi. Ishchi sinf oilasidan chiqqan yozuvchi o'zini "sinfy ko'chuvchi" (transfuge de classe) sifatida qabul qiladi. G. Sapironing ifodasiga ko'ra, Erno ijodi sinf va gender munosabatlarida boshdan kechirilgan simbolik zo'ravonlikni etnografik aniqlik bilan ochib berishga qaratilgan [7]. 1963-yildagi noqonuniy abort tajribasi "Les Années"da "biz" umumiy ovoziga aylanadi bunda 1960-yillar boshidagi minglab fransuz qizlari shu xavfli yo'ldan o'tgan. Nobel ma'ruzasida muallif yozuv strategiyasini izohlab, "go'zal jumlar bilan tanaffus qilish" va "meni ichimdan kesib o'tayotgan yoriqni ochib ko'rsatish" zarurligini ta'kidlaydi [2]. "Sodda yozuv" (écriture plate) shu tariqa stilistik tanlovdan tashqari, etik va sotsial pozitsiyaga aylanadi ya'ni u kitobxonni voqealarning ijtimoiy haqiqati bilan bevosita to'qnashtiradi.

Xulosa. O'tkazilgan tahlil quyidagi xulosalarga olib keladi. Avvalo, Erno "Les Années"da "elle" va "nous", "on" olmoshlariga o'tish orqali ayol subyektini izolyatsiyadan chiqaradi va uni avlod portretining ramzi darajasiga ko'taradi. Shuningdek, fotosurat ekfrazasi va ommaviy madaniyat hodisalari P. Noraning xotira makonlari konsepsiyasi bilan badiiy uyg'unlikda ishlab, shaxsiy biografiyaga davrning ramziy tugunlarini olib kiradi. Yana bir fikr sifatida, Halbvaksning ijtimoiy ramkalar nazariyasi roman uchun ideal nazariy poydevor hisoblanadi, Burdyening simbolik zo'ravonlik kontsepsiyasi esa matnga sotsiologik o'lchov beradi. Eng muhimi, ikki o'lcham individuallik va umumiylik bir-birini taranglikda ushlab turadi, va shu taranglikdan asarning kuchli elegik ta'siri kelib chiqadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ernaux A. Les Années.– Paris: Éditions Gallimard, 2008. – 254 p.
2. Ernaux A. Le travail de l'écriture. Discours de réception du prix Nobel de littérature. Stockholm, 7 décembre 2022. URL: <https://www.nobelprize.org/uploads/2022/12/ernaux-lecture-french.pdf>

3. Bourdieu P., Passeron J.-C. La Reproduction.– Paris: Editions de Minuit, 1970.– 284 p.
4. Halbwachs M. Les Cadres sociaux de la mémoire.– Paris: Albin Michel, 1994 [1925].– 374 p.
5. Nora P. Entre Mémoire et Histoire // Les Lieux de mémoire. T. I / dir. P. Nora.– Paris: Gallimard, 1984.– P. XV–XLII.
6. Reid V. Collective Memory and Autobiography: Annie Ernaux's Les Années.– University of Glasgow ePrints, 2009. URL: <http://eprints.gla.ac.uk/44944/>
7. Sapiro G. Annie Ernaux, Ethnographer of Symbolic Violence // Institute for World Literature, Harvard University, October 2022. URL: <https://iwl.fas.harvard.edu/news/annie-ernaux-ethnographer-symbolic-violence-gisèle-sapiro>
8. The Nobel Prize in Literature 2022– Press Release. Stockholm: Swedish Academy, 6 October 2022. URL: <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/2022/press-release/>

UO'K 808.3

SHAVKAT RAHMON SHE'RLARIDAGI METAFORALARNING LINGVOMADANIY TAHLILI

M.M.Abdullayeva, mustaqil izlanuvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona
N.R.Umarova, f.f.d., prof., Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada Shavkat Rahmon she'rlaridagi metaforalar lingvomadaniy jihatdan tahlil qilinadi. Metaforalarning badiiy matndagi estetik, obraz yaratish va ma'naviy ifoda vositasi sifatidagi o'rni yoritiladi.

Kalit so'zlar: metafora, lingvomadaniyat, badiiy matn, poetik obraz, lingvopoetika, kognitiv metafora, milliy tafakkur, madaniy qadriyatlar

Аннотация. В данной статье анализируются метафоры в поэзии Шавката Рахмона с лингвокультурологической точки зрения. Освещается роль метафор как средства эстетического выражения, создания образности и передачи духовных смыслов в художественном тексте.

Ключевые слова: метафора, лингвокультура, художественный текст, поэтический образ, лингвопоэтика, когнитивная метафора, национальное мышление, культурные ценности

Abstract. This article analyzes metaphors in Shavkat Rahmon's poetry from a linguocultural perspective. It highlights the role of metaphors as a means of aesthetic expression, image creation, and the conveyance of spiritual meanings in literary texts.

Keywords: metaphor, linguoculture, literary text, poetic image, linguopoetics, cognitive metaphor, national mentality, cultural values

Kirish. Til va madaniyat bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan hodisalardir. Har bir xalqning dunyoqarashi, ruhiyati, qadriyatlari va tarixiy xotirasi til orqali namoyon bo'ladi. Ayniqsa, badiiy adabiyot tilning estetik imkoniyatlarini ochib beruvchi muhim soha hisoblanadi. Lingvomadaniy tadqiqotlarda badiiy matn xalqning ma'naviy olamini ifodalovchi manba sifatida qaraladi. Metafora esa badiiy matnning eng muhim poetik vositalaridan biri bo'lib, u orqali shoir abstrakt tushunchalarni obrazli shaklda ifodalaydi. Metaforalar nafaqat estetik vazifa bajaradi, balki milliy tafakkur va madaniy qarashlarni ham aks ettiradi.

Abiyotlar tahlili va metodologiyasi. Tilimizda o'xshatishga nisbatan ham metafora atamasi ko'p qo'llaniladi. Lekin metafora va o'xshatish orasida ma'lum farqlar bor. Bu farqlarni "Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari" asari muallifi M.Yo'ldoshev shunday taqqoslab beradi: "Metafora doimo ko'chma ma'noga asoslanadi; o'xshatishda esa so'z o'z ma'nosida keladi; metaforada maxsus ko'rsatkichlar bo'lmaydi; o'xshatishda esa o'xshatilayotganda maxsus vositalar ko'rsatkich sifatida ishtirok etadi; metafora bir komponentli bo'ladi ya'ni unda faqat o'xshovchi obyektning o'zi metaforani hosil qiladi; o'xshatishda ham o'xshatiluvchi obyekt, ham o'xshovchi obyekt keladi; metafora kengayish imkoniyatiga ega emas; o'xshatish esa kengayishi mumkin"[1, 45].

A.Potebnya metaforaga nisbatan qisqargan o'xshatish ta'rifini beradi. Arastu esa "siqiq o'xshatish" degan ta'rifni keltiradi. Metafora – bu narsa, voqea yoki belgilar orasidagi o'xshashlik asosida yuzaga keladigan ma'no ko'chishi bo'lib, ko'chma ma'no yaratishning eng keng tarqalgan usullaridan biri hisoblanadi [2, 246]. Boshqacha qilib aytganda, ko'chma ma'noning keng tarqalgan turi metaforadir. Ko'chma ma'nolarni atroflicha tadqiq etgan M.Mirtojiyev metaforalarning denotat o'xshashligi belgisiga ko'ra uch guruhga ajratadi: oddiy metafora, personifikatsiya, sinesteziya.

Bunda oddiy metafora – belgilarga qarab oddiy qiyoslash, personifikatsiya – jonlantirish orqali qiyoslash, sinesteziyada esa subyektiv holatda qiyoslash o'xshatish uchun asos bo'ladi [3, 33-37].

Lingvokulturologiyaga asoslangan ko'plab darsliklarda tilning lingvomadaniy birliklari bo'lgan maqol, ibora va o'xshatishlar bilan bir qatorda metaforalar ham tilga olinadi.

D.Xudoyberganova metaforaga shunday ta'rif beradi: “Metafora – (yun. metaphora – ko'chirish) bir obyekt nomini ikkinchi obyektga o'xshatish asosida ko'chirish, konseptuallashtirish turlaridan biri. Metaforalar nutqda so'z, birikma, gap va matn shaklida ifodalanadi” [4, 31].

Rus olimi N.S.Valgina metaforalarning uch turdagi ma'nolar orqali o'zaro bog'lanishini ta'kidlaydi: birinchisi – to'g'ridan-to'g'ri ma'no, ya'ni faktik axborotni ifodalovchi; ikkinchisi – ko'chma ma'no, konseptual mazmunni bildiruvchi; va uchinchi – qayta anglangan ma'no yoki ramz, ya'ni ichki, chuqur axborotni ifodalovchi. Unga ko'ra, bu ma'nolar yig'indisi metaforaning tag ma'nosini tashkil qiladi [5,94]. Keltirilgan tasnifdan bilishimiz mumkinki, uch xil ma'no birlashmasidan bizga tanish bo'lgan metafora yuzaga keladi. Uning bir qismi bo'lgan ko'chma ma'no esa aynan konsept bilan aloqador. Ya'ni biz metafora deb hisoblashimiz mumkin bo'lgan tushunchaning o'z va ko'chma ma'nolari mavjud. Uchinchi – qayta anglangan ma'no pragmatik jihatdan e'tiborga olinadigan qism bo'lsa, ko'chma ma'noni konseptual jihatdan ko'rishimiz mumkin bo'lar ekan.

Bugungi kunda kognitiv metaforalar nazariyasi turli sohalarda keng qo'llanilib, bilish jarayoni, tushunchalarni kategoriyalash, konseptualizatsiya, baholash hamda dunyoni anglashning samarali usullaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

M.Mirtojiyev “O'zbek tili semasiologiyasi” nomli monografiyasida metaforani hosila ma'no yuzaga kelishining eng faol shakllaridan biri sifatida ta'riflaydi. Uning fikricha, metafora tilshunoslikda hosila ma'noning paydo bo'lishiga xizmat qiluvchi va referentlar o'xshashlik asosida yuzaga keluvchi hodisadir. Bu qarash ko'plab tilshunolar tomonidan tan olingan [6, 48]degan fikrlarni aytib o'tgan.

Metaforalarning matn yaratishdagi ahamiyatini tadqiq qilishda, avvalo, metaforik ma'noga ega so'z yoki jumlaning mikromatndagi referensiyasini o'rganish zarurligini D. Xudoyberganova o'z ishida ta'kidlagan. Unga ko'ra, metaforik ma'noli birlik matn tarkibida asosan uch holatda paydo bo'ladi: 1) tushuncha ifodasi sifatida; 2) vaziyat ifodasi sifatida; 3) vaziyatlar majmuasi sifatida [6, 49]. Aslida, metafora tushunchani ifodalovchi vosita sifatida matnda so'z yoki so'z birikmasi ko'rinishida namoyon bo'ladi. U jumla tarkibida biror predmet, belgi yoki harakat-holatni boshqa bir predmet, belgi yoki harakat-holat bilan taqqoslash asosida mazmun ifodalashga xizmat qiladi.

Muhokama va natijalar. Shavkat Rahmon ijodida ham metaforalar salmoqli o'rin egallaydi. Shoir til birliklarini mohirona usulda qo'llash orqali yorqin tasvirlar yarata olgan. Buni quyidagi parchalar asosida tahlil qilamiz. Masalan, shoirning “Manzara” she'rini olaylik:

Oq sukunat porlar saharda
kun nurida yonib yaraqlab,
chopib kirar **sovuq shaharga**
yalangoyoq yashil daraxtlar.
Bir zumdayoq devordan oshib,
Ko'chalarga tarqab ketdilar.
Darchalarga yuzlarin bosib,
bolalarday qarar kattalar [7,4].

Shavkat Rahmonning ushbu she'ri poetik metaforalarga boy bo'lib, unda tabiat va inson ruhiyati o'zaro uyg'un holda tasvirlangan. She'r tarkibidagi metaforalar lingvomadaniy jihatdan o'zbek xalqining tabiat haqidagi tasavvurlari, estetik qarashlari va ruhiy olamini aks ettiradi. She'rning ilk misrasidagi “Oq sukunat porlar saharda” metaforasi chuqur poetik ma'noga ega. Bu yerda “sukunat” mavhum tushuncha bo'lsa-da, u “oq” rang bilan birikib obraz hosil qilgan. O'zbek milliy tafakkurida oq rang poklik, ezgulik, musaffollik va umid timsoli hisoblanadi. Shoir sukunatni “porlar” fe'li orqali nur sochuvchi hodisa sifatida tasvirlaydi. Natijada sukunat oddiy jimlik emas, balki ruhiy poklanish va tongdagi ilohiy osoyishtalik ramziga aylanadi. Lingvomadaniy jihatdan bu metafora sharqona tafakkurdagi ruhiy musaffollik tushunchasini ifodalaydi.

“Yalangoyoq yashil daraxtlar” metaforasi she'rning eng yorqin poetik birliklaridan biridir. Daraxtlarning “yalangoyoq” deb tasvirlanishi ularni insonlashtirish – personifikatsiya hodisasini yuzaga keltiradi. “Yashil” rang esa o'zbek madaniyatida bahor, hayot, yoshlik va yangilanish timsolidir. Shoir daraxtlarni shaharga chopib kirayotgan tirik mavjudot sifatida tasvirlaydi. Bu orqali

tabiatning uyg'onishi va inson hayotiga kirib kelayotgan bahor nafasi ifodalanadi. Lingvomadaniy jihatdan daraxt obrazi qadim turkiy va o'zbek tafakkurida hayot davomiyligi hamda tabiat bilan uyg'unlik ramzi sanaladi.

“Chopib kirar sovuq shaharga” misrasida ham metaforik ma'no mavjud. Bu yerda “sovuq shahar” faqat fasliy sovuqlikni emas, balki ruhiy sovuqlikni, insonlarning bir-biridan uzoqlashgan hayot tarzini ham anglatadi. Shoir tabiatni shaharga qarama-qarshi qo'yadi. Daraxtlarning shaharga kirib kelishi esa tabiiylikning sun'iy muhit ustidan g'alabasini bildiradi.

“Darchalarga yuzlarin bosib, bolalarday qarar kattalar” misrasida kattalarning bolalarga qiyoslanishi ham poetik metaforik mazmunga ega. Bu yerda inson qalbidagi tabiiylik va beg'uborlik hissi ifodalanagan. Bahor va yashillikni ko'rgan inson ruhiy jihatdan bolalarcha quvonch holatiga qaytadi. O'zbek xalq madaniyatida bola obrazi poklik va samimiyat ramzi hisoblanadi. Shoir aynan shu lingvomadaniy tushunchadan foydalanadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Shavkat Rahmon metaforalari o'zbek xalqining milliy tafakkuri, ma'naviy qadriyatlari va ruhiy kechinmalarini aks ettiruvchi muhim lingvomadaniy birliklardir. Shoir metaforalari orqali o'quvchini borliqni teranroq anglashga, inson ruhiyatini chuqur his qilishga va hayot haqida falsafiy mushohada yuritishga undaydi. Shu jihatdan Shavkat Rahmon she'riyati lingvomadaniy tadqiqotlar uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Йўлдошев М. Бадий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари. – Тошкент: Фан, 2007.
2. Шомаксудов А, Расулов И, Қўнғуров Р, Рустамов Х., Ўзбек тили стилистикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1983.
3. Миртожиев М. Лингвистик метафоралар таснифи. // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1973. – № 4.
4. Худойберганава Д. Лингвокультурология терминларининг қисқача изоҳли луғати. – Тошкент, 2015.
5. Mirtojiev M. O'zbek tili semasiologiyasi. – Toshkent, 2010.
6. Xudayberganova D. Matnning antropotsentrik tadqiqi. – Toshkent: “Fan” nashriyoti, 2012.
7. Rahmon Sh. Saylanma. – Toshkent, 1997.

UO'K 811.512.2:81.23:16

O'ZBEK TILI PRAGMATIK BIRLIKLARINING KOGNITIV-INTERPRETATIV

MODELLARI: LISONIY VA NOLISONIY BILIMLAR INTEGRATSIYASI

M.U.Abdullayeva, talaba, Namangan davlat pedagogika instituti, Namangan

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o'zbek tili pragmatik birliklarining kognitiv-interpretativ xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotd pragmatik ma'noning shakllanishida lisoniy va nolisoniy bilimlarning integratsiyasi asosiy omil sifatida qaraladi. Dolzarblik antropotsentrik tilshunoslik doirasida nutqiy birliklarni inson tafakkuri, kognitiv faoliyat va milliy-madaniy dunyoqarash bilan bog'liq holda o'rganish zarurati bilan belgilanadi. Maqolada pragmalingvistik va kognitiv yondashuvlar asosida implitsit birliklar, indirekt nutqiy aktlar va pragmatik markerlarning interpretatsiya mexanizmlari yoritiladi. Diskursiv, kontekstual va inferensial tahlil metodlari qo'llanilgan. Natijalarga ko'ra, pragmatik ma'no ko'pincha yashirin ifodalanadi va uni anglash tinglovchining madaniy hamda ensiklopedik bilimlariga bog'liq.*

Kalit so'zlar: *pragmalingvistika, kognitiv model, interpretatsiya, inferensiya, pragmatik birlik, implitsit ma'no, nolisoniy bilim, mental reprezentatsiya, diskurs, relevantiylik.*

Аннотация. *В статье рассматриваются когнитивно-интерпретативные особенности прагматических единиц узбекского языка. Особое внимание уделяется интеграции лингвистических и внеязыковых знаний в формировании прагматического значения. Актуальность исследования обусловлена необходимостью изучения языковых единиц в рамках антропоцентрической лингвистики, связывающей язык с мышлением и культурным мировоззрением. На основе прагмалингвистического и когнитивного подходов анализируются имплицитные единицы, косвенные речевые акты и прагматические маркеры. Используются методы дискурсивного и контекстуального анализа. Результаты показывают, что прагматическое значение часто выражается имплицитно и зависит от культурных и социальных знаний адресата.*

Ключевые слова: *прагмалингвистика, когнитивная модель, интерпретация, инференция, прагматическая единица, имплицитное значение, дискурс, ментальная репрезентация.*

Abstract. *This article examines the cognitive and interpretative features of pragmatic units in the Uzbek language. The study emphasizes the integration of linguistic and non-linguistic knowledge*

in the formation of pragmatic meaning. Its relevance is defined by the need to explore language units within anthropocentric linguistics, linking language with thinking and cultural worldview. Based on pragmalinguistic and cognitive approaches, implicit units, indirect speech acts, and pragmatic markers are analyzed. Discourse and contextual analysis methods are applied. The findings show that pragmatic meaning is often implicit and depends on the addressee's cultural and social knowledge.

Key words: *pragmalinguistics, cognitive model, interpretation, inference, pragmatic unit, implicit meaning, discourse, mental representation.*

Kirish. Tilshunoslikning zamonaviy bosqichida til birliklarini inson tafakkuri, muloqot faoliyati va ijtimoiy-madaniy omillar bilan bog'liq holda o'rganishga katta e'tibor qaratilmoqda. Antropotsentrik yondashuvga ko'ra, til nafaqat aloqa vositasi, balki insonning mental faoliyati va dunyoni idrok etish mexanizmlarini ifodalovchi tizim sifatida qaraladi [1]. Shu nuqtayi nazardan pragmalingvistika va kognitiv tilshunoslik integratsiyasi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

O'zbek tilshunosligida pragmatik birliklar asosan kommunikativ jihatdan o'rganilgan bo'lsa-da, ularning kognitiv-interpretativ tabiati yetarli darajada tadqiq etilmagan. Muloqot jarayonida ma'no faqat lisoniy shakl bilan emas, balki kontekst, nolisoniy bilimlar, milliy madaniyat va ijtimoiy tajriba orqali ham shakllanadi. Shu o'rinda pragmatik birliklarning yashirin ma'nolarini aniqlashda kognitiv modellar muhim ahamiyatga ega.

So'zlovchi kommunikativ maqsadni lisoniy vositalar orqali ifodalaydi, tinglovchi esa uni o'zining madaniy va ensiklopedik bilimlari asosida talqin qiladi. Masalan, "Yana keling", "Xudo xohlasa", "Soat ham kech bo'libdi" kabi birliklar bevosita ma'nodan tashqari qo'shimcha pragmatik mazmunga ham ega.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Pragmalingvistika tilshunoslikning kommunikativ faoliyatni o'rganuvchi muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Sh.Safarov pragmalingvistikani nutqiy birliklarning kommunikativ vaziyat bilan bog'liq holda o'rganilishini ta'kidlaydi. Olimning fikricha, nutqning haqiqiy mazmuni ko'pincha lisoniy shakldan tashqarida namoyon bo'ladi.

N.Mahmudov tilni antropotsentrik nuqtayi nazardan tadqiq etish zarurligini qayd etib, til va tafakkur munosabatlarini zamonaviy lingvistikaning markaziy masalasi sifatida baholaydi [2]. Olim til birliklarini insonning mental faoliyati bilan bog'liq holda o'rganish lozimligini ta'kidlaydi.

M.Hakimov ilmiy matn pragmalingvistikasini o'rganar ekan, pragmatik ma'no shakllanishida kommunikativ vaziyat va muallif niyati muhim rol o'ynashini ko'rsatadi. Tadqiqotchining qarashlari pragmatik birliklarning interpretativ tabiatini ochishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi [1].

Xorijiy tilshunoslikda D.Sperber va D.Wilson tomonidan ishlab chiqilgan relevantiylik nazariyasi interpretatsiya mexanizmini tushuntirishda muhim o'rin tutadi. Mazkur nazariyaga ko'ra, tinglovchi minimal intellektual kuch sarflab maksimal pragmatik ma'no olishga intiladi. Shu sababli kommunikativ birliklarning yashirin ma'nolari inferensiya orqali tiklanadi.

T.A. van Dijk diskurs va kontekst munosabatlarini sotsio-kognitiv jihatdan izohlab, kommunikativ jarayonda ijtimoiy bilimlarning muhim rolini ta'kidlaydi. Tadqiqotda pragmatik, diskursiv, kontekstual va kognitiv tahlil metodlaridan foydalanildi.

Natijalar va muhokama. Pragmatik birliklarning kognitiv tabiati. Pragmatik birliklar muloqot jarayonida ma'lum kommunikativ maqsadni amalga oshirishga xizmat qiluvchi vositalar hisoblanadi. Kognitiv tilshunoslik nuqtayi nazaridan ushbu birliklar inson ongida freym va ssenariy ko'rinishida saqlanadi.

Masalan, o'zbek nutqiy etiketida "taklif" freymi o'ziga xos pragmatik model asosida ishlaydi. Birinchi taklif aksariyat hollarda hurmat yoki lutf sifatida qabul qilinadi. Taklifning qayta takrorlanishi esa chin niyat belgisi hisoblanadi.

Bu holat tinglovchining mental reprezentatsiyasi bilan bog'liq bo'lib, u milliy-madaniy tajriba asosida shakllanadi. Shu sababli bir xil lisoniy birlik turli kommunikativ vaziyatlarda turlicha pragmatik ma'no ifodalashi mumkin.

Interpretatsiya va inferensiya mexanizmi. Interpretatsiya jarayonida tinglovchi nafaqat bevosita aytilgan fikrni, balki yashirin kommunikativ maqsadni ham aniqlashga harakat qiladi. Bu jarayonda inferensiya, ya'ni kontekst asosida xulosa chiqarish muhim rol o'ynaydi. Masalan, "Soat ancha bo'lib qolibdi" jumlasini turli pragmatik ma'nolarni ifodalashi mumkin: suhbatni yakunlash, mehmon ketishi kerakligini bildirish yoki ishini tezlashtirish zarurati. Tinglovchi bu ma'nolardan mosini vaziyatga

qarab tanlaydi, bu esa nolisoniy bilimlarning kommunikatsiyadagi ahamiyatini ko'rsatadi.

Lisoniy va nolisoniy bilimlar integratsiyasi. Pragmatik ma'no shakllanishida lisoniy va nolisoniy bilimlar birgalikda ishlaydi [3]. Lisoniy bilimlarga grammatik qurilish, leksik ma'no, intonatsiya va sintaktik tuzilish kiradi. Nolisoniy bilimlar esa kommunikativ vaziyat, ijtimoiy maqom, madaniy tajriba va ensiklopedik bilimlarni o'z ichiga oladi. Ushbu bilimlar integratsiyasi natijasida tinglovchi "nima aytili" va "qanday vaziyatda aytili" omillarini birlashtirib, kommunikativ maqsadni to'g'ri anglaydi.

O'zbek lingvokulturasidagi pragmatik modellar. O'zbek milliy muloqotida andisha, istihola va hurmat kategoriyalari pragmatik birliklarning shakllanishida muhim o'rin tutadi. Shu sababli indirekt nutqiy aktlar keng qo'llaniladi. Masalan, rad javobini to'g'ridan-to'g'ri emas, balki "Xudo xohlasa", "Nasib qilsa", "Bir gap bo'lar" kabi birliklar orqali bilvosita ifodalash odatiy hol hisoblanadi. Bunda so'zlovchi tinglovchini ranjitmaslik maqsadida yumshoq shakldan foydalanadi, tinglovchi esa milliy-madaniy bilimlari asosida ushbu birliklarni rad mazmunida interpretatsiya qiladi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'zbek pragmatik birliklarining aksariyati implitsit xarakterga ega bo'lib, ularning to'liq interpretatsiyasi milliy-madaniy bilimlar orqali amalga oshadi.

Xulosa. Til va tafakkur o'rtasidagi murakkab munosabatlarni o'rganish zamonaviy tilshunoslikning ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Tadqiqot natijalari o'zbek tili pragmatik birliklarini faqat grammatik yoki kommunikativ vosita emas, balki insonning mental faoliyati, milliy dunyoqarashi va ijtimoiy tajribasi bilan bog'liq kognitiv hodisa sifatida talqin etish zarurligini ko'rsatadi. Pragmatik ma'no muloqot jarayonida tayyor holda mavjud bo'lmay, so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi interpretativ faoliyat natijasida shakllanadi. O'zbek nutqida pragmatik birliklar ko'pincha implitsit xarakterga ega bo'lib, maqsad bilvosita ifodalanadi. Bu esa andisha, hurmat va ijtimoiy masofa kabi milliy-madaniy omillar bilan bog'liq bo'lib, kontekstni chuqur anglashni talab etadi.

Tadqiqotda pragmatik birliklarning interpretatsiyasi kognitiv modellar asosida amalga oshishi aniqlangan. Freym, ssenariy va mental reprezentatsiyalar kommunikativ birliklarni anglashda muhim asos bo'lib xizmat qiladi. "Xudo xohlasa", "Nasib qilsa", "Bir gap bo'lar", "Yana keling" kabi birliklar lisoniy va nolisoniy bilimlar integratsiyasi orqali pragmatik ma'no hosil qiladi. Relevantlik nazariyasi asosidagi tahlillar tinglovchining minimal kognitiv kuch bilan maksimal ma'noni anglashga intilishini, inferensiya jarayonining esa asosiy mexanizm ekanini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Safarov Sh. *Pragmalingvistika*. – T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. – B. 256. (*Pragmalinguistics // Прагмалингвистика*)
2. Mahmudov N. *Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab...* // O'zbek tili va adabiyoti. – T., 2012. – №5. – B. 3–16. (*In Search of Perfect Ways of Language Research // В поисках совершенных путей исследования языка*)
3. Hakimov M. *O'zbek ilmiy matni pragmalingvistikasi*. – T.: Fan, 1994. – B. 142. (*Pragmalinguistics of Uzbek Scientific Text // Прагмалингвистика узбекского научного текста*)
4. Nurmonov A. *Tanlangan asarlar. 3-jild*. – T.: Akademnashr, 2012. – B. 320. (*Selected Works. Volume 3 // Избранные труды. Том 3*)
5. Rahmatullayev Sh. *O'zbek tilining frazeologik lug'ati*. – T.: O'qituvchi, 1992. – B. 378. (*Phraseological Dictionary of the Uzbek Language // Фразеологический словарь узбекского языка*)
6. Sayfullayeva R., Mengliyev B. va boshq. *Hozirgi o'zbek tili*. – T.: Fan va texnologiya, 2009. – B. 512. (*Modern Uzbek Language // Современный узбекский язык*)
7. Mahmudov N. *Til*. – T.: Yozuvchi, 1998. – B. 190. (*Language // Язык*)
8. Mahmudov N. *O'qituvchi nutqi madaniyati*. – T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2007. – B. 184. (*Culture of Teacher's Speech // Культура речи учителя*)
9. Yusupov O'.Q. *Ma'no, tushuncha, konsept va lingvokulturema atamallari xususida* // Stilistika tilshunoslikning zamonaviy yo'nalishlarida. – T., 2011.

UO'K 81'365:169.89:159.934.2

NUTQDA EMOTSIYALARNI IFODALASHDA PARALINGVISTIK VOSITALARNING KOMMUNIKATIV ROLI

(FRANSUZ VA O'ZBEK TILLARI MISOLIDA)

Z.M.Abdullayeva, o'qituvchi, Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada nutq jarayonida emotsiyalarni ifodalashda paralingvistik vositalarning kommunikativ ahamiyati fransuz va o'zbek tillari misolida qiyosiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda prosodik (intonatsiya, temp, urg'u), kinesik (yuz ifodasi, imo-ishora) va fonatsion omillarning emotsional ma'no shakllanishidagi roli ochib berilgan. Qiyosiy tahlil

natijasida paralingvistik vositalarning milliy-madaniy xususiyatlar bilan uzviy bog'liq ekani ilmiy asoslanadi.

Kalit so'zlar: paralingvistika, emotsiya, kommunikativ funksiya, prosodika, kinesika, fransuz tili, o'zbek tili.

Аннотация. В данной научной статье анализируется коммуникативное значение паралингвистических средств в выражении эмоций в процессе речи на примере французского и узбекского языков с сравнительно-теоретической точки зрения. Исследование выявляет роль просодических (интонация, темп, ударение), кинесических (мимика, жесты) и фонационных факторов в формировании эмоционального значения. В результате сравнительного анализа научно обосновано, что паралингвистические средства неразрывно связаны с национальными и культурными особенностями.

Ключевые слова: паралингвистика, эмоция, коммуникативная функция, просодия, кинесика, французский язык, узбекский язык.

Abstract. This research article analyzes the communicative significance of paralinguistic means in expressing emotions in speech using French and Uzbek as examples, using a comparative theoretical perspective. The study explores the role of prosodic (intonation, tempo, stress), kinesic (facial expressions, gestures), and phonation factors in the formation of emotional meaning. The comparative analysis demonstrates that paralinguistic means are inextricably linked to national and cultural characteristics.

Key words: paralinguistics, emotion, communicative function, prosody, kinesics, French language, Uzbek language.

Kirish. Hozirgi zamon tilshunosligida nutqni faqat leksik-grammatik tizim doirasida o'rganish yetarli emas, balki uning ekstralingvistik va paralingvistik omillar bilan uzviy bog'liq holda tadqiq etilishi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda [1]. Inson nutqi nafaqat axborot almashinuvi vositasi, balki gapiruvchining ichki emotsional holati, ijtimoiy munosabati va kommunikativ maqsadini ifodalovchi murakkab fenomen hisoblanadi [2]. Shu ma'noda, nutqda emotsiyalarni ifodalashda paralingvistik vositalar yetakchi rol o'ynaydi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

Paralingvistik vositalar - intonatsiya, ovoz tembri, nutq tempi va kinesik harakatlar - nutq mazmunini aniqlashtirish va emotsiyalarni ifodalashda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ularning ishlatilishi universal bo'lsa-da, milliy nutq madaniyatiga bog'liq va turli tillarda tafovutlar mavjud.

Paralingvistik vositalar nutqning emotsional va pragmatik mazmunini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega va madaniyatlararo muloqotda asosiy rol o'ynaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda Fransuz va o'zbek tillarida nutqda emotsiyalarni ifodalash paralingvistik vositalar - intonatsiya, ovoz tembri, nutq tempi va kinesik harakatlar orqali nazariy tahlil, qiyosiy solishtirish va empirik kuzatuv metodlari yordamida o'rganildi.

Tahlil va natijalar. Zamonaviy tilshunoslikda nutqni faqatgina leksik va grammatik birliklar tizimi doirasida o'rganish yetarli emasligi tobora ayon bo'lib bormoqda. Inson muloqoti ko'p qatlamli jarayon bo'lib, unda verbal va neverbal omillar o'zaro uzviy bog'liq holda amal qiladi. Shu jihatdan qaralganda, paralingvistik vositalarni tadqiq etish nutqning real kommunikativ tabiatini ochib berishda muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Har qanday nutqiy faoliyatda lingvistik birliklar paralingvistik elementlar bilan birgalikda amal qiladi. Ovozning tembri, balandligi, nutq tezligi, intonatsiya, pauza, kulgu yoki yig'i kabi vositalar gap mazmunini aniqlashtirish, kuchaytirish yoki muayyan pragmatik ma'no yuklash vazifasini bajaradi. Ayniqsa, emotsiyalarni ifodalash jarayonida bu vositalarning ahamiyati yanada ortadi, chunki inson his-tuyg'ulari ko'pincha so'z orqali emas, balki ovoz va harakat orqali anglashiladi.

Fransuz va o'zbek tillarida emotsiyalarni ifodalashda intonatsiya, ovoz tembri va nutq tempining ishtiroki umumiy xususiyat kasb etsa-da, ularning qo'llanilishi har bir tilning milliy nutq madaniyati va kommunikativ an'analari bilan belgilanadi [3]. Fransuz tilida intonatsiya ko'pincha sintaktik strukturaga qat'iy bog'langan bo'lib, gap turi va kommunikativ vazifaga muvofiq shakllanadi. O'zbek tilida esa intonatsiya nisbatan erkin bo'lib, gapiruvchining emotsional holatiga to'g'ridan-to'g'ri bog'liq holda o'zgaradi.

Paralingvistika til bilan birgalikda amal qiluvchi, ammo to'g'ridan-to'g'ri leksik yoki grammatik ma'no ifodalamaydigan vositalar majmuini o'rganadi. Ushbu sohada olib borilgan

tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, paralingvistik vositalar nutqning semantik va pragmatik mazmunini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Masalan, bir xil leksik tarkibga ega bo'lgan gap turli intonatsiyada aytilganda, mutlaqo turlicha emotsional ta'sir uyg'otishi mumkin.

Prosodik vositalar, xususan, intonatsiya, urg'u va nutq tempi emotsiyalarni ifodalashda asosiy rolni bajaradi. Fransuz tilida qiyosiy misol sifatida *Tu viens?* gapini olish mumkin. Ushbu gap ko'tariluvchi intonatsiya bilan aytilganda, hayrat yoki aniqlik so'rash ma'nosini anglatadi. O'zbek tilida esa *Kelyapsanmi?* gapida ovozning cho'zilishi va tempning sekinlashuvi orqali shubha, qiziqish yoki ishonchsizlik kabi emotsiyalar ifodalanadi.

Quvonch holatida fransuz tilida nutq tempining tezlashuvi va ovozning yengillashuvi kuzatilsa, o'zbek tilida ovoz balandligining oshishi, intonatsiya diapazonining kengayishi va qo'shimcha kinesik harakatlarning qo'llanilishi xosdir. Bu farq har ikki xalqning nutqiy odob-axloq meyorlari va milliy madaniy xususiyatlari bilan izohlanadi.

Kinesik vositalar yuz ifodalari, qo'l harakatlari, tananing holati nutqda emotsiyalarni ifodalashda ovoz bilan uyg'un holda qo'llaniladi [4]. O'zbek nutq madaniyatida his-tuyg'ularni ochiq ifodalash, qo'l harakatlari orqali fikrni kuchaytirish keng tarqalgan bo'lsa, fransuz muloqot madaniyatida yuz ifodalari va minimal imo-ishoralar orqali emotsiyani bilvosita ifodalash ustunlik qiladi. Bu holat madaniyatlararo muloqotda noto'g'ri tushunishlar yuzaga kelishi mumkinligini ham ko'rsatadi.

Paralingvistik vositalar nutqning ta'sir kuchini oshiradi, adresatning diqqatini jalb qiladi va xabarning to'g'ri qabul qilinishini ta'minlaydi. Ayniqsa, emotsional nutqda paralingvistik elementlar leksik ma'nodan ham ustun ahamiyat kasb etishi mumkin. Fransuz va o'zbek tillari misolida shuni ta'kidlash joizki, paralingvistik vositalar universal xususiyatga ega bo'lsa-da, ularning qo'llanish shakli va intensivligi milliy nutq madaniyatiga moslashadi.

Xulosa va takliflar. Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, nutqda emotsiyalarni ifodalashda paralingvistik vositalar hal qiluvchi kommunikativ ahamiyatga ega. Fransuz tilida emotsiyalarni ifodalashda intonatsiyaning sintaktik jihatdan nazoratlanganligi ustun bo'lsa, o'zbek tilida prosodik va kinesik vositalarning erkin qo'llanilishi ko'zga tashlanadi. Qiyosiy tahlil natijalari paralingvistik vositalar nafaqat his-tuyg'ularni ifodalash, balki nutqning pragmatik mazmunini ochib berishda ham muhim rol o'ynashini isbotlaydi. Ushbu tadqiqot natijalari chet tillarini o'qitish, tarjima nazariyasi va madaniyatlararo muloqot sohalari uchun muhim amaliy ahamiyatga ega. Chet tillarni o'qitishda paralingvistik vositalar faol tarzda o'rgatilishi, shuningdek, talabalarda nutq intonatsiyasi va prosodikasiga e'tibor qaratilishi zarur. Tarjima faoliyatida nutqning emotsional mazmuni va milliy nutq madaniyatiga xos paralingvistik xususiyatlar hisobga olinishi kerak. Madaniyatlararo muloqotda noto'g'ri tushunishlarni kamaytirish uchun paralingvistik vositalarning universal va milliy xususiyatlari bo'yicha amaliy qo'llanmalar ishlab chiqilishi foydali bo'ladi.

Tadqiqot natijalari shuni ham ko'rsatadiki, paralingvistik vositalarning noto'g'ri talqin qilinishi madaniyatlararo muloqotda kommunikativ muvaffaqiyatsizlikka olib kelishi mumkin. Ayniqsa, tarjima jarayonida yoki chet tilini o'rganishda nutqning faqat semantik mazmuniga e'tibor qaratilib, uning intonatsion va emotiv xususiyatlari inobatga olinmasa, xabarning pragmatik ta'siri sezilarli darajada susayadi.

Shu sababli zamonaviy til ta'limida paralingvistik kompetensiyani shakllantirish alohida vazifa sifatida qaralishi lozim. Talabalarda tinglab tushunish, to'g'ri intonatsiya bilan gapirish, nutq tempini vaziyatga moslashtirish hamda kinesik vositalardan o'rinli foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Bu esa chet tilida tabiiy va samarali muloqotni ta'minlashga xizmat qiladi.

Umuman olganda, ushbu qo'shimcha tahlil paralingvistik vositalarning nutqiy kommunikatsiyadagi o'rnini yanada chuqurroq ochib beradi hamda fransuz va o'zbek tillari qiyosida emotsiyalarni ifodalash masalasini kompleks yondashuv asosida o'rganish zarurligini tasdiqlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abduraxmonov G'. Tilshunoslikka kirish. Toshkent: Fan, 2018.
2. Halliday M. A. K. Language as Social Semiotic. London: Edward Arnold, 1978.
3. Rahmatullayev SH. Nutq madaniyati asoslari. Toshkent: O'qituvchi, 2019.
4. Martin P. Intonation du français. Paris: Armand Colin, 2016.
5. Birdwhistell R. Kinesics and Context. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1970.

TURLI TIZIMLI TILLARDA HURMATNING LEKSIK VA GRAMMATIK VOSITALARI

A.S.Abdurazakova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

S.A.Yusupova, dots., DSc, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek, rus, koreys va ingliz tillarida hurmat kategoriyasining leksik hamda grammatik ifodalanish vositalari qiyosiy-tipologik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda hurmatning olmoshlar, affikslar, fe'l shakllari, sintaktik konstruksiyalar va nutq darajalari orqali ifodalanishi yoritilgan. Shuningdek, hurmat kategoriyasining grammatiklashuv darajasi tilning tipologik xususiyatlari va ijtimoiy-madaniy omillar bilan bog'liqligi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: hurmat kategoriyasi, nutq darajalari, olmoshlar oppozitsiyasi, agglutinatív tillar, morfositaktik vositalar.

Аннотация. В данной статье сравнительно-типологически анализируются лексические и грамматические средства выражения категории уважения в узбекском, русском, корейском и английском языках. В исследовании рассматриваются способы выражения уважения посредством местоимений, аффиксов, глагольных форм, синтаксических конструкций и уровней речи. Также раскрывается связь степени грамматикализации категории уважения с типологическими особенностями языка и социально-культурными факторами.

Ключевые слова: категория уважения, уровни речи, оппозиция местоимений, агглютинативные языки, морфосинтаксические средства.

Abstract. This article comparatively and typologically analyzes the lexical and grammatical means of expressing the category of respect in Uzbek, Russian, Korean and English languages. The study examines the expression of respect through pronouns, affixes, verb forms, syntactic constructions, and speech levels. It also highlights the relationship between the degree of grammaticalization of respect and the typological as well as socio-cultural characteristics of languages.

Key words: category of respect, speech levels, pronoun opposition, agglutinative languages, morphosyntactic means.

Hurmat kategoriyasi turli tizimli tillarda turlicha grammatik mexanizmlar orqali ifodalanadi. O'zbek va koreys tillarida hurmat grammatik jihatdan ancha tizimlashgan bo'lsa, rus tilida u qisman morfologik, qisman sintaktik vositalar orqali namoyon bo'ladi.

O'zbek tilida hurmat asosan quyidagi vositalar orqali ifodalanadi:

1. Olmoshlar oppozitsiyasi: sen – siz
2. Ko'plik qo'shimchasi (-lar) hurmat ma'nosida: Otam keldilar.
3. Buyruq-istak mayli yumshoq shakllari: Marhamat qiling. O'tiring.

Bu vositalar ijtimoiy masofa, yosh va maqomni ifodalashga xizmat qiladi. O'zbek tilida hurmat grammatik kategoriyaga yaqin hodisa sifatida shakllangan [1].

Koreys tilida hurmat kategoriyasi (honorifik tizim) juda rivojlangan va grammatik jihatdan qat'iy tizimga ega. Koreys tilida hurmat - maxsus fe'l qo'shimchalari, honorifik affikslar, alohida hurmat shaklidagi fe'llar, nutq darajalari (speech levels) orqali ifodalanadi.

Masalan:

-습니다 / -ㅂ니다 (rasmiy hurmat shakli)

-세요 (muloyim shakl)

Koreys tilida hatto bitta gap turli hurmat darajasida aytilishi mumkin. Bu esa ijtimoiy ierarxiya va yosh omiliga kuchli bog'liqlikni ko'rsatadi. Shunday qilib, koreys tilida hurmat to'liq grammatik kategoriya sifatida shakllangan bo'lsa, o'zbek tilida u qisman grammatik, rus tilida esa asosan olmosh va sintaktik vositalar orqali ifodalanadi.

Hurmat kategoriyasining grammatik ifodalanishi tilning morfologik tizimi, sintaktik qurilishi hamda ijtimoiy-madaniy omillar bilan uzviy bog'liqdir. Turli tizimli tillarda hurmatning grammatiklashuv darajasi bir xil emas. O'zbek tilida hurmat ifodalash faqat "siz" olmoshi yoki "-lar" qo'shimchasi bilan cheklanmaydi. Quyidagi morfologik va sintaktik vositalar ham muhim rol o'ynaydi:

1. Egalik qo'shimchalari orqali hurmat

Ba'zan hurmat egalik shakllari orqali ham ifodalanadi: Dadajonim keldilar.

Bu yerda egalik qo'shimchasi yaqinlik va hurmatni bir vaqtning o'zida bildiradi.

2. Analitik fe'l konstruktsiyalari

O'zbek tilida buyruq maylining to'g'ridan-to'g'ri shakli (kel!, o'tir!) hurmatsiz yoki keskin eshutilishi mumkin. Shuning uchun analitik shakllar qo'llanadi:

Iltimos, o'tirib turing. Ruxsat bersangiz.

Bu konstruktsiyalar nutqning yumshatilishini ta'minlaydi va ijtimoiy masofani saqlaydi.

3. Ko'plikning hurmat ma'nosi (pluralis reverentiae)“-lar” qo'shimchasi nafaqat grammatik ko'plik, balki hurmat ma'nosini bildiradi:

Onam aytdilar. Domla kirib keldilar.

Bu hodisa grammatik ko'plikning semantik kengayishi sifatida qaraladi.

Rus tilida hurmat kategoriyasi o'zbek tilidagidek rivojlangan morfologik tizimga ega emas, biroq ayrim muhim xususiyatlarga ega [2].

1. “Вы” olmoshining grammatik xususiyati

Rus tilida “Вы” shakli doimo ko'plik fe'l shaklini talab qiladi:

Вы пришли. Вы хотите?

Bu yerda grammatik ko'plik hurmat ma'nosini anglatadi. Biroq bu tizim

o'zbek tilidagi kabi maxsus qo'shimcha bilan emas, balki shaxs-son moslashuvi orqali ifodalanadi.

2. Rasmiy sintaktik konstruktsiyalar

Rus tilida hurmat quyidagi sintaktik vositalar orqali kuchaytiriladi:

Не могли бы вы..., Будьте добры..., Разрешите спросить...

Bu shakllar bevosita buyruqdan ko'ra muloyimroq hisoblanadi.

3. Ot va ism bilan murojaat qilish

Rus tilida ism + otasining ismi (otchestvo) orqali murojaat qilish hurmat ifodasining muhim belgisi:

Иван Петрович, Анна Сергеевна

Bu hodisa o'zbek tilida mavjud emas va rus tilining ijtimoiy-madaniy xususiyatini aks ettiradi.

Koreys tili hurmat kategoriyasining eng rivojlangan tizimlaridan biriga ega. Bu til agglutinativ xususiyatga ega bo'lib, hurmat grammatik jihatdan qat'iy belgilangan.

1. Subyektga hurmat (subject honorification)

Fe'l tarkibiga qo'shiladigan -시- (-si-) affiksi subyektga hurmat bildiradi:

가다 (borish) → 가시다 (hurmat shakli)

Bu affiks subyekt yuqori maqomga ega bo'lsa qo'llanadi.

2. Nutq darajalari (speech levels)

Koreys tilida bir xil mazmundagi gap turli darajada aytilishi mumkin:

합니다 (rasmiy, yuqori hurmat), 해요 (muloyim), 해 (norasmiy)

Bu tizim ijtimoiy ierarxiyani qat'iy aks ettiradi.

Ingliz tilida tarixan thou (norasmiy) va you (hurmat shakli) oppozitsiyasi mavjud bo'lgan. Biroq zamonaviy ingliz tilida faqat you shakli saqlanib qolgan. Natijada:

-shaxsga ko'ra hurmat farqlanishi yo'q,

-ijtimoiy masofa grammatik emas, pragmatik vositalar orqali ifodalanadi.

Bu jihat ingliz tilini o'zbek va rus tillaridan farqlaydi.

2. Modal fe'llar orqali grammatik yumshatish

Ingliz tilida hurmat ifodalashda modal fe'llar asosiy vosita hisoblanadi.

Masalan:

-Open the window. (neytral/buyruq)

-Could you open the window? (muloyim)

-Would you mind opening the window? (yanada yumshoq)

Bu yerda grammatik o'zgarish (modal fe'l qo'llanishi) nutqning hurmat darajasini belgilaydi.

Bu konstruktsiyalar sintaktik murakkablashuv orqali talabni yumshatadi.

Xulosa qilib aytganda, hurmat kategoriyasi turli tizimli tillarda turlicha shakllarda namoyon bo'ladi va bu holat tilning grammatik tuzilishi hamda jamiyatning ijtimoiy-madaniy xususiyatlari bilan chambarchas bog'liqdir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, koreys tilida hurmat eng rivojlangan grammatik tizimlardan biri bo'lib, unda honorifik affikslar, maxsus fe'llar va nutq darajalari qat'iy qo'llanadi. O'zbek tilida esa hurmat olmoshlar, ko'plik qo'shimchalari va yumshoq

sintaktik konstruksiyalar orqali ifodalanadi. Rus tilida hurmat asosan rasmiy sintaktik vositalar orqali ifodalanadi. Ingliz tilida esa asosan pragmatik vositalar orqali ifodalanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mahmudov N. Til va nutq madaniyati. – Toshkent: O'qituvchi, 2007.
2. Nurmonov A. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. – Toshkent: Fan, 2001.
3. Sayfullayeva R., Mengliyev B. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent, 2010.
4. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge University Press, 1987.
5. Sohn H.M. The Korean Language. – Cambridge University Press, 1999.
6. Холодович А.А. Очерк грамматики корейского языка. – Москва, 1954.
7. Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения. – Москва: Высшая школа, 1989.
8. Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. – Oxford: Blackwell Publishing, 2008.

UO'K 81-13

INTERNET TILINING TILSHUNOSLIKDAGI O'RNI

G.A.Abdurazzaqova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Sh.Y.Usmonova, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Mazkur maqolada internet tilining zamonaviy tilshunoslikdagi o'rni, uning shakllanish jarayonlari va lingvistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Internet muhiti ta'sirida yuzaga kelayotgan yangi leksik birliklar, qisqartmalar, emojilar va multimodal ifoda vositalarining til tizimiga ta'siri yoritiladi. Shuningdek, virtual kommunikatsiya jarayonida til me'yorlarining o'zgarishi, og'zaki va yozma nutq chegaralarining nisbiylashuvi hamda internet tilining ijtimoiy-madaniy ahamiyati muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari internet tilining mustaqil lingvistik fenomen sifatida shakllanayotganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: internet tili, raqamli kommunikatsiya, tilshunoslik, leksik o'zlashmalar, ijtimoiy tarmoqlar, til me'yorlari, multimodal ifoda, virtual muloqot, qisqartmalar, emojilar.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль интернет-языка в современной лингвистике, его формирование и основные лингвистические особенности. Анализируется влияние новых лексических единиц, сокращений, эмодзи и мультимодальных средств выражения на языковую систему в условиях цифровой среды. Особое внимание уделяется изменениям языковых норм в виртуальной коммуникации, размыванию границ между устной и письменной речью, а также социокультурному значению интернет-языка. Результаты исследования показывают, что интернет-язык формируется как самостоятельный лингвистический феномен.

Ключевые слова: интернет-язык, цифровая коммуникация, лингвистика, лексические заимствования, социальные сети, языковые нормы, мультимодальное выражение, виртуальное общение, сокращения, эмодзи.

Abstract. This article examines the role of internet language in modern linguistics, focusing on its formation processes and linguistic features. It analyzes the impact of newly emerging lexical units, abbreviations, emojis, and multimodal means of expression on the language system within the digital environment. The study also discusses changes in language norms in virtual communication, the blurring boundaries between spoken and written discourse, and the socio-cultural significance of internet language. The findings suggest that internet language is evolving as an independent linguistic phenomenon.

Key words: internet language, digital communication, linguistics, lexical borrowings, social media, language norms, multimodal expression, virtual communication, abbreviations, emojis.

Ushbu tadqiqotning materiali internet tilining o'zbek tilidagi o'zgarishlarini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqotda ijtimoiy tarmoqlar, onlayn platformalar va messenjdagi yozishmalarda ishlatilgan leksik birliklar, qisqartmalar, emojilar va multimodal ifoda vositalari tahlil qilinadi. Internet tilining o'zbek tiliga ta'sirini aniqlash uchun turli sohalarida, jumladan, yoshlar orasidagi onlayn muloqot, axborot texnologiyalari bilan bog'liq so'zlar, shuningdek, internetda tarqalgan yangi atamalar va ularning til tizimiga qo'shilishi o'rganiladi. Tadqiqot materiallari sifatida o'zbek tilidagi ijtimoiy tarmoqlarni va forumlarda berilgan postlarni, shuningdek, messenjerlar orqali amalga oshirilgan yozishmalarni tahlil qilish orqali olingan ma'lumotlar foydalaniladi.

Tadqiqotning metodologik asosi lingvistik tahlilga asoslanadi. Internet tili va uning o'zbek tiliga ta'siri o'rganilayotganda, leksik, semantik va pragmatik tahlil metodlari qo'llaniladi. Leksik tahlil yordamida internetda ishlatiladigan yangi so'zlar, qisqartmalar va atamalarni o'rganish orqali

tilning o'zgarish jarayoni kuzatiladi. Semantik tahlil esa yangi so'zlarning ma'nolarini va kontekstdagi qo'llanilishini aniqlashga qaratiladi. Pragmatik tahlil metodlari esa foydalanuvchilarning virtual muloqotdagi tilni qanday ishlatishi, shuningdek, til me'yorlarining o'zgarishi va ijtimoiy-madaniy omillarning tilga ta'siri bo'yicha ma'lumotlar to'plashga yordam beradi. Tadqiqotda kontent tahlili usuli ham qo'llanilib, internet platformalaridagi yozishmalar orqali tilni o'rganish jarayonlari kuzatilib, natijalar ilmiy tahlil qilinadi.

Internet tilining tilshunoslikdagi o'rni. Internet tili - bu raqamli muhitda (ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar, forumlar va boshqa onlayn platformalarda) shakllangan o'ziga xos til ko'rinishidir. U an'anaviy yozma va og'zaki nutqdan farq qilib, tezkorlik, qisqalik va ifoda qulayligiga asoslanadi. Internet tiliga qisqartmalar (masalan, "salom" o'rniga "slm"), inglizcha aralashmalar, emojilar, memlar, hashtaglar (#) va boshqa multimodal vositalar xosdir. Bu til ko'pincha norasmiy muloqotda qo'llanadi va foydalanuvchilarning yosh, ijtimoiy guruh hamda texnologiyadan foydalanish darajasiga qarab o'zgarib boradi.

Bugungi kunda internet tili o'zbek tilshunosligiga bir necha yo'nalishda ta'sir ko'rsatmoqda. Avvalo, leksik boyish kuzatilmoqda. Internet orqali o'zbek tiliga ko'plab yangi so'zlar va atamalar kirib kelmoqda (masalan: "post", "blogger", "layk", "chat"). Bu hol tilning lug'aviy tarkibini kengaytiradi, lekin ayrim hollarda ortiqcha o'zlashmalar muammosini ham keltirib chiqaradi. Bundan tashqari, til me'yorlarining o'zgarishi sodir bo'lmoqda. Ijtimoiy tarmoqlarda yozishmalarda imlo va punktuatsiya qoidalariga har doim ham amal qilinmaydi. Natijada norasmiy yozuv uslubi keng tarqalmoqda va bu hol rasmiy yozma nutqqa ham ma'lum darajada ta'sir qilishi mumkin. Shu bilan birga, og'zaki va yozma nutq o'rtasidagi chegara qisqarib bormoqda. Internetdagi yozishmalar ko'pincha og'zaki nutqqa xos ohang va soddalikni aks ettiradi. Masalan, qisqa gaplar, takrorlar, hissiy belgilar ishlatiladi. Bunga qo'shimcha sifatida yangi kommunikativ vositalar paydo bo'lmoqda. Emojilar, GIFlar, stikerlar orqali fikr ifodalash tilning an'anaviy shakllarini boyitib, multimodal muloqotni yuzaga keltirmoqda. Shu bilan birga til madaniyatiga ta'sir masalasi ham muhim. Internet tili yoshlar orasida keng tarqalayotgani sababli, adabiy til me'yorlarini saqlash va rivojlantirish dolzarb muammo bo'lib qolmoqda.

Zamonaviy lingvistika sohasida jargon va sleng tushunchalariga katta e'tibor qaratiladi va ular ko'pincha aralashtiriladi. Ba'zi tadqiqotchilar (Г.Антрушина, И. Арнолд, С. Кузнэтов, В. Йартсэва) jargon va slengni farqlamay, ularni ijtimoiy yoki professional jihatdan ajratilgan guruhning tili sifatida talqin qiladi.

Sleng elementlari adabiy til normasiga mos kelmaydi va uslubiy jihatdan unga qarama-qarshi hisoblanadi. Natijada, sleng o'ziga xos uzus konnotatsiyalari to'liq bo'lgan so'z va iboralardan tashkil topgan leksik qatlam sifatida tushuniladi, bu konnotatsiyalar esa ularning neytral sinonimlaridan farq qiladi. Bundan tashqari, sleng so'zlashuv leksikasining qatlamini tashkil qiluvchi jargonlar majmuasi bo'lib, u mavzuga nisbatan qattiqqo'l, ba'zan familiyaviy yoki hazilona munosabatni aks ettiradi. Jargon va sleng tushunchalarining bir xilda ishlatilmasligi sababli, yoshlar jargoni va yoshlar slengi kabi atamalar ko'pincha sinonim sifatida qo'llanadi.

O.Лаптева konsepsiyasiga ko'ra, jargon milliy tilning stratifikatsiyasida oddiy so'zlashuv va adabiy til orasida joylashadi, chunki u til vositalari tizimiga ega emas, faqat leksikaga tayanadi. Bu konsepsiya shunga asoslanadiki adabiy til milliy tilning eng yuqori mavjudlik shakli sifatida boshqa qismlarga qarama-qarshi qo'yilgan, o'sha qismlar esa o'zaro qarama-qarshi emas. Argo, jargon va sleng kabi milliy til turlarida aniq chegaralar mavjud emas, ular sotsioletlarning evolyutsion rivojlanish zanjirini tashkil etadi. Лаптева fikricha, jargon ichidagi argo yopiq til bo'lib qoladi, jargon yarim yopiq holatda bo'ladi, sleng esa milliy tilning ochiq shakli sifatida nafaqat oddiy so'zlashuvga, balki adabiy tilga ham yaqinlashadi. Ko'pincha, substandart nominasiyalar avval argo ichida yuzaga keladi, so'ngra jargon orqali tozalanadi va tayyorlanadi, keyin esa slenga kiradi. Shu bilan, kodlanmagan til birliklari o'zaro munosabatlariga har bir sotsioletning xususiyati ta'sir qiladi.

Yoshlar jargoni alohida e'tiborga loyiq bo'lib, uning terminologik ta'riflari yoshlar jargoni foydalanuvchilarining yosh chegaralari bo'yicha yagona fikr yo'qligi, leksemalarning ijtimoiy markirovkasi noaniqligi, ularning jargon va oddiy so'zlashuv chegarasida joylashganligi, yoshlar jargoni geterogen xarakterga ega, ya'ni u yadro - umumiy yoshlar jargonizmlari va periferiya - turli yoshlar guruhlarining nutqidan olingan jargon so'z va iboralarni o'z ichiga olishi kabi sabablar bilan noaniq. Yoshlar jargonlari mikrodomenlar tizimi sifatida qaralib, ular yagona ijtimoiy lahja emas, balki substandart til shakli sifatida bir qator kichik ijtimoiy lahjalardan (subjargonlardan) tashkil topgan murakkab tizimni ifodalaydi. Ushbu subjargonlar turli yoshlar guruhlarida faoliyat ko'rsatib,

ularning ijtimoiy, madaniy va kommunikativ ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladi. Yoshlar birlashmalari esa o'z xarakteriga ko'ra siyosiy va ideologik (millatchilar, ekologlar, xippilar, haylayfistlar), musiqiy (rokerlar, repchilar, labuxlar, reyerlar, metallistlar, kislotachilar), sport (beysbolchilar, mototsikl haydovchilari, futbol muxlislari, skeyterlar), ijodiy (tolkienistlar, roleviklar, restavradorlar), kasbiy faoliyatga asoslangan (kompyuterchilar, haydovchilar) hamda ijtimoiy guruhlar (talabalar, harbiylar) kabi turlarga ajraladi.

Xulosa qilib aytganda, internet tili o'zbek tilshunosligida yangi tadqiqot yo'nalishlarini yuzaga keltirib, tilning rivojiga ijobiy va salbiy jihatlari bilan birga ta'sir ko'rsatmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abduazizov, A. A. *Tilshunoslik nazariyasiga kirish*. – Toshkent: Sharq, 2010.
2. Androutsopoulos, J. "Language Change and Digital Media: A Review of Conceptions and Evidence" // *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. – Oslo, 2011. – B. 145–159.
3. Baron, N. S. *Always On: Language in an Online and Mobile World*. – Oxford: Oxford University Press, 2008.
4. Crystal, D. *Internet Linguistics: A Student Guide*. – London: Routledge, 2011.
5. Crystal, D. *Language and the Internet*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
6. Danet, B., Herring, S. C. (eds.). *The Multilingual Internet: Language, Culture, and Communication Online*. – Oxford: Oxford University Press, 2007.
7. Herring, S. C. "Computer-Mediated Communication: Linguistic, Social and Cross-Cultural Perspectives". – Amsterdam: John Benjamins, 1996.
8. Karimov, S., Nurmonov, A. *O'zbek tilshunosligi nazariyasi*. – Toshkent: Fan, 2008.
9. Kibrik, A. A. *Ocherki po obshchey lingvistike*. – Moskva: MGU, 1992.
10. Rahmatullayev, Sh. *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. – Toshkent: Universitet, 2010.
11. Safarov, Sh. *Pragmatik tilshunoslik*. – Toshkent: Universitet, 2008.

UO'K 811.512.2:305.48:087.5

O'ZBEK TILIDA RAQAMLI NEOLOGIZMLARNING SHAKLLANISH MEKANIZMI: TERMINOLOGIK VA SOTSIOLINGVISTIK TAHLIL

M.T.Abdusalomova, talaba, Namangan davlat pedagogika instituti, Namangan

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilida shakllanayotgan raqamli neologizmlarning yuzaga kelish mexanizmlari terminologik va sotsiolingvistik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida til tizimida yangi leksik birliklar paydo bo'layotgani hamda ularning o'zbek tiliga moslashish jarayonlari tadqiq etiladi. Tadqiqot davomida raqamli neologizmlarning yasash usullari, ularning semantik transformatsiyasi va nutqiy iste'moldagi funksional xususiyatlari o'rganildi. Maqolada internet diskursi, ijtimoiy tarmoqlar va virtual kommunikatsiya muhitining til taraqqiyotiga ta'siri ilmiy asosda yoritildi. Tadqiqot natijalari raqamli neologizmlar o'zbek tilining zamonaviy leksik qatlamini boyitayotganini hamda yangi kommunikativ ehtiyojlar asosida shakllanayotganini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: neologizm, raqamli leksika, internet diskursi, terminologiya, sotsiolingvistika, virtual kommunikatsiya, leksik transformatsiya, o'zlashma birlik, medialingvistika, internet tili.

Аннотация. В данной статье анализируются механизмы формирования цифровых неологизмов в узбекском языке с терминологической и социолингвистической точек зрения. Исследуются процессы адаптации новых лексических единиц, возникающих в результате стремительного развития информационно-коммуникационных технологий. В ходе исследования были изучены способы словообразования цифровых неологизмов, их семантическая трансформация и функциональные особенности в речевом употреблении. В статье научно освещается влияние интернет-дискурса, социальных сетей и виртуальной коммуникации на развитие языка. Результаты исследования показывают, что цифровые неологизмы активно обогащают современный лексический слой узбекского языка.

Ключевые слова: неологизм, цифровая лексика, интернет-дискурс, терминология, социолингвистика, виртуальная коммуникация.

Abstract This article analyzes the mechanisms of formation of digital neologisms in the Uzbek language from terminological and sociolinguistic perspectives. The study examines the adaptation processes of new lexical units emerging as a result of the rapid development of information and communication technologies. The research explores the word-formation methods of digital neologisms, their semantic transformation, and functional characteristics in speech usage. The article scientifically highlights the influence of internet discourse, social networks, and virtual communication on language development. The findings indicate that digital neologisms significantly enrich the modern lexical layer of the Uzbek language and emerge in response to new communicative

needs.

Key words: *neologism, digital lexicon, internet discourse, terminology, sociolinguistics, virtual communication, media linguistics.*

Kirish. XXI asr axborot texnologiyalari taraqqiyoti bilan xarakterlanadi. Raqamli kommunikatsiyaning jadal rivojlanishi til tizimiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda [4]. Ayniqsa, internet, ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilovalar va virtual kommunikatsiya muhitining kengayishi natijasida ko'plab yangi leksik birliklar yuzaga kelmoqda [5]. Bunday birliklar tilshunoslikda "raqamli neologizmlar" deb yuritiladi. Neologizmlar til taraqqiyotining tabiiy mahsuli hisoblanadi [1]. Har qanday jamiyatdagi ijtimoiy, siyosiy, texnologik va madaniy o'zgarishlar til leksikasining yangilanishiga sabab bo'ladi. Zamonaviy o'zbek tilida ham "blogger", "kontent", "onlayn", "messenger", "podkast", "like bosmoq", "post joylamoq" kabi birliklar faol qo'llanilmoqda [2]. Ushbu birliklar yangi kommunikativ ehtiyojlar natijasida shakllangan bo'lib, tilning dinamik rivojlanishini ko'rsatadi.

O'zbek tilshunosligida neologizmlar masalasi ayrim tadqiqotlarda yoritilgan bo'lsa-da, raqamli neologizmlarning terminologik va sotsiolingvistik xususiyatlari yetarli darajada tadqiq etilmagan. Shu sababli ushbu maqolada raqamli neologizmlarning shakllanish mexanizmlari hamda ularning zamonaviy o'zbek nutqidagi funksional xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi o'zbek tilidagi raqamli neologizmlarning yasash usullari, terminologik tabiati va sotsiolingvistik omillarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot vazifalari:

- raqamli neologizmlarning nazariy asoslarini yoritish;
- ularning yasash mexanizmlarini tahlil qilish;
- internet diskursining til taraqqiyotiga ta'sirini aniqlash;
- raqamli birliklarning kommunikativ funksiyalarini ochib berish.

Tadqiqot davomida sotsiolingvistik tahlil, diskursiv analiz, kontekstual tahlil va qiyosiy metodlardan foydalanildi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Tilshunoslikda neologizmlar masalasi uzoq yillardan beri tadqiq qilinib kelinadi. O'zbek tilshunosligida A.Hojiyev, N.Mahmudov, B.Yo'ldoshev kabi olimlar leksik taraqqiyot va yangi birliklarning shakllanishiga oid ilmiy qarashlarni ilgari surganlar.

N.Mahmudov til taraqqiyoti jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy bog'liqligini ta'kidlaydi. Olimning fikricha, yangi kommunikativ ehtiyojlar yangi til birliklarining yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Zamonaviy texnologik taraqqiyot esa tilning leksik qatlamida sezilarli yangilanishlarni yuzaga keltirmoqda.

Medialingvistika va internet lingvistikasi yo'nalishlarida olib borilgan tadqiqotlarda virtual kommunikatsiya tilning strukturaviy va funksional o'zgarishlariga ta'sir qilishi qayd etiladi.

Xususan, internet diskursi qisqa, ixcham va tezkor kommunikativ shakllarni yuzaga keltirmoqda [7].

Tadqiqot metodologiyasi sifatida:

- leksik-semantik tahlil;
- sotsiolingvistik analiz;
- diskursiv tahlil;
- kontekstual interpretatsiya metodlaridan foydalanildi.

Natijalar va muhokama. Raqamli neologizmlar zamonaviy texnologik va kommunikativ taraqqiyot ta'sirida shakllanmoqda. Ularning yuzaga kelishida texnologik yangiliklar, internet diskursi va yoshlar nutqi muhim omil hisoblanadi. Xususan, "smartfon", "podkast", "chatbot", "messenjer" kabi birliklar yangi texnologiyalar asosida paydo bo'lgan bo'lsa, "like bosmoq", "post joylamoq", "story qo'yimoq" kabi birikmalar internet kommunikatsiyasi mahsuli sifatida shakllangan [3]. Ayniqsa, Telegram, Instagram va TikTok platformalari yangi birliklarning ommalashishida muhim rol o'ynamoqda. Tahlillar natijasida o'zbek tilidagi raqamli neologizmlar asosan uch usul orqali yuzaga kelishi aniqlandi: to'liq o'zlashma ("blogger", "trend", "kontent"), gibril birliklar ("skrin qilish", "bloklash") hamda semantik transformatsiya ("kanal", "profil", "obuna"). Bu jarayon o'zbek tilining zamonaviy kommunikativ ehtiyojlarga moslashayotganini ko'rsatadi.

Raqamli neologizmlar sotsiolingvistik jihatdan ham faol xarakterga ega bo'lib, ular asosan yoshlar nutqida, norasmiy uslubda va internet diskursida keng qo'llanadi. Ayrim birliklar esa ommaviy axborot vositalari orqali adabiy tilga ham kirib bormoqda [6].

Internet kommunikatsiyasi yozma va og'zaki nutq o'rtasidagi chegarani qisqartirmoqda. Qisqartma va grafik belgilar emotsional-ekspressiv vosita sifatida qo'llanib, yangi pragmatik birliklarning shakllanishiga xizmat qilmoqda.

Xulosa. Tadqiqot natijalari o'zbek tilida raqamli neologizmlar shakllanishi zamonaviy texnologik va kommunikativ taraqqiyot bilan chambarchas bog'liq ekanligini ko'rsatdi. Internet va virtual kommunikatsiya muhiti yangi leksik birliklarning yuzaga kelishida asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Tahlillar natijasida raqamli neologizmlar o'zbek tilida asosan o'zlashma, gibridlashuv va semantik transformatsiya orqali shakllanishi aniqlandi. Ayniqsa, ingliz tilining global kommunikatsiyadagi mavqei o'zbek internet leksikasiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda.

Tadqiqot davomida raqamli neologizmlar nafaqat yangi terminologik birlik, balki zamonaviy ijtimoiy-madaniy jarayonlarning tildagi ifodasi ekanligi ham aniqlandi. Ular yoshlar nutqi, internet diskursi va virtual kommunikatsiya madaniyatining muhim komponentiga aylanib bormoqda.

Tadqiqot natijalari o'zbek medialingvistikasi, sotsiolingvistika va zamonaviy leksikologiya yo'nalishlaridagi ilmiy izlanishlarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mahmudov N. *Til*. – T.: Yozuvchi, 1998. – B. 190.
2. Hojiyev A. *Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati*. – T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002. – B. 164.
3. Safarov Sh. *Pragmalingvistika*. – T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. – B. 256.
4. Crystal D. *Language and the Internet*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – P. 272.
5. Danet B., Herring S. *The Multilingual Internet*. – Oxford: Oxford University Press, 2007. – P. 354.
6. Levinson S.C. *Pragmatics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – P. 420.
7. Van Dijk T.A. *Discourse and Context: A Socio-cognitive Approach*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – P. 267.

UO'K: 821.111(73)-31.09

“NURLANISH” VA “SALEM SHAHARCHASI” ROMANLARIDA GOTIK POETIK MODEL

Sh.B.Abdusattarova, tayanch doktorant, Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti, Namangan

ORCID ID: 0009-0006-2565-8644

Annotatsiya. Mazkur maqolada Stiven Kingning “Nurlanish” (1977) va “Salem shaharchasi” (1975) romanlari gotik poetik model nuqtai nazaridan IMRAD tuzilmasi asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda gotik xronotop va makon modeli, psixologik gotika va subyekt transformatsiyasi, ijtimoiy travma poetikasi hamda “yovuzlik modeli”ning zamonaviy talqini Baxtin, Bashlyar, Freyd, Kristeva, Goddu, Panter, Auerbach va Karrol nazariy yondashuvlari kontekstida o'rganiladi. Tahlil natijalari Kingning gotik kanonni demokratlashtirgan zamonaviy davomchisi sifatidagi mavqeyini asoslab beradi.

Kalit so'zlar: Amerika gotikasi, Stiven King, gotik poetika, xronotop, topoanaliz, psixologik gotika, abhorrensiya, vampir motivi, kollektiv qo'rquv, “yovuzlik modeli”.

Аннотация. В статье романы Стивена Кинга «Сияние» (1977) и «Жребий Салема» (1975) анализируются с точки зрения готической поэтической модели в рамках структуры IMRAD. Исследуются готический хронотоп, психологическая готика и трансформация субъекта, поэтика социальной травмы и современная интерпретация «модели зла» в контексте подходов Бахтина, Бахляра, Фрейда, Кристиевой, Годду, Пантера, Ауэрбах и Кэрролла. Результаты обосновывают позицию Кинга как современного продолжателя готического канона.

Ключевые слова: американская готика, Стивен Кинг, готическая поэтика, хронотоп, топоанализ, психологическая готика, абъекция, вампирский мотив, коллективный страх, «модель зла».

Abstract. The article analyses Stephen King's novels *The Shining* (1977) and *Salem's Lot* (1975) from the perspective of the Gothic poetic model within the IMRAD structure. The study examines the Gothic chronotope, psychological Gothic and subject transformation, the poetics of social trauma, and the modern interpretation of the “model of evil” within the frameworks of Bakhtin, Bachelard, Freud, Kristeva, Goddu, Punter, Auerbach and Carroll. The findings substantiate King's position as a contemporary continuator of the Gothic canon.

Key words: *American Gothic, Stephen King, Gothic poetics, chronotope, topoanalysis, psychological Gothic, abjection, vampire motif, collective fear, "model of evil".*

Kirish. Stiven King (Stephen King, 1947 y.t.) zamonaviy Amerika adabiyotida gotik janrning eng ta'sirchan namoyandalaridan biri sifatida e'tirof etiladi. T. Magistrale, J. Sirs, H. Strengell va E. Mersser kabi olimlar uning ijodini Amerika gotik kanonining ajralmas qismi sifatida tahlil qilganlar [12]. Mazkur tadqiqotlarda "Nurlanish" va "Salem shaharchasi" romanlari uning ijodiy yo'lining metodologik kalit asarlari sifatida ajratiladi. mavzuning dolzarbligi: O'zbekiston filologiya fanida Kingning gotik poetikasi tizimli o'rganilmagan (U.S. Ochilovning so'nggi tadqiqotlari (2025) [13] dastlabki poydevorni tashkil etadi); Kingning ushbu ikki romani 1970-yillar Amerika madaniy travmasining badiiy hujjati sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot maqsadi gotik poetik modelning to'rt yo'nalishli (xronotop-makon, psixologik subyekt, ijtimoiy travma, "yovuzlik modeli") tizimli tahlilini amalga oshirishdir.

Materiallar va metodlar. Tadqiqotning birlamchi materiali Stiven Kingning "The Shining" (1977) va "Salem's Lot" (1975) romanlari. Tadqiqotning metodologik asosi qiyosiy-tipologik, struktural-poetik va madaniy-tarixiy yondashuvlarning sintezi. M.M. Baxtinning xronotop nazariyasi, G. Bashlyarning topoanaliz konsepsiyasi, Z.Freydning g'ayritabiiylik nazariyasi, Yu. Kristevaning abhorrensiya konsepsiyasi, D. Panter va T. Godduning gotik travma yondashuvi, N. Auerbax vampirologik nazariyalari hamda N. Karrolning san'at-dahshat falsafasi [3] tahlilning asosiy nazariy quroli sifatida qo'llaniladi.

Natijalar va muhokama.

1. Gotik xronotop va makon modeli.

"Nurlanish"da Overluk mehmonxonasi va "Salem shaharchasi"da Marsten uyi gotik xronotopning markaziy elementlari sifatida funktsiya bajaradi. Baxtinning xronotop konsepsiyasi [3] har ikkala makonni o'tmishni hozirgi zamonga qaytaruvchi vaqt-makon birligi sifatida tushunish imkonini beradi; Bashlyarning topoanaliz yondashuvi [2] Overluk mehmonxonasining yerto'la-baland qavatlar tuzilmasini ong osti superego dialektikasi sifatida talqin etadi. D. Panter gotik makonni madaniy travmaning saqlanish joyi deb hisoblaydi: mehmonxona tarixidagi mafiya yig'ilishlari Amerika kapitalizmining yashirin qatlamlarining gotik mujassamlanishidir. Tahlil King poetikasida olti tipologik tamoyilni ajratdi: izolyatsiyalangan yopiq makon; vertikal qutbiyat; makonning xauntologik xotirasi [13]; ikki turli xronotop modeli "Nurlanish"dagi tsiklik va "Salem shaharchasi"dagi chiziqli epidemik xronotop; chegaraviylik (sivilizatsiya/yovvoyilik, hayot/o'lim, aql/jinnilik); tabiat va ob-havo. Mark Fisherning "sirliylilik" tushunchasi "Salem shaharchasi"dagi shaharcha aholisining asta-sekin yo'qolishini eng aniq tushuntiradi.

2. Psixologik gotika va subyekt transformatsiyasi.

Jek Torrens obrazi gotik adabiyotning an'anaviy "gotik zolim" tipining tubdan qayta ishlangan zamonaviy ifodasidir. T. Magistrale ta'kidlaganidek [10], Jek bir vaqtning o'zida qurbon va zolim sifatida namoyon bo'ladi: u alkogolizm, bolalikdagi zo'ravonlik va ijtimoiy muvaffaqiyatsizlik qurboni bo'lib, mehmonxonaning yovuz ta'siri ostida zolimga aylanadi. Bu ambivalentlik Freydning g'ayritabiiylik nazariyasi doirasida tushuntiriladi. Vendi Torrens obrazida E. Moersning "ayollar gotikasi" konsepsiyasi [8] zamonaviy ifoda topadi: u passiv qurbondan onalik instinkti bilan kurashuvchi qahramonga aylanadi. Yu. Kristevaning abhorrensiya konsepsiyasi 237-xonadagi chirigan ayol va vampirga aylangan shaharcha aholisini tahlil qilishda kalit nazariy vositadir. Tahlil natijalari psixologik gotikaning besh tipologik modelini ajratdi: gotik zolimning ichkilashtirilishi (Jek Torrens); quvg'inga uchragan qizning faollashtirilishi (Vendi); bola-medium obrazi (Denni, Mark); qaytib keluvchi qahramon (Ben Mirs); ikkilanish (Greydi-Jek, Marsten-Barlou).

3. Ijtimoiy travma va kollektiv qo'rquv poetikasi.

Har ikkala roman 1970-yillar Amerikasining madaniy travmasini gotik metafora orqali ifodalaydi. T. Godduning yondashuviga ko'ra [7], gotik narrativ Amerika tarixining eng og'riqli tajribalarini badiiy shaklda mujassamlashtiradi. King "Danse Macabre" asarida "Salem shaharchasi" romanining siyosiy subtekstini ochiq tan olib, uni "Tanalarni o'g'irlovchilar bosqini" filmi bilan qiyoslagan; bu yondashuv Magistrale-Bluyen monografiyasida tizimli asoslangan [10]. Tahlil Kingning kollektiv qo'rquv poetikasidagi yetti madaniy travma manbasini ajratdi: Vyetnam urushi va jamoaviy aybdorlik; Uotergeyt mojarosi; iqtisodiy stagflyatsiya; oilaviy institutining inqirozi; irqiy ziddiyatlar; diniy institutlarning zaiflashuvi; "suburban flight" tendensiyasi. Kingning eng muhim

metodologik yangiligi yakka qurbon yakka zolim sxemasidan jamoaviy qurbon ijtimoiy travma modeliga o'tish, bu gotik janrni jamiyatni tashxis qilish vositasiga aylantiradi.

4. Vampir motivi va "yovuzlik modeli"ning zamonaviy talqini.

"Salem shaharchasi"da vampir Barlou Stokerning Drakulasidan tubdan farq qiladi: agar Stokerning vampiri aristokratik zolim bo'lsa, Kingning Barlousi ibtidoiy va mutlaq yovuz kuchdir. N. Auerbax tezisiga ko'ra [1], Barlou 1970-yillar Amerika jamiyatining ichki zaifligining ramzidir; K. Gelder Kingning Stokerdan eng muhim farqi sifatida yovuzlikning ichki tabiatini ko'rsatadi [6]: "Drakula"da vampir tashqaridan kelsa, "Salem shaharchasi"da vampirizm shaharchaning ichki zaifliklari orqali tarqaladi. N. Karrolning "fyuziya" va "fissiya" konsepsiyalari tirik va o'lik kategoriyalarining birlashuvi orqali yovuzlik modelining estetik ta'sirini tushuntiradi. Qiyosiy-tipologik tahlil Kingning "yovuzlik modeli"ni Stoker an'anasidan ajratuvchi besh xususiyatni aniqladi: yovuzlikning ichki tabiati; ekspansionist epidemiyaviy tarqalish modeli; axloqiy dialektika (yovuzlik insonning ma'naviy mohiyatini emas, fizik tanasini yo'qotadi); ochiq yakun (yovuzlik to'liq yo'q qilinmaydi); ijtimoiy diagnostika (1970-yillar Amerika jamiyatining real travmalarini gotik metafora orqali aks ettirishi).

Xulosa. Tadqiqot Stiven Kingning "Nurlanish" va "Salem shaharchasi" romanlarini gotik adabiyotning XVIII asr Yevropa an'analari zamonaviy Amerika voqeligida tubdan transformatsiyasi sifatida o'rganishni tasdiqlaydi: an'anaviy gotik qal'a o'rmini Overlук mehmonxonasi va Salem shaharchasi egallaydi, biroq makonning poetik funksiyalari saqlanib qoladi; Kingning psixologik gotikasi qahramon tipologiyasining besh modeli versiyasini taqdim etadi; kollektiv qo'rquv poetikasi gotik narrativni jamiyat tashxisi vositasiga aylantiradi; vampir motivining talqini Stoker an'anasidan beshta xususiyat bilan farq qiluvchi "yovuzlik modeli"ni shakllantirgan. Mazkur tahlil O'zbekistonda Amerika gotikasi va King ijodini ilmiy o'rganishga salmoqli ulush qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Auerbach N. Our Vampires, Ourselves. – Chicago: University of Chicago Press, 1995. – 248 p.
2. Bachelard G. The Poetics of Space. – Boston: Beacon Press, 1994. – 241 p.
3. Bakhtin M.M. The Dialogic Imagination: Four Essays. – Austin: University of Texas Press, 1981. – 443 p.
4. Carroll N. The Philosophy of Horror, or Paradoxes of the Heart. – New York: Routledge, 1990. – 256 p.
5. Fisher M. The Weird and the Eerie. – London: Repeater Books, 2016. – 152 p.
6. Gelder K. Reading the Vampire. – London: Routledge, 1994. – 190 p.
7. Goddu T.A. Gothic America: Narrative, History, and Nation. – New York: Columbia University Press, 1997. – 224 p.
8. King S. Danse Macabre. – New York: Everest House, 1981. – 400 p.
9. Kristeva J. Powers of Horror: An Essay on Abjection. – New York: Columbia University Press, 1982. – 219 p.
10. Magistrale T., Blouin M. Stephen King and American History. – London: Routledge, 2020. – 170 p.
11. Punter D. The Literature of Terror. Vol. 2: The Modern Gothic. – London: Longman, 1996. – 241 p.
12. Sears J. Stephen King's Gothic. – Cardiff: University of Wales Press, 2011. – 261 p.
13. Ochilov U.S. Stiven Kingning "The Shining" va "Doctor Sleep" romanlarida magik realizm va hauntologiya tahlili // Tamaddun Nuri. – Buxoro, 2025. – №4(67). – B. 263–270.

UO'K 82-7:305.23:81'23

FOLKLOR DISKURSIDA PORTRET TUSHUNCHASI VA UNING IJTIMOY XUSUSIYATLARI

M.A.Abduvahabova, dots., PhD, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ko'pincha inson hayotining dastlabki yillarida eng o'qiladigan va dolzarb bo'lgan folklor matnlari – bolalik davridagi adabiy ta'lim asosini tashkil qiladi. Shu bilan bir qatorda, bugungi kunda xalqlarning refleksiv bo'lgan xatti-harakatlar, ma'lum bo'ysunilishi kerak bo'lgan madaniy stereotiplarning tashuvchilari aynan folklor matnlari ekanligi aksiomadir. Portretlarni tasniflash portret yaratishning kompozitsion va stilistik texnikalariga asoslanishi mumkin, shu nuqtai nazardan ular dominant xususiyatga ega portret yoki leytmotiv portret, komik portret, shuningdek, o'zgaruvchan ifoda portreti kabilarga bo'linadi. Barcha portretlarda ifoda o'zgarishi jismoniy va ruhiy holatdan kelib chiqib, yuz rangidagi, ko'zlarning shakli va uchqunlaridagi o'zgarishlar kayfiyat va yuz ifodalarining o'zgarishini o'z ichiga oladi.

Kait so'zlar: diskurs, motivlar, portret-taqdimot, narrator, folklor.

Аннотация. Фольклорные тексты, которые зачастую являются наиболее читаемыми и актуальными в первые годы жизни человека, формируют основу литературного воспитания в детстве. В то же время аксиомой является то, что фольклорные тексты

являются носителями нерелексивного поведения народов, культурных стереотипов, которым необходимо подчиняться. Классификация портретов может основываться на композиционно-стилистических приемах создания портрета; с этой точки зрения они делятся на портрет с доминирующим персонажем или лейтмотивный портрет, комический портрет, а также портрет с меняющимся выражением. Во всех портретах изменение выражения зависит от физического и психического состояния и включает в себя изменения цвета лица, формы и блеска глаз, изменения настроения и мимики.

Ключевые слова: дискурс, мотивы, портрет-представление, рассказчик, фольклор.

Abstract. Folklore texts, which are often the most widely read and relevant during the early years of a person's life, form the basis of literary education in childhood. At the same time, it is an established fact that folklore texts serve as vehicles for the unreflective behaviour of peoples and for cultural stereotypes that must be adhered to. The classification of portraits can be based on compositional and stylistic techniques used in their creation; from this perspective, they are divided into portraits with a dominant character or leitmotif, comic portraits, and portraits with changing expressions. In all portraits, changes in expression depend on the physical and mental state and include changes in complexion, the shape and shine of the eyes, changes in mood and facial expressions.

Key words: discourse, motifs, portrait-representation, narrator, folklore.

A.N.Bespalov yetkazilgan ma'lumotlar miqdoriga asoslanib, portretlarning quyidagi turlarini aniqlaydi [1]: 1) shtrixli portret; 2) baholovchi portret; 3) vaziyatli portret (minimal ma'lumot miqdori); 4) tavsifli portret (ma'lumot miqdori oldingi turlarning minimal miqdoridan oshib ketadi va kengayishga moyil bo'ladi); bu turdagi portret bo'laklarga bo'lingan va to'liq portretga bo'linadi.

Shtrixli portret bir yoki ikkita xususiyatdan iborat qisqacha personaj xususiyatlarini o'z ichiga oladi. Ushbu turdagi portret ikkinchi darajali va epizodik personajlarni tasvirlash uchun ishlatiladi. Baholovchi portret muallifning modallik bilan to'ldirilgan baholarini o'z ichiga oladi. Ushbu turdagi portret tuzilishining asosini "eng yaxshi", "eng yomon", "mehribon" va "chiroyli" kabi baholovchi xususiyatlar tashkil etadi, ularning periferiyasi esa boshqa portret turlarining parchalari bilan shakllanadi. Vaziyatli portret turli vaziyatlarda personajga xos bo'lib qoladigan xususiyatlarni o'z ichiga oladi. Batafsil tavsiflovchi portret lingvistik vositalardan foydalangan holda ko'proq sonli individual vaziyatli xususiyatlarni namoyish etish bilan tavsiflanadi. Parchalangan portretlar – bu ikki yoki uchta personaj atributlarini o'z ichiga olgan qisqa portret eskizlari. Parchalangan portret – bu batafsil portretning qisqartirilgan versiyasi. N.A.Rodionova badiiy portretning quyidagi turlarini aniqlaydi [2]: 1) portret – taqdimot (yoki portret – tanishuv); 2) portret – baholash (yoki portret – idrok); 3) portret – vaziyat.

Portret-taqdimotning maqsadi kitobxonni personaj bilan tanishtirishdan iborat, batafsil va to'liq portret matn boshida yoki bob tarkibida beriladi. Portret – taqdimot personajni idrok etishda ahamiyatsiz bo'lsa-da, portret-baholashda, aksincha, hikoya qiluvchi yoki boshqa personaj tomonidan ijro etilgan kuzatuvchining idroklari semantik jihatdan ahamiyatlidir (bunday portretning leksik xususiyati vizual, eshitish va umuman, hissiy idrok ma'nosiga ega predikatlarning mavjudligidir). Portret – vaziyatning maqsadi epizodda tilga olingan personajning tashqi ko'rinishini aks ettirish bo'lib, bunday portret ma'lum bir vaziyat bilan shartlanadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, A.N.Bespalov va N.A.Rodionova baholash portretini turlicha ta'riflaydilar, ammo ularning vaziyatli portretga oid fikrlari bir-biriga mos keladi. Bizning fikrimizcha, vaziyatli portretlarni farqlash noto'g'ri, chunki ba'zi hollarda idrok portretlari va tasviriy portretlarni vaziyatli portretlar deb hisoblash mumkin. K.L.Sizovning fikricha, portret tavsifining o'ziga qahramonning tashqi ko'rinishini tavsiflovchi elementlar, masalan, qahramon kiyimining xususiyatlari, yuz xususiyatlari (burun shakli – tekis, yuqoriga ko'tarilgan, ko'zlarning shakli, og'iz, iyak, yonoqlar), qahramonning tashqi ko'rinishining rang xususiyatlari, imo-ishoralar va xulq-atvor xususiyatlari, yuz ifodalarining xususiyatlari (tashqi ko'rinish va tabassum qilish uslubi) va fonetik xususiyatlar (qahramon ovozi xususiyatlari) kiradi [3]. Psixologik xususiyatlarning tavsifi xarakterning aqliy qobiliyatlari, axloqiy fazilatlar va shaxsiy xususiyatlarini ochib beradi. Aqliy qobiliyatlar ma'lum bir faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun subyektiv individual xususiyatlarni tavsiflaydi.

Shaxsiy xususiyatlar – bu shaxsni tavsiflovchi individual xususiyatlar. Ijtimoiy xususiyatlarning tavsifi xarakterning ijtimoiy mavqeini, yoshini, ma'lumotini va kasbini aks ettiradi.

Ijtimoiy mavqe xarakterini ijtimoiy zinapoyadagi maqomi yoki o'rni nuqtai nazaridan tavsiflaydi. Qahramonning tashqi ko'rinishi va shaxsiyati o'rtasida o'zaro bog'liqlik mavjud, ya'ni qahramonning shaxsiyati uning tashqi qiyofasining proyektsiyasidir. Qahramonning asosiy jismoniy harakatlarida psixologik omillar muhim rol o'ynaydi, masalan, ko'zlaridagi ifoda, tabassum, yurish, qadam tashlash, gapirish uslubidan uning psixotipi hamda psixologik holatini ma'lum ma'noda anglash mumkin. Shu bilan birgalikda, qahramonning tashqi ko'rinishini tasvirlash orqali uning ichki dunyosini, xarakterini ochib berish mumkin.

Portret nafaqat tashqi ko'rinishini tasvirlashni, balki insonning fazilatlarini, siyratining ichki ifodasini ham tadqiq qilishga turtki beradi. Tahlil qilingan material bizga portretning ikki turini ajratish imkonini beradi:

–personajlar fe'l-atvoriga yo'naltirilgan portret, qahramonlarning tashqi ko'rinishida namoyon bo'ladi;

–personajlarga fe'l-atvoriga yo'naltirilgan portret, qahramonlarning tashqi ko'rinishini aks etmaydi.

Narratorlar o'z qahramonlarini to'liq tavsiflamaydi, aksincha qahramonni xarakterlovchi ma'lum tana a'zolari tuzilishiga qarab uning portretini shakllantiradi:

...Uning yoniga borib otdan tushibdi, uyga kirib qarasa, *o'n sakkiz yoshlarda bo'lgan, qaddi-qomati kelishgan bir yigit* uxlaganday behush bo'lib yotgan emish... (Hotam 302a)

Chol-kampirning farzandi yo 'q ekan. Shu sababdan ular qattiq qayg'urar ekanlar. Yillar o'tibdi, *chol-kampir yana qarib, bellari bukchayibdi, ko'zlari xiralashibdi, og 'ir ishga yaramaydigan bo 'lib qolibdilar*. – E kampirim, – debdi chol, – agar farzandimiz bo 'lganda edi, qo'limizdan ishimizni olar edi... (Pufakvoy a);

– Komiljon *qorachadan kelgan, o 'rta bo'yni, kipriklari uzun-uzun, kelishgan yigit edi. Homiljon ham chiroyli, shahlo ko'z, qoshlari Komiljonnikiga qaraganda qalinroq, ammo o'ziga oro bermaydigan yigit ekan*. Yigitlar amakivachcha bo'lib, yoshlikdan birga o'sishgan, madrasada ham birga ilm olishgan ekan (Dod). -Qizga *juda ham kelishgan, qaddi-qomati endigina to 'lishgan, yigirma ikki yigirma uch yoshlar chamasidagi bir yigit* oshiq-u beqaror bo 'lib qolgan edi, qadamini uning izidan solibdi (Zulxumor)

1-jadval.

Folklor diskursida portretga chizgilar

Tashqi ko 'rinish	Portret	
	Kostyum	Fe'l-atvor
Predmetga muqoyasa qilingan	Attorlik elementlariga muqoyasa	Psixologik xususiyatlar
zootsentrik	kolotsentrik	Ijtimoiy xususiyatlar
aromatsentrik		
florotsentrik		

Portret ikkala jins narratorlari diskursida o'ziga xos ravishda chizilgan, ya'ni erkaklar portreti birgina diskursda turli elementlarning qorishmasidan iborat bo'lsa, ayyollar diskursidagi portretlar faqat sabab-oqibat munosabatlariga asoslanadi va bitta kategoriya elementi atrofida aylanadi: Boy ularni uyg'otish uchun Gul bilan qiz yotgan uyga kiribdi. Qizning chiroyligini ko'rib, unga oshiq bo'lib qolib fikri buzilib: *“Shunday chiroyli qiz mening malayimga teng emas. Bu qiz menga munosib ekan, qanday bo 'lmasin Gulni yo'qotib, qizni o'zim olishim kerak”*, deb o'ylabdi (Qiron aka). – E, bolam, *shaharning ahvolini so'rab nima deysiz? Podshohimizning oy desa og'zi bor, kun desa ko'zi bor juda chiroyli bir qizi bor edi*. Uning oti Dilorom edi. Bundan to 'rt yil burun Diloromni devlar olib qochib ketgan, uni yeti yoshdan yetmish yoshgacha bo'lgan odamlar kecha-yu kunduz qidiradi, hech qayerdan topolmaydi... Shaharning ahvoli ana shunaqa, o 'g'lim, – debdi.

Shuni ham ta'kidlash joizki, portret tasvirida qosh, ko'z va sochlarning o'rni beqiyosdir. Ular qahramon portretida liboslar tavsifi bilan qorishib mavqe, go'zallik yoki badbasharalik, psixologik holat va hattoki fe'l-atvoriga ham ishora qiladi: So the *frightened look* began to die out of her *star-like eyes* (psixologik holat sifatida qo'rqinchning ifodasi); the young master, he never took his *eyes off her*; shunday debdi-yu, Diloromning suratini Jalolboyga ko'rsatibdi. Jalolboy *suratni ko 'rishi bilanoq* qizga oshiq-u beqaror bo'lib hushidan ketibdi (moyillikning ifodasi sifatida psixologik holat); she saw a strange *squinty-eyed*, little ugly old fellow, who asked her to come to his wife who was too ill to mind her baby (g 'ilaylik misolida hunuklik ifodasi); –Oh, my lady you are as white as milk, and your lips are like cherries. Your *hair is like golden silk*, and it hang to the ground (The Rose tree); – The hall was furnished in a manner equally grand, and at one end of it was a glorious couch of velvet,

silk and gold, and there sate Burd Ellen, *combing her golden hair with a silver comb* (Childe Rowland) (go'zallik va mavqening ifodasi sifatida).

Personajlarning ma'lum bir davr oralig'idagi ijtimoiy maqomi arxetiplarga juda bog'liq bo'lib, arxetip (yunoncha "archetypus – prototip") badiiy universal xususiyatga ega bo'lgan har qanday obrazning ma'lum motiv bilan qorishgan holdagi fundamental ifodasi hisoblanadi. Arxetip mohiyatan obraz (yoki motiv)ning o'zi emas, balki uning sxemasidir, ya'ni o'tmish va hozirgi kunda odatiy yoki noodatiy tarzda sodir bo'lgan voqelik doirasida obrazni tavsiflab beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Беспалов А.Н. Структура портретных описаний в художественном тексте среднеанглийского периода: Дис. ... канд. филол. Наук. – М., 2001. – С. 106-120.

2. Родионова Н.А. Типы портретных характеристик в художественной прозе И.А. Бунина: Лингвостилистический аспект: Дис. ... канд. филол.наук. – Самара, 1999.– С. 45-47.

3. Сизова К.Л. Типология портрета героя: на материале художественной прозы И.С. Тургенева: Дис. ... канд. филол. наук. – Воронеж, 1995. – С. 31-152.

UO'K 82-7:81'23:305.23

FOLKLOR DISKURSIDA QAHRAMONLAR PORTRETINING GO'ZALLIK PARAMETRLARI

M.A.Abduvahabova, dots., PhD, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Tahlil qilingan turli folklor diskurslarda tipologik portret tavsiflarining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish o'quvchiga badiiy obrazlarning mavzu tafsilotlarida, jumladan, qahramonlar hayoti va ularning portretlari tafsilotlarida talqin qilish orqali tasvirlangan ma'lum tarixiy davrni tushunishga yordam beradi. Folklor diskursida bilim va portret tasviri vizual emas, balki og'zaki ravishda yetkazilsa-da, ulardagi portret tasviri detallasjgan holatda ifodalanadi. Biroq, folklordagi qahramonlarning tavsifi ijtimoiy mavqe va ideallarni ochib beradi, ya'ni folklorda obrazlar ma'lum bir shaxsning individual xususiyatlarini emas, balki uning avloddan-avlodga o'tib kelayotgan mashhur xulq-atvor stereotipini, ideallarni aks ettiradi. Qahramonlarning badiiy obrazlarini o'z hayotiy tajribasi prizmasi orqali idrok etish u tasvirlangan davrning ijtimoiy xususiyatlarini yaxshiroq tushunishga turtki bo'ladi.

Kalit so'zlar: diskurs, portret, gender, narrator, qahramon.

Аннотация. Изучение специфических особенностей типологических описаний портретов в анализируемых различных фольклорных дискурсах помогает читателю понять определенный исторический период, изображенный в них, путем интерпретации деталей сюжета художественных образов, включая детали жизни героев и их портретов. Хотя знания и портретные образы в фольклорном дискурсе передаются устно, а не визуально, портретные образы в них выражены детально. Однако описание героев в фольклоре раскрывает социальный статус и идеалы, то есть в фольклоре образы отражают не индивидуальные характеристики конкретного человека, а его популярный стереотип поведения, идеалы, передаваемые из поколения в поколение. Восприятие художественных образов героев через призму собственного жизненного опыта помогает лучше понять социальные особенности эпохи, в которой они изображены.

Ключевые слова: дискурс, портрет, гендер, рассказчик, герой.

Abstract. Examining the specific characteristics of typological descriptions of portraits in the various folklore discourses under analysis helps the reader to understand the particular historical period depicted in them by interpreting the plot details of the artistic images, including details of the characters' lives and their portraits. Although knowledge and portrait images in folklore discourse are transmitted orally rather than visually, the portrait images within them are expressed in detail. However, the description of characters in folklore reveals social status and ideals; that is, in folklore, images reflect not the individual characteristics of a specific person, but their popular behavioural stereotype and ideals passed down from generation to generation. Perceiving artistic images of heroes through the prism of one's own life experience helps to better understand the social characteristics of the era in which they are depicted.

Key words: discourse, portrait, gender, narrator, hero.

Muallif va personaj diskursiv shaxsiga oid portret yaratish pozitsiyasini monolog va dialog qurilishlari orqali ochib berish mumkinligini hamyurtimiz K.Abdulloyeva o'zining dissertatsiya tadqiqotida ilgari surgan. Biz ham uning "dialog va monolog nafaqat muallif modalligini, balki

personajlarning o'ziga xos qirralarini ochib berishda behad yordam beradi", degan fikrini qo'llab-quvvatlagan holda folklor diskursida personajlar portretini yaratishda monologik va dialogik nutq tahlilidan unumli foydalanamiz [1:19]. Shaxsning shakllanishida folklor matnlarining rolini E.Bern ham ta'kidlab, u ertaklarda bola keyinchalik o'z hayot yo'lini belgilab beradigan qadriyatlar, me'yorlar va hayotiy rollarni anglashini ta'kidlaydi [2: 142-145]. Folklor matnlari farzand identifikatsiyasi jarayonidagi asosiy manbalardan biri bo'lib, bolaga subyektivlikni egallash uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Folklor matnlari qahramonlar sxematik va stereotipli bo'lib, "erkak va ayollik" o'rtasidagi farqlar juda ham yaqqol namoyon bo'ladi. Ma'lum bir madaniyatda qabul qilingan gender normalari va standartlari to'g'risidagi ma'lumotlar folklor matnlarida o'z aksini topadi, jinslar o'rtasidagi tafovutlarni yaratish jarayonining asosini tashkil qiluvchi gender stereotiplarini folklor matnlari shifrlangan, kodlangan shaklda uzatadi, deb tahmin qilish mantiqan to'g'ri. M.Kimmelnig fikricha, folklor syujetlarining tasvirlari bolaning turli jins vakillari haqidagi shaxsiy g'oyalarni shakllantirishning muhim omiliga aylanadi [3]. Xullas, folklor matnlarida gavdalanadigan erkaklik va ayollik portretlari gender stereotiplarining asosini tashkil qiladi.

Ko'p sonli portret xususiyatlari mavjud folklor diskursida kitobxon va tinglovchi uchun tasvirlangan tarixiy davr haqiqatini qayta tiklash birmuncha qiyinroq, chunki ma'lumotlar matn bo'ylab sochilib ketgan, bu esa muallif yoki narratorning niyatlarini aniq talqin qilishni qiyinlashtiradi. Ayol narratorlari diskursida portret asosan predmetga muqoyasa qilingan holda chiziladi: Chol o'rnidan iring'ib turib qarasa, uyning o'rtasida oyoqlari **chillakdek**, qorni **meshdek** bir bola chol-kampirga qarab, tirjayib turgan emish. Xursand bo'lib ketgan chol bolani quchoqlab bag'riga bosib erkalabdi... Unga ismi-jismga munosib bo'lsin deb, Pufakvoy deb ot qo'yishibdi...; – Nimalar deyapsan, kampir, qanday o'g'il, kimning o'g'li? – deb so'rabdi chol hayron bo'lib...– Kimniki bo'lar edi, o'zimizning o'g'limiz. Turing, qarang, **to'pday** chiroyli, **dumaloqqina** bola!-debdi kampir (Pufakvoy). Shuningdek, ayol narratorlar folklor diskursining o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, unda bosh qahramonlarning portretlari tasvirida ism-shariflar ustunlik qiladi, ya'ni etimologiyasi portret xususiyatidan kelib chiqqan antroponimlar yasaladi: **Huriliqo** to'qqiz oy, to'qqiz kun, to'qqiz soat deganda **oltin kokil bir o'g'il**, **kumush kokil bir qiz** tug'ibdi. Ularning ismlarini ham shunday nomlabdi... (Huriliqo); Podsho **Hotamning** botirligi va uddaburonligiga qoyil qolib, qimmatbaho in'omlar beribdi. Podsho qizi Malikani o'z va'dasiga binoan Kan'on podshosining o'g'liga qirq kecha-yu qirq kuduz to'y qilib beribdi. Shahzodani o'z o'rniga podsho qilib tayinlabdi (Hotam);

Ingliz folklor diskursida esa tashqi ko'rinish ifodasi ham o'zbek folklor diskurslari singari gender omili bo'yicha tubdan farqlanadi. Bunda ayollar folklor diskursida portretlar tasviri zootsentrik fonda ifodalangan, bunda animalistik mahluqlar, eshshak, ilon, qo'y, mushuk, qushlar va tipratikan kabi hayvonlar ustunlik qiladi: Once the beastweds a young woman, she is put to all sorts of tests to prove that she is worthy of him, for he is a handsome prince at night and a *ferocious beast* during the day. She has no idea what he actually looks like because they sleep together in the dark. His bride must swear to keep his secret but succumbs to the questioning of her curious sisters and/or mother and divulges it. They encourage her to see what he looks like. Then she either burns his *animalskin* or drops wax from a candle on him as she tries to see him. *The beast/bridegroom* is enraged because he must continue to live a dual existence as animal and man, and flees. To prove her love for him, his "true" wife must travel the world for three or seven years to win him back (The blue bird).

Ingliz erkak narratorlari folklor diskursi esa xuddi o'zbek erkak narratorlari folklor diskursida portret tasviri kabi turli komponentlar kombinatsiyasida ifodalanadi: – In the midst of all his glory, his queen died, leaving behind her an only **daughter, about fifteen years of age, who for her beauty and kindness was the wonder of all that knew her**. But the king hearing of a **lady who had likewise an only daughter**, had a mind to marry her for the sake of her riches, **though she was old, ugly, hook-nosed, and hump-backed**. Her **daughter was a yellow dowdy, full of envy and ill-nature; and, in short, was much of the same mould as her mother** (The Three Heads of the Well).

Tahlillardan ko'rib turganimizdek, qahramonlar portreti tasvirida albatta go'zallik parametrlari bilan kostyum yoki fe'l-atvor parametrlarini tashkil qiluvchi elementlar qorishib ketgan. Bu o'z navbatida portret ifodasi erkak narratorlarida ayol narratorlardan ham ko'ra mukammalroq ekanligiga ishora qiladi. Ushbu misollarni tahlil qilar ekanmiz, erkak narratorlarning tafakkurida mehribonlik ayollar nafosatida, oq rangli ipak libosda; yomonlik va yovuzlik esa bukrilikda, xunuklikda; boy maqom esa marvarid va qimmatbaho toshlar qadalgan baxmal liboslarda; noziklik esa turli gullar

(Nilufar guli) orqali muqoyasa qilinib namoyon bo'ladi. Chog'ishtirilayotgan tillar folklor diskursida erkak narratorlarining portret tasviri jarayonida qo'llaydigan kombinatsion yondashuvi asosan qahramonlarni batafsilroq, ularning eng muhim xususiyatlari bilan tasvirlashga intilishlari bilan ifodalanadi. Marosim qo'shiqlari diskursida "ayol" arxetipining ijtimoiy xususiyatlari biroz murakkab tuzilgan. Chunki ayol turmushdan, adolatsizlikdan norozilik, achchiq qismatdan nolishi va isyon qilishi ko'zga tez-tez tashlanadi. Marosim folklorida aynan "ayol" arxetipi bilan bog'liq kundoshlik motivi, ko'ngil g'ashligi baxtga yetaklaydigan, xursandlikka chorlovchi, hijronga sabab bo'lgan zo'ravonlik motivlari tahlil davomida ko'p ko'zga tashlandi:

Men bu yerga kelmas erdim,

Yor keltirdi meni.

O'tga tushsam kuymas erdim,

Yor kuydirdi meni.

G'o'zapoyaning o'tini,

Bo'rqsib chiqar tutuni.

Hech bandaga solmasin,

Kundoshlikning o'tini.

Shuni ta'kidlash kerakki, folklor diskursida "ayol" arxetipi tahlili doirasida siyosiy (tanqidiy) muhit ham tilga olinadi:

Samarqanddan chiqqan ot yem talashur,

Yorim sizga alvon ko'ylak yarashur,

Alvon ko'ylak yengi tor, yechilmaydi,

Podsho zolim, orzular ushalmaydi.

Podshoning zolimligi, adolatsizligi, orzuga erishishga yo'l qo'ymasligi qo'shiqqa xos haqqoniylik, samimiylik bilan tarannum etilgan. Aynan tahlillardan "podshoh–zolim" arxetipini tadqiq etish mumkin:

...Tapara-tapar ot keldi.

Ot ustida kim keldi?

-Xalqni qiynoqqa solgan

Amir Olimxon keldi,

Qovog'idan qor yoqqan

Dayus zolim xon keldi,

Katta boshin silkitib,

Ko'zi to'la qon keldi (213).

Shuni ta'kidlash kerakki, ingliz lingvofolklor madaniyatida ikkala jins diskursida hudud jug'rofiyasi ijtimoiy munosabatlar orqali anglashiladi. Ya'ni, Buyuk Britaniya suv resurslari tarkibida o'ndan ortiq daryo va ko'llar mavjud bo'lganligi bois, harbiy flotlarda xizmat sharaflari hisoblanadi.

Alla, bolam, alla-yo,

Ko'rar ko'zim, alla.

Yig'ilaring bor bo'lsin,

Shu o'g'lim shunqor bo'lsin.

Yaxshi-yomon kunlarda

Bilging nomus-or bo'lsin.

Alla, bolam, alla-yo, alla!

Ushbu xarakterotsentrik arxetipik portretlar asosan personajlar suratida emas, balki ular yashagan ijtimoiy muhit orqali anglashilganligi uchun qahramonlar siyratiga moslashgan. Ya'ni "kundoshlik oqibatida kosa-kosa qon yutgan ayol" portreti, "dayus zolim xon", "faxr, g'urur timsoli – og'il" portretlari o'tmishdagi ijtimoiy munosabatlarning diaxron xususiyatlarini ochib beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdulloyeva K.M. Ingliz va o'zbek badiiy matnida muallif diskursiv shaxsi voqealanishining kognitiv aspekti: Filol. fanlari falsafa doktori (PhD) diss.... Avtoreferati. – Toshkent, 2025.

2. Bern S.L. The lenses of gender: Transforming the debate on sexual inequality / S.L. Bern. — New Haven, CT: Yale University Press, 1993.

3. Kimmel M.S. Manhood in America: A Cultural History. – Oxford and New York: Oxford University Press, 2006.

EKOLINGVISTIKANING NAZARIY ASOSLARI VA FAN SIFATIDA SHAKLLANISH
BOSQICHLARI

*D.N.Abduvaxabova, o'qituvchi, Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot
texnologiyalari universiteti, Toshkent*

Annotatsiya. Mazkur maqolada ekolingvistikaning shakllanish jarayoni, uning nazariy asoslari hamda fanlararo xususiyati kompleks tarzda tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida ekologiya va tilshunoslik integratsiyasi natijasida yuzaga kelgan ilmiy paradigma rivojlanish bosqichlari yoritiladi. Shuningdek, ekolingvistikaning ilmiy mohiyati yetakchi lingvistik konsepsiyalar asosida ochib beriladi. Ushbu yo'nalishning zamonaviy tilshunoslikdagi o'rni, ekologik ongni shakllantirishdagi funksional imkoniyatlari hamda diskursiv mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari ekolingvistika zamonaviy tilshunoslikning istiqbolli va ijtimoiy ahamiyatga ega yo'nalishlaridan biri ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: ekolingvistika, til ekologiyasi, lingvoekologiya, ekologik diskurs, fanlararo yondashuv, til va muhit

Аннотация. В статье проводится комплексный анализ становления эколлингвистики, её теоретических основ и междисциплинарного характера. Рассматриваются этапы формирования научной парадигмы, возникшей в результате интеграции экологии и языкознания. Раскрывается научная сущность эколлингвистики на основе современных лингвистических концепций. Анализируется её роль в формировании экологического сознания и влияние на общественное мышление. Результаты исследования подтверждают, что эколлингвистика является одним из перспективных направлений современной лингвистики.

Ключевые слова: эколлингвистика, языковая экология, междисциплинарность, экологическое мышление

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the formation of ecolinguistics, its theoretical foundations and interdisciplinary nature. The study examines the development of a scientific paradigm that emerged at the intersection of ecology and linguistics. The scientific essence of ecolinguistics is revealed based on modern linguistic approaches. The role of language in shaping ecological consciousness and influencing public thinking is analyzed. The findings demonstrate that ecolinguistics is one of the most promising areas in modern linguistics.

Key words: ecolinguistics, language ecology, interdisciplinary approach, ecological thinking.

Kirish. So'nggi yillarda global ekologik muammolarning keskinlashuvi ilmiy tafakkurda yangi yondashuvlarning shakllanishiga olib kelmoqda. Iqlim o'zgarishi, bioxilma-xillikning kamayishi va inson faoliyatining tabiatga ta'siri kuchayib borayotgani ekologik muammolarni kompleks tarzda o'rganishni taqozo etmoqda. Ushbu jarayon nafaqat tabiiy fanlar, balki ijtimoiy-gumanitar sohalar, xususan tilshunoslik oldiga ham yangi vazifalarni qo'yimoqda.

Zamonaviy tilshunoslikda shakllanayotgan ekolingvistika yo'nalishi tilni inson va atrof-muhit o'rtasidagi murakkab munosabatlar tizimining ajralmas qismi sifatida talqin etadi. Bu yondashuv tilni faqat kommunikativ vosita sifatida emas, balki ijtimoiy ongni shakllantiruvchi, qadriyatlarni belgilovchi va ekologik xulq-atvorni yo'naltiruvchi mexanizm sifatida ko'rib chiqadi. Shu jihatdan ekolingvistika zamonaviy ilm-fanda dolzarb va istiqbolli yo'nalishlardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Bugungi kunda til orqali berilayotgan axborot nafaqat ma'lumot yetkazish, balki muayyan ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish vositasi sifatida ham qaralmoqda. Ayniqsa, ekologik mavzulardagi nutq jamiyatda ongli munosabatni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Shu sababli tilshunoslik doirasida ekologik masalalarni o'rganish alohida ilmiy yo'nalish sifatida e'tibor qozonmoqda.

Shuningdek, globallashuv jarayonlari va raqamli kommunikatsiyaning kengayishi ekologik diskursning yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda. Internet va ommaviy axborot vositalari orqali ekologik g'oyalar tez va keng tarqalmoqda, bu esa tilning ijtimoiy ta'sirini yanada kuchaytirmoqda. Natijada, til va muhit o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni chuqurroq o'rganish zarurati ortib bormoqda.

Mazkur tadqiqotning maqsadi ekolingvistikaning nazariy asoslarini tizimli yoritish, uning shakllanish bosqichlarini tahlil qilish va zamonaviy tilshunoslikdagi o'rnini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot integrativ yondashuv asosida olib borildi. Tadqiqot davomida tizimli-tavsifiy metod yordamida ekolingvistikaning asosiy tushunchalari izchil tahlil qilindi. Qiyosiy tahlil orqali turli ilmiy maktablar doirasida bildirilgan fikrlar o'zaro solishtirildi. Diskursiv tahlil usuli esa ekologik mazmundagi matnlarda qo'llanilayotgan til vositalarini aniqlashga yordam berdi.

Shuningdek, konseptual-semantik tahlil orqali “ekologik ong”, “ekologik mas’uliyat” va “barqaror rivojlanish” kabi tushunchalarning til orqali qanday ifodalanishi o'rganildi. Bu jarayonda ayniqsa, matnlarda uchraydigan oddiy ifodalar, baholovchi so'zlar va obrazli birliklarga e'tibor qaratildi.

Tadqiqot davomida olingan ma'lumotlar umumlashtirilib, ular asosida xulosalar chiqarildi. Shu bilan birga, turli manbalardagi qarashlar bir-biri bilan bog'lab tahlil qilindi.

Metodologik jihatdan ishda antropotsentrik yondashuv hamda fanlararo qarashlar asos qilib olindi. Bu esa tilni jamiyat va muhit bilan bog'liq holda ko'rib chiqish imkonini berdi.

Shuningdek, tadqiqotda E. Haugenning til ekologiyasi haqidagi qarashlari, M.A.K. Hallidayning til va ekologik diskursga oid fikrlari hamda A. Fillning ekolingvistika borasidagi yondashuvlari asos sifatida qabul qilindi.

Natijalar va muhokama. Ekolingvistika XX asrning ikkinchi yarmida shakllanib, bugungi kunda fanlararo yo'nalish sifatida rivojlanib bormoqda. Ushbu yo'nalishning yuzaga kelishi ekologiya va tilshunoslik o'rtasidagi integratsiya jarayonlari bilan bevosita bog'liq. Til ekologiyasi g'oyasi E. Haugen tomonidan ilgari surilib, tilni uning yashash muhiti bilan uzviy bog'liq holda o'rganish zarurligi asoslab berilgan.

Keyinchalik M.A.K. Halliday tilning ekologik muammolarni shakllantirishdagi rolini chuqur tahlil qilib, tilni voqelikni shakllantiruvchi tizim sifatida talqin etdi. Uning fikricha, til inson tafakkurini shakllantirish orqali ekologik muammolarga nisbatan munosabatni ham belgilaydi. Shu jihatdan til ekologik ongni shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi.

A. Fill esa ekolingvistikani ekologiya va tilshunoslikni birlashtiruvchi umumiy ilmiy paradigma sifatida izohlab, uning nazariy va amaliy vazifalarini belgilab berdi. Zamonaviy ekolingvistika doirasida ekologik diskurs, ekologik metaforalar va ijtimoiy ongga ta'sir etuvchi lingvistik vositalar faol o'rganilmoqda.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, til ekologik qadriyatlarni jamiyat ongiga singdirishda muhim rol o'ynaydi. Ekologik diskurs orqali muammolar dramatizatsiya qilinadi, jamoaviy mas'uliyat shakllantiriladi va barqaror rivojlanish g'oyalari keng targ'ib etiladi. Shu bois til nafaqat axborot uzatuvchi vosita, balki ijtimoiy ongni shakllantiruvchi kuch sifatida namoyon bo'ladi.

Ekolingvistikaning muhim xususiyatlaridan biri uning integrativ tabiatidir. U sotsiolingvistika, psixolingvistika, kognitiv lingvistika va falsafa bilan uzviy bog'liq holda rivojlanadi. Bu esa tilni murakkab tizim sifatida chuqurroq o'rganish imkonini beradi.

Bugungi kunda ekolingvistika faqat nazariy yo'nalish sifatida emas, balki amaliy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar va ta'lim tizimida ekologik mazmundagi nutqning qanday shakllanayotgani alohida tadqiq etilmoqda. Ekologik mavzudagi matnlar orqali jamiyatda muayyan fikr va munosabatlarni shakllantirish imkoniyati kengaymoqda. Shu sababli til vositalarining tanlanishi va qo'llanilishi masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, turli madaniyat va jamiyatlarda ekologik tushunchalarning ifodalanishi ham bir xil emasligi kuzatiladi. Bu holat ekolingvistik tadqiqotlarda qiyosiy yondashuvni qo'llash zarurligini ko'rsatadi. Til orqali berilayotgan ekologik axborotning samaradorligi ko'p jihatdan uning milliy va madaniy xususiyatlariga bog'liq bo'ladi. Bundan tashqari, zamonaviy kommunikatsiya vositalarining rivojlanishi ekologik diskursning yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda. Internet makonida ekologik mavzularning faol muhokama qilinishi, bloglar va ijtimoiy platformalarda keng tarqalishi bu yo'nalishning amaliy ahamiyatini yanada oshirmoqda. Shu bois ekolingvistika bugungi kunda til, jamiyat va muhit o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa. Ekolingvistika zamonaviy tilshunoslikda shakllanib borayotgan muhim fanlararo yo'nalish hisoblanadi. U til va atrof-muhit o'rtasidagi murakkab munosabatlarni o'rganishga xizmat qiladi hamda ekologik ongni shakllantirishda muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Mazkur yo'nalish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ega bo'lib, jamiyatda ekologik madaniyatni rivojlantirishga xizmat qiladi. Xususan, ommaviy axborot vositalari, ta'lim tizimi va ijtimoiy tarmoqlarda ekologik mazmundagi nutqning to'g'ri shakllanishi jamiyatda ongli

munosabatni kuchaytirishga yordam beradi. Shu jihatdan til vositalari orqali ekologik qadriyatlarni targ'ib qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ekolingvistika doirasida til nafaqat axborot uzatish vositasi, balki inson ongi va xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatuvchi omil sifatida ham qaraladi. Bu esa mazkur sohaning yanada chuqurroq o'rganilishini talab etadi.

Shu bilan birga, ekolingvistik tadqiqotlarni amaliy jihatdan rivojlantirish, xususan, turli tillarda ekologik diskursni qiyosiy tahlil qilish va raqamli muhitdagi til xususiyatlarini o'rganish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Shu bois, kelgusida ekolingvistika sohasidagi tadqiqotlarni yanada kengaytirish, uning metodologik asoslarini takomillashtirish va amaliy qo'llanilish doirasini kengaytirish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Haugen E. The Ecology of Language. – Stanford, 1972.
2. Halliday M.A.K. New Ways of Meaning. – 1990.
3. Fill A. Ecolinguistics. – 2001.
4. Mühlhäusler P. Linguistic Ecology. – 1996.
5. Mahmudov N. Til va jamiyat. – Toshkent, 2018.

UO'K 81'37:82-93:81'22

MODALLIKNING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARINING BOLALAR ADABIYOTIDA QO'LLANILISHI

H.Z.Ahadova, o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada modallik kategoriyasining lingvomadaniy xususiyatlari bolalar adabiyoti materiallari misolida tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi bolalar uchun yaratilgan badiiy asarlarda qo'llanilgan modal vositalar orqali milliy madaniy qadriyatlar, axloqiy me'yorlar va dunyoqarash elementlarining qanday shakllantirilishini ochib berishdan iborat. Maqolada modallik nafaqat grammatik-semantik kategoriya, balki muayyan til egasining mentaliteti va qadriyatlar tizimini aks ettiruvchi muhim madaniy fenomen sifatida o'rganiladi. Tadqiqot natijalari bolalar adabiyotidagi modal vositalar bola shaxsi shakllanishida, uning axloqiy qadriyatlar tizimi qaror topishida muhim rol o'ynashini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: modallik, lingvomadaniyatshunoslik, bolalar adabiyoti, muallif modaligi, baho kategoriyasi, milliy mentalitet, affektiv modallik, empatiya.

Аннотация. В данной статье анализируются лингвокультурные особенности категории модальности на материалах детской литературы. Основная цель исследования — выявить, как через модальные средства, использованные в художественных произведениях для детей, формируются национальные культурные ценности, нравственные нормы и элементы мировоззрения. В статье модальность рассматривается не только как грамматико-семантическая категория, но и как важный культурный феномен, отражающий менталитет и систему ценностей носителя языка. Результаты исследования показывают, что модальные средства в детской литературе играют важную роль в формировании личности ребёнка и в становлении его системы нравственных ценностей.

Ключевые слова: модальность, лингвокультурология, детская литература, авторская модальность, категория оценки, национальный менталитет, аффективная модальность, эмпатия.

Abstract. This article analyzes the linguocultural features of the category of modality using materials from children's literature. The main aim of the study is to reveal how national cultural values, moral norms, and elements of worldview are formed through the modal means employed in literary works created for children. The article treats modality not only as a grammatical-semantic category but also as an important cultural phenomenon reflecting the mentality and value system of particular language speakers. The study's results show that modal devices in children's literature play a significant role in the formation of the child's personality and in shaping their system of moral values.

Keywords: modality, linguocultural studies, children's literature, authorial modality, evaluation category, national mentality, affective modality, empathy.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda matn, xususan badiiy matn, til birliklarining murakkab o'zaro aloqasi va ular orqali muallifning konseptual dunyosi ifodalanadigan ma'kon sifatida talqin etiladi [4; 18; 20]. Matnshunoslikning asosiy kategoriyalaridan biri bo'lgan modallik matnning barcha elementlarini yagona ma'noviy va strukturaviy butunlikka birlashtiruvchi "sement" vazifasini o'taydi [5]. Agar modallikning keng talqiniga murojaat qilinsa, u nafaqat xabarning voqelikka munosabati, balki so'zlovchining (muallifning) xabarga bo'lgan subyektiv munosabatini ham qamrab oladi [1; 2; 14]. Aynan mana shu subyektiv munosabatda, ya'ni muallif va personaj modal baholarida til egasining lingvomadaniy xususiyatlari, uning milliy mentaliteti, qadriyat tizimi va dunyoqarashi yaqqol namoyon bo'ladi.

Bolalar adabiyoti esa ushbu murakkab munosabatlarning namoyon bo'lishi uchun eng boy va samarali maydon hisoblanadi. Chunki bola ongining shakllanish davrida unga taqdim etilayotgan har bir modal baho, har bir "yaxshi" yoki "yomon" degan munosabat uning keyingi hayotida "madaniy kod" sifatida muhrlanib qoladi. Shu bois, bolalar adabiyotini modallik nuqtai nazaridan tahlil qilish nafaqat lingvistik, balki pedagogik va madaniy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili. Modallik kategoriyasining nazariy asoslari tilshunoslikda chuqur o'rganilgan. Shveysariyalik olim Sharl Balli modallikni so'zlovchining fikr mazmuniga bo'lgan munosabati sifatida talqin qilib, uni dikktum va modusga ajratgan [1; 2]. Rossiyalik olim V.V. Vinogradov esa modallikni sintaktik kategoriya sifatida tadqiq qilib, uni gapning predikativlik xususiyati bilan bog'lagan [18; 19]. Keyingi yillarda modallikni nafaqat grammatik, balki matniy va diskursiv kategoriya sifatida o'rganishga qiziqish ortdi [4; 14; 19].

Badiiy matnda modallikning o'ziga xos xususiyatlari Y.Y. Donskova tomonidan chuqur tahlil qilingan [4]. Uning ta'kidlashicha, badiiy matnda ob'ektiv modallik bilan bir qatorda subyektiv modallikning ikki turi – muallif modaligi va personaj modaligi o'zaro murakkab korrelyatsiyada bo'ladi. Aynan shu ikki turdagi modal munosabat orqali matnning lingvomadaniy salohiyati ochiladi.

Bolalar adabiyoti masalasiga kelsak, M. Jumaboyev bolalar adabiyotining o'ziga xos xususiyatlarini chuqur tahlil qilgan [6]. Olimning ta'kidlashicha, kichkintoylar uchun yoziladigan har qanday badiiy asar ularning yosh xususiyatlariga, saviyalariga mos, kitobxonlar qalbida o'y-fikrlar uyg'otadigan, yorqin obrazlarga boy bo'lishi zarur.

Psixolingvistik tadqiqotlarda bolaning hissiy intellekti rivojlanishida badiiy asarlarning ta'siri katta ekanligi qayd etilgan [10; 11]. Ayniqsa, ertak qahramonlari bilan birga turli hissiy kechinmalarni boshdan kechirish, ularga nisbatan hamdardlik tuyg'usini his qilish bolada empatiya qobiliyatini shakllantiradi. Bu jarayonda affektiv modallik vositalari muhim rol o'ynaydi.

Metodlar. Ushbu tadqiqotda kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Modallik va lingvomadaniyatshunoslikka oid nazariy manbalar tahlil qilindi. Tadqiqot materiali sifatida o'zbek xalq ertaklari, G'. G'ulom, H. Olimjon kabi shoirlarning bolalar uchun yozgan she'rlaridan namunalar tanlab olindi.

Natijalar. Tadqiqot davomida bolalar adabiyotida modallikning lingvomadaniy xususiyatlari bir necha asosiy yo'nalishlarda namoyon bo'lishi aniqlandi. Masalan, "kerak", "lozim", "shart" kabi modal so'zlar bolalar adabiyotida ko'p qo'llaniladi. Bu orqali bola jamiyatda qabul qilingan xulq-atvor qoidalarini, urf-odatlarini o'zlashtiradi. Masalan, "kattalarni hurmat qilish kerak", "mehmonga mehribon bo'lish lozim", "kattaga hurmat, kichikka izzat" kabi jumlar faqatgina qoida emas, balki milliy mentalitetning ajralmas qismidir.

G'. G'ulomning "Shum bola" asarida qahramonning "Men bu ishni qilmasligim kerak edi" degan ichki kechinmalari orqali bola axloqiy me'yorlarni o'zlashtiradi. Ayni paytda, "mumkin" va "mumkin emas" modallari orqali bola ijtimoiy me'yorlar chegarasini tushunib boradi.

Nevrologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, badiiy asarlarni o'qish miyaning empatiya markazlarini faollashtiradi va bolaning boshqalarning nuqtai nazarini tushunish qobiliyatini oshiradi [10; 12]. Bu jarayonda *affektiv modallik* – ya'ni hissiy munosabatni ifodalovchi vositalar (qo'rquv, quvonch, achinish, g'azab ifodalari) markaziy o'rin tutadi. Bolaning qahramonlar bilan birga yig'lashi yoki kulishi uning hissiy intellektining rivojlanishiga xizmat qiladi.

Muhokama. Bolalar adabiyoti va modallik munosabati masalasida bir qator olimlarning qarashlari mavjud. Donskova badiiy matnda muallif modaligi va personaj modaligi o'zaro murakkab korrelyatsiyada bo'lishini ta'kidlaydi [6]. Bolalar adabiyotida esa bu ikki turdagi modal munosabat yanada yaqqol namoyon bo'ladi. Chunki bolalar asarlarida muallifning tarbiyaviy pozitsiyasi ko'pincha ochiq ifodalanadi va personajlar orqali beriladigan modal baholar orqali kuchaytiriladi.

Bolalar adabiyotida affektiv modallikning o'rni alohida ahamiyat kasb etadi. Psixolingvistik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolaning hissiy intellekti rivojlanishida badiiy asarlarning ta'siri katta [11; 20]. Bu jarayonda affektiv modallik vositalari (qo'rquv, quvonch, achinish, g'azab ifodalari) muhim rol o'ynaydi.

Xulosa. Bolalar adabiyoti misolida modallikning lingvomadaniy xususiyatlarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bu kategoriya nafaqat grammatik yoki semantik, balki muhim madaniy-ma'rifiy hodisadir.

Bolalar adabiyotidagi modal ma'nolar bola ongida axloqiy qadriyatlar tizimini shakllantiradi. Kategorik "yaxshi" va "yomon" baholari orqali bola dastlabki axloqiy tushunchalarni o'zlashtiradi. Zarurat va imkoniyat modalari orqali bola jamiyatdagi xulq-atvor me'yorlarini, urf-odatlarini o'zlashtiradi. "Kerak", "lozim", "mumkin", "mumkin emas" kabi modal so'zlar bola uchun hayotiy qoidalar kodeksini shakllantiradi. Affektiv modallik vositalari bolada empatiya va hissiy intellektini rivojlantiradi. Murakkab modal munosabatlar sodda til vositalari orqali ifodalanadi.

Shu bois, bolalar adabiyotini modallik nuqtai nazaridan tahlil qilish nafaqat lingvistik, balki pedagogik va madaniy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bally Ch. Fransuzskaya stilistika. – Moskva: Izd-vo inostrannoy literatury, 1961. – 394 s.
2. Bally Ch. Obshchaya lingvistika i voprosy frantsuzskogo yazyka. – Moskva: Izd-vo inostrannoy literatury, 1955. – 416 s.
3. Bondarko A.V. Teoriya funktsionalnoy grammatiki: Temporalnost. Modalnost. – Leningrad: Nauka, 1990. – 263 s.
4. Donskova E.Yu. Modalnost v khudozhestvennom tekste: sistema terminologicheskikh korrelyatsiy // Filologicheskie nauki. – 2015. – №2. – S. 45-52.
5. Galperin I.R. Tekst kak obekt lingvisticheskogo issledovaniya. – Moskva: Nauka, 1981. – 139 s.
6. Jumaboyev M. Bolalar adabiyoti. – Toshkent: O'qituvchi, 2013. – 368 b.
7. Karaulov Yu.N. Russkiy yazyk i yazykovaya lichnost. – Moskva: Nauka, 1987. – 263 s.
8. Mar R.A. The neural bases of social cognition and story comprehension // Annual Review of Psychology. – 2011. – Vol. 62. – P. 103-134.
9. Nikolajeva M. Reading for Learning: Cognitive approaches to children's literature. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2014. – 247 p.
10. Oatley K. Fiction: Simulation of Social Worlds // Trends in Cognitive Sciences. – 2016. – Vol. 20(8). – P. 618-628.
11. Qodirov P. Bolalar adabiyoti va zamonaviylik // O'zbek tili va adabiyoti. – 2018. – №3. – B. 45-49.
12. Romanova T.V. Lingvokulturologicheskij aspekt kategorii modalnosti // Russkiy yazyk v shkole. – 2002. – №4. – S. 67-72.
13. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. – 286 b.
14. Solganik G.Ya. Stilistika teksta. – Moskva: Flinta, 1997. – 256 s.
15. Valgina N.S. Teoriya teksta. – Moskva: Logos, 2003. – 280 s.
16. Vejbitskaya A. Semanticheskie universali i opisanie yazykov. – Moskva: Yazyki russkoy kultury, 1999. – 780 s.
17. Vinogradov V.V. Issledovaniya po russkoy grammatike. – Moskva: Nauka, 1975. – 559 s.
18. Vinogradov V.V. O kategorii modalnosti i modalnykh slovak v russkom yazyke // Trudy Instituta russkogo yazyka AN SSSR. – Moskva, 1950.
19. Yo'ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili. – Toshkent: Fan, 2007. – 140 b.
20. Zolotova G.A. Ocherk funktsionalnogo sintaksisa russkogo yazyka. – Moskva: Nauka, 1973. – 351 s.

UO'K 81:18

TILNING BADIY ESTETIK VAZIFASI

M.Sh.Akbarova, PhD, dots., mustaqil izlanuvchi, Qo'qon davlat universiteti, Qo'qon

Annotatsiya. Mazkur maqolada poetika va tilshunoslik o'rtasidagi o'zaro munosabatlar strukturaviy tilshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Xususan, tilni faqat grammatik yoki semantik jihatdan cheklangan holda o'rganishning kamchiliklari, tilning ko'p qatlamli tizim sifatidagi tabiati hamda subkodlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik masalalari yoritiladi.

Kalit so'zlar: poetika, grammatik-semantik, semantik birliklar, g'ayriodatiy birikmalar, aldangan kutilganlik.

Аннотация. В данной статье анализируется взаимосвязь поэтики и лингвистики с точки зрения структурной лингвистики. В частности, рассматриваются недостатки изучения языка только с точки зрения грамматики или семантики, природа языка как многоуровневой системы и взаимосвязи между субкодами.

Ключевые слова: поэтика, грамматико-семантическая, семантические единицы, нетрадиционные сочетания, ложные ожидания.

Abstract. *This article analyzes the relationship between poetics and linguistics from the perspective of structural linguistics. In particular, it discusses the shortcomings of studying language only in terms of grammar or semantics, the nature of language as a multi-layered system, and the interrelationships between subcodes.*

Keywords: *poetics, grammatical-semantic, semantic units, unconventional combinations, false expectations.*

Kirish. Tilshunoslik va poetika o'rtasidagi chegarani qat'iy ajratish masalasi ilmiy doiralarda uzoq yillardan beri muhokama qilinib kelinmoqda. Keltirilgan fikrda ta'kidlanganidek, bu ajratish faqat tilshunoslik sun'iy ravishda toraytirilganda o'zini oqlaydi. Ya'ni, agar til faqat grammatik strukturalar yoki semantik bo'lmagan shakliy birliklar doirasida talqin qilinsa, poetik hodisalarni o'rganish alohida sohaga ajralib chiqadi. Ba'zi tilshunoslar tilni tahlil qilishda gapni eng yuqori birlik sifatida ko'radilar. Bunday yondashuv esa nutqning kengroq – matn, diskurs va uslubiy qatlamlarini e'tibordan chetda qoldiradi. Natijada tilning funksional imkoniyatlari torayadi, stilistik va poetik vositalar ikkinchi darajali deb qaraladi, tilning kommunikativ va estetik vazifalari yetarlicha ochib berilmaydi. Shu bois poetikani tilshunoslikdan ajratish emas, balki uni til tizimining ajralmas qismi sifatida ko'rish zarur.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Voegelin tomonidan ilgari surilgan “til haqidagi monolit gipoteza” tushunchasi tilni yagona, o'zgarmas va bir xil tuzilishga ega tizim sifatida talqin qilishni anglatadi. Biroq zamonaviy tilshunoslik bu qarashni yetarli deb hisoblamaydi. Aslida har bir til ichida bir nechta ichki tizimlar mavjud. Bu tizimlar turli kommunikativ vazifalarni bajaradi, til dinamik va o'zgaruvchan hodisadir. Demak, tilni yagona monolit sifatida emas, balki murakkab va ko'p qatlamli tizim sifatida o'rganish muhimdir.

Til ko'p hollarda “o'zaro bog'liq subkodlar tizimi” sifatida talqin qilinadi. Bu juda muhim ilmiy xulosa bo'lib, quyidagilarni anglatadi:

- til ichida ilmiy, badiiy, rasmiy, og'zaki nutq kabi turli uslubiy qatlamlar mavjud;
- har bir qatlam o'ziga xos lingvistik vositalardan foydalanadi;
- bu qatlamlar bir-biri bilan uzviy bog'langan.

Masalan, badiiy nutqda metafora, tashbeh, ritm kabi poetik vositalar faol qo'llanadi. Bu esa poetikaning til tizimidagi alohida emas, balki integratsiyalashgan hodisa ekanligini ko'rsatadi.

Poetika tilning estetik va ekspressiv imkoniyatlarini o'rganadi. Uni tilshunoslikdan ajratish quyidagi muammolarni keltirib chiqaradi: tilning badiiy imkoniyatlari e'tibordan chetda qoladi; nutqning emotsional-ekspressiv jihatlari tahlildan tashqarida qoladi; lingvistik tadqiqotlar biryozlama tus oladi. Shu sababli zamonaviy yondashuv poetikani tilshunoslikning muhim tarkibiy qismi sifatida qaraydi.

Muhokama. Badiiy matn tili haqida so'z borar ekan, avvalo, tilning bajaradigan vazifalari xususida to'xtalmoq joiz. Zotan, hech bir vazifa bajarmaydigan til yo'q. Badiiy asar va uning tilini o'rganish ilmiy izlanishlarining eng katta qismini egallagan G.O.Vinokur ancha avvaldan tilshunoslikda tilning ekspressiv va kommunikativ vazifalari xususida fikr yuritila boshlaganini dalillash maqsadida olmon tilshunosi G.fon der Gabelensning quyidagi 1891-yilda chop etilgan kitobidagi fikrlarini keltirib o'tadi: «Til fikrning bo'laklarga bo'lingan holdagi ifodasi, fikr esa tushunchalarning bog'lanishidir. Lekin inson tili faqat bog'lanayotgan tushunchalar va ularning mantiqiy munosabatlarinigina emas, balki so'zlovchining o'z fikriga munosabatini ham ifodalashni istaydi; men faqat nimanidir aytishnigina emas, balki o'zimni ham ifodalashni xohlayman va shu tarzda mantiqiy omilga uni har jihatdan to'yintirgan holda psixologik omil qo'shiladi» [1]. Tilshunoslik sohasining ilmiy yangiliklarini o'zida aks ettiradigan zamonaviy manbalarda tilning asosiy o'rinda to'rt-besh vazifasi e'tirof etiladi. Badiiy asar tilini taqdid etishga qaratilgan ishlarda tilning aynan «ekspressiv vazifasi» atamasi bilan bir o'rinda «tilning poetik vazifasi», «tilning badiiy vazifasi», «tilning stilistik vazifasi», «tilning ritorik vazifasi», «tilning estetik vazifasi» kabi atamalar ham qo'llanadi [2]. Dastlab tilning «poetik vazifa»si terminini rus-amerika filologi R.Yakobson «Lingvistika va poetika» nomli asarida ishlatgan va u «badiiy adabiyotda nimani ifodalash emas, balki qanday ifodalash muhim degan tezisdan kelib chiqilgan holda ta'riflangan» («Badiiy adabiyot poetik vazifadagi tildir») [3]. Bu fikr ancha o'zini oqlaydigan, mantiqiylik yuki yuqori bo'lgan fikr sifatida bizda ham xayrixohlik tug'diradi.

Mashhur rus filologi G.O.Vinokur «poetik vazifa» atamasi bilan yonma-yon tilning «badiiy vazifa»si terminiga ham murojaat qilgan («Poetik til» ifodasi ayni paytda badiiy vazifadagi tilni,

masalan, fan, mantiqiy fikr materiali sifatidagi tildan farqli o'laroq, san'at materiali bo'lgan tilni ham anglatishi mumkin») [4]. R.Yakobson ta'kidlagan tildagi poetik vazifa to'g'risidagi qarashlar fransuz tilshunosligida ham davom ettirilgan, lekin ba'zilar, masalan, M.Riffater ushbu termin o'rniga «stilistik vazifa» terminini ma'qul ko'radi [5].

Tildagi estetik hamda affektiv vazifalarni o'zaro farqlash kerakligini shveytsar tilshunosi Sh.Balli «Fransuz stilistikasi» nomli asarida keltirib, tilshunoslik vakolati doirasida tilning affektiv vazifasini o'rganish, badiiy adabiyot va estetika sohalari doirasida esa estetik vazifa o'rganilishi lozimligini qat'iy ravishda ta'kidlaydi. Biroq, rus tilshunosi R.A.Budagov Sh.Balli bildirgan yuqoridagi qat'iy fikrga u qadar qo'shilib bo'lmasligini, «so'z, so'z birikmasi yoki gapdagi ekspressiya shuuriy yoki g'ayri shuuriy tarzda estetik vazifa olishini, demak, affektiv vazifa ham estetik vazifaning ichida bo'lishini asosli ravishda ko'rsatib bergan» [3].

Natijalar. Ma'lumki, har qanday so'z tilning lug'aviy boyligi sanaladi. U qaysidir vaziyat taqozosi, ma'lum bir ehtiyoj yoki kommunikativ talab sabab yuzaga keladi, va unga ma'lum vazifani bajarish yuklanadi. Yuqorida aytib o'tilganidek, g'ayriodatiy birikmalar ayni bir tushunchani yangicha, o'zgacha qiyofada nomlash, ko'p hollarda fikrni ta'sirchan ifodalash, nutqda emotsionallikni oshirish, fikrni badiiy-estetik tarzda o'quvchiga yetkazib berish maqsadlari bilan yaratiladi. Bu jarayonda so'zlovchidan so'zlarning ma'nolarini bilish, katta badiiy mahorat, ma'lum darajada topqirlik talab qilinadi. G'ayriodatiy birikmalar qaysi turdagi nutq jarayonida yuzaga kelishiga ko'ra, shu nutq jarayoni taqozo etgan vazifani ado etadi, shu bilan bir qatorda, nutqning ma'noviy-nominativ va kommunikativ ehtiyojini qondiradi. Misol uchun, yangilik bo'yog'ini yo'qotgan g'ayriodatiy birikmalar oddiy, neytral nutqda nisbatan oddiy kommunikativ vazifani bajarishi mumkin, ya'ni kishiga u qadar badiiy ta'sir etolmasligi mumkin, biroq badiiy nutq talabi bilan yaratilgan g'ayriodatiy birikmalar o'ziga xos badiiy-estetik vazifa bajaradi hamda shu matnga badiiylilik bo'yog'ini olib kiradi.

Xulosa. Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, poetika va tilshunoslikni qat'iy ajratish ilmiy jihatdan to'liq asoslanmagan. Tilni faqat grammatik yoki semantik jihatdan cheklangan holda o'rganish uning murakkab tabiatini to'liq ochib bera olmaydi. Til – bu o'zaro bog'langan subkodlar tizimi bo'lib, unda poetik vositalar ham muhim o'rin egallaydi. Shu bois tilshunoslik keng qamrovli yondashuvni talab qilad, poetika uning ajralmas qismi sifatida o'rganilishi zarur. Tilning funksional va estetik jihatlarini birgalikda tahlil qilish ilmiy natijalarni boyitadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Винокур Г.О. О языке художественной литературы. – М.: Высшая школа, 1991. – С.44.
2. Ёўлдошев М. Бадий матн лингвопоэтикаси. – Тошкент: Фан, 2008. – Б.160.
3. Будагов Р.А. Портреты языковедов XIX-XX вв. Из истории лингвистических учений. – М.: Наука, 1988. – С.280.
4. Винокур Г.О. О языке художественной литературы. – М.: Высшая школа, 1991. – С.51.
5. Хованская З.И. Анализ литературного произведения в современной французской филологии. – М.: Высшая школа, 1980. – С.185-186.
6. Абдурахмонов Х., Махмудов Н. Сўз эстетикаси. – Тошкент: Фан, 1981.
7. Дюбуа Ж., Эделин Ф., Клиненберг Ж.М. и др. Общая риторика. – М.: Прогресс, 1986. – С.45.
8. Jakobson R. Linguistics and Poetics. – 1960.
9. Akbarova, M. S. (2022). Linguopoetic features of unusual compounds in the literary text. *Current research journal of philological sciences*, 3(05), 73-76.
10. Akbarova, M. S. (2022). Features of Linguopoetic Analysis of Literary Text. *International Journal of Innovative Research in Science, Engineering and Technology*.
11. Nizamova, S., & Akbarova, M. (2021). Lexical-semantic analysis of some nicknames. *Theoretical & applied science Учредители: Теоретическая и прикладная наука*, 10, 563-565.
12. Akbarova, M. S., Halilullayeva, A., Isakov, Z. S., Mamirovna, X. K., Shukurjon, A., Hasanov, A. A., ... & Ixtiyorovich, Z. A. (2024). The problem of unusual combinations in linguistics. *Journal of International Crisis and Risk Communication Research*, 7(2), 342.

UO'K 81'373.7:81.23

GLYUTONIK PRAGMATONIMLAR ISHTIROKIDAGI FRAZEOLGIK BIRLIKLAR LINGVOMADANIY TAHLILI

N.A. Akramova, tayanch doktorant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

[ORCID ID: 0009-0001-1517-7621](https://orcid.org/0009-0001-1517-7621)

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi glyutonik pragmatonimlar hamda ular asosida shakllangan frazeologik birliklarning lingvomadaniy xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida oziq-ovqat va ichimlik komponentlari orqali ifodalangan metaforik modellar,

ijtimoiy va emotsional ma'nolar aniqlanadi. Natijalar har ikki til tizimida umumiy kognitiv modellar mavjudligini, ammo ularning madaniy talqini turlicha ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: pragmatonim, glyutonik birlik, lingvomadaniyat, frazeologizm, metafora, madaniy kod.

Аннотация. В статье анализируются лингвокультурные особенности глютонных прагматонимов и фразеологических единиц на их основе в английском и узбекском языках. Исследование выявляет метафорические модели, социальные и эмоциональные значения, выражаемые через пищевые компоненты. Результаты показывают наличие универсальных когнитивных моделей при различии культурной интерпретации.

Ключевые слова: прагматоним, глютонная единица, лингвокультура, фразеологизм, метафора, культурный код.

Abstract. This article analyzes the linguocultural features of gluttonic pragmatonyms and phraseological units in English and Uzbek. The study identifies metaphorical models, social and emotional meanings expressed through food-related components. The results demonstrate the presence of universal cognitive patterns alongside culturally specific interpretations.

Keywords: pragmatonym, gluttonic unit, linguoculture, phraseology, metaphor, cultural code.

Kirish. Til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik zamonaviy lingvistikaning muhim masalalaridan biridir. Glyutonik pragmatonimlar — oziq-ovqat va ichimlik nomlari bilan bog'liq birliklar — insonning kundalik hayoti, ijtimoiy munosabatlari va madaniy qadriyatlarini aks ettiradi. Ingliz va o'zbek tillarida bunday birliklar keng qo'llanilib, ular orqali hayotiy tajriba metaforik tarzda ifodalanadi. Shu bois mazkur tadqiqot ushbu birliklarning lingvomadaniy xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Frazeologiya tilshunoslikning tez rivojlanib borayotgan va keng o'rganilayotgan bo'limlaridan biri hisoblanadi. Glyutonik birliklarning frazeologik birliklar tarkibida qo'llanilishi muayyan millatning madaniy o'ziga xosligini ifodalashga xizmat qiladi. Chunki frazeologik birliklar yillar davomida shakllanib, sayqallanib kelgan bo'ladi. Ushbu birliklar ma'lum bir hududdagi insonlarga tushunarli bo'lgan, lekin qisman yoki to'liq o'z ma'nosini yo'qotgan so'zlar birikmasidan tashkil topadi.

Sh.Rakhmatullayev (1969), Y.Pinxasov, M.Hasanov, I.Qo'chqortoyev, A.Mamatov, G.A.Bayramov (1970), G.X.Axunzyakov(1974), V.G.Uraksin(1975), L.K.Bayramova(1983), M.F.Chernov(1986) [Laura Pinnavaia](#) (Food and Drink Idioms in English), Isabel Negro (Metaphor and Metonymy in Food Idioms), N.N.Amosova, A.V.Kunin, Olga Dolgusheva(Linguistic and functional peculiarities of an english gastronomic discourse in a fiction text), Ben Taylor(Food writing and food cultures), Gerhardt Cornelia, Qayumova Shaxnoza Qobiljonovna, D.Niyazmetova(Ingliz tilida oziq-ovqat komponentli frazeologizmlarning lingvistik tadqiqi) kabi olimlar frazeologiya fani taraqqiyotga katta hissa qo'shishgan. Sh.Rahmatullayevning "O'zbek frazeologiyasining ayrim masalalari" nomli monografiyasida u tildagi frazeologik birliklarni leksik birlik sifatida o'rganishga asos soldi.[1]

Natija va muhokama. Har bir xalqning milliy o'ziga xosligini ifodalashga xizmat qiluvchi ushbu birikmalar muayyan hududdagi insonlarga xos bo'lib, ular madaniyatni ifodalashga xizmat qiluvchi birikmalarda o'z o'rnini topgan.

Tahlil natijasida glyutonik birliklar quyidagi semantik guruhlariga ajratildi hamda lingvomadaniy xususiyatlar aniqlandi:

1. Meva asosidagi birliklar:

Low-hanging fruit — eng oson bajariladigan ish, go bananas — juda hayajonlanmoq/jahl chiqmoq, sour grapes — yetolmagan narsasini yomonlash, apple of someone's eye — juda aziz inson, gone pear-shaped — ish reja bo'yicha ketmay qolmoq, peach fuzz — mayin, endi o'sayotgan tuk, comparing apples to oranges — mutlaqo farqli narsalarni solishtirish, a bite at the cherry — imkoniyatga ega bo'lish, cherry-pick — eng yaxshilarini tanlab olmoq, cherry on the cake — ustiga-ustak yana yaxshi qo'shimcha, a lemon — nosoz yoki sifatsiz buyum, as brown as a berry — juda qoraygan (oftobdan), get on someone's quince — birovni bezovta qilmoq

-inson qadri va imkoniyatlari ifodalanadi

2. Sabzavot va dukkakli birliklar

Spill the beans — sirni ochib qo'ymoq, full of beans — serg'ayrat, not have a bean — bir tiyinsiz qolmoq, give someone beans — koyimoq / tanbeh bermok, use your noodle(s) — miyangni

ishlat, carrot top — qizil sochli odam, hard nut to crack — qiyin masala yoki odam, he knows his onions — ishinig ustasi, small potatoes — arzimasa narsa, hot potato — bahsli masala, cut the mustard — talabga javob bermoq

-murakkablik va ijtimoiy muammolar

3. Non va un mahsulotlari

A piece of cake — juda oson, easy as pie — juda oson, breadwinner — oila boquvchisi, half a loaf is better than no bread — hech narsadan ko'ra oz bo'lsa ham yaxshi, bread always falls on the buttered side — omadsizlik (hazilomuz), cast your bread upon the waters — yaxshilik qil, qaytadi, the best thing since sliced bread — juda zo'r yangilik, take the biscuit — haddan oshmoq, flat as a pancake — juda tekis

-farovonlik va tirikchilik modeli

4. O'zbek tilida osh va qozon komponentlari

Maslahat oshi qilmoq — maslahatlashish uchun yig'ilish, tayyor oshga bakovul bo'lmoq — tayyor narsaga egalik qilmoq, tayyor oshga osh qo'shmoq — ortiqcha aralashmoq, bermasning oshi pishmas, pishsa ham qozoni toshmas — baxil odamdan baraka chiqmaydi, oshing halol bo'lsa, ko'chada ich — halol odam ochiq yashaydi Og'zi oshga yetdi — baxti kuldi, damida osh pishadi/dimog'ida osh pishadi — manmanlik qilmoq

- ijtimoiy birlik va ro'zg'or

5. Tuz va axloqiy birliklar

Tuzini ichmoq — bironing non-tuzidan bahramand bo'lmoq, tuzini totib ko'rmoq — yaxshilik ko'rmoq, tuzini tortmoq — sadoqat ko'rsatmoq, tuzini oqlamoq — yaxshilikka yaxshilik bilan javob bermoq, tuzini ichib, tuzligiga tuflamoq — noshukur bo'lmoq, tuz tortmaslik — yaxshilikni unutmoq

-axloqiy-sadoqat modeli

Muhokama. Natijalar shuni ko'rsatadiki: glyutonik birliklar universal metafora manbai hisoblanadi, har ikki tilda FOOD = LIFE EXPERIENCE modeli mavjud, o'zbek tilida kollektivlik ustun, ingliz tilida individualizm ustun. Bu farqlar milliy madaniyat bilan bog'liq. Shu bilan birga, ular milliy tafakkur va madaniy qadriyatlarning til orqali qanday ifodalanishini yaqqol namoyon etadi. Demak, glyutonik frazeologizmlar ingliz tilida muhim lingvomadaniy kod vazifasini bajaradi.

Xulosa. Glyutonik pragmatonimlar til va madaniyat kesishgan nuqtada joylashgan muhim birliklardir. Ular orqali inson hayoti, ijtimoiy munosabatlar va madaniy qadriyatlar ifodalanadi. O'zbek tilidagi glyutonik frazeologizmlar non, osh, qozon, tuz, sut, sho'rva, meva, sabzavot, go'sht va yog kabi mahsulotlar orqali insonning ijtimoiy faoliyati, axloqiy qadriyatlari, hissiy holati, mehnat va farovonlikni ifodalaydi. Har bir komponent o'ziga xos metafora va ramziy ma'noga ega bo'lib, lingvistik va madaniy jihatdan boy material sifatida qadrlanadi.

Qiyosiy tahlil natijalari har ikki til tizimida umumiy metaforik modellar mavjudligini, biroq ularning madaniy talqini farq qilishini ko'rsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек фразеологиясининг баъзи масалалари (Фразеологик полисемия, синонимия, антонимия ва омонимлик). Филол. фан. док. ... дисс. – Тошкент, 1966
2. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago, 1980-276 b.
3. Kövecses Z. *Metaphor and Emotion*. – Cambridge, 2000-223 b.
4. Mahmudov N. *Til va tafakkur*. – Toshkent, 2010-240 b.
5. Mieder W. *Proverbs: A Handbook*. – 2004-304 b.
6. Speake J. *Oxford Dictionary of Proverbs*. – 2008-416 b.
7. <https://www.oed.com/dictionary>
8. <https://idioms.thefreedictionary.com>
9. O'zbek tili frazeologik lug'ati, Toshkent-2022, 394-bet

UO'K 811.111:811.512.2:81.23

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA MERONOMIK BIRLIKLAR TADQIQI

D.R.Alaudinova, dots., Termiz davlat universiteti, Termiz

B.N.Amanova, magistrant, Termiz davlat pedagogika instituti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida meronomik birliklar, ya'ni butun–qism (part–whole) munosabatlarini ifodalovchi leksik birliklar lingvistik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda meronimiya hodisasining nazariy asoslari, uning semantik xususiyatlari hamda ikki til materiallari asosida qiyosiy tahlili yoritiladi. Shuningdek, meronomik munosabatlarning til tizimidagi o'rni va ularning nutqiy faoliyatdagi ahamiyati ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: meronimiya, semantika, leksik munosabat, butun–qism, ingliz tili, o'zbek tili, til tizimi

Аннотация. В данной статье анализируются меронимические единицы в английском и узбекском языках, то есть лексические единицы, выражающие отношения «часть–целое», с лингвистической точки зрения. В исследовании рассматриваются теоретические основы меронимии, её семантические особенности, а также проводится сопоставительный анализ на материале двух языков. Кроме того, освещается роль меронимических отношений в языковой системе и их значение в речевой деятельности.

Ключевые слова: меронимия, семантика, лексические отношения, часть–целое, английский язык, узбекский язык, языковая система

Abstract. This article analyzes meronymic units in English and Uzbek, that is, lexical units expressing part–whole relationships, from a linguistic perspective. The study examines the theoretical foundations of meronymy, its semantic features, and provides a comparative analysis based on materials from both languages. In addition, the role of meronymic relations in the language system and their significance in speech activity are discussed.

Keywords: meronymy, semantics, lexical relations, part–whole, English language, Uzbek language, language system

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda leksik birliklar o'rtasidagi semantik munosabatlarni o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday munosabatlar qatoriga sinonimiya, antonimiya, giponimiya bilan bir qatorda meronimiya ham kiradi. Meronimiya til birliklari o'rtasidagi butun va uning qismlari o'rtasidagi munosabatni ifodalovchi semantik kategoriya sifatida qaraladi.

Meronimiya tilshunoslikda leksik-semantik munosabatlarning muhim turlaridan biri bo'lib, u butun va uning qismlari o'rtasidagi bog'liqlikni ifodalaydi. Ushbu hodisa tilning konseptual tizimi bilan bevosita bog'liq bo'lib, inson tafakkurida obyektlarning tarkibiy tuzilishini aks ettirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan meronimik munosabatlar nafaqat til tizimining ichki tuzilishini, balki insonning borliqni idrok etish xususiyatlarini ham namoyon etadi.

Meronimik birliklar semantik jihatdan ierarxik xarakterga ega bo'lib, ular “butun–qism” munosabatining turli darajalarida namoyon bo'ladi. Masalan, body – arm – hand – finger zanjiri orqali murakkab ierarxik tuzilma kuzatiladi. O'zbek tilida ham shunga o'xshash tuzilma mavjud: tana – qo'l – kaft – barmoq. Bu kabi zanjirlar til birliklarining tizimli xarakterini va ularning o'zaro bog'liqligini ko'rsatadi.

Shuningdek, meronimiya turli tipologik ko'rinishlarga ega bo'lib, ular orasida quyidagilarni ajratish mumkin: komponent meronimiya (obyektning fizik qismlari), a'zolik meronimiya (guruh va uning a'zolari), material meronimiya (butun va uning tarkibiy materiali) hamda fazoviy meronimiya (makon va uning qismlari). Masalan, car – wheel (komponent), team – player (a'zolik), table – wood (material), city – street (fazoviy) kabi munosabatlar meronimiyaning turli ko'rinishlarini ifodalaydi.

Meronimik birliklarning kognitiv va funksional jihatlari

Meronimik munosabatlar kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyatga ega. Ular insonning dunyoni segmentlarga ajratib idrok etish xususiyatini aks ettiradi. Har bir obyektning qismlarga ajratilishi uning funksional va semantik jihatdan anglanishiga yordam beradi. Shu bois meronimiya til va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ko'rsatadi.

Funksional jihatdan meronimik birliklar nutqda aniqlik va tafsilot kiritish vazifasini bajaradi. Masalan, oddiy “uy” so'zi o'rniga “uyning tomi, eshigi, derazasi” kabi ifodalar qo'llanishi nutqni yanada aniqlashtiradi va tasviriyligini oshiradi. Bu esa ayniqsa badiiy matnlarda va ilmiy tavsiflarda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, meronimiya matnning mantiqiy tuzilishini shakllantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Matnda umumiy tushunchadan alohida qismlarga o'tish yoki aksincha, qismlardan umumiy xulosaga kelish meronimik munosabatlar orqali amalga oshiriladi. Bu esa diskursiv bog'liqlikni ta'minlaydi.

Ingliz va o'zbek tillarida meronimiyaning o'ziga xos jihatlari

Ingliz tilida meronimik munosabatlar ko'pincha leksik darajada aniq ifodalanadi va terminologik tizimda keng qo'llaniladi. Ayniqsa, texnik va ilmiy matnlarda obyektlarning qismlari aniq nomlanadi va tizimli tarzda ifodalanadi. O'zbek tilida esa meronimik birliklar ko'proq umumiy nutqda faol qo'llanilib, ba'zan kontekst orqali aniqlashtiriladi.

Shu bilan birga, o'zbek tilida affiksatsiya orqali ham meronimik munosabatlar ifodalanishi mumkin. Masalan, “qo'lcha”, “bargli” kabi shakllar orqali obyektning qismi yoki xususiyati ko'rsatiladi. Ingliz tilida esa bunday munosabatlar ko'proq mustaqil leksik birliklar orqali ifodalanadi.

Tarjima jarayonida meronimik birliklarning to'g'ri berilishi muhim hisoblanadi. Chunki ayrim hollarda bir tilda mavjud bo'lgan meronimik birlik boshqa tilda to'liq mos kelmasligi mumkin. Bu esa tarjimada semantik aniqlikni ta'minlash uchun qo'shimcha izoh yoki transformatsiyalarni talab etadi. Ingliz va o'zbek tillarida meronimik birliklarni o'rganish ikki tilning leksik tizimini chuqurroq anglash, ularning o'xshash va farqli jihatlarini aniqlash imkonini beradi. Ayniqsa, tarjima jarayonida va chet tilini o'qitishda bu hodisaning o'zini alohida ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism

1. Meronimiya tushunchasi va uning nazariy asoslari

Meronimiya (yunoncha meros – qism) til birliklari o'rtasidagi “butun–qism” munosabatini ifodalaydi. Bu munosabatda bir birlik (meronim) boshqa birlikning tarkibiy qismi hisoblanadi. Masalan:

tree – branch (daraxt – shox)

body – hand (tana – qo'l)

Tilshunoslikda meronimiya semantik munosabatlarning muhim turi sifatida qaralib, u til tizimidagi ierarxik tuzilishni ifodalaydi.

2. Ingliz tilida meronimik birliklar

Ingliz tilida meronimiya keng rivojlangan bo'lib, u turli semantik sohalarda uchraydi:

a) Anatomik meronimiya

body – head, arm, leg

face – eyes, nose, mouth

b) Tabiiy obyektlar

tree – leaf, root, branch

river – bank, source

c) Sun'iy obyektlar

car – engine, wheel, door

house – roof, window, door

Ingliz tilida meronimik munosabatlar ko'pincha aniq va tizimli tarzda ifodalanadi, bu esa uning leksik tizimidagi strukturaviy aniqlikni ko'rsatadi.

3. O'zbek tilida meronimik birliklar

O'zbek tilida ham meronimiya keng qo'llaniladi:

a) Anatomik birliklar

tana – bosh, qo'l, oyoq

yuz – ko'z, burun, lab

b) Tabiiy obyektlar

daraxt – barg, ildiz, shox

daryo – qirg'oq

c) Maishiy obyektlar

uy – tom, deraza, eshik

mashina – g'ildirak, dvigatel

O'zbek tilida meronimik birliklar ko'pincha kontekst orqali aniqlashtiriladi va ba'zan umumlashtirilgan shaklda ifodalanadi.

4. Ingliz va o'zbek tillarida meronimiyaning qiyosiy tahlili

Ikki tilni solishtirish natijasida quyidagi jihatlar aniqlanadi:

Jihat Ingliz tili O'zbek tili

Tuzilish Aniq va tizimli Ko'proq kontekstga bog'liq

Qo'llanish Ko'proq terminologik Ko'proq umumiy nutqda

Ifodalanish Leksik aniqlik yuqori Ba'zan umumlashtirilgan

Bu farqlar ikki tilning semantik tizimidagi o'ziga xosliklarni aks ettiradi.

5. Meronimiyaning nutqdagi ahamiyati

Meronimik birliklar nutqda quyidagi funksiyalarni bajaradi:

Tafsilot berish (detalizatsiya)

Tasviriylikni kuchaytirish

Matnning mantiqiy tuzilishini ta'minlash

Masalan, badiiy matnda:

“Uning ko‘zlari, qo‘llari va yuz ifodasi...”

bu yerda meronimik birliklar obrazni jonlantiradi.

6. Chet tilini o‘qitishda meronimiyaning o‘rni

Meronomiya:

so‘z boyligini oshiradi

tasviriy nutqni rivojlantiradi

tarjima ko‘nikmalarini yaxshilaydi

Masalan, talabalar uchun:

“Describe a person”

“Describe your house”

kabi topshiriqlar meronimik birliklarga asoslanadi.

Xulosa

Ingliz va o‘zbek tillarida meronomik birliklar til tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ular orqali obyektlarning ichki tuzilishi, qismlararo munosabatlari va semantik bog‘liqliklari ifodalanadi. Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, ingliz tilida meronomiya tizimli va aniq ifodalansa, o‘zbek tilida u ko‘proq kontekstual xususiyatga ega.

Shu bois meronomik birliklarni o‘rganish nafaqat nazariy tilshunoslik, balki amaliy til o‘qitish va tarjima jarayonlari uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Lyons J. Semantics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
2. Cruse D. A. Lexical Semantics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
3. Lehrer A. Semantic Fields and Lexical Structure. – Amsterdam, 1974.
4. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. – Toshkent, 2006.
5. Mahmudov N. Tilshunoslik asoslari. – Toshkent, 2012.

UDC 808.3

A LINGUOPRAGMATIC ANALYSIS OF POSITIVE POLITENESS STRATEGIES

N.X.Aliyeva, teacher, PhD, Fergana State University, Fergana

S.V.Azizova, master's student, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Mazkur maqolada kommunikatsiyada qo‘llaniladigan xushmuomalalik strategiyalarining lingvopragmatik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot Braun va Levinsonning xushmuomalalik nazariyasiga asoslanib, xushmuomalalikning ijtimoiy uyg‘unlik va shaxslararo munosabatlardagi o‘rnini yoritadi. Shuningdek, turli kommunikativ vaziyatlarda xushmuomalalik strategiyalarining pragmatik funksiyalari o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: xushmuomalalik strategiyalari, ijobiy xushmuomalalik, lingvopragmatika, kommunikatsiya, pragmatika, shaxslararo munosabatlar, diskurs, sotsiolingvistika

Аннотация. В данной статье рассматриваются лингвопрагматические особенности стратегий вежливости в коммуникации. Исследование основано на теории вежливости Брауна и Левинсона и анализирует роль вежливости в поддержании социальной гармонии и межличностных отношений. Также изучаются прагматические функции стратегий вежливости в различных коммуникативных ситуациях.

Ключевые слова: стратегии вежливости, позитивная вежливость, лингвопрагматика, коммуникация, прагматика, межличностные отношения, дискурс, социолингвистика.

Abstract. This article examines the linguopragmatic features of politeness strategies in communication. The study focuses on Brown and Levinson's theory and analyzes the role of politeness in maintaining social harmony and interpersonal relations. The article also explores the pragmatic functions of politeness strategies in different communicative contexts.

Key words: politeness strategies, positive politeness, linguopragmatics, communication, pragmatics, interpersonal relations, discourse, sociolinguistics.

Introduction. The Concept of Politeness in Linguistics Politeness has been studied from various perspectives, including philosophy, anthropology, sociolinguistics, discourse analysis, and pragmatics. In linguistic studies, politeness is generally understood as a system of communicative

strategies used to maintain social harmony and regulate interpersonal relations. Early studies of politeness focused mainly on etiquette and socially appropriate behavior. However, later linguistic approaches emphasized the pragmatic dimensions of politeness, analyzing how speakers use language strategically in communication. Politeness is closely connected with pragmatics because it involves the relationship between language and context. The same utterance may be interpreted as polite or impolite depending on the communicative situation, speaker intention, social status, cultural norms, and interpersonal relations.

Brown and Levinson's Theory of Politeness Brown and Levinson's theory remains one of the most influential frameworks in politeness studies. Their theory is based on the concept of face, originally introduced by Erving Goffman. According to Brown and Levinson, every individual possesses two types of face: **Positive Face** Positive face refers to the desire to be liked, appreciated, respected, and accepted by others. Individuals seek social approval and emotional support from members of their community. **Negative Face** Negative face refers to the desire for independence, freedom of action, and freedom from imposition. Individuals wish to maintain personal autonomy and avoid unnecessary intrusion. Communication often involves face-threatening acts (FTAs), such as requests, criticisms, disagreements, refusals, or commands. Since these acts may threaten either positive face or negative face, speakers use politeness strategies to reduce potential communicative tension. Brown and Levinson identify several major strategies including the bald-on-record strategy, positive politeness strategy, negative politeness strategy, and off-record strategy. Among these, positive and negative politeness strategies are particularly important because they balance interpersonal closeness and social distance.

Linguopragmatics and Politeness Linguopragmatics studies how linguistic units function in real communicative situations. Unlike purely grammatical analysis, linguopragmatics focuses on speaker intention, contextual meaning, and interactional effects. Politeness strategies are fundamentally linguopragmatic because they involve both linguistic form and communicative purpose. The same grammatical structure may perform different pragmatic functions depending on context. For instance, indirectness is often associated with negative politeness: - "Could you possibly help me?" However, in close relationships, directness may function as positive politeness: - "Help me with this, buddy!" Therefore, the interpretation of politeness depends on social relationships, communicative expectations, and contextual factors.

Positive politeness refers to communicative strategies aimed at satisfying the interlocutor's positive face needs. These strategies express friendliness, solidarity, approval, cooperation, and emotional closeness. Positive politeness is commonly used in informal communication among friends, family members, colleagues, and people who share social intimacy. The main purpose is to reduce social distance and create a sense of belonging.

Positive politeness strategies possess several linguopragmatic characteristics including the expression of solidarity, demonstration of empathy and support, informal communicative style, use of inclusive language, emotional involvement, cooperation and friendliness, and shared identity construction. These features contribute to the establishment of harmonious interpersonal relations.

Positive politeness is realized through various linguistic means. **Use of Inclusive Pronouns** Speakers often use inclusive pronouns such as "we" to create solidarity: - "Let's solve this problem together."

"We should help each other." The use of "we" reduces social distance and promotes cooperation. **Compliments and Praise** Compliments are important markers of positive politeness: - "Your presentation was excellent."

"You did a great job." Such expressions strengthen positive face by showing appreciation. **Informal Vocabulary and Nicknames** Positive politeness frequently involves informal lexical choices: - "buddy", "friend", "dear", "mate" Nicknames and affectionate terms create emotional closeness. **Jokes and Humor** Humor helps establish intimacy and reduce communicative tension: - "You're always late, aren't you?" When used appropriately, jokes reinforce group solidarity. **Expressions of Interest and Sympathy** Speakers demonstrate concern for the interlocutor: - "How have you been?"

"I hope everything is going well." These expressions emphasize interpersonal involvement. **Pragmatic Functions of Positive Politeness** Positive politeness performs several communicative functions. **Building Social Harmony** Positive politeness strengthens social relationships and encourages cooperation. **Reducing Conflict** Friendly language reduces the possibility of disagreement and misunderstanding. **Creating Group Identity** Positive politeness reinforces the feeling of belonging

to a social group. Encouraging Communication Supportive language increases communicative openness and interaction.

In family discourse, positive politeness is highly frequent because interpersonal closeness already exists. Family members use affectionate vocabulary, emotional support, and informal interaction. For example: - “Come here, sweetheart”.

In educational context teachers often use positive politeness to motivate students using sentences like “Excellent answer.” Such expressions encourage participation and reduce anxiety. In addition, in professional settings, positive politeness promotes teamwork: - “I really appreciate your help” or “We’ve achieved great results together” Positive politeness contributes to organizational harmony.

Moreover, digital communication increasingly relies on positive politeness markers such as emojis, supportive comments, and informal greetings.

Conclusion. Positive and negative politeness strategies play a crucial role in maintaining effective and harmonious communication. Positive politeness helps speakers establish solidarity, emotional closeness, and cooperation, while negative politeness emphasizes respect, indirectness, and personal autonomy. The study demonstrates that politeness is not only a linguistic phenomenon but also a pragmatic and sociocultural tool influenced by context, social relations, and cultural norms. Different communicative situations require different politeness strategies depending on the relationship between interlocutors and the level of formality. Moreover, the analysis shows that politeness strategies are widely used in family discourse, educational environments, professional communication, and digital interaction. Understanding linguopragmatic aspects of politeness contributes to the development of intercultural communicative competence and successful social interaction. Therefore, the study of politeness remains an important field within modern pragmatics and discourse analysis.

REFERENCES:

1. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press.
2. Goffman, E. (1967). *Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior*. Anchor Books.
3. Leech, G. (1983). *Principles of Pragmatics*. Longman.
4. Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford University Press.
5. Thomas, J. (1995). *Meaning in Interaction: An Introduction to Pragmatics*. Longman.
6. Holmes, J. (2013). *An Introduction to Sociolinguistics*. Routledge.
7. Cutting, J. (2002). *Pragmatics and Discourse*. Routledge.
8. Watts, R. J. (2003). *Politeness*. Cambridge University Press.
9. Mey, J. L. (2001). *Pragmatics: An Introduction*. Blackwell Publishing.
10. Spencer-Oatey, H. (2008). *Culturally Speaking: Culture, Communication and Politeness Theory*. Continuum.

UO’K 39:94(575)

TURKIY XALQLAR DUNYOQARASHIDA HAYVONLARGA SIG‘INISH VA UNING ANTROPONIMLARDA AKS ETISHI

X.Allamuratova, tayanch doktorant, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Mazkur maqolada turkiy xalqlar, xususan, o‘zbek xalqi dunyoqarashida hayvonlarga sig‘inish (totemizizm) va uning shaxs ismlari -antropnimlar tizimida namoyon bo‘lishi tahlil qilinadi. Maqolada bo‘ri, arslon, burgut, ot, it kabi hayvonlarning totemistik maqomi, ularga bog‘liq apotropeik (himoya) marosimlar va bu e‘tiqodlarning bola ismlariga ta’siri yoritilgan. Maqolada totemik qarashlarning nafaqat diniy-mifologik, balki lingvistik va etnopsixologik jihatlari ham ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: totemizm, hayvon kulti, antropnim, apotropeya, zoomorfizm, bo‘ri timsoli, ism berish an‘analari, etnopsixologiya, qiyosiy mifologiya.

Аннотация. В данной статье анализируется почитание животных (тотемизм) в мировоззрении тюркских народов, в частности узбекского народа, и его проявление в системе личных имён – антропонимах. В статье освещаются тотемический статус таких животных, как волк, лев, орёл, лошадь, собака, связанные с ними апотропейные (защитные) обряды и влияние этих верований на имена детей. В работе рассматриваются не только религиозно-мифологические, но также лингвистические и этнопсихологические аспекты тотемических воззрений.

Ключевые слова: тотемизм, культ животных, антропоним, апотропея, зооморфизм, образ волка, традиции имянаречения, этнопсихология, сравнительная мифология.

Abstract. This article analyzes the worship of animals (totemism) in the worldview of Turkic peoples, particularly the Uzbek people, and its manifestation in the system of personal names – anthroponyms. The article highlights the totemic status of animals such as wolf, lion, eagle, horse, dog, the associated apotropaic (protective) rituals, and the influence of these beliefs on children's naming practices. The study examines not only the religious-mythological but also the linguistic and ethnopsychological aspects of totemic worldviews.

Key words: totemism, animal cult, anthroponym, apotropeya, zoomorphism, wolf symbol, naming traditions, ethnopsychology, comparative mythology.

Turkiy xalqlar dunyoqarashida totemistik qarashlar nafaqat diniy marosimlar yoki mifologik tasavvurlar darajasida qolmay, balki kundalik hayotning eng muhim jihatlaridan biri – shaxs ismlari (antroponimlar) tizimida ham o'zining yorqin ifodasini topgan. Qadimgi turkiy qabilalar o'zlarining kelib chiqishini muayyan hayvon, qush yoki tabiat hodisasi bilan bog'laganidek, farzandlariga ism tanlashda ham aynan shu totemistik qarashlardan kelib chiqqanlar. Ism orqali bola himoyasiga ega bo'lish, unga totem hayvonning kuchi, jasurligi, epchilligi yoki boshqa ijobiy fazilatlarini o'tkazish maqsad qilingan.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, hayvon va jonzot nomlarini himoya maqsadida qo'llash qadimdan dunyoning deyarli barcha mintaqalarida mustaqil ravishda yuzaga kelgan antropologik universal hodisadir. Turli xalqlarda ishlatilgan usullarda tafovutlar bo'lsa-da (kimdir jirkanch nomlarni, kimdir kuchli hayvon nomlarini tanlagan), ularning asosiy maqsadi bir xil: yangi tug'ilgan chaqaloqni o'lim, kasallik va yovuz ruhlarning salbiy ta'siridan himoya qilish. Bu holatni "mutlaq universal" deb atash noto'g'ri, chunki baribir ayrim madaniyatlarda (masalan, zamonaviy G'arb jamiyatlarida) bunday an'ana kuzatilmaydi. Biroq, u "juda tez-tez uchraydigan umuminsoniy fenomen" sifatida baholanadi.

Totemizim – inson o'z kelib chiqishini muayyan hayvon yoki o'simlik bilan bog'laydigan diniy e'tiqod tizimi sifatida talqin etilgan. Bu e'tiqod shaklida har bir urug' yoki qabila o'zini "muqaddas hayvon avlodi" deb bilgan va unga sig'ingan. Shu jihatdan bo'ri turkiy xalqlarda urug' himoyachisi va homiysi sifatida muqaddas sanalgan [1]. Turkiy xalqlarda "Bo'ri", "Burgut", "Qo'chqor", "Arslon" totemik e'tiqod bilan bog'liq nomlardir, ya'ni hayvonning kuchi va jasurligi bolani himoya qiladi, shuningdek, yovuz kuchlar qo'rqadi, [2] deb ishoniladi.

O'zbek tilida hayvonlar nomi asosida paydo bo'lgan ismlar [4]:

yovvoyi hayvonlar	Uy hayvonlari	Qushlar nomi	Ba'zi jonzotlar
Arslon, Bug'iboy, Bug'ro, Bo'ka, Bo'ri, Bo'ta, Jayraxon, Jayron, Yo'lbars, Kiyikboy, Kiyikbeka, Olqar, Oqbo'ta, Oqbo'ri, Savsar, Sirtlonbek, Takaboy, Shag'al, Qoplon, Qulontoy, Qunduzboy, Ohu, Sher, Uvays(Bo'ri), Gazal(Kiyik), G'azanfar(Sher, Arslon), Haydar(Arslon)	Buqa, Bo'ta, Bo'takoz, Do'nnon, Qo'ziboy, Kuchukboy, Ko'ppak, Oqtoyloq, Oqto'qli, Oqqozi, Serkaboy, Takaboy, Tanaboy, Toybek, Toybeka, Toychoq, Toychiq, Toyqo'zi, To'lboy, Tuyali, To'qli, To'qliboy, Uloq, Qulinboy, Qo'ziboy, Qo'ziy, Qo'yli, Qo'chqor, Marqa, Chavkar	Lochin, Burgut, Boyqush, Burgutboy, Bo'zloq, Ko'garchin, Kaklik, Mayna, Oqshunqor, Suyg'un, Sunqur, Tuvaloq, Turnaoy, To'rg'ay, To'ti, To'timomo, To'g'rul, Ukkiboy, Chag'ri, Shunqor, Qaldirg'och, Qirg'iy, Qorasunqor, Tuyg'una, Umay, Umaybeka, Kabutar, Kaptar, Laylak, Polapon, Xo'rozxol, Andolib, Bobil (qaldirg'och), Tasqara, Tovus, Uqob (burgut), Qumri, Xumo	Ari, Baliq, So'na, Cho'tanboy, Zambur, Pashsha, Hasharot va boshqalarni kiritish mumkin.

Antropozoomorfizmlarni o'rgangan D.Baxronova ham "qadimgi afsonalarda hayvon obrazlarining ko'plab uchrashi asosini totemizm bilan izohlash mumkin deya izohlagan. U turkiylarda chaqaloqqa Lochin, Bo'riboy, Samandar, Arslon, Sherzod; ispanlarda Lobato, Gaviota, Lucio, Paloma, Borrego va h.k. ismlarning berilishida; muchal yillarining, yulduz turkumlarining hayvon nomi bilan atalishida ham totemizm ta'siri seziladi" [3], deb hayvon nomlarining nom sifatida qo'yilishiga o'z munosabatini bildiradi.

Bu kabi nomlarning qo'yilishida xalqning turli qarashlari, asosan, totemistik nazariyani saqlanib qolganligini kuzatishimiz mumkin. Masalan: Bo'ri nomining etimologiyasini E.Begmatov quyidagicha tariflaydi: Bo'ri – qadimiy odatga ko'ra sog' bo'lsin, mahkam bo'lsin deb bo'rining jag'idan (terisidan) o'tkazib olingan bola yoki tishi bilan tug'ilgan bola. Shakllari: Bo'riboy, Bo'rijon, Bo'ribek, Bo'ritoy, Bo'rigul [5].

Shu bilan birga, qadimiy turklar tarixini tadqiq qilgan olim L.N.Gumilevning yozishicha, qadimiy turklar bo'ri muqaddas hayvon deb hisoblaganlar. Hatto ular o'zlarini bo'ridan tarqalgan, ajdodlarini esa bo'ri deb hisoblashgan. Buning sababi esa, turk rahnomalaridan birining ismi Ashina bo'lib, ma'nosi "bo'ri" demakdir. "Ashina" so'zi "oliyjanob bo'ri" degan ma'noni bildiradi [6].

Demak, bo'ri leksemasining ism sifatida nomlanishi ortida bu nom bilan atalgan bolaga turli tashqi kuchlar zarar yetkaza olmaydi degan qarash yetakchilik qilgan. "O'g'uznoma" dostonida bo'ri obrazi xalqqa yo'l ko'rsatuvchi, uni yovdan asrovchi ilohiy mavjudot sifatida namoyon bo'ladi. Xitoy solnomalarida bo'ri bir bolani boqib, undan butun urug'-aymoq tarqalganligi haqidagi rivoyatlar keltiriladi, bu esa bo'ri totemistik homiylik vazifasini ko'rsatadi [1].

Xalq e'tiqodida bo'riga nisbatan apotropeik amaliyotlar mavjudligini ta'kidlaydilar: masalan, bolani yovuz kuchlardan asrash uchun bo'ri tishidan tayyorlangan tumor taqish, beshikka bo'ri junini ilish, bo'ri jigaridan yedirish kabi urf-odatlar xalq orasida keng tarqalgan bo'lgan [1]. Ushbu holatlar apotropeik (himoya) ma'nodagi ismlar – Bo'riboy, Bo'rixon, Qashqirboy singari nomlarning etnopsixologik ildizlarini ko'rsatadi. Mualliflarning xulosasiga ko'ra, bo'ri obrazi turkiy xalqlar dunyoqarashida ajdod ruhi, ilohiy kuch va himoya belgisi sifatida e'zozlangan. Shu bois u nafaqat mifologik timsol, balki madaniy va lingvistik fenomen sifatida ham qadrlangan. Bo'ri timsoli turkiy xalq eposlari – "Alpomish", "Manas", "Qo'rquq ota" kabi asarlarda ham yo'lboshchi, qutqaruvchi va jasorat ramzi sifatida gavdalanadi.

Arslon ismi hayvon nomini eslatib tursa-da, u ism sifatida "mardlik, dovyuraklik" ma'nolarini anglatadi. Qadimda esa u totemistik tasavvurni ifodalagan [4]. Olimlardan Xaustma Qilicharslon ismi tarkibidagi Qilich so'zini qadimda xunlar orasida tarqalgan "qilich kulti" bilan bog'lagan qilich hamda arslon so'zlarini shaxsning ota va onasi totemiga ishora qiladi deb tahmin qilgan. P.M.Meliorskiy ushbu fikrga qarshi chiqqan, chunki u qilich ham, arslon ham ota totemi bo'lgan deb hisoblaydi. Bu fikrlarni V.A.Gordlevskiy o'z asarida keltirgan, u arslon kulti haqida saljuq urug'idan kichikroq urug' nomi bo'lsa kerak deya fikr bildirgan [8]. Bizningcha, Arslon ismining qo'yilishida ham kuch-quvvatni bildiruvchi nom orqali himoya yoki totemik qarash ustunlik qiladi.

Turkiy xalqlarda, jumladan, o'zbek xalqi tarixida ham ot totemi muhim o'rin tutgan va uning izlari maishiy turmushimizda bola tug'ilishidan tortib to azagacha bo'lgan marosimlarimiz tarkibida bugungi kungacha saqlanib qolgan. Bunday nomlar tarkibida ham kishilarning ijtimoiy holatini anglatuvchi orzu-umidlari yetakchilik qiladi. Masalan: Do'non – to'rt yashar ot yoki tuya kabi kuchli, qudratli bo'lsin yoki moli (chorvasi) mo'l, badavlat bo'lsin [5]. Yoki Toybek nomini misol sifatida keltiramiz, beklar avlodiga mansub bola toy, toychokdek yayrab o'ssin. Varianti: Toybola [5].

Qadimgi turkiylar ilohiy mo'jiza bo'lmish otga gapiradigan, ucha oladigan aqliy maxluq sifatida qaraganlar. Turmushda muhim o'rin tutgan ot muqaddaslashtirilib, topinish (kult) darajasigacha ko'tarilgan. Ot nafasi ba'zi xastaliklarga ham davodir. Keksa yoshli axborotchilarning ta'kidlashlaricha, odatda, ot bor xonadonga ins-jinslar kirmaydi. Qolaversa, turar joylarni turli balo-qazolardan saqlash niyatida darvozaga ishlatilgan ot taqasi qoqib qo'yilgan. Ba'zida esa momolar tomonidan chaqaloqqa ilk ko'ylakni – chilla ko'ylak kiygizishdan avval uni ot qozig'iga kiygizib olganlar. Bunday xatti-harakatdan ko'zlangan maqsad otning kuch-qudrati, chidamliligini afsungarlik yo'li bilan chaqaloqqa o'tkazishdan iborat bo'lgan [7]. Bundan tashqari ilgari ayollar paranji ostidan betta to'siladigan to'rt parda, ya'ni chachvon, chimmat ot yolidan to'qilgan. Chaqaloq bo'yniga ham yaxshi niyat bilan ot tolasini bog'lab qo'yishgan. Homilador ayollarni insu jinslardan asrash niyatida eshik tepasiga aygir yuganini ilib qo'yilgan. Bunday etnografik detallarning barchasi magik himoya vositasiga qaratilgan.

Maqolada turkiy xalqlarda hayvonlarga sig'inish (totemizim) nafaqat diniy-mifologik tasavvurlar, balki shaxs ismlari tizimida ham saqlanib qolganligi ilmiy asoslangan. Bo'ri, arslon, burgut, ot kabi hayvon nomlarining ism sifatida berilishida asosiy maqsad – bolani kuch, jasorat va himoya bilan ta'minlash yoki yovuz kuchlarni chalg'itish orqali o'lim va kasalliklardan asrashdir. Zamonaviy o'zbek antroponimiyasida Arslon, Sherzod, Bo'riboy, Qo'chqor kabi totemik ildizli ismlarning hanuz faol qo'llanishi qadimiy e'tiqod qoldiqlarining lingvomadaniy kod sifatida saqlanib qolganligidan dalolat beradi. Qiyosiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, himoya maqsadida hayvon nomlaridan foydalanish turkiy xalqlarga xos bo'lgan umuminsoniy madaniy fenomendir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Alibekov U., Umarova A. Turkiy xalqlarning totemistik va etnomifologik qarashlarida bo'ri timsoli // Jamiyat va innovatsiyalar. 2021. №5/S. – B.39-48.
2. Mirzayev N. O'zbek zooantroponimlari / Onomastika Uzbekistana. Tezisi respublikanskoy konferensii. – Tashkent, 1989. – B. 128-130

3. Baxronova D. Antropozoomorfizmlarning semantik va lingvokulturologik xususiyatlari (o'zbek va ispan tillari materialida). – Filol. fan. bo'y. fals. dokt. (PhD) ... diss. – T., 2017.
4. Begmatov E.A. O'zbek tili antroponimikasi. – T.: Fan, 2013.
5. Begmatov E. O'zbek ismlari ma'nosi (izohli lug'at). – T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2007.
6. Gumilov L.N. Qadimgi turklar. – T.: Fan, 2007.
7. Ashirov A. O'zbek xalqining qadimiy e'tiqod va marosimlari. – T., 2007.
8. Гордлевский В.А. Государство селджукидов Малой Азии // Избранные сочинения. Т.1. – М.: ИВЛ, 1960.
9. Begmatov E.A. O'zbek ismlari izohi. – T.: O'ME, 2016.

UO'K 82.0:101.2.

BINAR OPPOZITSİYALARNI BUZISH: DERRIDA NAZARIYASI ASOSIDA JASMIN DARZNIKNING "SONG OF A CAPTIVE BIRD" ROMANI TAHLILI
N.B.Aminova, tayanch doktorant, Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada fransuz faylasufi Jak Derrida tomonidan ishlab chiqilgan binar oppozitsiyalarni dekonstruksiya qilish nazariyasi asosida amerikalik–eronlik yozuvchi Jasmin Darznikning "Song of a Captive Bird" romani tahlil qilinadi. Tadqiqotda asar markazidagi erkak/ayol, erkinlik/tutqunlik kabi qarama-qarshiliklar ko'rib chiqiladi. Tahlil davomida XX asr Eron jamiyatida shakllangan patriarxal tuzilma, gender me'yorlari hamda shoira Forug' Farrohzodning shaxsiy hayoti dekonstruktiv talqin nuqtai nazaridan o'rganiladi.

Kalit so'zlar: dekonstruksiya, binar oppozitsiya, Jak Derrida, Jasmin Darznik, Forug' Farrohzod, Eron adabiyoti, gender, patriarxat, postmodernizm, identitet.

Аннотация. В данной статье на основе теории деконструкции бинарных оппозиций французского философа Жака Деррида анализируется роман американско–иранской писательницы Жасмин Дарзник «Song of a Captive Bird». В исследовании рассматриваются центральные оппозиции произведения — мужчина/женщина, свобода/заточение. В ходе анализа изучаются патриархальные структуры, гендерные нормы иранского общества XX века, а также личная жизнь поэтессы Фору́г Фаррохзад в свете деконструктивной интерпретации.

Ключевые слова: деконструкция, бинарная оппозиция, Жак Деррида, Жасмин Дарзник, Фору́г Фаррохзад, иранская литература, гендер, патриархат, постмодернизм, идентичность.

Abstract. This article analyzes the novel "Song of a Captive Bird" by the American–Iranian writer Jasmin Darznik through the lens of Jacques Derrida's theory of the deconstruction of binary oppositions. The study examines the central oppositions of the work — male/female, freedom/captivity. The analysis explores the patriarchal structure and gender norms of twentieth-century Iranian society, and the personal life of the poet Forugh Farrokhzad from a deconstructive perspective.

Keywords: deconstruction, binary opposition, Jacques Derrida, Jasmin Darznik, Forugh Farrokhzad, Iranian literature, gender, patriarchy, postmodernism, identity.

Kirish. Jak Derrida falsafiy qarashlarida postmodern tafakkurning keyingi rivojiga kuchli ta'sir ko'rsatgan eng muhim metodlardan biri sifatida binar oppozitsiyalarni dekonstruksiya qilish tamoyili alohida o'rin egallaydi. Binar oppozitsiyalarni dekonstruksiya qilish usuli nafaqat an'anaviy tafakkur tuzilmalarini tanqid qilishga, balki postmodern fikrning keyingi rivoj yo'nalishlarini belgilashga ham xizmat qilgan.

Derridaning "De la grammatologie" (1967), "L'écriture et la différence" (1967), "Marges de la philosophie" (1972) hamda "Positions" (1972) asarlarida u binar qarama-qarshiliklarning aslida neytral emasligini asoslaydi: har bir juftlik ichida biri markaziy va ustuvor mavqega ega bo'lsa, ikkinchisi unga bo'ysundirilgan holatda talqin qilinadi. Ular jamiyatda qaysi ovoz "markaziy", qaysi ovoz "ikkinchi darajali" ekanini belgilaydi. Natijada dekonstruksiya faqat matnni qayta o'qish emas, balki mavjud hokimiyat tuzilmalariga qarshi etik pozitsiyani ham anglatadi. Jak Derrida konsepsiyasida dekonstruksiya binar oppozitsiyalarni shunchaki rad etish emas, balki bu qarama-qarshiliklarning ichki iyerarxik mexanizmlarini aniqlashga qaratilgan nazariy metoddir. Dastlab "ikkilamchi" deb qaralgan unsur ma'no hosil qilish jarayonidagi yashirin ustuvor pozitsiyasi orqali

qayta talqin qilinadi. Keyingi bosqichda esa oppozitsiya tarkibidagi tomonlarning qat'iy chegaralarga ega emasligi hamda ularning o'zaro semantik bog'liqligi ochib beriladi.

Jak Derrida nazariyasida dekonstruksiya yangi markaz yoki yangi iyerarxiyani barpo etishga emas, balki har qanday qat'iy chegaraning nisbiy va beqaror tabiatini ochib berishga xizmat qiladi. Shu jihatdan ushbu metod "Song of a Captive Bird" romanini tahlil qilishda ayniqsa samarali nazariy vositaga aylanadi.

Asosiy qism. Gender oppozitsiyasi: erkak va ayol qarama-qarshiligining dekonstruksiya. Jasmin Darznikning "Song of a Captive Bird" romanining markaziy oppozitsion tuzilmalaridan biri hisoblanadi. Eron jamiyatida erkak siyosiy va madaniy diskursning to'laonli egasi sifatida namoyon bo'lsa, ayolning mavjudligi asosan xususiy makon va patriarxal nazorat doirasida belgilangan edi.

Mazkur tizimda erkak ovoz, hokimiyat va ijodiy erkinlik bilan identifikatsiya qilinadi; u jamoat maydoni, siyosiy diskurs hamda adabiy-madaniy jarayonlarning to'laonli ishtirokchisi sifatida tan olinadi. Ayol esa aksincha, patriarxal nazorat ostidagi "sukut subyekti"ga aylantiriladi: uning ijtimoiy qadri itoatkorlik, kamtarlik va maishiy rolga moslashuv mezonlari orqali baholanadi. Forug' Farrohzodning bolalik va o'smirlik davri patriarxal Eron jamiyatining qat'iy gender me'yorlari va ijtimoiy nazorat tizimi doirasida shakllandi. Asarda yozuvchi qahramonning bolalik tajribasini quyidagicha tasvirlaydi:

" 'Why can't I go outside, too?' I'd ask my mother. Each time she heard the question, she sighed, shook her head, and wrung her hands — her only answer. But by the time I was seven I understood something of my situation. I was a girl, and girls were forbidden to play outside the house. The streets, I was made to understand, might be a boy's playground, but for girls it was a turbulent and dangerous place; home was our only refuge" [5, p. 23].

Mazkur parchada Forug'ning bolalik davridayoq gender asosidagi ijtimoiy cheklovlar bilan to'qnash kelgani tasdiqlanadi. Asarda ko'cha erkaklar uchun erkinlik va ijtimoiy tajriba makoni sifatida tasvirlansa, ayollar uchun u xavfli va taqiqlangan hudud sifatida talqin qilinadi. Shu tariqa patriarxal jamiyatda jamoat maydoni erkakka tegishli, uy makoni esa ayolga mos hudud sifatida namoyon bo'ladi. Onaning sukutining ham o'ziga xos ahamiyatli belgi sifatida tasvirlangan bo'lib, sukut orqali javob berishi gender me'yorlarining shunchalik jamiyat normasi ekanligini ko'rsatadiki, ular izoh talab qilmaydigan "oddiy haqiqat" tarzida tasvirlangan. Natijada Forug'ning bolalik tajribasi ayol subyektning erkin harakatlanish va ijtimoiy makonda mavjud bo'lish huquqi qanday cheklanishini ochib beruvchi muhim dekonstruktiv nuqtaga aylanadi.

Roman davomida Forug' patriarxal jamiyat tomonidan belgilangan gender me'yorlarini muntazam ravishda buzib boradi. U ayol uchun "ta'qiqlangan" deb qaralgan ijodiy va hissiy tajribalarini she'riyat orqali ochiq ifodalab, Eron jamiyatida ayol uchun qo'yilgan an'anaviy chegaralarini buzadi. Asarda erkaklarning ham mustahkam emasligini Forug'ning otasi, eri va sevgilisi Golshiri bilan bo'lgan murakkab munosabatlar orqali erkak identifikatsiyasining ichki ziddiyatlarini ochib beradi. Erkak va ayol o'rtasidagi qarama-qarshilik dekonstruktiv xarakter kasb etadi. Ayol faqat "ikkinchi darajali" mavqedan chiqarilibgina qolmay, ijodiy va faol subyekt sifatida markazga olib chiqiladi. Biroq roman bundan ham muhimroq jihatni ochadi: erkaklik va ayollik birbiridan qat'iy ajralgan mohiyatlar emas, balki o'zaro bog'liq va doimiy ravishda qayta shakllanuvchi identifikatsiyalardir.

Erkinlik va tutqunlik oppozitsiyasining dekonstruksiya. "Song of a Captive Bird" asarida erkinlik va tutqunlik o'rtasidagi binar oppozitsiya muhim nazariy qatlamlardan birini tashkil etadi. G'arb liberal tafakkurida erkinlik mutlaq va ijobiy qadriyat sifatida talqin qilinsa, tutqunlik salbiy holat sifatida baholanadi. Forug'ning hayoti dastlab aynan shu paradigma asosida ko'rinadi: u patriarxal oilaviy nazoratdan chiqib, individual erkinlikka erishishga intiladi.

"Song of a Captive Bird" romanining dekonstruktiv jihati shundaki, u erkinlikni mutlaq ozodlik sifatida idealizatsiya qilmaydi. Forug'ning patriarxal nazoratdan chiqishi uni to'liq mustaqillikka olib bormaydi, balki boshqa shakldagi tutqunlikni yuzaga chiqaradi. Asarda muallif erkinlikning o'zi ham murakkab va beqaror kategoriya ekanini ko'rsatadi. Forug'ning hayoti roman ichida erkinlik va qafasdagi kabi tutqunlikning o'zaro kesishuvchi tabiatini namoyon qiladi. U oilaviy nazoratdan chiqadi, biroq bu jarayon jamiyat va davlatning boshqa shakldagi nazorat mexanizmlarini yuzaga chiqaradi. Biroq uning ijodiy tajribasi shuni ko'rsatadiki, tashqi bosimlar har doim ham ichki qullikni anglatmaydi: aksincha, eng og'ir ruhiy va hissiy inqirozlar uning she'riyatida eng yuqori estetik intensivlikni hosil qiladi.

"I'd made my way through unfamiliar streets, had let the city's chaos, danger, and promise become part of me. Sure, I'd fallen for a man who'd betrayed and humiliated me, but I was making a name for myself as a poet. Writing had cost me so much, but it was also the thing that saved me, that allowed me to live. I wasn't the woman I wanted to be yet, but I was beginning to resemble her now" [5, p. 187].

Asardan keltirilgan parchada Forug' tutqunlikning eng cho'qqisi va shafqatsizi sifatida tasvirlangan Rezayan ruhiy kasallar shifoxonasida butun hayot yo'lini tahlil qilish davomida, kasalxonadagi jismoniy tutqunlik uning ijodiy erkinligining oshishiga sabab bo'lganligi tasvirlanadi. Forug' she'riyatning hayotining ajralmas qismi ekanligini tushunib yetadi va "The Gift" hamda "Reborn" she'rlarining yaratilishi shu asnoda yuzaga keladi.

Jak Derrida nazariyasiga mos ravishda roman erkinlik va qaramlikni mustaqil qutblar sifatida emas, o'zaro tutashuvchi va bir-birini to'ldiruvchi kategoriyalar sifatida tasvirlaydi. Forug' hech qachon mutlaq ozod subyektga aylanmaydi, biroq uning qaramlik holatlari ham ichki ijodiy erkinlikni to'liq yo'q qila olmaydi.

Xulosa. Jasmin Darznik o'z romanida Jak Derridaning dekonstruksiya nazariyasini faqat falsafiy g'oya sifatida emas, balki inson hayotining murakkab tajribasi sifatida badiiylashtiradi. Asar markazida turuvchi Forug' obrazi har qanday qat'iy identitet va oppozitsiyani beqarorlashtiruvchi figura sifatida tasvirlanadi.

Roman davomida ayollik va erkaklik, ozodlik va tutqunlik kabi dualistik kategoriyalar mustaqil tizim emasligi, aksincha bir-birining ichida yashovchi murakkab strukturalar ekani ko'rsatib beriladi. Shu tariqa asar "yagona haqiqat" g'oyasidan voz kechib, ko'p qatlamli va paradoks mavjudlikni markazga olib chiqadi. Forug'ning hayoti ham aynan shu paradoksning ifodasiga aylanadi: u na to'liq ozod, na mutlaq qaram; na faqat an'anaviy ayol, na to'liq erkak dunyosining vakili sifatida mavjud bo'ladi.

Roman Derrida falsafasining etik mohiyatini ko'p qatlamlilikni tan olish, chegaralardan voz kechish va murakkablik bilan yashash zaruratini badiiy til orqali ifodalaydi. Aynan shu jihat asarni postmodern adabiyot va dekonstruktiv o'qish amaliyotining muhim namunalaridan biriga aylantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Derrida J. De la grammatologie. — Paris: Éditions de Minuit, 1967. — p.448.
2. Derrida J. L'écriture et la différence. — Paris: Éditions du Seuil, 1967. — p.436.
3. Derrida J. Marges de la philosophie. — Paris: Éditions de Minuit, 1972.
4. Derrida J. Positions / Trans. by A. Bass. — Chicago: University of Chicago Press, 1981. — p.114.
5. Darznik J. Song of a Captive Bird: A Novel. — New York: Ballantine Books, 2018.
6. Farrokhzad F. Sin: Selected Poems of Forugh Farrokhzad / Trans. by Sholeh Wolpé. — Fayetteville: University of Arkansas Press, 2007. — p.136.
7. Culler J. On Deconstruction: Theory and Criticism after Structuralism. — Ithaca: Cornell University Press, 1982. — p.307.
8. Norris C. Deconstruction: Theory and Practice. 3rd ed. — London; New York: Routledge, 2002. — p.192.
9. Spivak G. C. Translator's Preface // Derrida J. Of Grammatology. — Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1976.
10. Hillmann M. C. A Lonely Woman: Forugh Farrokhzad and Her Poetry. — Washington, D.C.: Mage Publishers, 1987.

UO'K 81'37:398:316.715

LINGVOKULTUROLOGIYA: TIL VA MADANIYAT O'ZARO MUNOSABATI

Z.O.Amirova, dots., PhD, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Mazkur maqolada lingvokulturologiya fanining shakllanishi, uning asosiy tadqiqot obyekti va predmeti, shuningdek, til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlik masalalari tahlil qilinadi. Til milliy madaniyatni aks ettiruvchi va uni avloddan avlodga yetkazuvchi muhim vosita sifatida talqin etiladi. Lingvokulturologiyaning zamonaviy tilshunoslikdagi o'rni, uning asosiy tushunchalari hamda tadqiqot metodlariga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: lingvokulturologiya, til, madaniyat, milliy ong, lisoniy birliklar, madaniy kod.

Аннотация. В данной статье анализируется формирование науки лингвокультурологии, её основной объект и предмет исследования, а также вопросы неразрывной связи языка и культуры. Язык рассматривается как важный инструмент, отражающий национальную культуру и передающий её из поколения в поколение. Особое внимание уделяется роли лингвокультурологии в современной лингвистике, её основным понятиям и методам исследования.

Ключевые слова: лингвокультурология, язык, культура, национальное самосознание, языковые единицы, культурный код.

Abstract. This article analyzes the formation of the science of linguoculturology, its main object and subject of research, as well as the issues of the inextricable link between language and culture. Language is interpreted as an important tool that reflects national culture and transmits it from generation to generation. Special attention is paid to the role of linguoculturology in modern linguistics, its main concepts and research methods.

Keywords: linguoculturology, language, culture, national consciousness, linguistic units, cultural code.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslik fanida tilni faqatgina kommunikatsiya vositasi sifatida emas, balki milliy madaniyat, xalqning tarixiy tajribasi, milliy tafakkur va ijtimoiy ongning ifodachisi sifatida o'rganish tendensiyasi keskin kuchayib bormoqda. Bu jarayon tilning faqat axborot uzatuvchi vosita emasligini, balki insonning dunyoqarashi, qadriyatlari va madaniy kodlarini aks ettiruvchi asosiy vosita ekanligini ko'rsatadi. Aynan shu ehtiyoj va ilmiy talablar lingvokulturologiya fanining vujudga kelishiga zamin yaratdi. Lingvokulturologiya til va madaniyatning uzviy va murakkab aloqalarini, ularning bir-biriga ta'sirini, o'zaro bog'liqligini o'rganadigan mustaqil ilmiy soha sifatida shakllandi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Lingvokulturologiya – bu til va madaniyat o'rtasidagi uzviy aloqani o'rganadigan fan sohasi bo'lib, XX asr oxirlarida mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida shakllangan. Ilmiy adabiyotlarda lingvokulturologiyaning paydo bo'lishi tilshunoslik, madaniyatshunoslik, etnolingvistika va antropologiya fanlarining kesishgan nuqtasida sodir bo'lgan jarayon sifatida tavsiflanadi. Uning rivojlanishida tilning milliy madaniyat, milliy tafakkur va ijtimoiy ong bilan bog'liqligini aniqlashga qaratilgan ilmiy ehtiyoj muhim rol o'ynadi. Lingvokulturologiya nazariy asoslari V. fon Gumboldt, E. Sapir, B. Uorf, M. Baxtin kabi olimlarning til, tafakkur va madaniyat haqidagi qarashlariga borib taqaladi. V. fon Gumboldt tilni inson tafakkurining shakllanishida asosiy vosita sifatida ko'rgan bo'lsa, u til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'kidlaydi. Uning fikricha, har bir til o'ziga xos dunyoqarashni yaratadi va til orqali insonning tafakkur mexanizmi shakllanadi. Shu bilan birga, E. Sapir va B. Uorfning til va tafakkur munosabatlari haqidagi gipotezalari ham lingvokulturologiyaning nazariy asoslarini mustahkamladi. Ular tilning faqat kommunikativ vazifani emas, balki milliy tafakkur, mentalitet va madaniy qadriyatlarni aks ettiruvchi vosita ekanini ta'kidlashdi. B. Uorfning “lingvistik nisbiylik” g'oyasi tilning madaniyatga bo'lgan ta'sirini, inson tafakkuri va dunyoqarashining tilga bog'liqligini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Rus tilshunosligida lingvokulturologiya rivojiga katta hissa qo'shgan olimlar orasida V.A. Maslova, V.N. Telia, Yu.S. Stepanov kabi tadqiqotchilarni alohida ajratish mumkin. Ularning ilmiy ishlari til birliklarining madaniy mazmuni, xalq tafakkuri va ijtimoiy-hayotiy tajribalar bilan bog'liqligini chuqur tahlil qilgan. Maslova tilning madaniy qadriyatlarni ifodalashdagi rolini o'rganishga katta e'tibor qaratgan bo'lsa, Telia va Stepanov etnolingvistik tadqiqotlar orqali til va milliy madaniyat o'rtasidagi munosabatlarni ilmiy metodlar yordamida aniqlashga harakat qilgan. Shu tariqa, rus tilshunosligida lingvokulturologiyaning mustahkam nazariy va metodologik bazasi shakllangan.

Lingvokulturologiya fanining shakllanishida tilning kommunikativ va madaniy funksiyalarini ajratib o'rganish muhim rol o'ynaydi. Tilning kommunikativ funksiyasi odatda ma'lumot almashish, xabar yetkazish va suhbatlashuv jarayonini o'z ichiga oladi. Biroq tilning madaniy funksiyasi ancha kengroq bo'lib, u milliy qadriyatlarni saqlash, tarbiyaviy va axloqiy me'yorlarni uzatish, tarixiy tajribani avloddan avlodga yetkazish vazifasini bajaradi. Lingvokulturologiya shu ikki funksiyaning uyg'unligini o'rganishga qaratilgan. Shuningdek, lingvokulturologiyada til va madaniyat o'rtasidagi munosabatni aniqlashda turli tadqiqot metodlari qo'llaniladi. Semantik tahlil til birliklarining mazmuni va madaniy ma'nosini o'rganishga yordam beradi. Konseptual tahlil esa til orqali xalq ongida shakllangan konseptlar tizimini aniqlashga xizmat qiladi. Chog'ishtirma tahlil turli tillarda bir xil madaniy tushunchalar qanday ifodalanishini o'rganishga imkon beradi. Diskurs tahlili esa til birliklarining kontekstga bog'liqligini va kommunikativ jarayonlardagi ishlatilishini o'rganadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Til va madaniyat o'rtasidagi bu munosabat shuni ko'rsatadiki, til nafaqat shaxslararo aloqa vositasi sifatida, balki madaniy xabarlarini yetkazuvchi vosita sifatida ham ishlatiladi. Til va madaniyat o'rtasidagi uzviy aloqani o'rganish lingvokulturologiyaning asosiy

vazifalaridan biridir. Shu bois, lingvokulturologik tadqiqotlar til orqali xalqning tarixiy tajribasi, urf-odatlar, mentaliteti va qadriyatlarini chuqur anglashga yordam beradi. Shuningdek, til va madaniyat o'rtasidagi munosabatni xalqaro kontekstda ham tahlil qilish mumkin. Masalan, ingliz tilidagi "hospitality" tushunchasi bilan o'zbek tilidagi "mehmondo'stlik" konsepti chog'ishtirilganda, ikki xalqning mehmondo'stlik madaniyati, qadriyatlari va ijtimoiy normativlari o'rtasidagi o'xshashlik va farqlar aniqlanadi. Shu tarzda, til va madaniyatning uzviy bog'liqligi xalqaro tadqiqotlarda ham muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Lingvokulturologiyada bir qator asosiy tushunchalar mavjud bo'lib, ular til va madaniyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni ilmiy tahlil qilish imkonini beradi. Ulardan eng muhimlari – madaniy konsept, madaniy kod va lisoniy shaxs tushunchalaridir.

1. Madaniy konsept – xalq ongida shakllangan va tilda ifodalangan muhim ma'naviy tushuncha bo'lib, u xalqning milliy qadriyatlari, ijtimoiy me'yorlari va tarixiy tajribasini o'zida mujassamlashtiradi. Masalan, "vatan", "or-nomus", "mehmondo'stlik" kabi tushunchalar o'zbek tilida xalq ongida chuqur ildiz otgan va turli kontekstlarda ishlatiladigan madaniy konseptlarga misol bo'la oladi. Madaniy konseptlar nafaqat til birliklarida, balki og'zaki va yozma ijodiy matnlarda ham ifodalanadi. Ular xalqning dunyoqarashi va qadriyat tizimini tahlil qilishda muhim vosita hisoblanadi.

2. Madaniy kod – madaniy axborotni uzatishda xizmat qiluvchi belgilar tizimi sifatida tushuniladi. Bu tushuncha til orqali madaniyatni saqlash va avloddan avlodga yetkazish mexanizmini anglatadi. Madaniy kod yordamida til birliklari orqali ijtimoiy, axloqiy va tarixiy xabarlar etkaziladi. Masalan, o'zbek tilidagi "mehmonni hurmat qil" degan ibora faqat kommunikativ xabar berish bilan cheklanmay, xalqning madaniy qadriyatlari va urf-odatlarini ham aks ettiradi. Shu tarzda, madaniy kod lingvokulturologik tadqiqotlarda tilning madaniy funksiyasini aniqlashda muhim vosita hisoblanadi.

3. Lisoniy shaxs – til orqali o'z madaniy tajribasini namoyon etuvchi shaxs modeli sifatida tushuniladi. Bu tushuncha lingvokulturologiyada shaxsning til va madaniyat bilan o'zaro aloqasini tahlil qilish imkonini beradi. Lisoniy shaxs nafaqat shaxsiy fikr va hissiyotlarni ifodalaydi, balki u milliy madaniyatni saqlash va tarbiyalash vositasi sifatida ham xizmat qiladi. Masalan, o'zbek adabiy matnlaridagi qahramonlar o'z harakatlari, nutqlari va qarorlari orqali xalqning madaniy qadriyatlarini aks ettiradi. Shu tariqa, lisoniy shaxs tushunchasi orqali madaniyat va til o'rtasidagi uzviy bog'liqlik chuqur tahlil qilinadi.

Tahlil ba natijalar:

Lingvokulturologik tadqiqot metodlari. Lingvokulturologiyada til birliklarining madaniy va milliy xususiyatlarini aniqlash uchun bir qator metodlar qo'llaniladi. Ushbu metodlar lingvokulturologik tadqiqotlarning samaradorligini oshiradi va til orqali madaniyatni chuqur anglash imkonini beradi.

1. Semantik tahlil – til birliklarining mazmuni va madaniy ma'nosini o'rganishga qaratilgan metoddir. Bu metod yordamida so'zlar, iboralar va frazeologik birliklarning madaniy va tarixiy kontekstdagi ma'nosi aniqlanadi. Masalan, "mehmondo'stlik" so'zi o'zbek tilida faqat mehmonni kutib olishni emas, balki xalqning ijtimoiy qadriyatlari, urf-odatlar va axloqiy me'yorlarini ham aks ettiradi. Semantik tahlil yordamida bu mazmun ilmiy vositalar bilan tahlil qilinadi va xalq mentaliteti, tarixiy tajriba hamda madaniy qadriyatlar bilan bog'liqligi aniqlanadi.

2. Konseptual tahlil – til orqali xalq ongida shakllangan konseptlar tizimini aniqlashga xizmat qiladi. Bu metod yordamida til birliklari ma'lum bir madaniy konseptga qanday bog'langanligi, xalqning dunyoqarashi va qadriyatlar tizimi bilan qanday aloqada ekanligi o'rganiladi. Masalan, "vatan" konsepti o'zbek tilida turli kontekstlarda ishlatiladi va bu orqali milliy o'ziga xoslikni anglash mumkin bo'ladi. Shu tariqa, konseptual tahlil lingvokulturologiyada milliy identifikatsiyani aniqlash va madaniy qadriyatlarni tahlil qilishda muhim vosita hisoblanadi.

3. Chog'ishtirma tahlil – turli tillarda bir xil madaniy tushunchalar qanday ifodalanishini o'rganishga imkon beradi. Bu metod xalqaro tadqiqotlarda til va madaniyat o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlashda qo'llaniladi. Masalan, o'zbek tilidagi "mehmondo'stlik" konsepti bilan ingliz tilidagi "hospitality" tushunchasi chog'ishtirma tahlil orqali tadqiq qilinadi. Shu tarzda, turli xalqlarning madaniy qadriyatlari, mentaliteti va urf-odatlar til orqali solishtirma tahlil qilinadi.

4. Diskurs tahlili – til birliklarining kontekstga bog'liqligini va kommunikativ jarayonlardagi ishlatilishini o'rganadi. Bu metod til va madaniyatning amaliy ishlatilishi, nutqdagi madaniy xabarlar va ijtimoiy kontekst tahlil qilinishiga xizmat qiladi. Masalan, o'zbek adabiy matnlarida qahramonlar nutqlari orqali xalqning qadriyatlari va ijtimoiy me'yorlari aniqlanishi mumkin. Diskurs tahlili

lingvokulturologiyada tilning kommunikativ va madaniy funksiyalarini birgalikda o'rganish imkonini beradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, lingvokulturologiya fani til va madaniyat o'rtasidagi uzviy va murakkab munosabatlarni o'rganishga qaratilgan bo'lib, u xalqning milliy o'ziga xosligini chuqur anglash imkonini beradi. Til nafaqat ma'lumot almashish vositasi, balki madaniyatning eng asosiy saqlovchisi va targ'ibotchisi sifatida ishlaydi. Har bir til o'zida milliy qadriyatlar, urf-odatlar, tarixiy tajriba va mentalitetni mujassamlashtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Usmanova S. – Lingvokulturologiya (o'quv darsligi). Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi TDOTU nashri, 2019
2. Normurodov B.H. – Lingvokulturologiya til va madaniyat fani sifatida rivojlanishi va uning tahlillari. Qo'qon universiteti xabarnomasi, 2025.
3. Fayziyeva A.X. – Maqollarni o'rganish bilan bog'liq lingvokulturologik yondashuvlar. Ilm fan xabarnomasi.
4. Ramazonova Z. – The Basic Notions of Linguoculturology.
5. Kramersch, C. – Language and Culture. Oxford University Press, 1998.
6. Sapir, E. – Language: An Introduction to the Study of Speech. Harcourt Brace, 1921.
7. Stepanov, Y.S. – Constants: Dictionary of Russian Culture. Academic Project, 2004
8. Arutyunova, N.D. – Language and the Human World. Languages of Russian Culture, 1998.

UDC 830.1

PROBLEMS OF THE LEXICOGRAPHIC INTERPRETATION OF NEOLOGISMS IN THE CONSTRUCTION INDUSTRY

N.R.Aripova, Senior teacher, Tashkent University of Architecture and Civil Engineering, Tashkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada qurilish sohasida paydo bo'layotgan neologizmlarning leksikografik talqini bilan bog'liq muammolar tahlil qilinadi. Tadqiqotda ingliz va o'zbek tillaridagi qurilish terminlarining shakllanishi, lug'atlarga kiritilish jarayoni hamda ularning semantik va funksional xususiyatlari yoritiladi. Shuningdek, neologizmlarning tarjimai, standartlashuvi va terminologik tizimdagi o'rni ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: neologizm, leksikografiya, qurilish terminologiyasi, termin, semantika, tarjima, o'zlashma so'zlar, professional leksika, terminologik tizim, qurilish sohasi.

Аннотация. В данной статье анализируются проблемы лексикографической интерпретации неологизмов, возникающих в строительной сфере. В исследовании рассматриваются процессы формирования строительных терминов в английском и узбекском языках, их включение в словари, а также семантические и функциональные особенности. Кроме того, научно обосновываются вопросы перевода неологизмов, их стандартизации и места в терминологической системе.

Ключевые слова: неологизм, лексикография, строительная терминология, термин, семантика, перевод, заимствованные слова, профессиональная лексика, терминологическая система, строительная отрасль.

Abstract. This article analyzes the problems of the lexicographic interpretation of neologisms emerging in the construction industry. The study examines the formation of construction-related terms in English and Uzbek, their inclusion in dictionaries, as well as their semantic and functional characteristics. In addition, the issues of translation, standardization, and the role of neologisms within the terminological system are scientifically substantiated.

Keywords: neologism, lexicography, construction terminology, term, semantics, translation, borrowed words, professional vocabulary, terminological system, construction industry.

The rapid development of science, technology, and international communication has significantly influenced the vocabulary of modern languages. One of the most dynamic areas in this process is the construction industry, where new technologies, innovative materials, and advanced engineering solutions continuously contribute to the emergence of neologisms. These newly formed lexical units play an important role in professional communication and require accurate interpretation and systematization within lexicographic practice. Therefore, the study of construction-related neologisms and their lexicographic interpretation has become one of the actual issues of modern linguistics and terminology studies.

Neologisms in the construction sphere are formed under the influence of globalization, technological modernization, and the expansion of international cooperation. Most construction terms

originate in English and later enter other languages through borrowing and adaptation processes. As a result, lexicographers face a number of challenges related to the semantic interpretation, translation, classification, and standardization of these lexical units. In many cases, newly emerged terms do not yet have stable definitions or equivalent forms in the target language, which creates difficulties in dictionary compilation and professional communication.

In addition, Eugene Nida emphasized that terminology translation requires semantic accuracy and cultural adaptation. In the construction industry, many neologisms are borrowed directly from English, which may lead to inconsistencies in translation and usage across languages. Consequently, lexicographic interpretation becomes essential for ensuring terminological uniformity and effective professional communication.

The study of construction neologisms is also important from the viewpoint of sociolinguistics and language development. The increasing use of digital technologies, sustainable architecture, and innovative construction methods has accelerated the appearance of new lexical units in professional discourse. Terms such as *smart building*, *green construction*, and *modular architecture* demonstrate how technological progress shapes modern terminology systems. These processes highlight the necessity of updating dictionaries and developing systematic approaches to the lexicographic description of construction-related neologisms.

The construction industry is one of the fastest developing sectors of the modern economy, characterized by continuous technological innovation, digital transformation, and international cooperation. These processes significantly influence the lexical system of languages, leading to the emergence of numerous neologisms related to architecture, engineering, urban planning, and sustainable construction technologies.

In modern linguistics, neologisms are considered lexical units that appear as a result of social, scientific, technological, and cultural changes within society. According to John Algeo, neologisms reflect the evolution of language and society, since new concepts and innovations inevitably require new lexical nominations. In the construction industry, neologisms are especially widespread due to the rapid development of smart technologies, environmentally friendly materials, and innovative engineering systems. Terms such as *smart building*, *green roof*, *3D printing construction*, and *modular architecture* demonstrate how technological progress influences the vocabulary of professional discourse.

One of the major problems in the lexicographic interpretation of construction neologisms is their semantic instability. Newly emerged terms often possess broad or context-dependent meanings, which complicates their accurate definition in dictionaries. John Sinclair emphasized that lexicography should be based on authentic language usage and contextual analysis rather than purely theoretical definitions. This principle is highly relevant for construction terminology because many neologisms acquire specialized meanings only within professional communication. For example, the term *smart building* may refer not only to an automated structure but also to an integrated digital management system involving energy efficiency, security technologies, and artificial intelligence.

The problem of standardization is also central to the lexicographic treatment of construction neologisms. In professional communication, terminological inconsistency may negatively affect technical documentation, engineering projects, and international cooperation. Maria Teresa Cabré notes that terminology systems must ensure conceptual precision and communicative efficiency within specialized discourse. Therefore, lexicographers and terminologists face the challenge of developing unified definitions and classification systems for construction-related lexical innovations. This process is especially important in multilingual contexts where professional terminology circulates between English and national languages.

Construction neologisms can also be analyzed from a structural and word-formation perspective. Many modern terms are created through compounding, abbreviation, blending, and semantic extension. Examples include *eco-house*, *bioconcrete*, *nanomaterial*, and *prefabrication*. Such lexical units often combine scientific terminology with everyday vocabulary, creating hybrid semantic structures. According to David Crystal, the productivity of word-formation processes reflects the adaptability of language to technological and social development. Consequently, the construction industry serves as an important source of lexical innovation in contemporary English and Uzbek.

The rise of digital technologies has further accelerated the formation of construction neologisms. Concepts related to artificial intelligence, virtual design, and digital engineering are

increasingly integrated into construction discourse. Terms such as *Building Information Modeling (BIM)*, *digital twin*, and *smart infrastructure* illustrate the growing interaction between engineering and information technologies. These innovations create additional lexicographic difficulties because their meanings evolve rapidly alongside technological progress. As a result, dictionaries and terminological databases require continuous updating to reflect actual professional usage. From a sociolinguistic perspective, construction neologisms also reveal the influence of globalization and intercultural communication on language development. International construction companies, multinational engineering projects, and academic exchanges contribute to the global circulation of professional terminology. In many cases, English neologisms enter Uzbek professional discourse without full linguistic adaptation, which may lead to excessive borrowing and terminological hybridity. This phenomenon raises questions concerning language purity, national terminology policy, and the preservation of linguistic identity.

Furthermore, the lexicographic interpretation of construction neologisms requires interdisciplinary cooperation between linguists, engineers, architects, and translators. Since many terms contain highly specialized technical meanings, their accurate interpretation cannot rely solely on linguistic analysis. Professional expertise is necessary to identify conceptual boundaries and functional characteristics of new lexical units. Therefore, modern lexicography increasingly adopts corpus-based and interdisciplinary approaches to terminology description.

In conclusion, the lexicographic interpretation of neologisms in the construction industry represents a complex and multidimensional linguistic problem. Semantic instability, translation difficulties, standardization issues, and rapid technological development significantly influence the formation and functioning of construction terminology. The study of construction neologisms contributes not only to lexicography and terminology studies but also to the broader understanding of language evolution in the context of globalization and scientific progress.

REFERENCES:

1. John Sinclair. *Corpus, Concordance, Collocation*. — Oxford: Oxford University Press, 1991.
2. Eugene Nida. *Language Structure and Translation*. — Stanford: Stanford University Press, 1975.
3. David Crystal. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. — Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

UDC 808.5

JADID TRANSLATION STRATEGIES AND MODERN EQUIVALENCE

J.A.Artikov, Associate Professor, Tashkent State Transport University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot XX asr boshlari Markaziy Osiyodagi jadid islohotchilari qo'llagan tarjima strategiyalarini zamonaviy ekvivalentlik nazariyalari nuqtai nazaridan tahlil qiladi. Jadidlar modernist musulmon ziyolilari sifatida tarjimadan shunchaki lisoniy ko'chirish vositasi sifatida emas, balki madaniy va ijtimoiy uyg'onish uchun strategik qurol sifatida foydalanishganlar. Mazkur maqola ularning zamonaviy ilmiy, siyosiy va adabiy asarlarni turkiy tillarga o'girishda qo'llagan usullarini – dinamik moslashtirishdan tortib, yangi istilohlar yaratishgacha bo'lgan doirada – o'rganadi.

Kalit so'zlar: ingliz tili: jadid, tarjima strategiyasi, zamonaviy ekvivalentlik, dinamik ekvivalentlik, Markaziy Osiyo, madaniy islohot, terminologiya.

Аннотация. В этом исследовании рассматриваются стратегии перевода, использовавшиеся джадидскими реформаторами в Центральной Азии в начале 20-го века, и анализируются они через призму современных теорий эквивалентности. Джадиды, как мусульманские интеллектуалы-модернисты, использовали перевод не просто как лингвистическую передачу, но и как стратегический инструмент культурного и социального пробуждения. В данной статье исследуются методы, которые они использовали — от динамической адаптации до создания новых терминов — для перевода современных научных, политических и литературных произведений на тюркские языки.

Ключевые слова: английский язык: джадидский, стратегия перевода, современная эквивалентность, динамическая эквивалентность, Центральная Азия, культурная реформа, терминология.

Abstract. This study investigates the translation strategies employed by the Jadid reformers in early 20th century Central Asia, analyzing them through the lens of modern equivalence theories. The Jadids, as modernist Muslim intellectuals, utilized translation not merely as linguistic transfer

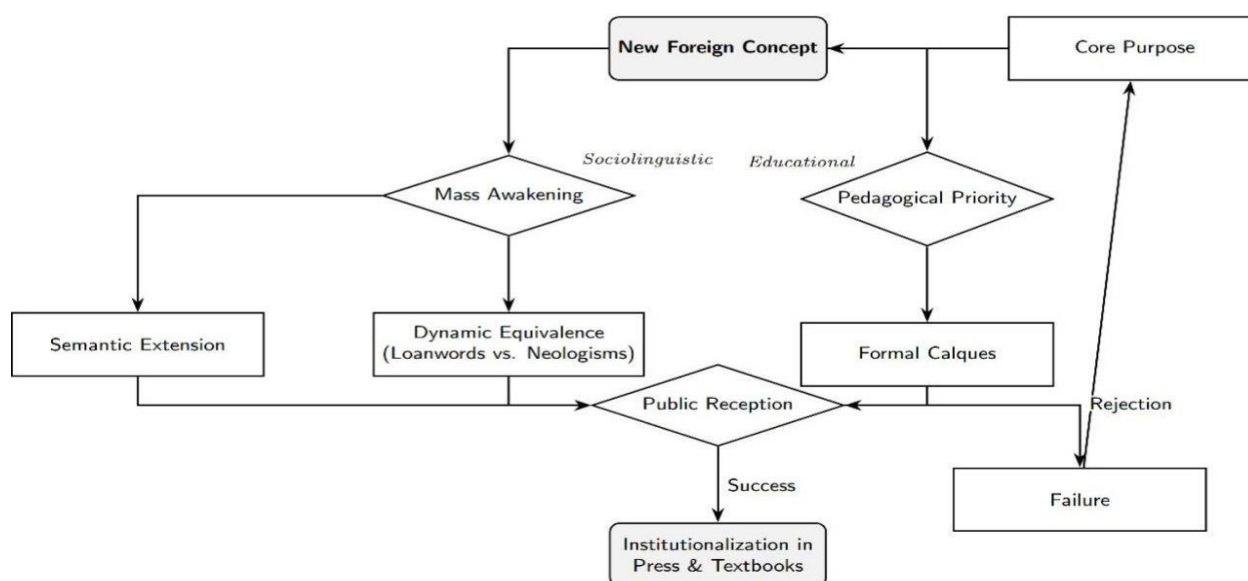
but as a strategic tool for cultural and social awakening. This paper explores the methods they used—ranging from dynamic adaptation to the coining of new terms—to render modern scientific, political, and literary works into Turkic languages.

Keywords: English: Jadid, translation strategy, modern equivalence, dynamic equivalence, Central Asia, cultural reform, terminology.

Introduction. The Jadid movement, which flourished in late 19th and early 20th century Central Asia, represents a critical moment of intellectual and cultural renaissance. Central to the modernist project of the Jadids—including figures like Mahmudhoja Behbudi, Munawwar Qori, and Abdulla Avloni—was a profound engagement with language. Translation was a primary tool in their mission to awaken society. However, their work was not a simple, passive transfer of texts from Russian or European languages; it was a strategic and ideologically charged act of cultural mediation. By analyzing their methods and motivations, this paper will explore the "Jadid translation strategy" and its continuing relevance in discussions of modern equivalence.

Literature Review. The literature surrounding this topic is divided into two main areas: historical studies of the Jadid movement and theoretical works on translation equivalence.

Jadid Studies and Language Reform: Foundational works on Jadidism extensively document the movement's prioritization of education and language reform. Scholars like Adeeb Khalid have analyzed the political and cultural context, though a dedicated focus on their explicit "translation theory" is often integrated within broader discussions of "usul-i jadid" (new method) education. The search for a standardized literary Turkic language and the creation of modern terminology for science, politics, and philosophy were key components of their work. Their publications frequently discussed the "attitude of foreign languages" as a source of both necessary knowledge and potential cultural threat, leading to nuanced strategies of selective borrowing and adaptation.

This systematic approach allowed the Jadids to modernize Central Asian languages, making complex political, scientific, and social ideas accessible to a population undergoing rapid cultural transition

Methods and Discussions. This study employs a qualitative historical-textual analysis. It involves a comparative examination of documented Jadid translation practices, paratexts (prefaces, footnotes, articles in Jadid journals), and a selection of translated texts against their source materials where identifiable.

Jadid Translation as Dynamic Equivalence

The most significant challenge was terminological void. The discussion centers on how the Jadids created equivalence, employing several identifiable strategies:

- **Direct Borrowing and Phonetic Adaptation:** Many modern international terms (often entering through Russian, like *pochta*, *telegraf*, *gazeta*) were adopted and adapted to Turkic phonology.
- **Semantic Extension:** Existing Turkic or Arabic/Persian loanwords in the local languages were repurposed with new, modern meanings. For instance, an older word for "consultation" could be charged with the new political concept of "parliament."

• Hybrid Terms: Combining elements from different languages to express a complex new concept, a practice sometimes criticized then and now for creating "hybrid names" that lacked purity, but which served an immediate communicative need .

Modern Theory / Concept	Core Principle	Jadid Strategy	Example (Conceptual)
Dynamic Equivalence (Nida)	"Closest natural equivalent"; focus on receptor response.	"Purposeful Equivalence" - creating an accessible text for mass enlightenment.	Translating "democracy" as a concept of popular consultation (mashvarat) rather than a literal loan.
Formal Equivalence (Nida)	Fidelity to the form and lexicon of the source text.	Used for scientific precision and structured ideology.	Calquing (loan translation) of a term like "steam engine" (bug' mashinasi).
Skopos Theory (Vermeer)	The purpose of the translation determines the strategy.	Primary purpose: Modernize and awaken the nation socially and politically.	Choosing to adapt a pedagogical text freely to fit local schools (usul-i jadid).
Terminology & Lexical Gaps	Strategies for creating new terms.	1. Borrowing (pochta, gazeta) 2. Semantic extension 3. Neologisms	A word for "consultation" extended to mean "parliament"; creating a hybrid term for a scientific instrument.
Cultural Mediation	Translation as a bridge between cultures, not just languages.	Filtering and adapting foreign concepts to be progressive yet culturally authentic	Debating how much Russian vocabulary to accept without threatening Turkic-Islamic identity.

Conclusion. The translation activities of the Jadid reformers were a sophisticated precursor to modern functionalist translation theory. Their work shows that dynamic equivalence is a function of a clear cultural purpose. By prioritizing the receptor's comprehension and response, they turned translation into a tool for civilization-making. The creative and multi-layered strategies they used to find or create equivalence for modern terminology remain remarkably relevant. In a contemporary world where the pressures between cultural homogenization and national linguistic integrity persist, the Jadid example offers an enduring lesson: that translation is a profoundly ethical and political act, and the search for equivalence is, ultimately, a search for a desired future for one's own society.

REFERENCES:

1. Khalid, A. (1998). The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. University of California Press.
2. Nida, E. A. (1964). Toward a Science of Translating. Brill.
3. Vermeer, H. J. (1989). "Skopos and Commission in Translational Action." In A. Chesterman (Ed.), Readings in Translation Theory.
4. Gafurova, U. K. (2025). Words Borrowed from Russian In The "Jadid" Newspaper. American Journal of Philological Sciences, 5(06), 272-274.

UDC 808.3

PRAGMATIC ADAPTATION OF ENGLISH ADVERTISING IN TRANSLATION INTO UZBEK

N.Asanova, Master's Student, Fergana State University, Fergana
S.I. Kuziev, PhD, Senior Lecturer, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz tilidagi reklama matnlarini o'zbek tiliga tarjima qilish jarayonidagi pragmatik moslashtirish xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda reklamaning kommunikativ va pragmatik ta'sirini saqlab qolishga xizmat qiluvchi asosiy tarjima strategiyalari ko'rib chiqiladi. Reklama diskursini moslashtirishga ta'sir qiluvchi til va madaniyat omillariga alohida e'tibor qaratilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, so'zma-so'z tarjima har doim ham asl matnning emotsional va pragmatik ta'sirini yetkazib bera olmaydi. Shu sababli tarjimonlar turli pragmatik transformatsiyalardan foydalanadilar.

Kalit so'zlar: pragmatika, reklama diskursi, tarjima, pragmatik moslashtirish, madaniyatlararo kommunikatsiya, tarjima strategiyalari, ingliz tili, o'zbek tili.

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности прагматической адаптации англоязычных рекламных текстов при переводе на узбекский язык. Анализируются основные переводческие стратегии, направленные на сохранение коммуникативного и прагматического воздействия рекламы в условиях межкультурной коммуникации. Особое

внимание уделяется языковым и культурным факторам, влияющим на адаптацию рекламного дискурса. В ходе исследования установлено, что буквальный перевод не всегда способен передать эмоциональный и прагматический потенциал оригинального текста, вследствие чего переводчики используют различные прагматические трансформации.

Ключевые слова: прагматика, рекламный дискурс, перевод, прагматическая адаптация, межкультурная коммуникация, переводческие стратегии, английский язык, узбекский язык.

Abstract. This article examines the pragmatic adaptation of English advertising texts in translation into Uzbek. The study analyzes translation strategies used to preserve the communicative and persuasive effect of advertisements in intercultural communication. Particular attention is paid to linguistic and cultural factors influencing the adaptation of advertising discourse. The research demonstrates that literal translation often fails to convey the emotional and pragmatic impact of the original message; therefore, translators apply various pragmatic transformations to achieve equivalent influence on the target audience.

Keywords: pragmatics, advertising discourse, translation, pragmatic adaptation, intercultural communication, translation strategies, English language, Uzbek language.

Introduction. Advertising discourse plays a significant role in modern communication and marketing. The primary purpose of advertising is not only to provide information about a product or service but also to influence consumer behavior and create emotional engagement. Due to globalization and the expansion of international markets, translation of advertising texts has become increasingly important in intercultural communication.

Unlike literary or technical translation, advertising translation requires preservation of pragmatic and persuasive effects rather than simple lexical equivalence. According to Newmark, successful translation should focus on achieving the same communicative impact on the target audience as the original text produces on the source audience (Newmark, 1988). Therefore, translators frequently apply pragmatic adaptation strategies while translating advertising discourse from English into Uzbek.

Pragmatic adaptation refers to modifications made to a text in order to preserve its communicative intention, emotional influence and persuasive function within another cultural and linguistic environment. Since English and Uzbek belong to different linguistic and cultural systems, direct translation often leads to the loss of expressive and persuasive elements of advertisements.

The purpose of this research is to analyze pragmatic adaptation strategies used in translating English advertising texts into Uzbek and identify the most common translation transformations applied in advertising discourse.

Methodology. The present study is based on qualitative analysis of English advertising slogans and their Uzbek translations. The research materials include advertising texts from international cosmetic, automobile and lifestyle brands published on official websites and social media platforms.

The methods used in the study include comparative analysis, discourse analysis and pragmatic analysis. Comparative analysis was employed to identify differences between the original English advertisements and their Uzbek translations. Discourse analysis helped examine persuasive and communicative features of advertising language, while pragmatic analysis focused on emotional impact, cultural adaptation and translation strategies.

The study also applies the theoretical principles of dynamic equivalence proposed by Eugene Nida and pragmatic adaptation theories developed in translation studies.

Results. The analysis demonstrated that literal translation rarely preserves the pragmatic and emotional effect of English advertisements in Uzbek. Translators frequently use adaptation, modulation and lexical substitution in order to maintain persuasive influence.

One of the most common features identified in the research is the adaptation of emotionally expressive vocabulary.

For example: “Feel the power.”

Literal translation: “Kuchni his qilish.”

Adapted translation: “Haqiqiy qudratni his etish.”

The adapted version intensifies the emotional effect through the addition of the adjective *haqiqiy* (“real”), making the slogan more expressive for Uzbek consumers.

Another example illustrates pragmatic adaptation of motivational slogans:

“Be yourself.”

Literal translation: “O‘zing bo‘l.”

Adapted translation: “O‘zingizning eng yaxshi qiyofangizni namoyon eting.”

The adapted version sounds more natural and persuasive within Uzbek communicative culture.

The research also revealed that direct imperatives commonly used in English advertisements are often softened in Uzbek translation due to cultural norms of politeness.

For instance: “Buy now!” may be translated as: “Hoziroq xarid qiling!” or “Sinab ko‘rishingizni tavsiya qilamiz.”

Such transformations help maintain persuasive effect while avoiding excessive directness.

Discussion. The findings demonstrate that pragmatic adaptation is essential in advertising translation because advertising effectiveness depends largely on emotional and cultural perception. English advertising discourse is often based on individualism, self-confidence and direct emotional appeal. Uzbek communicative culture, however, traditionally emphasizes politeness, modesty and social harmony.

As a result, translators must adjust linguistic structures and stylistic devices in order to achieve equivalent communicative influence. According to Cook, advertising language is closely connected with cultural expectations and symbolic meanings (Cook, 2001). Therefore, successful translation requires not only linguistic competence but also cultural awareness.

The study confirms Nida’s theory of dynamic equivalence, which emphasizes equivalent audience response rather than literal reproduction of lexical meaning (Nida, 1964). In many cases, pragmatic adaptation enables translators to preserve the persuasive and emotional functions of advertisements more effectively than direct translation.

Moreover, the research demonstrates that advertising translation involves both linguistic and sociocultural transformation. Translators function not only as language mediators but also as cultural interpreters adapting global advertising messages for local audiences.

Conclusion. In conclusion, pragmatic adaptation represents a crucial element in translating English advertising texts into Uzbek. The study demonstrates that literal translation often fails to preserve the emotional and persuasive effect of advertising discourse. Consequently, translators apply various pragmatic strategies including adaptation, modulation and lexical transformation.

The research also confirms that cultural factors strongly influence advertising translation. Successful adaptation requires consideration of communicative norms, audience expectations and cultural values of the target society.

Thus, pragmatic adaptation serves as an important mechanism for ensuring effective intercultural communication in modern advertising translation.

REFERENCES:

1. Cook, G. The Discourse of Advertising. London: Routledge, 2001.
2. Goddard, A. The Language of Advertising. London: Routledge, 2002.
3. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград, 2002.
4. Komissarov, V.N. Theory of Translation. Moscow: Vysshaya Shkola, 1990.
5. Leech, G. Principles of Pragmatics. London: Longman, 1983.
6. Newmark, P. A Textbook of Translation. New York: Prentice Hall, 1988.
7. Nida, E. Toward a Science of Translating. Leiden: Brill, 1964.
8. Torop, P. Tarjima nazariyasi asoslari. Toshkent, 2015.

UO‘K 82-343.4:39(=512.161):81'22

“ALPOMISH” DOSTONIDA MILLIY MAROSIMLARNING LINGVOMADANIY JIHATLARI

Sh.K.Asqarova, dots., DSc, Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada bugunning dolzarb masalalaridan – til va madaniyat, ularning o‘zaro munosabatlari, o‘zbek xalqining milliy urf-odat, an‘analarini mujassamlagan nodir asar “Alpomish”ning inglizcha tarjimasidagi ba’zi misralarning lingvomadaniy jihatlarini haqida fikr yuritiladi. Noqardosh ikki til orasidagi ko‘prik bo‘lmish tarjimonning bu boradagi qobiliyati, tarjima qiyinchiliklari va ularni bartaraf qilish bo‘yicha taklif va tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: lingvomadaniyatshunoslik, tarjimashunoslik, tarjimonning “soxta do‘stlari”, ekvivalentlik, qiyinchilik, mulohaza.

Аннотация. В данной статье рассматриваются лингво-культурологические аспекты некоторых стихов английского перевода «Алпомиша», редкого произведения, воплощающего актуальные проблемы современности – языка и культуры, их взаимоотношений,

национальных обычаев и традиций узбекского народа. Приводятся умения переводчика, являющегося мостом между двумя неродственными языками, а также предложения и рекомендации по трудностям перевода и их устранению.

Ключевые слова: лингвокультурология, переводоведение, «ложные друзья» переводчика, эквивалентность, трудность, суждение.

Abstract. This article discusses the linguocultural aspects of some of the verses in the English translation of “Alpomish”, a rare work that embodies today’s current issues – language and culture, their mutual relations, the national customs and traditions of the Uzbek people. The ability of the translator, who is a bridge between two unrelated languages, as well as suggestions and recommendations on translation difficulties and their elimination are given.

Key words: Linguoculturology, translation studies, translator’s “false friends”, equivalence, challenge, judgment.

Yangilanayotgan O‘zbekistonda barcha sohalar qatori tarjimashunoslik sohasida ham salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda. Ko‘plab mumtoz va zamonaviy asarlar tarjimonlar tomonidan o‘zbek tilidan chet tiliga, chet tilidan o‘zbek tiliga o‘girilmoqda. Bu esa nafaqat tilshunoslik, tarjimashunoslik yoki adabiyotshunoslik, balki qolgan barcha sohalar ham turli janrdagi adabiyot, manbalar bilan boyishini ta’minlaydigan asosiy omilni tashkil etadi.

O‘zbek xalq og‘zaki ijodining yorqin namunasi “Alpomish” asarini ilk bor ingliz tiliga to‘liq tarjima qilgan olim Q.Ma’murovning ham bu boradagi sa’y-harakatlari diqqatga sazovor.

Tarjimoni tillararo va madaniyatlararo muloqotni ta’minlash jarayoni, ikki tildan foydalangan holda amalga oshadigan muloqot shakli hamda tillarning o‘zaro aloqasini ta’minlovchi unsur sifatida o‘rganilar ekan, tillar va madaniyatlar orasidagi nomutanosiblik mavjud ekanligiga guvoh bo‘lish mumkin. Bugungi kun tarjimashunosligida dunyo tillarining har qanday real voqelikni ifodalash va tasvirlash qobiliyatiga ega ekanligi, mana shunday voqelik va tasvirlardan tashkil topgan asarlarni qardosh yoki noqardosh tillarga o‘g‘irishda bir necha usullardan foydalanilmoqda. R.Yakobson mutaxassislar tomonidan vaqti-vaqti bilan tarjima nazariyasi va amaliyotidagi ko‘plab chigal muammolar tugunini kesib tashlashga urinish sifatida talqin etiladigan “tarjimasizlik” g‘oyalarini ko‘rib chiqib, quyidagi mulohazada to‘xtaldi: “Barcha kognitiv tajriba va uning tasnifi har qanday mavjud tilda ifodalanishi mumkin”. Olimning fikriga to‘laqonli qo‘shilgan holda ta’kidlash mumkinki, istalgan mavjud tilda tarjima qilib bo‘lmaydigan voqelikning o‘zi yo‘q, realiya, lacuna kabi milliylikni anglatuvchi so‘zlar esa aynan tarjima qilinmasa-da, talqin qilinadi yoxud izohlanadi[8].

“Alpomish” dostonidagi har bir detal chuqur ma’noga ega bo‘lib, ularni to‘g‘ri talqin qilish uchun qadimiy marosimlar haqida ma’lumotga ega bo‘lish talab etiladi. Barchinning alohida joyga qo‘yilgani uning chilla (40 kundan iborat muddat)ga kiritilishini ham anglatadi. Bu holat qadimiy marosimlarning badiiy ifodasi bo‘lib, eposda badiiy-estetik funksiyani bajaradi.

“Soch siypatar” marosimida kelinning sochini maydalab o‘rilishi uning balog‘atga yetganligini anglatadi, qadimiy soch magiyasi bilan bog‘liq bo‘lib, hosildorlik kultiga asoslangan. “Alpomish” dostonidagi “soch siypatar” marosimi ana shunday qadimiy tasavvurlarning ifodasidir: “Kokillaring eshilgandir tol-tol, har biriga bersa yetmas dunyo mol”. Bu o‘rinda soch bir tomondan, bo‘yi yetgan qizning go‘zallik belgisi bo‘lsa, ikkinchi tomondan xalqimizga oid bo‘lgan qiz-juvonlar sochini “qirq kokil” qilib maydalab o‘rish odati ham qadim-qadim zamonlarga borib taqalishidan dalolatdir [7].

Nikoh to‘yining asosiy qismlaridan biri bo‘lgan “kampir o‘ldi” marosimi “Alpomish” dostonida kelinning, ya’ni Barchinning uyida amalga oshirilgan. “N.Lobacheva, M.Sazonova bu marosim o‘tgan asrning o‘rtalarida O‘rta Osiyoda yashovchi turkiy xalqlarning barchasida uchrashini ta’kidlaydi”. Ushbu qadimiy marosim hozirgi paytda ko‘pincha o‘zbek oilalarida, jumladan, Surxondaryo, Qashqadaryo viloyatlaridagi, kelinni kuyovning uyiga olib kelingandan keyin, o‘tkaziladi. “Qizig‘i shundaki, chimildiq tutilgan uyga kirmoqchi bo‘layotgan kuyov navkarlarining yo‘li to‘silib, kayvoni, uvali-juvali va obro‘-e’tiborli, eng muhimi, kelin tomonning eng yaqinlaridan bo‘lgan bir kampir ostonada turib, it bo‘lib “irillaydi”. Kampirning “ulushi” berilgach, kuyov ichkariga kiritiladi”. Bu kabi holat keyinchalik o‘zbek tilida “kampir o‘ldi” so‘z birikmasini paydo bo‘lishiga sabab bo‘lgan. “Kampir o‘ldi” marosimida ham xuddi aynan shu, ya’ni bir fasl o‘rnini boshqa fasl olganligi, avvaliga “kampir” o‘lib, undan so‘ng yangi oila dunyoga kelayotganligi, mangu davomiylik zanjirining ramziy ifodasi hisoblanadi”. Darhaqiqat, nikoh hamma vaqt o‘lim va tug‘ilish orasidagi muhim bir vosita, hayot – o‘lim – hayot davomiylik siklining boshlanishi hisoblangan[3].

O'zbek oilalarda o'g'il farzand tug'lsa, unga ramziy ma'noda Alpomish deb ot qo'yib, o'z ismi ustidan erkalab Alpomish deb chaqirish odat tusiga kirgan. Darhaqiqat, bugungi kunda chaqaloqqa millatimizda Alpomish ismi qo'yilmasa-da (chunki Alpomishev yoki Alpomish o'g'li kabi familiya va shariflar ham deyarli yo'q. Alpomishning ham asl ismi Hakimbekligi ham buning mantiqiy isbotidir), keyinchalik navqiron yigit bo'lgach, unga Alpomish deb murojaat qilinadi. Ayniqsa, keksalarning yigitlar balog'atga yetganda "Alpomishday kuchli bo'l, mard bo'l, jasur bo'l" deb nasihat qilishi doston qahramonining nechog'li bugungi zamonaviy odamlarimiz uchun ham qadrli ekanligidan dalolatdir. J.Eshonqulov bugungi kunda ham "Alpomish" dostonining folkloristika nuqtai nazaridan tadqiqiqni amalga oshirayotgan tadqiqotchilardir. Bu asar bizning nainki o'tmishimizdan darak beradi, balki kelajagimizga ham chizgilar chizib, eng nurli yo'ldan borishimiz va ajdodlarga munosib avlodlarni tarbiyalashimiz uchun ma'lum strategiyalarni belgilab beradi[1].

Bugungi taraqqiy etgan zamonda tilning turli imkoniyatlari, bir tildan ikkinchi tilga amalga oshirilgan tarjima asarlaridagi lisoniy unsurlarni tadqiq etish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. XX asr oxirlaridan boshlab milliy o'zligini saqlab qolishga intilayotgan har bir xalq uchun o'sha tilga oid nodir asarlarning rivojlangan davlatlar tiliga, jumladan, ingliz tiliga o'girilishi va amalga oshirilgan tarjima asarlarining tahlili muhim hisoblanadi. Ayniqsa, G'arb mamlakatlarida "o'zlikka qaytish istiqbol taraqqiyotining garovi" ekanligi haqidagi qarashning ommalashib borayotganligi sog'lom fikrli hech bir kishini e'tiborsiz qoldirmaydi. Ayni vaqtda dunyoning barcha mamlakatlarida insoniyat hayotiga havf soluvchi begona g'oyalarning kirib kelishi milliy o'zlikni anglash va millat an'alarini saqlashga salbiy ta'sir etayotganini ko'rish mumkin. Yosh avlodni o'zbek xalqining asriy udum va marosimlaridan xabar beruvchi nodir asar bo'lgan "Alpomish" dostoni bugungi avlod tafakkuri va lisoniy madaniyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi ma'naviy ozuqa hisoblanadi. Mazkur asarning ingliz tiliga tarjimasini Q.Ma'murov amalga oshirgan bo'lib, bu tadqiqot ishida "Alpomish" dostonining ingliz tilidagi tarjimasini lingvistik manba sifatida xizmat qiladi. Zero, tilshunoslikning maqsadi nafaqat o'sha tilda mavjud asarlarni, balki ularning boshqa tillarga tarjimalarini ham lingvistik nuqtai nazardan tadqiq etishdir[2].

"Alpomish" turkum dostonlari tarixiy-madaniy ahamiyati va badiiy estetik jihatlari bilan har doim ko'plab folklorshunos, tilshunos, tarjimashunos, adabiyotshunos, faylasuf, tarixchi, etnograflarning diqqatini o'ziga tortgan. Shunday dostonlarni ilmiy jihatdan o'rganishda A.K.Borovkov, V.M.Jirmunskiy, B.N.Putilov, H.V.Paksoy, K.Reyxl, O.Ingyong singari jahon folklorshunos, tarjimashunos, tilshunoslarining alohida mehnati singgan bo'lib, ularning tadqiqotlari ta'kidlangan sohalarga katta hissa bo'lib qo'shilgan. "Alpomish" dostonini o'rganish va to'plash tarixini A.K.Borovkov tadqiq qilgan. U xalqning milliy-madaniy marosimlari, an'analari har bir versiyada o'z ifodasini topganini o'zbek, qoraqalpoq va qozoq versiyalarini asos qilib olgan holda dalillar bilan asoslab bergan. "U bosh qahramon Alpomishning do'stlari Qultoy, Qorajon va raqibi Ulton obrazidagi qarama-qarshiliklarni tadqiq etib, ikki bo'limdan iborat bu asarning har bir qismi turli davrlarda yaratilgan, har bir bo'lim o'zicha mustaqil holda aytib kelingan, degan xulosaga keladi". Surxondaryo viloyati Boysun tumanidagi baxshilar bilan mazkur tadqiqot ishlarini olib borish jarayonida bevosita suhbat qurganimizda ular ham ayni shu fikrni tasdiqlashdi. Ergash Jumanbulbul o'g'lining hozirgi izdoshlaridan O'zbekiston xalq baxshisi Bahodir Qodirovga ko'ra, barcha dostonlar, jumladan, "Alpomish" ham kitobda yozilganiga qo'shimcha ravishda ayrim xirgoyi va qochirimlar bilan ijro etiladi, aks holda, agar dostonni manbadan chiqmagan holda ijro etilsa, tog'da yurgan erka kiyikni qafasga solgandek bo'lib qolar ekan[4].

Xalq dostonlari tilini tadqiq qilish o'zbek adabiy tilining tarixiy rivojlanishini yoritish, xalq og'zaki nutqining estetik salohiyatini ochib berish va milliy til tafakkurining badiiy ifoda imkoniyatlarini aniqlashda metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Biroq tadqiqot obyekti sifatida "Alpomish" dostonining ingliz tiliga tarjimasini haligacha lingvistik nuqtai nazardan batafsil tahlil qilinmagan. Kundalik lug'at, toponim hamda etnografik birliklar tarjimasining adekvatligi, ekvivalentlik hodisalari, shuningdek, ularning o'zgarishi, transliteratsiya va transkripsiyasi xususiyatlari to'liq o'rganilmagan.

"Alpomish" dostoni o'ziga xos lingvistik xususiyatlarga ega bo'lib, uni xorijiy tillar, jumladan, ingliz tiliga tarjima qilish nafaqat mazmunni yetkazishda aniqlik, balki madaniy-tarixiy jihatlarni ham hisobga olishni talab qiladigan murakkab va ko'p qirrali jarayondir. "Alpomish" asarining ingliz tiliga tarjimasini o'zbek adabiyotining xalqaro maydonda keng ommalashishida muhim bosqich bo'lib, tilshunoslik va tarjimashunoslik sohalarida ham ilmiy tadqiqot obyektiga aylandi. Asarning nafaqat semantik, balki uslubiy va madaniy tarkibiy qismlarini ham saqlab qolish zarurati bilan yuzma-yuz

kelgan tarjimonlar dostonni g'arb kitobxonlarining idrokiga moslashtirish uchun turli uslub, yondashuv va transformatsiyalardan foydalanganlar[5].

“Alpomish” dostoni o'zbek xalqining boy madaniy merosi sifatida milliy marosimlarning lingvomadaniy xususiyatlarini yorqin aks ettiradi. Dostonda uchraydigan marosimlar – to'y, unashtirish, mehmondo'stlik, jangga kuzatish va boshqa urf-odatlar nafaqat ijtimoiy hayotning muhim tarkibiy qismi, balki xalqning qadriyatlari, dunyoqarashi va axloqiy me'yorlarini ifodalovchi vosita hisoblanadi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, ushbu marosimlar bilan bog'liq leksik birliklar va birikmalar milliy koloritni saqlagan holda, o'zbek xalqining tarixiy tajribasi, e'tiqodi va estetik qarashlarini til orqali namoyon etadi. Xususan, marosimlarga oid terminlar, iboralar va ramziy ifodalar lingvomadaniy axborotni uzatuvchi muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, “Alpomish” dostonidagi marosimlar til va madaniyatning uzviy bog'liqligini tasdiqlaydi. Ular orqali xalqning qadimiy an'analari, ijtimoiy munosabatlari va milliy identiteti shakllanib, avlodlardan-avlodga yetkazilib kelinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Begmatov E. Hozirgi o'zbek adabiy tiliniig leksik qatlamlari. – Toshkent: Fan, 1985. – B. 18.
2. Kollektiv. O'zbyek tili leksikologiyasi. – Toshkent: Fan, 1981. – 175.
3. Ma'murov Q. “Alpomish”. Toshkent: Zeboprint. 2023. 380 b.
4. Madayev O. Alpomish. – Toshkent: Ma'naviyat, 1999. – B.64.
5. O'zbek tilining izohli lug'ati. – Moskva: Rus tili, 1981. 2 jild. – B. 370.
6. Yunusova B.M. “Alpomish” dostoni onomastik birliklarining leksik-semantik va uslubiy tadqiqi. Fil. f. f. dok. diss. Namangan. 2022. – 164 b.
7. Бархударов Л. С. Язык и перевод. М, 1975. – 267 с.
8. Якобсон Р. Избранные работы. – М., 1985. – 554 с.

UO'K 81.4:81.23

DISKURSNING XUSUSIYATLARI VA AGENT KONTSEPSIYASI

M.M.Asranova, v.b. prof., f.f.d., Andijon davlat universiteti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqolada kognitiv nuqtai nazardan diskursni tushunishda uning mental asoslarini aniqlash haqida so'z boradi. Shuningdek, diskursni faqat til hodisasi sifatida emas, balki ijtimoiy faoliyat va madaniy kodlar tizimi sifatida ko'rish mumkinligi mazkur maqolada batafsil ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: diskurs tahlil, kommunikativ jarayon, interaktivlik, situativ kontekst, madaniy kontekst, mental sxema, semiotik tizimlar

Аннотация. В данной статье рассматривается определение ментальных оснований дискурса с когнитивной точки зрения. В статье подробно показано, что дискурс следует рассматривать не только как языковое явление, но и как форму социальной активности и систему культурных кодов.

Ключевые слова: анализ дискурса, коммуникативный процесс, интерактивность, ситуативный контекст, культурный контекст, ментальная схема, семиотические системы

Abstract. This article examines the identification of the mental foundations of discourse from a cognitive perspective. Participants of discourse construct their utterances, argumentation, and strategies based on mental schemas defined by their social group, institution, or political system. The article demonstrates in detail that discourse should be viewed not only as a linguistic phenomenon but also as a form of social activity and a system of cultural codes.

Key words: discourse analysis, communicative process, interactivity, situational context, cultural context, mental schema, semiotic systems

Kirish. Diskursni chuqurroq tahlil qilishda S.I. Vinogradov tomonidan berilgan ta'rif alohida e'tiborni tortadi. Olimning fikricha: “Diskurs – bu yakunlangan kommunikativ voqea bo'lib, u muloqot ishtirokchilarining belgilangan vaziyat va ijtimoiy-madaniy sharoitlarda og'zaki matnlar yoki boshqa belgi tizimlari orqali o'zaro ta'siri bilan amalga oshadi”[1,139].

Ushbu ta'rif diskursni nafaqat til hodisasi, balki ijtimoiy, madaniy va kommunikativ jarayon sifatida qabul qiladi. Shuningdek, u diskursni yakunlangan, ya'ni mustahkam shaklga ega kommunikativ voqea sifatida ko'rish orqali uni matn va nutq bilan bog'laydi. Biroq, bu yondashuvda yakunlilik kontsepsiyasi ayrim holatlarda diskursning uzluksiz va kontinual tabiatini tushuntirishda muayyan cheklovlarni keltirib chiqaradi. Chunki real nutqiy faoliyat doimo dinamik, jarayonli va ijtimoiy interaktiv xususiyatga ega bo'ladi.

Tahlil va natijalar: Kognitiv nuqtai nazardan, diskursni tushunish uning mental asoslarini aniqlashni talab qiladi. Diskurs ishtirokchilari o'z nutqlarini, argumentatsiyalarini va strategiyalarini ijtimoiy guruh, institut yoki siyosiy tizim tomonidan belgilangan mental sxemalarga asoslanib shakllantiradilar. Bu sxemalar kommunikativ jarayonning ideologik va strategik qirralarini belgilaydi. Masalan, siyosiy diskursda nutq subyektlari shaxsiy fikrlarini emas, balki o'z vakillik qilayotgan guruhning manfaatlarini aks ettiruvchi mavzular va retorik vositalardan foydalanadilar. Shu sababli S.I.Vinogradovning ta'rifida diskursni faqat til hodisasi sifatida emas, balki ijtimoiy faoliyat va madaniy kodlar tizimi sifatida ko'rish mumkinligi ko'rsatilgan.

Olimning ta'rifini kognitiv va pragmatik yondashuvlar bilan uyg'unlashtirish orqali quyidagi formulani olish mumkin:

Diskurs = Matn + Interaktivlik + Situativ kontekst + Madaniy kontekst + Mental sxemalar + Belgi tizimlari

Ushbu formula diskursni kompleks va multidimensional hodisa sifatida qamrab oladi, uning lingvistik, kognitiv, ijtimoiy va madaniy qatlamlarini birlashtiradi. Shu tarzda, Vinogradovning yondashuvi zamonaviy diskursologiyada nafaqat matn va nutqni, balki ijtimoiy, ideologik va kognitiv o'lchamlarni ham integrativ tarzda tahlil qilish imkonini beradi.

Diskurs tahlilida Vinogradovning yondashuvi boshqa olimlarning fikrlari bilan uyg'unlashadi. Masalan, G. Kukning reklama diskursiga bag'ishlangan tadqiqotida diskurs matn va kontekstning o'zaro ta'siri sifatida ko'riladi, van Dijk va Schiffrin esa diskursni real nutq hodisasi sifatida tushuntiradilar. Shu bilan birga, Vinogradov diskursning yakunlangan kommunikativ voqea sifatida qabul qilinishini, uning ijtimoiy va madaniy sharoitga bog'liqligini aniq ko'rsatadi, bu esa institutsional, siyosiy va boshqa professional diskurs tahlillarida muhim nazariy asos sifatida xizmat qiladi.

Sossyurning til va nutq dixotomiyasiga analogiya sifatida, diskurs **real va potensial (virtual) o'lchamlarga ega kommunikatsiya tizimi** sifatida qaraladi:

1. **Real o'lcham** – bu diskurs hodisalarining majmui sifatida kommunikativ amaliyot maydoni. U belgilangan ijtimoiy makonda amalga oshirilayotgan joriy nutqiy faoliyatni o'z ichiga oladi. Real diskurs jarayonlilik xususiyatiga ega bo'lib, real vaqt va real hayot bilan bog'liq. Shu faoliyat natijasida hosil bo'lgan nutqiy mahsulotlar (matnlar) lingvistik, paralingvistik va ekstralingvistik omillar bilan o'zaro ta'sirda yuzaga keladi. Masalan, parlamentdagi nutq, siyosiy intervyu yoki ijtimoiy media orqali berilgan bayonot – bular real diskursning turli ko'rinishlari hisoblanadi.

2. **Potensial o'lcham** – diskursni semiotik makon sifatida ko'rish imkonini beradi. Bu makon og'zaki va og'zaksiz belgilardan tashkil topgan bo'lib, ma'lum kommunikativ sohani xizmat qiladigan tizimni o'z ichiga oladi. Potensial o'lchamga ilgari yaratilgan matnlar, frazalar va ularning ijtimoiy-historik konteksti, diskursning kognitiv bazasi kiradi. Shu bilan birga, bu o'lcham nutqiy xulq modellarini, maxsus kommunikativ harakatlar va janrlarni o'z ichiga olgan repertuarni ham qamrab oladi. Masalan, siyosiy diskursda ishlatiladigan frazeologiya, retorik uslublar va tarixiy iqtiboslar – bu potensial diskursning tarkibiy qismlari hisoblanadi.

Y.M. Lotman semiotik makonni tushuntirishda **“muzey” metaforasini** qo'llaydi:

“Tasavvur qilaylik, sinxron kesimda olingan yagona dunyo sifatida bir muzey zali mavjud. U yerda turli davr eksponatlari, mashhur va noma'lum tillardagi yozuvlar, tushuntiruvchi matnlar, marshrut sxemalari va tashrif buyuruvchilar uchun qoidalar mavjud. Zalda ekskursovodlar va tashrif buyuruvchilar mavjud bo'lsin. Barchasini bir mexanizm sifatida ko'raylik – natijada semiotika makoni – ‘semyosfera’ hosil bo'ladi.”

Y.M. Lotman bu metafora orqali diskursning nohomogen va ko'p qirrali tabiati tushuntiradi. Semiotik makon turli tabiiylikdagi tillar bilan to'ldiriladi, bu tillar esa turli semiotik tizimlar va kodlarni o'z ichiga oladi – masalan, kiyim-moda, raqs, arxitektura yoki vizual san'at tillari. Siyosiy diskursda bu yondashuv ayniqsa ahamiyatlidir: u faqat so'zlardan iborat bo'lib qolmay, balki siyosiy ramzlar, binolar semiotikasi, madaniy-ijtimoiy kontekst va vizual belgilarni ham o'z ichiga oladi. Shu tariqa, siyosiy kommunikatsiya faqat til orqali emas, balki kengroq semiotik makon orqali amalga oshiriladi.

Real va potensial o'lchamlarni birlashtirish diskursni ham jarayon, ham tizim sifatida tahlil qilish imkonini beradi. Real o'lcham nutqiy faoliyat va uning ijtimoiy kontekstdagi rolini, potensial o'lcham esa diskursning ijtimoiy-historik va kognitiv bazasini ifodalaydi. Shu nuqtai nazardan, diskurs doimiy ravishda yangilanadi, rivojlanadi va turli kontekstlarda moslashadi.

Xulosa qilib aytganda, Vinogradovning va Lotmanning yondashuvlari diskursni quyidagi integrativ formulada ifodalash imkonini beradi:

Diskurs = Matn + Interaktivlik + Situativ kontekst + Madaniy kontekst + Mental sxemalar + Semiotik tizimlar

Diskursdagi matnning o'rni ham muhim: B.M. Gasparovning "tilning mavjudligi lingvistikoti" kontseptsiyasiga ko'ra, til – bu doimiy harakatdagi katta mnemonik konglomerat bo'lib, unda ilgari ishlatilgan turli til tajribalari saqlanadi va nutqiy faoliyat uzluksiz "iqtiboslar oqimi" sifatida amalga oshadi[3,14].

Fransuz diskurs tahlil maktabida ham shunga o'xshash tushuncha mavjud. Masalan, J. Kurtin M. Fuko arxivi kontseptsiyasini rivojlantirib, siyosiy diskursni tarixiy xotiraning bir ko'rinishi sifatida ko'radi:

"Formulalar – tarixiy xotira manbalari qatlamli diskurs maydonida siljiydi va o'zgarishlarga duchor bo'ladi"[4,99].

Fuko nuqtai nazarida diskurs – bu "allaqachon aytilgan" va "hech qachon aytilmagan" birikmasidir[5,27]. Shu yondashuvda virtual diskurs o'lchamiga ilgari yaratilgan matnlar, frazalar va iqtiboslar kiritiladi, ular faqat iqtibos manbai emas, balki diskursning ijtimoiy-historik va kognitiv bazasini tashkil qiladi.

Ushbu ishda biz institutsional diskursni tahlil qilamiz, ya'ni shaxsiy yoki badiiy diskursdan farqli o'laroq, bu tur diskurs maxsus professional belgilardan yoki "subtil til"dan foydalanadi (maxsus leksika, frazeologiya va paremiologiya). Shu nuqtai nazardan, institutsional diskurs modeliga til yoki uning subyazigi ham kiritilgan.

A. McHoul ta'rificha, "diskurs" – bu abstrakt yoki konkret (hisoblanadigan) tushuncha bo'lib, birinchi holatda tilning ishlatilishi, ikkinchi holatda esa tilning ijtimoiy yoki institutsional maqsadlarga xizmat qiluvchi nisbatan diskret qismi sifatida qabul qilinadi[6.].

Til va diskurs o'rtasidagi bog'liqlik siyosiy va ijtimoiy kommunikatsiya tahlilida markaziy ahamiyatga ega. Til faqat real diskurs shaklida mavjud bo'ladi, ya'ni u amaliy, real kommunikatsiya jarayonlarida yuzaga keladi; abstrakt yoki mustaqil muloqot mavjud emas. Shu nuqtai nazardan, muloqot har doim ijtimoiy makon va ma'lum faoliyat doirasida yuz beradi. Bu jihat siyosiy diskursni tahlil qilishda ayniqsa dolzarb bo'lib, siyosiy nutqni kontekstdan ajratib ko'rib bo'lmaydi. Muloqotning bu ijtimoiy tabiati tilning real ishlatilishini, agentlarning intensionlarini va diskursning maqsadlarini bir butun tizim sifatida ko'rishni taqozo etadi.

Xulosa. Taklif etilayotgan kontseptsiya doirasida institutsional diskurs juda keng tushuncha sifatida ko'riladi. U nafaqat til tizimini o'z ichiga oladi – aniqrog'i, ma'lum kommunikativ sohani xizmat qiladigan maxsus subtil tilni –, balki nutqiy faoliyatni ham qamrab oladi, bunda lingvistik va ekstralingvistik omillar birgalikda ishlaydi. Shu bilan birga, institutsional diskursni tashkil etuvchi yana bir muhim komponent – matndir. Bu tushunchani quyidagi formula orqali ifodalash mumkin: **DISKURS = SUBTIL TIL + MATN + KONTEKST**

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Виноградов В.В. Язык и стиль: Избранные работы. — Москва: Наука, 1996. — С. 139.
- 2.Лотман Ю.М. Структура художественного текста. — Санкт-Петербург: Искусство, 1996. — С. 168.
- 3.Хадсон Р.А. Семантика и синтаксис: введение в лингвистику. — Москва: Прогресс, 1978. — С. 19.
- 4.Гаспаров М.Л. Структура текста и стиль. — Москва: Наука, 1996. — С. 13–14.
- 5.Куртин А. Дискурс и текст: теория и практика анализа. — Москва: Наука, 1999. — С. 99.
- 6.Фуко М. Дискурс и власть. — Москва: Прогресс, 1996. — С. 27.

UO'K 821.512.2:821.111+159.923.2

ABDULLA QAHHOR VA KETRIN MENSFILD HIKOYALARIDA BEGONALASHUV FENOMENI HAMDA BILVOSITA PSIXOLOGIK IFODANING BADIY-ESTETIK TALQINI

S.Ataullayeva, o'qituvchi, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada Abdulla Qahhorning "Anor" hikoyasi hamda Ketrin Mensfildning "Miss Brill" asari qiyosiy-tipologik asosda tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — har ikki yozuvchi ijodida begonalashuv (alienation) fenomeni va bilvosita psixologik ifoda (indirect psychological expression) ning namoyon bo'lish mexanizmlarini aniqlashdir. Maqolada qahramon ichki dunyosining ochilishi, subyektiv idrok, ichki monolog va ramziy detallar orqali ifodalangan psixologik qatlamlar chuqur o'rganiladi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, har

ikkala yozuvchi ham inson ruhiyatini ochishda bilvosita ifoda vositalaridan foydalanadi, biroq ularning yondashuvlari o'zaro farqlanadi. Qahhor ijodida ijtimoiy-iqtisodiy omillar yetakchi rol o'ynasa, Mensfild asarlarida individual psixologik tajriba va subyektiv idrok ustuvorlik qiladi. Shuningdek, maqolada badiiy detallar tizimi qahramon ichki kechinmalarini ochishda asosiy vosita sifatida talqin etiladi.

Kalit so'zlar: begonalashuv, bilvosita psixologik ifoda, psixologizm, ramz, ichki monolog, ayol obrazi

Аннотация. В статье проводится сравнительно-типологический анализ рассказа «Анор» Абдулла Каххар и «Miss Brill» Кетрин Менсфилд. Основное внимание уделяется феномену отчуждения и косвенным способам психологического выражения. Анализ направлен на изучение того, как внутренний мир персонажей раскрывается через символические детали, субъективное восприятие и внутренний монолог. Результаты исследования показывают, что оба автора используют косвенные способы передачи психологического состояния, однако их подходы различаются. В произведениях Каххара доминируют социальные факторы, тогда как у Менсфилд преобладает субъективное психологическое восприятие.

Ключевые слова: отчуждение, психологизм, символ, внутренний мир.

Abstract. This article presents a comparative-typological analysis of “Anor” by Abdulla Qahhor and “Miss Brill” by Katherine Mansfield. The primary aim of the study is to examine the manifestation of alienation and indirect psychological expression in both works. The research focuses on how inner states of characters are represented through symbolic details, subjective perception, and narrative techniques such as internal monologue. The findings indicate that while both authors employ indirect means to portray psychological depth, their approaches differ significantly. Qahhor emphasizes socio-economic realities influencing human experience, whereas Mansfield highlights individual psychological perception and emotional isolation. The study also demonstrates that symbolic imagery plays a crucial role in revealing inner conflicts.

Key words: alienation, indirect psychological expression, symbolism, inner world, female character

XX asr boshlarida adabiyot inson ruhiyatini tasvirlashda yangi bosqichga ko'tarildi. Bu davrda yozuvchilar tashqi voqealardan ko'ra insonning ichki kechinmalariga, subyektiv idrokiga va ruhiy holatlariga e'tibor qaratishni boshladilar. Ayniqsa, modernistik adabiyotda inson ongining murakkab tuzilishini tasvirlash muhim badiiy vazifaga aylandi. Shu jarayonda begonalashuv fenomeni va bilvosita psixologik ifoda usullari asosiy nazariy kategoriyalar sifatida shakllandi.

Begonalashuv (alienation) insonning o'zini jamiyatdan yoki o'z ichki mohiyatidan ajralgan holda his qilishi bilan bog'liq murakkab psixologik va ijtimoiy hodisadir. Bu tushuncha adabiyotda qahramonning ichki konfliktlarini, ruhiy iztiroblarini va mavjud muhit bilan nomutanosibligini ochishda keng qo'llaniladi. Shu bilan birga, bilvosita psixologik ifoda usuli qahramon ruhiy holatini to'g'ridan-to'g'ri bayon etmasdan, balki ramzlar, detallar va muhit orqali ifodalashga xizmat qiladi.

Begonalashuv tushunchasi ko'plab falsafiy va psixologik nazariyalarda muhim o'rin egallaydi. Ushbu fenomen insonning o'z hayotidan begonalashishi, o'zligini yo'qotishi yoki ijtimoiy muhit bilan uyg'unlasholmasligi bilan tavsiflanadi. Bu holat shaxsning ichki va tashqi olam o'rtasidagi nomutanosiblik natijasida yuzaga keladi.

Bilvosita psixologik ifoda esa adabiyotda qahramon ruhiy holatini ifodalashning muhim usullaridan biridir. Bu yondashuvda yozuvchi qahramonning ichki kechinmalarini bevosita izohlab bermaydi, balki ularni ramziy detallar, muhit tasviri yoki tashqi voqealar orqali ifodalaydi. Bunday usul o'quvchini faol talqin jarayoniga jalb etadi va matnning estetik qiymatini oshiradi.

Bu jarayon Dorrit Cohn tomonidan ilgari surilgan ong tasviri nazariyasi bilan uyg'unlashadi. Unga ko'ra, badiiy matnda qahramon ongini tasvirlash turli tasviriy vositalar orqali amalga oshiriladi. Shu sababli, ichki monolog, erkin bilvosita nutq va subyektiv tasvirlar bilvosita psixologik ifodaning asosiy komponentlari hisoblanadi.

Hikoya boshida Miss Brill parkdagi odamlarni kuzatar ekan, o'zini shu muhitning ajralmas qismi sifatida his qiladi. U atrofdagi insonlarni “aktyorlar”, o'zini esa sahnadagi ishtirokchi sifatida tasavvur qiladi. Bu jarayon qahramonning o'zini jamiyatga tegishli deb his qilishga bo'lgan ichki ehtiyojini ko'rsatadi. Biroq bu hissiyot real ijtimoiy munosabatlarga emas, balki xayoliy konstruktsiyaga asoslangan. Bu holat quyidagi parcha orqali aniq ifodalanadi:

“Yes, she was part of the performance after all... she was part of the play” [Mansfield, 2007, p. 334].

Mazkur parcha qahramonning o‘zini jamiyatga “tegishli” deb his qilishga urinishini ko‘rsatadi. Biroq bu tegishlilik haqiqiy emas, balki psixologik kompensatsiya shaklidir. Shu jihatdan, Miss Brill obrazi ichki begonalashuvni yashirishga harakat qilayotgan shaxs sifatida talqin qilinadi. Hikoyada mo‘yna obrazi alohida badiiy ahamiyatga ega. Qahramonning ushbu predmetga insoniy munosabatda bo‘lishi uning ichki yolg‘izligini ko‘rsatadi. U mo‘ynani tirik mavjudot sifatida qabul qiladi:

“Dear little thing!... What has been happening to me?” [Mansfield, 2007, p. 330].

Bu yerda mo‘yna qahramonning ichki “men”ining tashqi ifodasi sifatida talqin qilinadi. U insoniy aloqalar o‘rnini bosuvchi ramzga aylanadi. Shu tariqa, yozuvchi qahramonning yolg‘izligini to‘g‘ridan-to‘g‘ri aytmaydi, balki uni predmet orqali ifodalaydi. Bu esa bilvosita psixologik ifodaning muhim belgilaridan biridir.

Hikoyada tovush tasvirlari ham qahramon ruhiyatini ochishda muhim rol o‘ynaydi:

“The band sounded louder and gayer” [Mansfield, 2007, p. 332].

Dastlab musiqa quvnoq va uyg‘un ko‘rinadi. Bu Miss Brillning ichki optimistik kayfiyati bilan mos keladi. Biroq voqealar rivojlanishi bilan ushbu uyg‘unlik buziladi. Tashqi tovushlar endi qahramon ruhiyatining parchalanishini aks ettiruvchi vositaga aylanadi.

Hikoyaning eng muhim nuqtasi — yoshlar tomonidan aytilgan masxara. Bu voqea qahramonning xayoliy dunyosini parchalab yuboradi. Shu bilan birga, begonalashuv yashirin emas, balki ochiq shaklga o‘tadi. Yakuniy jumla esa bilvosita psixologik ifodaning eng kuchli namunasi hisoblanadi:

“...she thought she heard something crying” [Mansfield, 2007, p. 335].

Bu yerda yozuvchi qahramonning yig‘laganini to‘g‘ridan-to‘g‘ri aytmaydi. Buning o‘rniga, u “nimadir yig‘layotgandek” tasvir beradi. Aslida bu qahramonning ichki iztirobi va ruhiy sinishidir. Shu tariqa, bilvosita ifoda orqali kuchli emotsional effekt yaratiladi.

Anor hikoyasi esa realizm an‘analari asosida yaratilgan bo‘lib, unda qahramon ruhiyati ijtimoiy muhit bilan uzviy bog‘liq holda ochiladi. Qahhor asarlarida begonalashuv ko‘proq ijtimoiy-iqtisodiy omillar natijasida yuzaga keladi.

Hikoyada ayol qahramonning anor bog‘ini tasavvur qilishi uning mavjud hayotidan ruhiy qochishi sifatida talqin qilinadi. Bu tasavvur oddiy fantaziya emas, balki ichki ehtiyoj va yetishmovchilik natijasidir. Anor obrazi bu yerda ramziy ma’noga ega: farovonlik belgisi, to‘kin hayot ramzi hamda erishilmagan orzular timsolidir. Qahramonning real hayoti bilan tasavvuridagi dunyo o‘rtasida keskin ziddiyat mavjud. Bu ziddiyat uning ichki iztirobini kuchaytiradi.

Qahramonning tasavvur orqali o‘zini boshqa olamga ko‘chirishga urinishini psixologik jihatdan kompensatsiya mexanizmi sifatida talqin qilish mumkin. U mavjud ijtimoiy sharoitni o‘zgartira olmaydi, shuning uchun xayoliy dunyoda o‘zini erkin his qiladi. Bu jihat “Miss Brill” hikoyasi bilan o‘xshashdir. Har ikkala qahramon ham real hayotdan qoniqmaydi, xayoliy olam yaratadi va ichki muvozanatni tiklashga urinadi. Har ikkala yozuvchi turli uslubda ishlagan bo‘lsa-da, ularni birlashtiruvchi muhim jihat — bu bilvosita psixologik ifodadan foydalanishdir. Ketrin Mensfild ramziy hamda modernistik uslub orqali ichki ongni bilvosita tasvirlashga harakat qilgan bo‘lsa, Abdulla Qahhor realizm asosida badiiy detallar orqali qahramonlarning psixologik kechinmalarini ifodalashga harakat qilgan. Bu esa shuni ko‘rsatadiki, bilvosita psixologik ifoda universal badiiy vosita sifatida turli adabiy maktablarda qo‘llanadi.

Qiyosiy-tipologik tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, Abdulla Qahhor va Ketrin Mensfild ijodida begonalashuv fenomeni markaziy badiiy muammo sifatida namoyon bo‘ladi, biroq uning tabiati va ifodalanish usullari turlicha. Ushbu farq yozuvchilarning estetik qarashlari, yashagan ijtimoiy muhiti va adabiy maktabi bilan bog‘liq.

Mensfild ijodida begonalashuv individual-psixologik xarakterga ega bo‘lib, u qahramonning ichki dunyosida sodir bo‘ladi. Miss Brill obrazi o‘zini jamiyatga tegishli deb his qilishga urinadi, biroq bu tegishlilik real emas, balki xayoliy konstruksiyaga asoslangan. Qahramonning o‘zini teatr sahnasining ishtirokchisi sifatida tasavvur qilishi uning ichki yolg‘izligini yashirishga qaratilgan psixologik strategiya sifatida talqin qilinadi.

Bu holat zamonaviy psixologik yondashuvlarda tavsiflangan begonalashuv tushunchasi bilan uyg‘unlashadi. Inson o‘zini o‘z hayotining markazi sifatida his qilmaganda, u ichki muvozanatini yo‘qotadi va tashqi muhitdan ajralgan holda yashay boshlaydi. Miss Brill aynan shunday ruhiy holatni boshdan kechiradi: u jamiyatda mavjud bo‘lsa-da, uning faol ishtirokchisiga aylana olmaydi.

Qahhor ijodida esa begonalashuv ko'proq ijtimoiy omillar bilan bog'liq. "Anor" hikoyasidagi qahramon o'zining moddiy va ijtimoiy sharoiti tufayli ichki iztirobga duch keladi. Bu yerda begonalashuv shaxsning ichki psixologik muammosi emas, balki tashqi muhitning bosimi natijasidir. Qahramon o'z hayotini o'zgartira olmasligi sababli tasavvur orqali boshqa olamga "qochadi". Shu nuqtai nazardan, har ikki yozuvchida begonalashuvning turli shakllari kuzatiladi: Mensfild — ichki, psixologik begonalashuv, Qahhorda — tashqi, ijtimoiy asosli begonalashuv.

Har ikkala asarda ham qahramon ichki dunyosi to'g'ridan-to'g'ri emas, balki bilvosita ifoda orqali ochiladi. Bu usul badiiy matnning estetik ta'sirini kuchaytiradi, chunki o'quvchi voqeani tayyor shaklda qabul qilmaydi, balki uni talqin qiladi.

Badiiy detal har ikkala yozuvchi ijodida markaziy o'rin tutadi. Ular orqali qahramonning ichki dunyosi ochiladi. Mensfild: mo'yna — yolg'izlik ramzi, musiqa — ruhiy holat ko'rsatkichi, park — xayoliy sahna. Qahhorda: anor — orzu va ehtiyoj ramzi, bog' — ideal hayot timsoli. Bu detallar tizimi shuni ko'rsatadiki, har ikkala yozuvchi ramzlardan foydalanadi, biroq ularning maqsadi va ifodalanish darajasi turlicha.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, Ketrin Mensfild va Abdulla Qahhor ijodi turli adabiy maktablarga mansub bo'lsa-da, ularni birlashtiruvchi muhim jihat — inson ruhiyatini chuqur tahlil qilishga intilishdir. Mensfild asarlarida begonalashuv ichki psixologik jarayon sifatida tasvirlanadi. Qahhor ijodida esa bu fenomen ijtimoiy omillar bilan bog'liq holda ochiladi. Har ikkala yozuvchi ham bilvosita psixologik ifoda vositalari orqali qahramon ichki olamini yoritishda yuqori badiiy mahorat namoyish etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Fromm, E. (1955). *The Sane Society*. New York: Rinehart & Company.
2. Cohn, D. (1978). *Transparent Minds: Narrative Modes for Presenting Consciousness in Fiction*. Princeton University Press.
3. Mansfield, K. (2007). *The Garden Party and Other Stories*. London: Penguin Classics.
4. Qahhor, A. Hikoyalar to'plami.
5. Barry, P. (2002). *Beginning Theory*. Manchester University Press.
6. Ataullayeva Sitorabonu. (2024). A Comparative Analysis of Short Story Traditions in Uzbek and English Literature: Cultural, Structural, and Thematic Differences. *International Journal of Formal Education*, 3(12), 37–42. Retrieved from <http://journals.academiczone.net/index.php/ijfe/article/view/4034>
7. Ataullayeva S. (2024). The story as a genre of literature. *Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры*, 4(6), 14–17. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejsspc/article/view/33062>
8. Adizova, I. (2025). Adabiy ta'sir va badiiy barkamollik: Navoiy va Husayniy. *Hamkor konferensiyalar*, 1(11), 175–182.
9. Istamovna, I.A. (2024). The influence of Lutfiy on Uvaysi's creative development. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 4(6-1), 48–51.
10. Nigmatovna, P. D. Y. N. (2025). Zamonaviy pedagogik texnologiyalar orqali ta'limni individuallashtirish.

UO'K 811.111'36:81'37:81'367

INGLIZ TILIDAGI KINETIK HARAKAT VOSITALARINING MORFOLOGIK VA SINTAKTIK TAHLILI

A.A.Azimova, *tayanch doktorant, Termiz davlat universiteti, Termiz*

ORCID: 0009-0002-0507-735X

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz tilidagi kinetik harakat vositalarining morfologik va sintaktik xususiyatlari noverbal kommunikatsiya, kinesika va paralingvistika nazariyalari asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda imo-ishora, nigoh, yuz ifodasi, tana holati va gavda harakati bilan bog'liq birliklarning ingliz tilida qaysi so'z turkumlari orqali ifodalanishi hamda gap tarkibida qanday sintaktik modellar asosida faol qo'llanishi yoritib beriladi. Adabiyotlar sharhida ingliz, rus va o'zbek olimlarining ilmiy qarashlari qiyosiy ravishda umumlashtiriladi. Tahlil natijasida ingliz tilida kinetik ma'no asosan fe'llar, otlar, sifatdosh shakllar va ravishlar orqali ifodalanishi, sintaktik jihatdan esa sodda predikatsiya, obyektli model, hol modeli, sifatdoshli qurilma, otli qurilma va atributiv model ko'rinishlarida faol qo'llanishi aniqlandi. Tadqiqot natijalari ingliz tilining analitik tabiatini hamda kinetik vositalarning grammatik-sintaktik imkoniyatlarini ochib berishi bilan ahamiyatlidir.

Kalit so'zlar: kinetik harakat, noverbal kommunikatsiya, paralingvistika, kinesika, imo-ishora fe'llari, morfologik model, sintaktik model, sifatdoshli birikma, otli birikma.

Аннотация. В данной статье анализируются морфологические и синтаксические особенности кинетических средств в английском языке на основе теорий невербальной коммуникации, кинесики и паралингвистики. В центре внимания находятся единицы,

связанные с жестом, взглядом, мимикой, позой и движением тела, а также способы их языковой репрезентации в английском языке. В обзоре литературы сопоставляются научные подходы английских, русских и узбекских исследователей. В результате установлено, что кинетическая семантика в английском языке преимущественно выражается глаголами, существительными, причастными прилагательными и наречиями, а на синтаксическом уровне реализуется в форме простой предикации, объектных моделей, обстоятельственных структур, причастных конструкций, номинативных моделей и атрибутивных сочетаний. Научная значимость статьи заключается в раскрытии аналитической природы английского языка и грамматико-синтаксического потенциала кинетических единиц.

Ключевые слова: кинетические средства, невербальная коммуникация, кинесика, паралингвистика, морфология, синтаксис, жестовые глаголы, причастные конструкции.

Abstract. This article analyzes the morphological and syntactic features of kinetic means in English on the basis of theories of nonverbal communication, kinesics, and paralinguistics. The study focuses on the verbalization of gesture, gaze, facial expression, posture, and body movement, and identifies the main parts of speech and syntactic models through which these meanings are represented in English. The review of literature comparatively summarizes English, Russian, and Uzbek scholarship. The findings show that kinetic semantics in English is mainly realized through verbs, nouns, participial adjectives, and adverbs, while at the syntactic level it is actively represented in simple predication, object-oriented patterns, adverbial structures, participial clauses, nominal constructions, and attributive models. The significance of the study lies in revealing the analytical nature of English and the grammatical productivity of kinetic units in discourse.

Keywords: kinetic means, nonverbal communication, kinesics, paralinguistics, morphology, syntax, gesture verbs, participial constructions, linguistic analysis.

Kirish. Noverbal kommunikatsiya muloqotning ikkilamchi yoki yordamchi qatlami emas, balki uning mazmuniy, pragmatik va emotsional tarkibini shakllantiruvchi muhim semiotik tizimdir. Tana harakati, yuz ifodasi, qarash, qo'l-imo, holat va masofa kabi ko'rsatkichlar nutq mazmunini kuchaytiradi, aniqlashtiradi yoki ba'zan og'zaki ifodaga zid ma'no ham hosil qiladi. Shu ma'noda kinetik vositalar tilshunoslik, psixolingvistik, diskurs tahlili va tarjimashunoslik uchun muhim tadqiqot obyekti [1; 3; 4].

Ray L. Birdwhistell tana harakatlarini madaniyat ichida kodlangan aloqa shakli sifatida talqin qilgan bo'lsa [1], Adam Kendon gesture-ni utterance tarkibida faol ishlovchi ko'rinadigan harakat deb izohlaydi [2]. Ekman va Friesen esa noverbal xatti-harakatlarni tasniflab, yuz ifodasi, gesture va posture birliklarining funksional xususiyatlarini ochib bergan [3]. Ushbu nazariy yondashuvlar kinetik vositalarni grammatik jihatdan ham o'rganish zarurligini ko'rsatadi.

Maqolaning dolzarbligi shundan iboratki, ingliz tilidagi kinetik harakat vositalari ko'pincha umumiy noverbal kommunikatsiya doirasida talqin qilinadi [1; 4], biroq ularning aynan morfologik va sintaktik tabiati alohida, tizimli ravishda yetarlicha umumlashtirilmagan. Vaholanki, gesture verbs, gesture nouns, participial modifiers va object-oriented syntactic patterns ingliz tilining analitik tabiatini yoritishda muhim dalil bo'la oladi [2; 4].

Maqolaning maqsadi ingliz tilidagi kinetik harakat vositalarining so'z turkumlari bo'yicha verbalizatsiyasini, grammatik shakllanishini va gap tarkibida bajaradigan sintaktik vazifalarini tahlil qilishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

- ingliz, rus va o'zbek ilmiy manbalaridagi nazariy yondashuvlarni qiyosiy umumlashtirish;
- ingliz tilidagi asosiy kinetik birliklarning morfologik modellarini aniqlash;
- ularning asosiy sintaktik konstruksiyalarini ko'rsatish;
- kinetik birliklarning morfologik va sintaktik darajadagi o'zaro aloqasini ochib berish;
- natijalarni jadval ko'rinishida tizimlashtirish.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, ingliz tilidagi kinetik harakat vositalari umumiy noverbal birlik sifatida emas, balki morfologik-sintaktik tizim sifatida izchil tavsiflanadi.

Ingliz tilidagi tadqiqotlar ichida Birdwhistellning Kinesics and Context asari kinesicsni mustaqil tahlil obyektiga aylantirgan fundamental manbalardan biridir [1]. U tana harakatlarining tasodifiy emas, balki ijtimoiy-madaniy kodlangan tizim ekanini asoslaydi [1]. Kendonning Gesture: Visible Action as Utterance kitobida esa gesture va speech yagona kommunikativ tizimning o'zaro bog'liq komponentlari sifatida izohlanadi [2]. Bu yondashuv kinetik birliklarning sintaktik rolini

anglashda alohida ahamiyatga ega. Ekman va Friesen esa noverbal xulqni kategoriyalar, kelib chiqish, qo'llanish va kodlanish nuqtayi nazaridan tasniflaydi [3].

Knapp, Hall va Horgan tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda noverbal kommunikatsiyaning ijtimoiy, psixologik va interaktsion xususiyatlari umumlashtiriladi [4]. Ular gesture, gaze, posture va facial expression birliklarining kommunikativ vazifasini ko'rsatib, noverbal vositalarning til tizimi bilan bog'liqligini ta'kidlaydi [4]. Bu qarashlar kinetik birliklarni faqat psixologik hodisa sifatida emas, balki diskursiv va lingvistik vosita sifatida baholashga imkon beradi.

Rus ilmiy an'anasida G. V. Kolshanskiy paralingvistik vositalarning lingvistik maqomini aniqlashtirib, ularni nutqiy aloqa tizimining faol komponenti sifatida tavsiflaydi [5]. V. A. Labunskaya noverbal xulqni ijtimoiy-perseptiv yondashuv asosida tahlil qilib, ayniqsa yuz ifodasi, qarash va tana holatining pragmatik va emotsional yukini ochib beradi [6]. Gorelov va Engalychev esa noverbal kommunikatsiyaning psixologik-semiotik tabiatini kengroq muloqot nazariyasi ichida sharhlaydi [7].

O'zbek tilshunosligida paralingvistik vositalar va muloqot odatini o'rganish bo'yicha qator ishlarda noverbal birliklarning milliy-madaniy xususiyatlari yoritilgan [8–12]. A. Nurmonov, M. Saidxonov, Sh. Iskandarova va S. Mo'minovning tadqiqotlari o'zbek muloqot madaniyatida imoishora, qarash, holat va muomala xulqining o'rnini ko'rsatadi [8–12]. Mazkur ishlar ingliz tilidagi kinetik vositalarni qiyosiy tahlil qilish uchun metodologik asos vazifasini bajaradi.

1-jadval

Ingliz, rus va o'zbek olimlari qarashlarining qiyosiy ko'rinishi

Ilmiy maktab	Olim	Asosiy g'oya	Maqola uchun ahamiyati
Ingliz	R. L. Birdwhistell	Kinesics madaniyat ichida kodlangan tana harakati tizimidir	Kinetik birliklarning semiotik asosini beradi
Ingliz	A. Kendon	Gesture utterance tarkibidagi ko'rinadigan harakatdir	Gesture va sintaktik qurilish o'rtasidagi bog'liqlikni tushuntiradi
Ingliz	P. Ekman, W. Friesen	Noverbal xatti-harakat categories, origins, usage va coding bo'yicha tasniflanadi	Kinetik birliklarning funksional tasnifini beradi
Rus	G. V. Kolshanskiy	Paralingvistik vositalar nutqiy aloqa tizimining faol komponentidir	Verbal va noverbal birliklar chegarasini aniqlaydi
Rus	V. A. Labunskaya	Noverbal xulq ijtimoiy-perseptiv mazmun tashuvchisidir	Yuz, qarash va holat birliklarining pragmatik yukini ochadi
O'zbek	M. Saidxonov	Noverbal vositalarning o'zbek tilida verbal ifodasi tasvirlanadi	Qiyosiy tahlil uchun milliy material bazasini beradi
O'zbek	Sh. Iskandarova, S. Mo'minov	Muloqot odati va ijtimoiy-lisoniy xulq nolisoniy vositalar bilan bog'liq	Kinetik semantikaning madaniy talqiniga yordam beradi

Maqola nazariy-tavsifiy va qiyosiy xarakterga ega. Tahlil materiali sifatida ingliz tilida gesture, facial expression, gaze, posture va body movement bilan bog'liq quyidagi birliklar tanlandi: nod, shrug, smile, frown, glance, stare, wave, bow, lean, tremble, lower one's eyes, raise one's hand, with a smile, smiling politely va shu kabi modellar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Birdwhistell, R. L. Kinesics and Context: Essays on Body Motion Communication. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1970.
2. Kendon, A. Gesture: Visible Action as Utterance. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
3. Ekman, P., Friesen, W. V. The Repertoire of Nonverbal Behavior: Categories, Origins, Usage, and Coding // Semiotica. 1969. Vol. 1. No. 1. P. 49-98.
4. Knapp, M. L., Hall, J. A., Horgan, T. G. Nonverbal Communication in Human Interaction. 8th ed. Boston: Cengage Learning, 2013.
5. Колшанский, Г. В. Паралингвистика. Москва: Наука, 1974.
6. Лабунская, В. А. Невербальное поведение (социально-перцептивный подход). Ростов-на-Дону, 1986.

UDC 81'27

REQUESTS AND OFFERS IN ENGLISH AND RUSSIAN PRAGMATICS: CLASSIFICATION AND COMMUNICATIVE FUNCTIONS

S.X.Azimova, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona
N.X.Ubaydullayeva, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va rus pragmatikasidagi so'rov va taklif nutq aktlari zamonaviy nutq aktlari nazariyasi doirasida tadqiq etiladi. Tadqiqotda bir qator olimlar nazariyalari asosida direktiv nutq aktlarining tasnifi hamda kommunikativ funksiyalari tahlil qilinadi. Shuningdek, "The Translator" qisqa metrajli filmida va ChatGPT tomonidan yaratilgan dialoglarda

so'rov va taklif nutq aktlarining pragmatik realizatsiyasiga alohida e'tibor qaratiladi. Maqolada so'rov va takliflar insonlararo hamda narrativ funksiyalarni bajarishi va inson hamda sun'iy intellekt diskursida muhim kommunikativ vosita bo'lib qolishi ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: *pragmatika, nutq aktlari, so'rovlar, takliflar, ingliz pragmatikasi, rus pragmatikasi, direktiv nutq aktlari, xushmuomalalik, diskurs tahlili, sun'iy intellekt, ChatGPT.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются речевые акты запроса и предложения в английской и русской прагматике в рамках современной теории речевых актов. Исследование анализирует классификацию и коммуникативные функции директивных речевых актов на основе теорий Дж. Л. Остина, Джона Серля и Джеффри Лича. Особое внимание уделяется прагматической реализации запросов и предложений в короткометражном фильме «The Translator» и в диалогах, созданных ChatGPT. Статья демонстрирует, что запросы и предложения выполняют важные межличностные и нарративные функции и остаются ключевыми инструментами коммуникации как в человеческом, так и в искусственно созданном дискурсе.*

Ключевые слова: *прагматика, речевые акты, запросы, предложения, английская прагматика, русская прагматика, директивные речевые акты, вежливость, анализ дискурса, искусственный интеллект, ChatGPT.*

Abstract. *This article examines the speech acts of requests and offers in English and Russian pragmatics within the framework of modern speech act theory. The study analyzes the classification and communicative functions of directive speech acts based on the theories of J. L. Austin, John Searle, and Geoffrey Leech. Particular attention is devoted to the pragmatic realization of requests and offers in the short film “The Translator” and in AI-generated dialogues created by ChatGPT. The article demonstrates that requests and offers perform important interpersonal and narrative functions and remain key instruments of communication in both human and artificial intelligence discourse.*

Key words: *pragmatics, speech acts, requests, offers, English pragmatics, Russian pragmatics, directive speech acts, politeness, discourse analysis, artificial intelligence, ChatGPT.*

Introduction. In modern pragmatics, speech acts are regarded as the fundamental units of communication. According to J. L. Austin, utterances do not merely transfer information but also perform actions [1]. Within this theoretical framework, directive speech acts such as requests and offers occupy a central place because they directly influence interlocutors' behavior and interpersonal relations. John Searle defines directives as illocutionary acts through which speakers attempt to make listeners perform particular actions [2]. Requests and offers differ in communicative orientation: in requests, the speaker acts in their own interest by encouraging the hearer to do something, whereas in offers the speaker expresses willingness to perform an action for the hearer's benefit. These speech acts reveal the complexity of interpersonal communication and pragmatic intention.

Literature review and methodology.

Requests and Offers in Film Discourse

The study conducted by Widyawanti, Aisyah, and Prasetyo analyzed speech acts in the short film “The Translator” using Searle's classification of illocutionary acts and Leech's taxonomy of communicative functions [4]. Twenty-seven illocutionary acts were identified in the film dialogues, among which directives constituted approximately 29.6%. A notable example of a request appears in the utterance: “Would you translate for me? Please...” This represents a polite directive request characterized by indirectness and mitigation. Another example is the more direct command: “Ask her how she's doing?” These requests demonstrate communicative asymmetry between the characters because Rachel controls access to communication.

Offers appear less frequently in the film. Ben's statement “I want to ask her out on a date” functions as an offer transmitted through Rachel. In contrast, Rachel's final utterance “Please give him a second chance” represents a sincere attempt to restore interpersonal harmony.

Communicative Functions of Requests and Offers

Geoffrey Leech distinguishes four major functions of illocutionary acts: competitive, convivial, collaborative, and conflictive [3]. Requests are frequently associated with competitive functions because they impose on the listener's freedom. In the film, manipulative translation strategies transform requests into instruments of emotional conflict. Convivial functions, however, emphasize

politeness and social solidarity. Expressions of gratitude such as “Thank you so much, you’re the best” demonstrate positive interpersonal reactions to successful requests and accepted offers.

AI-Generated Requests and Offers

Recent studies by Chen, Li, and Ye examined whether AI-generated dialogues can reproduce human pragmatic patterns [6]. The researchers compared 148 dialogues generated by ChatGPT with 82 dialogues written by human participants. The findings demonstrated significant similarities between AI-generated and human-produced requests. Both groups frequently used conventionalized request strategies such as “Could you...” and “Can you...”. ChatGPT also showed extensive use of politeness markers including “please,” “I appreciate,” and “I understand. The results revealed a remarkable similarity between AI-generated and human-produced requests. Both groups predominantly employed “query preparatory” strategies such as “Could you...” and “Can you...” [6]. Approximately 52% of ChatGPT-generated requests and 50% of human requests utilized these conventionalized forms. Similarly, the use of “grounders,” or explanatory reasons accompanying requests, showed only minimal variation. The study concluded that participants were generally unable to reliably distinguish AI-generated dialogues from human dialogues. This indicates that AI-generated communication possesses a high degree of pragmatic realism and may be used as supplementary material in pragmatic research.

English and Russian Pragmatic Perspectives

Research in English and Russian pragmatics demonstrates that requests and offers are highly dependent on social status, emotional context, and communicative intention. In both linguistic traditions, requests may vary from polite indirect forms to explicit commands, while offers often function as mechanisms of cooperation and reconciliation. The pragmatic interpretation of these speech acts depends not only on grammatical form but also on contextual factors, presupposition, and interpersonal relations. Therefore, the study of requests and offers provides valuable insight into communicative behavior in multilingual and intercultural discourse.

Conclusion. The analysis confirms that requests and offers are essential components of interpersonal communication. Searle’s classification and Leech’s functional model remain effective methodological tools for studying directive speech acts. The examination of film discourse and AI-generated dialogues demonstrates that requests and offers perform significant communicative and narrative functions. The integration of classical speech act theory, modern pragmalinguistics, and artificial intelligence research opens new perspectives for comparative investigations of requests and offers across languages and communicative environments. Future research should focus on cross-linguistic comparisons involving Uzbek, English, Russian, and Persian, as well as on the metapragmatic abilities of both humans and artificial intelligence systems. Furthermore, the growing role of artificial intelligence in communication opens new perspectives for pragmatic analysis and comparative linguistic studies. Future research should focus on comparative investigations of requests and offers in English and Russian discourse as well as on the pragmatic competence of artificial intelligence systems.

REFERENCES:

1. Austin, J. L. *How to Do Things with Words*. Oxford: Oxford University Press, 1962.
2. Chen, X., Li, J., & Ye, Y. Pragmatic Competence of AI-Generated Dialogues: A Comparative Study of ChatGPT and Human Interaction. *Journal of Pragmatics*, 2024.
3. Hakimov, M. *Pragmalinguistic Features of Literary Texts in Modern Linguistics*. Samarkand State University Press, 2021.
4. Hutajulu, F., & Herman. Directive Speech Acts in the Film “You Are My Home”. *Linguistics and Literature Review*, 2022.
5. Leech, G. *Principles of Pragmatics*. London: Longman, 1983.
6. Searle, J. R. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
7. Widyawanti, A., Aisyah, S., & Prasetyo, Y. Illocutionary Acts in the Short Film “The Translator”. *Journal of Pragmatics and Discourse Studies*, 2023.

COMPARATIVE ANALYSIS OF ENGLISH AND RUSSIAN COMMUNICATION STRATEGIES IN REQUESTS AND OFFERS

S.X.Azimova, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona
N.X.Ubaydullayeva, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va rus kommunikativ strategiyalarining so'rov va taklif nutq aktlarini ifodalashdagi qiyosiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot ikki tilda bilvositalik, xushmuomalalik va kommunikativ niyatni ifodalashda qo'llaniladigan grammatik, pragmatik hamda prosodik mexanizmlarga qaratilgan. Ziganshina, Shakirova, Meldianova, Yanko, Ashtiani, Salimi, Leech, Levinson va Sternin ishlari asosida ingliz kommunikativ strategiyalari asosan modal konstruksiyalar va so'roq shakllari orqali grammatiklashgan bilvositalikka tayanishi, rus strategiyalari esa ko'proq intonatsiya, prosodiya va kontekstual talqinga bog'liqligi ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: Pragmatika, nutq aktlari, so'rovlar, takliflar, ingliz kommunikativ strategiyalari, rus kommunikativ strategiyalari, xushmuomalalik, bilvositalik, prosodiya, diskurs tahlili, madaniyatlararo kommunikatsiya.

Аннотация. В данной статье рассматриваются сопоставительные особенности английских и русских стратегий коммуникации при реализации речевых актов запроса и предложения. Исследование сосредоточено на грамматических, прагматических и просодических механизмах, используемых в обоих языках для выражения косвенности, вежливости и коммуникативного намерения. На основе работ Зиганшиной, Шакировой, Мельдиановой, Янко, Аштиани, Салими, Лича, Левинсона и Стернина показано, что английские коммуникативные стратегии преимущественно опираются на грамматализованную косвенность через модальные конструкции и вопросительные формы, тогда как русские стратегии в большей степени зависят от интонации, просодии и контекстуальной интерпретации.

Ключевые слова: прагматика, речевые акты, запросы, предложения, английские коммуникативные стратегии, русские коммуникативные стратегии, вежливость, косвенность, просодия, анализ дискурса, межкультурная коммуникация.

Abstract. This article examines the comparative characteristics of English and Russian communication strategies in the realization of speech acts of requests and offers. The study focuses on the grammatical, pragmatic, and prosodic mechanisms used in both languages to express indirectness, politeness, and communicative intention. Drawing upon the works of Ziganshina, Shakirova, Meldianova, Yanko, Ashtiani, Salimi, Leech, Levinson, and Sternin, the article demonstrates that English communication strategies predominantly rely on grammaticalized indirectness through modal constructions and interrogative forms, whereas Russian communication strategies are more dependent on intonation, prosody, and contextual interpretation.

Key words: Pragmatics; speech acts; requests; offers; English communication strategies; Russian communication strategies; politeness; indirectness; prosody; discourse analysis; intercultural communication.

Introduction. The comparative study of English and Russian communication strategies reveals significant differences in the pragmatic realization of requests and offers. Modern pragmatics considers speech acts to be fundamental instruments of interpersonal interaction, while communicative strategies reflect broader cultural norms and expectations. According to the theories of John Searle, requests and offers belong to directive speech acts because they are aimed at influencing the listener's behavior [1]. However, the methods through which English and Russian speakers achieve communicative goals differ substantially. English communicative culture generally emphasizes indirectness, politeness, and minimization of pressure upon the interlocutor. Russian communication, by contrast, often relies more heavily on intonation, prosody, and contextual interpretation than on grammatical mitigation.

English Strategies of Requests and Offers

Research conducted by Ziganshina and Shakirova demonstrates that approximately 70% of English directive utterances are realized through indirect means [2]. English communication strategies frequently employ modal verbs such as could, would, and mind to soften requests and

reduce communicative pressure. As illustrated in Khomutova's and Meldianova's analyses, expressions such as "Could you get me the book?", "Would you mind helping me?", "Do you mind if I tell them?", and "Do you need me to get you some stuff?" represent varying degrees of politeness and indirectness [4; 9]. According to Geoffrey Leech, English politeness is closely associated with mitigation strategies that preserve the listener's freedom of action [3]. English indirect requests are therefore frequently structured as questions concerning willingness, necessity, or preference rather than direct commands. Statements such as "I don't seem to have a pen" may pragmatically function as implicit requests despite their declarative grammatical form. English offers also tend to be disguised as questions or cooperative suggestions. Constructions such as "Shall I help you?", "Why don't we go out?", and "Do you want to try landing on runway 13?" demonstrate how English communicative culture minimizes pressure through interrogative forms and modal structures [4].

Russian Strategies of Requests and Offers

Russian communication strategies differ considerably from English patterns because pragmatic meaning is often conveyed through intonation and prosodic variation rather than grammatical mitigation.

According to Yanko's analysis, the distinction between the declarative statement «Она молодая» and the interrogative «Она молодая?» depends primarily on intonation instead of lexical or grammatical modification [5]. Russian requests frequently employ explicit performative constructions such as «Просим Вас предоставить информацию», «Будем признательны за сотрудничество», and «Прошу помочь с документами». As observed by Ashtiani and Salimi, these constructions are grammatically more direct than English modal expressions like "Could you possibly..." but remain pragmatically acceptable because politeness is achieved through contextual appropriateness and intonational modulation [6]. Russian communicative strategies also actively utilize echo-questions and clarification requests as independent speech acts. Yanko notes that many Russian echo-questions rely almost entirely on prosodic means such as rising tone, falsetto, or abrupt pitch increase. Thus, Russian indirectness is often created not by syntax but by intonational reinterpretation of structurally direct utterances. Offers in Russian discourse may also appear without explicit grammatical markers. Constructions such as «Так, я подумал...» or incomplete utterances with rising intonation signal openness to dialogue and expectation of cooperation. Unlike English offers, which commonly rely on modal interrogatives, Russian offers frequently depend on contextual inference and prosodic cues.

Prosody and Intonation in English and Russian Communication

One of the most significant contrasts between English and Russian communication concerns the role of prosody. Yanko's research demonstrates that Russian speech actively utilizes pitch expansion and intonational emphasis to convey pragmatic meaning [5]. Frequency increases up to 235 Hz may indicate emotional emphasis, contrast, or communicative reinterpretation. English communication also employs prosodic distinctions. The difference between "You're coming" and "You're coming?" depends entirely on intonation, similarly to the Russian pair «Она молодая» — «Она молодая?». Meldianova further observes that emphatic English questions such as "You did WHAT?" involve stress lengthening and tonal modification [4]. In English discourse, grammatical structure already creates expectations of politeness and indirectness, whereas Russian communication relies more heavily on contextual and intonational interpretation.

Requests and Offers in Business Communication

Business communication clearly illustrates the differences between English and Russian pragmatic strategies. According to Khomutova, English business discourse relies heavily on modal constructions and euphemistic formulas such as "We would appreciate it if you could send the documents," "Could you please confirm the meeting?", and "Would you mind providing additional information?" [9]. These constructions reduce communicative pressure and emphasize professional politeness. Russian business correspondence, however, frequently employs explicit verbal forms such as «Просим предоставить необходимые документы», «Будем признательны за своевременный ответ», and «В связи с изменениями просим подтвердить участие». Although these forms are standardized and polite within Russian business culture, they remain grammatically more direct than their English counterparts.

Conclusion. The comparative analysis of English and Russian communication strategies demonstrates that requests and offers are realized through fundamentally different pragmatic mechanisms. English communication strategies are characterized by grammaticalized indirectness,

extensive use of modal constructions, and syntactic mitigation. Russian strategies, by contrast, rely more heavily on intonation, prosody, and contextual interpretation while maintaining relatively direct lexical structures. The findings confirm that speech acts of requests and offers represent culturally conditioned pragmatic phenomena. Future research should focus on deeper comparative analysis of English, Russian, and Uzbek communication strategies as well as on the role of artificial intelligence in reproducing culturally specific pragmatic patterns.

REFERENCES:

1. Ashtiani, M., & Salimi, A. "Politeness and Request Strategies in Russian Business Communication." International Journal of Linguistics, 2022.
2. Brown, P., & Levinson, S. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
3. Formanovskaya, N., & Sternin, I. Speech Etiquette and Communicative Culture in Russian. Moscow: Nauka Publishing, 2018.
4. Khomutova, T. "Modal Constructions in English Business Requests." Business Communication Quarterly, 2021.
5. Leech, G. Principles of Pragmatics. London: Longman, 1983.
6. Searle, J. R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
7. Yanko, T. Prosody and Intonation in Russian Speech Communication. Moscow: Russian Academy of Sciences Press, 2019.

UO'K 811.512.2:811.73:81'234

KOREYS VA O'ZBEK MAQOLLARIDA ZONIMLARNING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI (SIGIR VA HO'KIZ MISOLIDA)

S.B.Azizova, assistent o'qituvchi, "Ipak yo'li" turizm va madaniy me'ros xalqaro universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Mazkur maqola koreys va o'zbek maqollaridagi zoonimlarni ularning tasnifiy hamda funksional-semantik xususiyatlarini hisobga olgan holda qiyosiy tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqot jarayonida koreys va o'zbek tillaridagi maqollar tizimida zoonimik komponentlar o'rganilib, ularning funksional va semantik xususiyatlaridagi o'xshashliklar hamda farqlar aniqlangan.

Kalit so'zlar: zoonimlar, maqollar, qiyosiy tahlil, tasnif, funksional xususiyatlar, semantik xususiyatlar, lingvokulturologiya, frazeologiya.

Аннотация. Данная статья посвящена сопоставительному анализу зоонимов в корейских и узбекских пословицах с учётом их классификационных и функционально-семантических характеристик. Проведённое исследование зоонимических компонентов в системе классификации пословиц корейского и узбекского языков позволило выявить как сходства, так и различия в их функциональных и семантических особенностях.

Ключевые слова: зоонимы, пословицы, сопоставительный анализ, классификация, функциональные характеристики, семантические характеристики, лингвокультурология, фразеология.

Abstract. This article is devoted to a comparative analysis of zoonyms in Korean and Uzbek proverbs, taking into account their classificatory and functional-semantic characteristics. The study of zoonymic components within the system of proverb classification in the Korean and Uzbek languages has made it possible to identify both similarities and differences in their functional and semantic features.

Key words: zoonyms, proverbs, Korean language, Uzbek language, comparative analysis, classification, functional characteristics, semantic characteristics, linguacultural, phraseology.

Maqollar har qanday xalqning folklor merosida alohida o'rin egallab, uning eng muhim va eng xarakterli qatlamlaridan biri hisoblanadi. Ular xalqning ko'p asrlik tarixiy tajribasi, milliy xarakteri, dunyoqarashi, mehnat faoliyati hamda kundalik turmush tarzi bilan bevosita bog'liq holda shakllanadi va rivojlanadi. Mazkur paremiologik birliklarda jamiyat hayotiga oid muhim jihatlar, qadriyatlar va ijtimoiy me'yorlar qisqa, lo'nda va ko'pincha obrazli ifoda orqali mujassamlashtiriladi. Maqollarda aks etgan mazmun ko'pincha bevosita emas, balki metaforik va ramziy shaklda ifodalanadi. Shu jihatdan ular qadimgi davr hayotining o'ziga xos "til yodgorligi" sifatida namoyon bo'lib, xuddi toshqotgan qoldiqlarda saqlanib qolgan tarixiy izlar kabi o'tmish

haqidagi muhim ma'lumotlarni o'zida mujassam etadi. Biroq maqollarni bunday tarixiy manbalardan ajratib turadigan muhim jihat shundaki, ular passiv emas, balki faol madaniy hodisa si fatida yashab keladi. Xalq yashar ekan, uning tili ham rivojlanadi va aynan shu til tizimi doirasida maqollar avloddan-avlodga o'tib, o'zining hayotiylikni saqlab qoladi. Natijada maqollar nafaqat tarixiy xotira shakli, balki zamonaviy kommunikativ jarayonning ham muhim vositasi bo'lib xizmat qiladi. Shu bois ular til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni o'rganishda, shuningdek, milliy mentalitet va lingvokultural xususiyatlarni tadqiq etishda muhim ilmiy manba sifatida katta ahamiyat kasb etadi.

Koreys xalq maqollari qadim zamonlardan buyon shakllanib kelayotgan va ajdodlar tajribasi hamda donoligini mujassam etgan paremiologik birliklar sifatida namoyon bo'ladi. Ular muayyan vaziyat yoki ijtimoiy hodisani ko'pincha metaforik, ramziy hamda ayrim hollarda satirik ifoda vositalari orqali talqin etishi bilan xarakterlanadi. Ayniqsa, zoonimlar ishtirokidagi maqollar mazmunni yanada obrazli va ta'sirchan yetkazishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Xalq og'zaki ijodining boshqa janrlari, xususan afsonalar va rivoyatlar singari, maqollar ham jamiyat a'zolarining hayotiy kuzatuvlari, tajribalari va dunyoqarashini umumlashtirish natijasida yuzaga keladi [1, 231-b.]. Har bir jamiyat o'ziga xos g'oya va qadriyatlarni shakllantiradi hamda ularni til vositasida ifodalaydi. Shu nuqtai nazardan, maqollar tilning eng faol va keng qo'llaniladigan birliklaridan biri bo'lib, ular orqali milliy mentalitet, madaniy stereotiplar va baholovchi munosabatlar yaqqol namoyon bo'ladi. Koreys va o'zbek tillaridagi zoonimlarga asoslangan maqollarni o'rganish esa nafaqat ularning semantik va funksional xususiyatlarini aniqlash, balki ikki xalqning madaniy tasavvurlarida hayvon obrazlarining tutgan o'rni va ahamiyatini qiyosiy tahlil qilish imkonini beradi.

Koreys va o'zbek xalqlari maqol hamda matallarining shakllanishida zoonimlar, ya'ni turli hayvon nomlari muhim o'rin egallaydi. Bunday birliklar nafaqat kundalik nutqda, balki badiiy adabiyotda ham faol qo'llanilib, ular yordamida inson xarakteri, turli hodisalar va voqealarga xos jihatlar obrazli tarzda ifodalanadi, baholanadi hamda tushuntiriladi. Ma'lumki, hayvonlar inson hayotida qadimdan ajralmas qism bo'lib kelgan. Shu sababli ular bilan bog'liq maqol va matallar orqali xalqning turmush tarzi, dunyoqarashi, an'analari va tarixiy tajribasi o'z aksini topadi. Aynan shu jihat ularni lingvokultural tadqiqotlar uchun muhim va qimmatli manbaga aylantiradi. Ushbu ishda koreys va o'zbek tillariga oid maqol va matallar tadqiqot materiali sifatida tanlab olinib, ular asosiy o'rganish obyekti tashkil etadi. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, uy hayvonlari orasida eng ko'p uchraydigan obrazlardan biri buqa, ho'kiz va sigir bilan bog'liq zoonimlardir (koreys tilida - 소, 황소; o'zbek tilida — sigir, ho'kiz). Bu holat bejiz emas, chunki mazkur hayvonlar xalq ongida kuch, bardoshlilik va salobat timsoli sifatida qabul qilinadi hamda ko'pincha ijobiy ma'noda talqin etiladi.

소 (so) — sigir, 황소 - ho'kiz: bu uy hayvoni sifatida ko'plab koreys maqollarida ishlatiladi va odatda tinchlik, mehnatkashlik, barqarorlik va sabr-toqat timsoli sifatida talqin qilinadi. Shu jihatdan sigir zoonimi metaforik ma'noda insonning mehnatga bo'lgan sadoqati va izchilligini aks ettiradi.

Yuqoridagi hayvonlarni maqollardagi misollarda tahlil qilib chiqamiz:

소 처럼 느리지만 꾸준하다 — Sigir kabi sekin, lekin barqaror – O'zbek tilidagi “Sabr qilgan ko'p ko'radi” — sabr-toqat va izchillik orqali maqsadga erishish (sabr-toqat va davomiy mehnat ramzi) yoki “Sekin yurgan — uzoqqa borar” kabi o'zbek maqollari bilan ma'nosi bir xil.

소 힘도 힘이라, 새 힘도 힘이라 – Buqa kuchi ham kuchdir, qush kuchi ham kuchdir - “Kattayu kichikning o'rni bor”, “Har bir kuch, o'z o'rnida foydali”.

Koreys zoonimlari - 소 (sigir, buqa) va 새 (qush) — orqali kuchning kattaligi yoki jismoniy salohiyatidan qat'i nazar, har bir mavjudot yoki resurs foydali ekanini metaforik tarzda ifodalaydi. O'zbek maqollarida ham shunga o'xshash ma'no mavjud: katta yoki kichik, kuchli yoki zaif narsa bo'lsin, har birining o'z ahamiyati borligini ta'kidlaydi.

소한테 물렸다 – [4] so'zma-so'z: Buqa /sigir tomonidan tishlandi/chaqildi - “Itni o'ynatib yuborsang, tishlaydi”. Metaforik ma'nosi: kutilmagan zarar yoki noqulay vaziyatga duch kelish; ehtiyotkor bo'lish kerakligini bildiradi. O'zbek tilida esa sigir o'rnida - It hayvon misolida berilgan.

소 같이 벌어서 쥐 같이 먹어라 – [2] Sigirdek pul ishlab, sichqondek ye - “Sigirdek ishlab ko'p top, sichqondek oz-ozdan sarf qil”. Ya'ni: ko'p mehnat qil, lekin yashashda tejamkor bo'l degan ma'noni anglatadi. O'zbek tilida “Chumoli yozda yig'ar, qishda yeyar” yoki “Qo'y boqib, qo'zidan ayrilma” kabi maqollarni aynan shu maqolimiz mazmuniga yaqin ma'noga ega deb hisoblasak bo'ladi. Chunki bu maqollarning umumiy g'oyasi mehnatsevarlik va tejamkorlik, ya'ni faqat ko'p topish emas, balki aqlli sarflash muhimligiga undaydi.

소 같이 번다 – [2] Sigirdek (yoki ho'kizdek) pul topadi (ishlaydi) - juda qattiq ishlash, tinmay mehnat qilib pul topish ma'nosini bildiradi. O'zbek tilida ham "U ho'kizdek ishlab, oilasini boqyapti" sifatida sigir va ho'kiz hayvonlari timsolida berilgan.

소 가는 데 말도 간다 – [4] ("sigir qayerga borsa, ot ham o'sha tomonga boradi") degan maqol ma'nosi — boshqalar nima qilsa, odam ham ko'pincha shunga ergashadi, ya'ni ko'r-ko'rona taqlid qilish yoki ommaga ergashish ma'nolarni anglatadi. Bu maqolni o'zbek tiliga muqobil maqol sifatida - "Podaga ergashgan — yo'ldan adashmaydi" yoki "Ko'pchilikka qo'shilgan — yo'qolmaydi" kabi maqollarni misol keltirish mumkin. O'zbek tilida sigir va ho'kiz obrazlari maqollarda bir yoqlama emas, balki ikki xil — ijobiy va salbiy semantik yo'nalishda ishlatiladi. Bu hayvonlar o'zbek xalqning ham kundalik hayoti bilan chambarchas bog'liq bo'lgani uchun ularning obrazlari orqali insonning turli jihatlarini obrazli tarzda ifodalanadi. Avvalo, bu zoonimlar ko'pincha ijobiy ma'noda qo'llanadi. Xususan, sigir va ho'kiz mehnatsevarlik timsoli sifatida ("sigirdek ishlamoq"), bardoshlilik va sabr-toqat belgisi sifatida, kuch-quvvat ramzi sifatida ("ho'kizdek baquvvat") ifodalanadi. Bu yerda hayvonlarning qishloq xo'jaligidagi roli asosiy asos bo'lib xizmat qiladi — ular og'ir yuk ko'taradigan, tinimsiz ishlaydigan jonivorlar sifatida tasavvur etiladi.

Shu bilan birga, mazkur obrazlar salbiy yoki tanqidiy ma'nolarda ham ishlatiladi. Masalan: qo'pollik va noziklikdan yiroqlik ("sigirday bo'lib qolmoq" - 우둔하기는 소와 같다), fahmsizlik, loqaydlik yoki befarqlik ("ho'kizday qaramoq" 소 닭 보듯 하다) [8] kabi ma'nolarni ifodalashi mumkin. Bu holatda hayvonning "oddiy" yoki "sezgisiz" deb tasavvur qilinadigan xususiyatlari asos olinadi.

Shu bilan birga, ayrim maqollarda bu hayvonlar orqali tanqidiy yoki ogohlantiruvchi ma'nolar ham ifodalanadi. Masalan: ortiqcha ekspluatatsiya yoki haddan oshish ("Sigirni ko'p sog'sa, qon chiqadi" mazmunidagi g'oya), yoki e'tiborsizlik oqibatida zarar ko'rish - koreys tilida 소 잃고 외양간 고친다 [8] maqoliga mano jihatdan to'g'ri keladi. 소 잃고 외양간 고친다 - maqoli juda mashhur paremiologik birlik bo'lib, u chuqur hayotiy mazmunni o'zida mujassam etadi. Maqoldagi so'larni so'ma so'z tajimasi 소 (so) — sigir yo'qotib (yo'qotgandan keyin) molxona (sigirxona) tuzatadi. shaklida bo'lib, unda voqea sodir bo'lgandan so'ng amalga oshirilgan kechikkan harakat tanqid ostiga olinadi.

Semantik jihatdan ushbu birlik oldini olish mumkin bo'lgan holatga nisbatan loqaydlik yoki e'tiborsizlik oqibatida zarar ko'rilishi, hamda muammo yuzaga kelgachgina chora ko'rish kabi holatlarni ifodalaydi. Maqolda qo'llanilgan 소 (sigir) zoonimi moddiy boylik, tirikchilik manbai va iqtisodiy ahamiyatga ega resurs timsoli sifatida talqin qilinadi. 외양간 (molxona) esa ushbu boylikni asrash va himoya qilish vositasi sifatida metaforik funksiyani bajaradi. Umuman olganda, Koreys va o'zbek maqollarida ishtirok etadigan sigir va ho'kiz obrazlari: mehnat, kuch va sabrni ifodalovchi ijobiy timsol, qo'pollik, fahmsizlik va loqaydlikni ifodalovchi salbiy timsol sifatida ikki qirrali semantik tizimni tashkil etadi. Bu esa xalqning hayvonlarga bo'lgan real hayotiy munosabati va ularni kuzatish asosida shakllangan lingvokultural qarashlarini aks ettiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, koreys va o'zbek maqol hamda matallarida zoonimlar muhim lingvokulturologik vosita sifatida xizmat qiladi. Ayniqsa, sigir va ho'kiz obrazlari har ikki xalqda mehnatsevarlik, sabr-toqat, barqarorlik va kuch timsoli sifatida keng qo'llanadi. Shu bilan birga, ayrim holatlarda bir xil mazmun turli hayvon obrazlari orqali ifodalanishi milliy tafakkur va madaniy o'ziga xoslikni namoyon etadi. Umuman olganda, zoonimli maqollar ikki xalqning dunyoqarashi, qadriyatlarini va hayotiy tajribasidagi o'xshashlik va farqlarni ochib beruvchi muhim manba hisoblanadi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirzayev T., Musaqlulov A., Sarimsoqov B., O'zbek xalq maqolari. –T.: Sharq nashriyoti, 2005. - 512 b.
2. Лим Су. Золотые слова корейского народа. – Санкт-Петербург, 2003.
3. Kogay Yu.P. Frazeologizmi koreyskogo yazika 한국 관용구. Moskva– 2014. -85b.
4. 원은명, 이경아. 관용어와 속담으로 배우는 한국어. (Koreys tilini frazeologizmlar va maqollar orqali o'rganish). – Seoul: Cham Publishing Co., 2017. – 272 b.
5. 임무출 “속담 고사성어 사전” 대구. 문창사, 2012.- 270 p.
6. 전윤진 “우리 말국어사전”. 서울. 윤미디어, 2014. - 326 p.
7. 최창렬 “우리 말 속담의 어원과 의미”. 한국국어교육학회, 1995. - 281p.
8. 김문옥, 김춘식. 최신 한국어-러시아어 사전. Seoul: 문예림, 2009. – 1991b

**“ADOLAT” KONSEPTINING UNIVERSAL VA MILLIY-SPETSIFIK
KOMPONENTLARI: LINGVOKOGNITIV TAHLIL**

S.U. Azizov, katta o'qituvchi, PhD, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada “adolat” konseptining universal va milliy-spetsifik komponentlari lingvokognitiv yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida komponent, freym-semantik va konseptual metafora metodlari qo'llanib, konseptning semantik yadrosi hamda madaniy konfiguratsiyasi aniqlanadi. Natijada “adolat” konseptining universal kognitiv yadro va lingvomadaniy xususiyatlardan iborat ikki qatlamli modeli ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: “adolat” konsepti, lingvokognitiv tahlil, universal komponentlar, milliy-spetsifik xususiyatlar, semantik yadro, freym-semantika, konseptual metafora, aksiologik kategoriya, lingvomadaniyat, prototip modeli.

Аннотация. В данной статье универсальные и национально-специфические компоненты концепта «справедливость» анализируются в рамках лингвокогнитивного подхода. В процессе исследования применяются методы компонентного, фрейм-семантического анализа и анализа концептуальной метафоры, что позволяет выявить семантическое ядро концепта и его культурную конфигурацию. В результате разрабатывается двухуровневая модель концепта «справедливость», включающая универсальное когнитивное ядро и лингвокультурные особенности.

Ключевые слова: концепт «справедливость», лингвокогнитивный анализ, универсальные компоненты, национально-специфические особенности, семантическое ядро, фрейм-семантика, концептуальная метафора, аксиологическая категория, лингвокультура, прототипическая модель.

Abstract. This article analyzes the universal and national-specific components of the concept of “justice” within the framework of a linguocognitive approach. The study applies component analysis, frame-semantic analysis, and conceptual metaphor analysis in order to identify the semantic core of the concept and its cultural configuration. As a result, a two-layer model of the concept of “justice” is developed, consisting of a universal cognitive core and linguocultural features.

Key words: concept of “justice”, linguocognitive analysis, universal components, national-specific features, semantic core, frame semantics, conceptual metaphor, axiological category, linguoculture, prototype model.

Kirish. “Adolat” konsepti insoniyat tafakkurining eng fundamental aksiologik kategoriyalaridan biri sifatida qadimdan shakllangan va turli sivilizatsiyalar tafakkurida markaziy o'rin egallab kelgan. U jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi normativ mezon, huquqiy tizimning legitim asosini belgilovchi prinsip hamda axloqiy baholashning universal kategoriyasi sifatida namoyon bo'ladi. Lingvokognitiv nuqtayi nazardan qaralganda, “adolat” oddiy leksik birlik emas, balki inson ongida tarixiy tajriba, ijtimoiy amaliyot va madaniy kodlar asosida shakllangan murakkab mental konstrukt hisoblanadi.

Kognitiv lingvistika konseptni inson ongidagi bilim strukturasining asosiy birligi sifatida talqin qiladi. J.Lakof va M.Jonson tomonidan ishlab chiqilgan konseptual metafora nazariyasiga ko'ra, abstrakt tushunchalar konkret tajriba asosida modellashtiriladi [5]. Masalan, “ADOLAT – MUVOZANAT” metaforasi insonning jismoniy tajribasiga tayangan holda shakllanadi. Tarozi obrazi bu yerda konseptning semantik yadrosini vizuallashtiruvchi kognitiv mexanizm vazifasini bajaradi.

L.Barsalou abstrakt konseptlarning shakllanishida situativ tajriba va ijtimoiy interaktsiyaning rolini alohida ta'kidlaydi. Uning nazariyasiga ko'ra, inson abstrakt kategoriyalarni real hayotiy vaziyatlar – nizolarni hal qilish, baholash, jazolash yoki mukofotlash jarayonlari orqali mental modelga aylantiradi [1]. Demak, “adolat” konsepti ham sud jarayonlari, ijtimoiy tenglik talablari va normativ baholash aktlari asosida kognitiv tizimga joylashadi.

A.Verbitskaya universal semantik primitivlar nazariyasini ilgari surib, har bir madaniyat umumiy insoniy tushunchalarni o'ziga xos konfiguratsiyada modellashtirishini asoslagan [7]. Uning yondashuvi “adolat” konseptining universal va milliy-spetsifik komponentlarini ajratishda nazariy poydevor bo'lib xizmat qiladi. Ya'ni, adolatning “yaxshilik”, “to'g'rilik”, “boshqalarga zarar yetkazmaslik” kabi universal semantik yadrosi mavjud bo'lsa-da, har bir lingvomadaniyat bu yadroni o'z tarixiy va diniy tajribasi asosida talqin qiladi.

Y.Stepanov konseptni madaniyatning “konstantasi” sifatida talqin qilib, uning uch qatlamini ajratadi: tarixiy qatlam, aktual qatlam va individual qatlam [10]. Ushbu model asosida qaralganda, “adolat” konsepti ham tarixiy an’analar (masalan, “odil podsho” arxetipi), zamonaviy huquqiy tizim hamda individual axloqiy qarashlar kesishgan nuqtada shakllanadi.

V.Karasik esa konseptni lingvomadaniy fenomen sifatida tavsiflab, uning aksiologik komponentini alohida ajratadi. Uning fikricha, konsept nafaqat ma’no, balki baholash mezonini ham o’z ichiga oladi [9]. Shu nuqtayi nazardan “adolat” konsepti ijobiy baholashga ega bo’lgan markaziy qadriyat kategoriyasi hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi – “adolat” konseptining lingvokognitiv modelini ishlab chiqish, uning universal yadrosini aniqlash hamda milliy-spetsifik komponentlarini qiyosiy tahlil asosida tavsiflashdir. Tadqiqot bir nechta vazifalarni o’z ichiga oladi: (1) konseptning nazariy asoslarini aniqlash; (2) adolatning semantik yadrosini belgilash; (3) freym va metaforik modellarini tavsiflash; (4) universal va milliy qatlamlarini ajratish; (5) qiyosiy lingvokognitiv model ishlab chiqish.

Mavzuning dolzarbligi va hozirgi holati. “Adolat” konseptining lingvokognitiv tahlili zamonaviy tilshunoslikda bir nechta omillar sabab alohida dolzarblik kasb etmoqda. *Birinchidan*, globallashtirish jarayonida qadriyatlar tizimi transmilliy kommunikatsiya maydoniga chiqdi. Inson huquqlari, ijtimoiy tenglik, gender adolati, iqtisodiy adolat, ekologik adolat kabi tushunchalar xalqaro siyosiy va huquqiy diskursning markaziy kategoriyalariga aylandi. Shu sababli “adolat” tushunchasining semantik chegaralari va konseptual strukturasi turli madaniy kontekstlarda turlicha talqin qilinishi ehtimoli ortdi. Bu esa lingvomadaniy differensiyani aniqlash zaruratini kuchaytiradi.

Ikkinchidan, zamonaviy kognitiv lingvistika abstrakt tushunchalarni empirik asosda o’rganish imkonini berdi. Ilgari abstrakt kategoriyalar ko’proq falsafiy talqin doirasida qolgan bo’lsa, bugungi kunda ular kognitiv modellar, mental xaritalar va freym strukturalari orqali ilmiy tahlil qilinmoqda. E.Roshning prototip nazariyasi kategoriyalar qat’iy chegaralarga emas, balki markaziy va periferik elementlarga ega ekanini ko’rsatdi [6]. Ushbu nazariya asosida “adolat” konseptining prototipik modeli aniqlanishi mumkin: masalan, “odil sud qarori” konsept yadrosiga yaqin, “ijtimoiy adolat talabi” esa periferik qatlamga mansub bo’lishi mumkin.

Uchinchidan, Ch.Fillmor tomonidan ishlab chiqilgan freym-semantika nazariyasi konseptni muayyan sahna orqali modellashtirish imkonini beradi [2]. “Adolat” konsepti sud jarayoni freymi, nizoni hal qilish freymi, jazolash freymi, taqsimot freymi kabi bir nechta strukturaviy sahnalar asosida shakllanadi. Har bir freym o’zining ishtirokchilari (agent, jabrlanuvchi, hukm chiqaruvchi), harakati va natijasi bilan konseptni konkretlashtiradi. Bu yondashuv abstrakt kategoriyaning ichki tuzilishini ochishga imkon beradi.

To’rtinchidan, konseptologiya doirasida adolat qadriyat kategoriyasi sifatida tahlil qilinmoqda. V.Karasik konseptning aksiologik komponentini alohida ajratib, uni lingvomadaniy identifikatsiyaning markaziy elementi sifatida baholaydi. Uning fikricha, har bir konsept ijtimoiy baholash mezonini o’z ichiga oladi [8]. Adolat esa ijobiy aksiologik bahoga ega bo’lgan universal qadriyat sifatida ko’riladi. Shu jihatdan, “adolat” konsepti til va madaniyat o’rtasidagi bog’liqlikni ochishda muhim indikator vazifasini bajaradi.

Beshinchidan, Y.Stepanov konseptni madaniyatning “konstantasi” sifatida talqin qiladi. Uning uch qatlamli modeli – tarixiy, aktual va individual qatlam – adolat tushunchasiga ham tatbiq etilishi mumkin [10]. Tarixiy qatlamda adolat diniy va an’anaviy me’yorlar bilan bog’liq; aktual qatlamda u huquqiy tizim va ijtimoiy siyosat bilan integratsiyalashadi; individual qatlamda esa insonning shaxsiy axloqiy pozitsiyasi bilan belgilanadi. Bu model konseptning dinamik tabiatini ochib beradi.

Zamonaviy tadqiqotlarda “justice” va “справедливость” tushunchalari qiyosiy o’rganilgan bo’lib, ular orasida semantik farqlar aniqlangan. Ingliz lingvokulturasida “justice” ko’proq institutsional-huquqiy xarakterga ega, ya’ni sud tizimi, qonun ustuvorligi va individual huquqlar bilan chambarchas bog’liq. Rus lingvokulturasida esa “справедливость” ijtimoiy tenglik va axloqiy muvozanat bilan integratsiyalashgan. O’zbek lingvomadaniyatida “adolat” diniy-axloqiy va jamoaviy manfaatlar bilan bog’liq holda talqin qilinadi. Bu differensiya lingvokognitiv yondashuvni talab qiladi.

Dolzarblikning yana bir muhim jihati shundaki, “adolat” konsepti diskursiv jihatdan ham turli sohalarda faol ishlatiladi. Huquqiy diskursda u normativ-huquqiy mezon sifatida namoyon bo’lsa, siyosiy diskursda legitimlik vositasi, badiiy diskursda esa axloqiy konfliktning markaziy motivi sifatida xizmat qiladi. Shu bois konseptning ko’p qatlamli tahlili zarur.

Shuningdek, konseptual metafora nazariyasi doirasida adolatning metaforik modellashtirilishi

muhim tadqiqot yo'nalishidir. J.Lakof adolatning BALANS metaforasi asosida shakllanishini ta'kidlaydi [4]. Tarozi obrazi bu yerda muvozanat va xolislikni anglatadi. Biroq turli madaniyatlarda metaforik asoslar farq qilishi mumkin. Masalan, o'zbek madaniyatida adolat ko'pincha “nur”, “haqiqat yo'li”, “vijdon ovozi” kabi metaforalar bilan bog'lanadi.

Hozirgi holatda “adolat” konseptining universal va milliy qatlamlarini integrallashgan lingvokognitiv model asosida tahlil qilish yetarli darajada amalga oshirilmagan. Ko'pchilik tadqiqotlar faqat semantik yoki faqat diskursiv aspektni o'rganish bilan cheklanadi. Shu sababli mazkur ishda prototip nazariyasi, freym-semantika va konseptual metafora nazariyasi birlashtirilgan holda kompleks model taklif qilinadi. Natijada mavzuning dolzarbligi quyidagicha omillar bilan belgilanadi: (1) globallashuv sharoitida qadriyatlar talqinidagi tafovut; (2) abstrakt konseptlarni empirik asosda o'rganish ehtiyoji; (3) lingvomadaniy identifikatsiyani aniqlash zarurati; (4) diskursiv differensiyani tushuntirish ehtiyoji; (5) universalizm va madaniy relativizm o'rtasidagi nazariy muvozanatni topish zarurati.

Shunday qilib, “adolat” konseptining lingvokognitiv tahlili zamonaviy konseptologiya, kognitiv semantika va lingvomadaniyatshunoslik uchun dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi.

Tajriba qismi. Mazkur tadqiqot lingvokognitiv va qiyosiy-semantik metodologiya asosida amalga oshirildi. Tadqiqot obyekti “adolat” konsepti, predmeti esa uning semantik yadrosi, freym-strukturasi hamda universal va milliy-spetsifik komponentlaridir. Tadqiqot o'zbek va ingliz lingvomadaniy materiallari asosida olib borildi, chunki ushbu ikki til modeli konseptning aksiologik va institutsional konfiguratsiyalarini qiyoslash imkonini beradi.

Empirik baza sifatida o'zbek va ingliz izohli lug'atlar, huquqiy matnlar, publitsistik materiallar hamda badiiy diskurs namunalaridan foydalanildi. Material tanlashda konseptning turli funksional uslublarda qanday realizatsiya qilinishi inobatga olindi. Tadqiqot sifat (qualitative) tahlilga asoslandi, miqdoriy-statistik hisoblash asosiy metod sifatida qo'llanilmadi.

Birinchi bosqichda komponent tahlil bajarildi. “Adolat” va “justice” birliklarining lug'aviy ta'riflari segmentatsiya qilinib, takrorlanuvchi semantik elementlar ajratildi. Natijada tenglik, xolislik, qonuniylik, haqqoniylik va muvozanat konseptning yadroviy komponentlari sifatida belgilandi.

Ikkinchi bosqichda freym-semantik va konseptual metafora tahlili qo'llandi. Adolat sud-huquqiy, taqsimot va axloqiy baholash freymdari orqali modellashtirildi, shuningdek “ADOLAT – MUVOZANAT” metaforasining universal xarakteri aniqlanib, o'zbek diskursida diniy-axloqiy, ingliz diskursida esa institutsional-huquqiy urg'u ustunligi qayd etildi. Olingan natijalar asosida konseptning ikki qatlamli – universal va milliy-spetsifik modeli shakllantirildi.

Olingan natijalar tahlili. Tadqiqot natijalari “adolat” konsepti murakkab, ko'p qatlamli lingvokognitiv tuzilma ekanini tasdiqladi. Tahlil jarayonida konseptning semantik yadrosi, strukturaviy modeli, metaforik asoslari hamda milliy konfiguratsiyasi aniqlanib, integrallashgan model ishlab chiqildi. Natijalar universal va milliy-spetsifik komponentlar kesimida tizimlashtirildi.

Birinchi navbatda semantik yadro aniqlashtirildi. Lug'aviy segmentatsiya natijasida takrorlanuvchi komponentlar sifatida tenglik, xolislik, qonuniylik, haqqoniylik va muvozanat elementlari ajratildi. Ushbu elementlar konseptning markaziy (prototipik) qatlamini tashkil etadi. E.Roshning prototip nazariyasiga [6] muvofiq, aynan sud tomonidan chiqarilgan odil hukm yoki qonun oldida tenglik modeli konseptning markaziy namunasini ifodalaydi. Periferik qatlamda esa “ijtimoiy adolat”, “tarixiy adolat”, “axloqiy adolat” kabi kengaygan ma'nolar joylashadi.

Freym-semantik tahlil natijalari konseptning ichki strukturaviy tashkilini aniqlash imkonini berdi. Ch.Fillmor modeli [3] asosida uchta asosiy freym belgilandi: sud-huquqiy freym, taqsimot freymi va axloqiy baholash freymi. Sud-huquqiy freymda adolat nizoni hal qilish va hukm chiqarish jarayonida namoyon bo'ladi. Taqsimot freymida esa resurslarni teng taqsimlash mezonini asosiy rol o'ynaydi. Axloqiy baholash freymida adolat shaxsiy xatti-harakatlarga berilgan normativ baho sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu freymlar konseptning ko'p o'lchovli xarakterini ko'rsatadi.

Metaforik tahlil natijalari adolat konseptining konseptual asosini ochib berdi. J.Lakof nazariyasiga ko'ra, abstrakt tushunchalar konkret tajriba orqali modellashtiriladi [2]. Tadqiqot davomida “ADOLAT – MUVOZANAT” metaforasi universal xarakterga ega ekani tasdiqlandi. Tarozi obrazi adolatning xolislik va tenglik mezonini ifodalaydi. Biroq o'zbek diskursida “ADOLAT – NUR” yoki “ADOLAT – HAQIQAT YO'LI” metaforalari ham faol uchraydi, bu esa diniy-axloqiy qatlamning kuchlilikni ko'rsatadi. Ingliz diskursida esa “ADOLAT – QONUN” va “ADOLAT – TIZIM” metaforalari ustunlik qiladi.

Universal komponentlar tahlili shuni ko'rsatdiki, "adolat" konseptining yadrosi madaniyatdan qat'i nazar barqaror saqlanadi. Tenglik, muvozanat va normativlik insoniyatning umumiy ijtimoiy tajribasiga asoslanadi. Bu jihat A.Verbitskaya tomonidan ilgari surilgan universal semantik elementlar nazariyasi [4] bilan uyg'unlashadi. Demak, konseptning kognitiv bazasi universaldir.

Milliy-spetsifik komponentlar esa madaniy konfiguratsiya bilan belgilanadi. O'zbek lingvomadaniyatida adolat diniy-axloqiy qadriyatlar bilan integratsiyalashgan. "Odil podsho" arxetipi tarixiy qatlam sifatida shakllangan va adolatni shaxsiy fazilat bilan bog'laydi. Bu modelda jamoaviy manfaat individual manfaatdan ustun qo'yiladi. Adolat ko'proq vijdon, halollik va poklik bilan semantik jihatdan bog'lanadi.

Ingliz lingvomadaniyatida esa adolat institutsional-huquqiy xarakter kasb etadi. "Rule of law" konsepti markaziy element sifatida namoyon bo'ladi. Individual huquqlar ustuvorligi, protsessual adolat va qonuniylik mezonlari bu modelning asosiy belgilari hisoblanadi. Bu yerda adolat shaxsiy axloqiy sifatdan ko'ra tizimning to'g'ri ishlashi bilan bog'lanadi.

Tahlil shuni ko'rsatdiki, konsept ikki darajali tuzilishga ega: (1) universal kognitiv yadro (tenglik, muvozanat, normativlik); (2) madaniy konfiguratsiya (diniy-axloqiy yoki institutsional-huquqiy yo'nalish).

Y.Stepanovning uch qatlamli modeli (tarixiy, aktual va individual qatlam) [10] asosida qaralganda, o'zbek modelida tarixiy qatlam kuchliroq, ingliz modelida esa aktual-institutsional qatlam ustunlik qiladi. V.Karasikning aksiologik konsept nazariyasi [8] esa adolatning baholovchi tabiatini tasdiqlaydi.

Shuningdek, diskursiv tahlil natijalari konseptning funksional differensiyasini ko'rsatdi. Huquqiy diskursda adolat normativ-me'yoriy mezon sifatida qat'iy va rasmiy xarakterga ega. Publitsistik diskursda esa u ko'proq ijtimoiy talab va baholovchi kategoriya sifatida namoyon bo'ladi. Badiiy diskursda esa adolat konfliktning markaziy motiviga aylanadi.

Konseptning ichki iyerarxik tuzilishi tahlil qilinganda uning markaziy va periferik zonalari aniq farqlanishi kuzatildi. Markaziy zonada normativ-huquqiy va tenglikka asoslangan model ustuvor bo'lsa, periferik qatlamda ijtimoiy, tarixiy hamda axloqiy interpretatsiyalar joylashadi. Bu holat E.Rosh tomonidan ishlab chiqilgan prototip nazariyasiga [5] to'liq mos keladi, ya'ni konsept qat'iy chegaralangan struktura emas, balki markazdan periferiyaga tomon kengayuvchi dinamik tizimdir. Shunday qilib, "adolat" konsepti ham qatlamli semantik maydon sifatida namoyon bo'ladi.

Diskursiv realizatsiya tahlili konseptning funksional differensiyasini ko'rsatdi. Huquqiy diskursda "adolat" qat'iy normativ mazmun kasb etib, qonun ustuvorligi va protsessual xolislik bilan bog'lanadi. Publitsistik diskursda esa u ko'proq ijtimoiy talab va baholovchi kategoriya sifatida ishlatiladi. Badiiy diskursda esa adolat konfliktni hal qiluvchi axloqiy mezon sifatida namoyon bo'ladi. Bu differensiya konseptning kommunikativ vazifalariga bog'liq ravishda semantik siljishlarga uchrashini ko'rsatadi.

Metaforik modellashirish natijalari konseptning madaniy kodlar bilan uzviy bog'liqligini tasdiqladi. O'zbek lingvomadaniyatida adolat ko'pincha "nur", "haqiqat yo'li", "vijdon ovozi" kabi obrazlar bilan ifodalanadi, bu esa diniy-axloqiy tafakkur ustuvorligini anglatadi. Ingliz diskursida esa "balance", "rule", "system" kabi metaforik birliklar faol qo'llanadi. Bu farq konseptning mental xaritasida turlicha tayanch nuqtalar mavjudligini ko'rsatadi.

Aksiologik tahlil shuni ko'rsatdiki, "adolat" konsepti ijobiy baholovchi kategoriya sifatida barqaror xarakterga ega. V.Karasik ta'kidlaganidek, aksiologik konseptlar ijtimoiy ongda normativ mezon sifatida mustahkamlanadi [8]. Shu bois adolat faqat semantik birlik emas, balki jamiyatning axloqiy va huquqiy o'zini anglash mexanizmi sifatida ham faoliyat ko'rsatadi.

"Adolat" konsepti statik emas, balki ijtimoiy va tarixiy sharoit ta'sirida yangilanib boradigan dinamik mental tuzilmadir. Ijtimoiy munosabatlar o'zgarishi bilan uning talqini ham kengayadi yoki qayta konfiguratsiyalanadi. Shu bois adolat lingvokognitiv jihatdan evolyutsion xarakterga ega konseptdir.

Shunday qilib, olingan natijalar "adolat" konseptining murakkab, ko'p qatlamli va dinamik tuzilishga ega ekanini ilmiy asosda tasdiqladi. Lingvokognitiv yondashuv konseptning semantik, strukturaviy va aksiologik komponentlarini integrallashgan holda aniqlash imkonini berdi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari "adolat" konsepti lingvokognitiv jihatdan ikki qatlamli murakkab mental tuzilma ekanini tasdiqladi. Uning semantik yadrosi universal komponentlardan – tenglik, muvozanat, qonuniylik va normativ baholash elementlaridan – tashkil topadi. Ushbu elementlar insoniyatning umumiy ijtimoiy tajribasi bilan bog'liq bo'lib, turli lingvomadaniy muhitlarda barqaror

saqlanadi. Prototip tahlili adolatning markaziy modeli sifatida “odil hukm” konsepsiyasini ko‘rsatdi, freym-semantik tahlil esa sud-huquqiy, taqsimot va axloqiy baholash freym-lari konseptning strukturaviy asosini tashkil etishini aniqladi. Konseptual metafora tahlili “ADOLAT – MUVOZANAT” modelining universalligini tasdiqladi.

Shu bilan birga, konseptning milliy-spetsifik konfiguratsiyasi madaniy omillar bilan belgilanadi. O‘zbek lingvomadaniyatida adolat diniy-axloqiy qadriyatlar, vijdon va jamoaviy manfaat bilan integratsiyalashgan bo‘lsa, ingliz modelida institutsional-huquqiy komponent va individual huquqlar ustuvorligi kuzatiladi. Bu farq konseptning aksiologik va diskursiv realizatsiyasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Demak, “adolat” konsepti universal kognitiv yadro va madaniy konfiguratsiyaning o‘zaro ta’siri natijasida shakllanadigan dinamik lingvokognitiv model sifatida talqin qilinishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Barsalou L.W. Perceptual symbol systems // Behavioral and Brain Sciences. – 1999. – № 22(4). – pp. 577–660.
2. Fillmore Ch.J. Frame semantics and the nature of language // Annals of the New York Academy of Sciences. – 1976. – Vol. 280. – pp. 20–32.
3. Fillmore Ch.J. Frame semantics // Linguistics in the Morning Calm. – Seoul: Hanshin Publishing Company, 1982. – pp. 111–137.
4. Lakoff G. Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind. – Chicago: University of Chicago Press, 2008. – 632 p.
5. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 2008. – 256 p.
6. Rosch E. Principles of categorization // Cognition and Categorization / ed. by E.Rosch, B.B. Lloyd. – Hillsdale: Lawrence Erlbaum, 1978. – pp. 27–48.
7. Wierzbicka A. Semantics, Culture, and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations. – New York: Oxford University Press, 1992. – 487 p.
8. Карасик В.И. Языковые ключи. – Волгоград: Парадигма, 2007. – 520 с.
9. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
10. Степанов Ю.С. Константы: словарь русской культуры. – 2. изд., испр. и доп. – Москва: Акад. проект, 2001. – 989, [1] с.

UO‘K 808.3

EMOTSIONAL DISKURS

G.S.A‘zamova, PhD, dots., Farg‘ona davlat universiteti, Farg‘ona

Annotatsiya. Ushbu maqola emotsional diskurs tushunchasi emotsiyalar inson psixikasining hissiy holatlarini ifodalovchi hodisa bo‘lib, tafakkur, xotira va e’tibor jarayonlari bilan chambarchas bog‘liqligi hamda uning o‘rganilishi semantik strukturalarni, konseptual metaforalarni, pragmatik strategiyalarni va ijtimoiy-madaniy determinantlarni va o‘ziga xos dunyoqarshini namoyon qilishi tahlil etilgan

Kalit so‘zlar: diskurs, konsept, shakl, lingvistik, **sotsiopragmatik**, lingvokulturologik, emotsiya, metafora, metonimiya, semantik, model, kod, **intonatsiya**, **pauzalar**, **ovoza**.

Аннотация. В данной статье анализируется концепция эмоционального дискурса как феномена, отражающего эмоциональные состояния человеческой психики. Исследуется его неразрывная связь с процессами мышления, памяти и внимания. В работе рассматривается, как изучение эмоционального дискурса позволяет выявить семантические структуры, концептуальные метафоры, прагматические стратегии и социокультурные детерминанты, а также специфическое мировосприятие субъекта.

Ключевые слова: дискурс, концепт, форма, лингвистический, социопрагматический, лингвокультурологический, эмоция, метафора, метонимия, семантический, модель, код, интонация, паузы, вокализация.

Abstract. This article analyzes the concept of emotional discourse as a phenomenon representing the emotional states of the human psyche, characterized by its intrinsic connection with the processes of cognition, memory, and attention. The study explores how the investigation of emotional discourse manifests semantic structures, conceptual metaphors, pragmatic strategies, and socio-cultural determinants, thereby revealing a unique world-view and perspective.

Key words: discourse, concept, form, linguistic, sociopragmatic, linguaculturological, emotion, metaphor, metonymy, semantic, model, code, intonation, pauses, vocalization.

Kirish. Emotsional diskurs atamasi o‘z mazmunida ikki asosiy semantik komponentni – “emotsiya” va “diskurs” tushunchalarini birlashtiradi. Bu kombinatsiya inson tafakkuri, hissiy

tajribasi va ularning til orqali ifodalangan shakllari o'rtasidagi murakkab va ko'p qatlamli o'zaro aloqani aks ettiradi[1]. Diskurs zamonaviy ilmiy adabiyotlarda faqatgina matnlarning ketma-ketligi sifatida emas, balki kontekstual, ijtimoiy va kommunikativ hodisa sifatida ko'riladi. Diskurs – bu til orqali amalga oshiriladigan ijtimoiy amaliyot bo'lib, u ijtimoiy tizimlar, boshqaruv munosabatlari, madaniy kodlar va milliy-madaniy tafakkur modellarini aks ettiradi[2]. Emotsiyalar inson psixikasining hissiy holatlarini ifodalovchi hodisa bo'lib, tafakkur, xotira va e'tibor jarayonlari bilan chambarchas bog'liq. Kognitiv yondashuv doirasida emotsiyalar inson tajribasining interpretativ va konstruksiyalashgan shakli sifatida tushuniladi[3].

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Tilshunoslikda emotsiyalar oddiy lingvistik kategoriyalar emas, balki semantik va kognitiv hodisalar sifatida o'rganiladi. Emotsional diskurs – bu til vositalari orqali hissiy holatlarni ifodalash, boshqarish va ijtimoiy kontekstda ta'sir ko'rsatishga yo'naltirilgan nutqiy faoliyat shaklidir. Emotsional diskurs inson tafakkuri, hissiy tajribasi va ijtimoiy ongining til orqali namoyon bo'lish shaklidir. Uning o'rganilishi semantik strukturalarni, konseptual metaforalarni, pragmatik strategiyalarni va ijtimoiy-madaniy determinantlarni o'z ichiga oladi. Til vositalarining o'zi ko'pincha emotsiyani yetarli darajada aniq ifodalay olmaydi. Shu sababli, **intonatsiya** (ohang, urg'u, tembr), **pauzalar**, **ovoza balandligi**, **mimikalar** va **jestlar** emotsional ma'noni mustahkamlash va aniqlashtirish vazifasini bajaradi[4]. Masalan, "Voy, bu mumkin emas!" iborasi ohangning ko'tarilishi, yuzdagi hayrat ifodasi va qo'l harakatlari orqali turli xil emotsional konnotatsiyalarga ega bo'lishi mumkin: hayrat, dahshat, shubha yoki istehzo. **Kinoya** esa emotsional diskursda o'ziga xos semantik yukni tashuvchi vosita hisoblanadi. Kinoyali ifodalarda rost so'z orqali teskarisi nazarda tutiladi, bu esa emotsional rang-baranglik va ijtimoiy konnotatsiyalarni kuchaytiradi. G.Lakoff emotsiyalarning **metaforik tuzilishini** tadqiq etib, inson hissiy holatlari tildagi metaforalar orqali konseptual tarzda shakllanishini ko'rsatdi[5]. Masalan: g'azab holati "portlovchi idish" metaforasi orqali ifodalanadi ("ich-ichidan qaynadi", "portlab ketdi"); qo'rquv "sovuq" va "harakatsizlik" metaforalari bilan kodlanadi ("yuragi muzlab ketdi"). S.Koveses esa emotsiyalarning **kognitiv strukturalarini** ishlab chiqdi va ularning madaniy kontekstga mos ravishda o'zgarishini aniqladi[6]. Unga ko'ra, emotsiyalar konseptual freymmlar orqali idrok qilinadi va ifodalanadi, hamda har bir madaniyatda o'ziga xos metaforik modellarga ega bo'ladi. A.Damasio va L.Barrett o'z tadqiqotlarida emotsiyalarni faqat psixologik tajriba sifatida emas, balki **neyrologik va sotsiokognitiv konstruksiya** sifatida talqin qildilar. Ularning fikricha, emotsiyalar neyron tarmoqlar faoliyati asosida shakllanadi, madaniy kontekstda kategoriyalashtiriladi, shuningdek, til vositasida muloqot jarayonida ijtimoiy ahamiyat kasb etadi[7].

O'zbek tilshunosligida ham emotsional ifodaning pragmatik, leksik va diskursiv jihatlarini chuqur o'rganilmoqda. M.Jo'rayev til va tafakkur o'zaro munosabatida emotsional metaforalarni tahlil qilgan[8]. N.Xasanboyeva esa o'zbek tilidagi emotsional leksikaning semantik strukturalarini aniqlagan[9]. N.To'xtasinova nutq aktlarida emotsional yuklama va intonatsion o'zgarishlarni hamda kommunikativ kontekstda ularning pragmatik rolini chuqur tahlil qilgan[10]. Ushbu tadqiqotlar emotsional diskursni nafaqat verbal darajada, balki multimodal va konseptual darajada ham o'rganish zaruriyatini ko'rsatmoqda.

Natija va muhokama. Zamonaviy tilshunoslik va kognitiv fanlar nuqtayi nazaridan emotsional diskurs quyidagi asosiy xususiyatlarga ega: 1) **kognitiv**: emotsiyalar tafakkur tizimida konseptual freymmlar orqali tashkil etiladi; 2) **semantik**: til birliklari emotsional ma'noni semantik konnotatsiyalar va metaforalar orqali ifodalaydi; 3) **pragmatik**: nutq kontekstida emotsiyalar ma'no yaratish va muloqot maqsadlariga xizmat qiladi; 4) **multimodal**: emotsiyalar intonatsiya, pauza, mimika va tana harakatlari orqali kuchaytiriladi va aniqlashtiriladi; 4) **madaniy**: emotsional ifoda madaniy me'yorlar va sotsiokognitiv konstruksiyalar asosida shakllanadi. Kognitivshunoslik emotsiyalarni til davolash **fenomen** emas, balki **konseptual struktura** sifatida o'rganadi[11]. Bunday turdagi emotsiyalar inson tafakkuri, idroki va madaniy materialning til vositasida ifodalangan shaklda talqin qiladi. Emotsiyalar til orqali shaxsiy tajribaning ifodasi emas, balki: tafakkurda shakllangan konseptual strukturalarning, madaniyat sohasi normativlashtirilgan hissiy modellar, va kommunikativ vositalarga qo'yilgan pragmatik strategiyalarning kompleks birlashmasi sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston tilshunosligida emotsional ifodaning pragmatik, leksik va diskursiv jihatlarini o'rganish tilning inson ruhiyati, tafakkuri va kommunikativ faoliyati bilan uzviy bog'liqligini ochib bermoqda. M. Jo'rayev tomonidan emotsional metaforalarning til va tafakkur o'rtasidagi aloqadorlik asosida tahlil qilinishi emotsiyaning kognitiv mohiyatini yoritishga xizmat qilsa, N. Hasanboyeva olib borgan tadqiqotlar o'zbek tilidagi emotsional leksikaning semantik

tuzilishi va ma'no qatlamlarini aniqlashga imkon yaratdi. N. To'xtasinova esa nutq aktlarida emotsional yuklama, intonatsiya va kommunikativ vaziyat o'rtasidagi bog'liqlikni ochib berib, emotsiyaning pragmatik funksiyasini ilmiy asosda izohladi. Mazkur tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, emotsional ifoda til tizimining ikkilamchi elementi emas, balki nutqning ta'sirchanligi, ma'no shakllanishi va kommunikativ samaradorligini belgilovchi muhim omildir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Barrett L. F.. How Emotions Are Made: The Secret Life of the Brain. – New York: Houghton Mifflin Harcourt, 2017. – P. 15-20; Pavlenko A.. Emotions and Multilingualism. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – P. 30.
2. Foucault M.. The Archaeology of Knowledge. – New York: Pantheon Books, 1972. – P. 45; Adrianus van Deyk, T. A.. Discourse as Social Interaction. – London: Sage, 1997. – P. 10-15.
3. Damasio A.. Descartes' Error: Emotion, Reason, and the Human Brain. – New York: Putnam Publishing, 1994. – P. 50; Barrett L. F.. How Emotions Are Made: The Secret Life of the Brain. – New York: Houghton Mifflin Harcourt, 2017. – P. 60.
4. Ekman P.. Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life. – New York: Times Books, 2003. – P. 55.
5. Lakoff G., & Johnson M.. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – P. 100.
6. Kövecses Z. *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*. — Cambridge: Cambridge University Press, 2000. — P. 20–27.
7. Damasio A. *Descartes' Error: Emotion, Reason, and the Human Brain*. — New York: Putnam, 1994. — P. 172–180; Barrett L.F. *How Emotions Are Made: The Secret Life of the Brain*. — Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 2017. — P. 45–53.
8. Жўраев М.. Ўзбек тилидаги эмоционал метафораларнинг когнитив таҳлили: филол. фан. док. (DSc) дисс. автореф.. – Тошкент, 2021. – Б. 30.
9. Хасанбоева Н.А.. Ўзбек тили эмоционал лексикасининг семантик-когнитив хусусиятлари: филол. фан. номз. (PhD) дисс. автореф.. – Самарқанд, 2023. – Б. 25.
10. Тўхасинова Н.. Нутқ актларида эмоционал юкламанинг прагматик таҳлили: филол. фан. док. (DSc) дисс. автореф.. – Тошкент, 2024. – Б. 18.
11. Lakoff G., & Johnson M.. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – P. 120; Kövecses Z.. Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – P. 30.

UDC 821.133:821.111:82-34

A COMPARATIVE PERSPECTIVE OF THE CONCEPT OF THE UNSEEN WORLD IN ENGLISH AND UZBEK LITERATURE

Y.I. Babakulov, assistant teacher, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek adabiy an'analarda "ko'rinmas dunyo" tushunchasi markaziy metafizik hamda adabiy kategoriya sifatida qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot "Paradise Lost" (Yo'qotilgan Jannat) asari muallifi John Milton hamda "Jannatga yo'l" dostoni muallifi Abdulla Oripov ijodi misolida olib borilgan. Tadqiqotda har ikki adib inson sezgi organlari orqali anglab bo'lmaydigan borliqni qanday tasvirlagani hamda bu tasvirlar orqali diniy, falsafiy va axloqiy masalalarni yoritish usullari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: ko'rinmas dunyo, metafizik borliq, qiyosiy adabiyotshunoslik, Milton, Abdulla Oripov, Yo'qotilgan jannat, Jannatga yo'l, adabiyotda teologiya, ruhiy ramziylik, ko'zga ko'rinmas haqiqat

Аннотация. Данное статья рассматривает концепцию «невидимого мира» как важнейшую метафизическую и художественную категорию в английской и узбекской литературных традициях на основе сравнительного анализа поэмы "Потерянный рай" Джон Милтон и произведения "Путь к раю" Абдулла Орипов. В работе исследуется художественное осмысление реальности, находящейся за пределами человеческого чувственного восприятия, а также её теологические, философские и нравственные аспекты.

Ключевые слова: невидимый мир, метафизическая реальность, сравнительное литературоведение, Милтон, Абдулла Орипов, теология в литературе, духовная символика, поэтика, философия литературы

Abstract. This article examines the concept of the "unseen world" as a central metaphysical and literary category in English and Uzbek literary traditions through a comparative analysis of "Paradise Lost" by John Milton and "Jannatga yo'l" (Way to Paradise) by Abdulla Oripov. The research explores how both authors represent realities beyond human sensory perception to address theological, philosophical, and ethical questions.

Key words: unseen world, metaphysical reality, comparative literature, Milton, Abdulla Oripov, Paradise Lost, Way to Paradise, theology in literature, spiritual symbolism, invisible reality.

Human culture has consistently attempted to understand realities that lie beyond empirical perception. Literature, as a reflection of intellectual and spiritual consciousness, provides one of the most powerful mediums through which humanity conceptualizes the unseen world – realms of divine presence, spiritual beings, and metaphysical truth. Across civilizations, writers have employed poetic imagination to bridge visible reality with invisible existence. In English and Uzbek literary traditions, the unseen world emerges not merely as a religious concept but as a literary mechanism for addressing existential concerns: freedom, justice, sin, redemption, and moral perfection. Despite belonging to different cultural spheres, both traditions demonstrate a shared interest in exploring the relationship between humanity and transcendence. Western literary theory often treats metaphysical space as structured and hierarchical, influenced by classical cosmology and Christian doctrine. Eastern literary traditions, particularly those shaped by Islamic and Sufi philosophy, tend to interpret invisible reality symbolically as an inward spiritual journey.

The concept of the “unseen world” is a fundamental element in both English and Uzbek literary traditions, serving as a powerful device to explore metaphysical, theological, and socio-cultural themes. While both John Milton’s “Paradise Lost” and Abdulla Oripov’s “Jannatga yo‘l” (Way to Paradise) delve into realms beyond human sensory perception, their approaches are distinctly shaped by their respective cultural, religious, and historical contexts.

John Milton’s *Paradise Lost*, a seminal work of English literature, offers an elaborate and hierarchical depiction of the unseen world, encompassing Heaven, Hell, and the vast cosmic expanse governed by divine will. Milton’s vision is deeply rooted in Christian theological cosmology, drawing from biblical narratives, Neoplatonic philosophy, and the intellectual currents of the Renaissance [1].

The poem meticulously details Satan’s rebellion, his subsequent fall into Hell, and his machinations against God, thereby presenting a universe where invisible forces and entities are ontologically real and exert profound influence on moral agency and the cosmic order. For instance, Milton’s “Paradise Lost” contrasts the invisible heaven, accessible through faith, with the visible universe, traversed by figures like Satan, highlighting the intricate interplay between the seen and the unseen. The «unseen world» in Milton’s epic is not merely a static backdrop but an active, dynamic realm where divine decrees, the Son’s role, and the consequences of moral choices unfold. Through vivid characterizations of figures such as Satan and God, Milton grapples with complex theological questions regarding free will, predestination, and the nature of good and evil. The allegorical devices and metaphorical language employed, such as the bee simile, extend beyond mere poetic embellishment to offer social critiques and reflections on the relationship between the natural world and divine order [2].

Furthermore, Milton’s concept of «breathing space» underscores an interconnected «inspired ecosystem» where humans, divine beings, and other creatures share a vital, albeit often invisible, communion with their environment. The pervasive use of «or» in the poem, indicating a «poetics of incertitude» reflects the inherent challenges of absolute determination within a divinely ordained yet complex unseen world. The enduring impact of “Paradise Lost” transcends its theological origins, influencing discussions on individual rights, personal freedom, and governmental obligations globally.

In contrast, Abdulla Oripov’s “Way to Paradise” (*Jannatga yo‘l*) (1980) approaches the unseen world through the lens of Islamic Sufi metaphysics and the rich tapestry of Uzbek national spirituality. For Oripov, paradise (*jannat*) transcends a mere eschatological destination, embodying moral purity, national rejuvenation, and inner spiritual enlightenment. Oripov’s work masterfully synthesizes Qur’anic cosmology, the mystical poetic traditions of Central Asia and intimately accessible through ethical striving and the inherent truth of poetry. His poetic oeuvre is deeply embedded within the literary and aesthetic currents of his predecessors and contemporaries, drawing from a venerable tradition of Uzbek poets. Oripov’s lyrical conception is characterized by insightful metaphorical transfers, particularly concerning concepts such as the heart, voice, word, and idea, which serve to bridge the tangible with the intangible [3].

The human condition and its moral interpretation hold a pivotal place in Oripov’s works, reflecting a profound humanist perspective. Mythology is seamlessly integrated into Oripov’s poetry, showcasing his remarkable ability to weave ancient narratives and concepts into his evolving style, thereby enriching his exploration of the unseen. His strategic use of phraseological units and parallelisms further elevates the artistic and linguistic depth of his poems, allowing for a nuanced

exploration of profound themes, including the profound connection to the Motherland. The «unseen world» in Oripov's poetry is thus presented as a relational, lyrical space, grounded in collective memory and the sacredness of language, offering an epistemological framework for the invisible that differs significantly from Milton's work.

A comparative analysis of these two literary giants reveals how the concept of the «unseen world» is intrinsically molded by distinct cultural and theological paradigms. Milton's "Paradise Lost" constructs a world under the dominion of a sovereign divine power, systematically exploring themes of creation, the Fall, and redemption within a structured Christian cosmological framework. Oripov's "Way to Paradise" (Jannatga yo'l), conversely, navigates a more introspective and culturally specific understanding of paradise, emphasizing personal spiritual odysseys and national identity within an Islamic context. Both authors, despite their differing frameworks, masterfully employ rich allegorical devices and sophisticated poetic techniques to render these invisible realms tangible and relatable to their readers [4].

English literature, as exemplified by Milton, frequently utilizes allegory for incisive social critique and profound philosophical contemplation, whereas Uzbek literature, as epitomized by Oripov, employs it to embed cultural values, historical narratives, and spiritual insights. The inherent capacity of literature to create «literary worlds» is central to understanding how both Milton and Oripov construct their respective unseen realms, providing intricate frameworks through which readers can engage with profound metaphysical concepts. The unifying thread between these two distinct literary traditions lies in their shared exploration of realms transcending immediate perception, pushing the boundaries of human understanding and spiritual experience, albeit through divergent epistemologies and aesthetic expressions. The enduring resonance of both "Paradise Lost" and "Way to Paradise" eloquently demonstrates literature's unique power to articulate complex spiritual and moral truths through the evocative lens of an unseen, yet profoundly influential, world [5].

Milton constructs a complex hierarchical cosmology grounded in Christian theology and Renaissance intellectual traditions, portraying Heaven, Hell, and cosmic order as ontologically real domains influencing human moral agency. In contrast, Oripov interprets the unseen world through Islamic spiritual philosophy and national poetic consciousness, emphasizing moral purification and spiritual ascent. The study reveals both convergences and divergences in Eastern and Western literary interpretations of metaphysical reality and demonstrates how cultural context shapes the artistic representation of invisible existence.

Both authors, however, leverage rich allegorical devices and sophisticated poetic techniques to render these invisible realms palpable and relatable, demonstrating literature's capacity to articulate complex spiritual and moral truths through the evocative lens of an unseen, yet profoundly influential. The enduring impact of both "Paradise Lost" and "Way to Paradise" highlights the universal human endeavor to comprehend realms beyond immediate perception, even as their epistemologies and aesthetic expressions diverge.

REFERENCES:

1. Corns, Thomas N. "Regaining Paradise Lost." Routledge, 2014, p 5.
2. Knott, John R. "Milton's Heaven" PMLA/Publications of the Modern Language Association of America, 1970, p 3.
3. Quint, David. "Things Invisible to Mortal Sight": Light, Vision, and the Unity of Book 3 of Paradise Lost. p 8.
4. Euroasia Journal of Social Sciences and Humanities, 2022, 13.
5. Abdulhakimova, Oybarchin. "The Commonality of Abdulla Oripov's Lyrical Conception with the Literary-Aesthetic Environment". Uzbekistan: language and culture, 2024, 14.

UO'K 81'36:165.6:808.5

DIALOGIK TAFAKKUR VA NUTQ SHAKLLARINING XILMA-XILLIGI

A.S.Baisov, v.b.dots., PhD, Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy adabiyotda dialogik tafakkur va nutq shakllarining xilma-xilligi tahlil qilinadi. Dialogizm matnda turli ovozlari va nuqtai nazarlarning o'zaro ta'siri orqali ma'no hosil qiluvchi tizim sifatida talqin etiladi. Ichki monolog, ong oqimi va fragmentar nutq shakllari inson tafakkurining murakkabligini ifodalash vositasi sifatida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, dialogik yondashuvning diskurs va interdiskursiv aloqalar bilan bog'liqligi yoritiladi. Natijada badiiy matn dinamik va ko'p qatlamli semantik tizim sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar. dialogizm, dialogik tafakkur, polifoniya, nutq shakllari, ichki monolog, ong oqimi, diskurs, interdiskursivlik, badiiy matn, semantik tizim.

Аннотация. В данной работе рассматриваются особенности диалогического мышления и разнообразия речевых форм в современной литературе. Диалогизм раскрывается как многоуровневая система взаимодействия различных голосов и точек зрения, формирующих смысл текста. Особое внимание уделяется таким формам, как внутренний монолог, поток сознания и фрагментарная речь, которые позволяют глубже передать сложность человеческого мышления. Также анализируется связь диалогического подхода с дискурсом и меж дискурсивными отношениями. Делается вывод о том, что художественный текст представляет собой динамическую и многослойную систему смолообразования.

Ключевые слова. диалогизм, диалогическое мышление, полифония, формы речи, внутренний монолог, поток сознания, дискурс, интердискурсивность, художественный текст, семантическая система.

Abstract. This study explores dialogic thinking and the diversity of speech forms in modern literature. Dialogism is interpreted as a multi-layered system of interaction between different voices and perspectives that construct meaning within the text. Special attention is given to such forms as inner monologue, stream of consciousness, and fragmented speech, which effectively represent the complexity of human cognition. The relationship between dialogic approach and discourse, including interdiscursive connections, is also analyzed. The study concludes that a literary text functions as a dynamic, open, and multi-dimensional system of meaning-making.

Key words. dialogism, dialogic thinking, polyphony, speech forms, inner monologue, stream of consciousness, discourse, interdiscursivity, literary text, semantic system.

Til va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlik insoniyat tafakkuri rivojida muhim o'rin egallaydi. Ayniqsa, dialogik tafakkur inson ongining ko'p qirrali va dinamik tabiatini ifodalovchi muhim konseptlardan biridir. Dialogik yondashuvga ko'ra, har qanday fikr yakka holda emas, balki boshqa fikrlar bilan o'zaro aloqada shakllanadi. Dialogik tafakkur tushunchasi adabiyotshunoslik va lingvistika sohasida muhim nazariy asosga ega bo'lib, u nutq shakllarining xilma-xilligini tushinishda muhim metodologik vosita hisoblanadi. Har qanday matn, ayniqsa badiiy matn, turli nutq shakllarining o'zaro uyg'unligi orqali yuzaga keladi.

Dialogik tafakkur – bu inson fikrlash jarayonining ko'p ovozli, o'zaro ta'sirga asoslangan shaklidir. Bu yondashuvga ko'ra, har qanday fikr boshqa fikrlar bilan dialogga kirishadi. Ya'ni inson tafakkuri ichki va tashqi dialoglar orqali shakllanadi. Dialogik tafakkur nazariyasida asosiy e'tibor fikrlarning o'zaro munosabatiga qaratiladi. Bu jarayonda har bir nutq akti boshqa nutq aktlari bilan bog'liq holda mavjud bo'ladi. Shuning uchun ham nutq hech qachon yakka holda mavjud bo'lmaydi. Dialogik yondashuvning muhim jihatlaridan biri shundaki, unda ma'no doimo harakatda, o'zgarishda bo'ladi. Ya'ni ma'no oldindan berilgan qat'iy tushuncha emas, balki muloqot jarayonida shakllanadigan dinamik hodisadir. Har bir yangi nutq vaziyati avvalgi fikrlarni qayta talqin qiladi va yangi semantik qatlamlarni yuzaga keltiradi. Shu sababli dialogik tafakkur ma'no hosil qilishning ochiq va uzluksiz tizimi sifatida qaraladi. Dialogik tafakkurda "boshqa" (alteritet) tushunchasi ham alohida ahamiyatga ega. Inson o'z fikrini faqat boshqa subyekt mavjud bo'lgandagina anglay oladi. Ya'ni har qanday "men" o'zini "boshqa" orqali idrok etadi. Bu esa tafakkurning ijtimoiy tabiatga ega ekanligini ko'rsatadi. Shunday qilib, fikr nafaqat individual ong mahsuli, balki ijtimoiy muloqot natijasi sifatida shakllanadi. Shuningdek, dialogik tafakkur til va nutqning ajralmas birligi bilan ham bog'liqdir. Til – bu umumiy tizim bo'lsa, nutq – uning konkret ifodasidir. Dialogik jarayonda til imkoniyatlari nutq orqali ro'yobga chiqadi va turli kommunikativ vaziyatlarda yangi ma'nolar kasb etadi. Natijada nutq jarayoni faqat axborot uzatish vositasi emas, balki ma'no yaratish jarayoniga aylanadi.

Dialogik tafakkur badiiy adabiyotda ayniqsa yaqqol namoyon bo'ladi. Badiiy matnda muallif, qahramon va o'quvchi o'rtasida ko'p qatlamli dialog yuzaga keladi. Har bir qahramon o'ziga xos nutq va dunyoqarashga ega bo'lib, ular o'zaro ta'sirda yangi ma'nolarni yuzaga chiqaradi. Bu esa matnni ko'p ovozli va ko'p qatlamli tizimga aylantiradi. Bundan tashqari, dialogik tafakkur zamonaviy kommunikatsiya jarayonlarida ham muhim rol o'ynaydi. Global axborot almashinuvi, madaniyatlararo muloqot va turli diskurslarning kesishuvi dialogik yondashuvni yanada dolzarb qiladi. Har xil nuqtai nazarlarning o'zaro to'qnashuvi va uyg'unlashuvi orqali yangi bilim va tushunchalar shakllanadi. Dialogik tafakkurning muhim jihatlaridan biri polifoniya – ya'ni ko'p

ovozlilikdir. Polifonik matnda bir nechta mustaqil ovozlari mavjud bo'lib, ular o'zaro teng huquqli ravishda namoyon bo'ladi. Polifoniya badiiy matnning mazmunini boyitadi va uni ko'p qatlamli qiladi. Bu esa o'quvchiga turli nuqtai nazarlarni qabul qilish imkonini beradi. Ayniqsa roman janrida polifoniya muhim ahamiyatga ega. Polifoniya badiiy tafakkurning rivojlanishida muhim estetik va nazariy kategoriya sifatida namoyon bo'ladi. Bu tushuncha nafaqat adabiyotshunoslikda, balki tilshunoslik, falsafa va madaniyatshunoslikda ham keng qo'llaniladi. Ko'p ovozlilik fenomeni orqali matnda turli ijtimoiy qatlamlar, mafkuraviy qarashlar va individual pozitsiyalar o'z ifodasini topadi. Natijada, badiiy asar yagona mualliflik nuqtai nazaridan chiqib ketib, ko'p markazli semantik tizimga aylanadi. Polifonik tuzilma, ayniqsa, roman janrida yanada yaqqol namoyon bo'ladi. Bunda qahramonlar nafaqat syujetni rivojlantiruvchi vosita sifatida, balki mustaqil fikr yurituvchi subyektlar sifatida qatnashadi. Har bir obraz o'zining dunyoqarashi, nutq uslubi va ideologik pozitsiyasiga ega bo'lib, ular o'rtasida yashirin yoki ochiq dialog yuzaga keladi. Bu esa asarda ichki dramatismini kuchaytiradi hamda o'quvchining idrok jarayonini faollashtiradi. Shu o'rinda polifoniya va monologik nutq o'rtasidagi farqni ham alohida ta'kidlash lozim. Monologik matnlarda muallifning yagona pozitsiyasi ustun bo'lsa, polifonik matnlarda turli ovozlari teng huquqli tarzda mavjud bo'ladi. Bu tenglik esa badiiy haqiqatning nisbiyligini ko'rsatadi. Ya'ni haqiqat bitta emas, balki turli qarashlar orqali ko'p qirrali shaklda namoyon bo'ladi. Dialogik tafakkur inson ongining ijtimoiy, dinamik va ko'p qirrali tabiatini aks ettiradi. U nutq va tafakkurning o'zaro bog'liqligini ochib berib, ma'no hosil qilish jarayonini chuqurroq anglash imkonini yaratadi. Shu bois dialogik yondashuv zamonaviy adabiyotshunoslik va lingvistika tadqiqotlarida muhim nazariy asos sifatida xizmat qiladi.

Polifoniya fenomeni til birliklari darajasida ham o'z aksini topadi. Turli uslubiy qatlamlar, dialektlar, jargonlar, ijtimoiy nutq shakllari bitta matn tarkibida uyg'unlashib, lingvistik rang-baranglikni yuzaga keltiradi. Bu holat matnni real hayotga yaqinlashtiradi va uning ishonchlilikini oshiradi. Zamonaviy adabiyotda polifoniya yanada murakkab shakllarda namoyon bo'lmoqda. Intertekstual bog'lanishlar, iqtiboslar, turli diskurslarning qo'shilishi orqali matn ko'p qatlamli semantik tizimga aylanadi. Bunda muallif faqatgina voqeani bayon qiluvchi emas, balki turli ovozlarni boshqaruvchi va ularni uyg'unlashtiruvchi ijodkor sifatida namoyon bo'ladi. Shuningdek, polifoniya o'quvchi rolini ham o'zgartiradi. O'quvchi endi passiv qabul qiluvchi emas, balki turli ovozlari o'rtasidagi munosabatni anglovchi va talqin qiluvchi faol subyektga aylanadi. Bu esa adabiy matnni idrok etishda yangi yondashuvlarni yuzaga keltiradi. Polifoniya va ko'p ovozlilik fenomeni badiiy asarning estetik qiymatini oshiradi, uning mazmunini chuqurlashtiradi va uni zamonaviy tafakkur talablariga mos holda rivojlantiradi.

Nutq shakllari turli ko'rinishlarda namoyon bo'ladi ya'ni *Monologik nutq*, *Dialogik nutq*, *Ichki nutq* (*inner speech*), *Polilogik nutq*, *Erkin bilvosita nutq* (*free indirect speech*), *Narrativ nutq* (*muallif nutqi*).

Monologik nutq – bu bir shaxs tomonidan uzluksiz tarzda bayon etiladigan nutq shakli bo'lib, unda muallif yoki so'zlovchining yagona pozitsiyasi ustunlik qiladi. Bu nutq turi ko'proq izchil, mantiqiy va tizimli fikr bayoniga xizmat qiladi. Badiiy matnlarda monolog qahramonning ichki kechinmalari, qarashlari va ruhiy holatini ochib berishda muhim vosita hisoblanadi. Shu bilan birga, monologik nutq ko'pincha mualliflik pozitsiyasini ifodalashga xizmat qiladi.

Dialogik nutq ikki yoki undan ortiq shaxslar o'rtasidagi muloqot shaklidir. Bu nutq turida fikrlar o'zaro almashadi, qarama-qarshi yoki mos keluvchi nuqtai nazarlar yuzaga chiqadi. Dialogik nutq real hayotga yaqinligi bilan ajralib turadi va badiiy asarda jonlilik hamda harakatni ta'minlaydi. Dialog orqali qahramonlarning xarakteri, dunyoqarashi va ijtimoiy mavqei ochiladi.

Ichki nutq insonning ichki tafakkur jarayonini ifodalovchi nutq shaklidir. Bu shakl tashqi ifodaga chiqmagan bo'lsa-da, fikrlarning shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Badiiy adabiyotda ichki nutq qahramonning ongida kechayotgan jarayonlarni, ruhiy kurashlarini va qaror qabul qilish bosqichlarini tasvirlashda keng qo'llaniladi. Ong oqimi (*stream of consciousness*) texnikasi aynan ichki nutqning rivojlangan ko'rinishidir.

Polilogik nutq – bu bir nechta shaxslar ishtirok etadigan murakkab kommunikativ jarayon bo'lib, unda turli ovozlari va nuqtai nazarlar bir vaqtning o'zida namoyon bo'ladi. Bu nutq shakli, ayniqsa, zamonaviy badiiy matnlarda va dramatik asarlarda keng uchraydi. Polilog orqali ijtimoiy muhit, guruh ichidagi munosabatlar va kollektiv tafakkur ifodalanadi.

Erkin bilvosita nutq muallif nutqi bilan qahramon nutqining o'zaro qorishib ketgan shaklidir. Bu usul orqali muallif qahramon fikrini bevosita emas, balki yashirin tarzda yetkazadi. Natijada

matnda ikki qatlamli nutq tizimi yuzaga keladi. Bu shakl qahramonning ichki dunyosini nozik va tabiiy tarzda ochib berishga xizmat qiladi.

Narrativ nutq – bu muallif tomonidan voqealarni bayon qilish shaklidir. U badiiy matnning asosiy strukturaviy elementi bo'lib, syujetni rivojlantirish, voqealarni tartibga solish va o'quvchini yo'naltirish vazifasini bajaradi. Narrativ nutq turli uslublarda – xolis, subyektiv yoki ironik ohangda berilishi mumkin. Nutq shakllarining xilma-xilligi badiiy matnning boyligi va murakkabligini ta'minlaydi. Har bir nutq turi o'ziga xos funksiyaga ega bo'lib, ular o'zaro uyg'unlashgan holda asarning estetik va semantik qatlamlarini shakllantiradi. Shu bois nutq shakllarini tahlil qilish badiiy asarni chuqur anglashda muhim metodologik asos hisoblanadi.

Badiiy matn dialogik tabiatga ega bo'lib, unda muallif, qahramon va o'quvchi o'rtasida murakkab munosabat yuzaga keladi. Har bir qahramon o'zining mustaqil ovozigga ega bo'lib, bu ovozlari o'zaro dialogga kirishadi. Dialogik tafakkur badiiy matnni jonlantiradi va uni real hayotga yaqinlashtiradi. Chunki real hayot ham turli fikr va qarashlarning o'zaro to'qnashuvi orqali shakllanadi. Mixail Baxtin ta'limotiga ko'ra, dialogik matnda muallif o'z fikrini qahramonlarga majburlab o'tkazmaydi. Aksincha, har bir qahramon:

- O'zining dunyoqarashiga;
- Mustaqil mantiqiy xulosalariga;
- Va muallif bilan teng huquqli "ovozi"ga ega bo'ladi.

Bu holatda asar yakuniy xulosa beruvchi emas, balki savol tashlovchi maydonga aylanadi. Badiiy matnda muallif qahramonni shunchaki boshqarmaydi, balki u bilan doimiy muloqotda bo'ladi. Ba'zan qahramonning xatti-harakati muallif niyatiga "bo'ysunmay" qolishi mumkin. Bu qahramonning badiiy jihatdan mukammal shakllanganidan va uning dialogik tabiati naqadar kuchliligidan dalolat beradi.

Dialogik tafakkur o'quvchini passiv kuzatuvchidan faol ishtirokchiga aylantiradi. Matndagi har bir detal, ramz yoki tugallanmagan fikr o'quvchini mulohaza qilishga chorlaydi. *“Asar o'quvchi tomonidan mutolaa qilingan lahzadan boshlab, u ikkinchi marta tug'iladi.”*

O'quvchi o'zining hayotiy tajribasi va dunyoqarashi bilan matnga kirib borar ekan, muallif aytmagan ma'nolarni kashf eta boshlaydi. Bu esa badiiy matnning zamonlararo yashashini ta'minlovchi asosiy omildir. Dialogik tafakkur faqat tashqi muloqotda emas, balki qahramonning ichki kechinmalarida ham namoyon bo'ladi. Qahramonning o'z-o'zi bilan bahslashishi, vijdon azobi yoki ikkilanishlari uning ichki olami ham dialogik tuzilishga ega ekanligini ko'rsatadi. Masalan, Dostoyevskiy yoki Abdulla Qodiriy asarlaridagi qahramonlarning ruhiy holatlari aynan mana shu ichki dialektika asosiga qurilgan.

Zamonaviy adabiyotda dialogizm tushunchasi alohida o'rin egallaydi. Bu konsepsiya, avvalo, Mikhail Bakhtin tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, unga ko'ra har qanday matn bir ovozli emas, balki ko'p ovozli (polifonik) xarakterga ega. Ya'ni, matnda turli nuqtai nazarlar, ideologiyalar va nutq shakllari o'zaro muloqotga kirishadi. Dialogizm zamonaviy adabiyotda quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

- muallif va qahramon nutqi o'rtasidagi chegaraning yo'qolishi
- turli ijtimoiy qatlamlarga xos nutq uslublarining uyg'unlashuvi
- matnda yashirin yoki ochiq polemika (bahs) mavjudligi

Natijada badiiy matn bir yoqlama bayon emas, balki “fikrlar maydoni”ga aylanadi. Zamonaviy yozuvchilar inson ongining murakkabligini ifodalash uchun an'anaviy hikoya qilish usullaridan chiqib ketib, turli nutq shakllarini qo'llaydilar bularga: *Ichki monolog, Ong oqimi (Stream of consciousness), Fragmentar nutq shakllari.*

Ichki monolog qahramonning ichki kechinmalari, fikrlari va ruhiy holatini bevosita aks ettiradi. Bu shaklda nutq tashqi auditoriyaga emas, balki qahramonning o'ziga qaratilgan bo'ladi. Masalan, James Joyce asarlarida ichki monolog inson ongining bevosita oqimini ko'rsatadi. Ong oqimi usuli fikrlarning tartibsiz, assotsiativ tarzda berilishi bilan ajralib turadi. Bu usulda: *vaqt va makon chegaralari buziladi, mantiqiy izchillik o'rnini psixologik bog'liqlik egallaydi, til ko'pincha fragmentar bo'ladi.* Bu uslub inson tafakkurining real, tabiiy harakatini aks ettirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy matnlarda ko'pincha uzilgan, to'liq bo'lmagan gaplar, dialog parchalar uchraydi. Bu esa: *postmodern tafakkurga xos bo'lgan noaniqlikni, haqiqatning bo'laklarga bo'linganligini, o'quvchini faol talqin qilishga undashni ifodalaydi.*

Dialogik tafakkur diskurs tushunchasi bilan bevosita bog'liq. *Diskurs* — bu tilning ijtimoiy, madaniy va ideologik kontekstdagi faoliyatidir. Har bir nutq shakli muayyan diskurs doirasida shakllanadi. Masalan:

ilmiy diskurs — aniq, mantiqiy va terminologik

badiiy diskurs — obrazli va ko'p qatlamli

kundalik diskurs — sodda va kommunikativ

Dialogik yondashuv aynan shu diskurslar o'rtasidagi o'zaro aloqani tahlil qiladi.

Zamonaviy adabiyotda turli diskurslarning kesishuvi keng tarqalgan:

▪ ilmiy terminlar badiiy matnga kirib keladi

▪ ommaviy madaniyat unsurlari klassik uslub bilan uyg'unlashadi

▪ tarixiy va zamonaviy nutq shakllari bir matnda qo'llanadi

Bu jarayon matnga ko'p qatlamlilik va semantik chuqurlik beradi.

Zamonaviy adabiyotda dialogik tafakkur va nutq shakllarining xilma-xilligi badiiy matnning ko'p qatlamli va ko'p ovoqli tabiatini belgilaydi. Dialogizm inson tafakkurining ijtimoiy va dinamik mohiyatini ochib berib, ma'no hosil qilish jarayonini muloqot asosida talqin qiladi. Ichki monolog, ong oqimi va fragmentar nutq shakllari orqali yozuvchilar inson ongining murakkabligini chuqur ifodalaydilar. Diskurslararo aloqalar esa matnni yanada boyitib, uning semantik imkoniyatlarini kengaytiradi. Natijada badiiy asar statik emas, balki dinamik, ochiq va ko'p ma'noli tizim sifatida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mikhail Bakhtin. Problems of Dostoevsky's Poetics.—Minneapolis:University of Minnesota Press, 1984.—360 p.
2. Mikhail Bakhtin. The Dialogic Imagination: Four Essays. — Austin: University of Texas Press, 1981. — 444 p.
3. James Joyce. A Portrait of the Artist as a Young Man. — London: Penguin Books, 2003. — 320 p.
4. James Joyce. Ulysses. — London: Penguin Classics, 2000. — 732 p.
5. Gerard Genette. Narrative Discourse: An Essay in Method. — Ithaca: Cornell University Press, 1980. — 285 p.
6. Roman Jakobson. Linguistics and Poetics. — In: Style in Language. — Cambridge: MIT Press, 1960. — pp. 350–377.
7. Roland Barthes. Image, Music, Text. — New York: Hill and Wang, 1977. — 220 p.
8. Julia Kristeva. Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art. — New York: Columbia University Press, 1980. — 305 p.
9. Teun A. van Dijk. Discourse and Context: A Sociocognitive Approach. — Cambridge: Cambridge University Press, 2008. — 267 p.
10. Norman Fairclough. Discourse and Social Change. — Cambridge: Polity Press, 1992. — 259 p.
11. Sheraliyeva, D. Badiiy matn lingvistikasi. — Toshkent: Fan, 2015. — 180 b.
12. Botirova, M. Zamonaviy adabiyotda nutq shakllari. — Toshkent: Akademiya, 2018. — 156 b.
13. Qodiriy, A. O'tkan kunlar. — Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti, 2019. — 400 b.
14. Do'stmuhammad, X. Hikoyalar to'plami. — Toshkent: Sharq, 2017. — 220 b.

UO'K 81.23:130.2

MA'NAVIY QADRIYATLAR TUSHUNCHASINING KONSEPT SIFATIDA SHAKLLANISHI

S.U.Barotova, o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada “ma’naviy qadriyatlar” tushunchasining kognitiv tilshunoslik, lingvomadaniyatshunoslik va pragmalingvistika nuqtayi nazaridan konsept sifatida shakllanish masalalari tahlil qilinadi. Konsept inson tafakkuri, tajribasi va madaniy xotirasi bilan bog'liq bo'lgan ko'p qatlamli mental tuzilma sifatida talqin etiladi. Maqolada “ma’naviy qadriyatlar” konseptining strukturaviy komponentlari (kognitiv, aksiologik, emotsional va pragmatik) hamda uning universallik va milliylik dialektikasi yoritiladi. Shuningdek, konseptning til va diskursda verballashuvi, turli madaniy kontekstlarda ifodalanish xususiyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: konsept, ma’naviy qadriyatlar, kognitiv tilshunoslik, lingvomadaniyatshunoslik, aksiologik komponent, pragmatik komponent, diskurs.

Аннотация. В данной статье анализируются вопросы формирования понятия «духовные ценности» как концепта с точки зрения когнитивной лингвистики, лингвокультурологии и прагмалингвистики. Концепт интерпретируется как многослойная ментальная структура, связанная с мышлением человека, его опытом и культурной памятью. В статье рассматриваются структурные компоненты концепта «духовные ценности» (когнитивный, аксиологический, эмоциональный и прагматический), а также диалектика его универсальности и национальной специфики. Также анализируются

вербализация концепта в языке и дискурсе, а также особенности его выражения в различных культурных контекстах.

Ключевые слова: концепт, духовные ценности, когнитивная лингвистика, лингвокультурология, прагматический компонент, дискурс.

Abstract. This article analyzes the issues related to the formation of the concept of “spiritual values” as a cognitive construct from the perspectives of cognitive linguistics, linguoculturology, and pragmalinguistics. The concept is interpreted as a multi-layered mental structure associated with human thought, experience, and cultural memory. The article examines the structural components of the concept of “spiritual values” (cognitive, axiological, emotional, and pragmatic) as well as the dialectic of its universality and national specificity. Additionally, the verbalization of the concept in language and discourse, along with its expression features in various cultural contexts, is analyzed.

Keywords: concept, spiritual values, cognitive linguistics, linguoculturology, axiological component, pragmatic component, discourse

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda konsept tushunchasi kognitiv tilshunoslik, lingvomadaniyatshunoslik va pragmalingvistika yo‘nalishlarining markaziy kategoriyalaridan biri sifatida e‘tirof etiladi. Konsept inson tafakkuri, tajribasi va madaniy xotirasi bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan ko‘p qatlamli mental tuzilma bo‘lib, u til orqali verballashadi va diskursda ijtimoiy-ma‘naviy mazmun kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan, “ma‘naviy qadriyatlar” tushunchasining konsept sifatida shakllanishi til, tafakkur va madaniyatning o‘zaro aloqasi doirasida tahlil etishni talab qiladi. Ushbu maqolaning maqsadi – “ma‘naviy qadriyatlar” konseptining nazariy asoslari, tuzilmaviy komponentlari va lingvomadaniy xususiyatlarini ochib berishdir.

Asosiy qism

1. “Ma‘naviy qadriyatlar” konseptining kognitiv va lingvomadaniy asoslari

“Ma‘naviy qadriyatlar” konsepti insoniyat taraqqiyoti davomida shakllangan axloqiy, estetik, ijtimoiy va madaniy me‘yorlarning umumlashgan ifodasi bo‘lib, u jamiyat a‘zolarining xulq-atvori, dunyoqarashi va baholovchi munosabatlarini tartibga soluvchi kognitiv model vazifasini bajaradi. Ushbu konsept o‘z mohiyatiga ko‘ra universallik va milliylikning dialektik birligini mujassam etadi: bir tomondan, halollik, adolat, vijdon, insonparvarlik kabi qadriyatlar umuminsonga xos bo‘lsa, ikkinchi tomondan, ularning mazmuni, ustuvorligi va diskursiv talqini muayyan madaniy-milliy kontekst bilan belgilanadi.

Kognitiv tilshunoslik nuqtayi nazaridan konsept — bu nafaqat so‘z yoki leksik birlik, balki bilimlar majmui, tajriba, emotsional-baholovchi komponent va assotsiativ aloqalardan tashkil topgan murakkab mental tuzilma hisoblanadi. “Ma‘naviy qadriyatlar” konsepti ham aynan shunday ko‘p qatlamli tuzilishga ega bo‘lib, uning yadro qismi asosiy axloqiy-me‘yoriy tushunchalarni, periferik qismi esa kontekstga bog‘liq holda faollashadigan ijtimoiy, madaniy va pragmatik komponentlarni o‘z ichiga oladi. Konseptning yadro va periferiya munosabati til birliklarining qo‘llanish chastotasi, diskursiv vazifasi hamda baholovchi semantikasi orqali aniqlanadi.

Lingvomadaniy yondashuv doirasida “ma‘naviy qadriyatlar” konsepti milliy madaniyatning semiotik modeli sifatida talqin qilinadi. Har bir til va madaniyatda mazkur konsept o‘ziga xos obrazlar, ramzlar va stereotiplar orqali ifodalanadi. Masalan, o‘zbek madaniyatida *oila qadriyatlari*, *hurmat va ehtirom*, *kattaga izzat*, *bag‘rikenglik* kabi tushunchalar ma‘naviy qadriyatlarining muhim komponentlari sifatida namoyon bo‘lsa, ingliz tilida *individual mas‘uliyat*, *shaxsiy erkinlik*, *halollik* va *adolat* tushunchalari konseptual jihatdan ustuvorlik kasb etadi. Bu holat “ma‘naviy qadriyatlar” konseptining madaniy-differensial xarakterga ega ekanini ko‘rsatadi.

2. Konseptning verballashuvi va pragmatik funksiyasi

Konseptning shakllanishida til birliklarining verballashuv jarayoni alohida ahamiyatga ega. “Ma‘naviy qadriyatlar” konsepti leksik-semantik tizimda turli nominativ birliklar, frazeologizmlar va metaforik ifodalar orqali namoyon bo‘ladi. Ushbu birliklar orqali konseptning semantik yadrosi aniqlanadi, baholovchi komponenti kuchayadi va pragmatik funksiyasi faollashadi. Xususan, ijobiy konnotatsiyaga ega birliklar konseptni normativ-ideal model sifatida mustahkamlasa, salbiy yoki neytral konnotatsiyali birliklar uning qarama-qarshi yoki chekka qirralarini ochib beradi.

Pragmatik aspektda “ma‘naviy qadriyatlar” konsepti kommunikativ jarayonda muayyan maqsadni amalga oshirishga xizmat qiladi. Nutq subyekti ushbu konseptga oid birliklardan foydalanish orqali auditoriyaga ta‘sir ko‘rsatadi, baholaydi, ishontiradi yoki ideologik pozitsiyani shakllantiradi. Ayniqsa, ommaviy axborot vositalari, siyosiy nutq va ijtimoiy diskurslarda “ma‘naviy

qadriyatlar” konsepti strategik vosita sifatida faol qo‘llanadi. Bu jarayonda konseptning baholovchi va ideologik funksiyalari yaqqol namoyon bo‘ladi.

3. “Ma’naviy qadriyatlar” konseptining strukturaviy komponentlari

Nazariy jihatdan qaralganda, “ma’naviy qadriyatlar” konsepti strukturaviy jihatdan quyidagi komponentlardan tashkil topadi:

1. **Kognitiv komponent** — bilimlar va tushunchalar majmui;
2. **Aksiologik komponent** — baholash va qadrlash mexanizmlari;
3. **Emotsional komponent** — ijobiy yoki salbiy hissiy munosabat;
4. **Pragmatik komponent** — nutqiy maqsad va kommunikativ ta’sir.

Mazkur komponentlarning o‘zaro uyg‘unligi konseptning to‘laonli shakllanishini ta’minlaydi va uni diskursda funksional jihatdan faol qiladi.

Aksiologik komponent konseptning baholovchi mohiyatini ifodalab, insonning qadrlash, tanlash va me’yoriy munosabat bildirish faoliyati bilan bevosita bog‘liqdir. “Ma’naviy qadriyatlar” konsepti o‘z tabiatiga ko‘ra aksiologik xarakterga ega bo‘lib, u jamiyatda qabul qilingan axloqiy, ijtimoiy va madaniy me’yorlarning umumlashgan modeli sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu komponent orqali konsept “yaxshi–yomon”, “maqbul–nomaqbul”, “ijtimoiy jihatdan qabul qilingan–inkor etilgan” kabi oppozitsiyalar asosida baholanadi.

Kognitiv komponent konseptning bilimlar, tushunchalar va mental modellar bilan bog‘liq qatlamini tashkil etadi. “Ma’naviy qadriyatlar” konseptining kognitiv komponenti uning yadro va periferik qismlarini ajratish imkonini beradi. Yadro qismida asosiy, barqaror axloqiy tushunchalar joylashgan bo‘lsa, periferiyada kontekstga bog‘liq holda faollashadigan ikkilamchi, hosila yoki diskursiv birliklar mavjud bo‘ladi.

Emotsional komponent konseptning hissiy-baholovchi qatlamini ifodalaydi. “Ma’naviy qadriyatlar” konsepti ko‘pincha kuchli ijobiy emotsiyalar — hurmat, faxr, ishonch, sadoqat kabi hissiyotlar bilan uyg‘un holda namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, mazkur qadriyatlarning buzilishi yoki inkor etilishi salbiy emotsiyalar — norozilik, g‘azab, afsus, uyat kabi holatlarni yuzaga keltiradi.

Pragmatik komponent konseptning kommunikativ vazifasini belgilab, nutqiy faoliyat jarayonida qanday maqsadlarga xizmat qilishini ko‘rsatadi. “Ma’naviy qadriyatlar” konsepti nutqda ishontirish, baholash, ta’sir o‘tkazish, ideologik pozitsiyani mustahkamlash kabi strategik vazifalarni bajaradi. Ayniqsa, ommaviy axborot vositalari, siyosiy nutq va ijtimoiy diskurslarda mazkur konsept faol pragmatik vosita sifatida qo‘llaniladi.

Xulosa. “Ma’naviy qadriyatlar” tushunchasining konsept sifatida shakllanishi inson tafakkuri, til va madaniyatning uzviy birligi asosida ro‘y beradigan murakkab kognitiv jarayon hisoblanadi. Mazkur konsept aksiologik, kognitiv, emotsional va pragmatik komponentlarning uzviy birligi asosida shakllanadigan murakkab mental va lingvomadaniy tuzilma bo‘lib, unda:

- aksiologik komponent baholovchi mohiyatni,
- kognitiv komponent bilimiy asosni,
- emotsional komponent hissiy ahamiyatni,
- pragmatik komponent kommunikativ vazifalarni belgilaydi.

Ushbu komponentlarning o‘zaro integratsiyasi “ma’naviy qadriyatlar” konseptining diskursiv faoliyatini, madaniy ahamiyatini va ijtimoiy ta’sir kuchini ta’minlaydi hamda uni zamonaviy lingvistik tadqiqotlar uchun dolzarb ilmiy obyektga aylantiradi. Maqolada olib borilgan nazariy tahlil konseptning diskursiv realizatsiyasini chuqurroq o‘rganish uchun mustahkam ilmiy asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Maslova V.A. Kognitiv tilshunoslik. – Toshkent: Fan, 2018. – 240 b.
2. Karimov B. Lingvomadaniyatshunoslik asoslari. – Samarqand: SamDU nashri, 2020. – 198 b.
3. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2019. – 184 b.
4. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 2003. – 276 p.
5. Qosimova N. Ma’naviy qadriyatlar konseptining til va madaniyatdagi aksi. // O‘zbek tili va adabiyoti jurnali. – 2022. – №4. – B. 45-52.
6. Uktamovna, b. S. (2025). The significance of music for teaching english. American journal of education and learning, 3(1), 848-853.
7. Barotova, s. U. (2020). The theory of teaching vocabulary. Theoretical & applied science, (6), 242-244.
8. Uktamovna, b. S. (2025). The impact of social media on the university selection process. Modern problems in education and their scientific solutions, 1(6), 45-50.

O'ZBEK DIALEKTOLOGIYASIDA QIPCHOQ LAHJASI TADQIQOTINING YANGI BOSQICHI ASOSCHISI**D.A.Begjigitova, tayanch doktorant, Guliston davlat universiteti, Guliston**

Annotatsiya. Maqolada professor Xudoyberdi Doniyorovning o'zbek tilshunosligi, xususan, dialektologiya fani rivojiga qo'shgan ulkan hissasi va u asos solgan ilmiy maktabning nazariy-metodologik asoslari tahlil qilingan. Muallif qipchoq lahjalarining o'zbek milliy adabiy tili shakllanishidagi o'rni, Alisher Navoiy asarlari vokalizmining qipchoq shevalari qonuniyatlari asosida tahlili hamda "92 bo'vli o'zbeklar" shajaraviy-lisoniy konsepsiyasini ilmiy jihatdan asoslab beradi. Tadqiqotda olimning Sirdaryo hududiy shevalari tadqiqiga oid qarashlari hamda dialektal leksikaning badiiy uslubni boyitishdagi stilistik imkoniyatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Xudoyberdi Doniyorov, qipchoq lahjasi, o'zbek dialektologiyasi, etnolingvistika, 92 bo'vli o'zbeklar, shajara, adabiy til, Alisher Navoiy, singarmonizm, Sirdaryo shevalari, badiiy stil.

Аннотация. В статье анализируется научное наследие профессора Худойберди Даниярова и его вклад в развитие узбекской диалектологии. Обосновывается роль кипчакских диалектов в формировании узбекского национального литературного языка, исследуется вокализм произведений Алишера Навои на основе законов кипчакских говоров, а также концепция «92 узбекских родов». Рассматриваются взгляды ученого на сырдарьинские региональные диалекты и стилистические возможности диалектной лексики.

Ключевые слова: Худойберди Данияров, кипчакский диалект, узбекская диалектология, этнолингвистика, 92 узбекских рода, шеджере, литературный язык, Алишер Навои, сингармонизм, сырдарьинские говоры, художественный стиль.

Abstract. The article analyzes the scientific legacy of Professor Khudoyberdi Doniyorov and his contribution to the development of Uzbek dialectology. The role of Kipchak dialects in the formation of the Uzbek national literary language, the analysis of Alisher Navoi's works vocalism based on Kipchak dialect laws, and the "92 Uzbek clans" concept are scientifically justified. The scholar's views on Sirdaryo regional dialects and the stylistic potential of dialectal lexis are also highlighted.

Key words: Khudoyberdi Doniyorov, Kipchak dialect, Uzbek dialectology, ethnolinguistics, 92 Uzbek clans, genealogy, literary language, Alisher Navoi, vowel harmony, Sirdaryo dialects, artistic style.

O'zbek tilshunosligi va dialektologiyasi fanining taraqqiyot bosqichlarini professor Xudoyberdi Doniyorovning ilmiy merosiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Olim o'zining ko'p yillik izlanishlari bilan qipchoq lahjalarini o'rganishni shunchaki hududiy shevashunoslik doirasidan olib chiqib, uni o'zbek milliy adabiy tili tarixi, etnogezi va badiiy stilistikasi bilan uzviy bog'liq holda tadqiq etgan yangi ilmiy bosqichga asos soldi. Doniyorovga qadar o'zbek tili tarixini o'rganishda asosan uyg'ur-qarluq va o'g'uz an'alariga ustuvorlik berilgan bo'lsa, u birinchilardan bo'lib qipchoq lahjasining o'zbek adabiy tili shakllanishidagi fundamental va poydevor o'rini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Qipchoq-o'zbeklar tarixini o'rganishda Devonu lug'otit turk, Jome' ut-tavorix hamda Shajarayi turk muhim manbalariga ham yuqori darajada e'tibor berilgan. Ushbu asarlarda qipchoq qabilalarining O'rta Osiyo hududi bilan qadimdan bog'liq bo'lgani haqida qimmatli ma'lumotlar uchraydi. Tarixchi va sharqshunos olimlarning ilmiy qarashlari ham bu fikrni tasdiqlaydi. Manbalar asosida qipchoq-o'zbeklarning O'rta Osiyoga joylashish tarixi uch davrga bo'linadi: birinchi davr qadimgi zamonlardan 1220-yilgacha bo'lgan davrni, ikkinchi davr mo'g'ullar istilosidan XVI asr boshlarigacha bo'lgan vaqtni, uchinchi davr esa XVI asrdan hozirgi kungacha bo'lgan jarayonni o'z ichiga oladi. Tilshunoslik jihatidan qipchoq shevalari o'zbek adabiy tilining shakllanishida muhim o'rin tutadi. Ayrim shevalarda 6–7 ta, boshqalarida esa 8–9 ta unli tovush mavjud bo'lib, kelishik qo'shimchalarining qo'llanishida ham o'ziga xos farqlar kuzatiladi. Bu holatlar qipchoq shevalarining o'zbek adabiy tili taraqqiyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatganini anglatadi.

Qipchoq lahjasining etnolingvistik asosi va "92 bo'vli o'zbeklar" konsepsiyasi. Professor Doniyorovning ilmiy yangiliklaridan biri — o'zbek millatining etnik tarkibini uchta yirik lisoniy-etnik komponentga (turk-o'zbeklar, qipchoq-o'zbeklar va o'g'uz-o'zbeklar) ajratib ko'rsatishidir. Olim o'zining "O'zbek xalqining shajara va shevalari" monografiyasida qipchoq-o'zbeklar komponentini tarixiy-xronologik nuqtai nazardan millat tarkibiga eng keyin qo'shilgan, ammo

"o'zbek" umummilliy nomini o'zi bilan olib kelgan eng faol qatlam sifatida dalillaydi. Olim 1950–1960-yillarda o'tkazilgan dialektologik ekspeditsiyalar davomida Sirdaryo va Samarqand hududlaridan "92 bo'li o'zbek" shaharasiga oid oltita noyob qo'lyozma nusxalarini topib, ularni ilmiy iste'molga kiritdi. Ushbu topilmalar qipchoq shevalari vakillari o'zlarining urug'-qabila bo'linishlarini va lisoniy xususiyatlarini hozirgi kungacha unutmaganliklarini isbotladi, bu esa o'zbek tili tarixini tirik dialektal materiallar asosida rekonstruksiya qilish imkonini berdi. Mahmud Koshg'ariy o'z asarida "turk" atamasini ayrim hollarda xoqoniya turklariga nisbatan qo'llab, "turk tili" deganda ularning tilini nazarda tutadi. Bu til xususiyatlari bugungi O'zbekiston, Tojikiston, Qozog'iston va Qirg'iziston hududlaridagi ayrim o'zbek shevalariga yaqinligi bilan ahamiyatlidir. Hozirgi o'zbek tilida ayrim qadimiy fonetik shakllar, masalan, "yulduz–julduz", "yiroq–jiroq", "uzuk–yuzuk" kabi variantlarning saqlanib qolishi turkiy tillar va elatlar o'rtasidagi tarixiy integratsiya jarayonlarini ko'rsatadi. Mahmud Koshg'ariy so'z boshidagi "j" tovushini o'g'uz va qipchoqlarga xos umumiy belgi sifatida izohlaydi, biroq bu xususiyat ko'proq qipchoq lahjalarida uchragani ta'kidlanadi. Shuningdek, ayrim qabila va urug'lar tilida tovush almashinuvi, jumladan "r"ning "l"ga yoki "z"ning "s"ga o'zgarishi kabi fonetik hodisalar kuzatilgan. "Devon"da jumal, bosmil, qoy, yaboku va tatar kabi qabilalarning til va turmush tarzidagi o'xshashliklar ham qayd etiladi. Muallif tomonidan "sof turkcha" so'zlashuvchi qabilalar alohida tilga olinib, ularning til xususiyatlari turkiy tillar tarixini o'rganishda muhim manba sifatida baholanadi.

Eski o'zbek adabiy tili vokalizmi va singarmonizm tadqiqi. X. Doniyorovning dialektologiya faniga qo'shgan eng yirik ilmiy yangiligi Alisher Navoiy tili vokalizmini qipchoq shevalari qonuniyatlari asosida yangidan aniqlashidir. Olim Navoiy asarlaridagi affikslarning (masalan, *-moq/-mak*, *-g'on/-gan*, *-qoch/-kach*) qo'llanilish variantlarini sinchiklab tahlil qilib, shoir tilida to'qqiz tarkibli unlilar tizimi va singarmonizm (unlilar uyg'unligi) hodisasi saqlanganligini ilmiy jihatdan asosladi. Xususan, olim Navoiyning "Muhokamatul-lug'atayn" asarida keltirilgan "sizg'urmoq" va "siylanmoq" kabi fe'llarning qo'llanishiga tayanib, eski o'zbek tilida til orqa "ы" va til oldi "i" fonemalarining ma'no ajratuvchi mustaqil birliklar bo'lganligini birinchi bo'lib isbotlab berdi. Bu xulosa Navoiy tilini faqat 6-7 ta unlidan iborat deb hisoblagan avvalgi qarashlarni tubdan inkor etib, adabiy tilning dialektal poydevorini aniqlashtirdi.

Qipchoq shevalarining mumtoz adabiyotdagi stilistik yuklamasi. Olim "Eski o'zbek adabiy tili va qipchoq dialektlari" (1976) hamda "Adabiy til va badiiy stil" (1988) asarlarida dialektologiyani stilistika fani bilan birlashtirdi. U Lutfiy, Navoiy, Bobur va Muhammad Solih asarlari tilida qipchoq lahjasiga xos bo'lgan lisoniy faktlarning (so'z boshida "j"lashish: *jok*, *jakshi*, *jip*; affikslarning vokal uyg'unligi: *bololaringiz*) keng qo'llanishini statistik va tahliliy jihatdan ochib berdi. Olim isbotlaganidek, Navoiy o'z asarlarida qipchoq-o'zbeklarini "sodda va mehnatkash kishilar" sifatida ulug'lab, ularning tilini badiiy asarning ekspressivligini oshirishda asosiy qurol qilib olgan. Navoiy lug'atidagi 100 ta turkiy fe'llning 69 tasi hozirgi qipchoq shevalarida aynan saqlangani olim tomonidan aniqlangan muhim leksik fakt bo'lib, bu qipchoq lahjasining o'zbek adabiy tili lug'at boyligini shakllantirishdagi strategik manba ekanligini isbotlaydi. Shuningdek, X. Doniyorov "adabiy me'yor" tushunchasiga nisbatan kengroq yondashib, badiiy matndagi variantlilikni tilning kamchiligi emas, balki boyligi deb hisobladi. Uning qarashlariga ko'ra, yozuvchilar shevaga xos so'zlardan personaj xarakterini ochish va hududiy koloritni yaratishda eng samarali qurol sifatida foydalanganlar. Olimning tadqiqotlari natijasida o'zbek tilining dialektal asosi qarluq-chigil lahjasi bilan bir qatorda, qipchoq lahjasi bilan ham chambarchas bog'liq ekani ilmiy jihatdan o'z isbotini topdi. Xudoyberdi Doniyorov o'zbek tilshunosligida dialektologiya va stilistika fanlari chorrahasida yangi yo'nalish ochgan olim hisoblanadi. Uning **"Eski o'zbek adabiy tili va qipchoq dialektlari"** hamda **"Adabiy til va badiiy stil"** asarlarida keltirilgan dalillar o'zbek adabiy tilining xalqchil poydevorini isbotlab berdi.

Xulosa va ilmiy yangiliklar ahamiyati. Professor X. Doniyorov yaratgan ilmiy maktab o'zbek dialektologiyasini tor lokal o'rganish doirasidan chiqarib, uni umumturkiy til tarixi, areallinguistika va korpus tilshunosligi darajasiga ko'tardi. Olim tomonidan ilgari surilgan qipchoq shevalarining tarixiy-lisoniy bosqichlari (Chingizxon istilosigacha bo'lgan davrdan hozirgi kungacha) o'zbek tili tarixini davrlashtirishda yangi metodologik mezon bo'lib xizmat qiladi. Uning Sirdaryo hududiy shevalari, xususan qipchoq lahjasi vakillari bo'lgan Yuz urug'i shaharasi va tili haqidagi qarashlari bugungi kundagi hududiy lug'atchilik va lingvogeografik xaritalashtirish ishlari uchun eng ishonchli ilmiy asosdir. Olimning merosi adabiy til va sheva integratsiyasini o'rganishda hozirgi kunda ham

o'z dolzarbligini saqlab kelmoqda. Olim til faktlarini faqat grammatika doirasida emas, balki **etnogenez** (millatning kelib chiqishi) bilan bog'liq holda o'rgandi. U qipchoq lahjasini o'zbek xalqining uchta asosiy etnik qatlamidan biri sifatida ko'rsatib, bu qatlamning tildagi ta'sirini "o'zbekona ruh"ning asosi deb bildi. Uning fikricha, o'zbek tili boshqa turkiy tillardan aynan shu uchta katta lahjaning (qarluq, o'g'uz, qipchoq) sintezidan tashkil topgani bilan farq qiladi. Olimning ilmiy xulosalari shuni ko'rsatadiki, qipchoq lahjasi adabiy til uchun "xomashyo" emas, balki uning tarixiy xotirasi va estetik boyligidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Doniyorov X. O'zbek xalqining shajara va shevalari. – T.: "Navro'z", 2017.
2. Doniyorov X. Eski o'zbek adabiy tili va qipchoq dialektlari. – T.: "O'qituvchi", 1976.
3. Doniyorov X. Adabiy til va badiiy stil. – T.: "Fan", 1988.
4. Begjigitova D. Qipchoq atamasi haqida. (2026). Science time journal, 4(4/1), 411-414.
5. Atoqli olim, professor Xudoyberdi Doniyorov tavalludining 70 yilligiga bag'ishlangan ilmiy-amaliy xotira anjuman materiallari. – Guliston, 1997
6. Doniyorov X. Alisher Navoiy va o'zbek adabiy tili. – Toshkent, 1972

UO'K 81'25:39:640.4

MODDIY MADANIYATNI IFODALOVCHI BIRLIKLARNING TARJIMADA BERILISHI ("Dunyoning ishlari" asari misolida)

G.Sh. Boboqulova, mustaqil tadqiqodchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada tarjimashunoslikda tarjimon asosan moddiy madaniyatni ifodalovchi birliklarga e'tibor berilishi haqida bayon etilgan. asar tarjimasida ma'naviy realiyalarning o'rni va ularning tarjimasida ekvivalentdan unumli foydalanish eng muqobil variantligi ekanligi e'tirof etilgan. Bundan tashqari misollar bilan yoritilgan.

Kalit so'zlar: moddiy madaniyat, realiya, tarjimon, tarjima, tarjima nazariyasi, ekvivalent, asliyat, izohli tarjima.

Аннотация. В данной статье описывается тот факт, что в переводе переводчик в основном уделяет внимание единицам, представляющим материальную культуру. Роль духовных реальностей в переводе произведений и эффективное использование эквивалентов в их переводе признаются наиболее альтернативным вариантом. Кроме того, приводятся примеры.

Ключевые слова: материальный эквивалент, реальность, переводчик, перевод, теория перевода, эквивалент, оригинальность, пояснительный перевод.

Abstract. This article describes the fact that in translation studies, the translator mainly pays attention to units that represent material culture. The role of spiritual realities in the translation of works and the effective use of equivalents in their translation are recognized as the most alternative option. In addition, examples are provided.

Keywords: material equivalent, reality, translator, translation, translation theory, equivalent, originality, explanatory translation.

Kirish. Badiiy tarjima jarayoni nafaqat til birliklarini bir tildan ikkinchi tilga ko'chirish, balki milliy madaniyatni, xalqning turmush tarzini, urf-odatlarini va moddiy hayotini aks ettiruvchi unsurlarni ham adekvat tarzda ifodalashni talab etadi. Ayniqsa, moddiy madaniyatni ifodalovchi birliklar – kiyim-kechak nomlari, taomlar, uy-joy va maishiy buyumlar, milliy anjomlar, xo'jalik qurollari, o'lovch birliklari va boshqa realiyalar – tarjimada muhim lingvomadaniy qatlamni tashkil etadi. O'zbek adabiyotining yirik namoyandasi O'tkir Hoshimov qalamiga mansub Dunyoning ishlari asari o'zbek xalqining kundalik hayoti, oilaviy munosabatlari va maishiy turmushini samimiy va tabiiy tasvirlaganligi bilan ajralib turadi. Asarda qo'llangan moddiy madaniyatga oid birliklar milliy ruhni ifodalovchi muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Shu bois mazkur birliklarni boshqa tilga tarjima qilish jarayonida tarjimondan nafaqat lingvistik mahorat, balki chuqur madaniy bilim ham talab etiladi. Tarjimada tarjimon eng muhim rol o'ynaydi. Tarjima — bu ikki til o'rtasidagi naqadar murakkab tilshunoslik va madaniy jarayon bo'lib, matnni boshqa tilga o'tkazish bilan birga, uning madaniy-ma'naviy qiymatini ham saqlab qolish vazifasini o'z zimmasiga oladi. Tarjima jarayoni faqat lug'aviy ekvivalent topish emas, balki asliyatdagi madaniyatga xos realiyalarni (so'zlar, iboralar, predmetlar, urf-odatlar) yangi til auditoriyasiga tushunarli va mos shaklda yetkazish jarayonidir. Bu jarayonda tarjimon asliyatdagi moddiy madaniyat unsurlarini tarjimada qayta yaratishi — tarjima nazariyasi va amaliyotining eng murakkab vazifalaridan biridir.

Asosiy qism. Ushbu maqolada aynan moddiy madaniyat va tarjimada realiyalar tushunchasi haqida bayon etiladi. Moddiy madaniyat bu — til orqali ifodalangan, ma'lum bir xalqning moddiy boyliklari, predmetlari, urf-odatlar, texnologiyalari va kundalik hayot buyumlari majmuini anglatadi. Tarjima nazariyasida bu tur birikmalar ko'pincha "realiyalar" deb yuritiladi — madaniyatga xos til elementlari bo'lib, ular boshqa til va madaniyatda aniq ekvivalentga ega bo'lmazligi mumkin. Realiyalar «haqiqiy predmetlar» deb tarjima qilinuvchi atama bo'lib, adabiy matnlarda ularning mavjudligi asar joylashgan madaniyatni his qilishga yordam beradi. Asliytdagi moddiy madaniyatni ifodalovchi birliklarning tarjimada berilishi" masalasi bo'yicha ilmiy maqola, monografiya va tadqiqotlar olib borgan asosiy olimlar, ularning asosiy g'oyalari haqida to'xtalib o'tsak. Vlahov, S., Florin, S. *Непереводимое в переводе* Moskva: Международные отношения, 1980; Newmark, P. "Cultural words" tushunchasi orqali moddiy madaniyat birliklari (food, clothes, houses, transport)ni tarjima qilish strategiyalari (transference, cultural equivalent, descriptive translation) yoritiladi. Nida, E." *Language, Culture and Translating*" Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press, 1993. Asosiy g'oya: Madaniy komponentga ega birliklarni tarjimada funksional ekvivalentlik asosida berish. Moddiy madaniyat unsurlarini to'g'ridan-to'g'ri emas, ta'sir kuchini saqlagan holda tarjima qilish. Moddiy madaniyatga oid birliklar (realiyalar)ni tarjimada berishning nazariy asoslari ishlab chiqiladi. Milliy kiyim, taom, buyum, urf-odat nomlarining transliteratsiya, izohli tarjima, moslashuv yo'llari ko'rsatiladi. S.G'ulomov O'zbek tiliga tarjimada milliy madaniyat birliklarini berish usullari, realiyalar masalasini ilgari surgan. Mamatov, A. "Badiiy matn va lingvokulturologiya" nomli kitobida Moddiy madaniyat birliklarining badiiy matndagi funksiyasi va tarjimadagi muammolari haqida yozgan. Asl til foydalanuvchilari uchun bu elementlar tabiiy qabul qilinsa, tarjimada ular qanchalik mazmunli yetkazilishi muhim ahamiyatga ega. Tarjimashunoslar bu birliklarni "madaniyat-spetsifik birliklar (Culture-Specific Items, CSI)" deb ham ataydi. CSilar bir tilning va uning madaniyatining tarixiy, ijtimoiy, diniy va urf-odat elementlarini o'zida mujassam etadi. Bunday birliklar boshqa tilga tarjima qilinayotganda semantik, pragmatik va madaniy nuanslar yo'qolmasligi kerak.

Tahlil va natijalar. Tarjimada ekvivalentlik (muqobil variant) va madaniyatlararo tarjima tarjima nazariyasida asosiy muammolardan biriva u — tarjima qilinayotgan matndagi ma'no va madaniyat elementlarini ekvivalent darajada ifodalashdir. An'anaviy ekvivalentlik modeli tarjima nazariyasida semantik hamda pragmatik tenglikni saqlashga intiladi. Biroq madaniyat-spetsifik birliklar uchun to'g'ridan-to'g'ri ekvivalent topish ko'pincha imkonsizdir. Mualliflar, masalan, Peter Newmark tarjimada madaniyat elementlarini yetkazishda maxsus strategiyalarni taklif qiladi: literal tarjima, izohli tarjima, moslashtirish, deskriptsiya kabi. Bu yondashuvlar tarjimon uchun madaniyat kontekstini etkazishda yordam beradi. mashhur rus yozuvchisi Ivan Andreyevich Krilov «Волк и Ягненок»-(Bo'ri va Qo'zichoq" masalida bilimli, intellektual, dunyoqarashi keng insonlarni bilinsiz kishilardan ustunligini juda maromiga yetkazib tasvirlaydi. Krilov bu masalni rus ijtimoiy hayotiga moslashtirgan, satira va kinoyani kuchaytirgan.

"У сильного всегда бессильный виноват" (Kuchlilar oldida doimo kuchsiz aybdor bo'ladi). Biroq ushbu masalni G'afur G'ulom esa o'zbek tilida Bo'ri va qo'zichoq" masalining tarjimasida so'zma so'z tarjima qilmaydi, chunki bunday tarjima o'quvchiga yetib bormaydi yoki boshqa ma'noli tushunchani berishi mumkin, shuning uchun u o'zbek tilida juda chiroyli muqobil variant ya'ni ekvivalentlikni topib, o'quvchiga ma'noli va oson tushunish yo'llaridan foydalanadi. U quyidagicha tarjima qiladi:

Yog'ochning bo'shini qurt yeydi doim,

Tarixda misollar juda ko'p shunda,

Tarix to'g'risida qolaylik- da, jim

Ertak suylaylik quloq ber shunda.

Bo'ri oqayotgan soy bo'yida suv ichayotgan qo'zichoqni turli bahonalar bilan ayblaydi. Qo'zichoq barcha ayblovlarni mantiqan rad etsa ham, bo'ri baribir uni yeb qo'yadi. G'oyasi: Kuch adolatsiz bo'lsa, haqiqat va mantiq ojiz qoladi. Zulm ko'pincha bahona izlaydi, adolat esa har doim g'alaba qozonmaydi. Tarjimada ko'rinib turibdi-ki, tarjimon ekvivalent ya'ni muqobil variantdan unumli foydalangan. Iboralar tarjimada ko'pincha izoh, annotatsiya yoki moslashtirish orqali qayta yaratiladi. Literal (so'zma-so'z) tarjima ba'zan madaniyat elementlarini yetkazishda foydali bo'lsa ham, ko'pincha semantik va madaniy boylikni yo'qotadi. Masalan, xalq urf-odati yoki maxsus buyum nomlari so'zma-so'z tarjima qilinganda ma'nosi tushunarsiz bo'lib qoladi yoki noto'g'ri idrok qilinadi. Izohli tarjima (**annotation**) Bu strategiyada tarjimon o'quvchiga ma'lum bir madaniyat elementining ma'nosini tushuntiruvchi qisqa izoh qo'shadi. Bu usul ayniqsa realiyalar yoki o'ziga

xos madaniy predmetlar nomlarini tarjima qilishda qo'llanadi. Moslashtirish (adaptation). Tarjimon manba madaniyatiga xos birlikni maqsad madaniyatida mavjud bo'lgan yaqin tushuncha bilan almashtiradi. Bu usul madaniyatlararo tafovutni kamaytiradi, ammo madaniyatning asl xususiyatlarini zaiflashtirib yuborishi mumkin. Deskriptsiya (yozma izoh). Ba'zi hollarda predmet nomini izohlab yoki uning vazifasini ta'riflab berish maqbul bo'ladi, ayniqsa ekvivalent so'zi yo'q bo'lsa. Masalan, an'anaviy kiyim nomi — uning tarkibi, vazifasi va o'rnini tushuntiruvchi izoh bilan tarjima qilinadi. Tarjima jarayonida madaniyatlararo tafovutlar tarjimon oldida asosiy muammo sanaladi. Ayniqsa moddiy madaniyat elementlarini tarjima qilishda tarixiy va ijtimoiy kontekstni hisobga olish zarur. Masalan, tarixiy bayramlar, urf-odatlar nomlari tarjimada to'g'ri ifodalanmasa, o'quvchi matndagi hissiy, estetik va kontekstual ma'noni yo'qotadi. Bunday holatlarda tarjimon lingvistik va madaniy kontekstlarni chuqur tahlil qilishi talab etiladi. Madaniyatlararo tarjima — bu ikki madaniyat o'rtasida muloqot vositasi ham bo'lib xizmat qiladi. Tarjima faqat so'zlarni ko'chirish emas, balki madaniyatlararo bog'lanishni mustahkamlash vositasidir. Quyida O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" asaridan moddiy madaniyatni ifodalovchi birliklar ishtirok etgan parcha ularning inglizcha tarjimasi va tarjimaviy tahlili keltiramiz.

1. Onam tandirga non yopar, tandirning issig'i yuzlariga urilib, chehrasi qizarib ketardi. Inglizchasi- My mother would bake bread in the *tandir*, the heat of the clay oven flushing her face red. Bu birlik ingliz tilida to'liq ekvivalentga ega emas. Tarjimada transliteratsiya (*tandir*) va izohiy aniqlashtirish (*clay oven*) usuli qo'llangan.
2. Dasturxon ustida issiq non, qaymoq va ko'k choy turardi. On the *dasturxon* lay hot bread, clotted cream, and green tea. Ingliz tilida oddiy "tablecloth" deyish mumkin edi, lekin bu milliy ma'noni yo'qotadi. Transliteratsiya saqlanib, madaniy tushuncha berildi. Moddiy madaniyat elementi milliy mehmondo'stlik ramzi sifatida ifodalangan.
3. Onam atlas ko'ylagini kiyib, sochlarini silliq qilib o'rardi. Ingliz tilida- My mother wore her *atlas* dress and neatly braided her hair. *Atlas ko'ylak o'rniga* - "Silk dress" deyish mumkin, ammo *atlas* o'zbek milliy matosini bildiradi. Transliteratsiya orqali milliylik saqlandi. Zarur bo'lsa, izoh (traditional Uzbek silk fabric) deb yozish ham mumkin.
4. Supada qo'shnilar bilan gurung qilib o'tirardik. Bu gapda "*supa*" Bu hovlidagi baland supa (platforma) tushunchasini beradi. "Platform" yoki "veranda" qisman mos keladi, lekin to'liq emas. Shuning uchun transliteratsiya ishlatilgan.
5. Qish kunlari sandal atrofida yig'ilib, uzoq suhbatlashardik. Ingliz tilida- In winter, we would gather around the *sandal*, talking for hours. Ushbu gapda "*sandal*" (isitish moslamasi). Ingliz tilida to'g'ridan-to'g'ri ekvivalenti yo'q. Izohli tarjima ("a traditional heating table") qo'shilishi mumkin. Madaniy realiya sifatida saqlab qoling.
6. Onam sandiqdan eski do'ppini olib, boshimga kiydirdi. Inglizchada- Mother took an old *doppi* from the chest and placed it on my head. "*Do'ppi*" - "Skullcap" deyish mumkin, lekin milliy bezak ma'nosi kamayadi. Transliteratsiya + kontekst orqali anglash usuli qo'llangan.

Xulosa qilib aytganda, moddiy madaniyatni ifodalovchi birliklarni tarjimada berish jarayoni oddiy leksik almashuv emas, balki madaniyatlararo muloqot jarayonidir. Tarjimonning asosiy vazifasi – bir tomondan, asliyatning milliy ruhini saqlash, ikkinchi tomondan esa, qabul qiluvchi til vakiliga mazmunni tushunarli yetkazishdir. Shu bois, bunday birliklar tarjimasida lingvistik bilim bilan bir qatorda, chuqur madaniy va tarixiy tafakkur ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ularni to'g'ri va maqsadga muvofiq tarjima qilish milliy ruhni saqlash, asarning estetik qiymatini yo'qotmaslik hamda o'quvchiga muallif yaratgan muhitni to'laqonli yetkazishning asosiy omillaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sh. A. Yangiboyeva "Tarjimashunoslik: muammolar, yechimlar va istiqbollar"//, Academic Research in Modern Science, 2022-yil.
2. "Tarjima jarayonida yuzaga keladigan muammolar" – M. Xolbekov, Tahlil va Tadqiqotlar, 2023-yil.
3. Sh. Choriyeva "Badiiy tarjimada uchraydigan asosiy muammolar"//, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti konferensiyalari, 2024-yil, dekabr.
4. S. Shermatova va M. Odiljonova "Tarjimada uchraydigan asosiy xatolar"//, CyberLeninka ilmiy maqolalar to'plami, 2023-yil.
5. S. Atabayev "Tarjima jarayonida uchraydigan leksik va grammatik muammolar"// Nauchniy Impuls, 2023-yil.
6. D. Nodirjonovna "Adabiy nasrni tarjima qilishdagi muammolar va ularning yechimlari" //Web-Journal, 2023-yil

KASB KAMOLI TA'RIFIDA

O.J.Boltayeva, magistrant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Orcid: 0009-0001-2628-7981

Annotatsiya. Mazkur maqola mumtoz adabiyotimizning eng zabardast vakili, qalami bilan jahonni lol qoldirgan siymo Alisher Navoiyning “Kamol et kasbkim, olam uyidin” qit’asi mazmuni va sharhiga bag’ishlanadi. Unda dunyoga kelib biror kasb egallash kerakligi, uni kamol toptirish lozimligi va shu bilan birga bir kasbni uhda qilolmaganlarning umri so’ngida ayanchli holga tushishlari va buning sabablari haqida hamda parcha mohiyatini zamon nuqtayi nazaridan ochishga harakat qilinib, kasb egallamoqning zarurligi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so’zlar: kasb, kamolot, farz, g’amginlik, hamtom, nopoklik.

Аннотация. Данная статья посвящена содержанию и комментарию стихотворения «Совершенствуй своё дело, дом мира» Алишера Навои, самого выдающегося представителя нашей классической литературы, фигуры, чьё перо поразило мир. В ней рассматривается необходимость приобретения профессии при рождении, её совершенствования, а также жалкое положение тех, кто не смог овладеть профессией к концу жизни, и причины этого, а также предпринимается попытка раскрыть сущность перехода с точки зрения времени и необходимость приобретения профессии.

Ключевые слова: профессия, совершенство, обязанность, печаль, баня, нечистота.

Abstract. This article is devoted to the content and commentary of the poem "Perfect your profession, the house of the world" by Alisher Navoi, the most brilliant representative of our classical literature, a figure whose pen has amazed the world. It discusses the need to acquire a profession when you are born, to perfect it, and at the same time, the pitiful state of those who fail to master a profession at the end of their lives, and the reasons for this, and attempts to reveal the essence of the passage from the point of view of time, and the necessity of acquiring a profession.

Key words: profession, perfection, obligation, sadness, bath, impurity.

Adabiyotimizda kasb haqida, uni egallash, kamol toptirish, boshqalarga o’rgatish borasida qanchadan qancha ijodkorlarning siyoh to’kkanlari sir emas, albatta. Olam deb atalmish bu uyda insonning yumushlari borligi, ularni ado etishdagi yo’llar va usullar, kasb kamolotidagi darajotlardan xabardor bo’lishlik inson ehtiyojlaridan biridir. Bu ehtiyojning tug’ilishi tabiiy hol hisoblanib, yon-atrofimizdagi kishilarning ta’siri orqali voqelanadi. Chunki, inson jamiyatdan uzilolmaydi, shuning uchun jamiyat uning kasbi kamolida muhim o’rinni egallaydi. Bu qarash, ayniqsa, Navoiy ijodida o’zini topa oldi. Navoiy nazmida kasbni kamol toptirmoq haqida juda go’zal misralar, o’xshatishlarni uchratamiz. Xususan, uning bir qit’asida kasb egallashning zarurligi haqida so’z boradi:

Kamol et kasbkim, olam uyidin,
Sanga farz o’lmag’ay g’amnok chiqmoq.
Jahondin notamom o’tmak biaynih,
Erur hammomdin nopok chiqmoq [1].

Alisher Navoiy o’zining “Xazoniy ul-maoniy” (“Ma’nolar xazinasi”) asarining birinchi devoni- “G’aroyib us-sig’ar” (“Yoshlik g’aroyibotlari”)dan o’rin olgan ushbu qit’ada olam uyidan bir kasbni kamol toptirib, uni nafaqat o’z-o’zini poklash, shu bilan birga, xalqning ichida uning baxtini-o’z baxti, dardini-o’z dardi bilib yashashi kerakligini, insonni ilm, hunar, ma’naviy fazilatlarini egallashga chorlamoqda. Agar inson o’z umri davomida komillikka erishsa, bu dunyoni tark etayotgan vaqtida qayg’u va pushaymonlik tuyg’usini his qilmaydi. “Olam uyi” biz yashab turgan dunyoni anglatsa, “g’amnok chiqmoq”- hayotni mazmunsiz o’tkazib, oxiratga bo’sh qo’l bilan ketishdagi iztirobga ishoradir. Bu fikrlarini hayotiy misollar bilan dalillab yana demoqdaki: “Jahondan notugal o’tmoqlik hammomdan nopok chiqmoqlikka o’xshar”.

Albatta, inson kamchiliklardan xoli emas, lekin u qotib qolgan bir tosh yanglig’ ham emas. Xalqqa foydasi tegsa, o’zi tugul, boshqalarning ham og’irini yengil qilsa, bu ham bir kasbdir. Uni ko’rgan xaloyiq undan o’rnak olib boshqalarga yordam berishni boshlasa, haligi kasbdor endi- ustoz, chunki u kasbini boshqalarga yuqtira oldi. Haqiqiy komili kasb bo’lmoqlik uchun qalbni pok holda tutmoq muhimdir. Kasbi ortidan biror nimaning payida bo’lmoq, faqat foyda ketiga tushib ish ko’rmoq so’nggida qosh qo’yaman, deb ko’z chiqarish bilan yakun topishi ehtimoldan yiroq hodisa emas. Zero kasb egasining qalbiga tushgan o’tkinchi havaslar manbayi nafsdir. Tasavvuf shayxi

Ahmad Yassaviy aytganlaridek: „Nafsni tegib, dargohiga loyiq bo‘lgil”. Nafs o‘tochar qurolga o‘xshaydi, alangasi uchun birgina uchqun ham kifoya qiladi. Insonning o‘zi uchun o‘zidan o‘zga xavfliroq dushmani yo‘q. Bu dushmani yengish, bu ayovsiz boshlangan uchqunni vaqtida o‘chirish esa qalbning ishidir, Allohning nazari tushadigan joy. Alloh taolo inson tanasiga ruhni kirgizarkan, undagi eng pok joy sifatida uning qalbini ko‘rdi va u yerni o‘ziga makon qildi. Navoiy qit‘asining ikkinchi misrasi aynan shu fikrlarimizga dalil bo‘la oladi: „Sanga farz o‘lmaq‘ay g‘amnok chiqmoq”. Birovning dardini aritganni, uni xotirjam qilganni, unga ko‘mak berganni Alloh quruq qo‘ymaydi. Komili kasbning qalbini yana ham munavvar va nurafshon qiladi. U: „Axir, bu qanchalar yaxshi ish”,- deydi, qalbdagi xavotirni aritish, birovni xotirjam qilish ham bir pesha ekanligini tushunadi. Qalb xavotiri bir so‘z bilan ham bosilishi mumkin, ba‘zida bunga ming so‘z ham yetmaydi. Xalqimiz: „Inson shirin so‘zning gadosi”,- deb bejizga aytmagan. Lekin hamma ham kishilarning ko‘ngliga chiroq yoqishni eplay olmaydi. Jasoratli, bu kasbning peshqadami bo‘lish uchun so‘zda balandparvozlikni yo‘qotish maqsad sari katta qadamning tashlanishidir.

Alisher Navoiy hammomni- dunyoga, undan nopok chiqqanni dunyodan notugal ketgan kishiga o‘xshatmoqda. Hammomda poklanmoq uchun ham qilinadigan ishlarning tartibi bor, dunyoda bo‘lgani singari. U yerda bajarilishi kerak bo‘lgan biror amal qolib ketsa, kishi u yerdan to‘la pok chiqolmaydi, olamdagi kabi. Hayotda mazmunli yashashning asosiy mezoni ham o‘z ustida ishlash, ilm-ma‘rifat o‘rganish va yaxshi amallar bilan ma‘naviy poklanishdir. Kimki bu imkoniyatdan foydalanmasa, o‘z umrini isrof qilgan bo‘ladi. Bu qit‘a sharhi uchun nechta qalam yenalib ketishi mumkin, lekin mohiyat poyonlamaydi. Bu jumalarga bir tomonlama yondashilganda, ayni shu ma‘nolarni kasb etsa, boshqa tarafdin turli ma‘nolarni yuzaga keltiradi. So‘z ma‘nolarini har jihatdan anglagan Navoiy Qur‘oni Karim va Hadisi sharifdan xabardor bo‘lgan, shuning uchun ham uning ijodida tasavvuf tushunchalari yaqqol ko‘rinadi. Biz bu foni dunyodan boqiy olamga qilgan safarimizda bir tadorik uchun ham bizga biror kasbni komil qilmoq kerakdir. Bizga berilgan bu hayot bir safardir. Bu safarning qiyinchiliklarini totmoq u dunyodagi rohatbaxshlikka sabab bo‘ladi. Ko‘ngil olgan kishining savobi yuksak bo‘ladi, chunki birovni xavotirli ko‘nglini tinchlantirgan kishi bu harakati bilan U zotning ham roziligini oladi. Siz Alloh bergan narsalarga rozi bo‘ldingizmi, demak, Alloh ham sizdan rozi bo‘ladi. Payg‘ambarimiz Muhammad sollallohu alayhi vasallamdan bizga, ayniqsa, o‘zi haqida emas, birinchi navbatda, birodarlari haqida qayg‘urish sunnat amal bo‘lib qolgan. Ahmad Yassaviy “Hikmatlar” ida: “Sunnatlarin mahkam tutib, ummat bo‘ldim”,- deganlar. Payg‘ambarimiz komil inson edilar. U kishida barcha fazilatlar komil edi. Biz qalbmizni komil qildikmi, boshqalarning ham komil bo‘lishi uchun bizning ruhiyatimizda jang boradi. Ruhiyat va komillik... -bu bir-birni taqozo etuvchi tushunchalar. Komillikka erishish uchun ruhiyat bir ko‘prikdir. Ruhiyatning kamoloti- komillikning kamoloti. Komillikning birinchi sharti-mardlik. Ruhiyatning shakllanishi bevosita yonverimizdagilarning ta’siri orqalidir. Mardlik va kamolot, ruhiyat va komillik suv quyib to‘ldirilayotgan idishlardir. Mard kishilar komil kishilarga yaqin bo‘ladilar, chunki ular mohiyatni anglagan kishilardir. Mohiyat esa zohiriy olamdagi qiziqishlarni yo‘q qilishdir. Kimnidir mol-dunyo qiziqitirsa, kimnidir mansab qiziqtiradi. Bu qiziqishlar nafsning kattalashuviga olib keladi va asl mohiyatdan yiroqlashtira boshlaydi. Shu asnoda komillikka olib boradigan yo‘l ham yopiladi. Biror kasbni egallab, uni komil qilish ham aynan boshda keltirilgan misollarga yaqindir, sababi bu jumalarda aslida biror kasb, u shunday kasbki, u Haqqa yetishtiruvchi va egasini tarbiyalovchi, egasi esa uni tarbiyalovchi kasbdir. Bizning fikrlarimiz qanchalar to‘g‘ri bo‘lsa ekan? Bu qit‘aning tahlillari bisyorgina. Keling, uning bir nechta tahlillariga yuzlanib, fikrlar qamrovini yanada kengaytiramiz. Birinchi o‘rinda bu qit‘ani sharhlovchisi sifatida ustozimiz Ibrohim Haqqulning sharhlarini keltirishni joiz deb bildim. Adabiyot, albatta, hammanikidir. Ammo uning ham o‘z mutaxassislari bor. Biror kim o‘zi qilmagan ish bilan shug‘ullansa, kulguga qolishi ehtimoldan holi bo‘lmaganidek, adabiyotshunos ham o‘z ishini qilishi mantiqlidir. Qit‘ani sharhlagan adabiyotshunosimiz fikricha: „Kishi o‘zini hirs, ta‘ma, nafs, g‘aflat, nodonlik singari mayllaridan poklamasa, u hech payt komil bo‘lolmaydi. Komillik uchun ulkan insoniy qalb, uni nurlantiruvchi so‘nmas ishq va keng qamrovli tafakkur zarur” [2]. Albatta, bu haq gap. Bizning nazarimizda, komillik uchun toza qalb va chuqur tadaburning o‘zi kifoyadir, sababi bu ikkisi komili kasbning qolgan xislatlari uchun uzilmas ko‘pri bo‘lur. U o‘zini shakllantiradi va ishq sohibiga aylanadi. Ishqni kasb qilmoq ruhiy poklikni egallamoqdir. So‘zimiz xulosasi hammaga bu dunyo atalmish uyda bir kasbni komil qilmog‘ini aytmoqdan iborat bo‘ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Alisher Navoiy Mukammal asarlar to‘plami(3-tom)- Toshkent: Fan, 2002.
2. I. Haqqulov Kamol et kasbkim- Toshkent: Cho‘lpon, 1991.

3. Ahmad Yassaviy Hikmatlar- Toshkent: Movarounnahr , 2004.
4. Imom al- Buxoriy Al jome' as-sahih- Toshkent: Qomuslar Bosh nashriyoti, 1991.
5. T. Jo'rayev va A. G'afforov Kamol et kasbkim olam uyidin, sanga farz o'lmag'ay g'amnok chiqmoq yoxud til milliy g'ururimiz ekani haqida muxtasar so'z- Toshkent: Ta'lim, 2021.

UO'K 811.111:811.512.2:81.23:331.101.3

INGLIZ VA O'ZBEK XALQ MAQOLLARIDA MEHNAT KONSEPTI: STATISTIK VA LINGVOMADANIY YONDASHUV

G.M.Boymurodova, assistant, Termiz davlat muhandislik va agrotekhnologiyalar universiteti, Termiz

Annotatsiya. Mazkur maqola ingliz va o'zbek xalq maqollarida mehnat konseptining lingvistik va madaniy ifodalanishini kompleks tarzda o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqot doirasida mehnatga oid paremiologik birliklar qiyosiy-tipologik, lingvomadaniy hamda lingvostatistik yondashuvlar asosida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: mehnat konsepti, paremiologik birliklar, lingvomadaniy tahlil, lingvostatistika, konseptual tahlil, qiyosiy tilshunoslik, semantik maydon.

Аннотация. Данная статья посвящена всестороннему изучению лингвистического и культурного представления понятия труда в английских и узбекских народных пословицах. В рамках исследования анализируются паремиологические единицы, связанные с трудом, на основе сравнительно-типологического, лингвокультурного и лингвостатистического подходов.

Ключевые слова: понятие труда, паремиологические единицы, лингвокультурный анализ, лингвостатистика, концептуальный анализ, сравнительная лингвистика, семантическое поле.

Abstract. This article is devoted to a comprehensive study of the linguistic and cultural representation of the concept of labor in English and Uzbek folk proverbs. Within the framework of the study, paremiological units related to labor are analyzed based on comparative-typological, linguocultural and linguostatistical approaches.

Key words: concept of labor, paremiological units, linguocultural analysis, linguostatistics, conceptual analysis, comparative linguistics, semantic field.

Lingvomadaniyatshunoslik zamonaviy tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni o'rganadi. Ushbu yo'nalishda "konsept" tushunchasi markaziy kategoriyalardan biri hisoblanadi. Konsept muayyan xalqning tarixiy tajribasi, madaniy qadriyatlar va ijtimoiy ongida shakllangan murakkab mental birlik sifatida talqin etiladi. U til birliklari orqali namoyon bo'lib, inson tafakkurining lingvistik ifodasi sifatida xizmat qiladi. Konseptlar tizimi har bir millatning dunyoqarashi va qadriyatlar tizimini aks ettiradi. Shu ma'noda, mehnat konsepti ham inson hayotining ajralmas qismi sifatida turli xalqlarning tilida o'ziga xos tarzda ifodalanadi. Mehnat tushunchasi faqat iqtisodiy faoliyat emas, balki ma'naviy-axloqiy qadriyat, ijtimoiy majburiyat va hayotiy zarurat sifatida qaraladi. Shu sababli u lingvomadaniy tahlilning muhim obyektlaridan biri sanaladi. Mehnat konsepti insoniyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida muhim o'rin egallagan. Insonning tabiat bilan o'zaro munosabati, jamiyatdagi o'rni va yashash sharoitlari aynan mehnat faoliyati orqali belgilanadi. Shu jihatdan qaraganda, mehnat nafaqat moddiy ne'matlar yaratish vositasi, balki shaxsning o'zini namoyon etish, jamiyatda o'z o'rnini topish vositasi hamdir. Bu holat xalq og'zaki ijodida, xususan maqollarda yaqqol aks etadi. Maqollar xalq donishmandligining qisqa va lo'nda shakldagi ifodasi bo'lib, ular orqali jamiyatning muhim qadriyatlar avloddan-avlodga uzatiladi. Mehnatga oid maqollar esa xalqning mehnatga bo'lgan munosabatini, unga berilgan bahoni va ijtimoiy ahamiyatini ochib beradi. Mazkur maqollar orqali mehnat konseptining turli qirralari yoritiladi va ularning semantik mazmuni aniqlanadi. Lingvomadaniy nuqtayi nazardan, mehnat konsepti ko'p qatlamli tuzilishga ega. Uning yadrosi mehnatning zaruriyligi va foydaliligi haqidagi tushunchalardan iborat bo'lsa, periferiyasida mehnatga oid qo'shimcha ma'nolar, baholovchi komponentlar va emotsional-ekspressiv jihatlar joylashadi. Bu esa konseptning keng semantik maydonini tashkil etadi. Maqollarda mehnat konsepti, avvalo, boylik manbai sifatida talqin qilinadi. Ko'plab maqollarda insonning moddiy farovonligi uning mehnatsevarligiga bog'liq ekanligi ta'kidlanadi. Bu holat mehnatning iqtisodiy ahamiyatini ko'rsatadi va uni hayotiy zarurat sifatida talqin etadi. Mehnat qilgan insonning rizqi halol bo'lishi,

uning turmushi farovon kechishi haqidagi g'oyalar maqollarda keng o'rin olgan. Shu bilan birga, mehnat axloqiy qadriyat sifatida ham yuqori baholanadi. Mehnatsevarlik, tirishqoqlik, sabr-toqat kabi fazilatlar ijobiy sifatlar sifatida targ'ib qilinadi. Aksincha, dangasalik, loqaydlik va beparvolik salbiy holatlar sifatida qoralanadi. Bu esa mehnatning nafaqat iqtisodiy, balki axloqiy mezon sifatida ham muhim ekanligini ko'rsatadi. Mehnat konsepti maqollarda muvaffaqiyat kaliti sifatida ham ifodalanadi. Insonning maqsadlariga erishishi, hayotda o'z o'rnini topishi va muvaffaqiyat qozonishi mehnat bilan bevosita bog'liq ekanligi ta'kidlanadi. Bu jihat ayniqsa ingliz tilidagi maqollarda yaqqol namoyon bo'lib, unda mehnat va natija o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik ifodalanadi. Lingvomadaniy tahlil shuni ko'rsatadiki, turli xalqlarda mehnat konsepti umumiy asosga ega bo'lsa-da, uning talqinida milliy o'ziga xosliklar mavjud. Bu o'ziga xosliklar tarixiy taraqqiyot, ijtimoiy tuzilma va madaniy qadriyatlar bilan chambarchas bog'liqdir. Shu bois mehnat konseptini o'rganish orqali nafaqat til, balki xalqning mentaliteti va madaniyati haqida ham chuqurroq tasavvur hosil qilish mumkin. Konseptual tahlil jarayonida mehnatga oid maqollar semantik jihatdan turli guruhlarga ajratiladi. Bu guruhlash mehnatning turli aspektlarini aniqlash va ularning o'zaro munosabatini o'rganishga imkon beradi. Natijada, mehnat konseptining kompleks tabiati va uning til tizimidagi aks etish xususiyatlari yanada aniqroq namoyon bo'ladi.

O'zbek tilidagi maqollar tahlili shuni ko'rsatdiki, ularning salmoqli qismi mehnatni ulug'lash g'oyasiga asoslangan. Bu turkumga kiruvchi maqollar umumiy tanlanmaning deyarli yarmiga yaqin qismini tashkil etadi. Mazkur maqollarda mehnat inson hayotining ajralmas qismi, halol yashashning asosiy sharti va jamiyat tomonidan qadrlanadigan ijtimoiy fazilat sifatida talqin qilinadi. Mehnatni ulug'lovchi maqollarda ko'pincha ijobiy baholovchi birliklar, obrazli ifodalar va didaktik ohang ustunlik qiladi. Shu bilan birga, o'zbek maqollarida dangasalikni qoralovchi birliklar ham muhim o'rin egallaydi. Bunday maqollar insonni faol bo'lishga, vaqtni qadrlashga va mehnatdan qochmaslikka undaydi. Dangasalik salbiy ijtimoiy hodisa sifatida keskin baholanadi va u ko'pincha qashshoqlik, muvaffaqiyatsizlik yoki obro'ning yo'qolishi bilan bog'lab talqin qilinadi. Bu esa o'zbek xalqining axloqiy qadriyatlar tizimida mehnatsevarlik muhim o'rin tutishini ko'rsatadi. Natijaga urg'u beruvchi maqollar ham o'zbek tilida sezilarli ulushni tashkil etadi. Ushbu maqollarda mehnatning samarasiga, uning natijasida erishiladigan farovonlik va barakaga e'tibor qaratiladi. Biroq bu turkumdagi maqollar ko'proq umumiy hayotiy tajribani ifodalab, individual muvaffaqiyatdan ko'ra ijtimoiy farovonlikni aks ettiradi. Ingliz tilidagi maqollar statistik tahlili esa biroz boshqacha manzarani namoyon etadi. Bu tilda mehnat va muvaffaqiyat o'rtasidagi bevosita bog'liqlikni ifodalovchi maqollar yetakchi o'rinni egallaydi. Bunday maqollarda mehnat shaxsiy yutuqlarga erishishning asosiy omili sifatida talqin qilinadi. Ular odatda qisqa, aniq va pragmatik mazmunga ega bo'lib, insonni aniq maqsad sari intilishga undaydi. Shuningdek, ingliz maqollarida vaqt omili bilan bog'liq mehnat konsepti ham muhim o'rin tutadi. Vaqtni to'g'ri taqsimlash, mehnatni rejalashtirish va samarali ishlash g'oyalari keng aks etadi. Bu holat ingliz madaniyatida vaqtning yuqori qadrlanishi va uni iqtisodiy resurs sifatida baholanishi bilan izohlanadi. Rejalilik va intizomga oid maqollar ingliz tilida mehnat konseptining muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi. Bunday maqollar inson faoliyatida tartib-intizom, izchillik va mas'uliyatning ahamiyatini ta'kidlaydi. Natijada mehnat faqat jismoniy faoliyat emas, balki ongli ravishda tashkil etilgan jarayon sifatida talqin qilinadi. Qiyosiy-statistik tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, har ikki til tizimida mehnat konsepti muhim o'rin egallasa-da, uning semantik yo'nalishida sezilarli tafovutlar mavjud. O'zbek maqollarida mehnat ko'proq ijtimoiy va axloqiy qadriyat sifatida ifodalansa, ingliz maqollarida u individual muvaffaqiyat va samaradorlik bilan chambarchas bog'lanadi. Bu farq har ikki xalqning tarixiy rivojlanishi, ijtimoiy tuzilmasi va madaniy qadriyatlari bilan bevosita aloqador hisoblanadi. Statistik tahlil natijalari lingvomadaniy tahlil uchun ham muhim asos bo'lib xizmat qiladi. Chunki aynan son ko'rsatkichlari orqali muayyan konseptning qaysi jihatlari ustuvor ekanligini aniqlash mumkin bo'ladi. Shu bois mazkur yondashuv qiyosiy tilshunoslikda samarali metodlardan biri sifatida e'tirof etiladi. Umuman olganda, olib borilgan statistik tahlil mehnat konseptining ingliz va o'zbek tillaridagi ifodalanishida umumiylik bilan bir qatorda milliy-madaniy o'ziga xosliklar ham mavjudligini yaqqol namoyon etadi. Bu esa til va madaniyatning o'zaro uzviy bog'liqligini yana bir bor tasdiqlaydi. Lingvomadaniy tahlil til birliklarida aks etgan milliy-madaniy xususiyatlarni ochib berishga xizmat qiladi. Xususan, xalq maqollari muayyan jamiyatning qadriyatlar tizimi, axloqiy me'yorlari va dunyoqarashini ifodalovchi muhim paremiologik birliklar hisoblanadi. Mehnat konsepti ham maqollar orqali turli xalqlarda o'ziga xos mazmun kasb etadi va ularning mentalitetini aks ettiradi. O'zbek xalq maqollarida mehnat, avvalo, hayotiy zarurat va

halollik mezoni sifatida talqin qilinadi. “Mehnat qilgan – to’yadi” kabi maqollar insonning tirikchiligi bevosita uning mehnatiga bog‘liqligini ifodalaydi. Ushbu birlikda mehnat faqat moddiy ne’mat yaratish vositasi emas, balki insonning yashash huquqini ta’minlovchi asosiy omil sifatida ko’rsatiladi. Bu esa o‘zbek xalqining qadriyatlar tizimida mehnatning ustuvor o‘rin tutishini anglatadi.

“**Ter to‘kkan – non topadi**” maqoli esa mehnatning jismoniy va ruhiy sa’y-harakat bilan bog‘liqligini ifodalaydi. Bu yerda “ter to‘kmoq” iborasi kuchli emotsional-ekspressiv yuklama kasb etib, og‘ir mehnat orqali erishilgan natijaning qadri ekanligini ta’kidlaydi. Mazkur maqolda halol mehnat va halol rizq o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik yaqqol namoyon bo‘ladi. O‘zbek maqollarida mehnat ko‘pincha axloqiy kategoriya sifatida baholanadi. Mehnatsevarlik insonning ijobiy fazilati sifatida ulug‘lanadi, dangasalik esa keskin qoralanadi. Bu holat o‘zbek jamiyatida jamoaviylik, o‘zaro yordam va ijtimoiy mas’uliyat kabi qadriyatlarning ustuvor ekanligini ko‘rsatadi. Mehnat bu yerda nafaqat shaxsiy manfaat, balki jamiyat oldidagi burch sifatida ham talqin qilinadi. Ingliz xalq maqollarida esa mehnat konsepti ko‘proq pragmatik va individual yondashuv asosida ifodalanadi. “No pain, no gain” maqoli mehnat va natija o‘rtasidagi to‘g‘ridan-to‘g‘ri sabab-oqibat munosabatini aks ettiradi. Ushbu maqolda insonning muvaffaqiyatga erishishi uchun muayyan qiyinchiliklarni yengib o‘tishi zarurligi ta’kidlanadi. Bu esa ingliz madaniyatida mehnatning shaxsiy rivojlanish va o‘zini namoyon etish vositasi sifatida qaralishini ko‘rsatadi. “**Hard work pays off**” maqolida esa mehnatning natijadorligi va samaradorligi asosiy o‘ringa qo‘yiladi. Bu yerda mehnatning iqtisodiy va amaliy natijasi ustuvor ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqol insonni maqsad sari qat’iyat bilan intilishga undaydi va muvaffaqiyatni mehnat bilan bog‘laydi. Ingliz maqollarida mehnat ko‘proq individual muvaffaqiyat, shaxsiy yutuq va o‘z-o‘zini rivojlantirish bilan bog‘lanadi. Bu esa g‘arb jamiyatlariga xos bo‘lgan individuallik va pragmatizm tamoyillarining til birliklarida aks etishini ko‘rsatadi. Mehnat bu yerda ijtimoiy majburiyatdan ko‘ra ko‘proq shaxsiy manfaat va o‘zini amalga oshirish vositasi sifatida talqin qilinadi.

Qiyosiy lingvomadaniy tahlil shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek va ingliz maqollarida mehnat konsepti umumiy mazmunga ega bo‘lsa-da, uning ifodalanishida milliy o‘ziga xosliklar mavjud. O‘zbek maqollarida mehnat ko‘proq axloqiy va ijtimoiy qadriyat sifatida ko‘rilsa, ingliz maqollarida u pragmatik va natijaviy faoliyat sifatida talqin qilinadi. Shuningdek, o‘zbek tilida mehnat konsepti ko‘proq kollektiv ong bilan bog‘liq bo‘lib, unda jamiyat manfaatlari ustuvor ahamiyat kasb etadi. Ingliz tilida esa individual ong ustun bo‘lib, shaxsiy muvaffaqiyat va o‘zini rivojlantirish asosiy o‘ringa chiqadi. Bu farqlar har ikki xalqning tarixiy taraqqiyoti va madaniy qadriyatlari bilan izohlanadi. Lingvomadaniy tahlil natijalari shuni tasdiqlaydiki, maqollar tilning oddiy birliklari emas, balki muayyan xalqning madaniy xotirasi va tajribasini o‘zida mujassam etgan murakkab semantik tizimdir. Mehnat konsepti esa ushbu tizimda markaziy o‘rinlardan birini egallaydi va u orqali jamiyatning asosiy qadriyatlari ifodalanadi.

Xulosa qilib aytganda, ingliz va o‘zbek xalq maqollarida mehnat konseptining lingvomadaniy talqini har ikki xalqning dunyoqarashi va qadriyatlar tizimini aks ettiradi. Bu esa til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni yana bir bor isbotlaydi hamda qiyosiy tadqiqotlarning muhimligini ko‘rsatadi. Mazkur tadqiqot ingliz va o‘zbek xalq maqollarida mehnat konseptining ifodalanishini statistik va lingvomadaniy yondashuvlar asosida kompleks tahlil qilishga bag‘ishlandi. Olib borilgan izlanishlar natijasida har ikki til tizimida mehnat konsepti muhim semantik va madaniy birlik sifatida namoyon bo‘lishi aniqlandi. Statistik tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘zbek maqollarida mehnat ko‘proq axloqiy va ijtimoiy qadriyat sifatida talqin qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Gibbs R.W. The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language and Understanding. – Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
2. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
3. O‘zbek xalq maqollari. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2005.
4. Madvaliyev A. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent, 2010.

TIBBIY TERMINLARNI ME'YORLASHTIRISH MEZONLARI

G.Z.Bozorova, dots., doktorant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Mazkur maqolada tibbiy terminlarni me'yorlashtirishning asosiy mezonlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tibbiy terminlarning aniqligi, ixchamligi, bir ma'noliligi, tizimlilik va xalqaro mosligi kabi xususiyatlari asosiy mezonlar sifatida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: tibbiy terminologiya, me'yorlashtirish, termin, aniqlik, bir ma'nolilik, tizimlilik, xalqaro moslik, lingvistik omillar.

Аннотация. В данной статье с научной и теоретической точки зрения анализируются основные критерии стандартизации медицинских терминов. В качестве основных критериев рассматриваются такие характеристики медицинских терминов, как точность, краткость, однозначность, систематичность и международная совместимость.

Ключевые слова: медицинская терминология, стандартизация, термин, точность, однозначность, систематичность, международная совместимость, лингвистические факторы.

Abstract. This article analyzes the main criteria for the standardization of medical terms from a scientific and theoretical perspective. The main criteria are considered to be the characteristics of medical terms such as accuracy, conciseness, unambiguity, systematicity and international compatibility.

Key words: medical terminology, standardization, term, accuracy, unambiguity, systematicity, international compatibility, linguistic factors.

Kirish. O'zbek tili tibbiy terminologiyasi tarixan turli til qatlamlari, xususan, arab, fors, rus, yunon va lotin tillari ta'sirida shakllangan bo'lib, bugungi kunda ham u yangi terminlar bilan muntazam boyib bormoqda. Biroq mazkur jarayon har doim ham izchil va muvofiqlashtirilgan holda kechmaydi. Ayrim hollarda bir tushunchani ifodalash uchun bir nechta variantlarning qo'llanishi, terminlarning ortiqcha sinonimiyasi yoki aksincha, noaniqligi kuzatiladi. Bu esa ilmiy matnlarning yagona standart asosida shakllanishiga to'sqinlik qiladi.

Tibbiy terminlarni me'yorlashtirish aynan shu muammolarni bartaraf etishga qaratilgan muhim jarayon hisoblanadi. Me'yorlashtirish orqali terminlarning qo'llanish doirasi aniqlanadi, ularning semantik chegaralari belgilab beriladi hamda yagona terminologik tizim shakllantiriladi. Bu jarayonda terminlarning lingvistik jihatlari bilan bir qatorda, ularning amaliy qo'llanishi, xalqaro standartlarga mosligi va mutaxassislar tomonidan qabul qilinish darajasi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur tadqiqot tibbiy terminlarni me'yorlashtirish mezonlarini aniqlash va ularni ilmiy asosda tahlil qilishga qaratilgan. Ishda terminlarning aniqligi, ixchamligi, bir ma'noliligi, tizimlilik va xalqaro mosligi kabi mezonlar alohida e'tibor markaziga olinadi. Shuningdek, terminologik birliklarni tartibga solishda lingvistik va ekstralingvistik omillarning o'zaro ta'siri ham yoritiladi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, u o'zbek tibbiy terminologiyasini yanada takomillashtirish, uni xalqaro ilmiy makonga moslashtirish hamda yagona terminologik standartni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, mazkur ish natijalari tibbiyot sohasi mutaxassislari, tarjimonlar va tilshunoslar uchun ham amaliy ahamiyat kasb etadi.

Metodologiya. Tibbiy terminologiyani me'yorlashtirish va standartlashtirish masalalari jahon ilmiy makonida uzoq yillardan buyon izchil o'rganib kelinmoqda. Ushbu yo'nalishning nazariy asoslari, avvalo, Eugen Wüster nomi bilan bog'liq bo'lib, u terminologiya fanini mustaqil ilmiy soha sifatida shakllantirgan hamda terminlarni standartlashtirishning umumiy tamoyillarini ishlab chiqqan. Uning ishlari keyinchalik xalqaro miqyosda terminologik faoliyatni muvofiqlashtirishga xizmat qilgan Infoterm markazi hamda ISO/TC 37 texnik qo'mitasi faoliyatida o'z aksini topdi. Mazkur institutlar terminlarning yagona tizim asosida shakllanishi, ularning aniqligi va mosligini ta'minlash bo'yicha muhim standartlarni ishlab chiqdi.

Tibbiy terminologiya sohasida esa tadqiqotlar ko'proq amaliy yo'nalishda rivojlandi. Xususan, O.Bodenreider, R.Cornet va D.J.Vreeman kabi olimlar tomonidan klinik terminologiya tizimlarini yaratish va ularni o'zaro integratsiyalash masalalari chuqur o'rganilgan. Ularning tadqiqotlari asosida bugungi kunda keng qo'llanilayotgan SNOMED CT, LOINC va RxNorm kabi yirik terminologik tizimlar takomillashtirildi. Bu tizimlar tibbiy ma'lumotlarni standartlashtirish, elektron sog'liqni

saqlash tizimlarida yagona tushunarlikni ta'minlash va xalqaro axborot almashinuvini yo'lga qo'yishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Terminologiyani standartlashtirish va tarjima jarayonlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ham alohida ilmiy yo'nalish sifatida shakllangan. Bu borada Ch.Galinski va R.Weissinger tomonidan olib borilgan tadqiqotlar terminlarning xalqaro darajada muvofiqligini ta'minlash, ularni turli tillarda adekvat ifodalash masalalarini yoritadi. Shuningdek, sog'liqni saqlash terminologiyasi tizimlarini boshqarish va rivojlantirish yo'nalishida F. Xurrami hamda M.Ahmadi kabi olimlarning ishlari muhim o'rin tutadi.

O'zbekistonda terminologiya, jumladan tibbiy terminologiya masalalari asosan tilshunoslik doirasida o'rganilgan. Bu borada Rasulov R., Qosimov A. hamda Usmanxodjayev A., Abilov O., Turaxanova M. kabi olimlar tomonidan terminologiyaning nazariy asoslari, leksik tizimi va shakllanish omillari tadqiq etilgan. Ularning ilmiy ishlari o'zbek tilida soha terminologiyasini tartibga solish, terminlarning lingvistik xususiyatlarini aniqlash hamda ularni me'yorlashtirish tamoyillarini ishlab chiqishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Bevosita tibbiy terminologiya yo'nalishidagi tadqiqotlar esa asosan ilmiy maqolalar, dissertatsiyalar va terminologik lug'atlar doirasida olib borilmoqda. Xususan, O'zbekiston Milliy universiteti, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti hamda Toshkent tibbiyot akademiyasi kabi ilmiy markazlarda o'zbek tibbiy terminologiyasining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari, o'zlashma terminlar, shuningdek, ularni me'yorlashtirish mezonlari bo'yicha izlanishlar olib borilmoqda. Shu bilan birga, ikki tilli va ko'p tilli tibbiy lug'atlar yaratish, terminlarni standartlashtirishga oid takliflar ishlab chiqish ishlari ham davom etmoqda.

Natijalar. O'zbek tibbiy terminologiyasini takomillashtirish masalasi, avvalo, terminlarning ilmiy aniqligi va amaliy qo'llanish samaradorligini ta'minlash bilan bog'liq. Tibbiyot sohasi bevosita inson salomatligi bilan aloqador bo'lgani sababli, unda qo'llaniladigan har bir termin mazmunan aniq, bir ma'noli va tushunarli bo'lishi zarur. Shu nuqtayi nazardan, terminlarni me'yorlashtirish jarayonida birinchi navbatda **semantik aniqlik** talabi ustuvor hisoblanadi. Ya'ni termin ifodalayotgan tushuncha chegaralari aniq belgilangan bo'lishi, u boshqa tushunchalar bilan chalkashib ketmasligi lozim. Aks holda, klinik amaliyotda noto'g'ri talqinlar yuzaga kelishi mumkin.

Shu bilan birga, tibbiy terminlar imkon qadar **bir ma'nolilik** xususiyatiga ega bo'lishi kerak. Bir tushuncha uchun bir nechta sinonimik terminlarning parallel qo'llanishi terminologik tizimda tartibsizlikni yuzaga keltiradi. O'zbek tilida ayni bir tibbiy hodisa yoki jarayonni ifodalashda turli variantlarning mavjudligi (masalan, o'zlashma va milliy shakllarning raqobati) ularni tanlash va me'yoriy variantni belgilash zaruratini keltirib chiqaradi. Bu jarayonda eng maqbul, aniq va keng qabul qilinadigan variantni asosiy termin sifatida mustahkamlash muhimdir.

Terminlarning **ixchamligi** ham muhim mezonlardan biridir. Haddan tashqari murakkab yoki ortiqcha komponentlardan tashkil topgan terminlar amaliyotda qo'llashni qiyinlashtiradi. Shuning uchun termin imkon qadar qisqa, lekin mazmunni to'liq ifodalay oladigan shaklda bo'lishi lozim. Biroq ixchamlilik aniqlik hisobiga emas, balki u bilan uyg'un holda ta'minlanishi kerak.

Tizimlilik talabi ham tibbiy terminologiyani me'yorlashtirishda muhim o'rin tutadi. Har bir termin umumiy terminologik tizimning bir elementi sifatida qaraladi va u boshqa terminlar bilan ma'no jihatdan bog'liq bo'ladi. Shu sababli yangi termin yaratishda yoki mavjudini takomillashtirishda uning tizim ichidagi o'rni, boshqa terminlar bilan semantik va struktur aloqalari hisobga olinishi zarur. Bu esa terminologiyaning ichki mantiqiy izchilligini ta'minlaydi.

Zamonaviy sharoitda **xalqaro moslik** mezonini ham alohida ahamiyat kasb etadi. Tibbiyot global soha bo'lgani uchun ko'plab terminlar lotin va ingliz tillari asosida shakllangan. O'zbek terminlarini yaratish yoki me'yorlashtirish jarayonida ularning xalqaro ekvivalentlari bilan muvofiqligi saqlanishi lozim. Bu ilmiy axborot almashinuvi, tarjima va mutaxassislar o'rtasidagi hamkorlikni osonlashtiradi. Biroq bu jarayonda o'zbek tilining ichki qonuniyatlari ham e'tibordan chetda qolmasligi, terminlar til me'yorlariga mos ravishda moslashtirilishi kerak.

Bundan tashqari, terminlarning **lingvistik to'g'riligi** – ya'ni fonetik, morfologik va so'z yasash qoidalariga mosligi ham muhim mezon hisoblanadi. Terminlar o'zbek tilining talaffuz va yozuv me'yorlariga zid kelmasligi, ular til tizimiga tabiiy singib ketadigan shaklda bo'lishi lozim. Shu bilan birga, terminlarning amaliy qo'llanishda qulayligi, ya'ni shifokorlar, talabalar va boshqa mutaxassislar tomonidan oson qabul qilinishi va faol ishlatilishi ham muhim ahamiyatga ega.

Muhokama. O'zbek tibbiy terminologiyasini takomillashtirishda ilgari qayd etilgan me'yoriy mezonlar amaliy misollar orqali yanada ravshanlashadi. Avvalo, **semantik aniqlik** talabi nuqtai

nazaridan “yurak xuruji” va “miokard infarkti” terminlarini solishtirish mumkin. Birinchi birlik umumxalq tilida keng qo'llansa-da, u nisbatan umumiy va ba'zan turli yurak bilan bog'liq holatlarni ifodalashda ishlatiladi. “Miokard infarkti” esa aniq klinik tushunchani – yurak mushagi to'qimasining qon yetishmovchiligi natijasida zararlanishini bildiradi. Shu sababli ilmiy va klinik matnlarda aynan ikkinchi termin me'yoriy hisoblanadi, chunki u tushunchaning chegaralarini aniq belgilaydi.

Bir ma'nolilik mezonini “gipertoniya, “gipertenziya”, “qon bosimi” va “arterial bosim” misolida ko'rinadi. Amaliy nutqda bu birliklar ko'pincha sinonim sifatida ishlatiladi, biroq “arterial bosim” terminining qo'llanishi ilmiy jihatdan aniqroqdir, chunki u bosimning aynan arteriyalar tizimiga tegishli ekanini bildiradi. Shuning uchun terminologik tizimda bitta aniq variantni ustuvor qilish zarur bo'ladi.

Ixchamlik mezonini “o'pkaning sun'iy shamollatilishi” va “sun'iy ventilyatsiya” misolida kuzatish mumkin. Birinchi variant mazmunan to'liq bo'lsa-da, amaliyotda biroz og'ir va uzun. Ikkinchi variant esa qisqaroq va qulayroq bo'lib, mutaxassislar nutqida tez-tez qo'llanadi. Biroq bu yerda ham muvozanat muhim: qisqa shakl tushunarlikni yo'qotmasligi kerak.

Tizimlilik mezonini terminlarning o'zaro bog'liqligida yaqqol namoyon bo'ladi. Masalan, “yallig'lanish” umumiy tushuncha bo'lsa, undan kelib chiqadigan “bronxit”, “gastrit”, “dermatit” kabi terminlar bir xil -it qo'shimchasi orqali tizimli ravishda hosil qilingan. Bu holat terminologiyaning ichki mantiqiy izchilligini ta'minlaydi va yangi terminlar yaratishda ham tayanch model vazifasini bajaradi.

Xalqaro moslik mezonini “diabet” va “qandli diabet” terminlarida aks etadi. “Diabet” atamasi xalqaro ilmiy muomalada keng qo'llanadi va turli tillarda o'xshash shaklda ishlatiladi. “Qandli diabet” esa o'zbek tilida tushunarliroq variant bo'lib, kasallikning mohiyatini ochib beradi. Amaliyotda bu ikki shakl parallel ishlatiladi, biroq xalqaro ilmiy aloqalarda “diabet” terminining qo'llanishi muvofiqlikni ta'minlaydi.

Lingvistik me'yorlarga moslikni “rentgenografiya” va “rentgen tasviri” misolida ko'rish mumkin. Birinchi termin to'g'ridan-to'g'ri o'zlashma bo'lib, ilmiy muhitda faol ishlatiladi, ikkinchisi esa o'zbek tilining ichki imkoniyatlari asosida shakllangan. Har ikkala variant ham qo'llanishi mumkin, biroq termin tanlashda talaffuz qulayligi, yozuv me'yorlariga mosligi va mutaxassislar orasida qanchalik qabul qilingani inobatga olinadi.

Shuningdek, **amaliy qulaylik va qabul qilinuvchanlik** mezonini “shifokor” va “doktor” birliklarida ko'zga tashlanadi. “Shifokor” milliy shakl sifatida til me'yorlariga mos bo'lsa-da, “doktor” termini ham keng qo'llanadi va ayrim kontekstlarda (ilmiy matn yoki xalqaro muloqotda) o'z o'rniga ega. Demak, terminni me'yorlashtirishda faqat lingvistik mezonlar emas, balki uning real qo'llanish doirasi ham hisobga olinadi.

Xulosa. O'zbek tibbiy terminologiyasini me'yorlashtirish va takomillashtirish murakkab, ammo zaruriy ilmiy-amaliy jarayon hisoblanadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, tibbiy terminlar tizimini izchil rivojlantirish faqatgina alohida terminlarni tartibga solish bilan cheklanmaydi, balki butun terminologik tizimni yagona ilmiy asosda shakllantirishni talab etadi. Bu jarayonda semantik aniqlik, bir ma'nolilik, ixchamlik, tizimlilik, xalqaro moslik va lingvistik me'yorlarga muvofiqlik kabi mezonlar o'zaro uyg'un holda amal qilishi lozim. Aynan shu mezonlarga rioya qilingan terminlar ilmiy va klinik amaliyotda samaraliroq qo'llanadi, tushunmovchiliklarning oldini oladi hamda mutaxassislar o'rtasida yagona kommunikativ maydonni shakllantiradi.

Shu bois, o'zbek tibbiy terminologiyasini rivojlantirishda milliy til imkoniyatlari va xalqaro tajribani uyg'unlashtirish, terminlarni ilmiy asosda tanlash va ularni amaliyotga izchil joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada, yagona va barqaror terminologik tizim shakllanib, u tibbiyot sohasi rivojiga, ilmiy izlanishlar samaradorligiga hamda tibbiy xizmat sifatining oshishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Wüster E. Einführung in die allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie. – Fachsprachl. Zentrum, Handelshochsch. Kopenhagen, 1985. – 214 s.
2. Zayniddinova B. G. The language of medicine as the main factor in the formation of medical terminology //Conference of modern science & pedagogy. – 2025. – T. 1. – №. 2. – C. 10-13.
3. Bozorova G. Z. Discursive Functioning And Stylistic Variability Of Medical Terms In Modern Uzbek Language //TLEP–International Journal of Multidiscipline. – 2025. – T. 2. – №. 7. – C. 193-196.

GIDROPOETONIMLARNING SEMANTIK VA ETNOLINGVISTIK XUSUSIYATLARI

R.Sh.Bozorova, katta o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Mazkur maqolada nemis va o'zbek tillaridagi gidropoetonimlarning semantik, lingvostilistik hamda lingvopoetik xususiyatlari tadqiq etiladi. Gidropoetonimlarning geografik nom sifatidagi funksiyasi bilan bir qatorda, ularning madaniy, tarixiy va estetik ahamiyati ham yoritiladi. Tadqiqot davomida suv obyektlari nomlarining tabiiy xususiyatlar, tarixiy voqealar, etnolingvistik omillar hamda mifologik qarashlar bilan bog'liqligi tahlil qilinadi. Nemis va o'zbek gidropoetonimlarining semantik tasnifi asosida ularning o'xshash va farqli jihatlari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: gidropoetonimlar, geografik nomlar, suv ob'ektlari, lingvistik vazifalar, lingvostilistik, lingvopoetik, tabiat, madaniy identifikatsiya, mifologiya.

Аннотация. В данной статье исследуются семантические, лингвостилистические и лингвопоэтические особенности немецких и узбекских гидропоэтонимов. Наряду с их функцией географических названий рассматривается их культурное, историческое и эстетическое значение. В ходе исследования анализируется связь названий водных объектов с природными особенностями, историческими событиями, этнолингвистическими факторами и мифологическими представлениями. На основе семантической классификации немецких и узбекских гидропоэтонимов выявляются их сходства и различия.

Ключевые слова: гидропоэтонимы, географические названия, водные объекты, лингвистические функции, лингвостилистический, лингвопоэтический, природа, культурная идентичность, мифология.

Abstract. In diesem Artikel werden die semantischen, linguostilistischen und linguopoetischen Eigenschaften deutscher und usbekischer Hydroponymie untersucht. Neben ihrer Funktion als geografische Bezeichnungen wird auch ihre kulturelle, historische und ästhetische Bedeutung analysiert. Im Mittelpunkt der Forschung stehen die Zusammenhänge zwischen den Namen von Wasserobjekten und natürlichen Gegebenheiten, historischen Ereignissen, ethnolinguistischen Faktoren sowie mythologischen Vorstellungen. Auf der Grundlage der semantischen Klassifikation deutscher und usbekischer Hydroponymie werden Gemeinsamkeiten und Unterschiede herausgearbeitet.

Keywords: Hydroponyms, geographical names, water objects, linguistic functions, linguostylistic, linguopoetic, nature, cultural identity, mythology.

Kirish. Gidropoetonimlar — bu geografik nomlar bo'lib, ular suv manbalarini, masalan, daryolar, ko'llar, dengizlar, boshqa suv ob'ektlarini atash uchun ishlatiladi. Gidropoetonimlar, boshqa toponimlar kabi, nafaqat geografik ahamiyatga, balki lingvistik, lingvostilistik va lingvopoetik vazifalarga ham ega. Lingvostilistik vazifalar gidropoetonimlarning ifodali qirralarini yoritishga yordam beradi va ularning jamiyatdagi roliga ta'sir ko'rsatadi. Gidropoetonimlar, ayniqsa, mahalliy va xos til shevalarining ajralib turishiga sabab bo'ladi. Ular ko'pincha maxsus hududlardagi aniq geografik shart-sharoitlar, anonim manbalar va madaniyatlarni aks ettiradi. Bu nomlar, jumladan, tilning madaniy va antropologik komponentlarini o'z ichiga oladi. Bu shevalar, o'z navbatida, sheva yoki dialektga xos bo'lgan ifodalarni, yozuvlarni, turli so'zlarni o'zida aks ettiradi. Gidropoetonimlar geografik hududlarni belgilash va ulashishda muhim ahamiyatga ega [1]. Ularining nomlanishi ko'pincha madaniy va ijtimoiy tashkiliy jarayonlarni tartibga solishdagi vosita sifatida xizmat qiladi. Shunday qilib, gidropoetonimlar o'zining amaliy maqsadidan tashqari, madaniy o'ziga xoslikni saqlashda yoki shakllantirishda ahamiyatli rol o'ynaydi.

Gidropoetonimlar nafaqat geografik axborotni berish, balki estetik va poetik vazifalarni ham bajaradi. Ular odamlar tomonidan tabiatning chuqur ezgu xususiyatlarini, ruhiy va emotsiyalarni ifodalashda ishlatiladi. Ko'pgina hududlarda gidropoetonimlar tabiat va uning ijtimoiy yoki madaniy ramzlari bilan bog'liq. Masalan, "Amudaryo" yoki "Volga" kabi nomlar, suv va tabiatni boshqa mavzular bilan birga bog'laydi, tabiatning ezgu va murakkab qirralarini ifodalaydi. Shu tariqa, gidropoetonimlar tomonidan tabiatning yashillik, betakrorlik kabi uzviy aloqalarini, shuningdek, muhit bilan insoniy munosabatlarni tasvirlash mumkin.

Gidropoetonimlar ko'pincha mifologik va arxetipik ramzlarni o'z ichiga oladi. Masalan, "Daryo" kabi nomlar ko'pincha o'tmishning, yoki xalqning rivoyatlari bilan bog'liq. Bu nomlar yoritilgan tarixiy yoki ruhiy kontekstdagi uzviy tarzda foydali belgilarni ta'minlaydi. Lingvopoetik

vazifalariga ko'ra gidropoetonimlar shunday tafsilotlarga ega bo'ladiki, ular tabiatning go'zalligi, suluvligi, hayot va insonning aloqalarini tasvirlashga yordam beradi. Jumladan, "ko'l" va "daryo" so'zlari odamlar uchun so'zlar orqali tabiatning lirik xususiyatlarini yetarlicha to'liq yoritish imkonini beradi. Bu gidropoetonimlar nafaqat jismoniy, balki estetik va ruhiy manbalarning ham ko'rsatkichi bo'lib, aniq bir vaqt va makonda yashash yoki tabiat bilan aloqa orqali insonning his-tuyg'ulari bilan bog'lanadi [2].

Nemis va o'zbek gidropoetonimlarining semantik tasnifoti — bu gidropoetonimlarning ma'nolarini tahlil qilib, ularni turli semantik guruhlariga ajratish jarayonidir. Gidropoetonimlar (suv bilan bog'liq geografik nomlar) o'z ichiga suv havzalari, daryolar, ko'llar, ko'priklar, buloqlar va boshqa tabiiy yoki sun'iy suv ob'ektlarini o'zida aks ettiradi. Ularning semantik tasnifi til va madaniyatning ajralmas qismi sifatida tabiiy geosistemalar va ijtimoiy tuzilmalar o'rtasidagi aloqalarni aks ettiradi.

Nemis tilida gidropoetonimlar asosan tarixiy, madaniy va geografik kontekstda yaratilgan va ularning ma'nolari ko'plab tarixiy va tabiiy hodisalarga bog'liq. Semantik tasnifni quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

Bu guruhga oqimlarning uzunligi, toshqinlari yoki botiqlari haqida nomlar kiradi. Masalan: Rhein (Reyn) – Germaniyaning eng katta daryosi. Elbe – Chexiya va Germaniya orqali oqadigan daryo. Donau (Dunay) – Markaziy Yevropada oqadigan ulkan daryo. Daryo yoki suv havzalarining etnolingvistik ismlaridan kelib chiqqan nomlar. Ular o'z vaqtida odamlar va madaniyatlarning o'ziga xosligini ifodalovchi so'zlar bo'lishi mumkin. Neckar – bu nom Germaniya janubi-g'arbidagi tarixiy va madaniy ahamiyatga ega daryoni ifodalaydi. Oder – Yevropaning sharqiy qismidagi daryo nomi, bu nom Yevropa xalqlari tomonidan keng tarqalgan. Suv ob'ektlarining tabiiy xususiyatlariga qarab, ba'zi gidropoetonimlar suvning tabiiy holatini (misol uchun, suvning tiniqligi yoki chuqurligi)ni ifodalaydi. Schwarze Elster – "Qora Elster" nomi suvning qora rangini aks ettiradi. Weißer Fluss – "Oq daryo", suvning tiniqligi yoki o'ziga xosligi bilan bog'liq [3]. O'zbek gidropoetonimlari ko'proq tabiiy resurslar, xalq an'analari va madaniyat bilan bog'liq bo'lib, ularda ko'plab tarixiy va madaniy elementlar aks etadi. O'zbekistondagi gidropoetonimlar, asosan, o'zbek xalqining tabiiy muhitga bo'lgan qarashlarini aks ettiradi.

O'zbekistondagi ko'p sonli gidropoetonimlar, asosan, tabiiy geografik ob'ektlar nomlariga asoslangan. Masalan: Amudaryo – O'zbekiston va Tojikiston o'rtasidagi eng katta daryo. Sirdaryo – Markaziy Osiyodagi ikkinchi yirik daryo.

Orol dengizi – O'zbekistonning qadimgi suv manbai bo'lgan, ammo bugungi kunda qurg'oqchil holatga kelgan ko'l. Chirchiq daryosi – Toshkent viloyatidagi katta daryolardan biri. Suv ob'ektlarining tabiiy xususiyatlari, masalan, chuqurlik yoki rangga asoslangan. Kara-Kum – "Qora cho'l" degan ma'noni anglatadi, bu nom cho'l va suvning birlashgan tasvirini yaratadi. Ko'l yoki Oq ko'l – Suvning tiniq yoki achchiq tabiati bilan bog'liq bo'lgan nomlar.

O'zbekistondagi gidropoetonimlar ko'pincha tarixiy yoki madaniy ahamiyatga ega bo'lgan suv havzalarini ifodalaydi. Zarafshon – Bu nom Sharqiy O'zbekistonning qadimgi tarixiy suv havzasi bo'lib, ko'p yillik tarixiy yodgorliklarni o'z ichiga oladi [4]. Buxoro daryosi – Buxoro viloyatidagi muhim tarixiy daryolardan biri bo'lib, u o'zbek xalqi madaniyati va tarixi bilan bog'liq.

Ba'zi o'zbek gidropoetonimlari o'zida xalqning afsonaviy va diniy tasavvurlarini aks ettiradi. Seydali daryo – Seydali nomi ko'pincha afsonaviy qahramon yoki muqaddas shaxslar bilan bog'liq bo'ladi. Boysun daryosi – Boysunning o'ziga xos o'tmish va madaniyat bilan bog'langan geografik nomi. Nemis gidropoetonimlari ko'pincha yevropalik tarixiy va madaniy kontekstni aks ettirsa, o'zbek gidropoetonimlari ko'proq turk, fors, arab va boshqa madaniyatlarning tasirini o'z ichiga oladi. O'zbek nomlarining ko'plari insonning tabiiy muhitga bo'lgan aloqalarini, suvlarga nisbatan e'tiborini aks ettiradi [5].

Nemis gidropoetonimlari ko'plab yevropalik etnoslar tomonidan shakllantirilgan bo'lsa, o'zbek gidropoetonimlari, asosan, o'zbek xalqining o'tmishi va madaniyati bilan bog'liq bo'lib, ko'p yillik tarixiy o'zgarishlar va tabiiy sharoitlar bilan bog'lanadi. Nemis va o'zbek gidropoetonimlarining semantik tasnifoti til va madaniyatning o'ziga xos jihatlari aks ettiradi. Nemis gidropoetonimlari ko'proq geografik va tarixiy aspektlarga asoslanadi, o'zbek gidropoetonimlari esa ko'proq tabiiy, etnolingvistik va madaniy kontekstga asoslanadi. Biroq, har ikkala tilda ham gidropoetonimlar o'z mintaqasining tabiiy va madaniy xususiyatlarini aks ettirishda katta rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Davlatov, S. (2017). "Nemis va o'zbek tillaridagi gidropoetonimlarning semantik tafovutlari". Onomastika va geolingvistika, 5(3), 102-109.

2. Parker, E. (2010). "German Hydronyms and Their Semantic Implications". Journal of Germanic Linguistics, 22(1), 59-73.
3. Müller, W. (2011). Hydronyms of the German-speaking world: A Semantic and Etymological Analysis. Berlin: De Gruyter.
4. Бозорова Р. III. "Сув" сўзи билан боғлиқ фразеологик бирликларнинг немис, ўзбек ва рус тилларидаги таҳлили //Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2022. – Т. 2. – №. 1. – С. 277-282.
5. Sharopovna, B. R. (2024). The interpretation of water in uzbek and german folklore. *Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research*, 11(07), 24-29.
6. Bozorova, R. (2023). Tarjima san'ati va uning muammolari. *Центр научных публикаций (buxdu. uz)*, 29(29).

UO'K 821.512.161:82-14

SALOMAT VAFO IJODIDAGI TILSIMLAR

F. Buriyeva, PhD, Samarqand davlat pedagogika instituti, Samarqand

Annotatsiya. *Nasr yetakchi bo'lgan G'arb adabiyotida yaxshi asarlar qanday bo'lishi ustida hamisha izlanishlar, tadqiqotlar olib borilgan hamda hozirgi globalizm davrida ulardagi ustuvor bo'lgan badiiyat mezonlari zamonaviy o'zbek nasriga ham to'g'ri keladi. Hozirgi o'zbek adabiyotida keyingi yillarda psixologik, ramziy tasvirlar ustunligi ko'rinda boshlandi, G'arb adabiyotida yetakchi bo'lgan syurrealizm, transrealizm, gallyutsinatorli realizm metodining ustunligi tobora sezilib bormoqda. Jumladan, mazkur maqolada ham "Tilsim saltanati" nomli asari bilan birinchi o'zbek ayol romannavisi deya e'tirof etilgan Salomat Vaf o' ijodi misolida bugungi o'zbek nasridagi o'ziga xosliklar, realistik tasvirdagi evrilish, individual uslub, ijodkor badiiy mahorati kabi bir qancha masalalar borasida so'z yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *uslub, syurrealizm, transrealizm, gollyusinatorli realizm, modernizm, psixologizm, pafos, roman, g'oyaviylik.*

Аннотация. *В западной литературе, где проза занимает ведущее место, всегда проводились исследования того, какими должны быть хорошие произведения, и критерии художественного совершенства, преобладающие в них в современную эпоху глобализма, применимы и к современной узбекской прозе. В последние годы в современной узбекской литературе стали доминировать психологические и символические образы, и все более заметным становится превосходство методов сюрреализма, трансреализма и галлюцинаторного реализма, которые являются лидерами в западной литературе. В частности, в данной статье на примере произведения Саломат Вафо, признанной первой узбекской писательницей-романисткой благодаря ее роману «Царство магии», рассматривается ряд вопросов, таких как специфика современной узбекской прозы, эволюция реалистической образности, индивидуальный стиль и художественное мастерство автора.*

Ключевые слова: *стиль, сюрреализм, трансреализм, галлюцинаторный реализм, модернизм, психологизм, пафос, роман, идеализм.*

Abstract. *In Western literature, where prose is the leader, research and studies have always been conducted on what good works should be, and the criteria of artistic excellence that prevail in them in the current era of globalism also apply to modern Uzbek prose. In recent years, psychological and symbolic images have begun to dominate in contemporary Uzbek literature, and the superiority of the methods of surrealism, transrealism, and hallucinatory realism, which are leaders in Western literature, is becoming increasingly noticeable. In particular, this article, using the example of the work of Salomat Vaf o' , who is recognized as the first Uzbek female novelist with her work "The Kingdom of Magic," discusses a number of issues such as the specifics of today's Uzbek prose, the evolution of realistic imagery, individual style, and the artistic skill of the creator.*

Key words: *style, surrealism, transrealism, hallucinatory realism, modernism, psychologism, pathos, novel, idealism.*

Zamon o'zgarishi, davrlar o'tishi bilan jahondagi turli sohalar, jamiyatning xilma-xil jabhalari kabi adabiyot ham rivojlanadi: uslublar rang-barangligi, qahramonlar tasviridagi izlanishlar, globallashuvning ta'siri tobora ko'zga tashlanadi. Bugungi kitobxon uchun mumtoz adabiyotni badiiy so'z san'ati yanglig' emas, ilmiy asar kabi qabul qilishi bor gap. Hattoki, XX asrda yaratilgan ko'pgina asarlardagi muammolar, qahramonlar taqdiri yakunlari davr kishisida munozara, ayrim o'rinlarda e'tirozlar uyg'otishi tabiiy holdir. Masalan, "Ufq" romanida qochoq o'g'il timsoli bo'lgan Tursunboyni yoki "Chinor" romanidagi Akbaralini ehtiros bilan himoya qiluvchi kitobxon qatlami shakllangan. Ular mazkur asarlardagi qahramonlar tushib qolgan vaziyatlarni muqarrar o'limni

oldindan sezish orqali o'zni himoya qilish instinkti deb baholaydilar. "Axir, tirik mavjudodlarning, jumladan, insonning yashab qolishga intilishi salbiy holat emas-ku. Odam o'z irodasini, kuchini o'zi biladi, Tursunboy urushga borib biror qahramonlik ko'rsata olmasligini, birinchi jangdayoq muqarrar halokatga uchrashini sezgan. Farzandini erkalatib, papalab katta qilgan ota-onasining oqibat uning ahvolini bilmay, qoralagani achinarli", deguvchilar bor. Badiiy asar, ayniqsa, nasr o'quvchini ishontirsagina, voqealarning hayotda bo'lishi mumkinligi kitobxonda e'tiroz uyg'otmasagina u haqiqiy realistik asardir. Bugungi kitobxonni asardagi didaktika yoki ertakona baxtli yakun bilan qoniqtirib bo'lmaydi. Qachonki undagi tuyg'ular, ehtiroslar junbushga kelsa yoki ongosti sezimlarini tiniqlashiruvchi tasvirlar yuzaga kelsa, qisqasi, kitobxon asardan qalbiga izlagan taskinini topsagina pirovardiga yetkazadi. Nasr yetakchi bo'lgan G'arb adabiyotida yaxshi asarlar qanday bo'lishi ustida hamisha izlanishlar, tadqiqotlar olib borilgan hamda bugungi globalizatsiya davrida ulardagi mezonlar hozirgi zamon o'zbek nasriga ham to'g'ri keladi. Hozirgi o'zbek adabiyotida keyingi yillarda psixologik, ramziy tasvirlar ustunligi ko'rina boshladi, G'arb adabiyotida yetakchi bo'lgan syurrealizm, transrealizm, gallyutsinatorli realizm metodining ustunligi tobora sezila bordi. 1946 yilning 22 martida Amerikada tug'ilgan fantastik yozuvchi Rudy Ryukerning transrealizm metodiga bag'ishlangan maqolasida badiiy asar haqida shunday fikr yuritiladi: "Haqiqiy voqelik haqida bo'lmagan har qanday adabiyot zaif va asabiydir. Ammo to'g'ridan to'g'ri realizm janri butunlay yonib ketgan. To'g'ridan to'g'ri romanlar kinga kerak? Fantaziya va SF vositalari realistik fantastikani qalinlashtirish va kuchaytirish vositalarini taklif qiladi. Fantastik qurilmalardan foydalanib, aslida subyektni manipulyatsiya qilish mumkin...

... Transrealist rassom o'z ishining tugallangan shaklini oldindan aytib bera olmaydi. Transrealistik roman hayotning o'zi kabi organik tarzda o'sadi. Muallif faqat personajlar va vaziyatni tanlashi, u yoki bu fantastik elementni taqdim etishi va muayyan asosiy sahnalarni maqsad qilishi mumkin. Ideal holda, transrealistik roman tushunarsiz va kontursiz yozilgan. Agar muallif o'z kitobi qanday rivojlanishini aniq bilsa, o'quvchi buni bashorat qiladi. Bashorat qilinadigan kitob qiziq emas. Shunga qaramay, kitob izchil bo'lishi kerak".[4]

Demoqchimizki, mustaqillikning ilk davrlaridagi o'zgarishlardan ijodkorlar ham ilhomlandilar. Modern adabiyoti nomi ostida nasr va nazmda shakliy va mazmuniy yangiliklar qilishga kirishdilar. Masalan, bu davrda yaratilgan asarlar orasida Omon Muxtorning ramziy ifodalar, to'g'ridan to'g'ri tushunilishi mushkul bo'lgan, G'arb adabiyotida transrealizm deb atala boshlagan metodni eslatuvchi "Ming bir qiyofa" romani, asar tili mavjud gap qurilishi meyorlariga to'g'ri kelmasa-da, xalq tiliga monand holda yaratilib adabiyotda o'ziga xos uslub yaratgan Tog'ay Murod asarlari, "Tilsim saltanati" romani bilan birinchi o'zbek ayol romannavisi deya e'tirof etilgan Salomat Vafo asarlari bu boradagi muvaffaqiyatli qadamlar bo'lib, hozirgi kun nuqtayi nazaridan qaralganda ham davr sinovdan o'ta olgan asarlar sirasiga kiradi.

Quyida ijodi haqida so'z yuritmoqchi bo'lgan adibimiz, asli xorazmlik bo'lgan Salomat Vafo 1984 yil O'zMUning Jurnalistika fakultetini tamomlagan. Yozuvchi o'zbek adabiyotida roman yozgan ilk ayol yozuvchi hisoblanadi. Salomat Vafoning "Farida" hikoyalar to'plami (1989), "O'zini izlagan ayol" qissa va hikoyalar to'plami (1991), "Ko'ngil farishtasi" qissalar to'plami (1997), "Tilsim saltanati" (2004), "Ovoraning ko'rgan-kechirganlari" romanlari (2008), "Qora beva" (2009), "Nomsiz kema" (2015) hikoyalar to'plami nashr etilgan.[5] U adabiyotshunoslar tomonidan "psixologik yozuvchi", "erotik yozuvchi" deya e'tirof etilgan.

Avvalo, oddiy adabiy-estetik didga ega kitobxon nazari bilan qaraganda, Salomat Vafo asarlari dardiga, falsafasiga ega, ularning har birida o'ziga xos pafos, yillar davomida esda qolarli ta'sir kuchi mavjudligini ta'kidlamoq darkor. Ayniqsa, adibaning 2008 yilda nashr etilib, "Yilning eng yaxshi romani" deya tan olingan "Ovoraning ko'rgan-kechirganlari" romani mutolaasi davomida o'quvchi teran o'ylarga cho'madi. Chunki jamiyatning har xil qatlamiga mansub(ziyoli, san'atkor, savdogar, mardikor, dindor) ayollar qismatiga bag'ishlangan bu asar ijodkorning chuqur psixologik tahlillari, ayol va jamiyat haqidagi dardli kechinmalari tasviri bilan zalvarlidir. Asar davomida muallifning ko'pgina xulosalari, "tishida asrab yurgan fikrlari" qabilida kiritilgan o'rinlari qalblarga malham, savollarga javob bo'layotganday:

"Men teran ichki va tashqi yolg'izlikni shu yerga kelganimda chuqurroq angladim".

"...aslida, hech narsa hech narsaga arzimaydi-ku".

"Baxt neligini anglamaganlargana mustahkam oila qurishi mumkin".

"Moddiy olamda ko'ngil bilan yashash naqadar mushkulligini anglayman".

“Balki, muvaffaqiyatlar, hayotiy quvonchlarni baxt deb bo‘lmas. Chinakam baxt deganda shaxsning o‘ziga, ko‘ngliga tegishli nimadir bo‘lishi kerak”.

“Talantni hazm qilishga esa jamiyat ichiqoralik qilardi, nazarimda”

Adibimiz bu romanini asar qahramoni tilidan bayon etadi. U ziyoli, jamiyatga nisbatan ancha ilg‘or, eng muhimi, ko‘ngil erkiga ega inson. Agarda mazkur ayol G‘arb kishisi bo‘lganda, balki, hayotida bu darajada mushkul vaziyatlarga tushmasdi. U, ya‘ni asar qahramoni Saltanat, qisqacha aytganda, odamdek yashashga intilgani tufayli ba‘zan shunday xatolarga ham yo‘l qo‘yadi, muallif qanchalik xayrixohlik bilan tasvirlamasin, ayrim hollarda kitobxonda ham qoralovchi munosabatlar uyg‘otadi.

O‘zbek adabiyotidagi psixologik romanlar haqida ko‘p munozarali tadqiqotlar mavjudligi ma‘lum. Lekin bu borada sanoqli adabiyotshunoslarga o‘zlarining salmoqli fikrlarini bildirganlar. Chunki barcha badiiy asarlar markazida insonning orzu-umidlari, qayg‘u-armonlari berilar ekan, ularning har birida obrazlar ichki olamiga nazarlar bo‘ladi. Bu, ayniqsa, nasrda, nasrning ham yirik shakli bo‘lgan romanlarda yaqqol ko‘zga tashlanadi. Lekin inson psixologiyasini to‘laqonli tasvirini berishga jahon va o‘zbek adabiyotida ham ayrim yozuvchilar musharraf bo‘lishgan. Masalan, Salomat Vafoning “Ovoraning ko‘rgan-kechirganlari” asarida asosan bosh qahramon psixologiyasiga chuqur kirib borish, uning ruhiyati xayolot dunyosining evrilishlari, tizimsizligi, inson irodasi va axloqiga daxlsizligi qalamga olinadi. Asarning bosh qahramoni Saltanatning portreti, gap-so‘zlari berilgan o‘rinlar uning ichki olami bilan shunday omuxtalikda tasvirlanadiki, ularning yalang‘och va shafqatsizligi kitobxonni o‘ziga tortadi. Ayrim o‘rinlarda axloq, ziyolilik, vijdon, boringki, insondagi jami ezgu fazilatlar ham aslida nisbiy tushunchalar ekanligi o‘z isbotini topadi. Masalan, asar qahramoni Saltanat qo‘ltiqayoqqa tayanib qolganda o‘z qishlog‘idagi qabristonga yaqinlari bilan ziyoratga boradi, o‘sha yerda marhumlarga bag‘ishlab o‘tkazilayotgan marosimda oniy lahzalardagi ruhiyatida kechgan ushbu holatlar tasvirlanadi: “O‘zimni, ya‘ni bir vaqtlar Abbos Sulaymonlarni g‘uluvga solgan go‘zalligimni sinash uchun “yangi o‘zbek”ka tikilib turdim. U birov tikilib turganini anglaganday “yalt” etib qaradi. Ikki-uch soniya nigohidan ko‘zimni uzmay turdim. Yigit dosh berolmay yerga qaradi. “Telbaman. Xudo urgan telba. Senday cho‘loqda ham ko‘ngil bormi?” Yaxshiyam, o‘tiribman, notanish odam hassalarimni ko‘rmaydi. “Qabristonda ko‘ngling to‘g‘ri bo‘lsin hech bo‘lmasa. Daydi xotin”. Insonning o‘z irodasiga u darajada bog‘liq bo‘lmagan holatlarida birvarakayiga shaytoniy va rahmoniy o‘y-kechinmalar yuz berishi mumkinligining tabiiy tasviri. Asar qahramoni ko‘ngil erkiga bo‘ysinuvchi, kurashchan, hayotsevar, qadr va qadrsizlik, eng muhimi insonlik nima ekanligini idrok eta olishi bilan nihoyatda jozibador. Voqealar davomida ko‘plab xatolarga yo‘l qo‘yadi. Turmushi buzilib, shaharga kelgan ilk kunlarida o‘ziga oldindan ozgina tanish bo‘lgan qorindor erkak Zamon O‘roz bilan taomxonaga kirib manti yeb, aroq ichgani, ijara uy va ish topolmagani uchun qariyb otasi tengi bo‘lgan baland martabali kishi Abbos Sulaymonning idorasiga borgani shunday lavhalardir. Asarda Saltanatning Abbos Sulaymon bilan munosabatlari birmuncha kengroq tasvirlangan bo‘lib, asar qahramonining ruhiyati, fojiasi ham bevosita ushbu munosabatlarga bog‘lanadi. Masalan, u Abbos Sulaymonning idorasiga ilk tashrifidagi ayrim kechinmalarga e‘tibor qilamiz: “Erim yo‘qligini eshitsa, iltimosimni bajarar deb o‘yladim”, “Ne bo‘lganda ham ishga kirgunimcha boshini aylantirishim lozim. So‘ng amallab qutulib olaman”, “O‘psa o‘par, ishga kirsam bo‘ldi-da! Hozir hech qanday tanlash imkoniyati yo‘q”. Hali o‘ttiz yoshga kirmagan yoshgina juvonning hayotiy qiyinchiliklar oldidagi esankirashi tufayli xato ustiga xato kelib chiqaveradi. Lekin tabiatning go‘zal va nozik xilqati etib yaratilgan asar qahramoni yuqorida keltirganimiz “reja”larini amalga oshirolmaydi. Sovuq va yuraksiz, ayollarga bemalol nosha‘riy munosabatlar qilishdan tiyila olmaydigan mansabdor Abbos Sulaymonni hatto sevib qoldim deb o‘ylaydi. Uning ruhiyatida kechayotgan ushbu murakkab jarayonlar asarda quyidagicha tasvirlanadi:

“Yo Xudo, Abbos Sulaymonni yaxshi ko‘rib qolayotgan edim.

Muvozanatni yo‘qotgan odam edim.

Yuragimdagi ideal hayot orzusi bilan u odamning munosabatlari qorishib ketgan.

Men undan ajoyib fazilatlar va qirralar topgan edim.

Uning qo‘ng‘iroqlarini intiqlik bilan kutib o‘tiranman.

Hayotimda yangi fasllar boshlanayotgan edi.”

Lekin ziyrak kitobxon qahramonning ushbu ruhiy holatini to‘la tushunadi. U ko‘pgina ayollar bilan shunday munosabatlarda pishib ketgan tajribali kas tomonidan avranayotgan edi. U o‘z qilgan yaxshiliklariga yuzsizlarcha evaz talab qiladi: “ – Juda qiynab yubordingiz-ku, malikam?! Yo

bolangiz kasal bo'ladi, yo o'zingizni boshingiz og'riydi. Bunaqada xafa bo'lib qolishim mumkin. Ishingizni yuvmay siz ham bunday." Yoki Saltanatning kichkina bir muammosini hal qilgan bo'lib, "– Yaxshi, o'zim shug'ullanaman. Ertaga uyga beshga boring", deydi. Qalbi mehr va muhabbatga zor Saltanatga esa o'z xatoliklari tufayli boshlangan bunday talablar axiyri malol kela boshlaydi, o'zini tubanlashayotganday, kirlanayotgandek his etadi. "Ichimda dunyoning barcha muqaddas kuchlari motam tutib qarsak chaladilar. O'zimni tobora o'zgarib, yengiltak xotinlarga o'xshab ketayotgandek his qildim", "Onajon, sening huzuringda kimdir adashganmi – o'sha menman" kabi jumlar uning ruhiyatini yanada yaqqolroq namoyon etadi.

Adiba asardagi bosh qahramonning tizimsiz kechinmalari tasviriga keng o'rin ajratadi. Charchagan, xastalangan, qiyinchiliklar qarshisida qolgan paytlarida uning ruhiyatida bot-bot xuruj qiluvchi odamyuz qushlar, vujudidagi farzandini abort qildirganda ishlatilgan tig'larga bag'ishlangan tasvirlar shunday lavhalarandir.

E'tibor qiladigan bo'lsak, jahon adabiyotidagi nodir asarlarning aksariyati ko'ngil erkini ulug'lovchi asarlardir. Tolstoyning "Anna Karenina" romani, Chingiz Aytmatovning "Jamila" qissalari esga olaylik. Biz Salomat Vafoning ushbu asari qahramoni Saltanatni ham xato-yu gunohlarga yo'l qo'ygan, so'ng ulardan vijdoni qiynalgan, iztirob chekkan, har qanday mushkul vaziyatlarda ham ko'ngil pokligini saqlab qolgan, tubanlashishdan hazar qilgan inson sifatida ko'ramiz.

"Tilsim saltanati" romani bilan o'zbek adabiyotida ilk ayol romannavis deb e'tirof etilgan Salomat Vafoning asarlariga nazar tashlar ekanmiz, uning ijodi orqali adabiyotida bir necha tub burilishlar amalga oshirilganining guvohi bo'lamiz. Masalan, qahramonlarning ruhiyatida xato va gunohlar tizimsiz va yalang'och ravishda batafsil ko'rsatilgan. Millatimizga mansub oddiy odamlar, xususan, xotin-qizlar ruhiyatiga anchayin chuqur kirib borilgan. Sharq ayollari ham, aslida, shaytoniy xayollarga beriluvchan, iroda kuchi va qon-qoniga singib ketgan azaliy axloqiy meyorlar, qadriyatlar tufayli ular yuzaga chiqarilmasligi ko'rsatiladi. Yozuvchi asarlarida erotik tasvirlar, ochiq sahnalar orqali qahramonlarning xarakterini ochish, bunday tasvirlarga g'oyaviy yuk berish kuzatiladi. Holbuki, jahon adabiyoti durdonalarida, jumladan, Markes, Mopassan, Dyuma, Drayzer asarlarida ushbu tajribalar allaqachonlar qo'llangan.

Adiba asarlarining tili ham boshqa o'zbek yozuvchilarinikidan birmuncha farq qiladi. U inson siyratini shafqatsiz reallikda tasvirlar ekan, ular nutqini ham imkon qadar voqelikka yaqinlashtirdi. Muallif tili ham xorazm elining shevasi bilan oziqlangani, obrazlilikning nihoyatda ustunligi ko'rinadi.

Yuqorida so'z yuritganimiz adibaning "Ovoraning ko'rgan-kechirganlari" romani qahramoni oliy ma'lumotli qatlamga mansub bo'lishiga qaramasdan tirikchilik vajidan ko'p qiyinchiliklarga duchor bo'ladi: ishdan haydaladi, so'ng oddiy tuman gazetasiga ham ishga kira olmaydi; turmushidan ajraladi, pulsizlik tufayli hatto mardikorlik qilishga majbur bo'ladi; hayotda omadi kelmay tushkunlikka tushadi, ba'zan irodasi sustlashib ichkilikka beriladi va oqibatda tuhmatga uchrab qamalib qoladi. O'zbek adiba Salomat Vafo o'z asarlari orqali jamiyatimizdagi xotin-qizlar bilan bog'liq muammolarni olib chiqishni maqsad qiladi. Buning uchun u tasvirlarda eng qora bo'yoqlardan, hatto ko'ngilni aynituvchi jirkanch manzaralardan foydalanadi. Butun insoniyatga daxldor ayrim og'riqli nuqtalarga teginadi. Romandagi o'n yashar go'dak – Madinaning tilanchi chol tomonidan tajovuzga uchrashi, qamoqxonada Saltanatga dunyoqarashi buzilgan ayol Ideya tomonidan qilingan qabih xatti-harakatlar kishini larzaga soladi. Darhaqiqat, bugungi dunyo kechagidan farq qiladi, odamlar ham, shuningdek, adabiyotga qarashlar ham qotib qolmaydi. Jumladan, bugungi kun o'zbek kitobxonini ham odob-axloq timsoli bo'lgan ijobiy qahramonlar, ijobiy fazilatlariga chorlovchi didakdik chaqiriqlar bilan jalb etib bo'lmaydi. Shu jihatdan qaralganda Salomat Vafoning individual uslubi e'tiborga molik. Uning uslubi jahon adabiyotidagi durdona asarlar bo'lgan Markesning "Yolg'izlikning yuz yili", "Buzrukning kuzi" asarlaridagi tasvirlarni yoki Amerikada yashab ijod qilib kelgan afg'on yozuvchisi Xolid Husayniyning asarlarini yodimizga soladi. Shu bois ham adiba o'z ijodi davomida ko'pgina tanqidiy qarashlarga ham uchradi, chunki yillarki bir xil qolipdagi ijod uslublarga ko'nikib qolgan o'zbek adabiyotshunosligi uchun hayotdagi eng qabih lavhalarni insonni larzaga solar darajada real tasvirini bera olgan, qahramonlar psixologiyasini o'zgacha yo'nalishda, tarqoq, tizimsiz tasvirlagan zamonaviy uslubdagi asarlarni qabul qilish birmuncha murakkab kechdi. Masalan, uning ilk romani, 2004 yilda nashr qilingan "Tilsim salatanati" asari O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi qarshiligiga uchraydi. "Izm"lardan

“hirsizm”ga yoxud adabiyotdagi axloqsizliklar” nomli maqola muallifi Dilfuza Komilova yozuvchini “ayollikning dilbar dunyosiga putur” yetkazganlikda ayblaydi.[3]

Aslida, o'zbek adabiyotida yuqorida D.Komilova atamasicha “axloqsiz” sahnalar XX asr bosharidayoq bor edi. Cho'lponning “Kecha va kunduz” asaridagi Miryoqub bilan Akbaralining islovatxonaga borishi yoki “Mehrobdan chayon”dagi Abdurahmon domlaning madrasada kechgan o'smirlik yillari tasvirlarini eslaylik. Asardagi ushbu lavhalar tuban kimsalarni fosh etish, ularga nisbatan jirkanish tuyg'ularini uyg'otish uchun yozuvchining g'oyaviy maqsadiga ko'ra kiritilgani ma'lum. Biz Markesning “Buzrukning kuzi” asarini o'qir ekanmiz, asar bosh qahramoni generalning psixologiyasiga bag'ishlangan lavhalarni asar muallifi mahoratiga tan bergan holda qizg'inlik bilan qabul qilamiz, lekin yozuvchi ham, asar qahramoni ham G'arb kishisi. Keng kitobxon ommasida o'zbek millatiga mansub kishilarning aytaylik, salla o'rab Qur'on tilovat qilayotgan mullaning, ro'mol o'rab yerga ko'zini tikib turgan yoki mardikor bozorda ish qidirib yurgan baqiroq ayolning yashirin siyrati, o'y-xayollari, hech kim ko'rmaydigan puchmoqlardagi sirlari qiziq emasmi? Salomat Vafoning asarlari o'zbek adabiyotidagi ushbu ma'naviy ehtiyojning o'rnini to'ldirdi. Shuning uchun ham uning asarlari chop etilgan paytida ayrim kishilar tomonidan qabul qilina olmagan bo'lsa-da, yillab esda qoladigan, izlab o'qiladigan kitoblar sirasiga kiradi.

Adibaning “Ovoraning ko'rgan kechirganlari” asari tahlilidan u inson psixologiyasini sinchkovlik bilan kuzatganligi ko'rinadi. Ko'pchilik yozuvchilar uchun kamyob fazilat bo'lgan samimiylik uning uslubidagi yetakchi xususiyat hisoblanadi. Asarlari orqali hayot va inson haqida xulosalar chiqarar ekan, insoniyatning gunohga yo'l qo'ygan Odam va Havo qavmidan ekanligini ta'kidlaydi go'yo. Masalan, romanda do'stining bevasiga savob uchun uylanayotganligini vaj qilib ko'rsatib, bir vaqtlar o'zi ko'ngil qo'ygan xotinni nikohiga olgan Atoulla qoriga bag'ishlangan tasvirlar kishini o'yga toldiradi. Uning ikkinchi rafiqasiga ko'zi tushgan Saltanatning kechinmalari quyidagicha ifodalanadi: *“Ko'rinishidan juda yosh. Bu hovlidagilardan farqi – boshiga ro'mol o'rab olgandi. Ro'moli ostidan kalta qirqilgan sochlari chiqib turardi. “Atoulla qori pochcha ham boshqacharoq ayolni istar ekan-ku? O'zim har joydaman, ko'nglim sandadir!”* Chunki suvrat o'ta iymon-e'tiqodli, savobdan boshqa ish qilmaydigan inson qiyofasida ko'ringan mazkur obraz, aslida, ko'ngil mayllarini riyo bilan yashiradi. Bu yerda boshqa qahramonning kechinmalari orqali asardagi o'zga bir inson psixologiyasi yorqinlashadi. Umuman olganda, asardagi Xorazm-Toshkent makonida yuz bergan bir qahramon – Saltanat atrofidagi voqelarni tasvirlash davomida adiba ko'plab insonlar ruhiyatiga chuqur kirib boradi. U bosh qahramon monologlariga o'z ijodkor dardini qo'sha olgani uchun asarda kishini iztirobga solib ta'sirlantiruvchi lavhalar ko'p. Ayniqsa, qahramonning bir necha o'rinlarda berilgan bolakush pichoqlar haqidagi kechinmalari har qanday ayolni larzaga solidi: *“O, qotil pichoqlar. Go'dagimning oyog'ini kesdingiz, indamadim, Panjalariga chang soldingiz, indamadim. Jajjigina chukini kesdingiz. Ko'zimdan qonlar oqdi. Bolaning diydoriga zor bo'lib o'l, dedim, Nesini aytay, yuragini tilka-pora qildingizlar. Sukut ila faryod chekdim. Yuraksiz qoldim”*.

Shuningdek, asar mobaynida mazkur roman qaharamoni o'z hurfikrlari bilan ko'ngli erkin inson sifatida bizni maftun etadi. Saltanatning Atoulla qorining birinchi rafiqasi Maqsuda bilan bo'lgan dialogida uning xarakteridagi zamonasidagi ilg'orlik, hurfikrlik quyidagicha ifodalanadi: *“O'qimayman nomozini... Odobli ayol bo'lib ko'rinishni istamayman. O'zim uchun pokman, shuning o'zi yetadi... Agar nomoz o'qish bilan odam o'zgarganida, odam o'limdan qutulib qolsa... Aziza o'lmagan bo'lardi... Shoir qo'shmachilar qo'lidan qutulib qolardi.”* Bu yerda qahramon yoki muallifni shakkoklikda ayblash noo'rin. Saltanat Ideyaning qahriga uchrab jismoniy qiynoqlarga solingan paytida o'lar holatga kelib, sabrining so'nggi tomchilari-da tugab bitadi. Aslida, din va erk, insof va iymon, uzlat va hayotsevarlik Xayyom, Rumiy, Kubro kabi bobokalonlarimizdan tortib bugunga qadar munozarali masalalar bo'lib, insoniyatni o'yga toldirib keladi. Asardagi Atoulla qorining XIX asrlardagi kabi xonadon tutumi, xonadon ahli tasviri adibaning bu boradagi qarashlarini ifodalash uchun kiritilgan epizodlardir.

Umuman olganda, mazkur asar inson psixologiyasining chuqurroq nazar tashlash imkoniyatini bera olganligi bilan, jamiyatdagi muammolar (ishsizlik, jaholat, o'z mansabini tubanlarcha suiiste'mol qilish, islomiy riyokorlik)ni publitsistik tashviqotlarsiz, didaktik chaqiruvlarsiz ta'sirchan lavhalarda badiiy jonlantirilgani bilan eng yaxshi romanlar sirasiga kiradi. Adibaning boshqa asarlarida ham uning boshqa o'zbek yozuvchilarinikidan keskin farqlanuvchi uslubi ko'rinib turadi. Bu asarlar ayollar qismatiga bag'ishlangan “dardnoma” yanglig' yaratildi desak mubolag'a bo'lmas.

Aslida, Salomat Vaf o'z ijodining katta qismi ayollar qismatiga bag'ishlanadi. Hatto uning qadim afsonalar asosida yaratilgan tarixiy romani “Tilsim saltanati” asari qahramonlarining ham aksariyati

ayollar. Adiba, dastlabki, ijodidayoq o'z oldiga ayol qalbini, dardini yoritishni maqsad qilgan ko'rinadi. Mazkur romanda ham qadim Xorazm o'lkasida amazonkalar deya nom olgan jangchi ayollar qismati o'ta haqqoniy ravishda yoritildi. Ijodkor ushbu romani orqali tarixiy roman haqidagi tushunchalarga ham bir qadar yangiliklar kiritdi. U moziylar qatida qolmish ajdodlarimizning ham oddiy insonlar bo'lganligini tasvirlashga e'tibor qaratdi. U amazonka ayollarning bir siynasining kesilishi paytida qochgan qiz qismatiga bag'ishlangan o'rinlarda yoki qizlarning turmushga chiqish uchun uchta dushmanni o'ldirish kerakligi haqidagi qoidaga isyon tariqasidagi yashirin ishqiy sarguzashtlari kabilarni eslaylik. Muallif voqelikning o'ta jonli ifodasini berish uchun asarga ko'plab erotik lavhalar kiritadi va ularning barchasi ko'zlangan g'oyaviy maqsadga xizmat qiladi: biz moziy kishilarni qandaydir ilohiy ma'budalar yoki farishtalar emas, balki o'zimiz kabi jism-u jonga, orzu-armonlarga ega insonlar bo'lganligini his etamiz.

Adiba asarlaridagi ayollar bilan bog'liq jamiyatdagi muammolar uning hikoyalari ham aks etadi. Uning hikoyalari ham Oybek romanlariga hikoyalari "qalamcha" vazifasini o'tagandek rol o'ynaydi. Masalan, Adibaning "Qora beva" asarida yoritilgan mavzu, ya'ni san'atkor ayollar qismati haqidagi tasvirlar "Ovoraning ko'rgan kechirganlari" asaridagi sochi olib tashlangan san'atkor ayol Oyzoda Kamolni eslatadi. Shuningdek, uning "Unutilgan ayol" hikoyasidagi abort, ya'ni homiladorlikning erta tugatilishi bilan bog'liq iztiroblar adibaning yuqoridagi romanida ham asosiy o'rinni egallaydi, asar qahramoni Saltanatning gunohlari ibtidosi sifatida bot-bot tasvir etiladi. Shuningdek, uning ijodida axloq mezonlari bilan ko'ngil mayllari to'qnashuvi tufayli iztirob chekkan ayollar ruhiyati tasvirlari kattagina o'rin egallaydi. Jamiyat uchun qisqa so'z bilan "xiyonat" yoki "buzuqlik" bo'lib ko'rinadigan holatlarga tushib qolgan ojiza qahramonlarning ko'ngil dardlariga adibamiz ilk marotaba quloq soldi, desak adashmaymiz. Jumladan, uning "O'n ikki kun" nomli hikoyasi qahramoni oilali insonga ko'ngil qo'yib axloq va ishq aro sarson va bundan Zulayho monand xasta ayol. Hikoya asar qahramonining kundaliklari kabi yozilgani uchun nihoyatda samimiy va dardli, nazm misol kuyiga ega. Asar qahramonining **ruhiy holati**: *"Tun bo'yi derazalar, yulduzlar pardalar, devorlar, eshiklar, javonlar, ko'rpa-yostiqlar shivirladi, uni bil, kut, angla, yaqinroq tur va sev... sev..."* Uni o'z yaqinlari yosh bo'lsa-da, qariyalar uyiga keltirib tashlashlaridan **maqsad**: *"Meni bunda keltirib, bir sovib olsin deyishgan uydagilar. O'ziga kelsin deyishgan, o'zimga qanday kelaman, axir, asli o'zimda o'zim yo'q bo'lsam. Nega o'zimda yo'qman, ne bo'ldi menga? Ne hodisa sodir bo'ldi?"* Ayol ishq iztiroblari haddi a'losiga yetgan pallada chiday olmay ko'ngil qo'yan kishisining manzilini izlab borib, yashirinchalik ko'rib ham keladi, lekin bu unga so'ngsiz **iztiroblar** beradi: *"Kuyganlarning, borsam o'ldirurlar, bormasam o'lam, deya xitob etganlarida, aynan besh-olti asrdan so'ng yashajak bir benavo ayolning ishq nazarda tutilganday edi"*. **Dardli kunlar yakuni** nisbatan nekbin: *"Tangrim, agar o'rningda sobit bo'lsang, uning, bandangning ishqini olib, yuragimga o'zingning ishqingni sol."*

Bu iltijoni balki minginchi bor takrorlaganimda, havo yetmasdan qolib gursillab yerga yiqildim, shu yotgan ko'yi qancha yotganimni bilmayman, o'zimga kelib qaddimni rostlaganimda xona ichi yorishib qolgan ekan"

Salomat Vafo asarlarining yana bir e'tiborli jihati ularda gollyutsinatorli realizmning namoyon bo'lishidir. XXI asrda ijod qilgan Xitoy yozuvchisi Mo Yan asarlari orqali kirib kelib adabiyotda realizmning ko'rinishi sifatida voqelangan mazkur metodga ko'ra asar qahramonlari qiyin vaziyatga tushgan paytlarida yoki ruhiyatidagi noqisliklar tufayli ko'zlariga xayoliy insonlar yoxud hayvonlarning, turli sharpalarning jonlanishi. Adibaning ko'pgina hikoyalari bunday lavhalar bor. Masalan, "Devor" asari qahramoni A'zamjonning kasali xuruj etib qolishidan avval saharlab ko'ziga sevgan ayoli – vazir xotinining namoyon bo'lishi; "Elat" hikoyasida qabristondagi chol va qora mushuk; "Unutilgan ayol" hikoyasidagi qahramonning vafot etgan enasi ko'lankasi, shuningdek, "Ovoraning ko'rgan-kechirganlari" romanidagi qori pochchaning rashk tufayli kuyib-kuyib vafot etgan xotini Maqsudaning ruhunati, odamyuz qushlar, bolakush pichoqlar, "Tomchi... tomchi" hikoyasida asar qahramoni, kasalxonadagi bemor Muhabbatning xayolotida voqelangan qari kampir kabi. Demak, adiba asarlaridagi gollyutsinatorli realizm alohida o'rganiladigan mavzu. Sanab o'tiladigan bo'lsa, iste'dodli yozuvchi Salomat Vafo asarlari quyidagi jahatlardan o'rganishga arziydi: 1. Yozuvchi asarlarida inson psixologiyasi tasviri. 2. Adibaning asarlarida ayollar obrazi va ular qismatiga bag'ishlangan muammolarning ko'lami. 4. Salomat Vafo asarlarida jamiyat, axloq va ko'ngil kolliziyasi 3. Adibaning asarlarida gollyutsinatorli realizm. 4. Asar tili: muallif va qahramon nutqining o'ziga xosligi. 5. Asarlaridagi falsafiy fikrlar, xulosalar.

Ta'kidlash lozimki, Salomat Vafoning XXI asr birinchi o'n yilligida dunyoga kelgan yuqorida sanab o'tilib, tahlillari berilgan asarlari davr sinovidan o'tdi. Adiba tarixga "ilk" deya nomlangan xizmatlari bilan tanilmish ijodkorlar safidan o'rin egalladi, desak adashmaymiz. U ilk romannavis, o'zbek adabiyotida jamiyat rad etishi mumkin bo'lgan insonlarning, xususan, ayollarning ham ichki kechinmalarini keng planda yoritib, ularni tushunishlari uchun harakat qilgan adiba, asarlarida erotik tasvirlar, ochiq sahnalarni sarguzashttalab omma uchun emas, g'oyaviylikka bo'ysundirgan holda qahramon ruhiyatini ochish uchun vosita eta olgan yozuvchidir. Ammo birinchilar ortidan har doim ergashuvchilar bo'ladi: adibaning individual uslubiga taqlidmi yo ommani qiziqtirish maqsadidami, afsuski, o'zbek adabiyotida keyingi yillarda yaratilgan asarlar ichida nasrga bemaqsad kiritilgan erotik tasvirlar, shuningdek, asardagi insonlarning jonli qiyofalarini ko'rsatish, holatlarni haqqoniy ifodalash maqsadida berilmish jirkanch ko'rinishlar hatto ko'ngilni aynitadigan darajada ko'payib ketdi. Inson ruhiyatini ko'rsatishga intilish hosilasi o'laroq yuzaga kelgan tush epizodlari yoki tarqoq xayollar pirovardiga yetmagan, xom tajribalarning mahsuli bo'lib, kitobxonning hafsalasini pir etib kelmoqda. Adabiyotda "tanqiddan tuban" degan atama mavjudligi vajidan biz mazkur "asar"larni ham, mualliflarini ham sanab o'tmadik. Masalaning bizga tegishi jihati shundaki, Salomat Vafo o'z asarlari orqali hozirgi zamon adabiyotidagi an'anaviylikka qarama-qarshi o'laroq bir qancha yangiliklar yaratdi. Adiba yozuvchilik iste'dodi, so'zni zargarona qo'llashi bilan kalomida dard bor ijodkor sifatida tan olindi, yangiliklarga intilishi tufayli jahon andozalariga-da loyiq keladigan syurrealizm, gollyutsinatorli realizm uslublaridagi asarlar yozib, hozirgi o'zbek adabiyotiga munosib hissasini qo'sha oldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Саломат Вафо. Тилсим сатанати. "Шарк" нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси бош тахририяти. Тошкент – 2004
2. Саломат Вафо. Овворанинг кўрган-кечирганлари. – "Шарк" нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси бош тахририяти. Тошкент – 2008.
3. Rajabboyeva Lobar. Bugungi adabiy jarayonda Salomat Vafoning o'rni. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7295276>
4. Rudy Rucker. Transrealistik manifest. <https://www.researchgate.net/publication/333090704>
5. https://kitobxon.com/oz/yozuvchi/salomat_vafo

UO'K 808.3

TURLI SEMALI FRAZELOGIK BIRLIKLARNING SEMANTIK TAHLILI

Y.B.Burxonova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

I.M.Jurayev, katta o'qituvchi, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Mazkur tadqiqotda ingliz va o'zbek tillaridagi turli semali frazeologik birliklar semantik xususiyatlariga ko'ra qiyosiy tahlil qilinib, ularning tarkibidagi semalar asosida guruhlariga ajratildi. Tadqiqot jarayonida frazeologik birliklarning ma'no tuzilishi, obrazlilik darajasi hamda ekvivalentlik masalalari qiyosiy yondashuv asosida ko'rib chiqildi.

Kalit so'zlar: frazeologik birliklar, semantik tahlil, sema, somatik, zoonimlar, rang bildiruvchi idiomalar, denotativ ma'no, konnotativ ma'no, qiyosiy tahlil, ekvivalentlik.

Аннотация. В данном исследовании проводится сравнительный анализ семантических особенностей фразеологических единиц с различными семами в английском и узбекском языках, а также их классификация по группам на основе содержащихся в них сем. В процессе исследования с помощью сравнительного подхода были рассмотрены смысловая структура, степень образности и вопросы эквивалентности фразеологизмов.

Ключевые слова. фразеологические единицы, семантический анализ, sema, соматизмы, зоонимы, цветные идиомы, денотативное значение, коннотативное значение, сопоставительный анализ, эквивалентность.

Abstract. In this research, phraseological units with various semas in English and Uzbek are comparatively analyzed based on their semantic characteristics and categorized into groups according to the semas they contain. During the study, the semantic structure, degree of figurativeness, and issues of equivalence of phraseological units were examined through a comparative approach.

Key words: phraseological units, semantic analysis, sema, somatic, zoonyms, colour idioms, denotative meaning, connotative meaning, comparative analysis, equivalence.

Ingliz va o'zbek tillaridagi turli semali frazeologik birliklarni qiyosiy tahlil qilish uchun tanlangan frazeologik birliklar quyidagi beshta semantik guruhga mansub:

1) Somatik(Somatic) - tana a'zolari bilan bog'liq frazeologizmlar;

2) Zoonimik yoki zoonimlar(Zoonymic or zoonyms) - hayvon nomlari bilan bog'liq frazeologizmlar;

3) Rang bildiruvchi semalar(Colour idioms) - rang nomlari qatnashgan frazeologizmlar;

Ushbu semantik guruhlar ingliz va o'zbek tilida keng qo'llanishi, obrazlilik darajasining yuqoriligi hamda milliy-madaniy ma'noni ifodalashdagi faolligi bilan izohlanadi(Yo'ldoshev,1998). Ushbu bo'lim davomida yuqoridagi har bir semantik guruhga oid frazeologizmlar har ikki tildan olingan misollar asosida tahlil qilinib, ularning denotativ va konnotativ ma'nolari, obrazlilik darajalari, emotsional-ekspressiv bo'yoqlari, ekvivalentlik darajalari(to'liq, qisman yoki ekvivalentsiz) hamda milliy-madaniy farqlari qiyosiy tahlil qilinib o'rganiladi.

1) Somatik semaga mansub frazeologik birliklar inson tana a'zolari nomlari asosida shakllanib, ingliz va o'zbek tillarida eng keng tarqalgan frazeologik guruhlardan biri hisoblanadi. Ushbu guruhga kiruvchi birliklar insonning idrok, hissiyot va xulq-atvorini obrazli ifodalashda muhim o'rin egallaydi. Masalan, ingliz tilidagi “turn a blind eye”(to something) va o'zbek tilidagi “ko'z yummoq” frazeologik birliklari bir xil denotativ ma'noni, ya'ni biron bir xato, kamchilik yoki noqonuniy ish va harakatlarga nisbatan ataylab e'tiborsiz qolish yoki ko'rmaslikka olish holatini ifodalaydi(Kunin,1984). Ushbu birliklarning konnotativ ma'nosi ham o'xshash bo'lib, ular salbiy baholovchi ma'no yukiga ega va axloqiy nuqtai nazaridan esa befarqlikni ifodalaydi(Lyons,1977). Obrazlilik nuqtai nazaridan esa har ikki tilda “ko'z” komponenti idrok va anglash ramzi sifatida metaforik asos bo'lib xizmat qiladi(Cruse,1987), biroq ingliz tilida bu holat “blind eye” orqali ko'rish qobiliyatining yo'qotilishi obrazida ifodalansa, o'zbek tilida “ko'z yumish” harakati orqali beriladi(Rahmatullayev,1978). Yuqoridagi frazeologik birliklar yuqori darajadagi emotsional-ekspressiv bo'yoqqa ega bo'lib, nutqda qo'llanganida kuchli baholovchi ma'noni beradi(Amosova,1963). Tahlil natijalaridan shuni aytish mumkinki, ular to'liq ekvivalentli frazeologik birliklar qatoriga kiradi va milliy-madaniy farqlar asosan obraz ifodalash usulida namoyon bo'ladi. Yana bir misol tariqasida, ingliz tilidagi “in the blink of an eye” va o'zbek tilidagi “ko'z ochib yumguncha” frazeologizmlari har ikki tilda ham juda qisqa vaqt ichida sodir bo'ladigan harakat yoki hodisani ifodalash uchun ishlatiladi ya'ni ularning denotativ ma'nosi bir xildir. Konnotativ jihatdan esa ular neytral-emotsional xarakterga ega va asosan vaqt tezligini obrazli ifodalashga xizmat qiladi. Obrazlilik jihatidan esa har ikkala frazeologizm ham “ko'z” somatik komponenti orqali yaratilgan metaforaga asoslanadi. Ingliz tilida “blink”(ko'z qoqish) harakati asos qilib olinsa, o'zbek tilida esa “ochib yummoq” jarayoni orqali vaqtning nihoyatda tez o'tishi ifodalanadi. Bu frazeologik birliklar to'liq ekvivalentlar hisoblanadi, chunki ular nafaqat ma'no jihatidan, qolaversa vaziyat va qo'llanish konteksti jihatidan ham bir-biriga to'liq mos keladi. Milliy-madaniy farq esa faqatgina obraz ifodalash uslubida namoyon bo'ladi.

2) Zoonimik semaga mansub frazeologik birliklar hayvon nomlari asosida shakllanib, ular asosida inson xulq-atvori, xarakteri va turli holatlarni ifodalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ingliz va o'zbek tillarida ushbu semantik guruhga kiruvchi frazeologizmlar keng tarqalgan bo'lib, ular ko'pincha metaforik ma'no asosida inson xususiyatlari va turli vaziyat yoki hodisalarni hayvonlar bilan qiyoslash yoki o'xshatish orqali ifodalaydi. Masalan, ingliz tilidagi “fight like cat and dog” va o'zbek tilidagi “it-mushuk bo'lmoq yoki it-mushuk bo'lib urushmoq” frazeologik birliklarining denotativ ma'nosi ikki tomon o'rtasidagi uzluksiz va keskin ziddiyatni bildiradi va konnotativ jihatdan esa salbiy baholovchi ma'noga ega bo'lib, nizoli, tinch bo'lmagan munosabatlarni ifodalaydi. Obrazlilik nuqtai nazaridan mazkur frazeologizm “cat”(mushuk) va “dog”(it) zoonimik komponentlari asosiy metaforik vosita bo'lib, ushbu hayvonlar o'rtasidagi tabiiy dushmanlik tasavvuri insonlar o'rtasidagi kelishmovchilik, janjal yoki nizo tushunchalariga ko'chirilgan. Ingliz tilida erkin fe'l konstruksiyasi(fight like...) shaklida kelsa, o'zbek tilida esa turg'un birikma shaklida ifodalanadi. Shuning uchun ham, ma'no jihatidan mos bo'lsa-da, bu frazeologizmlar qisman ekvivalentlar hisoblanadi. Milliy-madaniy farq esa, asosan, hayvonlar obrazi va grammatik tuzilishda namoyon bo'ladi. Shuningdek, zoonimik semaga oid makonning torligi va noqulayligini ifodalovchi frazeologik birlik sifatida ingliz tilidagi “not enough room to swing a cat” va o'zbek tilidagi “tovuq katagidek” frazeologik birliklarini ko'rsatish mumkin. Bu iboralarning denotativ ma'nolari har ikki frazeologizm ham tor, siq, insonning erkin harakatlanishi uchun yetarli emasligini obrazli ifodalashda qo'llaniladi. Konnotativ ma'nosi esa kinoyaviy va baholovchi xarakterga ega bo'lib,

joyning torligini va noqulayligini tanqidiy ohangda tasvirlaydi. Obrazlilik darajasi yuqori bo'lib, ingliz tilidagi "cat"(mushuk) obrazi orqali joyning torligi kuchaytirilgan holda aks ettirilsa, o'zbek tilida esa "tovuq katagi" obrazi orqali kichiklik va torlik tushunchasi hosil qilinadi.

3) Rang semaga mansub frazeologik birliklar, tarkibida rang bildiruvchi so'zlar ishtirok etgan va ko'chma ma'no ifodalovchi frazeologizmlardir. Bu semaga kiruvchi frazeologizmlar ko'pincha ijtimoiy hayot, baholash, emotsiya, axloqiy munosabatlarni va madaniy tasavvurlarni ifodalashda faol qo'llaniladi. Masalan, ingliz tilidagi "black market" va o'zbek tilidagi "qora bozor" birliklari noqonuniy savdo-sotiq amalga oshiriladigan bozor yoki yashirin iqtisodiy faoliyatni bildiradi. Shuningdek, bu birliklar har ikki tilda ham keng qo'llanilib, jamiyatdagi norasmiy va noqonuniy iqtisodiy munosabatlarni ifodalovchi barqaror ibora sifatida shakllangan. Denotativ ma'nosi jihatidan bu birliklar bir xil tushunchani, ya'ni davlat tomonidan nazorat qilinmaydigan yoki qonuniy tartibga zid bo'lgan savdo faoliyatini ifodalasa, Konnotativ ma'nosi esa salbiy baholovchi ma'noga ega bo'lib, noqonuniy va ijtimoiy jihatdan ma'qullanmaydigan harakatlarga nisbatan qo'llanadi. Obrazlilik tomondan har ikki tilda ham "black-qora" komponenti yashirinlik, noqonuniylik va salbiy munosabat ramzi sifatida xizmat o'taydi. Ekvivalentlik darajasi bo'yicha, bu ikkala frazeologizm bir-biriga to'liq ekvivalent hisoblanadi, chunki ularning denotativ va ma'nolari, obrazlilik asoslari hamda qo'llanish konteksti bir-biriga mos to'liq mos keladi. Ushbu birliklar ijtimoiy-iqtisodiy hodisa sifatida universallashtirgan tushunchani ifodalagan tufayli, milliy-madaniy farqlar deyarli kuzatilmaydi. Yana bir misol sifatida ingliz tilidagi "The grass is always greener on the other side(of the fence)" va o'zbek tilidagi "Birovning narsasi shirin ko'rinadi yoki qo'shnining tovug'i g'oz ko'rinadi, xotini qiz ko'rinadi" frazeologik birliklarini tahlil qilinganda shuni aytish mumkinki, mazkur iboralarning umumiy va enotativ ma'nolari bir xil tushunchani ifodalash uchun qo'llaniladi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, ingliz va o'zbek tillaridagi turli semali frazeologik birliklarni tahlil qilish tillarning o'ziga xos xususiyatlarini va shu bilan birgalikda qiyoslanayotgan tillar o'rtasidagi umumiy o'xshashliklarni kashf qilish uchun haqiqiy amaliy jarayon va imkoniyat sanaladi. Shuningdek, shuni aytish mumkinki, insonlar qanday tilda so'zlashidan qat'iy nazar, insoniyatga xos bo'lgan umumiy tushuncha va ma'nolar - ularning til, madaniyat yoki dunyoqarashidagi farqlardan qat'iy nazar, universal tarzda shakllangan bo'ladi va ularning tili, madaniyati va dunyoqarashiga asoslanib turlicha ifodalanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Cruse, D. A. Lexical Semantics. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
2. Lyons, J. Semantics, Vol. 1. – Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
3. Rahmatullayev, Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. - Toshkent: O'zSSR "O'zbekiston" nashriyoti, 1978.
4. Yo'ldoshev, B. O'zbek frazeologiyasining rivojlanish muammolari. – Toshkent: Fan, 1998.
5. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. Москва: Изд-ЛГУ, 1963.
6. Кунин А. В. Курс английской фразеологии. Москва: Высшая школа, 1984.

UO'K 808.5

ABU MANSUR AS-SAOLIBIYNING ADABIY-ILMIY MEROSI VA "YATIMAT AD-DAHR" TAZKIRASINING MANBASHUNOSLIKDA AHAMIYATI

S.T.Do'smatov, katta o'qituvchi, O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'rta asr Sharqining yirik olimi va adibi Abu Mansur as-Saolibiyning hayoti, ilmiy-adabiy faoliyati hamda uning "Yatimat ad-dahr fi mahosin ahl al-asr" va "Tatimmat al-Yatima" asarlarining manbashunoslik va adabiyotshunoslikdagi ahamiyati tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: Abu Mansur as-Saolibi, Yatimat ad-dahr, Tatimmat al-Yatima, arabiyzabon adabiyot, tazkira, manbashunoslik, Sharq adabiyoti, Movarounnahr, Xuroson, arab tilidagi she'riyat.

Аннотация. В данной статье исследуются жизнь, научно-литературная деятельность выдающегося ученого и литератора средневекового Востока Абу Мансура ас-Саалиби, а также источниковедческое и литературоведческое значение его произведений «Йатимат ад-дахр фи махасин ахл ал-аср» и «Татиммат ал-Йатима».

Ключевые слова: Абу Мансур ас-Саалиби, Йатимат ад-дахр, Татиммат ал-Йатима, арабоязычная литература, тазkira, источниковедение, восточная литература, Мавераннахр, Хорасан, арабская поэзия.

Abstract. *This article examines the life, scholarly and literary activities of the prominent medieval Eastern scholar Abu Mansur al-Tha'alibi, as well as the source-study and literary significance of his works "Yatimat al-Dahr fi Mahasin Ahl al-Asr" and "Tatimmat al-Yatima".*

Keywords: *Abu Mansur al-Tha'alibi, Yatimat al-Dahr, Tatimmat al-Yatima, Arabic literature, tazkira, source studies, Eastern literature, Mawarannahr, Khurasan, Arabic poetry.*

Kirish. Bugungi kunda jahon ilm-fanida Sharq sivilizatsiyasining boy ma'naviy va madaniy merosini o'rganish, uning insoniyat taraqqiyotidagi o'rnini tadqiq etish muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, musulmon Sharqida yaratilgan qo'lyozma manbalar, adabiy va ilmiy asarlarni tadqiq etish milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarni anglashda muhim ahamiyat kasb etadi. Arab tilida bitilgan manbalarni matnshunoslik va adabiy manbashunoslik nuqtai nazaridan o'rganish bugungi kunda ham dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

O'rta asrlarda Movarounnahr va Xuroson hududlarida ilm-fan, madaniyat va adabiyot jadal rivojlangan. Bu davrda arab tili nafaqat diniy va ilmiy, balki adabiy ijod tili sifatida ham keng qo'llanilgan. Natijada arab tilida ijod qilgan ko'plab olim va shoirlar yetishib chiqqan. Ular turli ilm sohalari bilan bir qatorda badiiy adabiyot rivojiga ham munosib hissa qo'shganlar. Ammo mazkur davr arabiynavis ijodkorlarining ko'plab asarlari bizgacha to'liq yetib kelmagan. Shunday nodir manbalardan biri Abu Mansur as-Saolibiyning "Yatimat ad-dahr fi mahosin ahl al-asr" nomli tazkirasidir. Mazkur asar X–XI asrlarda Movarounnahr va Xurosonda yashab ijod qilgan arabiynavis shoir va adiblar haqida muhim ma'lumotlarni o'z ichiga olgan adabiy manba hisoblanadi. Ayniqsa, tazkiraning to'rtinchi qismida Buxoro va Xorazm adabiy muhiti vakillari haqida qimmatli ma'lumotlar keltirilgan.

Saolibiy ijodiga qiziqish va e'tibor o'z zamonasidaeq boshlangan bo'lib, ko'plab zamondosh ijodkorlar uning nomini faxr bilan tilga olgan. Abu Mansur Saolibiy asarlarini adabiethunoslik, manbashunoslik nuqtai nazaridan tadqiq etish XIX asrdan boshlandi. Bu davrda rus sharqshunolaridan A.Ye.Krýmskiy (1871-1942), I.Yu.Krachkovskiy (1883-1951), Ye.E.Bertels (1890-1957), V.V.Bartold (1869-1930), nemis arabshunoslari Gustav Flyugel (1802-1870), F.Diterisi (1821-1903), fransuz sharqshunoslari Barbye de Menar (1826-1908), X.Zotenberg (1836-1914), chex sharqshunosi R.Dvorjak (1860-1920), ingliz olimlari Renald Nikolson (1868-1945), Eduard Braun (1862-1926), Klement Xyuart (1854-1926) kabi juda ko'plab G'arb olimlari o'zlarining arab adabiëti, fors-tojik adabiëti tarixi, shuningdek, ma'lum bir shoir ëki adib ijodiga bag'ishlangan tadqiqotlarida Saolibiy asarlariga, xususan, «Yatimat-ad-dahr» hamda uning davomi bo'lgan «Tatimmat-al-yatima»ga murojaat qilib, ulardan ko'plab iqtiboslar keltirganlar, Saolibiyning ba'zi asarlarini o'z ona tillariga tarjima qilib, izoh va ko'rsatkichlari bilan nashr etganlar [1].

XX asrning 90-yillarida o'zbek olimi Akram Habibullayev [2] hamda bangladeshlik olim Muhammad Abu Bakr Siddiq [3] tomonidan Saolibiy ijodi bo'yicha tadqiqotlar amalga oshirildi.

Tadqiqot natijalari. Abu Mansur Abdulmalik ibn Muhammad as-Saolibiy hijriy 350 (milodiy 961) yili Nishopurda tug'ilgan. U vaqtda Nishopur Sharqda ilmu-fan markazlaridan biri edi. Olim shu yerda yaxshigina ma'lumot oladi, arab tili va arab adabiyotini nihoyatda chuqur egallaydi. Tarix fani bilan qiziqadi, ayniqsa Eron va O'rta Osiyo xalqlari tarixini mukammal o'rganadi. Nishopurlik yirik olim va adiblar bilan yaqindan aloqada bo'ladi. Yoqut Hamaviyning yozishicha, hirotlik shoir Abu Sulaymon al-Xattobiy Saolibiyning muallimi bo'lgan [4, 31]. Saolibiy o'z ustozini bo'lgan bu shoirning ijodiy namunalarini o'zining "Yatimat ad-dahr" tazkirasiga kiritgan va uning nomini zo'r hurmat bilan tilga olgan. Suriyalik adib va tarixchi Kurd Ali Muhammad (1876-1953) Saolibiy Nishopurda mashhur xurosonlik shoir Abu Bakr al-Xorazmiydan ham dars olganini yozadi va u buyuk shoir hamda taniqli adib bo'lgan edi, deb ta'kidlaydi. Uning asarlaridan ma'lum bo'lishicha, Saolibiy Nishopurda o'sha davrning mashhur olim va shoirlari Abu-l-Husayn al-Forisiy, Abu Nasr al-Utbiy, Abu Nasr al-Javhariylar bilan yaqin munosabatda bo'lgan. "Yatimat ad-dahr" va "Fiqh al-lug'at" asarlaridagi ma'lumotlar Saolibiy Nishopurda amir Abu-l-Fazl Ubaydulloh al-Mekoliy hokimligi davrida yashab, undan ko'p iltifotlar ko'rganligidan dalolat beradi. Saolibiy Isfahon shahrida yashab, Abu-l-Abbos al-Fazl ibn Ali huzuridagilar davrasida bo'lgan, Hirotida Abu Ahmad Mansur ibn Muhammad al-Hiraviy al-Yazdiy huzurida yashab, unga o'zining "al-Latif fi-t-tayyib"(Yoqimli narsalarda noziklik) va "al-Iyjaz va-l-e'joz" (Nodir so'zlar va qisqa iboralar) asarlarini taqdim etgan.

Saolibiyning zamondoshi mashhur tarixchi Abu-l-Fayz Bayhaqiy (995-1078) o'zining «Tarixi Mas'udiy» kitobida Saolibiy Xorazmda bir necha vaqt yashab, xorazmshoh Abu-l-Abbos Ma'mun

ibn Ma'mun (1009-1017) suhbatida bo'lgani hamda unga atab asar èzgani haqida ma'lumot bergan. Saolibiy o'zining "at-Tamsil va-l-muhodarat" va "Mubhij" nomli asarlarini Ziyoriylar amiri Shamsu-l-Maoliy Qobus ibn Vushmgirga bag'ishlagan va unga taqdim qilgan. Bundan ma'lum bo'ladiki, olim Qobus ibn Vushmgir saroyida, Jurjonda ham yashagan.

Olim Mahmud G'aznaviyning birodari Abu Muzaffar Nasr ibn Sabuktegin himoyasi ostida bir necha yil G'aznada ham istiqomat qiladi va uning buyrug'i bilan "Shoxnomai Saolibiy" nomi bilan mashhur bo'lgan "G'urar axbor muluk al-furs va siyaruhum" nomli asarini yozadi. Ko'pgina mamlakatlarni kezish, mashhur olim, shoir va adiblar bilan uchrashish Saolibiy uchun katta bilim manbai bo'ldi. U o'z taassurotlari asosida bir qancha asarlarini yozdi. Abu Mansur Saolibiy 429 hijriy (1038 milodiy) yili Nishopurda vafot etdi.

Abu Mansur Saolibiy asosan ijtimoiy fanlar sohasida ijod etgan va yuqori cho'qqilarga ko'tarilgan buyuk siymodir. O'sha davrda islom olamida davlat va ilm-fan tili sifatida arab tili amal qilgan edi. Ibn Sino, Beruniy, Xorazmiy, Farg'oniy kabi buyuk olimlar jahonshumul asarlarini shu tilda yaratdilar va dunyoga shu til orqali mashxur bo'ldilar. Saolibiy ham arab tilida ijod etgan arabiynavis olimdir.

Saolibiy o'sha davrning fan va madaniyat o'chog'i bo'lgan Jurjon, G'azna va Xorazm kabi shaharlar haqida, u yerlarning havosi, suvi va shevalari to'g'risida ajoyib vasfiy she'rlarni yozib qoldirgan. Uning she'rlari tarixiy voqealar va ayrim hukmdorlarga bag'ishlagan. Shu bilan birga, u vasfiy, ishqi va marsiya janrlarida ham qalam tebratgan. Saolibiy she'riy merosidan keltirilgan bu namunalar orqali uning shoirlik istedodi bilan ham tanishishimiz mumkin. Ehtimol keyinchalik uning devonini ham toparmiz.

Asarning birinchi nusxasi yozib tugatilgandan keyin, Saolibiy yana bir qancha joylarga sayohat qilib, ko'pgina olim va shoirlar bilan uchrashgan. Olim ushbu asarinin navqiron yoshda, 33 yoshda yozishga kirishga bo'lsa, uni to'ulg'ayib, 55-56 yoshlarga yaqinlashguncha chamasi 25 yil davr ichida to'ldirib, tuzatib va tahrir qilib yozgan.

Saolibiy tazkirasini to'rt qismga bo'lgan va muqaddimasida har qaysi qism sarlavhasini aytib ketgan.

Birinchi qism Hamadon, Shom, Misr va Mavsil shoiru adiblari haqida bo'lib, ularning fazilatlarini, she'rlarining eng yaxshilari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Ikkinchi qism Buvayhiylar xonadoni podshohlari va ularning shoirlari haqida.

Uchinchi qism Jibal, Fors, Jurjon va Tabariston ahli shoirlarini o'z ichiga olgan.

To'rtinchi qismda esa, Xuroson va Movarounnahr aholisining fozillari, shoiru adiblari haqidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olib, o'nta bobdan tashkil topgan. Mazkur adabiy obidaning I-III boblarida buxorolik, IV bobida esa xorazmlik arabiynavis shoirlar haqida so'z boradi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, Abu Mansur Saolibiyning hayot yo'li, adabiy va ilmiy merosini o'zbek adabiyotshunosligi, sharqshunosligi nuqtai nazaridan o'rganish adabiyotimiz tarixini yangi ma'lumotlar bilan boyitib, milliy ma'naviy merosimizga munosib hissa bo'lib qo'shilishi tayin.

Saolibiy o'zining poetik tazkiralarni aniq bir maqsadni ko'zlagan holda tuzdi. Ya'ni saylanma tuzishdan murod biror adabiy ehtiëga chora topish edi.

O'rta asrlarning mashhur olimi Abu Mansur as-Saolibiy tazkiralari Abu Bakr al-Xorazmiy, al-Matroniy, ash-Shoshiy al-Omiriy, al-Lahhom al-Harroniy kabi o'nlab movarounnahrlik arabiyzabon adiblar hayoti va ilmiy merosini o'rganishda juda qimmatli manba bo'lgani bois ularni chuqur tadqiq etish o'zbek sharqshunosligi va adabiyotshunosligi uchun yangi muhim ilmiy yangiliklarni taqdim etishi shubhasizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abu Mansur as-Saolibiy. Yatimat ad-dahr. (4-qism) Tadqiq qiluvchi, tarjimon, izoh va ko'rsatkichlarni tuzuvchi I. Abdullayev. – Toshkent, 1976.
2. Xabibullayev A.T. Antologiya «Al-i'djaz va-l-idjaz» As-Sa'alibi kak literaturnyy pamyatnik (Issledovaniye, perevod, istoriko-filologicheskii kommentariy) avtoreferat diss. ... kandidata filologicheskix nauk., –Tashkent, 1994.
3. M. Abū Baker Şiddīque. A Critical Study of Abū Maṣṣūr Al-T h a'ālībī's Contribution to Arabic Literature. Dhaka, Bangladesh: Sultana Prokashoni, 1991.
4. Yoqut Hamaviy. Mu'jam al-udabo. – J. 3. – Bayrut, 1993.

ALISHER NAVOIY "SADDI ISKANDARIY" ASARI LEKSIKASIDA SINONIMLARNING IFODALANISHI

Sh.Dj. Egamova, dots., Oriental universiteti, Toshkent

<https://Orcid.org/0000-0003-4816-1295>

Annotatsiya. Tilning taraqqiyot darajasi, lug'at tarkibining boyligi va ifoda imkoniyatlarining kengligini belgilovchi asosiy lisoniy ko'rsatkichlardan biri — undagi sinonimiya (ma'nodoshlik) munosabatlaridir. O'zbek tili o'zining ko'p asrlik tarixiy taraqqiyoti davomida turli manbalar hisobiga boyib boruvchi ulkan sinonimik zaxiraga ega bo'lgan. Ushbu maqolada Alisher Navoiyning "Saddi Iskandariy" dostoni leksikasidagi semantik-stilistik jarayonlar, xususan, sinonimiya hodisasi tadqiq etiladi. Asar matnidani olingan misollar asosida turkiy, forsiy va arabcha sinonimik birliklarning qo'llanilish darajasi, ularning badiiy matndagi ekspressiv vazifalari hamda shoirning so'z qo'llash mahorati lisoniy tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, "Saddi Iskandariy", leksik, semantik, stilistik, sinonimiya, leksik qatlam, turkiy, forsiy, arabiy, poetik mahorat.

Аннотация. Одним из основных лингвистических показателей, определяющих уровень развития языка, богатство его словарного состава и широту экспрессивных возможностей, являются синонимические отношения. Узбекский язык в ходе своего многовекового исторического развития накопил огромный синонимический фонд, обогащенный за счет различных источников. В данной статье исследуются семантико-стилистические процессы в лексике поэмы Алишера Навои "Садди Искандари", в частности, явление синонимии. На основе примеров из текста произведения проведен лингвистический анализ уровня использования тюркских, персидских и арабских синонимических единиц, их экспрессивных функций в художественном тексте, а также мастерства поэта в словоупотреблении.

Ключевые слова: Алишер Навои, "Садди Искандари", лексический, семантический, стилистический, синонимия, лексический пласт, тюркский, персидский, арабский, поэтическое мастерство.

Abstract. Synonymic relations are among the primary linguistic indicators that determine the developmental level of a language, the richness of its vocabulary, and the breadth of its expressive potential. Throughout its centuries-long historical evolution, the Uzbek language has accumulated a vast synonymic fund, enriched by diverse linguistic sources. This article explores the semantic and stylistic processes within the lexicon of Alisher Navoi's epic "Saddi Iskandariy" focusing specifically on the phenomenon of synonymy. Based on examples from the text, a linguistic analysis is conducted on the usage of turkic, persian, and arabic synonymic units, their expressive functions in the literary context, and the poet's masterful command of word usage.

Keywords: Alisher Navoi, "Saddi Iskandariy", lexical, semantic, stylistic, synonymy, lexical layer, turkic, persian, arabic, poetic mastery.

Tilning rivojlanganlik darajasining yuksakligini, uning zanginligi va ranginligini ta'min etadigan muntazam va betimsol omillardan biri unda lisoniy birliklararo ma'nodoshlik – sinonimiya munosabati imkoniyatlarining ko'lamdorligidir. O'zbek tili ana shunday qadimiy va rivojlangan boy tillardan biri sifatida sinonimik munosabatlar asosida birlashgan yoki birlashadigan salmoqli miqdordagi so'z gavharlari zaxirasiga ega tildir [4].

Ma'lumki, ma'nodosh so'zlar (sinonimlar) ikki va undan ortiq til birligining o'zaro semantik yaqinligi asosida yuzaga keladi. Leksik qatlamdagi ma'nodoshlik hodisasini tizimli tahlil etuvchi o'zbek tili sinonimlarining izohli lug'atini nashr etilishi ushbu yo'nalishdagi muhim amaliy natija bo'ldi. Xususan, N.Abdurahmonov, A.Hojiyev, B.Bafoyev, Sh.Iskandarova, G.Abdurahmonov, A.Rustamov, M.Mirtojiyev, H.Shamsiddinov, M.Rahmatullayeva, H.Dadaboyev, Z.Hamidov, Z.Xolmanova, I.Nosirov, M.Rahmatullayeva, U.Tursunov, G.Zakirova, D.Abukarova, Z.Kurbanova, A.Isayeva, A.Shumilova, N.Vasilyevalar bu borada samarali izlanishlar olib bordilar.

So'nggi yillarda Alisher Navoiy asarlari leksikasi hamda ularning lisoniy xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan bir qator ilmiy tadqiqotlar amalga oshirildi. Jumladan, M.Tojiboyeva Alisher Navoiyning "Ilk devon"idagi arabcha so'zlarni leksik-semantik jihatdan tahlil qilgan [2]. D.Abduvaliyeva "Tarixi anbiyo va hukamo" hamda "Tarixi muluku ajam" asarlarining so'z boyligini tarixiy-etimologik, funksional-semantik va semantik-stilistik nuqtayi nazardan tadqiq etgan [1].

Shuningdek, X. Muxammadiyev Alisher Navoiy “Xamsa” dostonlaridagi maishiy leksika masalasini tadqiq qilgan [5]. Tadqiqotlar natijasida XIV-XV asrlar eski o‘zbek adabiy tilining o‘ziga xosliklari hamda Navoiyning beqiyos so‘z qo‘llash mahorati xususida ilmiy xulosalar shakllantirildi.

Alisher Navoiy asarlari leksikasini semantik jihatdan tadqiq etish o‘sha davr adabiy tilining boyligi va badiiy ijod imkoniyatlarini belgilashda muhim ahamiyatga ega. Bunda, ayniqsa, omonimiya, antonimiya, sinonimiya va polisemiya hodisalari asosiy o‘rin tutadi. Shoir ijodida sinonim, antonim va omonimlarning nihoyatda keng ko‘lamda qo‘llanilishi asarlarining badiiy quvvatini oshirishga xizmat qilgan. Navoiy ona tilining lug‘at boyligidan mahorat bilan foydalanib, o‘zbek tilining ifoda imkoniyatlari jihatidan arab va fors-tojik tillaridan qolishmasligini, aksincha, ayrim sohalarda ulardan ustun ekanligini ilmiy va amaliy jihatdan isbotlab berdi.

Hozirgi o‘zbek adabiy tilida “*Islom dinida butun mavjudotni yaratgan oliy ilohiy kuch, xudoning nomi*” (keyingi yillarda, mahalliy talaffuzga mos “*Alloh*” tarzida ham qo‘llana boshlagan va qo‘llanayapti) [a. الله -ilohiy kuch, xudo] ma’nosini ifodalovchi **Alloh** leksemasi - *Xudà//Xudày* f. خدا “*Xudo, Tangri*” (NAL, 665) - **Xudàvand f.** خداوند “*Xudo, Tangri*” (NAL, 665) - **Ilàh** [a. إله] “*Xudo, Olloh*” (NAL, 271) — **Ahad** [a. احد] “*Xudo, Tangri*” (NAL, 73) - **Haq** [a. حق]

“Saddi Iskandariy”da “*odamzod, bashar*” ma’nosini ifodalovchi **insàn** [a. انسان -odam] leksemasi - **àdam** [a. آدم - Odamato, inson] “*fikrlash, so‘zlash va mehnat qilish qobiliyatiga ega bo‘lish, shu tufayli boshqa hamma maxluqotdan ustun turuvchi jonli zot, kishi, inson*” (O‘TIL, III, 83) - **bashar** a. بشر “*odam; kishi, inson*” (NAL, 99) — **el** ايل “*xalq, odamlar*” (NAL, 707) - **ulus** اولوس “*el, xalq*” (NAL, 624) - **xalq** [a. خلق] “*odamlar, xalq*” ma’nosini ifodalovchi leksemalar bilan ma’nodoshlik hosil qilgan:

*Alà, tàki jàn bolyay insàn bila,
Tirik bolyay insàn dàyi jàn bila. (SI,39)
Qaçànkim, valad bolsa àdam sanga,
Bas ahfàd erur ozgalar ham sanga. (SI,13)*

*Başar zàtida javhari jàn ham ul,
Oluk jismida àbi hayvàn ham ul. (SI,30)
Agar àdami bolsa – tà jànì bàr
Yana qilmàq ul iş ne imkànì bàr? (SI,270)
Hadisini el jànìya vàya qil,
Hamul vàyadin jànnya sarmàya qil. (SI,39)
Tàparya inàyat bila parvariş,
Ulus qilmayay jurmdin ozga iş. (SI,11)
Karam birla xalq aylagay àlame,
Bu àlamda maqsud anga àdame. (SI,7)*

Gadà leksemasi [f. گدا - “*kambag‘al, tilanchi*”] “*tilnachilik bilan kun kechiradigan odam; tilanchi*” (O‘TIL, I, 475) ma’nosini ifodalaydi. Ushbu leksema asar matnida **sàyil** [a. سائل] “*tilanchi, gadoy*” (NAL, 567) - **faqīr** [a. فقير] “*kambag‘al, qashshoq; muhtoj, bechora*” (NAL, 637) - **muhtàj** [a. محتاج] “*muhtoj bo‘lingan, ehtiyoj tushgan narsa*” (NAL, 442) ma’nosini ifodalovchi leksemalar bilan o‘zaro leksik-semantik paradigmani tashkil etadi:

*Bu durlarnikim sàçti gavharfuruş,
Sadaf àyzidek sàyil oldi xamuş. (SI,85)
Gadàlar zamiriñ àgàhi ul,
Şahanşàhlariñ şahanşàhi ul. (SI,178)
Karam ahli gar sàhibi tàj erur,
Ki, xàni navàliñya muhtàj erur. (SI,8)
Çu himmat baland oldi ersa faqīr,
Koziga erur asr šàhi haqīr. (SI,84)*

Àlim arabcha so‘z bo‘lib [عالم] “*bilimli, ilmli, dono; ma’lumotli*” (O‘TIL, III, 112) ma’nosini bildiradi. Asar matnida **dànà** [f. دانا] “*bilimdon*” (NAL, 198) - **farzàna** [f. فرزانه] “*oqil, dono*” (NAL, 633) - **mudaqqiq** [a. مدقق] “*tadqiqot yurgizuvchi; diqqat bilan tekshiruvchi*” (NAL, 405) - **zufunun** [a. ذوقنون] “*fanlar, hunarlar egasi, ko‘p fanlarni biluvchi olim*” (NAL, 260) - **nuktadàn** [f. نکتهدان] “*so‘zning nozikliklarini tushinuvchi, nozikfahm, aqlli, yetuk*” kabi ma’nosini ifodalovchi leksemalar bilan semantik jihatdan bir maydonda birlashadi:

Hunar kop berib àlimul-ğayb anga,

Vale bār edi bir ajab ayb anga. (SI,24)
Mudagqiq zamirida mamlu funun,
Kelib diqqat ahli arā zufunun. (SI,5)
Eshittimki, der erdi bir zufunun,
Ki, bukim yilānya qilūrlār fusun. (SI,302)
Taammul bila bixradi nuktadān,
Bu nav' oldi šāh āllida nuktarān. (SI,2)
Javābin tāpib xusravi xurdabin,
Xamuš oldi dānāya deb: "Āfarin!" (SI,219)
Ki farzānalar deb kop afsāna ham,
Sozin nazm etibdur bu farzāna ham. (SI,47)

“O‘z tovush qobig‘iga ega bo‘lgan, narsa-hodisalar, jarayonlar, shaxslar, belgi va miqdorlarni, xususiyatlarni, harakat va holatni, aloqa va munosabatlarni nomlash uchun xizmat qiladigan, mustaqil lug‘aviy ma‘noga ega bo‘lgan, shuningdek, turli grammatik ma‘no va vazifalarda qo‘llanadigan eng muhim til birligi; gapning qurilish materialli” ma‘nosini ifodalaydigan tilshunoslikka oid bo‘lgan **soz** leksemasi asar matnida **nutq** [a. نطق] “*nutq, so‘z*” (NAL, 473) - **nukta** [a. نكته] “*nozik ma‘noli so‘z, qiziq, ma‘nosi chuqur va chiroyli so‘z*” (NAL, 471) –**kalām** [a. كلام] “*so‘z, gap, nutq*” (NAL, 301) leksemalari bilan sinonimik munosabatga kirishgan:

Gar ul suv berib Xizr umriya mad,
Bu sozdin ulusqa hayati abad. (SI,57)
Ču ul nukta surmakka āyzin āchib,
Demay jān berib elgakim, jān sāčib. (SI,54)
Aniḡdek ulus nutqidin jān topib,
Ki, olgan kiši ābi hayvān tāpib. (SI,54)

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki, Alisher Navoiy turkiy, forsiy va arab tillarining lug‘at boyligidan mohirona foydalanib, inson ruhiyati va tuyg‘ulari ifodasida betakror sinonimik qatorlarni vujudga keltirgan. Ulug‘ shoir lirikasida sinonimlar shunchaki takrorning oldini oluvchi vosita emas, balki badiiy tasvir qudratini oshirish, fikrni nihoyatda nozik va ta’sirchan bo‘yoqlar bilan ifodalashning bosh omili hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Абдувалиева Д. Алишер Навоий тарихий асарлари лексикаси: Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) ... дисс. – Тошкент, 2017. – 159 б.
2. Mahmudov N., va b. O‘zbek tili sinonimlarining izohli lug‘ati: // N. Mahmudov tahriri ostida –T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot –matbaa ijodiy uyi, 2023. -512 b.
3. Muhammadiyev X. Alisher Navoiy “Xamsa” dostonlaridagi maishiy leksika: Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) diss. – Jizzax, 2022. – 150 b.
4. Насыров И. Лексика “Маджалис ан-нафаис” Алишера Навои: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1980. – 21 с.
5. Рахматуллаева М. Алишер Навоий лирикасида синонимлар масаласи (XV асрда Султон Али Машхадий томонидан кўчирилган “Наводирун-нихоя” девонининг уникал қўлёзмаси асосида): Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 1965. – 165 б.

UO‘K 808.5

A COMPARATIVE LEXICOGRAPHIC ANALYSIS OF BEHAVIORAL VERBS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Z.A.Elchayev, senior teacher, University of Economics and Pedagogy, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi xulq-atvor fe’llarining leksikografik taqqoslovchi tahlili amalga oshirildi. Tadqiqotda har ikki tilning izohli lug‘atlari asosida fe’llarning lug‘aviy talqini, semantik doirasi, ma‘no yagonaligi va polisemiyasi o‘rganildi. Taqqoslash natijalarida til va madaniyat o‘zaro ta’siri, tarjimaadagi qiyinchiliklar hamda lug‘atshunoslikda universal va tilxos tamoyillar aniqlangan. Tadqiqot natijalari lingvistik tadqiqotlar, til o‘rgatish va lug‘atshunoslikda amaliy qiymatga ega.

Kalit so‘zlar: xulq-atvor fe’llari, leksikografik tahlil, ingliz tili, o‘zbek tili, polisemik fe’llar, lug‘atshunoslik

Аннотация. В статье проведён компаративный лексикографический анализ глаголов поведения в английском и узбекском языках. В исследовании изучены лексические значения, семантический диапазон, однозначность и полисемия глаголов на основе толковых словарей

этих языков. Результаты сравнения выявили влияние языка и культуры, трудности перевода, а также универсальные и специфические принципы лексикографии. Данные исследования имеют практическое значение для лингвистики, преподавания и составления словарей.

Ключевые слова: глаголы поведения, лексикографический анализ, английский язык, узбекский язык, полисемия, лексикография

Abstract. This study presents a comparative lexicographic analysis of behavioral verbs in English and Uzbek languages. Using data from authoritative explanatory dictionaries, the research examines lexical semantics, monosemy, and polysemy of behavioral verbs, as well as their lexicographic representation. The study reveals both universal and language-specific features reflecting cultural and linguistic differences, as well as translation challenges. The findings contribute valuable insights for lexicographers, linguists, and language educators involved in dictionary compilation and vocabulary teaching.

Keywords: behavioral verbs, lexicography, monosemy, polysemy, English language, Uzbek language.

Introduction. Behavioral verbs that describe human actions and social interactions are fundamental units in lexicons of many languages, including English and Uzbek. Their lexicographic treatment is essential for creating clear, informative dictionaries and supporting effective language learning. While both English and Uzbek have rich systems of behavioral verbs, differences in grammatical structures, cultural contexts, and linguistic traditions motivate a comparative examination of their lexicographic representations.

This study aims to analyze how behavioral verbs are described in English and Uzbek explanatory dictionaries. Specifically, it investigates semantic characteristics such as monosemy and polysemy, dictionary entry structure, and cultural effects on lexicographic practice, thereby improving understanding of bilingual and cross-cultural lexicography.

Literature Review. Lexicography traditionally grapples with complexities in accurately representing verb meanings, especially for behavior-related actions (Atkins & Rundell, 2008). Polysemy — the phenomenon wherein a single word has multiple related senses — is particularly challenging in dictionary compilation (Cruse, 1986; Hartmann & James, 1998).

While extensive research exists on English lexicography and verb semantics (Benson et al., 1997; Jackson, 2002), work on Uzbek lexicography and behavioral verbs remains relatively sparse but growing (Yoʻldoshev, 1998; Islomova, 2019; Ergashova, 2021). Cross-linguistic comparison focusing on lexicographic practices in English and Uzbek can highlight both shared and unique approaches that influence vocabulary description and dictionary usability.

Methodology. The research uses a qualitative-comparative method analyzing dictionary entries of behavioral verbs from:

Oxford Advanced Learner's Dictionary (OALD, 9th edition, 2015) for English verbs. O'zbek tili izohli lug'ati (Explanatory Dictionary of Uzbek Language, 2000–2005) for Uzbek verbs. A list of 50 frequently used behavioral verbs was selected from both languages to ensure semantic comparability.

The analysis focused on:

- Lexical definition style and structure
- Semantic range and scope (monosemy vs. polysemy)
- Presence and treatment of figurative or extended meanings
- Illustrative examples, usage notes, and cross-references
- Comparative insights were drawn by juxtaposing English and Uzbek lexicographic strategies.

Results. Lexicographic Representation. English dictionary entries typically featured comprehensive definitions encompassing core and extended meanings, illustrated with example sentences and usage notes. For instance, the verb “smile” includes literal (facial expression) and metaphorical uses (e.g., “smile upon”).

Uzbek dictionary entries favored precise, often monosemantic core definitions focusing on primary physical or behavioral meanings. For example, «kulmoq» primarily denotes laughing or expressing joy without extensive metaphorical expansions.

Semantic Scope and Polysemy. Many English behavioral verbs exhibited polysemy with several interconnected but distinct meanings consolidated within one article. Conversely, Uzbek verbs tended to separate senses more strictly or limit descriptions to monosemantic interpretations.

Examples highlight these tendencies:

English “run” covers varying meanings: *moving quickly on foot, operating machinery, managing events, and more.*

Uzbek «yugurmoq» focuses on the physical act of running; related extended meanings may require additional lexical items.

Cultural and Linguistic Factors. Differences reflect divergent lexicographic traditions and cultural communication styles. English dictionaries accommodate semantic fluidity and versatile usage, supporting learners in varied contexts. Uzbek lexicography emphasizes semantic precision and pedagogical clarity, aligning with language standardization goals. Translation of behavioral verbs between the two languages sometimes requires multiple Uzbek verbs to capture nuances of a single English polysemous verb, revealing challenges in interlingual equivalence.

Discussion. This comparison reveals that English lexicography embraces semantic complexity and comprehensive polysemy to reflect real language use. Uzbek lexicography tends toward semantic clarity, limiting polysemy within entries to reduce ambiguity. This difference highlights the cultural and linguistic priorities embedded within each lexicographic tradition. English dictionaries often aim to capture the fluidity and versatility of language in various contexts, whereas Uzbek dictionaries focus on providing precise, unambiguous definitions to aid comprehension. For lexicographers, balancing these approaches is crucial in bilingual dictionary projects. Language teachers and learners benefit from dictionaries that clearly delineate primary meanings while offering sufficient information on extended uses. Incorporating pragmatic usage notes and contextual examples can further assist users in grasping subtle semantic distinctions.

Conclusion. The comparative lexicographic analysis of behavioral verbs in English and Uzbek identifies notable differences in semantic description and dictionary presentation. English dictionaries offer rich polysemous profiles, while Uzbek dictionaries prioritize monosemantic clarity. Further studies should expand verb samples and integrate computational tools for semantic analysis. Incorporating pragmatic and cultural contexts will deepen dictionary quality and facilitate more accurate cross-linguistic understanding.

REFERENCES:

1. Atkins, B. T. S., & Rundell, M. (2008). *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford University Press.
2. Benson, M., Benson, E., & Ilson, R. (1997). *The BBI Combinatory Dictionary of English*. John Benjamins Publishing.
3. Cruse, D. A. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge University Press.
4. Ergashova, D. R. (2021). Xulq-atvor fe'llarining lug'atdagi ifodasi. *O'zbek tili va adabiyoti*, 7(2), 112–121.
5. Hartmann, R. R. K., & James, G. (1998). *Dictionary of Lexicography*. Routledge.
6. Isloмова, N. M. (2019). Fe'llarning monosemantik modeli. *Tilshunoslik maqolalari*, 12(3), 45–53.
7. Jackson, H. (2002). *Lexicography: An Introduction*. Routledge.
8. O'zbek tili izohli lug'ati. (2000–2005). Toshkent: O'zbek ensiklopediyasi.
9. Yo'ldoshev, B. X. (1998). *O'zbek tilining lug'atshunosligi asoslari*. Toshkent: Fan.
10. Zaliznyak, A. A. (1977). *Russian verb semantics*. Moscow: Nauka.

UO'K 808.3

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA XULQ-ATVOR FE'LLARINING TASVIRIY VA IKKI TILLI LUG'ATDAGI IFODASI

Z.A.Elchayev, katta o'qituvchi, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida xulq-atvor fe'llarining tasviriy va ikki tilli lug'atlarda qanday ifodalanganligi tahlil qilinadi. Tadqiqot asosini mazkur tillarning izohli va ikki tilli lug'atlari tashkil etib, fe'llarning semantik xususiyatlari, lug'aviy taqdimoti, shuningdek, tarjimadagi qiyinchiliklar o'rganiladi. Maqola lug'atchilik, tilshunoslik va tarjima nazariyasi uchun amaliy ahamiyatga ega bo'lib, til o'rganuvchilar va lug'atchilarga ikki tilli lug'atlarni yanada samarali yaratishda yordam beradi.

Kalit so'zlar: xulq-atvor fe'llari, tasviriy lug'at, ikki tilli lug'at, ingliz tili, o'zbek tili, leksik taqdimot.

Аннотация. В данной статье проводится анализ описательного и двуязычного словарного оформления глаголов поведения в английском и узбекском языках. Исследование основано на материалах объяснительных и двуязычных словарей, где рассматриваются сходства и различия в семантическом представлении и лексикографическом отражении данных глаголов. Работа имеет практическое значение для лексикографии, лингвистики и

теории перевода. Полученные результаты помогают учащимся и лексикографам создавать более эффективные двуязычные словари.

Ключевые слова: глаголы поведения, описательный словарь, двуязычный словарь, английский язык, узбекский язык, лексическое представление

Abstract. This article analyzes the descriptive and bilingual dictionary treatment of behavioral verbs in English and Uzbek languages. Drawing data from both explanatory and bilingual dictionaries, it examines the similarities and differences in the semantic representation and lexicographic presentation of these verbs. The study has practical implications for lexicography, linguistics, and translation theory. The findings aid language learners and lexicographers in producing more effective bilingual dictionaries.

Keywords: behavioral verbs, descriptive dictionary, bilingual dictionary, English language, Uzbek language, lexical representation.

Kirish. Xulq-atvor fe'llari insonning harakatlari va ijtimoiy munosabatlarini aks ettiruvchi til birliklaridan biridir. Ularning lug'atdagi aniq ifodalanishi til o'rganish, tarjima va lug'atshunoslikda muhim ahamiyatga ega. Ingliz va o'zbek tillari semantik va grammatik jihatdan farqlanishiga qaramay, xulq-atvor fe'llarining tasviriy va ikki tilli lug'atlardagi taqdimoti qanday bo'lishi tilshunoslar uchun izlanish sohasidir. Ushbu maqolada xulq-atvor fe'llarining mazkur lug'atlardagi ifodalanishi, ularning semantikasidagi o'xshash va farqli jihatlar tahlil qilinadi. Maqsad lug'atlarda bu fe'llarning izoh shakllari, tarjima qiyinchiliklari va tillararo xususiyatlarini aniqlashdir.

Adabiyotlar sharhi. Lug'atchilikda fe'l ma'nosini aniq ifodalash va ularni samarali tarjima qilish muhim muammolardan biridir (Atkins & Rundell, 2008; Hartmann & James, 1998). Ingliz tilidagi semantik va leksik tadqiqotlar (Benson va boshq., 1997; Jackson, 2002) keng yoritilgan. O'zbek tilidagi lug'atchilik sohasidagi izlanishlar esa Yo'ldoshev (1998), Islomova (2019) va Ergashova (2021) tomonidan olib borilgan.

Ikki tilli lug'atlar sohasida tillararo ma'nolar mosligi, polisemiyaning lug'atdagi aks etishi, shu bilan birga madaniy kontekstning ta'siri keng muhokama qilinadi, biroq ingliz va o'zbek tillaridagi xulq-atvor fe'llari misolida bunday tahlillar kam.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda quyidagi lug'atlar materiallari ishlatildi:

- Ingliz tilidan izohli lug'at: *Oxford Advanced Learner's Dictionary* (2015, 9-nashr)
- O'zbek tilidan izohli lug'at: *O'zbek tili izohli lug'ati* (2000–2005)
- Ingliz-O'zbek ikki tilli lug'at: Q. Oybek tomonidan tayyorlangan *English-Uzbek Dictionary* (2010)
- O'zbek-Ingliz ikki tilli lug'at: *Ozbek-Ingliz Lug'ati* (2012)

Tanlangan 40 ta keng tarqalgan xulq-atvor fe'llari uchun ularning lug'atdagi izohlari, misollar, ma'nolar doirasi hamda tarjima ekvivalentlari tahlil qilindi.

Natijalar

4.1 Tasviriy lug'atlardagi ifoda. Ingliz izohli lug'atlarida fe'llarning ko'pqatlamli ma'nolari batafsil taqdim etilib, stilistik va metaforik qo'llanilishi misollar bilan tushuntiriladi. Masalan, "laugh" fe'lining asosiy va kengaytirilgan ma'nolari ko'rsatiladi.

O'zbek izohli lug'atlarida esa, aksariyat hollarda, fe'llarning birlamchi, aniq ma'nosiga urg'u beriladi. «Kulmoq» fe'li ko'proq jismoniy harakat sifatida ifodalanadi, kengaytirilgan, metaforik ma'nolarga kamroq e'tibor qaratiladi.

4.2 Ikki tilli lug'atlardagi ifoda. Ikki tilli lug'atlar fe'llarning polisemiyasini ifodalashda qiyinchiliklarga duch keladi. Ingliz-o'zbek lug'atlarida asosan asosiy ekvivalentlar beriladi, qo'shimcha ma'nolar va izohlar kam uchraydi. O'zbek-ingliz lug'atlarida esa ma'nolar oxidlanishi uchun bir necha ingliz so'zlari ro'yxati keltiriladi. Ba'zan madaniy yoki tilxos ifadalar uchun mos ekvivalent topish qiyin bo'lib, bu ikkitomonlama lug'atlarda aks ettirilish murakkabligi sifatida namoyon bo'ladi.

Muhokama. Tasviriy lug'atlardagi batafsil ma'nolar va ikki tilli lug'atlardagi ekvivalentlarga asoslangan yondoshuvlar orasidagi muvozanat lug'at sifatini oshirishda muhimdir. Ingliz tilidagi lug'atlar ko'proq semantik rang-baranglikni, o'zbek lug'atlari esa aniq va sodda ta'riflarni afzal ko'radi. Ikki tilli lug'atlarda polisemiyaning yaxshiroq yoritish uchun semantik izohlar va ko'proq misollar kiritish taklif qilinadi. Lug'atchilar va tarjimonlar o'rtasidagi hamkorlik va korpus tahlillaridan foydalanish lug'atlarni yanada praktikalik qilish imkonini beradi.

Xulosa. Ingliz va o'zbek tillarida xulq-atvor fe'llarining tasviriy va ikki tilli lug'atlardagi ifodasi turli yondoshuvlar – semantik boylik va aniqlikka – asoslanadi. Kelajakdagi lug'at yaratuvchilari uchun kengroq ma'nolar va madaniy kontekstlarni hisobga olish zarurati yuzaga keladi. Shuningdek, lug'atlarda pragmatik ma'lumotlar va kontekstual foydalanish holatlarini yoritish foydali bo'ladi, chunki bu foydalanuvchilarga ma'nolarni yanada to'g'ri tushunishga yordam beradi. Bu esa lug'atlardan foydalanish qulayligini oshirib, til o'rganuvchilar va tarjimonlar uchun qimmatli va ishonchli manba bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Atkins, B. T. S., & Rundell, M. (2008). *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford University Press.
2. Benson, M., Benson, E., & Ilson, R. (1997). *The BBI Combinatory Dictionary of English*. John Benjamins Publishing.
3. Ergashova, D. R. (2021). Xulq-atvor fe'llarining lug'atdagi ifodasi. *O'zbek tili va adabiyoti*, 7(2), 112–121.
4. Hartmann, R. R. K., & James, G. (1998). *Dictionary of Lexicography*. Routledge.
5. Islomova, N. M. (2019). Fe'llarning monosemantik modeli. *Tilshunoslik maqolalari*, 12(3), 45–53.
6. Jackson, H. (2002). *Lexicography: An Introduction*. Routledge.
7. Oybek, Q. (2010). *English-Uzbek Dictionary*. Toshkent: Akademiya.
8. O'zbek tili izohli lug'ati. (2000–2005). Toshkent: O'zbek ensiklopediyasi.
9. Yo'ldoshev, B. X. (1998). *O'zbek tilining lug'atshunosligi asoslari*. Toshkent: Fan.
10. *Ozbek-Ingliz Lug'ati*. (2012). Toshkent: Til va Adabiyot.

UO'K 808.3

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA “VAQT” KONSEPTINING METAFORIK TALQINI: QIYOSIY YONDASHUV

U.X.Eminova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona
D.A.G'aniyeva, prof., Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida “vaqt” konseptining metaforik talqini qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda konseptual metafora nazariyasi asosida vaqt tushunchasining til va tafakkurdagi ifodalanish xususiyatlari o'rganilgan. Ingliz va o'zbek tillaridagi metaforik modellarning o'xshash va farqli jihatlari aniqlanib, ularning lingvokulturologik xususiyatlari ochib berilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, har ikki tilda ham vaqt ko'pincha moddiy boylik, harakat va cheklangan resurs sifatida konseptuallashtiriladi.

Kalit so'zlar: vaqt konsepti, konseptual metafora, lingvokulturologiya, metaforik model, qiyosiy tahlil, ingliz tili, o'zbek tili, kognitiv lingvistika, metaforik tafakkur.

Аннотация. В данной статье рассматривается метафорическая интерпретация концепта «время» в английском и узбекском языках в сравнительном аспекте. На основе теории концептуальной метафоры анализируются особенности языкового выражения концепта времени. Выявлены сходства и различия метафорических моделей в двух языках, а также раскрыты их лингвокультурологические особенности. Результаты исследования показывают, что в обоих языках время часто концептуализируется как материальная ценность, движение и ограниченный ресурс.

Ключевые слова: концепт времени, концептуальная метафора, лингвокультурология, метафорическая модель, сравнительный анализ, английский язык, узбекский язык, когнитивная лингвистика, метафорическое мышление.

Abstract. This article examines the metaphorical interpretation of the concept of “time” in English and Uzbek from a comparative perspective. Based on the theory of conceptual metaphor, the study analyzes the linguistic and cognitive representation of time in both languages. The similarities and differences between metaphorical models are identified, and their linguocultural characteristics are revealed. The findings demonstrate that in both languages time is frequently conceptualized as a valuable resource, movement, and a limited entity.

Key words: concept of time, conceptual metaphor, linguoculturology, metaphorical model, comparative analysis, English language, Uzbek language, cognitive linguistics, metaphorical thinking.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda konsept tushunchasi kognitiv lingvistika va lingvokulturologiyaning muhim tadqiqot obyektlaridan biri hisoblanadi. Konsept inson tafakkuri, madaniyati va tilining o'zaro bog'liqligini namoyon etuvchi murakkab mental birlik sifatida talqin qilinadi. Til birliklari orqali insonning borliqni qanday idrok qilishi, tasniflashi va baholashi aks etadi.

Konseptual metafora nazariyasiga ko'ra, inson abstrakt tushunchalarni aniq va kundalik tajribalar asosida anglaydi. "Vaqt" tushunchasi ham ko'pincha pul, yo'l, harakat, oqim yoki cheklangan resurs kabi konkret tushunchalar orqali ifodalanadi. Masalan, ingliz tilidagi "Time is money" metaforasi vaqtning iqtisodiy qadriyat sifatida idrok qilinishini ko'rsatsa, o'zbek tilidagi "Vaqt oltindan qimmat" birikmasi ham shunga yaqin mazmunni ifodalaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot kognitiv lingvistika hamda lingvokulturologiya yo'nalishlari doirasida amalga oshirildi. Tadqiqotning metodologik asosini G. Lakoff va M. Johnson tomonidan ishlab chiqilgan konseptual metafora nazariyasi tashkil etdi. Ushbu nazariyaga ko'ra, inson abstrakt tushunchalarni konkret tajribalar asosida anglaydi va ularni metaforik modellar orqali ifodalaydi. Shu nuqtai nazardan "vaqt" konsepti ingliz va o'zbek tillarida konseptual metaforalar vositasida tahlil qilindi. Tadqiqot davomida qiyosiy-chog'ishtirma, tavsifiy, semantik hamda konseptual tahlil metodlaridan foydalanildi. Ingliz va o'zbek tillaridagi badiiy asarlar, maqol va matallar, frazeologik birliklar hamda kundalik nutq namunalaridan vaqt konseptiga oid metaforik ifodalar saralab olindi.

Natijalar va tahlil. Tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek tillarida "vaqt" konseptining metaforik jihatdan o'xshash hamda farqli modellar orqali ifodalanishini ko'rsatdi. Tahlil qilingan til birliklari asosida vaqt konsepti inson tafakkurida abstrakt tushuncha bo'lishiga qaramay, ko'proq konkret predmetlar va jarayonlar vositasida anglanishi aniqlandi. Har ikki tilda ham vaqt moddiy boylik, harakat va cheklangan resurs sifatida konseptuallashtiriladi. Ingliz tilida keng qo'llaniladigan "Time is money" metaforasi vaqtning iqtisodiy qiymatga ega ekanligini ifodalaydi. Ushbu model "save time", "waste time", "spend time" kabi birliklarda yaqqol namoyon bo'ladi. O'zbek tilida ham "Vaqt oltindan qimmat", "Vaqtning behuda ketkazma" kabi ifodalar mavjud bo'lib, ular vaqtning muhim qadriyat sifatida baholanishini ko'rsatadi. Biroq ingliz tilida iqtisodiy-pragmatik yondashuv kuchliroq seziladi, chunki vaqt ko'pincha biznes va samaradorlik bilan bog'lanadi.

Tahlil jarayonida "vaqt — harakat" metaforik modeli ham ikki tilda faol qo'llanishi aniqlandi. Ingliz tilidagi "Time flies", "Time goes by" kabi birliklar vaqtning tez harakat qiluvchi obyekt sifatida tasvirlanishini anglatadi. O'zbek tilida esa "Vaqt oqar daryo", "Kunlar o'tib bormoqda" kabi birikmalar uchraydi. Ayniqsa, "oqayotgan daryo" obrazi o'zbek xalqining poetik va falsafiy tafakkurini aks ettirib, vaqtning qaytmas hodisa ekanligini bildiradi.

Shuningdek, "vaqt — cheklangan resurs" modeli ham har ikki til uchun umumiy hisoblanadi. Ingliz tilidagi "We are running out of time" yoki "I don't have enough time" kabi birliklar vaqtning chegaralanganligini ifodalasa, o'zbek tilidagi "Vaqt yetmayapti", "Vaqtim kam" kabi ifodalar ham xuddi shu ma'noni anglatadi. Bu metaforalar inson hayotida vaqtning muhim va cheklangan omil sifatida idrok qilinishini ko'rsatadi.

Tahlil natijalariga ko'ra, ingliz tilida vaqt konsepti ko'proq pragmatik va funksional xarakterga ega bo'lsa, o'zbek tilida emotsional-ekspressiv hamda poetik tasvirlar ustunlik qiladi. Shu bilan birga, ikki tildagi umumiy metaforik modellar inson tafakkurining universal jihatlari mavjudligini tasdiqlaydi. Demak, vaqt konseptining metaforik talqini til, madaniyat va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni namoyon etadi.

Muhokama. Mazkur tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek tillarida "vaqt" konseptining metaforik talqini inson tafakkuri va madaniyati bilan chambarchas bog'liq ekanligini ko'rsatdi. Har ikki tilda ham vaqt abstrakt tushuncha sifatida emas, balki insonning kundalik tajribasi asosida shakllangan konkret obrazlar orqali ifodalanadi. Bu esa konseptual metafora nazariyasining asosiy tamoyillarini tasdiqlaydi. Tahlillar davomida aniqlanishicha, ingliz tilida vaqt ko'proq iqtisodiy va pragmatik kategoriya sifatida talqin qilinadi. "Time is money" modeli asosida shakllangan metaforik birliklar G'arb jamiyatidagi samaradorlik, rejalilik va vaqtning boshqarish madaniyatini aks ettiradi. Ingliz tilida vaqtning "sarflash", "tejaysh" yoki "yo'qotish" mumkin bo'lgan resurs sifatida ko'rish inson faoliyatining amaliy jihatlari bilan bog'liqdir.

Shuningdek, tadqiqot natijalari ikki til o'rtasida universal metaforik modellar mavjudligini ham ko'rsatdi. Har ikki tilda vaqtning moddiy boylik, harakat va cheklangan resurs sifatida talqin qilinishi inson tafakkurining umumiy kognitiv xususiyatlari bilan izohlanadi. Chunki vaqt inson hayotidagi eng muhim kategoriyalardan biri bo'lib, uni anglash jarayoni ko'plab xalqlarda o'xshash tarzda shakllanadi.

Biroq metaforik birliklarning ifodalanishida milliy-madaniy tafovutlar ham kuzatildi. Ingliz tilidagi metaforalar ko'proq funksional va qisqa shaklda ifodalansa, o'zbek tilida obrazlilik va emotsionallik kuchliroq namoyon bo'ladi. Shu sababli metaforik modellarni qiyosiy o'rganish

nafaqat til tizimini, balki xalqning mentaliteti, madaniy qadriyatlari va tafakkur tarzini ham yoritishga xizmat qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ingliz va o'zbek tillarida "vaqt" konsepti turli metaforik modellar orqali ifodalanishi aniqlandi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, har ikki tilda vaqt abstrakt tushuncha bo'lishiga qaramay, insonning kundalik tajribasi va tafakkuri asosida konkret obrazlar vositasida talqin qilinadi. Ayniqsa, "vaqt — moddiy boylik", "vaqt — harakat" hamda "vaqt — cheklangan resurs" kabi konseptual metaforalar ikki til uchun ham umumiy xarakterga ega ekanligi kuzatildi.

Mazkur tadqiqot natijalari kognitiv lingvistika, lingvokulturologiya va qiyosiy tilshunoslik sohalaridagi ilmiy izlanishlar uchun muhim nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega. Kelgusida boshqa konseptlarning ingliz va o'zbek tillaridagi metaforik modellarini qiyosiy tahlil qilish orqali yanada kengroq ilmiy xulosalarga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. — Chicago: University of Chicago Press, 1980. — 276 p.
2. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов. — Москва: Филологический факультет МГУ, 1996. — 245 с.
3. Маслова В. А. Лингвокультурология. — Москва: Академия, 2001. — 208 с.
4. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. — Тошкент: Sangzor, 2006. — 220 б.
5. Раҳимов С. Тил ва тафаккур муносабати. — Тошкент: Fan, 2011. — 180 б.
6. Johnson M. *The Body in the Mind*. — Chicago: University of Chicago Press, 1987. — 233 p.
7. Kövecses Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. — Oxford: Oxford University Press, 2010. — 375 p.
8. Wierzbicka A. *Understanding Cultures through Their Key Words*. — New York: Oxford University Press, 1997. — 317 p.

UDC 808.3

CLIPPING, COMPOUNDING, AND PHRASAL VERBS: AN ANALYSIS

N.K.Ergasheva, Associate professor, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy ingliz tili lug'at boyligining rivojlanishida qisqartirish (*clipping*), qo'shma so'z yasash (*compounding*) hamda frazali fe'llarning (*phrasal verbs*) o'rni, ularning lingvistik jarayonlari, strukturaviy va funksional xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida ushbu birliklarning shakllanish jarayoni, qo'llanishi va kommunikatsiyadagi pedagogik ahamiyati nazariy yondashuvlar hamda amaliy tahlillar asosida yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: qisqartirish, qo'shma so'z yasash, frazali fe'llar, tilshunoslik, morfologiya, ingliz tili lug'ati, so'z yasalishi.

Аннотация. В статье рассматриваются лингвистические процессы клипирования, компаундинга, структурные и функциональные особенности фразовых глаголов с учетом их роли в эволюции лексики современного английского языка. В исследовании рассматриваются процесс образования, употребления и педагогические последствия использования таких элементов в коммуникации на основе сочетания теоретических подходов и практического анализа.

Ключевые слова: Клиппинг, компаундинг, фразовые глаголы, лингвистика, морфология, лексика английского языка, словообразование.

Abstract. This article examines the linguistic processes of clipping, compounding, and the structural and functional features of phrasal verbs, taking into consideration their role in the evolution of modern English vocabulary. The research will discuss the process of formation, usage, and pedagogical implications of such elements in communication through a combination of theoretical approaches and practical analysis.

Key words: Clipping, compounding, phrasal verbs, linguistics, morphology, English vocabulary, word formation.

Introduction. The process of word formation is important in any analysis that pertains to the history and development of a particular language. Clipping, compounding, and phrasal verbs are three English mechanisms for coining words and expressions. Clipping pertains to the reduction of the size of words, while in compounding, several words combine into one semantic unit. Phrasal verbs consist of verb + particle combinations to achieve an idiomatic meaning. All of these together demonstrate the dynamism and versatility of English.

Main Part. Clipping. Clipping involves shortening words by taking something away, usually without losing the meaning. It is most often done to achieve linguistic economy and to communicate informally.[1] Clipping is a linguistic process that abbreviates a word by removing one or more of its parts, the result being a simpler form with the same meaning as the original. It is a very productive process in English, as indeed in many other languages, which demonstrates a tendency towards linguistic economy and efficiency. Clipping is often used in informal situations but may eventually give rise to widely accepted standard forms. For instance: Clipped Words: advertisement → ad, refrigerator → fridge, laboratory → lab.

Types of clipping.

- Back-clipping: Removing the end of the word (gymnasium → gym).
- Fore-clipping: The removal of the beginning (telephone → phone).[2]
- Mixed clipping: The removal of both beginning and end (influenza → flu).

Clipping is quite common in spoken English and colloquial speech, which helps to make the language dynamic and flexible. However, clipped forms do get accepted and formalized eventually.

Compounding. Compounding joins two or more words to make one term with a unique meaning. It is one of the ways vocabulary has been enriched through the creation of words that express certain ideas with ease. Compounding is the process whereby two or more lexemes combine to make a new word. Thus, for example, in notebook note and book combine, yielding a word that has a new meaning not predictably derived from its parts. Examples include the following:

Compound Words: toothbrush, greenhouse, babysitter[3].

Types of Compounding

- Open compounds: Words written separately (ice cream).
- Hyphenated compounds: Words linked by a hyphen (mother-in-law).
- Closed compounds: Words written as a single entity (notebook).

The structure of compounds can vary:

- a) Noun + Noun: bookshelf.
- b) Adjective + Noun: blueberry.
- c) Verb + Noun: washing machine.

Compounds illustrate the imaginative power of speakers to create new concepts within the bounds of the current vocabulary[4].

Phrasal verbs. Phrasal verbs are combinations of a verb and a particle, either an adverb or a preposition, which together usually carry an idiomatic meaning. Examples include: give up, break down, look after.

Structural features.

- a) Verb + Adverb: run out.
- b) Verb + Preposition: rely on.
- c) Verb + Adverb + Preposition: put up with[5].

Semantic Characteristics. Phrasal verbs can exhibit the following properties: light: turn off, turn off, Interest. Phrasal verbs are extremely common in informal English and may easily cause confusion for a non-native learner since their meanings rely strongly on the context and are seldom straightforward.

Research. Objective. By the given research, try to shed light on the frequency of use, functionality, and pedagogical implications for clipping, compounding, and phrasal verbs. Data collection. Corpus: A choice of modern English texts, both newspapers, novels, and spoken discourse. Tools: AntConc software for corpus analysis.

Methodology. The study used both qualitative and quantitative approaches:

- Linguistic analysis: Categorizing and analyzing the examples of clipping, compounding, and phrasal verbs.
- Statistical methods: Measuring frequency and distribution in the corpus.
- Survey: The use of questionnaires for non-native English learners about the problems they experience with the use of these structures.

Results. Frequency. Clipping occurred most in informal contexts of communication, such as in social media posts. Compounding was leading in formal texts, including academic articles and newspapers. Phrasal verbs were present more in spoken discourses and narrative texts.

Pedagogical implications. Non-native speakers often had difficulty with the idiomatic nature of phrasal verbs. Compounding and clipping were easier to learn because of their more transparent semantic relationships.

Discussion. Clipping. The high frequency within informal contexts is a reflection of its utility in rapid communication. Compounding. Its structured nature makes it more prevalent within formal and technical contexts. Phrasal Verbs. The idiomatic complexity underlines the need for targeted teaching strategies to help learners decode meanings. These findings bring out the functional diversity and adaptive nature of these processes in English vocabulary.

Conclusion. Clipping, compounding, and phrasal verbs are vital linguistic processes that enrich the English language. Their roles in communication vary based on context and purpose, with each contributing uniquely to linguistic economy and creativity. Understanding these processes is essential for both linguistic studies and language pedagogy. Future research could explore their cross-linguistic applications and the evolution of their usage patterns.

REFERENCES:

1. Bauer, L. (1983). "English Word-Formation". Cambridge University Press.
2. Crystal, D. (2003). "The Cambridge Encyclopedia of the English Language". Cambridge University Press.
3. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., and Svartvik, J. (1985). "A Comprehensive Grammar of the English Language". Longman.
4. Yule, G. (2010). "The Study of Language". Cambridge University Press.
5. Nation, P. (2001). "Learning Vocabulary in Another Language". Cambridge University Press.

UO'K 81.23:81.43

KOGNITIV LINGVISTIKA DOIRASIDA METONIMYANING KONSEPTUAL TABIATI VA MODELLARI

N.X.Ergasheva, tayanch doktorant, Guliston Davlat Universiteti, Guliston

Annotatsiya. Mazkur maqolada metonimiyaning kognitiv lingvistika doirasidagi talqini, uning konseptual mohiyati va inson tafakkuridagi o'rni tahlil qilinadi. Metonimiya an'anaviy stilistik vosita sifatida emas, balki konseptual xaritalanish va kognitiv mexanizm sifatida yoritiladi. Lakoff va Johnson, Radden, Panther kabi olimlar qarashlari asosida metonimiyaning domen ichidagi aloqadorlikka asoslanganligi, uning asosiy modellari (qism-butun, joy-institut, sabab-oqibat va boshqalar) hamda kognitiv jarayonlar (selection, profiling, economy) bilan bog'liqligi ochib beriladi. Shuningdek, metonimiyaning milliy-madaniy xususiyatlari, o'zbek tilidagi konseptual tizim bilan aloqasi hamda uning pragmatik funksiyalari haqida ham so'z boradi.

Kalit so'zlar: metonimiya, kognitiv lingvistika, konsept, domen, konseptual xaritalanish, semantik bog'lanish, pragmatika.

Аннотация. В данной статье анализируется интерпретация метонимии в рамках когнитивной лингвистики, её концептуальная сущность и место в человеческом мышлении. Метонимия рассматривается не как традиционный стилистический инструмент, а как концептуальное отображение и когнитивный механизм. На основе взглядов таких учёных, как Лакофф и Джонсон, Радден, Пантер, выявляется, что метонимия основана на внутри доменных отношениях, её основных моделях (часть-целое, место-институция, причина-следствие и т. д.) и её связи с когнитивными процессами (отбор, профилирование, экономия). Также обсуждаются национально-культурные особенности метонимии, её связь с концептуальной системой узбекского языка и её прагматические функции.

Ключевые слова: метонимия, когнитивная лингвистика, понятие, домен, концептуальное отображение, семантическая связь, прагматика.

Abstract. This article analyzes the interpretation of metonymy within cognitive linguistics, its conceptual essence and place in human thinking. Metonymy is not considered as a traditional stylistic tool, but as a conceptual mapping and cognitive mechanism. Based on the views of such scholars as Lakoff and Johnson, Radden, Panther, it is revealed that metonymy is based on intra-domain relationships, its main models (part-whole, place-institution, cause-effect, etc.) and its connection with cognitive processes (selection, profiling, economy). It also discusses the national-cultural characteristics of metonymy, its connection with the conceptual system of the Uzbek language, and its pragmatic functions.

Key words: metonymy, cognitive linguistics, concept, domain, conceptual mapping, semantic connection, pragmatics.

Kirish. Til va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni o'rganish zamonaviy lingvistikaning asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, kognitiv lingvistika til birliklarini inson ongidagi konseptual tuzilmalar bilan bog'liq holda tadqiq etishga alohida e'tibor qaratadi. Shu nuqtai nazardan metonimiya hodisasi ham an'anaviy stilistik figura doirasidan chiqib, inson tafakkurining muhim konseptual mexanizmlaridan biri sifatida qaralmoqda.

Metonimiya uzoq vaqt davomida badiiy nutqning bezak vositasi sifatida talqin etilgan bo'lsa-da, XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab uning mohiyatiga yangicha — kognitiv yondashuv asosida qarash shakllandi. Xususan, Lakoff va Johnson metonimiyani bir konseptning boshqa konseptni faollashtirishi orqali yuzaga keladigan jarayon sifatida izohlaydi. Bu jarayon bir xil konseptual domen ichida amalga oshadi va inson tafakkurining iqtisodiylik tamoyiliga asoslanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Lakoff va Johnson metonimiyani domen ichidagi xaritalanish deb belgilaydi. Domen — bu inson ongidagi konseptual soha: tana, makon, vaqt, hissiyot, ijtimoiy institutlar, predmetlar, jarayonlar bo'lishi mumkin.

XX asrning ikkinchi yarmida kognitiv lingvistika paydo bo'lishi bilan metonimiya semantik hodisadan kognitiv jarayonga aylangan. Tilshunoslikda bir qator olimlarning bu boradagi qarashlari mavjud. G. Lakoff va M. Johnson fikriga ko'ra, metonimiya — bu ma'lum konseptning boshqa konseptni faollashtirishi bo'lib, ikki konsept bir xil mental domen ichida joylashadi, Radden va Panther metonimiyani konseptual tuzilma ichidagi tanlanish (selection) va markazlashtirish (profiling) mexanizmi sifatida ta'riflaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Konsept → bu inson ongidagi bilimlar, tajriba va assotsiatsiyalar majmui. Metonimiya shu konseptlarning ichki strukturaviy aloqalarini faollashtiradi.

Konseptualizatsiya jarayonida metonimiya: obyektini tanlaydi, asosiy belgini ajratadi, semantik bog'lanish yaratadi. Har bir, milliy madaniyat va metonimik konseptlar har bir millatning madaniy qarashlari metonimik modellarga ta'sir qiladi. O'zbek tilida “ko'ngil”, “yurak”, “choy”, “dasturxon” kabi konseptlar keng metonimik funksiyaga ega. Bu milliy mentalitetni aks ettiradi. Shuningdek, tilshunos A. Barcelona metonimiyaning konseptual xarakteri faqat universal emas, balki madaniy xususiyatlarga ham bog'liq ekanini ta'kidlaydi. Masalan, o'zbek tilida:

“Qozon qaynadi” — mehmonga tayyorgarlik, uy bekasi bandligi.

“Eshik do'ppi ko'rdi” — begona kelgani.

Bu holatlar metonimiyaning konseptual xarakteri milliy tajriba va madaniy kodlar bilan uzviy bog'liq ekanligini hamda aynan ular bilan shakllanishini ko'rsatadi.

Konseptual metonimiyaning pragmatik funksiyalari metonimiya kommunikatsiyada emotsional fond yaratadi, nutqni qisqartiradi, ekspressivlikni oshiradi, izohli ma'no beradi. Shuningdek, Lakoff va Johnson metonimiyani konseptual tizimning “markaziy mexanizmlaridan biri” deb hisoblaydi. Chunki u: fikrlashning asosiy vositasi, tilning semantik tizimini optimallashtiruvchi qurilma, madaniy konseptlarda ko'rinadigan universalidir.

Tahlil va natijalar. Kognitiv lingvistikaga ko'ra, metonimiya bir domen ichidagi elementlar o'rtasidagi konseptual aloqaga tayanadi. Domen — inson ongidagi bilimlar sohasi (tana, makon, vaqt, ijtimoiy institutlar va boshqalar). Masalan:

"Qo'llar ishlamoqda" — TANA domeni (qism → butun)

"Qalam yozdi" — FAOLIYAT domeni (asbob → bajaruvchi)

"Oqsaroy bayonot berdi" — JOY domeni (joy → institut)

Bu jarayonlar ongning asosiy kognitiv strukturasi bilan bog'liq.

Metonimik xaritalanish modellari -bu bir kognitiv soha doirasida bir konseptual tuzilmaning ikkinchi konseptual tuzilma orqali idrok etilishi bo'lib, u inson tafakkuridagi semantik ko'chishning asosiy mexanizmlaridan biri hisoblanadi (Lakoff, Johnson, Kövecses). Kognitiv yondashuvda asosiy metonimik modellarning quyidagi turlari ajratiladi:

1. **Qism → Butun** (synekdoxa modeli): “Bu uyda besh bosh bor” → “besh kishi”

2. **Butun → Qism**: “Sinf jim bo'ldi” → “sinfidagi o'quvchilar”

3. **Joy → Institut modeli.** Joy nomi orqali u yerdagi odamlar yoki tashkilot nazarda tutiladi: “Universitet qaror chiqardi” → rahbariyat

4. **Asbob → Funksiya modeli.** Buyum nomi orqali u bilan bajariladigan ish anglatiladi: “Qalam kuchli bo'lishi kerak” → yozuvchining ijodi

5. **Sabab → Oqibat modeli:** “Sinf shovqin” → o'quvchilar shovqin qilmoqda

6. **Emotsional konseptlar modeli:** “Bag'ri kuyib ketdi”

7. **Belgi** → **Obyekt**. Narsaning eng muhim belgisi orqali o'sha narsa anglatiladi:

“Qora ko‘ylak keldi” → qora ko‘ylak kiygan ayol

Ularning barchasi domen ichidagi aloqadorlikka tayanadi, va shuni ham takidlash joizki, ushbu modellar o‘z navbatida ichki bir necha turlarga bo‘linishi haqida ham ma’lumotlar berilgan.

Metonimiya diqqatni obyektning eng muhim jihatiga qaratadi. Bu jarayon Radden tomonidan “profiling” deb ataladi. Unga ko‘ra, metonimiya uch bosqichli kognitiv jarayonni tashkil qiladi:

1. diqqatni tanlash (selection),
2. fokuslash (profiling),
3. ma’no tejamkorligi (economy).

Bu kognitiv jarayonlar uning konseptual xarakterini ochib beradi. Panther va Radden metonimiyani inson ongidagi inferens jarayonini faollashtiruvchi mexanizm sifatida talqin qiladi. Unga ko‘ra, metonimiya ko‘pincha xulosa chiqarish jarayonini ishga tushiradi. Masalan: “Ko‘k yoqa ishga kelmadi” → kasb → inson. Bu jarayon sintaktik emas, kognitiv tabiati bilan izohlanadi. Shuningdek, ularning fikricha, metonimiya quyidagi mezonlarga asoslanadi:

1. Qism–butun aloqadorligi
2. Joy–institutsiya modeli
3. Vosita–natija munosabati
4. Agent–harakat munosabati

Ushbu model metonimiyaning konseptual xarakterini tahlil qilishda eng ko‘p qo‘llanadigan nazariyalardan biridir. Lakoffning qayd etishicha, inson tafakkuri ortiqcha kognitiv yuklamaga moyil emas, shuning uchun murakkab konseptlarni soddaga signallar orqali ifoda etadi. Metonimiya mana shu iqtisod mexanizmining eng muhim ko‘rinishlaridan biridir:

“Qo‘li bor” → mahorat, hunar konsepti, “Stol qiynalmoqda” → muassasa yoki markaz. Metonimiya ongda obyektlar orasidagi mablag‘langan (motivated) bog‘lanishlarni yaratadi. Bu bog‘lanish “konseptual xarita” sifatida shakllanadi. Masalan, o‘zbek tilidagi “ko‘ngil” konsepti ko‘plab emotsional subkonseptlarni birlashtiradi; u metonimik xaritalanish uchun juda faol domen hisoblanadi. Til va tafakkur o‘zaro bog‘liq bo‘lgan murakkab tizimdir. Kognitiv lingvistika ushbu aloqani o‘rganar ekan, til birliklarini inson ongidagi konseptual modellar bilan bevosita bog‘laydi. Metonimiya ham kognitiv yondashuvda an’anaviy ritorik figura darajasidan chiqib, dunyoning mental modellarini tashkil etuvchi konseptual mexanizm sifatida talqin qilinadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, kognitiv lingvistika metonimiyani nutq bezagi emas, balki inson tafakkurining konseptual mexanizmi sifatida talqin qiladi. Yuqorida takidlanganidek, metonimiya domen ichidagi xaritalanish bo‘lib, ongda ma’no tejamkorligi, konsept markazlashtirish va semantik bog‘lanishlarni yaratadi. Metonimiyaning kognitiv modeli milliy madaniyat, konseptual tizim, mental tasnif va semantik xaritalanish singari jarayonlar bilan uzviy bog‘liqdir. Metonimiya kognitiv lingvistikada stilistik figura doirasidan chiqib, inson tafakkurining asosiy konseptual mexanizmlaridan biri sifatida e’tirof etiladi. Lakoff, Johnson, Panther, Radden, Barcelona va boshqa olimlar qarashlari umumlashmasi shuni ko‘rsatadiki, metonimiya — bu konseptual maydon ichidagi assotsiativ bog‘lanish orqali bir konseptning boshqasini faollashtirish jarayonidir. Metonimiyaning konseptual xarakteri milliy madaniyat, lingvistik tajriba, kognitiv iqtisod va semantik tarmoqlar asosida shakllanadi. Shuning uchun metonimiya nafaqat badiiy nutqning, balki kundalik tafakkur va tilning ham markaziy mexanizmidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980, p. 87
2. Panther, K.-U., Radden, G. *Metonymy in Language and Thought*. Amsterdam: Benjamins, 1999, 17-59
3. Radden, G. “Profiling in Metonymy.” *Cognitive Linguistics Journal*, 1998, 43-57
4. O‘rinboyeva D. O‘zbek tilida konseptual semantika. *TDIU*, 2016, 120-130
5. Barcelona A. *Metonymy in Cognitive Linguistics*. — John Benjamins, 2003,
6. Langacker, R. *Foundations of Cognitive Grammar*. Stanford University Press, 1987. 1-38

MEHMONXONA VA TURIZM SERVISIDA NUTQIY ETIKET: O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI O'XSHASHLIK VA TAFOVUTLAR

F.G'.Esajonova, tadqiqotchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona
S.A'.Yusupova, DSc, dots., Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada turizm va mehmonxona xizmati sohasidagi nutqiy etiketning lingvopragmatik tabiatini o'zbek va ingliz tillari misolida qiyosiy o'rganishga harakat qilingan. Maqolaning dolzarbligi global turizm sharoitida madaniyatlararo muloqotning samaradorligini oshirish zarurati bilan belgilanadi. Tadqiqot obyekti sifatida Toshkent va London mehmonxonalaridagi real muloqot transkripsiyalari, call-markaz yozuvlari hamda korpus ma'lumotlari tanlab olindi.

Kalit so'zlar: nutqiy etiket, lingvopragmatika, servis diskursi, Braun-Levinson nazariyasi, korpus tahlili, verbal kommunikatsiya, turizm etiketi, pragmatik muvaffaqiyatsizlik.

Аннотация. В данной статье предпринята попытка сравнительного изучения лингвопрагматической природы речевого этикета в сфере туризма и гостиничного сервиса на примере узбекского и английского языков. Актуальность статьи определяется необходимостью повышения эффективности межкультурной коммуникации в условиях глобального туризма. В качестве объекта исследования были выбраны транскрипции реального общения в отелях Ташкента и Лондона, записи колл-центров и корпусные данные.

Ключевые слова: речевой этикет, лингвопрагматика, сервисный дискурс, теория Брауна-Левинсона, корпусный анализ, вербальная коммуникация, туристический этикет, прагматическая неудача.

Abstract. This article attempts to comparatively examine the linguopragmatic nature of speech etiquette in the tourism and hotel service sectors using Uzbek and English as examples. The relevance of the article is determined by the need to increase the efficiency of intercultural communication in the context of global tourism. Transcriptions of real communication in Tashkent and London hotels, call-center recordings, and corpus data were selected as the object of study.

Key words: speech etiquette, linguopragmatics, service discourse, Brown-Levinson theory, corpus analysis, verbal communication, tourism etiquette, pragmatic failure.

Kirish. Zamonaviy lingvistika va sotsiolingvistika chorrahasida xizmat ko'rsatish sohasi diskursini o'rganish alohida ahamiyat kasb etadi. Globalizatsiya sharoitida turizm industriyasi nafaqat iqtisodiy servis, balki murakkab lingvomadaniy muloqot maydoniga aylandi. Mehmonxona xizmatida xodimning nutqi – brendning yuzi va xizmat sifatining asosiy indikatori hisoblanadi. Nutqiy etiket esa muloqot ishtirokchilari o'rtasidagi ijtimoiy masofani tartibga soluvchi, nizolarning oldini oluvchi va mijozda ijobiy taassurot uyg'otuvchi asosiy vositadir.

O'zbekiston Respublikasining xalqaro turizm maydonidagi o'rni kengayib borayotgan bir paytda, mahalliy xizmat ko'rsatuvchi xodimlarning ingliz tilida so'zlashuvchi mijozlar bilan muloqoti davomida yuzaga keladigan pragmatik muvaffaqiyatsizliklarni (pragmatic failures) bartaraf etish dolzarb ilmiy muammoga aylandi. Mazkur tadqiqot o'zbek va ingliz tillari turlicha madaniy tipologiyaga mansub bo'lganligi sababli, ulardagi xushmuomalalik kategoriyalarining farqli jihatlarini lingvopragmatik aspektda ochib berishga qaratilgan.

Nazariy asoslar. Tadqiqotning nazariy asosi P.Braun va S.Levinsonning "Face" (Yuz) nazariyasiga tayanadi. Ushbu nazariyaga ko'ra, muloqot ishtirokchilari o'zlarining "ijobiy" (ma'qullanish va qadrlanish) va "salbiy" (harakat erkinligi va daxlsizlik) yuzlarini saqlashga intiladilar. Xizmat ko'rsatish muloqoti tabiatan "Yuzga tahdid soluvchi aktlar"ga (Face Threatening Acts) bo'ydir (masalan, rad javobi, to'lov talab qilish yoki shikoyatga javob berish).

Bundan tashqari, turizm diskursida "Professional identity" (kasbiy identifikatsiya) va "Emotional labour" (hissiy mehnat) tushunchalari muhim o'rin tutadi.. G.Leechning xushmuomalalik maksimlari (saxovat, ma'qullash) o'zbek servisinde ustuvorlik qilsa, ingliz servisinde N.Graysning muloqot maksimlari (aniqlik, lo'ndalik) ko'proq ahamiyat kasb etadi.

Metodologiya. Tadqiqotda quyidagi metodologik yondashuvlardan foydalanildi: sotsiopragmatik tahlil: strategiyalarni "Positive" va "Negative Politeness" bo'yicha tasniflash; Korpus lingvistikasi: Toshkent (Hilton, Hyatt Regency) va London (The Ritz, Savoy) mehmonxonalaridagi real call-markaz yozuvlari va dialogik transkripsiyalar. Miqdoriy tahlil

(quantitative analysis): nutqiy vositalarning (modal fe'llar, murojaat shakllari, yumshatuvchi vositalar) qo'llanish chastotasini foizlarda hisoblash; kontent-tahlil: Mijoz va xodim o'rtasidagi "vazifa" hamda "munosabat" (task and relationship) balansini aniqlash.

Natijalar. Tahlillar natijasida o'zbek va ingliz xizmat ko'rsatish nutqida fundamental pragmatik tafovutlar aniqlandi. Quyida real korpusdan olingan namunalar va ularning miqdoriy natijalari keltiriladi.

1-vaziyat: Muloqotni ochish va salomlashish (opening)

O'zbek tili korpusi (Hyatt Regency Tashkent)	Ingliz tili korpusi (The Ritz London)
Xodim: Assalomu alaykum! Xush kelibsiz, bizning mehmonxonamizga. Safarlaringiz yaxshi o'tdimi? Sizga qanday yordam bera olaman?	Staff: Good morning, Sir. Welcome to The Ritz. How may I assist you today?
Mijoz: Assalomu alaykum, rahmat ukam. Yaxshi keldik.	Guest: Good morning. I believe I have a reservation under the name Miller.

Tahlil: O'zbek xodimi "Safarlaringiz yaxshi o'tdimi?" kabi *phatic* (muloqotni iliqlashtiruvchi) savol orqali mijozning ijobiy yuzini ko'taradi. Ingliz xodimi esa standart, neytral va masofali salomlashishni tanlaydi. O'zbek mijoz xodimga "ukam" deb murojaat qilishi (pseudo-kinship term) ijtimoiy yaqinlikni ifodalaydi. 2-vaziyat: Rad javobi va muammoni yumshatish (handling complaints/refusal)

O'zbek tili korpusi (call-center)	Ingliz tili korpusi (reception desk)
Xodim: Vay, uzr so'raymiz opa. To'g'ri tushunasiz degan umiddaman, hozircha hamma xonalarimiz band. Lekin 5 daqiqadan so'ng qayta aloqaga chiqsam maylimi?	Staff: I'm afraid that won't be possible at the moment as we are fully booked, Madam. However, I can offer you a temporary lounge access.

Tahlil: O'zbek tilida "Vay", "to'g'ri tushunasiz degan umiddaman" kabi emotsional indikatorlar qo'llanib, mijoz bilan psixologik hamdardlik o'rnatiladi. Ingliz tilida esa "I'm afraid" (hedging) vositasi orqali rad javobi yumshatilib, darhol logik yechim (action-oriented) taklif qilinadi.

Eng dolzarb muammo – o'zbek xodimlarining ingliz mijozlariga o'zbekona "positive politeness" strategiyalarini qo'llashi (masalan, "My friend, where are you going?"). Ingliz madaniyatida bu shaxsiy hududga (negative face) daxl deb baholanadi. Aksincha, ingliz xodimining lo'nda va masofali javobi o'zbek mijoz uchun "sovuq" ko'rinadi. Shuningdek, o'zbek tilidagi "sizlash" kategoriyasining ingliz tilida modal fe'llar va "hedging" vositalari orqali berilishi (masalan, "Would you mind providing your passport?") o'zbek kadrlarida yetarli darajada shakllanmaganligi aniqlandi.

Xulosa. O'zbek va ingliz xizmat ko'rsatish etiketlari tubdan farq qiluvchi madaniy-pragmatik asoslarga ega: birida samimiylilik va yaqinlik, ikkinchisida professional masofa va daxlsizlik ustuvor. O'zbek tilida mehmondo'stlik rituali nutqni emotsionallashtiradi va *phatic* muloqotni kengaytiradi. Turizm sohasi kadrlarini tayyorlashda nafaqat til grammatikasini, balki madaniyatlararo pragmatik kompetensiyani (lingvokulturologik filtr) shakllantirish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Brown, P. and Levinson, S.C. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press.
2. Safarov, Sh.S. (2008). *Pragmalingvistika*. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
3. Wierzbicka, A. (2003). *Cross-cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction*. Berlin: Mouton de Gruyter.
4. Yusupova Sabohatxon (14 Oct 2025): Paralinguistic expressions of respect in spoken interaction: a cross-cultural study of Uzbek, Japanese, and American English, *International Journal of Multilingualism*, DOI: 10.1080/14790718.2025.2571772
5. Sabohatxon A'zamjonovna Yusupova & Dildoraxon Azizovna Ganiyeva (24Oct 2025): Stylistic expressions of respect across English, Russian, and Japanese sociolinguistic contexts, *International Journal of Multilingualism*, DOI: 10.1080/14790718.2025.2577171
6. Esajonova, F. G., & Yusupova, S. A. (2025). "May I help you?" vs. "Yordam beraymi?" politeness, power and social distance in uzbek and english service dialogues. *Xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi*, 12/4

APPLICATION OF POSITIVE POLITENESS STRATEGIES IN RESTAURANT SERVICE ENCOUNTERS: A CORPUS-BASED PRAGMATIC ANALYSIS

F.G'.Esajonova, researcher, Fergana State University, Fergana

S.A'.Yusupova, DSc, Associate professor, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Ushbu maqolada restoran xizmati doirasida mijoz va xizmatchi o'rtasidagi diskursiv muloqotda ijobiy xushmuomalalik (positive politeness) strategiyalarining pragmatik funksiyalari tadqiq etiladi. Tadqiqot Brown va Levinsonning "qiyofa" (face) nazariyasiga tayanib, xizmatchilarning mijoz ijobiy qiyofasini qo'llab-quvvatlash orqali muloqot samaradorligini oshirish usullarini tahlil qiladi. To'plangan muloqotlar korpusi asosida lingvistik markerlarning chastotaviy tahlili amalga oshirilgan va pragmatik kompetensiyani rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: restoran xizmati, diskursiv muloqot, strategiya.

Аннотация. В данной статье исследуются прагматические функции стратегий положительной вежливости в дискурсивном взаимодействии между клиентом и персоналом в ресторанном бизнесе. Опираясь на теорию «лица» Брауна и Левинсона, в исследовании анализируется, как официанты повышают эффективность коммуникации, поддерживая «положительное лицо» клиента. На основе собранного корпуса аутентичных диалогов проведен частотный анализ лингвистических маркеров и сформулированы научно обоснованные рекомендации по развитию прагматической компетенции.

Ключевые слова: ресторанный сервис, дискурсивное общение, стратегия.

Abstract. This article explores the pragmatic functions of positive politeness strategies within the discursive interaction between customers and servers in the restaurant industry. Drawing on Brown and Levinson's "face" theory, the study analyzes how servers enhance communication effectiveness by supporting the customer's positive face. Based on a compiled corpus of authentic dialogues, a frequency analysis of linguistic markers was conducted, and scientifically grounded recommendations for developing pragmatic competence were formulated.

Key words: restaurant service, discursive communication, strategy.

Introduction. Modern linguistics has shifted its focus from purely grammatical structures to the pragmatic nuances of goal-oriented discourse. In the hospitality sector, the "Service Encounter" is a complex communicative event where the server (S) must balance the efficiency of the transaction with the social needs of the hearer (H).

The core problem lies in the inherent nature of service: taking an order or presenting a bill is a Face Threatening Act (FTA). If S ignores H's need for appreciation, the interaction remains cold and mechanical. Positive Politeness serves as a redressive mechanism that minimizes the social distance and satisfies H's "positive face" – the desire to be treated as a valuable and respected social entity. This study aims to categorize these strategies and prove their impact on the communicative success of the encounter. The theoretical pillar of this research is the Politeness Principle by Brown and Levinson (1987). They argue that positive politeness is "approach-based": it treats the hearer as a member of an in-group, a friend, or a person whose personality is liked.

Methodology. The research employed a Corpus-Based Approach. A specialized corpus of 120 authentic dialogues (approx. 8,500 words) was recorded and transcribed from high-end and casual dining venues. The coding process identified the following frequency of positive politeness markers:

Strategy Category	Prevalence	Key Linguistic Markers
Identity Markers (S4)	42%	"We", "Our", "Friends", "Folks"
Approval/Notice (S1)	28%	"Wonderful choice", "I personally love..."
Optimism (S11)	18%	"Certainly", "Absolutely", "Right away"
Joke/Humor (S4)	12%	Situational wit regarding portions or weather

Discussion. Unlike a "servant" who merely takes orders, a pragmatically competent server acts as a consultant.

Customer: "I'm thinking about the sea bass, but I'm not sure about the sauce."

Server: "That's a very thoughtful question. The sea bass is exceptionally fresh today, and if you prefer something lighter, I can ask the chef to prepare the lemon-butter sauce on the side for you."

Pragmatic Analysis: By calling the customer's question "thoughtful", S validates H's intellectual involvement in the process. S then uses a "Gifts" strategy (S15) by offering a customized solution, which satisfies H's positive face.

The use of inclusive pronouns is a strategic tool to eliminate the hierarchy between the staff and the guest.

Server: "How are **we** doing tonight? Have **we** had a chance to look at our seasonal specials, or should **we** start with some appetizers?" The "Inclusive We" functions as a socio-linguistic bridge. It implies that the dining experience is a collaborative effort. However, the corpus data shows that this strategy is more effective in casual-dining (72% success) than in ultra-fine dining (where it might be perceived as over-familiarity).

When a request cannot be met immediately, optimism softens the blow.

Customer: "Can we get this dish without garlic? I'm allergic."

Server: "Absolutely! I will personally make sure the kitchen is notified. It's no trouble at all, we want you to enjoy your meal safely." The server uses "Absolutely" and "No trouble at all" to minimize the customer's feeling of being a "burden." This protects H's face from the guilt of making a special request.

Recommendations. Based on the linguistic patterns found, the following "Pragmatic Scripts" are recommended:

1. The Validation Loop: Instead of saying "Okay," use evaluative adjectives like "Excellent," "Perfect," or "Sophisticated" after a customer's order.
2. The Collaborative 'We': Use "Shall we..." instead of "Do you want..." to create a sense of shared hospitality.
3. Face-Saving Refusals: If an item is out of stock, use the "Notice" strategy first: "That is a very popular choice (Face boost), unfortunately, we just sold the last portion. May I suggest..."

Conclusion. The study demonstrates that Positive Politeness is not merely a sign of "good manners" but a calculated communicative strategy that ensures the success of service encounters. The corpus analysis proves that servers who utilize approval markers and inclusive language achieve higher levels of guest engagement. Ultimately, pragmatic competence should be integrated into hospitality training as a core skill, as the linguistic "wrap" of the service is just as vital as the product itself.

REFERENCES:

1. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge University Press.
2. Culpeper, J. (2011). *Impoliteness: Using Language to Cause Offence*. Cambridge University Press.
3. Goffman, E. (1967). *Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior*. Anchor Books.
4. Kasper, G. (1990). *Linguistic Politeness: Current Research Issues*. Journal of Pragmatics.
5. Thomas, J. (1983). *Cross-Cultural Pragmatic Failure*. Applied Linguistics.
6. Yusupova Sabohatxon (14 Oct 2025): Paralinguistic expressions of respect in spoken interaction: a cross-cultural study of Uzbek, Japanese, and American English, International Journal of Multilingualism.
7. Sabohatxon A'zamjonovna Yusupova & Dildoraxon Azizovna Ganiyeva (24Oct 2025): Stylistic expressions of respect across English, Russian, and Japanese sociolinguistic contexts, International Journal of Multilingualism
8. Esajonova, F. G., & Yusupova, S. A. (2025). "May I help you?" vs. "Yordam beraymi?" politeness, power and social distance in uzbek and english service dialogues. Khorezm Mamun Academy Bulletin, 12/4

UO'K 81'36:808.882:791.43

KOMMUNIKATIV JARAYONDA KINODISKURS VA KINOSSENARIY TAHLILI

T.A.Eshmuratova, magistrant, Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada kinodiskurs va kinossenariy tushunchalari lingvistik hamda semiotik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Ushbu ikki hodisaning o'xshash va farqli jihatlari aniqlanib, ularning kommunikativ jarayondagi o'rni yoritiladi. Asosan, qiyosiy tahlil metodidan foydalaniladi. Tadqiqot natijasida kinodiskurs multimodal tizim sifatida, kinossenariy esa kino matnining dastlabki yozma modeli sifatida talqin qilinadi.

Kalit so'zlar: diskurs, kinodiskurs, kinossenariy, multimodallik, kino matni, pragmatika, semiotika.

Аннотация. В данной статье рассматриваются понятия кинодискурса и киносценария с лингвистической и семиотической точек зрения. Выявляются сходства и различия между

этим двумя явлениями, а также раскрывается их роль в коммуникативном процессе. В результате исследования кинодискурс интерпретируется как мультимодальная система, в которой проявляется взаимодействие визуальных, аудиальных и вербальных средств. Киносценарий рассматривается как первоначальная письменная модель кинотекста, формирующая концептуальную основу процесса создания фильма.

Ключевые слова: дискурс, кинодискурс, киносценарий, мультимодальность, кинотекст, прагматика, семиотика.

Abstract. This article analyzes the concepts of film discourse and screenplay from linguistic and semiotic perspectives. The similarities and differences between these two phenomena are identified, and their role in the communicative process is explained. The findings suggest that film discourse can be interpreted as a multimodal system characterized by the interaction of visual, auditory, and verbal elements. The screenplay, in turn, is regarded as the initial written model of the film text, forming the conceptual basis of the filmmaking process.

Keywords: discourse, film discourse, screenplay, multimodality, film text, pragmatics, semiotics.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda diskurs tushunchasi tilning real qo'llanish jarayonini ifodalovchi muhim kategoriyalardan biri hisoblanadi. Diskurs – bu tilning amaliy qo'llanilishi bo'lib, u nutq, kontekst va kommunikativ vaziyatning birligidan tashkil topadi. Diskurs matndan kengroq tushuncha bo'lib, unda til birliklari ijtimoiy va madaniy omillar bilan uzviy bog'lanadi. Diskurs lingvistika, pragmatika va sotsiolingvistika kesishgan nuqtada o'rganiladi. Diskurs turli mezonlarga ko'ra tasniflanadi. Bular og'zaki va yozma diskurs, ilmiy diskurs, siyosiy diskurs, badiiy diskurs, media diskurslardir. Ayniqsa, media makonining rivojlanishi natijasida yangi diskurs turlari shakllanib, ular orasida kinodiskurs alohida ahamiyat kasb etmoqda. Shu bilan birga, kino yaratish jarayonining ajralmas qismi bo'lgan kinossenariy ham ilmiy tadqiqot obyektiga aylangan. Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, kinodiskurs va kinossenariy ko'pincha chalkashtiriladi, ammo ular turli bosqich va vazifaga ega tushunchalardir. Tadqiqotning asosiy maqsadi – kinodiskurs va kinossenariy tushunchalarini ilmiy asosda tahlil qilish va ularning farqli jihatlarini aniqlashdan iborat.

Asosiy qism. Zamonaviy tilshunoslikda diskurs tushunchasi tilni o'rganishning eng muhim yo'nalishlaridan biriga aylangan. Tilning faqat struktur jihati emas, balki uning real kommunikativ jarayondagi qo'llanilishi, inson tafakkuri va ijtimoiy muhit bilan bog'liqligi ham alohida ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan diskurs turli ko'rinishlarda namoyon bo'ladi va ularning ichida kinodiskurs alohida o'rin egallaydi. Shuningdek, ba'zi olimlar kinossenariy va kinodiskursni bir tushuncha sifatida baholaydilar. Bu fikrlar yuzasidan bir qancha tadqiqotlar mavjud. Masalan, A. N. Zareskaya kinodiskursni “noverbal komponentlar sirasiga kiruvchi audiovizual ketma-ketlik bilan birgalikda boshqa ekstralingvistik omillarni qamrab oluvchi filmning verbal tarkibiy qismi bo'lgan izchil matn”[3] sifatida tushunadi hamda “kinodiskurs” va “kinotekst” tushunchalari chegarasi, kinodiskursda tagma'ning roli va o'ziga xos xususiyati masalalariga alohida urg'u beradi.

K. Richardson, D. Kulpeper, K. Bubel, A. Koryachkino, M. Kovaleva, T. Yugay, A. Shpis kabi olimlar kinodiskurs tadqiqiga ham o'z hissalarini qo'shishgan. Lingvistik nuqtayi nazardan kinodiskurs tadqiqiga bag'ishlangan ishlar sirasida M.A.Efremova, A.N.Zareskaya, Ye.B.Ivanova, I.N.Lavrinenko, S.S.Nazmutdinova, G.G.Slishkinlarning tadqiqotlari alohida ahamiyatga ega. Kino semiotikasi asoschilaridan biri Yuriy Lotman film va matn o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilgan. Uning kino semiotikasi bo'yicha eng asosiy asarlaridan biri “Semiotics of Cinema” nomli kitobida kino tilini belgilar tizimi (semiotik sistema) sifatida tushuntiradi[1]. Seymour Chatmanning “Story and Discourse” kitobi narratologiya bo'yicha muhim manba hisoblanib, unda kinossenariy (story) va kinodiskurs (discourse) farqini ochib berilgan[2]. M.A. Samkova esa “kino matni” va “kinodiskurs” tushunchalariga oid ko'plab tadqiqotchilarning ishlarini tahlil qilib, “kino matnini kinodiskursning bir bo'lagi sifatida ko'rib chiqish kerak”[4] degan xulosaga keladi. O'z navbatida kinodiskursni esa “butun matn yoki biror bir belgi vositasida birlashtirilgan matnlar to'plamidir” deb ta'riflaydi. Masalan, “Mucize” filmining umumiy tuzilishini olaylik. Unda bir nechta “matnlar” mavjud bo'ladi:

1. Dialoglar (verbal matn): Mahirning o'quvchilarga dars berishi, Aziz bilan suhbatlari.
2. Vizual matn: qishloq hayoti, maktab, odamlarning Azizga munosabatini ko'rsatuvchi sahnalar.
3. Musiqiy matn: fon musiqalari orqali beriladigan hissiy fon.

4. Harakat va imo-ishora (belgilar tizimi): Azizning yurishi, imo-ishoralari, odamlarning unga qarashi.

Endi muhim jihat: bu turli “matnlar” alohida-alohida emas, balki bitta umumiy g‘oya – nogiron bolaning jamiyatda o‘z o‘rnini topishi g‘oyasi orqali birlashtirilgan.

O‘zbek tilshunosligida kinosdiskurs yetarli darajada o‘rganilmagan.. Xususan, Mohidil Rabiyevaning “Kinodiskurs tarjimasida evfemizatsiya, disfemizatsiya va ortofemizatsiya voqealanishining kontekstual-stuativ va sotsiokommunikativ tamoyillari” mavzusidagi dissertatsiyasida “kundalik so‘zlashuv diskursi” va “kinodiskurs”ning o‘ziga xos xususiyatlarini misollar asosida yoritib berilgan[5]. Uning fikricha, “Kinodiskurs va jonli nutq diskursi o‘rtasida mutlaq o‘xshashlik bo‘lmasligining asosiy sababi shundaki, filmdagi badiiy dialog tomoshabin uchun ochiq va tushunarli bo‘lishi kerak, shuning uchun ham film orqali yetkazilishi kutilayotgan barcha ma‘lumotlar kommunikativ jarayonda o‘z aksini topadi”[6].

Tadqiqotlarni o‘rganish jarayonida, o‘zbek tilshunosligida kinossenariy va kinodiskurs qiyosiy aspektda tahlil qilinmagani kuzatildi. Quyida bu ikki tushunchaning o‘ziga xos va farqli jihatlarini ko‘rib chiqamiz.

Kinossenariy – bu kino asarini yaratish uchun ishlab chiqilgan yozma matn bo‘lib, unda syujet rivoji, qahramonlar nutqi, sahna tavsiflari va texnik ko‘rsatmalar aks etadi. Kinossenariy quyidagi belgilar bilan tavsiflanadi:

- qat’iy kompozitsion tuzilma;
- voqealar ketma-ketligi aniqligi;
- dialog va remarkalarning mavjudligi;
- ishlab chiqarish jarayoniga yo‘naltirilganlik.

Shu sababli kinossenariy kino yaratilishining konseptual modeli hisoblanadi.

Kinodiskurs – bu tayyor film asosida yuzaga keladigan murakkab kommunikativ hodisa bo‘lib, u turli semiotik tizimlarning o‘zaro ta’siri orqali shakllanadi. Misol uchun, “Mucize” (Mo‘jiza) turk filmida o‘qituvchi Mahirning nogiron bola Aziz bilan ishlaydigan sahnalarini olaylik. Bu yerda kinodiskurs bir nechta semiotik tizimlarning uyg‘unligi orqali yuzaga keladi:

1. Verbal tizim: Mahirning Azizga mehr bilan gapirishi, uni ruhlantiruvchi so‘zlari – bu til orqali berilgan ma‘no.

2. Vizual tizim: qishloq manzarasi, oddiy maktab, Azizning jismoniy holati va yuz ifodalari – bu tasvir orqali beriladigan axborot.

4. Paralingvistik vositalar: Azizning gapira olmasligi, tovush chiqarishdagi qiynalishi – bu nutqdan tashqari belgilar.

5. Musiqa va fon: sokin va ta’sirli kuylar – tomoshabinning hissiyotini kuchaytiradi.

Natijada, tomoshabin nafaqat voqeani tushunadi, balki Azizning ichki dunyosi, jamiyatning unga munosabati va o‘qituvchining insoniyligi haqida chuqur ma‘no hosil qiladi. “Mucize” filmidagi ushbu sahnalar shuni ko‘rsatadiki, kinodiskurs – bu faqat dialog emas, balki obraz, muhit, ovoz va musiqa birlashib yaratilgan kompleks kommunikativ tizimdir.

Kinodiskursning asosiy xususiyatlari:

- multimodallik (til, tasvir, ovoz birligi);
- vizual dominantlik;
- emotsional-ekspressiv ta’sir;
- interpretativ ochiqlik.

Kinodiskurs tomoshabin ishtirokida to‘liq shakllanadi, ya’ni ma‘no yaratilmaydi, balki qabul qiluvchi tomonidan talqin qilinadi. Masalan, “Mo‘jiza” turk kinofilmini olsak, unga bahoni tomoshabin beradi va bu kinofilmdan har bir inson o‘z dunyoqarashidan kelib chiqqan holda turlicha xulosa chiqaradi; kimdir sabr-matonat doim g‘alaba qozonadi deb hisoblasa, kimdir aslida Aziz emas, balki uning atrofida degan nuqsonli degan xulosaga keladi.

Kinodiskurs va kinossenariyning qiyosiy tahlili quyidagi jadvalda o‘z aksini topgan.

MEZONI	KINOSSENARIY	KINODISKURS
BOSQICH	yaratilishdan oldin	Yaratilgandan keyin
SHAKL	yozma matn	audiovizual tizim
VAZIFA	reja va asos	ta’sir va kommunikatsiya
AUDITORIYA	mutaxassislar	keng omma
MA’NO	ochiq, aniq	yashirin, ramziy

Pragmatik jihatiga e'tibor qaratsak, kinossenariyda muallif niyati bevosita ifodalanadi, chunki u ishlab chiqarish uchun yo'naltirilgan. Kinodiskursda esa ma'no ko'p qatlamli bo'lib, tomoshabin tomonidan talqin qilinadi.

Kognitiv jihatdan esa kinodiskurs insonning nafaqat lingvistik, balki vizual (tasviriy) va xususiy tafakkuriga ham ta'sir qiladi. Bu esa uni oddiy diskursdan murakkabroq tizimga aylantiradi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, kinodiskurs va kinossenariy o'zaro bog'liq bo'lsa-da, ular funksional jihatdan mustaqil kategoriyalardir. Kinossenariy – bu nazariy model, kinodiskurs esa uning amaliy ifodasidir.

Shuningdek, kinodiskursni o'rganishda chegaradosh fanlar, ya'ni tilshunoslik, semiotika va media tadqiqotlar integratsiyasi zarur.

Xulosa. Kinodiskurs va kinossenariy o'rtasidagi farqlar ularning yaratilish bosqichi, ifoda shakli va kommunikativ vazifalarida namoyon bo'ladi. Kinossenariy kino asarining yozma loyihasi bo'lsa, kinodiskurs uning yakuniy, multimodal va ta'sirchan shaklidir.

Mazkur farqlarni aniqlash kino lingvistikasi va diskurs tahlili rivojida muhim nazariy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Lotman. Y. Semiotics of Cinema. Mark E. Suino, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1976.
2. Chatman. S. Story and Discourse. Cornell University Press, 1978. P.269.
3. Зарецкая А. Н. Особенности реализации подтекста в кинодискурсе: автореф. дис. канд. филол. наук. Челябинск, 2010.
4. Самкова М. А. Кинотекст и кинодискурс: К проблеме разграничения понятий//Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Москва, 2011.
5. Rabiyeva M. G'. Kinodiskurs tarjimasida evfemizatsiya, disfimizatsiya va ortofemizatsiya voqealanishining kontekstual-situativ va sotsiokommunikativ tamoyillari: Filol. fan. nom. disser. avtoreferati. – Buxoro, 2023.
6. Rabieva M.G'. Kinodiskurs yaxlitligini ta'minlashda verbal-vizual komponentlar va ularning ahamiyati//Buxoro davlat universiteti ilmiy axboroti. – Buxoro, 2022. – B. 81;

UDC 811.111:811.512.2:81.23

A PRAGMATIC AND LINGUOCULTURAL ANALYSIS OF MONEY-RELATED PHRASEOLOGICAL UNITS IN ENGLISH AND UZBEK

K.U.Eshnazarova, Master's student, Termez State University, Termez

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi pulga oid frazeologik birliklar o'rganilgan. Asosiy e'tibor ularning pragmatik funksiyalari va lingvomadaniy ma'nosiga qaratilgan. Tadqiqotda bu iboralarining nutqda qanday ishlatilishi va pul, boylik hamda mas'uliyatga bo'lgan munosabatni qanday ifodalashi tahlil qilingan. Tadqiqotda tavsifiy, qiyosiy, pragmatik va lingvomadaniy usullar qo'llanilgan. Natijalarga ko'ra, har ikki tilda ham bu iboralar o'xshash vazifalarni bajaradi (maslahat, tanqid, baholash), lekin ularning madaniy mazmuni farq qiladi.

Kalit so'zlar: frazeologiya, pragmatika, lingvomadaniyat, pulga oid iboralar, qiyosiy tahlil, ingliz tili, o'zbek tili.

Аннотация. В данной статье рассматриваются фразеологические единицы, связанные с понятием денег в английском и узбекском языках. Основное внимание уделяется их прагматическим функциям и культурному значению. Исследование показывает, как эти выражения используются в речи и какие представления о деньгах и ответственности они отражают. В работе применяются описательный, сравнительный, прагматический и лингвокультурный методы. Результаты показывают, что в обоих языках данные выражения выполняют похожие функции (совет, критика, оценка), но отражают разные культурные ценности.

Ключевые слова: фразеология, прагматика, лингвокультура, выражения о деньгах, сравнительный анализ, английский язык, узбекский язык.

Abstract. This article analyzes money-related phraseological units in English and Uzbek languages from pragmatic and linguocultural perspectives. It focuses on how these expressions are used in communication and what cultural attitudes toward money, wealth, and responsibility they reflect. The study uses descriptive, comparative, pragmatic, and linguocultural methods. The results show that in both languages these expressions are used for similar purposes such as giving advice, expressing criticism, and evaluating behavior. However, they also reflect different cultural values: English expressions often emphasize individual success and economic activity, while Uzbek expressions highlight moral values and family responsibility.

Key words: *phraseology, pragmatics, linguoculture, money expressions, comparative analysis, English, Uzbek.*

Phraseology is an important part of any language because it reflects not only linguistic features but also the culture and worldview of its speakers. Phraseological units, such as idioms and proverbs, are widely used in everyday communication to express ideas in a more vivid and figurative way. As Valentin Vinogradov notes, “phraseological units are stable word combinations with a transferred meaning”. In a similar way, Wolfgang Mieder points out that “proverbs are short expressions of traditional wisdom”. This shows that phraseology carries cultural knowledge and social experience.

Money is one of the most common themes found in phraseology because it plays a major role in people's lives. It is not only an economic tool but also a symbol of power, success, and moral values. According to Geoffrey Ingham, “money is a social institution based on trust and social relations”. This idea is reflected in language, where many idioms and proverbs express attitudes toward wealth, poverty, work, and honesty[5].

From a pragmatic point of view, phraseological units are important because they help speakers achieve different communicative goals. People use them to give advice, criticize, persuade, or express their opinions. As J. L. Austin explains, “to say something is to do something”, and John Searle adds that “speaking a language is performing speech acts”. This means that idioms are not only expressions but also tools for communication and influence. Their role becomes especially important in intercultural communication, where differences in meaning and usage may lead to misunderstanding[3].

Although phraseology has been widely studied, most research has focused on meaning and structure. For example, A. V. Kunin describes phraseological units as “ready-made units of language with fixed structure and meaning”⁶. However, less attention has been given to how these units function in real communication, especially in a comparative analysis of English and Uzbek. In particular, money-related phraseological units have not been sufficiently studied from a pragmatic and linguocultural perspective. Therefore, this study aims to analyze the pragmatic functions of money-related phraseological units in English and Uzbek and to compare their usage in both languages from a cultural point of view.

This study is based on a combination of descriptive, comparative, pragmatic, and linguocultural approaches. The descriptive method was used to identify and present money-related phraseological units in English and Uzbek, as well as to explain their meanings and usage. As A. V. Kunin notes, “phraseological units are ready-made language units with stable meaning and structure”, which makes them suitable for systematic description[6].

The data for the research were collected from phraseological dictionaries, proverb collections, and other relevant linguistic sources in both languages. A limited number of commonly used money-themed phraseological units were selected for analysis in order to focus on typical and representative examples.

The comparative method was applied to identify similarities and differences between English and Uzbek phraseological units. This approach makes it possible to see how similar ideas are expressed in different languages. As Valentin Vinogradov points out, “comparison helps to reveal both common and language-specific features of phraseology”[2].

Pragmatic analysis was used to determine the communicative functions of the selected phraseological units. In particular, the study focused on how these expressions are used in speech to give advice, express criticism, convey evaluation, or influence the listener. According to John Searle, “speaking a language is performing speech acts”, which means that phraseological units can serve different communicative purposes depending on the context.

In addition, a linguocultural approach was employed to interpret the cultural meanings behind these expressions. This helped to reveal how attitudes toward money, wealth, and social values are reflected in the phraseological systems of English and Uzbek. As Wolfgang Mieder states, “proverbs are reflections of cultural values and social norms”, and this idea can also be applied to other types of phraseological units[6].

The comparative analysis of the collected data demonstrates that money-related phraseological units in both English and Uzbek serve multiple pragmatic functions. For the purpose of this study, the examples were classified into functional groups based on their communicative use in speech. This

approach allows for a clearer understanding of how similar ideas are expressed and used differently across the two languages.

In the following subsections, the selected examples are analyzed according to their pragmatic functions, with a focus on their meaning, usage, and cultural interpretation.

English: ***“A fool and his money are soon parted”***.

This expression is used to describe a person who is careless with his money and wastes it on everything unnecessary, as a result he lose all of his money. According to the pragmatic meaning it functions as a warning.

Uzbek: ***“Hisobini bilmagan hamyonidan ayrilar”***[7].

This idiomatic expression can be the full equivalent of the example given above according to their meanings and it also expresses warning in pragmatics. **Comparison:** Although they convey the same pragmatic function of warning, in linguoculturalogy they differ; English phraseology tends to personalize the individual by using the exact word **foolish**; whereas uzbek phraseology generalize the characters

English: ***“It takes money to make money”*** This proverb means that you have to invest some money for making a further profit. As for the pragmatics, it carries persuasive function where the someone, who wants to start a new business, is always ready to accept any financial challenges.

Uzbek: ***“Pulni pul topar”***. This phrase can be the full equivalent of an English version both in meaning and pragmatics **Comparison:** In pragmatics and linguoculturology both expressions convey a similar general idea; financial success requires financial input.

English: ***“Spend money like water”*** This idiomatic expression means spending money so quickly without careful attention. And in pragmatics it is used to criticize someone's wasteful financial behavior.

Uzbek: ***“Pulni havoga sovrmoq”***[7].

This idiom refers to spending money carelessly without thinking about future consequences. From a pragmatic point of view, it means criticism and expressing disapproval of unnecessary spending.

Comparison: While both expressions share similar pragmatic functions such as criticism and disapproval, their linguocultural meanings differ slightly: the English idiom highlights uncontrolled flow and loss, whereas the Uzbek idiom emphasizes senseless waste and carries a stronger moral judgment.

English: ***“Bring home the balcony”***[1].

This idiom means earning money and bringing it home to support one's family. In pragmatics it functions as a praise and encouragement.

Uzbek: ***“Ro'zg'or tebratmoq”***[7].

The expression carries the meaning of providing someone's family with money in order to maintain financial needs. As for pragmatics, it is used to emphasize responsibility towards family and encourage commitment.

Comparison: Although these two examples are closely related to each other in meaning, they differ because of their pragmatic and linguoculturologic features.

For instance: The English idiom ***“Bring home the balcony”*** is more **result-oriented**. It emphasizes the act of earning money and successfully providing income. In contrast, ***“Ro'zg'or tebratmoq”*** is more **process-oriented**. It refers not only to earning money but also to maintaining and managing everyday family life.

From a linguoculturologic perspective, they also differ slightly: English idiom reflects individual centered and economically focused worldwide while on the other hand uzbek expression reflects more family centered and socially oriented worldwide[4].

Besides that the study revealed both similarities and differences between the two languages. While many expressions share common pragmatic functions, their usage reflects different cultural attitudes toward money. English phraseological units tend to emphasize individual achievement, economic activity, and financial success, whereas Uzbek expressions more often highlight family responsibility, moral values, and careful use of resources. The findings also demonstrate that phraseological units are closely connected to the worldview of their speakers. Through money-related idioms and proverbs, each language expresses its own understanding of wealth, labor, and social responsibility. In this sense, phraseology serves not only as a linguistic tool but also as a reflection of cultural identity.

REFERENCES:

1. Austin J.L. How to Do Things with Words. – Oxford: Oxford University Press, 1962. – 167 p.
2. DK Publishing. English for Everyone: English Idioms – Business and Money. – London: Dorling Kindersley, [n.d.], – 360 p.
3. Ingham G. The Nature of Money. – Cambridge: Polity Press, 2004. – 270 p.
4. Kunin A.V. English Phraseology. – Moscow: Higher School Publishing House, 1970. – 384 p.
5. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
6. Mieder W. Proverbs: A Handbook. – Westport, CT: Greenwood Press, 2004. – 287 p.
7. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining frazeologik lug'ati. – Tashkent: Fan, 1966. – 4 p.
8. Searle J.R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969. – 203 p.

UO'K 354.7

AMERIKACHA ORZU VA AMERIKACHA FOJIA (“AMERIKA FOJIASI”)

K.A.Fayziyeva, dots., Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. “Amerika fojiasi” Drayzerning boshqa badiiy asarlari orasida Amerika hayoti hodisasining chuqurligi va keng qamrovli yoritilishi bilan ajralib turadi. Drayzer Amerika haqiqati - hatto benuqson bo‘lib tuyulsa ham - fojia va dramaga to‘la deb hisoblardi; uning amerikalik tabiatshunos sifatidagi maqsadi 20-asr atrofidagi Amerika hayotining barcha jihatlarini tasvirlash edi: nafaqat Gollivud hayoti, korporatsiyalarning yaratilishi, avtomobil texnologiyalaridagi yangi yutuqlar, balki Amerika hayotining salbiy jihatlarini ham. Teodor Drayzerning asarlari, shubhasiz, Amerika hayotining haqiqiy haqiqati va chuqur tushunchasini aks ettiradi.

Kalit so‘zlar: realistic development, the difficult realities of life, the character of the individual, the possessions of his heroes, moral decline, industrialization in his novels.

Аннотация. «Американская трагедия» выделяется среди других художественных произведений Драйзера своей глубиной и всесторонним освещением явлений американской жизни. Драйзер считал, что американская реальность — даже когда она кажется идеальной — полна трагедий и драмы; его целью как американского натуралиста было изобразить все аспекты американской жизни на рубеже XX века: не только жизнь Голливуда, создание корпораций, новые достижения в автомобильной технике, но и негативные стороны американской жизни. Произведения Теодора Драйзера, несомненно, отражают истинную правду и глубокое понимание американской жизни.

Ключевые слова: отражение реалистическое развитие, сложные реалии жизни, характер личности, имущество его героев, моральный упадок, индустриализация.

Abstract. “An American Tragedy” stands out among Dreiser’s other works of fiction for its depth and comprehensive coverage of the phenomena of American life. Dreiser believed that American reality - even when it seems perfect - is full of tragedy and drama; his goal as an American naturalist was to depict all aspects of American life at the turn of the 20th century: not only Hollywood life, the creation of corporations, new achievements in automotive technology, but also the negative aspects of American life. Theodore Dreiser’s works undoubtedly reflect the true truth and deep understanding of American life.

Keywords: general typological characteristics, character of the individual, objects of his characters, artistic task, artistic model.

Kirish. XIX-XX asrlardagi Amerika voqeligining haqiqiy tasviri, ayniqsa, taniqli amerikalik yozuvchi Teodor Drayzer tomonidan tasvirlangan. U “Amerika orzusi”ning soxta tabiatini, uning yuksalishi va pasayishini, orzular va voqelikning to‘qnashuvini, “Amerika orzusi”ning “Amerika fojiasi”ga aylanishini tasvirlagan birinchi yozuvchilardan biri edi. Uning romanlarida sanoatlashgan AQShda paydo bo‘lgan yangi ijtimoiy muammolar ham yoritilgan. Bu muammolar asosan “Opa Kerri”, “Jenni Gerxardt”, “Moliyachi” va “Amerika fojiasi” kabi romanlarda aks etgan. Drayzerning romanlarida uning barcha asosiy qahramonlari yaxshiroq hayot va uning imkoniyatlari bilan qiziqadi. Uning kitoblari Drayzer qahramonlari Amerika martaba modelining mohiyatini qanday o‘zida mujassam etganini ko‘rsatishga va bu sehrli afsonaning ta’sirini tasvirlashga urinib, turli tanqidli talqinlarni aks ettiradi [1]. Ular boylikka intilishadi va bu ular uchun baxtning yagona manbai bo‘lib tuyuladi. Shunga qaramay, Drayzer ularni hukm qilmaydi – u ularni tushunadi.

Mavzuning dolzarbligi: U kabi insonlarga nisbatan kamdan-kam roman yozuvchilari sezgir munosabatda bo‘lishadi. U har xil turdagi odamlarga – zo‘ravon pul topuvchilarga;

muvaqqiyatsizlikka uchrash va azob chekish uchun tug'ilgan zaiflarga; kirib, zabt etadigan yorqin ayollarga; hurmatli erkaklarga va obro'sizlarga; xo'jayinlar va qullarga; og'riq, umidsizlik va inkor bilan yashashga mahkum bo'lgan ma'nosiz kuchlarning baxtli va qurbonlariga qoyil qoladi yoki ularga achinadi. [3] "Drayzer boshqa har qanday odamga qaraganda ko'proq yolg'iz yurib, odatda qadrlanmaydigan, ko'pincha nafratlanadigan bo'lib, Amerika badiiy adabiyotidagi Viktoriya va Xovell uslubidagi tortinchoqlik va muloyimlikdan halollik, jasorat va hayotga bo'lgan ishtiyoqqa yo'l ochdi. Drayzerning birinchi buyuk romani "Sister Kerri" uydin chiqmaydigan va havosiz Amerikaga buyuk erkin G'arb shamoli kabi yetib keldi va bizning dim uyimizga Mark Tven va Uitmendan beri birinchi toza havoni berdi." [4]

Tadqiqot metodologiyasi. Drayzer romanlarida "Amerika orzusi"ni tasvirlashning mutlaqo yangi usulidan foydalanadi. U orzuni maqtash o'rniga, uni XIX-XX asrlardagi AQShning haqiqiy hayotiga kiritadi va uning xayoliy emas, balki haqiqiy taqdirini ko'rsatadi. "Istak trilogiyasi"da ("Moliyachi" (1912), "Titan" (1914) va "Stoik" (1947)) Dreiser XIX asrning ikkinchi qismidagi kapitalizmning realistik rivojlanishini tasvirlaydi. Trilogiyaning bosh qahramoni - Frank Cowperwood - muvaqqiyat dinini tan oladi. U axloqiy tamoyillarni hisobga olmaydi va muvaqqiyat zinapoyasiga asta-sekin, ammo shubhasiz ko'tarilish uchun qarindoshlariga baxtsizlik keltirmaydi: u o'zining birinchi pulini kim oshdi savdosidan o'tib ketadi va Chikagoning ommaviy tranzitining katta qismiga egalik qiluvchi savdo va pul gigantiga aylanadi. Uning qilishi kerak bo'lgan narsa boyib ketish va o'zini saqlab qolish edi - haqiqiy narsaga mos keladigan fazilat va qadr-qimmatni shakllantirish. Kuch buni amalga oshirardi. Aqlning tezkorligi. Va u bularga ega edi. "Men o'zimni qoniqtiraman" uning shiori edi va bu uning intellektual va ijtimoiy olijanoblikka da'vosini bayon qilish uchun o'ylab topishi mumkin bo'lgan har qanday gerbga muhrlangan bo'lishi mumkin edi. [4] Drayzerning qahramoni buyuk ma'naviy kuch va aqlga ega, u o'ziga va muvaqqiyatga erishish qobiliyatiga ishonadi. Cowperwoodning yetakchi bo'lishga intilishi uni chinakam Titan va Stoik qildi: u boshqalar taslim bo'lgan joyda kuch oladi va ilhom topadi.

Ayollarda, atrof-muhitda, lekin uning "Amerika orzulari" tasavvur qilib bo'lmaydiganga o'xshaydi. Qahramonlar obrazidagi psixologik farqqa qaramay, "Amerikalik" fojiasi "Istaklar trilogiyasi" bilan bir xil masalaga to'xtaladi. Bu yerdagi "Amerika orzusi" "Amerika fojiasi"ga aylanadi. Haqiqiy jinoyat ishi asosida yaratilgan "Amerika fojiasi" Amerika hayotining qiyin voqealari va "Amerika orzusi"ning qorong'u tomoni haqidagi ochiq haqiqatdir. Bu inson va uning orzularining yuksalishi va qulashi. Bu istaklar va voqelik o'rtasidagi ichki kurash.

Tahlillar va natijalar. Bosh qahramon - Klayd Griffits - Drayzerning boshqa romanlaridagi kabi boylik va shon-shuhratga intiladi; u umidsizlik bilan yaxshiroq hayotga olib boradigan eshikni qidirmoqda. "Amerika fojiasi" Drayzerning boshqa badiiy asarlari orasida Amerika hayoti hodisasining chuqurligi va keng qamrovli yoritilishi bilan ajralib turadi. Drayzer Amerika haqiqati - hatto benuqson bo'lib tuyulsa ham - fojia va dramaga to'la deb hisoblardi; uning amerikalik tabiatshunos sifatidagi maqsadi 20-asr atrofidagi Amerika hayotining barcha jihatlarini tasvirlash edi: nafaqat Gollivud hayoti, korporatsiyalarning yaratilishi, avtomobil texnologiyalaridagi yangi yutuqlar, balki Amerika hayotining salbiy jihatlarini ham. Teodor Drayzerning asarlari, shubhasiz, Amerika hayotining haqiqiy haqiqati va chuqur tushunchasini aks ettiradi. Drayzer - agar u Amerika naturalistik harakatiga mansub bo'lsa - erkaklar va ayollar hayotini, ularning istaklari va ehtiroslarini tasvirlashdan qo'rqmagan; Uning barcha qahramonlari pul va shon-shuhrat kuchi, hayot imkoniyatlari va unga erishish yo'llari bilan ko'r bo'lib qolganlar sifatida tasvirlangan.

"U eng "amerikalik" roman yozuvchisi edi. Uning ochko'z qiziqishi milliy hayotning burchaklari va xiraliklarini o'rganib chiqardi, chunki u o'zining missiyasi deb bilgan narsani - o'tmishda chuqur ildizlari bo'lmagan va doimiy o'zgarish va rivojlanish holatida bo'lgan katta, yosh, dinamik mamlakatni tushunishni amalga oshirishga intildi. U bu yurtdagi ovozsiz odamlar massasiga chuqur mehr-shafqat ko'rsatdi; ularning soxta orzulari va istaklari unga ibodatlarining go'zalligini bag'ishladi." [5] Roman Drayzer ijodining markazida turgan barcha narsani qamrab oluvchi ehtiros bo'lgan istak mavzusini o'rganadi. Vila uchun bu ehtiros ayolga bo'lgan muhabbatdir va bu jozibadorlikning davomi sifatida uning mohiyati sifatida rasm chizish imkonsizdir. Bu ehtirossiz qahramonning sevgi ishlarida boshdan kechirgan go'zalligini "o'ziga singdiradigan" uning ijodi imkonsizdir. Uzoq vaqt davomida Yevgeniy o'zining instinktiv istaklari va jamiyatning konventsionalari o'rtasidagi murakkab psixologik ziddiyatdan qochib qutula olmaydi. U chuqur psixologik inqirozni boshdan kechiradi, o'zining illyuziyalaridan, jumladan, san'at illyuziyasidan ko'ngli qoladi. Drayzerning so'zlariga ko'ra, hatto inson hayoti uchun muhim bo'lgan san'at yoki

sevgi kabi illyuziyalarga ham ishonchini yo'qotgan odam halokatga uchraydi. "Daho" romanining qahramoni ma'lum ma'noda "Ijodiy o'lim"ni boshdan kechiradi. Faqatgina ma'naviy qayta tug'ilishning qiyin va azobli yo'lidan o'tib, umuminsoniy qadriyatlarga ishonganidan so'ng, Beatla ijod qilish qobiliyatini qayta tiklaydi va shaxs sifatida qayta tug'iladi.[6]

Xulosalar. Oxir-oqibat, Klaydning Amerika orzusiga intilishi uning qulashiga olib keladi. Boylik va ijtimoiy mavqega intilish bilan boshqariladigan xatti-harakatlari uni axloqiy tubsizlikka olib boradi, bu yerda uning hukmi muvaffaqiyatsizlik qo'rquvi va muvaffaqiyat qiyofasini saqlab qolishga bo'lgan umidsizligi bilan xiralashadi. Oxir-oqibat, Klayd qotillikda ayblanib, o'limga hukm qilinadi, bu uning orzularining barbod bo'lishini va har qanday narxda muvaffaqiyatga intilishdagi tubsizliklarni anglatadi.[7] Drayzer "Amerika fojiasi"da Amerika orzusining jiddiy tanqidini taqdim etadi. Klayd Griffithsning fojiali sayohati orqali roman moddiy muvaffaqiyat va ijtimoiy harakatchanlikka intilish axloqiy tanazzulga, shaxsiy halokatga va inson qadriyatlarining buzilishiga olib kelishi mumkinligini ko'rsatadi. "Amerika orzusi" ideali nafaqat qiyin, balki axloqiy mulohazalarsiz amalga oshirilganda xavfli ekanligi ko'rsatiladi, bu muvaffaqiyatga intilishda chuqur ijtimoiy va psixologik kuchlarni ochib beradi.[8] Drayzerning romani oxir-oqibat Amerika orzusi, sof ma'noda, sarob - erishib bo'lmaydigan ideal ekanligini va ko'pincha uni ko'r-ko'rona ta'qib qilganlar uchun fojiali oqibatlarga olib kelishini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bernadett Veres - The Fall of the American Dream: In Theodore Dreiser's Sister Carrie and An American Tragedy. - Книга по Требованию, 2010.
2. Richard Lingeman - Theodore Dreiser: An American Journey, 1990.
3. Sacvan Bercovitch - "The Myth of America", 2003.
4. Theodore Dreiser - The Financier, 1912. - Ch. 19.
6. G.I. Muzaffarovich, Qiyosiy adabiyot. – Buxoro: "Durdona", 2023, 136 b.
7. Uilyam Shekspir va Abdurauf Fitrat dramasida intertekstuallik. G.I. Muzaffarovich, Ta'lim, Etika va Value jurnali, 2025.
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=ihOH1F0AAAAJ&citation_for_view=ihOH1F0AAAAJ:IjCSPb-OG4C
9. Fayziyeva, K. A. (2020). Modern trends in the humanities pedagogical technologies of the foreign languages. *Aktuální Pedagogika*, (3), 11-12.
10. Mansurova, G. M., & Fayzieva, K. A. (2020). General criteria for the evaluation category. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 2(8), 227-230.
11. Mansurova, G., & Fayzieva, K. (2019). Evaluation category in foreign and uzbek languages according to their pragmatic characteristics. *Evaluation*, 5, 10-2019.

UO'K 81'253:82-14:81'251.1

INGLIZ ADABIY ERTAKLARIDAGI ZOONIMLARNI O'ZBEK TILIGA TARJIMA QILISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

M.M.Fozilov, katta o'qituvchi, Guliston davlat pedagogika instituti, Guliston

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz adabiy ertaklarida uchraydigan zoonimlarning o'zbek tiliga tarjima qilinishidagi o'ziga xos xususiyatlar tahlil qilinadi. Tadqiqotda zoonimlarning grammatik va semantik jihatlari, xususan, jins (gender) kategoriyasining ingliz va o'zbek tillarida ifodalanishidagi farqlar tarjima jarayoniga qanday ta'sir ko'rsatishi yoritiladi. O.Uayld va L.Kerroll ertaklari misolida zoonimlarni tarjima qilishda qo'llaniladigan asosiy tarjima transformatsiyalari aniqlanadi. Tadqiqot natijalari ingliz-o'zbek badiiy tarjima amaliyoti uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: zoonim, adabiy ertak, badiiy tarjima, jins kategoriyasi, tarjima transformatsiyalari, ingliz tili, o'zbek tili.

Аннотация. В данной статье анализируются специфические особенности перевода зоонимов, встречающихся в английских литературных сказках, на узбекский язык. В исследовании рассматриваются грамматические и семантические аспекты зоонимов, в частности влияние различий в выражении категории рода (гендера) в английском и узбекском языках на процесс перевода. На материале сказок О.Уайльда и Л.Кэрролла выявляются основные переводческие трансформации, используемые при передаче зоонимов. Результаты исследования имеют важное научно-практическое значение для теории и практики художественного перевода с английского на узбекский язык.

Ключевые слова: зооним, литературная сказка, художественный перевод, категория рода, переводческие трансформации, английский язык, узбекский язык.

Abstract. *This article analyzes the specific features of translating zoonyms found in English literary fairy tales into the Uzbek language. The study examines the grammatical and semantic aspects of zoonyms, with particular emphasis on how differences in the expression of the gender category in English and Uzbek influence the translation process. Based on the fairy tales by O.Wilde and L.Carroll, the main translation transformations applied in rendering zoonyms are identified. The research findings are of significant theoretical and practical value for English-Uzbek literary translation.*

Keywords: *zoonym, literary fairy tale, literary translation, gender category, translation transformations, English language, Uzbek language.*

Kirish. Adabiy ertak janrida hayvon obrazlari muhim badiiy-estetik vazifani bajaradi. Ular ko'pincha insoniy sifatlar bilan tasvirlanib, muallif g'oyasini ochib beruvchi obraz sifatida namoyon bo'ladi. Tilshunoslikda hayvonot olami vakillarini ifodalovchi leksik birliklar "zoonimlar" deb ataladi [9,112]. Tarjimada ekvivalentlikni ta'minlash uchun turli transformatsiyalardan foydalanish zarur bo'lib, bu holat M.Baker tomonidan tarjima nazariyasida batafsil yoritilgan [1, 45].

Ingliz adabiy ertaklarida zoonimlar grammatik jihatdan asosan "it" olmoshi orqali ifodalanadi. Biroq kontekstda ular erkak yoki urg'ochi jinsga mansub obraz sifatida talqin qilinishi mumkin [3,205]. O'zbek tilida esa zoonimlarda jins kategoriyasi grammatik jihatdan qat'iy emas, balki leksik va kontekstual vositalar orqali aniqlanadi [11,78].

Mazkur farq ingliz tilidan o'zbek tiliga badiiy tarjima jarayonida muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Shu sababli zoonimlarni tarjima qilish masalasi tarjimashunoslikda dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. O'zbek tilida jins kategoriyasining grammatik jihatdan mustahkamlanmaganligi tilshunoslar tomonidan qayd etilgan bo'lib, u asosan leksik va kontekstual vositalar orqali ifodalanadi [10, 156].

Mavzuning dolzarbligi va hozirgi holati. Bugungi globallashuv jarayonida badiiy asarlarning turli tillarga tarjima qilinishi xalqlar o'rtasidagi madaniy va estetik aloqalarni mustahkamlashda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Ayniqsa, adabiy ertaklar bolalar va kattalar ongiga birdek ta'sir etuvchi badiiy janr sifatida tarjimashunoslik nuqtayi nazaridan alohida ahamiyat kasb etadi. Bu janrda hayvon obrazlari orqali insoniy fazilatlar, ijtimoiy munosabatlar va axloqiy g'oyalar ramziy tarzda ifodalanadi. Shu bois adabiy ertaklardagi zoonimlarning tarjimasi nafaqat lingvistik, balki madaniy-semantik jihatdan ham dolzarb masala hisoblanadi. Badiiy matn tarjimasida obraz, uslub va mazmun birligini saqlash muhim bo'lib, bu masala o'zbek tarjimashunosligida ham alohida tadqiq etilgan [5, 27].

Ingliz va o'zbek tillarining grammatik tizimlari o'rtasidagi farqlar, xususan, jins (gender) kategoriyasining ifodalanishidagi tafovutlar zoonimlarni tarjima qilishda muayyan murakkabliklarni yuzaga keltiradi. Ingliz tilida zoonimlar asosan grammatik jihatdan betaraf bo'lib, *it* olmoshi orqali ifodalanadi, jins esa kontekst orqali aniqlanadi. O'zbek tilida esa jins kategoriyasi grammatik tizimda mustahkamlanmagan bo'lib, u leksik birliklar, aniqlovchilar yoki kontekst yordamida ifodalanadi. Ushbu nomuvofiqlik tarjima jarayonida muallif obrazini to'liq va adekvat yetkazishda muhim muammolarni keltirib chiqaradi.

Zoonimlarning badiiy matndagi funksional yuklamasi, ularning personifikatsiya qilinishi, jinsiy belgilangan yoki betaraf holda qo'llanishi tarjimon oldiga ijodiy va mas'uliyatli vazifalarni qo'yadi. Noto'g'ri yoki e'tiborsiz tarjima qilingan zoonim badiiy obrazning buzilishiga, muallif g'oyasining to'liq ochilmasligiga olib kelishi mumkin. Shu sababli zoonimlar tarjimasini ilmiy asosda tahlil qilish, tarjima transformatsiyalarining xususiyatlarini aniqlash hozirgi tarjimashunoslik fanining dolzarb yo'nalishlaridan biridir.

Mazkur masala yuzasidan xorijiy va mahalliy tilshunos olimlar tomonidan qator tadqiqotlar olib borilgan. Zoonimlarning semantik xususiyatlari, ularning madaniy konnotatsiyasi va badiiy matndagi roli alohida ilmiy izlanishlar mavzusi bo'lgan. Biroq ingliz adabiy ertaklaridagi zoonimlarning aynan o'zbek tiliga tarjimasi, xususan, jins kategoriyasi bilan bog'liq muammolar kompleks tarzda yetarlicha tadqiq etilmagan. Mavjud ishlar asosan umumiy tarjima masalalari yoki leksik-semantik tahlil bilan cheklanadi.

Shu nuqtayi nazardan, ingliz adabiy ertaklaridagi zoonimlarning o'zbek tiliga tarjima qilinishidagi o'ziga xos xususiyatlarni aniqlash, jins kategoriyasining tarjimaga ta'sirini ochib berish va qo'llaniladigan tarjima transformatsiyalarini tahlil qilish bugungi kun tarjimashunosligi uchun ilmiy va amaliy ahamiyatga ega bo'lib, mavzuning dolzarbligini belgilaydi.

Tajriba qismi (tadqiqotni amalga oshirish). Mazkur tadqiqotning tajriba qismi ingliz adabiy ertaklarida uchraydigan zoonimlarning o'zbek tiliga tarjima qilinish jarayonini amaliy misollar asosida tahlil qilishga qaratildi. Tadqiqot materiali sifatida L.Kerrollning *Alice's Adventures in Wonderland* hamda O.Uayldning *Fairy Tales* asarlaridan tanlab olingan parchalar xizmat qildi [2;13]. Asarlarda uchragan zoonimlar tanlab olish metodi asosida ajratib olinib, ularning o'zbek tilidagi tarjima variantlari qiyosiy va kontekstual tahlil qilindi.

Tajribaning birinchi bosqichida ingliz tilidagi zoonimlarning grammatik va semantik xususiyatlari aniqlandi. Xususan, zoonimlarning *it* olmoshi orqali jins jihatdan betaraf ifodalanishi holatlari tahlil qilindi [3,205]. Masalan, L.Kerroll asarida quyidagi jumla uchraydi: "*The Mouse looked at her rather inquisitively, and seemed to her to wink with one of its little eyes.*" [2,37].

Mazkur jumlada **mouse** zoonimi *its* olmoshi orqali jinsiy betaraf holda qo'llanilgan. O'zbek tilidagi tarjimada esa: "*Sichqon unga qiziqsinib qaradi va go'yo ko'z qisgandek bo'ldi.*" [12,41].

Bu holatda tarjimon ingliz tilidagi grammatik betaraflikni o'zbek tilidagi semantik model asosida moslashtirgan bo'lib, jins kategoriyasi yashirin holda saqlangan.

Tajribaning keyingi bosqichida zoonimni mos analog bilan almashtirish holatlari ko'rib chiqildi. O.Uayldning *The Happy Prince* ertagida quyidagi misol uchraydi: "*One night there flew over the city a little Swallow. His friends had gone away to Egypt...*" [6,21].

Ushbu misolda **swallow** zoonimi erkak jinsni bildiruvchi *his* olmoshi bilan qo'llangan. O'zbek tiliga tarjimada esa jins aniqlashtirilmagan: "*Bir kuni kechasi shaharning ustidan kichkina qaldirg'och uchib o'tdi. Uning do'stlari Misrga uchib ketgan edi.*" [12,134].

Mazkur holatda tarjimon jinsiy nomuvofiqlikni bartaraf etish maqsadida umumiy semantik analogdan foydalangan bo'lib, bu usul badiiy matnning tabiiyligini saqlashga xizmat qilgan.

Tajriba jarayonida kontekst asosida jinsni aniqlashtirish holatlari ham kuzatildi. *Alice's Adventures in Wonderland* asarida quyidagi jumlar uchraydi: "...said the Caterpillar." [2, 56] "*I hardly know, sir...*" [2, 57].

Ingliz tilida **caterpillar** zoonimi grammatik jihatdan betaraf bo'lsa-da, *sir* murojaat shakli orqali erkak jins kontekstual ravishda anglashiladi. O'zbek tilidagi tarjimada esa: "*– Men buni aniq bilmayman, janob qurt, – dedi Alisa*" [8, 63].

Bu misolda tarjimon kontekstual jinsni saqlash uchun qo'shimcha aniqlovchi birlikdan foydalangan bo'lib, bu usul badiiy obrazning kommunikativ vazifasini ta'minlagan.

Shuningdek, tajriba davomida nol tarjima, ya'ni zoonimning jinsiy xususiyatini yashirish holatlari ham aniqlangan. O.Uayld asaridan olingan quyidagi misol bunga dalil bo'la oladi: "*I am so afraid the Pike may meet them*" [6, 48]. Tarjimada: "*Men ularning cho'rtanga duch kelishidan juda qo'rqaman*" [12, 52].

Bu holatda zoonimning jins kategoriyasi tarjimada ifodalanmagan bo'lib, semantik neytrallik saqlangan.

Ayrim hollarda esa jinsni aniqlashtirish uchun qo'shimcha leksik birliklar kiritilgan. Masalan: "*The master was an old Turtle*" [2,88]. Tarjimada: "*Ustozimiz keksa erkak toshbaqa edi*" [12,92]. Mazkur misolda **erkak** so'zining qo'shilishi zoonimning jinsiy xususiyatini aniq ifodalashga xizmat qilgan.

Umuman olganda, tajriba qismi natijalari shuni ko'rsatadiki, ingliz adabiy ertaklaridagi zoonimlarni o'zbek tiliga tarjima qilishda jins kategoriyasi qat'iy grammatik hodisa sifatida emas, balki kontekstual va madaniy omil sifatida namoyon bo'ladi. Tarjimonlar esa badiiy obrazni saqlash maqsadida turli tarjima transformatsiyalaridan ongli ravishda foydalanadilar. Badiiy tarjimada leksik birliklarning funksional yuklamasini saqlash tarjimonning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi [7, 94].

Natijalar. Tahlil natijasida ingliz adabiy ertaklaridagi zoonimlarni o'zbek tiliga tarjima qilishda quyidagi asosiy holatlar aniqlandi.

1. "It" olmoshi bilan ifodalangan zoonimlarning tarjimasi.

L. Kerroll asarida quyidagi jumla uchraydi: "*The Mouse looked at her rather inquisitively, and seemed to her to wink with one of its little eyes*"[2,37]. Ushbu jumlada "mouse" zoonimi "its" olmoshi orqali jins jihatdan betaraf holatda qo'llanilgan. O'zbek tiliga tarjimada esa zoonim quyidagicha beriladi: "*Sichqon unga qiziqsinib qaradi va go'yo ko'z qisgandek bo'ldi.*"[8,41]. Mazkur holatda tarjimon ingliz tilidagi grammatik betaraflikni o'zbek tilidagi an'anaviy semantik model asosida moslashtirgan.

2. Zoonimni mos analog bilan almashtirish.

O.Uayldning “The Happy Prince” ertagida quyidagi jumla uchraydi: “One night there flew over the city a little Swallow. His friends had gone away to Egypt...” [6,21]. Bu holatda “swallow” zoonimi erkak jinsda “his” qo‘llanilgan. O‘zbek tilida esa “qaldirg‘och” zoonimi odatda urg‘ochi jins bilan bog‘lanadi. Shu sababli ayrim tarjimalarda jinsiy nomuvofiqlikni bartaraf etish uchun umumiyroq analog tanlanadi.

3. Jinsning qarama-qarshi shaklda tarjima qilinishi.

“Alice’s Adventures in Wonderland” asarida: “...said the Caterpillar” [2,56]. Ingliz tilida “caterpillar” jins jihatdan betaraf bo‘lsa-da, kontekstda Alisa unga “sir” deb murojaat qiladi: “I hardly know, sir...” [2,57]. O‘zbek tilidagi tarjimada bu zoonim “chuvalchang” yoki “qurt” kabi erkak jins bilan bog‘liq birliklar orqali ifodalanadi [8,63]. Bu holat kontekstual jinsni saqlashga xizmat qiladi.

4. Nol tarjima (jinsni yashirish).

Ba’zi hollarda tarjimon zoonimning jinsiy xususiyatini ataylab ko‘rsatmaydi: “I am so afraid the Pike may meet them.” [6,48]. Tarjimada: “Men ularning cho‘rtanga duch kelishidan juda qo‘rqaman.” [12,52]. Bu usul tarjimada “nol tarjima” deb atalib, jins kategoriyasini neytrallashtirishga xizmat qiladi.

5. Qo‘shimcha birliklar orqali jinsni aniqlash.

Quyidagi misolda jinsni aniqlashtirish uchun qo‘shimcha birlik qo‘llanilgan: “The master was an old Turtle.” [2,88]. Tarjimada: “Ustozimiz kekxa erkak toshbaqa edi” [8,92]. Bu holatda “erkak” so‘zi jinsiy ma’noni aniqlash uchun qo‘shilgan.

Xulosa. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, ingliz adabiy ertaklaridagi zoonimlar tarjimasida jins kategoriyasi qat’iy grammatik hodisa emas, balki kontekstual va madaniy omil sifatida namoyon bo‘ladi. O‘zbek tiliga tarjimada esa bu omilni saqlash uchun tarjimon turli transformatsiyalardan foydalanadi.

Zoonimlarni noto‘g‘ri tarjima qilish badiiy obrazning buzilishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli tarjimon til tizimi bilan bir qatorda madaniy va badiiy mezonlarni ham hisobga olishi zarur. Zoonimlarning tarjimasida kognitiv va madaniy omillar muhim rol o‘ynaydi, bu holat kognitiv tilshunoslik doirasida izohlanadi [11,203].

Xulosa qilib aytganda, ingliz adabiy ertaklaridagi zoonimlarni o‘zbek tiliga tarjima qilish murakkab va ijodiy jarayon hisoblanadi. Tadqiqot davomida zoonimlarni tarjima qilishda analog bilan almashtirish, jinsni o‘zgartirish, nol tarjima va qo‘shimcha birliklar kiritish kabi usullar faol qo‘llanilishi aniqlandi.

Mazkur tadqiqot natijalari badiiy tarjima nazariyasi va amaliyotida shuningdek, tarjimashunoslik fanini o‘qitishda ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – London: Routledge, 1992. – 304 p.
2. Carroll L. Alice’s Adventures in Wonderland. – London: Macmillan, 1998. – 192 p.
3. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 505 p.
4. Lyons J. Semantics. Vol. 1. – Cambridge: Cambridge University Press, 1977. – 371 p.
5. Sobirova G. “Badiiy matnni tarjima qilishning nazariy asoslari”. The Lingua Spectrum.
6. Wilde O. Fairy Tales. – London: Penguin Books, 2000. – 176 p.
7. Исмоилов И. Бадий таржима назарияси. – Тошкент: Фан ва технология, 2015. – 228 б.
8. Керролл Л. Алиса мўъжизалар мамлакатиди / тарж. А.Иминов. – Тошкент: Ёш гвардия, 1989. – 160 б.
9. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. – М.: Международные отношения, 1974. – 216 с.
10. Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Университет, 2006. – 312 б.
11. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Тошкент: Фан, 2006. – 286 б.
12. Уайльд О. Сайланма эртаклар / тарж. Х.Мирзахмедов. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги нашриёт, 1997. – 184 б.

UDC 808.5

LINGUOPOETIC FEATURES OF FIGURATIVE MEANING IN “1984” BY G.ORWELL

N.M.G‘ofurova, masters student, Fergana state university, Fergana

S.A.Yusupova, DSc, Fergana state university, Fergana

Annotatsiya. Mazkur maqolada “Nineteen Eighty-Four” asaridagi ko‘chimlarning lingvopoetik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot metafora, ramziylik, ironiya va boshqa stilistik vositalarning distopik diskursdagi funksiyalarini o‘rganishga qaratilgan. Tahlilda semantik, kontekstual va lingvopoetik metodlardan foydalanildi. Natijalar ko‘rsatishicha, ko‘chimlar asarda

mafkuraviy nazorat, qo'rquv va psixologik bosimni ifodalashda muhim ahamiyatga ega. Orwellning stilistik vositalari matnning emotsional va badiiy ta'sirchanligini kuchaytiradi.

Kalit so'zlar: ko'chim, lingvopoetika, metafora, ramziylik, distopik diskurs, stilistik vositalar, semantik tahlil, Orwell, siyosiy til, Newspeak.

Аннотация. В данной статье анализируются лингвопоэтические особенности переносных значений в “Nineteen Eighty-Four”. Исследование посвящено метафоре, символизму, иронии и другим стилистическим средствам антиутопического дискурса. В работе использованы семантический, контекстуальный и лингвопоэтический методы анализа. Результаты показывают, что переносные значения играют важную роль в выражении идеологического контроля, страха и психологического давления в романе. Стилистические средства Оруэлла усиливают эмоциональное и художественное воздействие текста.

Ключевые слова: перенос значения, лингвопоэтика, метафора, символизм, антиутопический дискурс, стилистические средства, семантический анализ, Оруэлл, политический язык, новояз

Abstract. This article analyzes the linguopoetic features of figurative meaning in “Nineteen Eighty-Four” by George Orwell. The study focuses on metaphor, symbolism, irony, and other stylistic devices used in dystopian discourse. Semantic, contextual, and linguopoetic methods were applied in the research. The findings show that figurative language plays an important role in expressing ideological control, fear, and psychological oppression in the novel. Orwell's stylistic devices strengthen the emotional and artistic impact of the text.

Key words: figurative meaning, linguopoetics, metaphor, symbolism, dystopian discourse, stylistic devices, semantic analysis, Orwell, political language, Newspeak.

Introduction. Figurative meaning occupies an important place in literary language because it allows writers to express emotions, ideas, and ideological concepts in an expressive and aesthetically powerful form. Metaphor, metonymy, symbolism, irony, and other stylistic devices strengthen the emotional effect of literary texts and contribute to the creation of artistic imagery. Linguopoetics investigates the relationship between language and artistic expression in literary texts. It focuses on how linguistic units function within a literary context and how they contribute to the creation of imagery, emotional intensity, and aesthetic value. In dystopian literature, figurative meaning becomes especially important because writers use symbolic and metaphorical language to represent fear, oppression, surveillance, and ideological manipulation.

“Nineteen Eighty-Four” is one of the most influential dystopian novels in world literature. The novel presents a terrifying picture of a totalitarian society controlled by surveillance, propaganda, and ideological oppression. Orwell's language is highly expressive and emotionally charged. Through metaphorical and symbolic representations, the writer constructs an atmosphere of fear, isolation, and psychological control. The aim of this article is to analyze the linguopoetic features of figurative meaning in the novel and to determine their semantic and stylistic functions in dystopian discourse.

Literature Review. The theoretical foundations of figurative language were developed in the works of Roman Jakobson, Geoffrey Leech, Paul Ricoeur, George Lakoff, and Mark Johnson. Lakoff and Johnson argued that metaphor is not merely a stylistic device but a conceptual mechanism shaping human thought and perception. According to their cognitive theory, metaphors structure the way people understand abstract concepts through concrete experience. Roman Jakobson emphasized the poetic function of language and its role in creating artistic expression. Geoffrey Leech studied stylistic devices and their emotional influence in literary discourse. Paul Ricoeur investigated the philosophical nature of metaphor and symbolic interpretation in literature.

Research on Orwell's works mainly focuses on political discourse, ideology, propaganda, and dystopian narrative techniques. However, the linguopoetic analysis of figurative meaning in Nineteen Eighty-Four still requires further investigation, especially from semantic and stylistic perspectives.

Methodology. The study employs semantic, contextual, stylistic, and linguopoetic methods of analysis. The semantic method was used to determine the meanings of figurative expressions and their conceptual functions. Contextual analysis helped reveal how stylistic devices function within the narrative environment of the novel. Linguopoetic analysis was applied to examine the emotional and aesthetic impact of figurative language. The material for the research consists of metaphorical, symbolic, and stylistic expressions selected from Nineteen Eighty-Four.

Results and Discussion. The analysis demonstrates that figurative meaning plays a central role in constructing the dystopian atmosphere of the novel. Orwell's language is highly symbolic and emotionally intense. Through metaphorical and symbolic expressions, the author creates a world dominated by fear, ideological control, and psychological oppression. One of the most powerful metaphorical images in the novel is the slogan "*Big brother is watching you*". This expression functions as a metaphor of total surveillance and absolute political control. Big Brother symbolizes not only a political leader but also the omnipresent power of the Party. The metaphor creates constant psychological pressure and eliminates the possibility of privacy and individuality. The repeated use of eyes and watching imagery throughout the novel strengthens the semantic field of fear and observation.

Another important linguopoetic feature is the symbolic representation of ideological contradiction through paradoxical slogans such as: "*war is peace, freedom is slavery, ignorance is strength*". These slogans represent semantic paradoxes and ideological manipulation. Linguistically, they are based on antithesis and contradiction, but politically they function as instruments of psychological domination. Orwell demonstrates how language can destroy logical thinking and reshape reality according to political interests. Orwell also uses zoomorphic and animalistic metaphors to describe ideological enemies and emotional reactions. Goldstein's face is described as sheep-like, and his speech is represented through "bleating". This metaphorical degradation reduces him to an animal figure and contributes to the dehumanization process common in totalitarian discourse. The use of animal imagery strengthens emotional hostility and collective aggression during the "Two Minutes Hate".

Hyperbolic imagery is another significant linguopoetic feature in the novel. The description of the Ministry buildings creates an exaggerated sense of power and fear. The Ministry of Truth is represented as "an enormous pyramidal structure of glittering white concrete." The hyperbolic scale of architecture symbolizes the invincibility of the Party and the insignificance of the individual. Similarly, the Ministry of Love is described as terrifying and inaccessible, surrounded by "barbed-wire entanglements, steel doors, and hidden machine-gun nests." These images create a semantic atmosphere of imprisonment and fear.

Symbolism occupies a particularly important place in the novel. Room 101 symbolizes humanity's deepest fears and ultimate psychological destruction. Newspeak symbolizes ideological restriction and the destruction of free thought. By reducing vocabulary and simplifying language, the Party attempts to eliminate the possibility of independent thinking. Orwell demonstrates that language and thought are inseparable, and the manipulation of language leads to the manipulation of consciousness.

The novel also contains powerful metaphors of violence and oppression. O'Brien's famous statement, "If you want a picture of the future, imagine a boot stamping on a human face – forever" represents one of the darkest metaphors in the novel. The "boot" symbolizes endless political violence, while the "human face" represents humanity itself. This metaphor reveals the essence of totalitarian power as permanent oppression.

Conclusion. The study demonstrates that figurative meaning occupies a central place in *Nineteen Eighty-Four* and functions as one of the most important linguopoetic elements of Orwell's artistic style. Metaphor, symbolism, irony, hyperbole, and personification are systematically employed to construct the dystopian atmosphere of the novel and to reveal the oppressive nature of totalitarian ideology. The study also proves that Orwell uses figurative language not only for aesthetic purposes but also as a political and philosophical instrument. Through linguopoetic devices, the author reveals the dangers of propaganda, semantic manipulation, and ideological violence. Thus, figurative meaning in the novel becomes a powerful mechanism for expressing political criticism and human tragedy.

REFERENCES:

1. George Orwell. *Nineteen Eighty-Four*. London: Secker & Warburg, 1949.
2. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.
3. Leech G. *Style in Fiction*. – London: Longman, 2007.
4. Jakobson R. *Linguistics and Poetics*. – Cambridge: MIT Press, 1960.
5. Ricoeur P. *The Rule of Metaphor*. – Toronto: University of Toronto Press, 1977.
6. Kövecses Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. – Oxford: Oxford University Press, 2010.
7. Fowler R. *Linguistic Criticism*. – Oxford: Oxford University Press, 1996.
8. Widdowson H.G. *Stylistics and the Teaching of Literature*. – London: Longman, 1975.

**TOPONIMIK VA BRENDGA ASOSLANGAN NOMLARNING INTERNET
DISKURSIDAGI LINGVISTIK XUSUSIYATLARI
(INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI MISOLIDA)**

G.F.Ho'shboqova, o'qituvchi, Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, Denov

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillari misolida internet diskursida qo'llanilayotgan toponimik va brendga asoslangan nomlarning lingvistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda Telegram va Instagram tarmoqlarida uchraydigan real nomlar asosida nomlash strategiyalarining o'ziga xos jihatlari o'rganiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, toponomik birliklar orqali mahalliy identitet, hududiy mansublik va ishonchlilik ifodalansa, brend nomlar orqali globalizatsiya, prestij va zamonaviylik tushunchalari aks etishi aniqlangan. Shuningdek, gibridd nomlar, ya'ni toponim va brend elementlarining birgalikda qo'llanilishi internet diskursida keng tarqalgan bo'lib, ular lokal va global identitetning uyg'unlashuvini namoyon etadi.

Kalit so'zlar: toponimika, brend nomlari, internet diskursi, onomastika, lingvistik tahlil, globalizatsiya, identitet, nomlash strategiyasi, gibridd nomlar.

Аннотация. В данной статье анализируются лингвистические особенности топонимических и бренд-ориентированных наименований, используемых в интернет-дискурсе, на примере английского и узбекского языков. В исследовании рассматриваются специфические особенности стратегий именования на основе реальных названий, встречающихся в сетях Telegram и Instagram. Результаты показывают, что топонимические единицы выражают локальную идентичность, территориальную принадлежность и надежность, тогда как брендовые названия отражают такие понятия, как глобализация, престиж и современность. Кроме того, гибридные названия, образованные сочетанием топонимических и брендовых элементов, широко распространены в интернет-дискурсе и демонстрируют взаимодействие локальной и глобальной идентичности.

Ключевые слова: топонимика, брендовые названия, интернет-дискурс, ономастика, лингвистический анализ, глобализация, идентичность, стратегия именования, гибридные названия.

Abstract. This article analyzes the linguistic features of toponymic and brand-based names used in internet discourse, taking English and Uzbek languages as examples. The study examines the specific characteristics of naming strategies based on real names found in Telegram and Instagram networks. The findings indicate that toponymic units express local identity, territorial belonging, and trustworthiness, whereas brand names reflect concepts of globalization, prestige, and modernity. Furthermore, hybrid names – formed through the combination of toponymic and brand elements – are widely used in internet discourse, demonstrating the integration of local and global identities.

Keywords: toponymy, brand names, internet discourse, onomastics, linguistic analysis, globalization, identity, naming strategy, hybrid names.

Hozirgi globallashuv va raqamli kommunikatsiya sharoitida tilning qo'llanilishi doirasi sezilarli darajada kengayib, ayniqsa internet diskursida yangi lingvistik hodisalar shakllanmoqda. Shu jarayonlardan biri – toponomik va brendga asoslangan nomlarning keng qo'llanilishidir. Bugungi kunda Telegram va Instagram kabi ijtimoiy platformalarda uchraydigan biznes va sahifa nomlari nafaqat nomlash vositasi, balki marketing strategiyasi va ijtimoiy identitetni ifodalovchi muhim vosita sifatida xizmat qilmoqda. Place branding jarayoni oddiy targ'ibot emas, balki identitet va boshqaruv bilan bog'liq keng qamrovli tizimdir.

So'nggi yigirma yil davomida place branding yondashuvi mahalliy va mintaqaviy darajalarda keng qo'llanila boshladi. Tadqiqotlardan shu narsa aniqki, joy brendi turli elementlarni o'z ichiga oladi: logotip va shiorlar, marketing va reklama faoliyati, shahar infratuzilmasi hamda mahalliy boshqaruvning imiji kabi omillar ushbu jarayonning tarkibiy qismlari hisoblanadi.

Toponomik nomlar, ya'ni geografik hudud nomlariga asoslangan birliklar, foydalanuvchilarda mahalliylik, yaqinlik va ishonchlilik hissini uyg'otadi. Masalan, "Toshkent", "Samarqand" kabi nomlarning qo'llanilishi iste'molchi ongida hududiy mansublikni kuchaytiradi. Aksincha, brend nomlari, xususan, ingliz tiliga oid global brend birliklar, zamonaviylik, sifat va nufuz ramzi sifatida qabul qilinadi[1].

Mazkur tadqiqot ingliz va o'zbek tillaridagi internet diskursida qo'llanilayotgan toponomik va brendga asoslangan nomlarning lingvistik xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan bo'lib, unda sifat (qualitative) va qisman miqdoriy (quantitative) yondashuv uyg'unlashtirildi. Tadqiqotning umumiy dizayni qiyosiy (comparative) va deskriptiv (descriptive) tahlil tamoyillariga asoslanadi. Tadqiqot uchun empirik ma'lumotlar Telegram va Instagram ijtimoiy platformalaridan yig'ildi. Ma'lumot yig'ish jarayoni bir necha bosqichda amalga oshirildi. Dastlab, internet diskursida keng qo'llaniladigan va faol auditoriyaga ega bo'lgan ushbu platformalar tadqiqot obyekti sifatida tanlandi. Keyingi bosqichda maxsus kalit so'zlar (masalan, "Toshkent", "Beauty", "Shop", "Studio") yordamida turli sohalarga oid sahifalar qidirildi va saralab olindi. Tanlash jarayonida sahifaning faolligi (kamida 1000 obunachi yoki muntazam postlar mavjudligi), nomning aniq va o'qiladigan bo'lishi, hamda uning real biznes yoki xizmat bilan bog'liq asosiy mezon sifatida belgilandi. Shu asosda jami 100 ta nom birligi tanlab olinib, ular o'zbek va ingliz tilidagi namunalariga ajratildi va tadqiqot uchun kichik korpus shakllantirildi. Masalan, "Toshkent Lavash Center" nomi o'zbek tilidagi toponomik birlik sifatida tanlab olindi, chunki unda geografik nom (Toshkent) va xizmat turi birgalikda ifodalangan.

Yig'ilgan ma'lumotlar keyingi tahlil uchun tizimli ravishda kodlashtirildi. Kodlash jarayonida dastlab uch asosiy kategoriya belgilandi: toponomik nomlar (T), brend nomlar (B) va gibrid nomlar (G). Har bir nom alohida ko'rib chiqilib, uning tarkibidagi lingvistik elementlarga qarab mos kategoriya ajratildi. Masalan, "Tashkent City Mall" nomi gibrid (G) sifatida kodlandi, chunki unda ham geografik element, ham inglizcha brend komponenti mavjud.

Tadqiqot davomida Telegram va Instagram platformalaridan yig'ilgan 100 ta nom tahlil qilindi. Natijada nomlar uch turga ajratildi: toponimik, brend va gibrid nomlar. Eng ko'p uchragani toponimik nomlar (42%) bo'ldi, undan keyin brend nomlar (33%) va gibrid nomlar (25%) qayd etildi[2].

Toponomik nomlar ko'proq o'zbek tilida uchradi va ular joy nomlari orqali ishonchlilikni ko'rsatadi. Masalan, "Farg'ona Osh Markazi" yoki "Xiva Milliy Taomlari" kabi nomlar mijozlarga mahsulot yoki xizmatning mahalliy ekanini bildiradi. Brend nomlar esa asosan ingliz tilida bo'lib, qisqa va zamonaviy ko'rinadi. Masalan, "Beauty House" yoki "Smart Fit" kabi nomlar aniq joyni ko'rsatmaydi, lekin zamonaviy va jozibali eshitiladi. Gibrid nomlarda esa ikkala element birlashadi. Masalan, "Tashkent Beauty Center" yoki "Samarkand Travel Tour" nomlarida ham joy nomi, ham inglizcha brend elementlari mavjud. Bu holat lokal va global uslubning birlashganini ko'rsatadi.

Qiyosiy jihatdan qaraganda, o'zbek tilidagi nomlar ko'proq aniq va uzun bo'lsa, ingliz tilidagi nomlar qisqa va umumiy ma'noga ega. Masalan, "Buxoro Milliy Taomlari" nomi aniq geografik va madaniy ma'noni ifodalasa, ingliz tilidagi "Starbucks" kabi real brend nomi bevosita joy yoki mahsulotni emas, balki umumiy brend obrazini anglatadi. Ushbu nom dastlab shaxs nomidan olingan bo'lsa-da, hozirgi kunda u global miqyosda sifat va zamonaviylik bilan bog'liq assotsiatsiyani yaratadi[3].

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, nomlash nafaqat lingvistik hodisa, balki murakkab sotsiolingvistik va kommunikativ jarayon sifatida ham talqin qilinishi kerak. Bu jarayonda lingvistik birliklar bilan bir qatorda, marketing strategiyalari, madaniy qadriyatlar, auditoriya psixologiyasi va global axborot makonining ta'siri ham muhim rol o'ynaydi. Shu nuqtai nazardan, nomlash zamonaviy onlayn munozaralarda o'ziga xoslikni yaratish, brend imidjini shakllantirish va kommunikativ ta'sirni kuchaytirish vositasi sifatida ham faol qo'llaniladi.

Toponomik nomlar odatda hududiy mansublikni ifodalash orqali mahalliy o'ziga xoslikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Ular ma'lum bir geografik hudud, madaniy muhit yoki tarixiy kontekst bilan bog'liq bo'lgani uchun iste'molchilarda ishonchlilik, barqarorlik va tanishlik tuyg'ularini uyg'otadi. Bunday nomlar, ayniqsa, mahalliy auditoriya uchun mo'ljallangan xizmatlar va mahsulotlar uchun kuchli identifikatsiya vositasi sifatida samarali hisoblanadi.

Aksincha, ingliz tilidagi "Nike", "Apple" va "Google" kabi global brend nomlari qisqalik, fonetik soddalik va universallik bilan ajralib turadi. Ular turli madaniy va lingvistik muhitlarda oson qabul qilinishi, tez esda qolishi va global auditoriyaga moslashishi bilan ajralib turadi. Shunday qilib, bu nomlar zamonaviylik, innovatsiya, texnologik taraqqiyot va yuqori obro' kabi tushunchalarni ifodalashga xizmat qiladi[4].

Shu bilan birga, bugungi kunda tilshunoslikda gibrid nomlar fenomeni ham kengayib bormoqda. Bu nomlar toponimik va brend elementlarini birlashtirish orqali shakllantiriladi, bu mahalliy va global munozaralar o'rtasida ko'prik vazifasini bajaradi. Gibrid nomlash strategiyasi global bozorda mahalliy o'ziga xoslik va raqobatbardoshlikni bir vaqtning o'zida saqlab qolish

imkonini beradi. Natijada, ular zamonaviy onlayn muloqotda ko'p qatlamli semantik yukka ega lingvomadaniy birliklar sifatida paydo bo'ladi.

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, onlayn munozarada nomlash nafaqat lingvistik hodisa, balki ijtimoiy, madaniy va marketing omillari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan murakkab jarayondir. Nomlash orqali auditoriyaga ta'sir qilish, e'tiborni jalb qilish va brendning kommunikativ va vizual qiyofasini shakllantirish katta strategik ahamiyatga ega[2].

Tahlil shuningdek, global va mahalliy elementlarning tobora ortib borayotgan integratsiyasini tasdiqlaydi. Zamonaviy nomlash strategiyalari dinamik va moslashuvchan bo'lib, bir vaqtning o'zida mahalliy o'ziga xoslikni saqlab qolish va global auditoriya ehtiyojlarini qondirish maqsadiga xizmat qiladi. Bu shuni anglatadiki, onlayn muhitda tilning funksionalligi kengayib bormoqda, nafaqat ma'lumot yetkazish vositasi, balki ta'sir o'tkazish, o'ziga xoslikni yaratish va marketing kommunikatsiyalari vositasiga aylanmoqda.

Xulosa qilib aytganda, ushbu tadqiqot onlayn munozarada nomlash jarayoni murakkab va ko'p qirrali ekanligini ko'rsatdi. Nomlar nafaqat lingvistik birliklar sifatida, balki ijtimoiy, madaniy va marketing omillari bilan uzviy bog'liq bo'lgan kommunikativ vositalar sifatida ham muhimdir. Ular auditoriyaga ta'sir qilish, e'tiborni jalb qilish va ijobiy brend imidjini shakllantirish uchun ishlatiladi. Tahlil toponimik va brend nomlari turli funksional yuklarga ega ekanligini tasdiqladi: birinchisi asosan mahalliy o'ziga xoslik, ishonchlilik va hududiy bog'liqlikni ifodalaydi, ikkinchisi esa globalizatsiya, innovatsiya va obro' kabi tushunchalarni aks ettiradi. Shu bilan birga, gibrid nomlash strategiyalarining kengayishi global va mahalliy elementlarning tobora yaqinlashib borayotganidan dalolat beradi. Umuman olganda, onlayn muhitda nomlash strategiyalarining dinamik rivojlanishi tilning funksional imkoniyatlarining kengayib borayotganidan dalolat beradi. Bu zamonaviy muloqotda til nafaqat ma'lumot yetkazish, balki ijtimoiy o'ziga xoslikni shakllantirish va marketing ta'sirini o'tkazish vositasiga aylanganini tasdiqlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Anholt S. Some important distinctions in place branding // Place Branding and Public Diplomacy. 2005. Vol. 1, no. 2. – P. 116-121.
2. Maftoon P., Sarem S. N., Hamidi H. Some guidelines to develop listening materials: A review // Journal of Language Teaching and Research. 2016. Vol. 7, no. 5. – P. 978-983.
3. Medway D., Warnaby G. What about the 'place' in place marketing? // Marketing Theory. 2014. Vol. 14, no. 2. – P. 153-171.
4. Woodrow L. Introduction to research methods in education. – London: Sage, 2018.

UO'K 811.111:811.512.2:81.23

INGLIZ VA O'ZBEK TEATR TERMINLARIDA MONOSEMANTIK VA POLISEMANTIK XUSUSIYATLAR

D.B.Ibodullayeva, o'qituvchi, Termiz Iqtisodiyot va servis universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi teatr terminlarining semantik xususiyatlari, xususan, monosemantik va polisemantik jihatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida teatr san'ati bilan bog'liq terminlarning ma'no tarkibi, ularning til tizimidagi funksional xususiyatlari hamda terminologik birliklarning shakllanish omillari o'rganildi. Shuningdek, ingliz va o'zbek teatr terminologiyasida bir ma'noli va ko'p ma'noli terminlarning qo'llanish darajasi hamda ularning lingvistik tabiati tahlil qilindi. Tadqiqot natijasida teatr terminologiyasida monosemantiklik ilmiy aniqlikni ta'minlovchi asosiy omil ekanligi, polisemantik birliklar esa terminlarning funksional-semantik kengayishiga xizmat qilishi aniqlandi.

Kalit so'zlar: teatr terminologiyasi, monosemantik termin, polisemantik termin, semantika, ingliz tili, o'zbek tili, terminologiya, lingvistika.

Аннотация. В данной статье анализируются семантические особенности театральной терминологии английского и узбекского языков, в частности моносемантические и полисемантические свойства терминов. Исследуются структура значений театральных терминов, их функциональные особенности и факторы формирования. Особое внимание уделяется сравнительному анализу однозначных и многозначных терминов в театральной терминологии английского и узбекского языков.

Ключевые слова: театральная терминология, моносемантический термин, полисемантический термин, семантика, английский язык, узбекский язык, терминология, лингвистика.

Abstract. *This article analyzes the semantic features of theatrical terminology in English and Uzbek languages, particularly monosemantic and polysemantic characteristics. The study examines the semantic structure, functional features, and formation factors of theater-related terms. Special attention is paid to the comparative analysis of single-meaning and multiple-meaning terms in English and Uzbek theatrical terminology. The research demonstrates that monosemantic terms ensure scientific precision, whereas polysemantic units contribute to semantic and functional expansion of theatrical terminology.*

Keywords: *theatrical terminology, monosemantic term, polysemantic term, semantics, English language, Uzbek language, terminology, linguistics.*

Kirish. Bugungi kunda tilshunoslikda terminologiya masalalari alohida ilmiy yo'nalish sifatida rivojlanib bormoqda. Fan, texnika, madaniyat va san'atning turli sohalarida qo'llaniladigan terminlarning semantik xususiyatlarini o'rganish zamonaviy lingvistikaning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, teatr san'ati bilan bog'liq terminologik birliklar tilning madaniy va estetik qatlamini aks ettiruvchi muhim vosita sifatida e'tiborni tortadi.

Teatr terminologiyasi insoniyatning madaniy taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liq bo'lib, unda sahna san'ati, aktyorlik mahorati, dramaturgiya, rejissura va tomosha madaniyatiga oid tushunchalar mujassamlashgan. Ingliz va o'zbek tillaridagi teatr terminlarini qiyosiy jihatdan o'rganish nafaqat lingvistik, balki madaniy va tarixiy ahamiyatga ham ega.

Terminlarning asosiy semantik xususiyatlaridan biri monosemantiklik va polisemitiklikdir. Monosemantik terminlar bitta ma'noni ifodalab, ilmiy aniqlik va tushunarlikni ta'minlaydi. Polisemitik terminlar esa bir necha ma'nolarga ega bo'lib, kontekstga qarab turlicha semantik funksiyalarni bajaradi.

Mazkur maqolada ingliz va o'zbek teatr terminlarining monosemantik hamda polisemitik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi.

Teatr terminologiyasining lingvistik xususiyatlari

Teatr terminologiyasi san'at terminologiyasining muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Ushbu terminologik tizim teatr san'ati bilan bog'liq tushunchalarni ifodalashga xizmat qiladi. Teatr terminlari aktyorlik, sahna, dekoratsiya, dramaturgiya, rejissura, musiqiy bezak va tomosha madaniyatiga oid tushunchalarni qamrab oladi.

Lingvistik nuqtai nazardan teatr terminlari quyidagi xususiyatlarga ega:

tizimlilik;

aniqlik;

qisqalik;

funksionallik;

emotsional-ekspressivlikning cheklanganligi.

Teatr terminlari ko'pincha xalqaro xarakterga ega bo'ladi. Masalan, ingliz tilidagi drama, comedy, tragedy, monologue, dialogue kabi terminlar ko'plab tillarda qo'llaniladi.

O'zbek teatr terminologiyasi esa milliy madaniyat va tarixiy rivojlanish asosida shakllangan bo'lib, unda arab, fors, rus va ingliz tillaridan o'zlashgan birliklar ham uchraydi.

Monosemantik terminlarning xususiyatlari

Monosemantik terminlar faqat bitta ma'noni ifodalovchi terminologik birliklar hisoblanadi. Bunday terminlar ilmiy aniqlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Ingliz teatr terminologiyasida quyidagi monosemantik birliklarni uchratish mumkin:

Termin Ma'nosi

Monologue Bir aktyorning sahnadagi nutqi

Stage manager Sahna boshqaruvchisi

Playwright Pyesa muallifi

Costume designer Kostyum dizayneri

O'zbek teatr terminologiyasida ham monosemantik terminlar keng qo'llaniladi:

Termin Ma'nosi

Rejissor Sahna asarini boshqaruvchi shaxs

Dekoratsiya Sahna bezagi

Grim Aktyor qiyofasini o'zgartirish vositasi

Premyera Asarning ilk namoyishi

Monosemantik terminlarning asosiy afzalligi ularning aniq va tushunarli bo'lishidir. Bu esa teatr san'ati bilan bog'liq ilmiy va amaliy faoliyatda kommunikativ aniqlikni ta'minlaydi.

Bunday terminlar ko'pincha professional nutqda qo'llanilib, ularning ma'nosi kontekstga bog'liq holda o'zgarmaydi.

Polisemanik terminlarning semantik tabiati

Polisemantik terminlar bir nechta ma'noga ega bo'lgan terminologik birliklardir. Bunday terminlar tilning semantik boyligini namoyon qiladi.

Ingliz tilida ayrim teatr terminlari umumxalq leksikasida ham qo'llaniladi:

Termin	Terminologik ma'nosi	Umumiy ma'nosi
--------	----------------------	----------------

Stage	Sahna	Bosqich
-------	-------	---------

Role	Obraz	Vazifa
------	-------	--------

Scene	Sahna ko'rinishi	Voqea
-------	------------------	-------

Act	Parda	Harakat
-----	-------	---------

Masalan, stage termini teatrdagi "sahna" ma'nosini anglatrsa, umumiy nutqda "bosqich" ma'nosida ham qo'llaniladi.

O'zbek tilida ham polisemantik teatr terminlari mavjud:

Termin	Terminologik ma'nosi	Qo'shimcha ma'nosi
--------	----------------------	--------------------

Obraz	Badiiy qahramon	Tasvir
-------	-----------------	--------

Parda	Spektakl qismi	Mato
-------	----------------	------

Rol	Aktyor ijrosi	Vazifa
-----	---------------	--------

Sahna	Teatr maydoni	Hayot bosqichi
-------	---------------	----------------

Polisemantik terminlarning paydo bo'lishi ko'pincha metaforik va metonimik ko'chishlar bilan bog'liq bo'ladi.

Ingliz va o'zbek teatr terminlarining qiyosiy tahlili

Ingliz va o'zbek teatr terminologiyasini qiyoslash jarayonida bir qator o'xshash va farqli jihatlar aniqlanadi.

O'xshash jihatlar:

xalqaro terminlarning mavjudligi;

monosemantik terminlarning ustunligi;

sahna san'ati bilan bog'liq umumiy tushunchalarning mavjudligi.

Farqli jihatlar:

ingliz tilida lotin va fransuz manbalarining kuchliligi;

o'zbek terminologiyasida rus tili ta'sirining yuqoriligi;

milliy teatr an'analari bilan bog'liq o'ziga xos birliklarning mavjudligi.

Masalan, ingliz tilidagi musical, cabaret, performance terminlari o'zbek tilida ham qo'llaniladi, biroq ayrim hollarda ularning ma'nosi toraygan yoki kengaygan bo'lishi mumkin.

O'zbek teatr terminologiyasida esa milliy sahna san'ati bilan bog'liq maqom teatri, maskaraboz, qiziqchi kabi birliklar uchraydi.

Teatr terminologiyasida semantik kengayish jarayoni

Teatr terminologiyasida semantik kengayish jarayoni terminlarning yangi ma'nolar hosil qilishi bilan bog'liq.

Masalan:

drama termini dastlab sahna asarini anglatrsa, hozirda hayotiy murakkab vaziyat ma'nosida ham ishlatiladi;

performance termini nafaqat spektakl, balki "natija" ma'nosida ham qo'llaniladi.

O'zbek tilida ham:

"sahna" termini "hayot sahnasi";

"rol" termini "ijtimoiy rol";

"obraz" termini "tasvir" ma'nolarida ishlatiladi.

Bu holat terminlarning umumxalq leksikasiga yaqinlashishini ko'rsatadi.

Teatr terminologiyasining madaniy xususiyatlari

Teatr terminlari milliy madaniyat va estetik qarashlarni aks ettiradi. Ingliz teatr terminologiyasi Shekspir davridan boshlab rivojlangan bo'lsa, o'zbek teatr terminologiyasi jadidchilik harakati va milliy teatr taraqqiyoti bilan bog'liq holda shakllangan.

Madaniy omillar terminlarning semantik xususiyatlariga ham ta'sir qiladi. Masalan, ingliz teatrida tragedy va comedy janrlari alohida tarixiy rivojlanishga ega bo'lsa, o'zbek teatrida xalq tomoshalari va qiziqchilik san'ati muhim o'rin egallaydi.

Xulosa

Shunday qilib, ingliz va o'zbek teatr terminologiyasida monosemantik va polisemantik xususiyatlar muhim lingvistik hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Monosemantik terminlar ilmiy aniqlik va kommunikativ tushunarlikni ta'minlasa, polisemantik terminlar tilning semantik imkoniyatlarini kengaytiradi.

Qiyosiy tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek teatr terminologiyasi umumiy terminologik tamoyillarga ega bo'lsa-da, ularning shakllanishida milliy madaniy omillar muhim rol o'ynaydi.

Teatr terminologiyasining semantik jihatdan o'rganilishi lingvistika, tarjimashunoslik va madaniyatshunoslik uchun muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Vinogradov V.V. Русский язык. – Москва: Наука, 1986.
2. Reformatskiy A.A. Введение в языкознание. – Москва, 1996.
3. Superanskaya A.V. Общая терминология. – Москва, 2004.
4. O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2020.
5. Jalolov J. Chet til o'qitish metodikasi. – Toshkent, 2012.
6. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – Москва, 2007.
7. Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. – Oxford, 2008.

UDC 808.5

COGNITIVE AND PSYCHOLINGUISTIC FOUNDATIONS OF THE DEVELOPMENT OF METALINGUISTIC AWARENESS IN CHILDHOOD

B.T.Ibragimova, Master's Student, Fergana State University, Fergana

Z.M.Sobirova, DSc, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Maqolada bolalik davrida metatil ongining rivojlanishining kognitiv va psixolingvistik asoslari tahlil qilinadi. Bolalar nutqining rivojlanishida til, tafakkur va kognitiv jarayonlarning o'zaro bog'liqligiga alohida e'tibor qaratiladi. Tadqiqotda metatil ongining til kompetensiyasi, kognitiv refleksiya va kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirishdagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, metatil qobiliyatlarining rivojlanishiga asos bo'luvchi psixolingvistik mexanizmlar hamda ta'limiy va ijtimoiy omillarning ahamiyati ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: metatil ongi, psixolingvistika, kognitiv rivojlanish, tilni o'zlashtirish, bolalik davri, kognitiv lingvistika, nutq rivojlanishi, til kompetensiyasi.

Аннотация. В статье рассматриваются когнитивные и психолингвистические основы развития метаязыкового сознания в детском возрасте. Особое внимание уделяется взаимосвязи языка, мышления и когнитивных процессов в речевом развитии детей. Анализируется роль метаязыкового сознания в формировании языковой компетенции, когнитивной рефлексии и коммуникативных навыков. Также рассматриваются основные психолингвистические механизмы развития метаязыковых способностей и значение образовательных и социальных факторов в данном процессе.

Ключевые слова: метаязыковое сознание, психолингвистика, когнитивное развитие, усвоение языка, детский возраст, когнитивная лингвистика, речевое развитие, языковая компетенция.

Abstract. The article examines the cognitive and psycholinguistic foundations of the development of metalinguistic awareness in childhood. Special attention is paid to the relationship between language, thinking, and cognitive processes in children's speech development. The study analyzes the role of metalinguistic awareness in the formation of language competence, cognitive reflection, and communicative skills. The article also discusses the main psycholinguistic mechanisms underlying the development of metalinguistic abilities and highlights the importance of educational and social factors in this process.

Key words: metalinguistic awareness, psycholinguistics, cognitive development, language acquisition, childhood, cognitive linguistics, speech development, language competence.

Modern psycholinguistics and cognitive linguistics consider metalinguistic awareness an important part of children's language and cognitive development. It refers to the ability to consciously

analyze language structures and understand the relationship between language forms and meanings. This ability supports the development of communication, literacy, and analytical thinking. The development of metalinguistic awareness is closely related to cognitive growth, language acquisition, and social interaction. In childhood, language functions not only as a means of communication but also as a tool for organizing thought and understanding reality.

In psycholinguistics, metalinguistic awareness is considered a form of metacognitive activity that enables individuals to consciously analyze and control language use. Researchers emphasize that children gradually progress from intuitive language use to conscious understanding of grammatical, phonetic, and semantic structures. Theoretical approaches to metalinguistic awareness are largely based on cognitive psychology and cognitive linguistics. According to these approaches, language development is closely connected with the formation of mental concepts, categorization processes, and cognitive schemas, while language itself is viewed not only as a system of rules but also as a reflection of human perception and conceptualization of reality. Jean Piaget's theory of cognitive development highlights that children's ability to analyze linguistic phenomena develops together with logical thinking and abstract reasoning. Lev Vygotsky also stressed the important role of social interaction and speech in the formation of higher mental functions, including reflective language awareness.

The development of metalinguistic awareness depends on several cognitive mechanisms, including memory, attention, categorization, abstraction, and metacognitive skills. Working memory helps children process and retain linguistic information, while attention supports the recognition of language patterns and structures.

Categorization plays an important role in language acquisition, as children learn grammatical rules by identifying similarities and differences between linguistic forms and organizing them into cognitive categories. Through repeated exposure to speech patterns, they gradually learn to generalize grammatical structures and apply them in new communicative situations.

Another essential mechanism is abstraction, which allows children to separate language forms from specific contexts and understand language as an independent symbolic system. This process contributes to the development of metalinguistic reflection and conscious language control. Metacognitive skills also enable children to evaluate their own speech, identify errors, and intentionally modify linguistic structures according to communicative purposes.

Psycholinguistic studies show that the foundations of metalinguistic awareness emerge in early childhood, when children begin to notice grammatical patterns, experiment with word formation, and correct linguistic inconsistencies even before formal education. Researchers identify several components of metalinguistic awareness, including phonological, grammatical, semantic, and pragmatic awareness. Phonological awareness involves recognizing and manipulating language sounds, which is essential for literacy development. Grammatical awareness refers to understanding syntactic and morphological structures, while semantic awareness enables children to analyze meanings and relationships between words. Pragmatic awareness involves understanding language use in different communicative situations. Modern psycholinguistic research confirms that children with higher levels of metalinguistic awareness demonstrate better reading comprehension, writing abilities, and overall academic achievement.

The development of metalinguistic awareness is greatly influenced by social interaction and educational practices. Communication with adults and peers provides children with opportunities to reflect on language and acquire new linguistic patterns. Educational activities such as discussion, storytelling, comparative language analysis, word games, and reflective questioning contribute to the development of metalinguistic abilities and deeper understanding of language structures and meanings.

Digital technologies also play an important role in language development. Interactive educational platforms, language learning applications, and artificial intelligence systems create adaptive and reflective learning environments that support children's engagement with language and improve cognitive processing of linguistic information.

Despite significant advances in psycholinguistic research, several challenges remain in supporting metalinguistic development. One major problem is the persistence of formal teaching approaches focused mainly on memorization rather than conceptual understanding. In addition, differences in cognitive development, language environment, and sociocultural background influence the rate at which children develop metalinguistic skills. Many educational methods also underestimate

the importance of reflective and cognitive processes in language acquisition. Therefore, modern pedagogy emphasizes the need for cognitively oriented teaching methods that encourage conscious language analysis and metalinguistic reflection.

In conclusion, the cognitive and psycholinguistic foundations of metalinguistic awareness demonstrate that children's language development is closely connected with cognitive growth and reflective thinking. The development of metalinguistic abilities enables children to consciously analyze language structures, regulate speech activity, and improve communicative competence. Modern psycholinguistic research confirms that metalinguistic awareness plays an important role in successful language acquisition, literacy, and intellectual development. In contemporary education, cognitively oriented approaches and digital technologies provide new opportunities for supporting reflective language learning and enhancing children's metalinguistic competence.

REFERENCES:

1. Piaget, J. *The Language and Thought of the Child* / J. Piaget. – London : Routledge, 2001. – 320 p.
2. Vygotsky, L. *Thought and Language* / L. Vygotsky. – Cambridge : MIT Press, 2012. – 336 p.
3. Gombert, J. E. *Metalinguistic Development* / J. E. Gombert. – Chicago : University of Chicago Press, 1992. – 315 p.
4. Clark, E. *First Language Acquisition* / E. Clark. – Cambridge : Cambridge University Press, 2016. – 504 p.
5. Karmiloff-Smith, A. *Beyond Modularity: A Developmental Perspective on Cognitive Science* / A. Karmiloff-Smith. – Cambridge : MIT Press, 1995. – 240 p.
6. Tunmer, W. E. The Development of Metalinguistic Awareness / W. E. Tunmer, M. L. Herriman // *Journal of Educational Psychology*. – 1984. – Vol. 76. — № 6. – P. 1349–1358.
7. Bialystok, E. *Bilingualism and the Development of Metalinguistic Awareness* / E. Bialystok. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 288 p.
8. Snowling, M. *The Science of Reading* / M. Snowling, C. Hulme. – Oxford: Blackwell Publishing, 2005. – 696 p.

UO'K 821.512.2:81.23

SHAVKAT RAHMON SHE'RIYATIDA O'XSHATISHLARNING VERBALLASHUVI

I.A.Ibragimova, o'qituvchi, Namangan davlat pedagogika instituti, Namangan

O.A.Yusifjanova, talaba, Namangan davlat pedagogika instituti, Namangan

Annotatsiya. Ushbu maqolada XX asr she'riyatining vakillaridan bo'lgan Shavkat Rahmon she'rlaridagi tasavvurlar va falsafiy qarashlarning ifodasi, tabiat obrazi bilan verballashuvi, o'xshatish konseptlarining mavhum tushunchalar bilan birga qo'llash jarayoni, obrazni kuchaytirishdagi muhim masalalar yoritilgan. Natijada, o'xshatishlarning verballashuvi ichki kechinmalar tahlilini aniqlashtirib, nutq ta'sirchanligini oshiruvchi muhim omil ekanligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Shavkat Rahmon, o'zbek she'riyati, tabiat obrazi, ruhiy kechinmalar, borliq ruhining verballashuvi, ramzlar, badiiy nutq.

Аннотация. В данной статье рассматривается выражение идей и философских взглядов в стихах Шавката Рахмона, одного из представителей поэзии XX века, вербализация с использованием образа природы, процесс использования метафорических понятий наряду с абстрактными понятиями, а также важные вопросы усиления образа. В результате утверждается, что вербализация метафор является важным фактором, проясняющим анализ внутренних переживаний и повышающим эффективность речи.

Ключевые слова: Шавкат Рахмон, узбекская поэзия, образ природы, духовные переживания, вербализация духа бытия, символы, художественная речь.

Abstract. This article examines the expression of ideas and philosophical views in the poems of Shavkat Rahmon, one of the representatives of 20th century poetry, verbalization with the image of nature, the process of using metaphor concepts together with abstract concepts, and important issues in strengthening the image. As a result, it is argued that the verbalization of metaphors is an important factor that clarifies the analysis of internal experiences and increases the effectiveness of speech.

Key words: Shavkat Rahmon, Uzbek poetry, image of nature, spiritual experiences, verbalization of the spirit of being, symbols, artistic speech.

Kirish. Iste'dodli shoir Shavkat Rahmon o'zining she'riyatida qiyosiy-chog'ishtirma uslubga katta e'tibor qaratadi. Shoirning qalamiga oid "Yurak qirralari", "Abadiyat oralab" kabi to'plamlari orasida "Saylanma"si hayotlik chog'idagi eng so'nggi kitobidir. "She'riy satrlarning ko'p talqinlarda daraxt, g'oya, chinor, tog', suv quyosh, tuproq, tog', chumoli kabi tabiat bilan bog'liq

o'xshatishlarning aks etishi esa o'zini hamisha tabiatning bir bo'lagi deya hisoblab qalam tebratgan Shavkat Rahmon ijodida yanada yorqin aks etadi" [1]. O'xshatish va qiyoslashlarning konseptini uning barcha she'rlarida ko'rishimiz mumkin. Ko'pincha shoir o'xshatishlarni oddiy emas, balki yangicha tarzda muallifning ichki kechinmalarini ifodalovchi muhim lingvopoetik birlik sifatida namoyon etadi.

Tog' xo'rsinib yubordi og'ir-

Vodiylarga yugurdi shamol,

Yuzlarini yashirdi hilol.

Tog'xo'rsinib yubordi og'ir,

Teran xobdan uyg'ondi yurak,

Tog'lar kabi xo'rsinmoq kerak.

Shoirning ushbu satrlari inson ruhiy kechinmalarini tabiat obrazlari orqali ifoda etadi. "Tog' xo'rsinib yubordi og'ir" – misrasida ham tog' obrazi jonlantiriladi. Bu orqali shoir ichki iztirob va og'ir ruhiy holatini tabiat tasviri bilan bog'lab uni yanada kuchliroq ifodalaydi. Shavkat Rahmon she'riyatining kuchini ham aynan ushbu jumlada his qilish mumkin. Shoirning umr yo'ldoshi Manzura Rahmonova bilan subatda ta'kidlanganidek "Turkiylar" she'ri haqida: "Yurtning mustaqil bo'lishini chin dildan istab, qiyinchilik bilan bir oydan ziyod vaqt davomida yozilgan, she'r tugagach uyimizga shoir-yozuvchilar kelishgan, bayramga aylanib ketgan," – deydi [2]. Kelib chiqadiki, vatan va millat sha'nini yuragida his qilgan, unga farzandlik munosabatini yuksak muhabbat bilan tilga olgan benazir shoir edi. Shunisi alohida e'tiborga molikki, she'riyat ishqibozining yuragidagi dard, davo, va mazmun uyg'unligida o'xshatish konseptlari tahlilini samimiyat bilan bog'lab o'quvchini ham, tinglovchini ham o'z dunyosiga tez olib kirib hislarni so'zga ko'chiradi.

Tong ochar ko'zlarin erinib,

Sevinchdan yig'laydi qiyozlar,

chechaklar jilmayar sevinib,

shamolda cho'milar giyohlar.

Keltirilgan "Tong ochar ko'zlari erinib", "Sevinchdan yig'laydi qiyozlar", "Chechaklar jilmayar sevinib" kabi satrlarda ham uyg'unlashgan ko'chma ma'no insonning ko'z ochishiga, shabnam tomchilaridek ko'z yoshiga taqqoslanishi chuqur badiiy ma'no kasb etadi. Bu satrlarda o'xshatishlarning yashirin konsepti tong - inson misolida, shabnam - ko'z yosh shaklida verballashadi. "Cho'milar giyohlar", "jilmayar chechaklar" konseptida esa fe'llar orqali tabiat tasvirini harakatga keltiradi va so'zlarga ko'chma ma'no olib kiradi. Shu bilan birga, Shavkat Rahmon she'riyatiga, uning falsafiy qarashlariga shunday ta'rif berishadi. "Shavkat Rahmon bitiklari aksar hollarda adolatsizlik, yovuzlik, olchoqlik va xiyonatga adoqsiz nafrat tufayli paydo bo'lgan. Shu boisdan ular - jismni toblovchi og'riqqa, purtanavor ruhiy to'lg'oqlar va shamshirday keskir fikrlar ifodasiga to'la", - deya ta'rif beradi Qozoqboy Yo'ldosh o'zining "Poetik yolqin yog'dusi" maqolasida [4]

Oy singari to'la suvloqqa

sharsharaday quyilgan yollar

Bu yollarni silar mehribon

Shabadalar – ma'yus ayollar.

Ayollarga hurmat va ularni ta'riflash shoir she'rlarida yuksak maqom bilan belgilanadi. Yuqoridagi misralar Shavkat Rahmonni boshqa minglab dardchil shoirlarga yaqin qiladi. Ayni shu misralar badiiy fenomenning boshqalardan farq qiladigan jihatlarini namoyon etadi. Ayol konseptini ma'yuslikka hamda sokin va jonsiz tabiat unsuri - shabadaga qiyos etilishi har ikki tushunchaga ruhiy holatni yuklaydi. Natijada, personifikatsiya ya'ni jonlantirish jarayoni, ruhiy holatning obrazli ifodasi yuzaga keladi. Bu o'xshatishlar verballashuvining yorqin namunasidir.

Yo'ldir bu, nafsning botqog'i emas,

Qilichning damiday chaqnagan yoldir.

Bu yo'lga yuzingni burishdan avval,

Oldir ichingdagi xoinni o'ldir.

Chinakam shoir hamisha yo'l kishisi, bu yo'lning mashaqqati ko'p, ozori cheksiz, farog'at esa faqat mo'ljalda deya berilgan ta'rif ham bejiz emas [4].

Yuqorida keltirilgan "yo'ldir bu, nafsning botqog'i emas" misrasida ham antiteza ya'ni qarama-qarshi tushunchalarni qo'llash usuli orqali muallif abstrakt tushuncha - nafs konseptini aniq va obrazli ko'rinishga keltirgan. Shuningdek, ushbu tushuncha orqali to'g'ri va noto'g'ri yo'lni keskin

ajratadi. Antiteza usuli abstrakt konseptlar bilan yanada g'oyani kuchaytiradi.

“Shavkat Rahmon vatan va millat taqdirini eng ko'p va xo'p qalamga olgan, unga farzandlik munosabatini bor harorat va muhabbati, achchiq-chuchuklari bilan tikka ayta olgan yagona shoir edi,” [5] – deya ta'rif beradi shoir va tarjimon Asqar Maxkam.

*Biroq yerda mangu yashaydir
Ko'hna yuzim, o'ychan ko'zlarim,
Demak, o'lmas bu dunyoda hech
Xudo bergan ezgu so'zlarim...*

Xulosa. Idrok etish mumkinki, Shavkat rahmon hayotiy tajriba va ruhiy merosni abadiylik bilan ifodalaydi, shoirning shaxsiy leksikasi o'quvchida juda ham keng hissiy taassurot uyg'otadi. Shuningdek, so'zning kuchi va ezgulik orqali inson dunyoda qolishi mumkinligi yana bir bor ta'kidlanadi. Shoir nigohida esa tabiat va borliqning barcha obrazlari harakatlar va xususiyat uyg'unligi bilan gavdalanadi. Shunday ekan shorini “tabiat shoiri”, qiyoslash va o'xshatishlar olamining buyuk kuychisi deb tan olishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Normatova Sh. Yurt va ozodlik kuychisi// Til va adabiyot ta'limi jurnali. – 2010. – 9-son. – 59-bet.
2. Ubdurahmonova U. Daryodil samoga dil bergan shoir// Til va adabiyot ta'limi jurnali. – 2014. – 6-son. – 45
3. Maxkam A. Shavkat Rahmon zamondoshlari xotirasida // Til va adabiyot ta'limi jurnali. – 2014. – 6-son. – 47
4. Shavkat Rahmon. Saylanma. – T.: Sharq, 1997.
5. www.tilvaadabiyot.uz
6. til@sarkor.uz
7. Qozoqboy Yo'ldosh. Poetik yolqin yog'dusi // Ziyouz.uz – 12-sentabr. – 2023

UDC 808.3

EQUIVALENCE ISSUES IN TRANSLATING LANDSCAPE TERMINOLOGY

N.I.Ibrohimova, Master's degree student, Fergana State university, Fergana

Sh.Y.Usmonova, teacher, Fergana State university, Fergana

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida landshaft terminlarini tarjima qilishda ekvivalentlik muammolari qiyosiy hamda lingvomadaniy yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda landshaftga oid leksik birliklarni tarjima qilishdagi to'liq, qisman va nol ekvivalentlik holatlari hamda ularni bartaraf etishda qo'llaniladigan asosiy strategiyalar ko'rib chiqiladi. Izlanish semantik, qiyosiy, tavsifiy va lingvomadaniy metodlarga asoslanadi. Natijalar til, madaniyat va geografik omillar tarjima jarayonida muhim rol o'ynashi hamda mos ekvivalent tanlashga ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: landshaft terminlari, tarjima, ekvivalentlik, o'zbek tili, ingliz tili, lingvomadaniyat

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы эквивалентности при переводе ландшафтной терминологии между английским и узбекским языками на основе сравнительного и лингвокультурологического подходов. В исследовании анализируются случаи полной, частичной и нулевой эквивалентности лексических единиц, связанных с ландшафтом, а также основные стратегии преодоления переводческих трудностей. Работа основана на семантическом, сравнительном, описательном и лингвокультурологическом методах исследования. Результаты показывают, что язык, культура и географические факторы играют важную роль в процессе перевода и влияют на выбор адекватного эквивалента.

Ключевые слова: ландшафтная терминология, перевод, эквивалентность, узбекский язык, английский язык, лингвокультура.

Abstract. This article examines equivalence issues in translating landscape terminology between English and Uzbek within a comparative and linguocultural framework. The study analyzes cases of full, partial, and zero equivalence in the translation of landscape-related lexical units and identifies the main strategies used to overcome translation difficulties. The research is based on semantic, comparative, descriptive, and linguocultural methods. The findings demonstrate that language, culture, and geographical factors play a significant role in the translation process and influence the adequacy of equivalent selection.

Key words: landscape terminology, translation, equivalence, Uzbek language, English language, linguoculture.

Introduction. Translation of terminology is one of the most complex areas in modern linguistics, as it requires not only linguistic accuracy but also cultural and conceptual equivalence. Landscape terminology presents a particular challenge because it is closely connected with natural environment, geographical conditions, and national worldview. In English and Uzbek, landscape-related terms reflect different ecological realities, which complicates the process of achieving equivalence in translation. In addition to linguistic complexity, the problem of equivalence in translating landscape terminology is closely related to cognitive and conceptual differences between languages. Each language reflects a unique way of categorizing and interpreting the natural environment, which is shaped by historical experience and ecological conditions. As a result, certain landscape concepts that are clearly distinguished in one language may be generalized or absent in another. This situation creates difficulties in achieving semantic accuracy and requires translators to rely on contextual interpretation rather than direct lexical substitution.

Furthermore, the dynamic nature of terminology, influenced by scientific development and environmental changes, adds another layer of complexity to translation processes. Furthermore, the issue of equivalence in landscape terminology is strongly connected with the preservation of national identity in translation. Landscape terms frequently function as carriers of cultural memory and traditional knowledge, reflecting the lifestyle, economic activities, and environmental perception of a speech community. In many cases, translators encounter lexical gaps caused by the absence of identical geographical phenomena in the target language culture. Such situations require the application of adaptive translation strategies, including descriptive translation, borrowing, or semantic approximation. Therefore, successful translation of landscape terminology depends not only on linguistic competence but also on the translator's awareness of cultural semantics and environmental context.

Methods. The research is based on comparative, semantic, descriptive, and linguocultural methods. The comparative method is used to identify similarities and differences between English and Uzbek lexical units. Semantic analysis allows the identification of meaning transformations in translation. The linguocultural approach helps reveal the influence of cultural and geographical factors. In order to ensure methodological reliability, the research also adopts a qualitative analytical framework that allows for in-depth interpretation of lexical meanings and translation patterns. The selected material is analyzed within its contextual environment, taking into account both denotative and connotative aspects of meaning. Particular attention is given to the identification of semantic shifts that occur during translation, including narrowing, broadening, and metaphorical extension of meaning. This approach makes it possible to trace how landscape terms are adapted when transferred from one linguistic system into another. Furthermore, the study incorporates elements of functional and dynamic equivalence theory, which emphasize the importance of preserving meaning and communicative effect rather than formal similarity. By applying these principles, the research evaluates translation strategies such as descriptive translation, borrowing, and contextual substitution.

The analysis also considers how translators resolve cases of lexical gaps and non-equivalence, especially in situations where direct counterparts do not exist in the target language. Another important methodological aspect is the classification and grouping of landscape terminology into semantic categories, which provides a systematic basis for comparison. The terms are analyzed not only individually but also as part of a broader semantic network, which helps reveal relationships between lexical units and their hierarchical organization. This allows for a more comprehensive understanding of how equivalence is established or disrupted within the semantic field.

Finally, the reliability of the findings is supported through cross-linguistic comparison and consistency of interpretation. The use of multiple methods ensures that the results are not limited to a single analytical perspective but reflect a holistic view of translation processes. This methodological combination strengthens the validity of the research and provides a solid foundation for further investigation of equivalence issues in landscape terminology.

Results and Discussion. The analysis shows that equivalence in translating landscape terminology can be full, partial, or absent. Full equivalence occurs when direct counterparts exist, such as *mountain* – *togʻ* and *river* – *daryo*. Partial equivalence appears when meanings overlap but differ in usage or connotation, as in *valley* – *vodiy*. Non-equivalence occurs when a term has no direct counterpart, requiring descriptive or functional translation. Structural differences between English and Uzbek also influence translation, as English tends to use analytical constructions while Uzbek uses both synthetic and analytical forms. Linguocultural factors play a key role, since each language

reflects its own geographical and cultural environment. In addition, the study reveals that the process of translating landscape terminology often depends on context and communicative purpose. Some lexical units may change their semantic scope according to scientific, literary, or everyday usage, which influences the selection of translation strategies. For example, certain terms used in geographical discourse preserve strict terminological meanings, whereas in literary texts they may acquire metaphorical or symbolic functions. This demonstrates that equivalence should not be understood as a purely lexical phenomenon, but rather as a multidimensional relation involving semantic, stylistic, and cultural compatibility. The findings also indicate that accurate translation of landscape terminology contributes to effective intercultural communication by preserving environmental knowledge and national perceptions embedded in language.

Conclusion. The study demonstrates that equivalence in translating landscape terminology is a complex phenomenon influenced by linguistic, cultural, and geographical factors. While full equivalence exists in universal concepts, partial and non-equivalence are more common. Effective translation requires not only linguistic knowledge but also cultural awareness and flexible strategies. The research also indicates that achieving adequate equivalence in landscape terminology depends on the translator's ability to interpret lexical units within their broader cultural and ecological context. In many cases, literal translation cannot fully convey the conceptual meaning embedded in a term, which makes adaptive and descriptive strategies more effective. Moreover, differences in environmental conditions and traditional lifestyles influence the formation of landscape vocabulary in both languages, leading to variations in semantic structure and usage. Consequently, the translation of landscape terminology should be approached as an intercultural process that requires both terminological competence and sensitivity to national linguistic perspectives.

REFERENCES:

1. Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors We Live By*. Chicago, 1980.
2. Ullmann, S. *Semantics*. Oxford, 1962.
3. Newmark, P. *A Textbook of Translation*. London, 1988.
4. Crystal, D. *Dictionary of Linguistics*. Oxford, 2008.
5. Rahmatullayev, Sh. *O'zbek tilining izohli lug'ati*. Toshkent, 2006.

UO'K 808.3

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA OLMOSHLAR TIZIMINING QIYOSIY TAHLILI

O.H. Ilmiyaminova, talaba, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida olmoshlar tizimi qiyosiy-tahliliy yondashuv asosida o'rganiladi. Tadqiqotning maqsadi ikki tildagi shaxs, ko'rsatish, so'roq, egalik va nisbiy olmoshlarning grammatik hamda funksional xususiyatlarini aniqlash va ularning o'xshash hamda farqli jihatlarini yoritishdan iborat. Ingliz tilida olmoshlar grammatik jins, son va kelishik bilan bog'liq holda qo'llansa, o'zbek tilida ular asosan qo'shimchalar va kontekst orqali ifodalanadi. Shuningdek, ingliz tilida pronominal tizim analitik, o'zbek tilida esa sintetik xususiyatga ega ekani ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: olmoshlar tizimi, qiyosiy grammatika, ingliz tili, o'zbek tili, tipologiya.

Аннотация. В данной статье рассматривается система местоимений в английском и узбекском языках на основе сравнительно-аналитического подхода. Цель исследования заключается в выявлении грамматических и функциональных особенностей личных, указательных, вопросительных, притяжательных и относительных местоимений в обоих языках, а также в определении их сходств и различий. В английском языке местоимения тесно связаны с грамматическими категориями рода, числа и падежа, тогда как в узбекском языке они выражаются в основном с помощью аффиксов и контекста. Также отмечается, что система местоимений в английском языке носит аналитический характер, а в узбекском — синтетический.

Ключевые слова: система местоимений, сравнительная грамматика, английский язык, узбекский язык, типология.

Abstract. This article examines the system of pronouns in English and Uzbek languages based on a comparative-analytical approach. The aim of the study is to identify the grammatical and functional features of personal, demonstrative, interrogative, possessive, and relative pronouns in both languages, as well as to highlight their similarities and differences. In English, pronouns are closely related to grammatical gender, number, and case, whereas in Uzbek they are mainly

expressed through affixes and context. It is also shown that the pronominal system in English is analytical, while Uzbek has a more synthetic nature.

Key words: pronoun system, comparative grammar, English, Uzbek, typology.

Tilshunoslikda grammatik kategoriyalarni qiyosiy o'rganish ikki yoki undan ortiq tillarning strukturaviy va funksional xususiyatlarini chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Ingliz va o'zbek tillari turli til oilalariga mansub bo'lib, ularning grammatik tizimlari sezilarli darajada farq qiladi. Ushbu farqlar, ayniqsa, olmoshlar tizimida yaqqol namoyon bo'ladi.

Olmoshlar nutqning muhim leksik-grammatik birligi bo'lib, ular ot o'rnida qo'llanib, gapdagi takrorni kamaytirish va fikrni ixcham ifodalashga xizmat qiladi. Ingliz tilida olmoshlar grammatik jins, son va kelishik kategoriyalari bilan chambarchas bog'liq bo'lsa, o'zbek tilida bu tizim asosan qo'shimchalar va kontekst orqali ifodalanadi. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi olmoshlar tizimi qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi, ularning o'xshash va farqli tomonlari aniqlanadi hamda til tipologiyasi nuqtayi nazaridan ilmiy xulosalar beriladi. Tadqiqot natijalari tarjima jarayoni va til o'qitish metodikasini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ingliz va o'zbek tillarida olmoshlar tizimi tipologik jihatdan sezilarli farqlarga ega bo'lib, bu farqlar ularning grammatik tuzilishi va ifoda vositalari bilan bog'liqdir. Ingliz tili analitik til sifatida grammatik ma'nolarni asosan yordamchi so'zlar va shakliy o'zgarishlar orqali ifodalaydi, o'zbek tili esa sintetik til bo'lib, ma'no ko'proq qo'shimchalar yordamida beriladi. Shu sababli olmoshlar tizimi ham har ikki tilda turlicha strukturaviy xususiyatga ega.

Ingliz tilida shaxs olmoshlari (I, you, he, she, it, we, they) gapdagi vazifasiga qarab turli shakllarda qo'llaniladi. Masalan, ega shakli va to'ldiruvchi shakli farqlanadi: I – me, he – him, she – her. Bu holat ingliz tilida kelishik kategoriyasining qisman saqlanganligini ko'rsatadi. O'zbek tilida esa shaxs olmoshlari (men, sen, u, biz, siz, ular) kelishik ma'nosini alohida shakl o'zgarishi orqali emas, balki qo'shimchalar yordamida ifodalaydi: meni, senga, undan. Bu esa o'zbek tilining agglutinatib tabiatini yaqqol namoyon etadi.

Egalik olmoshlari tizimida ham muhim farqlar kuzatiladi. Ingliz tilida egalik olmoshlari atributiv shakl (my, your, his, her, our, their) va mustaqil shakl (mine, yours, his, hers, ours, theirs) ko'rinishida mavjud bo'lib, ular grammatik jihatdan aniq ajratilgan. O'zbek tilida esa egalik ma'nosi asosan morfologik vositalar orqali ifodalanadi: kitobim, uying, uyimiz. Mustaqil egalik olmoshlari tizimi mavjud emas.

Ko'rsatish olmoshlari ham ikki tilda turlicha tizimga ega. Ingliz tilida this, that, these, those olmoshlari masofa va son kategoriyalarini aniq ifodalaydi. O'zbek tilida esa bu, shu, o'sha, ana shu kabi olmoshlar ishlatiladi va ularning ma'nosi ko'proq nutq vaziyati hamda kontekstga bog'liq bo'ladi.

So'roq va nisbiy olmoshlar tizimi ingliz tilida ancha rivojlangan bo'lib, who, whom, whose, which, that kabi birliklar murakkab gap tuzilishida muhim rol o'ynaydi. O'zbek tilida esa kim, nima, qaysi kabi olmoshlar ishlatiladi va nisbiy munosabatlar ko'pincha ergash gaplar yoki bog'lovchilar orqali ifodalanadi. Shu bilan birga, ingliz tilida olmoshlarning grammatik jins (gender) kategoriyasi mavjud bo'lib, he va she farqlanadi, o'zbek tilida esa bunday kategoriya yo'q va u olmoshi har ikki jins uchun bir xil qo'llaniladi.

Shuningdek, olmoshlar deiktik funksiyaga ega bo'lib, nutq vaziyatiga bog'liq holda ma'no ifodalaydi. Ingliz va o'zbek tillarida bu funktsiya mavjud bo'lsa-da, o'zbek tilida u ko'proq kontekstga tayanadi. Referensial bog'lanish ham muhim o'rin tutadi, ya'ni olmoshlar matndagi oldingi yoki keyingi birliklarga ishora qiladi va takrorlanishni oldini oladi.

Ingliz va o'zbek tillarida olmoshlar tizimini qiyosiy tahlil qilish natijasida ikki til o'rtasida sezilarli tipologik farqlar mavjudligi aniqlandi. Ingliz tili analitik til sifatida olmoshlarning grammatik shakllanishida fleksiv o'zgarishlar va yordamchi so'zlarga tayanadi, o'zbek tili esa sintetik til bo'lib, grammatik ma'nolarni asosan affiksalar orqali ifodalaydi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, ingliz tilida olmoshlar tizimi grammatik jins, kelishik va son kategoriyalari bilan aniq bog'langan bo'lsa, o'zbek tilida bu kategoriyalar kontekst va qo'shimchalar orqali ifodalanadi. Shuningdek, ingliz tilida olmoshlarning shakliy va funksional farqlanishi ancha rivojlangan, o'zbek tilida esa ularning qo'llanishi nisbatan soddaga va kontekstga bog'liqdir.

Umuman olganda, olmoshlar tizimidagi ushbu farqlar ikki tilning strukturaviy xususiyatlarini yaqqol namoyon etadi. Mazkur qiyosiy tahlil natijalari tarjima jarayoni, til o'qitish metodikasi hamda lingvistik tadqiqotlarda muhim amaliy va nazariy ahamiyatga ega. Xulosa qilib aytganda, mazkur

maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi olmoshlar tizimi qiyosiy-tahliliy asosda chuqur o'rganilib, ularning grammatik va funksional xususiyatlari o'rtasidagi o'xshash hamda farqli jihatlar aniq yoritib berildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ingliz tilida olmoshlar ko'proq analitik tizimga xos bo'lib, grammatik jins, son va kelishik orqali ifodalanadi, o'zbek tilida esa sintetik xususiyat ustun bo'lib, qo'shimchalar va kontekst muhim rol o'ynaydi. Ushbu farqlar ikki til o'rtasida tarjima qilish va til o'qitish jarayonida muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltirishi mumkin. Shunga qaramay, aniqlangan tipologik xususiyatlar mazkur muammolarni samarali hal etish, shuningdek, chet tillarini o'rgatish metodikasini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Crystal, D. (2003). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge University Press.
2. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Longman.
3. Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge University Press.
4. Rahmatullayev, Sh. (2006). *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. Toshkent: O'zbekiston.
5. Nurmonov, A. (1995). *O'zbek tilining nazariy grammatikasi*. Toshkent: Fan.
6. Ilyish, B. (1971). *The Structure of Modern English*. Leningrad University Press.
7. Jo'rayev, N. (2010). *Umumiy tilshunoslik asoslari*. Toshkent: Fan va texnologiya.
8. Swan, M. (2005). *Practical English Usage*. Oxford University Press.
9. Abdurahmonov G'. *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. – Toshkent: O'qituvchi, 2001.
10. Nurmonov A., Mahmudov N. *O'zbek tilining nazariy grammatikasi*. – Toshkent: Fan, 2010.
11. Mahmudov N. *Til va nutq*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2003.
12. Rasulov R. *Umumiy tilshunoslik*. – Toshkent: Fan, 2007.
13. Yo'ldoshev B. *Hozirgi o'zbek tilida olmoshlar tizimi*. – Toshkent: Fan, 2012.
14. Shukurov Sh. *O'zbek tili grammatikasi*. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.

UO'K: 81'373.2:82-1

SHE'RIYATDA ISMLARGA YUKLANGAN MA'NO XUSUSIDA B.X.Iminjanov, tayanch doktorant, Andijon davlat universiteti, Andijon

Annotatsiya. Mazkur maqolada she'riyatda ismlarning semantik va pragmatik yuklanishi, ya'ni shaxs nomlari va atoqli otlarning badiiy matnda qo'shimcha ma'no qatlamlarini hosil qilishi masalasi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda ismlarning faqat nominativ birlik sifatidagi vazifasi emas, balki ularning ramziy, madaniy, tarixiy va emotsional ma'nolarni ifodalashdagi roli yoritiladi. Shuningdek, she'riy matnda ismlar orqali muallifning kommunikativ niyati, estetik pozitsiyasi va milliy-madaniy dunyoqarashi qanday aks etishi ko'rib chiqiladi. Natijada, ismlar she'riyatda oddiy nominatsiya vositasi emas, balki ko'p qatlamli badiiy-ma'no yukiga ega lingvopoetik birlik sifatida namoyon bo'lishi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar. She'r, Layli, semantik ma'no, Dante, Petrarka, ayol, ismlar, Ruvaydo, Soledad.

Аннотация. В данной статье научно анализируется семантическая и прагматическая нагрузка имён в поэзии, то есть рассматривается способность личных имён и собственных существительных в художественном тексте формировать дополнительные смысловые слои. В исследовании освещается не только функция имён как номинативных единиц, но и их роль в выражении символических, культурных, исторических и эмоциональных значений. Также рассматривается, как через имена в поэтическом тексте отражаются коммуникативное намерение автора, его эстетическая позиция и национально-культурное мировоззрение. В результате обосновывается, что имена в поэзии являются не просто средством номинации, а многоуровневыми лингвопоэтическими единицами, обладающими сложной художественно-смысловой нагрузкой.

Ключевые слова. стихотворение, Лейли, семантическое значение, Данте, Петрарка, женщина, имена, Рувайдо, Соледад.

Abstract. This article provides a scholarly analysis of the semantic and pragmatic load of names in poetry, focusing on how personal names and proper nouns in literary texts generate additional layers of meaning. The study highlights not only the function of names as nominative units, but also their role in expressing symbolic, cultural, historical, and emotional meanings. It also examines how poetic texts reflect the author's communicative intention, aesthetic position, and national-cultural worldview with names. As a result, it is argued that names in poetry are not merely tools of nomination, but multi-layered linguopoetic units with complex artistic and semantic significance.

Keywords: poem, Layli, semantic meaning, Dante, Petrarch, woman, names, Ruvaydo, Soledad.

Kirish. Adabiyot olamini sara gullar jamlangan bog' deya tasavvur etsak, ushbu chamanzorning eng ajib chechaklaridan biri, albatta, she'riyat ekani shubhasiz. U insonga estetik zavq berish, adabiy san'atlardan bahramand etish bilan bir qatorda oddiy kitobxon tasavvur etmagan, hayoliga ham keltirmagan narsalar haqida uni boxabar etadi. She'ning paydo bo'lishi oddiy va oson hodisa emas, ijodkor avvalo, lirik qahramon sifatida she'rda bayon etilgan tuyg'ularni his qilishi, voqealarni boshdan o'tkazishi kerak. To'g'ri, hozirgi zamonaviy she'riyat maydonida she'r deyishga ham arzimaydigan, lirik asar uchun talab etiladigan qonuniyatlarga mutlaqo amal qilmaydigan "matnlar" ham uchrab turadi. Ammo ularga tayangan holda xulosa chiqarish yaramaydi.

She'r ba'zan ijodkor ayta olmagan, bayon etishga iymangan yoxud "xoslar" tushunib olishi uchun maxsus kodlangan ifodalarni o'zida mujassamlashtiradi. Ko'p hollarda tashqi tarafdin sevikli ayolni kuylayotgandek ko'ringan she'rlar aslida mutlaqo boshqa narsalarni nazarda tutayotgan bo'lishi mumkin. Bu borada misralar qatida joy egallab turuvchi shaxs ismlarini ko'rib o'tish kifoya. [8]

Ma'lumki, bunday paytlarda talmeh badiiy san'ati ijodkorlar tomonidan keng qo'llaniladi. Ammo shoir shaxs ismlarini qo'llash orqali misralar qatiga boshqa ma'nolarni ham yuklashi mumkinmi? Aytaylik, Navoiyning Laylisi, Dantening Beatrichesi, Lorkaning Yermasi, Petrarkaning Laurasi, Abduvali Qutbiddinning Osimasi oddiygina ayollar edimi?

Adabiyotlar tahlili. O'zbek antroponimlarining lisoniy tadqiqiga oid yirik ishlar E.Begmatov, G'.Sattorov, S.Rahimovlar [1] tomonidan amalga oshirilgan. O'zbek tilshunosligida atoqli otlar tizimini tadqiq qilish bo'yicha muayyan ishlar amalga oshirilgan. Ayniqsa, o'zbek antroponimlarining materiallarini to'plash, ismlarning lug'aviy-ma'noviy xususiyatlarini, lisoniy tuzilishi, etnografik-motivativ ma'nolarini tadqiq qilish, o'zbek mintaqaviy antroponimiyasining o'ziga xos tomonlarini kuzatish ishiga, ismlarning imloviy, izohli lug'atlarini tuzish sohasiga E.Begmatov, N.Husanov, G'.Sattorov, S.Rahimov, I.Xudoynazarov, R.Xudoyberganov [2] va boshqalar munosib hissa qo'shganlar. O'zbek ismlarining imloviy va izohli lug'atlari tuzilgan. [3] Shunga qaramasdan, o'zbek antroponimlarining paydo bo'lishi, rivoji, ismlarning nominatsion xususiyatlari, ism berishning motivativ asoslari, bunda lingvistik va nolingvistik tamoyillarning tutgan o'rni, antroponimiyani sotsiolingvistik nuqtai nazardan ilmiy tadqiq qilish kabi muammolar o'z tadqiqotchilarini kutmoqda. Ismlar tizimini sotsiolingvistik aspektida o'rganmasdan turib antroponimlarning paydo bo'lishi, antroponimlar tizimining rivojlanishi, boyishi va o'zgarishi kabi xususiyatlarini ilmiy asoslash mumkin bo'lmaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqolada she'riyatda ismlarga yuklangan ma'noni o'rganishda kompleks yondashuv asos qilib olindi. Tadqiqot jarayonida bir nechta o'zaro bog'liq metodlardan foydalanildi.

Avvalo, semantik tahlil metodi qo'llanilib, she'riy matnlarda uchraydigan shaxs ismlari va atoqli otlarning lug'aviy hamda ko'chma ma'nolari aniqlandi. Ismlarning asosiy nominativ vazifasi bilan birga, ular orqali hosil bo'ladigan qo'shimcha ma'no qatlamlari, ramziy va obrazli mazmunlar ochib berildi. Shuningdek, pragmatik tahlil asosida ismlarning nutq jarayonidagi funksional xususiyatlari o'rganildi. Xususan, muallifning kommunikativ niyati, muayyan ismni tanlashdagi maqsadi hamda o'quvchi tomonidan bu nomlarning qanday talqin qilinishi masalalari tahlil qilindi. Bu orqali ismlarning yashirin ma'no (implikatura) hosil qilishdagi roli yoritildi.

Tadqiqotda lingvokulturologik yondashuv ham muhim o'rin egalladi. Ushbu metod yordamida ismlarning milliy-madaniy, tarixiy va diniy konnotatsiyalari aniqlanib, ularning muayyan madaniy muhit bilan uzviy bog'liqligi asoslab berildi. Ismlar til birliklari sifatida emas, balki madaniy kod sifatida talqin qilindi.

Bundan tashqari, lingvopoetik tahlil orqali ismlarning badiiy matndagi estetik vazifasi o'rganildi. Ularning obraz yaratishdagi roli, poetik funksiyasi, matnning umumiy ohangi va ekspressivligiga ta'siri tahlil etildi. Shu bilan birga, intertekstual tahlil metodi yordamida ayrim ismlarning boshqa adabiy manbalar bilan bog'liqligi, ya'ni alluziv xususiyatlari aniqlanib, ularning she'riy matndagi ma'no doirasi kengaytirilgani ko'rsatildi. Mazkur metodlar uyg'unligi she'riy matnda ismlarning ko'p qatlamli semantik va pragmatik xususiyatlarini har tomonlama ochib berishga xizmat qildi.

Tahlil va natijalar. She'riyatda ayol yoki qiz ismlaridan foydalanish poetik vosita bo'lib, u lirik subyektning ichki holatini individuallashtirish, abstrakt tushunchalarni ramziy obrazga aylantirish va matnning emotsional ta'sirini kuchaytirish vazifalarini ham bajaradi.

Alisher Navoiyning “Layli va Majnun” dostoni markazida Majnun ko‘rinsa-da, asarning ichki markazi aynan Laylidir. Navoiy uchun Layli ayol obrazi emas, balki ishq orqali Haqqa eltuvchi ilohiy timsoldir. Majnun esa shu yo‘lda o‘zligini qurbon qilgan inson. Quyidagi misraga e‘tibor bering:

*Layli jamolidin tushdi o‘t jonimg‘a,
Majnun kibi o‘t tushdi har zamonimg‘a.*

Bu o‘rinda Layli – Haq, Majnun – solik, ishq esa Haqqa erishish vasilasi hamda poklanish jarayonidir. Aslida Layli ismining she‘riy semantikasi alohida bir kitob qilishga arziydi, ammo biz shu bilan cheklanamiz.

Italyan shoiri Dante Aligieryer ijodining eng yuksak cho‘qqisi deya “Ilohiy komediya” asari tan olinadi. Jahannam, A‘rof, Jannat ichra shoirning hayoliy sayohati aks ettirilgan ushbu asarda Dantega avval boshda Vergiliy yo‘lboshchi bo‘ladi. Keyinchalik, Vergiliy bu vazifani Beatrichega topshiradi. Ma‘lumki, Beatriche shoirning yoshlikdagi muhabbati, ya‘ni u ham real tarixiy shaxs hisoblanadi. Dante uni “Komediya” satrlari orasiga nega joylagan?

*Men Beatricheman, seni yo‘lga solgan,
qaytishni sog‘ingan maskanimdan keldim.
Meni so‘zlatgan – ishqning o‘zidir.*

Asar uch qismdan iborat ekanini aytib o‘tdik. Beatriche esa asarning aynan Jannat qismida ko‘proq tilga olinadi. Chunki Dantening nazarida Beatriche jannatda. Yuqoridagi satrlarda esa u jannatdan oddiy inson oldiga tushib kelganini anglab olishimiz mumkin. Shundan biz Beatricheni rahmat va najot semantikasi deya xulosa qilishimiz mumkin. Dante bu ismni faqat “Komediya”da tilga olmagan. Uning “Yangi hayot” (La Vita Nuova) asarida shunday satrlar mavjud:

*Beatriche degan ism tilimga kelar chog‘,
qalbimda ishq titrar, jonim larzaga kelur.*

Keyingi o‘rinlarda shoir mazkur ism o‘rnida “La donna mia” iborasini ishlatadi. Bu iborani o‘zbek tiliga “mening mahbubam” deya tarjima qilishimiz mumkin. Ko‘rinib turibdiki, Beatriche Dante uchun sevgi-ma‘rifat-najot zanjirining eng asosiy bo‘g‘ini hisoblanadi.

Petrarkaning mashhur “Kanzenyere” (Canzoniere) asari jami 366 ta lirik she‘rdan iborat bo‘lib, asar markazida Laura obrazi turadi. Asarda sevgi-hijron-ma‘naviy izzitirob zanjiri tasvirlangan. Laura – shaxsiy ism, lekin Petrarka ijodida faqat tashqi go‘zallik emas, balki ruhiy va ma‘naviy mukammallik timsoli hamdir:

*Laura, mening go‘zalim, sen yolg‘iz hukmdorsan
qalbimda, u yerda ishq hech qachon uxlashni bilmaydi...*

Lorkaning ijodiga ham bir nazar solamiz. Uning yozganlarida ko‘p hollarda Soledad obrazi uchraydi. Ammo shoir shu bilan kifoyalanmagan. “Lo‘lilar romanserosi”da Rosita; dramalarida Bernardo Alba, Yerma; she‘rlarida Mariya, Karmela kabi obrazlar ham mavjud. Lorka ham ushbu ismlar orqali yana nimalarnidir ifodalashni istagan. Masalan, Yerma ismi ispan tilidan tarjima qilinganda “quruq” degan ma‘noni anglatib, yetishmovchilik, ruhiy va jismoniy bo‘shliq ramzini ifodalaydi. Lorkaning aynan shu nomdagi tragediyasi mavjud.

Soledad ismining ma‘nosi esa “yolg‘izlik” demakdir. Lorkaning boshqalardan farqli tarafi ham balki shunda, ya‘ni u ismlarni shunday tanlaganki, uning ma‘nosi o‘zi ifodalamoqchi bo‘lgan ramziylikka ham mos tushgan:

*Soledad tun bo‘yi kuylaydi
Uning ovozi shamol va daryoni yengadi.*

Ko‘rib turganimizdek, “Lo‘lilar romanserosi”dan olingan ushbu parchada Soledad yolg‘iz va ruhiy izzitiroblar iskanjasida qolgan qiz. Uning kuyi ham darddan iborat aslida:

*Soledad soyalar orasida yurar,
Uning qadami yerning sukutin sindirar.*

Uning qanchalar izzitirobga bo‘g‘ilganini “soyalar” orasida yurganidan ham, qadamining kuchidan ham bilib olsa bo‘ladi. Bu kabi misollarni yana ko‘plab keltirish mumkin. Pol Elyuarning she‘rlaridagi Gala, Pablo Nerudada Matilda, Edgar Allan Po ijodida Annabel...

Zamonaviy she‘riyatda ham bu hodisaga tez-tez duch kelamiz. Misol tariqasida turk she‘riyatini olaylik. Abdurrahim Karako‘chning *Mehribon*, Nurulloh Genchning *Ruvaydo* obrazlari ma‘lum va mashhur. Ammo masalaning yana bir tarafi ham borki, ular ushbu ismlarni she‘riyatda qo‘llashdan boshqa bir maqsadni ko‘zlamagan. Ular to‘g‘ridan-to‘g‘ri Mehribon, Ruvaydo ismli qizlarga murojaat qiladi. Mehribon ismi biroz o‘zgartirilgan, aslida qizning ismi Shehribon bo‘lib, u Abdurrahim Karako‘chning yoshlikdagi muhabbati edi. Ijodkorning o‘z iqroriga ko‘ra, “boshqalar tarafidan qizning nomiga nomaqbul so‘zlar aytilishidan qo‘rqqani uchun” uning ismini o‘zgartirgan:

Sarg'ish sochlaringga telba ko'nglimni,
 Bog'lamishlar, yechilmaydi *Mehribon*.
 Ayрилиqdan og'ir dema o'limni
 Ko'rmaguncha sezilmaydi *Mehribon!* [5]

Abdurrahim Karako'ch bu qizga atab ikki she'r yozgan bo'lsa, Nurulloh Gench Ruvaydoga atab uch she'r yozgan. Turk adabiyotshunoslari bu she'rlarni "uchlik" deb ham ataydi. Obrazga aylangan Ruvaydo vafot etgan, shoir avval unga atab marsiya yozgan. Keyinchalik yana ikki she'ni unga ilova qilgan. Lekin keyingi ikkisini marsiya deb bo'lmaydi.

Ismingni aytishni istamayman
 Har hijosi omonsiz cho'g' bo'lar tilimda.
 Har bir harfi uchun chaqmoqlar-la kurashdim.
 Zindonlarga qorishdim. O'lim bilan tanishdim.
 Ismingni aytishni istamayman

Ruvaydo degan paytimda
 Bilki, sen uchun oqib kelar bu so'zlar
 Hayqirig'imning qon tomirlaridan. [6]

Shubhasizki, o'zbek she'riyati ham bunday holatlardan mustasno emas. Busiz she'riy dunyoni tasavvur etib ham bo'lmaydi aslida. Shoir beixtiyor qarshisida yori turgandek she'r yozar ekan, unga murojaat qilmasligi, dard-u iztiroblarini to'kib solmasligi qiyin. Zamonaviy she'riyatda ko'plab ismlarga duch kelamiz: Omongul (Mirzo Kenjabek), Zebi, Ozoda (Muhammad Yusuf), Osiyo (Humoyun Fattoh), Saida (Abduhayot Abduqodirov). Ushbu sanab o'tilgan ijodkorlar aytilgan ismlarni misralar qatiga joylashni odatga aylantirmagan, turkum she'rlar yozmagan. Ayni shu holat so'zimizning eng avvalida eslangan jahon adabiyoti namoyondalaridan ularni farqlab turadi. Lekin bir ijodkor borki, uni eslab o'tmaslik jinoyat bo'ladi. Bu – Abduvali Qutbiddin!

Ushbu shoirning o'ndan ortiq she'rlarida Osima obraziga duch kelamiz. Bu she'rlarni turkum she'rlar deb atasak to'g'riroq bo'lar. Aslida ijodkor Osima deganda kimni nazarda tutgan edi? Dadaxon Muhammadiyev "Abduvali Qutbiddinning individual hodisasi – Osima kim?" nomli maqolasida shunday xulosa beradi: "Osima – xayolning bir chetida uzoq yillar miltillab turgan tuyg'ularning surati. Yoki o'sha tuyg'ular siyratning suratlanishi". [4]

Lekin bizning maqsad Osima deganda kimni yoki nimani nazarda tutgan degan savolga javob topish ekan, avvalo, quyidagi misralarga e'tibor qarataylik:

Osima!
 Bizga yot tevarak – chovut,
 Atrof qisirlaydi.
 Qisadi – panja,
 Yupunsan, kiygali sovuting yo'qmi,
 Jirkanchdir iskanja. [7]

Bu o'rinda Osimaga murojaat, u bilan o'zini bir butun deb hisoblash, uning holini bayon etish mavjud. Bizningcha, Osima ijodkorning "ichki meni" edi. Ijtimoiy jamiyatning oddiygina a'zosi bo'lgan Abduvali Qutbiddinning ichida yana bir (shoir bo'lgan) Abduvali yashardi. U bilan doim birga bo'lgan ijodkor atrofidagi maishiy insonlardan, rangsiz muhitdan shikoyat qiladi. Qaysidir ma'noda iskanjani nafs deya tushunmoq ham mumkindir, chunki u juda ham jirkanch, undan himoyalaniish zarur, ammo sovut yo'q. Kimdir Osimani ijodkorning ko'ngliga murojaati edi deya talqin etishi ham mumkin. U holda quyidagi misra buni inkor qiladi:

Osima,
 Na qilay ko'nglim ushmundoq,
 Bir cheti osmon-u, bir cheti tuproq. [7]

Xulosa. Ijodkorlar o'zlari istagan ismni o'z she'rlariga obraz sifatida olib kirishga haqli. Hamda ularga o'zlari istagan ma'noni yuklashga ham. She'r ihlosmandlari esa bu ismlarning barchasini ham yor obrazi sifatida qabul qilmasligi kerak. Ba'zi obrazlar ramzga aylanib boshqa ijodkorlarning she'rlariga ham ko'chib o'tishi mumkin. Xuddi Layli obrazi kabi kun kelib boshqa obrazlar ham adabiyotshunoslikda o'zining muqim ma'nosiga ega bo'lar. Ammo hozircha Yerma, Ruvaydo, Osima, Omongul kabi ismlar bunday kamolotga erishganlaricha yo'q.

Hozirgi zamonaviy nazm dunyosida bunday she'rlar ko'payib borar ekan, talmeh san'atining ham yuklamasi ortib boradi. Bilamizki, talmeh san'ati deganda faqatgina ismlar tushunilmaydi. Ba'zan joy nomlari, ba'zida esa tarixda sodir bo'lgan ayrim hodisalar ham talmeh bo'lishi mumkin.

Balki vaqtlar o'tib faqatgina ayollar ismi qo'llanilgan satrlar uchun telmehga yondosh biron badiiy san'at vujudga kelar. Bu taxmin haqiqatdan u qadar ham yiroq emas.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Сатторов Ф. Ўзбек исмларининг туркий қатлами: Филол. фанлари номзоди ... дисс. автореф. – Тошкент, 1990.
2. Раҳимов С. Хоразм минтақавий антропонимияси: Филол. фанлари номзоди ... дисс. автореф. – Тошкент, 1998.
3. Begmatov E. A. O'zbek ismlari ma'nosi. – Toshkent: O'zME, 1998.
4. Dadaxon Muhammadiyev "Abduvali Qutbiddinning individual hodisasi – Osima kim?" Manzil: <https://oyina.uz/uz/article/3890>
5. Abdurrahim Karakoç. Beşinci Mevsim. – İstanbul: 1987
6. Nurullah Genç. Rûveyda. – İstanbul: Timaş yayınları.
7. Abduvali Qutbiddin. Bor allegoriyasi. – Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti, 2011.
8. Quronov Dilmurod. Adabiyoti nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2018.

UO'K 81'373.6:58:591.5:398.9

FLORA VA FAUNA KONSEPTIGA OID TEZ AYTISHLARNING SEMANTIK MAYDONI

E.D.Isaqova, tadqiqotchi, Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, Denov

Annotatsiya. Mazkur maqolada flora va fauna konseptiga oid tez aytishlarning semantik maydoni lingvistik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda tez aytishlarning fonostilistik xususiyatlari, tovush takrorlari, alliteratsiya va assonans hodisalari hamda ularning semantik mazmun bilan o'zaro bog'liqligi yoritiladi. Shuningdek, flora va fauna konseptlari asosida shakllangan tez aytishlarning madaniy va kognitiv jihatlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari ushbu birliklarning til o'rganish jarayonidagi pedagogik ahamiyatini ham asoslab beradi.

Kalit so'zlar: Tez aytishlar, flora konsepti, fauna konsepti, semantik maydon, fonostilistika, alliteratsiya, assonans, kognitiv yondashuv

Аннотация. В данной статье проводится лингвистический анализ семантического поля скороговорок, основанных на концептах флоры и фауны. Рассматриваются фоностилистические особенности скороговорок, такие как повтор звуков, аллитерация и ассонанс, а также их связь с семантическим содержанием. Особое внимание уделяется культурным и когнитивным аспектам данных языковых единиц. Результаты исследования подтверждают педагогическую значимость скороговорок в процессе изучения языка.

Ключевые слова: скороговорки, концепт флоры, концепт фауны, семантическое поле, фоностилистика, аллитерация, ассонанс, когнитивный подход

Abstract. This article provides a linguistic analysis of the semantic field of tongue twisters based on flora and fauna concepts. The study examines phonostylistic features such as sound repetition, alliteration, and assonance, and their interaction with semantic meaning. It also explores the cultural and cognitive aspects of fauna- and flora-based tongue twisters. The findings highlight the pedagogical value of these linguistic units in language learning and pronunciation development.

Keywords: tongue twisters, flora concept, fauna concept, semantic field, phonostylistics, alliteration, assonance, cognitive approach

Kirish. Til – inson tafakkurining muhim ifodasi bo'lib, unda milliy madaniyat, an'ana va dunyoqarash o'z aksini topadi. Og'zaki xalq ijodining muhim namunalaridan biri hisoblangan tez aytishlar esa tilning fonetik, semantik va stilistik imkoniyatlarini yorqin namoyon etadi. Tez aytishlar nutq apparatini rivojlantirish, talaffuzni takomillashtirish hamda tilning fonostilistik xususiyatlarini o'rganishda muhim vosita hisoblanadi.

Flora va fauna konseptlari tilshunoslikda tabiat bilan bog'liq tushunchalar tizimini ifodalaydi. Ushbu konseptlar tez aytishlarda keng qo'llanilib, ular orqali insonning tabiatga munosabati, madaniy qarashlari va estetik tasavvurlari aks ettiriladi. Mazkur maqolada flora va fauna konseptiga oid tez aytishlarning semantik maydoni tahlil qilinadi hamda ularning lingvistik va madaniy xususiyatlari yoritiladi. Flora va fauna konseptiga oid tez aytishlar nafaqat fonetik murakkablik, balki o'ziga xos struktur-semantik tizimga ham ega. Ushbu tez aytishlar tarkibida qatnashuvchi leksik birliklar o'zaro semantik aloqadorlik asosida birlashib, yagona mazmuniy maydonni hosil qiladi. Bunda asosiy rol ni predmet nomlari — ya'ni o'simlik va hayvon nomlari bajaradi. Ular tez aytishlarning semantik markazi sifatida xizmat qilib, qolgan birliklar aynan shu markaz atrofida tashkil topadi.

Struktur jihatdan tez aytishlar ko'pincha sodda gaplar yoki qisqa sintaktik konstruksiyalardan iborat bo'ladi. Biroq ularning ichki tuzilmasida fonetik va semantik uyg'unlik muhim ahamiyatga ega. Masalan, "Qarg'a qarg'ani qarg'adi" tez aytishida bir xil ildizga ega bo'lgan so'zlar takrori orqali nafaqat fonetik effekt, balki semantik zichlik ham yuzaga keladi. Bu yerda harakat (qarg'adi) va subyekt (qarg'a) o'rtasidagi bog'liqlik kuchli tarzda ifodalanadi.

Flora asosidagi tez aytishlarda esa ko'proq tasviriylilik va estetiklik ustun bo'ladi. Masalan, gul, daraxt yoki o't nomlari orqali tabiiy go'zallik, sokinlik va barqarorlik ifodalanadi. Bu esa tez aytishlarning semantik maydonini boyitib, ularga badiiy rang-baranglik bag'ishlaydi.

Shuningdek, tez aytishlarning semantik tuzilmasida metaforik va ramziy ma'nolar ham muhim o'rin egallaydi. Ba'zi hollarda hayvon yoki o'simlik nomlari to'g'ridan-to'g'ri emas, balki ko'chma ma'noda qo'llanadi. Bu esa tez aytishlarning kognitiv ahamiyatini oshirib, ularni nafaqat fonetik mashq, balki tafakkur rivojlantiruvchi vosita sifatida ham talqin etishga imkon beradi.

Natijada, flora va fauna konseptiga asoslangan tez aytishlar o'zining struktur-semantik yaxlitligi bilan ajralib turadi. Ular fonetik shakl va semantik mazmunning uyg'unligi asosida shakllanib, tilning ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi hamda nutq madaniyatini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Asosiy qism

1. Tez aytishlarning lingvistik mohiyati

Tez aytishlar – bu talaffuzi murakkab bo'lgan fonetik birliklar majmui bo'lib, ular asosan tovushlar takrori, alliteratsiya va assonans asosida quriladi. Ularning asosiy vazifasi nutq apparatini mashq qildirish, fonetik aniqlikni oshirish va nutq tezligini rivojlantirishdan iborat.

Tez aytishlarning o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat:

tovushlarning takrorlanishi

ritmik va ohangdorlik

qisqa va lo'nda tuzilma

semantik obrazlilik

2. Flora konsepti va uning semantik xususiyatlari

Flora konsepti o'simlik dunyosiga oid tushunchalarni o'z ichiga oladi. Tez aytishlarda daraxt, gul, o't, meva kabi birliklar ko'pincha fonetik takrorlar asosida beriladi.

Masalan:

"Gul guldonda gulladi"

"Tol tagida to'ti turibdi"

Bu misollarda o'simlik nomlari semantik maydonning asosiy elementlari sifatida ishtirok etadi. Ular nafaqat fonetik vazifa bajaradi, balki tabiat obrazini ham yaratadi.

Flora konseptining asosiy semantik xususiyatlari:

tabiiylik va go'zallikni ifodalash

barqarorlik va hayotiylik ramzi

estetik obraz yaratish

3. Fauna konsepti va uning semantik maydoni

Fauna konsepti hayvonot olamiga oid tushunchalarni o'z ichiga oladi. Tez aytishlarda hayvon nomlari ko'pincha fonetik murakkablikni oshirish maqsadida ishlatiladi.

Masalan:

"Qarg'a qarg'ani qarg'adi"

"Baliqchi baliqni bilib tutar"

Bu tez aytishlarda hayvon nomlari takroriy tovushlar bilan uyg'unlashib, fonostilistik effekt hosil qiladi.

Fauna konseptining semantik xususiyatlari:

harakat va dinamiklik

hayotiylik va jonlilik

xalqona tasviriylilik

4. Semantik maydon tushunchasi

Semantik maydon – bu o'zaro ma'no jihatdan bog'liq bo'lgan leksik birliklar tizimidir. Flora va fauna tez aytishlarida semantik maydon quyidagi elementlardan tashkil topadi:

asosiy nomlar (gul, daraxt, baliq, qush)

harakat bildiruvchi birliklar

sifatlovchi va obrazli so'zlar

Bu birliklar o'zaro bog'lanib, yagona semantik tizimni hosil qiladi.

5. Fonostilistik va semantik uyg'unlik

Tez aytishlarda fonetik shakl va semantik mazmun o'zaro uyg'unlashgan holda namoyon bo'ladi. Tovushlar takrori nafaqat talaffuzni murakkablashtiradi, balki ma'no ifodasini ham kuchaytiradi.

Masalan:

“Qarg'a qarg'ani qarg'adi”

Bu yerda “q” tovushining takrori semantik jihatdan keskinlik va urg'uni kuchaytiradi.

6. Madaniy va kognitiv jihatlar

Flora va fauna konseptlari xalqning dunyoqarashi bilan bevosita bog'liq. O'zbek xalq og'zaki ijodida hayvon va o'simliklar ko'pincha ramziy ma'noda qo'llanadi.

Masalan:

qarg'a – ogohlantiruvchi obraz

gul – go'zallik ramzi

Bu esa tez aytishlarning nafaqat fonetik, balki madaniy ahamiyatga ham ega ekanligini ko'rsatadi.

7. Pedagogik ahamiyati

Flora va fauna asosidagi tez aytishlar til o'rgatishda muhim vosita hisoblanadi. Ular:

talaffuzni rivojlantiradi

nutq tezligini oshiradi

lug'at boyligini kengaytiradi

madaniy bilimlarni oshiradi

Shu sababli, ular til o'qitish metodikasida keng qo'llaniladi.

Xulosa

Flora va fauna konseptiga oid tez aytishlar semantik jihatdan boy va murakkab tizimni tashkil etadi. Ular fonetik, semantik va madaniy jihatlarining uyg'unlashuvi natijasida yuzaga keladi.

Mazkur tez aytishlar:

nutq apparatini rivojlantiradi

tilning fonostilistik imkoniyatlarini namoyon etadi

madaniy merosni aks ettiradi

Shu bois ularni lingvistik va metodik jihatdan o'rganish muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbek xalq og'zaki ijodi namunalari to'plami
2. O'zbek tilshunosligi bo'yicha ilmiy manbalar
3. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language
4. Roach P. English Phonetics and Phonology
5. Kognitiv lingvistik bo'yicha tadqiqotlar
6. Fonostilistika nazariyasi manbalari

UO'K 808.5

MA'RIFATPARVARLIK DAVRI AYOL IJODKORLARI NUTQIDA MILLIY UYG'ONISH G'OYALARINING LINGVOSTILISTIK TADQIQI

Sh.B.Ishanchayeva, o'qituvchi, PhD, Andijon davlat tibbiyot instituti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqolada XIX asr oxiri va XX asr boshi o'zbek ma'rifatparvar ayollari (Anbar Otin, Dilshodi Barno va b.) ijodidagi nutq madaniyati va uslubiy o'ziga xosliklar tadqiq etiladi. Mualliflarning ijtimoiy-siyosiy qarashlari tildagi leksik-semantik birliklar va uslubiy vositalar orqali tahlil qilingan. Maqolada ayol ma'rifatparvarlar nutqining o'sha davr ijtimoiy diskursidagi o'rni yoritiladi.

Kalit so'zlar: ma'rifatparvarlik, nutq madaniyati, uslubiyat, jadidizm, lingvostilistika, lisoniy shaxs, konsept, ayollar nutqi, badiiy tasvir vositalari.

Аннотация. В данной статье исследуются культура речи и стилистические особенности творчества узбекских просветительниц конца XIX – начала XX веков (Анбар Отин, Дильшоди Барно и др.). Социально-политические взгляды авторов анализируются через лексико-семантические единицы и стилистические средства языка. В статье освещается роль речи женщин-просветительниц в социальном дискурсе того периода.

Ключевые слова: просветительство, культура речи, стилистика, джадидизм, лингвостилистика, языковая личность, концепт, женская речь, изобразительно-выразительные средства.

Abstract. This article explores the speech culture and stylistic features in the works of Uzbek female enlighteners of the late 19th and early 20th centuries (Anbar Otin, Dilshodi Barno, etc.). The socio-political views of the authors are analyzed through lexical-semantic units and stylistic devices. The article highlights the role of female enlighteners' discourse within the social context of that period.

Keywords: enlightenment, speech culture, stylistics, jadidism, linguostylistics, linguistic personality, concept, women's speech, artistic devices (stylistic devices).

Mustaqillik yillaridan so'ng ayol shaxsiga, uning jamiyatdagi o'rni va mavqeyiga nisbatan tamomila yangicha, ilg'or yondashuv shakllandi. Milliy qonunchiligimiz takomillashib borishi jarayonida xotin-qizlarga nisbatan ijtimoiy e'tibor ortdi, ularning huquq va imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan tizimli yondashuvlar yo'lga qo'yildi. Shuningdek, Uchinchi Renessans poydevorini qurish jarayonida milliy ma'rifatparvarlar merosini tilshunoslik nuqtayi nazaridan o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, ma'rifatparvar ayollarning nutqiy mahorati va ularning til orqali ijtimoiy ongni o'zgartirishga urinishlari o'zbek tilining boy imkoniyatlarini namoyon etadi. Ma'rifatparvar ayollar nafaqat badiiy asarlar, balki o'z davrining publitsistik chiqishlari orqali ham jamiyatda yangi nutqiy muhitni shakllantirdilar.

Tadqiqotning metodologik asosini tilshunoslikning lingvostilistika, lingvopragmatika va kognitiv tilshunoslik yo'nalishlaridagi zamonaviy yondashuvlar tashkil etadi. Ma'rifatparvar ayollar nutq madaniyati va uslubiylarini tizimli o'rganishda quyidagi metodlardan foydalanildi:

Tavsifiy metod (Descriptive method): Ma'rifatparvar ayollar (Anbar Otin, Dilshodi Barno, Nodira va b.) asarlarida qo'llanilgan til birliklarini qayd etish, ularni grammatik va uslubiy jihatdan tasniflash uchun qo'llanildi. Bu metod yordamida XIX asr oxiri o'zbek adabiy tili me'yorlarining ayollar nutqidagi akslanishi tavsiflandi.

Lingvistik va semantik tahlil: Matndagi har bir so'zning lug'aviy ma'nosi va uning kontekstdagi yuklamasi tahlil qilindi. Ayniqsa, "ma'rifat", "zulm", "huquq", "ozodlik" kabi leksik birliklarning semantik maydoni (semantic field) aniqlanib, ularning ijtimoiy-falsafiy mazmun kasb etishi lisoniy dalillandi.

Qiyosiy-stilistik tahlil (Comparative-stylistic analysis): Ma'rifatparvar ayollar nutqi an'anaviy klassik uslub (mumtoz she'riyat tili) hamda yangi shakllanayotgan jadidona publitsistik uslub bilan qiyoslandi. Bunda ayol ijodkorlarga xos bo'lgan individual uslubiylar innovatsiyalar va an'anaviy obrazlarning (masalan, "qafas" obrazining ijtimoiy asorat ramzi sifatida) transformatsiyasi o'rganildi.

Kontekstual va diskursiv tahlil: Ma'rifatparvar ayollar matnlari shunchaki badiiy asar sifatida emas, balki muayyan ijtimoiy-tarixiy davrning "ma'rifatparvarlik diskursi" sifatida tahlil qilindi. Bunda nutqiy vaziyat (adressant va addresat munosabati) hamda muallifning auditoriyaga ta'sir o'tkazishga qaratilgan nutqiy strategiyalari (ishontirish, chaqiriq, tanqid, mudofaa) aniqlandi.

Lingvostatistik metod: Maqolada tahlilga tortilgan asarlarda ayollarning ijtimoiy faolligini ifodalovchi leksik qatlamning qo'llanish chastotasi kuzatildi, bu esa davr tilining dinamikasini belgilashga xizmat qildi.

Ma'rifatparvar ayollar nutqining o'ziga xosligi shundaki, ular an'anaviy sharqona she'riy uslub (aruz, mumtoz obrazlar) bilan birga, jadidona oydinlik va soddalikni (xalq tushunadigan til) uyg'unlashtira oldilar.

Mazkur davr ijodkor ayollarning nutqida "ilm", "ma'rifat", "hurriyat", "millat", "maktab" kabi so'zlar faol qo'llangan. Masalan, Anbar Otinning: "O'qub-o'rganmoq erga ham, ayolga ham farzdur..." kabi satrlarida nutqning sof didaktik (o'rgatuvchi) xarakteri namoyon bo'ladi. Bu yerda nutq madaniyatining aniqlik va mantiqiylik tamoyillari ustuvor.

1969-yilda O'zbekistonda ayol ma'rifatparvarlarga oid yangi bir bebaho meros – "Sabotul bashar" ("Inson matonati") va "Tarixi muhojiron" ("Muhojirlar tarixi") nomli qo'lyozmalar topildi. Ushbu asarlar o'z zamonasining ijtimoiy-falsafiy qarashlarini aks ettirgan, Dilshod Barno qalamiga mansub yuksak badiiy-ilmiy yodgorliklardir. Mazkur asarlarning qayta kashf etilishi ayol mutafakkirlarning fikr doirasi, tafakkur teranligi va ijtimoiy ongndagi o'rnini yangicha yoritish imkonini berdi. Ayniqsa, bu qo'lyozmalar orqali Dilshod Barno shunchaki shoir emas, balki o'z davrining yuksak tafakkur sohibasi, falsafiy qarashlarga ega bo'lgan ma'rifatparvar ayol sifatida

namoyon bo'ladi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, ayol mutafakkirlar orasida tafakkur chuqurligi, mustaqil fikrlashi va ijtimoiy jarayonlarga ongli yondashuvi bilan Dilshod Barno, tarixda mashhur bo'lgan ijodkor ayol – Zahiriddin Muhammad Bobur qizi Gulbadan Begimdan keyin, o'z o'rnini munosib egallagan yirik shaxsiyat sifatida baholanadi.

Dilshod Barno Sharq falsafasini chuqur o'rganish orqali sharqona axloqiy fazilatlarini o'z asarlari orqali butun insoniyatga targ'ib qilishga intildi. U yuksak odob-axloq, mehr-oqibat, poklik va halol mehnat haqida bayon etilgan pand-nasihatlariga vijdonan amal qilishni insoniy va ijtimoiy burch sifatida ilgari surdi. Shu bilan birga, bu tamoyillarni aqliy va ma'naviy meros darajasiga ko'tardi.

Bilingvizm va Zullisonaynlik: Adiba o'zbek va tojik tillarida birdek ijod qilib, funksional bilingvizm (ikki tillilik) hodisasini namoyon etgan. Uning merosi turkiy va forsiy tillarning leksik-semantik qatlamlari o'zaro sintezlashgan zullisonaynlik an'anasini davom ettiruvchi boy lingvistik manba hisoblanadi.

Barno ijodida ayollarning jamiyatdagi o'rnini belgilashda gender lingvistikasiga xos bo'lgan xususiyatlar ko'zga tashlanadi. U erkaklar va ayollar o'rtasidagi huquqiy tenglikni nafaqat g'oyaviy, balki til birliklari (leksik-grammatik vositalar) orqali ham muloqotga olib kirdi. Ijtimoiy-siyosiy tazyiqlar sharoitida adiba o'zining falsafiy va ma'rifiy konsepsiyalarini ezop tili (ko'chma ma'noli iboralar) hamda badiiy metaforalar vositasida ifodaladi. Bu tilshunoslikda implitsit (yashirin) mazmunning badiiy shaklda voqelanishi sifatida baholanadi.

Uning asarlari Sharq ayolining lingvokulturemasini (madaniy-tiling birligini) yangi bosqichga ko'tardi. Shoira qo'llagan estetik obrazlar majmuasi davrning lisoniy manzarasi va ijtimoiy-madaniy paradigmasini aks ettiruvchi muhim omildir.

Ma'rifatparvar ayollar o'z maqsadlarini ifodalashda ritorik so'roqlar va undov gaplardan unumli foydalanishgan. Bu ularning nutqiga ekspressivlik (hissiy ta'sirchanlik) bag'ishlagan. Ular jamiyatdagi illatlarni fosh qilishda kinoya va piching usullaridan ham mahorat bilan foydalanganlar.

O'zbek ayoli – bu duosida o'zini emas, avvalo, yurti va xalqini, bolasini yodga oladigan fidoiy inson timsolidir. Uning bag'ridan taralgan tinchlik istagi, qalbidan oqqan mehr – jamiyatni barqarorlik sari yetaklovchi ma'naviy qudratdir. Bu fikrga o'zining chuqur falsafiy mazmuni bilan o'zbek xalq shoirasi Halima Xudoyberdiyevaning quyidagi satrlari yorqin ifoda bo'la oladi.

Yelkam xalqim yelkasiga tegib turmog'i uchun,
Boshim xalqim ko'lkasiga egib turmog'im uchun,
Unga qarshi nima kelsa yengib turmog'im uchun,
Mendan qay ish lozim bo'lsa, barchasiga tayyorman!

Ayol ijodkorlar nutqida "ayol huquqi" tushunchasi tilning pragmatik funksiyasi orqali ifodalanadi. Ularning nutqi faqat estetik zavq berish emas, balki tinglovchi (kitobxon) ni harakatga keltirishga yo'naltirilgan.

Xulosa qilib shuni aytamizki, ma'rifatparvarlik davri ayollarining nutq madaniyati o'zbek adabiy tilining rivojlanishida yangi bosqichni boshlab berdi. Ularning uslubiyatida, mantiqiy izchillik va xalqchillik; ijtimoiy-siyosiy terminlarning badiiy matnga singdirilishi; an'anaviy obrazlarning (bulbul, gul, chaman) milliy ozodlik va ilm tushunchalari bilan qayta mazmunlanishi kuzatiladi.

Bu boradagi tadqiqotlar bugungi kunda Uchinchi Renessans g'oyalarini targ'ib qilishda milliy nutqiy etiketni shakllantirish uchun xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – T.: O'zbekiston, 2021.
2. Qosimov B. Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik. – T.: Ma'naviyat, 2002.
3. Anbar Otin. Tanlangan asarlar. – T.: Fan, 1970.
4. Tojiyev Yo. O'zbek tili uslubiyati. – T., 2011.

UO'K 811.111:811.512.2:81'23

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA EVFEMIZIMLAR VA ULARNING PRAGMATIK XUSUSIYATLARI

M.Z.Islomova, talaba, Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon
U.S.Kabulova, v.b. prof., f.f.n., Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi evfemizmlar hamda ularning pragmatik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Evfemizmlar nutqda ma'noni yumshatib ifodalovchi

til birliklari sifatida ko'rib chiqilib, ularning kundalik muloqot va badiiy matnlardagi qo'llanishi yoritiladi.

Kalit so'zlar: *evfemizm, pragmatika, qiyosiy tilshunoslik, o'zbek tili, ingliz tili, nutq madaniyati, madaniy lingvistika, kommunikatsiya.*

Аннотация. *В данной статье проводится сравнительный анализ эвфемизмов в английском и узбекском языках с акцентом на их прагматические особенности. Эвфемизмы рассматриваются как языковые единицы, служащие для смягчения значения в речи, при этом особое внимание уделяется их употреблению в повседневной коммуникации и художественных текстах.*

Ключевые слова: *эвфемизм, прагматика, сравнительное языкознание, узбекский язык, английский язык, культура речи, лингвокультурология, коммуникация.*

Abstract. *This article provides a comparative analysis of euphemisms in English and Uzbek languages, focusing on their pragmatic features. Euphemisms are examined as linguistic units that serve to soften meaning in speech, with particular attention to their usage in everyday communication and literary texts.*

Key words: *euphemism, pragmatics, comparative linguistics, Uzbek language, English language, speech culture, cultural linguistics, communication.*

Kirish. Har bir tilda uning madaniyati, tarixiy taraqqiyoti va an'analari bilan uzviy bog'liq bo'lgan evfemizmlar mavjud. Bunday til birliklari tilning shakllanish jarayoni, etnik-madaniy xususiyatlari hamda ijtimoiy muhitga muvofiq ravishda shakllanadi va turli kontekstlarda o'ziga xos tarzda qo'llaniladi. Evfemizmlar tasodifiy hodisa emas, balki tilning ijtimoiy kommunikativ vazifalari hamda tarixiy rivojlanishi natijasida yuzaga kelgan va uning leksik tizimining tarkibiy qismiga aylangan birliklardir.

“**Evfemizm**” atamasi yunoncha *euphemia* so'zidan kelib chiqqan bo'lib, “*yaxshi alomatli so'zlar*” degan ma'noni anglatadi [2]. Mazkur birlik “*eu*” – “*yaxshi*” va “*pheme*” – “*nutq*”, “*so'z*”, “*gap*” komponentlaridan tashkil topgan. Qadimgi yunon tilida “*evfemiya*” tushunchasi ijobiy, ruhlantiruvchi hamda tasdiqlovchi nutq shaklini ifodalash uchun qo'llangan. Shuningdek, qadimgi yunon madaniyatida bu atama “*muqaddas sukutni saqlash*” yoki “*noqulay yoki nomaqbul ifodalardan qochgan holda muloyim tarzda fikr bildirish*” ma'nosida ham ishlatilgan [1].

Adabiyotlar tahlili. A. Hojiyevning 2002-yilda qayta nashr etilgan “Lingvistik terminlar izohli lug'ati”da evfemizm tushunchasi quyidagicha talqin qilinadi: evfemizm (grekcha *euphemismos*: **eu** – “*yaxshi*”, **phemi** – “*gapiraman*”) – voqelikni ifodalashda qo'pol, beodob yoki ijtimoiy jihatdan noqulay hisoblangan leksik birliklar o'rnini yumshoq, madaniy jihatdan maqbul va semantik jihatdan neytral yoki ijobiy konnotatsiyaga ega bo'lgan birliklar bilan almashtirish hodisasidir. Ushbu hodisa nutqiy odob, pragmatik maqsad va kommunikativ vaziyat talablari bilan bevosita bog'liq bo'lib, tabu hisoblangan yoki noxush ta'sir uyg'otuvchi ifodalarni yumshatish vazifasini bajaradi. Masalan, “*ikkiqat*” leksemasi o'rnida “*homilador*”, “*og'ir oyoqli*” kabi evfemistik birliklarning qo'llanilishi nutqning madaniyligini ta'minlash va kommunikativ noqulaylikni kamaytirishga xizmat qiladi [10, 5].

Ushbu manbaga ko'ra evfemizm hodisasining tarixiy shakllanishi va rivojlanishi masalasida turli ilmiy qarashlar mavjud. Ayrim tadqiqotchilar fikricha, evfemizmlar XII–XV asrlarda ingliz tilida mustaqil lingvistik hodisa sifatida shakllana boshlagan. Ushbu davrda jamiyatning ijtimoiy-madaniy hayotida yuz bergan o'zgarishlar, xususan, nutqiy odob va tabu tushunchalarining kuchayishi evfemistik ifodalanishning kengayishiga zamin yaratgan.

Shuningdek, XIV asrga kelib fransuz madaniyatining Yevropa, jumladan ingliz jamiyatiga kuchli ta'siri kuzatiladi. Bu jarayon nafaqat madaniy hayotda, balki til tizimida ham sezilarli o'zgarishlarga olib kelgan bo'lib, fransuz tilidan kirib kelgan leksik birliklar va nutqiy ifoda uslublari evfemistik ifodalanishning rivojlanishiga ham ta'sir ko'rsatgan. Shu tariqa, evfemizmning shakllanishi va taraqqiyoti ijtimoiy-madaniy omillar bilan bevosita bog'liq murakkab tarixiy-lingvistik jarayon sifatida baholanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. O'zbek va ingliz tillaridagi evfemizmlarni qiyosiy tahlil qilishga bag'ishlangan tadqiqotlar ilmiy adabiyotlarda nisbatan kam uchraydi. Bunday yo'nalishdagi izlanishlarning cheklanganligi ikki til o'rtasidagi evfemistik birliklarning semantik, pragmatik va madaniy xususiyatlarini chuqur tahlil qilishni murakkablashtiradi.

Ikki tilli evfemizmlarni taqqoslash jarayonida eng ko'p uchraydigan muammolardan biri ayrim ifodalar uchun to'liq ekvivalentning mavjud emasligidir. Bunday holat tarjima amaliyotida va qiyosiy lingvistik tadqiqotlarda **“not found”**, ya'ni **“mos keluvchi shakl topilmadi”** degan muammoli vaziyat sifatida namoyon bo'ladi. Bu esa evfemizmnining faqat lingvistik birlik emas, balki madaniy-kognitiv hodisa ekanligini ko'rsatadi.

Mazkur turdagi tushunchalarni o'rganishda hatto eng tajribali lug'atchilar va chuqur lingvistik bilimga ega mutaxassislar ham ba'zan aniq va to'liq ta'rif berishda qiyinchilikka duch keladilar. Buning asosiy sababi evfemizmlarning ko'p hollarda kontekstga, ijtimoiy me'yorlarga hamda madaniy an'analarga bevosita bog'liqligidir.

Mazkur yo'nalishdagi tadqiqotlarning asosiy vazifalaridan biri evfemizmlarning turli tillardagi semantik jihatdan muqobil yoki funksional ekvivalent shakllarini aniqlash va ularni madaniy-pragmatik kontekst asosida tahlil qilishdan iboratdir. Shu orqali ikki til o'rtasidagi evfemistik tizimlarning o'ziga xosligi va umumiy jihatlarini chuqurroq yoritish imkoniyati yaratiladi.

O'zbek va ingliz tillari mos ravishda agglutinatив va analitik tillar sifatida tasniflanishi ularning evfemistik birliklar tuzilishida, xususan semantik tizim nuqtai nazaridan sezilarli farqlarni yuzaga keltiradi. Evfemizmlarning semantik xususiyatlarini tahlil qilishda ularning ichki shakli (inner form) tushunchasi muhim nazariy ahamiyat kasb etadi. Bu jihatdan o'zbek tilida ma'no asosan affiksalar (qo'shimchalar) orqali ifodalanib, so'z yasash va ma'no nozikliklarini shakllantirish agglutinatив usulda amalga oshadi. Ingliz tilida esa analitik tuzilish ustun bo'lib, ma'no ko'pincha yordamchi so'zlar, frazeologik birlikmalar hamda so'z tartibi orqali ifodalanadi.

Natijalar va ularning tahlili. Bu holat o'zbek va ingliz tillarida evfemistik ma'nolar bir xil lingvistik shakllar orqali ifodalanmasligini ko'rsatadi. O'zbek tilida evfemistik yumshatish ko'proq qo'shimchalar, iboralar va metaforik konstruksiyalar orqali amalga oshirilsa, ingliz tilida bu jarayon asosan alohida leksik birliklar yoki frazeologik ifodalar yordamida yuz beradi. Natijada, semantik jihatdan yaqin bo'lgan evfemizmlar shakl va struktura nuqtai nazaridan turlicha namoyon bo'ladi.

Masalan, o'zbek tilida *“u vafot etdi”* ifodasining yumshatilgan shakli sifatida *“u dunyodan o'tdi”*, *“ko'z yumdi”* birikmasi qo'llanadi. Ingliz tilida esa *“he died”* neytral ifodaga nisbatan evfemistik shakl sifatida *“he passed away”* ishlatiladi. Ushbu misollar har ikki tilda ham evfemizim mavjudligini, biroq ularning leksik-semantik va strukturaviy ifodalanish usullari turlicha ekanligini ko'rsatadi.

Bundan tashqari, evfemizmlarning semantik tahlilida abstraksiya darajasi ham muhim o'rin tutadi. Abstraksiya til birliklarining aniq va konkret ma'nolardan uzoqlashib, umumlashtirilgan va mavhum ma'no darajasiga ko'tarilishini anglatadi. Bunday jarayon evfemistik ifodalarning shakllanishida ham kuzatiladi, chunki ular ko'pincha to'g'ridan-to'g'ri nomlash o'rniga bilvosita va yumshoq ifoda shakllarini yaratadi.

Adabiy misol sifatida F. Skott Fitsjeraldning *The Great Gatsby* romanida Nik Karuey tomonidan West Egg va East Egg hududlari tasviri orqali ijtimoiy tabaqalanishning evfemistik va abstrakt ifodalanishini ko'rish mumkin. Asarda East Egg an'anaviy va eski boylar yashaydigan hudud sifatida, West Egg esa yangi boylar maskani sifatida tasvirlanadi [4]. Muallif ushbu farqni ifodalashda *“fashionable”* (modaga mos) kabi nisbatan yumshoq va baholovchi leksik birliklardan foydalanadi. O'zbek tilida esa bunday ijtimoiy-iqtisodiy farqlarni evfemistik uslubda ifodalash ancha kam uchraydi; mos ravishda East Eggni *“eski boylar mahallasi”*, West Eggni esa *“yangi boylar mahallasi”* sifatida tarjima qilish mumkin.

Umuman olganda, evfemizim tabii (taqiqlangan) hisoblangan so'z yoki ifodalarni yumshoqroq, ijobiy yoki neytral semantik yukga ega bo'lgan birliklar bilan almashtirish vositasi sifatida ham qaraladi [5]. Tarixiy jihatdan ayrim madaniyatlarda, masalan, *“chayon”* kabi so'zlarning bevosita ishlatilishi tabii hisoblangan bo'lib, uning o'rniga boshqa *“eshak”* kabi leksik vositalar qo'llangan. Turli kasalliklar nomini aytmadan boshqa nomlar va so'zlar ishlatilishi ham mumkin. Bu hodisa evfemizmnining leksik-semantik tabiati bilan bevosita bog'liqdir.

Ingliz va o'zbek tillarida yoqimsiz, noqulay yoki qo'rqinchli ma'noga ega bo'lgan so'z va iboralar o'rnida qo'llaniladigan evfemizmlar keng tarqalgan. Ayniqsa, o'lim bilan bog'liq tushunchalar har ikki madaniyatda ham kuchli emotsional yukga ega bo'lib, ular ko'pincha bevosita ifodalanmaydi va yumshatilgan shakllarda beriladi [7].

Evfemizim – bu yoqimsiz yoki noqulay ma'noni ifodalovchi so'z yoki ibora o'rnida qo'llaniladigan neytral leksik birlikdir. Ba'zi evfemizmlar mavzuni yumshatish maqsadida oddiy va betaraf til vositalariga tayansa, boshqalari nutqni ta'sirchanroq qilish uchun hazilomuz yoki obrazli

ifodalarni o'z ichiga olishi mumkin. Evfemizmlar, odatda, *o'lim*, *nogironlik*, *chiqindi* kabi ijtimoiy jihatdan noqulay yoki tabu hisoblangan mavzularni yumshoq shaklda ifodalashda qo'llaniladi. Shuningdek, ular ba'zi hollarda haqoratli yoki to'g'ridan-to'g'ri aytilishi nojoiz bo'lgan ifodalarni yashirish yoki yumshatish vazifasini ham bajaradi.

Evfemizmlardan kundalik nutqda va badiiy asarlarda foydalanishning bir qator sabablari mavjud. Ular, avvalo, xushmuomalalik va odob me'yorlarini ifodalashga xizmat qiladi. Bundan tashqari, evfemizmlar nutqqa stilistik rang-baranglik va ta'sirchanlik bag'ishlaydi. Biroq ayrim hollarda ular ma'noning noaniqlashuviga yoki chalkashlikka ham olib kelishi mumkin. Shu bilan birga, evfemizmlar nutqning emotsional ta'sir kuchini oshiruvchi muhim vosita sifatida ham baholanadi [10].

Qiyosiy tahlillar jarayonida aniqlanishicha, har ikki tilda evfemizmlar asosan noxush, tabu yoki emotsional jihatdan og'ir tushunchalarni yumshatish maqsadida qo'llaniladi. Biroq ularni ifodalash usullari tillarning grammatik tuzilishi va madaniy tafakkur tizimiga bog'liq holda farqlanadi: ingliz tilida ko'proq analitik va frazeologik konstruksiyalar ustunlik qilsa, o'zbek tilida iboraviy hamda morfologik vositalar keng qo'llaniladi.

O'zbek xalqida oilaga bo'lgan munosabatni ushbu mavzuga dahldor evfemizmlardan ham ko'rishimiz mumkin. Misol uchun *“er”*, *“xotin”*, *“farzand”* leksik birliklarini evfemizmlar yordamida ifodalash bunga yaqqol misol bo'la oladi.

Shunga qaramay, har ikkala til uchun umumiy jihat shundaki, evfemizmlar kommunikatsiya jarayonini yumshatadi, o'zaro hurmat va odob me'yorlarini saqlashga xizmat qiladi hamda nutqning estetik ta'sir kuchini oshiradi. Bu esa evfemizmlarning nafaqat lingvistik, balki sotsiolingvistik va madaniy jihatdan ham muhim hodisa ekanini tasdiqlaydi [8].

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalariga ko'ra, evfemizmlar o'z tabiatiga ko'ra nafaqat lingvistik birlik, balki murakkab sotsiolingvistik va madaniy hodisa sifatida namoyon bo'ladi. O'zbek va ingliz tillaridagi evfemizmlarning qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, ular har ikkala tilda ham nutqni yumshatish, noxush yoki tabu hisoblangan ma'nolarni ijtimoiy jihatdan maqbul shaklda ifodalash vazifasini bajaradi.

Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, tillarning tipologik xususiyatlari evfemizmlarning strukturaviy ifodalanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi: ingliz tilida analitik va frazeologik vositalar ustun bo'lsa, o'zbek tilida agglutinatativ tuzilishga xos morfologik va iboraviy shakllar keng qo'llaniladi. Shunga qaramay, har ikki tilda evfemizmlarning pragmatik funksiyasi umumiy bo'lib qoladi — ya'ni muloqotni yumshatish, ijtimoiy etikani saqlash va kommunikativ konfliktlarni kamaytirish.

Umuman olganda, ingliz va o'zbek tillaridagi evfemizmlarni qiyosiy o'rganish tilshunoslikda yangi nazariy yondashuvlarni shakllantirishga xizmat qiladi hamda ularning lingvokulturologik va sotsiolingvistik tabiatini chuqurroq yoritish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Allan, K., & Burridge, K. (1991). *Euphemism and Dysphemism: Language Used as a Shield and Weapon*. Oxford University Press.
2. Crystal, D. (2003). *English as a Global Language*. Cambridge University Press.
3. Euphemism and its effects on judgments of morality. *Journal of Language and Social Psychology*, 22(2), 142-156.
4. Geis, M. L. (1995). *The Language of Politics*. Mouton de Gruyter.
5. Grice, H. P. (1975). *Logic and conversation*. In P. Cole & J. L. Morgan (Eds.), *Syntax and Semantics 3: Speech Acts* (pp. 41-58). Academic Press.
6. McGlone, M. Batchelor, J. H. (2003). "It's not what you say, it's how you say it"
7. Pinker, S. (2007). *The Stuff of Thought: Language as a Window into Human Nature*. Viking.
8. Vujović, N. (2017). Euphemisms in Russian Political Discourse. *Russian Journal of Linguistics*, 21(3), 155-174.
9. Qodirova, X. (2022). O'zbek tilida evfemizmlar va disfemizmlar [Matn]: uslubiy qo'llanma /X. Qodirova. – Toshkent: Bookmany print, 118 b.
10. Qodirova X.B. (2012) Abdulla Qodiriyning evfemizmlar va disfemizmlardan foydalanish mahorati: *Filol.fan.nom. ...diss.* – T.

A COMPARATIVE LINGUOCULTURAL STUDY OF HUMOR AND IRONY IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES

N.E.Ismoiljonova, independent researcher, Namangan State Institute of Foreign Languages, Namangan

Annotatsiya. Maqolada o'zbek va ingliz kommunikativ madaniyatida yumor hamda kinoyaning ifodalanishidagi o'xshash va farqli jihatlar lingvistik misollar hamda jahon va o'zbek tilshunoslari nazariy qarashlari asosida tahlil qilingan. Shuningdek, tadqiqotda humoristik va ironik birliklarni interpretatsiya qilishda kontekst, implitsit ma'no hamda madaniy fonning o'rni yoritilgan. Maqolada internet diskursi, multimodal humor, memlar va virtual kommunikatsiya kabi yetarli darajada o'rganilmagan jihatlar ham muhokama qilingan. Tadqiqot natijalari lingvokulturologiya, pragmatika, kognitiv lingvistika, madaniyatlararo kommunikatsiya hamda qiyosiy tilshunoslik rivojiga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Yumor, kinoya, lingvokulturologiya, pragmatika, kognitiv lingvistika, diskurs tahlili, sotsiolingvistika, implitsit ma'no, kommunikativ madaniyat, milliy mentalitet, verbal humor, sarkazm, madaniyatlararo kommunikatsiya, o'zbek tili, ingliz tili, qiyosiy tilshunoslik, internet diskursi, multimodal kommunikatsiya

Аннотация. В данной статье рассматриваются сходства и различия в выражении юмора и иронии в узбекской и английской коммуникативных культурах на основе лингвистических примеров, а также теоретических взглядов зарубежных и узбекских ученых. Кроме того, в исследовании освещается роль контекста, имплицитного значения и культурного фона в интерпретации юмористических и иронических единиц. В статье также обсуждаются недостаточно изученные аспекты, такие как интернет-дискурс, мультимодальный юмор, мемы и виртуальная коммуникация. Результаты исследования способствуют развитию лингвокультурологии, прагматики, когнитивной лингвистики, межкультурной коммуникации и сравнительного языкознания.

Ключевые слова: Юмор, ирония, лингвокультурология, прагматика, когнитивная лингвистика, дискурс-анализ, социолингвистика, имплицитное значение, коммуникативная культура, национальный менталитет, вербальный юмор, сарказм, межкультурная коммуникация, узбекский язык, английский язык, сравнительное языкознание, интернет-дискурс, мультимодальная коммуникация

Abstract. The article explores similarities and differences in the expression of humor and irony in Uzbek and English communicative cultures through linguistic examples and theoretical views of world and Uzbek linguists. Furthermore, the research highlights the role of context, implicit meaning, and cultural background in interpreting humoristic and ironic units. The study also discusses underexplored aspects such as internet discourse, multimodal humor, memes, and virtual communication. The findings contribute to linguoculturology, pragmatics, cognitive linguistics, intercultural communication, and comparative linguistics.

Keywords: Humor, irony, linguoculturology, pragmatics, cognitive linguistics, discourse analysis, sociolinguistics, implicit meaning, communicative culture, national mentality, verbal humor, sarcasm, intercultural communication, Uzbek language, English language, comparative linguistics, internet discourse, multimodal communication.

Introduction. Humor and irony are among the most complex and multifunctional phenomena in human communication. They reflect not only linguistic structures but also cultural values, national mentality, pragmatic intentions, and cognitive mechanisms. In modern linguistics, humor and irony are studied within pragmatics, cognitive linguistics, discourse analysis, sociolinguistics, and linguoculturology. These phenomena serve as important communicative tools that express emotional attitudes, social evaluation, criticism, and cultural identity. [1:]

The comparative study of humor and irony in Uzbek and English languages is especially important because both languages represent different cultural and communicative traditions. English

humor is often characterized by understatement, self-irony, sarcasm, and intellectual wit, whereas Uzbek humor tends to rely on situational comedy, figurative expressions, soft irony, and national-cultural stereotypes. Therefore, comparative linguocultural analysis helps reveal similarities and differences in the worldview and communicative behavior of both nations.

Linguoculturology studies language as a reflection of culture and national consciousness. According to V.N.Telia, language units preserve cultural memory and express ethnic mentality. [4:] Humorous and ironic expressions are linguocultural units because they reflect social norms, traditions, values, and cultural codes. In this regard, humor and irony cannot be fully understood outside cultural context. From the pragmatic perspective, humor and irony are connected with implicit meaning and communicative intention. P.Grice explains that ironic meaning often appears through the violation of cooperative principles. J.Searle considers irony a form of indirect speech act where literal meaning differs from intended meaning. [5,6:]

For example: *"What a wonderful day!"*

This expression may convey irony when used during bad weather conditions. Its interpretation depends on context and background knowledge.

In Uzbek, communication similar examples can also be observed:

"Juda zo'r bo'пти-da..."

Depending on intonation and communicative situation, the sentence may express either praise or sarcasm.

Cognitive linguistics also provides important theoretical foundations for humor studies. V.Raskin's *"Semantic Script Theory of Humor"* states that humor arises from the opposition of two semantic scripts. S.Attardo further developed this approach in his *"General Theory of Verbal Humor,"* emphasizing semantic, pragmatic, and discourse mechanisms of humor.

Linguocultural differences between Uzbek and English humor can be observed in everyday discourse, literary texts, media language, and internet communication. English humor frequently demonstrates restraint and indirectness, while Uzbek humor reflects emotional closeness and collective social interaction.

For example, self-deprecating humor is common in English discourse:

"I'm terrible at cooking. Even my tea gets burned."

In Uzbek discourse, humor often emerges through exaggeration and situational imagery:

"Choy damlaguncha uch marta telefonim zaryadi tugadi."

Modern internet discourse has created new forms of humor such as memes, emojis, GIFs, and multimodal irony. These units combine verbal and visual elements, creating implicit meanings that require cultural and contextual interpretation. Comparative studies of Uzbek and English internet humor remain insufficiently explored. The comparative linguocultural study of humor and irony in Uzbek and English languages is highly relevant in contemporary linguistics. Such research contributes to pragmatics, cognitive linguistics, discourse studies, translation theory, and intercultural communication. Furthermore, it helps identify national-cultural peculiarities reflected in language and communicative behavior.

The analysis demonstrates that humor and irony are multifunctional linguocultural phenomena closely connected with national mentality, communicative culture, and cognitive perception. Comparative analysis of Uzbek and English humor reveals both universal and culture-specific features in linguistic expression and pragmatic interpretation. English humor is generally characterized by understatement, indirect irony, and intellectual playfulness, while Uzbek humor tends to reflect emotional expressiveness, figurative speech, and situational evaluation. These differences illustrate the role of cultural context in shaping humorous communication.

Theoretical approaches developed by P.Grice, J.Searle, V.Raskin, S.Attardo, and V.N.Telia provide important methodological foundations for understanding humor and irony from pragmatic, cognitive, and linguocultural perspectives. [8:] At the same time, many aspects of Uzbek humor and irony - especially internet discourse, multimodal communication, and comparative cognitive analysis - still remain underexplored. Therefore, further comparative linguocultural research of humor and irony in Uzbek and English languages can contribute significantly to modern linguistics, intercultural

communication, discourse analysis, and translation studies. The present study demonstrates that humor and irony are not merely stylistic or emotional language devices, but complex linguocultural phenomena reflecting national mentality, communicative behavior, cultural values, and cognitive perception. The comparative analysis of Uzbek and English languages reveals that humoristic and ironic expressions are deeply connected with cultural context, pragmatic intention, and implicit meaning.

Conclusion. The research confirms that English humor is mainly characterized by understatement, self-irony, indirect sarcasm, and intellectual wit, whereas Uzbek humor tends to rely on figurative expressions, emotional closeness, situational comedy, and soft pragmatic evaluation. These differences illustrate the influence of national worldview and communicative traditions on the formation of humoristic discourse. Theoretical approaches developed within pragmatics, cognitive linguistics, discourse analysis, sociolinguistics, and linguoculturology provide important methodological foundations for studying humor and irony. In particular, the theories of P. Grice, J. Searle, V. Raskin, S. Attardo, V. N. Telia, and other scholars help explain the semantic, pragmatic, cognitive, and cultural mechanisms of humoristic communication.

The scientific novelty of this study lies in the comparative linguocultural analysis of Uzbek and English humor and irony based on modern linguistic approaches. The research identifies national-cultural, pragmatic, and cognitive peculiarities of humoristic units and highlights their discourse functions in different communicative environments. Furthermore, the article emphasizes underexplored areas such as internet discourse, multimodal humor, memes, emojis, and virtual irony in Uzbek linguistics. The findings of the study may contribute to the development of linguoculturology, pragmalinguistics, cognitive linguistics, comparative linguistics, intercultural communication, and translation studies. Moreover, the research creates opportunities for further investigation of humor and irony within digital communication, media discourse, and modern virtual interaction from comparative and linguocultural perspectives.

REFERENCES:

1. Attardo S. *Linguistic Theories of Humor*. – Berlin: Mouton de Gruyter, 1994.
2. Holmes J. *Women, Men and Politeness*. – London, 1995.
3. Maslova V. A. *Linguoculturology*. – Moscow, 2001.
4. Telia V. N. *Russian Phraseology*. – Moscow, 1996.
5. Grice P. *Logic and Conversation*. – New York: Academic Press, 1975.
6. Searle J. *Speech Acts*. – Cambridge University Press, 1969.
7. Raskin V. *Semantic Mechanisms of Humor*. – Dordrecht, 1985.
8. Karasik V. I. *Language Circle: Personality, Concepts, Discourse*. – Volgograd, 2002.

UO'K 81'25:82-1:398

POETIK OBRAZLARNING MILLIY-MADANIY XUSUSIYATLARI VA ULARNING TARJIMADAGI TRANSFORMATSIYASI

Sh. Ismoilova, teacher, Tashkent State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada poetik obrazlarning milliy-madaniy xususiyatlari hamda ularning tarjima jarayonida yuzaga keladigan transformatsiyalari tahlil qilinadi. Tadqiqot nemis va o'zbek she'riy matnlari materiallari asosida olib borilib, obrazli ifodalarning semantik, stilistik va kulturologik xususiyatlari o'rganiladi. Maqolada poetik obrazlarning tarjimada qayta yaratilishi jarayonida ekvivalentlik va adekvatlik muammolari, shuningdek, ularning funksional qayta ifodalanish mexanizmlari ko'rib chiqiladi. Tahlil natijasida milliy-madaniy omillar poetik obrazlarning mazmuni va shakliga sezilarli ta'sir ko'rsatishi hamda tarjimada turli transformatsion strategiyalar qo'llanilishini aniqlash mumkin bo'ldi.

Kalit so'zlar: poetik obraz, tarjima, milliy-madaniy xususiyatlar, transformatsiya, ekvivalentlik, adekvatlik, metafora

Аннотация. В данной статье рассматриваются национальные и культурные особенности поэтической образности и её трансформации в процессе перевода. Анализ основан на немецких и узбекских лирических текстах и фокусируется на семантических, стилистических и культурно-специфических свойствах образного языка. Особое внимание уделяется вопросам эквивалентности и адекватности, а также механизмам

функционального воссоздания поэтической образности в переводе. Результаты показывают, что национальные и культурные факторы существенно влияют как на форму, так и на смысл поэтической образности и обуславливают необходимость различных стратегий трансформации в процессе перевода.

Ключевые слова: поэтическая образность, перевод, культурные особенности, трансформация, эквивалентность, адекватность, метафора

Abstract. This article examines the national and cultural characteristics of poetic imagery and their transformations in the process of translation. The research is based on German and Uzbek poetic texts and focuses on the semantic, stylistic, and cultural features of figurative expressions. Particular attention is paid to the issues of equivalence and adequacy in translation, as well as to the mechanisms of functional reconstruction of poetic images. The analysis demonstrates that national and cultural factors significantly influence both the form and meaning of poetic imagery, leading to the application of various transformation strategies in translation.

Keywords: poetic imagery, translation, cultural specificity, transformation, equivalence, adequacy, metaphor

Kirish. Hozirgi davrda tarjimashunoslik fanining rivojlanishi bilan badiiy, xususan, poetik matnlar tarjimasi alohida ilmiy yo'nalish sifatida tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, she'riy matnlarning tarjimasi nafaqat lingvistik, balki stilistik, poetologik va kulturologik omillarni o'zida mujassam etgan murakkab jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Shu jihatdan poetik obrazlar tarjimasi masalasi tarjimashunoslikning eng dolzarb va murakkab muammolaridan biri hisoblanadi.

Poetik obrazlar she'riy matnning semantik va estetik yadrosini tashkil etadi. Ular orqali muallifning individual dunyoqarashi, milliy tafakkuri va madaniy qadriyatlari ifodalanadi. Ayniqsa, metafora, ramz, taqqoslash, personifikatsiya kabi obrazli ifodalar nafaqat ma'no uzatish vositasi, balki badiiy ta'sir kuchini belgilovchi asosiy komponent sifatida xizmat qiladi. Shu sababli poetik obrazlarni tarjima qilish jarayoni oddiy til birliklarini almashtirish emas, balki murakkab semantik va estetik tizimni boshqa til vositalari orqali qayta yaratishni talab etadi.

Mazkur masalaning murakkabligi, avvalo, poetik obrazlarning milliy-madaniy xususiyatlari bilan bog'liq. Har bir til va madaniyat o'ziga xos obrazlar tizimi, assotsiativ maydoni va semantik strukturasiga ega. Natijada, bir tilda yaratilgan obraz boshqa tilga o'tkazilganda uning ma'nosi, estetik funksiyasi yoki emotsional ta'siri to'liq saqlanib qolmasligi mumkin. Bu esa tarjimada ekvivalentlik va adekvatlik muammolarini yuzaga keltiradi.

Zamonaviy tarjimashunoslikda ekvivalentlik tushunchasi formal moslik bilan cheklanmay, balki funksional moslik sifatida talqin qilinadi. Ya'ni tarjima jarayonida asosiy maqsad — matnning tashqi shaklini emas, balki uning badiiy ta'siri va kommunikativ funksiyasini qayta yaratishdan iborat. Shu nuqtai nazardan, poetik obrazlarning tarjimasi ko'pincha transformatsiya orqali amalga oshiriladi. Transformatsiya jarayonida obrazning shakli o'zgarishi mumkin, biroq uning semantik yadrosi va funksional ahamiyati saqlab qolishga intilinadi.

Nemis va o'zbek tillari o'rtasidagi tarjima jarayonida ushbu muammo yanada murakkablashadi. Chunki mazkur tillar nafaqat strukturaviy, balki tarixiy, madaniy va poetik an'analar jihatidan ham sezilarli darajada farq qiladi. Nemis she'riyatida shakllangan obrazlar tizimi ko'pincha Yevropa madaniy konteksti bilan bog'liq bo'lsa, o'zbek she'riyati Sharqona poetik tafakkur va milliy qadriyatlar asosida rivojlangan. Shu bois poetik obrazlarning tarjimasida milliy-madaniy transformatsiya muqarrar jarayon sifatida namoyon bo'ladi.

Mazkur maqolaning maqsadi poetik obrazlarning milliy-madaniy xususiyatlarini aniqlash hamda ularning tarjima jarayonidagi transformatsiya mexanizmlarini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot doirasida nemis va o'zbek she'riy matnlari materiallari asosida obrazli ifodalarning semantik, stilistik va kulturologik jihatlari o'rganiladi. Shuningdek, tarjima jarayonida qo'llaniladigan asosiy strategiyalar, xususan, ekvivalentlikni ta'minlash, adekvatlikka erishish va funksional qayta yaratish usullari tahlil qilinadi.

Asosiy qism. Poetik obrazlar she'riy matnning semantik va estetik strukturasini markazida joylashgan bo'lib, ular tilning oddiy nominativ funksiyasidan tashqariga chiqib, voqelikni subyektiv, assotsiativ va madaniy jihatdan kodlangan shaklda aks ettiradi. Shu sababli poetik obrazni faqat stilistik vosita sifatida emas, balki ma'no hosil qiluvchi kompleks semiotik birlik sifatida talqin qilish zarur. Bunday yondashuv poetik obrazlarning tarjimasini lingvistik muammo doirasidan chiqarib, uni kengroq — lingvokulturologik va poetologik kontekstga olib kiradi.

Nemis va o'zbek she'riyati materiallari shuni ko'rsatadiki, poetik obrazlar har ikki til tizimida turlicha kognitiv va madaniy asosga ega. Nemis she'riyatida obrazlar ko'pincha individual tajriba, ichki kechinmalar va falsafiy refleksiya bilan bog'liq holda shakllansa, o'zbek she'riyatida ular ko'proq kollektiv xotira, an'anaviy ramziylik va milliy-estetik qadriyatlar bilan uzviy aloqada yuzaga keladi. Bu farq obrazlarning semantik strukturasida ham, ularning estetik funksiyasida ham aks etadi. Natijada, bir til doirasida tabiiy va kuchli estetik ta'sirga ega bo'lgan obraz boshqa tilga o'tkazilganda o'zining dastlabki funksional yuklamasini to'liq saqlay olmaydi.

Aynan shu nuqtada poetik obrazlarning tarjimadagi transformatsiyasi muammosi yuzaga chiqadi. Transformatsiya bu yerda faqat shakliy o'zgarish emas, balki obrazning semantik, stilistik va kulturologik parametrlarining qayta tashkil etilishi sifatida namoyon bo'ladi. Tarjima jarayonida obrazning yuzaki tuzilishi saqlanib qolishi mumkin, biroq uning ichki semantik yadrosi yoki estetik ta'sir mexanizmi o'zgaradi. Shu bois poetik tarjimada transformatsiyani yo'qotish sifatida emas, balki funksional moslashuv jarayoni sifatida tushunish ilmiy jihatdan asosliroqdir.

Mazkur tadqiqot doirasida ilgari surilayotgan muhim ilmiy yangilik shundan iboratki, poetik obrazlarning tarjimasini baholashda an'anaviy "ekvivalentlik" mezoni yetarli emas. Klassik yondashuvlarda ekvivalentlik ko'pincha semantik yoki formal moslik bilan cheklanadi, biroq poetik matnlarda asosiy ahamiyat obrazning funksional va estetik ta'siriga tegishli. Shu sababli maqolada "funktional-semantik yadroni saqlash" prinsipi taklif etiladi. Ushbu prinsipga ko'ra, tarjimada obrazning tashqi shakli emas, balki uning asosiy semantik yo'nalishi va o'quvchiga ta'sir etish mexanizmi ustuvor hisoblanadi.

Bu yondashuv poetik obrazlarning tarjimasida uchta asosiy darajani farqlash imkonini beradi. Birinchidan, obrazning leksik-sintaktik darajasi mavjud bo'lib, u yuzaki til birliklari orqali ifodalanadi. Ikkinchidan, obrazning semantik-kognitiv darajasi bo'lib, u assotsiativ va metaforik bog'lanishlar tizimini o'z ichiga oladi. Uchinchidan esa kulturologik daraja mavjud bo'lib, unda obraz milliy tafakkur, tarixiy tajriba va estetik qadriyatlar bilan bog'lanadi. Tarjima jarayonida aynan shu uchinchi daraja eng ko'p transformatsiyaga uchraydi va aynan shu yerda tarjimonning ijodiy aralashuvi zarur bo'ladi.

Nemis tilidan o'zbek tiliga poetik tarjimalar tahlili shuni ko'rsatadiki, ko'plab hollarda bevosita ekvivalentlikka erishish mumkin emas. Bunday vaziyatda tarjimon obrazni to'liq saqlash o'rniga uni maqsadli auditoriya uchun adekvat bo'lgan yangi shaklda qayta yaratadi. Bu jarayonni "rekonstruktiv transformatsiya" deb atash mumkin. Rekonstruktiv transformatsiya davomida original obrazning funksional roli saqlanadi, biroq uning lingvistik va madaniy ifodasi o'zgaradi. Shu tariqa tarjima nafaqat reproduktiv, balki produktiv jarayon sifatida namoyon bo'ladi.

Bundan tashqari, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, poetik obrazlarning muvaffaqiyatli tarjimasini tarjimonning ikki tomonlama kompetensiyasiga bog'liq: bir tomondan, u original matnning ichki poetik tizimini chuqur anglay olishi kerak, ikkinchi tomondan esa maqsadli tilning estetik va madaniy imkoniyatlaridan samarali foydalanishi zarur. Aynan shu kompetensiyalar uyg'unligi tarjimada adekvatlik darajasini belgilaydi.

Shu asosda xulosa qilish mumkinki, poetik obrazlarning tarjimadagi transformatsiyasi tasodifiy yoki majburiy hodisa emas, balki lingvokulturologik zarurat sifatida namoyon bo'ladi. Transformatsiya orqali tarjima matni yangi til va madaniyat sharoitida qayta "yashash" imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa poetik tarjimani oddiy til o'zgartirish emas, balki murakkab estetik rekonstruksiya jarayoni sifatida talqin qilish zarurligini ko'rsatadi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot poetik obrazlarning milliy-madaniy xususiyatlari hamda ularning tarjima jarayonidagi transformatsiyasini nemis va o'zbek she'riyati materiallari asosida tahlil qilishga qaratildi. O'rganish natijalari shuni ko'rsatdiki, poetik obrazlar faqat lingvistik birlik sifatida emas, balki murakkab lingvokulturologik va poetologik fenomen sifatida namoyon bo'ladi. Ular muallifning individual estetik tafakkuri bilan bir qatorda, muayyan xalqning tarixiy tajribasi, madaniy qadriyatlari va kognitiv modelini o'zida mujassam etadi. Shu bois poetik obrazlarning tarjimasini oddiy semantik ko'chirish emas, balki ko'p qatlamli ma'no va estetik strukturaning qayta tashkil etilishi jarayoni sifatida qaralishi zarur.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, nemis va o'zbek poetik tizimlari o'rtasidagi farqlar, avvalo, obrazlarning assotsiativ maydoni va madaniy kodlanishida namoyon bo'ladi. Bu esa tarjimada to'liq formal ekvivalentlikka erishishni deyarli imkonsiz qiladi. Natijada poetik tarjimada ekvivalentlik kategoriyasi o'zining an'anaviy, formal talqinidan chiqib, funksional mazmun kasb etadi. Tarjima

jarayonida asosiy e'tibor obrazning tashqi shakliga emas, balki uning estetik ta'siri va kommunikativ funksiyasini qayta yaratishga qaratiladi.

Mazkur maqolaning ilmiy yangiligi shundan iboratki, unda poetik obrazlarni tarjima qilish jarayoni "funktional-semantik yadro" konsepsiyasi asosida qayta talqin qilindi. Ushbu yondashuvga ko'ra, tarjimada obrazning yuzaki lingvistik strukturasini saqlashdan ko'ra, uning semantik markazi va estetik ta'sir mexanizmini saqlash ustuvor hisoblanadi. Shu asosda poetik obrazlar tarjimasining uch darajali modeli — leksik-sintaktik, semantik-kognitiv va kulturologik qatlamlardan iborat tizim sifatida tavsiflandi. Ayniqsa, kulturologik qatlam tarjima jarayonida eng ko'p transformatsiyaga uchrashi va aynan shu bosqichda tarjimonning ijodiy roli kuchayishi aniqlangan muhim natijalardan biridir.

Tadqiqot natijalari poetik obrazlarning tarjimasida transformatsiya muqarrar va zarur jarayon ekanligini ko'rsatdi. Transformatsiya bu yerda yo'qotish emas, balki yangi til va madaniy muhitda obrazning qayta "faollashuvi" sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois maqolada ilgari surilgan "rekonstruktiv transformatsiya" tushunchasi poetik tarjimini baholashda samarali nazariy vosita sifatida taklif etildi. Ushbu tushuncha tarjimini reproduktiv emas, balki produktiv va ijodiy faoliyat sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Umuman olganda, poetik obrazlarning tarjimadagi transformatsiyasini lingvokulturologik yondashuv asosida o'rganish tarjimashunoslik nazariyasini yanada boyitadi hamda nemis-o'zbek poetik tarjima amaliyotini chuqurroq tushunishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari kelgusida poetik tarjima metodologiyasini takomillashtirish, shuningdek, badiiy matnlarni adekvat tarjima qilish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Alisher Navoiy. (1996). *Xamsa*. Fan.
2. Abdulla Oripov. (2001). *Tanlangan asarlar*. Sharq.
3. Erkin Vohidov. (2000). *Saylanma asarlar*. G'afur G'ulom.
4. Zulfiya Isroilova. (1985). *Tanlangan asarlar*. G'afur G'ulom.
5. Hamid Olimjon. (1983). *Asarlar*. Fan.
6. G'afur G'ulom. (1987). *Tanlangan asarlar*. G'afur G'ulom.
7. Oybek. (1985). *Tanlangan asarlar*. Fan.
8. Roman Jakobson. (1960). Closing statement: Linguistics and poetics. In T. A. Sebeok (Ed.), *Style in language* (pp. 350–377). MIT Press.
9. Werner Koller. (2011). *Einführung in die Übersetzungswissenschaft* (8th ed.). UTB.
10. Christiane Nord. (1997). *Translating as a purposeful activity*. St. Jerome.
11. Katharina Reiss. (1971). *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*. Hueber.
12. Johann Wolfgang von Goethe. (2000). *West-östlicher Divan*. C.H. Beck.
13. Heinrich Heine. (1997). *Buch der Lieder*. Reclam.
14. <http://ziyonet.uz>
15. <http://edu.uz>
16. <http://journal.edu.uz>
17. <http://adabiyot.uz>
18. <http://namm.uz>

UO'K 81: 81-44: 81-33

AYOL - QUVONCH KONSEPTUAL METAFORASINING NEMIS VA O'ZBEK TILLARIDAGI PAREMIYALARDA VOQELANISHI

B.Q. Jo'raxolova, katta o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada nemis va o'zbek tillaridagi paremiologik birliklar asosida AYOL – QUVONCH konseptual metaforasining voqelanishi kognitiv va lingvomadaniy yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda ayol konsepti biologik va jinsiy identifikatsiyadan tashqari, oila, uy-farovonlik, ma'naviy barqarorlik hamda ijtimoiy qadriyatlar markazi sifatida talqin etiladi.

Kalit so'zlar: konseptual metafora, quvonch, paremiologiya, gender, maqollar, qiyosiy tahlil, lingvomadaniyat, kognitiv tilshunoslik, oila qadriyatlari.

Аннотация. В данной статье на основе паремиологических единиц немецкого и узбекского языков с позиций когнитивного и лингвокультурологического подходов анализируется реализация концептуальной метафоры «ЖЕНЩИНА — РАДОСТЬ». Концепт женщина рассматривается не только как биологическая и гендерная идентификация, но и как центр семьи, домашнего благополучия, духовной устойчивости и социальных ценностей.

Ключевые слова: концептуальная метафора, радость, паремология, гендер, пословицы, сопоставительный анализ, лингвокультура, когнитивная лингвистика, семейные ценности.

Abstract. This article analyzes the realization of the conceptual metaphor WOMAN – JOY on the basis of paremiological units in the German and Uzbek languages from cognitive and linguocultural perspectives. The study interprets the concept of woman not only as a biological and gender identity, but also as the center of family life, domestic well-being, spiritual stability, and social values.

Keywords: conceptual metaphor, joy, paremiology, gender, proverbs, comparative analysis, linguoculture, cognitive linguistics, family values

Kirish. “Ayol” konsepti lingvistik va madaniy jihatdan murakkab, makro-kontseptual tuzilma bo‘lib, unda majoziy, axiologik (qadriy), ensiklopedik komponentlar jamlangan. Metafora til va ong orasidagi kognitiv bog‘lanish: abstrakt tushunchani (masalan “ayol”, “go‘zallik”, “baxt”, “quvonch”, “oila”, “uy”) konkret, tanish domenlarga (masalan: suv, gul, tosh, uy, ovqat, uy-ro‘zg‘or, yurak va boshqalar) bog‘lash orqali anglash va tasavvur qilishni ta‘minlaydi. Tilda va paremiologiyada aynan shunday metaforik-kognitiv tuzilmalar jami qadriyatlar, gender rollari, ijtimoiy normativlar va hissiy holatlar idrokini shakllantiradi. “Ayol” obraziga oid metaforalar va paremiologik birliklar tilda nafaqat shaxsiy holatni, balki jamiyatning qadriyatlari, jinsiy stereotiplar, hissiy-ijtimoiy munosabatlarni ham aks ettiradi.

Tadqiqotlar ko‘rsatishicha, o‘zbek xalq maqollarida “ayol” konsepti ko‘pincha “go‘zallik”, “mehrbonlik”, “sadoqat”, “oila va uy-ro‘zg‘or” kabi jihatlar bilan bog‘lanadi. “Ayol - qimmatbaho obyekt” (“qimmatbaho tosh, zargarlik buyumi”) kabi metafora modellari mavjud. Bu model ayolning qadri, go‘zalligi, muhimligi va ijtimoiy jihatdan yuqori baholanishini bildiradi. Bundan tashqari, “ayol – uy, ro‘zg‘or, ichki makon” kabi metaforik konseptlar ham ayol uy-do‘stlik, tinchlik, quvonch, farovonlik markazi sifatida ko‘riladi. Paremiologik tahlillarda “ayol” bilan bog‘liq maqollar ko‘pincha ijobiy baho, mehr-rohat, oilaviy quvonch, xulq-odat, nafislik, iffat, go‘zallik kabi qiymatlarni ko‘rsatuvchi birliklar sifatida talqin etiladi. Shu bois, o‘zbek tilida “ayol – quvonch”, “ayol – baxt”, “ayol - oilaviy farovonlik”, “ayol - go‘zallik” kabi konseptual metaforalar keng tarqalgan.

Adabiyotlar. Ilmiy manbalarga ko‘ra, nemis tilida ham ayol obrazini ifodalovchi maqollar va paremiologik birliklar mavjud. Bu birliklarda ko‘pincha ayolning axloqiy fazilatlari, go‘zalligi, qadriyatlari aks etadi. Masalan, nemis tilida: *Ein Weib ohne Tugend ist ein goldener Becher mit saurem* [5; 113] maqoli *Fazilatsiz ayol - nordon ichimlik solingan oltin kosaga o‘xshaydi* degan ma‘noni beradi; ya‘ni, maqolda ayolning tashqi ko‘rinish emas, balki ichki fazilati muhim deb ta‘kidlanadi. Bu maqol turli madaniy-lingvistik kontekstlarda ayol obraziga ijobiy, biroq ehtiyotkorlik bilan yondashishni aks ettiradi. Ayolni faqat tashqi belgilar, go‘zallik bilan emas, ichki sifatleri bilan baholash tamoyili ham mavjud. Tadqiqotlar ko‘rsatadiki, nemis va o‘zbek paremiologik korpuslarida ayol konsepti va metaforik obrazlarida ham o‘xshashliklar, ham madaniy farqlar bor. Masalan, qadriyat jihatidan: har ikkala til jamiyatida ayol go‘zallik, mehr, oila bilan bog‘langan.

AYOL - QUVONCH konseptual metaforasi ahamiyatli, chunki “ayol” biologik yoki jinsiy identifikator emas: u jamiyatning asosiy instituti - oila, uy-farovonlik, kelajak avlod, ibrat va barkamollik markazi sifatida qabul qilingan. Shuning uchun ayolga oid metaforalar va maqollar jamiyatning eng chuqur qadriyatlarini – hurmat, mehr-oqibat, go‘zallik, barkamollik kabi tushunchalarni aks ettiradi.

Tadqiqot natijalari. Maqollar an‘anaviy, og‘zaki xalq ijodi bo‘lgani sababli ular orqali bu qadriyatlar avloddan avlodga o‘tadi. Metaforik til esa oddiy amaliy vaziyatlardan abstrakt va hissiy holatlarga ko‘prik bo‘lib xizmat qiladi. Til va metaforalar bizning dunyoni idrok etishimizga, hissiy hamda ijtimoiy qadriyatlarimizni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu sababdan “ayol – quvonch, baxt, oila, tinchlik, go‘zallik” kabi metaforik konseptualizatsiyalar ko‘plab jamiyatlarda (shu jumladan nemis va o‘zbek tillarida) mustahkam o‘rnashgan. Quyida AYOL - QUVONCH konseptual metaforasining nemis va o‘zbek tillaridagi paremiyalarda voqelanishini tahlil qilamiz.

Masalan, nemis tilida: *Eine gute Frau ist Segen fürs Haus* [5; 113] (*Yaxshi ayol – uy barakasidir*) maqoli uyda yaxshi xotin mavjud bo‘lsa, uning uy va oilaga ijobiy ta‘sir ko‘rsatishini, ya‘ni u uyga baraka, farovonlik va tinchlik olib kirishini anglatadi. Maqol nemis madaniyatida oilaviy qadriyatlar va xotin rolini qadrlashni aks ettiradi. Yaxshi xotinning faoliyati va xarakteri uyni

umumiy farovonligi bilan bevosita bog'liq deb hisoblanadi. Bu paremiya orqali ayolning uy hayotidagi roli nafaqat ichki mas'uliyat, balki oilaviy baraka va farovonlikni ta'minlovchi subyekt sifatida tasvirlanadi.

Masalan, nemis tilida: *Eine fröhliche Frau macht das Haus hell* [5; 113] (*Yaxshi xotin – uyga nur*) Ushbu maqol ham AYOL - QUVONCH konseptual metaforasi doirasida tahlil qilinadi. Maqol ayolning ruhiy holati va quvnoqligi oilaviy muhitga bevosita ta'sir qilishini ko'rsatadi. Bu yerda quvnoq xotin oilaning ijobiy, tinch va barqaror muhit manbai sifatida tasvirlanadi, uyga nur esa metaforik jihatdan oiladagi farovonlik va quvonchni bildiradi. Maqol nemis paremiologiyasida ayolni passiv rol bilan emas, balki oilaviy farovonlikni shakllantiruvchi markaziy subyekt sifatida ko'rsatadi.

Masalan, nemis tilida: *Ein liebes Weib ist des Mannes Glück* [5; 113] (*Yaxshi xotin - erning baxti*) Ushbu maqol qadimgi nemis paremiologiyasida ayolning oiladagi ahamiyatini va turmushdagi ijtimoiy funksiyasini ifodalaydi. Maqolda ayolning fazilati oilaviy farovonlik va erning baxt-saodatiga bevosita bog'lanadi. Shu orqali ayolning tarbiyaviy, maishiy va ruhiy rolini ta'kidlash bilan birga, nikohdagi muvaffaqiyat va uy barqarorligi qadriyatlari metaforik tarzda aks etadi. Maqolning konseptual markazi ayolning ijobiy fazilati bilan oiladagi barqarorlik va baxtni bog'lashdir. Bu yondashuv nemis paremiologiyasida “ayol – baxt manbai” konseptual metaforasi orqali ifodalanadi.

Tahlil va natijalar. Maqol ijtimoiy-ogohlantiruvchi va axloqiy mazmunni ham o'zida mujassam etadi, ya'ni oilada baxtni saqlash va tarbiyaviy muvozanatni ta'minlash ayolning mas'uliyati bilan bog'lanadi. Shu bilan birga, u nemis madaniyatida nikoh va oilaviy munosabatlarni qadrlash, oilaviy qadriyatlarni targ'ib qilish funksiyasini bajaradi.

Masalan, nemis tilida: *Wo eine gute Frau ist, da wohnt das Glück* [10; 34] (*Yaxshi xotin - uyga baxt keltirar*) maqolida ayol obrazi quvonch, baxt, baraka kabi ijobiy hissiy holatlarning markazi sifatida metaforik tarzda talqin qilinadi. Mazkur metafora ayolning shaxsiy fazilatlari va oilaviy hayot sifati o'rtasida kuchli ichki bog'liqlik mavjudligini nazarda tutadi. Maqolda quvonch yoki baxt insonning ichki tuyg'usi emas, balki bir makonda “yashaydigan”, ayol borligi bilan u yerga ko'chib keladigan shaxs sifatida tasvirlanadi.

Masalan, o'zbek tilida: *Ayol bor joyda fayz bor* [9; 176] maqolining asosida ayol obrazini yuqori qadrlovchi kuchli metaforik mazmun yotadi. Bu maqolda ayolning borligi “fayz” tushunchasi bilan bevosita bog'lanadi. “Fayz” o'zbek madaniyatida nafaqat moddiy baraka, balki uyga kirgan totuvlik, quvonch, iliqlik, mo'l-ko'llik va ruhiy yuksalishni bildiradi. Demak, ayolning borligi oila va jamiyatning boyishi, jonlanishi, uyg'unlashuvi bilan metaforik tarzda chambarchas bog'langan.

Masalan, o'zbek tilida: *Yaxshi xotin - uyga nur* [9; 176] maqolida ayol obraziga quvonch va baxt manbai sifatida qaraladi. Maqol metaforik tarzda ayolni oilaning ruhiy markazi va baxt yaratadigan kuchi sifatida talqin qiladi. Bu yerda “uyga nur kiradi” degan ibora quvonch va iliqlikning aniq ko'rinishi sifatida ishlatiladi, nur – mavhum tushunchani (quvonch, baxt, totuvlik) vizual va hissiy obrazga aylantiradi. Maqolning konseptual metaforik modeli shunday ishlaydi: ayol bor joyda quvonch mavjud, ya'ni ayolning fazilatlari (mehribonligi, oqilligi, fidoyiligi) oilaning barqarorligini ta'minlaydi. Shu bilan birga “nur” timsoli qadimiy madaniyatlarda quvonch, baxt, baraka bilan bog'liq bo'lgani sababli, ayolning borligi oilaga xotirjamlik va iliqlik olib keluvchi metaforik hodisa sifatida talqin qilinadi.

Masalan, o'zbek tilida: *Xotinning kulgusi - uyga rohat* [9; 178] maqolida ayol oiladagi quvonch, baxt va tinchlikning markaziy manbai sifatida tasvirlanadi. Maqol metaforik tarzda ayolning emotsional ifodasi - kulgusi orqali oilaning farovonligi va totuvligini ko'rsatadi. Bu yerda “rohat” tushunchasi nafaqat moddiy tinchlik yoki osoyishtalikni, balki oilaviy iliqlik, quvonch va huzurni ham bildiradi. Maqolda ishlatilgan ayolning kulgusi - oiladagi quvonch va rohatni ifodalaydi. Xotinning kulgusi uyga iliqlik, quvonch va ruhiy barqarorlik olib kiruvchi kuch sifatida talqin qilinadi. Shu orqali mavhum tushunchalar (rohat, quvonch, totuvlik) aniq obrazga aylanadi, kulgu ko'rinadigan va seziladigan holat sifatida oilaning ijobiy muhitini ifodalaydi.

Masalan, o'zbek tilida: *Xotin yaxshi bo'lsa, erning ko'ngli to'q* [9; 180] maqolida ayol oiladagi quvonch, tinchlik va baxtning markaziy manbai sifatida tasvirlanadi. Maqol metaforik tarzda ayolning fazilatlari (mehribonligi, oqilligi, sabr-toqati) orqali erning ruhiy va hissiy holati - “ko'ngli to'q” iborasi bilan bog'lanishini ko'rsatadi. Bu yerda “ko'ngli to'q” iborasi nafaqat shaxsiy xotirjamlikni, balki oilaning barqarorligi, totuvligi va umumiy quvonchini bildiradi.

Ko'zlangan ma'nolar tushunchalarning ierarxik tizimini tashkil qiladi.

Yuqoridagi maqollar tahlilidan aniq bo'ladiki, nemis tilidagi maqollarda ayolning roli ko'proq Glück (baxt), Licht (yorug'lik), Segen (baraka) tushunchalari orqali talqin qilinadi. O'zbek tilidagi maqollarda ayolning ijtimoiy vazifasi fayz, baraka, quvonch, nur sifatida ko'rsatiladi. Tahlillar ikkala madaniyatda ham *ayolning ijobiy energiya, ruhiy yengillik, quvonch va uy tinchligi* bilan bog'liqligi barqaror metaforik model sifatida mavjudligini ko'rsatadi. Quyidagi jadvalda AYOL - QUVONCH konseptual metaforasining nemis va o'zbek tillaridagi paremiyalardagi voqelanishini ko'rib chiqamiz:

1-jadval

AYOL - QUVONCH konseptual metaforasining nemis va o'zbek tillaridagi paremiyalardagi voqelanishi

Til	Konseptual metafora	Metaforik asos
Nemis tili	AYOL – BAXT	Ayol oilaning baxt manbai; Glück orqali oilaviy farovonlik va quvonch ifodalanadi
	AYOL – YORUG'LIK	Ayol uyga nur keltiruvchi kuch; <i>Licht, Sonne</i> orqali ruhiy ilqlik va osoyishtalik metaforasini anglatadi.
	AYOL – BARAKA	Ayol uy va oilaga baraka olib kiradi; <i>Segen</i> orqali ijtimoiy va ma'naviy osoyishtalik aks etadi.
O'zbek tilida	AYOL – QUVONCH	Ayol oilaga quvonch va ichki ilqlik olib kiruvchi asosiy omil; “quvonch” mavhum tushunchasi vizual, hissiy obrazga aylanadi.
	AYOL – NUR	Ayol oilaning ichki tayanchi va quvonch manbai; uyga nur keltiruvchi kuch sifatida metaforik talqin qilinadi.
	AYOL – BARAKA, FAYZ	Ayolning mavjudligi oilaga moddiy va ma'naviy farovonlik, uyg'unlik olib keladi.
	AYOL – OILAVIY FAROVONLIK	Ayol oilaning ijtimoiy va ma'naviy barqarorligini ta'minlovchi asosiy tayanchdir.

Jadval tahliliga ko'ra nemis va o'zbek paremiologiyasida “ayol” konsepti oiladagi ijobiy energiya, quvonch va barqarorlik markazi sifatida metaforik tarzda ifodalanadi. Nemis tilida ayol obrazlari ko'proq Glück (baxt), Licht (yorug'lik), Sonne (quyosh) Segen (baraka) kabi tushunchalar orqali talqin qilinsa, o'zbek tilida quvonch, nur, baraka va fayz kabi tushunchalar orqali ifodalanadi. Har ikkala til va madaniyatda ayol oilaning ijtimoiy, ma'naviy va emotsional hayotidagi markaziy rolini aks ettiradi va til orqali mavhum qadriyatlarni aniq obrazlar bilan bog'lash imkonini beradi. Natijada, AYOL – QUVONCH konseptual metaforasi har ikkala madaniyatda mustahkam konseptual model sifatida mavjudligini ko'rsatadi.

Xulosa. Nemis va o'zbek maqollarida ayol konsepti oiladagi ijtimoiy, ma'naviy va hissiy barqarorlik markazi sifatida talqin qilinadi. *Ayol* obrazlari *quvonch, baxt, nur, baraka va fayz* kabi mavhum tushunchalarni aniq, vizual hamda hissiy obrazlar orqali ifodalaydi. Ushbu metaforik tasvirlar nafaqat ayolning shaxsiy fazilatlarini, balki jamiyatdagi qadriyatlar, gender rollari va oilaviy munosabatlarni ham aks ettiradi. Nemis tilida *ayol* ko'proq *baxt, yorug'lik va baraka* bilan bog'lansa, o'zbek tilida u *quvonch, nur va uy-farovonlik timsoli* sifatida tasvirlanadi. Shu bois AYOL – QUVONCH konseptual metaforasi har ikki madaniyatda oilaning ruhiy va ma'naviy muhitini shakllantirishda markaziy o'rin egallaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Alfermann. D. Geschlechterrollen und geschlechtstypisches Verhalten. 1. Auflage. – Stuttgart: Kohlhammer, 1996. – S. 134.
2. Asqarova M. O'zbek tilining frazeologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1973. – B. 14.
3. Baldauf Ch. Metapher und Kognition. Grundlagen einer neuen Theorie der Alltagsmetapher. Sprache in der Gesellschaft. – Saarbrücken: P. Lang, 1997. – S. 105.
4. Beyer H., Beyer A. Sprichwörterlexikon: Sprichwörter und sprichwörtliche Ausdrücke aus deutschen und Sammlungen von 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart. – München: C.H. Beck Verlag, 2022. – S.79.
5. Duden: Redewendungen: Wörterbuch der deutschen Idiomatik. Band 11. – Mannheim: Dudenverlag, 2008. – S. 113.
6. Lakoff G., Johnson M. Leben in Metaphern. Konstruktion und Gebrauch von Sprachbildern. – H.: 1998. –S. 16.
7. Mirzayev T., Musoqulov A., Sarimsoqov B. O'zbek xalq maqollari.–Toshkent: Sharq nashriyoti, 2005. – B. 58.
8. Rahmatullaev Sh., Mahmudov N., Xolmanova Z., O'razova I., Rixsiyeva K. O'zbek tili frazeologik lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 2022. – B. 16.
9. Qosimova N., Xayriyeva M. Maqollar va matallar xalq og'zaki ijodi janri sifatida//Innovative Development in Educational Activities, 2023. – B. 176.
10. Simrock K. Die deutschen Sprichwörter gesammelt. – Frankfurt am Main: Universitaetsverlag Winter, 2009. – S. 34

IYMON, E'TIQOD, HAQ TASVIRI
(ASQAR MAHKAM IJODIDA “OQ KITOB” ASARI TAHLILI MISOLIDA)
G.E.Jo'rayeva, o'qituvchi, Termiz Iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada Asqar Mahkamning “Oq kitob” asari tahlilga tortilgan. Sho'ro tizimidagi insonlarning vaxshiylashuvi, hattoki hayvonlardagi xislatlar insonda ko'ringani achinarli holat edi. Shu davrdagi xalqning hayoti, begunoh to'kilgan qonlar, go'daklar o'limi, xudoni tanimagan bosqinchilar qilmishlari ayovsiz fosh etilgan. Hayotini chiroyli tarzda yashagan muqaddas siymolar, ulug'langan. Asqar Mahkamdek shoir, dinni dastak qilishdan charchamagan.

Kalit so'zlar: Xalq, islom olami, bosqinchilik, sho'rolar, urush, shayxlar, oxirat diyori.

Аннотация. В данной статье анализируется произведение Аскара Махкама «Ок китоб» («Белая книга»). В произведении раскрываются процессы ожесточения людей в советской системе, когда даже животные черты проявлялись в человеческом поведении, что отражает трагическую картину эпохи. Подробно описывается жизнь народа того времени, безвинно пролитая кровь, гибель младенцев, а также жестокие действия захватчиков, не признававших Бога. Особое внимание уделяется образам святых личностей, проживших достойную и праведную жизнь, которые возвеличиваются автором. Подчеркивается, что поэт Аскар Махкам последовательно использовал религиозные мотивы и духовные ценности в своем творчестве.

Ключевые слова: народ, исламский мир, завоевание, советская система, война, шейхи, мир загробной жизни.

Abstract. This article analyzes Askar Makhkam's work “White Book”. It explores the brutalization of individuals under the Soviet system, where even animal-like traits became evident in human behavior, reflecting a tragic reality of the era. The study highlights the life of the people during that period, the innocent bloodshed, the deaths of infants, and the ruthless actions of invaders who denied the existence of God. At the same time, it emphasizes the glorification of sacred figures who lived noble and dignified lives. The article also underlines that the poet Askar Makhkam consistently expressed spiritual and religious themes in his works.

Keywords: people, Islamic world, invasion, Soviet system, war, sheikhs, afterlife.

She'r – shoir ma'naviyati, botiniy olamining ko'zgusi. She'r – malham. Haqiqiy she'rxon – ko'ngilchan odam. Ko'ngilchanlik esa iymonning basalomatligidan darak. O'tgan asrning oxirlarida Asqar Mahkamning iqtidor- salohiyatiga shoyon hujjat – “Haq” degan qalingina to'plami nashr etiladi. She'rga sig'magan dard-iztiroblar, abgor o'tmish manzaralari tasvirlangan “Oq kitob” esa adabiy voqelik deya baholandi. To'plamdagi har bir asar alohida tadqiqqa munosib. Sayyid Ne'matulloh Ibrohimga atalgan “Oq kitob” badihasi qiyomatli do'stga qo'yilgan haykal, darveshsifat, bolafe'l shoir sha'niga bitilgan doston. Asqar Mahkam yelkasiga bir chopon tashlab, bu dunyoning doridan “She'r men uchun qismatning o'zi edi” deya o'tgan. Asqar Mahkam vatanni, Xudosi bor, ammo erki yo'q qullarning ozodligi-yu bandiligini she'rga soldi. Ana shu yo'lda u gulu giyohdan, tosh-tuproqdan hikmat axtardi. Beo'y odam uchun tiyramohda barglarini to'kib, shir yalang'och bo'lib qolgan daraxt – o'tin. Ammo shoir nazarida “Daraxtlar – zaminning ochiq jonlari...” (Shavkat Rahmon) Asqar Mahkam “Daraxtlar – qo'llari yoziq gadolar, xazonlar tilida o'qir Mashrabdan” deydi. “Bugun So'zlar Ayyubdek xasta” deb bilgan Asqar Mahkam Ishq, Vahdat kuyi, Karbalo, Kofarnihon, Yahudo timsollari orqali Parvardigorga muhabbat, bolalik sog'inchi, mehrga tashna qalb iztiroblari-yu do'st niqobidagi xiyonatkorlar kirdikorini qalamga oladi [3].

Shoirning “Men o'zimni o'zim taniyolmayman, kecha bog'bon edim bugun og'ochman...” degan satrlari dardchil olamining in'ikosidir. Taniqli shoir va tarjimon Odil Ikrom “Asqarali aka bag'rikeng edi, tavsiyanomami... yozib beraverardi. Odatda, talantli insonlarning aksariyatiga xos bu xislat. Kim nima so'rasa, so'zboshimi, taqrizmi. Uning bag'rikenglik bilan yozib bergan fikrlarini dastak qilib, o'zini yetuk ijodkor hisoblab yurganlar, uning qalami tig'idan sachragan kukunlar bilan obro'-e'tibor, maqom topganlar orasida “eshagi loydan o'tgandan” so'ng mehr-oqibatni unutganlari ham ko'p”, – deb kuyinadi. [1].

Asqar Mahkam estetik dunyosini uning tarjimalari ham baralla ko'rsatib turibdi. Uning “Oq kitob” asarida “bosqinchilik” g'oyasi ilgari surilgan. Xo'sh bosqinchilik nima?

Aslida dunyodagi o'zgarishlar, insonlar o'rtasidagi tafovutlar bosqinchilikdir. Nima uchun xalqni taqdiri hammada har xil bo'lishi kerak. Kimdir butun umr qora mehnat bilan kun ko'radi. Kimdir shox, kimdir gado bo'lishi kerak, yana kimdir sovuqdan, ochlikdan tarang qotishi kerak. Jamiyatda xalqni agar to'g'rilikka yo'naltirmasak, ular ayniqsa ayollar ana shunday laqmalarni dunyoga keltiraveradilar. Hayot o'zi shunday, xalqparvar, insonlarni tutib berishadi. Hatto eng buyuk odamlar nigohining qar-qarida o'ngarilmas yovuzlik aks etadi. Hatto avliyolarning g'azabiga duchor bo'lish mumkin [4].

Bugun dunyoda bo'layotgan bosqinchiliklar hammasidan o'tib tushadi. Ayollarga qilinayotgan nohaqliklar, zug'umlar, begunoh bolalarning o'limi ko'payishi aqlni ozdiradi. Bu esa jamiyatdagi o'sha biz aytayotgan bosqinchilik bo'ladi. Bosqinchilik davrida tarixga ham nazar tashlaymiz. Xususan, Asqar Mahkam tarixga yuzlanadi. Aynan odamning qanchalik tubanlikka yuz tutayotganligi haqida o'ksinib xotirlaydi". Odam o'sha davrda ham odam edi. Bugungi kunda tugmalar inson hayotini hal qilib qo'yayapti. Balki o'sha vaqtda inson viski ichayotgandir, balki zino qilayotgandir, lekin birgina tugma qancha insonni hayotiga zomin bo'layapti. Yosh go'daklarning o'limi hech kimni taajjublantirmayapti. Bu esa achinarli holat. Endi balki hech kim bir-birini o'ldirmas, balki raketalar bajaradi bu ishni. Misr davlati, Bobil davlatiga ham to'xtaladi. Hattoki Firavnning o'ttiz sulolasi haqida ham gap ketadi. Mol boqar yoki sartarosh haqida emas, "Firavn" haqida gap ketyapti. G'arb mamlakatlarini har doim sharq davlatlarining boyligi qiziqtirib kelgan. Fors xalqi g'alabaga yaqin bo'lgan. Forslarni qo'liga tushgan asirlarni "xonlar" deb atashgan. Spitamenlar va Aleksandr qabilalari to'qnashishadi. Spitamen halokatidan so'ng, massagetlardan zafar ko'tariladi. Odam o'sha paytda ham odam edi.

Bu zamin qancha odamlarni yer qariga yamlab ketdi. Lekin zamin to'lib toshmadi.

Qaysarlar keldilar, qaysarlar ketdilar.....

Asqar Mahkam qonli hayotni tasvirlashga harakat qildi. Bu qonli janglar natijasida qancha begunoh kimsalar halok bo'lishdi. "Avesto" kitobida keltirilgan Bobil davlati haqida, Chingizxon yurishlari, uning o'g'lining yurishlari, ayovsiz olingan boshlar qonli urushni esga soladi. Dimog'ingizga qon hidi ufurildi. Bularni o'qib xuddi boshingizga qilich urilayotganini xis qilmasangiz demak haliyam odam emassiz. Urush vaqtida hattoki bo'rilar ham bir-biriga rahm qilarkan. Hattoki gazandalar bir-birlariga rahm-shavqatli bo'larkan. Lekin insonlarda bu xislatni aksini ko'rish mumkin. Turkiston xalqini boshidan kechirgan so'nggi besh yuz yil Ichida qonli fojialarning asosiy aybdorlari hokimlari edi. Mansabdorlar faqatgina o'zlarini nufuzlarini saqlab qolishgan. Oddiy xalq hayoti bilan hech kim qiziqmagan [5].

Xo'sh bosqinchilik nima...?

Bilasizmi..?

Men bilmayman.

Tarixchilar biladi. Bir xalqni tamoman qilichdan o'tkazib, boshqa bir xalqni uyining to'rida yashaydi. Boshqa xalq tomonidan e'zozlanadi. O'lgan bo'lsa, qabrlari ziyoratgohga aylantiriladi. Qur'oni karimda yigirma besh payg'ambarlar keltirilgan. Muhammad payg'ambarimizning "Xudo bir, payg'ambarlar bir-biriga birodardirlar" degan hadisi bor. O'n ming yildan beri insonlar bir-birlarini jonini olishdan charchamadi. Bir yozuvchining mo'g'ul bosqini haqidagi hikoyasida shunday bir manzara bor. Qul bozorlari tashkil qilinib, odamlar boshlariga arqon solinib asirlikka olinardi. Asirlar orasida Attor ham bor edi. Xalq bosqinchiga bizni nima qilsang qil, faqat uni qo'yib yubor deyishgan. Bosqinchi uni kimligini bilmasdan, kimsan? – deydi [2].

-Attor, shayx deb javob beradi.

-Sultonmisan?

Yo'q deb javob beradi, Attor. Bosqinchi uning boshini chopib tashlaydi [3]. Odamzot Nazari past maxluq. Uni har yo'l bilan sotib olsa bo'ladi. Xalqni duo, ibodat bilan boshqarib bo'lmaydi. Siyosatda umuman ko'ngli bo'shlik yaramaydi. Temur davri yaxshi davrlar edi. Attor haqida Asqar Mahkam juda ko'p she'rlarida, asarlarida to'xtaladi. Tavajjuh she'riy qissasida ham keltirib o'tgan. Mirzo Boburning Fano va Baqo haqida o'yiganlari, she'riy qissasida...

G'orda qolgan so'ngak kabi avliyo-

Fariduddin Attor, poyingda o'lay

Zamin qozonlarin to'ntardi-qaro

Avom risqi to'zdi o'choqda qulday.

Bu qissada ham Attorning qanchalik yaxshi shayxlardan biri ekanligiga ishora bo'lyapti. U yagona Allohning borligini she'rda ta'kidlab o'tyapti[4].

Asqar Mahkamning «Oq kitob» asari tahlili shuni ko'rsatadiki, muallif ijodida iymon, e'tiqod va haqiqat masalalari markaziy o'rinni egallaydi. Asarda inson ma'naviyatining pasayishi, axloqiy qadriyatlarning zaiflashishi, zo'ravonlik va adolatsizlikning keng tarqalishi realistik va kuchli tarzda yoritib berilgan. Shu bilan birga, asar insoniyligini yo'qotmagan hamda iymon va e'tiqodlarini saqlab qolgan avliyo siymolar obrazlari orqali haqiqat yo'lidagi ma'naviy poklik va sobitqadamlikni ulug'laydi. Muallif tarixiy jarayonlarni haqiqatni yashirmasdan badiiy va estetik vositalar orqali ochib berishga intilgan, bu jihat asarning mafkuraviy va badiiy qiymatini yanada oshiradi.

Umuman olganda, «Oq kitob» inson va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni, iymon va e'tiqodning hayotdagi rolini va tarixiy haqiqatning badiiy talqinini chuqur yoritib beruvchi muhim ijodiy manba hisoblanadi. Asar shuningdek, o'quvchini ma'naviy poklik, adolat va haqiqatga sodiq qolishga undashi bilan ham ahamiyatlidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mahkam A. Oq kitob: roman, she'riy qissa va badihalar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2008. – 120 b.
2. Mahkam A. Tavajjuh: she'riy qissa. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1993. – 64 b.
3. Quronov D. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – Toshkent. Akademnashr, 2018.
4. Qutlimuratova M. Hozirgi o'zbek she'riyatida ruhiy kechinma va badiiy talqin. Fil.f.f.d.diss. – Nukus. 2011.
5. Ulug'bek Hamdam. Yangi o'zbek she'riyati. – Toshkent: "Adib" nashriyoti, 2012.

UO'K 830.1

INGLIZ TILI GRAMMATIKASINING QIYMATI VA UNING TARKIBIY XUSUSIYATLARI

I.Jo'rayev, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona
S.M.Saminjonova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz tili grammatikasining tarkibiy tamoyillari, so'z turkumlari va frazalarning shakllanish mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda zamonaviy ingliz tilining analitik tabiati, ot va fe'l birikmalarining semantik xususiyatlari hamda leksik birliklarning bir turkumdan ikkinchisiga ko'chishi masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: ingliz tili, grammatika, so'z turkumlari, ot, fe'l, fraza, leksikema, morfologik holat, analitik qurilish.

Аннотация. В данной статье анализируются структурные принципы английской грамматики, части речи и механизмы формирования фраз. В исследовании освещаются аналитическая природа современного английского языка, семантические особенности именных и глагольных словосочетаний, а также вопросы перехода лексических единиц из одной категории в другую

Ключевые слова: английский язык, грамматика, части речи, существительное, глагол, фраза, лексема, морфологическое состояние, аналитический строй.

Abstract. This article analyzes the structural principles of English grammar, parts of speech, and the mechanisms of phrase formation. The research highlights the analytical nature of modern English, the semantic features of noun and verb phrases, as well as the transition of lexical units from one category to another

Key words: English, grammar, parts of speech, noun, verb, phrase, lexeme, morphological case, analytic structure.

Kirish. Ingliz tili grammatikasi tilning tarkibiy tamoyillari majmuasi bo'lib, u alohida so'zlar, iboralar, ergashgan gaplar va butun matnlar tuzilishini qamrab oladi. Zamonaviy ingliz tili, asosan, ommaviy axborot vositalari, ta'lim va davlat boshqaruvi kabi sohalarda qo'llaniladigan standart shaklga ega. Grammatika nafaqat tilning texnik asosi, balki muloqotning samarali bo'lishini ta'minlovchi muhim vositadir. Mazkur maqolaning maqsadi ingliz tili grammatikasining zamonaviy holati va undagi asosiy so'z turkumlarining o'zaro bog'liqligini o'rganishdan iborat. Tilshunoslikning zamonaviy rivojlanish bosqichida til nafaqat muloqot vositasi, balki inson tafakkuri va ijtimoiy voqelikni shakllantiruvchi murakkab kognitiv tizim sifatida o'rganilmoqda. Xususan, ingliz tili grammatikasi o'zining ko'p asrlik taraqqiyoti davomida Hind-yevropa tillariga xos bo'lgan flektiv (qo'shimchalar orqali ma'no ifodalash) tizimdan deyarli butunlay voz kechib, analitik qurilishga o'tishi bilan ajralib turadi. Bu esa zamonaviy tilshunoslikda grammatik tamoyillarni yangicha talqin qilish zaruratini tug'diradi. Ingliz tili grammatikasining tarkibiy tamoyillari (structural principles) alohida so'zlar, frazalar, ergashgan gaplar va yaxlit matnlarning mantiqiy-

grammatik bog'lanishini ta'minlaydi. Hozirgi kunda "Standard Modern English" deb yuritiluvchi adabiy til shakli ommaviy axborot vositalari, ta'lim, fan va davlat boshqaruvi kabi barcha rasmiy sohalarida universal muloqot vositasi vazifasini o'tamoqda. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, ingliz tilida so'z turkumlarining o'zaro klassifikatsiyasi va ularning sintaktik vazifalari kundan-kunga moslashuvchan (flexible) xarakter kasb etmoqda. Ayniqsa, ot va fe'l turkumlari o'rtasidagi chegaralarning shartlilik, leksik birliklarning bir turkumdan ikkinchisiga ko'chishi (konversiya) hamda murakkab frazalarning (noun phrases) shakllanish mexanizmlari tilning iqtisodiylik va samaradorlik tamoyillarini ochib beradi. Mazkur maqolaning maqsadi — zamonaviy ingliz tili grammatikasining tarkibiy qismlarini, xususan, so'z turkumlarining funksional xususiyatlari va frazalar shakllanishidagi qonuniyatlarni tizimli tahlil qilishdir. Grammatika nafaqat tilning texnik asosi, balki nutqning obrazlilik va kommunikativ samaradorligini ta'minlovchi asosiy omil sifatida tadqiq etiladi.

Metodologiya. Tadqiqotda tavsifiy va tizimli tahlil metodlaridan foydalanildi. Zamonaviy ingliz tilining analitik tabiati va uning Hind-yevropa tillari tizimidagi o'rni qiyosiy o'rganildi. Tadqiqot materiali sifatida "Standard Modern English" me'yorlari va lingvistik manbalardagi klassifikatsiyalar asos qilib olindi. Shuningdek, leksik birliklarning (masalan, run, aerobics) turli kontekstlarda qo'llanishi leksik-semantik tahlil qilindi.

Mazkur tadqiqotda zamonaviy ingliz tili grammatikasining tarkibiy xususiyatlarini aniqlash maqsadida bir necha ilmiy metodlar majmuasidan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida quyidagilar belgilandi: Tizimli-struktural tahlil: Ingliz tili grammatikasi yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqildi va uning tarkibiy qismlari (so'z, fraza, gap) o'rtasidagi iyerarxik bog'liqlik tahlil qilindi. Sinxron tahlil metodi: Zamonaviy ingliz tilining hozirgi holati (Standard Modern English) broadcasting, ta'lim va davlat boshqaruvi kabi ommaviy sohalaridagi qo'llanilishi misolida o'rganildi. Qiyosiy-tipologik metod: Ingliz tilining analitik tabiati boshqa Hind-yevropa tillari bilan qiyoslanib, uning morfologik holatlardan voz kechish va sintaktik vositalarga (so'z tartibi, predloglar) tayanish xususiyatlari ochib berildi. Leksik-semantik tasniflash: So'z turkumlarini "ochiq" va "yopiq" klasslarga ajratishda leksik birliklarning semantik potentsiali va yangi so'zlar yasash qobiliyati asosiy mezon qilib olindi. Kontekstual va distributiv tahlil: Ma'lum bir leksikemaning (masalan, run) gapdagi o'rni va kontekstga qarab ham ot, ham fe'l vazifasida kelishi, ya'ni konversiya hodisasi tahlil qilindi.

Natijalar. Tahlillar natijasida ingliz tili grammatikasining quyidagi o'ziga xos jihatlari aniqlandi:

Analitik tuzilish: Zamonaviy ingliz tili flektiv tizimdan voz kechib, asosan analitik shaklga (so'z tartibi va predloglarga) tayanadi.

So'z turkumlari: Tilshunoslar tomonidan 8 yoki 9 ta asosiy so'z turkumi (ot, fe'l, sifat, ravish, olmosh, predlog, bog'lovchi, determiner, undov) farqlanadi.

Ochiq va yopiq klasslar: Ot, fe'l, sifat va ravishlar "ochiq klass" bo'lib, yangi so'zlar (masalan, celebutante) bilan muntazam boyib boradi. Olmoshlar va bog'lovchilar esa "yopiq klass" hisoblanadi.

Leksik o'zgaruvchanlik: Ko'p so'zlar bir vaqtning o'zida ham ot, ham fe'l vazifasida kela oladi (run), bu esa ingliz tilining funksional moslashuvchanligini ko'rsatadi.

Muhokama. Ingliz tili grammatikasida otlar (nouns) boshqa Hind-yevropa tillaridan farqli o'laroq, grammatik jins (gender) kategoriyasiga ega emas. Otlarning egalik shakli (-s) va ko'plik shakllari (-[e]s) asosan morfologik o'zgarishlarning qoldig'idir. Frazalar (phrases) shakllanishi kognitiv jihatdan muhim ahamiyatga ega. Masalan, "noun phrase" gapda ot vazifasini bajarib, murakkab tushunchalarni ixcham ifodalashga xizmat qiladi. Maqolada keltirilgan "aerobics" (sifat) so'zining "aerobics" (ot) so'zidan shakllanishi tilning doimiy neologizmlar bilan boyish jarayonini tasdiqlaydi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ingliz tili grammatikasi nafaqat qoidalar majmuasi, balki inson tafakkurining til tizimidagi dinamik aksidir. Muhokama jarayonida quyidagi muhim jihatlarga e'tibor qaratildi: Iqtisodiylik tamoyili va analitizm: Zamonaviy ingliz tilida flektiv tizimning (kelishik va jins qo'shimchalari) qisqarishi tilning iqtisodiylik tamoyiliga mos keladi. Bu jarayon tildagi sintaktik aloqalarning (so'z tartibi) ahamiyatini oshiradi. Analitik qurilish murakkab semantik munosabatlarni minimal morfologik vositalar yordamida ifodalash imkonini beradi. Kognitiv konversiya va leksik egiluvchanlik: Tadqiqotda aniqlanganidek, ingliz tilidagi ko'plab leksikemalar (masalan, run, water, air) qat'iy morfologik ko'rsatkichlarga ega emas. Bu hodisa kognitiv tilshunoslik nuqtayi nazaridan "kategorizatsiya moslashuvchanligi" deb ataladi. Ya'ni, inson ongi

vaziyatga qarab bir tushunchani ham harakat (fe'l), ham narsa (ot) sifatida idrok etishi va buni tilda bir xil shaklda ifodalashi mumkin. Ochiq va yopiq klasslarning funksional muvozanati: Ot, fe'l va sifatlarning "ochiq klass" ekanligi ingliz tilining neologizmlarni qabul qilish darajasi yuqoriligini ko'rsatadi. Masalan, texnologik va ijtimoiy o'zgarishlar natijasida paydo bo'lgan yangi so'zlar darhol tizimga integratsiya qilinadi. Aksincha, olmoshlar va yordamchi so'zlarning "yopiq klass" sifatida barqarorligi tilning strukturaviy skeletini saqlab qoladi. Frazalarning nominativ ahamiyati: Noun phrase (otli birikma) gapda murakkab konseptual bloklarni hosil qiladi. Bu birikmalar shunchaki so'zlar yig'indisi emas, balki yaxlit nominativ birlik bo'lib, axborotni ixcham yetkazishda muhim rol o'ynaydi. Maqolada tahlil qilinganidek, hatto possessiv (egallik) shakllarning (-s) qo'llanilishi ham qat'iy qoidadan ko'ra, ko'proq sintaktik erkinlikka (clitic construction) ega ekanligi uning funksional ustunligini ta'minlaydi. Ijtimoiy-madaniy omillar: Standart ingliz tili (Standard Modern English) turli mintaqaviy va ijtimoiy variantlarga ega bo'lsa-da, uning grammatik o'zagi barqaror qolmoqda. Bu esa ingliz tilining xalqaro miqyosda tushunilishini va akademik/rasmiy muloqotda asosiy vosita bo'lib qolishini kafolatlaydi.

Xulosa. Maqolada olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, ingliz tili grammatikasi qat'iy qoidalar va moslashuvchan mexanizmlar uyg'unligidan iborat. Tilning analitik tabiati muloqotda aniqlikni ta'minlasa, ochiq so'z turkumlari uning zamonaviy ijtimoiy-madaniy o'zgarishlarga tez moslashishiga imkon beradi. Grammatik shakllarning soddalashishi (masalan, jins kategoriyasining yo'qligi) ingliz tilining xalqaro aloqa tili sifatida ommalashishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Payne, John; Huddleston, Rodney (2002). "Nouns and noun phrases". In Huddleston, Rodney; Pullum, Geoffrey (eds.).
2. Carter & McCarthy 2006, p. 297.
3. Dushatova, S., & qizi Norinboyeva, D. J. (2022). Chet tilida nutqni tinglab tushunish va unda frazeologizmlarning o'rni.
4. Shokhsanam, D., & Makhmudova, M. (2022). Benefits of daily reading. innovative development in the global science.

UDC 808.5

THE ROLE OF CONCEPTUAL METAPHORS IN PROVERBS

M.Yu.Jurayeva, teacher, National University of Uzbekistan, Tashkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada maqollarda qo'llanilgan konseptual metaforalarning o'rni Kognitiv tilshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Maqollar nafaqat uslubiy ifoda vositasi, balki muayyan til jamoasining dunyoqarashi va qadriyatlar tizimini aks ettiruvchi kognitiv-madaniy birliklar sifatida talqin etiladi.

Kalit so'zlar: konseptual metafora, maqollar, kognitiv tilshunoslik, qiyosiy-madaniy tahlil, paremiologiya, ingliz maqollari, o'zbek maqollari, rus maqollari, metaforik moslashuv, dunyoqarash.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль концептуальных метафор в пословицах с точки зрения когнитивной лингвистики. Пословицы трактуются не только как стилистические выражения, но и как когнитивно-культурные единицы, отражающие мировоззрение и систему ценностей определённого языкового сообщества.

Ключевые слова: концептуальная метафора, пословицы, когнитивная лингвистика, кросс-культурный анализ, паремология, английские пословицы, узбекские пословицы, русские пословицы, метафорическое отображение, мировоззрение.

Abstract. This article examines the role of conceptual metaphors in proverbs from the perspective of Cognitive Linguistics. Proverbs are considered not merely stylistic expressions but cognitive-cultural units reflecting the worldview and value system of a linguistic community.

Key words: conceptual metaphor, proverbs, cognitive linguistics, cross-cultural analysis, paremiology, English proverbs, Uzbek proverbs, Russian proverbs, metaphorical mapping, worldview.

Proverbs are short, memorable expressions that convey collective experience, cultural values, and practical wisdom. They are widely used in everyday speech because they communicate complex ideas in a simple and persuasive way. One of the main linguistic mechanisms that makes proverbs effective is metaphor. In modern cognitive linguistics, metaphor is not only considered a stylistic device but also a conceptual process through which people understand the world. This idea is

explained through the theory of **conceptual metaphor**, developed by George Lakoff and Mark Johnson (1980), which states that human thinking is largely metaphorical.

Metaphors are ubiquitous. They mirror patterns of our thinking about and conceptualization of the world that surrounds us. Therefore, it comes as no surprise that the linguistic metaphors that embody, mirror and manifest conceptual metaphors can be found in every walk of life. As argued by Lakoff (1993), various cultures and languages share some basic level conceptual metaphors because they are deeply-rooted in human experience. However, it needs to be stressed that the vast majority, if not all, aspects of human experience ought to be filtered through the widely understood notion of culture. Given that there is a staggering number of communities, countries, tribes and ethnic groups, we can differentiate between universal and culture-specific types of experience. As a result, apart from the existence of more or less universal metaphorical expressions, there are also culture-oriented ones restricted to a given time and place.

Conceptual metaphors play a central role in shaping the meaning of proverbs because they structure abstract concepts (such as life, time, love, wisdom, success, and morality) in terms of concrete experiences (such as movement, objects, animals, nature, and physical space). Therefore, proverbs become a reflection of how people conceptualize reality through embodied experience and cultural traditions. Proverbs are traditionally defined as short fixed expressions that contain folk wisdom and express generalized statements about life. According to Mieder (2004), a proverb is “a short, generally known sentence of the folk which contains wisdom, truth, morals, and traditional views in a metaphorical, fixed, and memorable form.” This definition highlights several important aspects:

- a) *Fixed form* – proverbs are stable and often resistant to change.
- b) *Generalized meaning* – they refer not to one situation but to a broad category of experiences.
- c) *Metaphorical character* – proverbs frequently contain figurative language.
- d) *Cultural transmission* – proverbs are inherited and represent cultural knowledge.

In Uzbek and Russian linguistic traditions, proverbs have also been analyzed as cultural heritage and as reflection of national mentality. Uzbek proverbs are closely linked with ethics, family relations, and social behavior. Russian proverbs are strongly associated with moral instruction, realism, and historical endurance. As it is known Conceptual Metaphor Theory developed by Lakoff and Johnson (1980). According to CMT, metaphor is a mapping between two conceptual domains:

- ✓ *Source domain* (concrete and familiar)
- ✓ *Target domain* (abstract and complex)

For example, in the metaphor ARGUMENT IS WAR, the structure of war is used to conceptualize arguments, producing expressions like “He attacked my position” or “I defended my point.” In proverbs, such mappings become fixed cultural formulas.

CMT identifies several major types of metaphors:

1. *Structural metaphors* (one concept structured by another)
2. *Orientational metaphors* (based on spatial orientation: up/down, in/out)

One of the most universal metaphors found in proverbs is LIFE IS A JOURNEY. Human life is conceptualized as movement along a path, involving obstacles, destinations, and choices.

“A journey of a thousand miles begins with a single step.”

“Don’t cross the bridge until you come to it.”

“All roads lead to Rome.”

These proverbs emphasize gradual progress, caution, and inevitability of outcomes.

“Yo’l yurgan — manzil topar.”

“Yo’l bilmagan yo’ldan adashar.”

Uzbek proverbs show a strong connection to physical travel and traditional nomadic/agricultural life where roads symbolize destiny and experience.

“Дорогу осилит идущий.”

“Не зная броду, не суйся в воду.”

Russian proverbs highlight endurance and caution. The metaphor is often connected to nature and survival. The shared metaphor reflects a universal human understanding of life as movement. However, cultural context influences imagery: Uzbek and Russian proverbs often use realistic and survival-related elements, while English proverbs may focus on individual achievement.

The conceptual metaphor TIME IS A VALUABLE RESOURCE is common in English due to industrial and capitalist economic development.

"Time is money."

"Lost time is never found again."

"Don't waste time."

Time is conceptualized as a measurable resource that can be saved or wasted.

"Vaqt — oltin."

"Vaqtida ekan — vaqtida o'rar."

Uzbek proverbs often relate time to agriculture and productivity.

"Время — деньги."

"Делу время, потехе час."

Russian proverbs stress discipline and appropriate distribution of time. All three cultures recognize time as valuable. Yet Uzbek metaphors are often agricultural, Russian metaphors moral-pragmatic, and English metaphors economic-utilitarian. KNOWLEDGE IS LIGHT / IGNORANCE IS DARKNESS

This metaphor is widespread across cultures and often connected to religious and philosophical traditions.

"Knowledge is power."

"Better to light a candle than curse the darkness."

"Ilm — nur, jaholat — zulmat."

"Bilim — boylik."

"Учение — свет, а неучение — тьма."

"Век живи — век учись."

The metaphor is universal because humans naturally associate visibility with understanding. In Uzbek and Russian, this metaphor is explicitly expressed through "light-darkness," showing a direct moral evaluation. English tends to emphasize practicality ("power") rather than moral opposition.

SUCCESS IS UP / FAILURE IS DOWN

Orientational metaphors are rooted in bodily experience: standing up is associated with strength, while falling down indicates weakness.

"Pride comes before a fall."

"What goes up must come down."

"Boshing baland bo'lsin."

"Past ketma, baland yur."

"Высоко летаешь — низко падать."

"Поднялся высоко — не забывай, откуда вышел."

In Uzbek culture, "high head" symbolizes dignity and honor. Russian proverbs often warn against arrogance and stress humility. English proverbs also express moral warning, but more individual-centered.

The metaphor HUMANS ARE ANIMALS is widely used because animals represent stereotypical qualities.

"A wolf in sheep's clothing."

"You can't teach an old dog new tricks."

"The early bird catches the worm."

"Bo'ri bilan bo'lsang, bo'ri bo'l."

"It hurar, karvon o'tar."

"Волков бояться — в лес не ходить."

"С волками жить — по-волчьи выть."

This metaphor is strongly universal. Interestingly, Uzbek and Russian proverbs share similar wolf imagery, reflecting common Eurasian cultural geography. English uses a broader variety of animals (bird, dog, sheep), often reflecting rural European life.

WORDS ARE WEAPONS / SPEECH IS ACTION

Speech is frequently conceptualized as something powerful that can harm or heal.

"The tongue is sharper than the sword."

"Actions speak louder than words."

"Til — odamning kaliti."

“Yaxshi so‘z — jon ozig‘i.”

“Слово не воробей: вылетит — не поймашь.”

“Язык мой — враг мой.”

English emphasizes comparison between tongue and weapon. Uzbek highlights the ethical value of kind speech. Russian focuses on responsibility and irreversibility of spoken words. The findings confirm that many metaphorical models are universal due to embodiment. Metaphors such as LIFE IS A JOURNEY, GOOD IS UP, and KNOWLEDGE IS LIGHT appear across English, Uzbek, and Russian. This universality supports the cognitive linguistic view that human conceptualization is based on shared bodily and perceptual experience. Although conceptual metaphors are often shared, their cultural realizations differ. Uzbek proverbs frequently involve agricultural and communal source domains (harvest, caravan, patience). This reflects the importance of family, community, labor, and endurance in Uzbek mentality. Russian proverbs demonstrate a strong emphasis on realism, morality, and hardship, shaped by historical experience of social struggle and climatic conditions. Russian metaphorical proverbs often contain warnings and philosophical reflections. English proverbs show a more pragmatic orientation, emphasizing individual success, time management, and personal responsibility.

Conceptual metaphors in proverbs serve several functions:

1. *Didactic function* – proverbs teach moral values and proper behavior.
2. *Cognitive function* – they structure abstract knowledge through concrete images.
3. *Communicative function* – proverbs provide indirect speech acts, allowing criticism or advice without direct confrontation.
4. *Cultural function* – they preserve and transmit worldview and national identity.

Metaphors enhance these functions by making proverbs vivid, emotional, and memorable. Proverbs in English, Uzbek, and Russian represent a valuable linguistic corpus reflecting both universal cognitive processes and culturally specific models of thinking. The analysis revealed that common metaphors such as LIFE IS A JOURNEY, KNOWLEDGE IS LIGHT, TIME IS A RESOURCE, and PEOPLE ARE ANIMALS appear in all three languages, supporting the universality of metaphorical cognition.

At the same time, cultural specificity is evident in the selection of source domains: Uzbek proverbs often use agricultural and caravan-related imagery; Russian proverbs emphasize endurance, morality, and caution; English proverbs highlight pragmatism, individuality, and time-efficiency. These differences show that proverbs function as linguistic mirrors of national worldview and socio-cultural history. The study confirms that conceptual metaphor theory provides an effective framework for understanding proverb meaning. Further research may involve corpus-based quantitative analysis and investigation of metaphorical proverbs in modern discourse, including media, political speech and online communication.

REFERENCES:

1. Charteris-Black, J. (2004). *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*. Palgrave Macmillan.
2. Gibbs, R. W. (1994). *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding*. Cambridge University Press.
3. Kövecses, Z. (2002). *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford University Press.
4. Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge University Press.
5. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
6. Mieder, W. (2004). *Proverbs: A Handbook*. Greenwood Press.
7. Даль, В. И. (1862). *Пословицы русского народа*. Москва.
8. (Uzbek proverb collections) *O‘zbek xalq maqollari* (various editions).

UO‘K 81'373.7:811.111:811.512.161

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDAGI ZONIM KOMPONENTLI

FRAZEOLOGIZMLARNING SEMANTIK TAHLILI

**S.A.Jurayeva, magistrant, Navoiy innovatsiyalar universiteti MChJ Surxondaryo
kampusi, Termiz**

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi zoonim komponentli frazeologizmlarning semantik xususiyatlari qiyosiy tahlil asosida o‘rganiladi. Tadqiqot jarayonida hayvon nomlari qatnashgan frazeologik birliklarning ma‘no ko‘lami, ularning obrazlilik, milliy-madaniy xususiyatlari hamda nutqdagi funksional roli tahlil qilinadi. Shuningdek, har ikki til materiallari asosida umumiy va o‘zaro farqli jihatlar aniqlanib, zoonim komponentli

frazeologizmlarning semantik strukturasi yoritiladi. Maqolada frazeologik birliklarning tarjima jarayonidagi muammolari va ularning muqobil ifodalanish yo'llari ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: zoonim, frazeologizm, semantik tahlil, qiyosiy tilshunoslik, obrazlilik, milliy-madaniy xususiyatlar, tarjima, leksik birlik.

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный семантический анализ фразеологизмов с зоонимическим компонентом в английском и узбекском языках. В ходе исследования рассматриваются смысловые особенности фразеологических единиц с названиями животных, их образность, национально-культурная специфика и функциональная роль в речи. На основе сопоставления материалов двух языков выявляются сходства и различия, а также раскрывается семантическая структура зоонимических фразеологизмов. Кроме того, анализируются проблемы перевода таких единиц и способы их адекватной передачи.

Ключевые слова: зооним, фразеологизм, семантический анализ, сопоставительное языкознание, образность, национально-культурные особенности, перевод, лексическая единица.

Abstract. This article presents a comparative semantic analysis of phraseological units with zoonymic components in English and Uzbek. The study examines the meanings of idioms containing animal names, their figurative nature, national and cultural specificity, and their functional role in speech. Based on the comparison of the two languages, similarities and differences are identified, and the semantic structure of zoonymic phraseological units is explored. The article also discusses translation challenges and possible strategies for rendering such expressions adequately.

Keywords: zoonym, phraseological unit, semantic analysis, comparative linguistics, figurativeness, national and cultural features, translation, lexical unit

Zamonaviy tilshunoslikda frazeologiya tilning eng muhim va murakkab qatlamlaridan biri sifatida tan olingan. Odamlarning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi, an'analari va madaniy qadriyatlarini aks ettiruvchi frazeologik birliklar tildagi obrazlilik darajasini oshiradi. Xususan, zoonimik komponentga ega frazeologik birliklar, ya'ni hayvonlarning nomlarini o'z ichiga olgan iboralar, inson tafakkuri va tabiat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni aks ettiruvchi muhim lingvistik vositadir.

Ingliz va o'zbek tillari turli til oilalariga mansub bo'lishiga qaramay, ularning frazeologik tizimlari ma'lum o'xshashliklar va sezilarli farqlarni namoyon etadi. Ikkala tilda ham hayvon nomlari orqali ifodalangan tasvirlar ko'pincha inson xulq-atvori, xarakter xususiyatlari, ijtimoiy munosabatlar va hayot tajribalarini tasvirlash uchun keng qo'llaniladi. Masalan, ba'zi zoonimlar ijobiy ma'nolarni, boshqalari esa salbiy yoki istehzoli ma'nolarni ifodalashi mumkin. Bu ona tilida so'zlashuvchilarning mentaliteti va madaniy stereotiplari bilan chambarchas bog'liq.

Ushbu maqolaning dolzarbligi ingliz va o'zbek tillaridagi zoonim komponentli frazeologik birliklarning umumiy va o'ziga xos xususiyatlarini qiyosiy semantik tahlil orqali aniqlash zaruratidan kelib chiqadi. Bundan tashqari, globallashuv jarayonida turli tillar o'rtasidagi madaniy va lingvistik aloqalarning mustahkamlanishi bunday tadqiqotlarning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu tadqiqotning maqsadi ingliz va o'zbek tillaridagi zoonim komponentli frazeologik birliklarning semantik tuzilishini o'rganish, ularning majoziy xususiyatlarini tahlil qilish va ikkala til materiallari asosida o'xshashlik va farqlarni aniqlashdir. Ushbu maqsadga erishish uchun qiyosiy analitik, tavsifiy va semantik tahlil usullari qo'llanildi. Maqolada shuningdek, tarjimada zoonim komponentli frazeologik birliklarning o'ziga xos muammolari, shuningdek, ularni yetarlicha ifodalash usullari ko'rib chiqiladi. Bu nafaqat nazariy tilshunoslik, balki tarjima sohasidagi amaliy tadqiqotlar uchun ham katta ahamiyatga ega.

Ingliz tilidagi zoonim komponentli frazeologik birliklarning ekspressivligi ko'plab olimlar tomonidan ularning asosiy xususiyatlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Ekspressiv frazeologik birliklar boshqa mezonlar asosida ham tasniflanadi. Jumladan, S. V. Sviontkovskaya zoomorfizmlarning badiiy matn pragmatik salohiyatini shakllantirishdagi vazifalarini tadqiq qilib, ularni sifat, miqdor va sifat-miqdor kabi turlarga ajratadi[1].

Miqdoriy ekspressiv ma'nolar belgining yuqori darajada ifodalanishini anglatadi:

as blind as a bat – juda yomon ko'radigan;

(as) nervous as a cat – juda asabiy;

to work like a racing dog – juda qattiq ishlamoq;

Sifat ekspressiv ma'nolar obraz asosidagi qo'shimcha ma'no turlari vositasida shakllanadi:

as stupid as a donkey – eshak kabi ahmoq;
 act/play the (giddy) goat – tentaklik qilmoq;
 get on/ride the high horse – o'zini yuqori tutmoq, kibrga berilmoq;

Sifat-miqdoriy ekspressiv ma'nolar – ham sifat, ham miqdoriy kuchaytirish elementlarini o'zida mujassam etadi:

horse and foot – bor kuchi bilan;
 bold/brave as a lion – sherdek jasur;
 a lone wolf – yolg'iz harakat qiluvchi inson[2].

Zoonim komponentli frazeologik birliklar tarkibida eng muhim elementlardan biri baholash shkalasi bo'lib, unda birliklar salbiy, neytral va ijobiy konnotatsiyalarga ega bo'ladi. Konnotatsiyani aniqlashda lug'atlardagi maxsus belgilar asos qilib olinadi.

Masalan, ingliz tilidagi zoonim frazeologizmlar:

Salbiy konnotatsiyali:

as cross as a bear – juda jahldor;
 a gay cat – bekorchi hayot kechiruvchi;
 a fair cow – yoqimsiz, insofsiz inson;

Neytral konnotatsiyali:

run like a deer – juda tez yugurmoq,
 start a hare – yangi masala ko'tarmoq;
 horse and horse – teng holatda bo'lmoq;

Ijobiy konnotatsiyali:

carry one's bat – g'alaba qozonmoq,
 take the bull by the horns – qat'iyat bilan intilmoq;
 have a memory like an elephant – juda kuchli xotira sohibi bo'lmoq[4].

Shu bilan bir qatorda, ass, donkey, goat, pig, rat, swine kabi komponentlarga ega bo'lgan frazeologik birliklar asosan salbiy ma'noni bildiradi:

as greedy as a pig – juda ochko'z;
 eat like a pig – ochofatchilik bilan ovqat yemoq;
 buy a pig in a poke – ko'r-ko'rona sotib olmoq;
 pigs in clover – tasodifan yuqori martabaga ega bo'lganlar.

Ammo boshqa frazeologizmlarda konnotatsiya zoonimga bog'liq bo'lmaydi va u ijobiy ham bo'lishi mumkin:

willing horse – ishga tayyor inson,
 bell the cat – xavfli ishda tashabbus qilmoq,
 a sheep among wolves – zaif inson,
 a clever dog – aqlli, epchil inson;
 yoki salbiy:
 have bats in the belfry – aqli joyida emas,
 yellow dog – qo'rqqoq va pastkash kishi;
 yoki neytral:
 divinity calf – kitob muqovasi uchun teri;
 fox and geese – o'yin turi;
 rain cats and dogs – jala quyib yomg'ir yog'moq[5].

O'zbek tilining frazeologik tizimi milliy tilning eng boy va eng ifodali qatlamlaridan biridir. O'zbek tilida zoonimik komponentga ega frazeologik birliklar insonning xarakteri, xulq-atvori, ruhiy holati yoki ijtimoiy munosabatlarini ifodalashga xizmat qiladi. Ushbu frazeologik birliklarning semantik tahlili ularning semantik tuzilishini, baholovchi tabiatini va metaforik asoslarini aniqlash imkonini beradi[3].

Zoonimik komponentga ega frazeologik birliklarning semantik shakllanishi asosan metaforaga asoslangan bo'lib, unda hayvonlarning haqiqiy xususiyatlari insoniy fazilatlar bilan taqqoslanadi. Masalan, sher jasorat va kuch ramzi sifatida qabul qilinadi, shuning uchun "sheryurak" iborasi qo'rqmas, jasur odamni anglatadi, "It kabi sodiq" frazeologik birligi esa nihoyatda fidoyi odamni anglatadi. Tulki xalq orasida ayyorlik va hiyla bilan bog'liq bo'lganligi sababli, ayyor odamni tasvirlash uchun "tulki kabi ayyor" iborasi ishlatiladi. Qo'y kamtarlik va itoatkorlikning ramzi bo'lib, "qo'y kabi kamtar" iborasi xotirjam va itoatkor odamni tasvirlaydi. Shunday qilib, zoonim komponentlar frazeologik birliklarda ma'no yetkazishning asosiy vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Zoonimik komponentga ega frazeologizmlarning yana bir semantik xususiyati shundaki, ular ko'p qatlamli semantik tuzilishga ega. Bu holda, birinchi qatlam to'g'ridan-to'g'ri hayvon nomini bildiradi, ikkinchi qatlam esa ko'chirilgan ma'noni, ya'ni insoniy sifat yoki holatni ifodalaydi. Masalan, "tulki" so'zi haqiqiy hayvonga nisbatan ishlatilsa, frazeologizm u ayyor odamni bildiradi. Bu frazeologik ma'noning kontekstual va madaniy bog'liqligini ko'rsatadi[3].

Semantik tahlilda yana bir muhim jihat – bu baholash kategoriyasidir. Zoonimik komponentga ega frazeologizmlar ko'p hollarda ijobiy yoki salbiy baholash yuklamasini o'z ichiga oladi. Bu baholash insonning jamiyatdagi o'rnini, uning xulq-atvorini va axloqiy fazilatlarini ifodalashga xizmat qiladi. Binobarin, bunday iboralar nafaqat lingvistik birlik, balki ijtimoiy ongning ham ifodasidir.

Ingliz va o'zbek tillaridagi zoonim komponentlarga ega frazeologik birliklarning semantik tahlili shuni ko'rsatadiki, ular hayvon nomlari orqali ifodalangan majoziy ma'nolarga asoslangan. Ikkala tilda ham zoonimiya inson xarakteri, xulq-atvori, ruhiy holati va ijtimoiy munosabatlarni ifodalash uchun keng qo'llaniladi. Biroq, ingliz va o'zbek frazeologik tizimlarida ayrim hayvonlarga berilgan ramziy ma'nolar madaniy, tarixiy va ruhiy farqlarni aks ettiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Kövecses Z. Metaphor: A Practical Introduction. – Oxford: Oxford University Press, 2010.
2. Kramsch C. Language and Culture. – Oxford: Oxford University Press, 1998.
3. Mamatov A.E. O'zbek tili frazeologizmlarining shakllanishi. – Toshkent. 1997. – 176 b.
4. Sharifian F. Cultural Linguistics. – Amsterdam: John Benjamins, 2017.
5. Водяха А. А. Эмотивный потенциал фразеологических единиц // Взаимодействие языковых уровней в сфере фразеологии. – Волгоград, 1996. – С. 30–32.
6. Гак В. Г. Языковые преобразования. – Москва: Школа «Языки русской культуры», 1998. – 768 с.
7. Дементьева Г. Я. Семантико-стилистические особенности фразеологических выражений в современном русском языке. – Алма-Ата, 1955.
8. Жуков В. П. Семантика фразеологических оборотов. – Москва. 1978.

UDC 81-13

TYPES OF ENGLISH AND UZBEK HUMOR AND THEIR COMMUNICATIVE STRATEGIES

S.H.Jurayeva, Master's degree student, Fergana State University, Fergana
N.X.Aliyeva, PhD, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillaridagi yumor turlarini tahlil qiladi hamda ularning qo'llanishini shakllantiruvchi kommunikativ strategiyalarni tushuntiradi. Pragmatika va sotsiolinguistika yo'nalishlariga tayangan holda, tadqiqot ingliz yumori asosan til o'yinlari va kinoyaga tayanishini, o'zbek yumori esa madaniy me'yorlar, hikoyachilik an'analari va xushmuomalalik tamoyillariga asoslanishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: yumor, pragmatika, kommunikatsiya, madaniyat

Аннотация. В данной статье рассматриваются типы юмора в английском и узбекском языках, а также объясняются коммуникативные стратегии, определяющие их использование. Опираясь на прагматика и социолингвистика, исследование показывает, что английский юмор в значительной степени основан на языковой игре и иронии, тогда как узбекский юмор опирается на культурные нормы, повествовательные традиции и принципы вежливости.

Ключевые слова: юмор, прагматика, коммуникация, культура

Abstract. This article examines the types of humor in English and Uzbek and explains the communicative strategies that shape their use. Drawing on Pragmatics and Sociolinguistics, the study shows that English humor relies on linguistic play and irony, while Uzbek humor is rooted in cultural norms, storytelling, and politeness.

Key words: humor, pragmatics, communication, culture.

Introduction. Humor is a complex form of communication shaped by culture, social norms, and language. Although laughter is universal, humor differs across cultures in both meaning and use, involving semantic and pragmatic processes. Early work by Victor Raskin (1985) introduced the idea that humor arises when two incompatible meanings—or “scripts”—are activated simultaneously. This approach was later expanded by Salvatore Attardo (1994), who proposed the General Theory of Verbal Humor, integrating linguistic, cognitive, and social dimensions of humor. In English-speaking

cultures, humor is often associated with irony, sarcasm, and wordplay. It frequently relies on the listener's ability to interpret indirect meanings and recognize subtle violations of conversational norms. In Uzbek culture, by contrast, humor is deeply rooted in oral traditions and collective values. Anecdotes involving Nasreddin Hodja illustrate how humor can simultaneously entertain and educate, often conveying moral or philosophical insights.

Methods. This study uses a qualitative comparative approach to examine humor as a linguistic and cultural form of communication. The data include English humor examples such as puns, irony, and jokes, as well as Uzbek humor examples like *latifas*, conversational humor, and culturally specific expressions. The analysis is based on three major theoretical models:

General Theory of Verbal Humor (Attardo, 1994), which explains how humor is structured through elements such as script opposition and logical mechanisms

Grice's Cooperative Principle (Grice, 1975), which accounts for how humor emerges through the intentional violation of conversational maxims.

Politeness Theory (Brown & Levinson, 1987), which is particularly relevant for understanding Uzbek humor.

The analysis was conducted in three stages:

Identifying and classifying types of humor in English and Uzbek

Examining the communicative strategies used to create humor

Comparing the findings to identify cultural similarities and differences

Results. English humor is strongly associated with linguistic creativity and pragmatic inference. One of its defining features is the use of ambiguity, particularly in wordplay. For example: "I used to be a banker, but I lost interest." This joke relies on the dual meaning of the word *interest*, which refers both to financial gain and emotional engagement. According to Raskin (1985), humor arises when the listener recognizes the overlap between these two meanings. Another common form is irony, where the speaker's intended meaning contrasts with the literal meaning. For instance: "What a beautiful day!" (said during a storm). Here, the speaker deliberately violates the maxim of truthfulness in Conversational Implicature. The listener must infer the intended meaning based on context. Sarcasm, a more pointed form of irony, often conveys criticism or frustration: "Oh great, another meeting. Just what I needed." In addition, English humor frequently includes self-deprecating jokes, such as, "I'm not lazy, I'm just on energy-saving mode." This type of humor serves a social function by reducing tension and making the speaker appear more relatable. Finally, satire and parody are used to critique social and political issues. These forms exaggerate reality to reveal underlying problems, aligning with Attardo's (1994) theoretical framework. Uzbek humor is less dependent on linguistic ambiguity and more focused on context, narrative, and cultural meaning. A central form is the *latifa*, a short anecdote often involving Nasreddin Afandi. For example: Nasreddin searches for a lost coin under a lamp. When asked why he is searching there instead of where he lost it, he replies: "Because it's brighter here."

The humor lies in the illogical reasoning, but it also conveys a deeper message about human behavior. Unlike English puns, this type of humor is less dependent on language and more on shared understanding. Another common type is situational humor, which reflects everyday life. For instance, jokes about family dynamics or social expectations are widely understood because they are rooted in shared experiences. Exaggeration (hyperbole) is also frequently used: "U shunchalik och ediki, butun oshxonani yeb qo'ydi." ("He was so hungry he ate the whole kitchen.")

Importantly, Uzbek humor is shaped by respect and politeness. Direct criticism or offensive jokes are generally avoided, especially in formal or hierarchical contexts. This reflects the principles of Politeness Theory, where maintaining social harmony is essential. Both English and Uzbek humor rely on incongruity, as explained by Incongruity Theory. Humor arises when expectations are violated in an unexpected way. However, the nature of this incongruity differs: In English, it is often linguistic (wordplay, irony), in Uzbek, it is often situational or cultural (unexpected actions or moral lessons)

Another important strategy is indirectness. In English, indirectness is used to create wit and subtlety. In Uzbek, it serves a social function, helping speakers avoid direct confrontation. Finally, humor depends heavily on shared cultural knowledge. Without this background, the intended meaning may be lost, particularly in Uzbek anecdotes.

Discussion. The comparison reveals that humor reflects broader cultural patterns of communication. English humor emphasizes individual expression, creativity, and intellectual engagement, often requiring the listener to actively interpret meaning. The use of irony and sarcasm

suggests a communicative style where indirectness is valued as a form of wit. In contrast, Uzbek humor reflects a collectivist and relationship-oriented culture. It prioritizes respect, shared understanding, and moral values. Humor is not only a form of entertainment but also a means of reinforcing social norms and transmitting cultural knowledge. These differences become particularly evident in translation. For example, a pun in English may lose its effect when translated into Uzbek because the linguistic ambiguity cannot be preserved. Similarly, an Uzbek anecdote may lose its cultural significance when translated into English. As House (2015) argues, successful translation of humor often requires adaptation rather than literal equivalence.

Conclusion. This study shows that English and Uzbek humor differ in form and communicative strategies. English humor mainly relies on ambiguity, irony, and wordplay, while Uzbek humor is based on storytelling, cultural traditions, and social values. The findings highlight that humor is closely connected to culture, and misunderstanding it can cause confusion in intercultural communication. Therefore, understanding the cultural and pragmatic aspects of humor is important for effective communication. Future studies may explore spoken and digital humor or bilingual humor use. Overall, humor reflects cultural values and helps build understanding between communities.

REFERENCES:

1. Attardo, S. (1994). Linguistic theories of humor. Berlin, Germany: Mouton de Gruyter.
2. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). Politeness: Some universals in language usage. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
3. Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. In P. Cole & J. L. Morgan (Eds.), Syntax and semantics: Speech acts (pp. 41–58). New York, NY: Academic Press.
4. House, J. (2015). Translation quality assessment: Past and present. London, UK: Routledge.
5. Raskin, V. (1985). Semantic mechanisms of humor. Dordrecht, Netherlands: D. Reidel Publishing Company.

UO'K 821.512.161-31.09

CHINGIZ AYTMATOVNING “JAMILA” ASARIDA QAHRAMON RUHIYATINING IFODALANISHI

G. Jalolova, magistrant, Termiz davlat pedagogika instituti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada Chingiz Aytmatovning “Jamila” qissasida qahramon ruhiyati va insoniy munosabatlar tahlil qilinadi. Tadqiqotda Jamila obrazi uning tashqi go'zalligi, ichki olami, shaxsiy tanlovi va milliy identitet bilan chambarchas bog'liqligi orqali o'rganiladi. Maqola psixologik, struktural-semantik va kontekstual tahlil metodlaridan foydalangan holda Jamila timsolining ijtimoiy, madaniy va estetik ahamiyatini yoritadi. Asarda muhabbat, shaxsiy erkinlik va jamiyat bilan ziddiyat qahramon ruhiyatida qanday aks etishi, shuningdek, qahramonning milliy qadriyatlar bilan bog'liqligi tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari Jamila obrazining nafaqat badiiy estetik, balki psixologik va ijtimoiy jihatdan muhimligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Jamila, Aytmatov, ayol obraz, ruhiyat, muhabbat, milliy identitet.

Аннотация. В данной статье анализируется психология и межличностные отношения героини произведения Чингиза Айтматова «Джамиля». Образ Джамили исследуется через призму её внешней красоты, внутреннего мира, личного выбора и национальной идентичности. В работе использованы психологический, структурно-семантический и контекстуальный методы анализа, что позволяет раскрыть социальное, культурное и эстетическое значение образа. Рассматривается, как любовь, личная свобода и противоречия с обществом отражаются на психике героини, а также её связь с национальными ценностями. Результаты исследования показывают, что образ Джамили имеет важное значение не только с художественной, но и с психологической и социальной точек зрения.

Ключевые слова: Джамия, женский образ, психология, любовь, национальная идентичность.

Abstract. This article analyzes the psychology and interpersonal relationships of the protagonist in Chingiz Aytmatov's “Jamila”. The study examines Jamila's character through her external beauty, inner world, personal choices, and national identity. Using psychological, structural-semantic, and contextual analysis methods, the paper highlights the social, cultural, and aesthetic significance of the character. It explores how love, personal freedom, and societal conflicts are reflected in the heroine's psyche, as well as her connection with national values. The findings demonstrate that Jamila's character is significant not only in artistic terms but also from psychological and social perspectives.

Keywords: *Jamila, female character, psychology, love, national identity.*

Kirish. XX asr jahon adabiyotida ayol obrazining badiiy talqini yangi bosqichga ko'tarildi. Milliy, ijtimoiy, ma'naviy o'zgarishlar jarayonida ayol shaxsining jamiyatdagi o'rni, uning shaxs sifatida o'zini anglash jarayoni adabiyotning markaziy mavzularidan biriga aylandi. Ayniqsa, Chingiz Aytmatov ijodi bu jarayonning yorqin misolidir. Adibning ilk yirik asarlaridan bo'lgan "Jamila" qissasi nafaqat qirg'iz, balki jahon adabiyotida ayol obrazini yangicha badiiy konsepsiya asosida talqin qilgan asarlar qatoriga kiradi. Qissada ayol obrazi an'anaviy tasavvurlardan keskin farq qiladi: ayol endi oilaviy burch yoki jamiyat tomonidan belgilangan rolni bajaruvchi emas, balki ichki ehtiyojlari, ruhiy olami, muhabbatga bo'lgan ehtiyoji, qadriyatlari bilan yashaydigan subyekt sifatida gavdalanadi. Shuning uchun Jamila obrazi ayolning jamiyatdagi o'rni, shaxsiy baxt va ijtimoiy stereotiplar ziddiyati, insoniylik mezonlari kabi masalalarni yoritishda muhim ilmiy-tahliliy obyektidir.

Adabiyotlar tahlili. Aytmatovning "Jamila" asari esa uning eng mashhur va ko'p tilga olingan badiiy asarlaridan biri sifatida diqqatga sazovor. Ushbu asar o'zining sevgi, sadoqat, insoniy munosabatlar va ijtimoiy ziddiyatlarni o'zida mujassam etgan qisqacha hikoyasi bilan juda chuqur va murakkab ma'naviy masalalarni ko'taradi [1]. Asar Markaziy Osiyoning qishloq hayotini tasvirlaydi. Jamila va Daniyor o'rtasidagi muhabbat ma'naviy ozodlik va his-tuyg'ularning kuchli ifodasidir [2]. Adabiyotshunos Nodira Ofoq Jamila obrazini nafaqat tashqi go'zallik va maftunkorligi bilan, balki uning ichki olami, ruhiy ko'tarinkiligi va shaxsiy tanlovi orqali tasvirlaydi. Olima ta'kidlaganidek, Jamila o'z yo'lini mustaqil tanlaydigan, oliyjanob qalb egasi sifatida Aytmatov ijodining markaziy mo'jizalaridan biridir [3]. Shu bilan birga, asarda qahramonning o'quvchi ruhiyatiga ta'sirini, uning qissadan keyin samoviy va ijobiy tuyg'ular uyg'otishini ham kuzatish mumkin. Bu esa Jamila obrazining faqat badiiy estetik qiymatga ega emas, balki psixologik va ijtimoiy kontekstda ham muhimligini ko'rsatadi.

Metodologiya. Maqolani tayyorlashda psixologik tahlil (qahramonlarning ruhiy holati, ichki ziddiyatlar va motivatsiya), struktural-semantik yondashuv (syujet va obrazlar orqali badiiy mazmunni tahlil qilish), kontekstual tahlil (qishloq jamiyatidagi urf-odatlar, patriarxal munosabatlar va ijtimoiy me'yorlar bilan bog'liqlik) metodlaridan foydalanildi. Bu metodlar Jamila obrazining murakkab va ko'p qatlamli badiiy tabiatini ilmiy asosda o'rganish uchun tanlandi.

Muhokama va natijalar. Chingiz Aytmatovning "Jamila" qissasi sevgi haqida yozilgan oddiy voqea tasviridan ancha keng ma'noga ega. Asarda muhabbat inson hayotidagi tabiiy tuyg'u sifatida emas, balki shaxsning shakllanishida faol ishtirok etuvchi ma'naviy kuch sifatida namoyon bo'ladi. Qissa markazida turgan Jamila – o'z hayoti, ruhiy olami, orzu-intilishlarini anglash sari intilayotgan ayol. Uning boshdan kechirgan hissiyotlari orqali muallif insonning ichki dunyosi qanday o'zgarishi, bu o'zgarish jamiyatdagi mavjud qarashlar bilan qanday to'qnashishi mumkinligini ko'rsatadi. Asar davomida Jamila boshidan kechirayotgan iztiroblar, yangi tuyg'ularning vujudga kelishi, shaxsiy baxtga bo'lgan ehtiyojning kuchayishi qahramon ruhiyatida asta-sekinlik bilan kechayotgan evolyutsiyani namoyon etadi. Urush sharoiti, qishloq hayotidagi qat'iy urf-odatlar, ayoldan kutiladigan ijtimoiy vazifalar — bularning barchasi Jamila tanlovi uchun fon vazifasini bajaradi. Ana shu fon muhabbatning an'anaviy talqinini sinovdan o'tkazadi, chunki Jamila uchun muhabbat – odat va me'yor bilan o'lchanmaydigan, insonning o'zligiga taalluqli qadriyat sifatida namoyon bo'ladi.

"Jamila" qissasi nafaqat sevgi hikoyasi, balki insonning o'zini kashf qilishi haqidagi badiiy falsafadir. Jamila timsolida ayol shaxsi jamiyat tomonidan tayyor qoliqlar ichida emas, balki o'z tanlovi orqali shakllanadigan mustaqil subyekt sifatida talqin etiladi. Bu orqali Aytmatov ayolning nafaqat hissiyati, balki fikrlashi, qaror qabul qilishi, o'z qadriyatini anglay olishini tasdiqlaydi. Asar qahramonining tanlovi ijtimoiy me'yorlarga butkul qarshi chiqish emas, balki o'zining inson sifatidagi huquqini qayta kashf etish jarayoni sifatida tushuniladi.

Natijada, "Jamila" o'quvchini muhabbatning mohiyatini qayta ko'rib chiqishga undaydi: muhabbat – bu tavakkal, tanlov, javobgarlik, eng muhimi, o'zlikni anglashning eng muhim vositalaridan biridir. Asar shu jihati bilan jahon adabiyotidagi sevgi qiyofalariga o'ziga xos, yangicha badiiy qarash olib kiradi.

Chingiz Aytmatovning "Jamila" qissasida qahramonning tashqi va ichki ko'rinishi uning shaxsiyati va milliy identiteti bilan chambarchas bog'langan [4]. Jamila faqat bir qiz sifatida emas, balki butun qirg'iz qizlari timsoli sifatida talqin qilinadi. Bu Aytmatovning milliy qadriyatlarni badiiy tafakkur orqali ifodalash uslubining o'ziga xos namunasidir.

Tashqi ko'rinishi: Muallif Jamila tashqi qiyofasini ko'p qatlamli tasvirlar bilan beradi. Masalan, “sarvqomat”, “bejirim”, “ikki o'rim sochini boshiga chamberak qilib o'ragan”, “oppog' durra”, “bug'doyrang kulcha yuz” kabi epiteta qahramonning nafaqat go'zalligini, balki uning milliy o'ziga xosligini ham aks ettiradi. Bu tasvirlar o'quvchiga Jamila obrazining real, hayotiy va estetik jihatdan boy ekanligini sezdiradi. Ayniqsa, soch turmagi va boshdagi oppoq durrasi qahramonning madaniy kontekstdagi qadriyatini ochib beradi, bu esa o'quvchida milliy estetikaning go'zalligini anglash imkonini yaratadi.

Ko'zlari va yuz ifodasi: “Shaxlo ko'zlarida navqiron yoshlik barq urar” degan tasvir Jamilaning ichki dunyosini ochib beradi. Ko'zlar qahramonning ruhiy holati, his-tuyg'ulari va insoniy kechinmalarining oynasi sifatida ishlatiladi. Shu orqali Aytmatov Jamilaning yosh, hayotbaxsh va ma'naviy uyg'oq qahramon ekanligini ta'kidlaydi.

Ichki holati va ruhiy kechinmalari: *Jamilaning kulgandagi holati va sho'x lapar kuylashi* uning hayotiy quvvatini, jo'shqin va baxtiyor ruhiyatini ifodalaydi. Bu tasvirlar orqali qahramonning ichki dunyosi, uning shaxsiy tanlovi, o'zligiga sodiqligi va hayotga bo'lgan mehrini o'quvchi sezadi. Shuningdek, Jamila obrazida insonning o'z yo'lini mustaqil tanlashga bo'lgan intilishi, ichki erkinligi ham badiiy vositalar orqali aniq ko'rsatiladi.

Milliy va badiiy kontekst: Jamila tasviri faqat individual go'zallik sifatida emas, balki qirg'iz qizlarining umumiy estetik va ruhiy timsoli sifatida talqin qilinadi. Shu orqali Aytmatov qahramon orqali o'quvchiga milliy qadriyatlarni, urf-odatlarini va qadimiy hayotiy an'analarni his ettiradi. Bu esa qissa nafaqat romantik sevgi hikoyasi, balki milliy madaniyat va shaxsiy erkinlik orasidagi murakkab bog'liqlikni ko'rsatadi.

Shunday qilib, Chingiz Aytmatov Jamila obrazi orqali milliy identitet, shaxsiy tanlov va insoniy kechinmalarni birlashtirgan murakkab, lekin hayotiy va maftunkor timsol yaratadi. Qahramonning tashqi go'zalligi, ichki olami va ruhiy uyg'oq holati birgalikda o'quvchida samoviy tuyg'ular va estetik zavq uyg'otadi.

Xulosa. Chingiz Aytmatovning “Jamila” qissasida Jamila obrazi nafaqat romantik sevgi timsoli, balki ayol shaxsining ichki erkinligi, ruhiy uyg'oq holati va shaxsiy tanlovining badiiy ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Jamila tashqi go'zalligi, yuz ifodalari va ichki kechinmalari orqali o'quvchida estetik zavq va ruhiy uyg'onish uyg'otadi, shuningdek, qirg'iz milliy qadriyatlari bilan bog'langan identitetni ochib beradi. Shuni ta'kidlash mumkinki, Jamila timsoli orqali Aytmatov ayolning shaxs sifatidagi mustaqilligi, o'z qadriyatini anglash va o'z hayot yo'lini tanlash huquqini badiiy ifoda etadi. Qahramonning ichki dunyosi, hissiyotlari va ruhiy evolyutsiyasi o'quvchini insoniy munosabatlar, shaxsiy erkinlik va ma'naviy qadriyatlar haqida chuqur o'ylashga undaydi. Shu bilan “Jamila” qissasi nafaqat milliy va badiiy meros sifatida, balki jahon adabiyotida ayol obrazini yangicha talqin etuvchi asar sifatida ham ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Chingiz Aytmatov “Jamila” qissasi “Ilm-ziyo-zakovat” Toshkent-2020
2. Kosimov R. Chingiz Aytmatovning “Jamila” asarida insoniy munosabatlar va sevgi mavzusi. <https://cyberleninka.ru/>
3. Hakimova F. Chingiz Aytmatovning "Jamila" qissasi va A.S. Pushkinning "Yevgeniy Onegin" asarlaridagi muhabbat tasviri hamda milliy mentalitet qarama-qarshiliklari // International scientific journal «Modern Science and Research». 2024. — B. 658.
4. Nodira Ofoq. Jamila – Aytmatovning go'zali // Tafakkur jurnali, 2019 yil, 2-son.
5. Boltayeva I. Chingiz Aytmatov asarlarida portret tasviri (“Jamila” qissasi misolida) // Solution of Social Problems in Management and Economy, International scientific-online conference. B. 83
6. Ahmadjon Meliboyev “Chingiz – dengiz demak”. “Tafakkur” jurnali, 2018-yil 3-son.
7. Rasulov, R. Chingiz Aytmatov ijodi va qahramonlar olami. – Toshkent: Fan, 2010.
8. Usmonov, M. Qissa janri poetikasi. – Toshkent: Akademnashr, 2012

UDC 808.3

UNIVERSAL AND LANGUAGE-SPECIFIC FEATURES OF THE CONCEPT OF BROTHERHOOD IN UZBEK AND ENGLISH

Sh.B.Karimova, PhD, Senior teacher, Fergana State University, Fergana
D.D.Khudoyorov, Master's student, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot o'zbek va ingliz tillarida birodarlik tushunchasining universal va tilga xos xususiyatlarini o'rganadi. Leksik va frazeologik ma'lumotlarga kontseptual, komponentli va qiyosiy tahlil metodlarini qo'llab, umumiy semantik yadro – erkaklar birdamligi – hamda muhim farqlar aniqlanadi. O'zbek tilida yoshga asoslangan qarindoshlik rollari va islomiy axloq asosidagi

ma'naviy-jamoat majburiyati kodlangan, ingliz tili esa dunyoviy va siyosiy nutqqa keng metaforik kengayishni namoyon etadi.

Kalit so'zlar: birodarlik, kontseptual tahlil, lingvokulturologiya, qarindoshlik terminologiyasi, o'zbek tili, ingliz tili, qiyosiy tilshunoslik.

Аннотация. Данное исследование посвящено изучению универсальных и языковых особенностей концепта братства в узбекском и английском языках. На основе концептуального, компонентного и сравнительного анализа выявляется общее семантическое ядро – мужская солидарность – и значительные расхождения. Узбекский язык кодирует возрастную иерархию родства и духовно-общинную обязанность, сформированную исламской этикой и традицией махалли; английский язык отличается более широким метафорическим охватом в сфере светского и политического дискурса.

Ключевые слова: братство, концептуальный анализ, лингвокультурология, терминология родства, узбекский язык, английский язык, сравнительное языкознание.

Abstract. This study examines universal and language-specific features of the concept of brotherhood in Uzbek and English. Using conceptual, componential, and comparative analyses of lexical and phraseological data, it identifies a shared semantic core of male solidarity alongside key divergences: Uzbek encodes age hierarchy and spiritual-communal duty rooted in Islamic ethics and the mahalla tradition, while English shows broader metaphorical reach into secular and political discourse.

Key words: brotherhood, conceptual analysis, linguoculturology, kinship terminology, Uzbek, English, comparative linguistics.

Introduction. Kinship concepts occupy a central place in the linguistic encoding of social values and cultural identity. The concept of “brotherhood” is particularly instructive: universally present across languages yet variable in its connotative depth and cultural scope. English, a Germanic language shaped by Greco-Roman, Christian, and Enlightenment traditions, and Uzbek, a Turkic language informed by Islamic civilisation, Persian literary culture, and Central Asian social institutions, offer contrasting frameworks for expressing brotherly relations. Despite scholarship on kinship terminology (Murdock, 1949; Wierzbicka, 1992) and Uzbek cognitive semantics (Hasanov, 2018), systematic bilingual studies of brotherhood across these two languages remain scarce. This article addresses that gap by mapping and comparing the semantic fields of brotherhood in both languages, distinguishing universal from language-specific features, and interpreting the findings within a linguocultural framework.

Materials and methods. The corpus comprises three layers: (1) lexicographic sources — the Oxford English Dictionary (2023), Merriam-Webster (2023), and the five-volume O'zbek tilining izohli lug'ati (2006–2008), supplemented by phraseological dictionaries; (2) canonical literary texts, including works of Navoi, Qodiriy, Shakespeare, and Milton; and (3) previously published corpus and sociolinguistic data on kinship discourse. Three methods were applied: conceptual analysis following Popova and Sternin (2007) and Lakoff and Johnson (1980), modelling the semantic field of brotherhood in three concentric zones — nuclear (core lexemes), near-peripheral (derivatives and metaphorical extensions), and far-peripheral (culturally restricted expressions); componential analysis, decomposing lexemes into semes for cross-linguistic comparison; and the descriptive-comparative method, with brotherhood as the tertium comparationis. Triangulation across all three corpus layers ensured analytical validity.

Results. Brotherhood in English. The nuclear lexeme brother (OE brōthōr) denotes a male sibling; the abstract noun brotherhood extends to any community united by shared purpose. Near-peripheral terms include fraternity (Lat. frater), brethren (religious/formal register), and the adjective fraternal. English displays strong metaphorical productivity: brother projects onto political solidarity (“brothers in arms”), religious community (“Brother Thomas”), African-American social address, and universalist discourse (“the brotherhood of man”). Key phraseological units are “blood is thicker than water,” “band of brothers,” and “brotherly love.” The dominant conceptual metaphor is brotherhood is unity.

Brotherhood in Uzbek. Uzbek differentiates aka (elder brother) from uka (younger brother), encoding seniority as an obligatory lexical category absent from English. The abstract noun birodarlik (Persian birādar) expresses brotherhood in its moral and spiritual dimensions; jon birodar (“soul-brother”) denotes the highest affective bond in literary usage. The near periphery activates Islamic

content: musulmon birodarlik frames solidarity as a divinely ordained duty, and the mahalla tradition extends quasi-familial obligations to non-kin community members. Key phraseological units include birodar, sening g'aming mening g'amim ("Your sorrow is my sorrow"), aka-uka bo'ling ("Be as brothers"), and birodarga jon fido ("For a brother, one's life is a sacrifice"). The dominant metaphors are brotherhood is spiritual duty and brotherhood is communal care.

Comparative Summary. Componential analysis identifies the universal semes shared by English brother and Uzbek birodar/aka: [+human], [+male], [+bond of origin or commitment], [+solidarity], [+mutual support]. Language-specific divergences fall along three axes: Uzbek encodes [+age hierarchy] through the aka/uka distinction, [+spiritual duty] through its Islamic semantic layer, and [+communal obligation] via the mahalla institution. English, age-neutral in its base lexeme, exhibits greater metaphorical mobility through the seme [+solidarity regardless of origin], producing a wider and more secularly diverse far periphery than its Uzbek counterpart.

Discussion. The universal core reflects a shared cognitive architecture: bonds of male solidarity rooted in common origin are linguistically marked across all known societies (Murdock, 1949; Wierzbicka, 1992). The semes [+human], [+male], [+bond], and [+solidarity] are cross-linguistically stable because they encode experiences fundamental to human social organisation.

The language-specific divergences reveal how cultural history shapes conceptual systems. Uzbek's obligatory age-differentiation reflects an Islamic-reinforced hierarchy in which seniority commands deference, institutionalised through patriarchal family structure and Sufi traditions — confirming Wierzbicka's (1992) argument that kinship vocabularies are culturally self-contained. The Quranic concept of ummah elevates brotherhood from social description to theological prescription; the mahalla operationalises this as binding communal obligation with no direct Anglophone equivalent (Hasanov, 2018; Normatov, 2021). English brotherhood's greater secular reach, in turn, reflects the Enlightenment detachment of fraternité from religious grounding, later exploited by socialist and civil rights movements (Lakoff & Johnson, 1980; Popova & Sternin, 2007). For translators, these gaps require cultural transposition rather than lexical substitution: rendering jon birodar as "close friend" strips its moral depth, while translating brotherhood as birodarlik in a political text risks importing unintended spiritual connotations (Yusupov, 2013).

Conclusion. Brotherhood in Uzbek and English shares a universal semantic core of male solidarity grounded in common origin or commitment, while diverging markedly in cultural elaboration. Uzbek encodes age hierarchy, spiritual duty, and communal obligation reflecting Islamic ethics and the mahalla tradition; English is characterised by metaphorical flexibility and secular extension into political and humanist discourse. These differences reflect the distinct historical and cultural trajectories of the two communities and carry practical implications for translation and intercultural communication. Future research should extend the corpus to digital and spoken registers and broaden the typological scope to other Turkic and Germanic languages.

REFERENCES:

1. Hasanov B. X. Kognitiv tilshunoslik asoslari. – Toshkent: Fan, 2018. – 224 b.
2. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
3. Merriam-Webster Dictionary [Electronic resource]. – Springfield: Merriam-Webster, 2023. – URL: <https://www.merriam-webster.com> (accessed: 12.04.2025).
4. Murdock G. P. Social Structure. – New York: Macmillan, 1949. – 387 p.
5. Normatov I. Fraternal metaphors in Uzbek classical poetry // Filologiya masalalari. – 2021. – № 4. – B. 87–96.
6. O'zbek tilining izohli lug'ati: 5 jildlik / Mas'ul muharrir A. Madvaliyev. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006–2008.
7. Oxford English Dictionary [Electronic resource]. 3rd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2023. – URL: <https://www.oed.com> (accessed: 10.04.2025).
8. Popova Z. D., Sternin I. A. Kognitivnaya lingvistika. – Moskva: AST; Vostok–Zapad, 2007. – 314 s.
9. Wierzbicka A. Semantics, Culture, and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations. – New York: Oxford University Press, 1992. – 487 p.
10. Yusupov U. Q. Qiyosiy tilshunoslikka kirish. – Toshkent: O'qituvchi, 2013. – 192 b.

O'TKIR HOSHIMOVNING "DUNYONING ISHLARI" ASARIDAGI KO'CHIMLARNING SEMANTIK VA USLUBIY TAHLILI

Sh.B.Karimova, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona
N.M.G'ofurova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Mazkur maqolada "Dunyoning ishlari" asarida qo'llangan ko'chimlarning semantik va uslubiy xususiyatlari tadqiq etiladi. Tadqiqot davomida metafora, metonimiya, sinekdoxa, personifikatsiya va boshqa ma'no ko'chish usullarining badiiy matndagi funksional imkoniyatlari tahlil qilindi. Asardagi ko'chimlar qahramonlarning ruhiy holatini tasvirlash, ona obrazi orqali milliy qadriyatlarni yoritish, emotsional-ekspressivlikni kuchaytirish hamda muallif individual uslubini shakllantirishga xizmat qilishi aniqlandi. Tadqiqotda semantik, kontekstual, lingvopoetik va lingvokulturologik metodlardan foydalanildi.

Kalit so'zlar: ko'chim, metafora, metonimiya, sinekdoxa, personifikatsiya, semantik tahlil, uslubiy xususiyat, lingvopoetika, badiiy matn, ona obrazi.

Аннотация. В данной статье исследуются семантические и стилистические особенности переносных значений в произведении "Dunyoning ishlari". В ходе исследования были проанализированы метафора, метонимия, синекдоха, олицетворение и другие виды семантического переноса в художественном тексте. Установлено, что переносные значения используются для передачи эмоционального состояния персонажей, отражения национально-культурных ценностей через образ матери, усиления экспрессивности и формирования индивидуального стиля писателя. В исследовании использованы семантический, контекстуальный, лингвопоэтический и лингвокультурологический методы анализа.

Ключевые слова: перенос значения, метафора, метонимия, синекдоха, олицетворение, семантический анализ, стилистические особенности, лингвопоэтика, художественный текст, образ матери, Уткир Хашимов

Abstract. This article examines the semantic and stylistic features of figurative language in "Dunyoning ishlari" by O'tkir Hoshimov. The study analyzes metaphor, metonymy, synecdoche, personification, and other types of semantic transfer in literary discourse. The findings reveal that figurative expressions in the work serve to describe emotional states, reflect national-cultural values through the image of motherhood, strengthen emotional expressiveness, and shape the writer's individual style. Semantic, contextual, linguopoetic, and linguocultural methods were employed in the research.

Key words: figurative meaning, metaphor, metonymy, synecdoche, personification, semantic analysis, stylistic features, linguopoetics, literary text, motherhood image

Kirish. Til inson tafakkuri va madaniyatining eng muhim ifoda vositasi hisoblanadi. Ayniqsa, badiiy adabiyot tilning estetik imkoniyatlarini namoyon qiluvchi asosiy manbalardan biridir. Badiiy matnda qo'llangan ko'chimlar muallifning obraz yaratish mahoratini, individual uslubini va voqelikka munosabatini ochib beruvchi muhim lingvistik birlik hisoblanadi. Ko'chimlar yordamida oddiy fikr emotsional-ekspressiv va ta'sirchan shaklda ifodalanadi. Shu sababli metafora, metonimiya, sinekdoxa va boshqa ma'no ko'chish usullarini tadqiq etish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

O'zbek tilshunosligida ko'chimlar semasiologiya, stilistika va lingvopoetika doirasida keng o'rganilgan. Sh.Rahmatullayev, N.Mahmudov, M.Mirtojiyev kabi olimlar ko'chimlarning semantik mohiyati va uslubiy funksiyalariga alohida e'tibor qaratganlar. Xorijiy tilshunoslikda esa metafora va ma'no ko'chish hodisalari G.Lakoff, M.Johnson, Z.Kövecses kabi olimlar tomonidan kognitiv tilshunoslik asosida tadqiq etilgan. Ularning nazariyalariga ko'ra, metafora faqat badiiy vosita emas, balki inson tafakkurining muhim mexanizmi hisoblanadi.

O'tkir Hoshimov o'zbek adabiyotida inson ruhiyatini tabiiy va samimiy tasvirlagan ijodkorlardan biridir. Uning Dunyoning ishlari asari ona obrazi, insoniy mehr, oilaviy qadriyatlar va milliy mentalitetning yorqin ifodasi sifatida katta badiiy ahamiyatga ega. Asarda qo'llangan ko'chimlar muallifning badiiy-estetik mahoratini namoyon etish bilan birga, o'zbek xalqining dunyoqarashi va ma'naviy qadriyatlarini ham aks ettiradi.

Mazkur maqolaning maqsadi “Dunyoning ishlari” asarida qo‘llangan ko‘chimlarning semantik va uslubiy xususiyatlarini tahlil qilish, ularning badiiy matndagi funksional vazifalarini aniqlash hamda lingvokulturologik mohiyatini ochib berishdan iborat.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqot davomida bir necha lingvistik metodlardan foydalanildi. Semantik tahlil yordamida ko‘chimlarning ma’no xususiyatlari o‘rganildi. Kontekstual tahlil orqali ko‘chimlarning matn tarkibidagi vazifasi aniqlandi. Lingvopoetik metod asosida muallifning individual uslubi va badiiy tasvir vositalari tadqiq qilindi. Lingvokulturologik yondashuv esa asardagi milliy-madaniy birliklarni ochib berishga xizmat qildi.

Tadqiqot materiali sifatida Dunyoning ishlari asaridagi metaforik, metonimik va sinekdoxik birliklar tanlab olindi.

Asarda metafora eng faol qo‘llangan ko‘chim turi hisoblanadi. Muallif inson ruhiyatini tabiat hodisalari, osmon jismlari va turli obrazlar orqali tasvirlaydi. Jumladan, *“Zildek yuk ustingizga yopirilib, vujudingizni yerga mixlab tashlaydi”* jumlasida ruhiy bosim og‘ir yuk obraziga qiyoslangan. Ushbu metafora qahramonning ichki kechinmalarini aniq va ta’sirchan ifodalashga xizmat qilgan.

Asarda ona obrazi bilan bog‘liq metaforalar alohida o‘rin egallaydi. *“Ehtimol, osmondagi eng yorqin yulduzlar onalarning jonidir”* jumlasida yulduz ona timsolining metaforik ifodasi sifatida qo‘llangan. Bu metafora orqali muallif ona mehrini abadiylik va nur bilan bog‘laydi. Yulduz obrazi poklik, ezgulik va ruhiy yuksaklik ramzi sifatida namoyon bo‘ladi.

Metonimiya ham asarda keng uchraydi. *“Onamning chirog‘i muttasil lipillab turishga ko‘nikkan ekanman”* jumlasida “chiroq” so‘zi oddiy yorug‘lik vositasi emas, balki ona mehri, kutish va mehribonlik ramzi sifatida ishlatilgan. Bu yerda predmet orqali hissiy holat ifodalangan bo‘lib, metonimiyaning yorqin namunasi yuzaga kelgan.

Sinekdoxa hodisasi ham asarda muhim badiiy vosita sifatida qo‘llangan. *“Dag‘al tortgan barmoqlari bilan peshonamni silagandek bo‘ladi”* misolida *“barmoq”* qism orqali butun ona obrazini ifodalagan. Muallif aynan qo‘l va barmoq tasviri orqali ona mehnati va mehrini ta’sirchan shaklda yoritadi.

Jonlantirish usuli ham asarda faol ishlatilgan. *“Yulduzlar sirli ko‘z qisishar”, “shabada sirli shivirlardi”* kabi birikmalarda jonsiz predmet va tabiat hodisalariga insoniy xususiyat yuklangan. Bu holat asarning poetikligini kuchaytirib, o‘quvchida hissiy ta’sir uyg‘otadi.

Asardagi ko‘chimlar nafaqat semantik, balki kuchli uslubiy vazifani ham bajaradi. Ular matnning obrazlilikini oshiradi, muallif uslubining xalqona va samimiy xarakterini namoyon qiladi. Ayniqsa, ona obrazi bilan bog‘liq metaforalar o‘quvchida kuchli emotsional ta’sir uyg‘otadi.

Muallif xalqona ibora va obrazlardan mahorat bilan foydalanadi. *“Ona – ona ekan. Unga boshqa sifat kerakmas”* jumlasida oddiy sintaktik konstruktsiya orqali chuqur falsafiy ma’no ifodalangan. Ushbu ifoda ona timsolining mutlaq qadriyat ekanligini ko‘rsatadi.

Ko‘chimlar qahramonlarning ruhiy holatini ochishda ham muhim vosita sifatida xizmat qiladi. *“Yuragim shuv etib, onamning pinjiga kirardim”* jumlasida qo‘rquv va himoyaga ehtiyoj hissi metaforik shaklda ifodalangan. Bu holat asarning psixologik ta’sirchanligini oshiradi.

Asarda milliy-madaniy birliklar bilan bog‘liq ko‘chimlar ham ko‘p uchraydi. Oy, yulduz, hovli, rayhon, tandir, chiroq kabi obrazlar o‘zbek xalqining milliy tafakkuri bilan chambarchas bog‘langan. Shu sababli ko‘chimlar lingvokulturologik jihatdan ham katta ahamiyatga ega.

Natijalar va muhokama. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, “Dunyoning ishlari” asarida metafora eng faol va sarmahsul ko‘chim turi hisoblanadi. Muallif metafora yordamida inson ruhiyati, tabiat manzaralari va oilaviy munosabatlarni poetik tarzda ifodalagan. Metonimiya esa ko‘proq ramziy ma’nolarni yuzaga chiqarishda xizmat qilgan.

Sinekdoxa va personifikatsiya matnning obrazlilikini kuchaytirgan hamda qahramonlarning hissiy holatini ta’sirchan tasvirlash imkonini bergan. Ayniqsa, ona obrazi bilan bog‘liq ko‘chimlar asarning g‘oyaviy markazini tashkil qiladi.

Asardagi ko‘chimlarning yana bir muhim jihati ularning tabiiy va xalqona ifodalanishidadir. Muallif murakkab badiiy konstruktsiyalardan ko‘ra sodda, ammo mazmunan chuqur birliklardan foydalangan. Bu esa matnning samimiyligi va hayotiyligini ta’minlaydi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, “Dunyoning ishlari” asari o‘zbek badiiy nasrida ko‘chimlarning semantik va uslubiy imkoniyatlarini yorqin namoyon etuvchi muhim asarlardan biridir. Asarda metafora, metonimiya, sinekdoxa va personifikatsiya kabi ko‘chim turlari inson ruhiyati, mehr-muhabbat, oilaviy qadriyatlar va milliy mentalitetni ifodalashda samarali qo‘llangan.

Tadqiqot natijalari metaforaning asardagi eng faol ko'chim turi ekanligini ko'rsatdi. U qahramonlarning ichki kechinmalarini tasvirlash, poetik obraz yaratish va emotsional-ekspressivlikni kuchaytirishda muhim vosita bo'lib xizmat qilgan. Metonimiya va sinekdoxa esa fikrning ixcham va ta'sirchan ifodalanishiga yordam bergan. Asardagi ko'chimlar faqat estetik vazifani emas, balki lingvokulturologik funksiyani ham bajaradi. Muallif ko'chimlar orqali o'zbek xalqining ma'naviy dunyosi, ona timsoliga bo'lgan hurmati va insoniy qadriyatlarini yoritgan. Shu jihatdan "Dunyoning ishlari" asari ko'chimlarni o'rganish uchun muhim lingvopoetik manba hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'tkir Hoshimov. "Dunyoning ishlari". – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015.
2. Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Университет, 2006.
3. Маҳмудов Н. Тил ва маданият. – Тошкент: Ма'naviyat, 2013.
4. Миртожиев М. Ўзбек тили семасиологияси. – Тошкент: Фан, 2010.
5. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.

UO'K 81'27:32.019.5:316.647

SIYOSIY DISKURS, GENDER VA LISONIY IDENTIKLIKNING NAZARIY ASOSLARI

A.A.Kenjayeve, mustaqil izlanuvchi, O'zbekiston Milliy universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada siyosiy diskurs, gender va lisoniy identiklik tushunchalarining nazariy asoslari tahlil qilinadi. Siyosiy diskurs jamiyatda hokimiyat, mafkura, ijtimoiy guruhlar va fuqarolik pozitsiyasini shakllantiruvchi muhim kommunikativ maydon sifatida qaraladi. Gender esa biologik farqlardan tashqari, ijtimoiy, madaniy va diskursiv jarayonlarda shakllanadigan murakkab hodisa sifatida izohlanadi.

Kalit so'zlar: siyosiy diskurs, gender, lisoniy identiklik, mafkura, hokimiyat, til va jamiyat, gender identikligi, diskurs tahlili.

Аннотация. В данной статье анализируются теоретические основы понятий политического дискурса, гендера и лингвистической идентичности. Политический дискурс рассматривается как важное коммуникативное пространство, формирующее власть, идеологию, социальные группы и гражданскую позицию в обществе. Гендер, помимо биологических различий, трактуется как сложное явление, формирующееся в социальных, культурных и дискурсивных процессах.

Ключевые слова: политический дискурс, гендер, лингвистическая идентичность, идеология, власть, язык и общество, гендерная идентичность, дискурс-анализ.

Abstract. This article analyzes the theoretical foundations of the concepts of political discourse, gender and linguistic identity. Political discourse is considered an important communicative field that shapes power, ideology, social groups and civic position in society. Gender, beyond biological differences, is interpreted as a complex phenomenon formed through social, cultural and discursive processes.

Keywords: political discourse, gender, linguistic identity, ideology, power, language and society, gender identity, discourse analysis.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda til faqat aloqa vositasi sifatida emas, balki ijtimoiy munosabatlarni shakllantiruvchi, hokimiyatni ifodalovchi va identiklikni yaratadigan muhim vosita sifatida o'rganiladi. Ayniqsa, siyosiy diskursda tilning roli yanada kuchliroq namoyon bo'ladi. Chunki siyosiy nutq oddiy axborot uzatish bilan cheklanmaydi, u jamiyatdagi ijtimoiy guruhlarini birlashtiradi, qarama-qarshi tomonlarni ajratadi, muayyan mafkurani asoslaydi va auditoriyaga ta'sir ko'rsatadi. Boshqacha aytganda, siyosatda so'z shunchaki gap emas, ba'zan butun boshli ijtimoiy kayfiyatni boshqaradigan mexanizmga aylanadi. Juda qulay, juda xavfli.

Siyosiy diskurs tushunchasi tilshunoslik, sotsiologiya, siyosatshunoslik, pragmatika va kommunikatsiya nazariyasi kesishmasida o'rganiladi. N. Fairclough tanqidiy diskurs tahlilida tilni ijtimoiy amaliyot sifatida ko'rib, diskurs hokimiyat munosabatlari bilan bevosita bog'liqligini ta'kidlaydi [Fairclough, 1989]. T. van Dijk esa siyosiy diskursda mafkura, ijtimoiy ong va guruhlararo munosabatlar muhim rol o'ynashini ko'rsatadi [van Dijk, 2006]. Demak, siyosiy nutqni tahlil qilish orqali jamiyatdagi hukmron qadriyatlar, qarama-qarshiliklar, ijtimoiy tasavvurlar va identiklik shakllari aniqlanishi mumkin.

Gender masalasi ham zamonaviy gumanitar fanlarning muhim yo'nalishlaridan biridir. Gender faqat erkak va ayol o'rtasidagi biologik farqlarni emas, balki jamiyat tomonidan ishlab chiqilgan

rollar, me'yorlar, xulq-atvor shakllari va ijtimoiy kutishlarni ham anglatadi. J. Butler genderni doimiy takrorlanadigan ijtimoiy va diskursiv amaliyotlar orqali shakllanadigan hodisa sifatida izohlaydi [Butler, 1990]. Shu sababli gender siyosiy diskursda ham bevosita aks etadi: siyosatchilarning nutqi, ularning o'zini taqdim etishi, erkaklik va ayollik haqidagi tasavvurlar, jamiyatdagi gender rollariga munosabat siyosiy til orqali ifodalanadi.

Lisoniy identiklik esa shaxs yoki guruhning til orqali o'zini namoyon qilishi bilan bog'liq tushunchadir. M. Bucholtz va K. Hall identiklikni til va boshqa semiotik amaliyotlar mahsuli sifatida talqin qiladi. Ularning fikricha, identiklik til orqali faqat ifodalanmaydi, balki aynan muloqot jarayonida ishlab chiqiladi va muzokara qilinadi [Bucholtz & Hall, 2005]. Bu yondashuv siyosiy diskursni tahlil qilishda juda muhimdir, chunki siyosatchilar til orqali o'zlarini rahbar, xalq vakili, islohotchi, millat himoyachisi yoki muayyan mafkura tarafdori sifatida ko'rsatadilar.

Maqolaning maqsadi siyosiy diskurs, gender va lisoniy identiklikning nazariy asoslarini yoritish hamda ularning o'zaro aloqadorligini tahlil qilishdan iborat.

Gender zamonaviy ijtimoiy-gumanitar fanlarda biologik jins tushunchasidan farqli ravishda o'rganiladi. Biologik jins insonning fiziologik xususiyatlariga ishora qilsa, gender jamiyat tomonidan shakllantirilgan ijtimoiy rollar, xulq-atvor me'yorlari, madaniy tasavvurlar va ramziy ma'nolar majmuasini bildiradi. Demak, gender tabiiy berilgan holat emas, balki ijtimoiy munosabatlar va madaniy amaliyotlar orqali shakllanadigan hodisadir.

J. Butlarning gender performativligi nazariyasiga ko'ra, gender doimiy ravishda takrorlanadigan harakatlar, nutq shakllari, ijtimoiy me'yorlar va madaniy belgilar orqali yuzaga keladi [Butler, 1990]. Bu yondashuv genderni barqaror va o'zgarmas mohiyat sifatida emas, balki diskursiv tarzda ishlab chiqiladigan identiklik sifatida talqin qiladi. Boshqacha aytganda, gender "bor narsa" emas, balki jamiyat tomonidan muntazam ravishda "bajariladigan" va "tasdiqlanadigan" hodisadir.

Gender nazariyalari siyosiy diskursni tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega. Chunki siyosiy maydonda erkaklik va ayollik haqidagi stereotiplar, rahbarlik qobiliyati, kuch, mas'uliyat, hissiyot, oilaviy qadriyatlar va ijtimoiy rollar haqidagi tasavvurlar faol ishlatiladi. Masalan, erkak siyosatchilar ko'pincha qat'iyat, kuch, nazorat va strategik fikrlash bilan bog'lanadi. Ayol siyosatchilar esa ko'pincha g'amxo'rlik, ijtimoiy mas'uliyat, ta'lim, sog'liqni saqlash yoki oilaviy qadriyatlar bilan bog'lab tasvirlanadi. Bu tasvirlar siyosiy nutqda gender identikligini shakllantiradi va auditoriya ongida muayyan obraz yaratadi.

Gender siyosiy diskursda faqat ayollar yoki erkaklar haqida gap ketganda emas, balki jamiyat, millat, vatan, oila, xavfsizlik va kelajak haqidagi nutqlarda ham namoyon bo'ladi. Masalan, "ona Vatan", "xalq otasi", "millat farzandlari" kabi obrazlar siyosiy tilning genderlangan xususiyatlarini ko'rsatadi. Bunday ifodalar siyosiy diskursda hissiy ta'sirni kuchaytiradi va milliy identiklikni gender ramzlari orqali mustahkamlaydi.

Lisoniy identiklik shaxs yoki guruhning til orqali o'zini namoyon qilishi, boshqalardan farqlanishi va muayyan ijtimoiy jamoaga mansubligini bildirishi bilan bog'liq. Bu tushuncha til tanlovi, uslub, talaffuz, leksika, nutq strategiyalari, kod almashtirish, murojaat shakllari va diskursiv pozitsiyalar orqali shakllanadi.

Bucholtz va Hall lisoniy identiklikni interaksiyada yuzaga keladigan ijtimoiy hodisa sifatida ko'radi. Ularning yondashuviga ko'ra, identiklik oldindan tayyor holda mavjud bo'lmaydi, balki muloqot jarayonida til vositalari orqali ishlab chiqiladi [Bucholtz & Hall, 2005]. Bu nazariya siyosiy diskursda ayniqsa muhimdir, chunki siyosiy subyektlar o'z nutqi orqali o'z mavqeini yaratadi: "men rahbarman", "men xalq vakiliman", "men islohot tarafdoriman", "men milliy manfaat himoyachisiman" kabi pozitsiyalar til orqali quriladi.

Lisoniy identiklik individual va kollektiv darajada namoyon bo'ladi. Individual darajada siyosatchi o'zining shaxsiy obrazini yaratadi. U o'zini tajribali, halol, xalqparvar, qat'iyatli yoki zamonaviy yetakchi sifatida ko'rsatishi mumkin. Kollektiv darajada esa til orqali xalq, millat, partiya, davlat yoki ijtimoiy guruh identikligi shakllantiriladi. Masalan, "bizning xalqimiz", "yurtimiz kelajagi", "biz birgamiz" kabi birliklar auditoriyada umumiylik hissini kuchaytiradi.

Lisoniy identiklikning muhim jihatlaridan biri uning kontekstga bog'liqligidir. Bir siyosatchi xalq oldida sodda, samimiy va emotsional tilda gapirishi mumkin, xalqaro anjumanda esa rasmiy, diplomatik va institutsional nutqdan foydalanadi. Bu holat lisoniy identiklikning o'zgaruvchan va strategik xususiyatga ega ekanini ko'rsatadi.

Siyosiy diskurs, gender va lisoniy identiklik bir-biri bilan uzviy bog'liqdir. Siyosiy diskurs til orqali ijtimoiy va siyosiy identikliklarni yaratadi, gender esa ushbu identikliklarning muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi. Lisoniy identiklik esa siyosiy subyektning gender, mafkura, ijtimoiy mavqe va guruhga mansublik belgilarini nutqda ifodalash vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Siyosiy nutqda gender identikligi turli til vositalari orqali shakllanadi. Birinchidan, olmoshlar muhim rol o'ynaydi. "Men" siyosatchining shaxsiy mas'uliyati va yetakchilik obrazini bildirsa, "biz" kollektiv identiklikni yaratadi. "Biz" olmoshi xalq, millat, partiya yoki davlat nomidan gapirish imkonini beradi. Bu esa siyosatchiga o'zini kengroq ijtimoiy guruh vakili sifatida ko'rsatish imkonini yaratadi.

Ikkinchidan, baholovchi leksika siyosiy va gender identiklikni shakllantiradi. Masalan, "kuchli rahbar", "fidoyi ona", "xalqparvar siyosatchi", "mas'uliyatli yetakchi", "qat'iyatli ayol" kabi birliklar gender va siyosiy obrazni birlashtiradi. Bunday birliklar orqali siyosiy subyektga ijobiy yoki salbiy baho beriladi.

Uchinchidan, metaforalar genderlangan siyosiy identiklikni yaratishda faol ishtirok etadi. "Davlat - oila", "rahbar - ota", "Vatan - ona", "xalq - farzandlar" kabi metaforik modellar siyosiy hokimiyatni oilaviy va gender ramzlari orqali tushuntiradi. Bu metaforalar auditoriyaga siyosiy munosabatlarni tanish madaniy obrazlar orqali qabul qilishga yordam beradi.

To'rtinchidan, siyosiy diskursda gender stereotiplari ham qayta ishlab chiqiladi. Ayol siyosatchilar nutqida ko'pincha ijtimoiy himoya, ta'lim, sog'liqni saqlash, oila va tinchlik mavzulari bilan bog'liq obrazlar kuchaytiriladi. Erkak siyosatchilar esa xavfsizlik, iqtisodiy rivojlanish, kuchli boshqaruv va strategik qarorlar bilan bog'lab talqin qilinadi. Albatta, bu har doim ham adolatli emas. Ammo siyosiy diskurs ko'pincha adolatdan ko'ra obrazga ko'proq xizmat qiladi.

Beshinchidan, til tanlovi va kod almashtirish ham lisoniy identiklikning muhim vositasidir. Ko'p tilli jamiyatlarda siyosatchining qaysi tilda gapirishi uning milliy, madaniy yoki siyosiy pozitsiyasini bildirishi mumkin. Ona tilida murojaat qilish xalq bilan yaqinlik, milliy qadriyatlarga sodiqlik va mahalliy identiklikni ko'rsatsa, xalqaro tilda nutq so'zlash global maydonga ochiqlik va diplomatik mavqeni bildiradi.

Siyosiy diskursda gender va lisoniy identiklik bir qator til vositalari orqali ifodalanadi. Ular orasida olmoshlar, murojaat shakllari, baholovchi sifatlar, metaforalar, takrorlar, shiorlar, modal birliklar va emotsional leksika alohida o'rin tutadi.

Xulosa. Siyosiy diskurs, gender va lisoniy identiklik zamonaviy tilshunoslik va diskurs tahlilining muhim nazariy yo'nalishlaridan biridir. Siyosiy diskurs til orqali hokimiyat, mafkura, ijtimoiy guruhlar va jamoaviy tasavvurlarni shakllantiradi. Gender esa ushbu jarayonda ijtimoiy rollar, madaniy me'yorlar va identiklik belgilarini ifodalovchi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Lisoniy identiklik esa siyosiy subyektlarning o'zini va boshqalarni qanday nomlashi, tasvirlashi, baholashi va pozitsiyalashini ko'rsatadi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, siyosiy diskursda gender identikligi olmoshlar, metaforalar, baholovchi leksika, murojaat shakllari, shiorlar, til tanlovi va "biz-ular" qarama-qarshiligi orqali shakllanadi. Bu vositalar siyosatchining shaxsiy obrazini, kollektiv identiklikni va ijtimoiy guruhlariga bo'lgan munosabatni yaratadi.

Umuman olganda, siyosiy diskursda gender va lisoniy identiklik barqaror, tayyor va o'zgarmas hodisalar emas. Ular doimiy ravishda nutq jarayonida ishlab chiqiladi, qayta talqin qilinadi va muayyan ijtimoiy-siyosiy maqsadlarga xizmat qiladi. Shu sababli ushbu uchlikni o'rganish til, hokimiyat, mafkura va jamiyat o'rtasidagi murakkab aloqalarni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bucholtz, M., Hall, K. Identity and Interaction: A Sociocultural Linguistic Approach. *Discourse Studies*, 2005, 7(4-5), 585-614.
2. Butler, J. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge, 1990.
3. Chilton, P. *Analysing Political Discourse: Theory and Practice*. London: Routledge, 2004.

INSON VA BORLIQ TUSHUNCHALARINING FALSAFIY TALQINI

(Erkin Vohidov va Abdulla Oripov ijodi misolida)

N.Z.Kiryigitova, tayanch doktorant, Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Qahramonlari Erkin Vohidov va Abdulla Oripov ijodidagi falsafiy mushohadalar, xususan, inson mohiyati, borliq sirlari qiyosiy tahlil etiladi. Shoirarning lirik merosi asosida ularning olamni anglash konsepsiyasi, insonning koinotdagi o'rni va badiiy tafakkur taraqqiyoti yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Falsafiy lirika, inson konsepsiyasi, borliq, so'z qudrati, badiiy tafakkur, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, koinot gultoji.

Аннотация. В данной статье представлен сравнительный анализ философских размышлений в произведениях Героев Узбекистана Эркина Вохидова и Абдуллы Орипова, в частности, о сущности человека и тайнах существования. На основе лирического наследия поэтов освещаются их представления о мире, месте человека во Вселенной и развитие художественного мышления.

Ключевые слова и фразы: Философская лирика, концепция человека, бытие, сила слова, художественное мышление, Эркин Вахидов, Абдулла Орипов, венец Вселенной.

Abstract. This article provides a comparative analysis of philosophical observations in the works of Heroes of Uzbekistan Erkin Vohidov and Abdulla Oripov, in particular, the essence of man and the secrets of existence. Based on the lyrical heritage of the poets, their concept of understanding the world, the place of man in the universe, and the development of artistic thinking are highlighted.

Key words: Philosophical lyrics, human concept, existence, power of the word, artistic thinking, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, crown of the universe.

Dunyo adabiyotida lirikaga nazar solar ekanmiz, har bir davr shoirlari satrlarida falsafiy mushohadalar o'z aksini topadi. Bu hol shubhasiz, o'zbek adabiyotida ham ko'zga tashlanadi. XX asrning II yarmida o'zining she'rlari bilan adabiyot ixlosmandlari qalbidan chuqur joy olishni boshlagan O'zbekiston Qahramonlari Erkin Vohidov va Abdulla Oripov ijodida ham hayot falsafasining satrlardagi aksini kuzatishimiz mumkin

Shoirlar qalamiga mansub to'rtliklardan tortib dostonlarigacha va hatto maqolalarigacha barcha-barchasida inson, borliq, yaratilish va eng asosiysi shularni mushtarak etuvchi so'z va uning qudratiga alohida e'tibor qaratiladi

Erkin Vohidov uchun ham, Abdulla Oripov uchun ham so'z — bu shunchaki harflar va tovushlar ketma-ketligidan paydo bo'lgan yig'indi bo'lib emas, aksincha borliqning sinoatlarini ochuvchi sirli kalit, inson ruhining ko'zgusi sifatida namoyon bo'lishini ko'rishimiz mumkin. Shoirlar o'z asarlarida har bir so'zning mas'uliyatini chuqur his etgan holda adabiyot ixlosmandini ham so'z ortidagi ma'no qatlamlarini anglashga chorlaydi. Erkin Vohidov haqida Ahmadjon Meliboyev shunday yozadi: "Ijodidagi nafislik, so'z va iboralar o'ynoqiligi, obrazlilik, tagdorlik va teran falsafa ijtimoiy faoliyatidagi jur'at, qat'iyat va hozirjavoblik bilan hamisha hamohang bo'ldi" [1; 5-bet].

E.Vohidov falsafasida "shoir so'zi qalb va hissiyotga qaratilgan" [2; 200-bet] bo'lishiga alohida urg'u beriladi. Abdulla Oripov ham borliq va insonni donishmandlarga xos idrok etgan hamda noyob badiiy obrazlarda ko'rsatib bera olgan ijodkor. Har ikki shoir ijodida ijodkorning badiiy tafakkuri, zamon va makon munosabatlarida, tarixiy-ijtimoiy muhitda, inson shaxsiyati va ruhiyati rivojlanishida asosiy manba ekanligini ko'zga tashlanadi. Jahon adabiyotida ham, o'zbek adabiyotida ham "Inson" mavzusi, unga oid barcha xislatlar va uning atrofidagi voqeliklar asosiy markazda bo'ladi va ijodkorlar turlicha qarashlar bilan bu mavzuni yoritishadi. O'zbekiston Qahramonlari Erkin Vohidov va Abdulla Oripovlar ijodida esa Inson — shunchaki Allohning yaratig'i emas, balki olam mulkining yagona xoqon-sultoni, koinot sahrosining karvoni-yu sarboni:

Sobit o'z ma'vosida,

Sayyor fazo dunyosida,

Koinot sahrosida

Karvon o'zing, sarbon o'zing. [3; 6-bet]

Abdulla Oripov ijodida esa inson koinotning gultoji va tafakkur egasi sifatida ulug'lanadi:

"Koinot gultoji insondir, faqat,

Olamning ko'zi u, o'zi u, hayhot!

Ushbu keng dunyoda insonning o'zi

Eng buyuk mo'jiza, eng buyuk hayot.” [4; 279-bet]

“Mana shu to'rtlik Abdulla Oripovning insonga oid nuqtayi nazarining ham, butun ijodining ham programmasidir, desak bo'ladi.” [5; 29-bet]. Abdulla Oripov ijodi o'zbek adabiyoti tarixida ijtimoiy-sotsial taraqqiyot, ma'naviy-ruhiy evrilishlar va falsafiy mushohadalar uyg'unligini o'zida mujassam etgan o'ziga xos fenomen hisoblanadi.

Inson! Sening uchun haqiqat - quyosh,

O'zingni tiriklik shohi sanaysan.

Afsuski, boshing xam, ko'zlarida yosh,

Qachon quyoshingga sen tik qaraysan?.. [6; 80-bet]

Ushbu to'rtlikda Abdulla Oripov inson erki va uning ruhiy uyg'unishini eng kuchli xitobda kuyladi. Shoir misralarda haqiqatni quyoshga qiyoslash orqali uning naqadar yorqin, inkor etib bo'lmaydigan va ayni paytda “ko'zni qamashtiradigan” darajada og'riqli ekanligini tasvirlaydi. Inson o'zini “tiriklik shohi” deb bilishiga qaramay, uning hayotda mag'lubdek “boshi xam” va “ko'zida yosh” bilan yurishini INSON salohiyatiga mos yashamayotganidan deya ta'riflaydi. So'nggi misralardagi “Qachon quyoshingga sen tik qaraysan?” degan savoli bilan — insonni qo'rquvlarni yengishga, yolg'onlardan voz kechib, haqiqat va hurlik bilan yuzma-yuz kelishga da'vat etadi. Shoir bu yerda insonning naqadar buyuk bo'lishi mumkinligi va amalda qanchalik o'jiz qolayotgani o'rtasidagi falsafiy fojiga e'tibor qaratgan.

Inson mohiyatini anglash jarayoni har ikki shoirlarni bevosita u yashayotgan makon — Borliq va Koinot falsafasiga olib keladi. Erkin Vohidov va Abdulla Oripov o'z she'rlarida koinotni shunchaki jismoniy bo'shliq deb emas, balki tiriklik sirlari yashiringan ulkan kitob sifatida tasvirlaganiga guvoh bo'lamiz. Shoirlar bu cheksizlikka o'z falsafalari va mushohadalari bilan turli xil, ammo biri birini inkor etmagan holda, bir-birini to'ldiruvchi nigoh bilan qaraydilar.

Erkin Vohidov koinotni borliq va ilohiyot uyg'unligi asosda idrok etgani o'quvchini chuqur falsafiy qarashlarga chorlaydi. Uning “Tirik sayyoralar” turkumi bu boradagi eng yirik falsafiy umumlashmadir. Erkin Vohidovning “Tirik sayyoralar” turkumidagi ushbu falsafiy mushohadalari o'quvchini shukronalik va mas'uliyat tuyg'usiga yetaklaydi. Ushbu turkumdan joy olgan “Ey men bilgan bilmagan dunyo” nomli she'riga nazar tashlaylik:

Ey, men bilgan,

Bilmagan dunyo!

Zarradan to Koinot qadar,

Ham ayon, ham tilsimot qadar

Fikrat bovar qilmagan dunyo!

Men ham sendan

Bir qism bo'lib,

His, idrok, jon va jism bo'lib

Yaralibman, yashamoqdaman. ([7; 247-bet])

Insonlar tomonidan hayotda “men yashayapman” degan oddiy haqiqatni shoir koinot miqyosidagi buyuk hodisa darajasiga ko'taradi. Shoir dunyoni mitti “zarradan to Koinot qadar” bo'lgan bir butunlikda tasavvur etgan holda, “zarra”ni — inson va uning ichki olamiga, “Koinot”ni esa cheksiz borliqqa mengazadi. Ijodkor tasavvurida bular bir-biridan ayro bo'lmaydi. Inson koinotning ichida yashashini, ammo insonning qalbi va tafakkuri (fikrati) ham o'z ichiga butun bir koinotni sig'dira olishini, inson — koinotning tomchisi, ammo shu tomchida cheksiz ummon aks etishini isbotlab beradi. Inson o'zini borliqning bir qismi deb his etgan lahzadan boshlab, unda tabiatga, hayotga va o'zgalarga nisbatan cheksiz muhabbat va daxldorlik hissi uyg'onadi. Erkin Vohidovning yuqorida keltirilgan she'ri kabi boshqa she'rlari ham bizni mana shu ulug'vor birlikni his etishga va dunyoni “bilmaganimizdan bilganimiz sari” qadrlashga o'rgatadi.

Abdulla Oripov ijodida ham bu mavzuga murajaatni kuzatishimiz mumkin:

Tongni ham osmonga tik boqib kutdim,

Kuzatdim birma-bir yulduzlarni ham.

Xayol daryosida o'zni yo'qotdim

Boshimdan koinot zar sochgani dam.... ([8; 20-bet])

Ushbu misralarida “koinot” so'zini har bir she'r ixlosmandi shunchaki astronomik tushuncha deb tasavvur etishi mumkin, ammo shoir bu so'zga shuncha qaramaydi, balki chuqur falsafiy va

majoziy ma'no borligini tushuntiradi. Muallif bu so'z orqali inson va borliq o'rtasidagi aloqaning bir nechta qatlamlarini ochib berishini kuzatishimiz mumkin. "Boshimdan koinot zar sochgani dam" deganda, shoir ulkan borliq qarshisida insonning naqadar kichik, ammo shu bilan birga koinotning bir bo'lagi ekanligini ta'kidlaydi. Bu yerda koinot — haybat, mangu barhayotlik va muvozanat timsoli. She'rda lirik qahramon yerda tursa-da, uning xayoli koinot darajasiga ko'tariladi. "Koinot zar sochishi" — bu ilhom lahzalari, haqiqatni anglash yoki ruhiy poklanish jarayonidir. Ya'ni, insonning ichki dunyosi (mikrokosmos) tashqi olam (makrokosmos) bilan birlashib ketmoqda. Yulduzlarni birma-bir kuzatish va koinotga tik boqish — bu donishmandona yolg'izlik. Shoir koinotni "zar sochuvchi" (nur beruvchi) sifatida tasvirlar ekan, buni inson ongi va qalbiga quyilayotgan yuksak ma'naviy haqiqatlar, savollar va javoblar sifatida taqdim etadi. Abdulla Oripov uchun koinot bu Inson va Yaratguvchi o'rtasidagi muloqot maydonidir, desak aslo mubolag'a bo'lmaydi. Misralaridagi "Koinot zar sochishi" bu hayotning murakkab, lekin betakror va serqirra ekanligi, insoniyat taqdirining yulduzlar kabi sirli va mangu ekanligining ishorasidir.

O'zbek adabiyotining yirik namoyandalari, O'zbekiston Qahramonlari Erkin Vohidov va Abdulla Oripov lirikasi nafaqat milliy she'riyatimizning, balki umuminsoniy badiiy tafakkurning ham yuksak cho'qqisi hisoblanadi. Har ikki shoir ijodida Inson shunchaki biologik mavjudlik emas, balki koinotning gultoji, olamning ko'zi va borliqning oliy mohiyati sifatida talqin etiladi. Shoirlar koinotni jismoniy bo'shliq deb emas, balki tiriklik sirlari yashiringan ulkan va muqaddas bir kitob sifatida tasvirlaydilar. Inson va borliq munosabatlari shunchaki tasvirlanmaydi, ularni bir butunlikda, biri-biriga uzviy bog'liqlik sifatida namoyon bo'ladi. Shoirlar uchun so'z — borliq sinoatlarini ochuvchi sirli kalit va inson ruhining tiniq ko'zgusidir. Ular har bir so'zning mas'uliyatini chuqur his etgan holda, o'quvchini ma'no qatlamlarini anglashga chorlaydilar. Xulosa o'rnida aytishimiz mumkinki, shoirlarning xazinaga aylangan kitoblari, falsafiy mushohadalari, teran, vazmin, betakror tuyg'ulari bilan sug'orilgan ijodi xalqimiz yuragida tomir otib, muqim o'rin egallagan. Har ikki ijodkor o'zbek she'riyatiga falsafiy tahlilni olib kirish orqali, milliy adabiyotimizni umumbashariy darajaga ko'tara oldilar, desak aslo mubolag'a bo'lmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLARI RO'YXATI:

1. Ahmadjon Meliboyev "Erkin Vohidovning imzosi". — T.: G'.G'ulom, 2021. — B. 135.
2. Erkin Vohidov "Asarlar" VI jild. Erk sadoqati. — T.: Sharq, 2018. — B. 311.
3. Erkin Vohidov "Asarlar" III jild. Kuz saxovati. — T.: Sharq, 2016. — B. 343.
4. Abdulla Oripov "Tanlangan asarlar" I jild. — T.: G'.G'ulom, 2000. — B. 432.
5. Rayxonova M. Abdulla Oripov she'riyatida olamni idrok etish va badiiy voqelantirish tadriji. - Filol.fanlari bo'yicha falsafa doktori diss.-Qarshi, 2021.
6. Abdulla Oripov "Tanlangan asarlar" II jild. — T.: G'.G'ulom, 2000. — B. 496.
7. Erkin Vohidov "Tanlangan asarlar" — T.: Sharq, 2016. — B. 691.

UO'K 81'37:811.112.2:81'367

NEMIS TILIDAGI "MEHNAT" KONSEPTINING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

D.M.Kodirova, mustaqil izlanuvchi, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. Mazkur maqolada nemis tilidagi "mehnat" konseptining leksik-semantik tuzilishi lingvokulturologik va kognitiv yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida "mehnat" konseptini ifodalovchi asosiy leksik birliklar, ularning semantik maydoni, yadrosi va periferiyasi aniqlanadi. Shuningdek, nemis tilidagi paremiologik va frazeologik birliklar, badiiy va publitsistik matnlar misolida "mehnat" konseptining baholovchi, aksiologik va pragmatik xususiyatlari ochib beriladi. Tadqiqot natijasida nemis tilida "mehnat" konsepti nafaqat iqtisodiy faoliyat, balki ijtimoiy, axloqiy va madaniy qadriyat sifatida ham konseptuallashtirishga isbotlanadi.

Kalit so'zlar: konsept, mehnat, nemis tili, leksik-semantik maydon, kognitiv lingvistika, lingvokulturologiya, paremiya, frazeologiya.

Аннотация. В данной статье лексико-семантическая структура концепта «труд» в немецком языке анализируется на основе лингвокультурологического и когнитивного подходов. В ходе исследования выявляются основные лексические единицы, репрезентирующие концепт «труд», а также определяется его семантическое поле, ядро и периферия. Кроме того, на материале паремнологических и фразеологических единиц, художественных и публицистических текстов немецкого языка раскрываются оценочные, аксиологические и прагматические особенности концепта «труд». В результате исследования доказывается, что в немецком языке концепт «труд» концептуализируется не

только как экономическая деятельность, но и как социальная, нравственная и культурная ценность.

Ключевые слова: концепт, труд, немецкий язык, лексико-семантическое поле, когнитивная лингвистика, лингвокультурология, паремия, фразеология.

Abstract. This article analyzes the lexical-semantic structure of the concept “labour/work” in the German language on the basis of linguocultural and cognitive approaches. In the course of the research, the main lexical units representing the concept of “labour” are identified, as well as its semantic field, core, and periphery. In addition, based on paremiological and phraseological units, as well as literary and journalistic texts in German, the evaluative, axiological, and pragmatic features of the concept of “labour” are revealed. The results of the study prove that in the German language the concept of “labour” is conceptualized not only as an economic activity, but also as a social, moral, and cultural value.

Keywords: concept, labour (work), German language, lexical-semantic field, cognitive linguistics, linguoculturology, paremia, phraseology.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda tilni faqat kommunikativ vosita sifatida emas, balki inson tafakkuri, milliy madaniyat va ijtimoiy ongni aks ettiruvchi murakkab kognitiv tizim sifatida o'rganish yetakchi yo'nalishlardan biri hisoblanadi. XX asr oxiri va XXI asr boshlarida shakllangan kognitiv lingvistika hamda lingvokulturologiya fanlari til birliklarini insonning bilish jarayoni, mental modeli va qadriyatlar tizimi bilan uzviy bog'liq holda talqin etishni taklif etadi. Bu yondashuv doirasida tilning leksik boyligi, frazeologik fondi va paremiologik qatlamida muayyan xalq uchun muhim bo'lgan tayanch tushunchalar — konseptlar alohida tadqiqot obyektiga aylanmoqda.

Konsept tushunchasi bugungi kunda ko'p qirrali ilmiy kategoriya sifatida izohlanadi. U inson ongida shakllangan, til vositasida ifodalanadigan va madaniy tajriba bilan boyigan mental birlik sifatida talqin qilinadi. Har bir millatning konseptosferasi uning tarixiy taraqqiyoti, ijtimoiy tuzumi, axloqiy me'yorlari va dunyoqarashi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, tilda mustahkam iz qoldiradi. Shunday konseptlardan biri, shubhasiz, “mehnat” konseptidir.

Mehnat insoniyat taraqqiyotining asosi bo'lib, jamiyatning moddiy va ma'naviy hayotini belgilovchi eng muhim faoliyat shakli hisoblanadi. Falsafa, sotsiologiya, iqtisodiyot, psixologiya kabi fanlarda mehnat tushunchasi turli jihatlar bilan talqin qilingan. Tilshunoslikda esa mehnat konsepti muayyan tilda u bilan bog'liq bo'lgan leksik birliklar, semantik maydon, frazeologizmlar va paremiologik birliklar orqali o'rganiladi. Bu esa har bir xalqning mehnatga bo'lgan munosabati, uni qanday qadrlashi va qanday baholashini aniqlash imkonini beradi.

Nemis madaniyatida mehnat konsepti alohida o'rin tutadi. Nemis mentalitetida mehnatsevarlik, tartiblilik, mas'uliyat va intizom kabi qadriyatlar yetakchi axloqiy me'yorlar sifatida e'tirof etiladi. Bu holat nemis tilining leksik tizimida ham yaqqol namoyon bo'lib, Arbeit, arbeiten, Fleiß, Mühe, Beruf, Tätigkeit, Anstrengung kabi ko'plab birliklarda o'z ifodasini topgan. Ushbu birliklar nafaqat mehnatning obyektiv jarayonini, balki unga bo'lgan subyektiv bahoni, ijtimoiy va madaniy munosabatni ham aks ettiradi.

Shu nuqtayi nazardan, nemis tilidagi “mehnat” konseptini leksik-semantik jihatdan o'rganish nafaqat til tizimini, balki nemis xalqining dunyoqarashi va qadriyatlar tizimini chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Ushbu konseptni semantik maydon nazariyasi asosida tahlil qilish, uning yadrosi va periferiyasini aniqlash, baholovchi va aksiologik komponentlarini ochib berish bugungi kunda dolzarb ilmiy vazifalardan biridir.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, nemis tilida “mehnat” konsepti hozirgacha asosan ijtimoiy-falsafiy yoki iqtisodiy nuqtayi nazardan ko'rib chiqilgan bo'lsa, uning kognitiv-lingvistik va leksik-semantik xususiyatlari yetarli darajada tizimli tahlil qilinmagan. Shu bois ushbu maqolada “mehnat” konsepti lingvokulturologik va kognitiv yondashuvlar asosida kompleks tarzda o'rganiladi.

Tadqiqotning maqsadi — nemis tilidagi “mehnat” konseptining leksik-semantik tuzilishini aniqlash, uning semantik maydonini tavsiflash hamda konsept yadrosi va periferiyasini belgilashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: mehnat konseptini ifodalovchi asosiy leksik birliklarni aniqlash; ularning semantik guruhlarini tasniflash; frazeologik va paremiologik birliklar misolida konseptning baholovchi xususiyatlarini ochib berish.

Tadqiqotda leksik-semantik tahlil, komponent tahlil, kognitiv tahlil va lingvokulturologik tavsif metodlaridan foydalanildi.

Kognitiv lingvistika doirasida “konsept” atamasi inson ongida shakllangan, tajriba va madaniy bilimlar bilan boyigan, tilda turli sathlarda ifodalanadigan mental tuzilma sifatida talqin qilinadi. Konseptlar orqali inson borliqni tasniflaydi, baholaydi va tushunadi. Shuning uchun ham konseptlar muayyan til egalarining dunyo manzarasini shakllantiruvchi asosiy birliklar hisoblanadi. Tilshunoslikda konsept masalasi A. Vejbitskaya, Yu. S. Stepanov, V. I. Karasik, E. S. Kubryakova kabi olimlar tadqiqotlarida turli yoʻsinda yoritilgan boʻlib, ularning ishlarida konseptning obrazli, mazmuniy va baholovchi komponentlardan iborat murakkab tuzilma ekani taʼkidlanadi.

Konseptni tadqiq etishda semantik maydon nazariyasi muhim metodologik asos boʻlib xizmat qiladi. Mazkur nazariyaga koʻra, muayyan konseptni ifodalovchi barcha leksik birliklar yagona semantik makonda birlashib, tizimli munosabatlar hosil qiladi. Ushbu maydon odatda yadrosi va periferiyasiga ega boʻladi: yadroni konseptning eng markaziy, eng umumiy va eng faol qoʻllaniladigan birliklari tashkil etsa, periferiyada qoʻshimcha, ikkilamchi, kontekstual va obrazli maʼnolarni ifodalovchi birliklar joylashadi.

“Mehnat” konsepti umuminsonga xos tayanch konseptlardan biri boʻlib, u nafaqat faoliyat turi, balki axloqiy va ijtimoiy qadriyat sifatida ham konseptuallashadi. Shu sababli uning tarkibida harakat, maqsadga intilish, mashaqqat, masʼuliyat, natija va baho kabi semantik komponentlar mujassam boʻladi. Turli tillarda ushbu konseptning verbalizatsiyasi milliy-madaniy xususiyatlarga ega boʻlib, bu holat qiyosiy va lingvokulturologik tadqiqotlar uchun muhim material beradi.

Tadqiqotda leksik-semantik tahlil, komponent tahlil, kognitiv tahlil va lingvokulturologik tavsif metodlaridan foydalanildi.

Nemis tilida “mehnat” konseptining leksik ifodalanishi. Nemis tilida “mehnat” konsepti keng va koʻp qatlamli leksik vositalar orqali ifodalanadi. Ushbu konseptning yadrosini, avvalo, Arbeit leksemasi tashkil etadi. Arbeit soʻzi nemis tilida ham jismoniy, ham aqliy faoliyatni, shuningdek, kasbiy faoliyatni ifodalash uchun qoʻllaniladi. U yuqori darajada umumlashgan boʻlib, konseptning eng markaziy semantik komponentini ifodalaydi.

Konseptning yadrosiga yaqin qatlamda **arbeiten** (ishlamoq), **Tätigkeit** (faoliyat), **Beruf** (kasb), **Beschäftigung** (bandlik) kabi birliklar joylashadi. Bu birliklar mehnatning turli shakllari va ijtimoiy koʻrinishlarini ifodalaydi. Masalan, Beruf leksemasi nafaqat daromad manbai boʻlgan faoliyatni, balki shaxsning jamiyatdagi oʻrni va ijtimoiy maqomini ham anglatadi.

Periferik qatlamda esa **Fleiß** (mehnatsevarlik), **Mühe** (mashaqqat), **Anstrengung** (zoʻr berish, saʼy-harakat), **Schweiß** (ter, mashaqqat ramzi) kabi birliklar joylashib, ular mehnatning baholovchi va emotsional jihatlarini ifodalaydi. Ayniqsa, Fleiß leksemasi nemis madaniyatida alohida aksiologik ahamiyatga ega boʻlib, u ijobiy axloqiy sifat sifatida yuqori baholanadi.

Shunday qilib, nemis tilida “mehnat” konseptining leksik-semantik maydoni markazdan periferiyaga tomon kengayib boruvchi, murakkab va koʻp qatlamli tizimni tashkil etadi.

“Mehnat” konseptining frazeologik va paremiologik ifodasi. “Mehnat” konsepti nemis tilida nafaqat alohida soʻzlar, balki koʻplab frazeologik birliklar va maqollar orqali ham ifodalanadi. Masalan, Ohne Fleiß kein Preis (Mehnatsiz rohat yoʻq) maqoli mehnat va natija oʻrtasidagi sabab-oqibat munosabatini yaqqol ifodalaydi. Arbeit macht das Leben süß (Mehnat hayotni shirin qiladi) kabi iboralar esa mehnatning ijobiy baholanishini koʻrsatadi.

Frazeologik birliklarda mehnat koʻpincha mashaqqat, ter toʻkish va sabr bilan bogʻlab tasvirlanadi: **im Schweiß seines Angesichts arbeiten** (peshona teri bilan ishlamoq) iborasi buning yaqqol misolidir. Bunday birliklar mehnat konseptining obrazli va emotsional komponentlarini yuzaga chiqaradi.

Paremiologik materiallar tahlili shuni koʻrsatadiki, nemis xalqining til manzarasida mehnat yuksak axloqiy qadriyat sifatida talqin qilinadi va dangasalik salbiy baholanadi. Bu holat konseptning aniq aksiologik yoʻnalishga ega ekanini tasdiqlaydi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, nemis tilida “mehnat” konsepti murakkab va koʻp qatlamli leksik-semantik tuzilishga ega. Uning yadrosini Arbeit va u bilan bevosita bogʻliq birliklar tashkil etsa, periferiyasida baholovchi, emotsional va obrazli maʼnoni ifodalovchi vositalar joylashadi. Frazeologik va paremiologik materiallar esa ushbu konseptning nemis madaniyatida yuksak ijtimoiy va axloqiy qadriyat sifatida mustahkam oʻrin egallaganini koʻrsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Карасик В. И. Язык и культура. — Москва: Гнозис, 2002. — 304 с.
2. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. - Москва: Академический проект, 2004. - 824 с.
3. Маслова В. А. Лингвокультурология. — Москва: Академия, 2001. — 208 с.

4. Воркачёв С. Г. Лингвокультурный концепт: типология и области бытования. — Волгоград: Перемена, 2003. — 164 с.
5. Langacker R. W. Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1. — Stanford: Stanford University Press, 1987. — 540 p.
6. Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache. — Mannheim: Dudenverlag, 2014.
7. Röhrich L. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. — Freiburg: Herder, 2004.
8. Wander K. F. W. Deutsches Sprichwörter-Lexikon. — Leipzig: Brockhaus, 1867–1880.
9. Bußmann H. Lexikon der Sprachwissenschaft. — Stuttgart: Kröner, 2002.
10. Немецко-русский фразеологический словарь / Под ред. Л. Э. Биновича. — Москва: Русский язык, 1980.
11. O'zbek tilining izohli lug'ati. — Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006.

UDC 81'373.23:316.726

CLASSIFICATION OF NICKNAMES IN MODERN RESEARCH

I.K.Kozieva, PhD, teacher, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqolada taxalluslarning tasnif kategoriyasining tavsifi va tahlili muhokama qilinadi. Onomastik materialni tasniflashda ma'lum tillarga, hududlarga, xronologik davrlarga va ijtimoiy shakllanishlarga tegishli nomlar hisobga olinadi. Taxallus atamasi rus shaxsining norasmiy nomlanishiga qaraganda ancha torroq aniqlangan, ammo u semantik va tarkibiy-semantik yondashuvlar asosida taxalluslarning xususiy guruhlarini ajratishga muvaffaqiyatli urinish qiladi.

Kalit so'zlar: kalit so'zlar: taxallus, antroponim, onomastika, atama, tasnif, ism.

Аннотация. В данной статье рассматриваются описание и анализ классификационной категории прозвищ. При классификации ономастического материала учитываются названия, принадлежащие определенным языкам, территориям, хронологическим периодам и социальным формациям. Термин "прозвище" имеет более узкое определение, чем неофициальное именование русского человека, однако он представляет собой успешную попытку выделить частные группы прозвищ на основе семантического и структурно-семантического подходов.

Ключевые слова: Прозвище, антропоним, ономастика, термин, классификация, имя.

Abstract. This article discusses the description and analysis of the classification category of nicknames. When classifying onomastic material, names belonging to certain languages, territories, chronological periods, and social formations are considered. The term nickname is more narrowly defined than the unofficial naming of a Russian person, however, it makes a successful attempt to distinguish private groups of nicknames based on semantic and structural-semantic approaches.

Key words: Keywords: Nickname, anthroponym, onomastics, term, classification, name.

Description and analysis of any language category is impossible without their classification. When classifying onomastic material, it is possible to proceed from the affiliation of names to certain languages, territories, chronological periods, social formations, etc. [6, c. 115].

The subject of our study is modern youth and children's nicknames. As we have already noted, these names are unofficial, they are not documented and, as a rule, are used in a narrow circle of people. Bearers may have several nicknames, they are able to exist only at certain times, and some accompany a person throughout his life, therefore, the volume of the nickname array collected in a certain, sometimes small territory, can be very significant. Thus, their description and analysis cannot be carried out without a classification corresponding to the collected material. Immediately, we emphasize that any classification is closely related to the understanding of the term nickname, and since, as noted above, there is no single perception of this term, the existing classifications, for all their commonality, have differences.

Z. P. Nikulina also notes that usually nicknames in appearance indicate some one feature of the person being named, but sometimes they concentrate several external signs of a person: Piggy (fat and white), Worm (thin, white body), Mouse (small, mobile), Shaft (tall, thin, awkward), Dad (tall, older than his peers). Some nicknames are given by contrast: Dolly [8, C. 173-179]. In our analysis, we must take into account such contamination of signs.

Groups of nicknames describing a person are considered as nickname characteristics, among which are nicknames based on external data: large/small build (Bolshak, Moose, Uncle Stepa, Booger, Siskin, Half-inch), mobility/slowness (Dragonfly, Snail), color (Orange, Cast iron, Gypsy), skin defects (Toad, Freckled, Ryabushka), the structure of the head and face (Iron, Ryashka,

Crooked), eyes (Chinaman, One-eyed), forehead (Pubis), nose (Rhinoceros, Snub-Nosed), lips (Blue, Three-lipped), teeth (Walrus, Bulldog), ears (Dumpling, Cheburashka), neck (Piggy), arms (Armless, Fingerless), legs (Ostrich, Crooked-legged), posture (Stoop-shouldered, Gorilla), gait (Ballerina, Duck, Bear), untidiness (Primitive, Shaggy), hair/hairstyle (Pushkin, Globus, Bald), facial hair (Black-browed, Moustache), clothes (Tie, Seagull, Beggar). Nicknames also differ according to the internal characteristics of the bearer: character traits (Boiler, Woof-woof, Dobrokhhot), greed (Zhmot, Troekurov), meanness (Judas, Nit), cruelty / anger (Beast, Dog), cunning (Oyster, Socrates), laziness (Bara, Laziness), attitude to food (Gluttonous, Burly), behavior/manners (Clown, Turntable, Whisperer), habits/addictions (Banana, Tankman, Walrus), mind/knowledge (Academician, Kulibin, Newspaper), voice (Ruslanikha, Cat, Gramophone), speech characteristics (Tryndychikha, Stutterer), attitude to work (Siva, Yoke). A. V. Superan also notes nicknames that have direct and opposite meanings: Behemoth (both big, fat, and small, thin). More often, in her opinion, there are names based on similarity, for example, Bunny, Wolf are similar to the cartoon characters "Nu, pogodi!".

The researcher, without making a clear classification, notes existing nicknames in some other informal naming groups. So, according to the type of patronymics, nicknames can be formed from the names or nicknames of the mothers of the bearers: Natalia (mother Natalia), Kosolapikha (Clubfoot). Often nicknames that have a significant assessment for society are associated with a characteristic feature of a person: Shurka Kerosene, Evdokim Shilo. Such names are usually placed after the personal name. The researcher considers nicknames like America's (once they received a letter from America) to be individual adjuncts.

E. F. Danilina offers a simple structural and grammatical classification. She identifies the following types of nicknames: 1) one-word units, which may include nouns, adjectives, numerals, adverbs, and other parts of speech; 2) phrases; 3) sentences. Along the way, attention is drawn to the partial affiliation of nicknames [2, C.281-297].

We find a slightly expanded version of this classification in the work of N. P. Klyueva.: 1) single-word simple and complex words that include more than one root morpheme and are characterized by their completeness; 2) compound names that represent phrases; 3) nicknames-phrases; 4) nicknames-abbreviations; 5) nicknames-formulas [5, C. 68-93].

Nicknames, formed Nicknames formed from official ones based on the characteristics of a person's identifiers and associations

The first category includes three large groups: nameless nicknames, nameless nicknames, and anonymous ones. The second category, taking into account the semantic principle, includes nine groups: personal, behavioral, character data, from naming relatives, from naming celebrities, from naming characters, from naming products advertised in the media, from computer vocabulary, situational nicknames. Immediately, we emphasize that the first category does not change quantitatively, while the second category in other classifications may be narrowed or supplemented depending on the material being analyzed, because the signs of characterizing nicknames can either be enlarged or isolated as smaller, private ones, depending on the perception of the subject of the nomination or the associations that arise.

Here is a justification for the allocation of the first category of individual nicknames. Nicknames in the category of anthroponymic vocabulary are transitional in nature from proper names to common names [7, c.123], therefore this category is a motley, borderline array: among such nicknames there are names that, depending on the conditions of motivation, vividly highlight the characteristic features, and there are identifiers that denote such features not quite clearly.

Consider a nickname derived from Komarov's last name, KomAr. As you can see, the motivating basis is isolated in the original surname – komar. On the one hand, it does not necessarily characterize such a feature of the speaker as importunity or a thin voice (as if this nickname were not a name, but given for some specific trait of character or behavior). But on the other hand, there is still a certain association with an insect in connection with this surname, the nickname itself is formed in the language due to the tendency to save linguistic resources, like all namesake nicknames. They are usually used in informal situations that show a friendly, positive attitude towards the named.

Even in the seemingly simple nickname MakAr from the surname Makarov, which in turn was historically formed from the canonical name Makar, there may also be associations associated, for example, with the phraseology "where Makar didn't drive the calves" or the perception of the Greek name in the popular consciousness. The same characteristics apply to this nickname as to the previous

example: economy of language resources, situational functioning, expression of friendly but rudely good-natured treatment.

Nicknames from personal names are quite actively used, which, however, undergo a transformation, mainly structural, while additional elements that appear during the transformation carry the characteristics of the bearer.

For example, in the nameplate nickname Alex, formed from the name of Alexander, there is a truncation to the appearance of a borrowed name, which is a particular manifestation of the general tendency for the penetration of borrowed vocabulary into different areas of the Russian language. This nickname should distinguish a person in the team "in a foreign language manner", therefore, his nomination contains an emotional assessment, which can be different: from benevolent to mocking.

Characterization and evaluation are also present in the third type of nicknames, formed from official identifiers – patronymics, which are much less common. Patronymics are typical East Slavic anthroponyms that are strictly traditional and can often be used independently, without other markers. Historically, the Russian patronym has an assessment – respect for the age or some kind of merit of the so-called. However, the patronymic can be used as a familiar address in rural society (for example, "Semyonovna, is there something wrong with your Petrovich? Did you get sick?") or in a joking way (for example, in the ditties: "How Semenovna sits on the ladder. Yes, songs are sung about Semenovna"). Even today, these traditional assessments can switch from a patronymic to a nickname derived from it.

In addition, patronymics vary structurally, which is proved by the sound complex and the structure of the allocated marker. So, in the nickname Yurichevna, derived from the patronym Yuriyevna, the suffix of masculine patronymics -ich- was added. The patronymic Mikhailovna, formed using the suffix -aries- and alternation and // j, has a colloquial, colloquial equivalent – Mikhaina, which served as the basis for the corresponding nickname Mikhaina. Such a marker identifies a person in the team either in accordance with special respect for merit, or, conversely, expressing irony, ridicule, or expressing a friendly, benevolent attitude.

It should be noted that there are few nicknames derived from patronymics, since, firstly, the patronymic is not the main official identifier of a person (unlike, for example, a surname), and secondly, the category of nicknames derived from patronymics is not recognized by all researchers. The justification of the second category has already been given by many researchers and does not require proof that it is a nickname.

When considering nicknames, it is necessary to pay attention to the structure of monosyllabic names, since they in many cases contain affixes: mostly suffixes, less often prefixes. This is an aspect of stratification that is very important when analyzing nicknames: it is often through affixes that we determine the score in namesake and namesake nicknames, thereby noting their characterization. We distinguish affixes traditionally, considering the meanings in accordance with the "Russian Grammar".

Thus, our consideration of nicknames as an anthroponymic category is complex and based on the classifications presented.

REFERENCES:

1. Begmatov E. A. O'zbekiston nomlari ma'lumotiislari ma'nosi (izoxlilug'at). 14 600 ismlar izoxi.2-nashri. — Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi (lug'at), 2007. — 608 r.
2. Danilina E. F. Nicknames in modern Russian // East Slavic onomastics: Research and materials / Ed. by A.V. Superanskaya. — M.: Nauka, 1979. — pp. 281-297.
3. Koziyeva I. K. The Boundaries of Onomastic Vocabulary 10th International Conference on Computer Science and Engineering (UBMK), Istanbul, Turkiye, 2025, pp. 1563-1568, doi: 10.1109/UBMK67458.2025.11206932.
4. Koziyeva I. K. the history of the development of russian anthroponymy //международный журнал языка, образования, перевода. — 2022. — т. 3. — №. 3.
5. Klyueva N. P. The structure and spelling of nicknames // Russian language at school. -1979.—No. 4.— pp. 68-93.
6. Superanskaya A.V. The linguistic aspect of onomastic research // Questions of onomastics. — New series III: Proceedings of Samarkand. A. Navoi University. Samarkand, 1976a. — Vol. 284. — pp. 5-12.
7. Suprun V. I. Onomastic field of the Russian language and its artistic and aesthetic potential. Volgograd: Peremena Publ., 2000. 172 p.
8. Nikulina Z. P. Lexico-semantic and structural features of famous children's nicknames // Materials of the interuniversity scientific conference dedicated to the 50th anniversary of the formation of the USSR. — Vol.5. Linguistics. Tomsk, 1972. pp. 63-66.

O'ZBEK XALQ ERTAKLARI TILIDA MILLIY MENTALITETNI IFODALOVCHI TIL BIRLIKLARINING PRAGMATIK VA SEMANTIK XUSUSIYATLARI

F.S.Kuranbayeva, Ma'naviyat bo'limi xodimi, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek xalq ertaklari tilida milliy mentalitetni ifodalovchi til birliklarining pragmatik va semantik xususiyatlari o'rganiladi. Tadqiqotda "Zumrad va Qimmat", "Uch og'ayni botirlar", "Kenja botir" kabi ertaklar misolida leksik birliklar, maqol va matallar hamda nutqiy etiket vositalarining milliy qadriyatlarni aks ettirishdagi o'zni tahlil qilinadi. Shuningdek, ertak tilining badiiy, tarbiyaviy va kommunikativ funksiyalari yoritiladi.

Kalit so'zlar: xalq ertaklari, milliy mentalitet, pragmatika, semantika, nutqiy etiket, maqol va matallar.

Аннотация. В данной работе рассматриваются прагматические и семантические особенности языковых единиц, выражающих национальный менталитет в языке узбекских народных сказок. На материале сказок «Зумрад и Киммат», «Три брата-богатыря», «Младший богатырь» анализируется роль лексических единиц, пословиц и речевого этикета в отражении национальных ценностей. Также раскрываются художественные, воспитательные и коммуникативные функции языка сказок.

Ключевые слова: народные сказки, национальный менталитет, прагматика, семантика, речевой этикет, пословицы и поговорки.

Abstract. This study examines the pragmatic and semantic features of linguistic units expressing national mentality in the language of Uzbek folk tales. Based on tales such as "Zumrad and Kimmat," "Three Brave Brothers," and "The Youngest Hero," it analyzes the role of lexical units, proverbs, and speech etiquette in reflecting national values. The research also highlights the artistic, educational, and communicative functions of fairy tale language.

Keywords: folk tales, national mentality, pragmatics, semantics, speech etiquette, proverbs and sayings.

O'zbek xalq ertaklari xalqning uzoq tarixiy davrlar davomida shakllangan hayotiy tajribasi, dunyoqarashi, axloqiy qarashlari va milliy mentalitetini o'zida mujassam etgan muhim folklor janrlaridan biri sanaladi. Ertak matnlarida qo'llaniladigan leksik birliklar, frazeologik iboralar, maqol va matallar, murojaat shakllari, duo va tilak mazmunidagi ifodalar hamda nutqiy etiket vositalari xalqning ma'naviy qadriyatlari va ijtimoiy munosabatlar tizimini yorqin aks ettiradi. Shu nuqtayi nazardan, ertaklar lingvokulturologik, semantik va pragmatik jihatdan nihoyatda boy va serqirra ilmiy manba hisoblanadi.

Mentalitet muayyan xalqning tarixiy shakllangan tafakkur tarzi, qadriyatlari, urf-odatlar va dunyoni idrok etish tizimidir. O'zbek xalq ertaklarida milliy mentalitet: kattaga hurmat, kichikka izzat, mehnatsevarlik, sabr-qanoat, adolat, saxovat, oilaparvarlik, mehr-oqibat, halollik, or-nomus kabi bir qator tushunchalar orqali aks ettiriladi.

Til vositalari mazkur milliy qadriyatlarni ifodalash va ularni tinglovchiga ta'sirchan tarzda yetkazishda muhim kommunikativ vazifani bajaradi. Xalq ertaklarida til faqatgina ma'lumot berish quroli bo'lib qolmay, balki tarbiyaviy g'oyalarni singdiruvchi, estetik ta'sir ko'rsatuvchi hamda o'quvchi yoki tinglovchi ongiga ma'naviy-axloqiy tushunchalarni yetkazuvchi muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi.

O'zbek xalq ertaklari orasida "Zumrad va Qimmat" ertagi eng ommalashgan ertaklardan biridir. Shuningdek, bu ertakni o'zbek xalqining axloqiy-estetik qarashlarini yaqqol aks ettiruvchi ertaklardan desak, ham mubolag'a bo'lmaydi. Zero, unda ijobiy va salbiy xarakterlarning qarama-qarshi qo'yilishi orqali xalqning ideal inson haqidagi tasavvuri ifodalanadi.

Ertakda Zumrad obrazi bilan bog'liq til birliklari asosan ijobiy semantik maydonga mansub: odobli qiz, mehnatkash, muloyim, sabrli, oqko'ngil kabi.

Bu birliklar xalqning ideal qiz farzand haqidagi tasavvurini ifodalaydi. Semantik jihatdan ular ijobiy baholash, axloqiy mukammallik, mehribonlik, poklik semalarini o'zida mujassam etadi.

Qimmat obrazi bilan bog'liq birliklar esa salbiy semantik maydonga kiradi: dangasa, erkato'y, bemehr, qo'pol.

Bu yerda xalq dangasalik va manmanlikni qoralaydi.

Ertak matnidagi dialoglar kuchli pragmatik mazmun kasb etib, ular orqali xalqning tarbiyaviy va axloqiy qarashlari ifodalanadi. Masalan, *“Borib suv olib kel, qizim”* kabi murojaatlar tashqi jihatdan oddiy buyruq shaklida ko‘rinsa-da, mazmunan oilaviy mehnat tarbiyasi, kattalarga itoat qilish hamda qiz bolani kundalik hayot mas’uliyatlariga tayyorlash kabi muhim pragmatik maqsadlarni o‘zida mujassam etadi.

Ertakdagi kampir obrazi nutqi ham alohida kommunikativ vazifaga ega. Uning so‘zlari orqali duo, ezgu tilak, nasihat va qahramonni sinovdan o‘tkazish kabi ma’nolar ifodalanadi. Shu tariqa kampir obrazi xalq donishmandligi va hayotiy tajribasining ramziy ifodachisiga aylanadi.

Zumradning muloyim va odobli javoblari esa o‘zbek xalqiga xos nutqiy etiket me’yorlarini aks ettiradi. Jumladan, *“xo‘p bo‘ladi”*, *“mayli, ona”*, *“rahmat”* kabi birliklar orqali hurmat, kamtarlik, itoatkorlik hamda muomala madaniyati ifodalanadi. Pragmatik jihatdan bunday ifodalar suhbat jarayonida samimiylilik va ijtimoiy odob muhitini shakllantirishga xizmat qiladi.

“Uch og‘ayni botirlar” ertagi o‘zbek xalqining mardlik, birlik va jasorat haqidagi mental qarashlarini ifodalaydi.

“Botir” leksemasi o‘zbek mentalitetida jasorat, vatanparvarlik, himoyachilik, or-nomus erkaklik fazilatlarini bilan bog‘liq. Semantik jihatdan *“botir”* so‘zi oddiy kuchli insonni emas, balki xalq himoyachisini, adolat tarafdorini, fidoyi insonni anglatadi.

Ertakda aka-ukalar bir-biriga murojaat qilganda *aka*, *ukajon*, *botir birodar* kabi birliklardan foydalaniladi. Bu birliklarning pragmatik vazifasi qarindoshlik rishtalarini mustahkamlash, hurmat ifodalash hamda jamoaviy birlikni ta’kidlashdir.

Shuningdek, ertakda qasam va va’da ifodalari ham muhim: *So‘zimdan qaytmayman*. Mazkur birlik pragmatik jihatdan sadoqat, erkaklik sha’ni, va’daga vafodorlikni ifodalaydi.

O‘zbek mentalitetida *“so‘z”* tushunchasi juda muhim axloqiy kategoriya hisoblanadi.

“Kenja botir” ertagida donolik, kamtarlik va mulohazakorlik kabi fazilatlar markaziy g‘oya sifatida talqin qilinadi. Asarda o‘zbek xalqining oilaviy qadriyatlari, ayniqsa, kenja farzandga bo‘lgan munosabati yaqqol namoyon bo‘ladi. Milliy an‘analarga ko‘ra, kenja farzand ota-onaga eng yaqin inson, xonadon davomchisi hamda oilaga xizmat qiluvchi farzand sifatida tasavvur etiladi. Shu sababli ertakda kenja obraziga alohida ma’naviy yuklama berilgan.

Semantik jihatdan *“kenja”* leksemasi odatda yosh, tajribasi kam yoki himoyaga muhtoj shaxs ma’nolarini anglatadi, ertak kontekstida ushbu tushuncha yanada kengayib, aqlli, tadbirkor, zukko va dono inson timsolini ifodalaydi. Bu holat xalq tafakkurida shakllangan *“kichikdan ham ulug‘ ish chiqishi mumkin”* degan konseptual qarash bilan chambarchas bog‘liqdir.

Ertak qahramonining nutqida muloyimlik va vazminlik ustuvorlik qiladi. Jumladan, *avval maslahat qilaylik*, *ota duosini olaylik*, *birgalikda ish tutamiz* kabi ifodalar xalqona muomala madaniyatining yorqin namunasi sifatida namoyon bo‘ladi. Bunday til birliklari pragmatik jihatdan o‘zaro hamjihatlikni mustahkamlash, kattalarga hurmat ko‘rsatish va jamoaviy fikr asosida ish yuritish g‘oyasini ilgari surishga xizmat qiladi. O‘zbek xalq ertaklari tilida nutqiy etiket vositalari keng va faol tarzda qo‘llanib, qahramonlar o‘rtasidagi muomala madaniyatini ifodalashda muhim o‘rin tutadi. Ertak matnlarida uchraydigan etiket birliklarini bir necha guruhlariga ajratish mumkin.

Birinchi guruhga hurmat va ehtirom ma’nosini bildiruvchi murojaat shakllari kiradi. Bular qatoriga *ota*, *ona*, *buvi*, *otaxon*, *onaxon*, *aka*, *opajon* kabi birliklarni kiritish mumkin. Mazkur so‘zlar orqali suhbatdoshga nisbatan izzat-hurmat va yaqinlik munosabati ifodalanadi.

Ikkinchi guruhni duo va ezgu tilak mazmunidagi birliklar tashkil etadi. Jumladan, *umring uzoq bo‘lsin*, *baxtli bo‘lgin*, *yo‘ling ochiq bo‘lsin* kabi ifodalar xalqning ezgulik, oq niyat va duoga asoslangan milliy qadriyatlarini aks ettiradi.

Uchinchi guruh esa minnatdorchilik va e’tirof ma’nosini ifodalovchi birliklardan iborat bo‘lib, ularga *rahmat*, *duoyingizni bering*, *yaxshiligingizni unutmayman* kabi iboralar misol bo‘la oladi.

Pragmatik nuqtayi nazardan bunday etiket birliklari muloqot jarayonida samimiylilik muhitini shakllantiradi, suhbat ishtirokchilari o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni belgilaydi hamda hurmat, mehr va yaqinlik kabi milliy kommunikativ qadriyatlarni ifodalashga xizmat qiladi.

O‘zbek xalq ertaklari tarkibida maqol va matallar muhim badiiy-uslubiy vosita sifatida keng uchraydi. Jumladan, *“Mehnatning tagi rohat”*, *“Yaxshilik qil – dengizga ot”*, *“Birlik bor joyda tiriklik bor”* singari hikmatli iboralar xalqning asrlar davomida shakllangan hayotiy tajribasi va dunyoqarashini ifodalaydi. Bunday paremiologik birliklar ertak mazmunida axloqiy mezon sifatida namoyon bo‘lib, yosh avlodni ezgulik, mehnatsevarlik va hamjihatlik ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi.

Semantik jihatdan maqol va matallar umumlashgan mazmun, obrazli ifoda hamda baholovchi ma'no komponentlarini o'zida mujassam etadi. Shu orqali ular nafaqat badiiy ta'sirchanlikni oshiradi, balki ertakning tarbiyaviy va pragmatik ahamiyatini ham kuchaytiradi.

O'zbek xalq ertaklari tilida ayrim shevaga oid so'z va iboralar ham faol qo'llanadi. Jumladan, *cho'p-cho'mak, unnab ko'rmoq, antaxur* kabi birliklar xalqona nutqning o'ziga xosligini namoyon etadi. Mazkur til vositalari ertak matnida milliy ruh va tabiiy muhitni shakllantirib, qahramonlarning ma'lum hudud yoki mahalliy muhitga mansubligini ifodalashga xizmat qiladi. Pragmatik nuqtayi nazardan bunday birliklar tinglovchi yoki o'quvchida samimiylik va xalqona muhit taassurotini uyg'otib, matnning ta'sirchanligini kuchaytiradi.

O'zbek xalq ertaklari tilida milliy mentalitetning semantik va pragmatik ifodasi juda boy va ko'p qatlamlidir. Ertaklardagi til birliklari xalqning axloqiy qarashlarini, milliy qadriyatlarini, oilaviy munosabatlarini, kommunikativ madaniyatini hamda estetik idealini ifodalaydi. "Zumrad va Qimmat", "Uch og'ayni botirlar", "Kenja botir" kabi ertaklarda mehnatsevarlik, kamtarlik, jasorat, mehr-oqibat, kattaga hurmat, birlik va sadoqat kabi milliy konseptlar turli til birliklari orqali pragmatik va semantik jihatdan namoyon bo'ladi. Shu bois o'zbek xalq ertaklari faqatgina og'zaki ijod namunasi sifatida emas, balki xalqning milliy tafakkuri, dunyoqarashi va mental xususiyatlarini til orqali aks ettiruvchi muhim lingvistik manba sifatida ham alohida ilmiy qimmat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbek xalq ertaklari. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2018. – 153 b.
2. Safarov O. O'zbek xalq og'zaki ijodi. – Toshkent: Musiqa, 2010. – 290 b.
3. Шмелев А.Д. Русская языковая модель мира: Материалы к словарю. – Москва: Языки славянской культуры, 2002. – 225 с.
4. Черноусова И.П. Язык фольклора как отражение этнической ментальности: Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Москва, 2015. – 22 с.
5. Jumanioyozova N. Tilshunoslikda paremiologik birliklar tadqiqot obyekti sifatida// Pedagogik islohotlar va ularning yechimlari. – Andijon, 2025, 54-56-betlar.
6. Odilov Y.R. Uzbek mentality and uzbek language: processes of their interaction // Anglisticum Journal (IJLLIS), Volume: 10 Issue: 12, 2021. – Pp.34-43.

UO'K 81'373.6:641.01:39

GASTRONOMIK METAFORALAR: OBRAZLILIK VA MADANIY TRANSFER

M.R.Kurbaniyazova, o'qituvchi, Termiz davlat pedagogika instituti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada gastronomik metaforalarning til va madaniyat kesishmasidagi o'rni tahlil qilinadi. Tadqiqot gastronomik metaforalarning tillararo obrazlilikni shakllantirishdagi roli, ularning madaniyatlararo kommunikatsiyada tutgan o'rni hamda madaniy transfer jarayonidagi funksiyalarini aniqlashga qaratilgan. Tadqiqotda kognitiv lingvistika, lingvokulturologiya va diskurs tahlili metodlaridan foydalanildi. Natijalar gastronomik metaforalarning milliy mentalitet, madaniy qadriyatlar va kollektiv tajribani ifodalashda muhim semiotik vosita ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: gastronomik metafora, tillararo obrazlilik, madaniyatlararo kommunikatsiya, madaniy transfer, kognitiv lingvistika.

Аннотация. В данной статье анализируется роль гастрономических метафор на стыке языка и культуры. Цель исследования - выявить роль гастрономических метафор в формировании межъязыковой образности, их роль в межкультурной коммуникации и их функции в процессе культурного трансфера. В исследовании использованы методы когнитивной лингвистики, лингвокультурологии и дискурс-анализа. Результаты показывают, что гастрономические метафоры являются важным семиотическим инструментом для выражения национального менталитета, культурных ценностей и коллективного опыта.

Ключевые слова: гастрономическая метафора, межъязыковая образность, межкультурная коммуникация, культурный трансфер, когнитивная лингвистика.

Abstract. This article analyzes the role of gastronomic metaphors at the intersection of language and culture. The study aims to identify the role of gastronomic metaphors in the formation of interlingual imagery, their role in intercultural communication, and their functions in the process of cultural transfer. The research used methods of cognitive linguistics, linguoculturology, and discourse analysis. The results show that gastronomic metaphors are an important semiotic tool for expressing national mentality, cultural values, and collective experience.

Key words: *gastronomic metaphor, interlingual imagery, intercultural communication, cultural transfer, cognitive linguistics.*

Til inson tafakkuri, madaniyati va dunyoqarashini ifodalashning eng muhim vositalaridan biridir. Zamonaviy tilshunoslikda metaforalar nafaqat badiiy ifoda vositasi sifatida, balki kognitiv va madaniy jarayonlarni ochib beruvchi muhim lingvistik hodisa sifatida ham o'rganiladi. Odamlar ulardan mavhum tushunchalarni ifodalash, ularni aniq va kundalik tajribalar bilan bog'lash uchun foydalanadilar.

So'nggi yillarda gastronomik metaforalar alohida tadqiqot mavzusi sifatida e'tiborni tortdi. Ovqatlanish, pishirish va tayyorlash bilan bog'liq leksik birliklar turli tillarda majoziy ma'noda qo'llaniladi va ijtimoiy, madaniy hamda hissiy tarkibni ifodalash uchun keng qo'llaniladi. Bunday metaforalar ona tilida so'zlashuvchilarning madaniy tajribasini, milliy mentalitetini va qadriyatlar tizimini aks ettiradi. Gastronomik metaforalar nafaqat tilning tasvirlarini boyitadi, balki madaniy uzatish jarayonida ham muhim rol o'ynaydi. Bir madaniyatdan boshqasiga o'tishda ularning ma'nosi o'zgarishi, moslashishi yoki qayta talqin qilinishi mumkin. Shuning uchun, bu metaforalarni lingvomadaniy nuqtai nazardan o'rganish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda [2].

So'nggi yillarda lingvistik tadqiqotlarda metaforaning faqat stilistik vosita sifatidagi talqini o'z ahamiyatini yo'qotib, u inson tafakkuri va madaniyatining muhim kognitiv mexanizmi sifatida o'rganila boshlandi. Ayniqsa, kundalik tajribaga asoslangan gastronomik metaforalar til, tafakkur va madaniyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni yoritishda muhim ilmiy manbaga aylandi. Gastronomik metaforalar ovqat, ta'm, pishirish jarayonlari kabi tushunchalar orqali abstrakt holatlar, ijtimoiy munosabatlar va emotsional tajribalarni konseptuallashtiradi. Masalan, "achchiq haqiqat", "hayotning shirin lahzalari", "fikrni hazm qilish" kabi birliklar turli tillarda keng qo'llanilib, umumiy kognitiv modellar mavjudligini ko'rsatadi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, gastronomik metaforalar tillararo obrazlilikni taqqoslash imkonini beradi, madaniyatlararo kommunikatsiyada yashirin semantik to'siqlarni aniqlaydi, madaniy transfer jarayonida til birliklarining qanday moslashishini ko'rsatadi.

Mazkur tadqiqot sifat (qualitative) metodologiyasi asosida amalga oshirildi. Tadqiqot jarayonida bir nechta ilmiy metodlardan kompleks ravishda foydalanildi. Xususan, kognitiv-metaforik tahlil Lakoff va Johnson nazariyasiga tayangan holda olib borilib, gastronomik metaforalarda manba sohasi (source domain) va nishon sohasi (target domain) aniqlandi, ularning o'zaro bog'liqligi va ma'no ko'chish mexanizmlari o'rganildi. Lingvokulturologik tahlil doirasida esa metaforalarning milliy-madaniy komponentlari, ularning xalq an'analari, mentaliteti va qadriyatlar tizimi bilan bog'liqligi yoritildi. Shuningdek, qiyosiy-tipologik metod yordamida o'zbek, rus va ingliz tillaridagi gastronomik metaforalar o'zaro taqqoslanib, ularning o'xshash va farqli jihatlari aniqlandi. Diskurs tahlili asosida esa ommaviy axborot vositalari, badiiy adabiyot hamda kundalik nutqdan olingan misollar tahlil qilinib, gastronomik metaforalarning real kommunikativ jarayondagi qo'llanish xususiyatlari o'rganildi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, gastronomik metaforalar insonning jismoniy tajribasiga tayanadi. Ovqatlanish – biologik ehtiyoj bo'lishi bilan birga, madaniy tajriba hamdir. Shu sababli "ta'm" konsepti ko'pincha baholash kategoriyasi sifatida ishlatiladi.

Masalan:

shirin inson → ijobiy baho

achchiq taqdir → salbiy emotsiya

hayotni yutib yuborish → faol harakat

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, ko'plab gastronomik metaforalar universaldir, ammo ularning obrazlilik darajasi farqlanadi [1].

1-jadval

Gastronomik metaforalarda konseptlarning o'zbek, ingliz va rus tillarida ifodalanishi

Konsept	O'zbek	Ingliz	Рус
Qiyinchilik	Achchiq kun	Bitter days	Горькие дни
Osonlik	Yog'dek o'tmoq	Go like butter	Идти как по маслу

Bu holat universal kognitiv model va madaniy spetsifik realizatsiya mavjudligini tasdiqlaydi.

Gastronomik metaforalar ko'pincha madaniyatlararo muloqotda murakkab semantik va pragmatik talqin muammolarini tug'diradi. Buning asosiy sababi shundaki, har bir til va madaniyat o'zining milliy tajribasi, an'analari va ijtimoiy qadriyatlariga asoslanib, oziq-ovqat bilan bog'liq tasvirlarni shakllantiradi. Natijada, bir madaniyatda tabiiy va tushunarli bo'lgan metafora noaniq

bo'lishi yoki boshqa madaniyat vakillari tomonidan noto'g'ri talqin qilinishi mumkin. Masalan, inglizcha "cheesy joke" iborasi odatda soda va kulgili ta'sirga ega bo'lmagan hazilni anglatadi. Biroq, "cheese joke" deb so'zma-so'z tarjima qilish o'zbek tilida semantik nomuvofiqlikni keltirib chiqaradi, chunki "cheese" komponenti o'zbek lingvistik va madaniy muhitida bir xil metaforik yukni ko'tarmaydi. Bu holat tarjima jarayonida nafaqat leksik moslikni, balki madaniy ekvivalentlikni ham ta'minlash zarurligini ta'kidlaydi[3].

Globalashuv jarayoni turli madaniyatlar o'rtasidagi lingvistik va madaniy almashinuvni yanada kuchaytirdi, natijada gastronomik metaforalar ham bir madaniyatdan boshqasiga o'tib, yangi sharoitlarga moslashdi. Masalan, zamonaviy munozaralarda "tez ovqatlanish madaniyati" tushunchasi nafaqat tez ovqatlanish madaniyatini, balki tez, yuzaki va chuqur tahlilsiz iste'mol qilinadigan ma'lumot yoki bilim tizimini ifodalovchi metaforaga aylandi. Bu gastronomik metaforalarning dinamik tabiatini, ularning yangi ijtimoiy-madaniy sharoitlarga moslashishini va yangi ma'no qatlamlarini yaratishini ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, gastronomik metaforalar til va madaniyat kesishmasida joylashgan murakkab lingvokognitiv hodisani ifodalaydi, bir vaqtning o'zida ham universal kognitiv mexanizmlarni, ham milliy-madaniy o'ziga xoslikni o'zida mujassam etadi. Ular inson tafakkurida mavhum tushunchalarni aniq tajriba orqali ifoda etish imkonini beradi va shu bilan tilning majoziy salohiyatini kengaytiradi. Shu bilan birga, ular madaniyatlararo muloqotda ham imkoniyat, ham to'siq bo'lishi mumkin, chunki ba'zi hollarda ular muloqotni osonlashtiradi, boshqalarida esa madaniy farqlar tufayli noto'g'ri talqinlarga olib keladi. Shuning uchun, bunday metaforalarni tarjima qilish va talqin qilishda madaniy kontekstni hisobga olish juda muhimdir. Gastronomik metaforalar, shuningdek, madaniy xotira va jamoaviy tajribani saqlovchi semiotik mexanizm vazifasini ham bajaradi, jamiyatning tarixiy tajribasi, mentaliteti va qadriyatlarini til orqali ifodalashda va ularni avloddan-avlodga yetkazishda muhim rol o'ynaydi[5].

Xulosa qilib aytganda, gastronomik metaforalar zamonaviy tilshunoslikda muhim tadqiqot mavzusi hisoblanadi. Tilning majoziy salohiyatini namoyish etish orqali ular inson tafakkurining kognitiv mexanizmlariga ham oydinlik kiritadi. Bunday metaforalar orqali mavhum tushunchalar kundalik hayot tajribalari bilan bog'lanib, tilning majoziy salohiyatini yanada kengaytiradi. Ular, shuningdek, madaniyatlararo muloqot jarayonlarida muhim rol o'ynaydi, turli til va madaniy muhitlar o'rtasidagi semantik bog'liqliklar va farqlarni ochib beradi. Shu bilan birga, gastronomik metaforalar madaniy uzatish hodisalarini aks ettiradi, bir madaniyatdan boshqasiga o'tish jarayonida yangi semantik qatlamlarning o'zgarishi, moslashishi yoki shakllanishiga ishora qiladi. Bu jihatlar ularni nafaqat lingvistik nuqtai nazardan, balki lingvomadaniy va kognitiv nuqtai nazardan ham o'rganish zarurligini asoslaydi. Natijada, ushbu sohadagi tadqiqotlar tilshunoslik va tarjimashunoslikda keng qo'llaniladi, bu madaniyatlararo muloqotni yanada samarali tashkil etishga, tarjimada madaniy ekvivalentlikni ta'minlashga hamda til va madaniyat o'rtasidagi munosabatlarni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Gibbs R. The Poetics of Mind. – Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
2. Köveses Z. Metaphor: A Practical Introduction. – Oxford: Oxford University Press, 2010.
3. Kramsch C. Language and Culture. – Oxford: Oxford University Press, 1998.
4. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.
5. Radjapovna K. M. XX–XXI asr ingliz adabiyotida metaforalarning funksional xususiyatlari // Zamonaviy ilmiy fan va tadqiqotlar: muammo va yechimlar. – 2026. – T. 3, №1. – B. 70–72.
6. Sharifian F. Cultural Linguistics. – Amsterdam: John Benjamins, 2017.
7. Wierzbicka A. Understanding Cultures through Their Key Words. – Oxford: Oxford University Press, 1997.

UDC 830.1

TRANSLATION STRATEGIES FOR RENDERING ENGLISH HUMOR IN RUSSIAN: LINGUOCULTURAL AND PRAGMATIC ASPECTS

M.Sh.Luxmonova, Master's student, Fergana State University, Fergana

ORCID ID: 0009-0002-9543-6618

S.A.Yusupova, PhD, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz tilidagi hazilni rus tiliga tarjima qilish strategiyalari lingvomadaniy va pragmatik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda hazil, so'z o'yini va madaniy jihatdan xos birliklarni tarjima qilishdagi qiyinchiliklar ko'rib chiqiladi. Pragmatik moslashtirish, til transformatsiyalari va tarjimada kulgili ta'sirni saqlab qolish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, so'zma-so'z tarjima ko'pincha asl

matnning kommunikativ va emotsional ta'sirini yetkazib bera olmaydi. Shu sababli tarjimonlar auditoriyada ekvivalent ta'sir hosil qilish uchun turli strategiyalardan foydalanadilar.

Kalit so'zlar: *hazil tarjimasi, pragmatika, lingvomadaniy tahlil, tarjima strategiyalari, madaniyatlararo kommunikatsiya, idiomatik ifodalar, ingliz tili, rus tili.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются переводческие стратегии передачи английского юмора на русский язык с лингвокультурной и прагматической точек зрения. Анализируются трудности перевода юмора, языковой игры и культурно обусловленных выражений в условиях межкультурной коммуникации. Особое внимание уделяется прагматической адаптации, языковым трансформациям и сохранению комического эффекта при переводе. В ходе исследования установлено, что буквальный перевод часто не способен воспроизвести коммуникативное и эмоциональное воздействие оригинального текста, вследствие чего переводчики используют различные стратегии для достижения эквивалентной реакции аудитории.*

Ключевые слова: *перевод юмора, прагматика, лингвокультурный анализ, переводческие стратегии, межкультурная коммуникация, идиоматические выражения, английский язык, русский язык.*

Abstract. *This article examines translation strategies used in rendering English humor into Russian from linguocultural and pragmatic perspectives. The study analyzes the difficulties associated with translating humor, wordplay and culture-specific expressions in intercultural communication. Particular attention is paid to pragmatic adaptation, linguistic transformation and preservation of humorous effect in translation. The research demonstrates that literal translation frequently fails to reproduce the communicative and emotional impact of the original text; therefore, translators employ various strategies to achieve equivalent audience response.*

Keywords: *humor translation, pragmatics, linguocultural analysis, translation strategies, intercultural communication, idiomatic expressions, English language, Russian language.*

Introduction. Humor represents one of the most culturally specific and linguistically complex elements of communication. In modern translation studies, the translation of humor remains a challenging task because humorous effect is often based on wordplay, cultural references, idiomatic expressions and pragmatic implications. As globalization increases intercultural interaction, translators increasingly encounter difficulties associated with preserving humorous and emotional impact across languages and cultures.

Unlike technical or informational texts, humorous discourse requires preservation not only of semantic meaning but also of emotional and pragmatic influence. According to Newmark (1988), successful translation should produce an equivalent communicative effect on the target audience rather than simply reproduce lexical structures of the source text. Consequently, translators frequently employ pragmatic adaptation and linguistic transformation while translating humor from English into Russian.

English humor often reflects cultural values, social stereotypes and language-specific associations that may not exist in Russian linguistic culture. Therefore, literal translation frequently leads to the loss of comic effect, ambiguity or emotional expressiveness. In such cases, translators must adapt the original message in order to preserve audience reaction and communicative intention.

The purpose of this research is to analyze translation strategies used in rendering English humor into Russian and identify the main linguocultural and pragmatic difficulties arising during the translation process.

Methodology. The present study is based on qualitative analysis of English humorous expressions and their Russian translations. The research materials include examples of humor and idiomatic expressions from films, literary texts and online media.

The methods used in the study include comparative analysis, discourse analysis and pragmatic analysis. Comparative analysis was applied to identify differences between original English humorous expressions and their Russian translations. Discourse analysis helped examine communicative and stylistic functions of humor, while pragmatic analysis focused on preservation of comic effect and audience perception.

The theoretical framework of the study is based on the concepts of dynamic equivalence proposed by Nida (1964), translation transformations discussed by Komissarov (1990), and linguocultural approaches to translation developed in modern translation studies.

Results. The analysis demonstrated that literal translation rarely preserves humorous effect in English-Russian translation. Translators frequently apply adaptation, substitution and modulation in order to reproduce comic and emotional impact.

One of the most common difficulties identified in the research is the translation of wordplay based on phonetic similarity or double meaning.

For example: “Time flies like an arrow; fruit flies like a banana.”

Literal translation into Russian does not preserve ambiguity because the humorous effect is based on multiple meanings of the word *flies*. As a result, translators often replace the original structure with another humorous construction that produces similar audience response.

Another example illustrates pragmatic adaptation of sarcasm: “Oh great, another Monday morning.”

Literal translation: «О, прекрасно, ещё одно утро понедельника.»

Although grammatically correct, the humorous sarcastic tone may sound weaker in Russian. A pragmatically adapted version such as: «Ну конечно, понедельник – лучший день недели.» more effectively conveys ironic meaning and emotional attitude.

The research also revealed that idiomatic expressions frequently require cultural adaptation rather than direct translation. For example: “It’s raining cats and dogs.”

Literal translation: «Идёт дождь из кошек и собак.»

Adapted translation: «Льёт как из ведра.»

In this case, the Russian idiomatic equivalent successfully preserves communicative and stylistic effect of the original expression.

Discussion. The findings demonstrate that translation of humor requires not only linguistic equivalence but also deep understanding of cultural and pragmatic context. English humor often relies on irony, understatement, sarcasm and linguistic ambiguity, whereas Russian humorous discourse may employ different stylistic and communicative mechanisms.

According to Cook (2001), language is closely connected with cultural expectations and audience perception. Consequently, translators must adapt humorous expressions to the cultural norms and communicative traditions of the target audience.

The study confirms Nida’s theory of dynamic equivalence, which emphasizes equivalent audience reaction rather than literal reproduction of linguistic form (Nida, 1964). In many cases, pragmatic adaptation enables translators to preserve comic effect more successfully than direct translation.

Furthermore, the research demonstrates that translators function not only as language mediators but also as cultural interpreters. Successful humor translation often depends on the translator’s ability to recreate emotional atmosphere, irony and communicative intention rather than preserve exact lexical meaning.

Conclusion. In conclusion, the translation of English humor into Russian represents a complex linguocultural and pragmatic process. The research demonstrates that literal translation frequently fails to preserve humorous effect, emotional expressiveness and communicative intention of the original text.

The study also confirms that successful humor translation requires consideration of cultural norms, audience expectations and pragmatic context. Preservation of comic effect often depends on the translator’s ability to recreate equivalent emotional response rather than reproduce lexical structures directly.

Thus, pragmatic adaptation plays a crucial role in ensuring effective intercultural communication and successful translation of humorous discourse.

REFERENCES:

1. Cook, G. *The Discourse of Advertising*. London: Routledge, 2001.
2. Комиссаров В.Н. *Теория перевода*. Москва: Высшая школа, 1990.
3. Newmark, P. *A Textbook of Translation*. New York: Prentice Hall, 1988.
4. Nida, E. *Toward a Science of Translating*. Leiden: Brill, 1964.
5. Chiaro, D. *Translation, Humour and Literature*. London: Continuum, 2010.
6. Attardo, S. *Linguistic Theories of Humor*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1994.
7. Baker, M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. London: Routledge, 2011.

THE SYSTEM OF METAPHORICAL MODELS IN ENGLISH SCIENTIFIC DISCOURSE

M.D.Madaminova, Master student, Fergana State University, Fergana

H.Yunusova, PhD, senior teacher, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz ilmiy diskursida metaforik modellar tizimini o'rganishga bag'ishlangan bo'lib, metaforalarning bilimni ifodalash va uzatishdagi rolini tahlil qiladi. Ilmiy til ko'pincha aniq va obyektiv deb qaralishiga qaramay, murakkab tushunchalarni tushuntirishda metaforalardan keng foydalanadi. Tadqiqot mexanik, fazoviy va biologik metaforik modellarni hamda ularning abstrakt hodisalarni anglashdagi ahamiyatini ko'rib chiqadi. Shuningdek, metaforalarning kognitiv va pragmatik funksiyalari yoritiladi. Maqolada metaforaning faqat uslubiy vosita emas, balki ilmiy tafakkurning muhim elementi ekani, u ilmiy talqin, innovatsiya va fanlararo aloqalarda muhim rol o'ynashi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar. metaforik modellar, ilmiy diskurs, kontseptual metafora, kognitiv lingvistika, bilimni ifodalash, abstrakt tushunchalar, til va tafakkur, akademik kommunikatsiya.

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию системы метафорических моделей в английском научном дискурсе и их роли в представлении и передаче знаний. Несмотря на то, что научный язык считается точным и объективным, он активно использует метафоры для объяснения сложных понятий. В работе анализируются распространённые типы метафорических моделей, такие как механистические, пространственные и биологические, а также их значение в осмыслении абстрактных явлений. Особое внимание уделяется когнитивным и прагматическим функциям метафор в научных текстах. Делается вывод, что метафора является не только стилистическим средством, но и важным инструментом научного мышления, влияющим на интерпретацию и развитие науки.

Ключевые слова: Метафорические модели; Научный дискурс; Концептуальная метафора; Когнитивная лингвистика; Представление знаний; Абстрактные понятия; Язык и мышление; Академическая коммуникация.

Abstract. This article examines the system of metaphorical models in English scientific discourse, focusing on how metaphors shape knowledge representation and communication. Scientific language, often perceived as objective and precise, actively employs metaphorical structures to explain complex concepts, making them accessible to diverse audiences. The study analyzes common metaphorical patterns, such as mechanistic, spatial, and biological models, and their role in conceptualizing abstract phenomena. It also highlights the cognitive and pragmatic functions of metaphors in academic texts. By exploring these patterns, the article demonstrates that metaphor is not merely stylistic but fundamental to scientific thinking, influencing interpretation, innovation, and interdisciplinary understanding in modern research communication practices.

Key words. metaphorical models, scientific discourse, conceptual metaphor, cognitive linguistics, knowledge representation, abstract concepts, language and cognition, academic communication.

Introduction. In modern linguistics, scientific discourse is often described as precise, logical, and free from figurative language. At first glance, it may seem that science relies only on strict terminology and literal expressions. However, many scholars have shown that this assumption is not entirely accurate. In fact, metaphor plays a central role even in the most formal academic texts, helping researchers explain complex and abstract ideas in a more understandable way.

One of the key contributions to this field was made by George Lakoff and Mark Johnson, who introduced the theory of conceptual metaphor. According to their work, human thinking is fundamentally metaphorical, and we understand abstract concepts through more concrete experiences. This idea is further developed by Zoltán Kövecses, who emphasizes that metaphors are not only linguistic expressions but also cognitive tools that shape how we perceive reality. Similarly, Vyvyan Evans highlights the importance of metaphor in structuring meaning and knowledge in language use.

In scientific discourse, metaphorical models such as mechanical, spatial, and biological metaphors are widely used. For example, terms like “information flow,” “genetic code,” or “the architecture of a system” clearly demonstrate how scientific knowledge is constructed through

metaphorical thinking. These expressions are not random; they reflect systematic patterns that help organize and communicate knowledge effectively. As noted by Gilles Fauconnier and Mark Turner, conceptual integration and blending also play a significant role in the creation of new meanings in scientific contexts.

The relevance of studying metaphorical models lies in their ability to bridge the gap between complex scientific ideas and human understanding. Without metaphors, many scientific concepts would remain inaccessible or difficult to interpret. Therefore, metaphor is not simply a stylistic device but a fundamental mechanism of cognition and communication.

The aim of this article is to analyze the system of metaphorical models in English scientific discourse, identify their main types, and explain their functions in knowledge representation. By examining these aspects, the study seeks to demonstrate that metaphor is an essential part of scientific thinking, shaping not only language but also the way knowledge is created and shared in the academic world.

Materials and methods. The research material consists of three main sources: (1) theoretical works on cognitive linguistics and conceptual metaphor theory, particularly studies by Lakoff and Johnson (1980), Kövecses (2010), Evans (2014), and Fauconnier and Turner (2002); (2) authentic English scientific texts selected from linguistics, biology, information technology, and physics journals; and (3) examples of metaphorical expressions collected from academic articles, conference papers, and online scientific publications. The selected corpus includes metaphorical units that illustrate how abstract scientific concepts are represented through concrete cognitive models.

Several methods were applied in the analysis. The descriptive-analytical method was used to identify and classify metaphorical expressions in scientific discourse. Conceptual metaphor analysis made it possible to determine the relationship between source and target domains and to reveal dominant metaphorical models such as mechanistic, spatial, and biological metaphors. In addition, the cognitive-semantic approach was employed to examine how metaphors structure scientific knowledge and influence interpretation. Comparative analysis was also used to identify similarities and differences in metaphor usage across various scientific fields. The combination of these methods ensured the reliability and consistency of the research results.

Results. The analysis of English scientific discourse shows that metaphorical models play an important role in explaining scientific knowledge. Scientists use metaphors to simplify abstract ideas, describe complex phenomena, and make scientific communication more understandable. The study identified several common metaphorical models, including mechanistic, spatial, biological, and technological metaphors. Mechanistic metaphors describe scientific phenomena through machines and systems, while spatial metaphors explain abstract concepts through movement and location. Biological and technological metaphors are also widely used in different scientific fields, especially in linguistics and psychology. These metaphorical models not only enrich scientific language but also influence scientific thinking and interpretation of knowledge.

Discussion. The research findings show that metaphorical models play an important role in English scientific discourse as cognitive tools for explaining abstract scientific concepts. The analysis proves that metaphors are not only stylistic devices but also mechanisms that structure scientific knowledge and improve understanding. Mechanistic, technological, spatial, and biological metaphors reflect the connection between human experience and scientific thinking, helping researchers explain complex phenomena through familiar concepts. The study also supports the ideas of cognitive linguistics that metaphor is fundamental to human thought and communication. Conceptual metaphors make scientific discourse more accessible, although they may sometimes simplify complex scientific processes. Therefore, studying metaphorical models is important for understanding both linguistic and cognitive aspects of scientific communication.

Conclusion. In conclusion, the research has shown that metaphorical models are an important part of English scientific discourse and play a significant role in explaining scientific knowledge. The study revealed that mechanistic, spatial, biological, and technological metaphors help explain abstract concepts and complex processes in a more understandable way. These metaphorical models reflect the connection between language, cognition, and scientific interpretation. The analysis also confirmed that metaphors perform not only stylistic but also cognitive and communicative functions. They help structure scientific information, simplify difficult ideas, and support effective communication between researchers and readers. Therefore, the study of metaphorical models contributes to a better understanding of scientific language and human cognition.

REFERENCES:

1. Lakoff, George, G., & Johnson, Mark, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
2. Kövecses, Zoltán, Z. (2010). *Metaphor: A Practical Introduction* (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press.
3. Evans, Vyvyan, V. (2007). *A Glossary of Cognitive Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
4. Fauconnier, Gilles, G., & Turner, Mark, M. (2002). *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books.
5. Charteris-Black, Jonathan, J. (2004). *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*. London: Palgrave Macmillan.
6. Semino, Elena, E. (2008). *Metaphor in Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Cameron, Lynne, L. (2003). *Metaphor in Educational Discourse*. London: Continuum.
8. Goatly, Andrew, A. (1997). *The Language of Metaphors*. London: Routledge.

UO'K 82-31:070:81'42

JURNALIST OBRAZINING XORIY BADIY ADABIYOTIDAGI TALQINI

G.T.Malikova, o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Mazkur maqolada XIX–XXI asr xorij adabiyoti namunalaridagi jurnalist obrazining badiiy talqini tadqiq etiladi. Artur Xeyli, Gi de Mopassan, Sergey Dovlatov va Xanter Tompson kabi yozuvchilar asarlari misolida jurnalist personajining ijtimoiy mavqei, axloqiy dilemmalari (axloqiy ziddiyat – bu shunday vaziyatki, unda inson ikki yoki undan ortiq bir-biriga zid, qarama-qarshi axloqiy tamoyillar orasida tanlov qilishiga to'g'ri keladi) va "professional deformatsiyasi" (uzoq vaqt mobaynida bir sohada ishlash natijasida insonning shaxsiy xislatlari, dunyoqarashi, muloqot tarzi va xulq-atvorining shu kasbga xos bo'lgan qoliplarga moslashib qolishidir) tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: jurnalist obrazi, personaj, axloqiy dilemma, professional deformatsiya, xarakter, tip.

Аннотация. В данной статье исследуется художественная интерпретация образа журналиста в произведениях зарубежной литературы XIX–XXI веков. На примере творчества таких писателей, как Артур Хейли, Ги де Мопассан, Сергей Довлатов и Хантер Томпсон, анализируются социальный статус персонажа-журналиста, его нравственные дилеммы (ситуация, в которой человеку приходится выбирать между двумя или более противоречащими друг другу моральными принципами) и «профессиональная деформация» (изменение личностных качеств, мировоззрения, стиля общения и поведения под влиянием длительной профессиональной деятельности).

Ключевые слова: Образ журналиста, персонаж, нравственная дилемма, профессиональная деформация, характер, тип.

Abstract. This article explores the artistic interpretation of the journalist's image in foreign literature from the 19th to the 21st centuries. Using the works of authors such as Arthur Hailey, Guy de Maupassant, Sergei Dovlatov, and Hunter S. Thompson as examples, the study analyzes the social status of journalist characters, their ethical dilemmas (a situation where an individual must choose between two or more conflicting moral principles), and "professional deformation" (the adaptation of personal traits, worldview, communication style, and behavior to professional patterns as a result of long-term work in a specific field).

Keywords: image of a journalist, character, ethical dilemma, professional deformation, personage, type

Kirish. Jurnalistika va adabiyot hamisha uzviy bog'liqlikda rivojlanib kelgan. Adabiyotshunoslikda jurnalist obrazi ko'pincha jamiyatning "ko'zgusi" yoki o'zi boshidan kechirgan voqealari, o'tmishda ko'rganlari va o'rganganlari asosida xulosa chiqaruvchi vositachi sifatida namoyon bo'ladi. Agar klassik adabiyotda jurnalist ko'proq ikkinchi darajali qahramon (shunda ham ko'p o'rinlarda jurnalist bosh qahramon bilan muloqotga kirishib, uning ijobiy yoki salbiy jihatlarini ko'rsatib bergan)sifatida tasvirlangan bo'lsa, XIX asr oxiridan boshlab u markaziy personaj (bosh qahramon)ga — davrning ziddiyatlarini o'zida mujassam etgan subyektga aylandi. Shuningdek, jurnalist-qahramon nafaqat voqealar ishtirokchisi, balki ularni bog'lovchi va sharhlovchi ko'prik vazifasini ham bajaradi.

Odatda, jurnalist obrazi badiiy asarda bir necha vazifalarni bajaradi. Avvalo, asar muallifi o'zi oshkora aytolmayotgan davr muammolarini, adolatsizliklar, poraxo'rlik ba'zi amaldorlarning kirdikorlarini, ya'ni haqiqatni jurnalist personaji orqali o'rta tashlaydi. Shuningdek, ushbu obraz

jamiyatning turli qatlamlari – boylar va kambag'allar, jinoyatchilar va amaldorlar orasida yura oladigan yagona personaj hamdir. Shu bois e'tibor qilsak, ko'pgina asarlarda jurnalist obrazi "vijdon ovozi" sifatida o'rta chiqadi. Quyida tahlilga olingan xorij asarlarida ham jurnalist obrazini turli rakurslarda ko'rish mumkin.

Ulardan biri 1885-yilda nashr etilgan fransuz yozuvchisi Gi de Mopassanning **"Azizim"** (fransuzcha **"Bel-Ami"**) [1] romanidir. Ushbu asarda jurnalist obrazi ijtimoiy mavqe qozonish quroli sifatida ko'rsatib beriladi. Ya'ni unda yuqori martabaga ko'tarilishni orzu qiluvchi qahramonning sarguzashti haqida hikoya qiladi. Jorj Dyurua — intellektual salohiyati emas, balki tashqi jozibasi va surbetligi bilan muvaffaqiyatga erishgan "psevdo-jurnalist" (soxta jurnalist). Kelishgan bo'lsa-da, Parijda juda muhtojlikda kun kechirgan asar bosh qahramoni alohida iste'dodga ega bo'lmasa-da, birgina tashqi ko'rinishi bilan istalgan xonimlar qalbini zabt eta oladi, ammo uning vijdoni har qanday bema'nilikni kechira oladi. Askar sherigi Charlz Forestaning taklifi bilan o'zini jurnalistika kasbida sinab ko'rmoqchi bo'lgan Jorj dastavval maqola yozishni eplolmaydi, qayta-qayta urinishlar va o'rganishlardan so'ng muvaffaqiyatli muxbirga aylanadi. Do'sti Charlz vafotidan so'ng uning ayoli Madlenaga uylangan muxbir maqolalarini unga yozdira boshlaydi, atrofida gilar bora-bora Jorjning ijodi Charlzning eski maqolalariga o'xshab ketayotganini payqashadi. Asar davomida xuddi shunday soxtakorliklar, xiyonatlar, aldovlar tasvirlanib boraveradi.

Ushbu roman o'sha davr siyosatdonlarning va ular qo'lida qo'g'irchoq bo'lgan jurnalistlarning hayoti, siyosiy nayrangbozliklarini faxsh va razolat bilan to'lgan ichki dunyosini ayovsiz tarzda ochib tashlaydi. Mopassan davr matbuotining korrupsiyalashganini va jurnalistikaning shaxsiy manfaatlar yo'lidagi xizmatkorga aylanganini fosh etadi. Bu yerda jurnalistika bilim emas, balki "vaziyatga moslashish san'ati" sifatida talqin qilinadi.

Asli kelib chiqishi britaniyalik bo'lgan yozuvchi Artur Xeyli mashhur romanlari va asarlarini yozishdan ilgari tibbiyot, aviatsiya, bank tizimi kabi sohalarida kamida 1-3 yil davomida jurnalistik surishtiruv va chuqur tadqiqotlar olib boradi. Uning **"Kechki yangiliklar"** romani 90-yillarda uzoq vaqt davomida bestseller bo'lgan [7]. Sababi u jurnalist obraziga professionalizm nuqtai nazaridan yondashadi. Ushbu asardagi personaj – Garri Partridj yuqori texnologiyalar va doimiy stress markazidagi mutaxassis sifatida gavdalanitiriladi.

Aytish joizki, Mopassanning Dyuruasidan farqli o'laroq, Garri Partridj — o'z ishinining ustasi. Xeyli jurnalistni qahramonlik va fojia o'rtasidagi shaxs sifatida tasvirlaydi. Asar syujetiga nazar solsak, unda voqealar ketma-ketligi o'quvchini hayajonga solib boraveradi. Perudagi bir terrorchilik tashkiloti CBA telekompaniyasi boshlovchisi Krouford Slounning oilasini garovga oladi. Garovdagilarning hayotiga evaziga terrorchilar jonli efirda tashkilotlarining umumiy nomi ostida 5 ta ko'rsatuv namoyish etishni talab etishadi. Telekompaniya rahbariyati garovdagilarni qidirish uchun eng yaxshi muxbirlardan iborat guruh tuzadi va ularga Garri Partridjni boshchi qiladi. Kitob tili ajoyib, detallarning yuksak darajada ishlab chiqilgani kutilmagan yakun asar davomida hayajonni kuchaytiradi.

Sergey Dovlatovning **"Kompromiss"** [8] asari jurnalist obrazining sovet senzurasidagi fojiali va hajviy holatini ochib beradi. Asardagi asosiy ziddiyat gazetadagi "rasmii haqiqat" va hayotdagi "real haqiqat" o'rtasida, jar yoqasida turgan muxbir obrazidir. Dovlatov qahramoni — bu vijdon va tirikchilik o'rtasida murosaga (kompromissga) borishga majbur bo'lgan intellektual obrazligi uning asosiy xususiyatidir.

Kitob 12 bobdan iborat — bular hayot haqiqati bilan gazeta haqiqati o'rtasidagi majburiy kelishuvlar (kompromisslar) haqidagi 12 ta hikoyadir. Dovlatovning barcha kitoblari, mohiyatan, uning ommaviy axborot vositalaridagi real ish faoliyati aksidir. "Kompromiss" ham bundan mustasno emas: o'tgan asrning 70-yillarida yozuvchi "Sovet Estoniyasi" gazetasida shtatdan tashqari muxbir bo'lib ishlagan va aynan shu haqda yozgan.

Har bir bob muayyan voqeaga bag'ishlangan maqoladan parcha bilan boshlanadi. So'ngra muallif sahna ortida — aslida nimalar sodir bo'lganini so'zlab beradi. Ko'pincha bu ikki voqelik biri-biri bilan kesishmaydi, balki parallel ravishda mavjud bo'ladi; agar tutashuv nuqtalari bo'lsa ham, bu mutloq absurd va teskari dunyo kabi ko'rinadi.

"Rum kundaligi" [4] va Tompsonning boshqa asarlarida jurnalist obrazi mutlaqo yangi bosqichga chiqadi. Ushbu asarda jurnalist endi voqeani chetdan kuzatmaydi, balki u voqeaning markazida, ko'pincha destruktiv holatda (alkogol, isyon) bo'ladi.

Pol Kemp obrazi orqali "Amerika orzusi"ning inqirozi va jurnalistikaning marginalashuvi ko'rsatiladi. Bu — obyektivlikdan voz kechgan, his-tuyg'ularga asoslangan jurnalist portreti.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, jurnalist personajlarini tiplarga ajratadigan bo'lsak, "Azizim" dagi Jorj Dyurua karyera ketidan quvlovchi, ya'ni muvaffaqiyat izlovchi, "Kechki yagiliklar" dagi Garri Partridj professional, sohaning mutaxassisi sifatida, "Kompromiss" dagi jurnalist esa dualistik (ikki qiyofali) xarakterda, "Rum kundaligi" dagi Pol Kemp esa isyonchi obrazda tasvirlangan.

Xulosa. Xorijda jurnalistlar haqida juda ko'p asarlar yozilgan. Ularni mutolaa qilish jarayonida har doim haqli savol tug'iladi: Jurnalistlar o'zi kim: sensatsiya uchun hamma narsaga tayyor insonlarmi yoki haqiqat uchun hayoti va xavfsizligini garovga qo'yuvchi prinsipial kurashchilarmi?

Ernest Xeminguey, Xanter S. Tompson, Enni Pru, Mark Tven va boshqa ko'plab mashhur mualliflar o'z yozuvchilik faoliyatini aynan jurnalistikadan boshlashgan. Shu sababli, ular bu kasbning barcha nozik jihatlarini va qiyinchiliklarini, halol so'zlangan hikoya qanchalik yuksak qiymatga ega ekanligini yaxshi bilishadi.

Yuqoridagi xorij adabiyoti tahlili shuni ko'rsatadiki, jurnalist obrazi vaqt o'tishi bilan **"ijtimoiy firibgar"** (Mopassan) darajasidan **"fidoiy mutaxassis"** (Xeyli) va **"erkin isyonchi"** (Tompson) darajasigacha evolyutsiyani bosib o'tgan. Zamonaviy adabiyotda (masalan, Devid Kronenbergda) esa jurnalist ko'proq media-texnologiyalar qurboni yoki "iste'mol jamiyati"ning kuzatuvchisi sifatida gavdalanmoqda. Ushbu obrazlar orqali yozuvchilar nafaqat kasbiy faoliyatni, balki insoniyatning haqiqatga bo'lgan munosabatini tadqiq etadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Gi De Mopassan. "Azizim" (roman). – Toshkent. "G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti", 1987
2. "Вечерние новости" Артур Хейли. – АСТ, 2015
3. Довлатов: что стало с героями «Компромисса». MR-7.ru. Дата обращения: 16 июля 2022. Архивировано 16 июля 2022 года.
4. Книги, в которых главный герой — журналист | Издательство АСТ
5. Go'zal Tursunpo'latovna, M. (2025). Badiiy adabiyotda jurnalist obrazini yaratish. *Zamonaviy dunyo ta'limi: yangi davr muammolari - yangi echimlar*, 2 (2), 43-47. <https://incop.org/index.php/mo/article/view/968>
6. <https://ast.ru/top/knigi-v-kotorykh-glavnyy-geroy-zhurnalists/>
7. Семь художественных книг о журналистах. Семь художественных книг о журналистах — uztrend
8. 13 документальных и художественных книг про журналистов | Международная журналистская сеть

UO'K 821.512.2:82-163.1:305.23

JADID DRAMATURGIYASIDA AYOL OBRAZI: HAMZANING "MAYSARA ISHI"

ASARIDA QARAMLIK VA INQILOBIY KURASH

G.D.Mamadaliyeva, tayanch doktorant, Namangan davlat universiteti, Namangan

Annotatsiya. Mazkur maqolada Hamza Hakimzoda Niyoziyning "Maysaraning ishi" dramasi tahlil qilinib, unda aks etgan ijtimoiy muammolar, xususan, ayollar huquqsizligi, majburiy nikoh, jamiyatdagi adolatsizlik va mansabdor shaxslarning zulmi badiiy jihatdan yoritib beriladi. Asarda Maysara obrazi orqali ayollarning aql-zakovati, jasorati va adolat yo'lidagi kurashi namoyon etiladi. Kulgili voqealar vositasida chuqur ijtimoiy mazmun ochib berilib, oila muqaddasligi, insoniy qadr - qimmat va erkinlik g'oyalari ilgari suriladi. Maqolada ushbu drama jadid dramaturgiyasining yorqin namunasi sifatida baholanib, uning nafaqat badiiy, balki ijtimoiy-ma'rifiy ahamiyati ham asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: "Maysaraning ishi", dramaturgiya, jadid adabiyoti, ayollar huquqi, ijtimoiy adolatsizlik, majburiy nikoh, oila muqaddasligi, ayol obrazi, kulgi va tanqid.

Аннотация: В данной статье анализируется драма «Дело Майсары» Хамзы Хакимзоды Ниязи и художественно освещаются отраженные в ней социальные проблемы, в частности, бесправие женщин, принудительные браки, несправедливость в обществе и угнетение со стороны чиновников. Произведение демонстрирует интеллект, мужество и борьбу женщин за справедливость через образ Майсары. Через юмористические истории раскрывается глубокое социальное содержание и выдвигаются идеи святости семьи, человеческого достоинства и свободы. Статья оценивает эту драму как яркий пример драматургии джадидской литературы и обосновывает её не только художественное, но и социально-просветительское значение.

Ключевые слова: «Дело Майсары», драматургия, джадидская литература, права женщин, социальная несправедливость, принудительные браки, святость семьи, женский образ, смех и критика.

Abstract. *This article analyzes the drama “Maysara’s Case” by Hamza Hakimzoda Niyazi, and artistically illuminates the social problems reflected in it, in particular, women’s rights, forced marriage, injustice in society, and oppression by officials. The work demonstrates the intelligence, courage, and struggle of a woman for justice through the image of Maysara. Through humorous stories, a deep social content is revealed, and the ideas of the sanctity of the family, human dignity, and freedom are put forward. The article evaluates the drama as a vivid example of Jadid dramaturgy, and its not only artistic, but also socio-enlightenment significance is substantiated.*

Key words: “Maysara’s Case”, dramaturgy, Jadid literature, women’s rights, social injustice, forced marriage, sanctity of the family, the image of a woman, laughter, and criticism.

Kirish. O‘zbek jadid dramaturgiyasi va teatrining shakllanishi, avvalo, ijtimoiy hayot taqozosi va ehtiyoji tufayli sodir bo‘ldi. Bu davrda ijod qilgan dramaturglar Mahmudxo‘ja Bexbudiy, Abdulla Avloniy, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Abdurauf Fitrat, Hoji Muin, Nusratulla Qudratulla, Abdulla Badriy, Cho‘lpon, Shamsiddin Sharafiddinov kabilar tashkil qilgan. Jadid dramaturglarining faoliyati oddiy badiiy ijod emas, balki chuqur ijtimoiy-ma‘rifiy harakatning tarkibiy qismi edi. Ularning asosiy maqsadi sahna san‘ati orqali jamiyatni uyg‘otish, xalq tafakkurini yangilash va uni zamonaviy taraqqiyot yo‘liga yo‘naltirishdan iborat bo‘lgan. Jadidlar teatrni shunchaki ko‘ngilochar vosita sifatida emas, balki kuchli tarbiya va ta‘sir quroli deb bildilar. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston jamiyati qoloqlik, savodsizlik va diniy xurofot botqog‘ida qolib ketgan edi. Shu sababli Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Hamza Hakimzoda Niyoziy kabi jadid dramaturglar sahna asarlari orqali jamiyatdagi muammolarni ochib tashlashni o‘z oldilariga maqsad qilib qo‘ydilar. Ular dramani hayotning oynasi sifatida ko‘rib, unda xalqning real ahvoli, og‘riqli nuqtalari va ijtimoiy ziddiyatlarini tasvirladilar. O‘zbek jadid dramalari haqida so‘z yuritish uning mualliflari yoki, o‘sha davr tushunchasi bilan aytganda, musannif yo muharrirlari haqida hamda sahnalashtirishi yoki chop etilishidan qat‘iy yaratilgan pyesalarning miqdor - salmog‘i xususidagi ayrim tafsilotlarni taqozo etadi [1;111].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Jadid dramaturgiyasining markazida, avvalo, ma‘rifatparvarlik g‘oyasi turadi. Ular ilm-fan va ta‘limni jamiyatni qutqaruvchi asosiy kuch deb bildilar. Pyesalarda johil ota-onalar, eski maktablar, savodsiz mullalar tanqid qilinib, yangi usuldagi ta‘lim tizimi targ‘ib etildi. Shu orqali dramaturglar xalq ongida ilmga nisbatan ehtiyoj va hurmatni shakllantirishga intildilar. Bundan tashqari, jadid dramaturglar ijtimoiy tanqidni keskin va dadil olib bordilar. Ular eskicha urf-odatlar, majburiy nikoh, poraxo‘rlik, ikkiyuzlamachilik kabi illatlarni sahnada ochiq fosh etdilar. Ayniqsa, ayollar taqdiri masalasi ularning diqqat markazida bo‘ldi. Ayollarning huquqsizligi, majburiy turmush, ta‘limdan mahrum etilishi dramatik voqealar orqali ko‘rsatilib, jamiyatni bu muammolar haqida jiddiy o‘ylashga majbur qildi.

Jadid dramaturglarining yana bir muhim maqsadi — milliy uyg‘onish va o‘zlikni anglash g‘oyasini shakllantirish edi. Ular xalqni tarixiy ildizlarini unutmaslikka, milliy qadriyatlarni asrab, shu bilan birga zamonaviy dunyo bilan hamnafas bo‘lishga chaqirdilar. Bu esa dramaturgiyada milliy ruh va zamonaviylik uyg‘unligini yuzaga keltirdi. Shuningdek, ular zamonaviy jamiyat modelini targ‘ib qildilar. Yevropa taraqqiyoti, ilmiy yutuqlar va madaniy rivojlanish tajribasi jadidlar uchun muhim namunaga aylandi. Ammo ular ko‘r-ko‘rona taqlidni emas, balki milliy zamin asosida yangilanishni maqsad qildilar.

Tadqiqot metodologiyasi. Shunday dramaturglardan biri, Hamza Hakimzoda Niyoziy 1889-yili mart oyida Qo‘qon shahrida tabiblar oilasida tug‘ilgan. Solkashon mahallasidagi eski maktab va madrasada (1896–1906), keyin 8 oy davomida Namangan madrasasida (1908) tahsil olgan [2;16]. Hamzaning otasi Ibn Yamin Niyoz o‘g‘li ham o‘z zamonining savodli kishilaridan bo‘lgan. Yoshligida dehqonchilik bilan kun kechirgan, so‘ngra Buxoroga borib tabiblikni o‘rganib kelgan, xalq orasida „hakimcha“ laqabi bilan tanilgan. Hamzaning „Hakimzoda“ taxallusi otasining shu laqabidan olingan [3;65]. 1909-yilda O‘rta Osiyo musulmonlari madaniyatining o‘sha paytdagi markazi bo‘lgan Buxoroga boradi. U yerda Hamza mashhur ustozlari Ikromchi-domla bilan arab tilini to‘liq o‘rganib tugatmoqchi bo‘lgan, ammo Hamzaning rejalari buxorolik sunniylar va shaharda yashovchi shialar o‘rtasidagi nizolar tufayli barbod bo‘ladi. To‘qnashuvlarda qatnashmaslik uchun Hamza shaharni tark etadi. Bir oyga yaqin Kogondagi bosmaxonada ishlaydi. Keyin 1910-yilda Toshkentga kelib, usuli jadid maktablarining o‘quv dasturlari bilan tanishgan. So‘ng Toshkentning Qashqar mahallasida, 1911-yilda Qo‘qonda, 1914-yilda Marg‘ilonda va yana Qo‘qonda maktablar ochgan, bolalarga dars bera boshlagan Niyoziyning dastlabki asarlarida kuchli

sotsial-demokratik yo'nalishlar va ijtimoiy adolatsizlik keskin qoralangan. Uning asarlarida asosan ayollar huquqlari, ijtimoiy tengsizlik va xurofotning keng tarqalishi kabi istak ijtimoiy masalalari yoritilgan [4;332].

Tahlil va natijalar. 1926-yilda Hamza Hakimzoda Niyoziy o'zbek dramaturgiyasi taraqqiyotida muhim o'rin tutadigan ikki yirik asarni yaratdi: "Maysaraning ishi" komediyasi hamda "Paranji sirlaridan bir lavha" yoki "Yallachilar ishi" dramasi. Ushbu asarlar orqali muallif o'zbek ayolining inqilobdan avvalgi murakkab va ziddiyatli hayotini badiiy jihatdan yoritib berdi. Mazkur dramatik asarlarda ayollarning ijtimoiy tengsizlik sharoitida yashagani, ularning huquqlari cheklangani, majburiy nikoh, paranji ortidagi hayot va jamiyatdagi zulm kabi muammolar ochib tashlanadi. Hamza bu asarlar orqali nafaqat ayollar taqdirini tasvirlaydi, balki ularning erkinlikka intilishi, insoniy qadr-qimmat uchun kurashini ham ko'rsatadi. Shu tariqa, mazkur ikki asar o'zbek dramaturgiyasida nafaqat badiiy, balki ijtimoiy-ma'rifiy ahamiyatga ega bo'lib, o'z davrining dolzarb muammolarini sahna orqali keng ommaga yetkazgan muhim ijodiy yutuq sifatida namoyon bo'ladi.

Jadid dramaturgiyasining yorqin namunalaridan biri bo'lgan "Maysaraning ishi" asarida ijtimoiy adolatsizlik, ayollar taqdiri va jaholat ustidan kulgili, ammo mazmunli tarzda tanqid olib boriladi. Asarning markazida zukko, tadbirkor va jasoratli ayol — Maysara obrazi turadi. Voqealar rivojida Maysaraning jiyani — Cho'pon va uning rafiqasi Oyxon taqdiri asosiy o'rinni egallaydi. Oyxon go'zal va sodda ayol bo'lib, unga ko'z olaytirgan shaxs — ochko'z va adolatsiz qozi uni Cho'pondan tortib olib, o'z xotiniga aylantirmoqchi bo'ladi. Bu hol jamiyatdagi mansabdorlarning zulmi va ayollar huquqsizligining yaqqol ifodasidir. Bunday tahdid qarshisida Maysara befarq qolmaydi. U jiyanining oilasini saqlab qolish uchun puxta va ayyorona reja tuzadi. Maysaraga bu yo'lda Oyxonning o'zi, Nodira (qozining o'n beshinchi xotini), Tohir va Cho'pon ham yordamga keladi. Shu tariqa ular birgalikda zulmga qarshi kurashuvchi kichik, ammo kuchli jamoaga aylanadi. Maysaraning rejasi nihoyatda qiziqarli va kulgili vaziyatlar orqali amalga oshiriladi. U qozi, Mulla Do'st, Mulla Ro'zi va Xidoyatxonni hiyla bilan uchrashuv bahonasida alohida-alohida chaqiradi. Har biri yashirin uchrashuv ilinjida kelgan bu shaxslar Maysaraning tuzog'iga ilinadi. Maysara ularni birin-ketin aldab, "kimdir poylab keldi", "eri kelib qoldi" degan vahima bilan qo'rqitadi va kulgili holatlarda jazolaydi. Masalan, ulardan biriga sigir terisini yopib, somon tishlab "moo" deb ovoz chiqarishni buyuradi. Boshqasiga esa echki terisini kiydirib, "ma-a" deb ma'rashga majbur qiladi. Shu tarzda Maysara ularning nafaqat ustidan kuladi, balki ularni xalq oldida sharmanda qilib, ma'naviy "ta'zir" beradi.

Asarda bu sahnalar kulgi orqali berilgan bo'lsa-da, uning tagida chuqur ma'no yotadi: zolim, ochko'z va ikkiyuzlamachi shaxslar baribir o'z qilmishlari uchun javob beradilar. Maysara obrazi esa oddiy ayol bo'lishiga qaramay, aql, jasorat va topqirlik bilan adolatni tiklash mumkinligini namoyish etadi. Maysaraning ishi asarida "birovning kelinini tortib olish" masalasi muhim ijtimoiy muammo sifatida tasvirlanadi. Asarda Oyxon Choponning halol nikohdagi rafiqasi, ya'ni bir oila kelini sifatida gavdalanadi. Biroq qozi o'z mansabidan foydalanib, uni eridan ajratib olib, o'ziga xotin qilmoqchi bo'ladi. Bu holat jamiyatdagi adolatsizlik, zo'ravonlik va ayollarning huquqsizligini ochib beruvchi keskin misoldir. Asar muallifi Hamza Hakimzoda Niyoziy shu voqea orqali mansabdor shaxslarning o'z vakolatini suiiste'mol qilishi, kuchlilar tomonidan kuchsizlar ustidan zulm o'tkazilishi va oila muqaddasligining buzilishini tanqid qiladi. Ayniqsa, ayolni majburan "xotin qilib olish"ga urinish insoniylikka zid illat sifatida qoralanadi. Maysara obrazi esa bu adolatsizlikka qarshi kurashuvchi kuch sifatida namoyon bo'ladi. U faqat jiyanining oilasini saqlab qolish bilan cheklanmay, balki umuman ayollarni zo'ravonlik va majburiy nikohdan himoya qilish g'oyasini ilgari suradi. Shu orqali asarda ayol sha'ni, erkinligi va oilaviy qadriyatlar himoya qilinadi.

Xulosa va takliflar. Asarda kelinning jamiyatdagi o'rni, uning huquqlari va oila daxlsizligini himoya qilish g'oyasi bilan chambarchas bog'liq. Muallif kulgili voqealar orqali juda jiddiy haqiqatni ko'rsatadi: ayol buyum emas, uni majburan egallash mumkin emas, oila esa muqaddas va uni buzish katta ijtimoiy illat hisoblanadi. Asarda voqealar kulgili shaklda tasvirlangan bo'lsa-da, uning mazmuni nihoyatda jiddiy: insoniylik, oilaviy sadoqat va adolat g'oyalari himoya qilinadi. Maysara esa nafaqat o'z jiyanining oilasini saqlab qoladi, balki jamiyatdagi illatlarni fosh etuvchi ramziy qahramonga aylanadi. "Maysaraning ishi" dramasi, asosan, ijtimoiy tarmoqlardagi noxolisliklarni va o'z manfaatlari uchun kurashayotgan shaxslarni tasvirlaydi. Maysara, o'zining rejasi orqali boshqalarga ta'sir o'tkazib, jamiyatdagi qadriyatlarni o'zgartirishga harakat qiladi. Biroq, asarda ko'rsatilgan hiyla-nayranglar va manipulyatsiyalar, insonning ichki qiyinchiliklari va maqsadlariga erishishga bo'lgan harakatlar, jamiyatdagi noxolislik va adolatsizlikning yomon oqibatlarini ochib

beradi. Asar, o'z vaqtida adabiyotda yangi bir ruhni, ijtimoiy hayotni va ayollarning jamiyatdagi o'rnini ko'rsatdi. Bu dramadagi barcha voqealar va qahramonlar, haqiqatan ham, jamiyatdagi mavjud muammolarni yanada ochib berishga yordam beradi va bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. jadid dramaturglarining asosiy maqsadi — teatr orqali xalqni uyg'otish, uni jaholatdan chiqarish, ijtimoiy ongni o'zgartirish va millatni taraqqiyot sari yetaklash edi. Ularning asarlari nafaqat adabiy meros, balki o'z davrining ijtimoiy manifesti, ma'naviy uyg'onish dasturi sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Rizayev Sh. Jadid dramasi. – Toshkent: “Sharq”, 1997. – 320.B.
2. „Hamza Hakimzoda Niyoziy“, - Toshkent: „O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi“ Davlat ilmiy nashriyoti, 2000—2006.
3. „Hamza“, O‘zbek sovet ensiklopediyasi : 14-jild (Qavchin — Huquq). - Toshkent: „O‘zbek sovet ensiklopediyasi“ Bosh redaksiyasi, 1980 — 648 b.
4. Hamza Hakimzoda Niyoziy arxivining katalogi. – Toshkent. 1- tom. 400.B.
5. Hamza Hakimzoda Niyoziy. To‘la asarlar to‘plami. Besh tomlik/ Ikkinchi tom. –Toshkent: Fan, 1988. 549 B.
6. Solihov M.B. O‘zbek teatr tarixi uchun materiallar. – Toshkent. 1935. 387 b.

UO‘K 811.161.1:811.512.2:81.23

NEMIS VA O‘ZBEK TILLARIDA “SAYOHAT” KONSEPTINING SEMANTIK VA PRAGMATIK XUSUSIYATLARI

K.X.Mamadjanova, mustaqil tadqiqotchi, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolamizda biz “sayohat” konseptining lingvistik tabiati, uning semantik va lingvopragmatik xususiyatlari nemis va o‘zbek tillari manbalari asosida tahlil qilganmiz. Maqola zamonaviy tilshunoslikda konseptologiya, lingvokulturologiya va diskurs tahlilining o‘zaro integratsiyasi bilan bog‘lanadi. Maqolada “sayohat” konsepti inson tafakkuridagi kognitiv model sifatida talqin qilinib, uning leksik-semantik maydoni, metaforik kengayishlari hamda diskursiv realizatsiyasi o‘rganiladi. Izlanishlar davomida o‘zbek tilidagi “sayohat”, “safar”, “yo‘l”, “turizm” kabi so‘z birliklari hamda nemis tilidagi Reise, Fahrt, Weg, Tourismus kabi leksik birliklar semantik jihatdan qiyosiy tahlil qilindi. Shuningdek, mazkur konseptning pragmatik jihatlari, ya’ni nutq jarayonida qanday kommunikativ vazifalarni bajarishi, qanday baholovchi va emotsional yuklamaga ega bo‘lishi ham aniqlanadi. Maqolada “sayohat” konseptining milliy-madaniy xususiyatlari, uning turli diskurslarda (badiiy, publitsistik, og‘zaki nutq) qanday ifodalanishi, shuningdek, metaforik modellar orqali kengayishi ilmiy asosda ochib berilgan. “Sayohat” konsepti til tizimida nafaqat leksik birlik, balki murakkab lingvokulturologik va kognitiv fenomen sifatida namoyon bo‘lishini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: sayohat konsepti, semantika, pragmatika, lingvokulturologiya, diskurs, kognitiv tilshunoslik.

Аннотация. В данной статье нами проанализирована лингвистическая природа концепта «путешествие», а также его семантические и лингвопрагматические особенности на материале немецкого и узбекского языков. Исследование соотносится с современными направлениями лингвистики, в частности с интеграцией концептологии, лингвокультурологии и дискурсивного анализа. В статье концепт «путешествие» рассматривается как когнитивная модель человеческого мышления, исследуются его лексико-семантическое поле, метафорические расширения и дискурсивная реализация. В ходе исследования проведён сравнительный семантический анализ таких лексических единиц узбекского языка, как «sayohat», «safar», «yo‘l», «turizm», а также немецких единиц Reise, Fahrt, Weg, Tourismus. Кроме того, выявлены прагматические особенности данного концепта, в частности его коммуникативные функции в процессе речи, а также оценочные и эмоциональные значения. В статье также раскрываются национально-культурные особенности концепта «путешествие», особенности его функционирования в различных типах дискурса (художественном, публицистическом, разговорном), а также его расширение посредством метафорических моделей. Установлено, что концепт «путешествие» функционирует в языковой системе не только как лексическая единица, но и как сложный лингвокультурологический и когнитивный феномен.

Ключевые слова: концепт путешествия, семантика, прагматика, лингвокультурология, дискурс.

Abstract. *This article explores the semantic and pragmatic features of the concept of “travel” in Uzbek and German languages. The relevance of the study is determined by the growing interest in conceptology, linguoculturology, and discourse analysis in modern linguistics. The concept of “travel” is analyzed as a cognitive model reflecting human perception and interpretation of reality. The research provides a comparative analysis of the lexical-semantic field of the concept, including such units as sayohat, safar, yo‘l in Uzbek and Reise, Fahrt, Weg, Tourismus in German. Special attention is paid to the pragmatic aspects of the concept, its communicative functions, and its evaluative and emotional meanings in different types of discourse. The findings reveal that the concept of “travel” represents a complex structure that integrates lexical, cultural, and cognitive components. It functions as an important element of the linguistic worldview and reflects national and cultural specificities of different language communities.*

Keywords: travel concept, semantics, pragmatics, linguoculturology, discourse, cognitive linguistics.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda til va tafakkur o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni o‘rganish dolzarb ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Xususan, kognitiv tilshunoslik va lingvokulturologiya doirasida olib borilayotgan tadqiqotlar til birliklarining nafaqat formal-struktural, balki konseptual va madaniy mohiyatini ham ochib berishga qaratilgan. Ushbu yo‘nalishlarda “konsept” tushunchasi markaziy o‘rin egallab, u inson ongida shakllanadigan, til orqali ifodalanadigan va milliy-madaniy tajriba bilan boyitiladigan murakkab kognitiv birlik sifatida talqin qilinadi.

Konseptlar insonning borliqni idrok etish, uni kategoriyalash va baholash jarayonida shakllanadi. Ular til tizimida turli darajalarda – leksik birliklar, frazeologizmlar, metaforalar, diskursiv konstruksiyalar orqali namoyon bo‘ladi. Shu bois konseptlarni o‘rganish tilning semantik tizimini chuqur anglash, shuningdek, turli xalqlarning dunyoqarashi va mentalitetini aniqlash imkonini beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. “Sayohat” konsepti insoniyat tarixida eng qadimiy va universal tushunchalardan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. U dastlab oddiy geografik harakatni anglatgan bo‘lsa-da, vaqt o‘tishi bilan uning semantik doirasi kengayib, bilim olish, tajriba orttirish, yangi madaniyatlarni o‘rganish, o‘zini anglash kabi murakkab kognitiv va madaniy ma‘nolarni ham o‘z ichiga ola boshladi. Shu jihatdan “sayohat” konsepti inson hayotining turli sohalari bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, u til tizimida ko‘p qirrali semantik va pragmatik realizatsiyaga ega.

Mazkur konsept o‘zbek va nemis tillarida turlicha lingvokulturologik talqinlarga ega. O‘zbek tilida “sayohat”, “safar”, “yo‘l”, “kezish” kabi birliklar ko‘proq an‘anaviy, ma‘naviy va kollektiv qadriyatlar bilan bog‘liq holda ishlatilsa, nemis tilida *Reise, Fahrt, Weg, Tourismus* kabi birliklar individual tajriba, erkinlik va shaxsiy rivojlanish bilan chambarchas aloqador holda qo‘llanadi. Bu esa mazkur konseptning har bir til va madaniyatda o‘ziga xos semantik va pragmatik xususiyatlarga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, “sayohat” konsepti bugungi globallashuv jarayonida madaniyatlararo muloqot, migratsiya va turizm rivoji bilan yanada keng ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois ushbu konseptni lingvokulturologik va kognitiv jihatdan o‘rganish zamonaviy tilshunoslikning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

“Sayohat” konseptining tarixiy-madaniy asoslari va Buyuk Ipak yo‘lining roli

“Sayohat” konsepti insoniyat tarixida nafaqat harakat va migratsiya bilan bog‘liq hodisa sifatida, balki madaniyatlararo aloqalarni ta‘minlovchi muhim ijtimoiy-madaniy fenomen sifatida shakllangan. Ayniqsa, Markaziy Osiyo hududida mavjud bo‘lgan **Buyuk Ipak yo‘li** ushbu konseptning shakllanishida muhim tarixiy omil bo‘lib xizmat qilgan.

Natija va muhokamalar. Buyuk Ipak yo‘li qadim zamonlardan boshlab Sharq va G‘arbni bog‘lovchi savdo va madaniy aloqalar tizimi sifatida faoliyat yuritgan. Ushbu yo‘l orqali nafaqat tovarlar, balki ilmiy bilimlar, diniy g‘oyalar, san‘at va til birliklari ham almashgan. Shu bois “sayohat” tushunchasi o‘zbek madaniyatida oddiy harakat emas, balki bilim izlash, tajriba orttirish va ma‘naviy kamolot bilan bog‘liq holda shakllangan¹.

Masalan, o‘zbek tilida:

“U uzoq safarga chiqib, dunyo kezib, bilim orttirib qaytdi.”

Bu gapda “safar” nafaqat fizik harakatni, balki ma‘naviy va intellektual rivojlanish jarayonini ham anglatadi. Bu esa “sayohat” konseptining lingvokulturologik jihatdan kengayganini ko‘rsatadi.

Tarixiy manbalarda sayohatchilar – savdogarlar, olimlar va elchilar – madaniyatlararo vositachi sifatida tasvirlanadi. Masalan, Abu Rayhon Beruniy va Ibn Battuta kabi tarixiy shaxslar faoliyati sayohatning ilmiy va kognitiv ahamiyatini yaqqol namoyon etadi².

Shuningdek, Buyuk Ipak yo'li orqali shakllangan diskursda “yo'l”, “safar”, “manzil” kabi birliklar metaforik ma'noga ega bo'lib, ular inson hayotining bosqichlarini ifodalovchi konseptual modelga aylangan.

Nemis tilida “sayohat” konseptining tarixiy rivojlanish bosqichlari ham uzoq tarixga borib taqaladi, nemis tilida “sayohat” konsepti tarixiy jihatdan bir necha bosqichda rivojlangan bo'lib, u Yevropa madaniyati va ijtimoiy taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liqdir.

O'rta asrlar davri (pilgrimage – ziyorat safarlari), O'rta asrlarda sayohat asosan diniy maqsadlarda amalga oshirilgan. Nemis tilida *Pilgerfahrt* (ziyosat safari) tushunchasi keng tarqalgan bo'lib, u insonning ruhiy poklanishi va diniy burchini bajarish bilan bog'liq edi³.

„*Die Pilgerreise war ein wichtiger Teil des religiösen Lebens.*“

Bu gapda “Reise” diniy tajriba va ruhiy kamolot bilan bog'langan.

Ma'rifat davri (Aufklärung) va ilmiy sayohatlar, XVIII asrda sayohat konsepti yangi mazmun kasb etdi. Bu davrda sayohat ilmiy bilish va dunyoni anglash vositasiga aylandi. Ayniqsa, Alexander von Humboldt faoliyati sayohatning ilmiy konsept sifatida shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatdi⁴.

„*Seine Reisen dienten der wissenschaftlichen Erforschung der Natur.*“

Bu yerda “Reise” ilmiy izlanish vositasi sifatida talqin qilinmoqda. Romantizm davri va sayohatning estetik talqini XIX asrda sayohat romantik va estetik mazmun kasb etdi. Tabiatni kuzatish, ilhom olish va ichki dunyoni anglash sayohatning asosiy maqsadiga aylandi.

„*Die Reise durch die Natur half ihm, sich selbst besser zu verstehen.*“

Bu bosqichda sayohat konsepti **individual ong va ichki kechinmalar** bilan bog'lanadi.

Zamonaviy davr: turizm va global mobilitet ham har ikki millat uchun yuqori bosqichga chiqdi, XX–XXI asrlarda sayohat konsepti turizm bilan bog'liq holda kengaydi. Nemis tilida *Tourismus*, *Reisen*, *Mobilität* kabi tushunchalar faol qo'llanila boshlandi.

„*Tourismus ist heute ein wichtiger Teil der globalen Wirtschaft.*“

Bu yerda sayohat iqtisodiy va ijtimoiy fenomen sifatida namoyon bo'ladi.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki:

O'zbek tilida “sayohat” konsepti tarixiy jihatdan Buyuk Ipak yo'li va madaniy almashinuv bilan bog'liq, nemis tilida esa u diniy, ilmiy va individual rivojlanish bosqichlari orqali shakllangan:

Xulosa. Ushbu maqolamiz doirasida “sayohat” konseptining semantik va pragmatik xususiyatlari nemis va o'zbek tillari materiallari asosida kompleks va qiyosiy tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari ushbu konsept til tizimida ko'p qatlamli va murakkab tuzilishga ega ekanligini, u nafaqat leksik-semantik birlik sifatida, balki lingvokulturologik va kognitiv fenomen sifatida ham namoyon bo'lishini ko'rsatdi.

Birinchidan, “sayohat” konseptining semantik maydoni keng va ko'p komponentli ekanligi aniqlandi. U faqatgina geografik harakatni emas, balki tajriba orttirish, bilim olish, dunyoqarashni kengaytirish kabi abstrakt tushunchalarni ham o'z ichiga oladi. O'zbek tilida ushbu konsept “sayohat”, “safar”, “yo'l”, “kezish” kabi birliklar orqali ifodalansa, nemis tilida *Reise*, *Fahrt*, *Weg*, *Tourismus* kabi leksik vositalar orqali realizatsiya qilinadi.

Ikkinchidan, izlanish davomida “sayohat” konseptining lingvokulturologik xususiyatlari yoritildi. Xususan, o'zbek tilida mazkur konseptning shakllanishida Buyuk Ipak yo'lining o'rni beqiyos ekanligi aniqlandi. Ushbu tarixiy yo'l orqali shakllangan madaniyatlararo aloqalar sayohatni bilim izlash, tajriba orttirish va ma'naviy kamolot bilan bog'liq holda talqin qilishga olib kelgan. Nemis tilida esa sayohat konsepti tarixiy rivojlanish jarayonida diniy (ziyosat), ilmiy (ekspeditsiya) va zamonaviy (turizm) bosqichlardan o'tganligi kuzatildi.

Uchinchidan, “sayohat” konseptining pragmatik xususiyatlari aniqlanib, uning nutq jarayonida baholovchi, emotsional va kommunikativ funksiyalarni bajarishi ko'rsatildi. Mazkur konsept turli diskurslarda turlicha semantik yuklama kasb etib, nutq subyektining munosabatini ifodalash vositasi sifatida xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, “sayohat” konsepti til tizimida nafaqat leksik birlik, balki murakkab lingvokulturologik va kognitiv model sifatida namoyon bo'ladi. U orqali milliy mentalitet, madaniy qadriyatlar va dunyoqarash ifodalanadi. Mazkur tadqiqot natijalari konseptologiya, lingvokulturologiya va qiyosiy tilshunoslik sohalarida olib boriladigan keyingi ilmiy izlanishlar uchun muhim nazariy va metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем. – М.: Прогресс, 1980.
2. Вежицкая А. Семантика: универсалии и примитивы. – М.: Языки славянской культуры, 1996.
3. Кристал Д. Кембриджская энциклопедия языка. – Кембридж: CUP, 2003.
4. Saforov Sh. Lingvokulturologiya asoslari. – Toshkent, 2008.
5. Хумбольдт А. фон. Путешествия и научные исследования. – Берлин, 1858.
6. Maxmudov N. Til va madaniyat. – Toshkent: Fan, 2010.
7. Добровольский Д., Пийрайнен Э. Фразеология в межкультурном аспекте. – Амстердам, 2005.
8. Berlin B., Kay P. Basic Color Terms: Their Universality and Evolution. – Berkeley, 1969.

UDC 81'22

NONVERBAL SIGNALS AND THE EXPRESSION OF REFUSAL IN SPOKEN INTERACTION: A LINGUO-PRAGMATIC ANALYSIS

H.N.Mamajonova, Master's student, Fergana state university, Fergana

S.A.Yusupova, Associate professor, DSc, Fergana state university, Fergana

Annotatsiya. *Ushbu maqolada og'zaki muloqotda rad etishni ifodalashda nonverbal signallarning lingvopragmatik xususiyatlari chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayoni va natijalari asosida asosiy kommunikativ mexanizmlar yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *nonverbal muloqot, rad etish, nutqiy aktlar, pragmatika, intonatsiya, pauza, imo-ishoralar, mimika, illokutsion kuch,*

Аннотация. *В статье представлен подробный лингвопрагматический анализ невербальных сигналов при выражении отказа в устной речи с акцентом на методологию исследования и результаты анализа.*

Ключевые слова: *невербальная коммуникация, отказ, речевые акты, прагматика, интонация, паузы, жесты, мимика, иллокутивная сила.*

Abstract. *This article presents an in-depth linguo-pragmatic study of nonverbal signals in expressing refusal in spoken interaction. It focuses on the research process, methodological framework, and analytical results demonstrating how intonation, pauses, gestures, and facial expressions influence communicative meaning.*

Key words: *nonverbal communication, refusal, speech acts, pragmatics, intonation, pauses, gestures, facial expressions, illocutionary force.*

Introduction. Spoken interaction represents a complex communicative system in which meaning is constructed through the integration of verbal and nonverbal elements. While linguistic structures form the core of communication, nonverbal signals significantly influence interpretation and pragmatic meaning. Among different speech acts, refusal is one of the most sensitive and socially significant, as it inherently involves rejection and potential face threat.

Refusal may disrupt interpersonal harmony if not expressed appropriately. Therefore, speakers employ a variety of strategies to mitigate its negative impact. Nonverbal signals such as intonation, pauses, gestures, and facial expressions play a central role in this process. They allow speakers to adjust the strength, tone, and emotional coloring of refusal.

The purpose of this study is to analyze how nonverbal signals contribute to the expression of refusal in spoken interaction. The research is structured according to a linguo-pragmatic framework and includes theoretical grounding, methodological approach, data analysis, and discussion of results.

Research methodology. The study is based on qualitative linguo-pragmatic analysis. The data were collected through observation of natural spoken interactions, including informal conversations, interviews, and media dialogues. The research process followed several stages to ensure systematic analysis.

The first stage involved data collection from authentic communicative situations. The second stage focused on identifying instances of refusal and isolating accompanying nonverbal signals. The third stage consisted of classifying these signals into categories such as prosodic features, pauses, gestures, and facial expressions.

Finally, each instance was analyzed in terms of its illocutionary force and perlocutionary effect. This approach allowed for a comprehensive understanding of how nonverbal elements function in real communicative contexts.

Theoretical framework. The study is grounded in speech act theory, which conceptualizes language as a form of action. According to this theory, refusal is an illocutionary act expressing the

speaker's intention not to comply with a request or offer. It is inherently face-threatening and requires pragmatic strategies for mitigation. Politeness theory further explains how speakers manage social relationships through language. Refusal often involves balancing directness and politeness, and nonverbal signals play a crucial role in achieving this balance. From a pragmatics perspective, meaning is context-dependent. Therefore, nonverbal signals must be interpreted within the situational and cultural context in which they occur.

Results and analysis. Intonation. The analysis shows that intonation is a primary marker of refusal. A sharply falling tone typically indicates a firm and definitive rejection. In contrast, a softer and gradually declining tone suggests hesitation or politeness. In many observed cases, speakers used intonation to soften the refusal without changing the verbal content. This demonstrates that prosodic features can significantly modify pragmatic meaning.

Pauses. Pauses were identified as an important pragmatic device. Immediate refusal often reflects certainty and decisiveness, while delayed responses indicate hesitation or an attempt to mitigate the refusal. In some cases, silence itself functioned as a form of implicit refusal. This highlights the communicative value of absence of speech in interaction.

Gestures. Gestures such as head shaking, hand movements, and body orientation were frequently observed in refusal contexts. These signals often reinforced or even replaced verbal refusal. For example, a slight head shake combined with minimal verbal response was sufficient to communicate refusal in several interactions.

Facial expressions. Facial expressions played a crucial role in conveying emotional nuances. A polite smile often softened refusal, while tense expressions intensified its negative impact. Eye contact patterns also influenced interpretation. Avoidance of eye contact was associated with politeness and discomfort, while direct gaze indicated firmness.

Discussion. The findings demonstrate that refusal is a multimodal communicative act involving complex interaction between verbal and nonverbal elements. Nonverbal signals significantly influence both the production and interpretation of refusal. Cultural factors also play an important role. In some cultures, indirect refusal supported by nonverbal cues is preferred, while in others, direct verbal refusal is more acceptable. The results confirm that effective communication requires coordination between different semiotic resources.

Conclusion. This study has demonstrated that nonverbal signals play a fundamental and inseparable role in the expression of refusal in spoken interaction. Rather than functioning as secondary or supportive elements, nonverbal cues operate as essential pragmatic mechanisms that shape communicative meaning, regulate interpersonal relationships, and influence the interpretation of spoken discourse. The analysis confirmed that refusal is a complex communicative act that extends beyond the boundaries of verbal language and relies heavily on paralinguistic and nonverbal behavior. Pauses and moments of silence also carried important communicative meaning. Delayed responses frequently suggested hesitation, discomfort, indirectness, or a desire to maintain social harmony, while immediate refusals often reflected confidence and decisiveness. In addition, gestures such as head movements, hand positioning, or avoidance behaviors strengthened or softened the speaker's communicative intention. Facial expressions further contributed to the interpretation of refusal by expressing emotions such as embarrassment, sympathy, dissatisfaction, or reluctance. Together, these nonverbal components created a multilayered communicative structure that shaped how refusal was produced and perceived in interaction.

An important contribution of this study is the recognition that refusal cannot be adequately analyzed through verbal language alone. Linguistic expressions may appear neutral or indirect on the surface, but accompanying nonverbal signals frequently reveal the speaker's actual emotional state and pragmatic intention. Therefore, successful interpretation of refusal depends on the listener's ability to recognize and interpret both verbal and nonverbal elements simultaneously. This demonstrates the dynamic and context-dependent nature of human communication, where meaning emerges through the interaction of multiple communicative resources.

The study also emphasized the importance of cultural, situational, and interpersonal factors in the use of nonverbal refusal strategies. Different social contexts require different communicative approaches, and speakers adjust their nonverbal behavior according to relationships, power distance, social norms, and cultural expectations. In intercultural communication, misunderstandings may arise when nonverbal signals are interpreted differently across cultures. As a result, awareness of nonverbal

communication becomes essential for avoiding pragmatic failure and maintaining effective interaction.

Finally, this study opens opportunities for further research on the relationship between nonverbal communication and pragmatic behavior. Future studies may incorporate quantitative analysis, experimental observation, audiovisual discourse analysis, and cross-cultural comparison to examine how refusal strategies differ across languages, societies, genders, and communicative environments. Additional research may also investigate the influence of digital communication, virtual interaction, and technological media on the use of nonverbal refusal signals in modern communication practices.

REFERENCES:

1. Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words*.
2. Searle, J. (1969). *Speech Acts*.
3. Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics*.
4. Brown, P., & Levinson, S. (1987). *Politeness*.
5. Crystal, D. (2004). *Language and the Internet*.

UO'K 81'22:39(=512.161):008

“SCARA BREA” YODGORLIGINING MADANIY XUSUSIYATLARI VA LINGVOMADANIY TAHLILI

N.X.Mamataliyeva, dots., DSc, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz

Annotatsiya. Mazkur maqolada Shotlandiyaning Okney orolidagi Skara Brae yodgorligi asosida “uy/vatan (home/homeland)” konseptining o‘zbek va ingliz tillaridagi lingvomadaniy xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda neolit davriga oid moddiy madaniyat namunalarining semantik va kognitiv talqini amalga oshirilib, ular lingvokulturema sifatida izohlanadi. Shuningdek, “uy” va “vatan” tushunchalarining har ikki tildagi konseptual yadrosi, emotsional-ekspressiv bo‘yoqdorligi hamda milliy-madaniy o‘ziga xosliklari ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Skara Brae, lingvomadaniy kategoriyalar, uy konsepti, vatan konsepti, home, homeland, lingvokulturema, qiyosiy tahlil, neolit madaniyati.

Аннотация. В данной статье на основе памятника Скара-Брэ на Оркнейских островах Шотландии проводится сравнительный лингвокультурологический анализ концепта «дом/Родина (home/homeland)» в узбекском и английском языках. В исследовании осуществляется семантическая и когнитивная интерпретация материальных культурных объектов эпохи неолита, которые рассматриваются как лингвокультуремы. Также раскрываются концептуальное ядро, эмоционально-экспрессивная окраска и национально-культурная специфика понятий «дом» и «Родина» в обоих языках.

Ключевые слова: Скара-Брэ, лингвокультурные категории, концепт дома, концепт Родины, home, homeland, лингвокультурема, сравнительный анализ, неолитическая культура.

Abstract. This article presents a comparative linguocultural analysis of the concept of “home/homeland” in Uzbek and English based on the Skara Brae monument on the Orkney Islands of Scotland. The study offers a semantic and cognitive interpretation of Neolithic material cultural artifacts, which are examined as linguoculturemes. It also reveals the conceptual core, emotional-expressive connotations, and national-cultural specificity of the concepts of “home” and “homeland” in both languages.

Keywords: Skara Brae, linguocultural categories, home concept, homeland concept, home, homeland, linguocultureme, comparative analysis, Neolithic culture.

Lingvomadaniy nuqtai nazardan Skara Brae nafaqat jismoniy manzilgoh, balki neolit davri jamiyatining dunyoqarashini talqin qilish imkonini beruvchi madaniy matn sifatida ham qaraladi. Til, madaniyat va tafakkur o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni o‘rganuvchi lingvomadaniyatshunoslik ushbu manzilgohdagi moddiy obyektlar va makoniy tuzilmaning qanday qilib madaniy ma’no tashuvchisi sifatida faoliyat yuritishini tahlil qilish imkonini beradi. Garchi Skara Brae yozma til paydo bo‘lishidan avvalgi davrga mansub bo‘lsa-da, uning moddiy madaniyati “noverbal semiotik tizim” sifatida talqin qilinishi mumkin. Uylarning joylashuvi, standartlashgan mebelning mavjudligi hamda har bir uy ichidagi makoniy ierarxiya til tizimiga o‘xshash tarzda madaniy jihatdan kodlangan ma’nolarni aks ettiradi. Shu ma’noda, mazkur manzilgoh ijtimoiy me’yorlar, qadriyatlar va jamoaviy identitetni ifodalovchi “proto-matn” sifatida namoyon bo‘ladi [1].

Skara Brae'da kuzatiladigan asosiy lingvomadaniy tushunchalardan biri bu “uy”ning madaniy konstrukt sifatidagi talqinidir. Har bir uyda mavjud bo'lgan markaziy o'choq issiqlik, oilaviy birlik va davomiylikni ifodalovchi ramziy yadro sifatida qaraladi. Zamonaviy tillarning aksariyatida, jumladan ingliz tilida ham **home** so'zi nafaqat denotativ ma'noga (yashash joyi), balki tegishlilik, xavfsizlik va identitet kabi kuchli konnotativ ma'nolarga ham ega. Skara Brae'dagi o'choqning markaziy o'rni neolit madaniyatida ham shunga o'xshash konseptual qarashlar mavjud bo'lganini ko'rsatadi, hatto rivojlangan leksik tizim mavjud bo'lmagan sharoitda ham. Bundan tashqari, uylarning bir xilligi umumiy madaniy kod mavjudligini anglatadi, bu esa lingvomadaniyatsunoslikda “kollektiv konseptualizatsiya” tushunchasiga mos keladi [2].

Keyingi davrlardagi tabaqalashtirilgan jamiyatlardan farqli ravishda, Skara Brae'da ijtimoiy ierarxiyani ko'rsatuvchi aniq arxitektura belgilarining yo'qligi jamiyat modeli tenglik va jipslikka asoslanganini ko'rsatadi. Bu holat ayrim tillarda ierarxik ifoda vositalarining kamligi bilan bog'liq bo'lgan kommunikativ xususiyatlar bilan qiyoslanishi mumkin.

Yana bir muhim jihat – buyumlarning ramziy funksiyasidir. Bezakli sopol idishlar va asboblarning birliklariga o'xshash tarzda “*madaniy belgilar*” sifatida tahlil qilinadi. Ularning bezaklari metaforik yoki ramziy ma'nolarni ifodalab, madaniy bilimni kodlovchi vizual til vazifasini bajaradi. Lingvomadaniy nuqtai nazardan unday obyektlar moddiy va madaniy mazmunni birlashtiruvchi “lingvokulturema” sifatida talqin etiladi [3].

1-rasm. Skara Brae yodgorligi tuzilishi

Manzilgohning makoniy tuzilishi ham insonning dunyoni idrok etish modeli — ya'ni kognitiv xaritalash jarayonini aks ettiradi. Uylarning o'zaro bog'langanligi jamiyatni alohida individlar yig'indisi sifatida emas, balki yaxlit tizim sifatida anglashni ko'rsatadi. Bu esa kollektiv madaniyatlarda kuzatiladigan lingvistik xususiyatlar — munosabat va guruh identitetiga urg'u berilishi bilan uyg'unlashadi.

Shuningdek, Skara Brae “madaniy xotira” konsepti orqali ham talqin qilinadi. Arxeologik yodgorlik sifatida u vaqt chegaralaridan tashqariga chiqadigan ma'nolarni saqlab, zamonaviy tadqiqotchilarga qadimgi dunyoqarash elementlarini qayta tiklash imkonini beradi. Shu ma'noda, u folklor, maqollar yoki boshqa paremiologik birliklar kabi avloddan-avlodga madaniy bilimni yetkazuvchi vosita sifatida xizmat qiladi [4].

Skara Brae yodgorligi lingvomadaniy nuqtai nazardan insoniyat tarixidagi eng qadimiy “uy” konseptining moddiy ifodasi sifatida talqin qilinishi mumkin. Ushbu qadimiy manzilgoh orqali “uy” va “vatan” tushunchalarining dastlabki shakllari, ularning madaniy va kognitiv asoslari o'rganiladi. Shu bois, Skara Brae asosida o'zbek va ingliz tillaridagi “uy / vatan (home / homeland)” konseptining lingvomadaniy qiyosi alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi.

O'zbek tilida “uy” va “vatan” tushunchalari ko'pincha o'zaro bog'liq holda ishlatiladi. Masalan, “*O'z uying – o'lan to'shaging*”, “*Uy – tinchlik maskani*” kabi iboralar uy tushunchasining nafaqat yashash joyi, balki ruhiy osoyishtalik, xavfsizlik va ijtimoiy barqarorlik markazi ekanini ko'rsatadi [5].

Ingliz tilida esa **home** so'zi keng semantik maydonga ega bo'lib, u nafaqat “house” (binoning o'zi), balki “belonging”, “identity”, “comfort” kabi tushunchalarni ham qamrab oladi. Masalan, “*East or West, home is best*” maqoli orqali uy tushunchasining universalligi va emotsional qiymati ifodalanadi.

Skara Brae uylarida markaziy o'choqning mavjudligi har ikki madaniyatda ham uy konseptining markaziy elementi – oila va birlik ramzi ekanini ko'rsatadi. Bu jihat lingvomadaniyatda “konsept yadrosi” sifatida talqin qilinadi.

O'zbek tilida “vatan” konsepti kuchli emotsional va muqaddaslik semasiga ega: “*Vatan – muqaddas*”, “*Vatan uchun jon fido*”, “*Ona yurt*”

Bu birliklar “vatan”ni nafaqat geografik hudud, balki ruhiy, tarixiy va ma'naviy qadriyatlar majmui sifatida talqin etadi[6].

Ingliz tilida esa *homeland, motherland, native land* kabi birliklar mavjud bo'lib, ular semantik jihatdan o'xshash bo'lsa-da, emotsional intensivlik darajasi ba'zan pastroq bo'lishi mumkin. Masalan:

“*There is no place like home*”

“*Home is where the heart is*”

Bu iboralarda vatan ko'proq shaxsiy identifikatsiya va hissiy bog'liqlik orqali ifodalanadi.

Skara Brae misolida esa bu ikki modelning qadimgi ildizlari kuzatiladi: manzilgohning mustahkamligi va tabiiy muhitga moslashuvi “yer bilan bog'liqlik” g'oyasini aks ettiradi. Bu esa o'zbek tilidagi “kindik qoni to'kilgan yer” konsepti bilan semantik yaqinlikka ega.

Lingvomadaniyatshunoslikda lingvokulturema tushunchasi muhim o'rin tutadi. Skara Brae'da uchraydigan quyidagi elementlar lingvokulturema sifatida talqin qilinishi mumkin:

O'choq (hearth) → o'zbekda “o'choq”, inglizda “hearth/home”

Uy ichki tuzilishi → tartib, ijtimoiy tenglik ramzi

Bezakli buyumlar → estetik va ramziy ma'no

O'zbek tilida “o'choq” so'zi ko'pincha “oila”, “nasl”, “baraka” tushunchalari bilan bog'liq:

“*O'chog'ing o'chmasin*” (olqish)[7].

Ingliz tilida esa *hearth* so'zi ko'proq tarixiy va poetik kontekstda ishlatiladi, ammo u ham “home” konsepti bilan chambarchas bog'liq. Bu holat semantik parallelizmni ko'rsatadi, ya'ni turli tillarda bir xil madaniy tushunchalar turlicha ifodalanadi, ammo ularning konseptual yadrosi umumiy bo'ladi.

O'zbek madaniyatida “vatan” kollektiv ong va ijtimoiy birlik bilan bog'liq bo'lsa, ingliz tilida bu tushuncha ko'proq individual tajriba va shaxsiy identifikatsiya bilan ifodalanadi.

O'zbek modeli → kollektivlik, tarixiy xotira, muqaddaslik

Ingliz modeli → individuallik, hissiy bog'liqlik, shaxsiy makon[8].

Skara Brae esa bu ikki modelning qadimgi sintezini ifodalaydi: unda ham jamoaviylik (uy'larning bir-biriga yaqinligi), ham shaxsiy makon (har bir oilaga alohida uy) mavjud. Skara Brae asosida olib borilgan o'zbek va ingliz tillaridagi lingvomadaniy qiyos shuni ko'rsatadiki, “uy” va “vatan” konseptlari insoniyat tafakkurining universal kategoriyalaridan biridir. Har ikki til va madaniyatda bu tushunchalar semantik va emotsional jihatdan boy bo'lib, ular insonning ijtimoiy, madaniy va ruhiy hayotini aks ettiradi. Biroq, ularning ifodalanishida milliy xususiyatlar mavjud: o'zbek tilida “vatan” ko'proq muqaddas va kollektiv qadriyat sifatida talqin qilinsa, ingliz tilida “home” tushunchasi individual va hissiy jihatdan markaziy o'rin egallaydi.

Shu tariqa, Skara Brae nafaqat arxeologik yodgorlik, balki lingvomadaniy tahlil uchun muhim manba bo'lib, u orqali qadimgi insonlarning dunyoqarashi va konseptual tizimi zamonaviy tillar bilan qiyosiy o'rganilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Childe V. G. Skara Brae: A Pictish village in Orkney. – London: Kegan Paul, 1931.
2. Clarke D. V. The Neolithic village of Skara Brae, Orkney: Excavations 1972–73 // Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland. – 1976. – Vol. 107. – P. 54–75.
3. Geertz C. The interpretation of cultures. – New York: Basic Books, 1973.
4. Halliday M. A. K. Language as social semiotic: The social interpretation of language and meaning. – London: Edward Arnold, 1978.
5. Kramsch C. Language and culture. – Oxford: Oxford University Press, 1998.
6. Lotman Y. M. Universe of the mind: A semiotic theory of culture. – Bloomington: Indiana University Press, 1990.
7. Richards C. Dwelling among the monuments: The Neolithic village of Barnhouse, Maeshowe passage grave and surrounding monuments at Stenness, Orkney. – Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research, 2005.
8. UNESCO World Heritage Centre. Heart of Neolithic Orkney [Electronic resource]. – Access mode: <https://whc.unesco.org> (accessed: 21.04.2026).

INGLIZ TILIDA SO'ROQ VA JAVOB FE'LLARINING LEKSIK JIHATLARI TAHLILI

Z.R.Mamatova, o'qituvchi, Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon

Annotatsiya. Mazkur maqolada fe'llarning leksik-semantik maydoni va leksik tizim doirasidagi o'rni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Xususan, so'roq va javob ma'nosini ifodalovchi fe'llarning leksik-semantik tasnifi, ularning sinonimik va antonimik munosabatlari hamda konversiv birliklarning ma'no xususiyatlariga ko'ra guruhlanishi masalalari yoritilgan. Tadqiqot jarayonida ingliz, o'zbek va rus tilshunosligida mavjud nazariy qarashlar qiyosiy tahlil asosida umumlashtiriladi.

Kalit so'zlar: leksik-semantik maydon, sinonimlik, antonimlik, konversivlik, fe'llarda tizimlilik munosabatlari.

Аннотация. В данной статье проводится научно-теоретический анализ лексико-семантического поля глаголов и их места в системе лексики. В частности, освещаются вопросы лексико-семантической классификации глаголов, выражающих значение вопроса и ответа, их синонимических и антонимических отношений, а также группировки конверсивных единиц в зависимости от их семантических характеристик. В ходе исследования обобщаются теоретические взгляды, представленные в английской, узбекской и русской лингвистике, на основе сопоставительного анализа.

Ключевые слова: лексико-семантическое поле, синонимия, антонимия, конверсивность, системные отношения в глаголах.

Abstract. This article provides a theoretical analysis of the lexical-semantic field of verbs and their role within the lexical system. In particular, it examines the lexical-semantic classification of verbs expressing interrogative and responsive meanings, their synonymic and antonymic relations, as well as the grouping of conversive units according to their semantic properties. The study synthesizes theoretical perspectives found in English, Uzbek, and Russian linguistics through a comparative analytical approach.

Key words: lexical-semantic field, synonymy, antonymy, conversivity, systemic relations in verbs.

Kirish. Leksik tizim borasida fe'llarni tahlil qiladigan bo'lsak eng faol va muhim jihatlaridan biri hisoblanadi. Tilning nominativ vositalari tizimida harakat, holat, jarayon, o'zgarish, hissiy kechinma va tafakkur jarayonlarini ifodalovchi fe'llar mavjud. Ushbu fe'llar ma'no xususiyatiga ko'ra ma'lum leksik-semantik guruhlariga ajratiladi. Jumladan, harakat fe'llari, tafakkur fe'llari, idrok fe'llari, hissiy holat fe'llari, nutq fe'llari kabi semantik guruhlariga ajratilib, ushbu bo'linish ingliz tili lug'at tarkibining ichki semantik tartibini ko'rsatadi. Shuningdek, sinonimik va antonimik xususiyatlari leksik tizimning yaxlitligini ta'minlaydi.

Fe'llar ingliz tilida leksik tizimni ifodalovchi vositalar bo'lib, ular tilning semantik, paradigmatic va sintagmatic munosabatlari, nutqiy imkoniyatlari o'z ichiga oladi. Ushbu munozarali mavzu bizning xam ilmiy ishimiz asosi bo'lib, Ingliz tilida "So'roq va javob"ni ifodalovchi fe'llarning leksik-semantik jihatlarini talqin qildik.

Leksikada tizimlilik masalasi, ko'p sonli nazariy ishlarga va eksperimental tadqiqotlarga qaramasdan hanuzgacha tadqiqotchilarning diqqat markazida qolmoqda va uzil-kesil hal qilingan deb hisoblana olmaydi. Leksika tizimidagi ko'p sonli va rang-barang tasniflar mavjudligining o'ziyoq u yoki boshqa so'zlarning guruhlarini ajratib ko'rsatishda xilma-xil mezonlarni qo'llashning imkoniyatini ko'rsatadi, bu leksik birliklarning o'z ma'nosiga qo'shib qo'yilgan ko'p planli xarakteristikaga bog'liq ravishda kelib chiqadi.

Leksik guruhlarini ajratib ko'rsatish va ularning bir xil qimmatga egaligi masalasida yagona fikr mavjud emas. Ko'pchilik tadqiqotchilar tematik guruhlarini ularning predmetli va tushunchaviy munosabatdoshligi umumiyligiga, ya'ni tildan tashqari voqelik bilan birlashtirilganligiga asoslangan ajratib ko'rsatishni qonuniydir deb hisoblaydilar, chunki bu guruhlarda yana shuningdek til omili ham amal qiladi.

Konetskaya sinonimik va antonimik qatorlarni til tizimida markaziylar (asosiylar) sifatida ajratib ko'rsatadi, chunki bu guruhlar bitta qatorning korrelyatlari bo'lib chiqadigan leksemalarning haqiqiy tizimli munosabatlarini aks ettiradilar, unda korrelyatlarning har biri boshqasining mavjudligini ko'zda tutadi.

“Leksikadagi tizimlilik soʻzga nisbatan umumiy va alohida sifatida chiqadigan paradigmikaning va sintagmatikaning bir-biriga oʻzaro bogʻliqligida hamda bir-birini taqozo qilishida namoyon boʻladi”.

Sinxroniya tomonidan tadqiq qilish uchun soʻroq va javob feʼllarining guruhi tanlab olindi. Materialni tanlab olishda biz quyidagi qoidalaridan kelib chiqdik:

1. Bu feʼllar oʻzlarining denotatik maʼnosi boʻyicha mavjud savol-javob mantiqiy kategoriyasini aks ettiradilar, bu, fikrimizcha, ularning semantik strukturasini, yana shuningdek chiziqli qatorda, yaʼni sintagmatik sathda ularning leksik va sintaktik oʻzaro munosabatdoshligini hamda oʻzaro aloqasini aniqlashda qiziqish kasb etadi.

2. Taxlil qilinayotgan feʼllar tilning leksik-semantik tizimidagi oʻrni haqidagi maʼlumotlar bizga maʼlum boʻlgan ishlarda yetarli darajadagi izohini topmaydi va mudom munozarali boʻlib kelmoqda. Mavjud tadqiqotlarda bu feʼllar yoki antonimik guruhlar darajasida, yoki ajratilgan holda sinonimlar qatorida, yoki tematik guruhlar qatorida soʻzlashuv feʼllari sifatida, yoki konversivlar qatorida qarab chiqiladi.

V.N. Komissarovning ingliz tili antonimlari lugʻatida ask va answer feʼllari antonimlar sifatida taʼriflanadilar. Koʻzdan kechirilgan ingliz va amerika lugʻatlari juda turli-tuman manzarani beradi. Misol uchun, Allenning lugʻatida ask feʼlining antonimlari qatori roʻyxatida uning oʻtimli feʼl maʼnosida forbit, compel, reject feʼllari beriladi; answer feʼli question feʼliga antonim sifatida keltiriladi. Bunday izohni Pitmanning lugʻatida uchratamiz, u yerda answer feʼliga antonim boʻlib question feʼli, ask feʼliga esa antonim boʻlib reply feʼli beriladi. Kraystning lugʻatida answer feʼliga antonim question feʼli hisoblanadi, ask feʼlining lugʻat maqolasida answer antonimi keltiriladi. Fernaldning lugʻatida ask feʼlining antonimlari boʻlib feʼllarning butun bir qatori chiqadi: reject, extort, enfort, claim, command, deny, insist, refuse.

Sinonimlar yoritilgan lugʻatlardan biri Vebsterning lugʻatida ask feʼliga “contrasted words” sifatida bir qancha feʼllarning nomlarini keltiradi: respond, reply, rejoin, obtain, answer, get, retort, acquire, secure, decline, refuse, deny, gainsay, sprun.

Ushbu ask va answer feʼllari juftligining mantiqiy munosabatdoshligidan kelib chiqib, A.A. Ufimseva ularni to sell – to buy, to give – to take, to offert – to deceive, to cause – to suffer feʼllari bilan bir qatorda konversivlar guruhiga birlashtiradi.

Ushbu feʼllarning koʻp maʼnoliligi haqida gapirib, qayd qilish kerakki, ularning maʼnoviy hajmi katta va bir tillik lugʻatlarning tahlili koʻrsatdiki, bu feʼllarning semantik strukturasi ochiq-oydin aniqlangan. “Feʼlning semantik chegaralarining harakatchanligi va maʼnoviy hajmining xarakteri mudom kam oʻrganilganligicha qolmoqda”.

Oʻzbek tilshunosligida A.Neʼmatovning ilmiy ishlarida soʻroq va javob feʼllarni alohida mustaqil feʼl guruxi sifatida emas, nutq feʼllari, kommunikativ, diologik nutq birliklari sifatida tadqiq qilgan. Soʻramoq, soʻroq qilmoq, javob bermoq, javob qaytarmoq kabi feʼllar harakat feʼllari sifatida emas, kommunikativ munosabatni ifodalovchi feʼllar sifatida oʻrganadi.

B. Rasulovning ilmiy ishlari orasida soʻroq va javob feʼllarining semantik-funksional xususiyatlari markaziy oʻrinni egallaydi. Dissertatsiya va unga doir maqolalarda soʻroq feʼllari: axborot talab qiluvchi, aniqlashtiruvchi, tasdiqlovchi soʻroq turlari boʻyicha javob feʼllari: toʻliq javob, qisman javob, rad etuvchi javob sifatida tahlil qilingan.

Tilning leksik-semantik maydoni doirasida olib borilgan tadqiqotlar orasida Koʻshevaning “Ingliz va oʻzbek tillaridagi nutq feʼllarining semantik tipologiyasi, oʻzaro tarjimai leksikografik talqini” nomli dissertatsiyasi alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur ishda ingliz va oʻzbek tillaridagi feʼllarning semantik kategoriyalari, xususan nutq feʼllarining maʼno xususiyatlari chuqur tahlil qilinib, ular bir qator guruhlariga ajratiladi: nomaqbul kontent feʼllari, akustik feʼllar, yoʻnalishli feʼllar, taqdimot feʼllari, ruhiy-fiziologik ekspressiv feʼllar, munosabat feʼllari hamda xitob feʼllari. Tadqiqotda soʻroq va javob maʼnosini ifodalovchi feʼllar yoʻnalishli nutq feʼllari tarkibida koʻrib chiqilib, savolni ifodalovchi birliklar oldinga yoʻnaltirilgan nutq feʼllari, javobni ifodalovchi birliklar esa orqaga yoʻnaltirilgan nutq feʼllari sifatida talqin etiladi. Shu bilan birga, ayrim feʼllarning aniq tasnifi yetarlicha izchil berilmagan boʻlib, tadqiqotda asosiy urgʻu holat feʼllariga qaratilganligi kuzatiladi.

Oʻzbek tilshunosligida soʻzlashuv feʼllari masalasi nisbatan kam tadqiq etilgan yoʻnalishlardan biri boʻlib, bu borada ayrim olimlarning ilmiy izlanishlari alohida eʼtiborga loyiqdir. Jumladan, R. Neʼmatov oʻz tadqiqotlarida soʻzlashuv feʼllarini dialogik nutq va kommunikativ vaziyat bilan uzviy bogʻliq holda tahlil qiladi. Uning ilmiy ishlari asosan soʻzlashuv nutqining dinamik xususiyatlarini

yoritishga qaratilgan bo'lib, nutq jarayonidagi fe'llarning funksional o'rni va harakatchan tabiatini ochib beradi.

Shuningdek, A. Maxmudov so'zlashuv fe'llarini uslubiy nuqtai nazardan o'rganib, ularning til uslubidagi o'rni, o'ziga xos leksik birliklari hamda ilmiy-kitobiy qatlamdan farqlanuvchi jihatlarini tahlil etadi. Olim mazkur fe'llarning ekspressivlik darajasi va uslubiy rang-barangligini aniqlashga qaratilgan ilmiy xulosalarni ilgari suradi.

Xulosa. Tahlildan ko'rinadiki, ingliz tilidagi **ask** va **answer** fe'llarining lug'aviy talqini turli manbalarda bir xilda izohlanmaydi: ayrim lug'atlarda ular antonim sifatida berilsa, boshqalarida mazkur fe'llarga boshqa qarama-qarshi yoki zid ma'noli birliklar keltiriladi. Bu holat ushbu fe'llarni oddiy antonimik juftlik sifatida baholash yetarli emasligini ko'rsatadi. Aksincha, **ask** va **answer** o'zaro mantiqiy hamda kommunikativ jihatdan bir-birini taqozo qiluvchi, nutq jarayonining ikki o'zaro bog'liq bosqichini ifodalovchi birliklardir. Shu bois ularni A.A. Ufimseva ta'kidlaganidek, bir jarayonning turli nuqtai nazardan nomlanishini bildiruvchi **konversivlar** sifatida talqin qilish ilmiy jihatdan asosliroqdir.

Demak, so'roq va javob fe'llarini tadqiq etishda ularni faqat leksik-semantik oppozitsiya doirasida emas, balki mantiqiy, pragmatik va funksional-semantik yaxlitlikda o'rganish zarur. Ana shundagina bu fe'llarning til tizimidagi o'rni, ularning o'zaro munosabati hamda nutqdagi vazifasi to'laqonli yoritiladi. Ushbu yondashuv so'roq va javob fe'llarining antonimiya, konversiya, ko'p ma'nolilik va dialogik funktsionallik kabi jihatlarini bir butun holda tushuntirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Гинзбург Р.С. К вопросу о классификации словарного состава. «Вопросы описания лексико-семантической системы языка». Тезисы докладов. М.1971, с 108-115.
2. Комиссаров В.Н. Проблема определения антоними. «Вопросы языкознания», 1957, с 49-59.
3. Слез И.С. Развитие глаголов «говорение» в английском языке. Автореф.канд.дисс. Л.,1958.
4. Михедова Л.Г. Тематическая ряд verba dicendi в современном английском языке. Автореф.канд.дисс. М., 1971.
5. Уфимцева А.А. Слова в лексико семантической системе языке. М. 1968.
6. Allen F.S. Allen's Synonyms and Antonyms. N.Y.,1938.
7. Pitman I. Pitman's book of Synonym and Antonyms. L. 1956.
8. Christ G. El. The Nutall Dictionary of Contemporary American Usage. N.Y., 1966.
9. Fernald J.Ch. Funk and Wagnali Standard Handbook of Synonyms, Antonyms and Prepositions. N.Y., 1947.
10. Webster N. Webster's New Dictionary of Synonyms. Massachuaetts, 1968.
11. D.X.Kosheva. Ingliz va o'zbek tillaridagi nutq fe'llarining semantic tipologiyasi, o'zaro tarjimai va leksikografik talqini: Filol.fan.b.fals.dok...diss.avtoref.-Buxoro, 2022. -35 b.

UO'K 398.9:811.512.2:811.514.2

OILA MAVZUSI BILAN BOG'LIQ O'ZBEK-TURK MAQOLLARIDA OBRAZLAR TIZIMI VA BADIY QIYOFASI

M.Mamitova, magistrant, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Turkiy xalqlar madaniyati, turmush tarzida oilaga muqaddas qadriyat sifatida qaraladi va unga alohida e'tibor beriladi. Xalq og'zaki ijodining maxsus turi bo'lmish maqollarda oilaviy qadriyatlar ham o'z aksini topgan. Ushbu maqolada oila mavzusi bilan bog'liq o'zbek hamda turk xalq maqollarida obrazlar tizimli ravishda tahlilga tortiladi.

Kalit so'zlar: paremiologik fond, maqol, mifologik qatlam, kult, oila tushunchasi, turkiy xalqlar.

Аннотация. В культуре и быту тюркских народов семья рассматривается как священная ценность, и ей уделяется особое внимание. Пословицы, являющиеся особым видом устного народного творчества, также отражают семейные ценности. В данной статье представлен систематический анализ образов в узбекских и турецких народных пословицах, связанных с темой семьи.

Ключевые слова: паремнологический фонд, пословица, мифологический слой, культ, понятие семьи, тюркские народы.

Abstract. In the culture and lifestyle of Turkic peoples, the family is regarded as a sacred value, and special attention is paid to it. Family values are also reflected in proverbs, which are a special type of oral folk art. This article systematically analyzes the images in Uzbek and Turkish folk proverbs related to the topic of family.

Keywords: paremiological fund, proverb, mythological stratum, cult, family concept, Turkic peoples.

O'zbek va turk xalqlari qadimdan bir ildizga borib taqalishi nuqtayi nazaridan ularning nafaqat madaniyati, tili va turmush tarzida, balki og'zaki ijodida ham o'xshashliklar kuzatiladi. Xususan, xalq maqollari fikrimizning yaqqol dalilidir. Maqol deb xalqning ijtimoiy-tarixiy, hayotiy-maishiy tajribasi umumlashgan badiiy, obrazli mulohazalardan iborat hikmatli so'zlarga aytiladi. [Madayev O., 2010, 64] Insoniyat yaralibdiki, yer yuzida jamoa tarzida yashab kelmoqda. Natijada jamiyatda oila degan bo'g'in ham azal-azaldan mavjuddir. Oilani tashkil qiluvchi ota-ona va naslni davom ettiruvchi farzandlar, ularga qondosh bo'lgan amaki, tog'a, xola, amma va boshqalar qarindoshlik aloqalarida muhim shaxslar hisoblanadi.

O'zbek va turk xalqlarining oila mavzusi bilan bog'liq xalq maqollarida eng ko'p uchraydigani ona obrazi hisoblanadi. Turkiy xalqlar paremiologik tizimida ona obrazining ulug'lanishi uning qadimiy mifologik ildizlari, xususan, Umay ona kulti bilan chambarchas bog'liqdir. Arxaik tasavvurlarda ona nafaqat biologik nasl davomchisi, balki koinotdagi hosildorlik va baraka ilohasi sifatida talqin etilgan.

Maqollarda uchraydigan onaga bo'lgan "muqaddaslik" va "baraka" tushunchalari qadimgi turkiy dunyoqarashdagi "Ona yer" (Yer-Suv) kultining transformatsiyalashgan shaklidir. Masalan, o'zbek va turk maqollarida onaning suti, uning duosi va qadami bilan bog'liq ilohiy quvvat (baraka) ta'kidlanishi, onani hayot beruvchi va hayotni asrab qoluvchi kuch sifatida e'tirof etilishidan dalolat beradi.

Shu nuqtayi nazardan, maqollardagi onaning oila ierarxiyasidagi daxlsiz o'rni shunchaki ijtimoiy norma emas, balki mifologik arxetipning xalq og'zaki ijodidagi lingvistik in'ikosidir. Onaga nisbatan hurmatning "Jannat" (islomiy qatlam) va "muqaddaslik" (mifologik qatlam) tushunchalari bilan bog'lanishi, uning antropologik hosildorlik (nasl qoldirish) hamda ijtimoiy-ma'naviy funksiyalarini o'zida mujassam etganini isbotlaydi.

Ona bilan bog'liq maqollar

Ona olam faxridir.	Ana dunya kiyancidir
Onasini ko'rib, qizini ol.	Anasina bak, kizini al; kiyisina bak, bezini al.

Ota bilan bog'liq maqollar

Xalq maqollarida ota obrazining tarixiy-mifologik ildiziga nazar tashlanadigan bo'lsa, uning inonch-topinch (kult) miflari bilan bog'liqligini ko'rish mumkin. Ya'ni aksar maqollardagi ota obrazining tub negizi Ko'ktangriga borib taqaladi. Bu har bir otaning oiladagi mutlaq rahnamo va himoyachi, ta'minlovchisi ekani ilohiy asosga egalini ko'rsatadi. **"Ota rozi – Xudo rozi"** [Mirzayev T., Musaqlulov A., Sarimsoqov B., 2005, 203] – **"Ata hakki, Tanrı hakki"**.

Shuningdek, o'g'uz xalqlarining eposi hisoblanmish "Kitobi Dada Qo'rqu"tdagi Qo'rqu ota obrazi shunchaki biologik ota emas, balki ma'naviy ota – qabilaga ism beruvchi, uzoqni ko'ra oladigan, maslahatlar beradigan donishmand sifatida gavydalanadi.

Ota oldidan o'tma, odob oldidan ketma.	Ana ata, önünden geçmek hata.
Ota olqishi oltin bo'lar	Baba alkışı, altın olur.
Ota bo'lmay, ota qadrini bilmas, Ona bo'lmay, ona qadrini bilmas.	Ata olmayan, ata kadri bilmez.
Yetim bo'lmay, ota qadrini bilmas.	Baba değerini öksüz bilir, anne değerini yetim.
Otalar so'zi – aqlning ko'zi, Onalar so'zi – baxtning o'zi.	Ataların bir sözü bin öğüde geçer.
Otangga gapingni kam qil, Onangga boshingni xam qil.	Ana ata, önünden geçmek hata.

Ota obrazi xalq maqollarida, asosan, tayanch, baraka va duo, namuna kabi shakllarda namoyon bo'ladi.

Qiz farzand bilan bog'liq maqollar

Turkiy xalqlar turmush tarzida qiz farzandlar tarbiyasiga qadimdan alohida e'tibor qaratiladi. Ularning or-nomusi har narsadan ustun bo'lib kelgan. O'zbek va turk maqollarida qiz bolani oqila, odobli qilib tarbiyalash, obro'-e'tiborli oilaning o'g'liga turmushga berish, aksincha, obro'li oiladan sovchi qizga qo'l izlash, kelin bahosi, o'g'il-qizni qiyoslash kabi tajriba va nasihatlar o'z ifodasini topgan.

Ahmoq qizini maqtar, Nomard o'zini.	Aptal ata binmiş, bey oldum sanmış.
Qiz bersang, otasiga qarab ber,	Arpayı (buğday) taşlı yerden, kızı kardeşli yerden al.

Qiz olsang, onasiga qarab ol.	
Qizi borning yetti kunlik nozi bor.	Kızın var, sizin var.
Qizi borning nozi bor.	Kız evi, naz evi.
Qizni yanga buzar, Yangani tanga buzar.	Para anayı kızdan, kaşı gözden ayırır Para anayı kızdan, kaşı gözden ayırır.
Shoshgan qiz erga yolchimaydi.	İven (ecele eden) kız ere varmaz, varsa da baht bulmaz.
O'tirgan qiz o'rnini topar.	Kız gittiği, oğlan bittiği yerde ekmek yer.
Onasi maqtagan qizni olma, Yangasi maqtagan qizdan qolma.	Annesinin övdüğünü koy da kaç, el övdüğünü al da kaç.

O'g'il farzand bilan bog'liq maqollar

Xalq maqollarida o'g'il farzand nafaqat oila a'zosi, balki butun bir xonadon yoki yurtning kelajakdagi ustuni sifatida qoraladi. Eng qadimgi manbalarda, xususan, qahramonlik xalq eposlarida yetakchi obrazlar g'ayrioddiy kuch-quvvatga ega qahramonlar sifatida gavdalanib, ularning xulq-atvori va jasorati xalq tilidagi maqol va matallarda sadoqat, mardlik hamda or-nomusning oliy mezoni sifatida muhrlanib qolgan. Bu o'g'il bolaning ijtimoiy boshqaruvdagi rolini mifik asoslaydi.

Turkiy xalqlarning kelib chiqishi haqidagi afsonalarda omon qolgan o'g'il bolaning bo'ri bilan bog'liqligi, uning o'n nafar o'g'il ko'rishi va yangi xalqqa asos solishi o'g'il bolaning etnik davomiylik ramzi ekanini ko'rsatadi.

Onaga o'xshab qiz tug'ilmas, Otaga o'xshab — o'g'il.	Kız anadan beller ruba kesmeyi, oğlan babadan beller ova gezmeyi.
O'qigan o'g'il otadan ulug'.	Akıbet kurt oğlu kurt olur.
Qo'zi qo'chqordan, o'g'il otasidan nishon.	Mal sahibine oğul babasına çeker.
Qobil farzand – jonga payvand.	Çocuğun sevim, ana baba ile.

Kelin bilan bog'liq maqollar

Turkiy xalqlar turmush tarzida kelinga bo'lgan munosabat ham alohida e'tiborga molik. Kelin so'zi o'tmishda "kelmoq" fe'lidan yasalgan bo'lib, turkiya turkchasida *gelin* tarzida ifodalanadi. Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida XI asrdagi turkiy qabilalarda nikoh masalalari, kelin tushishi va oilaviy munosabatlar bilan bog'liq bir qancha maqollar keltirilgan va ularning hatto ba'zilar bugungi kungacha yetib kelgan. [Кашгарский М., 1960, 164]

Kelin obrazini shunchaki oila a'zosi emas, balki turkiy mifologiyadagi ikki olam yoki ikki urug' o'rtasida vositachi sifatida talqin qilinadi. Qadimgi turkiy e'tiqodlarga ko'ra kelinlar uchun ma'naviy tayanch, homiy obraz vazifasini bajargan Umay ona kulti ham muhim ahamiyat kasb etadi. Nikoh marosimida kelinning boshiga oq ro'mol o'ralishi zardushtiylik davridagi ma'naviy poklanish bilan bog'liq miflarni yodga soladi.

Shubhasiz, xalq maqollarini kelinning oiladagi maqomi va ijtimoiy yukini aks ettiruvchi jonli manba deyilsa, mubolag'a bo'lmaydi. Bu borada xalq maqollarida o'zbek va turk oilalaridagi kelin bilan bog'liq munosabatlar deyarli bir xillikni kuzatish mumkin.

Kelinni kelganda ko'r, Sepini yoyganda ko'r.	Gelin halı getir, Serer kendi oturur.
Qizim, senga aytaman, kelinim, sen eshit.	Kızım sana derim, gelinim sen işit.
Qaynonali kelin – qarqara kelin, Qaynonasiz kelin – masxara kelin.	Kaynanasız gelin, tasmasız lalın.
Kelining yaxshi bo'lsa, berdi Xudo, Kelining yomon bo'lsa, urdi Xudo.	Yerine düşmeyen gelin yerine yerine, boyuna düşmeyen esvap sürüne sürüne eskir.

Xulosa. Yuqorida keltirilgan maqollardan turkiy xalqlarning turmush tarzida, dunyoqarashida, oilaviy udum-an'alarida, qaynona-kelin munosabatlarida, farzand tarbiyasida, ota-onaga hurmat bobida qadimdan o'xshashlik va parallelizmlar mavjud bo'lgani yuzaga chiqmoqda. Pirovardida, oila mavzusidagi o'zbek va turk maqollarida uchraydigan obrazlar tizimini qadimgi turkiy xalqlarning mifologik tafakkurdan badiiy tafakkur tarziga o'tish jarayonlari bilan bog'liq holda tahlil qilish maqsadga muvofiqligi ayonlashadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Madayev O., O'zbek xalq og'zaki ijodi, – Toshkent: "Mumtoz so'z", 2010.
2. Mirzayev T., Musoqulov A., Sarimsoqov B. O'zbek xalq maqollari. Sharq, 2005.
3. Ömer Asım Aksoy, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2013.
4. Çoruhlu Yaşar, Türk Mitolojisinin Anahatları. – Kabalcı Yayınevi: 2000.
5. Jo'raqo'ziyev N., Qadimgi turkiy yozma yodgorliklarida kosmogonik mifologiya. – Toshkent: 2018.

BOLALAR NUTQIDA RANG TUSHUNCHALARINING SHAKLLANISHI: PSIXOLINGVISTIK YONDASHUV

S.M.Marufova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona
D.I.Mirzayeva, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada bolalar nutqida rang tushunchalarining shakllanishi psixolingvistik nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi. Maqolada rang tushunchasining kognitiv va lingvistik jihatdan o'zaro aloqasi, onaning nutqi ("motherese") va o'yin faoliyatining bolada rang leksikasini shakllantirishdagi roli, shuningdek, turli tillardagi bolalarda rang terminlarini o'zlashtirishning universal va til-spetsifik xususiyatlari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: bolalar nutqi, rang tushunchasi, psixolingvistika, kognitiv rivojlanish, rang leksikasi, ontogenez, rang kategoriyasi, ona tili ta'siri.

Аннотация. В данной статье рассматривается формирование понятий о цвете в речи детей с точки зрения психолингвистики. В статье обсуждаются когнитивные и лингвистические аспекты взаимосвязи понятия цвета, роль материнской речи («motherese») и игровой деятельности в формировании цветовой лексики у ребёнка, а также универсальные и языкоспецифические особенности усвоения цветowych терминов детьми в разных языках.

Ключевые слова: детская речь, понятие цвета, психолингвистика, когнитивное развитие, цветовая лексика, онтогенез, категория цвета, влияние родного языка.

Abstract. This article examines the formation of color concepts in children's speech from a psycholinguistic perspective. The article discusses the cognitive and linguistic interrelationship of the color concept, the role of motherese and play activities in shaping color vocabulary in children, as well as universal and language-specific features of color term acquisition across different languages.

Key words: children's speech, color concept, psycholinguistics, cognitive development, color vocabulary, ontogenesis, color category, native language influence.

Rang -insonning atrof-olam bilan munosabatida eng dastlabki his-tuyg'ulardan birini uyg'otuvchi hodisa. Chaqaloqlik davridan boshlab rang bolaning vizual idrokida muhim o'rin tutadi; biroq rangni ko'rish va uni til orqali ifodalash -ikki mutlaqo alohida kognitiv va lingvistik jarayon. Psixolingvistik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolalar ranglarni nisbatan kech -taxminan 3–4 yoshda -nomlashni boshlaydilar, holbuki ularning ko'rish qobiliyati etti-sakkiz oylikda allaqachon rang spektrini farqlash imkoniyatiga ega bo'ladi [5. B. 73].

Psixolingvistika -til va tafakkur munosabatini, nutq faoliyatining psixologik mexanizmlarini o'rganuvchi fan sohasi. Bolalar nutqini (ona tilini o'zlashtirish -language acquisition) tadqiq qilishda psixolingvistika nativizm, interaksionizm va konstruktivizm kabi asosiy nazariy paradigmalariga tayansa ham, hozirgi tadqiqotlar ko'pincha ushbu yondashuvlarni uyg'unlashtirgan ekologik yoki dinamik tizimlar nazariyasiga murojaat qiladi [3. B. 34].

Bolalar nutqida rang leksikasini o'rganish an'anasi Darvin davridan boshlangan. Ilk tadqiqotlarda bolalar noto'g'ri rang nomlarini ishlatishi qayd etilgan -masalan, qizil rangni "sariq" deyish -va bu holat uzoq vaqt rang ko'rishning fiziologik nuqsoni bilan tushuntirilgan. Keyinchalik tadqiqotchilar bu xatolarning lisoniy tabiatga ega ekanini, ya'ni bolalar rangni to'g'ri ko'rishsa ham, uni nomlashda muammo boshdan kechirishini isbotladilar [1. B. 75].

Biroq tilga oid tadqiqotlar universal tendentsiya bilan birga, tilga xos xususiyatlarni ham ochib berdi. Carey va Bartlett ning mashhur "chromium" tajribasida bolalarga noma'lum rang nomi o'rgatilganda, ular bu nomni tez va aniq o'zlashtirganliklarini ko'rsatdilar -bu hodisa "fast mapping" (tez haritalashtirish) deb ataladi. Ammo rang nomlarini mustahkam o'zlashtirish uchun esa bir necha oylik takroriy muloqot zarur bo'lgan.

Til-spetsifik xususiyatlar masalasida Roberson va boshqalar (2004) ingliz tilidagi va Papua-Yangi Gvineyadagi Berinmo qabilasi bolalarida rang terminlarini o'zlashtirishni solishtirdi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bolalar rang kategoriyalarini o'z ona tillari taklif qilgan chegaralar asosida o'zlashtirar ekan -bu esa Sapir-Whorf gipotezasining bolalar nutqidagi tasdig'i sifatida qabul qilindi.

Piaget bolalarning kognitiv rivojlanishini to'rt bosqichga bo'ladi: sensorimotorik, preoperatsional, konkret operatsional va formal operatsional. Rang tushunchasi asosan preoperatsional bosqichda (2–7 yosh) shakllanadi. Bu bosqichda bola simvolik tafakkurni o'rgangani

bois, rang nomlarini predmetlardan ajratib idrok qilishi ham mumkin bo'ladi -"qizil" so'zi faqat «olma» yoki «mashina» uchun emas, balki mustaqil kategoriya sifatida anglanadi.

Vygotskiy esa rang tushunchasining shakllanishida ijtimoiy muhit va kattalar bilan muloqotning hal qiluvchi ahamiyatini ta'kidlaydi. Uning "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasiga ko'ra, bola mustaqil bajara olmagan, ammo kattalar yordami bilan uddalay oladigan topshiriqlar (jumladan, rang nomlarini o'rganish) uning kognitiv rivojlanishini tezlashtiradi.

Yangi tug'ilgan chaqaloqlar dastlab faqat kontrastni -yorug'lik va qorong'ulikni -farqlay oladi. 2–3 oylikda qizil va sariq ranglarni, 4–5 oylikda esa barcha asosiy ranglarni farqlash qobiliyati shakllanadi. Bornstein (1985) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlarda 4 oylik chaqaloqlar rang kategoriyalarini kattalarnikiga o'xshash tarzda ajrataolishi aniqlangan -bu esa rang idrokining biologik asosi universal ekanini ko'rsatadi.

Bolalar taxminan bir yoshdan boshlab rang nomlarini eshitishni boshlaydi, ammo bu nomlarni mustaqil qo'llash ikki yoshga qadar kechikadi. Bu bosqichning muhim xususiyati shundaki, bola rangni predmetdan ajrata olmaydi: "qizil" faqat «pomidor» yoki «mashina», "sariq" faqat «banana» ma'nosida tushuniladi. Bu hodisa rang tushunchasining predmetga bog'liqligi -obyektbog'liq rang (object-bound color) deb ataladi.

Tadqiqotchilar bu bosqichda bolalar rang nomlarini o'rganishlari uchun rang predmetning eng muhim xususiyati sifatida ajratib ko'rsatilishi zarurligini aniqlashdi. Masalan, "bu qizil to'p" o'rniga "bu to'p qizil" yoki "qara, qizil rang!" tarzida rang bosh mavzu sifatida ta'kidlanganda, bolalar rang nomlarini tezroq o'zlashtirar ekan [2. B. 98].

Taxminan ikki yarim yoshdan boshlab bolalar rang nomlarini mustaqil ishlatishga kirishadi, biroq bu davrda xatolar ko'p kuzatiladi. Bolalar rang nomlarini biladilar, ammo ularni to'g'ri qo'llash qiyin: ko'k va yashilni, sariq va to'q sariqni aralashtirish odatiy holdir. Bu bosqichdagi xatolar rang ko'rishning muammosi emas -balki rang kategoriyasining hali to'liq mustahkamlanmaganligi belgisidir.

Kimura va Yanulis tadqiqotlarida shu bosqichdagi bolalar rang nomlarini qo'llashda asimmetriya borligini aniqlashdi: bolalar rang nomlarini tushunish (reception) va ishlatish (production) o'rtasida taxminan 3–6 oylik farq mavjud. Ya'ni, bola "qizil" nomini eshitib, to'g'ri predmetni ko'rsata olsa ham, o'zi mustaqil "qizil" deb nomlay olmasligi mumkin.

4 yoshdan boshlab bolalar asosiy rang nomlarini barqaror qo'llashni boshlaydi. 5–6 yoshga kelib asosiy 8–10 rang nomi mustahkamlanadi: qizil, sariq, yashil, ko'k, oq, qora, to'q sariq (to'q sariq/apelsin rangi), binafsha, jigarrang, kulrang. Bu bosqichda bola ranglarni nafaqat nomlaydi, balki solishtiradi, darajalaydi ("och yashil", "to'q ko'k") va tasviriy nutqda foydalana boshlaydi.

Ona nutqi (motherese yoki child-directed speech -CDS) -bu kattalarning bolalar bilan muloqotida qo'llashi xos bo'lgan maxsus nutq uslubi: qisqa gaplar, yuksakroq ohang, sekin sur'at va ko'p takror. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, onalar bolalar bilan gaplashganda rang nomlarini odatiy muloqotga qaraganda uch-to'rt marta ko'proq ishlatadi [4. B. 142].

Bolalar nutqida rang tushunchalarining shakllanishi -bu murakkab, ko'p bosqichli va ko'p omilli jarayon. Ushbu tadqiqot natijalariga ko'ra, ranglarni vizual idrok etish va ularni til orqali ifodalash o'rtasida sezilarli vaqt bo'shlig'i mavjud bo'lib, bu farq biologik, kognitiv va lingvistik omillarning o'zaro ta'siri bilan belgilanadi.

Ushbu tadqiqot natijalarini maktabgacha ta'lim muassasalari va oilaviy tarbiyada amaliy qo'llash bolalarda rang leksikasini to'g'ri, tez va mustahkam shakllantirishga yordam beradi. Kelajak tadqiqotlarda o'zbek tilidagi bolalar nutqini kuzatish asosida rang leksikasini o'zlashtirishning empirik ma'lumotlarini to'plash va umumlashtirish muhim vazifa bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bornstein, M. H. (1985). On the Development of Color Naming in Young Children: Data and Theory. *Brain and Language*, 26(1), 72–93.
2. Sandhofer, C. M., & Smith, L. B. (1999). Learning Color Words Involves Learning a System of Mappings. *Developmental Psychology*, 35(3), 668–679.
3. Vygotsky, L. S. (1934/2011). *Мышление и речь*. Moskva: ACT. (O'zbek tilidagi tarjima: Vigotskiy L. S. Tafakkur va nutq. Toshkent: O'zbekiston, 2013. 368 b.)
4. Roberson, D., Davidoff, J., Davies, I. R. L., & Shapiro, L. R. (2004). The Development of Color Categories in Two Languages: A Longitudinal Study. *Journal of Experimental Psychology: General*, 133(4), 554–571.
5. Madimarova, G. (2019). O'zbek tilida rang bildiruvchi so'zlarning semantik tahlili. Tilshunoslik masalalari. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 45–62.

RANG LEKSIKASINING UNIVERSALLIGI VA O'ZIGA XOSLIGI

*S.M.Marufova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona**D.I.Mirzayeva, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona*

Annotatsiya. Ushbu maqolada rang leksikasining lingvistik tabiati, uning universallik va o'ziga xoslik xususiyatlari tahlil qilinadi. Rang nomlarining biologik, kognitiv va madaniy asoslari ko'rib chiqilib, turli tillarda ranglarning semantik talqinlari solishtiriladi. Tadqiqot natijasida rang leksikasi inson tafakkuri va madaniyati bilan chambarchas bog'liq ekanligi aniqlanadi.

Kalit so'zlar: rang leksikasi, universallik, o'ziga xoslik, semantika, madaniyat, til

Аннотация. В данной статье рассматривается лингвистическая природа цветовой лексики, а также анализируются её универсальные и специфические особенности. Изучаются биологические, когнитивные и культурные основы цветообозначений, проводится сравнительный анализ семантических интерпретаций цветов в различных языках. В результате исследования установлено, что цветовая лексика тесно связана с человеческим мышлением и культурой.

Ключевые слова: цветовая лексика, универсальность, специфичность, семантика, культура, язык.

Abstract. This article examines the linguistic nature of color lexicon, as well as its universal and culture-specific features. The biological, cognitive, and cultural foundations of color terms are analyzed, and a comparative study of semantic interpretations of colors across different languages is conducted. The study reveals that color lexicon is closely related to human cognition and culture.

Key words: color lexicon, universality, specificity, semantics, culture, language.

Tilshunoslikda rang leksikasi muhim o'rin egallaydi, chunki u insonning borliqni idrok etish jarayoni bilan bevosita bog'liqdir. Ranglar nafaqat fizik hodisa, balki semantik va madaniy mazmunga ega birliklar sifatida ham namoyon bo'ladi. Har bir til ranglarni ifodalashda o'ziga xos vositalarga ega bo'lsa-da, ayrim umumiy jihatlar ham mavjud. Shu sababli rang leksikasining universalligi va o'ziga xosligini o'rganish dolzarb masalalardan biridir.

Rang leksikasining universalligi insoniyatga xos umumiy biologik va kognitiv xususiyatlar bilan izohlanadi. Inson ko'zi ranglarni bir xil spektrda qabul qiladi va bu jarayon fiziologik jihatdan barcha odamlarda deyarli bir xil kechadi. Aynan shu omil tufayli turli tillarda ranglarni ifodalovchi asosiy birliklarning mavjudligi kuzatiladi. Ko'pgina tillarda oq, qora va qizil ranglar eng qadimiy va fundamental rang kategoriyalari sifatida ajralib turadi. Bu ranglar inson tafakkurida muhim o'rin egallab, ko'pincha umumiy semantik ma'nolarni ifodalaydi: oq rang poklik, tozalik va yorug'likni, qora rang zulmat, noma'lumlik va motamni, qizil rang esa hayot, qon, energiya yoki xavfni anglatadi. Bunday umumiyliklar rang leksikasining universal xarakterga ega ekanligini yaqqol ko'rsatadi. [7. B. 57]

Rang kategoriyalarining universalligi nafaqat biologik idrok bilan, balki insonning kognitiv faoliyati bilan ham bog'liqdir. Inson tafakkuri atrof-muhitni tartibga solish va kategoriyalarga ajratishga intiladi. Ranglar esa eng sodda va sezilarli belgilardan biri sifatida dastlabki tasniflash vositalaridan hisoblanadi. Shu sababli asosiy rang nomlari deyarli barcha tillarda mavjud bo'lib, ular odatda boshqa rang nomlariga nisbatan ertaroq shakllanadi va faol qo'llanadi. Bu holat rang leksikasining evolyutsion rivojlanishida ham kuzatiladi, ya'ni tillarda rang nomlari bosqichma-bosqich kengayib boradi. [1. B. 45]

Bundan tashqari, ranglar universal tarzda emotsional ta'sir ko'rsatish xususiyatiga ham ega. Masalan, qizil rang ko'pincha kuchli hissiyotlar — hayajon, ehtiros yoki xavfni uyg'otsa, oq rang tinchlik va xotirjamlikni, qora rang esa jiddiylik yoki qayg'uni ifodalaydi. Bu emotsional reaksiyalar ham inson psixofiziologiyasi bilan bog'liq bo'lib, turli madaniyatlarda o'xshash tarzda namoyon bo'ladi. [8. B. 33]

Rang leksikasining o'ziga xosligi

Rang leksikasining o'ziga xosligi madaniy, tarixiy va ijtimoiy omillar bilan belgilanadi. Har bir xalq ranglarga o'ziga xos ma'no yuklaydi va bu ma'nolar milliy dunyoqarash, urf-odat hamda qadriyatlar bilan chambarchas bog'liq bo'ladi. Shu sababli bir xil rang turli madaniyatlarda turlicha talqin qilinishi mumkin. Ranglar insonning ijtimoiy tajribasi, diniy qarashlari va tarixiy rivojlanish jarayoni ta'sirida ma'no jihatdan boyib boradi. [2. B. 24]

Masalan, yashil rang o'zbek madaniyatida hayot, tabiat va yangilanish ramzi sifatida qabul qilinadi. U ko'pincha ijobiy mazmun kasb etib, baraka, o'sish va uyg'onishni ifodalaydi. Ingliz tilida esa yashil rang nafaqat tabiat bilan bog'liq, balki hasad ma'nosida ham qo'llaniladi, bu "green with envy" iborasida yaqqol namoyon bo'ladi. Xuddi shuningdek, oq rang ko'plab Yevropa madaniyatlarida poklik, beg'uborlik va quvonch ramzi sifatida talqin qilinadi, biroq ayrim Sharq mamlakatlarida u motam va yo'qotish bilan bog'lanadi. Bu kabi misollar rang leksikasining madaniyatga bog'liq xususiyatlarini aniq ko'rsatadi.

Ranglarning o'ziga xosligi ularning til birliklarida, xususan frazeologizmlar, metaforalar va ramziy ifodalarda keng qo'llanishida ham namoyon bo'ladi. Har bir til ranglar orqali o'ziga xos obrazli tafakkur tizimini shakllantiradi. Ranglar yordamida inson his-tuyg'ulari, munosabatlari va baholari ifodalanadi, bu esa rang leksikasining nafaqat nominativ, balki ekspressiv va stilistik funksiyalarni ham bajarishini ko'rsatadi.

Quyidagi jadvalda ayrim ranglarning turli madaniy talqinlari keltirilgan:

Rang	O'zbek madaniyatida	Ingliz/Yevropa madaniyatida	Sharq madaniyatida
Yashil	Hayot, tabiat, yangilanish	Hasad ("green with envy")	Tinchlik, muvozanat
Oq	Poklik, quvonch	Poklik, begunohlik	Motam, yo'qotish
Qora	Motam, qayg'u	Motam, rasmiylik	Salbiylik, ba'zan kuch

Bundan tashqari, ranglarning qo'llanishi frazeologizmlar va metaforalarda ham yaqqol namoyon bo'ladi. Har bir til ranglar orqali o'ziga xos obrazli ifodalar tizimini shakllantiradi. Masalan, ingliz tilida "black mood", "white lie", "red-handed" kabi iboralar mavjud bo'lsa, o'zbek tilida ham "oq yo'l", "qora kun", "ko'ngli qora" kabi ifodalar keng qo'llaniladi. Bu esa rang leksikasining nafaqat nominativ, balki ekspressiv va stilistik funksiyalarga ham ega ekanligini ko'rsatadi. [3. B. 76]

Rang leksikasining lingvokulturologik ahamiyati

Rang leksikasining lingvokulturologik ahamiyati til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni yaqqol namoyon etadi. Ranglar nafaqat predmetlarning tashqi belgisini ifodalovchi birliklar, balki inson tafakkuri, dunyoqarashi va ijtimoiy tajribasini aks ettiruvchi muhim semantik vositalar hisoblanadi. Har bir til ranglar orqali o'ziga xos madaniy kodni shakllantiradi va bu orqali milliy qadriyatlar hamda an'analar avloddan-avlodga uzatiladi. [4. B. 109]

Rang leksikasi orqali milliy mentalitet o'z ifodasini topadi, chunki har bir xalq ranglarga o'ziga xos ma'no yuklaydi va ularni o'z dunyoqarashi asosida talqin qiladi. Shu bilan birga, ranglar madaniy qadriyatlarni aks ettiradi, ya'ni ular orqali jamiyatning estetik qarashlari, diniy e'tiqodlari va tarixiy tajribasi namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, ranglar emotsional va ekspressiv ma'nolarni yetkazishda ham muhim rol o'ynaydi, chunki ular inson his-tuyg'ularini obrazli va ta'sirchan tarzda ifodalash imkonini beradi. [5. B. 47]

Shu jihatdan rang leksikasi lingvokulturologiya va semantika sohalarida muhim tadqiqot ob'ekti sifatida qaraladi. Uni o'rganish orqali til va madaniyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni chuqurroq anglash, shuningdek, turli xalqlarning dunyoqarashidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlash mumkin.

Xulosa qilib aytganda, rang leksikasi murakkab va ko'p qirrali hodisa bo'lib, u bir vaqtning o'zida ham universal, ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. Uning universalligi insonning biologik va kognitiv xususiyatlari bilan bog'liq bo'lsa, o'ziga xosligi esa madaniy, tarixiy va ijtimoiy omillar ta'sirida shakllanadi. Shu jihatdan rang leksikasi nafaqat til birliklari tizimining bir qismi, balki inson tafakkuri va dunyoqarashining muhim aksidir.

Rang leksikasini o'rganish til va tafakkur o'rtasidagi munosabatni chuqurroq anglashga imkon beradi. Chunki ranglar orqali inson borliqni idrok etadi, uni tasniflaydi va baholaydi. Rang nomlari va ularning semantik yuklamasi insonning psixologik holati, emotsional kechinmalari hamda ijtimoiy tajribasi bilan uzviy bog'liqdir. Shu sababli ranglar tilning nafaqat nominativ, balki ekspressiv va stilistik imkoniyatlarini ham kengaytiradi. [6. B. 154]

Rang leksikasi madaniyatlararo muloqotda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Turli xalqlarda ranglarga berilgan ma'nolarning o'xshash va farqli jihatlarini bilish madaniyatlararo tushunmovchiliklarning oldini olishga, samarali kommunikatsiyani yo'lga qo'yishga xizmat qiladi. Ayniqsa, tarjima jarayonida ranglarning semantik va konnotativ ma'nolarini to'g'ri anglash muhim hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Berlin B., Kay P. *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. - Berkeley: University of California Press, 1969.

2. Kay P., McDaniel C. The linguistic significance of the meanings of basic color terms. - *Language*, 1978, Vol. 54(3), p. 610–646.
3. Wierzbicka A. *Semantics: Primes and Universals*. - Oxford: Oxford University Press, 1996.
4. Wierzbicka A. *English: Meaning and Culture*. - Oxford: Oxford University Press, 2006.
5. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. - Chicago: University of Chicago Press, 1980, p. 55–90.
6. Heller E. *Psychologie de la couleur: effets et symboliques*. - Paris: PUF, 2009.
7. Sharifian F. *Cultural Linguistics*. - Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2017.
8. Pastoreau M. *Blue: The History of a Color*. - Princeton: Princeton University Press, 2001.

UO'K 808.3

RANG TERMINLARINING TARJIMADA BERILISHI VA MA'NO YO'QOTISH MUAMMOLARI

S.M.Marufova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

D.I.Mirzayeva, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada rang terminlarining bir tildan boshqasiga tarjima qilinishi jarayonida yuzaga keladigan ma'no yo'qotish muammolari ko'rib chiqiladi. Maqolada o'zbek, rus, ingliz, arab va boshqa tillar materialida rang terminlarining semantik hajmi, konotatsiyasi va xalqaro terminologiyada ularning ekvivalentlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: rang terminologiyasi, tarjima nazariyasi, semantik lakuna, madaniy ekvivalent, konotatsiya, lisoniy nisbiylik, ma'no ko'chimi, leksik ekvivalentsizlik, rangning ramziy ma'nosi, tarjima usullari.

Аннотация. В данной статье рассматриваются проблемы смысловых потерь при переводе терминов цвета с одного языка на другой. В статье анализируется семантический объём терминов цвета, их коннотации и эквиваленты в международной терминологии на материале узбекского, русского, английского, арабского и других языков.

Ключевые слова: терминология цвета, теория перевода, семантическая лакуна, культурный эквивалент, коннотация, лингвистическая относительность, семантический сдвиг, лексическая неэквивалентность, символическое значение цвета, методы перевода.

Abstract. This article examines the problems of semantic loss in the translation of color terms from one language to another. The article analyzes the semantic scope, connotations, and international terminology equivalents of color terms based on Uzbek, Russian, English, Arabic, and other languages.

Key words: color terminology, translation theory, semantic lacuna, cultural equivalent, connotation, linguistic relativity, semantic shift, lexical non-equivalence, symbolic meaning of color, translation methods.

Rang -bu insoniyat tafakkurida eng qadimiy tushunchalardan biri bo'lib, u nafaqat fizik hodisa, balki tilning, madaniyatning va ijtimoiy idrokning ajralmas qismidir. Turli xalqlar ranglarni turlicha idrok etadi va turlicha nomlaydi. Bu farqlar tarjima amaliyotida jiddiy muammolarga olib keladi.

Rang terminlarining tarjimasi faqat lug'aviy masofa emas -u madaniy, tarixiy va psixologik qatlamlarni qamrab oladi. Masalan, inglizcha "blue" so'zi o'zbek tiliga "ko'k" yoki "moviy" deb tarjima qilinishi mumkin, ammo bu ikki rang o'zbek madaniyatida tamomila alohida tushunchalar hisoblanadi. Shu bois rang terminologiyasidagi tarjima muammolari lingvistika, madaniyatshunoslik va kognitiv fanlar kesishmasida muhim tadqiqot sohasi sifatida ko'rib chiqilmoqda.

Lisoniy nisbiylik nazariyasi (Sapir-Whorf gipotezasi) shuni ta'kidlaydiki, til nafaqat fikrni ifodalaydi, balki uni shakllantiradi ham. Rang sezgisi bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlar ko'rsatadiki, turli tillar vakillari bir xil rang spektrini turlicha ajratadilar. Masalan, rus tilida moviy rang "синий" (to'q moviy) va "голубой" (och moviy) deb ikkiga bo'linsa, ingliz tilida bu ikkalasi uchun bitta "blue" so'zi ishlatiladi [1. B. 72].

O'zbek tilida esa ranglar tizimi o'ziga xos xususiyatlarga ega: "ko'k" so'zi ham "yashil", ham "moviy" ma'nolarini qamrab olgan tarixiy taraqqiyot bosqichlarini boshdan kechirgan. Hozirgi adabiy o'zbek tilida "ko'k" va "yashil" farqlanadi, ammo shevalarda va keksa avlod nutqida "ko'k" so'zi keng ma'noda -yashil barglar, ko'k osmon ma'nosida -ishlatiladi.

Tarjima nazariyasida ekvivalentlik tushunchasi markaziy o'rinni egallaydi. Nida rasmiy va dinamik ekvivalentlikni farqlaydi: rasmiy ekvivalentlik asl matndagi shaklni saqlashga intilsa, dinamik ekvivalentlik o'quvchiga bir xil ta'sir qilishni maqsad qiladi [2. B. 26]. Koller ekvivalentlik turlarini beshga bo'ladi: denotativ, konotativ, matn-normativ, pragmatik va rasmiy-estetik. Rang

terminlari tarjimasida denotativ ekvivalentlik (rangning o'zi) ko'pincha muammo tug'dirmasa-da, konotativ ekvivalentlik (rangning ramziy ma'nosi) va pragmatik ekvivalentlik (maqsad auditoriyaga ta'siri) sezilarli murakkablik keltirib chiqaradi [3. B. 34].

Semantik lakuna -bu bir tilda mavjud bo'lgan, ammo boshqa tilda leksik ifodasiz qolgan ma'no birligi. Rang terminologiyasida lakunalar ayniqsa ko'zga tashlanadi. Masalan, o'zbek tilidagi "to'q sariq", "qo'ng'ir", "jigarrang" so'zlarining ingliz tiliga tarjimasida turli kontekstlarda "orange", "brown", "amber" yoki "chestnut" bo'lishi mumkin, biroq bu so'zlar bir-biri bilan to'liq mos kelmaydi.

Ruscha "белый" (oq) so'zi inglizcha "white" bilan deyarli to'liq mos kelsa-da, arabcha tildagi rang tizimida qum, sahro va oy rangi uchun alohida so'zlar mavjudki, ularni yevropa tillariga tarjima qilishda ma'no yo'qotiladi.

Qizil rang turli madaniyatlarda keskin farq qiluvchi ma'nolarni ifodalaydi. Xitoy madaniyatida qizil baxt, farovonlik va bayramni bildiradi -shuning uchun xitoylik kelinlar qizil kiyinadi. G'arb madaniyatida qizil rang ko'pincha sevgi (valentina kuni), xavf (qizil chiroq) va kommunizm bilan bog'liq. O'zbek va umuman Markaziy Osiyo madaniyatida qizil rang to'y va bayram bezaklarida faol ishlatiladi, shuningdek, Sovet davri ta'sirida siyosiy konotatsiyaga ega [6. B. 209].

Tarjima amaliyotida "red alert" birikmasini o'zbekchaga "qizil xabardar" deb tarjima qilish texnik jihatdan to'g'ri bo'lsa ham, "yuqori xavf darajasidagi ogohlantirish" deb izohlash konotatsiyani to'liqroq beradi. Shuningdek, angliyalik adib Rudyard Kiplingning asarlarida qizil rangning britaniya imperiyasi bilan bog'liqligi o'zbek o'quvchisiga tarjima orqali yetkazilishi jiddiy interpretatsion muammolarni keltirib chiqaradi.

Oq rangning madaniy ma'nosi juda katta farq qiladi. G'arb madaniyatida oq -poklik, nikoh va tinchlik timsoli (kelin oq kiyadi). Sharqiy Osiyo madaniyatlarida (Xitoy, Koreya, Yaponiya) oq aza va qazo bilan bog'liq -aza tutuvchilar oq kiyadi. O'zbek madaniyatida oq rang ikkilanma: u bir tomondan poklik va ezgulik, ikkinchi tomondan keksalik va aza bilan bog'liq.

Inglizcha "white lie" (oq yolg'on-zararsiz yolg'on) iborasini o'zbekchaga tarjima qilishda madaniy moslashuv zarur. "Oq yolg'on" o'zbek tiliga to'g'ridan-to'g'ri o'tkazilsa, u uchun mutlaqo boshqa konotatsiya paydo bo'lishi mumkin. Shu sababli tarjimonlar ko'pincha "zararsiz yolg'on" yoki "shirin yolg'on" kabi iboralarni tanlaydilar [4. B. 73].

Yashil rang islom madaniyatida muqaddas rang sifatida alohida mavqega ega -payg'ambarning rangi deb e'zozlanadi. Arab tilida "yashil" so'zi madaniy va diniy kontekstlarda yuqori darajada yuklatilgan. G'arb tillarida yashil asosan tabiat va atrof-muhit bilan bog'liq; "green" so'zi zamonaviy inglizda "ekologik, ekotoza" ma'nosini ham olgan ("green energy", "green economy").

O'zbekcha "yashil" so'zi ham tabiat, ham umid, ham islomiy ramziylik bilan bog'liq. Biroq arabchadan o'zbekchaga tarjimada "yashil" rangning diniy yuklamasi to'liq saqlanmaydi, chunki arabcha matnlardagi nozik farqlar ("akhdar" -yashil, "hadr" -yashillik, "khadraa" -jannat tushunchasi bilan bog'liq yashillik) o'zbek tilidagi bitta "yashil" so'zida birlashib ketadi.

Ko'k rang tillar orasida eng katta semantik farqni ko'rsatadigan ranglardan biridir. Inglizcha "blue" so'zi qayg'u va tushkunlikni ham bildiradi ("I feel blue" -"menga g'amgin"), siyosiy kontekstda esa AQShda respublikachilar va Britaniyada konservatorlarni ifodalaydi. Ruscha "синий" va "голубой" ikkita alohida rang bo'lib, "голубой" so'zi zamonaviy rus tilida gey ma'nosini ham olgan -bu tarjimada ayniqsa nozik muammo tug'diradi.

O'zbek tilidagi "ko'k" so'zi umuman moviy/ko'k spektrni qamrab olishi bilan birga, "ko'k choy" (yashil choy), "ko'k sabzavot" (yashil sabzavot) kabi birikmalar orqali yashil rangni ham ifodalaydi. Bu ikkilamchilik tarjimada semantik qarama-qarshilik vujudga keltiradi [5. B. 132].

Tarjimonlar ko'pincha madaniy ma'noni saqlash uchun funksional ekvivalent usulini qo'llaydilar. Bu usulda rang nomining to'g'ridan-to'g'ri tarjimasida o'rniga maqsad tilida o'sha rangga xos bo'lgan kulturem tanlanadi.

Ilmiy va texnik tarjimalarda rang terminlari odatda standartlashtirilgan bo'ladi: RAL rang kataloglar tizimi, Pantone ranglari va XYZ rang modeli singari xalqaro standartlar tarjima muammolarini minimallashtirishga yordam beradi. Biroq adabiy, badiiy va madaniy matnlarda kontekstual moslashuv muqarrar bo'lib, tarjimon rang terminining matn ichidagi semantik va pragmatik yuklamasini hisobga olishi shart.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Berlin, B., & Kay, P. (1969). Basic Color Terms: Their Universality and Evolution. University of California Press. Berkeley.
2. Нида, Ю. А. (1964). На пути к науке переводить. В кн.: Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. Москва: Международные отношения, 114–136.

3. Koller, W. (1979). Einführung in die Übersetzungswissenschaft. Quelle & Meyer. Heidelberg.
4. Wierzbicka, A. (1990). The Meaning of Color Terms: Semantics, Culture, and Cognition. Cognitive Linguistics, 1(1), 99–150.
5. Хасанов, Б. Х. (1987). Цвет в языке и в природе. Алма-Ата: Мектеп. 164 с.
6. Madimarova, G. (2019). O'zbek tilida rang bildiruvchi so'zlarning semantik tahlili. Tilshunoslik masalalari. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 45–62.

UO'K 808.3

RANG RAMZIYLIGIDA TILLARARO O'XSHASHLIK VA TAVOFUTLARNI TAHLILI*S.M.Marufova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona**D.I.Mirzayeva, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona*

Annotatsiya. Mazkur maqolada rang ramziyligining turli tillar va madaniyatlarda ifodalanishi, ularning o'xshash va farqli jihatlari tahlil qilinadi. Ranglar nafaqat fizik hodisa, balki inson tafakkuri, madaniyati va dunyoqarashi bilan chambarchas bog'liq semantik birlik sifatida qaraladi. Tadqiqot davomida ranglarning universal va milliy xususiyatlari, ularning lingvokulturologik ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: rang ramziyligi, lingvokulturologiya, semantika, konnotativ ma'no, rang leksikasi, madaniyatlararo farqlar, universal va milliy xususiyatlar.

Аннотация. В данной статье анализируется символика цветов в различных языках и культурах, рассматриваются их сходства и различия. Цвета исследуются не только как физическое явление, но и как семантические единицы, тесно связанные с мышлением, культурой и мировоззрением человека. В работе раскрываются универсальные и национально-специфические особенности цветовой символики, а также её лингвокультурологическое значение.

Ключевые слова: цветовая символика, лингвокультурология, семантика, коннотативное значение, цветовая лексика, межкультурные различия, универсальные и национальные особенности.

Abstract. This article analyzes the symbolism of colors across different languages and cultures, focusing on their similarities and differences. Colors are considered not only as physical phenomena but also as semantic units closely related to human cognition, culture, and worldview. The study reveals both universal and culture-specific features of color symbolism and highlights their linguocultural significance.

Key words: color symbolism, linguoculturology, semantics, connotative meaning, color lexicon, intercultural differences, universal and culture-specific features.

Til va madaniyat o'zaro chambarchas bog'liq hodisalar bo'lib, ular inson tafakkuri va dunyoqarashining shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Ranglar esa nafaqat tabiat hodisasi, balki insoniyat tomonidan ma'lum ma'nolar bilan boyitilgan semantik birlik sifatida namoyon bo'ladi. Rang ramziyligi turli xalqlarning tarixiy tajribasi, mentaliteti va madaniy qadriyatlari asosida shakllanadi. Shu sababli ranglarning ifodalaydigan ma'nolari turli tillarda ham o'xshash, ham farqli bo'lishi mumkin.

Mazkur maqolaning maqsadi rang ramziyligida tillararo o'xshashlik va tafovutlarni aniqlash, ularning lingvokulturologik xususiyatlarini tahlil qilishdan iborat.

Rang ramziyligi tilshunoslikda, ayniqsa lingvokulturologiya va semantika doirasida o'rganiladigan muhim hodisalardan biridir. Ranglar inson tomonidan nafaqat sezgi orqali qabul qilinadi, balki ular tafakkur va madaniyat bilan bog'liq holda ma'no kasb etadi. Shu sababli ranglar til birliklari sifatida ko'p qatlamli mazmunga ega.

Ranglarning ma'nosi odatda ikki turga bo'linadi: denotativ va konnotativ. Denotativ ma'no rangning bevosita fizik xususiyatini bildiradi va barcha tillarda deyarli bir xil tushuniladi. Masalan, oq rang – yorug'lik bilan bog'liq rang sifatida qabul qilinadi. Konnotativ ma'no esa ranglarning ramziy, emotsional va madaniy ma'nolarini ifodalaydi. Bu ma'no madaniyatga qarab o'zgaradi, masalan, oq rang bir joyda poklikni anglatadi, boshqa joyda motamni ifodalashi mumkin. [1. B. 75]

Tadqiqotchilar rang ramziyligida ikki asosiy tendensiyani ajratadilar: universallik va madaniy xoslik. Universallik ranglarning ayrim ma'nolari barcha madaniyatlarda o'xshash bo'lishini anglatadi. Masalan, qora rang ko'pincha qayg'u bilan bog'lanadi. Madaniy xoslik esa ranglarning

ma'nosi har bir jamiyatda o'ziga xos tarzda shakllanishini bildiradi. Bu esa tarixiy, diniy va ijtimoiy omillar bilan izohlanadi. [1. B. 109]

Ba'zi ranglar turli madaniyatlarda o'xshash ma'nolarni ifodalaydi. Bu holat inson psixologiyasi, fiziologik qabul qilish xususiyatlari hamda umumiy hayotiy tajriba bilan bevosita bog'liqdir. Ranglar inson ongida ma'lum assotsiatsiyalarni uyg'otadi va bu assotsiatsiyalar ko'pincha umumiy, ya'ni universal xarakterga ega bo'ladi. Buning asosiy sababi shundaki, barcha insonlar ranglarni qabul qilishda bir xil biologik mexanizmlarga ega va tabiat bilan o'xshash tajribani boshdan kechiradi.

Rang	Asosiy (universal) ma'nolari	Psixologik ta'siri	Izoh (biologik/assotsiativ asos)
Oq	poklik, beg'uborlik, tozalik	tinchlik, xotirjamlik	Yorug'lik va tozalikka bog'liq bo'lib, ijobiy va sof holatni ifodalaydi
Qora	motam, qayg'u, yo'qotish	tushkunlik, jiddiylik	Qorong'ilik, noma'lumlik va hayotiy faoliyatning susayishi bilan bog'lanadi
Qizil	xavf, kuch, ehtiros	hayajon, faollik	Qon, olov va energiya bilan bog'liq bo'lib, kuchli emotsional ta'sirga ega
Ko'k	tinchlik, barqarorlik	xotirjamlik, ishonch	Osmon va suv bilan bog'liq bo'lib, barqarorlik va sokinlikni anglatadi
Yashil	hayot, yangilanish, tabiat	taskin, muvozanat	O'simliklar va tabiat bilan bog'liq, hayotiylik va o'sishni ifodalaydi

Bunday o'xshashliklar insoniyatning tabiat bilan doimiy aloqasi natijasida shakllangan. Masalan, qizil rangning xavf bilan bog'lanishi qon va olov kabi hayotiy muhim va ba'zan xavfli hodisalar bilan assotsiatsiya qilinadi. Qora rang esa tun, qorong'ilik va noma'lumlik bilan bog'liq bo'lgani uchun salbiy hissiyotlarni uyg'otadi.

Shu bilan birga, ranglarning universal ma'nolari inson psixologiyasida chuqur ildiz otgan bo'lib, ular ko'pincha tez va intuitiv tarzda qabul qilinadi. Aynan shu jihat ranglarning kommunikativ jarayonda samarali vosita bo'lishini ta'minlaydi.

Ranglarning konnotativ ma'nolari turli madaniyatlarda sezilarli darajada farq qiladi. Bu farqlar har bir xalqning tarixiy rivojlanishi, diniy e'tiqodlari, urf-odatlar va ijtimoiy tajribasi bilan chambarchas bog'liq. Shu sababli bir xil rang turli jamiyatlarda mutlaqo boshqa ma'nolarni anglatishi mumkin.[3. B.45]

Masalan:

Oq rang O'zbek va Yevropa madaniyatida poklik, tozalik va beg'uborlik ramzi sifatida qabul qilinadi. U ko'pincha ijobiy hodisalar bilan bog'lanadi (masalan, to'y marosimlari). Biroq Sharq mamlakatlarida, xususan Xitoy va Yaponiyada oq rang motam va o'lim bilan bog'liq bo'lib, dafn marosimlarida qo'llaniladi.

Yashil rang O'zbek madaniyatida hayot, tabiat va yangilanishni ifodalaydi. U ko'pincha ijobiy va hayotiy rang sifatida qabul qilinadi. Ingliz tilida esa yashil rang ba'zan hasad va rashkni ifodalaydi ("green with envy"), bu esa uning salbiy konnotatsiyaga ega bo'lishini ko'rsatadi.

Qizil rang G'arb madaniyatida xavf, ogohlantirish yoki taqiqlash belgisi sifatida keng qo'llanadi (masalan, yo'l belgilarida). Biroq Sharq mamlakatlarida, ayniqsa Xitoyda, qizil rang omad, farovonlik va baxt ramzi hisoblanadi hamda bayram va tantanalarda keng ishlatiladi. Bunday tafovutlar ranglarning ma'nosi faqat biologik omillar bilan emas, balki madaniy kontekst bilan ham belgilanishini ko'rsatadi. Ranglar jamiyatning qadriyatlari va dunyoqarashini aks ettiruvchi ramziy vosita sifatida shakllanadi. [4. B. 98]

Shu bois rang ramziyligini o'rganishda nafaqat umumiy (universal) jihatlar, balki madaniy xususiyatlarni ham hisobga olish muhimdir. Bu esa madaniyatlararo muloqotda to'g'ri tushunish va noto'g'ri talqinlarning oldini olishga yordam beradi.

Rang leksikasining kommunikativ ahamiyati. Ranglar nutqda faqat tasviriy vosita sifatida emas, balki muhim kommunikativ va pragmatik element sifatida ham xizmat qiladi. Ular inson nutqida ma'no ifodalash bilan birga, his-tuyg'ularni uzatish, baholash va madaniy ma'lumotlarni yetkazishda ham faol ishtirok etadi. Shu sababli rang leksikasi tilning ekspressiv va emotsional imkoniyatlarini kengaytiradi.

Ranglar kommunikativ jarayonda bir nechta asosiy funksiyalarni bajaradi:

- **Emotsiyalarni ifodalash** – nutqga hissiy bo'yoq beradi;
- **Obrazlilikni kuchaytirish** – tasviriylikni oshiradi va fikrni jonlantiradi;

• **Madaniy kod sifatida xizmat qilish** – muayyan jamiyatga xos ramziy ma'nolarni yetkazadi.

Masalan, ingliz tilidagi *“black mood”* (tushkun kayfiyat), *“white lie”* (zararsiz yolg'on) yoki o'zbek tilidagi *“oq yo'l”*, *“qora kunlar”* kabi birikmalar ranglarning faqat rang sifatidagi emas, balki chuqur konnotativ ma'noga ega ekanligini ko'rsatadi. Bu birliklar orqali ranglar abstrakt tushunchalarni ifodalash vositasiga aylanadi. [5. B. 85] Shu bilan birga, rang ramziyligining turli madaniyatlarda har xil talqin qilinishi kommunikativ jarayonda ba'zi noaniqliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Ya'ni bir madaniyatda ijobiy ma'noga ega bo'lgan rang boshqa madaniyatda salbiy yoki boshqacha ma'noda tushunilishi ehtimoli mavjud. Bu esa madaniyatlararo muloqotda noto'g'ri talqinlar va kommunikativ to'siqlarga olib kelishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.
2. Berlin B., Kay P. *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. – Berkeley: University of California Press, 1969.
3. Wierzbicka A. *Understanding Cultures through Their Key Words*. – Oxford: Oxford University Press, 1997.
4. Maslova V. A. *Linguoculturology*. – Moscow: Academia, 2001.
5. Safarov Sh. *Pragmatika*. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2008.

UDK 808.5

RANG LEKSIKASINING GENDER VA IJTIMOY OMILLAR BILAN BOG'LIQLIGI

S.M.Marufova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

D.I.Mirzayeva, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada rang leksikasining gender va ijtimoiy omillar bilan bog'liqligi tahlil qilinadi. Xususan, erkaklar va ayollar nutqida rang nomlaridan foydalanishdagi farqlar, ularning semantik, pragmatik va stilistik xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ayollar nutqida ranglar ko'proq differensial, nozik va ekspressiv ifodalansa, erkaklar nutqida umumiy va standart rang nomlari ustunlik qiladi.

Kalit so'zlar: rang leksikasi, gender lingvistika, sotsiolingvistika, erkaklar nutqi, ayollar nutqi, rang terminlari, semantika, pragmatika, ijtimoiy omillar, til va gender munosabati

Аннотация. В данной статье рассматривается взаимосвязь цветовой лексики с гендерными и социальными факторами. Особое внимание уделяется различиям в использовании цветowych обозначений в речи мужчин и женщин, а также их семантическим и прагматическим особенностям. Результаты исследования показывают, что женщины чаще используют более точные, эмоционально окрашенные наименования цветов, тогда как мужчины склонны употреблять более обобщённые и нейтральные цветowe термины.

Ключевые слова: цветовая лексика, гендерная лингвистика, социолингвистика, мужская речь, женская речь, цветowe термины, семантика, прагматика, социальные факторы, язык и гендер.

Abstract. This article examines the relationship between color lexicon and gender and social factors. It focuses on differences in the use of color terms in male and female speech, including their semantic, pragmatic, and stylistic features. The findings suggest that women tend to use more specific and expressive color terms, whereas men prefer more general and basic color vocabulary.

Key words: color lexicon, gender linguistics, sociolinguistics, male speech, female speech, color terms, semantics, pragmatics, social factors, language and gender.

Rang leksikasi tilshunoslikda muhim semantik qatlamlardan biri hisoblanadi. Ranglar nafaqat predmetlarning tashqi belgilarini ifodalash, balki insonning psixologik holati, estetik qarashlari va ijtimoiy tajribasini ham aks ettiradi. Rang tushunchalari orqali inson atrof-muhitni idrok etadi, uni kategoriyalarga ajratadi va shu asosda o'z dunyoqarashini shakllantiradi. Shu sababli rang terminlari til tizimida oddiy nominativ birlik bo'lib qolmay, balki murakkab kognitiv va madaniy mazmunga ega bo'lgan birliklar sifatida namoyon bo'ladi.

So'nggi yillarda rang terminologiyasini o'rganishda gender va ijtimoiy omillar muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biriga aylangan. Bu yo'nalishda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ranglarni idrok etish va ularni til orqali ifodalash jarayoni biologik omillar bilan bir qatorda ijtimoiy muhit, madaniy qadriyatlar va kommunikativ ehtiyojlar bilan ham chambarchas bog'liqdir. Ayniqsa, genderga oid stereotiplar va ijtimoiy rollar erkaklar va ayollar nutqida ranglardan foydalanishdagi farqlarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Gender lingvistikasida erkaklar va ayollar nutqi o'rtasidagi farqlar ijtimoiy rollar, madaniy stereotiplar va kommunikativ strategiyalar bilan izohlanadi. Bu yondashuvga ko'ra, til faqat aloqa vositasi emas, balki jamiyatdagi gender rollarini aks ettiruvchi va ularni mustahkamlovchi muhim ijtimoiy mexanizm hisoblanadi. Har bir jamiyatda erkaklik va ayollikka xos bo'lgan nutqiy me'yorlar shakllanadi va bu me'yorlar til birliklarining tanlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi [6. B. 104].

Ayollar nutqi odatda emotsional, batafsil va ekspressiv bo'lishi bilan tavsiflanadi. Ular nutqda baholovchi birliklar, sifatlovchi vositalar va nozik semantik farqlarni ifodalovchi so'zlardan ko'proq foydalanadi. Bundan tashqari, ayollar kommunikatsiyada ijtimoiy uyg'unlikni saqlash, suhbatdosh bilan yaqinlikni oshirish va hissiy aloqani mustahkamlashga intiladi. Erkaklar nutqi esa ko'proq qisqalik, aniqlik va maqsadga yo'naltirilganlik bilan ajralib turadi. Ular odatda informatsiyani tez va lo'nda yetkazishga e'tibor qaratadi hamda ortiqcha ekspressivlikdan qochadi [1. B. 83].

Zamonaviy gender lingvistikasida bu farqlarni izohlashda bir necha nazariy yondashuvlar mavjud. Masalan, "defitsit modeli" ayollar nutqini erkaklar nutqiga nisbatan kamroq "kuchli" deb baholagan bo'lsa, keyingi "dominantlik modeli" bu farqlarni jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik bilan bog'laydi. Eng zamonaviy yondashuvlardan biri –"farqlilik (difference) modeli" esa erkaklar va ayollar nutqini ikki xil kommunikativ uslub sifatida ko'rib, ularni teng huquqli, ammo turlicha strategiyalarga ega tizimlar sifatida talqin qiladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ayollar ranglarni ifodalashda kengroq va nozikroq leksik birliklardan foydalanadi. Ular ranglarni faqat umumiy nomlar bilan emas, balki ularning turli soylarini, intensivligini va estetik xususiyatlarini ifodalovchi so'zlar orqali tasvirlaydi. Masalan:

- oddiy "ko'k" o'rniga "osmoniy", "turkuaz", "moviy"
- "qizil" o'rniga "bordo", "malina rang", "qirmizi"

Bu holat ayollarning ranglarni farqlash qobiliyati va estetik sezgirligi bilan bog'liq deb qaraladi. Shu bilan birga, bu xususiyat ijtimoiy omillar, xususan, madaniyat va tarbiya bilan ham izohlanadi. Ko'pincha ayollar moda, dizayn, san'at kabi sohalarga yaqinroq bo'lgani sababli ranglar tizimiga nisbatan sezgirroq bo'ladi va ularni ifodalashda boyroq lug'atdan foydalanadi [2. B. 32].

Bundan tashqari, ayollar nutqida ranglar ko'pincha emotsional baho bilan birga keladi: "yoqimli pushti", "yumshoq bej rang", "chiroyli moviy" kabi ifodalar bunga misol bo'la oladi. Bu esa rang leksikasining nafaqat nominativ, balki ekspressiv va baholovchi funksiyasini ham kuchaytiradi. Ayollar rang orqali predmetga yoki holatga nisbatan o'z munosabatini ham bildiradi, ya'ni rang so'zlari subyektiv baho vositasiga aylanadi.

Erkaklar nutqida ranglar ko'proq umumlashtirilgan shaklda qo'llanadi. Ular odatda asosiy rang terminlari bilan cheklanadi: ko'k, yashil, qora, oq. Nozik rang farqlarini ifodalovchi terminlar kamroq ishlatiladi. Bu esa erkaklar nutqining funksional va amaliy xarakterga ega ekanligini ko'rsatadi. Erkaklar uchun rang, asosan, predmetni tez va aniq identifikatsiya qilish vositasi sifatida xizmat qiladi, ya'ni rangning estetik yoki emotsional jihatidan ko'ra uning informativ qiymati ustunlik qiladi [3. B. 142].

Bundan tashqari, erkaklar nutqida ranglar ko'pincha kontekstdan kelib chiqib qisqa va lo'nda tarzda qo'llanadi. Masalan, ular "to'q yashil" yoki "och ko'k" kabi oddiy aniqlovchi birliklardan foydalanishi mumkin, ammo murakkab va maxsus rang nomlari (masalan, "turkuaz", "lavanda", "bej") kamroq uchraydi. Bu holat erkaklar nutqining iqtisodiyligi va ortiqcha tafsilotlardan qochishga intilishi bilan izohlanadi. Shuningdek, erkaklar ranglarni kamroq emotsional baho bilan ishlatadi. Ularning nutqida "chiroyli", "yoqimli" kabi baholovchi birliklar kamroq qo'llanadi, ranglar esa ko'proq neytral tarzda ifodalanadi. Bu esa erkaklar kommunikativ strategiyasida hissiy ifodadan ko'ra ma'lumot yetkazish ustuvor ekanligini ko'rsatadi [5. B. 96].

Rang leksikasi gender va ijtimoiy omillar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan lingvistik hodisadir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ayollar nutqida ranglar ko'proq differensial, ekspressiv va estetik xususiyatga ega bo'lsa, erkaklar nutqida umumiylik va funksionallik ustunlik qiladi. Shu bilan birga, ijtimoiy omillar bu farqlarni kuchaytirishi yoki kamaytirishi mumkin [4. B. 64].

Xususan, ta'lim darajasi, kasbiy faoliyat, yosh va madaniy muhit kabi omillar rang leksikasidan foydalanish darajasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Masalan, san'at, dizayn yoki moda sohasida faoliyat yurituvchi shaxslar -jinsidan qat'i nazar -ranglarning nozik farqlarini ifodalovchi kengroq leksik birliklardan foydalanadi. Aksincha, texnik yoki amaliy sohalarda ranglar ko'proq umumlashtirilgan va funksional ma'noda qo'llanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Berlin B., Kay P. *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. – Berkeley: University of California Press, 1969.
2. Lakoff R. *Language and Woman's Place*. – New York: Harper & Row, 1975.
3. Eckert P., McConnell-Ginet S. *Language and Gender*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
4. Holmes J. *An Introduction to Sociolinguistics*. – London: Routledge, 2013.
5. Wardhaugh R. *An Introduction to Sociolinguistics*. – Oxford: Blackwell, 2010.
6. Vasilevich A. P. *Color Naming in Different Languages*. – Moscow: Nauka, 1987.

UO'K 81'373.2:81'22

ONOMASTIK BIRLIKLARDAGI ISHONCH-AQIDA BILAN BOG'LIQ QATLAMNING
LINGVOMADANIY TAHLILI

X.X.Matyakubov, doktorant, Xorazm Ma'mun akademiyasi, Xiva

Annotatsiya. Ushbu maqolada onomastik birliklarda aks etgan ishonch va aqida bilan bog'liq lingvomadaniy qatlamlar tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida atoqli nomlarning semantik tuzilishi, ularning diniy va madaniy asoslari hamda jamiyatdagi funksional ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, nomlar orqali xalqning e'tiqodiy qarashlari, qadriyatlar tizimi va mentalitetining ifodalanish xususiyatlari ochib beriladi. Maqola lingvokulturologiya va onomastika yo'nalishidagi tadqiqotlar uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: onomastika, lingvomadaniyat, ishonch, aqida, atoqli nomlar, semantika, e'tiqod, mentalitet

Аннотация. В данной статье анализируются лингвокультурные слои, связанные с верой и убеждениями, отраженные в ономастических единицах. В ходе исследования рассматриваются семантическая структура собственных имён, их религиозные и культурные основы, а также их функциональная значимость в обществе. Кроме того, раскрываются особенности выражения мировоззрения, системы ценностей и менталитета народа через имена. Статья имеет важное теоретическое и практическое значение для исследований в области лингвокультурологии и ономастики.

Ключевые слова: ономастика, лингвокультура, вера, убеждение, собственные имена, семантика, менталитет.

Abstract. This article analyzes linguocultural layers related to belief and creed reflected in onomastic units. The study examines the semantic structure of proper names, their religious and cultural foundations, as well as their functional significance in society. Furthermore, it reveals how people's beliefs, value systems, and mentality are expressed through names. The article provides important theoretical and practical insights for research in linguoculturology and onomastics.

Keywords: onomastics, linguoculture, belief, creed, proper names, semantics, faith, mentality.

Til va madaniyat o'zaro chambarchas bog'liq hodisalar bo'lib, ular inson tafakkuri, dunyoqarashi hamda ijtimoiy ongining muhim ifodachisi hisoblanadi. Ayniqsa, onomastik birliklar — ya'ni atoqli nomlar tizimi — muayyan xalqning tarixiy tajribasi, diniy e'tiqodi, urf-odatlar va qadriyatlarini o'zida mujassam etgan lingvomadaniy qatlam sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan qaraganda, ishonch va aqida bilan bog'liq nomlar xalqning ma'naviy olami, diniy qarashlari va e'tiqodiy stereotiplarini aks ettiruvchi muhim manba hisoblanadi.

Bugungi globallashtirish jarayonida milliy o'zlikni anglash, madaniy merosni asrab-avaylash va uni ilmiy asosda o'rganish dolzarb masalalardan biriga aylanmoqda. Bu borada onomastik birliklarning lingvomadaniy tahlili, xususan, ularning ishonch va aqida bilan bog'liq qatlamlarini o'rganish alohida ilmiy qiziqish uyg'otadi. Chunki bunday nomlar orqali inson va jamiyat o'rtasidagi diniy-madaniy munosabatlar, qadriyatlar tizimi hamda mentalitetning muhim jihatlari ochib beriladi.

O'zbek va ingliz lingvomadaniyatlarida farzandga ism qo'yishda Yaratganning marhamatiga noil bo'lish istagi yetakchi kognitiv motiv hisoblanadi. O'zbek tilida *Tangriberdi*, *Xudoyberdi*, *Egamberdi* kabi onimlar ilohiy iroda freymini faollashtirsa, arabcha o'zlashmalar asosidagi *Abdulla*, *Murod*, *Inobat* kabi ismlar islomiy qadriyatlarning barqarorligini ta'minlaydi. [1,115] Ingliz tilida bu modelga muqobil ravishda Injilga oid va xristianlik qatlamiga oid *Theodore* (yunoncha "Xudoning sovg'asi", *Matthew* (yahudiycha "Yahvening in'omi"), *Samuel* ("Xudo eshitdi") kabi ismlar ingliz onomastikonining ma'naviy yadrosini tashkil etadi. [2,263]

Har ikkala madaniyatda ham ushbu onimlar shaxsni "muqaddas makon" bilan bog'lovchi lingvokognitiv ko'priklar vazifasini o'taydi. Tarixiy shaxslar va afsonaviy qahramonlarning nomlari

vaqt o'tishi bilan shaxsning fe'l-atvori yoki ijtimoiy maqomini ifodalovchi antroponomik stereotiplarga aylanadi. O'zbek onomastikasida: *Alpomish*, *To'maris*, *Shiroq* kabi onimlar vatanparvarlik va mardlikning etnomadaniy kodi sifatida muhrlangan. Ingliz onomastikasida *King Arthur* (adolatli hukmdor), *Robin Hood* (erkinlik va adolat himoyachisi) kabi afsonaviy-tarixiy onimlar ingliz milliy xarakterining ideallarini kategoriyalashtiradi.[3,15-18]

Muqaddas shaxslar (avliyolar, payg'ambarlar) nomlarining toponimiyaga ko'chishi makonning sakral maqomini belgilaydi. O'zbek tilidagi *Nurota*, *Shohimardon*, *Sulton Uvays* kabi toponimlar makon va ilohiy madad konseptlarining sintezini hosil qilsa, ingliz madaniyatidagi *St. Albans* yoki *Bury St Edmunds* kabi agiotoponimlar makonning ilohiy himoya ostida ekanini anglatuvchi kognitiv freym yaratadi. Bir so'z bilan aytganda onomastik birliklardagi diniy, tarixiy va afsonaviy qatlamlar olamning lisoniy manzarasida shaxs va makonni «sakrallashtirish» strategiyasiga asoslanadi. Ushbu birliklarning qiyosiy tahlili inson tafakkurida ilohiy iroda va etnik tarixning lisoniy kategoriyalashtirilishi naqadar mushtarak ekanini isbotlaydi.

Olamning onomastik manzarasida mifologik tafakkur mahsuli bo'lgan atoqli otlar — mifonimlar shunchaki qadimgi rivoyatlarning qoldig'i emas, balki zamonaviy til tizimining leksik va konseptual manbalarini boyituvchi dinamik birliklardir. R.Z.Muryasov ta'kidlaganidek, mifonimlar asrlar davomida o'z semantik strukturasini kengaytirib, turdosh otlar (apellyativlar) sinfiga o'tishi natijasida murakkab so'z yasaliş gnezdolarini (uyalarini) hosil qilgan. [4,952-956]

Indoevropa va turkiy tillarda mifonimlarning turdosh otga aylanishi (semantik derivatsiya) asosan shaxsni muayyan tipik xislatlari bo'yicha kategoriyalashtirishga xizmat qiladi. Ingliz va Yevropa tillari misolida ko'rsak, *Penelope* ("vafodor rafiq"), *Hercules* ("baquvvat erkak"), *Narcissus* ("o'ziga bino qo'ygan shaxs") kabi onimlar mifologik prototipning xarakterini shaxs konseptualizatsiyasiga ko'chiradi. O'zbek tilida bu modelga muqobil ravishda *Rustam* (pahlavonlik timsoli), *Farhod* (matonat va mehnatsevarlik), *Majnun* (iztirobli oshiq) kabi onimlar turdosh ot maqomida qo'llaniladi.

R.Z.Muryasov mifonimlarning fan va texnika sohalarida naqadar mahsuldor ekanini asoslab beradi. Bu jarayon metonimik «almashtirish» usuli orqali amalga oshadi. Yunon ilohlari nomlari asosida *hypnosis* (Gipnos – uyqu ilohidan), *tantalum* (Tantal – Lidiya shohidan), *neptunium* (Neptun – dengiz ilohidan) kabi xalqaro terminlar yaratilgan.

Kosmonimiya misolida aytish mumkinki, sayyoralar nomlanishida rim ilohlarining nomlari (*Mars*, *Venus*, *Jupiter*, *Saturn*) yetakchilik qiladi. Bu yerda mifologik nom o'z sakral qobig'idan chiqib, aniq astronomik identifikatorga aylanadi. O'zbek tilida ushbu terminologik qatlam arab-fors tillari orqali kirib kelgan *Mirrix* (Mars), *Mushtariy* (Yupiter), *Zuhro* (Venera) kabi birliklar bilan sinkretizm hosil qiladi.[5,35]

Mifonimlar zahirida muayyan madaniy pretsedentlar yotadi. Xususan, antik qatlamda *Achilles' heel* (Axilles tovon), *The thread of Ariadne* (Ariadna ipi), *Augean stables* (Avgiy otxonasi), *Between Scylla and Charybdis* (Ikki olov orasida) kabi iboralar universal madaniy kodlarga aylangan. O'zbek-islomiy qatlamda *Hazrati Dovudga aytish* (qattiq ovoz bilan), *As'hobi kahfdek uxlash* (uzoq vaqt), *Xizr nazari tushish* (omadi kelish) kabi paremlar millatning diniy-afsonaviy dunyoqarashini aks ettiradi.[6,486]

Aynan ingliz nasroniy toponimlarining konseptual asoslarini chuqur o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlar orasida rus tilshunosi V.V.Alpatovning ishlari alohida ajralib turadi. U o'z nomzodlik dissertatsiyasi va qator maqolalarida ingliz toponimiyasidagi nasroniylik bilan bog'liq nomlarni kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilgan.[7,18-36] V.V.Alpatov o'z ishlarida ingliz nasroniy toponimlarini konseptual jihatdan tasniflab, ularni ikki yirik guruhga ajratadi: 1) shaxs bilan bog'liq va 2) obyekt bilan bog'liq nomlar. Ushbu tasnif mazkur dissertatsiyada o'zbek islomiy onomastikasi bilan qiyosiy tahlil o'tkazish uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

V.V. Alpatov tasnifiga ko'ra, ingliz nasroniy toponimlarining *shaxs bilan bog'liq* guruhi o'z navbatida ikki asosiy kichik guruhga ajratiladi:[8,11]

a) teonimlar ishtirok etgan toponimlar. Bu guruh bevosita Xudo, Iso Masih va Muqaddas Uchlik kabi nasroniylikning markaziy ilohiy konseptlarini ifodalovchi teonimlar (*God*, *Christ*, *Trinity*) asosida shakllangan nomlarni qamrab oladi. Bunga *Godstow* ("Xudoning muqaddas joyi"), *Christchurch* ("Masih cherkovi") kabi oykonimlar va *Trinity Dole* ("Muqaddas Uchlik yeri/ulushi") kabi xoronimlarni misol qilish mumkin. Bu turdagi nomlar xristian dinining eng asosiy e'tiqodiy tamoyillarining onomastik tizimdagi bevosita in'ikosidir.

b) agionimlar (muqaddas shaxslar nomlari) ishtirok etgan toponimlar: Bu turdagi nomlar ingliz onomastik manzarisida eng keng tarqalgan va mahsuldor guruhlardan birini tashkil etadi.[9,145] Ularning mavzu ko'lami va jug'rofiy tarqalish doirasining kengligi inson tabiatidagi muqaddas zotlarni ulug'lashga, ularning xotirasini abadiylashtirishga bo'lgan kuchli moyillikni yaqqol namoyon etadi. Bu guruh o'z ichiga Bibi Maryam (*Virgin Mary*) nomi bilan bog'liq *Saint Mary, Our Lady Lawedicroft, Ladyholm* hamda boshqa ko'plab avliyolar nomi bilan atalgan toponimlarni (*St John's-in-the-Vale* – "Vodiydagi Avliyo Ioann [cherkovi]", *St Michael's Mount* – "Avliyo Mixail tog'i") qamrab oladi. Agionimlar asosidagi bunday nominatsiya jarayoni xristianlikning Britaniya orollariga yoyilishi va mustahkamlanishining onomastik solnomasi vazifasini ham o'taydi.

V.V.Alpatovning ingliz nasroniy toponimlariga oid tasnifi o'zbek islomiy onomastikasi konseptini shakllantirish uchun muhim nazariy-metodologik asos bo'lib xizmat qilsa-da, uni aynan ko'chirish yoki to'liq o'zlashtirish bir necha sabablarga ko'ra imkonsizdir. Birinchidan, har bir din o'ziga xos aqidaviy tamoyillarga, muqaddas shaxslar ierarxiyasiga va sakrallashtirish obyektlariga ega. Bu tamoyillar tilda, xususan, atoqli otlarda turlicha aks etadi. Masalan, nasroniylikda avliyolarni kanonlashtirish an'anasining kuchliligi agiotoponimlarning keng tarqalishiga olib kelgan bo'lsa, islomda payg'ambarlar, sahobalar va avliyolarga hurmat boshqacha shakllarda namoyon bo'ladi.

Shularni inobatga olib, o'zbek islomiy onimlarini tasniflashda boshqacharoq, bevosita mahalliy madaniy-tarixiy kontekstga asoslangan yondashuvni taklif etish maqsadga muvofiqdir. Ularni, avvalo, nomning voqelikka, ya'ni tarixiy haqiqatga munosabatiga ko'ra ikki asosiy guruhga ajratish mumkin:

1. Tarixiy-real asosga ega onimlar. Bu guruhga obyektga nomi berilgan shaxsning shu joy bilan bevosita, tarixiy hujjatlar yoki ishonchli rivoyatlar bilan tasdiqlanadigan bog'liqligi mavjud bo'lgan nomlar kiradi. O'zbekistonda bunday onimlar juda ko'pchilikni tashkil etadi. Ularga quyidagilarni misol qilish mumkin:

a) sahobalar va tobeinlar nomlari bilan bog'liq ziyoratgohlar: Masalan, Qarshi yaqinidagi *Abu Ubayda ibn Jarroh* ziyoratgohi. Farg'ona vodiysidagi *Shohimardon* (Hazrati Ali bilan bog'lanadi) yoki *Sarmozor* ziyoratgohi (u yerda dafn etilgan avliyolarning tarixiy shaxs ekaniga oid qarashlar mavjud);

b) yirik tasavvuf shayxlari va ulamolar nomlari: *Bahouddin Naqshband* majmuasi, *Zangi ota* maqbarasi, *Shayxontohur* majmuasi, *Imom al-Buxoriy* yodgorlik majmuasi, *Abul Mu'iyin an-Nasafiy* ziyoratgohi, *Ahmad Yassaviy* (Turkistonda) va boshqalar. Bu zotlarning tarixiy shaxs ekanligi va ularning faoliyati bilan bog'liq joylar aniq ma'lum;

d) mahalliy avliyolar va e'zozlangan shaxslar nomlari: *Polvon pir* (Pahlavon Mahmud, Xiva), *Sulton Uveys Qaraniy* ziyoratgohi (Qoraqalpog'iston) kabi misollarni keltirish mumkin.

2. Legendar-assotsiativ asosga ega onimlar. Bu guruhga obyekt va unga nomi berilgan shaxs yoki voqea o'rtasidagi bog'liqlik bevosita tarixiy dalillardan ko'ra ko'proq xalq afsonalari, rivoyatlar, diniy-mifologik tasavvurlar va assotsiatsiyalar asosida "reallashtirilgan" nomlar kiradi. Bunday nomlarning tarixiy asosi ko'pincha noaniq yoki bahsli bo'ladi, lekin ular xalq xotirasida va madaniyatida chuqur o'rin olgan. Ularning o'zini ikki guruhga ajratish mumkin:

a) qur'oniylar payg'ambarlar nomlari bilan bog'liq toponimlar: *Taxti Sulaymon* (Sulaymon payg'ambarning taxti o'rnatilgan tog' haqidagi rivoyat), *Xizr chashmasi* (Xizr alayhissalomning qadami tekkan buloq), *Hazrati Dovud g'ori* (Dovud payg'ambar mo'jizasi bilan paydo bo'lgan g'or), *Chashmai Ayyub* (Ayyub payg'ambar asosi bilan chiqargan buloq) kabi;

b) xalq etimologiyasi va assotsiatsiyalarga asoslangan nomlar. Ba'zan joyning nomi tasodifiy omillar yoki xalqona talqinlar asosida muayyan bir diniy shaxs yoki tushuncha bilan bog'lanadi. Masalan, ba'zi ziyoratgohlarning nomlari u yerda sodir bo'lgan mo'jizaviy hodisalar (karomatlar) bilan izohlanadi.

E'tiborli jihati shundaki, o'zbek (islomiy) va ingliz (nasroniy) teonimlarining shakllanish tamoyillarida yaqinlik mavjud. Umumiyliklarning asosini lisoniy (universal nominatsiya qonuniyatlari, masalan, *shaxs nomi + joyni bildiruvchi komponent*) tashkil etsa, xususiyliklarning asosini aqidaviy (konfessional) masalalar va milliy-madaniy tafakkur belgilaydi. Ushbu taklif etilayotgan tasnif aynan o'zbek onomastik tizimining ana shu o'ziga xos jihatlarini hisobga olishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бегматов Э.А. Ўзбек тили антропонимикаси. – Тошкент: Фан, 2013. – Б. 115.
2. Withycombe E. The Oxford Dictionary of English Christian Names. – Oxford: Clarendon Press, 1945. – P. 263.
3. Hanks P., Hodges F. A Dictionary of First Names. – Oxford: Oxford University Press, 1990. – P. 15-18.

4. Мурясов Р. З. Мифонимы в системе языка // Вестник Башкирского университета. – 2015. – Т. 20. – № 3. – С. 952–956.
5. Дадабаев Х. Астрономические наименования в старотюркских письменных памятниках XI–XV вв. – Ташкент, 1994. – С. 35.
6. Шомаксудов Ш., Шорахмаев Ш. Ҳикматнома: Ўзбек мақолларининг изоҳли луғати. – Тошкент, 1990. – Б. 486.
7. Алпатов В.В. Концептуальные основы формирования английских христианских топонимов. Автореферат диссертации... – Тамбов, 2007; Алпатов В.В. Апеллятивы со значением 'церковь' в английской топонимии // Вопросы ономастики. 2008, №5. – С. 18–36.
8. Алпатов В.В. Концептуальные основы формирования английских христианских топонимов. Автореферат диссертации... – Тамбов, 2007. – С. 11.
9. Уразметова А.В. Английская топонимика как лексическая подсистема языка (на материале топонимической лексики Великобритании и США). – 2016: 145.

UO'K 808.3

O'ZLASHMA SO'ZLARNING ISHLATILISHI MADANIY QADRIYATLARDAGI O'RNI

F.M.Maxanova, mustaqil izlanuvchi, Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Shahrisabz

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Maqsud Shayxzoda sinonimlarni o'rganish jarayonida taqqoslash, tahlil qilish, umumlashtirish va boshqa kognitiv jarayonlar haqida fikr yuritilgan, she'rlarida uchraydigan sinonimlarning lingvopoetik jihatlari xususida ayrim mulohazalar bildirilgan.*

Kalit so'zlar: *sinonimlar, lingvopoetik xususiyatlar, polesemanatika, leksema leksek va kontekstual sinonimlar, kontekst, stilistik funksiyalar.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются вопросы сопоставления, анализа, обобщения и других когнитивных процессов при изучении синонимов в творчестве Maqsud Shayxzoda, а также высказываются некоторые суждения о лингвопоэтических особенностях синонимов, встречающихся в его стихотворениях.*

Ключевые слова: *синонимы, лингвопоэтические особенности, полисемантика, лексема, лексические и контекстуальные синонимы, контекст, стилистические функции.*

Abstract. *This article discusses comparison, analysis, generalization, and other cognitive processes in the study of synonyms in the works of Maqsud Shayxzoda, and presents some observations on the linguopoetic features of synonyms found in his poetry.*

Keywords: *synonyms, linguopoetic features, polysemanticity, lexeme, lexical and contextual synonyms, context, stylistic functions.*

O'zlashma so'zlarning ishlatilishi madaniy almashinuvni, turli madaniyatlarning o'zaro ta'sirini ko'rsatadi. Neologizmlarning o'zbek tiliga kirib kelishi va qo'llanishi tilning leksik tarkibiga o'zgarishlar kiritadi. Ular ba'zan yangi ma'no va konnotatsiyalarni ham olib kelishi mumkin. O'zbek tiliga chetdan o'zlashgan so'zlarning ta'siri murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u tilning boyishini, rivojlanishini va o'zgarishlarini o'z ichiga oladi. She'rda o'zlashma so'zlarning qo'llanilishi o'sha davr uchun tilga salbiy ta'sir ko'rsatmagan, balki uning stilistik imkoniyatlarini kengaytiradi va badiiy ifodalilikni oshiradi. Biroq chet so'zlarni qo'llashda o'rinli va maqsadga muvofiq bo'lish, o'zbek tilida muqobil so'zlar mavjud bo'lsa, ularni afzal ko'rish zarur. Ortiqcha chet so'zlarning ishlatilishi tilning milliy o'ziga xosligini susaytirishi mumkin. Shoir o'zlashmalarni haddan tashqari ko'p va nojo'ya qo'llamaydi. Buni "Bu kecha" she'ri misolida yaqqol kuzatish mumkin.

Doktor esa bermas ijozat,

"Qon bosimi oshiq, – der sizda"

"Asabiyat, bor", deydi, sizda!"

Odatda bugungi kunda ham qon bosimi bilan birga "davleniye" so'zini nutqimizda ishlatamiz. Biroq shoir ushbu so'z o'rnida "qon bosim", "nerv kasalligi" o'rnida "asabiyat" kabi adabiy me'yorga xos so'zlardan foydalanib, milliy-madaniy qadriyatlarimizdan biri bo'lgan nutq madaniyatiga rioya qilgan holda ijod qilgan adiblardan hisoblanadi. Sinonimlarning to'g'ri tanlanishi nutq madaniyatining muhim ko'rsatkichlaridan biridir. Ushbu ko'rsatkich nutqning aniqligi, ravshanligi, obrazlilikini ta'minlaydi. Sinonimlarni noto'g'ri qo'llash esa nutqning noaniqligi, stilistik xatolarga olib kelishi mumkin. Zamonaviy nutq madaniyati sinonimlarning o'rinli va o'z vaqtida qo'llanilishini taqozo etadi. She'riyatda sinonimlarning roli beqiyosdir. Ular orqali shoir obrazlarni yanada

chuqurroq ochib berishi, his-tuyg'ularni aniq ifodalashi, she'r ritmini va ohangini boyitishi mumkin. Sinonimlar yordamida she'riy tilning obrazlilik va ifodaliligi yuksaladi. Masalan, turli sinonimlarning bir-biriga mos kelishi, she'rning ritmik tuzilishini, uyqashlarini yaratishda muhim rol o'ynaydi.

Sinonimlar til boyligining muhim ko'rsatkichi bo'lib, davrning madaniy qadriyatlarini, uslubiy xususiyatlarini va nutq madaniyatini aks ettirishda muhim rol o'ynaydi. Ularning semantik maydoni, stilistik ranglari va madaniy kontekstlari tilning rivojlanishi va o'zgarishi bilan uzviy bog'liqdir. Lingvopoetik tahlil sinonimlarning badiiy adabiyotda, she'riyatda qo'llanilishini, ularning obrazlilikni, hissiy ifodani kuchaytirishdagi rolini o'rganishga imkon beradi. Zamonaviy kommunikatsion muhitda sinonimlarning to'g'ri va o'rinli qo'llanilishi aniq, tushunarli va madaniy jihatdan boy nutqni yaratishga xizmat qiladi.

Maqsud Shayxzoda ijodida sinonimlarning madaniy qadriyatlarni aks ettirishdagi lingvopoetik imkoniyatlari tahlili shuni ko'rsatdiki, shoir nutqning jonli ifoda vositalarini yaratishda sinonimlardan strategik tarzda foydalanadi. Uning she'rlarida sinonimlar nafaqat leksik rang-baranglikni ta'minlovchi vosita, balki milliy madaniyatni himoya qilish va rivojlantirish instrumenti vazifasini bajaradi.

Shayxzoda she'riyatida sinonimlar bir necha asosiy yo'nalishda faoliyat ko'rsatadi. Birinchidan, ular milliy til boyligini saqlash va chet tilidagi so'zlarga muqobil yaratish vositasi sifatida ishlatiladi. Ikkinchidan, sinonimlar o'zbek xalqining mentalitadini, an'alarini va madaniy xususiyatlarini ifodalovchi semantik maydon yaratadi. Uchinchidan, ular badiiy obrazlarni chuqurlashtirish va she'riy ifodani kuchaytirish uchun qo'llaniladi.

Madaniy almashinuv va globalizatsiya jarayonlari ham sinonimlarning qo'llanilishida o'zgarishlarga olib kelishi mumkin. Chetdan kirib kelgan so'zlarning natijasida yangi sinonimik qatorlar paydo bo'lib, tilning boyishiga olib keladi, lekin bir vaqtning o'zida tilning milliy o'ziga xosligini saqlab qolish masalasi ham dolzarb bo'lib qoladi. Biroq masalaning ikkinchi tomoni ham borki, bu davr mafkurasining ta'siridir. Sho'ro davrida ijod qilgan shoir va yozuvchilarning asarlarida rus var rus tili orqali kirib kelgan so'zlarning ishlatilishi sarmahsul davr bo'lgan. Sababi ijtimoiy-siyosiy hayotning ta'siri har bir insonning ona tiliga ta'sirini ko'rsatadi. Adibning "Raqamlarning husniga doir" she'rida quyidagi o'zlashma so'zlarga guvoh bo'lamiz:

*Singib Kreml kurantlariga,
U Vatanning farzandlariga
"Yuz yasha" deb berganda muhlat –
Muhr bosar pasportlariga
Va qo'ngali Oy portlariga
Qo'limizga beradi bilet.*

"Kreml kurantlari" birikmasi rus tilidan o'zlashgan bo'lib, "Kreml" – Moskva Kremlini, "kurantlar" esa soat minorasidan eshitiladigan qo'ng'iroqlar ovozi anglatadi. Ushbu so'z birikmasining sinonimi sifatida "Moskva qo'ng'iroqlari", "Kreml soatlari ovozi", "soatlarning jiringlashi" kabi variantlarini qo'llash mumkin, biroq bu sinonimlar asl so'z birikmasining obrazlilikni, tarixiy va madaniy konnotatsiyasini to'liq anglatmaydi, shu boisdan xalq ichra ommalashgan birikmadan foydalangan holda obraz yaratishga harakat qilgan. Ular o'zbek tilining lug'aviy boyligini oshirish bilan birga, nozik ma'nolarni ifodalash imkonini beradi.

"Pasportlar" so'zi fransuz tilidan o'zlashgan bo'lib, rus tili orqali o'zbek tiliga kirib kelgan. Bugungi kunda biz "shaxsni tasdiqlovchi guvohnoma" yoki "shaxsni tasdiqlovchi hujjat" kabi so'zlarni qo'llayotganimiz uning muqobil varianti ommalashayotganligini ko'rsatadi. O'sha davrda "pasport", "bilet" va shu kabi o'zlashmalarning kirib kelishi – xalqaro aloqalarning kuchayayotganligini ham ko'rsatadi.

"Bilet" so'zi ham fransuz tilidan o'zlashgan. Sinonimi sifatida "chipta" so'zi bugungi kunda faol qo'llanadi, barcha ish yuritish hujjatlarida ham aks etadi, bundan tashqari, "yo'l varaqasi" varianti ham ishlatilayotganligini kuzatish mumkin. Shoir o'sha davr uchun zamonaviy hayotning elementlarini aks ettirayotganligini neologizmlar orqali ko'rsatadi.

Shoir chet tilidagi so'zlarga o'zbek tilidagi sinonimlarni afzal ko'rish orqali tilning milliy o'ziga xosligini saqlashga harakat qiladi. Bu tendensiya ayniqsa sovet davri madaniy-siyosiy sharoitida muhim ahamiyat kasb etadi.

Demak, Maqsud Shayxzoda she'rlarida sinonimlarning qo'llanilishi zamonaviy o'zbek adabiyotida tilga professional yondashuvning namunasi hisoblanadi. Shoir sinonimlar orqali milliy

madaniyatni himoya qilish, til boyligini saqlash, badiiy sifatni oshirish va nutq madaniyatini rivojlantirish kabi ko'p jihatli vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirgan. Uning ijodiy tajribasi sinonimlarning nafaqat leksik vosita, balki madaniy qadriyatlarni ifodalash va saqlash instrumenti ekanligini isbotlaydi. Bu esa Shayxzodani zamonaviy o'zbek she'riyatining yetuk vakili sifatida baholash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Xudoyberdiyev E. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: Iqtisod – moliya, 2007. – B. 103
2. «O'zbekiston adabiyoti va san'ati» gazetasining 2009 yil 7-sonidan olindi.
3. Yo'ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari. – Toshkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi, 2007. – B. 66
4. Yo'ldoshev M.. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili. – Toshkent: "Fan", 2007.

UO'K 808.3

PARALINGVISTIK LAKUNALARNING MADANIYATLARARO MULOQOTDAGI XUSUSIYATLARI

M.A.Maxkamova, stajyor-o'qituvchi, O'zbekiston davlar Jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada paralingvistik lakunalarining madaniyatlararo muloqotdagi o'rni va xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda turli xalqlarning noverbal kommunikatsiya vositalari, jumladan, mimika, jest, intonatsiya va tana harakatlaridagi tafovutlar hamda ularning kommunikativ jarayonga ta'siri yoritiladi. Shuningdek, paralingvistik lakunalarining madaniyatlararo tushunmovchiliklarni yuzaga keltirishdagi o'rni ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: paralingvistika, paralingvistik lakuna, madaniyatlararo muloqot, noverbal kommunikatsiya, jest, mimika, intonatsiya, lingvomadaniyat, kommunikativ tafovut, pragmatika.

Аннотация. В данной статье анализируются роль и особенности паралингвистических лакун в межкультурной коммуникации. В исследовании рассматриваются различия в невербальных средствах общения различных народов, включая мимику, жесты, интонацию и движения тела, а также их влияние на коммуникативный процесс. Кроме того, научно обосновывается роль паралингвистических лакун в возникновении межкультурных недопониманий.

Ключевые слова: паралингвистика, паралингвистическая лакуна, межкультурная коммуникация, невербальная коммуникация, жест, мимика, интонация, лингвокультура, коммуникативные различия, прагматика.

Abstract. This article analyzes the role and characteristics of paralinguistic lacunae in intercultural communication. The study examines differences in nonverbal communication tools among various cultures, including facial expressions, gestures, intonation, and body movements, as well as their impact on the communicative process. In addition, the role of paralinguistic lacunae in causing intercultural misunderstandings is scientifically substantiated.

Keywords: paralinguistics, paralinguistic lacuna, intercultural communication, nonverbal communication, gesture, facial expression, intonation, linguoculture, communicative differences, pragmatics.

Zamonaviy globallashuv jarayonida turli millat va madaniyat vakillari o'rtasidagi aloqalarning kengayishi madaniyatlararo muloqot masalalariga bo'lgan qiziqishni yanada oshirmoqda. Muloqot jarayonida faqat verbal vositalar emas, balki noverbal belgilar — mimika, jest, intonatsiya, tana harakatlari va boshqa paralingvistik vositalar ham muhim kommunikativ funksiyani bajaradi. Shu sababli paralingvistika tilshunoslikning kommunikativ jarayonni o'rganuvchi muhim yo'nalishlaridan biri sifatida shakllangan. Ayniqsa, turli madaniyatlarda bir xil noverbal vositalarning turlicha talqin qilinishi yoki ayrim paralingvistik birliklarning boshqa madaniyatda mavjud bo'lmashligi "paralingvistik lakuna" hodisasini yuzaga keltiradi.

Paralingvistik lakunalar madaniyatlararo muloqotda tushunmovchilik, noto'g'ri interpretatsiya va kommunikativ to'siqlarning paydo bo'lishiga sabab bo'luvchi muhim omillardan biridir. Har bir xalqning tarixiy tajribasi, mentaliteti, urf-odatlar va madaniy qadriyatlari noverbal kommunikatsiya tizimida o'z aksini topadi. Masalan, ayrim jest yoki mimikalar bir madaniyatda ijobiy ma'noni anglatrsa, boshqa madaniyatda salbiy yoki haqoratli ma'noda qo'llanishi mumkin. Bu esa kommunikativ jarayonda pragmatik nomuvofiqliklarni yuzaga keltiradi.

Bugungi kunda xalqaro aloqalar, ta'lim, diplomatiya va tarjima jarayonlarida madaniyatlararo kommunikatsiyaning samaradorligini oshirish uchun paralingvistik tafovutlarni chuqur o'rganish zarurati ortib bormoqda. Ayniqsa, turli madaniyat vakillari o'rtasidagi muloqotda noverbal belgilarni to'g'ri talqin qilish kommunikativ muvaffaqiyatning muhim omili hisoblanadi. Shu bois paralingvistik lakunalarning xususiyatlarini tadqiq etish zamonaviy tilshunoslikning muhim ilmiy yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Paralingvistika tilshunoslikning nutq jarayonida verbal bo'lmagan vositalarni o'rganuvchi muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Muloqot jarayonida insonlar nafaqat til birliklari orqali, balki mimika, jest, tana harakatlari, ovoz tembi, intonatsiya va pauzalar orqali ham axborot almashadilar. Shu sababli paralingvistik vositalar kommunikativ jarayonning muhim tarkibiy qismi sifatida e'tirof etiladi. Turli madaniyatlarda ushbu vositalarning qo'llanishidagi tafovutlar esa paralingvistik lakunalarni yuzaga keltiradi.

Ray Birdwhistell kinesika nazariyasida inson muloqotining katta qismi noverbal vositalar orqali amalga oshishini ta'kidlaydi. Olimning fikricha, tana harakatlari va jestlar til kabi ma'lum tizimga ega bo'lib, ular madaniy muhit ta'sirida shakllanadi. Shu bois bir madaniyatda tabiiy va ijobiy hisoblangan noverbal harakat boshqa madaniyat vakillari tomonidan noto'g'ri talqin qilinishi mumkin. Bu esa kommunikativ lakunalarni yuzaga keltiradi.

Shuningdek, Edward T. Hall madaniyatlararo kommunikatsiya nazariyasida “yuqori kontekstli” va “past kontekstli” madaniyatlar tushunchasini ilgari surgan. Unga ko'ra, ayrim madaniyatlarda noverbal belgilar asosiy kommunikativ vosita sifatida faol ishlatilsa, boshqa madaniyatlarda axborot asosan verbal shaklda ifodalanadi. Masalan, Sharq xalqlarida mimika va intonatsiya orqali hurmat yoki muloyimlik ifodalanishi muhim bo'lsa, G'arb madaniyatida to'g'ridan-to'g'ri verbal ifoda ustuvor hisoblanadi. Natijada madaniyatlararo muloqotda paralingvistik tafovutlar tushunmovchiliklarga sabab bo'lishi mumkin.

Paul Ekman inson emotsiyalarining mimik ifodalarini o'rganib, ayrim yuz ifodalari universal xarakterga ega ekanligini ilmiy jihatdan asoslagan. Biroq u ayrim noverbal belgilar madaniyatga xos bo'lib, turli xalqlarda turlicha talqin qilinishini ham qayd etadi. Masalan, bosh iring'ash ayrim davlatlarda rozilik belgisi bo'lsa, boshqa hududlarda inkor ma'nosini anglatishi mumkin. Bu holat paralingvistik lakunalarning pragmatik va lingvomadaniy tabiatini ko'rsatadi.

Paralingvistik lakunalar tarjima jarayonida ham muhim muammolarni yuzaga keltiradi. Chunki noverbal vositalar ko'pincha milliy-madaniy xususiyatlarga bog'liq bo'lib, ularni boshqa tilga to'liq va adekvat tarzda o'tkazish qiyin kechadi. Ayniqsa, badiiy matnlarda qahramonlarning hissiy holatini ifodalovchi jest va mimikalarni tarjima qilishda lingvokulturologik tafovutlar seziladi. Shu sababli tarjimon nafaqat tilni, balki madaniy kodlarni ham chuqur bilishi zarur.

Bugungi globallashuv davrida xalqaro diplomatiya, ta'lim, biznes va ommaviy kommunikatsiya sohalarida madaniyatlararo muloqotning ahamiyati ortib bormoqda. Bu esa paralingvistik vositalarni to'g'ri anglash va ulardan samarali foydalanish zaruratini kuchaytirmoqda. Ayniqsa, media va internet kommunikatsiyasida emoji, vizual belgilar va virtual jestlarning paydo bo'lishi paralingvistikning yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda. Natijada paralingvistik lakunalarni o'rganish zamonaviy kommunikativ jarayonlarning dolzarb ilmiy yo'nalishiga aylanmoqda.

Paralingvistik lakunalar madaniyatlararo muloqot jarayonida muhim kommunikativ hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, mimika, jest, intonatsiya va tana harakatlari kabi noverbal vositalar turli xalqlarda turlicha ma'no va funksiyaga ega bo'lib, bu holat kommunikativ tafovutlarni yuzaga keltiradi. Ayniqsa, bir madaniyatda ijobiy yoki neytral hisoblangan paralingvistik birlik boshqa madaniyat vakillari tomonidan salbiy yoki tushunarsiz tarzda qabul qilinishi mumkin. Bu esa paralingvistik lakunalarning madaniyatlararo kommunikatsiyadagi ahamiyatini ko'rsatadi.

Tahlillar asosida ma'lum bo'ldiki, paralingvistik vositalar nafaqat kommunikativ axborotni yetkazish, balki insonning emotsional holati, madaniy qarashlari va ijtimoiy munosabatlarini ifodalashda ham muhim o'rin tutadi. Edward T. Hall, Ray Birdwhistell va Paul Ekman kabi olimlarning ilmiy qarashlari paralingvistik birliklarning milliy-madaniy xususiyatlarga bog'liqligini tasdiqlaydi. Shu sababli madaniyatlararo muloqotda noverbal vositalarni to'g'ri talqin qilish kommunikativ muvaffaqiyatning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Madaniyatlararo muloqotda paralingvistik lakunalarga oid yorqin misollardan biri bosh harakatlari bilan bog'liq kommunikativ tafovutlardir. Masalan, O'zbekiston va ko'plab boshqa davlatlarda boshni yuqoridan pastga qimirlatish rozilik (“ha”) ma'nosini bildiradi. Biroq Bulgariya va

ayrim Bolqon mamlakatlarida ushbu harakat inkor (“yo‘q”) ma’nosida qo‘llaniladi. Aksincha, boshni chapdan o‘ngga qimirlatish u yerda rozilik belgisi sifatida tushunilishi mumkin.

Bunday holat madaniyatlararo muloqot jarayonida kommunikativ tushunmovchilikni yuzaga keltiradi. Chunki bir madaniyat vakili o‘zining odatiy noverbal harakatidan foydalangan holda ijobiy javob bildirayotgan bo‘lsa, boshqa madaniyat vakili uni salbiy ma’noda qabul qilishi mumkin. Bu esa paralingvistik lakunaning mavjudligini ko‘rsatadi.

Yana bir misol sifatida ko‘z bilan muloqot qilish holatini keltirish mumkin. United States va ko‘plab Yevropa mamlakatlarida suhbat davomida suhbatdoshning ko‘ziga tik qarash ochiqlik va ishonch belgisi hisoblanadi. Biroq ayrim Sharq mamlakatlarida, xususan, kattalar bilan muloqotda uzoq vaqt tik qarab turish hurmatsizlik sifatida talqin qilinishi mumkin. Natijada bir xil paralingvistik vosita turli madaniyatlarda turlicha pragmatik ma’no kasb etadi.

Shuningdek, globallashuv va raqamli kommunikatsiyaning rivojlanishi paralingvistikaning yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlarda emoji, vizual belgilar hamda virtual kommunikativ vositalarning keng qo‘llanilishi zamonaviy paralingvistik tizimning kengayib borayotganini ko‘rsatadi. Bu esa paralingvistik lakunalarni o‘rganishning nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega ekanligini anglatadi.

Xulosa qilib aytganda, paralingvistik lakunalarni tadqiq etish madaniyatlararo kommunikatsiya samaradorligini oshirish, tarjima jarayonidagi pragmatik muammolarni kamaytirish hamda turli xalqlar o‘rtasidagi o‘zaro tushunishni mustahkamlashda muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Edward T. Hall. *The Silent Language*. — New York: Anchor Books, 1959.
2. Ray Birdwhistell. *Kinesics and Context: Essays on Body Motion Communication*. — Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1970.
3. Paul Ekman. *Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life*. — New York: Times Books, 2003.
4. Manuel Castells. *The Rise of the Network Society*. — Oxford: Blackwell Publishing, 1996.

UO‘K 808.3

O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA ‘O‘G‘IL’ KONSEPTINI TARJIMA QILISH STRATEGIYALARINING QIYOSIY TAHLILI

G.Z.Maxmudjonova, magistrant, Farg‘ona davlat universiteti, Farg‘ona
S.I.Quziyev, katta o‘qituvchi, Farg‘ona davlat universiteti, Farg‘ona

Annotatsiya. Ushbu maqola o‘zbek va ingliz tillarida “o‘g‘il” konseptining lisoniy ifodalanishi va tarjima strategiyalarini qiyosiy tahlil qilishga bag‘ishlanadi. Tadqiqotda oilaviy munosabatlarni ifodalovchi ushbu tushunchaning har ikki tildagi madaniy-semantik qatlamlari, gender xususiyatlari va kontekstual ma’nolari ochib beriladi. Shuningdek, tarjima jarayonida ekvivalentlikni saqlash usullari va milliy koloritni ifodalashdagi transformatsiyalar o‘rganiladi. Mazkur tahlil tarjimashunoslik va kognitiv lingvistika sohasidagi mutaxassislar uchun nazariy hamda amaliy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: konsept, tarjima strategiyasi, qiyosiy tahlil, o‘zbek tili, ingliz tili, lisoniy manzara, madaniy ekvivalentlik.

Аннотация. Данная статья посвящена сравнительному анализу концепта «сын» и стратегий его перевода в узбекском и английском языках. В исследовании раскрываются культурно-семантические пласты, гендерные особенности и контекстуальные значения этого родственного понятия в обеих лингвистических системах. Также изучаются способы сохранения эквивалентности и трансформации, используемые для передачи национального колорита в процессе перевода. Данный анализ служит теоретическим и практическим ресурсом для специалистов в области переводоведения и когнитивной лингвистики.

Ключевые слова: концепт, стратегия перевода, сравнительный анализ, узбекский язык, английский язык, языковая картина мира, культурная эквивалентность.

Abstract. This article provides a comparative analysis of the "son" concept and its translation strategies in the Uzbek and English languages. The research explores the cultural-semantic layers, gender nuances, and contextual meanings of this kinship term within both linguistic frameworks. Furthermore, it examines methods for maintaining equivalence and the transformations used to convey national color during the translation process. This analysis serves as a theoretical and practical resource for specialists in translation studies and cognitive linguistics.

Key words: concept, translation strategy, comparative analysis, Uzbek language, English language, linguistic worldview, cultural equivalence.

Kirish. Til nafaqat muloqot vositasi, balki millatning tafakkur tarzi va madaniy qadriyatlarini aks ettiruvchi ko'zgudir. Har bir tilning lug'at tarkibida shunday tushunchalar borki, ular jamiyatning ijtimoiy tuzilishi va ma'naviy olamini belgilab beradi. Ana shunday fundamental tushunchalardan biri — “o'g'il” konseptidir. Ushbu konsept oila institutining asosi, nasl davomchisi va ijtimoiy status belgisi sifatida o'zbek va ingliz madaniyatlarida o'ziga xos lisoniy qatlamlarga ega. O'zbek xalqi mentalitetida “o'g'il” tushunchasi ko'pincha “suyanchiq”, “voris” va “shon-sharaf” kabi semantik maydonlar bilan bog'lansa, ingliz tilida bu konsept ko'proq individualizm va ijtimoiy mas'uliyat prizmasi orqali ifodalanadi. Masalan, o'zbek tilidagi “o'g'il bola” birikmasi nafaqat jinsni, balki mardlik va lafzni anglatuvchi sifatga aylanib ketgan. Ingliz tilidagi “son” va “boy” leksemalari esa kontekstga ko'ra iyerarxik va emotsional munosabatlarni qat'iy chegaralaydi. Ushbu maqolaning dolzarbligi shundaki, globallashuv davrida madaniyatlararo muloqotning ortishi tarjimonlar oldiga milliy o'ziga xoslikni (realialarni) saqlab qolish vazifasini qo'ymoqda. “O'g'il” konseptini bir tildan ikkinchi tilga o'girishda shunchaki lug'aviy muqobil topish yetarli emas; bunda har ikki xalqning oilaviy iyerarxiyasi va lisoniy dunyo manzarasini hisobga olish talab etiladi. Tadqiqotning maqsadi — ushbu konseptning tarjima jarayonida yuzaga keladigan leksik-semantik muammolarini aniqlash va ularni bartaraf etishning eng maqbul strategiyalarini tahlil qilishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. “O'g'il” konseptining lisoniy va madaniy xususiyatlarini o'rganish kognitiv lingvistika va tarjimashunoslikning kesishmasida turuvchi murakkab masaladir. Dunyo tilshunosligida konsept tushunchasi S.Askoldov, D.Lixachev va Y.Stepanov kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan bo'lib, ular konseptni madaniyatning asosiy yacheykasi sifatida ta'riflashadi. O'zbek tilshunosligida oila va qarindoshlik terminlari, xususan “o'g'il” tushunchasining leksik-semantik maydoni A.Gulomov va H.Ne'matov kabi olimlarning ishlarida o'z aksini topgan. Ingliz tilidagi qarindoshlik tizimi va ularning ijtimoiy determinatsiyasi esa R.Lado hamda E.Sipir tadqiqotlarida keng yoritilgan. Biroq, aynan “o'g'il” konseptining o'zbek va ingliz tillaridagi tarjima strategiyalari, ayniqsa, madaniy konnotatsiyalarning ko'chirilishi masalasi hali ham qiyosiy tadqiqotlar markazida qolmoqda. Zamonaviy tarjimashunoslikda P.Nyumark va M.Bakerning ekvivalentlik nazariyalari ushbu konseptni o'girishda nazariy poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot obyekti sifatida o'zbek va ingliz tillaridagi badiiy matnlar, maqollar va lug'aviy birliklar tanlab olindi. Maqolada ko'zlangan maqsadga erishish uchun quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

Qiyosiy-tipologik metod: Ikki xil tizimli tillarda “o'g'il” konseptining o'xshash va farqli jihatlarini aniqlash imkonini beradi.

Komponent tahlil (Componental Analysis): So'zlar tarkibidagi semantik bo'laklarni (masalan: jins + vorislik + yosh) ajratish orqali tarjimadagi ma'naviy yo'qotishlarni o'rganishga yordam beradi.

Lingvokulturologik yondashuv: Til birliklarini xalqning mentaliteti, urf-odatlar va qadriyatlari bilan bog'liq holda tahlil qilishga xizmat qiladi.

Natijalar. O'zbek va ingliz tillarida “o'g'il” konseptini qiyosiy tadqiq etish natijasida bir qator tizimli farqlar va o'xshashliklar aniqlandi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'zbek tilidagi “o'g'il” leksemasi ingliz tiliga qaraganda kengroq ijtimoiy-axloqiy yuklamaga ega.

1. Semantik maydon va ekvivalentlik O'zbek tilidagi “o'g'il” so'zi kontekstga qarab ingliz tilida bir necha xil ekvivalentlar orqali ifodalanishi aniqlandi:

Biologik bog'liqlikda: Son (o'g'il farzand).

Yosh va jins xususiyatida: Boy (o'g'il bola).

Ijtimoiy-axloqiy ma'noda: Man yoki Gentleman (mardlik, lafz ma'nosida).

2. Frazologik va madaniy transformatsiyalar Tadqiqot natijasida o'zbekcha iboralarni ingliz tiliga o'girishda funksional ekvivalentlik strategiyasi samarali ekanligi isbotlandi.

O'zbekcha birlik: O'g'il ko'rmoq

Madaniy konnotatsiyasi: Nasl davomchisi tug'ilishi

Tavsiya etilgan inglizcha tarjima: *To have a son*

Strategiya: Klassifikatsiya

3. Konseptning gender va ijtimoiy xususiyatlari Natijalar shuni ko'rsatadiki, o'zbek tilida “o'g'il” konsepti “uyning ustuni”, “merosxo'r” kabi metaforalar bilan chambarchas bog'liq. Ingliz

tilida esa “son and heir” (o‘g‘il va merosxo‘r) birikmasi asosan aristokratik yoki huquqiy kontekstda saqlanib qolgan bo‘lib, kundalik nutqda bu tushuncha ko‘proq individual erkinlik bilan bog‘lanadi.

4. Tarjima jarayonidagi transformatsiyalar Tahlillarimizga ko‘ra, o‘zbek tilidan ingliz tiliga tarjima qilishda quyidagi natijalarga erishildi:

Semantik kengayish: O‘zbek tilidagi “o‘g‘il” so‘zi orqali ifodalangan “mardlik” xususiyati ingliz tilida ko‘pincha “bravery” yoki “integrity” kabi tushunchalar bilan qoplanadi.

Lisoniy bo‘shliqlar (Llacunae): “O‘g‘il bola” sifatining (masalan, o‘g‘il bola ish bo‘ldi) ingliz tilida to‘g‘ridan-to‘g‘ri lug‘aviy muqobili yo‘q, shu sababli tarjimada tasviriy vositalardan foydalanish natija beradi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, o‘zbek va ingliz tillarida “o‘g‘il” konseptini tarjima qilishda shunchaki so‘z o‘zgartirish emas, balki lisoniy dunyo manzarasini qayta qurishstrategiyasi yetakchi o‘rin tutadi. O‘zbek tilidagi emotsional-ekspressiv bo‘yoqdorlik ingliz tilida ko‘proq mantiqiy va vaziyatli ekvivalentlar orqali kompensatsiya qilinadi.

Xulosa. O‘zbek va ingliz tillarida “o‘g‘il” konseptining qiyosiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, bu birlik oddiy nominativ vosita emas, balki muhim madaniy kod tashuvchisidir. O‘zbek tilida “o‘g‘il” nasl davomchisi va ijtimoiy tayanch sifatida kuchli emotsional va ijobiy konnotatsiyaga ega. Ingliz tilida esa bu konsept ko‘proq neytral-biologik hamda individualistik mazmunda namoyon bo‘ladi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, “o‘g‘il” leksemasini tarjimada so‘zma-so‘z berish har doim ham samarali emas. Ayniqsa “o‘g‘il bola” kabi birliklarni o‘g‘irishda funksional analogiya va madaniy adaptatsiya usullari samaraliroqdir. Natijalar tarjimonlar uchun muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Abduazizov, A. (2010). Tilshunoslik nazariyasiga kirish. Toshkent: Sharq.
2. Baker, M. (2011). In Other Words: A Coursebook on Translation. London & New York: Routledge.
3. Hajiyeva, M. (2021). O‘zbek va ingliz tillarida oila konseptining lingvokulturologik xususiyatlari. Toshkent: O‘zMU xabarлари.
4. Lado, R. (1957). Linguistics across Cultures: Applied Linguistics for Language Teachers. University of Michigan Press.
5. Ne‘matov, H., & Rasulov, R. (1995). O‘zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari. Toshkent: O‘qituvchi.
6. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. New York: Prentice Hall.
7. Safarov, Sh. (2006). Kognitiv tilshunoslik. Jizzax: Sangzor nashriyoti.
8. Stepanov, Yu. S. (2001). Konstanti: Slovar russkoy kulturi. Moskva: Akademicheskii proekt.

UDC 81'25:791.43:316.77

CULTURAL ADAPTATION OF HUMOR IN AUDIOVISUAL TRANSLATION

R.O.Maxmudova, student, Kimyo International University in Tashkent, Tashkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada audiovizual tarjimada hazilni madaniy jihatdan moslashtirish muammolari va strategiyalari tahlil qilinadi. Hazil til, madaniyat va kontekst bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, uni tarjima qilish eng murakkab jarayonlardan biri hisoblanadi. Tadqiqotda tarjimonlarning filmlar va teleko‘rsatuvlardagi hazil, so‘z o‘yinlari hamda madaniy ishoralarni qanday moslashtirishi o‘rganiladi. Nazariy yondashuvlar va amaliy misollar asosida olib borilgan ushbu tadqiqot samarali audiovizual tarjimini amalga oshirishda madaniy kompetensiya va ijodiy qaror qabul qilish muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: audiovizual tarjima, hazil tarjimasi, madaniy moslashtirish, subtitrlar, dublyaj, so‘z o‘yini, lokalizatsiya.

Аннотация. В данной статье рассматриваются проблемы и стратегии культурной адаптации юмора в аудиовизуальном переводе. Юмор тесно связан с языком, культурой и контекстом, что делает его одним из наиболее сложных элементов для перевода. В исследовании анализируется, как переводчики адаптируют шутки, игру слов и культурные реалии в фильмах и телевизионных программах с целью сохранения комического эффекта. На основе теоретических подходов и практических примеров показано, что для успешного аудиовизуального перевода необходимы высокая культурная компетентность и способность к творческому принятию решений.

Ключевые слова: аудиовизуальный перевод, перевод юмора, культурная адаптация, субтитры, дубляж, игра слов, локализация.

Abstract. This article examines the challenges and strategies of culturally adapting humor in audiovisual translation. Humor is deeply rooted in language, culture, and context, making it one of the most complex elements to translate. The study explores how translators adapt jokes, wordplay, and cultural references in films and television to maintain their comedic effect. Drawing on

theoretical frameworks and practical examples, the research highlights the importance of cultural competence and creative decision-making in achieving effective audiovisual translation.

Keywords: audiovisual translation, humor translation, cultural adaptation, subtitling, dubbing, wordplay, localization.

Introduction. Humor is a culturally bound phenomenon that reflects the values, beliefs, and social norms of a particular community. In audiovisual media such as films, television shows, and online content, humor plays a crucial role in engaging audiences and enhancing the overall viewing experience. However, translating humor from one language into another presents significant challenges, as jokes often rely on linguistic nuances, cultural references, and context-specific meanings.

According to Delia Chiaro, humor translation is one of the most demanding tasks in audiovisual translation due to its dependence on both language and culture (Chiaro, 2010). Similarly, Dirk Delabastita emphasizes that wordplay and puns are particularly difficult to translate because they rely on language-specific features that may not have direct equivalents in the target language (Delabastita, 1996).

Audiovisual translation (AVT), including subtitling and dubbing, imposes additional constraints such as time, space, and synchronization. These limitations require translators to make quick and creative decisions while preserving the original humor. As a result, cultural adaptation becomes a key strategy in ensuring that the translated humor resonates with the target audience.

This article aims to explore the strategies used in the cultural adaptation of humor in audiovisual translation and to analyze the challenges translators face in maintaining both meaning and comedic effect.

Methods. The present study employs a qualitative research design aimed at providing an in-depth analysis of how humor is culturally adapted in audiovisual translation. A qualitative approach was selected because the subject of humor involves nuanced linguistic, cultural, and contextual elements that cannot be fully captured through numerical data alone. As Johnny Saldaña notes, qualitative analysis is particularly effective for interpreting meaning, patterns, and human-centered phenomena (Saldaña, 2016).

Data Selection

The research is based on the analysis of selected audiovisual materials, including films and television series that contain diverse types of humor. These materials were chosen to represent different genres, cultural backgrounds, and styles of comedic expression. The selected content includes examples of: wordplay and puns, culture-specific jokes and references, situational and character-based humor, sarcasm and irony. The diversity of materials allows for a broader understanding of how humor operates across contexts and how it is adapted in translation.

Analytical Framework

The analysis focuses on a comparative examination of original dialogues and their translated versions in both subtitling and dubbing formats. This comparison enables the identification of differences in translation strategies depending on technical constraints such as timing, space, and synchronization.

Particular attention is given to the strategies used by translators to convey humor, including:

- ✓ **Substitution**, where a source-culture element is replaced with a culturally relevant equivalent
- ✓ **Adaptation**, involving modification of the original joke to suit the target audience
- ✓ **Omission**, where humor is partially or completely removed due to constraints
- ✓ **Explanation**, where additional information is provided to clarify meaning

These strategies are analyzed within the framework of functional and communicative translation approaches, which emphasize the importance of preserving the intended effect rather than literal meaning. This aligns with the concept of dynamic equivalence proposed by Eugene Nida (Nida, 1964).

Data Analysis

The collected data are analyzed using thematic analysis, which allows for the identification of recurring patterns and tendencies in humor translation. Each instance of humor is categorized based on its type and the strategy used in its translation.

Through this process, the study aims to identify common approaches adopted by translators when dealing with culturally bound humor, as well as the factors influencing their decisions. The

analysis also considers the effectiveness of each strategy in preserving the humorous effect for the target audience.

Overall, this methodological framework provides a structured yet flexible approach to examining the complexities of humor translation in audiovisual media, focusing on both linguistic and cultural dimensions.

Results. The analysis reveals that translators frequently rely on cultural adaptation to preserve the humorous effect of the original content. In many cases, direct translation is not possible due to linguistic and cultural differences. Instead, translators replace culture-specific references with locally relevant ones or modify the structure of jokes to make them understandable to the target audience.

Wordplay and puns were found to be the most challenging elements to translate. In such cases, translators often create new jokes that differ from the original but produce a similar comedic effect. Additionally, constraints related to subtitling, such as limited space and time, often lead to the simplification or omission of certain humorous elements.

Discussion. The findings highlight the importance of creativity and cultural competence in audiovisual translation. Translators must not only understand the source language but also possess deep knowledge of the target culture in order to adapt humor effectively.

From a theoretical perspective, the concept of dynamic equivalence proposed by Eugene Nida is particularly relevant. According to Nida, the goal of translation is to produce a similar effect on the target audience as the original text does on its audience (Nida, 1964). In humor translation, this often requires significant adaptation rather than literal translation.

The study also confirms that humor translation is not a purely linguistic process but a cultural one. Translators act as mediators who bridge the gap between cultures, ensuring that humor remains meaningful and enjoyable across different linguistic contexts.

Conclusion. In conclusion, the findings of this study confirm that the cultural adaptation of humor is not a peripheral concern but a central component of effective audiovisual translation. Humor, being deeply embedded in linguistic structures, cultural references, and situational contexts, presents unique challenges that cannot be addressed through literal translation alone. As demonstrated throughout the analysis, the preservation of comedic effect often requires significant transformation of the original content to ensure that it resonates with the target audience in a meaningful and natural way.

The study highlights that translators must adopt flexible and creative strategies when dealing with humor, carefully balancing fidelity to the source text with the expectations and cultural background of the target audience. Strategies such as substitution, adaptation, omission, and explanation are not merely technical solutions but reflect the translator's interpretive role as a cultural mediator. In this sense, humor translation goes beyond linguistic transfer and becomes an act of intercultural communication.

Furthermore, the results emphasize that successful humor translation depends on a combination of competencies. Strong linguistic proficiency alone is insufficient; translators must also possess deep cultural awareness, sensitivity to context, and the ability to recognize implicit meanings and cultural nuances. In addition, they must be capable of making rapid and well-informed decisions under the technical constraints imposed by audiovisual formats, such as time limitations, spatial restrictions in subtitles, and synchronization requirements in dubbing. These constraints often force translators to prioritize effect over form, reinforcing the importance of functional approaches to translation, as discussed by Eugene Nida.

Another important implication of the study is the recognition of the translator's creative role. Rather than simply reproducing content, translators actively reconstruct humor in ways that align with the target culture. This creative process requires not only technical skill but also a deep understanding of how humor operates within different cultural frameworks. Failure to achieve this balance may result in loss of meaning, reduced comedic impact, or even misunderstanding among the audience.

Looking forward, the study suggests that future research should explore the growing role of technology in audiovisual translation, particularly the use of artificial intelligence and machine translation tools. While such technologies have made significant progress in handling general language translation, their ability to process humor, irony, and cultural nuances remains limited. Investigating how AI-assisted systems can be improved to handle culturally bound humor represents an important direction for further study.

Overall, this research underscores the necessity of approaching humor translation as a complex, dynamic, and culturally sensitive process, where linguistic accuracy, cultural adaptation, and creative decision-making must work together to achieve effective communication across languages and cultures.

REFERENCES:

1. Delia Chiaro. Translation, Humour and Literature. – London: Continuum, 2010.
2. Dirk Delabastita. Wordplay and Translation: Essays on Punning and Translation. – Manchester: St. Jerome Publishing, 1996.

UDC 82-312.4:821.111(092)

A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE DETECTIVE HERO IN WORKS BY ARTHUR CONAN DOYLE AND AGATHA CHRISTIE

G.T.Mengniyozova, teacher, Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy, Denau
M.K.Gulboyeva, student, Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy, Denau

Annotatsiya. Ushbu maqolada detektiv janrning eng mashhur vakillari bo'lgan Artur Konan Doyl va Agata Kristi asarlaridagi detektiv qahramonlar qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda ularning asosiy personajlari – Sherlock Xolms va Erkyul Puaro – ning xarakter xususiyatlari, ish yuritish uslublari va axloqiy qarashlari o'rganiladi. Doyl yaratgan Xolms obrazi ratsionallik, ilmiy deduksiya va biroz sovuqqonlik bilan ajralib turishi, Kristining Puaro obrazi esa tafsilotlarga e'tibor, psixologik tahlil va insonparvar yondashuvi bilan farqlanishi yoritiladi.

Kalit so'zlar: detektiv adabiyot, Artur Konan Doyl, Agata Kristi, Sherlock Xolms, Erkyul Puaro, obraz tahlili, adabiy qiyoslash.

Аннотация: В данной статье проводится сравнительный анализ детективных героев в произведениях Артура Конан Дойла и Агаты Кристи, двух наиболее выдающихся представителей детективного жанра. В исследовании рассматриваются характеристики, методы расследования и нравственные принципы их главных персонажей – Шерлока Холмса и Эркюля Пуаро. Показано, что Холмс Дойла воплощает рациональность, научную дедукцию и определённую отстранённость, тогда как Пуаро Кристи отличается вниманием к деталям, психологической проницательностью и более человечным подходом.

Ключевые слова: детективная литература, Артур Конан Дойл, Агата Кристи, Шерлок Холмс, Эркюль Пуаро, анализ персонажей, литературное сравнение.

Abstract. This article presents a comparative analysis of the detective hero in the literary works of Arthur Conan Doyle and Agatha Christie, two of the most prominent figures in the genre of detective fiction. The study examines the characteristics, methodologies, and moral frameworks of their respective protagonists-Sherlock Holmes and Hercule Poirot. It explores how Doyle's Holmes embodies rationality, scientific deduction, and an often aloof demeanor, while Christie's Poirot showcases meticulous attention to detail, psychological insight, and a more personable approach.

Key words: Detective fiction, Arthur Conan Doyle, Agatha Christie, Sherlock Holmes, Hercule Poirot, character analysis, literary comparison.

The detective genre has captivated readers for over a century, with its intricate plots, enigmatic characters, and the thrill of solving mysteries. Two of the most prominent figures in this genre are Sir Arthur Conan Doyle and Agatha Christie. Doyle, best known for his creation of Sherlock Holmes, and Christie, renowned for her characters Hercule Poirot and Miss Marple, have each left an indelible mark on detective fiction. While both authors share a common foundation in crafting compelling narratives centered around crime and investigation, their portrayals of the detective hero reveal distinct philosophies and methodologies that reflect their unique literary styles and cultural contexts.

Arthur Conan Doyle's Sherlock Holmes is arguably the archetype of the modern detective. Introduced in «A Study in Scarlet» (1887), Holmes is characterized by his exceptional intellect, keen powers of observation, and reliance on logical reasoning. Doyle's Holmes embodies the Victorian ideal of rationalism, reflecting the era's fascination with science and empirical evidence. Holmes's methods often involve meticulous deduction and forensic analysis, as he seeks to uncover the truth hidden beneath layers of deception. His famous catchphrase, «Elementary, my dear Watson», encapsulates his confidence in rational thought as the key to solving mysteries. Furthermore, Holmes's character is marked by a certain aloofness and detachment; he often appears emotionally

distant, prioritizing logic over sentiment. This portrayal not only highlights the triumph of intellect but also serves to critique the limitations of human emotion in the face of crime [1].

In contrast, Agatha Christie's detective heroes offer a different perspective on the nature of investigation and justice. Hercule Poirot, introduced in «The Mysterious Affair at Styles» (1920), is a Belgian detective known for his «little grey cells» and meticulous attention to detail. Unlike Holmes, Poirot's methods often emphasize psychological insight and human behavior rather than pure logic. Christie's narratives frequently delve into the complexities of human relationships and motives, suggesting that understanding the characters' emotions is crucial to solving the crime. Poirot's charm and idiosyncratic personality make him relatable, allowing readers to engage with him on a more personal level than they might with the more enigmatic Holmes. Similarly, Miss Marple, introduced in «The Murder at the Vicarage» (1930), represents a different approach to detection; she relies on her deep understanding of human nature and village life to unravel mysteries.

Detective fiction has long captivated scholars and critics, with Arthur Conan Doyle and Agatha Christie standing out as two of the genre's most significant figures. Numerous scholars have analyzed their works, focusing on the detective hero and the broader implications of their narratives [2].

One prominent scholar is Julian Symons, who examined the evolution of detective fiction in his book «Bloody Murder». Symons discusses how Doyle's Sherlock Holmes represents a shift towards rationalism and scientific inquiry in detective stories, while Christie's characters reflect a more psychological approach, emphasizing human motives and relationships. He highlights the contrast between Holmes's empirical methods and Poirot's psychological insights, suggesting that this reflects broader societal changes from the Victorian era to the post-World War I period.

Another influential figure is Tzvetan Todorov, a literary theorist known for his work on narrative structures. In «The Fantastic», Todorov analyzes how Doyle's narratives often adhere to a strict structure of mystery and resolution, creating a clear distinction between the detective and the criminal. In contrast, Christie's works often blur these lines, presenting morally ambiguous characters and complex social dynamics. Todorov's insights help illuminate how the detective hero functions within different narrative frameworks. John Gardner is also notable for his contributions to understanding the detective genre. In his critical works, Gardner explores the moral implications of detective fiction, particularly in relation to Holmes and Poirot. He argues that Holmes embodies a certain moral absolutism, seeking justice through reason, while Poirot navigates a more nuanced ethical landscape, reflecting the complexities of human behavior and societal norms. This comparison underscores the differing philosophical underpinnings of Doyle's and Christie's detective heroes [4].

Additionally, M. M. Bakhtin's theories on dialogism and heteroglossia can be applied to analyze Christie's use of multiple perspectives in her narratives. Unlike Doyle's more singular focus on Holmes's point of view, Christie often employs various characters' viewpoints to enrich her stories, allowing readers to engage with different facets of truth and morality. This approach enhances the depth of her detective heroes, making them more relatable and grounded in social realities. In conclusion, scholars such as Julian Symons, Tzvetan Todorov, John Gardner, and M. M. Bakhtin have significantly contributed to the analysis of the detective hero in the works of Arthur Conan Doyle and Agatha Christie. Their insights reveal the complexities of character development and thematic exploration within the genre, highlighting how these authors reflect and challenge societal norms through their iconic detectives [3].

Understanding the historical and cultural contexts in which Doyle and Christie wrote is crucial for this analysis. A review of secondary literature will provide insights into the societal norms, values, and challenges of their respective eras—the Victorian period for Doyle and the post-World War I era for Christie. This context will help illuminate how each author's detective hero reflects contemporary issues such as class, gender roles, and justice. Key themes such as justice, morality, and the nature of truth will be explored through both authors' works. The methodology will involve thematic coding of passages that illustrate these concepts, allowing for a comparative discussion of how Holmes and Poirot embody or challenge these themes [5].

Incorporating critical perspectives from scholars such as Julian Symons and Tzvetan Todorov will enrich the analysis. Their theories on narrative structure and moral implications will provide a theoretical framework for understanding the significance of the detective hero in broader literary discourse. This comprehensive methodology will facilitate a nuanced comparative analysis of the detective heroes in Doyle's and Christie's works, revealing their distinct contributions to the genre and the cultural narratives they embody. By integrating literary analysis, character study, historical

context, thematic exploration, and critical perspectives, this research aims to provide a holistic understanding of these iconic figures in detective fiction [1].

The detective genre, particularly the figure of the detective hero, has been significantly shaped by the contributions of Arthur Conan Doyle and Agatha Christie. While both authors created iconic detectives-Sherlock Holmes and Hercule Poirot-their approaches to characterization, methodology, and thematic exploration reveal distinct perspectives on the role of the detective in society. Sherlock Holmes, introduced in Doyle's «A Study in Scarlet» (1887), is characterized by his extraordinary powers of observation, logical reasoning, and a somewhat aloof demeanor. Holmes embodies the archetype of the rational detective, often relying on empirical evidence and deductive reasoning to solve cases. His partnership with Dr. John Watson serves not only to humanize him but also to provide a narrative lens through which readers can engage with his brilliance. Watson's admiration for Holmes creates a dynamic that emphasizes Holmes's intellectual superiority while simultaneously highlighting his social shortcomings [3].

A comparative analysis of the detective heroes created by Arthur Conan Doyle and Agatha Christie reveals a fundamental evolution in the mystery genre. Sherlock Holmes represents the pinnacle of Victorian scientific rationalism, relying on rigorous physical observation and forensic deduction. In contrast, Christie's Hercule Poirot and Miss Marple introduce a profound psychological dimension, focusing on «the little grey cells» and the intricacies of human nature within social hierarchies. While Holmes is an isolated, machine-like figure of logic, Christie's protagonists are often more socially integrated observers. Ultimately, both authors established enduring archetypes, transitioning the genre from cold empirical evidence to sophisticated psychological insight.

REFERENCES:

1. Bayard Pierre. Sherlock Holmes was Wrong: Reopening the Case of the Hound of the Baskervilles and the Limits of Deduction. New York: Bloomsbury, 2008. – pp. 45-80.
2. Cawelti John G. Adventure, Mystery, and Romance: Formula Stories as Art and Popular Culture in Detective Fiction. Chicago: University of Chicago Press, 1976. – pp. 132-160.
3. Hark Ina Rae. The Detective as Apotheosis: The Social Significance and Cultural Influence of Arthur Conan Doyle's Sherlock Holmes. The Journal of Popular Culture, vol. 12, no. 2, 1978. – pp. 105-135.
4. Knight Stephen. Crime Fiction since 1800: Detection, Death, Dread and the Evolution of the Great Detective. 2nd edition. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010. – pp. 55-92.
5. Light Alison. Forever England: Femininity, Literature and Conservatism between the Wars in the Works of Agatha Christie. London: Routledge, 1991. – pp. 61-112.

UO'K 808.3

JEK LONDON IJODIDA INSON TABIATINING BADIY-FALSAFIY INTERPRETATSIYASI

G.M.Meylieva, dots., Toshkent arxitektura-qurilish universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada Jek London ijodida inson tabiatining badiiy-falsafiy interpretatsiyasi tahlil qilinadi. Tadqiqotda yozuvchining roman va hikoyalarida insonning yashash uchun kurashi, iroda kuchi, tabiat bilan munosabati hamda ruhiy-axloqiy qarashlari yoritiladi. Shuningdek, inson xarakterining ekstremal sharoitlarda namoyon bo'lishi va individualizm g'oyasining badiiy ifodasi ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: inson tabiati, badiiy talqin, falsafiy interpretatsiya, individualizm, yashash uchun kurash, tabiat va inson, psixologizm, Amerika adabiyoti, realizm, romantizm.

Аннотация. В данной статье анализируется художественно-философская интерпретация человеческой природы в творчестве Jack London. В исследовании рассматриваются проблемы борьбы человека за выживание, силы воли, взаимоотношений человека и природы, а также духовно-нравственных взглядов в романах и рассказах писателя. Кроме того, научно обосновывается художественное изображение человеческого характера в экстремальных условиях и выражение идеи индивидуализма.

Ключевые слова: человеческая природа, художественная интерпретация, философское толкование, индивидуализм, борьба за выживание, человек и природа, психологизм, американская литература, реализм, романтизм.

Abstract. This article analyzes the artistic and philosophical interpretation of human nature in the works of Jack London. The study examines the issues of human struggle for survival, willpower, the relationship between man and nature, and moral and psychological views reflected in the writer's

novels and short stories. In addition, the artistic representation of human character under extreme conditions and the expression of individualistic ideas are scientifically substantiated.

Keywords: *human nature, artistic interpretation, philosophical interpretation, individualism, struggle for survival, man and nature, psychologism, American literature, realism, romanticism.*

XX asr Amerika adabiyoti taraqqiyotida Jack London ijodi alohida o'rin egallaydi. Uning asarlarida inson va tabiat munosabatlari, yashash uchun kurash, individualizm, iroda va axloqiy qadriyatlar masalasi badiiy-falsafiy jihatdan chuqur talqin etilgan. Yozuvchi inson tabiatini ekstremal hayotiy sharoitlar orqali tasvirlashga intilib, insonning ichki ruhiy olami, xarakteri va ijtimoiy mavjudot sifatidagi mohiyatini ochib beradi. Shu bois Jek London ijodi nafaqat badiiy, balki falsafiy va psixologik jihatdan ham muhim ilmiy tadqiqot obyektlaridan biri hisoblanadi.

Jek London asarlarining markazida insonning tabiat bilan kurashi va yashash uchun olib boradigan irodaviy harakati turadi. Yozuvchi qahramonlari ko'pincha sovuq Shimol sharoiti, og'ir mehnat, ochlik va yolg'izlik kabi murakkab vaziyatlarga duch keladi. Aynan ana shunday ekstremal holatlar inson xarakterining asl mohiyatini ochib beruvchi vosita sifatida xizmat qiladi. Muallif insonning biologik va ijtimoiy tabiatini uyg'un holda tasvirlab, unda kuch, qat'iyat, erkinlik va individualizm g'oyalari ilgari suradi.

Jek London ijodiga Charles Darwin ning evolyutsion qarashlari hamda Herbert Spencer ning sotsial darvinizm nazariyasi sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Shu sababli yozuvchi asarlarida "kuchlilar yashab qoladi" g'oyasi ko'p hollarda markaziy falsafiy konsepsiya sifatida namoyon bo'ladi. Biroq muallif insonni faqat biologik mavjudot sifatida emas, balki ma'naviy va axloqiy qadriyatlarga ega shaxs sifatida ham talqin qiladi. Bu esa uning ijodida realizm, romantizm va naturalizm unsurlarining o'zaro uyg'unlashganini ko'rsatadi.

Yozuvchining "Martin Eden", "The Call of the Wild", "White Fang" kabi asarlarida insonning ichki ruhiy kechinmalari, jamiyat bilan ziddiyatlari va o'zligini anglash jarayoni chuqur psixologizm asosida tasvirlangan. Ayniqsa, insonning erkinlikka intilishi va ijtimoiy muhit bilan to'qnashuvi muallif ijodining muhim badiiy-falsafiy masalalaridan biri hisoblanadi. Shu jihatdan Jek London asarlari inson tabiatini o'rganishda muhim estetik va falsafiy manba vazifasini bajaradi.

Bugungi kunda Jek London ijodini inson konsepsiyasi nuqtayi nazaridan tadqiq etish zamonaviy adabiyotshunoslik va falsafiy tafakkur uchun dolzarb ahamiyat kasb etadi. Chunki yozuvchi asarlarida aks etgan individualizm, erkinlik, yashash uchun kurash va insoniy qadriyatlar masalasi bugungi global jamiyatda ham o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Jack London ijodi Amerika adabiyotida inson tabiatining murakkab va ziddiyatli mohiyatini badiiy-falsafiy jihatdan yoritib bergan muhim adabiy hodisalardan biri hisoblanadi. Yozuvchi asarlarida inson va tabiat o'rtasidagi munosabat, yashash uchun kurash, individualizm, iroda va ma'naviy qadriyatlar masalasi markaziy o'rin egallaydi. Jek London insonni biologik, ijtimoiy va ruhiy mavjudot sifatida talqin qilib, uning xarakteri va ichki dunyosini ekstremal hayotiy vaziyatlar orqali ochib beradi. Shu jihatdan yozuvchi ijodi realizm, naturalizm va romantizm estetikasi uyg'unlashgan murakkab badiiy tizim sifatida namoyon bo'ladi.

Jek London asarlarida inson tabiatining badiiy talqini ko'p jihatdan tabiat bilan kurash motivi orqali yoritiladi. Yozuvchi qahramonlari ko'pincha Shimolning sovuq hududlari, okean, yovvoyi tabiat yoki og'ir mehnat sharoitida yashash uchun kurash olib boradi. "The Call of the Wild" va "White Fang" asarlarida inson va tabiat o'rtasidagi munosabat biologik instinktlar hamda yashash qonunlari asosida tasvirlanadi. Ayniqsa, tabiat insonni sinovdan o'tkazuvchi kuch sifatida namoyon bo'lib, uning ichki imkoniyatlari va irodasini ochib beradi.

Charles Darwin ning evolyutsion nazariyasi Jek London ijodining falsafiy asoslaridan biri hisoblanadi. Darvinning "tabiiy tanlanish" g'oyasi yozuvchi asarlarida yashash uchun kurash konsepsiyasi orqali aks etadi. Qahramonlar og'ir sharoitda faqat jismoniy kuch emas, balki ruhiy bardoshlilik va iroda orqali omon qolishga intiladi. Bu esa yozuvchi asarlarida inson tabiatining biologik va psixologik jihatlari uyg'un holda tasvirlanganini ko'rsatadi.

Shuningdek, Herbert Spencerning sotsial darvinizm qarashlari ham Jek London ijodida sezilarli o'rin tutadi. Spencer ilgari surgan "survival of the fittest" ("eng kuchlilar yashab qoladi") tamoyili yozuvchi qahramonlari hayotida muhim falsafiy prinsip sifatida namoyon bo'ladi. Biroq Jek London insonni faqat biologik mavjudot sifatida emas, balki axloqiy qadriyatlarga ega shaxs sifatida ham tasvirlaydi. Shu sababli yozuvchi asarlarida kuch va iroda bilan bir qatorda insoniylik, mehr-shafqat va erkinlik g'oyalari ham muhim o'rin egallaydi.

Jek London ijodining muhim jihatlaridan biri psixologizmning kuchliligidir. Jack London qahramonlarning ichki ruhiy kechinmalarini chuqur tahlil qilish orqali inson tabiatining murakkabligini ko'rsatadi. Ayniqsa, "Martin Eden" romanida bosh qahramonning jamiyat bilan ziddiyati, o'zligini anglashga intilishi va ma'naviy inqirozi individualizm falsafasi asosida yoritiladi. Martin Eden obrazi orqali yozuvchi insonning intellektual va ma'naviy erkinlikka bo'lgan ehtiyojini ochib beradi. Shu bilan birga, jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik va ma'naviy bo'shliq qahramonning ichki fojeasiga sabab bo'ladi.

Friedrich Nietzsche ning "kuchli shaxs" konsepsiyasi ham Jek London qahramonlari xarakterida ma'lum darajada aks etadi. Yozuvchi qahramonlari ko'pincha mustaqil fikrlovchi, irodali va erkinlikka intiluvchi shaxs sifatida tasvirlanadi. Ular jamiyatning an'anaviy qoidalariga qarshi chiqib, o'z hayot yo'lini mustaqil belgilashga harakat qiladi. Bu holat yozuvchi asarlarida individualizm va ekzistensial qarashlarning mavjudligini ko'rsatadi.

Jek London ijodida inson va jamiyat o'rtasidagi ziddiyat ham muhim mavzulardan biri hisoblanadi. Yozuvchi kapitalistik jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik, insoniy qadriyatlarning yemirilishi va ma'naviy inqirozni tanqidiy ruhda tasvirlaydi. Ayniqsa, kambag'allik, og'ir mehnat va sinfiy tafovutlar inson ruhiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi yozuvchi asarlarida chuqur ochib beriladi. Shu jihatdan uning ijodi nafaqat badiiy, balki ijtimoiy-falsafiy mazmunga ham ega.

Bugungi adabiyotshunoslikda Jek London asarlarini inson konsepsiyasi nuqtayi nazaridan o'rganish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Chunki yozuvchi asarlarida aks etgan yashash uchun kurash, erkinlik, individualizm va insoniy qadriyatlar masalasi zamonaviy jamiyat uchun ham dolzarbdir. Yozuvchining inson tabiatiga oid falsafiy qarashlari global muammolar, ijtimoiy ziddiyatlar va ma'naviy inqirozlar sharoitida o'zining estetik va falsafiy ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Tahlillar asosida yozuvchi ijodida Charles Darwin ning evolyutsion qarashlari, Herbert Spencer ning sotsial darvinizm nazariyasi hamda Friedrich Nietzsche ning kuchli shaxs konsepsiyasi muhim falsafiy asos vazifasini bajargani aniqlandi. Shu bilan birga, yozuvchi insonni faqat kuch va biologik instinktlar bilan emas, balki iroda, erkinlik, mehr-shafqat va ma'naviy qadriyatlar bilan ham bog'liq holda talqin qiladi. Bu esa Jek London asarlarining falsafiy va psixologik chuqurligini belgilaydi.

Ayniqsa, "Martin Eden", "The Call of the Wild" va "White Fang" kabi asarlarda insonning ichki ruhiy kechinmalari, jamiyat bilan ziddiyatlari va o'zligini anglash jarayoni chuqur psixologizm asosida yoritilgan. Yozuvchi qahramonlari ekstremal hayotiy vaziyatlarda o'z xarakteri va irodasini namoyon etadi. Natijada inson tabiatining biologik, ijtimoiy va ma'naviy jihatlarini o'zaro uyg'un holda tasvirlanadi.

Shuningdek, Jek London ijodi inson va jamiyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni tanqidiy ruhda aks ettiradi. Kapitalistik jamiyatdagi tengsizlik, ma'naviy inqiroz va insoniy qadriyatlarning yemirilishi yozuvchi asarlarida chuqur badiiy-falsafiy mazmun kasb etgan. Shu sababli uning ijodi nafaqat Amerika adabiyoti, balki jahon adabiy tafakkuri taraqqiyotida ham muhim o'rin egallaydi.

Xulosa qilib aytganda, Jek London asarlarida inson tabiatining badiiy-falsafiy interpretatsiyasi realizm, romantizm va naturalizm estetikasi uyg'unligida namoyon bo'lib, unda insonning yashash uchun kurashi, erkinlikka intilishi va ma'naviy qiyofasi chuqur estetik talqin qilingan. Yozuvchi ijodi bugungi kunda ham inson konsepsiyasi, individualizm va ma'naviy qadriyatlar masalasini o'rganishda muhim ilmiy va falsafiy manba bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Jack London. *Martin Eden*. — New York: Macmillan Publishers, 1909.
2. Jack London. *The Call of the Wild*. — New York: Macmillan Publishers, 1903.
3. Charles Darwin. *On the Origin of Species*. — London: John Murray, 1859.
4. Friedrich Nietzsche. *Thus Spoke Zarathustra*. — Leipzig: Ernst Schmeitzner, 1883.

UO'K 811.512.2:811.111:81'373.6

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA BAHOLASH KATEGORIYASINING QIYOSIY TAHLILI: "YAXSHI" VA "YOMON" KONSEPTLARI MISOLIDA

G.Sh.Mirraximova, o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillarida baholash kategoriyasining lingvistik xususiyatlari "yaxshi" va "yomon" konseptlari misolida qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida baholash mazmunini ifodalovchi leksik birliklar, frazeologik vositalar hamda ularning nutqdagi funksional-semantik xususiyatlari o'rganiladi. Shuningdek, ikki tildagi milliy-madaniy

qarashlar va baholash konseptlarining o'xshash hamda farqli tomonlari yoritiladi. Tadqiqot natijalari tilshunoslikda baholash kategoriyasining semantik va pragmatik jihatlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: yaxshi va yomon tushunchalar, aniq, yashirin, komponentlar, leksikologiya, stilistika, tilshunoslik.

Аннотация. В данной статье рассматриваются лингвистические особенности категории оценки в узбекском и английском языках на примере концептов «хороший» и «плохой». В ходе исследования проводится сравнительный анализ лексических единиц, фразеологических средств и их функционально-семантических особенностей в речи. Особое внимание уделяется национально-культурным аспектам оценки, а также сходствам и различиям оценочных концептов в двух языках. Результаты исследования способствуют более глубокому изучению семантических и прагматических особенностей категории оценки в языкознании.

Ключевые слова: хорошие и плохие концепты, эксплицит, имплицит, компоненты, лексикология, стилистика, лингвистика.

Abstract. This article examines the linguistic features of the evaluation category in Uzbek and English based on the concepts of "good" and "bad." The study comparatively analyzes lexical units, phraseological expressions, and their functional-semantic characteristics in speech. Particular attention paid to the national-cultural aspects of evaluation, as well as the similarities and differences between evaluative concepts in both languages. The results of the research contribute to a deeper understanding of the semantic and pragmatic aspects of the evaluation category in linguistics.

Key words: good and bad concepts, explicit, implicit, components, lexicology, stylistics, linguistics.

Kirish. XX asrning 90-yillariga kelib falsafada qadriyatlarni o'rganuvchi alohida yo'nalish — aksiologiya shakllandi. Mazkur yo'nalish bilan bir qatorda "baholash" tushunchasiga ham mustaqil ilmiy hodisa sifatida e'tibor kuchaydi. Natijada ijtimoiy-falsafiy tafakkurda aksiologik yondashuvlar muhim tadqiqot obyektiga aylandi. Olimlarning ta'kidlashicha, baholash insonning borliqdagi turli hodisalar, jamiyat hayoti va ularning amaliy hamda bilish jarayonidagi ahamiyatiga nisbatan munosabatini ifodalovchi falsafiy kategoriya hisoblanadi. Baholash jarayoni qadriyatlarning namoyon bo'lishi va anglanishida muhim o'rin tutadi. Qadriyatlar jamiyat bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ular ijtimoiy hayot, madaniyat va davlat institutlari faoliyati ta'sirida shakllanadi. Shu bilan birga, qadriyatlar nafaqat jamoaviy ongda, balki har bir shaxs tafakkurida ham mavjud bo'lib, insonning turli voqea-hodisalarga munosabat bildirishida mezon vazifasini bajaradi. Shu sababli "qadriyat" va "baholash" tushunchalari o'zaro uzviy bog'liq hodisalar sifatida qaraladi.

Baholash va qadriyat masalalari falsafa, sotsiologiya hamda psixologiya fanlarida keng tadqiq etilgan bo'lsa, bugungi kunda tilshunoslikda ham ushbu muammo dolzarb mavzulardan biriga aylangan. Bunga sabab zamonaviy lingvistikaning inson omiliga, ya'ni antropotsentrik yondashuvga tobora ko'proq murojaat qilayotganidir. Antropotsentrik paradigma markazida inson turadi, til esa uning fikrlashi, dunyoni anglashi va voqelikka munosabatini ifodalovchi asosiy vosita sanaladi.

Til orqali inson borliqdagi hodisalarga baho beradi, ularni "yaxshi" yoki "yomon" kabi mezonlar asosida tavsiflaydi. Har bir jamiyat va har bir shaxs ongida yaxshilik va yomonlik haqidagi qarashlar shakllangan bo'lib, bu holat tilda turli leksik, semantik va pragmatik vositalar yordamida namoyon bo'ladi. Shu jihatdan baholash kategoriyasini o'zbek va ingliz tillari misolida qiyosiy o'rganish til va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlikni ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Baholash ko'pincha ma'ruzachining fikri va dunyoqarashiga bog'liq. Ko'pgina olimlar baholash faqat insoniy toifalar qatoriga kiradi degan fikrga subyektiv qarashadi. N.D.Arutyunovanning fikriga ko'ra, baholash obyekti uchun inson bu obyektni o'zidan "o'tkazishi" kerak, chunki baholash tabiati insonning o'zida mavjud. Bundan tashqari, baholashning sabablari yo'q, barcha mantiqiy bog'liqliklar inson ongida. Subyektni baholashni belgilaydigan yagona narsa - bu uning subyektni rag'batlantiradigan haqiqiy xususiyatlari. Motivlar har xil bo'lishi mumkin: obyektning xususiyatlari, qo'yilgan maqsadga munosabat, idrok qilish naqshlari.

Tadqiqot obyekti. Mazkur tadqiqotning obyekti sifatida ingliz va o'zbek tillaridagi "yaxshi" va "yomon" tushunchalari asosida shakllanuvchi baholash kategoriyalari tanlangan. Ushbu kategoriyalar orqali insonning voqelikdagi predmetlar, hodisalar hamda mavhum tushunchalarga bo'lgan munosabati ifodalanadi. Tadqiqotda baholash kategoriyalari til vositasida aks etuvchi

aksiologik munosabatlarning muhim ko'inishi sifatida tahlil qilinadi. Bu maqolada baholash kategoriyasi tushunchasi N.N. Boldirev qarashlari asosida yoritiladi. Olimning fikriga ko'ra, baholash kategoriyasi obyekt yoki hodisaning muayyan aksiologik mezon bilan ongda bog'lanishini ifodalaydi. Bu jarayon bir tomondan dinamik xarakterga ega bo'lib, inson tafakkurida ma'lum hodisaga baho berish bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan, obyekt va hodisalarni baholash xususiyatlariga ko'ra ma'lum guruhlariga ajratishni, ya'ni baholash kategoriyalari tizimini tashkil etadi. Nutq egasi voqelikni oddiy tasvirlashdan ko'ra, unga nisbatan shaxsiy munosabatini, talqinini va subyektiv qarashlarini ifodalashga intiladi. Shu sababli "yaxshi" va "yomon" konseptlari til orqali nafaqat obyektiv belgilarni, balki milliy-madaniy qadriyatlar hamda individual tafakkur xususiyatlarini ham namoyon etadi.

"yaxshi" va "yomon" baholash kategoriyalarining tabiati, tuzilishi va mazmuni hisoblanadi. Muayyan lingvistik vositalardan foydalanish asosida baholash ma'nolarini shakllantirish jarayonlari, shundan iboratki, baholash tasnifi baholash subyekt va uning ob'ekti o'rtasida ma'lum bir munosabatni o'rnatishni nazarda tutadi. Subyekt aniq va yashirin komponent bo'lishi mumkin, obyekt har doim aniqdir. Bu holda, baholash har doim ma'lum bir shaxsga, jamoaga yoki umuman jamiyatga tegishli bo'ladi. Boshqacha qilib aytganda, baho har doim nisbiydir.

Tahlil va natijalar. Ushbu maqolaning dolzarbligi uning kognitiv tilshunoslik bilan bog'liqligidir. Kognitiv tilshunoslik lingvistik jarayonlar va inson bilimlari o'rtasidagi bog'liqlikni ochib beradi. Baholangan tasniflashni o'rganayotganda, kognitiv tilshunoslik shaxsning til va kognitiv jihatlar nuqtai nazaridan baholashni shakllantirishdagi rolini aniqlash imkonini beradi. Shunday qilib, ushbu ishda "yaxshi" va "yomon" baholash kategoriyalari baholash tasnifining aqliy jarayonlari jihatidan ko'rib chiqiladi. Shunga ko'ra, ushbu tadqiqotda "yaxshi" va "yomon" baholash kategoriyalari baholash xarakteridagi aqliy jarayonlar nuqtai nazaridan, lingvistik birliklar semantikasida ko'rib chiqiladi.

Ushbu maqolaning maqsadi tilda "yaxshi" va "yomon" baholash kategoriyalari orqali shakllanadigan baholash ma'nosini o'rganishdir. Tadqiqot maqsadiga asoslanib, quyidagi vazifalarni belgilash mumkin ko'rinadi:

- tadqiqot mavzusiga nisbatan tilda baholash kategoriyalarini shakllantirish uchun asos sifatida baholash tushunchalarining xususiyatlarini aniqlashtirish;
- tilda baholash kategoriyalarini shakllantirish asoslarini aniqlash;
- baholash kategoriyalarining mazmunini ko'rib chiqish;
- kognitiv tilshunoslik kontekstida baholash kategoriyalarini shakllantirish tamoyillarini ko'rib chiqish;
- turli xil baholash tasniflarini ta'kidlash;

Tahlil uchun ishlatilgan materiallar zamonaviy ingliz va amerikalik yozuvchilarning badiiy asarlaridan uzluksiz namunalar olish usuli va Internet axborot resurslaridan foydalanish natijasida olingan 85 ta namunadan iborat edi. Tasviriy material sifatida ingliz lug'atlaridan olingan ma'lumotlar ham ishlatilgan. O'qitish texnologiyalari bo'yicha maqolalarni o'z ichiga olgan jurnallar va jurnallar. Ushbu tadqiqotda qo'llanilgan tadqiqot usullari quyidagilar: Faktual materialni o'rganish kontseptual va kontekstual tahlillar, kognitiv modellashtirish va lug'at ta'riflarini tahlil qilish kabi bir qator usullar yordamida amalga oshirildi. Kognitiv tahlil, qiyosiy usul, protsedurali kognitiv baholash va kuzatish usuli.

Maqolaning ilmiy yangiligi shundaki, ushbu ishda baholash kategorizatsiyasi jarayonlari lingvistik omillar va kontseptual tuzilmalarning o'zaro ta'siri nuqtai nazaridan tasvirlangan. Tadqiqotda ushbu yondashuvdan foydalangan holda baholash tushunchalari va kategoriyalarining o'ziga xos xususiyatlarini, ularning tuzilishini va baholash kategorizatsiyasi sohalarini aniqlash mumkin ko'rinadi. Ishning nazariy ahamiyati tilda baholash kategorizatsiyasi nazariyasini ishlab chiqish, baholash kategorizatsiyasining til va kognitiv mexanizmlarini aniqlash va o'rganishdir. Ishning amaliy ahamiyati shundaki, olingan natijalar leksikologiya, stilistika va matn talqini, tipologiya bo'yicha ma'ruza kurslarida, kognitiv tilshunoslik bo'yicha maxsus kurslarni ishlab chiqishda, diplom va dissertatsiya tadqiqotlarida, tarjima nazariyasi va amaliyotida, shuningdek, ingliz tilidan amaliy ko'nikmalarni o'qitishda qo'llanilishi mumkin.

Xulosa. Yuqoridagilarni umumlashtirib, umumiy baholash kategoriyalarining shakllanishini bir qator omillar belgilaydi, degan xulosaga kelishimiz mumkin. "yaxshi" va "yomon", natijada bu kategoriyalar murakkab tuzilishga ega. "Yaxshi" va "yomon" baholash tushunchalarining o'ziga xosligi shundaki, ular bog'liq, relyatsion xususiyatga ega, ya'ni o'ziga xos mazmunga ega bo'lgan

baholash tushunchalari faqat mavhum va tabiiy kategoriyalarga mansub boshqa tushunchalar bilan o'zaro ta'sirlashganda shakllanadi. Baholash tushunchalarining mazmunida "yaxshi" va "yomon" ni ularning belgilarining gradatsiyasi, ya'ni ham obyektiv, ham subyektiv bilimlarga asoslangan reyting shkalasi bilan ajratish mumkin. Shu bilan birga, markaziy va prototipik bo'lgan umumiy xususiyatlar mavjud. Obyektiv xususiyatlar va sub'yektiv xususiyatlar periferik tushunchani tashkil qiladi. Baholash tushunchalarining kategorik chegaralari aniq emas, ular bog'liq va noaniq, bu esa baholash kategoriyasining bog'liq tabiatini belgilaydi. Bu fakt baholash kategoriyalari o'rtasida o'tish zonalarining mavjudligini tushuntiradi. Baholash kategoriyalarining yuqoridagi har bir sohasi uchun eng muhim xususiyatlar kontseptual tahlil asosida aniqlandi. Bu xususiyatlarning "yaxshi" va "yomon" baholash tushunchalarining xususiyatlari bilan o'zaro ta'siri obyektning baholash tasnifini belgilaydi, natijada ma'lum bir baholash ma'nosi shakllanadi. Bundan tashqari, shaxsning ma'lum bir obyekt haqidagi barcha bilimlari va g'oyalarining umumiyliigi to'g'ridan-to'g'ri baholanadigan xususiyatni - figurani ajratib ko'rsatish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Baholash tasnifining asosini aniq kognitiv va lingvistik mexanizmlar tashkil etadi. Kognitiv mexanizmlar orasida quyidagilarni ajratish mumkin: profillash, taqqoslash, metaforik taqqoslash, metonimik o'tkazish. Shunday qilib, lingvistik tasniflashni o'rganish shaxsning aqliy faoliyatining asosiy jihatlaridan biri bo'lib, baholash kategoriyalarini shakllantirishning umumiy tamoyillari va mexanizmlarini o'rganish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Arutyunova N. D. Til va inson dunyosi / N. D. Arutyunova. – Moskva, 1999. – B. 131.
2. Arutyunova N. D. Baholashning umumiy objekti haqida // Tilshunoslik masalalari. – 1985. – B. 13–14.
3. Arutyunova N. D. Til va hayot mexanizmlarida aksiologiya // Struktur tilshunoslik muammolari. – Moskva, 1984. – B. 5–23.
4. Baranov A. N. Til strukturasi tarkibidagi aksiologik strategiyalar // Tilshunoslik masalalari. – 1989. – B. 74–90.
5. Berry J., Goldman J., Janda K. The Challenge of Democracy / J. Berry, J. Goldman, K. Janda. – Boston : Houghton Mifflin Company,
6. British National Corpus – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://corpus.byu.edu/bnc/> (дата обращения 19.04.2018)
7. Chilton P. A. Politeness, Politics and Diplomacy // Discourse and Society / P. A. Chilton. – 1990. – Vol. 1; № 2. – P. 224.

UDC 808.3

LINGUISTIC EXAMINATION OF HOUSEHOLD VOCABULARY IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

D.I.Mirzayeva, PhD, associate professor, Fergana State University, Fergana
T.R.Yunusova, student, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek tillaridagi maishiy lug'at kundalik buyumlar uchun oddiy yorliqlardan tashqariga chiqadi - u madaniy va lingvistik o'zgarishlarni aks ettiruvchi tirik tizim sifatida ishlaydi. Bir nechta xulosalar kelib chiqadi. Birinchidan, maishiy atamalar boy tarixiy va leksik chuqurlikka ega. Ingliz tilidagi so'zlar ko'pincha fransuz va lotin ildizlariga borib taqaladi, o'zbek tili esa fors, arab, rus va tobora ko'proq ingliz tillaridan ta'sirlangan bo'lib, bu tillarning uzoq muddatli madaniy o'zaro ta'sirlarni qanday aks ettirishini ko'rsatadi. Ikkinchidan, maishiy buyumlar ramziy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Maishiy lug'at, madaniy harakatlar, til muhiti, madaniy o'ziga xosliklar, texnologik taraqqiyot, global ta'sirlar, madaniy o'zaro ta'sirlar

Аннотация. Данное исследование показывает, что бытовая лексика в английском и узбекском языках выходит за рамки простых обозначений повседневных предметов - она функционирует как живая система, отражающая культурные и языковые изменения. Из этого следует несколько выводов. Во-первых, бытовые термины обладают богатой исторической и лексической глубиной. Английские слова часто восходят к французским и латинским корням, в то время как узбекский язык включает в себя влияние персидского, арабского, русского и, все чаще, английского языков, что иллюстрирует, как языки отражают давние культурные взаимодействия. Во-вторых, предметы домашнего обихода имеют символическое значение.

Ключевые слова: бытовая лексика, культурные движения, языковая среда, культурная идентичность, технологический прогресс, глобальное влияние, культурное взаимодействие

Abstract. This study shows that household vocabulary in English and Uzbek goes beyond simple labels for everyday objects - it functions as a living system reflecting cultural and linguistic change.

Several conclusions emerge. First, domestic terms carry rich historical and lexical depth. English words often trace back to French and Latin roots, while Uzbek incorporates influences from Persian, Arabic, Russian, and increasingly, English, illustrating how languages reflect long-standing cultural interactions. Second, household items hold symbolic significance.

Key words: *Household vocabulary, cultural movements, linguistic environment, cultural identities, technological progress, global influences, cultural interactions*

Household vocabulary is constantly evolving, responding to shifts in society, the economy, and technology. In Uzbekistan, modern appliances like dishwashers and coffee machines have become common in homes, yet traditional items such as the samovar retain their significance. Similarly, in English-speaking cultures, there has been a resurgence of interest in artisanal goods - terms like cast-iron skillet and handwoven rug are regaining popularity, signaling a cultural shift toward valuing craftsmanship despite the dominance of mass production. As a result, the language used to describe household items continuously reflects broader cultural movements. This evolution does not happen in isolation; it is shaped by the ongoing interaction between culture, technological progress, and global influences.

In Uzbek, many of these terms are adopted directly from English or Russian, often modified to fit local pronunciation, illustrating how languages adapt to incorporate technological advances. At the same time, the continued use of traditional vocabulary highlights cultural endurance. Objects like the tandir in Uzbek households or the rocking chair in Western homes remain embedded in domestic language, valued not only for their utility but also for their emotional and cultural resonance. This blend of old and new reveals how household vocabulary serves as a lens through which societies manage change while preserving continuity. For instance, younger people in Uzbekistan may readily adopt terms for blenders or coffee makers, while older generations maintain strong ties to words associated with traditional kitchen tools. Such generational differences contribute to a more diverse linguistic environment and shed light on patterns of intergenerational communication. Consumer culture also plays a key role. Global marketing efforts often introduce new household terms that quickly gain widespread acceptance. Major brands influence language significantly - names like Tupperware and Thermos have become generic terms for certain types of containers, regardless of brand. Comparable processes occur in Uzbek and other languages, where foreign brand names are absorbed and adapted into everyday speech. This trend illustrates not only the reach of consumer culture but also the influence of commercial language on daily life. Educational settings further reflect the changing nature of household vocabulary. In language learning, household items are typically among the first word groups taught due to their familiarity and frequency. However, contemporary textbooks now include both traditional and modern terms, ensuring learners develop a vocabulary that bridges cultural heritage and current global realities. For example, English learners might study candlestick alongside dishwasher, while Uzbek language students encounter samovar as well as internationally borrowed terms. This integration of old and new in teaching emphasizes the importance of presenting language as a living, evolving system rather than a fixed set of rules.

Household vocabulary also contributes to the formation of personal and cultural identities, shaping how people describe their lifestyles and domestic experiences. In English-speaking cultures, the renewed interest in artisanal expressions - such as "cast-iron skillets" or "handwoven rugs" - goes beyond language, signaling broader cultural shifts toward sustainability, skilled craftsmanship, and authenticity. The frequent use of such terms in social media tags, culinary programs, and lifestyle content shows how vocabulary can actively contribute to cultural trends. A parallel development is visible in Uzbekistan, where traditional tools like the tandir are being repositioned not only as functional kitchen equipment but also as emblems of cultural heritage, especially within tourism and preservation efforts. Literature and media further reflect how domestic terminology evolves over time. Modern novels, films, and ads regularly introduce new household terms into everyday conversation, while classic works maintain older expressions, offering insight into linguistic and cultural continuity. The simultaneous presence of traditional, contemporary, and globally influenced terms reveals household vocabulary as a living record of cultural transformation. Overall, the growth and change in domestic language mirror larger forces such as globalization, heritage conservation, generational shifts, and technological progress. Examining these patterns helps uncover how language adapts and offers insight into a society's values and social evolution. Thus, household

vocabulary functions as both a linguistic indicator and cultural marker, connecting past and present while continuously adjusting to future demands.

This study uses a qualitative comparative approach, combining lexical and discourse analysis to explore household vocabulary in English and Uzbek. A qualitative method was selected because the focus lies on understanding word meanings, cultural significance, and contextual usage rather than numerical data.

The research draws on multiple linguistic and cultural sources for primary data:

1. Explanatory dictionaries, including the Explanatory Dictionary of the Uzbek Language (2006) and major English dictionaries, which offer etymologies, definitions, and usage examples.

2. Scholarly and cultural texts - works on Uzbek customs, English domestic life, and linguistic studies addressing household terms and related ideas.

3. Media and discourse samples - advertisements, social media content, spoken interactions, and literary works in both languages that include references to household objects.

4. Secondary sources - existing research in pragmatics, sociolinguistics, and cultural linguistics that examine the symbolic and social functions of domestic items.

Data were gathered through document analysis and systematic content review. Initially, relevant entries were identified and extracted from the selected dictionaries in both languages. Then, examples of household vocabulary were collected from literary works, advertisements, and digital media. Particular attention was given to both traditional items (e.g., *tandir*, *samovar*, *suzani*) and modern appliances (e.g., microwave oven, smart speakers, air fryer), ensuring the dataset captured both historical depth and current relevance.

3.4 Data Analysis Methods

The analysis followed four primary phases. First, lexical analysis explored the origins, structure, and semantic domains of selected household terms. Loanwords - such as *mebel* from French *mobilier* - were examined to uncover historical and cultural influences. Second, discourse analysis investigated how domestic vocabulary functions in real contexts, including ads, everyday speech, idioms, and proverbs, to reveal underlying cultural meanings and communicative roles. Third, comparative analysis systematically contrasted English and Uzbek terms to identify similarities and differences in usage, symbolic associations, and linguistic development. Fourth, interpretative analysis placed these findings within wider social frameworks, such as family structures, gender roles, class divisions, and the effects of globalization.

To support validity, data were triangulated using dictionaries, scholarly sources, and discourse samples. Reliability was enhanced through careful selection of representative vocabulary and consistent application of analytical methods. Findings were cross-verified with earlier studies on household terms in both languages, helping to confirm interpretations and reduce potential researcher bias.

REFERENCES:

1. Abdullaeva, N. (2020). The Kitchen A Center of Family Relations and Traditions. . Uzbek Culture and Traditions, 158.
2. Aminah, M., Lustyantje, N., & Chaeruman, U. (2025). A Sociolinguistic Approach to Language Levels in Social Interaction and Cultural Identity. *Journal La Edusci*, 6, 28-47. doi:<http://dx.doi.org/10.37899/journallaedusci.v6i1.1775>
3. Bobojonova, K. (2021). Reviews on the usage of specific borrowed units in the lexicon of the uzbek language. *Psychology and Education Journal*, 58, 4998- 5002.
4. Csikszentmihalyi, M., & Halton, E. (1981). *The meaning of things: Domestic symbols and the self*: Cambridge university press.
5. Hartwell, C. (2023). *Kazakhstan: snow leopard at the crossroads*: Routledge.

UDC 808.3

CONTEXTUAL USE OF THE TERM HOUSEHOLD DIFFERENCES IN SCIENTIFIC POPULAR AND OFFICIAL-STATISTICAL DISCOURSE

D.I.Mirzayeva, PhD, associate professor, Fergana State University, Fergana

T.R.Yunusova, student, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. *Ushbu tadqiqot uchun "uy xo'jaligi" atamasining kontekstual qo'llanilishini o'rganish muhimdir. Chunki bu atama har doim ham o'zbek tiliga bir xil tarjima qilinmaydi. Ba'zi kontekstlarda u "uy xo'jaligi", ba'zi hollarda "uy" va ba'zan "oila" deb tarjima qilinishi mumkin. Biroq, bu alternatalar bir-birini almashtirib bo'lmaydi. Ularning har biri ma'lum bir nutqda ma'lum bir semantik funktsiyani bajaradi. Xususan, ilmiy va rasmiy-statistik matnlarda "uy xo'jaligi"*

atamasining "oila" sifatida ishlatilishi terminologik noaniqlikka, semantik torayishga yoki noto'g'ri talqin qilishga olib kelishi mumkin.

Kalit so'zlar: o'ziga xos nutq, uy xo'jaligi, oila, semantik funktsiya, noto'g'ri talqin, rasmiy-statistik matnlar, kontekstual foydalanish, o'ziga xos kontekst

Аннотация. Для данного исследования важно изучить контекстуальное использование термина «домашнее хозяйство». Этот термин не всегда переводится на узбекский язык одинаково. В некоторых контекстах он может быть передан как «домашнее хозяйство», в других — как «дом», а иногда как «семья». Однако эти альтернативы не взаимозаменяемы. Каждая из них выполняет определенную семантическую функцию в конкретном дискурсе. В научных и официально-статистических текстах, в частности, использование термина «домашнее хозяйство» как «семья» может привести к терминологической неоднозначности, семантическому сужению или неверному толкованию.

Ключевые слова: специфический дискурс, домашнее хозяйство, семья, семантическая функция, неверное толкование, официально-статистические тексты, контекстное использование, специфический контекст

Abstract. It is important for this study to examine the contextual use of the term "household". Because this term is not always translated into Uzbek in the same way. In some contexts, it can be rendered as "household", in some cases as "house", and sometimes as "family". However, these alternatives are not interchangeable. Each of them performs a specific semantic function in a specific discourse. In scientific and official-statistical texts, in particular, the use of the term "household" as "family" can lead to terminological ambiguity, semantic narrowing, or misinterpretation.

Key words: specific discourse, household, family, semantic function, misinterpretation, official-statistical texts, contextual use, specific context

In linguistics, the meaning of a term is not determined solely by its lexical definition. Any term carries different semantic loads depending on the specific context, type of text, communicative task, and audience needs in the real speech process. In this regard, the English term "household" is also not used equally in different discourses. In scientific texts, it is used as a term with specific semantic components, in popular speech it is explained through more understandable and simple expressions, and in formal-statistical speech it is used as a strictly standardized terminological unit. According to the discursive approach, the meaning of the term is activated within the text. That is, what words the term is combined with, what type of speech it is used in and what purpose it serves defines its semantic limit. For example, in the units household income, household expenditure, household survey, "household" appears as a statistical-economic unit. In the units household chores, household goods, household appliances, it activates the household-domestic meaning. Thus, the contextual use of the term "household" more clearly reveals its semantic structure. In scientific discourse, the term "household" should be used as precisely, delimited, and conceptually consistent as possible. In this discourse, the term is used not in the simple sense of "home", "household" or "family", but as a terminological unit with specific semantic components. In scientific analysis, the main features of a "household" are living in the same space, conducting a common household, using common resources, a common budget, a membership structure, and being a statistical unit of account. In scientific texts, the term "household" is usually used not independently, but in conjunction with defining units. For example, compounds such as household composition, household income, household expenditure, household size, household members, and household structure clearly define the scope of the term. In such units, "household" refers to a broader and more functional concept than "family". Because household members do not necessarily have to be related; the main criterion is that they live in the same place and conduct a common household. For example, in scientific analysis, the phrase "household income" should be given as "household income" rather than "family income." Because here, income is calculated at the level of a unit that lives together and shares economic resources, rather than within a family unit based on marriage or kinship. Similarly, the phrase "household size" should be translated as "household size" or "number of household members," not "family size." This difference is very important for scientific text, as choosing the wrong equivalent reduces the semantic accuracy of the research result. In scientific discourse, the automatic equalization of the term "household" with "family" can lead to a methodological error. For example, an individual's solitary existence is referred to in English as a single-person household. Translating this as "one-person family" is semantically incorrect, as the term "family" in Uzbek usually implies the existence of

kinship, marriage, or family relationships. In this case, the correct alternative would be “single-person household”.

In popular speech, the term “household” may not be used in the strict terminological form as in a scientific or formal text. In the media, social media, everyday conversations, and texts aimed at a wide audience, the main goal is to ensure understandability rather than terminological accuracy. For this reason, the term “household” is often simplified to “household”, “household”, “household”, and in some cases “family”. In popular speech, such simplification may be communicatively convenient. For example, giving the phrase household chorus as “household duties” sounds artificial. This unit is popular and in everyday speech is naturally translated as “household chores”. Similarly, the phrase household appliances is not “household appliances,” but “household appliances” or “household appliances.” In this case, the domestic-household sense of the term “household” is activated, not the statistical one. However, simplification in popular speech cannot be moved to scientific or formal-statistical text. For example, in the text of a newspaper or site, the phrase “low-income families” can be understandable to a wide audience. But if the source is actually about low-income households, it would be more accurate to render it as “low-income households” in a scholarly or statistical text. Because the composition of a “low-income household” is not necessarily always a kinship-based family. In popular speech, the concepts of “household” and “family” are often confused. While this does not lead to serious errors in some cases, it blurs the semantic boundary from the point of view of scientific interpretation. For example, using the term “household income” in popular speech as “family income” may be more understandable to a wider audience. Therefore, the meaning of the term “household” is expanded in popular discourse. It is perceived not as a strict statistical concept, but as a general unit associated with marriage, place of residence, home environment and household activities.

Therefore, the main Uzbek equivalent of “household” in official statistical texts is “uy xo‘jaligi”. In official statistical texts, units such as household income, household expenditure, household consumption, household size, household members, household survey, and household census are used as stable terms. When translating them into Uzbek, it is necessary to maintain consistency: alternatives such as household income, household expenses, household consumption, household size, household members, Household Survey, household list are considered terminologically more accurate. In this discourse, the free use of the variants “household” or “family” violates terminological consistency. For example, if a document refers to household income as “household income” in one place, “family income” in another, and “household income” in another, the concept becomes unclear. As a result, the unit of account becomes inconsistent: in one place it seems to refer to a kinship group, in another to a place of residence, and in another to an economic-statistical unit. In official statistical discourse, the term “household” is also directly associated with social policy. For example, in units such as low-income household, vulnerable household, household poverty, household welfare, the household acts as a unit that serves as a basis for social assistance, monitoring, evaluation, and policy decision-making. In this case, the term acts not only as a linguistic sign, but also as an administrative and statistical category. Therefore, an incorrect translation of the term “household” in an official statistical text can have practical consequences. If household is translated as “family,” single people, unrelated cohabitants, or other living units with a shared budget may be interpreted as being excluded from statistical analysis. This undermines the consistency of official information.

In the scientific text, the concept of household is defined as “who lives together and how does the farm run?”, in response. In a popular text, he often asks “which household or household is meant?” is associated with a general idea. In the official statistical text, the criterion “which unit is being considered?” becomes central. Thus, the same term performs different communicative functions in different discourses. This aspect is particularly important when translating the term “household” into Uzbek. If the text is of a scientific or official-statistical nature, the alternative “household” should be the main choice. If the text is popular or domestic in nature, options such as “household”, “household”, “household” can be used. “Family” can only be used in cases where the composition of the household is truly based on kinship and family relationships. Taking into account these differences is an important scientific criterion for choosing the correct Uzbek equivalent of the term “household”, preventing semantic narrowing, and ensuring terminological accuracy.

REFERENCES:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. Toshkent, 2020.
2. Abdullayev A. Tilshunoslikka kirish. Toshkent: Fan, 2015. 240 b.

UDK 808.3

A CONTRASTIVE STUDY OF SIMILES IN UZBEK AND ENGLISH FROM A STYLISTIC VIEWPOINT

D.I.Mirzayeva, PhD, doc., Fergana State University, Fergana
Sh.Sh.Shodmonova, Master student, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi o'xshatishlar stilistik hamda qiyosiy nuqtai nazardan tadqiq qilinadi. Tadqiqotda o'xshatishlarning strukturaviy, semantik, madaniy va ekspressiv xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, ikki tildagi qiyoslovchi birliklar, obrazlilik va stilistik funksiyalardagi o'xshash hamda farqli jihatlar yoritiladi. Zamonaviy nutq, ijtimoiy muloqot va badiiy matnlardan olingan yangi misollar asosida o'xshatishlarning bugungi diskursdagi rivojlanishi ko'rsatib beriladi. Tadqiqot natijasida o'xshatishlar nafaqat badiiy bezak, balki madaniyatlararo kommunikatsiya va tafakkur ifodasining muhim vositasi ekanligi isbotlanadi.

Kalit so'zlar: o'xshatish, stilistika, qiyosiy tilshunoslik, obrazlilik, o'zbek tili, ingliz tili

Аннотация. В данной статье рассматриваются сравнения в узбекском и английском языках с контрастивной и стилистической точки зрения. Основное внимание уделяется структурным, семантическим, культурным и выразительным особенностям сравнений. Анализируются сходства и различия в использовании сравнительных конструкций, образности и стилистических функций в художественной литературе и разговорной речи. В статье приведены современные примеры, отражающие развитие сравнений в современной коммуникации. Исследование показывает, что сравнения являются не только художественным украшением речи, но и важным средством межкультурной коммуникации и отражения национального мировоззрения.

Ключевые слова: сравнение, стилистика, контрастивная лингвистика, образный язык, узбекский язык, английский язык

Abstract. This article examines similes in Uzbek and English from a stylistic and contrastive perspective. The study focuses on the structural, semantic, cultural, and expressive characteristics of similes in both languages. Particular attention is given to how similes reflect national mentality, traditions, emotional coloring, and figurative imagination. The article also discusses similarities and differences in the use of comparative markers, imagery, and stylistic functions in literary and everyday speech. Fresh examples from contemporary communication, social interaction, and artistic language are analyzed to demonstrate how similes continue to develop in modern discourse. The research proves that similes are not only decorative devices but also important instruments of intercultural communication and cognitive representation.

Key words: simile, stylistics, contrastive linguistics, figurative language, imagery, Uzbek language, English language.

Introduction: Similes have occupied an important place in world linguistics and literary criticism for centuries. They are among the most productive stylistic devices used to create vivid imagery, emotional impact, and aesthetic expressiveness. A simile establishes a comparison between two objects or phenomena by highlighting a shared characteristic. In English, comparative markers such as “like” and “as” are widely used, whereas Uzbek similes are commonly formed with words like “dek”, “kabi”, “singari”, and “go‘yo”. The stylistic significance of similes can be observed not only in classical literature but also in modern communication, media discourse, and social networks. Contemporary speakers actively create innovative similes influenced by technology, urban life, and globalization. For instance, modern English speech includes expressions such as “fast like Wi-Fi,” while Uzbek speakers may use “telefondek jim” to describe silence. Such examples demonstrate the dynamic nature of figurative language.

The present article aims to compare Uzbek and English similes from a stylistic viewpoint and identify their similarities and differences. The research also investigates how similes reflect cultural mentality and emotional evaluation in both languages. Structurally, similes in both languages contain three main elements: the subject, the object of comparison, and the comparative marker. English similes frequently rely on concise syntactic structures, while Uzbek similes may contain additional descriptive elements. For example:

English: “Her smile was like morning sunlight.”

Uzbek: “Uning tabassumi tong quyoshidek iliq edi.”

Both examples emphasize warmth and positivity; however, the Uzbek example demonstrates stronger emotional coloring through the adjective “iliq”. Similes are deeply connected with national culture and historical experience. English similes frequently reflect industrial, technological, or urban imagery, while Uzbek similes often originate from nature, family traditions, and rural life. For example:

English: “Busy like an airport.”

Uzbek: “Asal aridek mehnatkash.”

The English simile is associated with modern transportation and crowded spaces, whereas the Uzbek example is rooted in traditional observations of nature.

The primary stylistic function of similes is to increase imagery and emotional expressiveness. Writers use similes to create memorable descriptions and influence readers emotionally. In modern English fiction, similes are often concise and visually oriented: “The city lights flickered like nervous stars.”

In Uzbek literary prose, similes may become more poetic and emotionally expanded: “Shahar chiroqlari osmondagi titroq yulduzlardek miltirardi.” Similes also perform evaluative and humorous functions. In spoken English, expressions such as “He eats like a robot” may imply mechanical or emotionless behavior. Uzbek speakers similarly use creative similes such as “kompyuterdek hisoblaydi” to praise intelligence and speed. In journalistic discourse, similes strengthen persuasive effect. Social media language also contributes to the emergence of innovative similes influenced by digital communication.

The contrastive analysis reveals both universal and language-specific features. Universal characteristics include the presence of comparison markers, figurative imagery, and emotional impact. Both languages use similes to simplify abstract ideas and create visual imagination. However, the differences are also significant. English similes are generally shorter and more direct, while Uzbek similes often contain emotional amplification and poetic rhythm. Uzbek similes frequently rely on traditional symbols connected with family values, hospitality, and nature. English similes increasingly reflect modern technology, consumer culture, and urban experience. For example:

English: “Silent like airplane mode.”

Uzbek: “Qorong‘udek jim.”

In contemporary linguistics, similes are increasingly studied from a cognitive perspective because they help people understand abstract concepts through familiar images. Cognitive linguists argue that similes activate mental associations and simplify complex emotions or experiences. This process is especially visible in digital communication and social media language, where users create original comparisons to express feelings quickly and creatively. For example, modern English speakers may use expressions such as:

“My brain works like a browser with too many tabs open.”

“She disappeared like a deleted message.”

These similes reflect technological realities and modern lifestyles. Similarly, Uzbek speakers have recently begun using innovative similes connected with technology and urban culture:

“Xotirasi fleshkadek kuchli.”

“Internetdek tez fikrlaydi.”

Such examples demonstrate that similes evolve together with society and technological progress. Unlike traditional similes rooted in nature or folklore, modern similes are shaped by digital experiences, globalization, and online interaction.

From a stylistic viewpoint, cognitive similes perform several important functions:

- a) They simplify abstract thoughts.
- b) They strengthen emotional expressiveness.
- c) They create vivid mental imagery.
- d) They reflect contemporary cultural realities.

Conclusion: In conclusion, similes in Uzbek and English possess both common stylistic functions and culturally specific features. They serve as powerful instruments of imagery, emotional evaluation, and aesthetic expression. The contrastive analysis demonstrates that English similes are usually concise and modernized, whereas Uzbek similes are emotionally rich and culturally symbolic. The study also confirms that contemporary communication continuously generates new similes influenced by globalization, technology, and media culture. Therefore, similes should be

studied not only as literary devices but also as reflections of national mentality and cognitive perception.

REFERENCES:

1. Abrams, M. H. A Glossary of Literary Terms. Boston: Cengage Learning, 2015.
2. Aristotle. Poetics. Translated by Malcolm Heath. London: Penguin Classics, 1996.
3. Galperin, I. R. Stylistics. Moscow: Higher School Publishing House, 1977.
4. Lakoff, G., and Johnson, M. Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press, 2003.
5. Leech, G. N. A Linguistic Guide to English Poetry. London: Routledge, 2014.
6. Quronov, D. Adabiyotshunoslikka kirish. Toshkent: Akademnashr, 2018.
7. Safarov, Sh. Kognitiv tilshunoslik asoslari. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2006.
8. Sultonov, I. Adabiyot nazariyasi. Toshkent: O'qituvchi, 2005.

UDC 808.3

SETTING – AS A MEANS OF CHARACTER FORMATION IN LOUISE ERDRICH'S OEUVRE

P.U.Mirzayeva, mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya. Mazkur maqola Louise Erdrich ijodida makon (setting)ning badiiy funksiyasi va uning qahramon xarakterini shakllantirishdagi o'rnini tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqot materiali sifatida yozuvchining *The Plague of Doves* romani tanlab olinib, undagi tarixiy, ijtimoiy va madaniy makonlar tizimi o'rganiladi. Asarda tasvirlangan rezervatsiya muhiti, kollektiv xotira, travmatik tarix va madaniy meros qahramonlarning psixologik rivoji hamda o'zlikni anglash jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatishi aniqlanadi. Maqolada makonning nafaqat fon, balki faol semantik va struktural element sifatida namoyon bo'lishi asoslab beriladi. Natijada, setting qahramon identitetini shakllantiruvchi muhim badiiy vosita sifatida talqin qilinadi.

Kalit so'zlar: Makon (setting), qahramon shakllanishi, identitet, rezervatsiya, tarixiy xotira, trauma, multimadaniy adabiyot, Louise Erdrich

Аннотация. Данная статья посвящена анализу роли пространства (setting) как средства формирования персонажей в творчестве Louise Erdrich на примере романа *The Plague of Doves*. В исследовании рассматривается влияние исторического, социального и культурного контекста на психологическое развитие персонажей и формирование их идентичности. Особое внимание уделяется пространству индейской резервации, коллективной памяти и исторической травме, которые играют ключевую роль в процессе самопознания героев. Доказывается, что пространство выступает не только как фон, но и как активный семантический и структурный элемент повествования. В результате делается вывод о значимости setting как важного художественного средства формирования идентичности персонажей.

Ключевые слова: Пространство (setting), формирование персонажа, идентичность, резервация, коллективная память, травма, мультикультурная литература, Louise Erdrich

Abstract. This article explores the role of setting as a crucial means of character formation in the oeuvre of Louise Erdrich, with particular reference to her novel *The Plague of Doves*. The study examines how historical, social, and cultural environments shape the psychological development and identity construction of the characters. Special attention is given to the reservation setting, collective memory, and the legacy of historical trauma, which significantly influence the characters' self-perception and interpersonal relations. The research argues that setting functions not merely as a background but as an active semantic and structural element within the narrative. Ultimately, the paper demonstrates that setting serves as a key literary device in constructing and transforming character identity in Erdrich's work.

Keywords: Setting, character formation, identity, reservation, collective memory, trauma, multicultural literature, Louise Erdrich

Introduction. Louise Erdrich, as a representative of Native American writing, could provide deep insights into the lives of indigenous people of North Dakota. In the "Plague of Doves," the reader can delve into the depths of characters' inner worlds through exploring their identities that are connected with the place they reside. In the first paragraph of this chapter, there has been the analysis of characters' place identity through the exploration of their sense of place, place attachment which have formed through different sources as culture and history. In the following paragraph, we will

strive to examine the interconnectedness of place and identity through exploration of setting utilized in the novel by the author.

Methods Firstly, it should be stated that setting, which means time and place depicted in the work of art, can be considered in various fields as philosophy, ethics, psychology, etc. However, in this paragraph we try to explore the role of setting used by Louise Erdrich in the novel “The Plague of Doves”. The author masterfully uses the setting to depict her characters’ selves and its vital role in the formation of their place identity.

Setting investigated by many scholars in the fields of sociology, psychology, and philosophy in the past few years. Literary critics have mostly focused on the specific features of setting in various periods, literary movements, and genres and have studied its inextricable unity in the work of art. Setting as a crucial part of the plot, character formation is one of the most important elements in the construction of the novel. Louise Erdrich also skillfully makes use of setting while depicting the events and her characters, in order to give the real mood of the place and time she describes.

Results/ Discussion. The novel “The Plague of Doves” is narrated by several characters, and each of them is individual and specific in their narration. The author uses different settings to reflect the correlation of events that took place in the small town of Pluto and nearby the town. For example, the sections narrated by Evelina take place in various places, and they differ from one another in time because, through the novel, the reader witnesses Evelina’s formation as a person and the transformation in her identity. According to these shifts in her life, the setting also differs purposefully.

The setting used in the novel has not only historical connection to the characters’ place identity formation but also a cultural factor that leads to this process. Louise Erdrich, as a representative of the Ojibwe people, paints various episodes that represent the cultural values of these people. Mooshum’s points of view about their past; the fate they faced; Shamengwa’s love towards music; the way of life he follows—all these feature the national thinking of these characters. They perform their attitude towards the events that take place around them at that time; their lives and perceptions about the world are revealed through the actions they follow and conversations they have with other characters. The main character Evelina, from the start until the end of the novel, gives a full description of the place, which triggers readers’ interest in the events. In her description, she touches on the topics of national identity as well. Mostly, she tries to include cultural aspects of the setting that shape the characters’ place identity. ‘I PROBABLY DID not fully realize or appreciate our family’s relative comfort on the reservation. Although everyone in the family except my father was some degree of Chippewa mixed with some degree of French, and although Shamengwa’s wife had been a traditional full-blood and Mooshum abandoned the church later to pursue pagan ways, the fact is, we lived in Bureau of Indian Affairs housing’ [5]. Evelina gives a description of the place she lives, the family members who are close to her, and the ‘blood’ to which they belong. Evelina states that by the age she has reached at the point this excerpt has been mentioned, she ‘probably did not fully realize or appreciate’ her family’s comfort in the reservation they reside on. It means later in the novel, as the result of identity formation, she acknowledges the value of her generation and the family, kin, and people to whom she belongs. As it becomes clear, place identity requires time to form, and Evelina gets through this process in the novel.

Actually, in the excerpt above, Louise Erdrich gives a full description of the place her characters reside in. The setting here and its explanation is crucial, as it helps the reader to realize about the location of the characters and the influence of the place, the history of it, and consequences they have had because of the place they live in. By mentioning the family residing in the reservation, who are members of mixed blood—French and Chippewa—you display the characters’ complex personalities and complicatedness in their identities. It highlights the mixture of cultures in these cultures who strive for uniqueness in their struggle. Louise Erdrich, by mentioning the reservation, wants to state that the reservation is the place that unites the people with the same destiny; they are the people with the same fate, future and past. They do live for the same purpose, and their lives are connected with one another. All of them try to keep the traditions they have had for centuries and their challenges in preserving their culture. Evelina openly narrates how her grandfather abandoned church, which also led to complications and tensions in their society. The following description clearly illustrates that Evelina and her brother are the characters who brought up in a mixture of these cultures, the characters who are aware of both ‘blood’s traditions, language, and values. This is one of the key elements that hints to the characters’ development of place identity.

Louise Erdrich has achieved several aims by using setting in the novel to form her characters place identity. In above we have analyzed historical and cultural aspects of the utilization of the setting in characters' place identity formation, now we want to focus on philosophical and ethical aspects of it. In "The Plague of Doves" all characters pass through challenging road, which are full of difficulties and hardships. All these complications influences their humanity and personality. Through the description of these hardships Louise Erdrich reflects her own ideals, point of view, moral and ethical values through the setting she uses.

In the novel, there are episodes that are connected with the image of a tree. This image has been used at the beginning episodes when Evelina is young and lives with her parents and grandfather; and later in the novel when she is grown up and faces some psychological destruction. In each episode, the image of an oak tree is used as a setting where characters have a difficult time passing. In the section 'The Clatter of Wings,' Mooshum narrates the story of the lynching of three Indian men to his grandchildren. The section starts as follows: 'THE OAK TREE had a generous spread. It had probably grown there quietly for a hundred years' [5]. The oak tree, which stood for a hundred years, is the symbol of the traditions and values of the people living in that land. Mooshum tells Evelina that even during the time of his narration, that tree proudly stood on its place, and Mooshum says that he can show this tree at that time as well. This symbolism in the setting means that they are the people with deep roots in the land, and they cannot be wiped out from the earth so easily. Furthermore, Evelina's grandfather highlights the power of nature that can 'quietly' observe the people's injustices and brutality. Louise Erdrich's philosophical approach to the setting enriches the tone of her writing, and it serves as a hint to the other part of Evelina's life as well. It means that Evelina is also one of the branches of that tree, and she is also the person with deep roots, and in the in the near future she grows up as a person with the feeling of pride and respect towards her generation.

The story continues with the description of lynching of three innocent Indian men for murder, which later unfolds that the murderer has been white man. However, Louise Erdrich displays the scene of death so masterfully that it attracts the reader's attention. Especially, the youngest boy who at his teens yet, creates the emotions of sadness, depression, disappointment and hatred towards the people who did this. 'Behind his shut eyes, he was seized by black fear, until he heard his mother say, Open your eyes, and he stared into the dusty blue. Then it was better. The little wisps of clouds, way up high, had resolved into wings and they swept across the sky now, faster and faster' [5]. At the very right moment of the novel, the reader feels extremely sorry for the poignant fate of that young boy. One can feel how the people were helpless in this unhelpful period, and no one listened to them but found them guilty because of their race or ethnicity. Evelina listens to her grandfather and, as a young girl, acquires experience by imagining herself in those sorts of cases of life. 'The little wisps of clouds, way up high' symbolizes the spirit of the boy who becomes free at last from the frustrations of challenging life, and 'wings' that have been 'resolved' fly high above in the sky 'faster and faster' as angels. Louise Erdrich does not describe Evelina's state of emotions in this episode, but as the reader, one can feel how hard it is to overcome this by witnessing in real life if these people are our close ones; the worst case is if this person is our child. Once you pass through these lines, it does not matter what place and time this event is taking place; you feel frustration, anger, and anguish in your heart.

In **conclusion**, the analysis of *The Plague of Doves* demonstrates that setting functions as a central mechanism of character formation in the oeuvre of Louise Erdrich. The spatial environment—particularly the Native American reservation—operates not merely as a backdrop, but as a dynamic force shaping the psychological depth, moral choices, and identity construction of the characters. Through the interplay of collective memory, historical trauma, and cultural continuity, the setting actively mediates the characters' self-perception and their relationship with the past. The study confirms that in Erdrich's narrative, space acquires semantic agency, becoming an essential structural and interpretative element. Therefore, understanding setting as an active narrative component allows for a more nuanced interpretation of character development and highlights its critical role in multicultural literary discourse.

REFERENCES:

1. Beidler, Peter G. *Murdering Indians: A Documentary History of the 1897 Killings That Inspired Louise Erdrich's 'The Plague of Doves'*. McFarland & Company, 2014.
2. Brown, Jeffrey. Louise Erdrich's 'The Sentence' explores racial tensions in a divided Minneapolis. PBS News Hour, Interview, 2021.
3. Bruchac, Joseph. *Native North American Literary Companion*. Visible Ink, 1998.

4. Ceorge J. Mohr (1960) Identity and the Life Cycle. Selected Papers. By Erik H. Erikson. With a Historical Introduction by David Rapaport. New York: International Universities Press, Inc., 1959. 171 pp., The Psychoanalytic Quarterly, 29:1, 105-126, DOI: 10.1080/21674086.1960.11926165. // P.106.

5. Erdrich, Louise. The Plague of Doves. HarperCollins e-books, 2008.

6. Forbes, Jack. Colonialism and Native American Literature: Analysis. Wicazo Sa Review, 1987, Vol. 3, No. 2. // P. 17. <https://www.jstor.org/stable/1408977> //

7. Identity and the Life Cycle. Selected papers by Erik H. Erikson. With a Historical Introduction by David Rapaport. Psychological Issues, Vol.I, No.1, Monograph 1. – N.Y.: International Universities Press, 1959. – pp 158.

UO'K 81'25:336.7:005.7

XALQARO MOLIYA TASHKILOTLARI HUJJATLARI TARJIMASIDA EKVIVALENTLIKNI TA'MINLASHDA MADANIY OMILLAR

R.M.Movlanova, o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalqaro moliya tashkilotlari tomonidan ishlab chiqilgan rasmiy hujjatlarni tarjima qilish jarayonida ekvivalentlikni ta'minlashda madaniy omillarning o'rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda moliyaviy terminlar va normativ ifodalarning tarjimada adekvat berilishi hamda madaniy tafovutlarning tarjima sifatiga ta'siri yoritiladi. Shuningdek, moliyaviy hujjatlar tarjimasida madaniy moslikni ta'minlashning asosiy jihatlari aniqlanadi.

Kalit so'zlar: tarjima ekvivalentligi, madaniy omillar, xalqaro moliya tashkilotlari, moliyaviy hujjatlar, normativ matnlar, tarjima adekvatligi

Аннотация. В статье рассматривается роль культурных факторов в обеспечении эквивалентности при переводе официальных документов международных финансовых организаций. Анализируется адекватность передачи финансовой терминологии и нормативных формулировок, а также влияние культурных различий на качество перевода. Определяются основные аспекты достижения культурной эквивалентности в переводе финансовых документов.

Ключевые слова: переводческая эквивалентность, культурные факторы, международные финансовые организации, финансовые документы, нормативные тексты, адекватность перевода

Abstract. This article examines the role of cultural factors in ensuring equivalence in the translation of official documents issued by international financial organizations. The study analyzes the adequacy of rendering financial terminology and normative expressions, as well as the impact of cultural differences on translation quality. The key aspects of achieving cultural equivalence in financial document translation are identified.

Keywords: translation equivalence, cultural factors, international financial organizations, financial documents, normative texts, translation adequacy

Zamonaviy tarjimashunoslikda xalqaro moliya tashkilotlari tomonidan e'lon qilinadigan hisobot va rasmiy hujjatlarni tarjima qilish masalasi eng murakkab va mas'uliyatli yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Bunday matnlarda qo'llaniladigan leksik birliklar muayyan iqtisodiy model, huquqiy tartibot hamda institutsional boshqaruv tizimi bilan bevosita bog'liq bo'lib, ularni tarjima qilish jarayonida yuqori darajadagi aniqlik va ekvivalentlik talab etiladi. Ayniqsa, moliyaviy realialarni ifodalovchi terminlar va normativ birliklar tarjimada alohida ilmiy muammo sifatida namoyon bo'ladi, chunki ularning aksariyati tarjima qilinayotgan til tizimida to'liq leksik yoki funksional muqobilga ega emas [1].

Xalqaro Valyuta Jamg'armasi, Jahon banki va boshqa moliya institutlari hisobotlarida uchraydigan terminlar ko'pincha G'arb iqtisodiy modeli va huquqiy an'alariga asoslanadi. Ushbu terminlarning milliy tillarga tarjimasi jarayonida nafaqat leksik moslik, balki institutsional va madaniy moslikni ta'minlash zarurati yuzaga keladi. Tadqiqotchilar ta'kidlashicha, moliyaviy hujjatlar tarjimasida ekvivalentlik tushunchasi faqat so'z darajasida emas, balki funksional va pragmatik darajada ham qaralishi lozim [2].

Yu. Nayda tarjimada dinamik ekvivalentlik konsepsiyasini ilgari surib, iqtisodiy va moliyaviy matnlarda mazmunning qabul qiluvchi auditoriya uchun tushunarli bo'lishini muhim deb hisoblaydi [3]. P. Nyumark esa moliyaviy realiyalar va institutsional terminlarni tarjima qilishda tavsifiy va izohli tarjima usullarining samaradorligini ta'kidlaydi [4]. Zamonaviy tadqiqotlarda moliyaviy diskurs tarjimasida madaniy tafovutlar tarjima sifati va hujjatning huquqiy kuchiga bevosita ta'sir ko'rsatishi qayd etiladi [5].

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, xalqaro moliyaviy hisobotlar tarjimasida terminologik aniqlik, izchillik va madaniy moslikni ta'minlash masalasi hanuzgacha dolzarb bo'lib qolmoqda. Mavjud tadqiqotlar asosan alohida terminlar tahlili bilan cheklangan bo'lib, moliyaviy hujjatlarni kompleks tarjimashunoslik yondashuvi asosida o'rganish ehtiyoji mavjud.

Mazkur tadqiqotda xalqaro moliya tashkilotlarining yillik hisobotlari va rasmiy moliyaviy hujjatlari asosiy tadqiqot materiali sifatida tanlandi. Tadqiqot jarayonida moliyaviy terminlar, normativ ifodalar va institutsional birliklar ajratib olinib, ularning tarjima variantlari tahlil qilindi. Tadqiqotda qiyosiy-tahliliy metod qo'llanilib, ingliz tilidagi moliyaviy birliklar ularning o'zbekcha tarjima variantlari bilan solishtirildi. Ushbu jarayonda terminlarning qanday tarjima usullari orqali berilgani — to'g'ridan-to'g'ri tarjima, funksional ekvivalent, tavsifiy tarjima yoki izohli tarjima orqali amalga oshirilgani aniqlandi. Shuningdek, semantik tahlil metodi yordamida moliyaviy terminlarning mazmunini aniqligi va funksional yuklamasi baholandi.

Bundan tashqari, pragmatik va lingvokulturologik yondashuv asosida moliyaviy hujjatlarning tarjimada qabul qiluvchi auditoriya uchun tushunarlilik darajasi tahlil qilindi. Tarjima adekvatligini baholashda terminologik izchillik va funksional ekvivalentlik mezonlariga tayangan holda xulosalar chiqarildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, xalqaro moliya tashkilotlarining hisobotlari va rasmiy moliyaviy hujjatlarini tarjima qilish jarayonida asosiy muammo terminologik ekvivalentlikni ta'minlash bilan bog'liqdir. Moliyaviy matnlarda qo'llaniladigan terminlar ko'pincha muayyan iqtisodiy model va institutsional tizimga tayangan bo'lib, ularni so'zma-so'z tarjima qilish ayrim hollarda mazmunini nomuvofiqlikka olib keladi [6].

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, xalqaro moliya tashkilotlarining (xususan, yillik hisobotlar, monitoring xulosalari, fiskal sharhlar va siyosat tavsiyalari) matnlarini o'zbek tiliga tarjima qilish jarayonida eng asosiy muammo terminologik ekvivalentlikni ta'minlash bilan bog'liqdir. Moliyaviy hisobotlar tilida terminlar faqat nominativ vazifani bajarmaydi, balki muayyan iqtisodiy model, institutsional amaliyot va normativ yondashuvni ham ifodalaydi. Shu bois so'zma-so'z tarjima ko'pincha yuzaki moslikni bersa-da, terminning funksional va institutsional mazmunini to'liq aks ettirmaydi; natijada semantik siljish, torayish yoki noto'g'ri interpretatsiya yuzaga kelishi mumkin [7].

Tahlil jarayonida birinchi navbatda nazorat va boshqaruv (governance) diskursiga oid terminlarda ekvivalentlik muammosi kuchli ekani aniqlandi. Masalan, ingliz tilidagi “compliance framework” birikmasi o'zbek tiliga ko'pincha “muvofiqlik tizimi” tarzida tarjima qilinadi. Bu variant leksik jihatdan to'g'ri ko'rinsa-da, terminning “talabga rioya etish”, “ichki nazorat”, “risklarni kamaytirish” va “hisobdorlik” (accountability) kabi komponentlarni qamrab oluvchi keng institutsional mazmunini to'liq ochib bermaydi. Shu sababli moliyaviy hisobot kontekstida “moliyaviy va huquqiy talablarga rioya etish tizimi” yoki “muvofiqlik va nazorat mexanizmlari tizimi” kabi tavsifiy tarjima variantlari mazmunni aniqroq yetkazadi. Xuddi shu guruhda “regulatory compliance” termini ham ko'pincha faqat “qonunchilikka rioya” deb berilib, uning “regulyator talablariga muvofiqlik” mazmuni to'liq aks etmay qolishi kuzatildi; bu holatda “regulyator talablariga muvofiqlik” kabi aniqroq ifoda maqsadga muvofiqdir [8].

Ikkinchi muhim natija shundan iboratki, fiskal siyosat va barqarorlikka oid terminlar tarjimasida ko'pincha “termin saqlanadi, lekin mazmun xiralashadi”. Masalan, “fiscal sustainability” terminining “fiskal barqarorlik” tarzida berilishi ilmiy jihatdan mos bo'lsa-da, milliy iqtisodiy diskursda bu termin nisbatan kam qo'llangani sababli u auditoriya tomonidan har doim ham to'g'ri talqin qilinmasligi mumkin. Shu bois mazkur terminni kontekstga qarab izohli shaklda, masalan, “davlat moliyasining uzoq muddatli barqarorligi” yoki “fiskal siyosatning uzoq muddatda barqaror yuritilishi” tarzida berish tarjimaning tushunarliliigi va kommunikativ aniqligini oshiradi. Shuningdek, “fiscal space” birikmasi tarjimada ba'zan “fiskal makon” tarzida so'zma-so'z berilib, mazmun noaniqlashadi; amaliy jihatdan “byudjet imkoniyatlari” yoki “davlat xarajatlarini oshirish uchun moliyaviy imkoniyat” kabi izohli-tavsifiy variantlar aniqroq natija beradi [9].

Uchinchi natija sifatida, davlat qarzi va makroiqtisodiy xavflarga oid terminlarda konseptual yuklama yo'qolishi kuzatildi. Masalan, “public debt sustainability” terminini faqat “davlat qarzining barqarorligi” deb tarjima qilish terminning “qarz yuklamasini xavfsiz darajada ushlab turish”, “foiz to'lovlari bosimi”, “fiskal risklar” va “qarz dinamikasi” kabi komponentlarini to'liq aks ettirmaydi. Shu bois kontekstga mos holda “davlat qarzining iqtisodiy jihatdan barqaror (xavfsiz) darajada saqlanishi” yoki “davlat qarzini barqaror darajada yuritish (ta'minlash)” kabi kengroq variantlar konseptual mazmunni aniqroq yetkazadi. Xuddi shuningdek, “debt distress” atamasi tarjimada ba'zan

faqat “qarz muammosi” deyiladi, holbuki u “qarz inqirozi xavfi” ma’nosini bildiradi; shuning uchun “qarz inqirozi xavfi” yoki “qarz bo’yicha og’ir holat (distress)” kabi izohli yechimlar maqsadga muvofiqdir [10].

Tadqiqotda bank va moliyaviy barqarorlik terminologiyasida ham ekvivalentlikda sezilarli muammolar aniqlanib, ayniqsa risk va kapitalga oid birliklarda izoh zarurligi tasdiqlandi. Masalan, “capital adequacy” terminini “kapital yetarliligi” deb tarjima qilish umumiy moslikni beradi, biroq ayrim auditoriyalar uchun u “qanday kapital va nimaga yetarli?” degan savolni ochiq qoldiradi. Shu bois hisobot kontekstida “bank kapitalining risklarni qoplash darajasi (kapital yetarliligi)” kabi kombinatsiyalangan (termin + izoh) yechim tarjima adekvatligini kuchaytiradi. Shuningdek, “non-performing loans (NPL)” atamasi o’zbekcha matnda turlicha berilishi (masalan, “qaytmayotgan kreditlar”, “muammoli kreditlar”, “to’lovga qobiliyatsiz kreditlar”) terminologik izchillikni pasaytiradi; natijada hisobotdagi statistika va taqqoslashlar o’quvchi uchun noaniqlashadi. Bu holat bir termin uchun yagona tanlangan ekvivalentni butun matn davomida izchil qo’llash zarurligini ko’rsatadi.

Umumiy xulosaga ko’ra, moliyaviy hisobotlar tarjimasida madaniy va institutsional tafovutlar e’tiborga olinmagan hollarda terminlar semantik siljishga uchraydi, matnning huquqiy-moliyaviy aniqligi esa pasayadi. Ayniqsa, nazorat (compliance), barqarorlik (sustainability), risk (risk exposure), fiskal siyosat (fiscal framework) va boshqaruv (governance/accountability) kabi konseptlarga oid terminlar tarjimasida bu holat yaqqol namoyon bo’ldi. Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki, xalqaro moliyaviy diskursni tarjima qilishda optimal yechim ko’pincha gibrid yondashuvga — ya’ni terminning ilmiy shaklini saqlash bilan birga, zarur joylarda izoh yoki tavsifiy ochiqlash qo’shishga tayanadi; bu tarjimaning ham aniqligi, ham tushunarligini ta’minlaydi.

Shuningdek, tarjimonlar xalqaro moliya tashkilotlari tomonidan qo’llaniladigan standartlar va metodologiyalar bilan tanish bo’lishi, zarur hollarda esa soha mutaxassislari bilan hamkorlikda ishlashi tavsiya etiladi. Bu yondashuv moliyaviy hisobotlar tarjimasida ekvivalentlik va adekvatlikni ta’minlashda samarali natija beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Nida E.A. *Toward a Science of Translating*. – Leiden: E.J. Brill, 1964.
2. Newmark P. *A Textbook of Translation*. – London: Prentice Hall, 1988.
3. Baker M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. – London: Routledge, 2018.
4. Nord Ch. *Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained*. – Manchester: St. Jerome Publishing, 1997.
5. Venuti L. *The Translator’s Invisibility: A History of Translation*. – London; New York: Routledge, 1995.
6. Toury G. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2012.
7. Osimo B. *The Translation of Realia: How to Render Words That Mean Culture-Specific Things*. – 2022.
8. Karimova D.X. Xalqaro moliyaviy hujjatlar tarjimasida terminologik ekvivalentlik muammolari. - *Xorijiy filologiya*. – 2020. – №4. – B. 72–79.
9. Qo’chqorova M. Moliyaviy diskurs tarjimasida madaniy omillarning o’rni. - *Til va adabiyot ta’limi*. – 2021. – №6. – B. 58–65.
10. Komissarov V.N. *Teoriya perevoda (lingvisticheskie aspekty)*. – Moskva: Vysshaya shkola, 1990.

UO’K 81’25:336.7:005.7

XALQARO MOLIYA TASHKILOTLARI HISOBOTLARI TARJIMASIDA LINGVISTIK VA MADANIY TAFOVUTLAR

R.M.Movlanova, o’qituvchi, O’zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalqaro moliya tashkilotlari tomonidan e’lon qilinadigan hisobotlarni tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigan lingvistik va madaniy tafovutlar tahlil qilinadi. Tadqiqotda moliyaviy diskursga xos terminlar va ifodalarning tarjimada adekvat berilishi hamda madaniy kontekstning saqlanish masalalari yoritiladi. Shuningdek, mazkur tafovutlarning tarjima sifatiga ta’siri aniqlanadi.

Kalit so’zlar: xalqaro moliyaviy hisobotlar, moliyaviy tarjima, lingvistik tafovutlar, madaniy omillar, tarjima adekvatligi, moliyaviy diskurs.

Аннотация. В статье анализируются лингвистические и культурные расхождения, возникающие при переводе отчетов международных финансовых организаций. Рассматриваются особенности передачи финансовой терминологии и дискурсивных единиц с учетом культурного контекста. Определяется влияние языковых и культурных различий на качество перевода.

Ключевые слова: международные финансовые отчеты, финансовый перевод, лингвистические различия, культурные факторы, адекватность перевода, финансовый дискурс.

Abstract. This article examines linguistic and cultural differences that arise in the translation of reports issued by international financial organizations. The study focuses on the rendering of financial terminology and discourse-specific expressions with regard to cultural context. The impact of linguistic and cultural differences on translation quality is also identified.

Keywords: international financial reports, financial translation, linguistic differences, cultural factors, translation adequacy, financial discourse.

Zamonaviy tarjimashunoslikda xalqaro moliya tashkilotlari tomonidan tayyorlanadigan hisobotlar va tahliliy hujjatlarni tarjima qilish masalasi alohida ilmiy yo'nalish sifatida shakllanib bormoqda. Bunday matnlar moliyaviy diskursning rasmiy turi bo'lib, ularda qat'iy terminologiya, standartlashtirilgan ifodalar hamda muayyan iqtisodiy va institutsional modelga xos konseptlar mujassam etiladi. Shu sababli xalqaro moliyaviy hisobotlar tarjimasida nafaqat lingvistik, balki madaniy tafovutlarni hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi [1].

Tarjimashunoslik nazariyasida moliyaviy diskurs tarjimasi ko'pincha funksional ekvivalentlik va pragmatik moslik doirasida talqin qilinadi. Yu. Nayda tarjimada mazmunning qabul qiluvchi auditoriya uchun tushunarli bo'lishini asosiy mezon sifatida ko'rsatib, moliyaviy matnlarda dinamik ekvivalentlikning ahamiyatini ta'kidlaydi [2]. P. Nyumark esa moliyaviy va institutsional terminlarni tarjima qilishda so'zma-so'z yondashuv ko'pincha yetarli emasligini, tavsifiy va izohli tarjima usullari mazmunni aniqroq yetkazishini qayd etadi [3].

Zamonaviy tadqiqotlarda moliyaviy hisobotlar tarjimasida madaniy tafovutlar masalasi tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Ayrim olimlar moliyaviy terminlarning ma'nosi ularni yaratgan iqtisodiy tizim bilan chambarchas bog'liq ekanini ta'kidlab, ularni boshqa madaniy-moliyaviy muhitga ko'chirish jarayonida konseptual siljish yuzaga kelishini qayd etadilar. Masalan, "governance", "accountability", "compliance" kabi birliklar G'arb moliyaviy boshqaruv modeliga tayangan bo'lib, ularni milliy tillarga tarjima qilishda madaniy moslashtirish talab etiladi [4].

Mahalliy va xorijiy tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, xalqaro moliya tashkilotlari hisobotlari tarjimasida lingvistik tafovutlar (terminologik nomuvofiqlik, semantik torayish) va madaniy tafovutlar (institutsional tushunchalarning mos kelmasligi) tarjima sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Biroq mavjud tadqiqotlarning aksariyati alohida terminlar yoki umumiy yondashuvlar bilan cheklanib, lingvistik va madaniy tafovutlarning o'zaro bog'liqligini kompleks tahlil qilishga yetarlicha e'tibor qaratmaydi [5]. Shu jihatdan mazkur maqola ushbu masalani tizimli yondashuv asosida yoritishga qaratilgan. Mazkur tadqiqotda xalqaro moliya tashkilotlari tomonidan e'lon qilingan yillik hisobotlar, fiskal sharhlar va tahliliy hujjatlar asosiy tadqiqot materiali sifatida tanlandi. Tadqiqot jarayonida ingliz tilidagi moliyaviy hisobot matnlari va ularning o'zbekcha tarjima variantlari qiyosiy tahlil qilindi.

Tadqiqotda qiyosiy-tahliliy metod asosiy metod sifatida qo'llanildi. Ushbu metod orqali moliyaviy terminlar va diskursga xos birliklarning asl va tarjima variantlari solishtirilib, lingvistik tafovutlar (so'z tanlovi, terminologik moslik) hamda madaniy tafovutlar (institutsional va konseptual moslik) aniqlanadi. Semantik tahlil metodi yordamida moliyaviy birliklarning mazmunini ko'lami va konseptual yuklamasi tarjimada qay darajada saqlangani baholandi [6].

Shuningdek, pragmatik va lingvokulturologik yondashuv asosida moliyaviy hisobotlarning tarjimada qabul qiluvchi auditoriya tomonidan qanday idrok etilishi tahlil qilindi. Bu jarayonda terminlarning madaniy-moliyaviy kontekstga mosligi, ularning izoh talab etish darajasi va tarjimada tushunarlilik mezonlari hisobga olindi. Tarjima adekvatligini baholashda funksional ekvivalentlik va terminologik izchillik mezonlariga tayanildi. Mazkur metodologik yondashuv xalqaro moliya tashkilotlari hisobotlari tarjimasida lingvistik va madaniy tafovutlarni aniqlash, ularning tarjima sifatiga ta'sirini baholash hamda ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish imkonini beradi [7].

O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, xalqaro moliya tashkilotlari tomonidan e'lon qilinadigan hisobotlarni tarjima qilish jarayonida lingvistik va madaniy tafovutlar tarjima sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Moliyaviy hisobotlar tili faqat terminologik aniqlik bilan cheklanmay, muayyan iqtisodiy tafakkur, boshqaruv modeli va institutsional madaniyatni ham ifodalaydi. Shu sababli so'zma-so'z tarjima lingvistik jihatdan mos ko'rinsa-da, ko'plab hollarda terminlarning konseptual va funksional mazmuni to'liq yetkazilmaydi hamda semantik siljishlar yuzaga keladi.

Tahlil jarayonida eng ko'p muammolar moliyaviy boshqaruv va nazorat bilan bog'liq terminlar tarjimasida aniqlandi. Jumladan, ingliz tilidagi "governance" termini o'zbek tiliga ko'pincha "boshqaruv" deb tarjima qilinadi, biroq xalqaro moliyaviy hisobotlar kontekstida bu birlik shaffoflik, hisobdorlik, mas'uliyat va institutsional nazorat mexanizmlarini o'z ichiga olgan keng konseptni anglatadi. Masalan, "strengthening governance structures" birikmasining "boshqaruv tuzilmalarini mustahkamlash" tarzida tarjima qilinishi mazmunni toraytiradi, holbuki "institutsional boshqaruv va hisobdorlik tuzilmalarini mustahkamlash" varianti terminning madaniy va funksional yuklamasini aniqroq ifodalaydi. Xuddi shunday holat "accountability" terminida ham kuzatildi: uni faqat "javobgarlik" deb berish moliyaviy hisobotlarda muhim bo'lgan ochiqlik va hisobot berish majburiyati komponentlarini to'liq qamrab olmaydi. Masalan, "enhancing fiscal accountability mechanisms" iborasining "fiskal javobgarlik mexanizmlarini kuchaytirish" tarzida tarjima qilinishi yuzaki moslikni bersa-da, "fiskal hisobdorlik va ochiqlik mexanizmlarini kuchaytirish" varianti mazmuniy jihatdan aniqroq hisoblanadi [8].

Moliyaviy nazoratga oid terminlar tahlilida ham shunga o'xshash holatlar aniqlanib, ayniqsa "compliance" va "compliance framework" birliklari tarjimasida madaniy tafovutlar yaqqol namoyon bo'ldi. Ushbu terminlar ko'pincha mos ravishda "rioya etish" va "muvofiqlik tizimi" deb tarjima qilinadi, biroq xalqaro moliyaviy diskursda ular reguliator talablariga moslik, ichki nazorat va risklarni boshqarish tizimlarini qamrab oladi. Masalan, "enhancing compliance with international financial standards" iborasini "xalqaro moliyaviy standartlarga rioya etishni kuchaytirish" deb tarjima qilish mumkin, ammo "xalqaro moliyaviy standartlarga muvofiqlik va nazoratni kuchaytirish" varianti terminning institutsional mazmunini to'liqroq yetkazadi [9].

Fiskal siyosat va barqarorlikka oid terminlar tarjimasida ham lingvistik va madaniy tafovutlar kuzatildi. "Fiscal sustainability" terminining "fiskal barqarorlik" tarzida berilishi ilmiy jihatdan mos bo'lsa-da, milliy iqtisodiy diskursda ushbu atama kam qo'llangani sababli u har doim ham to'liq anglanmaydi. Shu bois "davlat moliyasining uzoq muddatli barqarorligi" kabi izohli variant mazmunni aniqroq yetkazadi. Xuddi shuningdek, "fiscal discipline" terminini "fiskal intizom" deb tarjima qilish yetarli bo'lmay, uni "byudjet intizomi va moliyaviy cheklovlarga rioya qilish" tarzida kengroq ifodalash tarjimaning funksional aniqligini oshiradi. "Fiscal space" birikmasining "fiskal makon" tarzida so'zma-so'z tarjima qilinishi ham noaniqlik keltirib chiqarib, "davlat xarajatlarini oshirish uchun moliyaviy imkoniyat" kabi tavsifiy variantlar mazmunan maqsadga muvofiqroq ekani aniqlandi [10].

Davlat qarzi va makroiqtisodiy xavflarga oid terminlar tarjimasida konseptual siljishlar yanada yaqqolroq namoyon bo'ldi. Masalan, "public debt sustainability" terminini faqat "davlat qarzining barqarorligi" deb tarjima qilish uning fiskal risklar, foiz to'lovlari va qarz dinamikasi bilan bog'liq keng mazmunini to'liq ochib bermaydi. Shu bois "davlat qarzini iqtisodiy jihatdan barqaror darajada yuritish" yoki "davlat qarzining xavfsiz darajada saqlanishi" kabi variantlar konseptual jihatdan aniqroq hisoblanadi. Xuddi shuningdek, "debt distress" terminining "qarz muammosi" tarzida berilishi mazmunni yumshatib yuboradi, holbuki "qarz inqirozi xavfi" varianti moliyaviy realiyani to'g'riroq aks ettiradi.

Bank tizimi va moliyaviy barqarorlikka oid terminlar tahlili ham muhim natijalarni ko'rsatdi. Jumladan, "capital adequacy" terminining "kapital yetarliligi" tarzida tarjima qilinishi umumiy moslikni bersa-da, bank nazorati kontekstida u kapitalning risklarni qoplash darajasini anglatadi. Shu bois "bank kapitalining risklarni qoplash darajasi (kapital yetarliligi)" kabi kombinatsiyalangan variant tarjima aniqligini oshiradi. "Non-performing loans (NPLs)" terminining esa turlicha tarjima qilinishi – "muammoli kreditlar", "qaytmayotgan kreditlar", "to'lovga qobiliyatsiz kreditlar" – terminologik izchillikni buzib, hisobotdagi statistik ma'lumotlarni idrok etishni qiyinlashtiradi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, bu termin uchun "muammoli kreditlar (NPL)" kabi yagona va izchil variantni qo'llash maqsadga muvofiqdir [11].

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, xalqaro moliya tashkilotlari hisobotlarini tarjima qilish jarayonida lingvistik tafovutlar ko'pincha madaniy va institutsional farqlar bilan chambarchas bog'liq bo'ladi. Moliyaviy terminlarni so'zma-so'z tarjima qilish ayrim hollarda mazmunning torayishiga yoki konseptual siljishga olib keladi. Shu bois bunday hisobotlarni tarjima qilishda terminologik aniqlik, madaniy moslik va izchillikni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Izohli va tavsifiy tarjima usullaridan oqilona foydalanish moliyaviy matnlarning mazmunini to'g'ri va tushunarli yetkazishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nida E.A. *Toward a Science of Translating*. – Leiden: E.J. Brill, 1964.

2. Newmark P. *A Textbook of Translation*. – London: Prentice Hall, 1988.
3. Baker M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. – London: Routledge, 2018.
4. Nord Ch. *Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained*. – Manchester: St. Jerome Publishing, 1997.
5. Venuti L. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. – London; New York: Routledge, 1995.
6. Toury G. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2012.
7. Osimo B. *The Translation of Realia: How to Render Words That Mean Culture-Specific Things*. – 2022.
8. International Monetary Fund. *IMF Style Guide for Publications*. – Washington, D.C., 2020.
9. World Bank. *Translation and Interpretation Guidelines for Financial and Legal Documents*. – Washington, D.C., 2019.
10. Karimova D.X. Xalqaro moliyaviy hisobotlar tarjimasida terminologik ekvivalentlik muammolari. - *Xorijiy filologiya*. – 2020. – №4. – B. 72–79.
11. Qo'chqorova M. Moliyaviy diskurs tarjimasida madaniy omillarning o'rni. - *Til va adabiyot ta'limi*. – 2021. – №6. – B. 58–65.

UO'K 82-14:82-442.1

FOLKLORDA NABOTOT OBRAZLARI VA ULARNING BADIY- RAMZIY MOHIYATI**M.B.Mo'minova, tayanch doktorant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona**

Annotatsiya. Mazkur maqolada nabotot obrazlarining folklor va mifologiyadagi o'rni tahlil qilinadi. O'simliklar, ayniqsa daraxt obrazi orqali qadimgi insonning tabiat haqidagi mifopoetik tasavvurlari, borliqni idrok etish usuli hamda hayot, davomiylik va yangilanish haqidagi qarashlari yoritiladi. Tadqiqotda o'simlik obrazlari nafaqat tasviriy vosita, balki ramziy-semantik mazmunni ifodalovchi muhim unsur sifatida ko'rib chiqilib, ularning marosimlar, urf-odatlar va e'tiqodiy tasavvurlar bilan uzviy bog'liqligi ochib beriladi.

Kalit so'zlar: nabotot, kult, totem, ramz, daraxt, ajdod.

Аннотация. В данной статье анализируется место образов растительного мира в фольклоре и мифологии. На примере растительных образов, особенно образа дерева, раскрываются мифопоэтические представления древнего человека о природе, особенности восприятия бытия, а также взгляды на жизнь, продолжительность и обновление. В исследовании образы растений рассматриваются не только как изобразительное средство, но и как важный элемент символическо-семантической системы, при этом обосновывается их тесная связь с обрядами, традициями и верованиями.

Ключевые слова: растительный мир, культ, тоtem, символ, дерево, предок.

Abstract. This article analyzes the role of plant imagery in folklore and mythology. Through plant symbols, particularly the image of the tree, it explores ancient people's mythopoetic perceptions of nature, their ways of understanding existence, and their views on life, continuity, and renewal. The study considers plant imagery not only as a means of artistic representation but also as an important element of the symbolic-semantic system, highlighting its close connection with rituals, traditions, and belief systems.

Key words: plant world, cult, totem, symbol, tree, ancestor.

Kirish. Badiiy adabiyotda tabiat unsurlari obrazlar tizimining muhim qismi hisoblanadi. Shu jarayonda nabotot ya'ni o'simliklar olami asarda muhim badiiy vosita sifatida qo'llaniladi. U orqali matnning mazmuni boyitiladi va ifoda imkoniyatlari kengayadi. Nabotot obrazlari badiiy matnda muayyan g'oyani ifodalash, tasvirni kuchaytirish hamda asarning umumiy mazmunini ochishda xizmat qiladi. Shu sababli ularni o'rganish badiiy adabiyotning o'ziga xos xususiyatlarini anglashda muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Mazkur tadqiqotda folklor matnlarida nabotot obrazlarini o'rganishda bir necha asosiy metodlardan foydalanildi. Mifopoetik tahlil orqali o'simlik obrazlarining qadimiy tasavvurlar bilan bog'liqligi ochib berildi, struktur-semantik yondashuv yordamida esa ularning matndagi ma'no va funksiyalari aniqlandi. Shuningdek, qiyosiy metod asosida folklor namunalaridagi o'simlik obrazlari solishtirildi. Ushbu yondashuvlar nabotot obrazlarining folklordagi o'rini tizimli tahlil qilish imkonini beradi.

Islom ta'limotiga ko'ra, daraxtlar va o'simliklar ham inson va hayvonlar kabi tirik hisoblanadi. Bu mavjudotlarning yashashi va ko'payishi juftlik qonuniga asoslanadi. [1: 6344-b.].

Nabotot haqida Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf quyidagi fikrlarni bildirilgan:

“Nabotot olami Alloh taoloning insonga ato qilgan ulug’ ne’matlaridan biri bo’lib, bu olam bo’lmasa, yer yuzida hayot ham bo’lmas edi. Shuning uchun ham Alloh taolo bunday deb marhamat qiladi:

Inson o’z taomiga bir nazar solsin. Albatta, biz suvni rosa quyib qo’yibmiz. So’ngra yerni o’ziga xos yordik. Biz unda donni o’stirdik... va uzum va ko’katlarni...va zaytun va xurmolarini... va quyuq, qalin bog’u bo’stonlarni... va meva-chevayu, o’t-o’lanlarni... sizlarga va chorvalaringizga naf bo’lishi uchun”(24-32-oyatlar).

Bu va bunga o’xshash oyati kalimalarda Alloh taolo bandalariga hayvonlarni inson uchun xalq qilganidek, nabotot olamini ham inson va uning hayvonlari uchun xalq qilganini eslatadi. [2: 239].

Nabototga o’zbek tilining izohli lug’atida quyidagicha ta’rif berilgan:

Nabot 1ayn. novvot. Sen borsanki, keng vohada hayot bor, Demak, yurtning labida bol, nabot bor. E.Vohidov, Sharqiy qirg’oq.

Nabot II (o’simlik) O’simlik, ko’kat. Bu yassi qirg’oqlarda bobolar yotur, Tug’madir har yalpiz, har shox, har nabot. Mirtemir, Asarlar.

Nabotot (a.o’simliklar)1 O’simliklar dunyosi, o’simliklar. Hujayrani topilishi shuni isbot qiladiki, nabotot, hasharot va hayvonot–hamma tirik jismlar o’sib, ko’payib boruvchi organik kichik bo’laklar–hujayralardan iboratdir. “Umumiy biologiya”.

2 ayn.botanika. [3:5].

Nabotot obrazlari faqat manzara vazifasini bajarib qolmay, balki ruhiy, falsafiy va estetik yuklamalarga ham ega bo’lgan murakkab badiiy timsollar sifatida namoyon bo’ladi. O’zbek adabiyoti an’analari nabotot inson ruhiyati, ichki kechinmalari va borliq haqidagi falsafiy mushohadalarni ifodalovchi jonli metaforaga aylangan adabiyotlar safida alohida o’rin tutadi. Shu bois kelajakdagi tadqiqotlarda ekologik poetika, antroposemiotik va madaniyatlararo tahlil metodlari orqali nabotot obrazlarini yanada chuqurroq va tizimli o’rganish zarurati yuzaga kelmoqda [4:91].

Natijalar va muhokama. Folklorda o’simlik obrazlari asosan mifopoetik va marosimiy mazmunda talqin qilinib, xalqning tabiat haqidagi qadimiy tasavvurlari bilan chambarchas bog’liq holda shakllanadi. Xalq og’zaki ijodining turli janrlarida — afsona, ertak, qo’shiq, maqol va marosim folklorida — o’simliklar nafaqat tasvir vositasi, balki muayyan urf-odat va e’tiqodlarning ajralmas qismi sifatida namoyon bo’ladi.

Tabiatning bahordagi uyg’onishi haqidagi mifologik qarashlar o’simliklar va daraxtlar tasavvuriga asoslangan agrar kultlardan iborat marosimlarning hamda sehrli xarakterga ega ramziy harakatlar tizimining paydo bo’lishiga zamin yaratgan.

Daraxtlar kultining paydo bo’lishi ibtidoiy madaniyat davriga borib taqaladi va u insoniyat tarixida, marosimlarida, urf-odatlarida, dunyoqarashida hamda dinlarida muhim rol o’ynagan qadimgi e’tiqodlarning bir ko’rinishi hisoblanadi. Arxaik dunyoqarashda daraxtlar, umuman tabiat singari, tirik va ongli mavjudot sifatida tushunilgan, ko’plab xalqlar o’z ajdodlarini daraxt totemi bilan bog’laganlar [1: 6344-b.].

Totem bo’lgan daraxtlar ma’lum bir jamoa, urug’ yoki keyinchalik oilaning himoyachi ruhi hisoblangan. Polineziyaliklar o’g’il bola tug’ilganda kakos daraxti ekishgan va uning shoxlari orqali bolaning yoshini sanashgan [7: 73].

Demak, bu yerda daraxt bola hayoti bilan chambarchas bog’langan timsol sifatida namoyon bo’ladi. Daraxtning o’sishi va rivojlanishi bolaning ulg’ayish jarayoni bilan uyg’un holda talqin qilinadi. Daraxt shoxlari yordamida bolaning yoshini aniqlash tabiatdagi o’zgarishlar orqali vaqtni belgilashga asoslangan qadimgi tasavvurlarni aks ettiradi. Bunday yondashuv natijasida inson hayoti hamda tabiat jarayonlari o’zaro uyg’unlikda tasavvur etilgan.

Qadimgi turklar archa daraxtini alohida ulug’lab, uni muqaddas hisoblashgan. Doimo yashil daraxt osmon sari yo’l ramzi deb tushunilgan. Tarbag’atay tog’larida o’tkazilgan tadqiqotlarda odamlar muqaddas archani qurshab, aylana marosim raqsi bajarayotganini aks ettiruvchi qoyatosh tasviri aniqlangan. [6:1285-b.]

Archa daraxtining qadimgi turklar tomonidan muqaddaslashtirilishi ularning mifologik dunyoqarashi bilan bevosita bog’liqdir. Archa daraxti yil davomida yashilligini saqlab qolganligi sababli qadimgi turklar tomonidan barqarorlik va abadiylik belgisi sifatida qabul qilingan. Shuning uchun u oddiy o’simlik emas, balki inson va koinot o’rtasidagi bog’liqlikni ifodalovchi ramz darajasiga ko’tarilgan. Ayniqsa, uning tik holda yuqoriga — osmon tomon o’sishi yuqori, ilohiy olamga eltuvchi yo’l sifatida talqin qilingan. Bu qarash qadimgi turklar dunyoqarashida yer va osmonni bog’lovchi vertikal tizim mavjudligini ko’rsatadi.

Surhondaryo viloyatining ayrim qishloqlarida “o‘g‘il to‘yi” marosimidan ikki kun avval o‘tkaziladigan “o‘tin to‘yi” marosimi uchun tog‘dan aynan archa daraxtining shox-shabballari olib kelingan. O‘tinlarni olib qaytishdan oldin, bitta archaning po‘stlog‘i shilib olinib, chaqqonroq bir yigit undan qo‘llariga, beli va qo‘liga bog‘lagan. Yuzi va boshiga esa ana shu po‘stloqdan tayyorlangan niqobni kiyib olgan [8:156].

“O‘tin to‘yi”da aynan archa shox-shabballarining tanlanishi daraxtning doim yashil bo‘lishi bilan bog‘liq holda barqarorlik va davomiylik g‘oyalarini ifodalaydi. Bu holat marosimning umumiy mazmunida yangi bosqich — oila qurish jarayonining mustahkam va davomli bo‘lishiga ishora qiluvchi ramziy qatlamni yuzaga chiqaradi. Archaning po‘stlog‘ini shilib olish, uni inson tanasiga bog‘lash, shuningdek, undan niqob tayyorlab kiyish insonning vaqtincha tabiat bilan “birlashuvi”, ya‘ni o‘zini nabotot unsuri bilan uyg‘unlashtirishi sifatida talqin qilinadi. Demak, mazkur marosimda archa obrazi nafaqat tabiat unsuri sifatida, balki hayotiylik, himoya va yangilanishni ifodalovchi muhim ramziy vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, nabotot obrazlari inson tafakkurida hayotning davom etishi, tabiiy muvozanat hamda borliqning uyg‘unligini ifodalagan. Folklor va mifologik qarashlarda esa o‘simliklar faqat tabiat unsuri sifatida emas, balki marosimlar bilan bog‘liq, sehrli va hayotbaxsh kuch timsoli sifatida namoyon bo‘ladi. Shuning uchun ham o‘simliklarga oid tasavvurlar xalqning e‘tiqodiy qarashlari, urf-odatlar hamda umumiy dunyoqarashida barqaror o‘rin egallagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Rustamova G., Nurova Y., Muhtorova M. The image of trees in folklore: genesis and poetic interpretations. // International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Volume 24. Issue 04, 2020.
2. Шайх Мухаммад Содиқ Мухаммад Юсуф. Рухий тарбия. Хулқланиш. 3-жуз. — Тошкент: Ҳилол, 2019.
3. Ўзбек тилининг изоҳли лугати: 5 жилдди, 3-жилд. А. Мадвалиев таҳрири остида. — Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”, 2006.
4. Шайх Мухаммад Содиқ Мухаммад Юсуф. Олам ва одам дин ва илм. — Тошкент: Ҳилол, 2025.
5. Saparniyazov R. What tree is “Bayterek” in world folklore? //International Conference on Advance Research in Humanities, Sciences and Education, 2022.
6. Sadigli P. The Cult of Tree in the Culture of the Turkic Peoples. //Akademik Tarih ve Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Cilt:11 / Sayı:2, 2024.
7. Зеленин Д. Тотемы деревьев в сказаниях и обрядах европейских народов. —Москва, 1937.
8. Jo‘rayev M., O‘rayeva D. O‘zbek mifologiyasi. —Toshkent: Excellent Polygraphy. —2020.

UDC 81'42:001.8

DISCOURSE ANALYSIS AS A GENERAL METHODOLOGICAL APPROACH IN LINGUISTICS

Yu.M.Mustaqimov, student, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Mazkur maqolada diskurs tahlili zamonaviy lingvistikada umumiy metodologik yondashuv sifatida ko‘rib chiqilib, uning nazariy asoslari, analitik salohiyati va fanlararo ahamiyati yoritiladi. Tadqiqot tilni faqat belgilar tizimi sifatida emas, balki ijtimoiy amaliyot shakli sifatida talqin etuvchi funksional va ijtimoiy yo‘naltirilgan yondashuvlarga o‘tish jarayonini aks ettiradi. Tadqiqotning maqsadi diskurs tahlilining lingvistik ma‘lumotlarni ularning ijtimoiy-madaniy, ideologik va kommunikativ kontekstlarida talqin qilish uchun kompleks metodologik asos sifatida qanday ishlashini aniqlashdan iborat. Maqolada pragmatik, kognitiv va tanqidiy yondashuvlarning integratsiyasiga alohida e‘tibor qaratiladi, chunki ular birgalikda diskursda ma‘no shakllanish jarayonini chuqurroq tushunishga imkon beradi. Tadqiqotning metodologik asosini sifatli diskurs tahlili, kontekstual interpretatsiya hamda tanqidiy diskurs tahlili elementlari tashkil etadi, bu esa matnlarda mujassam bo‘lgan ochiq va yashirin ma‘nolarni aniqlash imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: diskurs tahlili, lingvistik metodologiya, ijtimoiy kontekst, tanqidiy diskurs tahlili, pragmatika, til va hokimiyat, diskurs tuzilmalari, kommunikativ strategiyalar, ma‘no shakllanishi, fanlararo lingvistika.

Аннотация. В данной статье рассматривается дискурсивный анализ как общий методологический подход в современной лингвистике с акцентом на его теоретические основы, аналитический потенциал и междисциплинарную значимость. Исследование отражает переход от структурных моделей языка к функционально и социально ориентированным подходам, в рамках которых язык рассматривается не только как система знаков, но и как форма социальной практики. Целью исследования является выявление того, каким образом дискурсивный анализ функционирует как комплексная рамка

для интерпретации лингвистических данных в их социокультурном, идеологическом и коммуникативном контекстах. Особое внимание уделяется интеграции прагматических, когнитивных и критических подходов, которые в совокупности обеспечивают более глубокое понимание процессов формирования смысла в дискурсе. Методологическую основу исследования составляют качественный дискурсивный анализ, контекстуальная интерпретация и элементы критического дискурсивного анализа, что позволяет исследовать как явные, так и скрытые значения, содержащиеся в текстах.

Ключевые слова: дискурсивный анализ, лингвистическая методология, социальный контекст, критический дискурсивный анализ, прагматика, язык и власть, дискурсивные структуры, коммуникативные стратегии, конструирование смысла, междисциплинарная лингвистика.

Abstract. This article examines discourse analysis as a general methodological approach in contemporary linguistics, focusing on its theoretical foundations, analytical potential, and interdisciplinary relevance. The study addresses the shift from structural models of language toward functional and socially oriented perspectives, where language is treated not merely as a system of signs but as a form of social practice.. The aim of the research is to explore how discourse analysis operates as a comprehensive framework for interpreting linguistic data within its socio-cultural, ideological, and communicative contexts. Special attention is given to the integration of pragmatic, cognitive, and critical approaches, which together allow for a deeper understanding of meaning construction in discourse. The methodological basis of the study includes qualitative discourse analysis, contextual interpretation, and elements of critical discourse analysis, enabling the examination of both explicit and implicit meanings embedded in texts.

Keywords: discourse analysis, linguistic methodology, social context, critical discourse analysis, pragmatics, language and power, discourse structures, communicative strategies, meaning construction, interdisciplinary linguistics.

Introduction. The growing interest in discourse analysis reflects a broader transformation in linguistic thought associated with the reconsideration of language as a socially situated and functionally organized phenomenon. Earlier linguistic paradigms, especially those centered on the internal structure of language, made an essential contribution to the study of phonological, grammatical, and lexical systems. At the same time, such approaches were largely oriented toward the description of language as an autonomous entity and, for that reason, offered limited explanatory potential when the object of analysis extended beyond isolated units to actual communicative processes. The increasing attention to language in use, to the conditions of meaning production, and to the role of context in interpretation has made it necessary to revise the methodological foundations of linguistic inquiry[4].

Within this shift, discourse analysis has acquired particular theoretical significance. It has developed not simply as a technique for examining coherent stretches of speech or text, but as a general methodological orientation that makes it possible to investigate language in relation to social interaction, institutional practices, cultural frameworks, and ideological structures. In this perspective, language is approached not as a neutral medium of representation, but as a form of action through which meanings are produced, positions are negotiated, identities are articulated, and power relations are reproduced or contested. Such an understanding substantially expands the traditional boundaries of linguistics and brings it into closer contact with pragmatics, sociolinguistics, anthropology, cognitive studies, and critical social theory[5].

Literature Review. The development of discourse analysis as a methodological approach is closely associated with the reorientation of linguistic theory toward language in use. One of the foundational contributions in this direction was made by Zellig Harris, whose work “*Discourse Analysis*” (1952) introduced the idea of extending linguistic analysis beyond the sentence level. Harris emphasized the structural continuity of language across larger units, thereby opening the way for systematic investigation of connected speech. This line of thought was further elaborated by Michael Halliday in his theory of systemic functional linguistics, particularly in “*Language as Social Semiotic*” (1978), where language is conceptualized as a resource for meaning-making within specific social contexts. Halliday’s functional perspective significantly influenced the understanding of discourse as a socially embedded process rather than a purely formal structure [1].

A particularly influential direction within discourse analysis is the critical perspective, strongly associated with Norman Fairclough, whose works *“Language and Power”* (1989) and *“Discourse and Social Change”* (1992) established critical discourse analysis as a framework for examining the relationship between language and social power. Fairclough argues that discourse not only reflects social reality but actively participates in its construction and transformation. This view is further supported by the philosophical insights of Michel Foucault, particularly in *“The Archaeology of Knowledge”* (1969), where discourse is interpreted as a system of knowledge that regulates what can be said and thought within a given historical context. Together, these approaches demonstrate that discourse analysis functions as a comprehensive methodological framework capable of integrating linguistic, social, and ideological dimensions of communication [3].

Results and Discussion. The analysis demonstrates that discourse analysis operates not merely as a set of analytical procedures but as a coherent methodological framework that redefines the object and scope of linguistic research. The first significant result concerns the expansion of the unit of analysis. Unlike traditional approaches limited to the sentence level, discourse analysis consistently treats language as a structured sequence of context-dependent utterances. This shift allows for the identification of meaning not only within linguistic forms but within their functional deployment across communicative situations. It has been observed that interpretation depends on the interaction between textual structure, pragmatic intention, and contextual conditions, rather than on grammatical composition alone.

A second key finding relates to the integration of multiple levels of analysis within a single methodological perspective. The study confirms that discourse analysis systematically combines lexical, syntactic, and semantic features with pragmatic functions and socio-cultural factors. For instance, the use of passive constructions, modality, and evaluative vocabulary reveals patterns of agency distribution, stance-taking, and implicit positioning. These linguistic choices are not arbitrary; they function as mechanisms for shaping interpretation and guiding the recipient's perception. Thus, discourse analysis makes it possible to connect micro-level linguistic features with macro-level communicative effects.

The results also indicate that discourse analysis provides a productive framework for uncovering implicit meanings and ideologically marked structures. In the examined theoretical models, discourse is shown to encode not only explicit information but also presuppositions, assumptions, and value orientations. This becomes particularly evident in institutional and media discourse, where language is used to legitimize certain viewpoints while marginalizing others. The analytical potential of discourse-oriented approaches lies in their ability to reveal these hidden layers of meaning through systematic interpretation of linguistic and contextual cues.

Another important outcome concerns the role of discourse in the construction of social reality. The findings confirm that discourse does not passively reflect external conditions but actively participates in the formation of knowledge, identities, and social relations. Recurrent linguistic patterns, narrative structures, and framing strategies contribute to the stabilization of particular representations of events and actors. In this sense, discourse functions as a mechanism through which social meanings are produced, maintained, and transformed. This observation supports the view that linguistic analysis cannot be separated from the study of social processes.

Conclusion. The conducted analysis confirms that discourse analysis has evolved into a comprehensive methodological approach that significantly expands the boundaries of linguistic research. Its central contribution lies in the redefinition of language as a socially embedded and functionally motivated phenomenon, where meaning is not confined to formal structures but emerges through interaction, context, and communicative intention. This perspective allows for a more accurate interpretation of language as it operates in real communicative environments.

REFERENCES:

1. Zellig Harris. Discourse Analysis. *Language*. 1952. Vol. 28(1). P. 1–30.
2. Michael Halliday. *Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning*. London: Edward Arnold, 1978. 256 p.
3. John Austin. *How to Do Things with Words*. Oxford: Oxford University Press, 1962. 168 p.
4. John Searle. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1969. 203 p.
5. Teun van Dijk. *Text and Context: Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse*. London: Longman, 1977. 261 p.
6. Teun van Dijk. *Discourse and Power*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008. 308 p.
7. Norman Fairclough. *Language and Power*. London: Longman, 1989. 259 p.

XOJA ASARLARINING QO'LYOZMA NUSXALARI VA ULARNING O'RGANILISHI
S.H.Muhammadsoliyev, tayanch doktorant, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada ulug' mutafakkir, Buxoro adabiy muhitining yorqin vakili Sayyid Poshshoxoja qalamiga mansub "Miftoh ul-adl" ("Adolat kaliti") asarining qo'lyozma nusxalari, inventar raqamlari va ularni o'rgangan matnshunos-manbashunos olimlar haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar. Xoja, qo'lyozma, nusxa, arab xat turlari, nasta'liq, tabdil, manbashunoslik, matnshunoslik.

Аннотация. В данной статье рассматриваются рукописные списки, инвентарные номера, а также ученые-текстологи и источниковеды, изучавшие произведение «Мифтах адл» («Ключ справедливости»), принадлежащее перу выдающегося мыслителя и яркого представителя бухарской литературной среды Саййида Пошшохожа.

Ключевые слова. Ходжа, рукопись, список, виды арабского письма, насталик, табдил, источниковедение, текстология.

Abstract. This article discusses the manuscript copies, inventory numbers, and the scholars of textual criticism and source studies who have studied the work "Miftah al-'Adl" ("The Key to Justice"), authored by the great thinker and a prominent representative of the Bukhara literary environment, Sayyid Poshshokhoja.

Key words. Khoja, manuscript, copy, Arabic script types, nasta'liq, transformation, source studies, textual criticism.

So'nggi yillarda mumtoz adabiyotimiz rivojiga hissa qo'shgan mutafakkirlarimiz ilmiy merosini o'rganish, uni tatqiq etish va keng kitobxonlar ommasiga taqdim etish borasida salmoqchi tadqiqotlar olib borilmoqda. 2017-yil 24-may kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ'ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" [1] qarorlari muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu muhim qaror manbashunos va matnshunos olimlarimizga yangi kuch-g'ayrat bag'ishladi.

Mumtoz adabiyotimiz qo'lyozma manbalari tili arabiy va forsiy so'zlarga va zullisonaynlik an'analariga boy hisoblanadi. Hozirgi kunda ajdodlarimiz qoldirgan boy adabiy merosga munosabat o'zgardi, ularni o'rganishga qiziqish tobora ortib boryapti. Ularni o'rganish jarayonida tili, uslubi bilan bir qatorda qo'lyozma va toshbosma nusxalari ham tadqiq etilmoqda. Sharq allomalari faqat adabiy asar yaratishdan tashqari, kitoblarida odob-axloq va siyosiy ilmlardan ham asarlarida ma'lumot berib ketgan. Ana shunday ijodkorlardan biri Sayyiq Poshshoxoja (Xoja) taxallusi bilan qalam tebratgan olimdir. "Miftoh ul-adl" va "Gulzor" asarlari o'zbek adabiyoti tarixidagi muhim o'rniga asarlardan biridir. U nafaqat adabiyotimizning nodir namunasi, balki, mo'tabar qo'lyozma manbalari bilan ham ahamiyatlidir.

Bizga ma'lum bo'lishicha Xoja qalamiga mansub "Miftoh ul-adl"ning hamda boshqa asarlar bilan birga muqovalangan 5 ta O'zbekiston Fanlar akademiyasi qoshidagi Abu Rayhon Beruniy nomli Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar fondida saqlanayotgan "A"-7796, "B"-885, "D"-4556, 1791-inventar raqamli qo'lyozmalari mavjud. Har bir qo'lyozma o'z orfografik xususiyatlariga, o'z uslubiga ega bo'lgani uchun ularning qay biri muallif nusxasiga yaqin ekanligi masalasida aniq fikr aytish qiyin, shuning uchun ko'chirilgan yili, kotibi aniq, qo'lyozmalar ichida eng savodlisi hisoblangan va yaxshi saqlangan, 7796 inventar raqamli "A" nusxa tayanch nusxa sifatida tadqiqotlarga asos qilib olinishi maqsadga muvofiqdir. "Miftoh ul-adl" asarining O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalarining fondida saqlanayotgan 1791 inventar raqamli qo'lyozmasi kitob o'lchami 13x21. Qo'lyozma 87 varaqdan iborat, 1-47 varaqlariga "Miftoh ul-adl", 48-87 varaqlariga esa "Gulzor" asari joylashtirilgan. Olima M.Mirzaahmedova esa "Miftoh ul-adl" yolg'iz muqovalangan hamda "Gulzor" bilan birga muqovalangan to'rtta, ya'ni 9 ta qo'lyozma sharhini keltirib o'tadi.

Yurtimizdan A.Fitrat, N.Mallayev, V.Zohidov, S.Qosimov, M.Mirzaaxmedova singari adabiyotshunos olimlarimiz Xoja asarlarini ilmiy jihatdan tadqiq qilganlar.

Husanxo'ja Nisoriyning "Muzakkiri ahhob" tazkirada keltirgan ma'lumotlariga tayanib olimlarimiz Xoja XVI asrlarda yashab ijod etganini taxmin qiladilar. Ushbu davr Buxoro adabiy

muhitida ikki tilda (zullisonaynlik) an'anasi mavjud edi. Manbalarga ko'ra Xoja ham o'zbek va fors-tojik tillarida devon tuzgani, ammo ushbu devonlarning bizgacha yetib kelmaganligi ma'lum. Xoja bilan Zahiriddin Muhammad Bobur [2] ning shoir sifatida yaqin aloqa o'rnatib, o'zaro xat yozishgani ma'lum.

O'zbek mumtoz adabiyoti taraqqiyotida axloqiy-didaktik yo'nalish alohida o'rin egallaydi. Bu an'anada pandnoma, nasihatnoma, voqeaviy hikoyalar shaklida yaratilgan asarlar insonning ma'naviy yetukligi, adalatparvarlik, halollik, kamtarlik kabi fazilatlarni shakllantirishga xizmat qilgan. Pandnoma ruhida yaratilgan Xojaning "Miftohul adl" va "Gulzor" asarlari ham ana shunday ma'rifiy merosning muhim namunalaridandir. "Miftohul adl" va "Gulzor" kichik-kichik hikoyalar to'plamidir. Undagi hikoyalarning ko'p qismi dunyoviy masalalarga: davlatni boshqarish, podsho va xalq, podsho va saroy xalqi, obodonchilik va osoyishtalik, ma'rifat va axloq-odob kabi masalalarga bag'ishlangan. Diniy mavzudagi hikoyalari "Qur'on" va boshqa diniy kitoblardagi materiallar asosida tuzilgan. Bu asarlardagi hikoyalar didaktik hikoyalardir. Xoja ularda biror kichik voqeani hikoya qilish orqali kitobxonlarga pand nasihat qiladi, ularga o'git beradi, ijtimoiy-siyosiy va axloqiy-ta'limiy masalalarga doir xulosalar chiqaradi va to'g'rilik, rostgo'ylik, sadoqat va marhamat kabi olijanob insoniy fazilatlarni targ'ib qiladi [3].

"Miftohul-adl" XVI asrda yaratilgan va u "Gulzor" asarining avtori Poshshoxo'ja Abdulvahhobxo'ja o'g'li qalamiga mansubdir. "Miftohul-adl"ning muqaddimasidan ma'lum bo'lishicha, bu asar Shayboniixonning o'g'li shahzoda Temurbekka bag'ishlangan [4].

1962-yilda "Miftoh ul-adl" va "Gulzor" asarlari birgalikda to'liq bo'lmagan holatda nashr etiladi. Mazkur nashrni matnshunos olimlarimiz V.Zohidov va S.G'aniyevlar amalga oshiradilar. Asar "Gulzor" asari bilan birgalikda nashr qilingan. Shundan ma'lum bo'ladiki "Gulzor" asari ham Xojaga tegishlidir. Asar haqida qismida keltirilishicha "Miftoh ul-adl" asari Shayboniixonning o'g'li Temurbekka bag'ishlab yozilgan. XVI asrning birinchi yarmi O'rta Osiyo tarixida eng murakkab va qarama-qarshiliklarga boy davrlardan biridir. Asar o'sha davr ziddiyatlarini to'la ochib beradi.

"Gulzor"ga kiritilgan hikoyalar har jihatdan "Miftoh ul adl"ning hikoyalari tamomila muvofiqdir, ularni konkretlashtiradigan materiallardir. Sharq an'anasi bo'yicha, asarning oxiriga "Kitobning so'nggi" deb qo'yiladi. "Miftoh ul-adl"ning qo'lyozma nusxalarining so'nggida esa bu yozuv yo'q va odatdagi "Bismilloh..."dan keyin "Gulzor" asari boshlanadi. "Gulzor"ning oxirida esa "Kitobning so'nggi" berilgan. Ba'zi qo'lyozmalarda "Miftoh ul-adl" bilan "Gulzor" bir kitob shaklida muqovalangan kitobda berilgan. Bu ikki asar o'zining tili, uslubi, g'oyaviy va badiiy xususiyatlari bilan ham bir-birga juda yaqin turadi, hatto aytish mumkinki, ular bir kitobdir [5].

Xojaning asarlari yurtimiz oliy ta'lim muassasalarida uzoq yillardan beri o'rganib kelinmoqda. Jumladan, R.Vohidov va H.Eshonqulovning "O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi" ("Eng qadimgi davrdan XVI asr oxirigacha) va I.Adizovning "O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi" (XVI-XIX asr 1-yarmi) o'quv qo'llanmalarida batafsil yoritilgan.

Xoja va uning hayot yo'li, ijodi haqida ma'lumot kam. Mavjud fikrlar esa bizgacha adibning asarlari va o'g'li Hasanxoja Nisoriyning "Muzakkiri ahhob" tazkirasi orqali yetib kelgan. Ushbu tazkirada zikr etilishicha, Xojaning ota-bobolari yirik davlat arboblari va she'rlar yozuvchi ijodkor kishilar bo'lishgan. U 1484-yilda Balxda tavallud topgan. Ma'lum vaqf sadrlik (vaqf yerlarining hisobi va tekshirishlarini olib boruvchi shaxs), keyinchalik eng yirik diniy lavozim shayxul-islomlik (bu mansabdagi kishi podshohning o'ng tomonida 1-o'rinda turgan) mansablarida ishlagan. U davlat boshqaruvida e'tiborli shaxslardan hisoblangan. Ko'p ziddiyatli vaziyatlarni sulh yo'li bilan hal etishga hissa qo'shgan. Uning she'r, doston, hikoya yozgani haqida ma'lumot bor. U ikkita (o'zbek va fors-tojik tilida) devon tuzgan. Ammo, bizgacha yetib kelmagan. Mavjud she'rlari tazkiralarda, hikoyalar to'plamida saqlangan. U shoir sifatida Boburni hurmat qilgan. Raqib sulola saroyida yashaganiga qaramasdan, u bilan do'stona munosabat o'rnatishga intilgan. Yozishmalar olib borgan. Boburga o'z she'rlaridan namunalar yuborgan. Uning xonadoniga Bobur asarlari ham yetib kelgan. U 1528-yilda Nizomiyning "Maxzan ul-asror" dostoni ta'sirida "Maqsad ul-atvor" manzumasini yaratgan. Bizga uning ayrim parchalari ma'lum.

Muallifning ta'kidlashicha "Gulzor" asarining umrining oltmish yoshlariga borganida yozgan. Xoja ushbu adabiy asarlari bilan o'zbek adabiyotida hikoya janrining rivojiga ulkan hissa qo'shadi. "Miftoh ul-adl" va "Gulzor" asarlaridagi hikoyalar Shayx Sa'diyning "Guliston" asaridagi kabi didaktik ruhdagi hajman qisa, lekin mazmuman katta xulosaga ega ekanligi bilan ajralib turadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Пошшохожа. «Мифтоҳ ул-адл» ва «Гулзор» дан парчалар». Нашрга тайёрловчи Зоҳидов. В, Ғаниева С. Т. 1962.

2. Адизова И. Ўзбек мумтоз адабиёти тарихи (XVI-XIX аср 1 ярми) ўқув қўлланма. – Тошкент: Фан, 2009.
3. Зоҳидов В. «Мифтоҳ ул-адл» ва «Гулзор» ҳақида. Ўзбек адабиёти тарихидан. Т. 1961
4. Зоҳидов В. XVI аср адабиётини ўрганишдаги айрим чалкашлиklar. Ўзбек тили ва адабиёти, «Фан». Т, 1965
5. Иброҳимов А. Хожа ҳаёти ва ижоди ҳақида баъзи маълумотлар. «Ўзбек тили ва адабиёти». Т., 1965.
6. Мирзаахмедова М. Подшоҳожа ва унинг «Мифтоҳул – адл» ҳамда «Гулзор» асарлари. Филология фанлари кандидати илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацион иш. Тошкент. 1966.
7. Фитрат. Ўзбек адабиёти намуналари. Тошкент-Самарқанд, 1928
8. Sadullayeva N. XVI asr Buxoro adabiy muhiti va unda Sayyid Poshshoxojaning tutgan o'rni (maqola). <https://wordlyknowledge.uz/>
9. Shamsiddinova N. Xojaning "Miftahul adl" va "Gulzor" asarlaridagi hikoyalar tahlili (maqola). <https://scientific-jl.org/obr>

UO'K 811.512.2:811.111:81.23

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA "IDEAL SHAXS" KONSEPTI**N.Muhiddinova, tayanch doktorant, Navoiy davlat universiteti, Navoiy**

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillarida "ideal shaxs" konseptining lingvokognitiv va lingvomadaniy xususiyatlari tahlil qilingan. Bunda shaxsning jismoniy, ma'naviy sifatlariga beriladigan baho til birliklarida faqat axloqiy mezon emas, balki jamiyatning qadriyatlar tizimi, ijtimoiy-siyosiy va madaniy stereotiplari bilan ham bog'liq holda namoyon bo'ladi. Maqolada "ideal shaxs" konseptini ifodalovchi leksik, frazeologik va paremiologik birliklarni aniqlangan, ularni yadro, yaqin periferiya va uzoq periferiya qatlamlariga ajratish hamda ikki tildagi semantik farqlari asoslangan. Tahlilda maqollar mazmuni o'zaro solishtirilib, konseptning universal va madaniy xos belgilari ajratilgan.

Kalit so'zlar: ideal shaxs, konsept, kategoriyalashtirish, madaniy stereotip, lingvokulturologiya, kognitiv tilshunoslik, yadro, periferiya

Аннотация. В данной статье анализируются лингвокогнитивные и лингвокультурные характеристики понятия «идеальный человек» в узбекском и английском языках. В данном случае оценка физических и духовных качеств человека отражается в языковых единицах не только как моральный критерий, но и в связи с системой ценностей общества, социально-политическими и культурными стереотипами. В статье определены лексические, фразеологические и паремиологические единицы, выражающие понятие «идеальный человек», и их разделение на ядро, ближнюю периферию и дальнюю периферию основано на семантических различиях в двух языках. Анализ сравнивает содержание статей и выявляет универсальные и культурные характеристики понятия.

Ключевые слова: идеальный человек, понятие, категоризация, культурный стереотип, лингвокультурология, когнитивная лингвистика, ядро, периферия

Abstract. This article analyzes the linguocognitive and linguocultural characteristics of the concept of "ideal person" in Uzbek and English. In this case, the assessment of a person's physical and spiritual qualities is reflected in linguistic units not only as a moral criterion, but also in connection with the value system of society, socio-political and cultural stereotypes. The article identifies lexical, phraseological and paremiological units expressing the concept of "ideal person", and their division into core, near-periphery and far-periphery layers is based on semantic differences in the two languages. The analysis compares the content of the articles and identifies the universal and cultural characteristics of the concept.

Keywords: ideal person, concept, categorization, cultural stereotype, linguoculturology, cognitive linguistics, core, periphery

“Ideal shaxs” har qanday jamiyatda shaxsga beriladigan ijobiy bahoning umumlashgan semantik modeli sifatida namoyon bo'ladi. U til, madaniyat, ijtimoiy jarayonlar, tarbiya me'yorlari, qadriyatlar va tarixiy tajriba bilan bog'liq murakkab konseptual tuzilma hisoblanadi.

O'zbek va ingliz tillarida “ideal shaxs” haqidagi tasavvurlar ko'pincha umumiy axloqiy fazilatlar halollik, adolatlilik, kamtarlik, saxiylik, samimiylik, farosatlilik, mehnatsevarlik, mas'uliyat, hurmat orqali ifodalanadi. Ammo bu fazilatlarining konseptual markazda yoki periferiyada joylashuvi ikki tilda bir xil emas. O'zbek tilida “ideal shaxs” obrazi ko'proq odob, tarbiya, halollik, kattaga hurmat, oila va jamoa oldidagi mas'uliyat bilan bog'lansa, ingliz tilida u honesty, responsibility, independence, confidence, competence, success kabi birliklar orqali [1] shaxsiy va ijtimoiy

samaradorlik bilan ham bog'lanadi. To'g'ri, bu farqlarni "milliy xarakter" sifatida qat'iy chegara qo'yib emas yoki hukm qilish emas, ular madaniy stereotipik model sifatida talqin qilinadi va tahlil qilinadi.

Kognitiv tilshunoslikda kategoriyalar qat'iy chegarali birliklar sifatida emas, balki markaziy prototiplar va ularning atrofida kengayuvchi periferik belgilar orqali tushuntiriladi [2]. Lakoff kategoriyalarning prototip atrofida tuzilishini, Rosch esa semantik kategoriyalarning ichki tuzilishi va markaziy a'zolari mavjudligini eksperimental asosda ko'rsatgan [3]. Bu yondashuv "ideal shaxs" konseptini ham yadro, yaqin periferiya va uzoq periferiya qatlamlariga ajratib tahlil qilish imkonini beradi.

"Ideal shaxs" konsepti markazida odatda shaxsning ijtimoiy jihatdan ma'qullanadigan, axloqiy jihatdan ijobiy baholanadigan va madaniy me'yorlarga mos keladigan fazilatlari turadi. Biroq ikki tilda ushbu fazilatlarning markaziyliigi turlicha ko'rinadi. Bu qatlamlashda "yadro" eng barqaror va ko'p kontekstda ijobiy baholanadigan belgilarni anglatadi. "Yaqin periferiya" konseptga har doim ham majburiy bo'lmagan belgilarni bildiradi. "Uzoq periferiya" esa muayyan diskurs, yosh, kasb, gender yoki ijtimoiy vaziyatga qarab faollashadigan belgilarni qamrab oladi.

O'zbek tilidagi "ideal shaxs" konseptining yadro qismida **halollik, rostgo'ylik, odob, tarbiya va mehnatsevarlik** joylashadi. Bu xulosa lug'aviy va paremiologik materiallar bilan asoslanadi. "Halol" leksemasining ko'chma ma'nosida shaxsning g'irromlik qilmasligi, aldashdan yiroqligi va sofdilligi ko'rsatiladi. "Rostgo'y" leksemasi esa haqiqatni gapiradigan, to'g'riso'z shaxsni bildiradi. O'zbek maqollarida odob shaxsning ijtimoiy qabul qilinish mezonlari sifatida keladi: "Odob bozorda sotilmas", "Odobli bola elga manzur", "Odob oltindan qimmat" [4]. Bu birliklar "ideal shaxs" konseptida axloqiy sifatning o'zi yetarli emasligini, u tashqi muomala, tarbiya va jamiyat bilan munosabatda namoyon bo'lishini ko'rsatadi.

Mehnatsevarlik ham ikki tilda markaziy baholovchi belgi hisoblanadi. O'zbek tilida "mehnatkash" leksemasi "mehnat qilib kun ko'ruvchi" va "mehnatsevar" ma'nolarini bildiradi [5], maqollarda esa mehnat shaxsning yashash, obro' topish va rohatga erishish vositasi sifatida talqin qilinadi. Masalan, "Mehnat rohatning poydevori" kabi birliklar ideal shaxs obrazida mehnatning axloqiy va ijtimoiy qiymatini mustahkamlaydi.

Ingliz tilida esa "ideal person" konseptining markazida **honesty, responsibility, trustworthiness, competence** kabi belgilar turadi. *Honest* leksemasi rostgo'ylik va ishonchlilik semalari bilan bog'lanadi; *responsible* leksemasida esa vazifa, g'amxo'rlik, nazorat va to'g'ri qaror qabul qilish qobiliyati mujassam [6]. Shuning uchun ingliz tilidagi ideal shaxs modeli faqat axloqiy poklik emas, balki shaxsiy javobgarlik va amaliy layoqat bilan ham belgilanadi. Ingliz tilidagi *independent* leksemasi "boshqalar ta'siri yoki nazoratidan xoli bo'lish", "o'z qarorini qabul qilish" semalarini beradi [7]. Shu bois ingliz madaniy-lisoniy modelida ideal shaxs ko'pincha mustaqil fikrlaydigan, o'ziga tayanadigan va faol qaror qabul qiladigan shaxs sifatida tasavvur qilinadi. Bu umumlashma barcha ingliz tilida so'zlashuvchilar uchun mutlaq qoida emas, balki tilda qayd etilgan semantik yo'nalishdir.

Muvaffaqiyat semasi ingliz tilida yaqin yoki uzoq periferiya sifatida faol ko'rinadi. *Successful* leksemasi istalgan natijaga erishish va ijtimoiy yutuq bilan bog'liq. "No pain, no gain" maqoli esa muvaffaqiyatni harakat, mehnat va qiyinchilikni yengish bilan bog'laydi. O'zbek tilida ham mehnat orqali rohat va obro'ga erishish g'oyasi mavjud, ammo "ideal shaxs" obrazi ingliz tilidagidek individual success bilan emas, ko'proq halol mehnat, elga foyda va ijtimoiy ma'qullik bilan uyg'unlashadi [8].

Kamtarlik belgisi o'zbek tilida "ideal shaxs"ning muhim yaqin periferik xususiyati sifatida ko'rinadi. "Kamtar" leksemasi maqtanishni istamaydigan, mag'rurlanmaydigan shaxsni bildiradi; "Kamtarga kamol, manmanga zavol" maqoli esa ijtimoiy bahoda kamtarlikni ijobiy, manmanlikni salbiy mezon sifatida qarama-qarshi qo'yadi. Ingliz tilida *modest* va *humble* birliklari mavjud bo'lsa-da, zamonaviy ingliz diskursida *confident* va *independent* kabi birliklar ham ijobiy bahoga ega bo'lishi mumkin.

"Madaniy stereotip" tushunchasi "milliy xarakter" tushunchasi bilan tenglashtirilmaydi. "**Madaniy stereotip** bu muayyan madaniy muhitda til birliklari, maqollar, baholovchi sifatlar va diskurslarda takrorlanadigan umumlashgan tasavvurdir [9]". U foydali tahliliy kategoriya bo'lishi mumkin, ammo u barcha shaxslar uchun majburiy psixologik xususiyatni anglatmaydi. "**Milliy xarakter** esa ko'pincha butun xalqni yagona ruhiy-psixologik belgi bilan tavsiflashga moyil tushuncha bo'lib, bunday yondashuv soddalashtirish xavfini tug'diradi [10]". Shuning uchun "o'zbek

ideal shaxsi doimo jamoaviy”, “ingliz ideal shaxsi doimo individualist” degan qat’iy hukmlar ilmiy jihatdan to’g’ri emas. Tanlangan til materiallarida o’zbek tilida *odob, tarbiya, hurmat va jamoa oldidagi mas’uliyat* semalari ko’proq faollashadi, ingliz tilida esa *honesty, responsibility, independence, competence va success* semalari muhim o’rin egallaydi. Stereotiplar kognitiv soddalashtirish mexanizmlari sifatida ishlaydi, lekin ular voqelikning to’liq va obyektiv tavsifi emas.

Gender va yoshga oid stereotiplarni ham ehtiyotkor talqin qilish lozim. O’zbek maqollarida kattaga hurmat, odob va tarbiya kuchli ifodalangani yosh ierarxiyasi va ijtimoiy muomala me’yorlarini ko’rsatadi, lekin bu har bir shaxsning real xulqini belgilaydi degani emas. Ingliz tilida *independent, confident, successful* kabi birliklarning gender jihatdan neytral qo’llanishi kuzatiladi, biroq ularning ijtimoiy kontekstdagi bahosi kasb, yosh, jins va kommunikativ vaziyatga qarab o’zgarishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Lakoff, G. *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago Press, 1987.
2. Rosch, E. Cognitive representations of semantic categories. *Journal of Experimental Psychology: General*, 1975, 104(3), 192–233. DOI: 10.1037/0096-3445.104.3.192.
3. Rosch, E. Principles of categorization. In: Rosch, E.; Lloyd, B. B. eds. *Cognition and Categorization*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 1978, pp. 27–48.
4. Lippmann, W. *Public Opinion*. New York: Harcourt, Brace and Company, 1922.
5. Hilton, J. L.; von Hippel, W. Stereotypes. *Annual Review of Psychology*, 1996, 47, 237–271. DOI: 10.1146/annurev.psych.47.1.237.
6. Dovidio, J. F.; Hewstone, M.; Glick, P.; Esses, V. M. eds. *The SAGE Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*. London: SAGE Publications, 2010. DOI: 10.4135/9781446200919.
7. Karasik, V. I. *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*. Волгоград: Перемена, 2002. 477 с. ISBN 5-88234-552-2.
8. Popova, Z. D.; Sternin, I. A. *Когнитивная лингвистика*. Москва: АСТ; Восток-Запад, 2007. 314 с. ISBN 978-5-17-045103-6; ISBN 978-5-478-00346-3.
9. Stepanov, Yu. S. *Константы: словарь русской культуры*. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Академический проект, 2001. 989 с. ISBN 5-8291-0007-X.
10. Wierzbicka, A. *Semantics, Culture, and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations*. New York: Oxford University Press, 1992.
11. Wierzbicka, A. *Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese*. New York: Oxford University Press, 1997.
12. Palmer, G. B. *Toward a Theory of Cultural Linguistics*. Austin: University of Texas Press, 1996.
13. Holland, D.; Quinn, N. eds. *Cultural Models in Language and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
14. Sharifian, F. *Cultural Conceptualisations and Language: Theoretical Framework and Applications*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 2011. ISBN 978-90-272-0404-2.
15. Schwartz, S. H. Universals in the content and structure of values: theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In: Zanna, M. P. ed. *Advances in Experimental Social Psychology*. Vol. 25. New York: Academic Press, 1992, pp. 1–65. DOI: 10.1016/S0065-2601(08)60281-6.
16. Hofstede, G.; Hofstede, G. J.; Minkov, M. *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. 3rd ed. New York: McGraw-Hill, 2010.
17. O’zbek tilining izohli lug’ati. 5 jildli. A. Madvaliyev tahriri ostida. Toshkent: O’zbekiston nashriyoti, 2021.
18. O’zbek xalq maqollari. Tuzuvchilar: T. Mirzayev, A. Musoqulov, B. Sarimsoqov. Toshkent: Sharq, 2005. 512 b.
19. Speake, J. ed. *The Oxford Dictionary of Proverbs*. Oxford: Oxford University Press, 2015. ISBN 9780198734901.
20. Cambridge Dictionary. Entries: *honest, responsible, independent, respectful, successful, ideal*. Cambridge University Press & Assessment.
21. Merriam-Webster Dictionary. Entries: *hardworking, successful, honesty is the best policy, no pain no gain*.

UDC 811.111:811.512.2:81.1

STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES OF ENGLISH AND UZBEK

HYDRONYMS: A CROSS-LINGUISTIC ANALYSIS

S.Z.Muradova, teacher, Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy, Denau

Annotatsiya. Ushbu maqolada gidronimlarning jahon tilshunosligida o’rganilishi tahlil qilinib, O’zbekiston va Angliya gidronimik tizimlarining qiyosiy-tipologik, struktur-semantik va etimologik xususiyatlariga alohida e’tibor qaratilgan. Toponimikaning eng qadimgi va barqaror qatlami hisoblangan gidronimika hududning tarixiy, etnografik va lingvistik manzarasini aks ettirishi asoslab berilgan. Tadqiqotda ikki xil geografik va iqlimiy mintaqa orol davlat bo’lgan Angliya hamda dengizga chiqish imkoniyati bo’lmagan O’zbekiston suv havzalari (daryolar, ko’llar, irmoqlar,

buloqlar) nomlarining shakllanish qonuniyatlari, strukturaviy o'xshashliklari va semantik farqlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: gidronimika, toponimika, etimologiya, struktur-semantik tahlil, mikrogidronim, qiyosiy tilshunoslik, transonimizatsiya, lingvistik manzara.

Аннотация. В данной статье анализируется изучение гидронимов (названий водных объектов) в мировом языкознании, в частности, сравнительно-типологические, структурно-семантические и этимологические особенности гидронимических систем Узбекистана и Англии. Обосновывается, что гидронимика, как наиболее древний и устойчивый пласт топонимики, отражает историю, этнографию и языковую картину территории. Освещаются модели формирования, структурные сходства и семантические различия в названиях водных бассейнов (реки, озера, ручьи, родники) двух совершенно разных географических и климатических регионов – островного государства Англии и внутриконтинентального Узбекистана.

Ключевые слова: гидронимика, топонимика, этимология, структурно-семантический анализ, микrogидроним, сравнительное языкознание, трансонимизация, языковая картина мира.

Abstract. This article analyzes the study of hydronyms in world linguistics, with a specific focus on the comparative-typological, structural-semantic, and etymological features of the hydronymic systems of Uzbekistan and England. It is substantiated that hydronymics, as the most ancient and stable layer of toponymy, reflects the historical, ethnographic, and linguistic landscape of a territory. The research highlights the formation patterns, structural similarities, and semantic differences in the names of water basins (rivers, lakes, streams, springs) across two distinctly different geographical and climatic regions: the island nation of England and doubly landlocked Uzbekistan.

Keywords: hydronymics, toponymy, etymology, structural-semantic analysis, micro-hydronym, comparative linguistics, transonymization, linguistic landscape.

The naming of geographical features serves as a linguistic reflection of a region's history, culture, and physical environment. Within the broader field of toponymy, the names assigned to water bodies known as hydronyms occupy a distinct and crucial position. Because water has historically been the central element around which human settlements developed, the names given to aquatic features are often the most ancient, conservative, and linguistically stable elements of a territory's vocabulary. As a specialized branch of linguistics and onomastics, hydronymics investigates the origins, structural patterns, and semantic evolution of the names of all water features. The scope of this discipline is vast, encompassing oceans, seas, rivers, lakes, artificial canals, swamps, streams, waterfalls, gulfs, straits, ponds, and reservoirs. To systematically analyze this diverse linguistic layer, scholars categorize hydronyms into specific subcategories based on the type and scale of the water body they denote.

Accordingly, the overarching system of hydronymics includes oceanonyms (the names of oceans), pelagonyms (names of seas), potamonyms (names of rivers), limnonyms (names of lakes), and helonyms (names of swamps and marshes). Furthermore, the discipline pays close attention to the names of small hydrographic objects that possess a narrower, more localized sphere of usage. These localized water sources such as streams, natural springs, man-made ponds, irrigation canals, and wells are broadly classified as micro-hydronyms. The study of these micro-hydronyms is particularly valuable in comparative linguistics, as they frequently preserve archaic dialectal features, ethnographic specifics, and the everyday interactions of the local population with their immediate aquatic environment. Consequently, a comprehensive analysis of both macro- and micro-hydronyms provides an indispensable foundation for understanding the toponymic landscape of any given region.

Hydronyms represent one of the most ancient and stable layers of the onomastic system, preserving vital information about the historical, ethnic, and linguistic processes of a specific territory. However, determining their origin requires a complex analysis of phonetic, semantic, and word-formation features. The complexity of etymological interpretation is evident in major hydronyms like the River Thames in England (debated between the ancient Celtic Tamesas meaning “dark/muddy water” and an older Indo-European root meaning “flowing”) or the Zarafshan (“gold-scattering” in Persian-Tajik) and Kashkadarya rivers in Uzbekistan. A comparative study of such contrasting regions England, an island nation dominated by oceanonyms, pelagonyms, and helonyms due to its rainy climate, and Uzbekistan, a doubly landlocked country dominated by potamonyms and

limnonyms reveals significant national differences in the linguistic perception and nomination of nature.

The methodological framework for comparing hydronymic systems relies on several theoretical approaches developed in modern global toponymy. Following the principles proposed by Russian toponymist A.V. Urazmetova [10], hydronymic objects are systematically divided into macro and micro levels. Furthermore, the semantic classification introduced by Iranian scholar F.R. Alamdari [1] which categorizes water names into phyto-hydronyms, zoo-hydronyms, ethno-hydronyms, and anthro-po-hydronyms serves as a primary methodological basis for structural-semantic analysis. Alamdari's work on the syncretism of Turkic and Persian hydronymic layers provides a theoretical foundation for analyzing water names in Uzbekistan. Additionally, the research integrates the lexicographic approaches of S. Dimitrova and L. Grozdanova [2], who classified geographic equivalents of local hydronymic indicators (e.g., lake, swamp, marsh, pool) and analyzed Turkic and Persian roots (gyol/kul, bounar/buloq) in the Balkan Peninsula, which share historical-etymological commonalities with Uzbek hydronyms. The study also applies the multi-level toponymic model developed by István Hoffmann, as utilized by Magdalena Kiss in her linguistic analysis of the Körös River basin, to examine the structural and etymological origins of water names through onomastic and linguistic methods.

According to A.G. Vinogradov [7] the methodology of studying hydronyms relies on three fundamental principles:

Diachronic (historical) analysis, demonstrating that while semantics may undergo phonetic changes, the initial meaning (e.g., water quality or color) is preserved at the root. Ethnocultural memory, viewing hydronyms not merely as geographical markers but as linguistic monuments reflecting the relationship between people and nature.

Statistical macro-analysis, which identifies the most active structural models and semantic fields by examining large volumes of linguistic data. Structural and semantic analyses reveal distinct typological similarities and specificities in the hydronymic systems of different language families. A primary finding, supported by Vinogradov's analysis of nearly 17,000 water bodies and D.S. Chukhlantseva's [11] study of the Ural basin (where the Finno-Ugric morpheme -va means "water"), is that hydronyms predominantly form based on a two-component model: a modifier combined with a water indicator.

When applied to Uzbek and English systems, this typological phenomenon is clearly observed. The structural core of hydronyms is formed by geographical base words: in Uzbek, indicators such as -suv, -soy, and -daryo (e.g., Qqsuv, Qoradaryo), and in English, -water, -river, and -stream (e.g., Blackwater, Windrush River). From a cognitive and ethnolinguistic perspective, as noted by S. Sapaev, hydronyms function as unique "sign-names". While English hydronyms like the Thames carry specific national-cultural semantics (similar to the Russian concept of "Mother Volga"), Uzbek nomination processes for rivers and streams frequently rely on their life-giving properties (e.g., Zarafshan, Khojaipok) or physical characteristics (e.g., Qoradaryo, Qqsuv)[7]. Furthermore, as R.A. Ageeva emphasizes, cognitive and semantic analysis explains the high statistical frequency of color-based nominations, such as "White" and "Black" rivers across different languages [6].

The study of hydronyms extends beyond immediate linguistic structures, serving as an invaluable source for historical and cultural reconstruction. As emphasized by V.N. Toporov and O.N. Trubachev[9], hydronyms act as a "conserving" medium for the lexical and structural features of ancient languages, forming the most archaic and stable layer of a territory's linguistic map. Magdalena Kiss's research on the Körös River basin further substantiates that hydronyms can illuminate periods of language history that lack written sources. Her analysis shows that water names encode historical ethnic contacts and migrations, reflecting the influence of various peoples such as the Pechenegs, Cumans, Bosnians, Czechs, Greeks, Hungarians, and Tatars through ethnonym-based hydronyms.

Finally the present study demonstrates that hydronyms constitute one of the most archaic, stable, and informative layers of the toponymic system, reflecting not only linguistic structures but also the historical, ethnocultural, and environmental characteristics of a given region. The comparative analysis of English and Uzbek hydronymic systems reveals both universal typological patterns and nationally specific features shaped by geographical conditions, climatic factors, and cultural worldviews. The findings confirm that hydronyms in both languages predominantly follow a two-component structural model, combining a descriptive modifier with a hydronymic indicator.

At the same time, significant differences emerge in their semantic motivations: while English hydronyms often preserve ancient Indo-European and Celtic roots with strong cultural-symbolic meanings, Uzbek hydronyms tend to reflect functional, physical, and life-sustaining properties of water bodies, closely connected to the natural environment and traditional ways of life.

Finally, the phenomenon of transonymization illustrates the dynamic nature of hydronyms, demonstrating their ability to adapt and transform within evolving socio-cultural and urban contexts. Overall, the research confirms that hydronyms are not merely geographical labels but essential linguistic units that encode deep historical memory and contribute to the broader understanding of the interaction between language, culture, and environment.

REFERENCES:

1. Alamdari F. R. Hydronyms of Iran: Monograph. – Tehran: University of Tehran Press, 2005.
2. Dimitrova S., Grozdanova L. et al. Water bodies of Bulgaria and their biodiversity. – Sofia: Pensoft Publishers, 2007.
3. Hoffmann I. Helynevek nyelvi elemzése. – Debrecen, 2007.
4. Kiss M. Linguistic analysis of the hydronyms in the Körös River basin. – Onomastica Uralica, 2021.
5. Sapayev S. O'zbekiston joy nomlari: kognitiv va etnolingvistik tadqiq. – Toshkent: Fan, 2010.
6. Агеева Р. А. Происхождение имен рек и озер. – Москва: Наука, 1989.
7. Виноградов А. Г. Гидронимы земель Земного Пояса. – 2024.
8. Маёрова Т. В. Топонимическая конверсия и трансонимизация. – Тула, 2013.
9. Топоров В. Н., Трубаев О. Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. – Москва: Издательство Академии наук СССР, 1962.
10. Уразметова А. В. Топонимическая картина мира Великобритании. – 2022. – С. 172.
11. Чухланцева Д. С. Гидронимия Уральского бассейна: структурный и семантический аспекты. – 2016. – С. 19.

UDC 81'25:004.9:338.48(075.8)

A BILINGUAL CORPUS OF TOURISM TERMINOLOGY AND ELECTRONIC GLOSSARIES FOR L2 EXPERTS: CHALLENGES AND RESOLUTIONS

D.M.Muratova, teacher, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ikki tilli turistik korpus va unga mos elektron lug'at yaratishda qo'llaniladigan nazariy asoslar va amaliy metodikalar ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *ikkita tilli korpus, turizm terminologiyasi, elektron lug'at, L2 ekspertlari, korpus tilshunosligi.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются теоретические основы и практические методики, используемые при создании двуязычного туристического корпуса и сопутствующего электронного глоссария.*

Ключевые слова: *Двуязычный корпус, Туристическая терминология, Электронный глоссарий, Эксперты L2, корпусная лингвистика.*

Abstract. *This article explores the theoretical foundations and practical methods for constructing a bilingual tourism corpus, along with a companion electronic glossary.*

Keywords: *Bilingual Corpus, Tourism Terminology, Electronic Glossary, L2 Experts, Corpus Linguistics.*

Introduction. In the contemporary landscape of the tourism industry, language serves as both a conduit for commercial transactions and a vessel for cultural heritage. For L2 professionals—ranging from translators crafting localized marketing materials to tour guides mediating cross-cultural encounters—precision in terminology is non-negotiable. A mistranslation of a legal term like *tassa di soggiorno* (tourist tax) or a cultural misrepresentation of a local ritual can lead not only to commercial liability but also to a breakdown in intercultural communication.

While the digital age has provided access to vast amounts of linguistic data, L2 experts often face a paradox of plenty: information is abundant, yet reliable, context-rich, and bilingual terminological resources remain scarce. General bilingual dictionaries fail to capture the neologisms and domain-specific collocations that characterize tourism texts, which often blend marketing rhetoric with specialized nomenclature from geography, history, and gastronomy. Consequently, there is a pressing need for specialized bilingual corpora and electronic glossaries that are designed specifically for the meta-linguistic needs of L2 experts rather than casual travelers.

This article addresses this lacuna by examining the creation of a bilingual corpus of tourism terminology and its derived electronic glossary. The central thesis posits that while the compilation

of such resources presents significant theoretical and technical challenges—ranging from corpus design to the handling of cultural equivalents—these obstacles can be mitigated through a rigorous, corpus-driven methodology and a dynamic approach to digital resource management. By reviewing current literature and outlining a methodological blueprint, this paper aims to provide a roadmap for researchers and educators seeking to develop robust L2 tools for the tourism domain.

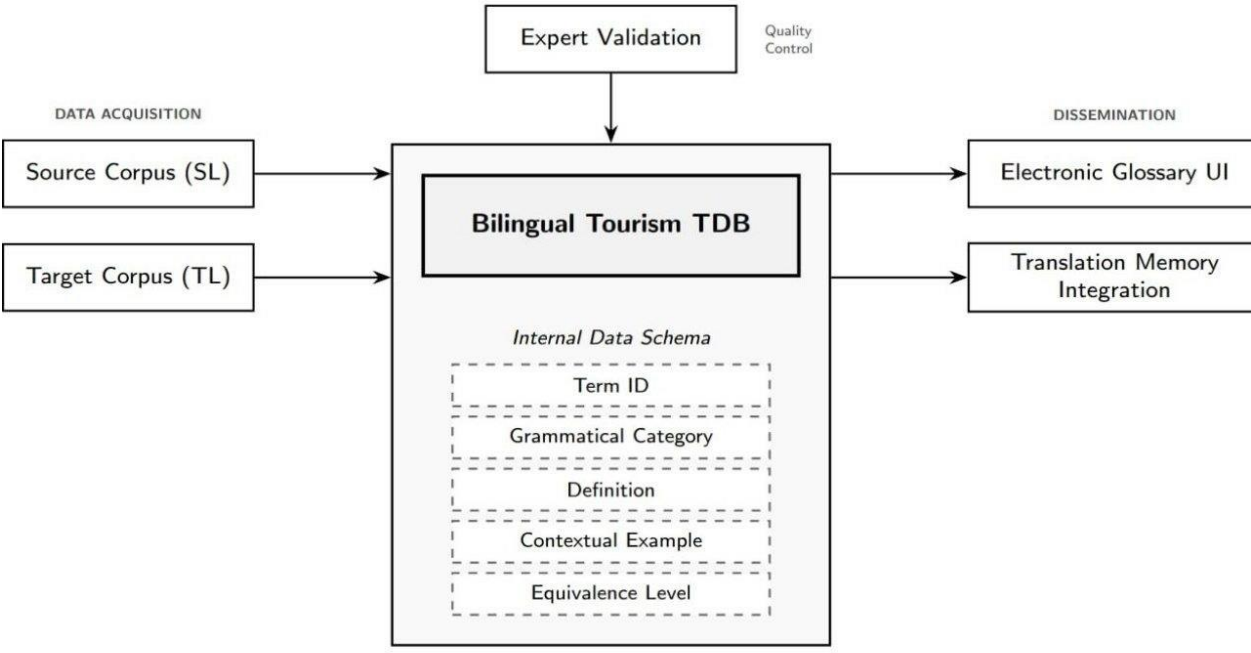
Literature Review. The development of bilingual tourism corpora and glossaries is situated at the intersection of three distinct academic fields: Corpus Linguistics, Terminography, and L2 Acquisition/Translation Studies. Recent scholarship reflects a growing interest in this interdisciplinary nexus.

The foundational principle of modern terminology extraction rests on Corpus Linguistics, which emphasizes the study of language through authentic, naturally occurring texts. The Texture project exemplifies this approach, establishing a parallel and comparable Portuguese-English corpus of academic abstracts from tourism journals to create a bilingual glossary. Similarly, the Turigal corpus demonstrates the value of compiling parallel texts from tourism advertising—including brochures and websites—to support the creation of bilingual term banks. These projects underscore a critical shift away from intuition-based lexicography toward data-driven terminology extraction.

Strategy Type	Percentage of Usage (%)
Hybrid (Retention + Explanation)	55%
Functional Equivalent (Domestication)	25%
Literal Translation	15%
Pure Retention (Foreignization)	5%

A bar chart depicting these values would show a dominant bar for Hybrid Strategies (55%), validating the paper's claim that electronic glossaries must support explanatory notes and extended definitions rather than just simple word-to-word equivalence. This reinforces the need for the "Cultural/Usage Note" field proposed in Table 2.

Tourism discourse presents unique challenges for corpus design. As noted by researchers, tourism language is multidimensional, incorporating elements of business law, art history, environmental science, and informal colloquialism. This hybridity necessitates a careful balance in corpus composition. Studies on building English-Vietnamese corpora highlight the importance of including diverse text types—from legal regulations governing hotels to narrative descriptions of heritage sites—to ensure the resulting glossary reflects the full spectrum of professional usage.

Methods. The construction of a bilingual tourism corpus and electronic glossary for L2 experts requires a systematic, multi-phase methodology grounded in the principles of Corpus Linguistics and Terminography. This section outlines a proposed procedural framework based on best practices identified in recent studies.

The development of a bilingual corpus for tourism terminology and electronic glossaries involves complex linguistic and technical challenges. This solution outlines the systematic approach to resolving these issues for L2 (second language) experts.

Result. To resolve the identified challenges, the following framework is proposed:

- Hybrid Extraction: Combine automated extraction with manual validation by domain experts to ensure <keyword>terminological precision</keyword>.

- Corpus-Driven Definitions: Definitions should be derived from the corpus itself rather than translated from general dictionaries to capture domain-specific nuances.

- Dynamic Updating: Electronic glossaries should allow for "user-generated content" or regular updates to reflect the evolving nature of tourism trends (e.g., "dark tourism," "glamping").

The resolution of challenges in bilingual tourism terminology lies in the integration of corpus-based linguistics and user-centered electronic lexicography, ensuring that L2 experts have access to contextualized, culturally-aware, and technically accurate linguistic resources.

Conclusion. The development of a bilingual corpus of tourism terminology and electronic glossaries represents a critical frontier in supporting L2 professionals who navigate the complex semiotic space of global tourism. This paper has articulated the primary challenges inherent in this endeavor: the fluidity of tourism discourse, the inconsistency of existing translations, and the technological demands of maintaining dynamic linguistic resources.

The resolutions proposed herein advocate for a return to empirical rigor—grounding terminology not in guesswork but in the authentic linguistic patterns revealed by parallel and comparable corpora. By adopting a hybrid methodology that pairs computational extraction with expert human validation, researchers can produce glossaries that are both comprehensive and pedagogically sound. Furthermore, the shift toward dynamic, open-access electronic platforms ensures that these resources can evolve in lockstep with the tourism industry itself, accommodating neologisms and shifting cultural nuances.

REFERENCES:

1. Barboza Gomes da Silva, L., & Delvizio, I. A. (2025). Glossary and corpus of Tourism Scientific Field: updating methodology proposal (2023). Biblioteca Virtual da FAPESP.
2. Marin, C. G. (2024). Tourism Terminology and Its Difficulties in Translation. *Pro Universitaria*, (1), 353-360.
3. Huang, Y. (2023). Analysis of Tourism English Translation Strategies. *Overseas English* (03).

UDC 81'373.6:82-312.2:81'42

THE ROLE OF NEOLOGISMS IN CREATING DYSTOPIAN ATMOSPHERE AND AUTHORIAL STYLE

M.D.Murodullayeva, Master's degree student, Nordic International University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda Jorj Oruellning "1984" romanida distopiya muhitini yaratish va muallif uslubini shakllantirishda neologizmlarning o'рни o'rganiladi. Bu "yangi til", "ikki tomonlama fikrlash" va "fikir jinoyati" kabi o'ylab topilgan atamalar mafkuraviy nazorat vositasi sifatida faoliyat yuritib, tafakkurga ta'sir ko'rsatishi va ijtimoiy o'ziga xoslikni shakllantirishini ko'rsatadi. Tadqiqot distopik adabiyotda til, hokimiyat va hikoya qilish o'rtasidagi bog'liqlikni ta'kidlab, lingvistik innovatsiyalar ma'no va uslubni qanday kuchaytirayotganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Jorj Oruell, neologizmlar, antiqommunistik adabiyot, 1984-yil, yangi til, til va hokimiyat, totalitarizm, muallif uslubi.

Аннотация. В данном исследовании исследуется роль неологизмов в создании атмосферы антиутопии и формировании авторского стиля в романе Джорджа Оруэлла "1984". Это демонстрирует, что изобретенные термины, такие как "новояз", "двоемыслие" и "мыслепреступность", функционируют как инструменты идеологического контроля, влияют на мышление и формируют социальную идентичность. Исследование подчеркивает связь между языком, властью и повествованием в антиутопической литературе, показывая, как лингвистические инновации усиливают как смысл, так и стиль.

Ключевые слова: Джордж Оруэлл, неологизмы, антиутопическая литература, 1984 год, новояз, язык и власть, тоталитаризм, авторский стиль.

Abstract. This study investigates the role of neologisms in creating a dystopian atmosphere and shaping authorial style in 1984 by George Orwell. It demonstrates that invented terms such as "Newspeak," "doublethink," and "thoughtcrime" function as tools of ideological control, influence thought, and construct social identity. The research highlights the connection between language,

power, and narrative in dystopian fiction, revealing how linguistic innovation enhances both meaning and style.

Keywords: George Orwell, neologisms, dystopian literature, 1984, Newspeak, language and power, totalitarianism, authorial style.

Introduction. The role of language in shaping social reality has long been a central concern in literary and linguistic studies. One of the most powerful linguistic tools used by writers, especially in dystopian fiction, is the creation of neologisms. Neologisms, defined as newly coined words or expressions, are often employed to represent emerging concepts, ideological systems, or altered realities that cannot be fully expressed through existing vocabulary (Crystal, 2003). In dystopian literature, these linguistic innovations are not merely stylistic devices but fundamental elements that contribute to world-building, thematic development, and the construction of authorial voice. This study examines the role of neologisms in creating dystopian atmosphere and shaping authorial style, with particular reference to George Orwell and his seminal novel 1984.

Dystopian fiction typically portrays societies characterized by authoritarian control, surveillance, and the suppression of individual freedom. In such contexts, language often becomes a tool of power and manipulation. Scholars have argued that language is not only a means of communication but also a mechanism through which reality is constructed and controlled (Fairclough, 1989). Within dystopian narratives, authors frequently manipulate language to reflect distorted social systems, and neologisms play a crucial role in this process. By introducing new lexical items, writers are able to encapsulate complex political and psychological concepts, thereby enhancing the depth and realism of the fictional world.

One of the most influential examples of this phenomenon can be found in Orwell's 1984, where the artificial language "Newspeak" is systematically developed to limit freedom of thought and expression. As noted by Fowler (1991), Newspeak represents an extreme form of linguistic control in which vocabulary reduction leads to cognitive restriction. Terms such as "doublethink," "thoughtcrime," and "unperson" function as condensed representations of ideological principles, allowing the ruling authority to regulate not only speech but also thought processes. These neologisms are integral to the dystopian atmosphere of the novel, as they create a sense of alienation and control that permeates every aspect of the characters' lives. Moreover, the use of neologisms significantly contributes to the development of authorial style. George Orwell is widely recognized for his clear and direct prose; however, his strategic use of invented terms adds a layer of complexity to his writing. According to Leech and Short (2007), stylistic analysis reveals that deviations from standard language, including neologisms, can enhance the expressive power of a text and foreground key thematic concerns. In 1984, the contrast between simple syntactic structures and ideologically dense vocabulary creates a distinctive narrative voice that is both accessible and intellectually provocative. In addition to stylistic considerations, neologisms in dystopian fiction serve important thematic functions. They often reflect the values and priorities of the fictional society, revealing underlying power dynamics and ideological conflicts. For instance, the concept of "thoughtcrime" illustrates the extent to which individual autonomy is suppressed, while "doublethink" highlights the normalization of contradiction and cognitive dissonance within the regime. As argued by Patai (1984), such linguistic constructions demonstrate how totalitarian systems rely on the manipulation of language to maintain control over both public discourse and private consciousness.

Discussion. The findings of this study highlight the significant role of neologisms in shaping both the dystopian atmosphere and the authorial style in 1984 by George Orwell. The analysis demonstrates that neologisms are not merely stylistic innovations but essential components of ideological control and narrative construction. These results align with previous scholarly arguments that language in dystopian fiction functions as a mechanism of power and social regulation (Fairclough, 1989; Fowler, 1991). One of the key points emerging from the analysis is the relationship between language and thought. The concept of "Newspeak" illustrates how linguistic reduction leads to cognitive limitation. This supports the linguistic relativity principle, which suggests that language influences the way individuals perceive and think about the world (Sapir, 1929; Whorf, 1956). In the context of 1984, the deliberate simplification of language restricts the ability of individuals to formulate dissenting ideas. Therefore, neologisms in Orwell's work are directly linked to the suppression of intellectual freedom and critical thinking.

Furthermore, the study confirms that neologisms contribute significantly to the psychological dimension of dystopia. Terms such as “doublethink” and “thoughtcrime” reflect internalized control, where individuals regulate their own thoughts according to ideological expectations. This finding supports Patai’s (1984) argument that totalitarian systems rely not only on external force but also on internal psychological conditioning. The normalization of contradiction through “doublethink” demonstrates how language can reshape logic and truth, making individuals accept conflicting realities without resistance. Another important aspect discussed in this study is the role of neologisms in constructing social identity and power relations. The term “unperson,” for example, illustrates how language can erase individuals from both physical and historical existence. This aligns with Foucault’s (1972) theory that discourse plays a central role in defining what is considered real, acceptable, and legitimate within a society. In Orwell’s dystopian world, language is used to control not only present actions but also historical memory, thereby reinforcing the authority of the ruling regime.

This study has examined the role of neologisms in shaping dystopian atmosphere and authorial style, focusing on George Orwell and his novel 1984. The analysis shows that neologisms are not just creative words but important tools that help express ideological, psychological, and stylistic meanings in dystopian fiction. Terms such as “Newspeak,” “doublethink,” “thoughtcrime,” and “unperson” clearly demonstrate how language can be used to control thought, influence behavior, and shape social reality. One key conclusion is that neologisms function as instruments of power. In 1984, language is intentionally simplified to reduce people’s ability to think critically or resist authority. Newspeak is designed to limit vocabulary, and as a result, it also limits thought. This supports the idea that language and power are closely connected, and controlling language can lead to controlling society.

Conclusion. Another important point is that neologisms help create a strong dystopian atmosphere. These unfamiliar and sometimes disturbing words make the reader feel uncomfortable and highlight the oppressive nature of the society. At the same time, they reflect real-world practices such as propaganda and censorship, which makes the fictional world more realistic and meaningful. Neologisms also play a key role in shaping the authorial style of George Orwell. Although his writing is generally simple and clear, the use of complex invented terms adds depth and significance to the text. This combination makes the narrative both easy to understand and intellectually engaging.

These terms also emphasize important themes and guide the reader’s attention. In addition, neologisms contribute to the construction of social identity. Words like “unperson” show how individuals can be completely erased from society, while “thoughtcrime” reflects the control over personal freedom and identity. This demonstrates how language can shape both external reality and internal thinking. Finally, the study highlights the continued relevance of Orwell’s ideas today. Even in modern society, language is often used to influence public opinion and control information. Although this study focuses on one text, it shows that neologisms are powerful tools in literature and beyond. Overall, they play a crucial role in expressing complex ideas and criticizing social systems.

REFERENCES:

1. Booker, M. K. (1994). *The dystopian impulse in modern literature*. Greenwood Press.
2. Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.
3. Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (4th ed.). Sage Publications.
4. Crystal, D. (2003). *The Cambridge encyclopedia of the English language* (2nd ed.). Cambridge University Press.
5. Fairclough, N. (1989). *Language and power*. Longman.
6. Fowler, R. (1991). *Language in the news: Discourse and ideology in the press*. Routledge.
7. Foucault, M. (1972). *The archaeology of knowledge*. Pantheon Books.
8. Leech, G., & Short, M. (2007). *Style in fiction: A linguistic introduction to English fictional prose* (2nd ed.). Pearson Longman.
9. Orwell, G. (1949). 1984. Secker & Warburg.
10. Patai, D. (1984). Gamesmanship and androcentrism in Orwell’s 1984. *Journal of Modern Literature*, 10(2), 237–250.

**INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA BOLALAR KASALLIKLARI
TERMINOLOGIYASINING LEKSIKOGRAFIK XUSUSIYATLARI**

X.N.Murtazaeva, o'qituvchi, Toshkent davlat Tibbiyot universiteti Termiz filiali, Termiz

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida bolalar kasalliklari terminologiyasining leksikografik xususiyatlari tahlil qilinadi. Xususan, tibbiy terminlarning shakllanishi, sinonimiya, tarjima muammolari, ruscha-baynalmilal terminlarning o'zbekchalashtirilishi, ko'p komponentli birliklar, affiksatsiya, terminlarning standartlashuvi hamda leksikografik izchillik masalalari yoritiladi. Tadqiqot natijasida tibbiy terminologiyada yagona me'yorni shakllantirish zarurligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: tibbiy terminologiya, bolalar kasalliklari, leksikografiya, sinonimiya, termin standartlashuvi, tarjima, pediatriya.

Аннотация. В данной статье анализируются лексикографические особенности терминологии детских заболеваний в английском и узбекском языках. В частности, рассматриваются формирование медицинских терминов, синонимия, проблемы перевода, адаптация русских и интернациональных терминов в узбекском языке, многокомпонентные единицы, аффиксация, стандартизация терминологии и вопросы лексикографической последовательности. В результате исследования обосновывается необходимость формирования единой нормы в медицинской терминологии.

Ключевые слова: медицинская терминология, детские заболевания, лексикография, синонимия, стандартизация терминов, перевод, педиатрия.

Abstract. This article analyzes the lexicographic features of pediatric disease terminology in English and Uzbek. In particular, it examines the formation of medical terms, synonymy, translation issues, the adaptation of Russian and international terms into Uzbek, multi-component units, affixation, the standardization of terminology, and issues of lexicographic consistency. The study substantiates the necessity of establishing a unified norm in medical terminology.

Keywords: medical terminology, pediatric diseases, lexicography, synonymy, terminology standardization, translation, pediatrics.

Tibbiy leksika har bir tilning eng muhim terminologik qatlamlaridan biri bo'lib, u inson salomatligi, kasalliklar, davolash usullari va profilaktika bilan bog'liq tushunchalarni ifodalaydi. Ayniqsa, bolalar kasalliklariga oid terminologiya alohida e'tibor talab etadi, chunki pediatriya sohasi o'ziga xos terminlar tizimiga ega. Ingliz tili bugungi kunda xalqaro ilmiy kommunikatsiya tili sifatida yetakchi o'rinni egallagan bo'lsa, o'zbek tilida tibbiy terminologiyaning shakllanishi va rivojlanishi murakkab tarixiy bosqichlarni bosib o'tgan. Bu jarayonda arab, fors, rus va lotin tillarining ta'siri sezilarli bo'lgan. Natijada terminologiyada sinonimiya, variantlilik va nomutanosiblik kabi muammolar yuzaga kelgan.

Tibbiy terminologiyaning leksikografik muammolari tilshunoslik va tibbiyot kesishgan nuqtada yuzaga keladigan murakkab masalalardan biri bo'lib, ular terminlarning shakllanishi, tartibga solinishi, izohlanishi va lug'atlarda berilishi bilan bevosita bog'liqdir, tibbiy terminologiyada sinonimiya keng tarqalgan bo'lib, bir tushunchaning bir nechta nom bilan ifodalanishi ilmiy aniqlikni pasaytiradi va kommunikativ noaniqlikka olib keladi, ayrim kasallik yoki holat nomlari turli variantlarda qo'llanadi va bu holat yagona standartning yo'qligini ko'rsatadi, ko'p hollarda ruscha va baynalmilal terminlarni o'zbek tiliga tarjima qilishda muammolar yuzaga keladi, chunki ularning to'liq va aniq muqobilini topish qiyin bo'lib, natijada yarim tarjima yoki noto'g'ri semantik moslashuv kuzatiladi, milliy tilning ichki imkoniyatlaridan yetarlicha foydalanilmasligi terminologik tizimda tartibsizlikka sabab bo'ladi, ya'ni mavjud o'zbekcha terminlar o'rniga chet tillardan kirib kelgan birliklar ustunlik qiladi, ko'p komponentli va uzun terminlarning qo'llanishi ilmiy matnlarning ixchamligini buzadi va ularni qabul qilishni qiyinlashtiradi[1].

Ba'zi terminlarning noto'g'ri yoki noaniq tarjima qilinishi g'aliz va sun'iy birliklarning paydo bo'lishiga olib keladi va bu terminologiyaning tabiiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, milliy terminlarning asta-sekin iste'moldan chiqib ketishi va ularning o'rnini xorijiy terminlarning egallashi lingvistik va madaniy muammolarni keltirib chiqaradi, ayrim hollarda terminlarning ma'nosi noto'g'ri yoki tor doirada talqin qilinadi va bu ilmiy izohlarning aniqligiga putur yetkazadi, ortiqcha affiksatsiya va grammatik jihatdan ortiqcha birliklarning qo'llanilishi terminlarning sodda va

tushunarli bo'lishiga to'sqinlik qiladi, tibbiy lug'atlarda asosiy terminlar o'rniga ularning sinonimlarini berish yoki izohlarning yetarli darajada aniq emasligi foydalanuvchilar uchun qiyinchilik tug'diradi, termin, dori vositasi va preparat nomlarining aralash qo'llanilishi terminologik tizimda chalkashliklarga olib keladi, ingliz tilidagi tibbiy terminologiya odatda standartlashgan, qisqa va xalqaro xarakterga ega bo'lsa, o'zbek tilida variantlilik va izchillik yetishmasligi kuzatiladi, shu sababli zamonaviy leksikografiya oldida turgan asosiy vazifalardan biri tibbiy terminlarni yagona me'yor asosida tartibga solish, ularni ilmiy asosda izohlash, qisqa va aniq shakllarni tanlash hamda milliy til imkoniyatlaridan samarali foydalanishni ta'minlashdan iboratdir[2].

Tibbiy terminologiyaning leksikografik muammolari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

1. Tibbiy terminologiyada sinonimiya muammosi

Tibbiy tushunchalarning turli leksik birliklar orqali ifodalanishi sinonim terminlarning paydo bo'lishiga olib keladi. Bu holat ayniqsa o'zbek tibbiy leksikasida keng uchraydi. Masalan, "раздражимость" tushunchasi o'zbek tilida *ta'sirchanlik*, *ta'sirga moyillik*, *ta'sirlanish* kabi variantlarda ifodalanadi. Bunday ko'plik ilmiy aniqlikni susaytiradi. Shu sababli terminologiyada eng maqbul va qisqa shakl — *ta'sirlanish* birligi tanlanadi. Ingliz tilida esa bunday holatlar kamroq uchraydi, chunki terminologiya ko'proq standartlashgan (*irritability*).

2. Ruscha-baynalmilal terminlarni tarjima qilish muammolari.

Ko'plab tibbiy terminlar o'zbek tiliga rus tili orqali kirib kelgan. Ularni tarjima qilish har doim ham muvaffaqiyatli kechmaydi.

Masalan:

diabetes → qand kasalligi;

vitamin → darmondori;

thrombus → quyqa; [3]

Bu tarjimalar ma'noni qisman beradi, lekin ilmiy aniqlikni to'liq ifodalamaydi. Ingliz tilida esa lotin-grek asosli terminlar saqlanadi va bu universallikni ta'minlaydi.

3. Milliy til imkoniyatlaridan foydalanmaslik

O'zbek tilining ichki imkoniyatlaridan yetarlicha foydalanilmasligi terminologik tartibsizlikka olib keladi.

Masalan:

противопоказание → zarar keltirish, to'g'ri kelmaslik, monelik;

Bu variantlar orasida yagona me'yor yo'qligi muammo tug'diradi.

4. Ko'p komponentli terminlar muammosi

Ba'zi tibbiy tushunchalar o'zbek tilida ortiqcha uzun birikmalar orqali ifodalanadi:

прикорм → emadigan bolaga qo'shimcha ovqat berish;

носитель → mikroob tashuvchi manba;

Bunday uzunlik ilmiy nutqda noqulaylik tug'diradi. Ingliz tilida esa qisqa shakllar (*supplementary feeding, carrier*) qo'llaniladi[4].

5. Noaniq va g'aliz tarjimalar

Ba'zi terminlarning noto'g'ri tarjimasi g'aliz birliklarni yuzaga keltiradi:

akusher → enachi;

anamnesis → xotirnoma;

anesthesia → karaxtlash. Bu variantlar ilmiy termin sifatida to'liq mos kelmaydi.

6. Milliy terminlarni siqib chiqarish muammosi

O'zbek tilida mavjud aniq terminlar o'rniga ruscha variantlar qo'llanilishi kuzatiladi:

kekirdak → traxeya;

chipqon → furunkul;

zotiljam → pnevmoniya. Bu holat milliy terminologiyaning rivojlanishiga to'sqinlik qiladi.

7. Noto'g'ri semantik tarjimalar

Ba'zan terminlar noto'g'ri yoki tor ma'noda tarjima qilinadi:

abort bola oldirish;

расстройство → buzg'unlik;

Bu tarjimalar ilmiy aniqlikka mos kelmaydi[5].

8. Ortiqcha affiksatsiya

Terminologiyada ortiqcha qo'shimchalar qo'llanishi ham kuzatiladi:

buyrak so'rg'ichlarining teshiklari (ortiqcha "-ning")

zardob bilan davolash o'rniga *zardob terapiyasi*

9. Lug'atlarda sinonimlarning noto'g'ri berilishi

Ba'zi lug'atlarda asosiy termin o'rniga sinonimlar beriladi:

analepics = *analepik vositalar*

Bu esa foydalanuvchini chalg'itadi.

10. Termin va preparat nomlarining aralashuvi

Ko'pincha quyidagi chalkashlik kuzatiladi:

dori vositasi ↔ dori moddasi. Bu terminlar bir-biridan farq qiladi va alohida qo'llanishi kerak[3].

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek tibbiy terminologiyasida sinonimiya hodisasi yuqori darajada rivojlangan bo'lib, bu holat terminlarning aniqligi va barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, ruscha-baynalmilal terminlarning kuchli ta'siri natijasida terminologik tizimda ko'plab parallel va variantli birliklar shakllanganligi kuzatiladi. Bu esa ilmiy nutqda bir xillik va standartlashuvning yetarli emasligini anglatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Drozd L. – Seibicke, W. Deutsche Fach-und Wissenschaftssprache. Wiesbaden: Oscar Brandstretter Verlag, 1973. – P. 207.
2. Dziganova B. English medical terminology-different ways of forming medical terms // Research Gate. – May, 2013. – P.55-69.
3. Qosimov A. Tibbiy terminlar izohli lug'ati. I jild. –T oshkent: Abu Ali ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti, 2003. –B. 472.
4. Sharma Ak, Hussain A, Walia D, Bansal S. Trichobezoar and Rapunzel syndrome: A review. *Onc Gas Hep Rep*. 2015; 4:28-9.
5. Sousa D. Filho, Kanomata E.Y., Feldman R.J., Neto AM. Munchausen syndrome and Munchausen syndrome by proxy: a narrative review. *Einstein (Sao Paulo)*. 2017; 15(4):516-521.

UO'K 811.111:811.512.2:81.23

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA “JINOYAT” VA “XIYONAT” KONSEPTLARINING MORFOLOGIK VA LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Z.M.Murtozayeva, assistent-o'qituvchi, Kattaqo'rg'on davlat pedagogika instituti, Kattaqo'rg'on

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida “jinoyat” va “xiyonat” konseptlarining morfologik hamda leksik-semantik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda mazkur konseptlarning ot, sifat va fe'l shakllari orqali ifodalanishi, ularning semantik urg'usi, baholovchanlik darajasi hamda huquqiy va axloqiy komponentlari o'rganiladi. Ingliz tilida ushbu birliklar ko'proq huquqiy tasnif va normativ aniqlikni ifodalashi aniqlansa, o'zbek tilida ular kuchli emotsional-ekspressiv va axloqiy baholovchi xususiyatga ega ekani ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: jinoyat konsepti, xiyonat konsepti, morfologiya, leksik-semantika, agent otlar, analitik fe'llar, baholovchanlik, lingvokulturologiya.

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный анализ морфологических и лексико-семантических особенностей концептов «преступление» и «измена» в английском и узбекском языках. Исследование рассматривает способы выражения данных концептов через существительные, прилагательные и глаголы, а также их семантические акценты, оценочность и соотношение правовых и моральных компонентов. Установлено, что в английском языке данные единицы преимущественно выполняют классифицирующую и нормативную функцию, тогда как в узбекском языке они обладают ярко выраженной эмоционально-оценочной окраской.

Ключевые слова: концепт преступления, концепт измены, морфология, лексико-семантика, агентные существительные, аналитические глаголы, оценочность, лингвокультурология.

Abstract. This article presents a comparative analysis of the morphological and lexical-semantic features of the concepts of “crime” and “treason” in English and Uzbek. The study examines how these concepts are expressed through nouns, adjectives, and verbs, focusing on their semantic emphasis, evaluative nature, and the interaction between legal and moral components. The findings reveal that in English, these units tend to serve classificatory and normative functions, whereas in Uzbek they demonstrate a stronger emotional and evaluative character.

Keywords: concept of crime, concept of treason, morphology, lexical semantics, agent nouns, analytical verbs, evaluativity, linguoculturology.

Jinoyat va xiyonat konseptlarining asosiy nomlanishi har ikki tilda abstrakt otlar orqali ifodalanadi. Ushbu otlar hodisaning o'zini, ya'ni harakatning huquqiy yoki axloqiy mohiyatini belgilaydi. Ingliz tilida *crime, offense, felony, betrayal, treason* va bu birliklar asosan huquqiy va rasmiy registrda qo'llanilib, jinoyatning darajasi va tasnifini aniqlashga xizmat qiladi. Masalan, *crime* umumiy tushunchani bildirsa, *felony* og'ir jinoyat ma'nosini anglatadi.

O'zbek tilida esa jinoyat, huquqbuzarlik, xiyonat, vafosizlik bu birikmalar o'zbek tilidagi abstrakt otlar ko'pincha axloqiy baho va ijtimoiy munosabatni ham o'zida mujassam etadi. Masalan, xiyonat so'zi nafaqat huquqiy, balki kuchli axloqiy salbiy konnotatsiyaga ega hisoblanadi. Ingliz tilida abstrakt otlar ko'proq huquqiy tasnifga xizmat qilsa, o'zbek tilida ular huquqiy va axloqiy bahoni birgalikda ifodalaydi.

Jinoyat va xiyonat konseptlari doirasida harakatni amalga oshiruvchi shaxsni ifodalovchi agent otlar muhim o'rin tutadi. Ingliz tilida agent otlar asosan -er / -or / -ist affiksleri orqali yasaladi, masalan *criminal, offender, traitor, betrayer*[1].

Bu birliklar shaxsning ijtimoiy-huquqiy maqomini ko'rsatadi va ko'pincha rasmiy hujjatlar hamda OAV diskursida uchraydi. O'zbek tilida esa agent otlar asosan yasaladigan qo'shimchalar -chi (jinoyatchi), -kor (xiyonatkor) affiksleri yordamida hosil bo'ladi. Ushbu otlar shaxsni salbiy baholash bilan birga, uning jamiyatdagi mavqei ham belgilaydi. Ingliz tilidagi agent otlar nisbatan neytral va huquqiy xarakterga ega bo'lsa, o'zbek tilidagi agent otlar baholovchi va emotsional komponent bilan boyitilgan.

Ba'zi otlar jinoyat yoki xiyonatning amalga oshirilish jarayoni yoki natijasini ifodalaydi. Ingliz tilidagi quyidagi so'zlarni keltirishimiz mumkin, *conviction, punishment, violation*[2].

O'zbek tilida esa jazolanish, qonunbuzarlik, javobgarlik kabi so'zlarni keltirish mumkin. Bu otlar hodisaning oqibatini markazga olib chiqadi va huquqiy diskursda faol ishlatiladi. Jarayon va natija bildiruvchi otlar har ikki tilda ham huquqiy tizim bilan bevosita bog'liq, biroq o'zbek tilida ularning abstraktlik darajasi yuqoriroq. Tahlil shuni ko'rsatadiki, jinoyat va xiyonat konseptlari ingliz va o'zbek tillarida ot shakllari orqali turli semantik urg'ular bilan ifodalanadi. Ingliz tilida otlar ko'proq tasniflovchi va normativ vazifani bajarsa, o'zbek tilida ular baholovchi va ijtimoiy-axloqiy mazmun bilan boyigan. Bu holat ikki til tizimidagi konseptual modellashirishning farqli yo'nalishlarini ko'rsatadi.

Jinoyat va xiyonat bilan bog'liq bo'lgan sifatlar avvalo salbiy bahoni ifodalaydi. Bu sifatlar shaxs yoki harakatning jamiyat tomonidan qoralanganligini ko'rsatadi. Xususan, ingliz tilida duch kelishimiz mumkin bo'lgan sifatlar sifatida *treacherous, dishonest, corrupt, disloyal* kabilarni keltirish mumkin[3].

Masalan, badiiy matnlarda *treacherous act* birikmasi xiyonatning nafaqat huquqiy, balki axloqiy tubanlik sifatida baholanishini ko'rsatadi.

O'zbek tilida esa *xiyonatkor, pastkash, vijdotsiz, nosodiq* kabilar nomoyon bo'lib, bu sifatlar kuchli emotsional-ekspressiv bo'lib, xiyonat qilgan shaxsga nisbatan jamiyat munosabatini ochiq aks ettiradi. Demak, aytishimiz mumkinki, O'zbek tilidagi baholovchi sifatlar ingliz tiliga nisbatan ko'proq emotsional va axloqiy yukka ega. Ayrim sifatlar jinoyatning rasmiy-huquqiy maqomini aniqlashga xizmat qiladi.

Jinoyat va xiyonatga oid bir qator boshqa sifatlarni ham keltirishimiz mumkinki, ingliz tilida *criminal, illegal, unlawful* bo'lsa, o'zbek tilida esa *noqonuniy, g'ayriqonuniy* bu sifatlar asosan huquqiy va rasmiy diskursda qo'llanilib, hodisaning qonuniy jihatdan baholanishini ta'minlaydi. Huquqiy sifatlar har ikki tilda ham neytral va standartlashgan, biroq o'zbek tilida ular ko'pincha axloqiy baho bilan qo'shib ketishi nomoyon bo'ladi[4].

Xiyonat konseptida ayniqsa axloqiy sifatlar faol ishlatiladi. Xususan, ingliz tilida *disgraceful, shameful* sifatlari nomoyon bo'lsa, o'zbek tilida odatda nomussiz, uyatsiz kabi sifatlarimiz nomoyon bo'lib, bu sifatlar jinoyat yoki xiyonatning jamiyat qadriyatlariga zid ekanini ko'rishimiz mumkin. O'zbek tilida axloqiy sifatlar konseptning markaziy baholovchi vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Sifat shakllari jinoyat va xiyonat konseptlarining baholovchi va normativ talqinini yuzaga chiqaradi. Ingliz tilida sifatlar ko'proq huquqiy aniqlikni ta'minlasa, o'zbek tilida ular axloqiy va emotsional munosabatni kuchliroq ifodalaydi. Bu farq ikki til madaniyatida mazkur konseptlarning turlicha idrok etilishini ko'rsatadi.

"...that does not by any means indicate that Wilkins was innocent of the crime". Bu gapda innocent sifati jinoyat konseptining huquqiy baholash mezonini sifatida ishlatilgan. Sifat shaxsning axloqiy emas, aynan qonun oldidagi maqomini belgilaydi[5].

“*He said the man’s face was pale, and Mr. Newton pointed out that all faces look pale under sodium lighting...*”. Bu yerda pale sifati jinoyat bilan bog‘liq vaziyatda psixologik holatni tasvirlaydi. Sifat jinoyat konseptining bilvosita baholovchi ya’ni inferensial qatlamini faollashtiradi.

Yuqorida qayd etilganidek, o‘zbek tilida jinoyat va xiyonat bilan bog‘liq sifatlar asosan axloqiy va emotsional bahoni ifodalaydi. Bu holat Tohir Malikning Shaytanat romanida yaqqol kuzatiladi. “*Bor jo ‘na qip-qizil to ‘nka ekansan-ku?!’*” [7].

Bu gapda qip-qizil sifati kuchli salbiy baholovchi vazifani bajarib, shaxsni axloqiy jihatdan to‘liq inkor etadi. Jinoyat konsepti bu yerda insoniy qadriyatlardan uzilish orqali ifodalanadi.

“*Murg‘ak yuragiga yovuzlik urugi tuxum qo‘yib ulgurgan bolakaylar ...*” [7]. Bu yerda yovuzsifati jinoyatning ijtimoiy ildizini ko‘rsatib, uni shaxsiy emas, jamiyat mahsuli sifatida talqin qiladi.

“*...o‘sha beshavqat xayotda shafqatsizlarcha yashashdan bo‘lak yo‘l topmagan ...*” [7]. Bu misolda sifat jinoyat konseptining axloqiy ekstremalligini ko‘rsatadi va harakatni insoniy me‘yorlardan butunlay chetga chiqqan holda baholayapti.

Keltirilgan real gaplardan ko‘rishimiz mumkinki, ingliz tilida sifatlar jinoyat va xiyonat konseptlarini asosan huquqiy aniqlik va institutsional baho orqali ifodalaydi (innocent, pale). O‘zbek tilida esa sifatlar emotsional-axloqiy baholashni markazga olib chiqadi (qip-qizil, yovuz, shafqatsiz). Demak, sifat shakllari ikki til tizimida mazkur konseptlarning turlicha konseptual idrok etilishini daliliy aks ettiryapti.

Jinoyat va xiyonat konseptlari doirasida fe‘l shakllari hodisaning dinamik tomonini, ya’ni harakat, jarayon va oqibatni ifodalovchi asosiy vosita hisoblanadi. Agar otlar jinoyat va xiyonatning nomlanishi va tasnifini bersa, fe‘llar ushbu konseptlarning amalga oshirilishi, yashirilishi yoki fosh bo‘lishini ko‘rsatadi[8].

Jinoyat va xiyonat konseptlarida oddiy fe‘llar harakatning yadro aktini ifodalaydi. Bu fe‘llar jinoyatning sodir etilishi yoki unga olib keluvchi bevosita xatti-harakatni bildiradi. Ingliz tilida jinoyat bilan bog‘liq oddiy fe‘llar kill, hurt, betray va lie kabi fe‘llarni keltirishimiz mumkin.

Masalan, “*The Colour of Murder*” asarida jinoyat harakati quyidagi fe‘l orqali ochiq ifodalanadi “*Before God, I never meant to hurt Sheila Morton*”. (Symons, *The Colour of Murder*, p. 166).

Hurt fe‘li jinoyat konseptining harakat yadrosini ifodalaydi. Bu yerda jinoyat hali huquqiy baholanmagan bo‘lsa-da, fe‘l orqali zarar yetkazish akti aniq nomlanadi[9].

O‘zbek tilida esa oddiy fe‘llar sifatida o‘ldirmoq, urmoq, aldamoq, xiyonat qilmoq kabilar nomoyon bo‘ladi. Masalan, Shaytanat romanida jinoyat jarayoniga olib keluvchi harakat quyidagicha ifodalanadi, “*...keyin meni do‘pposlab qolishdi*” [7]. “*Do‘pposlab qolishdi*” fe‘li jinoyatning bevosita zo‘ravonlik aktini bildiradi va jinoyat konseptining jismoniy-harakat komponentini faollashtiradi.

Har ikki tilda jinoyat va xiyonat konseptlari ko‘pincha analitik fe‘l shakllari (bitta leksik fe‘l bilan emas, balki ikki yoki undan ortiq grammatik komponentlar orqali ifodalangan fe‘l shakllari) orqali ifodalanadi. Analitik fe‘llar jinoyat va xiyonat konseptlarini ifodalashda harakatning faqat sodir bo‘lishini emas, balki uning niyati, sharoiti va psixologik idrokini ham ochib beruvchi murakkab fe‘l shakllari sifatida namoyon bo‘ladi.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, jinoyat va xiyonat konseptlarida fe‘l shakllari hodisaning dinamik tabiatini ifodalaydi. Ingliz tilida fe‘llar ko‘proq jinoyatning huquqiy va psixologik jarayoniga, o‘zbek tilida esa harakatning o‘zi va uning axloqiy oqibatlariga urg‘u beradi. Shu tariqa fe‘l shakllari ikki tilda jinoyat va xiyonat konseptlarining amalga oshirilish mexanizmini ochib beruvchi asosiy morfologik vosita bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Croft W., Cruse D.A. *Cognitive Linguistics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 356 p.
2. Cruse D.A. *Lexical Semantics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1986. – 310 p.
3. Cruse D.A. *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics* (2nd ed.). – Oxford: Oxford University Press, 2004. – 432 p.
4. Evans V. *How Words Mean: Lexical Concepts, Cognitive Models, and Meaning Construction*. – Oxford: Oxford University Press, 2009. – 420 p.
5. Evans V., Green M. *Cognitive Linguistics: An Introduction*. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006. – 830 p.
6. Fillmore C.J. *Frame semantics*. In: *Linguistics in the Morning Calm*. – Seoul: Hanshin Publishing, 1982. – P. 111–137.
7. Malik T. *Shaytanat*. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2006. – 400 p.
8. Popova Z.D., Sternin I.A. *Kognitivnaya lingvistika*. – Moscow: AST, 2007. – 314 p.
9. Symons J. *The Colour of Murder*. – London: Penguin Books, 1987. – 256 p.

O'ZBEK SO'ZLASHUV NUTQIDA "KO'K" VA "YASHIL" SO'ZLARINING XUSUSIYATLARI

A.S.Musayev, f.f.d., dots., Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek tilshunosligining muhim bo'limi bo'lgan morfologiya, xususan, sifatlarning grammatik va semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor rang bildiruvchi "ko'k" va "yashil" sifatlarning qo'llanishiga qaratilib, ularning adabiy til va jonli nutqdagi semantik kengayishi, stilistik vazifalari hamda lingvopoetik imkoniyatlari ochib berilgan. Maqolada ushbu leksemalarning sinonimik, metaforik va ekspressiv xususiyatlari badiiy matnlar misolida tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida "ko'k" so'zining ko'pincha "yashil" rang ma'nosida qo'llanishi o'zbek tilining tarixiy-semantik taraqqiyoti va xalq tafakkuri bilan bog'liq hodisa ekanligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Morfologiya, o'zbek adabiy tili, so'zlashuv nutqi, sifat, rang bildiruvchi so'zlar, ko'k leksemasi, yashil leksemasi, semantik kengayish, lingvopoetika.

Аннотация. В данной статье анализируются морфология как важный раздел узбекского языкознания, а также грамматические и семантические особенности прилагательных. Основное внимание уделено употреблению цветообозначающих прилагательных «синий» и «зелёный», раскрываются их семантическое расширение в литературном языке и разговорной речи, стилистические функции и лингвопоэтические возможности. В статье на примерах художественных текстов рассматриваются синонимические, метафорические и экспрессивные особенности данных лексем. В результате исследования обосновывается, что употребление слова «синий» в значении «зелёный» связано с историко-семантическим развитием узбекского языка и особенностями народного мышления.

Ключевые слова: Морфология, узбекский литературный язык, разговорная речь, прилагательное, цветообозначающие слова, лексема «синий», лексема «зелёный», семантическое расширение, лингвопоэтика.

Abstract. This article analyzes morphology as an important branch of Uzbek linguistics, as well as the grammatical and semantic features of adjectives. Special attention is paid to the use of color-denoting adjectives "blue" and "green," examining their semantic expansion in the literary language and in colloquial speech, along with their stylistic functions and linguopoetic potential. Using examples from literary texts, the article explores the synonymous, metaphorical, and expressive characteristics of these lexemes. As a result of the study, it is substantiated that the use of the word "blue" in the meaning of "green" is connected with the historical-semantic development of the Uzbek language and the peculiarities of folk cognition.

Key words: Morphology, Uzbek literary language, colloquial speech, adjective, color-denoting words, lexeme "blue" lexeme "green" semantic expansion, linguopoetics.

O'zbek tilshunosligida morfologiya tilning muhim bo'limlaridan biri bo'lib, u so'zlarning grammatik tuzilishi, shakllari hamda ularning hosil bo'lish qonuniyatlarini o'rganadi. Adabiy til morfologiyasida mavjud bo'lgan grammatik kategoriyalar va shakllar so'zlashuv nutqida ham mavjuddir. Biroq so'zlashuv nutqi morfologiyasini chuqur tahlil qilganda, uning o'ziga xos xususiyatlari, ya'ni soddalashtirish, qisqartirish, emotsionallik va ekspressivlik kabi jihatlar yaqqol namoyon bo'ladi.

Hozirgi o'zbek milliy adabiy tilining shakllanish va rivojlanish yo'llari, qonuniyatlarini o'rganish badiiy asar tili va uslubini o'rganish bilan bevosita bog'liqdir. Shu asosda so'z san'atkorlarining milliy adabiy tilimizning boyishiga nechog'lik hissa qo'sha olganligi bilan belgilanadi. O'zbek adabiy tili va so'zlashuv nutqini o'rganish bo'yicha bajarilgan ilmiy ishlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, grammatik kategoriyalarni o'rganish shakl, belgi, xususiyatlarni qayd etish asosida tavsif qilingan.

Tilshunoslikda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, grammatik kategoriyalar ko'pincha shakl, belgi va xususiyatlarni tavsiflash asosida o'rganiladi. Morfologiya asosiy obyekti esa so'zning grammatik strukturasi bo'lib, u quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- so'z shakllari tizimi,
- shakllarning hosil bo'lish usullari,

- grammatik vositalar,
- leksik-grammatik kategoriyalar.

Sifatlar morfologiyada muhim o'rin tutadi, chunki ular predmetning belgi-xususiyatlarini ifodalaydi. Sifat bildirgan belgi turli darajalarda namoyon bo'lishi mumkin:

1. Oddiy (odatiy ko'p ishlatiladigan) daraja,
2. Orttirma (kuchaytirilgan) daraja,
3. Kichraytirma (kuchsiz) daraja.

Morfologiyaning asosiy obyekti: so'zning grammatik strukturasi o'rganishdan iborat. U so'zni tilning grammatik tizimi nuqtai nazaridan tekshiradi: so'zning shakllar tizimi, so'z shakllarining hosil bo'lish usullari, vositalari, so'zlarning leksik-grammatik kategoriyalari [1].

Sifat bildirgan belgining darajasi har bo'lishi mumkin, ya'ni belgi normal (oddiy) daraja-bo'lishi, oddiy darajadan ortiq (kuchli) yoki oz (kuchsiz) bo'lishi mumkin [2].

Sifatlar poetik vositalar sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi. U so'zlashuv nutqida ko'p uchraydigan epitetlar hosil qilishda qo'llaniladi [3].

Sifatlar adabiy tilda va so'zlashuv nutqida ham nutqiy imkoniyatlarni bajarishga xizmat qiladi. Ayniqsa, "ko'k" va "yashil" so'zlarini ishlatishda shoir va yozuvchilar o'z asarlarida sifat darajasini hosil qiluvchi shakllar so'zlashuv nutqida samarali ishlatiladi. Lingvopoetikada, so'zlashuvda ham predmet belgisini to'g'ridan-to'g'ri va bir belgini boshqa bir belgi bilan chog'ishtirib, qiyoslab ko'rsatish kuchlidir.

"Ko'k" va "yashil" so'zlarini tahlil qilib, yashil so'zining o'rniga ko'k so'zini keltirish orqali yozilgan asarlarni kuzatib quyidagi xulosaga keldik:

Ko'k 1. Tiniq osmon rangidagi: moviy, zangori. Ko'k ko'z, ko'k bo'yoq. *Qo'limizda tovlanar jajji-jajji bayroqlar, osmonda ko'k, qizil shar yengil uchib o'ynoqlar.* (I. Muslim).

2. Kul rangdagi, kul rang. Ko'k bo'ri, ko'k kaptar. *Qamchi ko'k ot bilan saman toyni yetaklab, daryo tomonga ketdi.* H. G'ulom. Mash'al (O'T.I.L. Toshkent, 5-jild. 2006. 449-b)

O'zbek adabiy til me'yorlarida va so'zlashuv nutqida "ko'k" so'zi o'z ma'nosida "ko'k" rangni bildiruvchi xususiyatida kelmagan. Asosan "yashil" rangning o'rnida kelganligini ko'ramiz. Masalan: ko'k bo'ri, ko'k kaptar (kul rang), ko'k ot (yashil), ko'k somsa (yashil), kashnich, jambil, shivit (o'simlik ko'kat), ko'kalam (yashil bo'z), ko'kalamzor (yam-yashil o'tlar), ko'karmoq (yashil tus), ko'kat (o'simlik), ko'katzor (ko'kargan joy), ko'klam (bahor), ko'klamgi (bahordagi), ko'klamoq (tikib, chatib qo'ymoq), ko'knor, ko'knorixon, ko'kpoya, ko'ksulton, ko'kcha, ko'kchi (ko'kat yetishtiruvchi) kabilar.

-*Ko'k terish bahonasi bilan dalalarni tusay boshlagan edi.* (Cho'lpon. Kecha va kunduz). *Buloq atrofidagi ko'kalamzor esa jazirama issiqlarda ham so'lmaydi, qishin yozin o'lmaydi.* (P.Qodirov. Uch ildiz). *Dehqon yig'lab-yig'lab, bahorga ko'z tikdi. Ammo ko'klam seryog'in keldi.* (S.Siyoyev. Avaz).

Yuqoridagi ko'k, ko'kalamzor, ko'klam so'zlari asli yashil rangni bildiradi. O'sib, ko'karib barg chiqarib turgan o't o'simlik, daraxtlar barg chiqargan holati ko'karishni anglatgan.

Hamid Olimjon bahor faslida – Vatanimizning go'zalliklaridan ilhomlanib "Baxtlar vodiysi" she'rida ranglarni quyidagicha ta'riflaydi:

Ko'm- ko'k, ko'm- ko'k, ko'm- ko'k...

Ko'klam quyoshidan ko'kargan qirlar.

Po'lat yag'rinlarni ko'targan erlar ko'm- ko'k

Salqin saharlarda uyqudan turgan.

Bu misralarda har bir so'z, har bir misra o'lkamizda hukm surayotgan bahor manzarasiga ya'ni ranglarga e'tibor bergan. Bahorda yam-yashil dalalar haqida so'z boradi.

Yashil 1. sariq bilan ko'km rang o'rtasidagi, barg yoki maysa rangiga ega bo'lgan rang. Yashil bargli o'simliklar. Yashil bo'yoq. Chap tomonda tog' etaklari, o'ng tomonda yashil paxtazor, o'rtada qishloq. (I. Rahim. Chin muhabbat).

2. Yashil rangli maysalar o'simliklar bilan qoplangan. *Yashil vodi, Yashil dala, Yashil qirlar. O'ngroqda yashil tepa ustida qo'y-qo'zilar, echkilar o'tlab yuribdi.* H. G'ulom. Mash'al. (O'T.I.L. Toshkent. 2008. 127-b).

Muqimiyning "Navbahor" she'rida yashillikka quyidagicha ta'rif bergan:

Navbahor ochildi gullar, sabza bo'ldi bog'lar,

Suhbat aylaylik, kelinglar, jo'ralar, o'rtoqlar.

Shoir so'lim tabiat manzaralaridan zavolanishga hayot lazratlaridan bahramand bo'lishgan chaqiradi. Bahorning kelishini, dalalar yam-yashil chiroyli bo'lganligini sabza so'zi orqali chiroyli tasvirlaydi.

Sabza [f – yashil o't, ko'kat, maysa] 1. Yam-yashil barra o't, maysa. *Oftob hijronida tong sabzalariga qo'ndi nam, o'ylakim, kipriklarimni egdi tong giryon yuki.* E. Vohidov. Muhabbat. (O'TIL. Toshkent 2007 409-b)

So'zlovchi orttirma daraja orqali progmat belgisining me'yoriy holatdan ortiqqligini ko'rsatadi. So'zlashuv nutqida ham, adabiy nutqda ham predmet belgisini ortiqqligi quyidagi usullar bilan ifodalanadi [4]. Ko'p bo'g'li so'zning birinchi bo'ini olinib, unga n, m, s undoshlari orttiriladi va undan so'ng asr o'zak takrorlanadi: ko'm-ko'k, yam-yashil giyoh unmagan cho'llar mehnatkashlar qoni baravarida yam-yashil ko'kargan edi. (A.Qodiriy. Mehrobdan chayon).

O'zbek adabiy tili va so'zlashuv nutqini o'rganish orqali sifatlarning so'zlashuv nutqida ko'p uchraydigan "ko'k" va "yashil" so'zlarining epitetlarini o'rganishga harakat qildik. Bu so'zlar xalq tilida, adiblar tilida qanaqa ranglar ekanini ajratishga harakat qildik.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek adabiy tili va so'zlashuv nutqi morfologiyasini chuqur tahlil etish shuni ko'rsatadiki, sifatlar, xususan, rang bildiruvchi "ko'k" va "yashil" leksemalari tilning semantik va stilistik imkoniyatlarini kengaytiruvchi muhim vositalardan biridir. Adabiy til me'yorlarida "ko'k" so'zi ko'pincha "yashil" rangning turli soylarini (ko'kalamzor, ko'klam, ko'kat, ko'kargan dalalar) ifodalashda faol qo'llanilishi tilning tarixiy-semantik rivoji va xalq tafakkurining o'ziga xosligini aks ettiradi. Bu holat faqat leksik almashinuv emas, balki til tizimining ichki qonuniyatlari – metaforik kengayish, sinonimik zichlik va pragmatik ekspressivlikning namoyonidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbek tili grammatikasi: 1. Morfologiya. – Toshkent, "Fan". 1975.
2. Shoabdurahmonov. Sh, Asqarova. M, Hojiyev. A, Rasulov. I, Doniyorov X. Hozirgi o'zbek adabiy tili. 1-qism. – Toshkent.1980. 252-b.
3. O'rinboyev B. O'zbek so'zlashuv nutqi morfologiyasi: – Samarqand. 2011. 84-b.
4. O'rinboyev B. O'zbek so'zlashuv nutqi morfologiyasi. – Samarqand. 2011. 84-b.

UO'K 811.512.2:811.111:038.234

HISSIIY KECHINMALARNI BILDIRUVCHI FE'LLARNING O'ZBEK VA INGLIZ LUG'ATLARIDA IZOHLANISHI

F.M.Muxamedjanov, assistent-o'qituvchi, Qo'qon davlat universiteti, Qo'qon

Annotatsiya. O'zbekcha-inglizcha, inglizcha-o'zbekcha lug'atlar zamonaviy o'zbek leksikografiyasining yirik ulushini tashkil etadi. Jadval global integrallashuv sharoitida bir tilning butun dunyoda yetakchiga aylanishi tabiiy. Ilmiy-texnik taraqqiyotning eng ilg'or yutuqlari avval shu tilda so'zlashuvchilar uchun taqdim etiladi. Ilmiy tadqiqot, savdo-sotiq, tibbiyot va boshqa sohalaridagi rivojlanish ham o'z navbatida mutaxassislarning ushbu yetakchi xalqaro tilni bilish darajasiga bevosita bog'liqdir.

Kalit so'zlar: hissiy holat fe'llari, tarjima, semantika, ekvivalentlik, kontekst, ingliz tili, o'zbek tili, his-tuyg'ular, leksik ma'no.

Аннотация. Узбекско-английские и англо-узбекские словари составляют значительную часть современной узбекской лексикографии. В условиях стремительной глобальной интеграции естественно, что один язык становится ведущим во всем мире. Наиболее передовые достижения научно-технического прогресса прежде всего становятся доступными носителям этого языка. Развитие научных исследований, торговли, медицины и других сфер, в свою очередь, напрямую зависит от уровня владения специалистами данным ведущим международным языком.

Ключевые слова: глаголы эмоционального состояния, перевод, семантика, эквивалентность, контекст, английский язык, узбекский язык.

Abstract. Uzbek-English and English-Uzbek dictionaries constitute a significant part of modern Uzbek lexicography. In the context of rapid global integration, it is natural for one language to become dominant worldwide. The most advanced achievements of scientific and technological progress are initially presented to speakers of this language. Developments in scientific research, trade, medicine, and other fields are, in turn, directly related to the level of proficiency of specialists in this leading international language.

Key words: verbs of emotional state, translation, semantics, equivalence, context, English language, Uzbek language, emotions, lexical meaning.

Kirish. Hozirda o'zbek tilining nufuzini yuksaltirish bilan birga mutaxassis kadrlar ingliz tilini o'rganishi, unda muloqot qilishi masalasiga davlat siyosati miqyosida e'tibor qaratilmoqda. Til targ'iboti va ta'limi muvaffaqiyatini esa o'z navbatida sifatli darslik, qo'llanma, lug'at va so'zlashgichlar belgilaydi. Shuning uchun sifatli tarjima lug'atlarini yaratish, bosma hamda elektron (onlayn) shaklda ommalashtirish leksikograf, nashrlar oldidagi ustivor masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Umuman olganda, yurtimizda ingliz tarjima leksikografiyasi sohasi boshqa tillarga qaraganda ko'proq ommalashgan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyalar. Bugungi kunga qadar qator tarjima lug'atlari yaratildi va ularning mavqeini ishonchlilik, aniqlik bilan birga kiritmalar (leksik birliklar) soni ham belgilaydi. Lug'atlar strukturasi, tarjimaga yondashuvi, texnik tuzilishiga ko'ra bir-biridan farqlanadi. Ularning yutuq va kamchiliklarini quyida hissiy holat fe'llari misolida ko'zdan kechiramiz.

cherish ['tʃerɪʃ] v 1) umid bog'lamoq, esda qoldirmoq 2) erkalatib o'stirmoq (bolani)

fascinate ['fæsineɪt] v hayratda qoldirmoq, asir qilmoq; maftun qilmoq, jalb etmoq

enjoy [ɪn'dʒɔɪ] v huzur qilmoq, rohatlanmoq

rejoice [rɪ'dʒɔɪs] n 1) sevinmoq; xursand bo'lmoq; 2) bayram qilmoq

desire [dɪ'zaɪər] 1. n xohish, istak, orzu, havas; 2. v xohlamoq, istamoq, o'tinmoq, talab qilmoq

love [lʌv] 1. n 1) sevgi, muhabbat; 2) ma'shuq, ma'shuqa; **fall in ~ (with)** oshiq bo'lmoq 2. v. sevmok; yaxshi ko'rmoq

aspire [ə'spaɪə] n intilmoq, orzu qilmoq

expect [ɪk'spekt] v kutmoq, umid qilmoq, faraz qilmoq [1]

Birinci lug'at maqoladagi cherish so'zi lug'aviy polisemiya ega, ko'p ma'nolilikning sof lug'aviy xarakteri tarjimadagi variantlarning bir-biridan keskin farq qilishidan anglashiladi. Biroq bu polisemiya amalda misol bilan dalillanmaganligi bois o'quvchi ular nutq kontekstida qanday voqelanishi, qanday sintagmatik va semantik munosabatga kirishishi haqida tasavvur hosil qila olmaydi. Ma'lumki ingliz tilida hissiy holat shaxsda paydo bo'lganini, ya'ni shaxs uni his qilganini ifodalash uchun ko'plab fe'llar bilan birga *to be*, *to get*, *to feel* fe'llari qo'llanishi kerak. Bu fe'llar hissiy holatga birikmagan holda his qilish emas his qildirish ma'nosi ifodalanadi. *To fascinate* fe'li ham shunday xususiyatga ega leksema hisoblanadi. Yuqoridagi lug'at maqolada esa so'zning *to be*, *to get*, *to feel* bilan birikuvidagi tarjimasi ham, misollari ham berilmagan.

Lug'at maqolalar sirasida *to love* leksemasi talqini misollar bilan asoslangani uchun ajralib turadi. Fikrimizcha, misolli yondashuvga ushbu so'zning nutqda faol qo'llanilgani sabab bo'lgan.

umidsizlanmoq lose hope

hayratlanmoq wonder (at), be astonished\ surprised\ amazed (at)

havaslanmoq be desirous

sevmok love; **seviq qolmoq** fall in love (with smb); **jondan ~** love with all one's heart and soul; **uni sevmaslik mumkin emas** it is impossible not to love her.

huzurlanmoq feel pleasure

sevinmoq be glad/happy; u juda sevinib ketdi he was very glad [2]

Shu lug'atning o'zbekcha-inglizcha qismida ba'zi hissiy holat fe'llari tarjimasiga nostandart yondashilgan. Masalan, *huzurlanmoq*, *umidsizlanmoq* fe'llarining ayni muqobili *to enjoy*, *to despair* mavjud bo'lgani holda tarjimada birikmalardan foydalanilgan. Bu esa tarjima leksikografiyasida asosiy tamoyillardan bo'lgan hajmiy mutanosiblikka ziddir [3]. Zero so'zning ayni hajman mos muqobili bo'lmasa faqat birikma vositasida tarjima qilish o'rinli, aks holatda birikma ikkinchi darajali variantga aylanishi shart. *Hayratlanmoq* so'zi tarjimasida qator sinonimlardan foydalanilgan. Biroq ushbu so'zlarni hissiyot kuchayib borishiga ko'ra daraja tartibiga qo'yib *wonder (at)*, *be surprised*, *be amazed*, *be astonished (at)* tarjima qilish o'rinli bo'ladi. *Havaslanmoq* so'zini to'g'ridan-to'g'ri *to desire* deb o'girish mumkin. Lekin tarjimada bu variant keltirilmagan. Sevmok fe'li lug'atning inglizcha-o'zbekcha qismiga muvofiq misollar bilan dalillangan. Biroq *sevinmoq* so'zi tarjimasi inglizcha-o'zbekcha qismga mos emas, *to enjoy* fe'li o'rniga mamnun bo'lmoq ma'nosini ifodalaydigan, hissiy bo'yoqdorligi sust *to be glad* fe'li keltirilmoqda. Bu esa ikki tomonlama tarjima lug'atning mutanosiblik darajasiga putur yetkazadi.

Quyida ushbu lug'atning o'zbekcha-inglizcha qismiga e'tibor qaratamiz.

cho'chimoq (*seskanib tushmoq*) start

g'azablanmoq get angry (at smth; with smb), fly into a rage

zavqlanmoq 1) (lazzat olmoq) feel pleasure (in), get pleasure (from), take delight (in); enjoy (smth) 2)

o'ksinmoq (*xafa bo'lmoq*) be resentful/ offended, feel offence; (*achinmoq*) regret, grieve; be pained

hayajonlanmoq be agitated, get/be excited **hayajonli agitated**

qo'rqmoq be afraid (of); (**kuchli**) **dread**; (**xavfsiramoq**) fear; **nimadan qo'rqasan?** What are

(shaydo bo'lmoq) be delighted (*with*), be enthusiastic (*over, about*), be enraptured (*with*)

you afraid of?, what scares you?; **men undan qo'rqar edim** I was afraid of him; **qo'rqma!** Don't fear!; (**o'ylama!**) don't worry; **qo'rqqanga qo'sh ko'rinar** fear takes molehills for mountains.

Cho'chimoq fe'li semantik jihatdan to'liq ekvivalent. Biroq, bilamizki, bu so'z polisemik va nutqda faol qo'llanadigan ma'nosi *boshlamoq* bo'lib, uning aynan cho'chimoq ma'nosini misol yoki birikma shaklida asoslash shart. Aks holda til o'rganuvchilar cho'chiganlik holatini ifodalash uchun *to be afraid* (*qo'rqmoq, hadiksiramoq*) fe'liga murojaat qilishadi. Bu fe'l esa cho'chish holatidagi soniyaviylik, tugallanganlik, kutilmaganlik semalarini qamrab olmagan sabab mutanosib bo'la olmaydi. *G'azablanmoq* fe'lining leksik tarjimasi bilan birga leksik-sintaktik birikma shaklidagi muqobili badiiy matn kontekstidagi tarjimaga qo'l keladi. *Zavqlanmoq* hissiy holati ikki ma'noga ajratilgan. Fiziologik va ruhiy zavq-shavq hissini ifodalaydigan fe'llar to'g'ri tanlangan. Garchi misollar berilmasa ham leksemalar qaysi predloglar bilan qo'llanishi ko'rsatilgan, ya'ni sintagmatik xususiyat haqida xulosa chiqarish uchun asos bor. *O'ksinmoqning* turli ma'nolari bir-biridan farqli hislarni ifodalaydi. Shunga qaramasdan o'rinsiz ravishda barcha tarjima leksemalar bir qatorda, ma'nolarga ajratilmagan holda sanab o'tilishi chalkashishga olib keladi. *Hayajonlanmoq* fe'lining to'liq ekvivalenti *to be excited* bo'lgani holda maqolada *to be agitated* birinchi o'ringa qo'yiladi. Lug'atda qo'rqmoq fe'li tarjimasiga alohida e'tibor berilgan. Maqolada qator misollar berilgan, inkor va buyruq shaklida ham misollar bor. Bu so'z lug'aviy polisemiyaga ega emas, kontekstual ma'no qavatlanishi ham kuzatilmaydi. Ma'no qo'rquv *to fear to be afraid, to be scared* va xavotir *to worry* turlariga ajratilgan. Lug'at maqola boshqa hissiy holat fe'llari tarjimasi uchun andoza bo'la oladi.

Natijalar va muhokama. G'Matisayev muallifligidagi lug'at ham bir leksemaning bir necha muqobil, variantdosh, qisman yoki to'liq ma'nodoshlar berilishi bilan ahamiyatga molik:

irritate ['irriteɪ] g'azablantirmoq, achchiqlantirmoq, g'ashiga tegmoq ~**ation** g'azablanish, achchiqlanish, norozilik

hate [heɪt] 1. v yomon ko'rmoq, nafrat bilan qaramoq; nafratlanmoq 2. n nafrat; ~**ful** jirkanch, nafratni keltiradigan

discourage [dis'kʌrɪdʒ] esankiratmoq, sarosimaga, sarosimaga tushirmoq, boshini qotirmoq; ko'nglini sovitmog, ko'nglini qoldirmoq, qiziqishni so'ndirmoq

infatuate [ɪn'fætʃʊ,ert] es-xushidan ayrilmoq, otashin (qizg'in) muhabbat uyg'otmoq; ~**ion** butun vujudi bilan berilganlik;

Mukkasidan ketish; ko'r-ko'rona ishqivozlik

Birinchi lug'at maqolada *to irritate* fe'lining uchta tarjima varianti berilgan, leksemalar hissiyot intensivligi pasayib borishiga ko'ra tartiblangan. Biroq keltirilgan so'zlar sirasida g'azablanmoq fe'li semik tarkibiga ko'ra aslyatdagi birlikka to'g'ri kelmaydi. So'zning asl ma'nosi ga'shlanish holatini ifodalaydi va g'azablanish bundan ancha kuchli salbiy hissiyot ekanligi ma'lum. Shuningdek, maqolada so'zning ot shakli tarjimasi ham keltirilgan. Ma'nolar ayni bo'lganligi so'z funksional jihatdan polisemantikligini ko'rsatadi. *To hate* so'zi tarjimasida esa dastlab kuchsizroq emotsional holat, keyin kuchli hissiy holat berilgan. So'zning sifat shaklida ma'no o'zgarishi kuzatilmaydi. *To discourage* so'zida ikki mustaqil lug'aviy ma'no. bor. Birinchisida *sarosima*, ikkinchisida *qiziqishning so'nishi* ma'nosi kuzatiladi. Ikki ma'no bir-biridan butkul yiroq bo'lishiga qaramasdan ularning nutqiy voqelanishi misollar bilan dalillanmagan. *To infatuate* fe'li tarjimasida leksik birlik bilan birga *mukkasidan ketish* ifodasi qo'llanilgan. Boshqa so'zlar tarjimasida bunday ifodalar qo'llanilmagan. *To humiliate, to astonish, to haste* leksemalari talqinida ma'nodoshlarga murojaat qilingan. Tarjima sinonimlari bir-biriga yaqin ma'nodosh, ularning semik tarkibida yaqqol ko'zga tashlanadigan farqlar yo'q, ma'nodagi muayyan bir belgini ortib yoki kamayib borishi asnosida daraja qatorini shakllantirish ham imkonsiz. *To bless* so'zining faqat ikkinchi ajratilgan lug'aviy ma'nosi hissiy holatni anglatadi. Biroq boshqa ma'nolardan farqini aniq anglash uchun misollarga ehtiyoj tug'iladi.

esankiramoq v lose one's head

g'ashlanmoq v be irritated

jirkanmoq v be squeamish (*about*)

astonish [ə'stɑ:nɪʃ] hayron qoldirmoq, hayratlantirmoq; ~**ing** ajablanarli, lol qoldiradigan; ~**ment** ajablanish, hayron bo'lish

haste [heɪst] shoshilish, oshiqish; **make** ~ shoshilmoq; ~**ten** 1) shoshiltirmoq, tezlatmoq 2) shoshilmoq; ~**tily** shoshilinch, tezlikda; ~**ty** 1) shoshilib qilingan 2) qiziqqon

humiliate [hju'mɪliet] xo'rlamoq, kamsitmoq, haqorat qilmoq; ~**itation** kamsitish, haqorat qilmoq, xo'rlash; ~**ity** itoatkorlik, bo'ysunish, bo'yin egish, itoat qilish

bless [bles] 1) duo qilmoq, fотиha bermoq; in'om qilmoq, hadya etmoq 2) baxtli (baxtiyor) qilmoq; ~**ing** 1) duo, oq fотиha 2) muruvvat, ezgulik, himmat [4]

oshiqmoq v hurry, feel agitated

xo'rlanmoq v be disgraced, humiliated

sarosimalanmoq v be taken aback

Lugʻatning oʻzbekcha-inglizcha qismida yaqqol assimetriyani kuzatamiz. Oʻzbekcha hissiy holat feʼllari tarjimasida sinonimlar yoʻq, aksariyat maqolalarda bitta tarjima varianti berilgan. Birinchi *esankiramoq* hissiy holati birikma vositasida oʻgirilgan. Shunday tanlovni *sarosimalanmoq* feʼli tarjimasida ham kuzatamiz. Ularning hajmiy, mazmuniy mutanosibi, inglizcha-oʻzbekcha qismida kelgan *to discourage, to worry* leksemasi esa ilova qilinmagan. Gʻashlanmoq soʻzi tarjimasida lugʻatning birinchi qismiga mos tarzda *to be irritated* shaklida oʻgirilgan. *Jirkanmoq* soʻzi ham ayni ekvivalenti orqali ifodalangani holda *oshiqmoq* soʻzi tarjimasida *to haste* feʼli qoʻllanilmagan.

Z. Butayev muallifligidagi quyidagi lugʻat qisqa choʻntak lugʻati boʻlib unda leksemalar soni kichik doirada cheklangan, talqin ham qisqacha.

please [pli:z] 1. v huzur baxsh etmoq, xursand qilmoq, qoniqtirmoq; 2. *adv* 1) marhamat; 2) iltimos

annoy [ə'noɪ] v 1) xafa qilmoq; 2) jonga tegmoq

doubt ['daʊt] 1. *n* shubha, gumon, ikkilanish, qatʼiyatsizlik, noaniqlik; **no** ~ shubhasiz; 2. v shubhalanmoq, shubha qilmoq

regret [ri'gret] 1. *n* afsuslanish, achinish; *avf*, *uzr*; 2. v afsuslanmoq, achinmoq [5]

Xulosa: Lugʻatda faqat qoniqmoq soʻzining ingliz tilidagi muqobili nutqda qanday voqelanishi haqida maʼlumot keltirilmaydi. Qolgan soʻzlarning sintagmatik aloqaga qaysi vosita yordamida kirishishini misol bilan emas faqat shu vositani qavs ichida keltirish orqali koʻrsatib berilgan. Lugʻatning kichik hajmini hisobga olgan holda bu yondashuv oʻrinli deyish mumkin. Lugʻatning oʻzbek tili qismida asosiy leksemaning boshqa soʻzshakllariga toʻxtalib oʻtilmagan. Bu esa oʻz navbatida inglizcha-oʻzbekcha hamda oʻzbekcha-inglizcha qismlar oʻrtasida tafovutli

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Телия В. Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. — М.: Языки русской культуры, 1996.
2. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика: синонимические средства языка. — М.: Наука, 1974.
3. Шмелев А. Д. Русский язык и внеязыковая действительность. — М.: Языки славянской культуры, 2002.
4. Wierzbicka A. Emotions across Languages and Cultures: Diversity and Universals. — Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
5. Levin B. English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation. — Chicago: University of Chicago Press, 1993.
6. Kövecses Z. Emotion Concepts. — New York: Springer, 1990.
7. Fillmore Ch. J. Frames and the Semantics of Understanding. — Quaderni di Semantica, 1985.
8. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. — Тошкент: Фан, 2006.
9. Рахматуллаев Ш. Хозирги ўзбек адабий тили лексикологияси. — Тошкент: Ўқитувчи, 2004.
10. Йўлдошев Б. Ўзбек тилида феъллар семантикаси. — Тошкент: Университет, 2010.

UOʻK 808.3

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA MUROJAAT BIRLIKLARINING GENDER XUSUSIYATI

Sh.A.Muxamedova, v.b. dots., Toshkent arxitektura-qurilish universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va oʻzbek tillaridagi murojaat birliklarining gender xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida erkak va ayollar nutqida qoʻllaniladigan murojaat shakllari, ularning lingvokulturologik xususiyatlari hamda ijtimoiy-madaniy omillar bilan bogʻliqligi yoritiladi. Shuningdek, murojaat birliklarining kommunikativ-pragmatik vazifalari va gender stereotiplarini ifodalashdagi oʻrni ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

Kalit soʻzlar: murojaat birliklari, gender, lingvokulturologiya, pragmatika, kommunikatsiya, nutq etiketi, gender stereotiplari, ingliz tili, oʻzbek tili, sotsiolingvistika.

Аннотация. В данной статье сравнительно анализируются гендерные особенности обращений в английском и узбекском языках. В ходе исследования рассматриваются формы обращений, используемые в речи мужчин и женщин, их лингвокультурологические особенности, а также связь с социально-культурными факторами. Кроме того, научно обосновывается роль обращений в выражении коммуникативно-прагматических функций и гендерных стереотипов.

Ключевые слова: обращения, гендер, лингвокультурология, прагматика, коммуникация, речевой этикет, гендерные стереотипы, английский язык, узбекский язык, социолингвистика.

Abstract. This article comparatively analyzes the gender characteristics of address forms in the English and Uzbek languages. The study examines address forms used in male and female speech, their linguocultural features, and their relationship with socio-cultural factors. In addition, the

communicative-pragmatic functions of address forms and their role in expressing gender stereotypes are scientifically substantiated.

Keywords: *address forms, gender, linguoculturology, pragmatics, communication, speech etiquette, gender stereotypes, English language, Uzbek language, sociolinguistics.*

Murojaat birliklari tilning kommunikativ tizimida muhim o'rin tutuvchi pragmatik vositalardan biri hisoblanadi. Ular suhbatdoshlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabat, hurmat darajasi, yaqinlik, yosh va gender xususiyatlarini ifodalashda faol qo'llaniladi. Ingliz va o'zbek tillaridagi murojaat shakllari gender jihatdan o'ziga xos lingvokulturologik va sotsiolingvistik xususiyatlarga ega bo'lib, ular jamiyatdagi ijtimoiy stereotiplar va madaniy qadriyatlarni aks ettiradi.

Murojaat birliklarining gender xususiyati — erkak va ayollar nutqida qo'llaniladigan murojaat shakllarining lingvistik, pragmatik va ijtimoiy farqlarini ifodalovchi hodisadir. Bu xususiyatlar tilning madaniy, ijtimoiy va kommunikativ jihatlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, murojaat birliklari orqali suhbatdoshning jinsi, yoshi, ijtimoiy mavqei va o'zaro munosabati namoyon bo'ladi.

Masalan, ingliz tilida ayollarga nisbatan *Miss, Mrs., Ms.* kabi murojaat shakllari qo'llaniladi va ular ayolning oilaviy holatini ham bildirishi mumkin. Erkaklarga esa asosan *Mr.* shakli ishlatiladi. O'zbek tilida esa “opa”, “singil”, “xonim”, “aka”, “ota”, “janob” kabi murojaat birliklari gender bilan birga hurmat va milliy mentalitetni ham ifodalaydi.

Ayollar nutqida murojaat birliklari ko'proq muloyimlik, hissiylik va yaqinlikni bildirsa, erkaklar nutqida rasmiylik va ijtimoiy mavqeni ifodalash xususiyati kuchliroq namoyon bo'ladi. Shu sababli murojaat birliklarining gender xususiyatlari sotsiolingvistika, pragmatika va gender lingvistikasining muhim tadqiqot obyektlaridan biri hisoblanadi.

Robin Lakoff gender lingvistikasi nazariyasida ayollar nutqi erkaklar nutqidan muloyimlik, emotsionallik va ehtiyoqkorlik bilan farqlanishini ta'kidlaydi. Olimning fikricha, murojaat birliklari ham gender stereotiplarini ifodalovchi muhim lingvistik vosita hisoblanadi. Masalan, ingliz tilida ayollarga nisbatan *Miss, Mrs., Ms.* kabi murojaat shakllari qo'llanilishi ularning oilaviy maqomi bilan bog'liq bo'lsa, erkaklarga nisbatan asosan *Mr.* shakli ishlatiladi. Bu esa gender asosidagi ijtimoiy farqlanishning til tizimida ham aks etishini ko'rsatadi.

O'zbek tilida murojaat birliklari milliy mentalitet va sharqona nutq etiketi bilan chambarchas bog'liqdir. “Opa”, “aka”, “xonim”, “ota”, “ona” kabi murojaat shakllari nafaqat genderni, balki yosh, ijtimoiy maqom va hurmat darajasini ham ifodalaydi. Ayniqsa, ayollarga nisbatan “opa”, “xonim”, “qizim” kabi murojaat birliklari muloyimlik va hurmat ma'nosini anglatib, erkaklarga nisbatan “aka”, “janob”, “ota” kabi shakllar qo'llaniladi. Bu holat o'zbek tilidagi murojaat birliklarining pragmatik va lingvomadaniy xususiyatlarini namoyon etadi.

Deborah Tannen erkaklar va ayollar kommunikativ uslublari o'rtasidagi farqlarni tadqiq etib, ayollar ko'proq hamkorlik va emotsional yaqinlikka asoslangan muloqotga moyilligini ta'kidlaydi. Shu sababli ayollar nutqida murojaat birliklari ko'proq ekspressiv va hissiy bo'yoqqa ega bo'ladi. Erkaklar nutqida esa murojaat shakllari ko'proq rasmiylik va ijtimoiy mavqeni ifodalashga xizmat qiladi. Ushbu farqlar ingliz va o'zbek tillaridagi kommunikativ xulq-atvorda ham kuzatiladi.

Shuningdek, Brown va Levinson tomonidan ishlab chiqilgan pragmatik nazariyada murojaat birliklari “xushmuomalalik strategiyasi”ning muhim elementi sifatida talqin qilinadi. Unga ko'ra, murojaat shakllari suhbatdoshning “ijtimoiy yuzini” saqlashga xizmat qiladi. O'zbek tilida kattalarga hurmat yuzasidan ko'plik shaklida murojaat qilish (“siz”) keng qo'llansa, ingliz tilida bunday grammatik tafovut mavjud emas. Bu esa tillar o'rtasidagi gender va pragmatik tafovutlarning lingvokulturologik tabiatini ko'rsatadi.

Bugungi globallashuv sharoitida ingliz va o'zbek tillaridagi murojaat birliklarini gender nuqtayi nazaridan o'rganish madaniyatlararo kommunikatsiya samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, tarjima, diplomatiya va xalqaro muloqot jarayonida murojaat shakllarining milliy-madaniy xususiyatlarini hisobga olish kommunikativ muvaffaqiyatni ta'minlashga xizmat qiladi.

Ingliz va o'zbek tillaridagi murojaat birliklari gender xususiyatlarini ifodalovchi muhim kommunikativ vositalardan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, murojaat shakllari nafaqat suhbatdoshning jinsi, balki uning ijtimoiy mavqei, yoshi, milliy-madaniy qadriyatlari va kommunikativ munosabatlarini ham aks ettiradi. Ingliz tilida murojaat birliklari ko'proq rasmiylik va gender stereotiplari bilan bog'liq bo'lsa, o'zbek tilida ular hurmat, milliy mentalitet va sharqona nutq etiketi bilan chambarchas bog'liq holda namoyon bo'ladi.

Murojaat shakllari muayyan tarixiy davr, ijtimoiy-madaniy muhit hamda kommunikativ ehtiyojlar mahsuli sifatida shakllanadigan sotsiolingvistik birliklar hisoblanadi. Ularning qo'llanishi jamiyatdagi ijtimoiy stratifikatsiya, kommunikantlarning ijtimoiy maqomi, yoshi, jinsi, kasbiy faoliyati, lavozimi va pragmatik munosabatlariga bevosita bog'liq ravishda differensiallashadi. Shu jihatdan murojaat birliklari tilning nafaqat kommunikativ, balki lingvomadaniy va pragmalingvistik xususiyatlarini aks ettiruvchi muhim vositalardan biri sanaladi.

Murojaat birliklari nutqiy akt jarayonida adresant va adresat o'rtasidagi kommunikativ munosabatni tartibga soluvchi, ijtimoiy masofa va emotsional-ekspressiv munosabatlarni ifodalovchi pragmatik birlik sifatida namoyon bo'ladi. Ular o'z tarkibida turli konnotativ ma'nolar, emotsional-ekspressiv bo'yoqlar hamda stilistik semalarni mujassamlashtirib, nutqning ta'sirchanlik darajasini oshiradi. Shu sababli murojaat birliklari muloqotning pragmatik samaradorligini ta'minlovchi asosiy lingvistik vositalardan biri hisoblanadi.

Tilshunoslikda murojaat birliklari vokativ birliklar sifatida talqin qilinib, ular nutq etiketi tizimining muhim komponenti sifatida o'rganiladi. Ayniqsa, murojaat shakllari xalqning milliy mentaliteti, etnomadaniy qadriyatlari va tarixiy tafakkurini aks ettiruvchi lingvomadaniy indikator vazifasini bajaradi. Muayyan jamiyatda qo'llaniladigan murojaat birliklari o'sha xalqning o'zlikni anglash darajasi, ijtimoiy-hierarxik munosabatlari hamda madaniy identikligini namoyon etadi.

Shuningdek, murojaat birliklarining funksional-semantik xususiyatlari tarixiy taraqqiyot jarayonida o'zgarib boradi. Jamiyatdagi siyosiy, ijtimoiy va madaniy transformatsiyalar natijasida ayrim murojaat shakllari arxaiklashadi, ayrimlari esa yangi pragmatik mazmun kasb etadi. Shu bois zamonaviy kommunikativ makonda qo'llanilayotgan murojaat birliklari avvalgi tarixiy davrlarda iste'molda bo'lgan murojaat shakllaridan lingvistik va pragmatik jihatdan sezilarli darajada farqlanadi. Bu esa murojaat birliklarining dinamik va evolyutsion xarakterga ega ekanligini ko'rsatadi.

Tahlillar asosida ayollar va erkaklar nutqida murojaat birliklarining qo'llanishida sezilarli pragmatik tafovutlar mavjudligi aniqlandi. Ayollar nutqida murojaat shakllari ko'proq muloyimlik, hissiylik va kommunikativ yaqinlikni ifodalasa, erkaklar nutqida rasmiylik va ijtimoiy mavqeni ta'kidlash xususiyati ustunlik qiladi. Robin Lakoff va Deborah Tannen kabi olimlarning ilmiy qarashlari ham murojaat birliklarining gender va sotsiolingvistik tabiatini tasdiqlaydi.

Shuningdek, ingliz va o'zbek tillaridagi murojaat birliklarining lingvokulturologik jihatlari madaniyatlararo kommunikatsiyada muhim ahamiyat kasb etadi. Muloqot jarayonida murojaat shakllarini noto'g'ri qo'llash kommunikativ noqulaylik yoki pragmatik tushunmovchiliklarni yuzaga keltirishi mumkin. Shu sababli murojaat birliklarini gender va madaniy kontekst asosida o'rganish tarjima, diplomatiya va xalqaro kommunikatsiya jarayonlarida muhim nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, murojaat birliklari tilning gender, pragmatik va lingvomadaniy xususiyatlarini aks ettiruvchi muhim birliklar bo'lib, ularni qiyosiy tahlil qilish zamonaviy sotsiolingvistika va gender lingvistikasining dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Robin Lakoff. *Language and Woman's Place*. — New York: Harper & Row, 1975.
2. Deborah Tannen. *You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation*. — New York: Ballantine Books, 1990.
3. Brown, Levinson. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. — Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
4. Edward T. Hall. *The Silent Language*. — New York: Anchor Books, 1959.

UO'K 811.512.161'35:81'273.1

O'ZBEK TILINING IZOHLI LUG'ATIDA O'ZLASHMA SO'ZLARNI IMLOSI

Sh.I.Nabiyeva, v.b.dots., PhD, Turon Universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilining izohli lug'atida o'zlashma so'zlarning imlosiga oid dolzarb masalalarni ko'rib chiqadi. Globalizatsiya sharoitida tillararo o'zaro ta'sirning kuchayishi sababli o'zbek tiliga ko'plab yangi so'zlar kirib kelmoqda. Maqolada o'zlashma so'zlarning leksikografik tasnifi, imloviy standartlari va ularni lug'atda aks ettirishning nazariy hamda amaliy jihatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: o'zlashma so'zlar, imlo, leksikografiya, izohli lug'at, me'yorlashuv, tillararo ta'sir, nomuvofiqlik.

Аннотация. Данная статья рассматривает актуальные вопросы, касающиеся орфографии заимствованных слов в Толковом словаре узбекского языка. В условиях глобализации, из-за усиления межъязыкового взаимодействия, в узбекский язык приходит множество новых слов, что создает определенные трудности в определении их нормативного написания. В статье анализируются лексикографическая классификация, орфографические стандарты заимствованных слов и теоретические, а также практические аспекты их отражения в словарях.

Ключевые слова: Заимствованные слова, орфография, лексикография, толковый словарь, стандартизация, межъязыковое влияние, несоответствие.

Abstract. This article examined current issues related to the orthography of borrowed words in the Explanatory Dictionary of the Uzbek Language. Due to increased interlinguistic interaction in the context of globalization, many new words are entering the Uzbek language, causing difficulties in standardizing their spelling. The article analyzes the lexicographical classification, orthographic standards, and theoretical and practical aspects of reflecting borrowed words in dictionaries.

Keywords: borrowed words, orthography, lexicography, explanatory dictionary, standardization, interlinguistic influence, inconsistency.

Til – bu jamiyatning doimiy rivojlanish jarayonida uzluksiz yangilanib va boyib boruvchi murakkab tizimdir. Bu jarayonning muhim tarkibiy qismlaridan biri – soʻz boyligining, xususan, oʻzlashma soʻzlar hisobiga kengayib borishidir. Oʻzbek tili ham asrlar davomida turli xalqlar, madaniyatlar va sivilizatsiyalar bilan oʻzaro munosabatda boʻlganligi sababli chet tillardan koʻplab soʻzlarni oʻzlashtirgan. Ushbu oʻzlashma soʻzlar tilning leksik-semantik tizimiga singib, faol qoʻllanilishga kirishgan holda, ularning meʼyoriy imlosini belgilash tilshunoslik va leksikografiyaning muhim vazifalaridan biri boʻlib qolmoqda. Ayniqsa, Oʻzbek tilining izohli lugʻati kabi fundamental manbalarda bu soʻzlarning yagona va barqaror imlosini taʼminlash til meʼyorlarining mustahkamligi uchun hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Mavzuning dolzarbligi shundaki, globallashtirish jarayonlari, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi va madaniyatlararo almashinuvning kuchayishi bilan birga, oʻzbek tiliga yangi-yangi oʻzlashma soʻzlar kirib kelishi jadallashtirilmogʻda. Bu esa mavjud izohli lugʻatlarda ularning imlosini meʼyoriy darajada aks ettirish masalasini yanada murakkablashtirmogʻda [1].

Oʻzbek tilshunosligida oʻzlashma soʻzlarni oʻrganish boy tarixga ega boʻlib, bu borada bir qator fundamental ishlar amalga oshirilgan. Biroq, ularning izohli lugʻatlardagi imlosi, xususan, meʼyoriy nomuvofiqliklar masalasiga bagʻishlangan chuqur va kompleks tadqiqotlar soni cheklanganligi kuzatiladi. Koʻplab tadqiqotlar oʻzlashma soʻzlarning etimologiyasi, ularning tilga kirib kelish yoʻllari va leksik-semantik adaptatsiyasiga eʼtibor qaratgan boʻlsa-da, ularning lugʻatlardagi imlosini standartlashtirishning amaliy muammolariga yetarlicha eʼtibor qaratilmagan. Mavjud adabiyotlar tahlili shuni koʻrsatadiki, oʻzlashma soʻzlarning oʻzbek tilshunosligidagi roli va ahamiyati masalasiga oid ishlar mavjud boʻlsa-da, ularning koʻpchiligi umumiy xarakterga ega. Masalan, “Oʻzbek tilshunosligida oʻzlashma soʻzlarning roli va ahamiyati” nomli hujjat sarlavhasi mavzuga oid boʻlib koʻrinsada, uning ichki mazmuni, yaʼni real tadqiqot natijalari, uslubiy yondashuvlar, aniq statistik maʼlumotlar yoki chuqur tahlillarni taqdim etmaydi. Bunday manbalar, asosan, sarlavha va umumiy tavsif bilan cheklanib, mavzuning amaliy va nazariy muammolariga oid yetarli darajada ilmiy asoslangan xulosalarni bermasligi ilmiy jamoatchilik uchun muayyan tadqiqot boʻshligʻini keltirib chiqaradi. Bu holat, oʻzbek tilshunosligida oʻzlashma soʻzlarning lugʻatlardagi imlosini atroflicha va ilmiy asosda oʻrganish zaruratini yanada kuchaytiradi [2].

Zamonaviy leksikografiyadagi umumiy tendensiyalar, xususan, imloviy lugʻatlarning koʻpayishi bilan bogʻliq muammolar ayniqsa dolzarbdir. XXI asr leksikografiyaning "oltin davri" deb eʼtirof etilayotgan boʻlsada, nashr etilayotgan lugʻatlarning sifatiga oid jiddiy savollar yuzaga keladi. Rossiyalik leksikograflar V.A. Kozirev va V.D. Chernyak "leksikografik portlash" deb atagan hodisa, ishonchsiz va nomuvofiq lugʻatlarning koʻpayishiga olib kelganligini qayd etganlar [7]. Ushbu muammo oʻzbek tiliga ham tegishli boʻlib, soʻnggi 5-10 yil ichida qirqdan ortiq oʻzbek imlo lugʻati turli mualliflar tomonidan nashr etilgan. Ularning deyarli barchasi rasmiy tavsiya etilganligini daʼvo qilsada, soʻzlarning imlosida sezilarli tafovutlar mavjud. Hech bir lugʻat rasman rad etilmaganligi sababli, jamoatchilik, ayniqsa taʼlim sohasidagilar uchun qaysi lugʻatga ishonish masalasi murakkab muammoga aylanadi. Hatto 1976 va 2013-yillardagi tarixiy lugʻatlar ham definitif orfografik standartlarni belgilashdagi ichki qiyinchiliklarni tan olganlar [7]. Bu holat, oʻzlashma soʻzlarning

imlosini standartlashtirish bo'yicha aniq metodologiyaga asoslangan ilmiy yondashuvlarning yo'qligini yaqqol ko'rsatadi. O'zlashma so'zlarning imloviy me'yorlashuvi nazariy asoslari fonetika, morfologiya va etimologiya fanlari bilan chambarchas bog'liqdir. Ular o'zbek tilining fonetik qonuniyatlariga qanchalik moslashganligi, morfemik tuzilishi qanday saqlanganligi yoki o'zgarganligi, shuningdek, dastlabki tilga xos imloviy qoidalar lug'atlarda qanday aks ettirilayotgani masalalarini o'z ichiga oladi.

Izohli lug'atlardagi nomuvofiqliklar ko'pincha so'zning kelib chiqish manbai, uning dastlabki tilidagi talaffuzi va yozilishi, shuningdek, o'zbek tiliga o'tish jarayonidagi fonetik o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, ayrim hollarda bir so'zning turli lug'atlarda turli xil imlodagi berilishi, me'yoriy bir xillikning yo'qligini bildiradi. Bu esa, o'zlashma so'zlar imlosida yuzaga kelgan variantlarning sabablarini chuqur o'rganish va ularni hal etish yo'llarini topishni taqozo etadi.

Ushbu tadqiqot O'zbek tilining izohli lug'atida o'zlashma so'zlar imlosini kompleks tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, u quyidagi metodologik yondashuvlarni o'z ichiga oladi:

1. Qiyosiy-leksikografik tahlil: Bu usul bir nechta nashrlardagi O'zbek tilining izohli lug'atlarini, shuningdek, zamonaviy imlo lug'atlarini qiyosiy o'rganishni o'z ichiga oladi. Maqsad – muayyan o'zlashma so'zlarning turli lug'atlardagi imlosidagi nomuvofiqliklarni, variantlarni va ularning darajasini aniqlash. Bu usul rus tilshunosligidagi V.A. Kozirev va V.D. Chernyak tomonidan ta'kidlangan “leksikografik portlash” natijasida yuzaga kelgan muammolarni o'zbek leksikografiyasi kontekstida baholash imkonini beradi [3].

2. Korpusi tahlili: Zamonaviy til korpuslaridan foydalanib, o'zlashma so'zlarning nutqda va yozma matnlardagi real qo'llanilishi holatlarini o'rganish, ularning imloviy variantlari qanchalik keng tarqalganligini aniqlash rejalashtiriladi. Bu yondashuv lug'at me'yorlarining amaliy til me'yorlari bilan qanchalik mos kelishini baholashga xizmat qiladi.

3. Etimologik tahlil: O'zlashma so'zlarning kelib chiqish manbalari (arab, fors, rus, ingliz va boshqa tillar) aniqlanadi. Har bir manba tilining o'ziga xos fonetik va orfografik qonuniyatlari o'rganilib, ularning o'zbek tiliga o'zlashish jarayonida yuzaga kelgan o'zgarishlari tahlil qilinadi. Bu tahlil imloviy variantlarning asosiy sabablarini tushunishga yordam beradi [4].

4. Fonetika-orfografik tahlil: O'zlashma so'zlarning o'zbek tili fonetik tizimiga moslashuvi darajasi, ularning talaffuzida yuz beradigan o'zgarishlar va bu o'zgarishlarning yozuvda qanday aks etishi o'rganiladi. Lotin alifbosiga o'tish sharoitida ba'zi tovushlarning yozuvda aks etishidagi qiyinchiliklar va yechimlar ham tadqiqot doirasiga kiritilishi mumkin.

5. Me'yorlashtirish yondashuvlari tahlili: O'zbek tilining mavjud imlo qoidalari va me'yorlashtirish bo'yicha hukumat qarorlari asosida, o'zlashma so'zlar imlosini tartibga solish mexanizmlari o'rganiladi. Mutaxassislarning “qaysi imlo lug'ati to'g'ri” degan savoliga javob berishga harakat qilinadi. Bu esa yagona va barqaror imlo me'yorlarini shakllantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish uchun asos bo'ladi [5].

6. Ekspert intervyulari va so'rovlar: Tilshunos olimlar, leksikograflar, pedagoglar va noshirlar orasida so'rovlar o'tkazish orqali mavzuga oid turli fikr va yondashuvlar o'rganiladi. Bu esa muammoning amaliy jihatlarini chuqurroq tushunish va uni hal etish bo'yicha konstruktiv takliflar olishga imkon beradi. Ushbu metodologik yondashuvlar majmuasi O'zbek tilining izohli lug'atida o'zlashma so'zlar imlosidagi muammolarni har tomonlama tahlil qilish, ularning sabablarini aniqlash va barqaror, ilmiy asoslangan imloviy me'yorlarni shakllantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga zamin yaratadi.

O'zbek tilining izohli lug'atida o'zlashma so'zlarning imlosi til me'yorlarining barqarorligi va rivoji uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan dolzarb masaladir. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, globallashtirish davrida o'zbek tiliga kirib kelayotgan o'zlashma so'zlarning soni oshib bormoqda, bu esa ularning me'yoriy imlosini belgilashda sezilarli qiyinchiliklarni keltirib chiqarmoqda. Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, o'zlashma so'zlarning roli va ahamiyati bo'yicha umumiy ishlar mavjud bo'lsa-da, ularning lug'atlardagi imlosining me'yoriy nomuvofiqliklari va bu muammolarni bartaraf etish bo'yicha chuqur ilmiy tadqiqotlarga bo'lgan ehtiyoj yuqori [6].

“Leksikografik portlash” natijasida yuzaga kelgan ishonchsiz va nomuvofiq imlo lug'atlarining ko'payishi jamoatchilik va ta'lim tizimida chalkashliklarni keltirib chiqarmoqda. Ushbu muammo O'zbek tilining izohli lug'atida o'zlashma so'zlarni aks ettirishda ham kuzatilishi mumkin. Shuning uchun, imlo me'yorlarini aniqlashtirish, standartlashtirish va yagona yondashuvni shakllantirish zarurati bor. Qiyosiy-leksikografik, etimologik, fonetika-orfografik tahlillar va korpus lingvistikasi

metodlariga asoslangan kompleks metodologiya ushbu muammoni hal etishda samarali vosita bo'lishi mumkin. Bunday tadqiqotlar o'zlashma so'zlarning imlosidagi nomuvofiqliklarning ildizlarini aniqlashga va til me'yorlarini mustahkamlash bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishga yordam beradi. Natijada, O'zbek tilining izohli lug'ati kabi fundamental manbalarning sifati oshadi va tilning kelajakdagi barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Hojiyev A. O'zbek tilshunosligi terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002.
2. Hojiyev A. O'zbek tilida o'zlashma qatlamning leksik-semantik xususiyatlari. – Toshkent: Fan, 1990.
3. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Talqin, 2005.
4. O'zbek tilining imlo lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2013.
5. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildlik. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi nashriyoti, 2006–2008.
6. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2006.
7. Козырев В. А., Черняк В. Д. Русская лексикография. Учебное пособие. – М.: Дрофа, 2004.

UDC 81'373.6:811.512.161:930

HISTORICAL PERSPECTIVES ON HYPERONYMIC UNITS IN INTERNATIONAL AND UZBEK LINGUISTICS

L.M.Nadirova, student of Master's degree, Termiz state University, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqola jahon va mahalliy tilshunoslikda giperonimik birliklarning tarixiy rivojlanishini tahlil qiladi, giperonimiya evolyutsiyasini qadimgi yunon falsafiy tafakkuridagi kelib chiqishidan tortib, zamonaviy struktur, semantik, kognitiv va diskurs tilshunoslikdagi talqinlarigacha kuzatadi. Tadqiqot Aristotel va Porfiriya tomonidan ishlab chiqilgan jins–tur (genus–species) tasnifining giperonimik munosabatlar uchun eng dastlabki konseptual asos sifatidagi fundamental hissasini yoritadi.

Kalit so'zlar: giperonimik birliklar, giponimik munosabatlar, leksik-semantik ierarxiya, paradigmatic semantika, semantik kategoriyalash, struktur tilshunoslik, kognitiv kategoriyalash, diskursiv bog'liqlik.

Аннотация. В данной статье рассматривается историческое развитие гиперонимических единиц в мировой и отечественной лингвистике, прослеживается эволюция гиперонимии от её философских истоков в древнегреческой мысли до современных интерпретаций в структурной, семантической, когнитивной и дискурсивной лингвистике. Особое внимание уделяется основополагающему вкладу Аристотеля и Порфирия в формирование родо-видовой классификации как самой ранней концептуальной основы гиперонимических отношений.

Ключевые слова: гиперонимические единицы, гипонимические отношения, лексико-семантическая иерархия, парадигматическая семантика, семантическая категоризация, структурная лингвистика, когнитивная категоризация, дискурсивная связность.

Abstract. This article examines the historical development of hyperonymic units in world and local linguistics, tracing the evolution of hyperonymy from its philosophical origins in ancient Greek thought to its contemporary interpretations in structural, semantic, cognitive, and discourse linguistics. The study highlights the foundational contributions of Aristotle and Porphyry in establishing genus–species classification as the earliest conceptual framework for hyperonymic relations.

Key words: hyperonymic units, hyponymic relations, lexical-semantic hierarchy, paradigmatic semantics, semantic categorization, structural linguistics, cognitive categorization, discourse cohesion.

The study of lexical-semantic relations occupies an important place in modern linguistics, as semantic structures reveal the systematic organization of vocabulary within a language. Among these relations, hyperonymy and hyponymy represent one of the most fundamental hierarchical mechanisms through which lexical units are categorized and structured. Hyperonymic relations reflect the general-to-specific organization of lexical meaning, allowing broader conceptual categories to encompass more specific subordinate units. As a result, hyperonymy serves not only as a semantic classification tool but also as an indicator of cognitive categorization and discourse organization.

The phenomenon of hyperonymy has attracted scholarly attention across various stages of linguistic development. Its theoretical roots can be traced back to ancient philosophical classifications, particularly the genus–species model proposed by Aristotle and later systematized in Porphyry's hierarchical tree. In the twentieth century, structural linguistics and semantic field theory significantly advanced the scientific understanding of hyperonymic relations by interpreting them as paradigmatic and hierarchical components of the lexical system. Later developments in cognitive linguistics and discourse analysis further expanded the scope of hyperonymy, emphasizing its role in conceptual categorization, lexical cohesion, and text organization [1].

Despite the considerable attention devoted to hyperonymic relations in international linguistics, their historical development and theoretical interpretation across different linguistic traditions require further systematic analysis. In particular, comparative examination of global and local linguistic approaches allows for a more comprehensive understanding of the evolution of hyperonymic theory.

Therefore, the present article aims to investigate the historical development of hyperonymic units in world and local linguistics, identifying the main stages of their theoretical formation and highlighting the contributions of major linguistic schools and scholars to the development of hyperonymy as a semantic category.

The present study employs a qualitative and descriptive research design to investigate the historical development of hyperonymic units in world and local linguistics. The research is based on the analysis of theoretical, historical, and linguistic sources related to lexical semantics, structural linguistics, cognitive linguistics, discourse analysis, and semantic taxonomy [2].

The primary materials of the study include classical philosophical works, foundational linguistic theories, and contemporary semantic research dedicated to hyperonymy and hyponymy. In particular, the works of Aristotle, Porphyry, Ferdinand de Saussure, Jost Trier, John Lyons, D. A. Cruse, Geoffrey Leech, Eleanor Rosch, George Lakoff, Brian Paltridge, as well as Russian and Uzbek linguists, serve as the theoretical foundation for the analysis.

The analysis of the historical development of hyperonymic units demonstrates that hyperonymy has evolved from a purely philosophical principle of classification into a complex linguistic and cognitive category within modern semantic theory. The earliest foundations of hyperonymic relations can be observed in ancient philosophical thought, particularly in Aristotle's genus–species model and Porphyry's hierarchical tree, which established the conceptual basis for taxonomic categorization. These early frameworks reveal that the principle of general-to-specific classification has long been fundamental to human conceptualization [3].

The emergence of structural linguistics in the twentieth century marked a turning point in the scientific interpretation of hyperonymy. Ferdinand de Saussure's theory of language as a structured system of interrelated signs provided the methodological foundation for viewing hyperonymic relations as paradigmatic and hierarchical semantic structures. This perspective enabled scholars to interpret lexical meaning not as isolated phenomena but as elements functioning within an organized semantic system.

Further development of semantic field theory by Jost Trier and Adrienne Lehrer reinforced the centrality of hyperonymic units in lexical-semantic organization by demonstrating that semantic fields are structured around broader conceptual categories. In this context, hyperonyms function as semantic nuclei around which more specific lexical units are grouped [4].

Modern semantic research, particularly in the works of John Lyons, D. A. Cruse, and Geoffrey Leech, has provided a systematic and formalized interpretation of hyperonymy as a lexical-semantic relation based on hierarchical inclusion and entailment. Their studies established hyperonymy as one of the core paradigmatic relations in lexical semantics and clarified its structural and taxonomic properties.

From the perspective of cognitive linguistics, the interpretation of hyperonymy has expanded beyond structural semantics into the realm of mental categorization. The prototype theory of Eleanor Rosch and the conceptual categorization model of George Lakoff demonstrate that hyperonymic relations reflect cognitive mechanisms through which humans organize and classify experience. This suggests that hyperonymy is not merely a linguistic phenomenon but also a manifestation of conceptual structuring in the human mind.

Moreover, discourse-based approaches, particularly Brian Paltridge's analysis of lexical cohesion, reveal that hyperonymic relations perform important textual and communicative functions. In discourse, hyperonyms contribute to textual coherence by introducing generalized concepts, while

hyponyms elaborate and specify these meanings, thereby facilitating semantic progression and reader comprehension [5].

The review of Russian and Uzbek linguistic traditions indicates that local linguistic scholarship has also made significant contributions to the study of hyperonymy, particularly in lexical-semantic classification, terminological systems, and translation studies. However, compared to international linguistic scholarship, the discourse-functional and cognitive dimensions of hyperonymy remain relatively underexplored in local research, which suggests promising directions for future investigation.

The conducted analysis of theoretical and historical linguistic sources revealed several major findings regarding the development of hyperonymic units in linguistic scholarship.

First, the study established that the origins of hyperonymic theory can be traced to ancient philosophical taxonomy, particularly Aristotle's genus-species classification and Porphyry's hierarchical tree model. These frameworks provided the earliest conceptual basis for hierarchical categorization and general-specific semantic relations [6].

Second, the analysis demonstrated that structural linguistics transformed hyperonymy into a scientific linguistic category by interpreting lexical units as components of an interrelated semantic system. Ferdinand de Saussure's paradigmatic theory and Bloomfield's lexical classification principles laid the structural foundation for the formal study of hyperonymic relations.

Third, the research identified that semantic field theory significantly expanded the understanding of hyperonymic units by placing them at the center of lexical-semantic fields. The works of Jost Trier and Adrienne Lehrer confirmed that hyperonyms function as organizing semantic nuclei within conceptual lexical domains.

Fourth, modern semantic studies showed that hyperonymy became one of the principal paradigmatic relations in lexical semantics. The analyses of Lyons, Cruse, and Leech demonstrated that hyperonymic relations are characterized by hierarchical inclusion, taxonomic structure, and semantic entailment.

Fifth, cognitive linguistic approaches revealed that hyperonymy reflects not only lexical organization but also conceptual categorization in human cognition. Prototype theory and conceptual categorization models confirmed the cognitive basis of hyperonymic relations [7].

In conclusion, the study of hyperonymic units has undergone significant theoretical development from ancient philosophical taxonomy to modern linguistic and cognitive analysis. The historical evolution of hyperonymy demonstrates that this phenomenon has gradually transformed from a philosophical principle of genus-species classification into a complex lexical-semantic, cognitive, and discourse-functional category within contemporary linguistics.

The research confirms that the foundations of hyperonymic theory were established in classical philosophy through the taxonomic models of Aristotle and Porphyry, while structural linguistics provided the methodological basis for its systematic linguistic interpretation. Subsequent developments in semantic field theory, lexical semantics, cognitive linguistics, and discourse analysis significantly expanded the theoretical scope of hyperonymy and revealed its multifunctional nature.

REFERENCES:

1. Aitchison J. Words in the mind: An introduction to the mental lexicon. 4th ed. Chichester: Wiley-Blackwell, 2012.
2. Brown K., Miller, J. The Cambridge dictionary of linguistics. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
3. Cruse D. A. Meaning in language: An introduction to semantics and pragmatics. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press, 2011.
4. Ermatov I., Axrorov A., Mamaraximov S. Terminologiyada gipero-giponimik hodisalar // Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. 2024. Vol. 1, no. 3. – Pp. 12–15.
5. Lehrer A. Semantic fields and lexical structure. Amsterdam: North-Holland, 1974.
6. Lyons J. Semantics. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
7. Rosch, E. Principles of categorization // Rosch E., Lloyd B. (eds.) Cognition and categorization. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1978. – Pp. 27-48.

UO'K 004.8:81'25:004.9

SUN'IY INTELLEKT VA TARJIMA SAN'ATI: ALGORITMLAR VA INSON OMILI

H.M.Nasirilloeva, talaba, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. *Ushbu ilmiy maqolada sun'iy intellekt (SI) asosidagi tarjima tizimlarining rivojlanish bosqichlari, zamonaviy algoritmlar va ularning inson tarjimonlarga nisbatan*

samaradorligi tahlil qilinadi. Tarjima jarayoni nafaqat soʻzlarni boshqa tilga oʻgirish, balki kontekst, semantika, stilistika va madaniy jihatlarni toʻgʻri yetkazishni ham oʻz ichiga oladi. Maqolada sunʼiy intellektning qoidalarga asoslangan tarjima tizimlari, statistik mashina tarjimasi va neyron mashina tarjimasi algoritmlari, ularning afzalliklari va cheklovlari ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, inson va mashina tarjimasi oʻrtasidagi farqlar, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yoʻllari koʻrsatildi. Maqola sunʼiy intellekt va tarjima sanʼatining kelajagi, algoritmlar bilan inson-tarjimonning hamkorligi masalalarini ham muhokama qiladi.

Kalit soʻzlar: Sunʼiy intellekt, tarjima, neyron tarmoqlar, mashina tarjimasi, lingvistika, semantika, algoritm, til texnologiyalari, badiiy tarjima, kontekst, stilistika.

Аннотация. В данной научной статье рассматривается история развития систем машинного перевода на основе искусственного интеллекта (ИИ), современные алгоритмы и их эффективность по сравнению с человеческими переводчиками. Перевод - это не только передача слов с одного языка на другой, но и точная передача контекста, семантики, стилистики и культурных нюансов. В статье анализируются технологии ИИ-перевода: системы на основе правил, статистический машинный перевод и нейронный машинный перевод, а также их преимущества и ограничения. Также рассматриваются различия между человеческим и машинным переводом, существующие проблемы и пути их решения. Будущее ИИ в области перевода и совместная работа алгоритмов с человеком также обсуждаются.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, перевод, нейронные сети, машинный перевод, лингвистика, семантика, алгоритмы, языковые технологии, художественный перевод, контекст, стилистика

Abstract. This scientific article examines the development history of artificial intelligence (AI) based translation systems, modern algorithms, and their efficiency compared to human translators. Translation is not only about converting words into another language but also about accurately conveying context, semantics, stylistics, and cultural nuances. The article analyzes AI translation technologies, including rule-based systems, statistical machine translation, and neural machine translation, highlighting their advantages and limitations. Furthermore, it explores the differences between human and machine translation, existing challenges, and ways to address them. The future of AI in translation and collaborative approaches between algorithms and human translators are also discussed.

Keywords: Artificial intelligence, translation, neural networks, machine translation, linguistics, semantics, algorithms, language technologies, literary translation, context, stylistics

Sunʼiy intellekt sohasidagi ilmiy izlanishlar tilni qayta ishlash, tarjima va kommunikatsiya texnologiyalarini tubdan oʻzgartirdi. Tarjima jarayoni endi faqat soʻzlarni boshqa tilga oʻgirishdan iborat emas, balki matnning mazmunini, kontekstini, stilistik ohangini, emotsional ifodasini va madaniy jihatlarni ham oʻz ichiga oladi. Shu nuqtai nazardan, sunʼiy intellektning tarjima sohasidagi roli jiddiy ilmiy va amaliy muammo sifatida qaraladi.

Tarjima sanʼati inson tafakkuri, kreativlik, til sezgisi va madaniy kontekstni chuqur tushunishga asoslangan. Shu bilan birga, algoritmlar katta hajmdagi maʼlumotlar va statistik modellar asosida ishlaydi. Bugungi kunda mashina tarjimasi tizimlari tezlik va samaradorlik boʻyicha insonni ortda qoldirishi mumkin, ammo badiiy, madaniy va kontekstual jihatlarni toʻliq anglashda cheklangan.

Maqola quyidagi maqsadlarni koʻzlaydi:

Sunʼiy intellekt asosidagi tarjima tizimlarining rivojlanish tarixini tahlil qilish;

Qoidalarga asoslangan tizimlar, statistik va neyron mashina tarjimasi algoritmlarini solishtirish;

Tarjima jarayonida inson va mashina oʻrtasidagi farqlarni aniqlash;

Mavjud muammolarni yoritish va ularni bartaraf etish yoʻllarini koʻrsatish;

Kelajakda inson va mashina hamkorligini rivojlantirish istiqbollari baholash[1].

Dastlabki tarjima tizimlari qoidalarga asoslangan boʻlib, lingvistik qoidalar va grammatik strukturalarga tayangan. Ushbu tizimlarda morfologik va sintaktik tahlil qilinadi, lugʻat va qoidalarga asoslangan tarjima amalga oshiriladi. Har bir til juftligi uchun alohida qoidalar va lugʻat yaratish zarurati RBMT tizimlarining asosiy cheklovidir. RBMT tizimlari kichik va standart matnlar uchun samarali boʻlsa-da, badiiy va murakkab matnlar uchun yetarli emas.

1990-yillardan boshlab katta hajmdagi parallel korpuslar asosida ishlovchi statistik algoritmlar rivojlana boshladi. SMT tizimlari har bir soʻz yoki iboraning ehtimoliy tarjima variantini hisoblaydi, kontekstni qisqacha tahlil qiladi va tarjima sifatini oshirish uchun probabilistik modellarni qoʻllaydi.

SMT tizimlari RBMT ga qaraganda samaraliroq bo'ldi, ammo badiiy va madaniy nozikliklarni tushinishda cheklangan[3].

So'nggi yillarda chuqur o'rganish (deep learning) va neyron tarmoqlar yordamida NMT tizimlari paydo bo'ldi. Ular matnni butun kontekst asosida tahlil qiladi, so'zma-so'z emas, balki semantik mazmunni tarjima qiladi. Zamonaviy NMT tizimlari, masalan, Google Translate va DeepL platformalari, katta hajmdagi ma'lumot bilan ishlashda yuqori aniqlik va tezlikni ta'minlaydi. Shu bilan birga, badiiy tarjima va madaniy kontekstni tushinishda cheklangan.

Sun'iy intellekt (AI) algoritmlari va inson-tarjimonlar tarjima jarayonida sezilarli darajada farq qiladi. Bu farqlar birinchi navbatda tezlik, tushunish va ijodkorlik bilan bog'liq. Eng muhim farqlardan biri tezlik va samaradorlikdir. Sun'iy intellekt algoritmlari qisqa vaqt ichida millionlab so'zlarni tarjima qila oladi. Bu ularga ayniqsa katta hajmdagi matnlar bilan ishlashda katta ustunlik beradi. Inson- tarjimon esa har bir jumlaning alohida ko'rib chiqadi, kontekstni tahlil qiladi va yuqori sifatli tarjima yaratishga ko'proq vaqt sarflaydi. Shuning uchun, AI tezlik jihatidan ustun bo'lsa-da, u har doim ham sifat jihatidan to'liq ishonchli natijalarni bermaydi. Yana bir muhim farq kontekstni tushunish qobiliyatidir. Inson-tarjimon matn muallifining asosiy maqsadini, ohangini, stilistik xususiyatlarini chuqur tushunishi mumkin. Boshqa tomondan, AI ko'pincha statistik modellarga tayanadi va ba'zan matnning asl ma'nosini to'liq tushunmasdan tarjima qiladi. Bu buzilishlarga yoki noaniqliklarga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, madaniy farqlar tarjimada muhim rol o'ynaydi. Har bir tilning o'ziga xos madaniy qatlami, iboralari va frazeologik birliklari mavjud. Inson-tarjimonlar bu nozikliklarni sezadilar va mos ekvivalentlarini topa oladilar. Sun'iy intellekt esa ko'pincha statistik ma'lumotlarga tayanadi va madaniy kontekstni to'liq hisobga ololmaydi, bu esa noto'g'ri yoki sun'iy tarjimalarga olib keladi[5].

Insonlar ijodiy tarjimada ham ustunlikka ega. She'riyat, badiiy matnlar va hissiy ifodalarni tarjima qilishda ijodkorlik, sezgi va estetik yondashuv juda muhimdir. Sun'iy intellekt ko'pincha bunday matnlarning yuzaki yoki zaif tarjimalarini keltirib chiqaradi.

Sun'iy intellektning cheklovlari ham bir qator muammolarni keltirib chiqaradi. Bularga kontekstni noto'g'ri tushunish, madaniy ifodalarni to'liq tushunmaslik, metafora va maqollarni to'g'ri tarjima qila olmaslik hamda ilmiy va texnik matnlardagi terminologik xatolar kiradi. Bu ba'zi sohalarida jiddiy tushunmovchiliklarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun zamonaviy tarjima amaliyoti bir qator samarali yechimlarni taklif etadi. Eng muhim yondashuvlardan biri bu gibrid tizimlar, ya'ni odamlar va sun'iy intellekt o'rtasidagi hamkorlikka asoslangan modeldir. Bu holda, AI tezlik va texnik aniqlikni ta'minlaydi, inson-tarjimon esa madaniy, stilistik va ijodiy hissa qo'shadi. Bundan tashqari, madaniy va kontekstual ma'lumotlar bazasini kengaytirish AI tizimlarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Muayyan sohalariga moslashtirilgan tizimlarni ishlab chiqish, ya'ni ilmiy, texnik, adabiy va biznes matnlari uchun alohida algoritmlar tarjima sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi. Sun'iy intellektning doimiy ravishda o'rganish qobiliyati vaqt o'tishi bilan uni yaxshilashga yordam beradi[2].

Umuman aytganda, sun'iy intellekt tarjima jarayonini tez va qulay qilsa-da, uning imkoniyatlari cheklangan. Eng samarali yondashuv inson-mashina hamkorligidir. Ushbu yondashuvda algoritmlar texnik aniqlik va tezlikni ta'minlaydi, odamlar esa kontent, madaniy va ijodiy hissa qo'shadilar. Bu tarjima jarayonida yuqori sifat va mukammallikka olib keladi.

Sun'iy intellekt tarjima sohasida inqilobiy o'zgarishlarni amalga oshirdi. Zamonaviy algoritmlar tezlik va samaradorlik bo'yicha inson-tarjimondan ustun bo'lishi mumkin. Biroq tarjima san'ati faqat texnik jarayon emas, balki ijodiy va madaniy hodisadir. Shu sababli sun'iy intellekt to'liq inson-tarjimonning o'rnini bosa olmaydi. Eng samarali yondashuv inson va mashina hamkorligiga asoslangan tizimdir. Kelajakda algoritmlar yanada takomillashib, murakkab kontekst va madaniy tafovutlarni tushunishga qodir bo'ladi. Ammo inson tafakkuri, ijodiy sezgi va madaniy bilim tarjima san'atining ajralmas qismi bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdullaev M. Sun'iy intellekt asosida tabiiy tilni qayta ishlash. – Toshkent: Fan, 2018.
2. Beknazarov A. B. Til texnologiyalari va mashina tarjimasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2019.
3. Ismoilov R. Neyron tarmoqlar va avtomatik tarjima tizimlari. – Toshkent: Akademnashr, 2020.
4. Jalilov S. Sun'iy intellekt va lingvistika: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
5. Mirzayev F. Mashina tarjimasi va kontekstual tahlil. – Toshkent: Oliy ta'lim, 2017.
6. Qodirov N. Zamonaviy tarjima texnologiyalari: algoritmlar va qo'llanmalar. – Toshkent: UzMu nashriyoti, 2018.
7. Rahmonov T. Tabiiy tilni qayta ishlash va sun'iy intellekt. – Toshkent: O'DJTU, 2016.
8. Sodiqov B. Lingvistika va sun'iy intellekt: tarjima amaliyoti. – Toshkent: Fan va innovatsiya, 2020.

UDC 821.111(73).09

THE LANGUAGE OF FANTASY IN URSULA LE GUIN'S WORKS

D.Nasriddinov, Associate Professor, PhD, Nordic International University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada Ursula K. Le Guinning fantastika adabiyotida tilning o'rni haqidagi nazariy qarashlari, uning *The Language of the Night: Essays on Fantasy and Science Fiction* (1979; qayta nashr 1989) esse to'plamida bayon etilgan g'oyalari asosida tahlil qilinadi. To'plamdagi oltita muhim esse matnlarini chuqur tahlil qilish orqali, tadqiqot Le Guin'ning fantastika tilining uslubiy, psixologik va mifopoetik jihatlari haqidagi qarashlarini o'rganadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, Le Guin fantastika tilini o'zaro bog'liq bir necha darajalarda talqin qiladi: u bir tomondan badiiy uslub sifatida tasavvur qilinib, xayoliy olamlarning ontologik asosini tashkil etadi; ikkinchi tomondan, K. Yung psixologiyasiga tayanuvchi arxetipik va ong osti ma'nolarini ifodalovchi vosita sifatida namoyon bo'ladi; uchinchi tomondan esa, tijoriy soddallashtirish va madaniy stereotiplarga qarshi turuvchi intizomli tasavvur shakli sifatida qaraladi.

Kalit so'zlar: Ursula K. Le Guin, fantastika adabiyoti, fantastika tili, badiiy uslub, mifopoeiya, arxetip, tasavvur, *The Language of the Night*.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические взгляды Ursula K. Le Guin на роль языка в фантастической литературе, изложенные в её сборнике эссе *The Language of the Night: Essays on Fantasy and Science Fiction* (1979; пере раб. изд. 1989). На основе детального текстуального анализа шести ключевых эссе из данного сборника исследуются аргументы Ле Гуин, касающиеся стилистических, психологических и мифопоэтических аспектов языка фэнтези. Результаты показывают, что Ле Гуин рассматривает язык фэнтези как функционирующий на нескольких взаимосвязанных уровнях: как элемент литературного стиля, формирующий онтологическую сущность воображаемых миров; как средство выражения архетипических и бессознательных смыслов, укоренённых в юнгианской психологии; и как дисциплинированную форму воображения, противостоящую как коммерческой примитивизации, так и культурным предубеждениям.

Ключевые слова: Ursula K. Le Guin, фантастическая литература, язык фэнтези, литературный стиль, мифопоэтика, архетип, воображение, *The Language of the Night*.

Abstract. This article examines Ursula K. Le Guin's theoretical views on the role of language in fantasy literature as articulated in her essay collection *The Language of the Night: Essays on Fantasy and Science Fiction* (1979; rev. ed. 1989). Drawing on close textual analysis of six key essays from the volume, the study investigates Le Guin's arguments concerning the stylistic, psychological, and mythopoetic dimensions of fantasy language. The results demonstrate that Le Guin conceptualizes fantasy language as operating on multiple interconnected levels: as a matter of literary style that constitutes the ontological substance of imagined worlds; as a vehicle of archetypal and unconscious meaning rooted in Jungian psychology; and as a disciplined mode of imagination that resists both commercial trivialization and cultural prejudice.

Keywords: Ursula K. Le Guin, fantasy literature, language of fantasy, literary style, mythopoeia, archetype, imagination, *The Language of the Night*.

Introduction. Ursula Kroeber Le Guin (1929–2018) is widely recognized as one of the most significant American writers of the twentieth century, a figure who transformed both science fiction and fantasy into vehicles of philosophical inquiry, anthropological thought, and literary experimentation. While considerable scholarly attention has been devoted to her novels—particularly the Earthsea cycle and *The Left Hand of Darkness*—her critical and theoretical writings have received comparatively less sustained analysis. Yet it is in these essays that Le Guin articulates her understanding of the fundamental relationship between language and the fantastic. The present study focuses on *The Language of the Night: Essays on Fantasy and Science Fiction*, a collection first published in 1979 and revised in 1989, which brings together Le Guin's lectures, introductions, and critical essays from the 1970s. The volume's very title signals the centrality of language to Le Guin's project: fantasy, she suggests, constitutes a distinct mode of discourse, a language spoken in the darkness of the unconscious mind. This article aims to reconstruct Le Guin's theory of fantasy

language as it emerges across the essays of this collection, paying particular attention to the intersection of stylistic, psychological, and mythological dimensions in her thought.

The research question guiding this study may be formulated as follows: What constitutes the “language of fantasy” in Le Guin’s critical theory, and how does she articulate the relationship between linguistic form, imaginative cognition, and the creation of secondary worlds? The relevance of this question extends beyond Le Guin scholarship, touching upon debates in fantasy studies concerning the ontological status of fictional worlds and the cognitive functions of imaginative literature.

Literature Review. The scholarly study of fantasy literature as a distinct literary mode gained significant momentum in the latter half of the twentieth century, establishing a theoretical foundation upon which Le Guin’s own critical interventions build. Brian Attebery’s influential work on the strategies of fantasy identifies the genre as a “fuzzy set” organized around paradigmatic texts, with Tolkien’s *The Lord of the Rings* serving as the central exemplar. Attebery argues that fantasy should be understood through its family resemblances and shared narrative strategies rather than rigid criteria, an approach that foregrounds the importance of stylistic and formal choices.

Biographical and critical studies of Le Guin have typically concentrated on her fictional output. Susan M. Bernardo and Graham J. Murphy survey her major novels and story cycles, situating her within both science fiction and fantasy while acknowledging the anthropological underpinnings of her worldbuilding. However, their treatment of Le Guin’s critical essays remains largely introductory, summarizing rather than analyzing the arguments she develops in *The Language of the Night*. The major encyclopedic reference works on fantasy literature, such as the Clute and Grant encyclopedia, similarly recognize Le Guin as a central figure but devote little space to her theoretical contributions as distinct from her creative practice. The broader theoretical discourse on fantasy language has been shaped by several key contributions. Rosemary Jackson’s structuralist and psychoanalytic approach treats fantasy as a “literature of subversion” that disrupts realist conventions, drawing on Todorov and Lacan to argue that fantasy articulates desires and fears that realist discourse represses. While Jackson’s framework shares certain affinities with Le Guin’s Jungian approach—both emphasize the role of the unconscious—her structuralist orientation differs markedly from Le Guin’s emphasis on the individual writer’s style and vision.

Ann Swinfen’s defence of the fantasy genre focuses on its moral and philosophical seriousness, arguing that the best fantasy literature engages with fundamental questions of good and evil, identity, and the nature of reality. Swinfen’s work is valuable for its insistence on fantasy’s literary merit, but it does not address how fantasy language works as language. Colin Manlove’s studies of modern fantasy similarly attend to thematic and structural patterns rather than to the stylistic texture of fantasy prose.

The present study addresses this gap by focusing specifically on Le Guin’s theorization of fantasy as a linguistic phenomenon. While previous scholars have acknowledged the importance of her essays, none has undertaken a systematic reconstruction of her theory of fantasy language as it develops across the essays collected in *The Language of the Night*. This study aims to fill that gap by tracing the stylistic, psychological, and cultural dimensions of Le Guin’s argument and assessing its contribution to the broader critical discourse on fantasy.

Materials and Methods. The primary material for this study is the revised 1989 edition of *The Language of the Night*, reprinted by HarperPerennial in 1993. From the twenty-six essays and introductions contained in the volume, six texts were selected for close analysis on the basis of their direct engagement with the problem of language and literary form in fantasy. These are: “Why Are Americans Afraid of Dragons?” (1974), “Dreams Must Explain Themselves” (1973), “The Child and the Shadow” (1974), “Myth and Archetype in Science Fiction” (1976), “From Elfland to Poughkeepsie” (1973), and “Escape Routes” (1974–1975). Together, these essays constitute a sustained meditation on the nature, function, and craft of fantasy language.

The methodological approach combines close textual reading with comparative literary analysis. Each essay is treated as a unit of Le Guin’s evolving critical argument; the analysis traces recurring concepts, key metaphors, and structural parallels across the six texts. Where Le Guin engages explicitly with other thinkers—notably C.G. Jung, J.R.R. Tolkien, and E.R. Eddison—these intertextual references are noted and contextualized.

The IMRAD structure adopted here reflects the analytical rather than empirical nature of the research: the “Results” section presents the findings of the textual analysis organized thematically,

while the “Discussion” section synthesizes these findings into a coherent account of Le Guin’s theory and situates it within the wider critical tradition.

Results

Style as the Substance of Fantasy

The essay “From Efland to Poughkeepsie” (1973) contains Le Guin’s most concentrated argument about the relationship between language and fantasy. Her central thesis is that style is not an ornamental addition to a fantasy narrative but its very substance. Le Guin compares the realm of fantasy—“Elfland,” in Lord Dunsany’s term—to a great national park where one goes to encounter reality in a profound, private way. The problem, she argues, is that many contemporary fantasy writers are turning Elfland into Poughkeepsie: they bring the language of everyday realist fiction into a realm that demands an entirely different mode of expression.

To illustrate this, Le Guin performs a striking comparative exercise. She presents a passage of dialogue between two noblemen in a Celtic fantasy kingdom, then reveals that identical language could serve in a political thriller set in Washington, D.C. The interchangeability is itself the problem: fantasy that sounds like Poughkeepsie is not fantasy at all, regardless of how many dragons populate its pages. She contrasts this with dialogue from E.R. Eddison, Kenneth Morris, and J.R.R. Tolkien, whose characters speak with what she calls a distinctive voice that could never be mistaken for modern colloquial speech.

Le Guin distinguishes between style as authentic artistic vision and style as surface affectation. From the writer’s perspective, she argues, style is how a writer sees the world and speaks; it is the writer’s vision, understanding, and voice. In fantasy, she maintains, style acquires an even greater importance than in realist fiction because fantasy has nothing except the writer’s vision of the world. There is no borrowed reality of history or familiar settings to provide a matrix for the imagination. The fantasy world is a construct built in a void, and every joint and seam is exposed. Consequently, every word counts in a way that is, according to Le Guin, absolutely true of fantasy.

Fantasy as the Language of the Unconscious

In “The Child and the Shadow” (1974), Le Guin develops a complementary theory of fantasy language grounded in Jungian depth psychology. Taking Hans Christian Andersen’s tale “The Shadow” as her interpretive touchstone, she argues that the great fantasies, myths, and tales function as communications from the unconscious to the unconscious, employing the language of symbol and archetype. Le Guin writes that although these narratives use words, they operate the way music does: they bypass verbal reasoning and reach directly into the depths of the psyche. They articulate thoughts that are too deep to utter in the language of rational discourse. This formulation positions fantasy language as fundamentally different from realist fiction. Where realism employs language referentially—pointing to a shared external world—fantasy language functions symbolically, evoking patterns of meaning that reside in the collective unconscious.

Imagination, Discipline, and the Defense of Fantasy

“Why Are Americans Afraid of Dragons?” (1974) approaches the language of fantasy from a sociocultural perspective. Le Guin diagnoses a deep cultural hostility toward fantasy and imagination in American society, rooted in Puritanism, the work ethic, profit-mindedness, and gendered expectations. She observes that many Americans are not merely anti-fantasy but anti-fiction altogether, viewing works of imagination as suspect. This cultural context, Le Guin implies, impoverishes the language available to writers and readers alike.

Crucially, Le Guin defines imagination as the free play of the mind, both intellectual and sensory—a recreation that recombines known elements into something new. She insists that such freedom is not undisciplined; on the contrary, the discipline of imagination may be the essential method of both art and science. Puritanism, she argues, confuses discipline with repression, thereby stunting imaginative language. When imagination is starved, she warns, it produces only degraded forms of expression: sentimentality, pornography, and what she provocatively calls “fake realism,” the true escapist literature of the modern era.

Myth, Archetype, and the Structures of Fantasy Discourse

In “Myth and Archetype in Science Fiction” (1976), Le Guin addresses the linguistic and cognitive substrates of fantasy more directly. She challenges the reductive view that myth is merely a primitive attempt at rational explanation superseded by science. Instead, she characterizes myth as one of several ways human beings perceive and relate to the world—a basic mode of apprehension that cannot be replaced by abstract or quantitative cognition. The mythological mode of thinking

operates through archetypes, which Le Guin, following Jung, treats as the deep structures underlying both dreams and literary narratives.

For Le Guin, the use of archetype in fantasy is not a matter of consciously selecting symbols from a catalogue. Genuine archetypal language arises when the writer taps the subconscious sources of narrative. In “Dreams Must Explain Themselves” (1973), she reveals that the Earthsea world originated not from deliberate planning but from her subconscious—she found it rather than constructed it. This creative process mirrors the very nature of fantasy language as Le Guin theorizes it: it emerges from depths that precede and exceed rational articulation.

Le Guin further connects this to “para-rational” thinking. Fantasy, she argues in “From Elfland to Poughkeepsie,” is not anti-rational but para-rational; not realistic but surrealistic—a heightening of reality. In Freudian terms, it employs primary rather than secondary process thinking, and it uses archetypes, which, as Jung warned, are inherently dangerous. Fantasy language, in this account, is dangerous precisely because it is powerful: it accesses layers of meaning that conventional realist discourse cannot reach.

Discussion. The analysis of Le Guin’s essays reveals a coherent, multi-layered theory of fantasy language that operates simultaneously on stylistic, psychological, and cultural planes. At the stylistic level, Le Guin’s insistence that style is the book—not an ingredient added to it—represents a significant intervention in fantasy criticism. Her position aligns with, but extends, Tolkien’s concept of “sub-creation,” the construction of a “secondary world” through internal consistency of language and laws. Where Tolkien emphasizes the coherence of the imagined world, Le Guin locates that coherence in the quality of prose: the rhythm, diction, and tone that distinguish genuine fantasy from what she calls the “Old Baloney Factory” of commercial imitation.

At the psychological level, Le Guin’s Jungian framework provides a rationale for why fantasy language must differ from realist language. If fantasy speaks from the unconscious to the unconscious, it requires an expression that is itself non-ordinary—symbolic, rhythmic, and evocative rather than denotative. This explains her high valuation of archaic diction in writers like Eddison and Morris: their language achieves a “distancing from the ordinary” essential to the fantasy mode. At the same time, Le Guin’s theory accommodates non-archaic stylists such as Jack Vance, whose prose she praises as clear, graceful, and distinctive without any archaisms. The key criterion is not archaic vocabulary per se but an authentic voice that could not be mistaken for the language of everyday discourse.

At the cultural level, Le Guin’s defense of imagination against American Puritanism and profit-mindedness reveals that the impoverishment of fantasy language is, for her, a symptom of broader cultural pathology. A society that fears imaginative expression produces degraded forms of both fantasy and realism. Her provocative claim that fake realism is the true escapist literature of the modern age inverts the usual charge against fantasy, suggesting that the “language of the night” is in fact more truthful than the conventions of mainstream fiction.

Conclusion. Ursula K. Le Guin’s essays in *The Language of the Night* articulate a theory of fantasy language at once aesthetic, psychological, and ethical. The language of fantasy is not a decorative overlay but the very medium through which imagined worlds achieve ontological reality. Style, in her formulation, is identical with vision: it is how a writer sees and speaks, and in fantasy—where no external reality compensates for failures of language—it determines whether a work succeeds as art.

At the same time, Le Guin understands fantasy language as a mode of cognition rooted in the archetypal structures of the unconscious mind. The great fantasies speak from depth to depth, employing symbols that bypass rational discourse and achieve meaning analogous to music. Fantasy language matters not because it is beautiful but because it is *true*—true to dimensions of human experience that ordinary language cannot reach.

Finally, Le Guin’s defense of fantasy positions its language as a form of resistance: against the impoverishment of imagination by commercial culture, against the false equation of realism with truth, and against the trivialization of the mythological mode. In Le Guin’s vision, when fantasy is the real thing, nothing is realer.

REFERENCES:

1. Attebery, B. *Strategies of Fantasy*. – Bloomington: Indiana University Press, 1992. – 150 p.
2. Bernardo, S.M., Murphy, G.J. *Ursula Le Guin: A Critical Companion*. – Westport, CT: Greenwood Press, 2006. – 164 p.

3. Cadden, M. Ursula K. *Le Guin Beyond Genre: Fiction for Children and Adults*. – New York: Routledge, 2005. – 208 p.
4. Clute, J., Grant, J. *The Encyclopedia of Fantasy*. – New York: St. Martin's Press, 1997. – 1076 p.
5. Cummins, E. *Understanding Ursula K. Le Guin*. – Rev. ed. – Columbia: University of South Carolina Press, 1993. – 228 p.
6. Jackson, R. *Fantasy: The Literature of Subversion*. – London: Methuen, 1981. – 211 p.
7. Le Guin, U.K. *The Language of the Night: Essays on Fantasy and Science Fiction* / ed. S. Wood. – Rev. ed. – New York: harper Perennial, 1993. – 258 p.
8. Manlove, C.N. *Modern Fantasy: Five Studies*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1975. – 308 p.
9. Noel, R.S. *The Mythology of Middle-earth*. – Boston: Houghton Mifflin, 1977. – 198 p.
10. Swinfen, A. *In Defence of Fantasy*. – London: Routledge, 1984. – 230 p.
11. Tolkien, J.R.R. *On Fairy-Stories // The Monsters and the Critics and Other Essays*. – London: HarperCollins, 1997. – P. 109–161.

UO'K 830.2

TAHDID NUTQIY AKTLARINI TARJIMA QILISHDA PRAGMATIK MA'NONING SAQLANISH MUAMMOLARI

M.V.Nasridinov, PhD, katta o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona
G.Rahmonova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Mazkur maqolada tahdid nutqiy aktlarini tarjima qilish jarayonida pragmatik ma'noning saqlanish muammolari tahlil qilinadi. Tahdidlarning lingvopragmatik xususiyatlari, ularning illokutiv kuchi hamda tarjimada yuzaga keladigan semantik va pragmatik yo'qotishlar misollar asosida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ijtimoiy masofa, kuch munosabatlari va madaniy omillarning tahdid tarjimasiga ta'siri yoritiladi.

Kalit so'zlar: nutqiy akt, tahdid, tarjima, pragmatika, ekvivalentlik, illokutiv kuch.

Аннотация. В данной статье анализируется проблема сохранения прагматического значения при переводе речевых актов угрозы. Рассматриваются лингвопрагматические особенности угроз, их иллокутивная сила, а также семантические и прагматические потери, которые могут возникать в процессе перевода. В исследовании также подчеркивается влияние социальной дистанции, соотношения сил и культурных факторов на перевод угроз.

Ключевые слова: речевой акт, угроза, перевод, прагматика, эквивалентность, иллокутивная сила.

Abstract. This article analyzes the problem of preserving pragmatic meaning in the translation of threat speech acts. It examines the linguopragmatic features of threats, their illocutionary force, and the semantic and pragmatic losses that may occur in translation. The study also highlights the influence of social distance, power relations, and cultural factors on the translation of threats.

Key words: speech act, threat, translation, pragmatics, equivalence, illocutionary force.

Til insonlar o'rtasidagi muloqotning asosiy vositasi sifatida nafaqat axborot uzatish, balki turli ijtimoiy va kommunikativ vazifalarni ham bajaradi. Inson nutqi orqali fikr bildiradi, hissiyotlarini ifodalaydi hamda suhbatdoshga ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli til faqat grammatik tizim emas, balki ijtimoiy munosabatlarni shakllantiruvchi muhim kommunikativ vosita hisoblanadi. Zamonaviy tilshunoslikda pragmatika sohasi aynan tilning mana shu ta'sirchan va funksional jihatlarini o'rganadi.

Nutqiy aktlar nazariyasiga ko'ra, har bir gap muayyan harakatni amalga oshiradi va tinglovchiga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatadi. Inson nutq orqali buyruq beradi, maslahat beradi, ogohlantiradi yoki va'da qiladi. Shu jihatdan tahdid nutqiy aktlari inson muloqotida muhim o'rin egallaydi, chunki ular orqali gapiruvchi tinglovchini ma'lum xatti-harakatni bajarishga majbur qilish yoki undan qaytarishga intiladi. Tahdid ko'pincha bosim o'tkazish va kommunikativ ustunlikni namoyon qilish vositasi sifatida xizmat qiladi.

Nutqiy aktlar nazariyasining asoschilari John L. Austin va John Searle tahdid nutqiy aktlarini illokutiv kuchga ega bo'lgan kommunikativ birlik sifatida izohlaydi. Tahdid akti odatda direktiv va kommissiv xususiyatlarni birlashtiradi, ya'ni gapiruvchi bir vaqtning o'zida ogohlantiradi hamda kelajakdagi salbiy oqibatni bildiradi. Shu sababli tahdid oddiy axborot yetkazish vositasi emas, balki ma'lum pragmatik maqsadga yo'naltirilgan murakkab kommunikativ hodisa hisoblanadi.

Tahdidning ifodalanishi ko'pincha kontekst bilan bog'liq bo'ladi. Ayrim hollarda u ochiq shaklda ifodalansa, boshqa vaziyatlarda yashirin yoki bilvosita ko'rinishda namoyon bo'ladi. Ayniqsa, implikatura orqali berilgan yashirin tahdidlar tinglovchiga kuchli psixologik ta'sir

ko'rsatadi. Shu bilan birga, tahdid nutqiy aktlari madaniy va ijtimoiy omillar bilan ham chambarchas bog'liq bo'lib, turli jamiyatlarda turlicha ifodalanadi. Shu sababli tahdid nutqiy aktlarini lingvopragmatik jihatdan o'rganish pragmatika va diskurs tahlili uchun muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Tarjima jarayonida tahdid nutqiy aktlarini to'g'ri yetkazish muhim masalalardan biri hisoblanadi. Chunki tahdidning grammatik shakli tarjimada oson o'zgartirilishi mumkin bo'lsa-da, uning pragmatik ma'nosi, ya'ni illokutiv kuchi va ta'siri ko'pincha to'liq saqlanmaydi. Bu esa kommunikativ maqsadning buzilishiga olib keladi.

Masalan, ingliz tilidagi quyidagi tahdidni ko'rib chiqamiz:

"You will regret this."

Bu gap kontekstga qarab tahdid yoki oddiy ogohlantirish sifatida talqin qilinishi mumkin. Agar uni o'zbek tiliga:

"Bundan afsuslanasan" deb tarjima qilinsa, umumiy ma'no saqlanadi, ammo ba'zi hollarda tahdidning kuchi pasayishi mumkin.

Yana bir misol:

"If you do that again, I'll make sure you're punished."

"Yana shunday qilsang, seni jazolashadi"

Bu tarjimada tahdid saqlanadi, lekin ingliz tilidagi *I'll make sure* konstruksiyasidagi shaxsiy javobgarlik va qat'iylik darajasi to'liq ifodalanmasligi mumkin.

Pragmatik ma'noning yo'qolishi ko'pincha implicit tahdidlarni tarjima qilishda yanada yaqqol ko'rinadi. Masalan:

"It would be better if you didn't come here again."

Bu jumla tashqi ko'rinishda maslahatga o'xshasa-da, aslida yashirin tahdidni ifodalaydi. Uni:

"Yaxshisi, bu yerga boshqa kelmaganing ma'qul" deb tarjima qilish mumkin, biroq kontekst bo'lmasa, tahdidlik xususiyati yetarlicha sezilmasligi mumkin.

Tahdid nutqiy aktlarini tarjima qilishda ijtimoiy omillar muhim rol o'ynaydi. Ijtimoiy masofa, nutq ishtirokchilarining mavqei, yosh, gender va madaniy xususiyatlar tahdidning ifodalanishiga bevosita ta'sir qiladi. Har bir jamiyatda tahdidning qo'llanish usuli va uning qabul qilinishi turlicha bo'lgani sababli tarjimon kommunikativ vaziyatni chuqur tahlil qilishi zarur. Masalan, ingliz tilida bilvosita va yumshatilgan tahdidlar ko'proq uchrasa, o'zbek tilida ayrim vaziyatlarda to'g'ridan-to'g'ri va emotsional ifodalar ustun bo'lishi mumkin. Bu esa tahdid birliklarini tarjima qilishda madaniy moslashtirishning muhimligini ko'rsatadi.

Shuningdek, tarjimada pragmatik ekvivalentlikni ta'minlash uchun tarjimon nafaqat leksik va grammatik moslikni, balki kommunikativ niyatni ham hisobga olishi zarur. Chunki tahdidning asosiy maqsadi tinglovchiga ma'lum darajada psixologik ta'sir ko'rsatishdan iboratdir. Agar tarjimada pragmatik kuch to'liq saqlanmasa, tahdidning ta'sir darajasi kamayishi yoki aksincha, ortiqcha keskinlashuvi mumkin. Shu sababli tarjimon tahdidning illokutiv kuchini, emotsional ohangini va yashirin ma'nolarini ham to'g'ri yetkazishga intilishi kerak.

Badiiy matnlar tahdid nutqiy aktlarini tarjima qilishdagi muammolarni o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Chunki ularda tahdidlar faqat ma'no uzatish vositasi emas, balki syujet rivojiga ta'sir qiluvchi muhim stilistik va pragmatik unsur sifatida xizmat qiladi. Tahdidlar orqali qahramonlarning xarakteri, ruhiy holati va o'zaro munosabatlari ochib beriladi. Ayniqsa, dialoglarda qo'llanilgan tahdid birliklari asardagi konflikt va dramatzmni kuchaytirishga xizmat qiladi. Shu sababli badiiy tarjimada tahdidning nafaqat mazmuni, balki uning emotsional va uslubi ta'siri ham saqlanishi muhimdir.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, tahdid nutqiy aktlarini tarjima qilish murakkab va ko'p qatlamli lingvopragmatik jarayon hisoblanadi. Tahdidlar oddiy semantik birliklar emas, balki muayyan kommunikativ niyatni ifodalovchi, tinglovchiga ta'sir ko'rsatishga qaratilgan kuchli nutqiy vositalardir. Shu sababli ularni tarjima qilishda faqat so'zma-so'z moslikni ta'minlash yetarli emas, balki ularning illokutiv kuchi, pragmatik ma'nosi, emotsional ta'siri va kommunikativ vazifasini ham saqlab qolish muhim hisoblanadi. Bu esa tarjimondan nafaqat til bilimini, balki pragmatik va madaniy kompetensiyani ham talab qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tahdid nutqiy aktlarini tarjima qilish jarayonida eng asosiy muammolardan biri – pragmatik ma'noning to'liq saqlanmasligidir. Ayniqsa, implicit (yashirin) tahdidlarni tarjima qilishda bu muammo yanada yaqqol namoyon bo'ladi, chunki bunday tahdidlar bevosita ifodalanmaydi, balki kontekst, implikatura va presuppozitsiya orqali anglashiladi. Tarjima jarayonida ushbu nozik ma'no qatlamlari yo'qolib qolishi yoki noto'g'ri talqin qilinishi mumkin.

Shuningdek, tadqiqot davomida ijtimoiy omillar, xususan, nutq ishtirokchilari o'rtasidagi ijtimoiy masofa, kuch (power) munosabatlari va madaniy xususiyatlar tahdid nutqiy aktlarining tarjimasiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Bir til uchun tabiiy bo'lgan tahdid ifodasi boshqa tilga tarjima qilinganda ortiqcha keskinlashishi yoki aksincha, haddan tashqari yumshab ketishi mumkin. Bu esa kommunikativ maqsadning buzilishiga olib keladi. Bundan tashqari, tahdid nutqiy aktlarining tarjimasida pragmatik ekvivalentlikni ta'minlash uchun tarjimon faqat lingvistik birliklarni emas, balki nutqiy vaziyatni, kontekstni va gapiruvchining kommunikativ niyatini chuqur tahlil qilishi zarur. Tarjimonning asosiy vazifasi – asl matndagi tahdidning ta'sir kuchini, uning ijtimoiy va psixologik yuklamasini saqlab qolgan holda maqsad tilga yetkazishdan iborat.

Umuman olganda, tahdid nutqiy aktlarini tarjima qilish lingvistika, pragmatika va tarjimashunoslik kesishgan nuqtada joylashgan murakkab jarayon bo'lib, u chuqur tahlil va ehtiyotkor yondashuvni talab qiladi. Mazkur tadqiqot natijalari nafaqat nazariy jihatdan muhim, balki amaliy tarjima faoliyatida ham qo'llanilishi mumkin.

Kelgusida ushbu yo'nalishda olib boriladigan tadqiqotlar tahdid nutqiy aktlarining turli diskurs turlarida (internet muloqoti, ommaviy axborot vositalari, siyosiy nutq) qanday tarjima qilinishini yanada chuqurroq o'rganishga qaratilishi maqsadga muvofiqdir. Bu esa lingvopragmatik tahlilning yangi yo'nalishlarini ochib beradi hamda tarjima jarayonining sifatini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. House, J. (2015). *Translation Quality Assessment: Past and Present*. Routledge.
2. Hatim, B., & Mason, I. (1997). *The Translator as Communicator*. Routledge.
3. Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. Prentice Hall.
4. Nida, E. A., & Taber, C. R. (2003). *The Theory and Practice of Translation*. Brill.
5. Kecskes, I. (2014). *Intercultural Pragmatics*. Oxford University Press.

UO'K 830.1

TAHDID NUTQIY AKTINING KOMMUNIKATIV FUNKSIYALARI VA KONTEKSTUAL XUSUSIYATLARI

M.V.Nasridinov, katta o'qituvchi, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona
G.Rahmonova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Mazkur maqolada tahdid nutqiy aktining kommunikativ funksiyalari va kontekstual xususiyatlari lingvopragmatik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tahdidlar nafaqat zarar yetkazish niyatini ifodalovchi vosita, balki muloqot jarayonida tinglovchining xatti-harakatini boshqaruvchi muhim kommunikativ mexanizm sifatida ko'rib chiqiladi. Ijtimoiy masofa, kuch munosabatlari, nutq vaziyati va diskurs turi tahdidning shakllanishi va talqiniga sezilarli ta'sir ko'rsatishi misollar asosida yoritiladi.

Kalit so'zlar: nutqiy akt, tahdid, pragmatika, kommunikativ funksiya, kontekst, diskurs.

Аннотация. В статье анализируются коммуникативные функции и контекстуальные особенности речевых актов угрозы с точки зрения лингвопрагматики. Угроза рассматривается не только как выражение намерения причинить вред, но и как средство регулирования поведения адресата в процессе коммуникации.

Ключевые слова: речевой акт, угроза, прагматика, коммуникативная функция, контекст.

Abstract. This article examines the communicative functions and contextual features of threat speech acts from a linguopragmatic perspective. Threats are viewed not only as expressions of harmful intent but also as communicative tools that regulate the listener's behavior. Factors such as social distance, power relations, situational context, and discourse type significantly influence the formation and interpretation of threats.

Key words: speech act, threat, pragmatics, communicative function, context, discourse.

Til insoniyat tarixida nafaqat axborot almashish vositasi, balki ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi murakkab va ko'p qatlamli mexanizm sifatida shakllangan. Til orqali insonlar nafaqat ma'lumot yetkazadi, balki bir-biriga ta'sir ko'rsatadi, ijtimoiy rollarni belgilaydi va o'zaro munosabatlarni boshqaradi. Nutqiy aktlar nazariyasiga ko'ra (J. L. Austin va John Searle), har bir nutq birligi faqat semantik mazmun bilan cheklanmaydi, balki muayyan illokutiv kuchga ega bo'lib, u orqali gapiruvchi tinglovchiga ma'lum bir ta'sir o'tkazadi. Aynan shu jihat nutqiy aktlarni oddiy axborot uzatish vositasidan ko'ra kengroq ijtimoiy hodisaga aylantiradi. Tahdid nutqiy akti esa ushbu

tizimda eng kuchli va sezilarli ta'sir vositalaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Tahdidning asosiy kommunikativ funksiyasi – tinglovchini muayyan harakatni bajarishga majbur qilish yoki aksincha, uni ma'lum bir xatti-harakatdan tiyilishiga erishishdir. Shu nuqtai nazardan qaralganda, tahdid nutqiy akti direktiv va kommissiv aktlarning o'ziga xos uyg'unlashuvi sifatida talqin qilinadi. Gapiruvchi bir tomondan talab yoki buyruqni ifodalaydi, ikkinchi tomondan esa bu talab bajarilmagan taqdirda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan salbiy oqibatni bildiradi. Bu esa tahdidni oddiy buyruqdan farqlaydi, chunki unda majburlov elementi bilan bir qatorda kelajakdagi zarar ehtimoli ham mavjud bo'ladi.

Masalan, *"If you don't leave now, you'll regret it"* kabi gaplarda ochiq buyruq berilmasa-da, natija orqali tinglovchiga bosim o'tkaziladi va u harakatga undaladi. Bundan tashqari, tahdid nutqiy akti kommunikativ jarayonda ijtimoiy nazorat vositasi sifatida ham muhim rol o'ynaydi. Jamiyatda mavjud bo'lgan kuch munosabatlari tahdidning shakli va qo'llanishiga bevosita ta'sir qiladi. Yuqori maqomga ega shaxslar – masalan, rahbarlar, o'qituvchilar yoki rasmiy vakillar – o'z nutqlarida tahdidni nisbatan ochiqroq va to'g'ridan-to'g'ri shaklda qo'llash imkoniyatiga ega. Bu holatda tahdid ularning ijtimoiy mavqei va vakolatiga tayangan holda kuchliroq ta'sir ko'rsatadi. Pastroq maqomdagi shaxslar esa tahdidni ko'proq bilvosita, yashirin yoki ehtiyotkor shaklda ifodalashga moyil bo'ladi, chunki ular ijtimoiy chegaralarni buzmaslikka harakat qiladi.

Institutsional diskurslarda tahdidning kommunikativ funksiyasi yanada aniqroq ko'zga tashlanadi. Masalan, sud jarayonlarida yoki siyosiy nutqda tahdid ochiq shaklda emas, balki rasmiy va huquqiy ifodalar orqali beriladi. Bu yerda tahdid ko'proq ogohlantirish, jazolash ehtimolini bildirish yoki qonuniy choralarni eslatish shaklida namoyon bo'ladi. Harbiy diskursda esa tahdid strategik vosita sifatida qo'llanilib, qarshi tomonni psixologik bosim ostida qoldirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, kundalik muloqotda tahdidlar ko'pincha emotsional tusga ega bo'lib, tezkor va situativ xarakter kasb etadi.

Tahdid nutqiy aktining yana bir muhim jihati uning psixologik ta'sir kuchidir. Tahdid tinglovchida qo'rquv, xavotir yoki ehtiyotkorlik hissini uyg'otadi va aynan shu orqali uning xatti-harakatini boshqaradi. Ayniqsa, yashirin yoki bilvosita tahdidlar kuchliroq ta'sir ko'rsatishi mumkin, chunki ular aniq aytilmagan xavfni anglash zaruratini yuzaga keltiradi. Tinglovchi bu holatda ehtimoliy oqibatlarni o'zi tasavvur qiladi, bu esa tahdidning psixologik ta'sirini yanada kuchaytiradi. Shu tariqa, tahdid nutqiy akti faqat lingvistik birlik sifatida emas, balki ijtimoiy, pragmatik va psixologik omillar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan murakkab kommunikativ hodisa sifatida qaraladi. Uning samaradorligi esa ko'p jihatdan kontekst, ishtirokchilar o'rtasidagi munosabat va nutq vaziyatiga bog'liq bo'lib, aynan shu omillar tahdidning qanday qabul qilinishini belgilaydi. Penelope Brown va Stephen Levinson nazariyasiga ko'ra, tahdid nutqiy akti "face-threatening act" sifatida tinglovchining erkinligini cheklaydi. Shu sababli tahdidlar ko'pincha yumshatilgan yoki yashirin shaklda ifodalanadi.

Kontekst tahdid nutqiy aktining talqinida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bir xil gap turli vaziyatlarda turlicha ma'no kasb etishi mumkin. Masalan:

"You might want to be careful."

Bu gap oddiy maslahat sifatida ham, yashirin tahdid sifatida ham talqin qilinishi mumkin. Agar bu gap yuqori lavozimli shaxs tomonidan aytilsa, u tahdid sifatida qabul qilinadi. Kuch munosabatlari ham tahdidning shakllanishida hal qiluvchi omillardan biridir. Ijtimoiy yoki institutsional jihatdan yuqori maqomga ega shaxslar (masalan, rahbar, o'qituvchi, rasmiy vakil) o'z nutqida ochiqroq va to'g'ridan-to'g'ri tahdid ishlatish imkoniga ega bo'ladi. Bunda ular o'z vakolatiga tayangan holda gapiradi. Pastroq maqomdagi shaxslar esa, aksincha, tahdidni ko'proq yashirin, bilvosita yoki ehtiyotkor shaklda ifodalashga majbur bo'ladi, chunki ular ijtimoiy bosim va javobgarlikni hisobga oladi.

Diskurs turi ham alohida ahamiyatga ega. Adabiy matnlarda tahdid ko'pincha badiiy vositalar orqali, ramziy yoki metaforik shaklda beriladi. Siyosiy diskursda esa tahdid strategik vosita sifatida ishlatiladi va u ko'proq ommaga ta'sir qilish, pozitsiyani mustahkamlash yoki raqibni bosim ostida qoldirishga xizmat qiladi. Kundalik nutqda esa tahdidlar oddiy, bevosita va kontekstga bog'liq holda yuzaga chiqadi, ko'pincha situatsiyaga qarab tez o'zgaradi. Shu tariqa, tahdid nutqiy aktining kontekstual xususiyatlari birgina lingvistik shakl bilan emas, balki ijtimoiy, psixologik va kommunikativ omillarning o'zaro ta'siri orqali shakllanadi. Aynan shu jihatlar tahdidning mazmunini to'liq tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Masalan, adabiy diskursda tahdid ko'pincha yashirin shaklda beriladi:

"It would be a shame if something happened to your business."

Bu yerda zarar ochiq aytilmagan, ammo kontekst orqali tahdid aniq seziladi.

Shuningdek, tahdid nutqiy akti kommunikativ jihatdan psixologik bosim yaratish funksiyasini ham bajaradi. Yashirin tahdidlar aynan shu jihatdan kuchliroq ta'sirga ega bo'lib, ular tinglovchini noaniqlik orqali qo'rqitadi.

Tahdid nutqiy akti lingvopragmatik jihatdan murakkab va ko'p qatlamli hodisa bo'lib, insonlar o'rtasidagi muloqotda muhim kommunikativ vosita sifatida xizmat qiladi. U nafaqat zarar yetkazish yoki salbiy oqibat bilan qo'rqitish niyatini ifodalaydi, balki tinglovchining xatti-harakatini boshqarish, uni muayyan qaror qabul qilishga undash hamda ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish vazifasini ham bajaradi. Shu jihatdan tahdid nutqiy akti oddiy emotsional reaksiya emas, balki ma'lum pragmatik maqsadga yo'naltirilgan strategik kommunikativ birlik sifatida namoyon bo'ladi. Tahdid orqali so'zlovchi tinglovchiga psixologik bosim o'tkazadi, uning tanlov imkoniyatlarini cheklashga harakat qiladi va kommunikativ vaziyatda ustun mavqeni egallashni ko'zlaydi.

Tahdidning samaradorligi va pragmatik kuchi asosan kontekst bilan chambarchas bog'liqdir. Bir xil nutqiy birlik turli kommunikativ vaziyatlarda turlicha ma'no kasb etishi mumkin. Ayrim hollarda tahdid ochiq va bevosita shaklda ifodalansa, boshqa vaziyatlarda yashirin yoki bilvosita ko'rinishda namoyon bo'ladi. Ayniqsa, ijtimoiy masofa, so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi kuch munosabatlari, yosh, mavqe, gender omillari hamda madaniy me'yorlar tahdidning qanday shaklda ifodalanishini belgilaydi. Masalan, rasmiy diskursda tahdid ko'proq yashirin va diplomatik shaklda ifodalansa, kundalik yoki konfliktli muloqotlarda u ancha ochiq va agressiv ko'rinishda uchraydi. Yashirin tahdidlar pragmatik jihatdan ayniqsa murakkab hisoblanadi, chunki ular ko'pincha implikatura orqali ifodalanadi. Bunday holatda salbiy ma'no bevosita aytilmaydi, balki kontekst, intonatsiya yoki vaziyat orqali anglashiladi. Masalan, "Keyin afsuslanib yurma" yoki "Buni eslab qol" kabi birliklar tashqi jihatdan oddiy ogohlantirishga o'xshasa-da, pragmatik nuqtai nazardan kuchli tahdid mazmunini ifodalashi mumkin.

Umuman olganda, tahdid nutqiy akti psixologik bosim yaratish, ijtimoiy nazoratni amalga oshirish, kommunikativ ustunlikni belgilash va tinglovchining xatti-harakatiga ta'sir ko'rsatishda muhim rol o'ynaydi. U insonlar o'rtasidagi munosabatlarni shakllantirishda, konfliktlarni yuzaga keltirish yoki boshqarishda, shuningdek, ijtimoiy va madaniy qadriyatlarini aks ettirishda muhim pragmatik vosita hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Austin J. L. How to Do Things with Words. – Oxford: Oxford University Press, 1962.
2. Searle J. R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
3. Searle J. R. Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts. – Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
4. Brown P., Levinson S. C. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

UO'K 81'373.42:811.111:811.512.161

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARINDA SINONIMIA VA ANTONIMIAGA KOGNITIV YONDASHUV

G.S.Nasrullaeva, DSc, prof., Navoi university of innovations Surkhandaryo campus, Termez
D.Haydarova, Master's Student, Navoi university of innovations Surkhandaryo campus, Termez

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida sinonimiya hamda antonimiya hodisalari kognitiv yondashuv asosida tahlil qilinadi. Unda inson tafakkuri, idroki va madaniy muhit leksik o'xshashlik va qarama-qarshilikni anglashga qanday ta'sir ko'rsatishi o'rganiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, mazkur munosabatlar faqat til tizimining tarkibiy qismi emas, balki inson ongining va madaniy tajribasining ifodasidir.

Kalit so'zlar: sinonimiya, antonimiya, kognitiv lingvistika, konseptualizatsiya, semantika, ingliz tili, o'zbek tili.

Аннотация. В статье рассматриваются синонимия и антонимия в английском и узбекском языках с точки зрения когнитивной лингвистики. Особое внимание уделяется роли мышления, восприятия и культурных факторов в интерпретации семантического сходства и противопоставления. Делается вывод о том, что данные отношения отражают не только языковую систему, но и когнитивную организацию знаний.

Ключевые слова: синонимия, антонимия, когнитивная лингвистика, концептуализация, семантика

Abstract. *This article investigates synonymy and antonymy in English and Uzbek from a cognitive linguistic perspective. It focuses on how mental processes, perception, and cultural context influence the interpretation of semantic similarity and contrast. The study argues that lexical relations should be viewed not only as elements of language structure but also as manifestations of cognitive organization and cultural experience. The analysis identifies both shared cognitive patterns and language-specific characteristics in meaning construction.*

Keywords: *synonymy, antonymy, cognitive linguistics, conceptualization, semantics, English, Uzbek, cultural perspective*

Language serves not only as a communication tool but also as a means of structuring human knowledge. Semantic relations between words, particularly synonymy and antonymy, reveal how individuals categorize and interpret reality. Within cognitive linguistics, meaning is regarded as a result of mental activity shaped by experience and interaction with the environment.

Synonymy expresses perceived similarity between concepts, whereas antonymy reflects oppositional thinking. These relations are dynamic and context-sensitive rather than fixed. English typically encodes such relations through lexical variation and contextual usage, while Uzbek frequently utilizes morphological and culturally embedded expressions[4].

A comparative analysis of these languages from a cognitive perspective provides insight into how different linguistic communities conceptualize and organize meaning.

The study of synonymy and antonymy has long been central in linguistic research, particularly within semantics and cognitive linguistics. Traditional approaches, rooted in structural linguistics, treated these relations as fixed lexical phenomena. However, modern theories have reinterpreted them as dynamic and cognitively motivated categories.

Within cognitive linguistics, scholars emphasize that meaning is not inherent in words themselves but emerges through conceptualization processes shaped by human experience. Researchers in this field argue that synonymy reflects categorization mechanisms, while antonymy is grounded in binary cognitive structures.

In comparative linguistics, studies have shown that languages differ significantly in how they encode semantic relations. English is often characterized by its reliance on lexical variation, whereas Uzbek demonstrates a stronger tendency toward morphological and culturally embedded expressions[2].

Previous research also highlights the role of metaphor and cultural models in shaping semantic interpretation. Concepts such as evaluation, emotional *оттенки*, and social relations are reflected differently across languages, influencing both synonymic and antonymic structures.

Despite extensive studies, the cognitive comparison of synonymy and antonymy between English and Uzbek remains insufficiently explored, which underlines the relevance of the present research.

This study employs a qualitative and comparative research design based on the principles of cognitive linguistics. The analysis focuses on identifying and interpreting synonymic and antonymic relations in English and Uzbek from a cognitive perspective.

The main methods used in this research include:

Comparative analysis – to examine similarities and differences between English and Uzbek lexical-semantic systems;

Semantic analysis – to identify core meanings and nuanced distinctions within synonymic and antonymic pairs;

Cognitive interpretation – to explain how mental processes such as categorization, contrast, and metaphor influence meaning;

Contextual analysis – to explore how usage context affects the interpretation of semantic relations.

The data for analysis consists of selected lexical units and expressions from both languages, representing common examples of synonymy and antonymy. These examples are analyzed with attention to their semantic, pragmatic, and cultural characteristics.

The analysis demonstrates that synonymy and antonymy in both English and Uzbek are not purely linguistic phenomena, but are deeply rooted in cognitive and cultural processes. Firstly, synonymic relations in both languages reveal that words sharing a similar core meaning often differ in stylistic, emotional, and contextual aspects. In English, such differences are frequently expressed

through lexical variation, while in Uzbek they are often reinforced by cultural connotations and pragmatic usage. This confirms that synonymy reflects not absolute equivalence, but conceptual proximity. Secondly, the study shows that antonymy is fundamentally based on cognitive contrast. Both languages utilize binary oppositions; however, their expression differs structurally. English typically uses distinct lexical items, whereas Uzbek often employs morphological markers such as negation. This highlights the role of grammatical structure in shaping semantic opposition[1].

From a cognitive standpoint, synonymy arises from the human ability to group similar concepts within a shared mental category. Words that appear synonymous often represent slightly different perspectives on the same conceptual domain.

For example, the English verbs *begin* and *start* share a common semantic core but differ in stylistic application. In Uzbek, *boshlamoq* and *yo'lga qo'ymoq* similarly denote the initiation of an action, yet they vary in pragmatic and expressive nuance.

This indicates that synonyms are rarely identical in meaning. Instead, they reflect subtle distinctions shaped by cultural norms, emotional evaluation, and communicative context. In English, differences such as *childlike* and *childish* demonstrate evaluative contrast, while in Uzbek, words like *do'st* and *o'rtoq* differ in emotional closeness and social implication[6].

Moreover, synonymy enriches discourse by enabling variation in expression, contributing to stylistic diversity and rhetorical effectiveness.

Antonymy represents a fundamental aspect of human cognition based on contrast. People tend to interpret reality through binary oppositions such as *good–bad*, *high–low*, or *life–death*.

Antonyms can be categorized into several types, including complementary, gradable, and relational opposites. These distinctions reflect different ways in which opposition is cognitively structured.

In English, antonyms are often expressed through distinct lexical items, whereas in Uzbek they may be formed through affixation or contextual contrast. For instance, negation in Uzbek (*bilmoq* vs. *bilmaslik*) illustrates the role of morphology in expressing opposition[8].

Additionally, antonymic relations are not always rigid; their interpretation may depend on context and cultural understanding. They play a crucial role in shaping evaluative language and social perception.

The study of synonymy and antonymy highlights the close relationship between cognition and culture. One of the key mechanisms underlying this relationship is metaphorical thinking, where abstract ideas are understood through concrete experience.

For example, English expressions like *bright idea* and *dark mood* correspond to Uzbek phrases such as *oq niyat* and *qora ish*. These parallels suggest a shared cognitive basis rooted in human perception.

However, cultural differences influence how such metaphors are interpreted. In Uzbek, certain colors may carry stronger moral connotations, while in English they may express emotional or psychological states[9].

Furthermore, English tends to emphasize individual expression, whereas Uzbek often reflects collective values. This distinction affects how synonymic and antonymic relationships are structured and used in communication.

The cognitive examination of synonymy and antonymy in English and Uzbek demonstrates that semantic relations are deeply connected to human thought and cultural context. Synonyms illustrate conceptual similarity, while antonyms represent structured opposition.

Despite differences in linguistic structure, both languages share common cognitive principles, including categorization, contrast, and metaphorical mapping. At the same time, each language reflects its unique cultural framework.

Thus, synonymy and antonymy should be understood not merely as linguistic categories but as cognitive tools through which speakers interpret and organize their experience. The results of this study are relevant for fields such as translation, language pedagogy, and intercultural communication.

REFERENCES:

1. Croft W., Cruse D. A. Cognitive Linguistics. Cambridge University Press, 2004.
2. Cruse D. A. Lexical Semantics. - Cambridge University Press, 1986. – Pp. 72-95.
3. Lakoff G. Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind. University of Chicago Press, 1987. – Pp. 89-112.
4. Langacker R. W. Foundations of Cognitive Grammar. Stanford University Press, 1987. – Pp. 221-243.
5. Lyons J. Linguistic Semantics: An Introduction. Cambridge University Press, 1995. – Pp.154- 177.

6. Mirzaeva N. Cultural Semantics of Lexical Opposition in Uzbek Language. Journal of Linguistic Studies, 2023, Vol. 5(2). – Pp.33-39.
7. Murphy M. L. Semantic Relations and the Lexicon. Cambridge University Press, 2003.
8. Sharipova G. Synonymy and Antonymy in English and Uzbek: A Comparative Approach. Tashkent State University Journal of Philology. 2021, Vol. 3(2). – Pp.15-22.
9. Taylor J. R. Linguistic Categorization. Oxford University Press, 2003.

UO'K 81'243.4:811.111

HOL KOMPONENTLI GIPOTAKSEMALARDA SUBORDINATORLARNING STRUKTUR-SEMANTIK VA TIPOLOGIK XUSUSIYATLARI

S.J.Nazarova, PhD, o'qituvchi, Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon

Annotatsiya. Mazkur maqolada hol komponentli gipotaksemalardagi subordinatorlarning struktur-semantik va tipologik xususiyatlari o'rganiladi. Shuningdek, ularning til tizimidagi universal va o'ziga xos belgilarini aniqlashga alohida e'tibor qaratiladi. Tadqiqot natijalari subordinatorlarning gipotaksemalarni tashkil etishdagi markaziy rolini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: subordinator, gipotaksema, hol komponent, sintaktik aloqa, distributivlik, semantika, tipologiya, universal birlik, izomorf, allomorph.

Аннотация. В данной статье рассматриваются структурно-семантические и типологические особенности subordinаторов в гипотаксемах с адвербиальным компонентом. Особое внимание уделяется их универсальным и специфическим признакам. Результаты исследования подтверждают их ключевую роль в организации гипотактических конструкций.

Ключевые слова: subordinator, гипотаксема, адвербиальный компонент, синтаксическая связь, дистрибуция, семантика, типология, универсальность, изоморфизм, алломорфизм.

Abstract. This article examines the structural-semantic and typological features of subordinators in hypotaxemes with adverbial components. Special attention is given to their universal as well as language-specific properties. The results demonstrate the central role of subordinators in the organization of hypotaxemes.

Key words: subordinator, hypotaxemes, adverbial component, syntactic relation, distribution, semantics, typology, universality, isomorphism, allomorphy.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda hol komponentli gipotaksemalarni o'rganish muhim ilmiy masalalardan biri hisoblanadi. Bunday konstruksiyalarda komponentlar o'rtasidagi subordinativ munosabatni ta'minlovchi vositalar — subordinatorlar — markaziy rol o'ynaydi. Ular nafaqat sintaktik bog'lanishni yuzaga keltiradi, balki konstruksiyaning semantik yaxlitligini ham ta'minlaydi. Subordinatorlarning struktur, semantik va tipologik xususiyatlarini aniqlash turli tillarda gipotaktik konstruksiyalarning umumiy va o'ziga xos jihatlarini ochib berishga xizmat qiladi. Mazkur tadqiqotning maqsadi hol komponentli gipotaksemalarda subordinatorlarning struktur-semantik va tipologik xususiyatlarini aniqlashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. Tilshunoslikda subordinatorlar turli ilmiy maktablar va olimlar tomonidan turlicha terminlar bilan ifodalangan bo'lib, bu ularning funksional va struktur xususiyatlariga bo'lgan yondashuvlarning xilma-xilligini ko'rsatadi.

An'anaviy grammatikada subordinativ bog'lovchi vositalar ko'pincha *bog'lovchilar* (*conjunctions / союзы*) sifatida talqin qilinadi. Xususan, rus tilshunosligida ular *подчинительные союзы* termini bilan ifodalanadi va qo'shma gap komponentlari o'rtasidagi tobe munosabatni ta'minlovchi vositalar sifatida qaraladi [1; 24].

G'arb tilshunosligida esa ushbu vositalar kengroq doirada talqin qilinib, *subordinators* yoki *subordinating conjunctions* atamaları qo'llanadi [2; 5] Ba'zi tadqiqotchilar ularni umumiyroq tarzda *connectors* yoki *linking elements* sifatida ham tavsiflaydi, bu esa ularning faqat bog'lovchilik emas, balki diskursiv funksiyalarini ham qamrab olishini ko'rsatadi [3; 12].

Kognitiv va funksional yo'nalishdagi tadqiqotlarda subordinatorlar ko'pincha *relative markers* yoki *clause-linking devices* sifatida talqin qilinadi, bunda ularning asosiy vazifasi komponentlar o'rtasidagi semantik munosabatni ifodalashdan iborat deb qaraladi [4; 8].

O'zbek tilshunosligida ushbu vositalar ko'pincha *ergashtiruvchi bog'lovchilar* termini bilan ifodalanadi [5; 53].

Shu asosda aytish mumkinki, zamonaviy tilshunoslikda “subordinator” termini eng umumlashgan va mos atama sifatida qaraladi hamda u turli morfologik shakllarda namoyon bo‘ladigan, lekin yagona funksiyani — ya’ni tobe sintaktik aloqani ta’minlash vazifasini bajaruvchi vositalarni qamrab oladi.

Mazkur tadqiqotda subordinatorlar masalasida G.M.Xoshimov tomonidan ilgari surilgan nazariy yondashuv asos sifatida qabul qilinadi [6; 49]. Xususan, subordinatorlarning terminologik talqini hamda ularning funksional xususiyatlarini izohlashda ushbu olimning qarashlariga tayaniladi. Shu nuqtayi nazardan, subordinatorlarni quyidagicha tasniflash maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

a) bog‘lovchilar va ularning funksional ekvivalentlari orqali ifodalangan subordinatorlar. Ular gap bo‘lagi vazifasini bajarmaydi va GPT (gipotaksema) komponentlari tarkibiga sintaktik jihatdan kirmaydi (*что, если, deb, -ki, chunki, dass, que, that* va boshqalar), masalan: *Я знаю, что он придет; U kelishini bilaman.*

b) komponent tarkibida gap bo‘lagi vazifasini bajaruvchi sof konnektorlar (nisbiy olmoshlar, ravishlar, otlar va boshqalar), ular komponentning tarkibiy qismi sifatida ishtirok etadi, masalan: *Эмо человек, который пришел вчера; Bu kecha kelgan odam.*

Muhokama. Subordinatorlarning muhim struktur xususiyatlaridan biri — ularning adverbial komponentga nisbatan tutgan pozitsiyasidir. Ular quyidagi pozitsiyalarda realizatsiyalanadi: prepozitsiya, interpozitsiya, postpozitsiya hamda pre-postpozitsiya (ya’ni boshlang‘ich va yakuniy holat). Ayniqsa, ramkaviy vositalar (masalan, o‘zbek tilidagi *toki ... deb, zora ... deb*) ushbu hodisaning tipik ko‘rinishini ifodalaydi.

Bog‘lovchi vositalarning yana bir muhim jihati — ularning pozitsion xarakteri, ya’ni fiksatsiyalangan yoki erkin bo‘lishidir. Mazkur xususiyatlar tilning grammatik tuzilishiga xos tipologik omillar bilan belgilanadi va gap tarkibidagi joylashuv tillarni tasniflashda muhim mezonlardan biri hisoblanadi.

Subordinatorlar distributiv jihatdan murakkab xususiyatlarga ega bo‘lib, ular komponent tarkibida gap bo‘lagi sifatida ishlatilishi, predikat shaklini tanlashi, mayl yoki modal shakllarni belgilashi, monosubyehtlik yoki polisubyehtlikni aniqlashi, adverbial komponentni ajratib ko‘rsatishi, parsellyatsiyaga uchrashi yoki uchramasligi, transformatsion jihatdan tushirib qoldirilishi hamda turli pozitsiyalarda joylashishi mumkin.

Natija. Subordinatorlarning semantik klassifikatsiyasi ularning turli tillarda qanday formal vositalar orqali ifodalanishini aniqlash imkonini beradi. Shu asosda, quyidagi jadvalda ingliz, o‘zbek, rus, nemis, fransuz va turk tillarida asosiy semantik munosabatlarni ifodalovchi subordinatorlar tizimli ravishda taqdim etiladi.

Semantik tur	Ingliz (English)	O‘zbek	Rus	Nemis (German)	Fransuz (French)	Turk (Turkish)
Lokativ (joy)	where	qayerda, qayerga	где	wo	où	nerede
Temporativ (vaqt)	when, while, as soon as	qachon, -ganda	когда, пока	wenn, als	quand, lorsque	ne zaman, -ince
Konditsional (shart)	if, unless	agar, -sa	если	wenn, falls	si	eğer, -se
Kauzativ (sabab)	because, since, as	chunki, sababli	потому что	weil, da	parce que	çünkü
Konsessiv (to‘sqinlik)	although, though, even if	garchi, -sa ham	хотя	obwohl, auch wenn	bien que	her ne kadar, -se de
Konsekyutiv (natija)	so that, so...that	shunday...ki	так что	so dass	si...que	öyle ki
Mejurativ (daraja)	so...that, as...as	shuncha...ki	настолько...что	so...dass	tellement...que	o kadar...ki
Komparativ (qiyos)	than, as if, as though	-dek, go‘yo	чем, как будто	als, als ob	que, comme si	gibi, sanki
Intentiv (maqsad)	so that, in order that	uchun, -ish uchun	чтобы	damit	pour que	-mek için

Keltirilgan ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, subordinatorlarning semantik turlari universal xarakterga ega bo‘lsa-da, ularning ifodalanish shakllari tilning grammatik tuzilishiga bog‘liq holda turlicha realizatsiyalanadi.

Tipologik xususiyatlar. Subordinatorlarni tipologik jihatdan o'rganish ularning kvantitativ (statistik), semantik, strukturaviy, distributiv va funksional-stilistik xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. Natijada turli tillarda ushbu vositalarning izomorf va allomorf belgilarini aniqlash mumkin bo'ladi. Tipologik qiyoslash natijasida subordinatorlarning dominant turlari aniqlanadi. Har bir til tizimida kamida bitta universal subordinator mavjud bo'lib, u GPT komponentlari o'rtasidagi asosiy bog'lovchi vosita hisoblanadi. Jumladan: rus tilida что, ingliz tilida that, nemis tilida dass, fors tilida ke, fransuz tilida que, o'zbek tilida deb, hind tilida ki. Ushbu birliklar ularning universal va birlamchi xarakterini namoyon etadi.

Shuningdek, subordinatorlarning genetik jihati, ya'ni ularning asl yoki o'zlashgan ekanligi ham muhimdir. O'zlashgan birliklarning strukturaviy, semantik va funksional o'zgarishlarini aniqlash muhim ilmiy ahamiyatga ega. Masalan, agar bog'lovchisi fors, turkiy va indonez tillarida qo'llanib, indonez tilida shart ma'nosidan maqsad ma'nosiga o'tgan.

Tahlil qilingan adabiyotlarni xulosa qiladigan bo'lsak, subordinatorlar GPTlarda komponentlar o'rtasidagi tobe sintaktik munosabatni ta'minlovchi asosiy vositalar hisoblanadi. Ular turli shakllarda ifodalanishiga qaramay, yagona funksional mohiyatga ega bo'lib, GPTning struktur-semantik yaxlitligini ta'minlaydi. Qiyosiy-tipologik tahlil subordinatorlarning semantik turlari turli tillarda umumiy bo'lsa-da, ularning ifodalanish vositalari tilga xos farqlarga ega ekanligini ko'rsatdi. Bu esa ularning izomorf va allomorf xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Трофимова Ираида Геннадьевна Сравнительно-сопоставительное исследование сложноподчиненных предложений с придаточными времени в английском и чувашском языках // Вестник ЧГУ. 2015. №4.
2. Unubi A. S. Conjunctions in English: Meaning, types and uses //International Journal of Social Science and Humanities Research. – 2016. – T. 4. – №. 3. – С. 202-213.
3. Haumann D. The syntax of subordination. – Walter de Gruyter, 2011. – T. 373.
4. Ball C. N. A diachronic study of relative markers in spoken and written English //Language Variation & Change. – 1996. – T. 8. – №. 2.
5. Абдурахмонов Ф.А. Ўзбек тили грамматикаси. II том Синтаксис.– Тошкент: Фан, 1976. – 560 б.
6. Хошимов Г.М. Проблемы общей и типологической теории сложного предложения. – Андижан, 2025. – 229 с.

UO'K 808.3

FITONIMIYANING LINGVISTIK TABIATI: DIAKRONIK, SEMANTIK VA KOGNITIV YONDASHUVLAR

R.Z.Nekboyeva, katta o'qituvchi, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Mazkur maqolada fitonimiyaning lingvistik tabiati diaxronik, semantik va kognitiv yondashuvlar asosida kompleks tarzda tahlil qilinadi. Fitonimlar, ya'ni o'simlik nomlarini ifodalovchi leksik birliklar, til tizimida nafaqat nominativ vazifani bajaradi, balki insonning tabiat haqidagi bilimlari, madaniy tajribasi va dunyoni idrok etish xususiyatlarini ham aks ettiradi. Tadqiqotda fitonimlarning tarixiy shakllanishi, semantik tuzilishi va kognitiv tasnifi o'rganiladi.

Kalit so'zlar: fitonimiya, semantika, diaxroniya, kognitiv lingvistika, leksik birliklar, o'simlik nomlari.

Аннотация. В данной статье исследуется лингвистическая природа фитонимии с позиций диахронического, семантического и когнитивного подходов. Фитонимы, обозначающие названия растений, представляют собой важный компонент языковой картины мира. В работе анализируются историческое развитие фитонимов, их семантическая структура и когнитивные особенности. Применение сравнительного и описательного методов позволяет выявить культурные и экологические аспекты, отражённые в фитонимах.

Ключевые слова: фитонимия, диахронический анализ, семантика, когнитивная лингвистика, лексика, названия растений

Abstract. This article explores the linguistic nature of phytonymy through diachronic, semantic, and cognitive approaches. Phytonyms, as lexical units denoting plant names, represent a unique intersection of language, culture, and human cognition. The study investigates the historical development of phytonyms, their semantic structures, and their conceptual representations in the human mind. Using comparative and descriptive methods, the research highlights how phytonyms reflect cultural values and ecological knowledge. The findings suggest that phytonyms are not merely

nominative units but complex linguistic signs shaped by historical evolution and cognitive categorization.

Key words: *phytonymy, diachronic analysis, semantics, cognitive linguistics, lexical units, plant names.*

Kirish. Til inson tafakkurining eng muhim ifoda vositalaridan biri bo'lib, u orqali borliqdagi barcha hodisalar nomlanadi va tasniflanadi. Fitonimlar — o'simlik nomlarini ifodalovchi leksik birliklar — til tizimining muhim qatlamlaridan biri hisoblanadi. Ular nafaqat biologik obyektlarni nomlash, balki madaniy, tarixiy va kognitiv axborotni ham o'zida mujassam etadi.

Fitonimlar insonning tabiat bilan o'zaro munosabatini lingvistik jihatdan aks ettiruvchi muhim vosita sifatida qaraladi. Har bir fitonim muayyan o'simlikning tashqi belgilari, foydali xususiyatlari yoki xalq orasidagi ramziy ma'nolari asosida shakllanadi. Shu sababli fitonimlar tilning nominativ tizimidan tashqari, xalqning dunyoqarashi va madaniy tajribasini ham ifodalovchi lingvistik birliklar sifatida o'rganiladi.

Fitonimiyaning o'rganilishi lingvistikaning bir nechta yo'nalishlari, jumladan leksikologiya, semantika va kognitiv lingvistika bilan chambarchas bog'liq. Ushbu maqolaning maqsadi fitonimlarning lingvistik tabiatini diaxronik, semantik va kognitiv yondashuvlar asosida tahlil qilishdan iborat.

Fitonimiya tilshunoslikning leksikologiya, semantika, kognitiv lingvistika va lingvokulturologiya bilan kesishuvchi muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Jahon tilshunosligida fitonimlar, ya'ni o'simlik nomlari, asosan etnolingvistika va kognitiv semantika doirasida keng o'rganilgan bo'lib, ular xalqning tabiiy muhitni qanday tasniflashini va konseptuallashtirishini ochib beruvchi muhim material sifatida qaraladi. B. Berlin, S. Atran, C. Brown kabi olimlarning tadqiqotlarida fitonimlar tabiiy obyektlarni xalqona tasniflash tizimining bir qismi sifatida tahlil qilingan.

O'zbek tilshunosligida fitonimlar asosan leksik-semantik va etnolingvistik jihatdan o'rganilgan. A. Nurmonov, Sh. Rahmatullayev, N. Abdullayeva kabi olimlarning ishlarida o'simlik nomlarining shakllanishi, ularning semantik xususiyatlari hamda xalq madaniyati bilan bog'liqligi yoritilgan.

Metodlar. Tadqiqotda tavsifiy, qiyosiy va diaxronik metodlardan foydalanildi. Tavsifiy metod fitonimlarning tuzilishi va ma'nosini tizimli ravishda o'rganishga xizmat qildi hamda ularning leksik-semantik xususiyatlarini yoritish imkonini berdi. Qiyosiy metod esa turli tillardagi fitonimlarni o'zaro solishtirish orqali ularning umumiy va farqli jihatlarini aniqlashga yordam berdi, bu esa fitonimlarning universal va milliy xususiyatlarini ajratib ko'rsatishda muhim ahamiyat kasb etdi. Diaxronik yondashuv fitonimlarning tarixiy rivojlanish bosqichlarini aniqlash, ularning fonetik va semantik o'zgarishlarini kuzatish uchun qo'llanildi.

Shuningdek, kognitiv tahlil orqali fitonimlarning inson ongida qanday konseptual birliklar sifatida shakllanishi o'rganildi. Bu yondashuv fitonimlarning nafaqat til birliklari, balki inson tafakkurida ma'lum bilim tizimlari asosida kategoriyalashgan mental tuzilmalar ekanligini ko'rsatdi.

Natijalar Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, fitonimlar tarixiy jihatdan sezilarli o'zgarishlarga ega. Ko'plab o'simlik nomlari qadimgi tillardan kelib chiqqan bo'lib, vaqt o'tishi bilan fonetik va semantik o'zgarishlarga uchragan. Bu jarayon til taraqqiyotining umumiy qonuniyatlari bilan bog'liq bo'lib, jamiyatning madaniy va tarixiy rivojlanishi bilan ham uzviy aloqadadir. Masalan, “yong'oq” fitonimi qadimgi turkiy tillarda “yug'oq” shaklida uchragan bo'lib, vaqt o'tishi bilan fonetik soddalashuvga uchragan; shuningdek, “olma” so'zi ham qadimiy turkiy ildizga ega bo'lib, turli dialektlarda fonetik variantlar ko'rinishida saqlanib qolgan.

Semantik jihatdan fitonimlar motivatsiyalangan birliklar hisoblanadi. Ularning ma'nosi ko'pincha o'simlikning rangi, shakli, hidi yoki foydali xususiyatlariga asoslanadi. Masalan, “qizilpiyoz” fitonimi rang belgisi asosida, “shirinbodom” esa ta'mi va foydali xususiyatiga ko'ra nomlangan. Ba'zi fitonimlar esa metaforik va ramziy ma'nolarga ega bo'lib, xalqning tabiatga bo'lgan estetik va madaniy munosabatini aks ettiradi, masalan, “onaxon guli” yoki “farishtagul” kabi nomlar. Shu sababli fitonimlar nafaqat nominativ vazifa bajaradi, balki madaniy kod sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Kognitiv jihatdan fitonimlar inson ongida ma'lum kategoriyalarga ajratiladi: dorivor o'simliklar, oziq-ovqat o'simliklari, manzarali o'simliklar va boshqalar. Masalan, “choy”, “yalpiz”, “zanjabil” kabi fitonimlar dorivor kategoriyaga kirs, “bug'doy”, “guruch” oziq-ovqat o'simliklari

sifatida tasniflanadi. Bu esa inson tafakkurida tizimli tasniflash mavjudligini ko'rsatadi. Bundan tashqari, fitonimlar orqali insonlar o'simliklar dunyosini o'z tajribasi va ehtiyojlariga mos ravishda konseptuallashtiradi, bu esa til va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni yanada yaqqol namoyon etadi.

Muhokama. Fitonimiya murakkab lingvistik hodisa bo'lib, uni faqat bir yo'nalishda o'rganish yetarli emas. Diaxronik yondashuv fitonimlarning tarixiy rivojlanishini ochib beradi, semantik yondashuv ularning ma'no tuzilishini yoritadi, kognitiv yondashuv esa ularning inson ongidagi ifodasini tushuntiradi. Bu yondashuvlarning uyg'un qo'llanilishi fitonimlarning lingvistik tabiatini yanada chuqur va kompleks tarzda anglash imkonini beradi.

Fitonimlar til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ham yaqqol aks ettiradi. Ular xalqning tabiat haqidagi bilimlari, ekologik tajribasi hamda turmush tarzi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, har bir o'simlik nomida muayyan tarixiy va madaniy qatlam mujassam. Shu jihatdan fitonimiya nafaqat leksik-semantik tizimning bir qismi, balki lingvokulturologik jihatdan ham muhim tadqiqot obyekti hisoblanadi. Bundan tashqari, fitonimlar orqali xalqning dunyoqarashi va tabiatga bo'lgan munosabati til orqali avloddan avlodga uzatiladi.

Xulosa qilib aytganda, fitonimiya tilshunoslikning muhim va ko'p qirrali sohalaridan biridir. Fitonimlar oddiy nomlar emas, balki tarixiy, semantik va kognitiv jarayonlar natijasida shakllangan murakkab lingvistik birliklardir. Ular insonning tabiatni idrok etish, tasniflash va nomlash faoliyati bilan chambarchas bog'liq bo'lib, har bir fitonimda ma'lum bir madaniy tajriba va tarixiy xotira mujassam bo'ladi.

Ularni diaxronik, semantik va kognitiv yondashuvlar asosida o'rganish fitonimiyaning mohiyatini chuqurroq anglash imkonini beradi hamda til va tafakkur o'rtasidagi uzviy aloqani ochib beradi. Shuningdek, fitonimlar orqali xalqning ekologik bilimlari, etnomadaniy qarashlari va dunyo haqidagi konseptual tasavvurlari namoyon bo'ladi. Kelgusida fitonimlarni qiyosiy lingvistika va korpus lingvistika doirasida yanada kengroq o'rganish, ularning turli tillardagi ifodalanish xususiyatlarini aniqlash hamda zamonaviy raqamli til resurslari asosida tahlil qilish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Berlin, B. (1992). Ethnobiological Classification: Principles of Categorization of Plants and Animals in Traditional Societies. Princeton University Press.
2. Brown, C. H. (1984). Language and Living Things: Uniformities in Folk Classification and Naming. New Brunswick: Rutgers University Press.
3. Berlin, B., Breedlove, D. E., & Raven, P. H. (1973). General Principles of Classification and Nomenclature in Folk Biology. American Anthropologist, 75(1), 214–242.
4. Atran, S. (1990). Cognitive Foundations of Natural History: Towards an Anthropology of Science. Cambridge University Press.
5. Unger, J. M. (2008). The Role of Folk Taxonomy in Linguistic Classification. Journal of Linguistic Anthropology, 18(2), 245–267.
6. Lakoff, G. (1987). Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind. Chicago University Press.

UO'K 811.512.2:811.111:81.23

SO'Z O'ZLASHTIRISHNING TILLARARO ALOQANI SHAKLLANTIRISHDAGI LINGVISTIK VA FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI

Sh.M.Nishonova, o'qituvchi, Qo'qon Davlat Universiteti, Qo'qon

Annotatsiya. *Dunyoda hech bir til yo'qki, uning lug'at fondi faqat o'z qatlamidan iborat bo'lsa. Albatta, har bir til va unda gaplashuvchi xalq tarixiy taraqqiyot davomida boshqa tillardan so'zlarni o'zlashtirib vaqtlar davomida shu o'zlashgan so'zlarni, hatto o'zinikidek qilib oladi, qolaversa ularni chetdan o'zlashganligi ham sezilmay ketadi. Shu kabi masalalarni o'rganish tilshunoslar e'tiborini XX asrga kelib torta boshladi.*

Kalit so'zlar: *so'z o'zlashtirish, leksik-semantik o'zlashtirish, o'zlashgan turkiy so'zlar, suffiksatsiya, grammatik assimilyatsiya*

Аннотация. *В мире не существует ни одного языка, словарный состав которого состоял бы исключительно из собственных элементов. Безусловно, каждый язык и народ, говорящий на нём, в процессе исторического развития заимствует слова из других языков. Со временем эти заимствования настолько усваиваются, что воспринимаются как исконные, и их иноязычное происхождение становится незаметным. Изучение подобных явлений стало привлекать внимание лингвистов начиная с XX века.*

Ключевые слова: заимствование слов, лексико-семантическое заимствование, заимствованные тюркские слова, суффиксация, грамматическая ассимиляция

Abstract. There is no language in the world whose vocabulary consists solely of native elements. Undoubtedly, every language and its speakers, throughout historical development, borrow words from other languages. Over time, these borrowings become so fully assimilated that they are perceived as native, and their foreign origin often goes unnoticed. The study of such phenomena began to attract the attention of linguists in the 20th century.

Key words: word borrowing, lexical-semantic borrowing, borrowed Turkic words, suffixation, grammatical assimilation

Kirish. Shuni alohida ta'kidlash kerak-ki, til aloqalari nafaqat tilshunoslar, balki etnograflar, yuristlar, pedagoglar, psixologlar, va albatta jamiyatning etno-pozitiv identifikasiyasini rivojlantirish uchun olingan barcha ma'lumotlarni sintez tahlil qiluvchi faylasuflar tomonidan ham o'rganiladi [1]. Jamiyat dunyoqarashini meyorlashtirishning zamonaviy sharoitida etnik identifikasiya muammosi toboro dolzarb bo'lib bormoqda. Etno- lingvistik identifikasiya jarayonlari muloqot va ijtimoiy xulq-atvor tamoyillarini tanlash va millatlararo aralashuv turlariga bog'liq. Til aloqasining yuzaga kelishiga ko'plab omillar sabab bo'lgan. Tilshunos olim N.V.Labunes lingvistik kontaktologiyaning obykti sifatida tillararo aloqani yuzaga keltiruvchi omil xalqlarning tarixiy- madaniy munosabatida deb ko'rsatadi [2]. Tillarning o'zaro ta'sirini zamonaviy nazariyasi azaldan tilshunoslar e'tiborida bo'lgan va hozirda mazkur masala turli lingvo-kontaktologik yo'nalishlar tizimida rivojlanishda davom etmoqda. Til aloqasining tabiatini tushunishda ularni tarixiy va tipologik nuqtai nazardan tahlil qilish lozim.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyalar. Til aloqasining tarixiy aspekti ikki yoki undan ortiq yaqin, chegara hududda yashagan etnik jamoaning og'zaki muloqotini ko'rib chiqadi va bu aloqa tezkor ravishda iqtisodiy, maishiy kabi ehtiyojlardan kelib chiqqan holda sodir bo'lgan. Etnik guruhlar o'zaro munosabatda bo'lganda til aloqasi qator lingvistik va nolingvistik omillar ta'siri ostida nutq (etno-nutq), dialekt (etno-dialekt) ko'rinishda sodir bo'ladi. Til aloqasi jarayonida nutq sinxron, til esa diaxron aspektda yuzaga chiqadi. Til aloqasining tipologik jihati uning asosiy parametrlarini ko'rsatish nuqtai nazaridan amalga oshiriladi: aloqani o'rnatish usuli, aloqaning davomiyligi va barqarorligi, aloqa holatining tabiati, aloqa a'zolarining unda ishtirok etish darajasi, xalqning hududiy joylashuvi, genetik va tuzilmaviy yaqinlik, til aloqasining natijasi [2].

Tilshunos S.V. Svinsova kelib chiqishi anglo-amerika leksikasidan bo'lgan so'zlarning tillarga o'zlashishi va ularning tilda struktural- semantik jihatdan adaptasiyasi dunyoning ko'p tillarida, shular orasida ispan tilida ham sodir bo'lganligi masalasida izlanishlar olib borgan [3]. Uning turli darajadagi leksik sistemasi intensiv ravishda ispan tilidagi shu ma'nodagi so'zlarga faol ta'sir ko'rsatgan. Bu Ispaniya, Lotin Amerikasidagi ispan tiliga, shuningdek, kelib chiqishi Kuba, Puerto-Riko, Meksikadan bo'lgan taxminan 13% aholi so'zlashuvchi tiliga ham o'z ta'sirini ko'rsatdi. Shunday qilib, anglo-amerikanizmlarning Ispaniyaning tiliga o'tishi bilvosita til aloqasi sharoitida sodir bo'lgan. So'z o'zlashtirish turli hududlarda yashovchi ikki xil tilda so'zlashuvchi xalqning iqtisodiy, siyosiy, madaniy, sport va savdo-sotiq aloqalarining o'zaro ta'siri, shuningdek, matbuot, televideniya, kino va video ishlab chiqarish orqali yuzaga keldi [3].

Ispan tiliga so'z o'zlashishning asosiy cho'qqisi XX asrga yangi til aloqalari vositalarining paydo bo'lishi davriga to'g'ri keldi. Bu paytga kelib AQSH nafaqat Buyuk Britaniyani, balki Britaniya ingliz tilisining kuch-qudratini yo'qotishga va ingliz tilining amerikancha variantini dunyoga tanitishga harakat qildi. Natijada, ispan tiliga Britaniya ingliz tilisi emas, balki amerika ingliz tilisidan so'zlar o'zlashdi [3]. Zamonaviy tadqiqotchilar bir tildan ikkinchi tilga so'z o'zlashishidagi ekstralingvistik va intralingvistik sabablar bilan birgalikda psixologik, ijtimoiy va pragmatik omillarni ham hisobga olishni va ular quyidagilar bo'lishini ko'rsatadi: [4]

1. Xalqlarning tarixiy aloqalari va ikki tillilikning mavjudligi. Xalqlarning aloqasi qanchalik uzoq bo'lsa, manba tilning qabul qiluvchi tilga bo'lgan ta'siri shunchalik katta bo'ladi.

2. Yangi voqea-hodisa, predmetlarni nomlashga bo'lgan ehtiyoj (*internet, modem, distribyuter, server*).

3. Har qanday faoliyat sohasida millatning innovasiyasi (*djinsi, slaksi, bridji, lizing*).

4. Til snobizmi, moda. Yoshlarni inglizcha so'zlardan jargon sifatida rus og'zaki so'zlashuv tilida shaxs o'zining o'qimishli, boshqa madaniyatdan xabardor ekanligini ko'rsatmoqchi bo'lib foydalanishi (*shuzi, panasi, mazer, yuzer, luzer, louding informasii*).

5. Til vositalaridan foydalanishda iqtisodiyot qonuni. Ayrim paytlarda ingliz tilidan o'zlashgan so'z rus tilidagi ekvivalentiga nisbatan qisqaroq bo'ladi. Masalan, "*Grin kart*" Amerikada yashashga ruxsat olish iborasining perifraza qilingan shaklidir, "*xedxanter*" so'zi bo'sh ish o'rniga kimnidir kasbiy tayyorgarlik ko'rsatish uchun qidirayotgan shaxs, "*lizing*" mashinani uzoq muddatda ijara sifatida foydalanishga ruxsat berish, "*bestseller*" eng ko'p sotiladigan kitob, "*triller*" qo'rqinchli kino ma'nolarida perifraza qilinadi.

6. O'zlashgan so'z qabul qiluvchi tildagi lakunani to'ldiradi. Masalan, *sotuvchi-shopper*, *merchendayzer*, *darbozabon-golkiper*, *hakam-refiri* so'zlari bilan almashib qo'llanila boshladi.

7. Sayohat, ilmiy tadqiqot va madaniyat almashinuvi natijasi.

Ingliz tili leksikasida turkiy tillarga xos so'zlar qatlami uchrab turadi. Bu esa tarixiy taraqqiyot natijasida xalqlarning bir-biri bilan yozma va og'zaki muloqoti, savdo-sotiq, diplomatik aloqalar, ijtimoiy- siyosiy jihatdan yaqinlik, qolaversa xunn qabilalarining Yevropa mamlakatlariga yurishlari oqibatida yuzaga kelgan.

Tilshunos olim O.Jumaniyozov ikki tillilik masalasida quyidagicha to'xtalgan: Ma'lumki, bir tildan ikkinchi bir tilga muayyan bir so'z o'tishi uchun sharoit lozim. Bu sharoit ikki tilning shunchaki aloqasi, yonma-yon, qo'shni bo'lib yashashi, territorial birligi kabi omillar bilan bir qatorda, ularning o'zaro ta'sir darajasi, hamkorlik ko'lami va shularning ijobiy samarasi asosida yuzaga keluvchi ikki tillilik hodisasi bilan bog'liqdir [5]. Shu o'rinda bilingvizm, diglossiya, bidialektal kabi terminlarni bir biridan ajratish lozim. Bilingvizm ikki tilni egallagan shaxsning bir paytda ikki tildan birida, diglossiya esa ikki tilni biluvchi shaxs biridan muloqot, ikkinchisidan boshqa, masalan yozish maqsadida foydalanadi.

Bidialektal atamasi esa bir tilning ikki lahjasidan foydalanishni anglatadi.

Shuningdek, tilshunoslikda faqat bir tilni biluvchilarga nisbatan monolingv, ikki tilni egallagan shaxsga nisbatan bilingv, uchta tilni biladigan shaxsga nisbatan trilingv, ko'p tillarning sohibiga nisbatan polilingv yoki poliglot terminlari qo'llaniladi.

Bilingvizm masalasi bilan shug'ullangan rus tilshunosi M.V.Lisnik fransuz tilida so'zlashuvchi rus xalqi nutqida rus va fransuz tillarining aralashuvida nutq kompressiyasi hodisasini tahlil qilgan [6].

Uning ta'kidlashicha, bilingvizm termini birinchi bo'lib U.Vaynrayx tomonidan taklif etilgan [7] va bilingvizm ikki tilni muqobil ishlatish amaliyotidir.

Bilingvizm masalasi bir necha yillardan beri ko'plab tilshunoslar diqqat e'tiborini tortgan. Shu o'rinda L.V.Sherba ikki tillilikni sof va aralash kabi asosiy ikki turga ajratadi [8].

Natijalar va muhokama. YE.M.Vereshaginning tadqiqotida esa bilingvizm psixolingvistik va metodik mezonlarga ko'ra sof va aralash, bevosita va bilvosita, tabiiy va sun'iy, reseptiv, reproduktiv va produktiv, koordinativ va subordinativ turlarga bo'linadi [9].

Tilshunos olim G.M.Vishnevskiy fikricha, bilingvizmning eng ko'p tarqalgan turi yuzaga kelish asosiga ko'ra "tabiiy" va "sun'iy"dir [10].

Sof va aralash bilingvizm turlari o'rtasida tafovutlar borligini L.V.Shcherba aniq misollar orqali isbotlab beradi [11]. Sof bilingvizm so'zlovchi ongida tillar bir-biridan mustaqil sistema sifatida ajragan, ular orasida hech qanday qiyos-zidlik yo'q, degan fikrni bildiradi. Masalan,

XIX asr rus aristokratlari rus va fransuz tillarida nisbatan erkin so'zlashgan bo'lsalarda, fransuz tilidan rus tiliga, rus tilidan fransuz tiliga tarjima qila olmasliklarini asos qiladi. O'sha vaqtlarda Rossiyada ikkinchi tilga o'rgatish ayol murabbiylar tomonidan amalga oshirilardi. Odatda, rus tilini umuman bilmaydiganlar ataylab tanlanardi. Mazkur metodni L.V.Shcherba «Guvernanti ayol metodi» deb nomlagan.

Bevosita va bilvosita bilingvizm haqida to'xtalganimizda, bevosita bilingvizm tabiiy ko'rinishda, ya'ni hududiy yaqin bo'lgan turli tilda so'zlashuvchi xalqlarning to'g'ridan-to'g'ri muloqoti, bilvositada esa uzoq hududda yashab, lekin ikkinchi tilni ehtiyojdan kelib chiqib o'rgangan va natijada ikki til sohibiga aylangan holatni tushunish mumkin.

Tabiiy bilingvizmda ikkinchi til ta'siri kuzatilmaydi. Masalan, ingliz-skandinav, o'zbek-rus, o'zbek-tojik tillarida gaplashuvchilarda fonetik, leksik va grammatik moslashmaslik holati kuzatilmaydi. Qolaversa, hududiy jihatdan yaqinlik bo'lganligi sabab ikki tilda so'zlashuvchi xalq avvaldan qo'ni-qo'shnichilik, savdo-sodiq kabi munosabatlarini o'rnatgan, kerak bo'lsa aytish mumkin-ki, bir biriga aralashib ketgan. Lekin, o'zbek-rus ikki tilliligida sun'iy bilingvizm kuzatilishi mumkin. Sun'iy bilingvizmda esa ikki tilni biluvchi shaxs ma'lum darajada aksent bilan gapiradi. Bu esa bu tillarda gaplashuvchi xalqlarning jo'g'rofik jihatdan uzoqda joylashganligi va ular o'rtasida

yaqin rishtalarning o'rnatilmaganligida deb ko'rsatish mumkin. Masalan, o'zbek-ingliz, o'zbek-yapon.

Yuqoridagi fikrdan kelib chiqqan holda tabiiy bilingvizmni kontakt, sun'iy bilingvizmni esa distant deb aytilish mumkin.

Bilingvizmning reseptiv, produktiv, koordinativ turlari ham mavjud.

Reseptiv bilingvizmda shaxs ikkinchi tilni tushunadi, lekin unda erkin muloqotga kirisha olmasligi tushuniladi.

Produktiv bilingvizmda shaxsning har ikki tilda faolligi, ikki tilda nutqni teng idrok eta olish qobiliyati va takrorlashi, reproduktiv bilingvizda esa shaxsning nafaqat ikki tilni tushunish qobiliyati, balki ularda erkin gapira olishi kuzatiladi.

Koordinativ bilingvizmda ikki tilni alohida tizim sifatida ularni bir biriga aralashtirmasdan bilish, subordinativ bilingvizmda esa shaxsning bir til (ona tili)ni bilishi ikkinchi tilga nisbatan ustunlik qiladi va uning ikkinchi tilni tushunishi va gapirishi qiyinroq kechadi.

Bilingvizmning yashash hududi yaqin bo'lib muloqotda bo'lgan xalqlarda yuzaga chiqish darajasiga ko'ra Y.D.Desheriyev bir tomonlama va ikki tomonlama bilingvizmni ajratadi [12]. Bir tomonlama bilingvizmda bir xalq ikkinchi xalqning tilini bilmaydi, ikkinchi xalq esa ikkala tilni biladi. Ikki tomonlama bilingvizmda ikkala xalq bir-birining tilini biladi va amalda qo'llay oladi. Bir tomonlama va ikki tomonlama bilingvizm tushunchalari tillarning o'zaro ta'sirida ahamiyatli hisoblanadi. Bir taraflama bilingvizmda tillarning o'zaro ta'siri ham bir taraflama bo'ladi [13].

Ikki taraflama bilingvizmda tillarning o'zaro ta'siri har ikki tilda ham yuz beradi. Shuning uchun ham bir taraflama va ikki taraflama bilingvizmni o'rganish tillarning o'zaro ta'siri nuqtai nazaridan katta ahamiyatga ega. Tilning funksional tomonini o'rganganda ham uni inobatga olish foydadan holi emas.

Xulosa: Ingliz tili leksikasida turkiy tillarga xos so'zlar qatlami taraqqiyot natijasida xalqlarning bir-biri bilan og'zaki va yozma muloqoti, siyosiy-ijtimoiy, madaniy, diniy, savdo-sotiq aloqalari, fan-texnika, sportning rivojlanishi va h.k. asosida yuzaga kelgan. Izlanish davomida bitta turkiy so'z bir necha variantda ifodalanganligi ma'lum bo'ldi. Negaki, inglizlar turkiy so'zni qanday eshitgan bo'lsa, shunday qog'ozga tushirishgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Истомина О.Б. Языковые контакты в современном российском обществе: Сущность, формы, тенденции и (региональный аспект): Автореф. дисс...д-ра филол.наук. – Улан-Удэ: 2013. – С. 6.
2. Лабунец Н.В. Русская географическая терминология в ситуации языкового контакта: Автореф. дисс...д-ра филол.наук. – Екатеринбург: 2007. – С. 13.
3. Свинцова С.В. Специфика структурно-семантической адаптации заимствований и их функционирование в условиях опосредованных и непосредственных языковых контактов: на материале англо-американизмов в испанском языке Испании и США: Автореф. дисс. ...канд.филол.наук.–Саратов: 2006.–С. 3-4.
4. Шайхутдинова Р.Р. Англо-русские языковые контакты конца XX-начала XXI вв. в сравнительном освещении: Автореф. дисс...канд.филол.наук. – Казань: 2008. – С. 8-9.
5. Жуманиёзов О. Ўзбек тилидаги герман тиллари ўзлашмалари. – Тошкент: Фан, 1987. – 9 б.
6. Лисник М.В. Лингвистические признаки речевой компрессии в ситуации искусственного билингвизма (русско-французский языковой контакт): Автореф. дисс...канд.филол.наук. – Ярославль: 2005. – С. 4.
7. Вайнрайх У. Языковые контакты. – Киев: Вища школа, 1979. – С. 6.
8. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. – Л.: Наука. Ленингр. отд-ние, 1974. – С. 314.
9. Верещагин Е.М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия (билингвизма). – М.: Московский государственный университет, 1969. – С. 49.
10. Вишневская Г.М. Билингвизм и его аспекты /Учеб. пособие; Иван. гос. Ун-т, 1997. – 98 с.
11. Щерба Л.Б. Избранные работы по языкознанию и фонетике. – Л.: 1958. – С. 6-7.
12. Дешериев Ю.Д. Проблемы создания системы билингвистических понятий и вопросы методики билингвистических исследований. – М.: 1976.
13. Зокиров М.Т. Билингвизм ҳодисасининг умумий тавсифи хусусида. НамДУ илмий ахборотномаси. Наманган: 2019. №10. –Б. 264.

UO'K 808.5

TURLI LINGVOMADANIY MUHITLARDA “MAKON” KONSEPTUAL MAYDONI KONSTITUYETLARINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

N.A.Nizomova, o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

ORCID ID 0009-0005-7699-0359

Annotatsiya. Mazkur maqolada turli lingvomadaniy muhitlarda “makon” konseptual maydoni konstituyentlarining o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda “makon” konseptining

ingliz, o'zbek, fransuz, yapon va arab madaniyatlaridagilingvokulturologik hamda pragmatik jihatlarini qiyosiy asosda o'rganilgan.

Kalit so'zlar: makon konsepti, lingvomadaniyat, konseptual maydon, pragmatika, lingvokulturologiya, madaniyat, semantika, milliy mentalitet.

Аннотация. В данной статье анализируются особенности конститuentов концептуального поля «пространство» в различных лингвокультурных средах. В исследовании на сопоставительной основе рассматриваются лингвокультурологические и прагматические аспекты концепта «пространство» в английской, узбекской, французской, японской и арабской культурах.

Ключевые слова: концепт пространства, лингвокультура, концептуальное поле, прагматика, культура, семантика, национальный менталитет, лингвокультурная среда.

Abstract. This article analyzes the specific features of the constituents of the conceptual field of “space” in different linguocultural environments. The study comparatively examines the linguocultural and pragmatic aspects of the concept of “space” in English, Uzbek, French, Japanese, and Arab cultures.

Key words: concept of space, linguoculture, conceptual field, pragmatics, linguoculturology, culture, semantics, national mentality.

KIRISH. “Konsept” tushunchasi kognitiv tilshunoslik, lingvokulturologiya va adabiyotshunoslik fanlarida turlicha talqin qilinadi. Bu atama tilshunoslikda o'tgan asrning 80-yillarigacha “tushuncha” so'zining sinonimi sifatida qo'llanilgan. Biroq hozirgi vaqtda uning ma'nosi kengayib, “tushuncha” terminidan mazmun jihatidan farqlanadi.

Lingvomadaniyat – tilshunoslikning yangi yo'nalishi bo'lib, til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganadi. Ushbu yo'nalish o'zining maxsus kategorial apparatiga ega, uning markaziy obyekti konsept tushunchasi hisoblanadi. Konseptlar lingvomadaniy birlik sifatida har bir xalq madaniyatining o'ziga xosliklarini yoritib berish xususiyatiga ega. Masalan, “makon” konsepti o'zbek xalqining mentalitetida ko'proq ona diyor, vatan, tug'ilgan yurti va sevgan insoniga bo'lgan sog'inch tuyg'ulari bilan bog'lanadi. Shunday qilib, konsept lingvomadaniyatda eng faol qo'llaniladigan birlik bo'lib, u muayyan xalq madaniyatining o'ziga xos jihatlarini aks ettiradi. Misol uchun, o'zbek xalqining tafakkurida “uy” konsepti quyidagicha tasavvurlar bilan bog'lanadi. Oilaviy birlik – uy oilaning birlashgan joyi, mehr-oqibat va oilaviy qadriyatlarining aks etgan joyi.

Ijtimoiy status – uy odamning ijtimoiy holati va moddiy farovonligini ko'rsatuvchi bir belgidir.

Xavfsizlik va farovonlik – uy insonni tashqi dunyodan himoya qiladigan, tinchlik va barqarorlikni ta'minlovchi joy sifatida qabul qilinadi.

Mehnat va o'zini rivojlantirish – uyda ish, o'rganish, o'zini rivojlantirish va kelajak uchun rejalar qurish jarayonlari amalga oshiriladi.

Ko'chma ma'noda bu birliklar turli mazmunlarni anglatadi: masalan, “uy ichi” – oila a'zolarini, “uyi buzilishi” – er-xotin ajrashishini, “uyi kuymoq” yoki “xonavayron bo'lmoq” esa hayotdagi iztirob va yo'qotishlarni ifodalaydi.

V.A.Maslova madaniy konseptlarga yana bir toifani — milliy madaniyat kategoriyasini ham kiritadi. Har qanday tilda keng doiradagi madaniy konseptlar mavjud bo'lib, ular xalqning dunyoqarashi va qadriyatlarini aks ettiradi. O'xshatishlar iqlim, fauna, flora hamda geografik joylashuvining o'ziga xos xususiyatlari asosida shakllanadi. Bu hodisa adabiy tasvir vositalarining milliy xususiyatini belgilovchi muhim omillardan sanaladi. Masalan, Cho'lponning “Kecha va Kunduz” asarida keltirilgan quyidagi fikrlarga e'tibor qarataylik: “So'fining tani shu tobda Arabiston tog'larining saratondagi toshlariday qizib yonardi”. Ushbu o'xshatishga Arabistonning o'ta issiq iqlimi asos bo'lgan. Uning yordamida Razzoq so'fining ruhiy va jismoniy holati aniq tasvirlangan.

“Makon” konsepti – bu jismoniy, ijtimoiy va madaniy jihatdan makon tushunchasini va unda odamlar tomonidan shakllantirilgan, tajriba va dunyoqarashlar orqali yaratilgan o'ziga xos ma'nolarni anglatadi. Har bir til va madaniyatda “makon” tushunchasi o'ziga xos semantik maydon va pragmatik xususiyatlarga ega. Uni lingvokulturologik hamda pragmatik jihatdan o'rganish til va madaniyatning o'zaro aloqasini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Har bir madaniyatda “makon” tushunchasi turli xil madaniy konnotatsiyalar bilan bog'liq. Masalan, ingliz tilida *home* so'zi faqat yashash joyigina bo'lib qolmay, balki inson uchun xavfsiz, o'zini erkin his qiladigan joyni ifodalashda ishlatiladi. Shu bilan birga, ingliz tilida *space* so'zi faqat

jismoniy makonni anglatib qolmay, shaxsiy erkinlik va shaxsiy hududni ham bildiradi. O'zbek tilida *vatan*, *yurt*, *diyor* kabi so'zlar insonning o'zi tug'ilib o'sgan joyi va unga bo'lgan muhabbatini ifodalashda madaniy jihatdan muhim tushunchalardir. Bu tushunchalar milliy g'urur va qadr-qimmat bilan bog'liq bo'lib, vatanparvarlikni anglatadi.

Makon tushunchasining turli madaniy va til kontekstlarida ifodalanishi jamiyatlar o'rtasidagi farqlarni anglash hamda madaniyatlararo muloqotni ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Turli lingvomadaniy muhitlarda "makon" konseptual maydoni bu tushunchaning har bir madaniyat va tilga xos bo'lgan semantik, madaniy va ijtimoiy qirralarini aks ettiradi. Quyida turli lingvomadaniy muhitlarda makon konseptual maydonining o'ziga xos xususiyatlarini ko'rib chiqamiz:

Ingliz madaniyatida makonning konseptual maydoni juda keng va turli ijtimoiy, shaxsiy, va madaniy tasavvurlarga asoslanadi. Unda quyidagi asosiy xususiyatlar mavjud.

Ingliz madaniyatida shaxsiy makon katta ahamiyatga ega. "Shaxsiy hudud" va "erkinlik" konseptlari juda muhim bo'lib, bu "private space", "personal space" va "boundaries" kabi tushunchalar orqali ifodalanadi. Masalan, *home* so'zi shunchaki yashash joyini emas, balki inson uchun xavfsiz va o'ziga xos shaxsiy hududni ifodalaydi. Makon ko'pincha mulk bilan bog'lanadi va bu mulk huquqi orqali belgilanadi. Property, ownership, estate kabi so'zlar makonning iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyatini ko'rsatadi. Ayniqsa, anglo-sakson madaniyatida mulkka egalik qilish boylik va erkinlik belgisi sifatida qabul qilinadi. Ingliz tilida makon faqat jismoniy joy bilan cheklanmaydi, balki abstrakt makon tushunchasida ham keng qo'llaniladi. Masalan, *space* so'zi ham jismoniy joyini, ham shaxsiy erkinlikni yoki psixologik bo'shliqni ifodalashda ishlatiladi. "I need some space" – iborasi odamning o'ziga shaxsiy va hissiy erkinlikni talab qilayotganini bildiradi.

O'zbek madaniyatida shaxsiy makon ko'pincha jamoaviy makon bilan bog'liq bo'ladi. Bu shuni anglatadiki, oilaviy va jamoaviy hayot shaxsiy hududdan ko'ra ko'proq ahamiyatga ega. O'zbek tili orqali makonning jamiyatda jamoaviy munosabatlar orqali ko'proq qiymatga ega bo'lishi ifodalanadi, bu esa "hammaga birdek joy", "bir oilaning hovlisi" kabi iboralarda namoyon bo'ladi.

Fransuz madaniyati ham makon tushunchasini o'ziga xos tarzda ifodalaydi va bunda ham jismoniy, ham ma'naviy makon tushunchalari mavjud. Fransuz madaniyatida makon tushunchasi go'zallik va estetikaga katta ahamiyat berish bilan bog'liq. Fransuz tilidagi "espace" va "lieu" so'zlari joyini nafaqat jismoniy, balki estetik jihatdan ham ta'riflaydi. Masalan, Parijning o'ziga xos me'morchiligi va shahar landshafti fransuzlar uchun estetik jihatdan qadrlanadi. Fransuz madaniyatida makonning ijtimoiy maqomi katta ahamiyatga ega. "Chez moi" iborasi faqat uy yoki yashash joyini ifodalash bilan chegaralanib qolmay, balki o'z maqomi va jamiyatdagi o'rnini ham ko'rsatadi. Uylarning dizayni va joylashuvi ko'pincha shaxsning ijtimoiy maqomi va jamiyatdagi o'rnini aks ettiradi.

Yapon madaniyatida makon tushunchasi juda boshqacha va tor jismoniy joyda yashash bilan bog'liq bo'lgan maxsus xususiyatlarga ega. Yaponiyada makon, ayniqsa shahar joylarida, cheklangan. Shuning uchun, minimalizm va funksionallik juda muhim. "Wa" tushunchasi (garmoniya) orqali makonning tor bo'lsa ham yaxshi tashkil etilganligi va u yerda insonning farovonligi uchun barcha shart - sharoitlar yaratganligi ifodalanadi.

Yapon madaniyatida jamoaviy makon katta ahamiyatga ega bo'lsa-da, shaxsiy makon ham hurmat qilinadi. "Tatami room" (tatami xonasi) kabi tushunchalar nafaqat yashash uchun makonni, balki hayot tarzi va ijtimoiy normativlarni ifodalaydi. Tatami xonasi ko'pincha jamoaviy foydalanish uchun ochiq bo'lsa-da, shaxsiy hududlarga nisbatan katta hurmat saqlanadi.

Arab madaniyatida makon tushunchasi ham shaxsiy, ham jamoaviy jihatdan ko'p qatlamli va madaniy qoidalar bilan cheklangan. Arab madaniyatida makon asosan uy va oilaviy hayot bilan bog'liq. "Dar"(uy) tushunchasi jismoniy makondan ko'ra, oila, xavfsizlik va jamiyat bilan bog'liqlikni anglatadi. Uy nafaqat yashash joyi, balki oila va urf-odatlarini saqlab qolish uchun markaziy makon hisoblanadi.

Arab madaniyatida mehmondo'stlik an'analari katta ahamiyatga ega bo'lib, bu mehmonlarni qabul qilish uchun ajratilgan jamoaviy makonda namoyon bo'ladi. Mehmonlarni kutib olish uchun maxsus ajratilgan joy (masalan, majlis), shaxsiy va jamoaviy makon o'rtasidagi nozik chegarani aks ettiradi.

Xulosa qilib aytganda, turli lingvomadaniy muhitlarda "makon" konseptual maydoni konstituyentlarining o'ziga xos xususiyatlari madaniyatning turmush tarzi, qadriyatlarini va ijtimoiy munosabatlaridan kelib chiqadi. Ingliz madaniyatida shaxsiy hudud va erkinlik katta ahamiyat kasb etsa, o'zbek madaniyatida uy va mehmondo'stlik markaziy o'rinni egallaydi. Fransuz madaniyatida

estetikaga katta ahamiyat berilsa, yapon madaniyatda minimalizm va funktsionallik asosiy omil hisoblanadi. Har bir madaniyat o'z tilida makonni o'ziga xos tarzda ifodalaydi va bu jarayon orqali til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik yanada aniqroq namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1996. – 38 с.
2. Гумбольдт В. Фон. Язык и философия культуры. – М.: Прогресс, 1985.
3. Воркачев С.Г. Концепт счастья в русском языковом сознании: опыт лингвокультурологического анализа. – Краснодар, 2004. – 192 с.
4. Карасик В.И. О категориях лингвокультурологии. Языковая личность проблемы коммуникативной деятельности. – Волгоград, 2001.

UDC 81'372.1:81'373.1:811.111:811.112.2

A COMPARATIVE-TYPOLOGICAL ANALYSIS OF ZOONYMS AND ZOOMORPHISMS INTRODUCED INTO THE LANGUAGE SYSTEM

D.Norkuziyeva, dots., Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Mazkur maqolada qiyosiy-tipologik tadqiqotlar doirasida til tizimiga kiritilgan zoonim va zoomorfizmlarning lingvistik tabiati, ularning leksik-semantik, funksional-uslubiy hamda madaniy-kognitiv xususiyatlari tahlil qilingan. Tadqiqotda turli tillardagi zoonim birliklarning nominativ va konnotativ ma'nolari qiyosiy asosda o'rganilib, ularning semantik maydoni, metaforik kengayishi va frazeologik tizimdagi o'rni aniqlangan. Shuningdek, zoomorfizmlarning inson xarakteri, ijtimoiy munosabatlar va axloqiy sifatlarni ifodalashdagi roli ochib berishga hamda zoonim va zoomorfizmlarning lingvomadaniy xususiyatlari, milliy tafakkur va mentalitet bilan uzviy bog'liqligi, shuningdek, ularning universallik va milliylik jihatlari asoslashga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: zoomorfizm, zoonim, qiyosiy-tipologik, leksik-semantik, metafora, konnotativ, milliy-madaniy xususiyatlar, til tizimi.

Аннотация. В данной статье в рамках сравнительно-типологических исследований проанализирована лингвистическая природа зоонимов и зооморфизмов, включённых в языковую систему, а также их лексико-семантические, функционально-стилистические и культурно-когнитивные особенности. В работе на сопоставительной основе исследуются номинативные и коннотативные значения зоонимических единиц в различных языках, определяется их семантическое поле, метафорическое расширение и место во фразеологической системе. Кроме того, раскрывается роль зооморфизмов в выражении человеческого характера, социальных отношений и нравственных качеств. Особое внимание уделяется лингвокультурным характеристикам зоонимов и зооморфизмов, их тесной связи с национальным мышлением и менталитетом, а также обоснованию их универсальных и национально-специфических аспектов.

Ключевые слова: зооморфизм, зооним, сравнительно-типологический, лексико-семантический, метафора, коннотативный, национально-культурные особенности, языковая система.

Abstract. This article analyzes the linguistic nature of zoonyms and zoomorphisms incorporated into the language system within the framework of comparative-typological research, as well as their lexical-semantic, functional-stylistic, and cultural-cognitive features. The study comparatively examines the nominative and connotative meanings of zoonymic units in different languages, identifying their semantic field, metaphorical extension, and their role within the phraseological system. Furthermore, the role of zoomorphisms in expressing human character traits, social relations, and moral qualities is revealed. Particular attention is paid to the linguocultural characteristics of zoonyms and zoomorphisms, their close connection with national thinking and mentality, as well as the substantiation of their universal and nationally specific aspects.

Keywords: zoomorphism, zoonym, comparative-typological, lexical-semantic, metaphor, connotative, national-cultural features, language system.

Introduction. In recent years, within the development of world linguistics, considerable attention has been paid to studies examining the role of zoomorphisms in the relationship between language and thought, as well as language and culture, particularly in exploring their potential for figurative characterization of individuals. The axiological potential of zoomorphisms has become a central object of research in such fields as stylistics, text linguistics, cognitive linguistics, and

linguoculturology. Especially within the anthropocentric paradigm, zoomorphisms acquire significant theoretical and practical importance in illuminating and expressing the participation of perception, thinking, and mental consciousness in the linguistic and linguocultural worldview. Research in this direction is of particular relevance in linguistics, as it seeks to determine the specific features of a nation's figurative thinking, as well as the ontological essence and linguocultural mechanisms underlying differences in the value systems of various ethnic groups.

At leading research centers in world linguistics today, comparative and contrastive studies of languages focus on identifying universal and specific features, including the analysis of common and particular characteristics of animal names. The study of the relationships among animal names, linguistic consciousness, and thinking in perceiving and reflecting the world of zoomorphisms, as well as the investigation of zoonymic vocabulary, its place in the lexical system, and its shaping influence on the thinking process, is gaining increasing practical significance. Research is being conducted on anthropomorphization in linguistic consciousness, the categorization of the zoomorphic worldview, and the function of zoonyms in providing metaphorical connotations in communication within the framework of language–thought relations.

Main part. Every word incorporated into the language system has its primary meaning; however, it may also acquire a figurative meaning that differs from the original one. Figurative language allows for the expansion of a word's meaning and gives semantic value to expressions that may not carry significant meaning in their literal sense. For example, the word “*bo'ri / wolf*”, used as a zoomorphism in Uzbek and German, does not mean that someone literally lives, hunts, or reproduces like a wolf. In Uzbek, it denotes a cruel, bloodthirsty, merciless person, whereas in German it may refer to a fierce or extremely hungry person. All these attributes are associated with the wolf's behavior as observed by people. Such observations enable individuals to transfer the characteristics of a wolf onto a human being. Thus, these traits are metaphorically projected from the animal world onto the human domain. As noted, “A comparative and typological study of zoometaphor and zoomorphism helps to understand general models of human thinking and to identify typical associations that may display similarities and differences across languages and cultures” [1; 12]. As previously emphasized, the terms *zoometaphor* and *zoomorphism* differ functionally. A zoometaphor implies a naming model of “animal → animal, object, etc.”, for example, *mouse* referring to a “computer device.” The term *zoomorphism*, however, refers exclusively to the model “animal → human,” indicating the transfer of a figurative animal image with various connotations onto a person. The universality of zoomorphism is manifested in the structure and usage of language.

Traditionally, zoomorphisms are understood as zoonyms used as nominations for the metaphorical characterization of a person. In some cases, the concepts of “*zoomorphisms*” and “*zoonyms*” are used without clear differentiation [2; 21]. We consider such usage not entirely correct, since zoonyms function as the primary names of animals and their body parts, whereas zoomorphisms are secondary figurative and metaphorical designations with a clearly expressed connotative potential. They function not merely in a nominative sense but rather in an expressive-evaluative and descriptive capacity. At the same time, in a broad sense (in everyday consciousness), the concept of “animal” includes not only mammals but all representatives of fauna (including insects, fish, birds, reptiles, etc.).

Classification of Methods. In the study of zoomorphisms used for the figurative evaluation of a person's appearance, behavior, lifestyle, and character traits, comparative, descriptive, and component analysis methods were employed. In addition, the cognitive interpretation method was applied to describe the figurative representations (background knowledge) underlying the formation of zoomorphic meaning.

Discussion. Within the framework of the “animal → human” model, zoomorphisms used in different languages for both pejorative and meliorative characterizations of a person are distinguished by their vivid expressiveness and possess the following features:

- a) they always carry evaluative meaning (e.g., *chameleon* — referring to a changeable, unprincipled person);
- b) such zoomorphisms have clearly expressed emotional-expressive coloring (e.g., *pig* — referring to a dirty person);
- c) anthropocentric zoomorphisms perform not a nominative but a figurative-descriptive function (e.g., *monkey* — referring to an ugly or grimacing person);

d) such zoometaphors usually evaluate a particular feature of a person's appearance, character, or behavior in accordance with the dominant parameters of perceiving the animal image (e.g., *elephant* — “a heavily built person,” *giraffe* — “a tall person”);

e) zoomorphisms describing a person may provide both a primary and an additional evaluative meaning depending on ethnocultural patterns (e.g., *dog* as applied to a person functions as a general evaluative zoomorphism that may be either positive or negative; compare: insulting “You are a bad dog!” and positive “Well done, you smart dog!” Partial evaluative meanings of the zoomorphism *dog* include “fierce/bad-tempered,” “loyal,” etc.) [3; 337].

The “animal → human” type of zoomorphism is one of the methods of meta-characterization of a person. The purpose of such zoomorphisms is always, or almost always, to attribute certain traits to an individual that carry evaluative meaning; that is, the transfer of animal characteristics onto humans implies evaluative connotations. As noted, “zonyms themselves are neutral with regard to evaluation, but humans observe the traits given to animals by nature and transfer their moral, psychological, and behavioral characteristics onto themselves” [4; 401]. Zoomorphisms formed according to the “animal → human” model (a metaphorical reinterpretation of this model), in other words, metaphors based on associations and comparisons with the animal world, are characterized by broad and multifaceted connections.

According to A.P. Chudinov, “in creating a zoomorphic metaphor, anthropomorphic features such as a person's physical appearance, age, character traits, lifestyle, and behavior are first inscribed into the animal image; then this image is transferred onto the individual, and zoomorphic traits (the animal's appearance, nature, habits) are projected onto them” [5; 111]. As V.M. Mokienko emphasizes, “the similarity of many stable comparisons across different languages is based precisely on the commonality of human observations of animals' behavior and habits. Naturally, a necessary condition for such similarity is either the universality of the animal world itself and/or the popularity of a given animal among a particular people” [6; 106]. Thus, the term “*zoomorphism*” implies a metaphorical meaning in which an animal's behavior, emotions, or appearance refers to a person's behavior, emotions, or appearance and, in a literal sense, often conveys an additional or more complex meaning in a subtle way. It may be regarded as a means of “expressing the inexpressible” or “saying what cannot be said directly.”

We would like to address another issue related to the semantic nature of the term *zoomorphism*. This concerns identifying the cognitive basis of figurative similarity connected with stereotypical representations that ensure the formation of zoomorphic meaning in the Uzbek and German languages. As is well known, zoomorphism, as one of the universal models of metaphorical nomination, is based on the associative similarity between human and animal characteristics. The study of zoomorphisms as a linguocognitive mechanism for characterizing a person on the basis of various types of figurative comparison presupposes the need to identify the national specificity of particular zoo-images within language systems, as well as the features of national mentality and the traditions of the spiritual culture of ethnic groups. At the same time, it is known that “non-related national languages may verbalize similar knowledge in the field of nominations characterizing a person through an animal image in different ways” [7; 23]. The above considerations determine the relevance of studying zoomorphism as a phenomenon encompassing mental stereotypes that define national and cultural standards based on associative similarities between human and animal behavioral reactions.

Stereotyping manifests itself both at the level of selecting typical situations associated with empirical knowledge about animals' appearance, habits, and lifestyle, and at the level of choosing the code characteristic of a particular people's nominative practice for understanding and transmitting information. In this regard, it is important to emphasize certain essential features of stereotyping as a linguocultural, sociocultural, and linguocognitive phenomenon.

According to S.M. Tolstaya, this phenomenon “relates exclusively to the content aspect of language and culture; that is, it is primarily understood as a mental stereotype and is interconnected with the naïve worldview. Such a stereotype is also called linguistic, whereby the sphere of its manifestation is considered to be expressed in the lexical meaning of a word, its connotation, semantic derivation, syntax, collocation, idioms, tropes, and certain types of texts, particularly in folklore” [8; 24]. As a cognitive source, the animal “image” transferred onto a person serves as one of the most effective models for the metaphorical expression of collective and individual consciousness stereotypes. Such metaphors undoubtedly possess an ethnocultural character, which explains the

particular scholarly interest in their comprehensive study. Linguocognitive analysis makes it possible to approach the interpretation of metaphor through the ontological foundation acquiring a specific meaning in language (that is, moving from the structure of thought toward the linguistic structure of the act of cognition).

The procedure of analysis also includes psycholinguistic, linguoculturological, and comparative descriptions. This approach is connected with the specific features of considering language as a kind of “unique field of personal projection,” in which the subject, on the one hand, acts in accordance with (socially determined) stereotypes of perceiving the world provided by the system of signs, and on the other hand, demonstrates “creative activity” by incorporating their own cognitive (and other) experience into the understanding of sign units and acting in accordance with their linguistic and mental preferences [9; 5]. In the semantics of zoomorphisms, the denotative component—reflecting the connection between the sign and the concept—is combined with the connotative component, which reinforces in the structure of meaning such semes as emotion, evaluation, imagery, and intensity manifested in the sign. The associative similarity that arises in consciousness as the basis of comparison may be found intuitively on the one hand, and on the other hand, it represents one of the possible ways of linguistically presenting a mental image.

This fact explains why metaphorical transfer of meaning cannot be interpreted unambiguously. As rightly noted, “the associative characteristics that arise in the minds of language speakers when using a particular image are highly diverse.” Different predicative characteristics may be attached to a single metaphorical image, and conversely, the same feature may correspond to different metaphorical subjects. “If several connotative images exist in the minds of language speakers to express the same feature, many factors are taken into account in making the final choice: ... the negative or positive status of the image, its frequency of use, and its potential perception by the addressee of the speech” [10; 84]. For example, the symbolism of the image of a *rabbit* in the Uzbek expression “*quyon kabi izni yo'qotmoq*” (about a cunning person) cannot be interpreted in only one way if one proceeds solely from the proposition that a rabbit is cowardly. We also note another important feature of zoomorphism, which is manifested particularly in zoomorphic analogies: the image chosen as the basis for comparison relies on national guidelines for perceiving and evaluating reality. For example, in Uzbek consciousness, the image of a *donkey* is mentally associated with a hardworking and enduring person who obediently performs strenuous labor (“*to work like a donkey from morning till evening*”).

However, in the minds of language speakers, this image does not possess particular attractiveness; rather, it evokes feelings of pity and a certain degree of disdain. In German consciousness, this image additionally carries the evaluative component of “stupid, foolish”. In this regard, it is possible to compare observations concerning different peoples’ attitudes toward animals as manifested through the prism of choosing a zoonym for figurative nomination of a person: “When we want to address a girl or a child affectionately, we call them doves; we call a scatterbrained and absent-minded person a crow. Neighboring peoples often use similar animal traits to address people. If national cultures differ significantly, discrepancies in zoomorphic comparisons can be observed. For example, among Kazakhs, the *bustard* is associated with greed, the *owl* with disorder and absent-mindedness, the *camel* with irritability and dissatisfaction, and the *tortoise* with laziness and carelessness. In Russian consciousness, such associations do not exist” [11; 117].

Results. Taking the above into account, the following algorithm for analyzing zoomorphisms is proposed:

- to determine the cognitive basis of figurative similarity grounded in various situational presuppositions related to stereotypical perceptions of the animal;

- to identify the axiological dominant in the figurative-symbolic meaning of the zoomorphism within a particular linguistic culture;

- to establish the universality or specificity of the metaphorical use of the zoonym, including its functioning within phraseological and paremiological units.

For example, in Uzbek linguoculture, the zoomorphism *elephant* is consistently associated through mental linkage with the characteristics of a strong, powerful person possessing great potential. Understanding the metaphorical meaning of this zoonym is based on the presupposition that an elephant is “a huge mammal living in Africa and Asia, with two long protruding tusks and a powerful trunk, feeding on plants”. In German, based on the same presuppositions, the axiological dominant of this zoomorphism is connected with the characterization of an awkward person who

overturns everything around them (*sich benehmen wie ein Elefant im Porzellanladen* — “to behave like an elephant in a porcelain shop”). This metaphor actualizes axiological orientations significant for the German mentality. The understanding of the zoomorphic meaning relies on the existing presupposition that “an elephant is a large, heavy animal with thick skin, capable of crushing any obstacles in its path” [12; 1816].

The zoomorphism *rabbit* is based on the associative similarity between the specific appearance of an animal that seems to tremble (its muscles constantly ready for movement) and a person trembling with fear. The ability to confuse its tracks and quickly escape danger forms the second cognitive vector, allowing the person compared to a rabbit to be characterized in terms of “agility” and “speed.” In Russian linguistic culture, the development of this figurative symbol is also reflected in the emergence of the metaphorical meaning “fare dodger” associated with the word *rabbit*. In Uzbek linguoculture, the zoomorphism *rabbit*, alongside the symbol of speed, characterizes a cowardly, timid, faint-hearted person (the rabbit’s ability to confuse its tracks is metaphorically interpreted in this way). At the same time, “cowardice and faint-heartedness are considered interrelated yet connotatively distinct human qualities” [13; 1040].

In Russian, the zoonym *giraffe* metaphorically denotes a tall person (*tall like a giraffe*; compare the words from V. Vysotsky’s song: “The giraffe is tall — it sees better...” — referring to a person, mainly a leader who possesses more information than others on a particular issue). The giraffe’s height forms the cognitive basis of the figurative analogy (its long legs and tall neck allow it to see farther than others). At the same time, the axiological dominant of this zoomorphism in Russian is associated with a low evaluation of intellect (“*It reaches him like it does to a giraffe*” — referring to a slow-witted person). In Russian, this expression is used only with reference to a man. According to lexicographic data, in other linguistic cultures, for example in Uzbek and German, this zoomorphism does not carry such a meaning [14; 1038].

The topic of zoomorphic (animalistic) metaphor is addressed in virtually all studies devoted to metaphor. However, despite the fact that the thematic group “names of animals (zoonyms)” is extremely extensive in all languages, there are no comprehensive studies that fully describe the semantic transfer of the “animal → human” type. The transfer of names based on similarity of features is characteristic of all languages, yet in each language the connections between naming representations are determined by phenomena that have emerged within a specific historical context and a particular national environment. This does not exclude the existence of a recognizable shared component in identical naming associations across different languages. Nevertheless, significant differences and specific features become apparent in the words that arise as a result of metaphorization in each language. The metaphorical worldview reflects not only the unique characteristics of national thinking but also the universal features of human cognition.

Conclusion. In studying zoomorphisms from a comparative-typological perspective, the term “*zoomorphism*” is understood in its metaphorical sense, where an animal’s behavior, emotions, or appearance refers to a person’s behavior, emotions, or appearance and, in a literal sense, often conveys an additional or more complex meaning in a subtle way. It may be regarded as a means of “expressing the inexpressible” or “saying what cannot be said directly”. The list of such examples could easily be extended. Our task was to propose an operational procedure for interpreting zoomorphic equivalents in languages of different structural types. Such an approach may be considered promising not only for the study of zoomorphisms but also for the lexicographic representation of other types of metaphors.

REFERENCES:

1. Norkuziyeva, D. Sh. (2022). *Study of Ethnolinguistic-Cultural Features of Zoomorphisms in Scientific Researches*. Texas Journal of Philology, Culture and History, 12, 12–14.
2. Ogdonova, Ts. Ts. (2000). *Zoomorphic Vocabulary as a Fragment of the Russian Linguistic Worldview*. Abstract of PhD dissertation in Philology. Irkutsk. 21 p.
3. Miller, G. A. (1993). Images and models, similes and metaphors. In A. Ortony (Ed.), *Metaphor and Thought* (2nd ed., pp. 357–400). Cambridge: Cambridge University Press.
4. Bisschops, R. (1994). *Die Metapher als Wertsetzung: Novalis, Ezechiel, Beckett*. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften. 401 p.
5. Chudinov, A. P. (2004). Structural and cognitive aspects of metaphorical modeling research. *Linguistics: Bulletin of the Ural Linguistic Society*, Vol. 6, 108–116. Ekaterinburg.
6. Miller, G. A. (1993). Images and models, similes and metaphors. In A. Ortony (Ed.), *Metaphor and Thought* (2nd ed., pp. 357–400). Cambridge: Cambridge University Press.
7. Ismailov, S. I. (1980). *Semantic Characteristics of Figurative Comparisons in the French Language (Based on 19th–20th Century Literary Works)*. Abstract of PhD dissertation in Philology. Leningrad. 23 p.

8. Tolstaya, S. M. (1995). Stereotype in ethnolinguistics. In *Speech and Mental Stereotypes in Synchrony and Diachrony* (pp. 124–127). Moscow.
9. Gridina, T. A., & Pyatinin, A. E. (2003). Projective activity of personality in speech activity. *Psycholinguistic Aspects of Speech Activity*, No. 1, 5–14.
10. Glazunova, O. I. (2000). *The Logic of Metaphorical Transformations*. Saint Petersburg. 190 p.
11. Gorelov, I. N., & Sedov, K. F. (2001). *Fundamentals of Psycholinguistics: A Textbook*. Moscow: Labirint Publishing House. 304 p.
12. *Explanatory Dictionary of the Uzbek Language (O'TIL)*. Volume II. Tashkent: National Encyclopedia of Uzbekistan, 2006. 672 p.

UDC 811.111:37.015.6

FOSSILIZATION IN SECOND LANGUAGE ACQUISITION: CAUSES, MECHANISMS AND PEDAGOGICAL IMPLICATIONS

M.B.Normatova, senior teacher, Ground Forces Institute, independent researcher, Chirchik State Pedagogical University, Chirchik

Annotatsiya. *Fossilizatsiya ikkinchi tilni o'rganish (SLA) jarayonida uchraydigan barqaror hodisa bo'lib, o'quvchilarning intertil tizimida noto'g'ri til birliklarining mustahkamlanishini anglatadi. Uzlüksiz ta'lim va til muhitiga qaramay, ayrim xatolar tuzatilishga qarshilik ko'rsatadi. Ushbu maqolada fossilizatsiyaning mohiyati, uning sabablari, ichki mexanizmlari hamda pedagogik ahamiyati tahlil qilinadi. Mavjud ilmiy adabiyotlar va sinf kuzatuvlari asosidagi sifatli tahlil orqali fossilizatsiyaga olib keluvchi kognitiv, psixologik va muhitga oid omillar aniqlanadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, fossilizatsiya faqat o'rganishdagi muvaffaqiyatsizlik emas, balki murakkab moslashuv jarayonidir. Uni kamaytirishda samarali o'qitish strategiyalari, jumladan, teskari aloqa, sifatli til materiallari va o'quvchi ongli yondashuvi muhim ahamiyat kasb etadi.*

Kalit so'zlar: *fossilizatsiya, ikkinchi tilni o'rganish, intertil, til o'rganish, xatolarni tuzatish.*

Аннотация. *Фоссилизация является устойчивым явлением в процессе усвоения второго языка (SLA) и обозначает закрепление ошибочных языковых форм в интерязыковой системе обучающихся. Несмотря на постоянное обучение и языковую практику, некоторые ошибки становятся устойчивыми и трудно поддаются исправлению. В данной статье рассматриваются сущность фоссилизации, её причины, внутренние механизмы и педагогические аспекты. На основе качественного анализа научной литературы и наблюдений в учебной аудитории выявлены когнитивные, психологические и средовые факторы, способствующие фоссилизации. Результаты показывают, что фоссилизация представляет собой не просто неудачу в обучении, а сложный адаптивный процесс. Эффективные педагогические стратегии, включая корректирующую обратную связь, повышение качества языкового ввода и осознанность обучающихся, играют важную роль в снижении уровня фоссилизации.*

Ключевые слова: *фоссилизация, усвоение второго языка, интерязык, изучение языка, коррекция ошибок*

Abstract. *Fossilization is a persistent phenomenon in second language acquisition (SLA), referring to the stabilization of incorrect linguistic forms in learners' interlanguage. Despite continuous exposure and instruction, certain errors become resistant to change. This article investigates the nature of fossilization, its causes, underlying mechanisms, and pedagogical implications. Using qualitative analysis of existing literature and classroom observations, the study identifies cognitive, psychological, and environmental factors contributing to fossilization. The findings suggest that fossilization is not merely a failure of learning but a complex adaptive process. Effective teaching strategies, including corrective feedback, increased input quality, and learner awareness, are essential in minimizing fossilization.*

Key words: *fossilization, second language acquisition, interlanguage, language learning, error correction*

Introduction. Second language acquisition (SLA) is a complex and dynamic process influenced by multiple factors. One of the most intriguing and challenging issues in SLA is fossilization, a term first introduced by Larry Selinker in 1972. Fossilization refers to the phenomenon where language learners reach a plateau and stop progressing, particularly in certain linguistic structures. Even advanced learners often exhibit persistent grammatical, phonological, or lexical

errors. This raises important questions: Why do learners stop improving? What factors contribute to fossilization? And how can educators address this issue?

This article aims to explore the concept of fossilization in SLA, identify its main causes, and provide practical recommendations for language teaching.

Literature Review: Fossilization has been widely discussed in SLA research. According to Selinker (1972), fossilization occurs when incorrect language forms become permanently embedded in a learner's interlanguage system. Interlanguage itself is a transitional linguistic system that learners construct while acquiring a new language.

Researchers such as Han (2004) and Long (2003) have expanded the concept by identifying different types of fossilization, including individual and group fossilization. Cognitive theories suggest that fossilization may result from limited processing capacity or transfer from the first language (L1). Other scholars emphasize affective factors such as motivation, attitude, and anxiety. For example, low motivation or lack of exposure to authentic language input may accelerate fossilization.

Methodology. This study employs a qualitative research design based on: Analysis of existing academic literature on fossilization; Classroom observations of English language learners; Comparative analysis of learner errors over time. The participants observed included intermediate and advanced ESL learners. Data were collected through written assignments, oral performances, and teacher feedback sessions.

The analysis focused on identifying recurring errors and examining whether they persisted despite instruction.

Results: The findings reveal several key factors contributing to fossilization:

Cognitive Factors- Learners tend to rely on simplified rules, which may lead to persistent errors. For example, overgeneralization of grammatical rules was frequently observed.

First Language Influence - Interference from the native language plays a significant role. Many learners transfer structures from their L1, leading to incorrect usage in the target language

Lack of Corrective Feedback - Inconsistent or absent feedback allows errors to stabilize. Students who received minimal correction showed higher levels of fossilization.

Limited Exposure - Insufficient exposure to authentic language input reduces opportunities for learners to notice and correct their errors.

Psychological Factors - Low motivation and fear of making mistakes contribute to fossilization. Some learners avoid complex structures, reinforcing incorrect patterns.

Discussion. The results confirm that fossilization is a multifaceted phenomenon influenced by cognitive, linguistic, and social factors. It is not simply a failure but a natural stage in language development. From a pedagogical perspective, teachers must adopt proactive strategies to prevent fossilization.

Additionally, raising awareness about fossilization can help learners take responsibility for their own progress. The findings of this study reinforce the idea that fossilization is not a singular or isolated phenomenon, but rather a complex interaction of cognitive, linguistic, social, and affective factors. One important aspect emerging from the results is the role of **noticing** in language learning. Learners often fail to recognize the gap between their interlanguage and the target language norms. This aligns with Schmidt's Noticing Hypothesis, which argues that conscious awareness is a prerequisite for linguistic development. When learners do not notice their errors, especially in communicative contexts where meaning is prioritized over form, fossilization becomes more likely. Another significant factor is the **quality of input and interaction**. Learners who are exposed to limited or non-authentic language input tend to internalize incorrect structures. In many classroom environments, communication is simplified, and errors are tolerated for the sake of fluency. While this approach supports confidence, it may inadvertently contribute to the stabilization of incorrect forms. Furthermore, the study highlights the importance of **corrective feedback strategies**. Not all types of feedback are equally effective. Explicit correction may be useful for beginners, while advanced learners benefit more from implicit feedback such as recasts or clarification requests. The role of **affective variables** also deserves attention. Motivation, anxiety, and learner beliefs significantly influence the persistence of errors. For example, learners with low motivation or high anxiety may avoid complex grammatical structures, leading to limited linguistic development and eventual fossilization. From a pedagogical perspective, fossilization should not be treated solely as a failure, but rather as an indication that the learner has reached a temporary plateau. Teachers should

design instructional interventions that promote deeper processing, encourage self-reflection, and create opportunities for meaningful language use. Additionally, integrating **technology-enhanced learning tools** (such as language learning apps, AI-based feedback systems, and corpus tools) can help learners identify and correct fossilized errors more effectively. These tools provide immediate feedback and expose learners to authentic language patterns, which are essential for overcoming fossilization.

Conclusion. Fossilization remains a significant challenge in second language acquisition. This study highlights its causes and emphasizes the importance of effective teaching strategies. Understanding fossilization allows educators to better support learners and design interventions that promote continuous improvement. Future research should focus on experimental studies that investigate the effectiveness of specific instructional interventions in preventing or reversing fossilization. Longitudinal studies would also be valuable in understanding how fossilization develops over time and how it can be addressed at different stages of language learning. Ultimately, overcoming fossilization requires a collaborative effort between teachers and learners, supported by effective methodologies and continuous exposure to meaningful language use.

REFERENCES:

1. Selinker, L. (1972). Interlanguage. *International Review of Applied Linguistics*.
2. Han, Z. (2004). Fossilization in Adult Second Language Acquisition.
3. Long, M. (2003). Stabilization and Fossilization in Interlanguage Development.
4. Ellis, R. (1994). *The Study of Second Language Acquisition*.
5. Lightbown, P. & Spada, N. (2006). *How Languages are Learned*.
6. Gass, S. & Selinker, L. (2008). *Second Language Acquisition: An Introductory Course*.

UO'K 81'373.42:811.111:811.512.161:004.735.5

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA IJTIMOY TARMOQ LEKSIKASINING SEMANTIK MAYDONI VA PRAGMATIK FUNKSIYALARI

M.Sh.Nuriddinova, stajyor o'qituvchi, Qo'qon davlat universiteti, Qo'qon

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida ijtimoiy tarmoq leksikasining semantik maydoni hamda pragmatik funksiyalari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot ijtimoiy tarmoqlarda (Telegram, Instagram, Facebook) qo'llanilayotgan leksik birliklarning ma'no tuzilishi, ko'p ma'nolilik xususiyatlari va kommunikativ vazifalarini aniqlashga qaratilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ingliz tilidagi leksik birliklar global xarakterga ega bo'lib, o'zbek tilida ular ko'pincha o'zlashma yoki kod-almashinish shaklida namoyon bo'ladi. Pragmatik jihatdan esa ushbu birliklar baholash, ta'sir ko'rsatish, identifikatsiya va ijtimoiy pozitsiyani ifodalash funksiyalarini bajaradi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy tarmoq leksikasi, semantik maydon, pragmatika, diskurs, neologizm, kod-almashinish.

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный анализ семантического поля и прагматических функций лексики социальных сетей в английском и узбекском языках. Исследование направлено на выявление структуры значения, особенностей полисемии и коммуникативных функций лексических единиц, используемых в социальных сетях (Telegram, Instagram, Facebook). Результаты показывают, что лексические единицы английского языка носят глобальный характер, тогда как в узбекском языке они чаще проявляются в форме заимствований или кодового переключения. В прагматическом аспекте данные единицы выполняют функции оценки, воздействия, идентификации и выражения социальной позиции.

Ключевые слова: лексика социальных сетей, семантическое поле, прагматика, дискурс, неологизм, кодовое переключение.

Abstract. This article provides a comparative analysis of the semantic field and pragmatic functions of social network lexicon in English and Uzbek. The research is aimed at identifying the semantic structure, polysemantic features, and communicative functions of lexical units used in social networks (Telegram, Instagram, Facebook). The results show that lexical units in the English language have a global character, and in the Uzbek language they often appear in the form of borrowing or code exchange. Pragmatically, these units perform the functions of evaluation, influence, identification, and expression of social position.

Keywords: social network lexicon, semantic field, pragmatics, discourse, neologism, code exchange.

Kirish. “Ijtimoiy tarmoqlarning rivojlanishi shaxslararo va ommaviy kommunikatsiya xarakterini sezilarli darajada o'zgartirdi. Raqamli muloqot platformalari yangi muloqot sharoitlarini yaratadi, bunda an'anaviy nutqiy akt modellari texnologik, ijtimoiy va pragmatik omillar ta'sirida transformatsiyaga uchraydi. Ijtimoiy tarmoqlardagi kommunikatsiya faqat ma'lumot uzatishga emas, balki so'zlovchining imidjini shakllantirishga, qabul qiluvchiga ta'sir o'tkazishga va uning interpretatsiyasini boshqarishga yo'naltiriladi” [1].

Tadqiqotning ahamiyati shundan iboratki, ijtimoiy tarmoq muloqotining asosiy pragmatik mexanizmlarini chuqur o'rganish va raqamli muhitda kommunikativ maqsadni amalga oshirishda qo'llaniladigan til vositalarining xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan. Ushbu maqolaning maqsadi — ijtimoiy tarmoqlardagi kommunikatsiyaning pragmatik jihatlarini tahlil qilib, ularning til ifodalari sistematik tarzda belgilashdir.

Muhokama. “Pragmatika (yunoncha pragma, pragmatos - ish, harakat) - semiotika va tilshunoslikning nutqda til belgilarining amal qilishini o'rganuvchi sohasi bo'lib, dastlab pragmatika semiotikaning bir yo'nalishi sifatida qaralgan. Pragmatika haqidagi asosiy g'oya amerikalik olim Charlz Sanders Pirs tomonidan o'rta tashlangan; yana bir amerikalik olim Charlz Uilyam Morris ushbu g'oyani rivojlantirgan va "Pragmatika" terminini semiotika bo'limlaridan birining nomi sifatida amaliyotga kiritgan” [2].

Internet bugungi kunda zamonaviy hayotning ajralmas qismiga aylangan bo'lib, tilshunoslar uning til tizimiga ta'sirini tobora chuqurroq o'rganmoqdalar. Ushbu talabalar uchun mo'ljallangan qo'llanmada taniqli tilshunos olim, professor Devid Kristal o'zining mashhur “*Language and the Internet*” asarida boshlab bergan tadqiqot yo'nalishini davom ettiradi hamda mazkur sohani mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida — “Internet lingvistikasi” sifatida — talqin qiladi [3].

Muallif o'ziga xos ilmiy-publistik uslubda kundalik hayotimizda uchraydigan onlayn til masalalarini tahlil qiladi, Internet kompaniyalari bilan olib borgan tadqiqotlari va shaxsiy kuzatuvlari asosida real misollar keltiradi. Asarda Twitter platformasining lingvistik xususiyatlari, Internet xavfsizligi va onlayn reklama tiliga oid yangi tahlillar taqdim etiladi. Shuningdek, Internet makonining tobora ko'p tilli xarakter kasb etib borayotgani yoritiladi hamda spam xabarlardan tortib undov belgilarigacha bo'lgan turli onlayn nutqiy hodisalarga doir ilmiy kuzatishlar bayon etiladi.

XXI asrda raqamli kommunikatsiya makonining kengayishi natijasida ijtimoiy tarmoqlar til tizimida yangi leksik qatlamni shakllantirdi. Ingliz va o'zbek tillarida ijtimoiy tarmoq leksikasi nafaqat yangi nominativ birliklar majmui, balki muayyan semantik maydon va pragmatik yuklamaga ega bo'lgan kommunikativ vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu leksik birliklar insonning virtual makondagi faoliyati, ijtimoiy munosabatlari va kommunikativ niyatlarini ifodalashga xizmat qiladi.

Semantik nuqtai nazardan, ijtimoiy tarmoq leksikasi bir necha tematik guruhlariga ajraladi:

1. Platforma nomlari (masalan, Instagram, Telegram, Facebook);
2. Harakat va jarayonlarni bildiruvchi birliklar (post qilmoq, like bosmoq, share qilmoq, storis joylamoq);
3. Virtual identifikatsiya vositalari (nickname, profil, bio);
4. Emotsional-ekspressiv birliklar (emoji, reaction, trend).

Ingliz tilida shakllangan mazkur birliklarning aksariyati o'zbek tiliga to'g'ridan-to'g'ri o'zlashgan yoki gibril shaklda qo'llanilmoqda (masalan, like bosmoq, post joylash, story qo'yish). Bu holat semantik kengayish, torayish va ko'chma ma'no hosil bo'lish jarayonlarini yuzaga keltiradi. Natijada bir birlik bir nechta kontekstual ma'noni ifodalay boshlaydi, ya'ni ko'p ma'nolilik xususiyati kuchayadi.

Pragmatik jihatdan esa ijtimoiy tarmoq leksikasi kommunikativ niyatni tez, ixcham va emotsional shaklda yetkazishga xizmat qiladi. Masalan, “like” bir vaqtning o'zida rozilik, qo'llab-quvvatlash yoki e'tirof ma'nosini ifodalashi mumkin. O'zbek tilidagi “ko'rdim”, “zo'r”, “gap yo'q” kabi birliklar ham kontekstga qarab tasdiq, hayrat yoki kinoya vazifasini bajaradi.

Pragmatikaning asosiy kategoriyalari — nutq akti, kontekst, implikatura va presuppozitsiya — ijtimoiy tarmoq kommunikatsiyasida alohida ahamiyat kasb etadi. Qisqa formatli yozishmalar, kommentariyalar va statuslar ko'pincha yashirin ma'no (implikatura) orqali axborot yetkazadi. Masalan, “men onlaynman 😊” kabi ifoda shunchaki holatni emas, balki suhbatga tayyorlikni yoki e'tibor kutishni ham anglatishi mumkin.

Shuningdek, ijtimoiy tarmoq leksikasining pragmatik funksiyalariga quyidagilar kiradi:

- identifikatsion funksiya (foydalanuvchi o'zini ma'lum ijtimoiy guruhga mansub ko'rsatadi);

- ekspressiv funksiya (hissiy holatni ifodalaydi);
- manipulativ funksiya (auditoriya e'tiborini jalb etish, ta'sir o'tkazish);

Ingliz va o'zbek tillarini qiyosiy tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ingliz tilida ijtimoiy tarmoq leksikasi ko'proq global va standartlashgan xarakterga ega bo'lsa, o'zbek tilida u milliy-madaniy kontekst asosida moslashib, pragmatik rang-baranglik kasb etadi. Xususan, o'zbekcha variantlarda hurmat, yaqinlik yoki ijtimoiy masofa ko'rsatkichlari aniqroq seziladi.

Demak, ijtimoiy tarmoq leksikasining semantik maydoni va pragmatik funksiyalarini o'rganish nafaqat til tizimidagi yangi birliklarni tavsiflash, balki raqamli kommunikatsiyada inson ongining, ijtimoiy munosabatlarning va madaniy omillarning qanday namoyon bo'lishini aniqlash imkonini beradi. Ushbu yo'nalish zamonaviy tilshunoslikda semantika va pragmatikaning kesishgan nuqtasida shakllanayotgan dolzarb tadqiqot sohasi hisoblanadi.

Xulosa. Internetning ko'p tillilik xarakteri ingliz va o'zbek tillari o'rtasidagi o'zaro ta'sirni o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Global raqamli makonda ingliz tili dominant pozitsiyani egallagan bo'lsa-da, o'zbek tilida ushbu birliklar milliy-madaniy kontekst asosida moslashadi va yangi pragmatik rang kasb etadi. Natijada gibril leksik shakllar (masalan, "post joylash", "like bosmoq", "story qo'yish") yuzaga keladi va ular o'ziga xos semantik kengayish jarayonini boshdan kechiradi.

Shunday qilib, Internet lingvistikasi doirasidagi nazariy qarashlar ijtimoiy tarmoq leksikasining:

- semantik maydonini aniqlash;
- ko'p ma'nolilik xususiyatlarini ochib berish;
- pragmatik funksiyalarini tavsiflash;
- ingliz va o'zbek tillari o'rtasidagi qiyosiy tahlilni amalga oshirish uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Semantik maydon tahlili shuni ko'rsatdiki, ijtimoiy tarmoq leksikasi quyidagi asosiy mikromaydonlarni qamrab oladi:

1. Foydalanuvchi identifikatsiyasi (user, profil, nickname);
2. Kontent yaratish va ulashish (post, share, repost, story);
3. Baholash va reaksiya bildirish (like, comment, emoji);
4. Tarmoq aloqalari (friend, follower, subscriber);
5. Raqamli faoliyat va marketing (target, trend, influencer, reklama).

Har ikki tilda mazkur mikromaydonlar o'zaro semantik bog'liqlik asosida shakllanib, tizimli xarakter kasb etadi. Ingliz tilida ko'p ma'nolilik va metaforik kengayish kuchliroq namoyon bo'lsa, o'zbek tilida terminlarning ko'proq to'g'ridan-to'g'ri o'zlashuvi va morfologik moslashuvi kuzatiladi.

Pragmatik jihatdan ijtimoiy tarmoq leksikasi kommunikativ niyatni tezkor, ixcham va ekspressiv tarzda ifodalashga xizmat qiladi. Ayniqsa, qisqartmalar (LOL, OMG), grafik belgilar, emoji va hashtaglar nutqning emotsional-ekspressiv ta'sirini kuchaytiradi hamda suhbatdosh bilan yaqinlik, norasmiylik va hamjamiyat hissini yuzaga keltiradi. O'zbek tilida ham bunday pragmatik vositalar faol qo'llanmoqda, bu esa raqamli diskursning universallashtiruvini ko'rsatadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari ijtimoiy tarmoq leksikasi nafaqat lingvistik, balki lingvokulturologik ahamiyatga ega ekanini ko'rsatdi. Chunki ushbu birliklar orqali jamiyatning qadriyatlarini, zamonaviy dunyoqarashi, yoshlar submadaniyati va global madaniy ta'sirlar aks etadi. Ingliz tilining global mavqeyi tufayli o'zbek tilida kod-almashuv (code-switching) va gibril shakllar keng tarqalmoqda.

Xulosa qilib aytganda, ingliz va o'zbek tillarida ijtimoiy tarmoq leksikasining semantik maydoni dinamik, ochiq va doimiy rivojlanish jarayonida bo'lib, u raqamli kommunikatsiyaning ehtiyojlari asosida shakllanadi. Pragmatik funksiyalar esa kommunikativ samaradorlikni oshirish, identitetni namoyon qilish va ijtimoiy o'zaro ta'sirni kuchaytirishga qaratilgan. Mazkur tadqiqot natijalari zamonaviy tilshunoslik, xususan, internet lingvistikasi, pragmatolingvistika va sotsiolingvistika sohalarida keyingi ilmiy izlanishlar uchun nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAT RO'YXATI:

1. Халалов З. А. Прагматические аспекты коммуникации в социальной сети в их языковом выражении // образование наука и инновационные идеи в мире. – 2025. – Т. 84. – №. 2. – С. 449-455.
2. Azimjonova Malohat dilshodjon qizi. Pragmatika –tilshunoslikning muhim bo'g'ini. Образование наука и инновационные идеи в мире. Часть–2_Декабрь–2025

UO'K 81'373.42:811.112.2:811.512.161

NEMIS VA O'ZBEK TILLARIDAGI AFORIZMLARNING LINGVISTIK TABIATI
E.B.Nurmuhammad, magistrant, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch Davlat Universiteti,
Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada nemis va o'zbek tillaridagi aforizmlar tilshunoslikning zamonaviy yondashuvlari asosida qayta talqin qilinib, ular sintaktik tuzilish, semantik zichlik, stilistik vositalar hamda pragmatik funksiyalar nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Shuningdek, ularning milliy tafakkur va madaniyat bilan bog'liqligi alohida yoritiladi.

Kalit so'zlar: aforizm, qiyosiy tilshunoslik, semantika, stilistika, pragmatika, milliy tafakkur, til va madaniyat, til va tafakkur.

Аннотация. В данной статье афоризмы немецкого и узбекского языков переосмысливаются с учетом современных лингвистических подходов и анализируются с точки зрения синтаксической структуры, семантической плотности, стилистических средств и прагматических функций. Также подчеркивается их связь с национальной мыслью и культурой.

Ключевые слова: афоризм, сравнительная лингвистика, семантика, стилистика, прагматика, национальная мысль, язык и культура, язык и мысль.

Abstract. This article reexamines German and Uzbek aphorisms in light of modern linguistic approaches and analyzes them in terms of syntactic structure, semantic density, stylistic devices, and pragmatic functions. Their connection to national thought and culture is also emphasized.

Keywords: aphorism, comparative linguistics, semantics, stylistics, pragmatics, national thought, language and culture, language and thought.

Aforizm – bu qisqa, ammo mazmunan chuqur bo'lgan nutq birligi bo'lib, unda umumlashtirilgan fikr, hayotiy tajriba yoki falsafiy xulosa ifodalanadi. Bunday birliklar inson tafakkurining siqilgan shakli sifatida qaraladi. Ular nafaqat axborot yetkazadi, balki o'quvchi yoki tinglovchiga ta'sir ko'rsatish xususiyatiga ham ega.

Bugungi kunda o'zbek tilshunosligida aforizmlarning lingvistik maqomiga bag'ishlangan ishlar yetarlicha emas. Aniqroq qilib aytganda, shu kunga qadar o'zbek lingvistikasida hikmatli so'zlar (aforizmlar) leksik, sintaktik, lingvomadaniy jihatdan qisman o'rganilgan. Shunday bo'lsada, o'zbek paremiologiyasida “xalqimiz uchun milliy o'zlik va mustaqil davlatchilik timsoli, bebaho ma'naviy boylik, mamlakatimizning siyosiy-ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy taraqqiyotida g'oyat muhim o'rin egallab kelayotgan buyuk qadriyat”larimizni noqardosh tillar bilan qiyosiy- chog'ishtirilib o'rganishda semantik-struktur tadqiqotlarga ehtiyoj seziladi[1]. Aforizmlarga ta'rif berish, ularning tabiati va hayotiy vazifalarini belgilash eramizdan oldingi IV asrda yashagan faylasuf Gippokrat davridan boshlangan. U yunoncha “aforizm” terminiga chegaralash ma'nosidan olingan leksema deb qaraydi[2]. Keyingi 40-50-yillar davomida esa hikmatli so'zlar (aforizmlar)ning lisoniy tabiatini tadqiq etish bilan tilshunoslar ham shug'ullana boshladilar. O'zbek tilshunosligida hikmatli so'zlar (aforizmlar)ni lingvistik nuqtayi nazaridan o'rganishga bag'ishlangan qator ishlarning yaratilishi buning yorqin dalili bo'la oladi[3].

Dunyo mutafakkirlari va ulug' ajdodlarimizning buyuk ma'naviyatning mahsuli bo'lgan dono fikrlari, pand-nasihatlari, aforizm va ibratli so'zlari xalqimizni hamisha adolatli ish tutishga, to'g'ri yoddan adashmaslikka undovchi ziyo mash'alasi bodib kelgan. Bu bebaho boyliklar xalq ma'naviy olamining go'zal va buyuk namunasi bodib, ijtimoiy - siyosiy, ma'naviy-ma'riy hayotimizda ularning tutgan o'rni muhimdir. Donolar o'gitlari, hikmatli so'zlar, ayniqsa, yoshlarning ichki olami, ruhiy dunyosi va tafakkuruni shakllantirishda katta o'rin tutadi[4].

M. Azamatovning “Hikmatlar xazinasi” nomli to'plamida O'rta Osiyoda yashab ijod qilgan olimu fozillarning, shoirlarning hikmatli so'zlarini to'plab, ma'lum guruhlarga ajratilgan va ushbu kitobda besh mingdan ortiq aforizmlar jamlangan[5]. M.Akbarovning “Nemis mutafakkirlarining hikmatlari aforizmlari” nomli kitobida nemis olim, mutafakkir, adiblarining ikki minga yaqin hikmatli so'zlari jamlangan[6].

U.Bekning “Aforizmlar” nomli kitobida o'zbek xalqining hikmatli durdonalaridan bo'lmish, buyuk ajdodlarimiz, mahalliy olimlarimiz, shoir va ulamolarimiz tomonidan qayd qilingan uch minga yaqin aforizmlar to'plangan[7]. Z.I.Mirzayunusova, L.V.Polovinalaming “Talaba-yoshlarda

mehnatsevarlik tuyg'ulapini shakllantirishda aforizmlardan foydalanish" nomli kitobida murabbiy, mehnat, muvaffaqiyat, iste'dod, insoniy fazilatlar, kabi tematikasiga doir hikmatli so'zlar, aforizm jamlangan[8].

Buyuk shoir, mutafakkir Alisher Navoiyning "Ibratli hikoyatlar va xislatli hikmatlar" nomli kitobida aforizmlar hikmat marjonlari deb ta'rif berilgan[9].

A. Abduvaxitov, M. Kuronov, Q. Quronboyev va boshqalar tomonidan yaratilgan "Yagonasan, muhaddas vatanim, sevgi va sadoqatim senga baxshida, go'zal o'zbekistonim!" nomli kitobida O'zbekiston Respublikasining birinchi prezidenti Islom Abdug'aniyevich Karimovning vatan va vataparvarlika undovchi, vatanga muhabbat, mehr-oqibat, o'zaro hurmat kabi yuksak insoniy fazilatlarini shakllantirishdan iborat hikmatlar va Bizdan ozod va obod Vatan qolsin, Buyuk va muqaddassan, mustaqil Vatan kabi hikmatli so'zlari jamlangan[10].

Zamonaviy tilshunoslikda aforizmlar ko'plab yo'nalishlarda o'rganilmoqda. Ular stilistika, pragmatika, semantika hamda lingvokulturologiya doirasida muhim tadqiqot obyekti hisoblanadi. Ayniqsa, qiyosiy yondashuv orqali turli tillardagi aforizmlarni solishtirish til va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlikni chuqurroq anglash imkonini beradi. Mazkur ishning asosiy maqsadi – nemis va o'zbek tillaridagi aforizmlarning lingvistik xususiyatlarini yangi nuqtai nazardan tahlil qilish hamda ularning o'xshash va farqli tomonlarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot davomida bir nechta ilmiy metodlardan kompleks tarzda foydalanildi. Avvalo, tavsifiy metod asosida aforizmlarning umumiy xususiyatlari bayon qilindi. Qiyosiy metod yordamida esa ikki til materiallari o'zaro solishtirildi. Shuningdek, semantik tahlil orqali aforizmlarning ichki ma'nosi, yashirin qatlamlari va umumlashtirish mexanizmlari o'rganildi. Stilistik tahlil esa ularning badiiy ifoda vositalarini aniqlashga xizmat qildi. Pragmatik yondashuv orqali aforizmlarning nutqdagi vazifasi, ya'ni ular qanday kommunikativ maqsadlarda qo'llanishi tahlil qilindi. Bundan tashqari, lingvokulturologik yondashuv asosida aforizmlar madaniy fenomen sifatida talqin qilindi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, nemis tilidagi aforizmlar ko'pincha aniq tuzilgan, mantiqiy va qisqa gaplardan iborat bo'ladi. Ularda fikrning ixcham ifodalanishi asosiy o'rinda turadi. Bunday aforizmlarda ko'proq umumlashtirilgan va abstrakt tushunchalar qo'llanadi. O'zbek tilidagi aforizmlar esa ko'proq obrazli va hissiy jihatdan boy bo'ladi. Ular ko'pincha xalq og'zaki ijodi bilan bog'liq bo'lib, hayotiy misollar va tasviriy ifodalar orqali shakllanadi. Natijada, ular esda qolishi oson va ta'sirchan bo'ladi. Sintaktik jihatdan qaraganda, nemis aforizmlarida tartib va qat'iylik ustun bo'lsa, o'zbek tilida nisbatan erkinlik va ritmik ifoda kuchliroq namoyon bo'ladi. Bu esa har ikki tilning grammatik xususiyatlari bilan bog'liq. Semantik jihatdan nemis aforizmlarida umumiy haqiqatni ifodalashga intilish kuzatiladi. O'zbek aforizmlarida esa ko'proq hayotiy tajriba va milliy qarashlar aks etadi. Stilistik vositalar nuqtai nazaridan nemis tilida qarama-qarshilik (antiteza) va paradoks ko'proq qo'llanilsa, o'zbek tilida metafora va o'xshatishlar ustunlik qiladi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, aforizmlar til tizimi bilan birga madaniyat va tafakkur bilan ham chambarchas bog'liq. Nemis tilidagi aforizmlar ko'proq mantiqiy fikrlash va abstrakt tafakkurga asoslangan bo'lsa, o'zbek tilidagi aforizmlar hissiylik va obrazlilikka tayangan. Bu farqlar ikki xalqning dunyoqarashi va mentalitetidagi o'ziga xosliklarni aks ettiradi. Nemis aforizmlarida individual fikr va falsafiy umumlashtirish ustun bo'lsa, o'zbek aforizmlarida jamiyat va axloqiy qadriyatlar muhim o'rin tutadi. Shu bilan birga, har ikki tilda aforizmlar qisqa shaklda katta ma'no ifodalash xususiyatiga ega bo'lib, ularning asosiy vazifasi umumlashtirilgan fikrni ta'sirchan tarzda yetkazishdan iborat. Mazkur maqola nemis va o'zbek tillaridagi aforizmlarning lingvistik xususiyatlarini yangi yondashuv asosida tahlil qilish imkonini berdi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, aforizmlar universal nutq birliklari bo'lishiga qaramay, ularning shakli va mazmuni til va madaniyatga bog'liq holda farqlanadi. Nemis tilida aforizmlar ko'proq abstrakt va mantiqiy xarakterga ega bo'lsa, o'zbek tilida ular obrazli va milliy ruh bilan boyitilgan. Bu esa til va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni yana bir bor tasdiqlaydi. Barcha tillarda aforizmlar o'z strukturasiga ko'ra gap shaklida namoyon bo'lishini ko'rish mumkin. Aforizm predikativ birlik sifatida nemis tilida ham, o'zbek tilida ham mustaqil gap shaklida bo'lishi yoki qo'shma gaplar tarkibiga kirishi o'z ifodasini topgan. Ifoda maqsadiga ko'ra darak gap va buyruq gap shaklidagi maqollar ko'proq, so'roq gap shaklidagi paremiyalar kamroq ekanligi tasdiqlandi. Taqqoslanayotgan tillarda aforizmlar sintaktik jihatdan SP (S - ega, P- kesim) strukturali model bilan xarakterlanadi. Nemis va o'zbek tillarida grammatik asoslarning ishtirokiga ko'ra bir tarkibli, ikki tarkibli sodda gaplar shaklidagi aforizmlar uchraydi. Paremiyalarning asosiy qismini to'liq gap shaklidagi aforizmlar tashkil etadi. Aforizmlar orasida mustaqil kodlanuvchi to'liqsiz gap shaklidagi paremiyalar ham mavjud. Ular bir xil sintaktik tuzilishga ega.

Kelgusida ushbu yo'nalishda olib boriladigan tadqiqotlar aforizmlarning kognitiv va diskursiv xususiyatlarini yanada chuqurroq o'rganishga qaratilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mamataliyeva N.X. Ingliz va o'zbek tillarida "Vatan" mazmunli aforizmlarning semantikasi va strukturalari. Филол.фанлари фалсафа доктори дисс. Термез, 2023. - 129 б.
2. Пермяков Г.Л. Паремииология Узбекистана (библиография). Выпуск 1. Составители: А.М.Бушуй и др. - Самарканд, 1978; Выпуск II. -Самарканд, 1980; Выпуск III. - Самарканд, 1981.
3. Ёшларга донолар уғити / Тузувчилар: О.Салимов, К.Куронбоев, М.Бекмуродов, Л.Тангриев, Н.Халилов - Тошкент: Фафур Гулом номидаги нашриёт- матбаа ижодий уйи, 2018. - Б.5.
4. Азаматов М. "Хджматлар хазинаси". - Тошкент: Ёш гвардия,1977. - Б.3.
5. Akbarov M. Nemis mutafakkirlarining hikmatlari aforizm [Matn]: aforizm. Toshkent: "O'zbekiston ", 2017. - 224 b.
6. Султонов Е. Афоризмлар [Матн]: минг йиллик дурдона фикрлар; Тошкент: Шарк-Зиё Заковат, 2019. - 256 б.
7. Мирзаюнусова З.И., Половина Л.В. Талаба-ёшларда меҳнатсеварлик туйғуларини шакллантиришда афоризмлардан фойдаланиш. 2019. - 68 б.
8. Алишер Н. Ибратли хикоятлар ва ҳислатли хикматлар.Сано-стандарт нашриёти, Тошкент 2016. - 519. б.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентга ҳузуридаги давлат бошқаруви академияси; Республика маънавият тарғибот маркази; Миллий ғоя ва мафкура илмий-амалий маркази. - Тошкент: "Маънавият ", 2014. - 160 б.

UO'K 821.512.2-1

SHUKUR QURBON POETIKASINING BADIY TALQINI

D.N.Nusratilloeva, f.f.f.d, Navoiy davlat universiteti. Navoiy

Annotatsiya. *Mazkur maqolada Shukur Qurbon she'riyatining poetik xususiyatlari tahlil qilinadi. Shoir ijodidagi obrazlar tizimi, ramziy ifoda, badiiy til va falsafiy tafakkur masalalari ilmiy jihatdan o'rganildi. Shoir poetikasi individual uslub, ramziy tafakkur va chuqur psixologizm bilan ajralib turadi.*

Kalit so'zlar: *poetika, ramz, obraz, individual uslub, badiiy til, lirik qahramon.*

Аннотация. *В данной статье анализируются поэтические особенности поэзии Шукура Курбона. Научно изучены система образов, символическое выражение, художественный язык и вопросы философского мышления в творчестве поэта. Поэтика поэта отличается индивидуальным стилем, символическим мышлением и глубоким психологизмом.*

Ключевые слова: *поэтика, символ, образ, индивидуальный стиль, художественный язык, лирический герой.*

Abstract. *This article analyzes the poetic characteristics of Shukur Qurban's poetry. The system of imagery, symbolic expression, artistic language, and philosophical thought in the poet's work are scientifically examined. The poet's poetics are distinguished by an individual style, symbolic thinking, and profound psychologism.*

Keywords: *poetics, symbol, image, individual style, artistic language, lyrical hero.*

Kirish Zamonaviy o'zbek she'riyatida individual uslub va poetik tafakkur masalasi muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Shukur Qurbon ijodi bu borada alohida e'tiborga loyiqdir. Uning she'riyatida obrazlar tizimi, ramziy ifoda va falsafiy mushohada uyg'unlashgan holda namoyon bo'ladi. O'tgan asrning 70-yillarida zamonaviy o'zbek she'riyatiga yangi bir shoirlar avlodi kelib qo'shilganligi adabiy-tanqidiy maqolalarda, monografik tadqiqotlarda ko'p bor ta'kidlangan. Xurshid Davron, Usmon Azim, Azim Suyun, Shavkat Rahmon, Muhammad Rahmon, Matnazar Abdulhakim va boshqalar ana shu avlodning yetuk vakillaridandir. Biroq bu avlodning vakillari ko'pam adabiy tanqidchilikning e'tiborida bo'lmagan, Shukur Qurbon ham shu avlod vakillaridan biri bo'lib, uning ijodi davr she'riyati bilan ham, o'ziga xos uslubiyati bilan ham adabiy qarashlarga yangicha jilo bera oladi. Bu safda o'nlab iste'dodli ayol shoirlar ham borki, ularni alohida hodisa sifatida o'rganishga kirishganligi e'tiborga loyiq.

"Yetmishinchi yillarga kelib, yangi bir to'liq, yangi bir iste'dodli avlod kelib safimizga qo'shiladi – deb yozadi Erkin Vohidov. – O'zbek nazmi va nasriga yangi bir ruh kirib keldi. Bu avlod safida peshqadamlardan biri Shukur Qurbon edi"[1].

Shukur Qurbonni o'z avlodiga mansubligini belgilovchi bir qator omillar borki, bu mavzu va motiv tanlashda, davr voqeligiga hozirjavoblighida, vatan istiqbolini kuylashda insoniy fazilatlarini

ulug'lab, har qanday nohaqliklarga murosasiz bo'lganligida kabi, qator sifatlarda namoyon bo'ladi. Shoirning o'z avlodidagi "peshqadamligi" hammavaqt muntazamlik kasb etmaganligiga guvoh bo'lish mumkin. Boisi u mansub shoirlarning ko'pchiligi she'rdan sherga, kitobdan kitobga o'tgan sari uslublariga o'zgarishlar yangilanishlar, ifoda tarzida sayqallanishi kuzatilsa, Shukur Qurbonda bu unsur ochiq oydin ko'rinmaydi. Masalan, uning ijodiga mansub she'rlar bilan bugun yozayotgan she'rlardagi jiddiy o'zgarish bo'lganligi sezilmaydi. Misol uchun Usmon Azim uslubida baxshiyonalik, keyinchalik grajdanlik pozitsiyasi, so'ng intertekstuallik falsafiylik kabi bir qator ijodiy maneralarni kuzatish mumkin. Bu jarayon yillar davomida Shukur Qurbonda nisbatan sokin va bir xilda kechdi desak to'g'ri bo'ladi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, shoir poetikasini tizimli ravishda, zamonaviy metodologiya asosida o'rganish zarurati mavjud.

Tajriba qismi Realistik adabiyotda publisistik uslub unchayam fazilat sanalmaydi. Biroq yetmishinchi yillar shoirlar ijodida, jumladan Shukur Qurbon ijodida ham publisistik she'rlar yetarlicha topiladi. Publisistik she'riyatda ham davr ruhi bilan bog'liq falsafiy masalalarni, ko'ngil kechinmalarini badiiyat qonuniyatlariga muvofiq singdirib yuborish mumkin. Biroq bunday publisistik she'rlar gazeta xabaridan, oddiy axborotdan badiiyati bilan poetik asosning mustahkamligi bilan ajralib turmog'i kerak.

Shukur Qurbonning 1990-yili chop etilgan "Bir qalb manzarasi" to'plamida "Paxta, paxtazorim" mohiyat e'tibori bilan publistik turkum she'rlari bor. Yuqorida ta'kidlaganimizdek bu yo'nalishda ham yaxshi asarlar yozish mumkin. Lekin ushbu turkumdagi she'rlar, ulardagi poetik g'oya bir qadar pishilib yetilmagandek, taassurot qoldiradi. Undagi ayrim she'rlarni ko'rib o'tamiz.

*Goh kuz, goh yuz haydab qilindi shudgor,
Shudgor qadar egildi xalqim.*

*Yerga yombi yanglig' qadaldi chigit,
Chigit qadar egildi xalqim*

*Kapalakdek titrab ko'rindi g'o'za,
G'o'za qadar egildi xalqim.*

*Xirmonlar tiklandi osmonga tutash,
Osmon qadar egildi xalqim[2].*

Shoirning ijodiy niyati paxta mehnatidan egilgan xalqning ahvolini badiiylashtirmoqchi, tasvirlamoqchi bo'lgan. Biroq she'r hamma biladigan oddiy axborotga o'xshab qolgan. Sababi she'rda badiiy topilma yo'q, tasviriy vositalar orginal emas, poetik fikr pishib yetilmagan. She'rda shoir masalaning o'quvchi ilg'amagan yangi qirrasini ko'rsatishi kerak. Kitobxon qalbiga yangi ruh olib kirishi zarur. "Vaholanki, "shudgor qadar", "chigit qadar", "g'o'za qadar", "osmon qadar egilish" endi ijodni boshlovchi shoirning g'o'r she'riga o'xshab qolgan.

Shu turkumga mansub etapning uchishni xoxlagan o'zbek haqida hikoya she'ri ham mohiyatan tabiiylikdan holi o'ylab topilgan zo'rma-zo'raki she'rdek taassurot qoldiradi. Ushbu voqeaband she'rda ta'kidlanishicha, ayrim qishloq ahli manzilni yaqinlashtirish uchun paxtazordan yolg'izoyoq yo'l ochib ketavergan. Brigadir shunday kishilarni topish uchun kechasi paxtazorga keladi. Va shunda qarasa, qo'shnisi Mamarayim eshagiga minib, g'o'zalarni payhon qilib ketyapti. Brigadir jahl ustida qo'shnisiga aytadiganlarini aytadi va oxirida biror tup g'o'zaniyam payhon qilmasdan yo'qol istasang eshaging bilan uch, deydi. Endi tasavvur qilaylik, mayli hayotda shunday hodisa bo'ldi deylik. Lekin buning mo'jiza atalgan she'rga nima dahli bor?! She'riyat oldiga qo'yiladigan muhim talablardan biri mazmuning orginalligidir. Shu jihatlarni hisobga oladigan bo'lsak, bu she'r o'zini uncha oqlamaydi.

Shukur Qurbonning intim she'rlari, publisistik lirikasidan ko'ra, tabiiyligi, samimiyligi, mazmunning yangiligi va ta'sirdorligi bilan e'tiborni tortadi. Xodi Toqtosh aytganidek "muhabbat har bir ko'ngilni yangilaydi". Shoirning intim lirikasida ana shunday ko'ngil rozining yangilanganligini, izhori dilning an'anaviy xalqona shakllarda o'zining go'zal ifodasini topganligini ko'rishimiz mumkin.

*Qaytsaydingiz yonimga bir kun
Qaytsaydingiz besharpa, beun,
Ko'kragimga qo'ysangiz-da bosh,
Achchiq-achchiq to'ksangiz ko'z yosh.*

Men ham bir so'z demasdan tayin,
Titrayotgan yelkangiz quchib,
Yengillashib qushday dam sayin,
Qaylargadir ketardim uchib[3].

She'r misralari bayt va bandlari bir-biriga mantiqan bog'lanib, bir ipga tizilgan marjonday jililolanib turadi. Shoir "Bir qalb manzarasi" kitobida intim mavzudagi she'rlarini alohida turkum sifatida taqdim etadi. Bu she'rlarning ko'pchiligi 2011-yilda nashr etilgan "Saylanma"sidan ham joy olgan.

Qanday yaxshi qarashlaring bor,
Qanday shirin qaddi kamoling.
O'ltirasan, sokin ulug'vor,
Sokin ulug'vordir xayoling...

Satrlar shunday sodda, samimiy va xalqona bo'lganligi bois uchinchi misradagi "sokin", "ulug'vor" so'zlarining to'rtinchi misrada takrorlanishi ham erish tuyulmaydi, balki o'z joyiga tushgani sabab, tuyg'ularning tabiiy va quymaligiga ishontiradi.

Zohir bo'lar rangi ro'yingda
Sadoqating shundoq bepoyon.
Men o'zimni, shunda o'yingda
Farishtadek ko'rdim benuqson[4].

Shoirning ayni mavzudagi she'rlari bir xil ohangda taralayotgan kuydek mayus va diltortar. Bunda past va avj pardalar yo'q. Musiqaning bir maromdagi sadolarni tinglaganidek bo'lasiz. Bu she'rlarning Usmon Azimning shu mavzudagi she'rlari bilan qiyoslaganda, ikki shoirning farqli jihatlari ko'zga tashlanib qoladi. Usmon Azimning intim lirikasi ohangi goh pasayib, goh balandlab jaranglaydi. Usmon Azim shu bois she'rlarida undov, so'roq, uch nuqta tinish belgilaridan samarali foydalanadi. Shuningdek barmoq vazniga sarbastning zinapoya she'r shakllariniyam murakkab qilib, intonatsiya talabi bilan bir butun satrni ikki, uch qatorga joylashtiradi. Shu sabab Shukur Qurbon poetik uslubini tuyg'ularning sokin to'liqlari desak bo'ladi. Ana shu jihatlari bilan shoir Mirtemir lirikasini yodga soladi. Darvoqe Shukur Qurbon o'z she'rlarida ham ustoz Mirtemirdan juda ko'p saboqlarni olganligini eslab o'tadi. Shukur Qurbonning "Shoir umri daryodir" she'ri ustoz Mirtemir xotirasiga bag'ishlangan.

She'r yo'li bu qaytmas yo'l,
Ustoz, qaytmay ketdingiz.
"Bitta o'zingiz bilganni"
Menga aytmay ketdingiz.
Tushgan edi ko'zga ko'z,
Sabog'ingiz olgandim.
Ul ajib sirni biroq,
Men hech uqa olmadim[5].

Shoir she'r davomida Mirtemirning mashhur "Majnuntol tagiga o'tkazing meni" she'ridan misollar keltirar ekan, ustozining hayot va ijod yo'lini bir nuqtada jamlamoqchi bo'ladi. Shuningdek, Shukur Qurbon Mirtemir she'ri uslubining chizgilariga ergashib, barmoqning qo'shma vazniga ham murojaat qiladi, ya'ni birinchi band 7 bo'g'inlik vazn bilan boshlanib, ikkinchi bandda 11 bo'g'inli vaznga o'tiladi va shu singari keyingi bandlarning ba'zilar 9 bo'g'inli bo'lgan holda shu bandning davomi 5 va 6 bo'g'inli satrlardan tarkib topadiki, bu Shukur Qurbonning she'r shaklini tanlashda ham ustoz an'analarini davom ettirganligini anglatadi.

Natijalar - Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, Shukur Qurbon poetikasi zamonaviy o'zbek she'riyatida alohida hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Uning ijodida ramziy tafakkur va psixologik chuqurlik ustuvorlik qiladi. Boshqa zamonaviy shoirlar ijodi bilan qiyoslaganda, unda ichki monolog va falsafiylik kuchliroq namoyon bo'ladi. Bu esa shoirning individual uslubini belgilaydi.

Xulosa - Har bir ijodkorning sevimli mavzulari, janrlari bo'ladi. Bu albatta ijodkorning aqlu-shuurini, ruhiyatini band etgan masalalarning ko'lamiga qolaversa, dunyoqarashga bog'liq ijodiy-psixologik hodisa. Xuddi shu kabi Shukur Qurbonning ilk she'rlaridan boshlab, ayni paytgacha yozilayotgan intim lirikasini kuzatadigan bo'lsak, uning bu yo'nalishda samarali va yuqori pafosli she'rlar yozayotganligiga guvoh bo'lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qurbon III. Saylanma. S'zbo'shi mu'allifi E. Vohidov. Ali'sher Navoiy nomi'dagi U'zbekiston milliy kutubxona'si nashri'eti, 2011 y. 296 b.

2. Курбон III. Бир қалб манзараси. Шеърлар, - Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1990. - 144 б.
3. Расулов А. Бадиийлик – безавол янгилик. – Тошкент: Шарқ, 2007. – Б.53.
4. Ҳамдам У. Янги ўзбек шеърляти. – Тошкент: Адиб, 2012. – Б.157.
5. Ёўлдошев Қ. Сўз ёлкини. – Тошкент: Гафур Ғулом номидаги нашриёт – матбаа ижодий уйи. 2018. – Б.

504.

UO'K 808.5

XULQ-ATVORNI IFODALOVCHI FE'LLARNING MA'NO YAGONALIGI VA LUG'AVIY IFODASI

S.N.Ochilova, katta o'qituvchi, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilidagi xulq-atvorni ifodalovchi fe'llarning ma'no yagonaligi (monosemantikligi) va ularning lug'aviy ifodasi batafsil tahlil qilinadi. Maqolada fe'llarning asosiy ma'nolarining aniqligi, ularning lug'atlarda qanday ko'rsatilishi hamda kontekstual polisemiyaga ta'siri o'rganiladi. Tadqiqot so'z ma'nosining noaniqligi va ko'p ma'nolilikning lug'aviy ifodaga qanday ta'sir qilishi haqida xulosalar beradi.

Kalit so'zlar: xulq-atvor fe'llari, monosemantika, lug'aviy ifoda, polisemiy, semantika, o'zbek tili

Аннотация. В статье подробно рассмотрена моносемантичность глаголов поведения в узбекском языке и их лексическое представление. Анализируются точность основных значений, их отражение в толковых словарях и влияние контекстной полисемии. Исследование раскрывает, как неоднозначность слов влияет на лексическое описание.

Ключевые слова: глаголы поведения, моносемантика, лексическое представление, полисемия, семантика, узбекский язык.

Abstract. This article provides a detailed analysis of the monosemantic nature of behavioral verbs in the Uzbek language and their lexical representation. It examines the precision of primary meanings, their depiction in explanatory dictionaries, and the influence of contextual polysemy. The study reveals how semantic ambiguity affects lexical description.

Keywords: behavioral verbs, monosemanticity, lexical representation, polysemy, semantics, Uzbek language.

1. Kirish. Xulq-atvor fe'llari tilning eng muhim semantik elementlaridan biri sanaladi, chunki ular inson harakatlari va munosabatlarini ifodalash orqali ijtimoiy kommunikatsiyada katta rol o'ynaydi. Uzlüksiz rivojlanayotgan til jarayonida so'zlarning ma'nolari ham o'zgarib boradi, biroq xulq-atvor fe'llarining asosiy, yagona ma'nolari ko'pincha barqaror qoladi. Shu munosabat bilan ularni monosemantik deb atash mumkin.

Lug'atshunoslikda fe'llarning ma'nosining aniqligi va unifikatsiyasi o'rganiladi, chunki bu lug'atlarning to'g'riligini, axborot samaradorligini ta'minlaydi. Shu sababli, xulq-atvor fe'llarining lug'aviy ifodasi va monosemantik xususiyatlari tilshunoslar, lug'atchilar hamda til o'rgatuvchilar uchun muhim ahamiyatga ega.

Ushbu maqolada biz xulq-atvor fe'llarining asosiy ma'nolari va ularning lug'atdagi ifodalari ko'rib chiqiladi, polisemik holatlar va kontekstual ma'nolar ta'siri tahlil qilinadi.

2. Adabiyotlar sharhi

Monosemantika (bir ma'nolilik) masalasi lingvistika va lug'atshunoslikda jiddiy o'rganilgan. L. V. Shcherba (1964) va A. A. Zaliznyak (1977) semantika va polisemiyaning asosiy tamoyillarini ishlab chiqqan. Ularning ilmiy yondashuvlari lug'at maqolalarini tahlil qilishda muhim manba sifatida ishlatiladi.

O'zbek tilida monosemantik va polisemantik fe'llar xususiyatlarini tadqiq etgan olimlar qatoriga B. X. Yo'ldoshev (1998), N. M. Islomova (2019) va D. R. Ergashova (2021) kiradi. Ularning ishlari o'zbek izohli lug'atlarida fe'llar ma'nosining aniqligi va kengligi haqida muhim ma'lumotlar beradi.

Shuningdek, monosemantik fe'llarning lug'atdagi joylashuvi va izoh usullari o'rganilgan boshqa ilmiy manbalar, lug'atshunoslik metodologiyasi va zamonaviy tilshunoslik yondashuvlari ushbu tadqiqotni boyitadi.

3. Metodologiya

Tadqiqotda quyidagi metodlar qo'llanildi:

Lug‘at tahlili: “O‘zbek tili izohli lug‘ati” (2000–2005) asosiy ma’lumot manbai sifatida ishlatildi. Xulq-atvor fe’llari ro‘yxati shakllantirilib, ularning lug‘aviy izohlari chuqur o‘rganildi.

Semantik tahlil: Fe’llarning asosiy ma’nolarining belgilanishi, yagona yoki ko‘p ma’nolilik darajasi aniqlandi.

Kontekstual o‘rganish: Polisemik fe’llarning kontekstga qarab ma’nolari tahlil qilindi.

Taqqoslash metodi: O‘zbek tilidagi fe’llarning lug‘aviy ifodasi rus va ingliz tillari bilan solishtirildi, umumiy va o‘zbek tiliga xos xususiyatlar ko‘rsatildi.

4. Natijalar.

4.1 Monosemantik xulq-atvor fe’llari. Tahlil natijalariga ko‘ra, ko‘pchilik xulq-atvor fe’llari bitta yagonalik ma’noga ega. Masalan:

«Yurmoq» — asosiy ma’nosi “joydan bir joyga harakat qilish” bo‘lib, lug‘atda ko‘pincha shu ma’noda beriladi.

«Kulmoq» — insonning quvonch va kayfiyatini yuz ifodasi orqali bildirish.

Bu fe’llar lug‘atlarda monosemantika jihatdan aniq ko‘rsatilgan va qo‘shimcha ma’nolarga ega emas.

4.2. Polisemik xulq-atvor fe’llari. Boshqa holatda ba’zi xulq-atvor fe’llari polisemik, ya’ni bir nechta bog‘langan ma’nolarga ega bo‘lishi mumkin. Masalan:

«Qaytmoq» fe’li harakatni aks ettiradi, biroq kontekstga qarab “orqaga qaytish” hamda “harakatni takrorlash” ma’nolariga ega bo‘ladi.

«Gapirmoq» fe’lining asosiy ma’nosi “so‘zlashish” bo‘lsa-da, u metaforik ma’nolarda ham qo‘llaniladi.

Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, polisemik fe’llarning lug‘atdagi izohida asosan asosiy ma’no batafsil yoritilib, kengaytirilgan ma’nolar ko‘proq kontekst va qo‘shimcha manbalar orqali tushuntiriladi.

5. Muhokama. Monosemantik xulq-atvor fe’llarining afzalligi shundaki, ular lug‘atni aniqlik va soddalik bilan ta’minlaydi. Bu xususiyat o‘zbek tilini o‘rganuvchilar uchun lug‘atni tushunishni osonlashtiradi va tilni samarali o‘zlashtirishga yordam beradi.

Biroq polisemik fe’llarning mavjudligi lingvistik muammolarni keltirib chiqaradi, chunki polisemiyaning ayrim holatlari til o‘rganuvchida tushunmovchilik yuzaga keltirishi mumkin. Shuning uchun lug‘atlarda, ayniqsa, xulq-atvor fe’llarining ikkilamchi ma’nolari va metaforik ishlatilishlari yanada batafsil yoritilishi zarur. Yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan metodlar asosida lug‘at ta’riflarini yanada mukammallashtirish va yangi lingvistik korpuslarda fe’llarni tahlil qilish imkoniyatlari bo‘lishi tilshunoslikda yangi yondashuvlarga sabab bo‘ladi.

Xulosa. Xulq-atvor fe’llarining ma’no yagonaligi (monosemantikligi) o‘zbek izohli lug‘atlarida tilning aniqligi va barqarorligini ta’minlaydi. Shu bilan birga, polisemik fe’llar tilning jonlilik va boyligini ko‘rsatadi, ular esa lug‘atlarda mukammalroq yoritilishi talab etiladi. Kelajakda kontekstual polisemiyaning chuqurroq o‘rganish, lug‘atlarni interfaol tizimlar shaklida yaratish va avtomatlashtirilgan tekst tahlil metodlarini joriy etish tavsiya etiladi. Bu o‘zbek tilining lingvistik xaritasini yanada boyitadi va takomillashtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Ergashova, D. R. (2021). Xulq-atvor fe’llarining lug‘atdagi ifodasi. O‘zbek tili va adabiyoti, 7(2), 112–121.
2. Islomova, N. M. (2019). Fe’llarning monosemantik modeli. Tilshunoslik maqolalari, 12(3), 45–53.
3. Shcherba, L. V. (1964). Problems of polysemy in linguistics. Moscow: Nauka.
4. Yo‘ldoshev, B. X. (1998). O‘zbek tilining lug‘atshunosligi asoslari. Toshkent: Fan.
5. Zaliznyak, A. A. (1977). Russian verb semantics. Moscow: Nauka.
6. “O‘zbek tili izohli lug‘ati” (2000–2005). Toshkent: O‘zbek ensiklopediyasi.

UO‘K 808.3

O‘ZBEK IZOHLI LUG‘ATLARIDA XULQ-ATVOR FE’LLARINING MONOSEMANTIK MODEL

S.N.Ochilova, katta o‘qituvchi, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek izohli lug‘atlarida xulq-atvor fe’llarining monosemantik modeli tahlil qilinadi. Monosemantika – so‘zning bitta lug‘aviy ma’noga ega bo‘lishi, lingvistik tadqiqotlarda maxsus o‘rinni egallaydi. Maqolada xulq-atvor fe’llarining monosemantik holatini aniqlash, ularning lug‘atdagi ifodalanishi va semantik strukturasi ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari o‘zbek tilida fe’llarning lexik-semantik toifalari, ayniqsa xulq-atvorga oid fe’llarning tahlili uchun yangi perspektivalar ochadi va lug‘atshunoslik hamda tilshunoslik sohalarida amaliy ahamiyatga ega.

Kalit soʻzlar: xulq-atvor fe'llari, monosemantika, o'zbek izohli lug'atlari, semantika, fe'l modeli

Аннотация. В статье рассматривается моносемантическая модель глаголов поведения в узбекских толковых словарях. Моносемантика — свойство слова иметь одно лексическое значение, что является важным аспектом в лингвистических исследованиях. Анализируется моносемантический статус глаголов поведения, их представление в словарях и семантическая структура. Результаты исследования открывают новые перспективы для анализа лексико-семантических категорий глаголов, особенно связанных с поведением, и имеют практическое значение для лексикографии и языкознания.

Ключевые слова: глаголы поведения, моносемантика, узбекские толковые словари, семантика, модель глагола

Abstract. This article examines the monosemantic model of behavioral verbs in Uzbek explanatory dictionaries. Monosemantics, the feature of having a single lexical meaning, holds a significant place in linguistic studies. The study analyzes the monosemantic status of behavioral verbs, their representation in dictionaries, and their semantic structures. The results provide new perspectives for analyzing lexical-semantic categories of verbs, particularly those related to behavior, and have practical implications for lexicography and linguistics.

Keywords: behavioral verbs, monosemantics, Uzbek explanatory dictionaries, semantics, verb model

Kirish. O'zbek tilida xulq-atvor fe'llari tilning eng muhim komponentlaridan biri bo'lib, ular insonning turli harakatlari va o'zaro munosabatlarini ifodalaydi. Izohli lug'atlarda bu fe'llarning aniq va bitta ma'noga ega bo'lishi, ya'ni monosemantik holatlari lug'atshunoslikda axborot samaradorligini oshiradi. Shu sababli, xulq-atvor fe'llarining monosemantik modeli tahlili o'zbek tilshunosligi va lug'atshunoslik sohalarida dolzarb mavzudir.

Ushbu maqolada o'zbek izohli lug'atlarida xulq-atvor fe'llarining monosemantik modeli ko'rib chiqilib, ularning lug'atdagi joylashuvi, ma'nolarining aniqligi, va semantik xususiyatlari tadqiq etiladi.

Adabiyotlar sharhi. Tilshunoslik va lug'atshunoslikda fe'lning monosemantik xususiyatlari ko'p tadqiq etilgan. Xususan, L. V. Shcherba, A. A. Zaliznyak va boshqa tilshunoslar fe'lning semantik barqarorligi hamda ko'p ma'noliligi masalalarini tahlil qilganlar. O'zbek tilida bu bobda ilmiy ishlar kamroq; B. X. Yo'ldoshev, R. X. Tillaev va boshqalar xulq-atvor fe'llarining lug'atdagi ifodalanishini o'rgangan. Shuningdek, monosemantik lug'atlar yaratish va ularni tahlil qilish metodologiyasi haqidagi so'nggi tadqiqotlar (Islomova, 2019; Ergashova, 2021) ham ishga qo'llanilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda o'zbek izohli lug'atlari (masalan, "O'zbek tili izohli lug'ati", 3 jild, Toshkent, 2000-2005) asos qilib olindi. Xulq-atvor fe'llari ro'yxati lug'atdan ajratildi va ularning asosiy ma'nolari tahlil qilindi. Fe'llarning monosemantikligi, ya'ni bir ma'noga ega bo'lishi, lug'at izohlaridagi ifoda usuli va semantik komponentlar asosida baholandi.

Metod sifatida lug'at tahlili, semantik tahlil hamda taqqoslash ishlari olib borildi. Shuningdek, lingvistik nazariyalar asosida monosemantik modelning strukturasi aniqlashga harakat qilindi.

Tadqiqot natijalari

1. Xulq-atvor fe'llarining lug'atdagi taqdimoti. Tahlil qilingan izohli lug'atlardan ma'lum bo'lishicha, ko'pchilik xulq-atvor fe'llari monosemantik sifatida ifodalangan. Masalan, «kulguli» ma'noga ega bo'lgan «kulmoq» fe'li bir ma'noda deyiladi — yuz ifodasi bilan quvnoqlikni ko'rsatish.

2. Monosemantik modelning semantik strukturasi o'ziga xosligi. Monosemantik modelda fe'l ma'nosi birlamchi, aniq va o'zaro aralashmagan. Xulq-atvor fe'llari uchun bu, ularning harakat yoki holatni yagona jihati bilan bog'liqligini anglatadi. Misol uchun, «yugurmoq», «o'tirmoq», «gapirmoq» kabi fe'llar harakatning asosiy mazmunini ifodalaydi.

3. Monosemantik va polisemantik xulq-atvor fe'llari farqi. Ba'zi xulq-atvor fe'llarida esa ko'p ma'nolik kuzatiladi. Bunday fe'llarda asosiy ma'no bilan birga kengaytirilgan yoki metaforik ma'nolar uchrashi mumkin. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, izohli lug'atlarda bunday fe'llar ko'pincha asosiy ma'noga katta urg'u berib, qo'shimcha ma'nolar kamroq yoritilgan.

Muhokama. Tadqiqot natijalari o'zbek izohli lug'atlarida xulq-atvor fe'llarining asosan monosemantik modeli mavjudligini ko'rsatdi. Bu lug'at ma'lumotlarini aniqlik, tushunarli qilishga

yordam beradi va tillarni o'qitish jarayonida qulaylik yaratadi. Shuningdek, monosemantik modeli bo'lgan fe'llar asosida til kurslari va lug'atlar yaratishda samarali bo'lishi mumkin. Biroq, polisemantik fe'llarning mavjudligi ularning ma'nolarini yanada puxta o'rganishni talab qiladi, lug'atlarda esa ushbu ma'nolarni ham kengroq ochish zarur.

Xulosa. O'zbek izohli lug'atlarida xulq-atvor fe'llarining monosemantik modeli tilshunoslikda muhim ish bo'lib, ular fe'llning asosiy ma'nolarini aniqlik bilan ifodalashi lug'atlarda axborot samaradorligini oshiradi. Bu esa til o'rganuvchilar uchun qulaylik yaratadi hamda ilmiy tahlil uchun mustahkam asos bo'ladi. Kelajakda lug'atlar yaratishda monosemantik va polisemantik fe'llarning semantik xususiyatlarini yanada chuqurroq o'rganish tavsiya etiladi.

Bundan tashqari, fe'llarning kontekstga bog'liq ma'nolari va ularning til ichidagi funksiyalarini tadqiq etish sohaning rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. Tilning jonli tabiati va doimiy ravishda o'zgarib borishi lug'atlar yangilanishi zarurligini ko'rsatadi. Shu sababli, zamonaviy lug'atchilikda avtomatlashtirilgan tahlil usullarini joriy etish ham muhimdir. Natijada, o'zbek tilining boy lexik tizimini yanada mukammalroq ifodalash imkoniyati yaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Yo'ldoshev, B. X. (1998). O'zbek tilining lug'atshunosligi asoslari. Toshkent: Fan.
2. Tillaev, R. X. (2003). Tilshunoslik va izohli lug'atlar. Toshkent: O'zbek tilshunoslik nashriyoti.
3. Islomova, N. M. (2019). Fe'llarning monosemantik modeli. Tilshunoslik maqolalari, 12(3), 45–53.
4. Ergashova, D. R. (2021). Xulq-atvor fe'llarining lug'atdagi ifodasi. O'zbek tili va adabiyoti, 7(2), 112–121.
5. Shcherba, L. V. (1964). Problems of polysemy in linguistics. Moscow: Nauka.
6. Zaliznyak, A. A. (1977). Russian verb semantics. Moscow: Nauka.
7. "O'zbek tili izohli lug'ati" (2000-2005). Toshkent: O'zbek ensiklopediyasi.

UDC 808.3

ANALYSES OF CONTEMPORARY ENGLISH PHRASAL VERBS FROM MULTIPLE LINGUISTIC VIEWPOINTS

X.V.Olimova, Senior teacher, University of Economics and Pedagogy, Karshi

A.K.Sodikov, Master's student, University of Economics and Pedagogy, Karshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy ingliz tilidagi phrasal verblarning turli lingvistik yondashuvlar doirasidagi tahlili taqdim etiladi. Semantik, sintaktik va kognitiv nuqtai nazarlar asosida phrasal verblarning tuzilishi, ma'nolari va ishlatilish xususiyatlari o'rganiladi. Shu bilan birga, korpus tilshunosligi yondashuvi orqali ularning kontekstda qo'llanilish misollari va ko'rsatkichlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari lug'atshunoslik, til o'rganish jarayoni va tarjimada amaliy qo'llanishi uchun muhim tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: phrasal verblar, zamonaviy ingliz tili, semantika, sintaksis, kognitiv lingvistika, korpus tahlili.

Аннотация. В статье представлен анализ фразовых глаголов современного английского языка с различных лингвистических позиций. Рассматриваются синтаксические, семантические и когнитивные аспекты структуры, значения и употребления таких глаголов. Также приводится корпусный анализ для изучения их использования в контексте. Результаты исследования содержат рекомендации для лексикографии, изучения языка и перевода.

Ключевые слова: фразовые глаголы, современный английский, семантика, синтаксис, когнитивная лингвистика, корпусный анализ.

Abstract. This article presents an analysis of contemporary English phrasal verbs from multiple linguistic perspectives. It examines their syntactic structure, semantic features, and cognitive aspects. Additionally, corpus linguistic methods are applied to analyze the usage of phrasal verbs in authentic contexts. The findings provide essential recommendations for lexicography, language learning, and translation practices.

Keywords: phrasal verbs, contemporary English, semantics, syntax, cognitive linguistics, corpus analysis.

Introduction. Phrasal verbs are a fundamental part of contemporary English, characterized by a verb followed by one or more particles, which together form a meaning that is often not deducible from the separate elements (Celce-Murcia & Larsen-Freeman, 1999). Due to their semantic complexity and idiomatic usage, phrasal verbs frequently challenge non-native speakers, translators, and language learners. The study of phrasal verbs from different linguistic viewpoints—including

syntax, semantics, cognitive linguistics, and corpus linguistics—helps in understanding their formation, meaning, and use in real communication. This article synthesizes these approaches to offer a comprehensive analysis and suggests ways to improve dictionary entries and educational materials on phrasal verbs.

Methodology. This research employs qualitative and comparative methods. The analysis is based on:

- Examination of phrasal verb entries in major dictionaries (e.g., Oxford English Dictionary, Cambridge Dictionary).
- Semantic and syntactic analysis of selected phrasal verbs.
- Cognitive linguistic interpretation of metaphorical and idiomatic dimensions.
- Corpus-driven analysis using resources such as the British National Corpus (BNC) and Corpus of Contemporary American English (COCA) to observe usage patterns and frequency.

Data were systematically compared across the different approaches to identify convergences and divergences in linguistic interpretation and lexicographic representation.

Results. The results reveal that:

- Syntactic viewpoint: Phrasal verbs demonstrate structural variability, including separable and inseparable forms. Syntax influences meaning and usage restrictions (Palmer, 1996).
- Semantic viewpoint: There is a clear distinction between literal and idiomatic meanings. The semantic core often shifts or broadens through metaphorical extension (Cruse, 1986).
- Cognitive linguistics perspective: Conceptual metaphors underlie many semantic shifts. Phrasal verbs frequently reflect embodied cognition and image schemas (Lakoff & Johnson, 1980).
- Corpus analysis: Corpus data confirm frequency patterns linked to register, genre, and regional variations. Some phrasal verbs are more prevalent in informal spoken English, whereas others appear in academic texts (Biber et al., 1999).

The combined approaches enrich understanding of the complexity and variability of phrasal verbs in contemporary usage.

Discussion. The multi-perspective analysis allows for a more nuanced understanding of phrasal verbs than any single approach alone. Syntactic patterns reveal formal constraints; semantics explain the evolution of meaning; cognitive linguistics uncovers underlying mental models; corpus studies provide empirical validation of usage. This multi-dimensional view benefits lexicographers by informing more accurate and user-friendly dictionary entries, language teachers by guiding focus on the most relevant forms and meanings, and translators by clarifying semantic and pragmatic nuances. Challenges remain in capturing the full range of figurative meanings and emerging usages, especially with constantly evolving English varieties. However, integrative approaches foster richer dictionary data and more effective teaching methodologies.

The integration of multiple analytical perspectives on phrasal verbs has significant practical implications for lexicographers, language educators, and translators, as well as for the development of language technologies. For lexicographers, embracing a multi-dimensional approach encourages the creation of dictionary entries that not only define phrasal verbs accurately but also provide illustrative examples, usage notes, and explanations of metaphorical and idiomatic meanings. This leads to entries that are more comprehensive, accessible, and useful to diverse user groups, ranging from native speakers to second language learners and professionals. For language teachers, such an approach offers a richer pedagogical toolkit. Educators can design curricula and materials that address the syntactic structure, semantic variability, and cognitive underpinnings of phrasal verbs, thereby enabling learners to better comprehend and apply these verbs in varied communicative contexts. Incorporating corpus-based examples further grounds instruction in authentic language use, bridging the gap between theoretical knowledge and practical proficiency. Looking forward, advances in computational linguistics and natural language processing can harness these integrative insights to develop intelligent language learning applications, advanced electronic dictionaries, and translation tools that dynamically adapt to users' needs. Interactive platforms incorporating corpus data, cognitive explanations, and syntactic parsing could revolutionize how phrasal verbs are taught, learned, and translated.

Nevertheless, challenges persist. Capturing the dynamic evolution of phrasal verbs, including emergent slang, regional variants, and new figurative usages, demands ongoing corpus updates and

adaptive lexicographic strategies. Future research should also focus on user-centric evaluations to ensure that resources effectively meet learners' and professionals' requirements.

Conclusion. Analysis of contemporary English phrasal verbs from diverse linguistic viewpoints clearly demonstrates the indispensable necessity of integrating multiple analytical frameworks—namely syntactic, semantic, cognitive, and corpus-based perspectives—in order to fully grasp and accurately represent their inherent complexity. Phrasal verbs are intricate linguistic units characterized by varied structures, multifaceted meanings, and usage patterns that cannot be sufficiently explained by a single theoretical approach.

In summary, harnessing the complementary strengths of syntactic, semantic, cognitive, and corpus linguistic approaches is essential for advancing the study, teaching, and application of English phrasal verbs. This integrated methodology promises to enhance lexicographic precision, facilitate language acquisition, and improve translation fidelity, ultimately contributing to more effective communication in a globalized world.

REFERENCES:

1. Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S., & Finegan, E. (1999). Longman Grammar of Spoken and Written English. Longman.
2. Celce-Murcia, M., & Larsen-Freeman, D. (1999). The Grammar Book: An ESL/EFL Teacher's Course. Heinle & Heinle.
3. Cruse, D. A. (1986). Lexical Semantics. Cambridge University Press.
4. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). Metaphors We Live By. University of Chicago Press.
5. Palmer, F. R. (1996). Grammar. Cambridge University Press.

UO'K 808.5

HAYVON RAMZLARINI O'RGANISHNING NAZARIY ASOSLARI

A.I.O'ktamova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

D.I.Mirzayeva, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqola hayvon ramzlarini o'rganishning asosiy nazariy yondashuvlari, ilmiy maktablari va metodologik asoslarini o'rganishga bag'ishlangan. Zoomorfik ramzlarni tahlil qilishda qo'llanilgan semiotik, kognitiv va madaniy-antropologik nazariyalar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: hayvon ramzlari, semiotika, kognitiv tilshunoslik, madaniy antropologiya, zoomorfizm, nazariy asos, ramz nazariyasi, arxetip, strukturalizm, o'zbek tilshunoslik maktabi.

Аннотация. Данная статья посвящена изучению основных теоретических подходов, научных школ и методологических основ исследования зооморфных символов. Рассматриваются семиотические, когнитивные и культурно-антропологические теории.

Ключевые слова: зооморфные символы, семиотика, когнитивная лингвистика, культурная антропология, зооморфизм, название, теория символов, архетип, структурализм, школа узбекской лингвистики.

Abstract. This article examines the main theoretical approaches, scientific schools and methodological foundations for studying animal symbols. Semiotic, cognitive and cultural-anthropological theories used in analysing zoomorphic symbols are reviewed.

Keywords: animal symbols, semiotics, cognitive linguistics, cultural anthropology, zoomorphism, theoretical basis, theory of symbols, archetype, structuralism, Uzbek linguistic school.

Hayvon ramzlari insoniyat madaniyatining ajralmas qismi bo'lib, ularni o'rganish ko'plab ilmiy sohalarining diqqat markaziga aylangan. Lingvistika, semiotika, madaniy antropologiya, psixologiya va adabiyotshunoslik hayvon ramzlarini o'ziga xos metodlar bilan tadqiq etadi. Ushbu ko'p qirrali tadqiqot ob'yekti turli ilmiy maktablar va nazariyalarning shakllanishiga zamin yaratgan [3. B. 14]. Hayvon ramzlarini o'rganishning nazariy asoslarini tizimli ravishda tahlil qilish nafaqat lingvistik, balki madaniyatshunoslik va kognitiv fanlar nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyatga ega.

Shunday ekan, hayvon ramzlari tadqiqoti faqat bir soha doirasida qolmay, fanlararo yondashuv asosida olib borilishi lozim. Masalan, lingvistik tahlil hayvon nomlarining etimologiyasi va semantik tarixini ochib bersagina, madaniy antropologiya ularning marosim va urf-odatlardagi vazifasini tushuntiradi, kognitiv fan esa ushbu ramzlarning inson xotirasida qanday saqlanishi va nutqda qanday faollashishi mexanizmlarini aniqlaydi.

Semiotika - belgilar va ramzlar haqidagi fan sifatida hayvon ramzlarini o'rganishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Ferdinand de Sossyurning belgi nazariyasi va Charlz Pirs semiotikasiga ko'ra, har qanday belgi - shu jumladan hayvon obrazi ham - ikki qismdan iborat:

belgining shakli (signifikant) va belgining mazmuni (signifikat) [1. B. 47]. Hayvon ramzlari semiotik tahlil nuqtai nazaridan ikonografik, indeksik va simvolik belgilar sifatida tasniflanadi. Masalan, it obrazi o'zbek madaniyatida bir kontekstda salbiy ma'noni, boshqa kontekstda esa sadoqat va muhofazani anglatishi mumkin. Bu esa hayvon ramzlarining ko'p qatlamli semiotik tabiatini ko'rsatadi. Sossyurning ixtiyoriylilik tamoyili bo'yicha hayvon ramzlari har bir tilda va madaniyatda turlicha shakllanishi mumkin [2. B. 89].

Semiotik yondashuvning yana bir muhim jihati - hayvon ramzlarining sintagmatik va paradigmatic munosabatlarini o'rganishdir. Sintagmatik munosabat ramzning matn ichidagi boshqa belgilar bilan bog'liqligini ko'rsatsa, paradigmatic munosabat uning o'ziga o'xshash yoki qarama-qarshi ramzlar bilan munosabatini belgilaydi. Masalan, o'zbek tilida "arslon" va "bo'ri" ramzlari paradigmatic jihatdan kuch maydoniga mansub bo'lsa-da, sintagmatik qo'llanishda bir-biridan keskin farqlanadi [6. B. 33].

Kognitiv tilshunoslik hayvon ramzlarini inson tafakkurining umumiy qonuniyatlari bilan bog'liq holda o'rganadi. George Lakoff va Mark Jonsonning konseptual metafora nazariyasiga ko'ra, hayvon nomlari asosida shakllangan metaforalar inson idrokining muhim qismi hisoblanadi [4. B. 62]. Konseptual metafora nazariyasiga binoan, "INSON - HAYVON" sxemasi turli tillarda faol ishlaydi. Masalan, "u tulkiday ayyor", "u arslon yurakli", "u bo'ridek yolg'iz" kabi iboralar oddiy qiyoslash emas, balki inson xarakter xususiyatlarini tushuntirishning kognitiv mexanizmidir. Bu mexanizm barcha tillarda mavjud bo'lib, madaniyatga ko'ra turlicha ro'yobga chiqadi [5. B. 38].

Prototip nazariyasi (Elenor Rosh) ham hayvon ramzlarini o'rganishda qo'llaniladi. Bu nazariyaga ko'ra, har bir tushunchaning "eng tipik" namunasi - prototipi - mavjud. Masalan, o'zbek madaniyatida "ot" prototipi kuch, erkinlik va mardlik bilan bog'liqligi bois, otga oid ramziy iboralar ham shu prototipik xususiyatlar atrofida shakllanadi.

Madaniy antropologiya hayvon ramzlarini ma'lum bir jamiyatning turmush tarzi, diniy e'tiqodlari va tarixiy tajribasi bilan bog'liq holda o'rganadi. Claude Levi-Strossning struktural antropologiyasiga ko'ra, hayvon ramzlari jamiyat tuzilishini va ikkilik qarama-qarshiliklar tizimini aks ettiradi: yovvoyi - uy, xavfli - xavfsiz, kuchli - kuchsiz [3. B. 95]. Karlo Ginzburgning madaniy tarix metodologiyasi esa hayvon ramzlarini mikrotarix va kundalik madaniyat nuqtai nazaridan tadqiq etadi. Bu yondashuv hayvon ramzlarining oddiy xalq hayotidagi o'rni va ularning vaqt o'tishi bilan o'zgarib borishini kuzatishga imkon beradi. O'zbek etnografiyasida bu metod xalq og'zaki ijodi va urf-odatlarini o'rganishda samarali qo'llanilgan [6. B. 71].

Madaniy-antropologik yondashuvda totemizm nazariyasi alohida o'rin tutadi. Totemizm - ibtidoiy jamiyatlarda ma'lum bir urug' yoki qabila o'zini muayyan hayvon bilan bog'liq deb hisoblashi hodisasidir. O'zbek xalqi tarixida ham totemik tasavvurlar izlari saqlanib qolgan: burgut, bo'ri va ot o'zbek urug' va qabilalarining totemik ramzlari bo'lgan. Bu totemik ildizlar zamonaviy hayvon ramzlarining shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatgan [1. B. 104].

Karl Gustav Yungning arxetiplar nazariyasi hayvon ramzlarini inson kollektiv ongsizligining ifodalari sifatida ko'rib chiqadi. Yung fikricha, ma'lum hayvon obrazlari - arslon, ilon, qush - barcha madaniyatlarda bir xil tarzda namoyon bo'ladigan universal arxetiplardir. Bu arxetiplar inson ruhiyatining chuqur qatlamlarida joylashib, orzular, miflar va san'at orqali yuzaga chiqadi [1. B. 118]. Arxetiplar nazariyasi o'zbek folklorini tadqiq etishda ham qo'llanilib, mahalliy hayvon ramzlarining universal arxetipik mazmunini aniqlashga xizmat qilgan. Masalan, ilon obrazi o'zbek mifologiyasida ham Yung tavsiflaganidek ikki xil ma'no - yovuzlik va donolik - ni o'zida mujassam etadi.

Yungning "soya" arxetipi konsepsiyasi hayvon ramzlari orqali inson ongida siqib chiqarilgan xislatlarning ifodalanishini tushuntirishga yordam beradi. Masalan, bo'ri yoki ilon obrazlari ko'plab madaniyatlarda inson ongining "soya" qismini - ya'ni jamiyat tomonidan qoralangan instinktiv kuchlarni - anglatadi. Bu konsepsiya o'zbek va ingliz adabiyotidagi salbiy hayvon obrazlarini yangicha talqin qilish imkonini beradi [5. B. 61].

O'zbek tilshunosligida hayvon ramzlarini o'rganish bo'yicha mustaqil ilmiy an'ana shakllangan. M.Mirtojiyev, A.Mamatov, B.Sarimsoqov kabi olimlar o'zbek tilidagi zoomorfik leksika va frazeologiyani chuqur o'rganib, milliy ilmiy maktab asoslarini yaratganlar [2. B. 54]. Ushbu maktab vakillari hayvon ramzlarini faqat lingvistik hodisa sifatida emas, balki madaniy, etnografik va tarixiy manba sifatida ham o'rganishni taklif etadilar. Bu yondashuv o'zbek tilshunosligini xalqshunoslik va madaniyatshunoslik bilan uzviy bog'laydi hamda hayvon ramzlari tadqiqotini yangi bosqichga ko'taradi.

O'zbek tilshunoslik maktabining xorijiy ilmiy maktablar bilan muloqoti ham sohani boyitgan. Xususan, rus tilshunosligining frazeologik maktabi (Vinogradov, Shaxmatov) bilan o'zaro ta'sir o'zbek frazeologiya ilmining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan.

Hayvon ramzlarini o'rganishning nazariy asoslari bir necha yirik ilmiy yo'nalishlarni o'z ichiga oladi: semiotik, kognitiv-lingvistik, madaniy-antropologik va psixoanalitik yondashuvlar.

O'zbek tilshunoslik maktabi esa ushbu nazariy asoslarga milliy-madaniy o'ziga xoslikni qo'shib, hayvon ramzlari tadqiqotini yanada chuqurlashtirgan. Kelgusida ushbu yo'nalishlarni yanada rivojlantirish va ularni bir-biri bilan uygunlashtirish hayvon ramzlari ilmini yangi kashfiyotlarga olib kelishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirtojiev M. O'zbek tili semantikasi. - Toshkent: O'qituvchi, 2010, p. 40–60.
2. Mamatov A. O'zbek frazeologiyasining nazariy asoslari. - Toshkent: Fan, 2018, p. 50–90.
3. Levi-Stross K. Struktural antropologiya. - Moskva: Nauka, 1985, p. 88–100.
4. Lakoff G., Johnson M. Metafor, kotorymi my jivyom. - Moskva: Editorial URSS, 2004, p. 58–70.
5. Sarimsoqov B. O'zbek xalq maqollari va matallarining semantikasi. -Toshkent: O'qituvchi, 2009, p. 30–45.
6. Mirzayeva D.I. Frazeologik birliklar va madaniy kod. - Farg'ona: FarDU, 2022, p. 20–40.

UO'K 808.5

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA HAYVONLARGA OID FRAZEOLIGIZMLAR

A.I.O'ktamova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

D.I.Mirzayeva, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqola o'zbek va ingliz tillaridagi hayvonlarga oid frazeologizmlarni qiyosiy-semantik jihatdan o'rganishga bag'ishlangan. Frazeologik birliklarning kelib chiqishi, ma'noviy xususiyatlari va tarjima muammolari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: frazeologizm, hayvon obrazlari, qiyosiy tilshunoslik, semantika, ekvivalentlik, o'zbek tili, ingliz tili, idioma, madaniy kontekst, frazeologik birliklar.

Аннотация. Данная статья посвящена сравнительно-семантическому изучению фразеологических единиц, связанных с животными, в узбекском и английском языках. Анализируется происхождение, семантические особенности и проблемы перевода фразеологических единиц.

Ключевые слова: фразеологизм, образы животных, сравнительное языкознание, семантика, эквивалентность, узбекский язык, английский язык, idioma, культурный контекст, фразеологические единицы.

Abstract. This article is devoted to the comparative-semantic study of phraseological units related to animals in Uzbek and English languages. The origin, semantic features and translation problems of phraseological units are analysed.

Keywords: phraseology, animal images, comparative linguistics, semantics, equivalence, Uzbek language, English language, idiom, cultural context, phraseological units.

Frazeologiya tilshunoslikning eng qiziqarli va rang-barang sohalaridan biri bo'lib, xalqning tafakkuri, turmush tarzi va madaniy qadriyatlarini o'zida aks ettiradi. Hayvonlarga oid frazeologizmlar esa ushbu sohadagi eng ko'p tarqalgan va keng o'rganilgan guruhlardan birini tashkil etadi. Inson hayotida hayvonlar qadimdan muhim o'rin tutib kelgan: ular mehnat quroli, ovqat manbai, do'st va ramziy obraz sifatida xalq tafakkuriga chuqur singib ketgan [3. B. 22].

O'zbek va ingliz tillari turli lingvistik oilalarga mansub bo'lsa-da, hayvonlarga oid frazeologizmlar ikkala tilda ham keng tarqalgandir. Biroq bu birliklarning semantikasi, ma'noviy bo'yog'i va madaniy konteksti ko'pincha bir-biridan sezilarli darajada farqlanadi.

Tadqiqot o'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik lug'atlar, ikki tilli lug'atlar hamda tilshunoslik sohasidagi ilmiy manbalar asosida olib borildi. Asosiy manbalarga "O'zbek tilining frazeologik lug'ati", "Oxford Dictionary of Idioms", shuningdek M.Mirtojiev, A.Mamatov va V.N.Komissarovlarning frazeologiyaga oid ilmiy asarlari kiradi [5. B. 40].

Hayvonlarga oid frazeologizmlar tematik jihatdan bir necha katta guruhga bo'linadi. Har bir guruh o'ziga xos semantik xususiyatlar va madaniy kontekstga ega.

Uy hayvonlari - it, mushuk, ot, qo'y, echki - frazeologizmlarning eng katta guruhini tashkil etadi. Bu hayvonlar qadimdan insonning kundalik hayotida faol ishtirok etib, xalq tafakkuriga chuqur singib ketgan [1. B. 68].

O'zbek tilida otga oid frazeologizmlar alohida ko'zga tashlanadi: "Ot mingan - o'z bo'lar, eshak mingan - suv bo'lar", "Yaxshi ot - egasining ko'zgu", "Otini yaxshi ko'rgan - egasini yaxshi ko'radi". Bu iboralarda ot kuch, mardlik va sharaflarning ramzi sifatida namoyon bo'ladi.

Ingliz tilida esa otga oid iboralar ham keng tarqalgan: "Don't look a gift horse in the mouth" (sovg'ani qabul qilishda kamchilik izlama), "You can lead a horse to water but you can't make it drink" (odamni majburlab bir narsaga undab bo'lmaydi), "Hold your horses" (shoshilma, toqat qil). Mazkur iboralarda ot ham kuch va harakatning ramzi bo'lib xizmat qiladi, ammo o'zbek madaniyatidagidan farqli jihat va konnotatsiyalarga ega [4. B. 91].

Yovvoyi hayvonlar - bo'ri, tulki, arslon, ayiq - ham ikkala tilda keng qo'llaniladigan frazeologizm manbai hisoblanadi. Bu hayvonlar odatda insonning xarakter xususiyatlarini, xulq-atvorini yoki turmush holatini ifodalashda ishlatiladi [2. B. 117].

O'zbek tilida bo'ri obraz sifatida ko'pincha yovuzlik, xavf va qo'rquv bilan bog'liq: "Bo'ridan qo'rqan o'rmonga kirmas", "Bo'ri qari bo'lsa ham fe'li o'zgarmaydi". Ingliz tilida esa: "A wolf in sheep's clothing" (qo'y terisini yopingan bo'ri - yovuz niyatli, lekin do'stona ko'rinadigan odam), "Cry wolf" (bo'ri bor deb baqirmoq - soxta xavf tug'dirmoq).

Tulkiga oid frazeologizmlar ikki tilda ham ayorlik, hiyla va ziyraklikning timsolidir: "Tulkiday ayyor" (o'zbek tili) va "Sly as a fox", "Cunning as a fox" (ingliz tili). Bu holda ikkala tilda hayvon ramzi va semantik ma'no deyarli bir xil bo'lib, tarjimada funksional ekvivalentlik kuzatiladi.

Qushlar ham frazeologizmlar yaratishda faol ishtirok etadi. O'zbek tilida "Humo qushi" maxsus o'rin tutsa, laylak, kaklik, bulbul va boshqa qushlar ham ko'plab iboralarda uchraydi: "Laylak uyadan uchib ketsa, bahor ham o'tib ketadi", "Bulbul gulga oshiq". Ingliz tilida qushlar ham keng qo'llaniladi: "A bird in the hand is worth two in the bush" (qo'ldagi bir - bo'ttakidagi ikkidandan afzal), "Kill two birds with one stone" (bir toshda ikki qushni urmoq), "Birds of a feather flock together" (har qush o'z xili bilan uchadi) [6. B. 56].

O'zbek va ingliz tili frazeologizmlarini qiyoslashtirish ekvivalentlikning uch asosiy turini ko'rsatadi: to'liq ekvivalentlik, qisman ekvivalentlik va ekvivalentsizlik.

To'liq ekvivalentlik - bu ikkala tildagi frazeologizm bir xil hayvon obrazi, bir xil ma'no va bir xil uslubiy bo'yoqqa ega bo'lgan holatdir. Bunday ekvivalentlik ko'pincha umumbashariy ramzlar asosida vujudga keladi [3. B. 78].

Misol: O'zbek tilidagi "Tulkiday ayyor" va ingliz tilidagi "Sly as a fox" - ikkalasida ham tulki ayorlikning ramzi, semantika va uslub bir xil.

O'zbek tilidagi "Bir toshda ikki qushni urmoq" va ingliz tilidagi "Kill two birds with one stone" - bir xil obraz, bir xil ma'no, faqat tarjima farqlanadi.

Qisman ekvivalentlikda ma'no o'xshash bo'lsa-da, ishlatilgan hayvon obrazi yoki tuzilish farqlanadi. Bu holat eng ko'p uchraydigan ekvivalentlik turidir [1. B. 95].

Misol: O'zbek tilidagi "Eshakga oltin eyer ursa ham eshakligicha qoladi" iborasiga ingliz tilida "You can't make a silk purse out of a sow's ear" (cho'chqaning qulog'idan ipak hamyon tikib bo'lmaydi) mos keladi - ma'no o'xshash, ammo hayvon farqli.

Ekvivalentsiz frazeologizmlar - bu bir tilda mavjud bo'lib, boshqa tilda aniq muqobili yo'q bo'lgan iboralar. Bu holat, odatda, madaniy o'ziga xoslik bilan bog'liq [4. B. 104].

Misol: O'zbek tilidagi "Humo qushining soyasi tushgan" iborasini ingliz tiliga to'la ekvivalent bilan tarjima qilish qiyin, chunki Humo qushi o'zbek madaniyatiga xos ramz.

O'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, o'zbek va ingliz tillaridagi hayvon frazeologizmlarida o'xshashlik va farqlarning uyg'unligi kuzatiladi. To'liq ekvivalent iboralar umumbashariy tafakkur mahsuli bo'lsa, ekvivalentsiz iboralar milliy-madaniy o'ziga xoslikning ifodasidir.

O'zbek va ingliz tillaridagi hayvonlarga oid frazeologizmlar milliy madaniyat, tarix va tafakkurning ko'zgusidir. Ularning qiyosiy tahlili ikkala xalqning dunyoqarashi va estetik mezonlari haqida qimmatli ma'lumot beradi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, hayvon frazeologizmlarida to'liq, qisman va noto'liq ekvivalentlik holatlari kuzatilib, har biri tarjimada turli yondashuvni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mamatov A. O'zbek frazeologiyasining nazariy asoslari. - Toshkent: Fan, 2018, p. 55–100.
2. Mirtojyev M. O'zbek tili semantikasi. - Toshkent: O'qituvchi, 2010, p. 110–130.
3. Komissarov V.N. Teoriya perevoda. - Moskva: Visshaya shkola, 1990, p. 70–90.
4. Turakulov M. Til va madaniyat: semantik tahlil. - Samarqand: SamDU, 2020, p. 80–110.
5. Zafarov K. Lingvistik metaforalar va kognitiv tilshunoslik. - Toshkent: Akademiya, 2021, p. 35–50.
6. Mirzayeva D.I. Frazeologik birliklar va madaniy kod. - Farg'ona: FarDU, 2022, p. 45–75.

HAYVON RAMZLARINING MILLIY MENTALITETDAGI O'RNI

A.I.O'ktamova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

D.I.Mirzayeva, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqola hayvon ramzlarining milliy mentalitet shakllanishidagi o'rni va vazifasini o'rganishga bag'ishlangan. O'zbek va ingliz xalqlarining mentalitetida zoomorfik obrazlar qanday aks etishi, ular milliy qadriyatlar, dunyoqarash va tafakkur tarzini qanday ifodalashi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: milliy mentalitet, hayvon ramzlari, zoomorfizm, madaniy kod, qadriyatlar tizimi, xalq tafakkuri, etnopsixologiya, o'zbek mentaliteti, lingvomadaniyatshunoslik, milliy o'ziga xoslik.

Аннотация. Данная статья посвящена изучению роли зооморфных символов в формировании национального менталитета. Анализируется, как зооморфные образы отражаются в менталитете узбекского и английского народов, как они выражают национальные ценности и мировоззрение.

Ключевые слова: национальный менталитет, зооморфные символы, зооморфизм, культурный код, система ценностей, народное мышление, этнопсихология, узбекский менталитет, лингвокультурология, национальная идентичность.

Abstract. This article examines the role and function of animal symbols in the formation of national mentality. How zoomorphic images are reflected in the mentality of the Uzbek and English peoples, and how they express national values, worldview and way of thinking are analysed.

Key words: national mentality, animal symbols, zoomorphism, cultural code, value system, folk thinking, ethnopsychology, Uzbek mentality, linguoculturology, national identity.

Milliy mentalitet - ma'lum bir xalqning dunyoni idrok etish, tushunish va baholash tarzi bo'lib, u til, san'at, din, urf-odat va folklor orqali avloddan avlodga uzatiladi. Hayvon ramzlari esa milliy mentalitetning eng qadimiy va barqaror ifoda vositalaridan biri sifatida alohida o'rin tutadi. Zoomorfik obrazlar orqali xalq o'zining qadriyat tizimini, axloqiy mezonlarini va estetik ideallarini ifodalaydi [5. B. 20]. O'zbek va ingliz mentalitetidagi hayvon ramzlarini qiyosiy o'rganish ikkala xalqning dunyoqarashidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlashga imkon beradi. Bu o'rganish nafaqat lingvistika, balki madaniyatshunoslik, etnopsixologiya va lingvomadaniyatshunoslik uchun ham katta qiymatga ega.

Muayyan bir xalqning mentalitetini hayvon ramzlari orqali o'rganish ayniqsa samarali yondashuv hisoblanadi, chunki hayvon obrazlari xalq tafakkurida eng qadimiy va ko'plab avlodlar davomida sinovdan o'tgan ramziy ma'nolarni saqlab qoladi. Ular ongli ravishda yaratilmagan, balki asrlar davomida tabiiy ravishda shakllanib, xalq tafakkurining ajralmas qismiga aylangan. Shu sababli ular milliy mentalitetning eng ishonchli va to'g'ri ko'zgusi deb hisoblanishi mumkin [3. B. 41].

1. Mentalitet va til o'rtasidagi bog'liqlik. Vilgelm fon Gumboltdan boshlab tilshunoslikda til va tafakkur o'rtasidagi munosabat masalasi dolzarb bo'lib kelgan. Sapir-Uorf gipotezasiga ko'ra, til insonning dunyoni idrok etish tarzini belgilaydi; bu esa milliy mentalitetning shakllanishida tilning rolini ko'rsatadi [3. B. 34]. Hayvon ramzlari til va mentalitet aloqasining eng yorqin misollaridan biri hisoblanadi. O'zbek tilida "ot" so'zining keng semantik ko'lami - "ot mingan - o'z bo'lar", "ot - yigitning qanotlari", "otga - oltin eyer" - o'zbek xalqining otchilik madaniyatiga bo'lgan munosabatini va bu hayvonga bo'lgan hurmatni aks ettiradi. Bu holat o'zbek mentalitetida otning alohida o'rin tutishini ko'rsatadi [1. B. 77].

Til va mentalitet bog'liqligini hayvon ramzlari misolida o'rganishda leksik bo'shliqlar (lakuna) nazariyasi ham muhim ahamiyatga ega. Lakuna - bu bir tilda mavjud bo'lib, boshqa tilda to'g'ridan-to'g'ri muqobili yo'q bo'lgan til birligi. O'zbek tilidagi "Humo qushi", "lochin" kabi obrazlar ingliz tilida lakunani tashkil etadi va bu ikkala xalq mentalitetidagi tafovutning bevosita dalili hisoblanadi [4. B. 53].

2. O'zbek mentalitetidagi hayvon ramzlari. O'zbek mentalitetida hayvon ramzlari bir necha asosiy qadriyat guruhlari bilan bog'liqdir. Birinchi guruh - kuch va botirlik: arslon, burgut, yo'lbars. Bu hayvonlar o'zbek xalq og'zaki ijodida, dostonlarda va epik she'riyatda qahramonlik va jasurlikning timsolidir. "Alpomish" dostonida qahramonning kuchi arslonga qiyoslanishi bu qadriyatning qanchalik chuqur ildiz otganini ko'rsatadi [2. B. 92]. Ikkinchi guruh - donishmandlik va

ziyraklik: burgut, lochin, shumqor. O'zbek madaniyatida ovchi qushlar nafaqat kuch, balki aql va ziyraklikning ramzi hisoblanadi. Ularni parvarishlash va ov uchun o'rgatish o'zbek an'analari orasida alohida o'rin tutadi va bu hayvonlarga bo'lgan munosabat mentalitetning ajralmas qismiga aylangan.

Uchinchi guruh - sadoqat va mehnatsevarlik: ot, ho'kiz, tuya. Bu hayvonlar o'zbek qishloq hayotida muhim rol o'ynaganligidan, ular mehnat, bardosh va sadoqatning ramziga aylangan. "Ho'kiz - dehqonning qanotlari" maqoli bu mentalitetni yorqin ifodalaydi [4. B. 46].

To'rtinchi guruh - salbiy ma'nodagi hayvon ramzlari: it, cho'chqa, eshak. O'zbek mentalitetida bu hayvonlar ko'pincha salbiy sifatlar - pastlilik, johillik, tartibsizlik - bilan bog'liq. Bu holat islom madaniyatining ta'siri bilan ham izohlansa-da, qisman qadimgi chorvador turmush tarzidan ham kelib chiqqan.

3. Ingliz mentalitetidagi hayvon ramzlari. Ingliz mentalitetida hayvon ramzlari ham alohida o'rin tutadi, biroq ularning aksariyati o'zbek madaniyatidagidan farqli qadriyatlar bilan bog'liq. Birinchidan, ingliz madaniyatida it (dog) ijobiy, sadoqat va do'stlikning ramzi hisoblanadi. "A dog is a man's best friend" iborasi ingliz mentalitetidagi itga bo'lgan munosabatni yaqqol ifodalaydi [6. B. 83].

Ingliz mentalitetida sher (lion) milliy ramzga aylangan: u Britaniya gerbi va madhiyasida o'rin olgan, qirolik va imperiya kuchining timsolidir. Bu holat o'zbek mentalitetidagi "arslon" obrazidan farqli tarzda milliy-siyosiy kontekst bilan bog'liq ravishda shakllanganligini ko'rsatadi. Ingliz madaniyatida loy va fermaga oid hayvonlar - sigir, qo'y, cho'chqa - ko'pincha istehzo yoki kulgili kontekstda ishlatiladi, bu esa qishloq hayotiga bo'lgan munosabatning o'zbek mentalitetidagidan farq qilishini ko'rsatadi. Ingliz humorida hayvon ramzlari ancha faol qo'llaniladi [2. B. 115].

4. Umumiy va o'ziga xos jihatlar. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, o'zbek va ingliz mentalitetidagi hayvon ramzlarida ham universal, ham milliy-madaniy jihatlar mavjud. Universal jihatlar deganda - arslon kuch va hukmdorlikning, tulki ayorlik va hiylaning, ilon xavf va yashirin dushmanlikning ramzi bo'lishi tushuniladi. Bu universal ramzlar umumbashariy tafakkur mahsuli bo'lib, barcha madaniyatlarda deyarli bir xil tarzda namoyon bo'ladi [5. B. 62].

Milliy-madaniy o'ziga xoslik esa bir xalq uchun muhim ramz bo'lgan hayvonning boshqa xalq uchun unchalik ahamiyatli bo'lmasligi yoki boshqacha ma'no kasb etishida ko'rinadi. Masalan, o'zbek mentalitetidagi Humo qushi va tuya ramzlari ingliz madaniyatida muqobiliga ega emas.

Universal va milliy jihatlarining nisbati doimiy emas - globallashuv jarayonida ayrim hayvon ramzlari yangi madaniyatdan ma'no qabul qilib, o'zining milliy xususiyatini to'ldiradi yoki o'zgartiradi. Bu dinamik jarayon o'zbek va ingliz madaniyatlarining o'zaro ta'siridagi hayvon ramzlarini doimo yangi nuqtai nazardan o'rganishni taqozo etadi [1. B. 89].

5. Natijalar va muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, hayvon ramzlari milliy mentalitetning muhim tarkibiy qismi bo'lib, ular xalqning tarixiy tajribasi, turmush tarzi, diniy e'tiqodlari va estetik qadriyatlarini o'zida mujassam etadi. O'zbek va ingliz mentalitetidagi hayvon ramzlari o'rtasida ham o'xshashliklar, ham farqlar mavjud bo'lib, ular madaniyatlararo muloqotda hisobga olinishi zarur.

Tadqiqot shuningdek ko'rsatadiki, globallashuv jarayonida ba'zi hayvon ramzlari o'zining milliy xususiyatini yo'qotib, universal ma'no kasb eta boshlaydi. Bu holat milliy mentalitetni muhofaza qilish va uni keyingi avlodlarga yetkazishda til va madaniyatni o'rganishning ahamiyatini yanada oshiradi.

Xulosa. Hayvon ramzlari milliy mentalitetning o'ziga xos ko'zgusi bo'lib, ular orqali xalqning dunyoqarashi, qadriyat tizimi va estetik ideallari yaqqol namoyon bo'ladi. O'zbek mentalitetida hayvon ramzlari kuch, mardlik, mehnatsevarlik va ma'naviy poklikning timsoliga aylangan bo'lsa, ingliz mentalitetida ular ko'proq milliy g'urur, individualizm va pragmatik dunyoqarashni ifodalaydi.

Hayvon ramzlarining milliy mentalitetdagi o'rnini o'rganish lingvomadaniyatshunoslik va etnopsixologiya ning dolzarb vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda. Ushbu tadqiqotni yanada kengaytirish - xususan, yoshlar va keksa avlod mentalitetidagi hayvon ramzlarini qiyosiy o'rganish - mentalitet o'zgarishlarini kuzatishda muhim ilmiy ahamiyatga ega bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirtojiev M. O'zbek tili semantikasi. - Toshkent: O'qituvchi, 2010, p. 70–90.
2. Imomov K. O'zbek xalq ertaklari poetikasi. - Toshkent: Fan, 2015, p. 85–120.
3. Gumboldt V. Izbrannye trudy po yazykoznaniyu. - Moskva: Progress, 1984, p. 28–45.
4. Turakulov M. Badiiy obraz va ramz. - Samarqand: SamDU, 2020, p. 40–60.
5. Yusupov N. Hayvon ramzlari va xalq tafakkuri. - Toshkent: Fan, 2019, p. 18–68.
6. Mirzayeva D.I. Frazeologik birliklar va madaniy kod. - Farg'ona: FarDU, 2022, p. 75–95.

ADABIYOT VA FOLKLORDA HAYVON OBRAZLARI

A.I.O'ktamova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

D.I.Mirzayeva, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqola o'zbek va jahon adabiyoti hamda folklorida hayvon obrazlarining o'rni, ramziy ma'nosi va badiiy funksiyasini o'rganishga bag'ishlangan. Hayvon obrazlarining allegorik, ramziy va estetik jihatdan tahlili amalga oshirilgan.

Kalit so'zlar: hayvon obrazlari, folklor, adabiyot, ramz, allegoriya, badiiy obraz, xalq ertaklari, maqol va matallar, epik an'ana, o'zbek adabiyoti.

Аннотация. Данная статья посвящена изучению роли, символического значения и художественной функции образов животных в узбекской и мировой литературе и фольклоре. Проводится аллегорический, символический и эстетический анализ образов животных.

Ключевые слова: образы животных, фольклор, литература, символ, аллегория, художественный образ, народные сказки, пословицы и поговорки, эпическая традиция, узбекская литература.

Abstract. This article examines the role, symbolic meaning and artistic function of animal images in Uzbek and world literature and folklore. An allegorical, symbolic and aesthetic analysis of animal images is carried out.

Keywords: animal images, folklore, literature, symbol, allegory, artistic image, folk tales, proverbs and sayings, epic tradition, Uzbek literature.

Hayvon obrazlari adabiyot va folklorida eng qadimgi va eng barqaror badiiy vositalardan biri hisoblanadi. Ibtidoiy jamiyatdan boshlab insonlar hayvonlarni kuzatib, ularning xususiyatlarini o'z tafakkuri va san'atiga singdirgan. Natijada hayvonlar nafaqat biologik mavjudotlar, balki murakkab ramziy va badiiy obrazlarga aylangan [3. B. 18].

Dunyo xalqlarining og'zaki va yozma adabiyotida hayvon obrazlari turli vazifalarni bajaradi: ular insoniy xislatlarning timsoli, axloqiy saboq beruvchi vosita, kulgili yoki fojiali personaj sifatida namoyon bo'ladi. O'zbek folklori va adabiyotida ham hayvon obrazlari alohida o'rin tutadi va ularning o'ziga xos milliy-madaniy xususiyatlari mavjud.

Tadqiqot materiali va metodlar. Tadqiqot o'zbek xalq ertaklari, dostonlari, maqol-matallar to'plamlari, shuningdek jahon adabiyoti namunalari va ular haqidagi ilmiy tadqiqotlar asosida amalga oshirildi. Asosiy manbalarga "O'zbek xalq ertaklari", "Alpomish" dostoni, Ezop va La Fontenning mashhur masallari, G'arb va Sharq adabiyotidagi hayvon obrazlariga bag'ishlangan monografiyalar kiradi [5. B. 33].

O'zbek folklori hayvon obrazlariga juda boy. Ular turli janrlarda - ertak, maqol-matal, topishmoq, afsona va dostonlarda - o'z ifodasini topgan. Hayvon obrazlari folklorik matnlarda odatda antropomorfik xarakter kasb etib, inson xislatlari va munosabatlarining allegorik in'ikosi sifatida namoyon bo'ladi [1. B. 62].

O'zbek xalq ertaklarida hayvonlar ko'pincha asosiy qahramonlar sifatida ishtirok etadi. Ular insoniy fazilat va illatlarni jonli ko'rsatish uchun vosita bo'lib xizmat qiladi. Masalan, tulki deyarli barcha ertak an'alarida hiyla va ayorlikning ramzi hisoblanadi. "Tulki va turna", "Tulki va yo'lbars" kabi ertaklarda tulki o'z aqli bilan kuchliroq dushmanlarni engadi [2. B. 113].

Bo'ri esa o'zbek ertaklarida ko'pincha ochko'zlik va vahshiylikning ramzi bo'lib keladi. "Bo'ri va qo'zilar", "Bo'ri va cho'pon" ertaklarida bo'ri maqsadiga erisholmaydi, chunki yaxshilik va donishmandlik hamisha g'olib chiqadi. Arslon kuch va hukmdorlikning ramzi, shuning uchun u ko'pincha "Hayvonlar shohi" sifatida tasvirlanadi.

Ertaklarda uy hayvonlari - xo'roz, echki, it - ham muhim o'rin tutadi. Xo'roz ko'pincha donishmandlik va hushyorlikning ramzi bo'lib keladi: u tong qorong'isida xabar beruvchi, yovuzlikni ogohlantiruvchi obraz sifatida gavdalanadi. It esa sadoqat va muhofazaning timsoli [4. B. 87].

Hayvon obrazlari maqol va matallarda eng ixcham va ta'sirli shaklda namoyon bo'ladi. Maqollar - xalq donishmandligining ko'zgusi sifatida - hayvon obrazlari orqali murakkab hayotiy haqiqatlarni sodda va yodda qoladigan tarzda ifodalaydi [6. B. 51].

O'zbek maqollarida hayvon obrazlariga asoslangan misollarga quyidagilar kiradi: "Itning izi bilan yursang - axlatga yetasan" (yomon odamga ergashish halokatga olib keladi), "Tulki o'z iniga o'zi kiradi" (nopok odam o'z qilmishiga o'zi qolib ketadi), "Bo'ri qanchalar tez yugurmasin, ovchi

uni topadi" (yomonlik jazosiz qolmaydi). Bu maqollarda hayvon obrazlari axloqiy tarbiya vositasi sifatida xizmat qiladi.

Hayvon obrazlari jahon adabiyotida ham ulkan an'anaga ega. Qadimgi yunon yozuvchisi Ezopning masallaridan tortib, La Fonten, Kipling va zamonaviy adabiyot vakillarigacha hayvonlar insoniyatning asosiy savollariga javob izlashda vosita bo'lib kelgan [3. B. 45].

Masallar - hayvon obrazlari eng samarali qo'llanilgan adabiy janrlardan biridir. Ezopning masallarida arslon kuch va hukmdorlikning, tulki hiyla va aqlning, qarg'a o'z fikriga berilishning ramzi sifatida keladi. Ezopning "Tulki va uzum" masalida tulki erisholmagan narsani mensimas zaifligini ifodalaydi - bu obraz bugungacha jahon tillarida qo'llanilib kelmoqda [2. B. 120].

La Fontenning masallari ham shu an'anani davom ettiradi va fransuz madaniyati kontekstida yangi ma'nolar bilan boyitadi. "Qarg'a va tulki" masalida maqtovga aldanish xavfi tasvirlanadi. Bunday masallarda hayvon obrazlari axloqiy dars berish bilan birga psixologik portret chizish imkonini ham beradi.

XX asr adabiyotida hayvon obrazlari yangi ma'no va vazifalar kasb etdi. Jorj Oruelning "Hayvonot fermasida" (Animal Farm) hayvonlar siyosiy allegoriya vositasiga aylandi: cho'chqalar hukmron sinf, otlar mehnatkeash xalq, itlar qo'riqchi kuch sifatida talqin etiladi. Bu asar hayvon obrazlari orqali jamiyatni tanqid qilishning klassik namunasiga aylandi [4. B. 99].

Rudyard Kiplingning "Maugli" asarida o'rmon qonunlari va hayvonlar jamiyati orqali insoniy qadriyatlar, birodarlik va adolat mavzulari ko'tariladi. Bo'rilar jamiyati nizam va tartibni, Sher Xon esa xudbinlik va zo'ravonlikni timsollashtiradi.

Adabiyot va folklordagi hayvon obrazlari bir necha asosiy badiiy funksiyani bajaradi. Birinchisi - allegorik funksiya: hayvon obrazlari orqali insoniy xislatlar, ijtimoiy munosabatlar va axloqiy qadriyatlar bevosita yoki bilvosita ifodalanadi. Ikkinchisi - ramziy funksiya: hayvonlar ma'lum tushunchalar, kuchlar yoki g'oyalarning doimiy ramziga aylanadi. Uchinchisi - estetik funksiya: hayvon obrazlari adabiy asarga obrazlilik, jonlilik va ta'sirlilik bag'ishlaydi [1. B. 74].

To'rtinchi funksiya - tarbiyaviy funksiya bo'lib, ayniqsa folklor va bolalar adabiyotida yaqqol namoyon bo'ladi. Hayvon personajlari bolalarga murakkab axloqiy tushunchalarni sodda va tushunarli tarzda etkazish imkonini beradi. Beshinchi funksiya - kognitiv funksiya: hayvon obrazlari orqali tabiat va inson o'rtasidagi munosabatlar, olam tuzilishi haqidagi bilimlar avloddan avlodga uzatiladi.

Natijalar va muhokama. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, hayvon obrazlari adabiyot va folklorda universal va milliy jihatlarining o'ziga xos uygunligini ifodalaydi. Tulki, arslon, bo'ri kabi hayvonlar ko'plab xalqlar adabiyotida bir xil yoki o'xshash ramziy ma'noga ega bo'lsa, Humo qushi, qo'qon bulbuli, buxoro lochin kabi obrazlar o'zbek madaniyatiga xos milliy-madaniy o'ziga xoslikni ifodalaydi.

Tadqiqot shuningdek ko'rsatdiki, hayvon obrazlarining badiiy funksiyasi davrdan davrga o'zgarib boradi.

Xulosa. Hayvon obrazlari adabiyot va folklorda qadimdan zamonaviy davrgacha o'z ahamiyatini saqlab kelgan va yangi ma'nolar kasb etib borgan. Ular insoniyatning axloqiy, estetik va kognitiv izlanishlarining badiiy in'ikosi bo'lib, madaniyatlararo muloqotda ham muhim ko'prik vazifasini bajaradi.

O'zbek folklori va adabiyotidagi hayvon obrazlari milliy-madaniy o'ziga xoslikni saqlab qolgan holda jahon adabiy an'anasi bilan uzviy bog'liqdir.

Ushbu obrazlarni o'rganish nafaqat adabiyotshunoslik, balki madaniyatshunoslik, etnografiya va psixologiya nuqtai nazaridan ham katta ilmiy qiymatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Imomov K. O'zbek xalq ertaklari poetikasi. - Toshkent: Fan, 2015, p. 58–80.
2. Sarimsoqov B. O'zbek xalq maqollari va matallarining semantikasi. - Toshkent: O'qituvchi, 2009, p. 108–135.
3. Yusupov N. Hayvon ramzlari va xalq tafakkuri. - Toshkent: Fan, 2019, p. 15–50.
4. Turakulov M. Badiiy obraz va ramz. - Samarqand: SamDU, 2020, p. 80–105.
6. Jo'rayev M. Folklorshunoslik asoslari. - Toshkent: Akademiya, 2017, p. 28–48.
7. Mirzayeva D.I. Frazologik birliklar va madaniy kod. - Farg'ona: FarDU, 2022, p. 45–70.

HAYVON RAMZLARI SEMANTIK VA PRAGMATIK TAHLILI*A.I.O'ktamova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona**D.I.Mirzayeva, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona*

Annotatsiya. Ushbu maqola o'zbek va ingliz tillaridagi hayvon ramzlarining semantik tuzilishi va pragmatik xususiyatlarini qiyosiy jihatdan tahlil qilishga bag'ishlangan. Zoomorfik leksik birliklarning ma'noviy ko'lamini kengaytiruvchi omillar hamda ularning nutqiy muloqotdagi pragmatik funksiyalari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: semantika, pragmatika, hayvon ramzlari, zoomorfizm, konnotatsiya, denotatsiya, nutqiy akt, kontekst, ma'noviy ko'lam, leksik-semantik tahlil.

Аннотация. Данная статья посвящена сравнительному анализу семантической структуры и прагматических особенностей зооморфных символов в узбекском и английском языках. Изучаются факторы, расширяющие семантический диапазон зооморфных лексических единиц, и их прагматические функции.

Ключевые слова: семантика, прагматика, зооморфные символы, зооморфизм, коннотация, денотация, речевой акт, контекст, семантический диапазон, лексико-семантический анализ.

Abstract. This article provides a comparative analysis of the semantic structure and pragmatic features of animal symbols in Uzbek and English. The factors that expand the semantic scope of zoomorphic lexical units and their pragmatic functions in speech communication are studied.

Key words: semantics, pragmatics, animal symbols, zoomorphism, connotation, denotation, speech act, context, semantic scope, lexical-semantic analysis.

Hayvon ramzlari tilshunoslikning semantika va pragmatika sohalari kesishmasida joylashgan murakkab hodisadir. Ularning ma'noviy tuzilishi oddiy hayvon nomini bildiruvchi denotativ ma'nodan tashqari, ko'plab qo'shimcha, ko'chma va madaniy ma'nolarni o'z ichiga oladi. Shu sababli hayvon ramzlarini semantik va pragmatik jihatdan o'rganish har ikkala tildagi til tizimini chuqurroq anglashga yordam beradi [4. B. 28]. O'zbek va ingliz tillarida zoomorfik leksik birliklarning semantik ko'lami va pragmatik funksiyalari o'rtasidagi farqlar tarjima amaliyotida, ikki tilli lug'at tuzishda va chet tili o'qitishda muhim muammolar tug'diradi. Ushbu muammolarni hal etish uchun hayvon ramzlarining semantik-pragmatik tabiati har tomonlama o'rganilishi lozim.

Semantika va pragmatikaning o'zaro munosabati hayvon ramzlari misolida ayniqsa yaqqol ko'rinadi. Semantika bir so'zning barqaror, tizimli ma'nosini o'rgansa, pragmatika shu so'zning muayyan nutqiy vaziyatda qanday tushunilishi va qo'llanishini tadqiq etadi. Hayvon ramzlari esa aynan ushbu ikki sath o'rtasida joylashib, ularni bir-biriga bog'lovchi xil bo'lib xizmat qiladi [1. B. 43].

1. Hayvon ramzlarining semantik tuzilishi. Semantika nuqtai nazaridan hayvon ramzlari ikki asosiy qatlamdan iborat: denotativ va konnotativ ma'no. Denotativ ma'no - bu so'zning bevosita, birlamchi ma'nosi bo'lib, muayyan hayvon turini bildiradi. Masalan, "tulki" so'zining denotativ ma'nosi - canidae oilasiga mansub yirtqich hayvon [1. B. 55].

Konnotativ ma'no esa denotativ ma'no asosida vujudga keladigan qo'shimcha, ko'chma va hissiy ma'nolarni o'z ichiga oladi. "Tulki" so'zining konnotativ ma'nolari o'zbek tilida: ayorlik, hiyla, ziyraklik. Ingliz tilida "fox" so'zi ham shunga o'xshash konnotatsiyalarga ega bo'lib, bu ikkala madaniyatda tulkining xulqi bir xil tarzda kuzatilgan va baholangan degan xulosaga olib keladi [2. B. 79].

Hayvon ramzlarining semantik ko'lami vaqt o'tishi bilan o'zgarib boradi. Tarixiy-qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, ba'zi hayvon ramzlari asrlar davomida ma'nosini saqlab qolsa, boshqalari yangi madaniy sharoitda yangi ma'no qatlamlarini kasb etadi. Masalan, o'zbek tilida "it" so'zining qadimgi matnlardagi ma'nosi va zamonaviy qo'llanishi o'rtasida sezilarli farq kuzatiladi [3. B. 103].

Hayvon ramzlarining semantik tuzilishini tahlil qilishda "semantik triangel" (Ogden va Richards) modeli ham keng qo'llaniladi. Bu modelga ko'ra, ramz (so'z shakli), tushuncha (inson ongidagi tasvir) va denotat (real ob'ekt) o'rtasidagi munosabat uchburchak hosil qiladi.

2. Semantik maydon va zoomorfizm. Semantik maydon nazariyasi (Trier, Porzig) hayvon ramzlarini tizimli o'rganishda samarali metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Bu nazariyaga ko'ra, "kuch" semantik maydoni o'zbek tilida arslon, burgut, yo'lbars kabi hayvon ramzlari orqali

ifodalanadi; "hiyla" maydoni esa tulki, ilon, chayon obrazlari bilan bog'liqdir [5. B. 44]. Zoomorfizmlar - hayvon nomlari asosida shakllangan metaforik iboralar - o'zbek va ingliz tillarida semantik maydonlarning muhim qismini tashkil etadi. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, ba'zi semantik maydonlarda ikkala tilda bir xil hayvon ramzlari qo'llanilsa (arslon - kuch, ilon - hiyla), boshqa semantik maydonlarda farqli hayvon ramzlari ishlatiladi. Masalan, o'zbek tilida "qo'rqqoqlik" tushunchasi ko'pincha quyoncha orqali ifodalansa, ingliz tilida chicken (tovuq) ko'proq qo'llaniladi.

Semantik maydon tahlili shuningdek hayvon ramzlarining sinonimik munosabatlarini ham yorqin ko'rsatadi. Masalan, o'zbek tilida "kuch" ma'nosini ifodalovchi arslon, yo'lbars, burgut bir-birining sinonimi bo'la olsa-da, ularning stilistik bo'yog'i, qo'llanish konteksti va emotsional ta'siri bir-biridan farqlanadi. Bu nozik farqlarni bilish tarjima va chet tili o'qitishida ayniqsa muhim [2. B. 88].

3. Hayvon ramzlarining pragmatik tahlili. Pragmatika - tilning muloqot jarayonidagi qo'llanishi haqidagi fan - hayvon ramzlarini nutq aktlari, kommunikativ strategiyalar va kontekst bilan bog'liq holda o'rganadi. John Austinning nutq akti nazariyasiga ko'ra, hayvon ramzlarini o'z ichiga olgan iboralar turli illokutiv kuchga ega bo'la oladi: ta'rif, haqorat, ogohlantirish, maqtov va hokazo [4. B. 67]. Masalan, "u arslon yurakli" iborasi o'zbek tilida maqtov aktini amalga oshiradi va musbat konnotatsiyaga ega. Ayni paytda "u itday yashaydi" iborasi o'ziga xos salbiy baho bildiradi. Bir xil hayvon obrazi turli kontekstlarda turli pragmatik vazifani bajarishi mumkin: "u tulkiday aqlli" iborasi ba'zi holatlarda maqtov, ba'zida esa yashirin tanqidni ifodalaydi [1. B. 88].

Ingliz tilida ham shunga o'xshash pragmatik ko'p ma'nolilik kuzatiladi. "She's a lioness" iborasi kontekstga qarab kuch va jasurlik yoki shafqatsizlik ma'nosini anglatishi mumkin. Bu holat hayvon ramzlarining pragmatik tahlilida kontekstning hal qiluvchi rolini ko'rsatadi.

Hayvon ramzlarining pragmatik funksiyalari madaniy kontekstga qarab ham o'zgarib boradi. Bir madaniyatda maqtov sifatida qo'llaniladigan hayvon ramzi boshqa madaniyatda haqorat sifatida tushunilishi mumkin. Shu sababli ikki tilli muloqotda hayvon ramzlarini qo'llashda pragmatik savodxonlik - ya'ni ma'lum bir madaniyatdagi nutqiy odatlar va qoidalarini bilish - nihoyatda muhim [3. B. 116].

4. Madaniy pragmatika va hayvon ramzlari. Madaniy pragmatika (Wierzbicka) hayvon ramzlarining muloqotdagi ma'nosini madaniy skriptlar va universal semantik primitivlar bilan bog'liq holda o'rganadi. Bu yondashuvga ko'ra, hayvon ramzlarini to'g'ri tushunish uchun muloqot ishtirokchilari umumiy madaniy bilimga ega bo'lishlari lozim [6. B. 57].

Madaniyatlararo muloqotda hayvon ramzlari tez-tez tushunmovchilik manbai bo'lib xizmat qiladi. Masalan, o'zbek madaniyatida "Humo qushi" bilan bog'liq iboralar ingliz tilida so'zlashuvchiga noma'lum bo'lishi mumkin. Shuningdek, ingliz tilidagi "a snake in the grass" iborasini o'zbek tiliga tarjima qilishda ham pragmatik ma'no yo'qolishi xavfi mavjud. Bu holat ikki tilli kommunikatsiyada madaniy pragmatik kompetensiyaning muhimligini ko'rsatadi.

Natijalar va muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek va ingliz tillaridagi hayvon ramzlari semantik jihatdan ko'p qatlamli tuzilishga ega bo'lib, ularning konnotativ ma'nolari madaniy, tarixiy va psixologik omillar ta'sirida shakllanadi. Pragmatik jihatdan esa hayvon ramzlari kontekstga, muloqot ishtirokchilariga va kommunikativ maqsadga qarab turlicha funktsiya bajaradi. Qiyosiy tahlil ko'rsatadiki, semantik universallik (bir xil hayvon ramzining ikki tilda ham o'xshash ma'no bildirishi) va semantik o'ziga xoslik (bir tildagi ramzning boshqa tilda muqobili yo'qligi) o'rtasidagi nisbat taxminan tengdir. Bu holat tarjima va ikki tilli lug'at tuzish amaliyotida muayyan qiyinchiliklar tug'diradi.

Xulosa. Hayvon ramzlarining semantik-pragmatik tahlili ularning lisoniy tizimning alohida sathi emas, balki til, tafakkur va madaniyatning o'zaro kesishgan nuqtasi ekanligini ko'rsatadi. Denotativ va konnotativ ma'no qatlamlari, semantik maydon tuzilishi va pragmatik funksiyalar majmui hayvon ramzlarini tilshunoslikning eng murakkab va qiziqarli ob'ektlaridan biriga aylantiradi.

Xulosa qilib aytganda, hayvon ramzlarining semantik va pragmatik tahlili o'zbek va ingliz tillari o'rtasidagi chuqur madaniy farqlarni hamda umumiy insoniy tafakkur qonuniyatlarini bir vaqtda ko'rsatib bera oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirtojyev M. O'zbek tili semantikasi. - Toshkent: O'qituvchi, 2010, p. 50–70.
2. Mamatov A. O'zbek frazeologiyasining nazariy asoslari. - Toshkent: Fan, 2018, p. 74–95.
3. Sarimsoqov B. O'zbek xalq maqollari va matallarining semantikasi. - Toshkent: O'qituvchi, 2009, p. 95–115.
4. Austin J. How to Do Things with Words. - Oxford: Oxford University Press, 1962, p. 60–75.

UO'K 82-14:821.512.161

MUMTOZ ADABIYOTDA RAMZIY DOSTONNAVISLIK

N.O'ralova, stajyor o'qituvchi, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Samarqand kampusi, Samarqand

Annotatsiya. Maqolada doston janriga to'xtalib, mumtoz adabiyotimizda uning mukammal janr ekanligi, xalq og'zaki ijodi namunalari bilan hamohangligi, shuningdek doston janri orqali adabiyotimiz tarixini yoritib turguvchi adiblarimiz ijodi, ular yaratgan dostonlar to'g'risida mushohadalar beriladi.

Kalit so'zlar: doston, folklor, "Xamsa", an'anaviy qoliplar, "Panj ganj", klassik lirika, "Adab ul-mulk".

Аннотация. В статье рассматривается жанр дастана, подчёркивается его совершенство и значимость в системе классической литературы, его созвучие с образцами устного народного творчества. Также приводятся размышления о творчестве писателей, которые через жанр дастана освещали историю нашей литературы, и анализируются созданные ими произведения.

Ключевые слова: дастан, фольклор, «Хамса», традиционные формы, «Пандж гандж», классическая лирика, «Адаб ул-мулк».

Abstract. The article focuses on the epic genre, its perfect genre in our classical literature, its harmony with examples of folk oral art, as well as observations on the work of our writers who illuminate the history of our literature through the epic genre, and the epics they created.

Keywords: epic, folklore, "Khamsa", traditional patterns, "Panj Ganj", classical lyrics, "Adab ul-mulk".

Kirish. Doston - mumtoz adabiyotimizdagi yirik va mukammal janr. Mazkur janr orqali adabiy an'ana va folklore manbalari o'rtasidagi uzviy aloqadorlik, shuningdek ijodkor shaxs va davr ruhining badiiy talqini yorqin namoyon bo'ladi. Turkiy yozma adabiyotning hozirga qadar yetib kelgan dastlabki namunalari, ilk yozma dostonlar X – XI asrlarda yaratilgan. Ularni yaratish ijodkordan o'ziga xos badiiy tayyorgarlikni talab qiladi. Shu sababli nazmda shoirning yetukligi dostonnavislikdagi mahorati bilan belgilangan. Badiiy adabiyotda dostonlarni yaratish usuli jihatidan ikki turga ajratamiz. Birinchi turdagi dostonlar guruhiga she'riy shaklda yaratilgan, ikki bandli, ya'ni masnaviy shaklidagi dostonlar kiradi. Bunga eng qadimgi mukammal ko'rinishdagi dostonlardan "Qutadg'u bilig", Navoiy "Xamsa" sidagi dostonlar va boshqalar misol bo'la oladi va ular aruz vaznida yoziladi.

Keyingi davrlarda mumtoz dostonchilik an'anasi Ahmad Yugnakiy, Qutb Xorazmiy, Sayfi Saroiy, Haydar Xorazmiy va Navoiy singari shoirlar tomonidan davom ettirildi va doston janrining yangi ko'rinishlari shakllanib bordi. Keyingi ikkinchi turdagi dostonlar tipiga folklor an'alariga bo'ysungan, ya'ni og'zaki ijod mahsuli asosida yaratilgan asarlar ko'rsatiladi. Bu turdagi dostonlarni yaratish va ijro etish katta ma'sulyat talab etib, mazkur janr o'zbek xalqining ijodiy merosini dunyoga tanitgan janr hisoblanadi.

Muhokama va natijalar. Ma'lumki, o'zbek dostonchiligi xalq dostonlari va Sharq mumtoz adabiyotidagi dostonnavislik an'analari ta'siri ostida rivojlandi. X asrlardan boshlangan Sharq Uyg'onishi davri xususiyatlari va o'sha davr adabiyotshunosligidagi yangi, takrorlanmas asarlar ijod qilish haqidagi nazariy talab "Panj ganj" singari dostonlar turkumini maydonga keltirib, badiiy ijodni janriy rang-baranglikka intilishga rag'batlantirgan bo'lsa, "Panj ganj", o'z navbatida, keyingi asrlarda baynalmilal badiiy hodisaga aylangan Xamsa yozish ma'nosini va uning turli yo'sinlarda davom etishini belgiladi. Ma'lumki, Nizomiy Ganjaviy Sharq adabiyotida dostonnavislikning shakllaridan biri bo'lgan "Xamsa" yozish kabi adabiy an'ananing asoschisi sanaladi. Xamsa dostonlaridagi har bir doston mavzusi, qahramonlar va g'oyaviy aniqligi muhim hisoblanib, undagi har bir doston oldingisining davomi sifatida yaratilib bir butunlikni anglatadi. Nizomiy dostonlarini dunyoga taqdim etib, undan so'ng xamsa yaratuvchilar uning shaklini saqlagan holda ayrim o'zgarishlar bilan uning an'anasini davom ettirdilar. Bu kabi ijodkorlardan biri Haydar Xorazmiydir. Alisher Navoiy davriga kelib Xamsa dostonlarini yozish nihoyatda tarqiy etib, Nizomiy darajasiga yetdi. Hazrat Navoiy dostonlari hozirgi vaqtda o'zbek adabiy tilining mukammal boyligi va jozibasidir

O'tmish (ba'zan hozir ham) badiiy asar haqida ikki xilda og'zaki va yozma tarzda fikr bildirishni uchratish mumkin. Badiiy asarning ilk yaratuvchisi xalq bo'lganidek, bunday asarlarga birinchi bo'lib o'z munosabatini bildiruvchi ham xalqning o'zidir.

V. G. Belinskiy aytganidek, folklorda mashhur nomlar yo'q, uning muallifi hamisha xalqdir. Haqiqatdan ham, jamiki badiiy asarning barchasi xalq hayotidan, ularning mehnat faoliyati-yu ishq-muhabbatidan dunyoga keladi. Xususan, dostonlar xalq ijtimoiy hayotining mahsulidir. Unda kishilar hayotning turli tomonlarini, jumladan, yashash uchun, unda baxtli hayot kechirish, ozodlik uchun qahramonlik ko'rsatishlari, bunda ular insoniy fazilatlarini: do'stlik, vafoli yor bo'lishlik, adolatli hukmdor va hokozolar o'z ifodasini topadi. Dostonlarda qahramonlik ko'rsatuvchi yoki ijobiy xulosalar tug'diruvchi, o'zidan ramziylik timsolini yarata oluvchi obrazlar, doimiy sifatlashlar, an'anaviy qoliplar, turg'un iboralarning ko'pligi, erkalovchi, kichraytiruvchi qo'shimchalarning seroblighi, mubolag'a va sajning behadligi, ramziy obrazlarning bir dostonidan boshqasiga ko'chishi yo bo'lmasa boshqa variant tug'ilishi an'anaga aylangan.

Doston istilohi forsiy adabiyotda X asrdan janr nomi sifatida qo'llanila boshlagan bo'lsa, turkiy adabiyotda esa u XIII-XIV asrlardan boshlab keng tarqalgan. Mumtoz adabiyotimizda ilk turkiy doston deya "Qutadg'u bilig" maydonga keldi. "Saodatga yo'llovchi bilim" deya ta'riflanuvchi ushbu doston o'z davridanoq mashhur bo'lib, turli mamlakatlarda turlicha nomlanib e'zozlangan. Masalan, Chinliklar "Adab ul-muluk" ya'ni "Hukmdorlar odobi" deyishsalar, eronliklar uni "Shohnoma"i turkiy deb ataganlar. Muallif dostonni yaratar ekan, o'z oldiga doston yozish an'analariga amal etish bilan birga bir qancha vazifalarni maqsad qilib qo'yadi. Umumiy qilib aytadigan bo'lsak, adib o'z oldiga Qoraxoniylar sulolasining mustahkamlanishi, hokimiyatda yuz berayotgan ixtiloflarga barham berish va xalqning ma'naviy va moddiy hayot tarzini yaxshilashni maqsad qilib olgan. Doston markaziga qo'yilgan to'rt masala to'rtta asosiy, ramziy obraz orqali ochib beriladi. Hukmdorlar nizomnomasi bo'lgan "Qutadg'u bilig" Tabg'ach Bug'roxonga taqdim etiladi.

Keyingi asrlarda Durbekning "Yusuf va Zulayho", Haydar Xorazmiyning "Gul va Navro'z", "Gulshan ul-asror", Navoiy Xamsasini tashkil etuvchi dostonlar, Majlisiyning "Sayfulmuluk", Nishotiy "Husn-u Dil", singari axloqiy-ta'limiy, ishqiy-romantik, falsafiy-didiaktik va qahramonlik dostonlari ham adabiy janrni rivojlantirdi ham adabiyotimiz xazinasini boyitgan holda kishilar qalbidan joy oldi. Bu asarlarda folklor dostonlaridagi kishini boshqa birovning baxti uchun xolis xizmat qilishi, kezi kelsa, o'zini bu yo'lda fido etishgacha borib yetish kabi buyuk odamiylik tarannum etildi.

XVIII asrning keyingi yarmida ham dostonchilikda, ham masalchilik va munozara asarlar muallifi sifatida elga mashhur bo'lgan Nishotiy o'zining "Husnu Dil" dostoni bilan epik poeziyaning go'zal va yirik namunalaridan birini yarata oldi. Doston katta hajmga egaligi bois Nishotiy uni dunyoga keltirishda ancha zahmat chekkanligi ayon bo'ladi. "Husnu Dil"da ellikka yaqin majoziy ramziy obrazlar orqali "Gul va Navro'z" va boshqa ishqiy dostonlar singari muhabbat kuylanadi. Unda Aqlshohning o'g'li Dil hamda Ishqshohning qizi bo'lgan Husn o'rtalaridagi ishq va unga erishishdagi turli sarguzashtlar hikoya qilinadi. "Husnu Dil" boshqa dostonlardan bir xususiyati bilan farqlanib turuvchi tomoni shuki, ya'ni undagi timsollarning barchasi inson ichki dunyosidagi hissiyot, tuyg'ular va tashqi qiyofasidagi turli tushunchalar orqali aks ettiriladi. Nishotiy dostonida ham xilma-xil obrazlar orqali insoniy hislatlar, tinchlik, adolatparvarlik, mardlik, sodiqlik va boshqa yaxshi fazilatlar ulug'lanadi. Undan keyingi XV asr oxiri va XVI asr birinchi yarmilarida faoliyat olib borgan Majlisiy ijodida ham dostonchilikning eng yaxshi namunalari vujudga keldi. Adib to'rt ming misralik "Qissasi Sayfulmuluk" nomdagi ishqiy-sarguzasht dostonini nazm etib, asarni masnaviyda, hazaj bahrida, qissa ichida qissa keltirish shaklida yozib, tuzilishi jihatidan uni o'zbek yozma adabiyotiga folklor ko'rinishida tuhfa etdi. Misr podshohi bo'lgan Osimning yolg'iz o'gli Sayfulmuluk Fatina shohi Shohbol qizi Badeul jamoliga g'oyibdan oshiq bo'lib, unga yetishish yo'lidagi sarguzashtlari, sevgisiga yetishish yo'lida qiyinchiliklarni yengib kamol topishi tasvirlanadi. Asarda "shoirning so'zga kirgoni" bobida o'zining holini juda ohangdosh qofiyali so'zlar ila jilolaydi.

*Necha kunlar parishon erdi holim
Yo'q erdi hech kimla qilu qolim,
...Dedikim: "Majlisiy, holing nechukdur?"
Firoq o'tida ahvoling nechukdur?"
Yigitlik vaqti erdi so'z manda,
Bor erdi bir "Gulu Navro'z" manda.*

Yuqoridagi misralarni o'qib anglamoq qiyin emas albatta. Yigitlik chog'imda ayni navqironligimda menda ham xuddiki, "Gul va Navro'z" dostonida ta'riflangan sevgi qissasi bor edi deya "Sayfulmuluk" ka nisbat bermoqda. Majlisiiy ushbu dostonni yozishda "Gul va Navro'z" sujetining ayrim mezonlarini yoki g'oyaviy ko'rinishlarini chog'ishtiradi. Sayfulmuluk obrazini gavdalandirishda Navoiy dostonidagi Farhodga, "Gul va Navro'z"dagi Navro'zga qiyoslagandek, ularning o'zaro monand nuqtalari, bir qarashda bir-biriga o'xshash jihatlari yaqqol ko'rinadi.

Ma'lumki, dostonlarda ramziylik, ramziy obrazlar haqida so'z borar ekan, avvalo xalqning ilk rivoyatlaridan To'maris obrazi qadimgi jangovar ayollarning tipik vakili sifatida talqin etiladi. Uning jasurligi, o'ktamligi, donoligi tarannum qilinadi. Bora bora shu asosda "Oysuluv" dostoni yaratilgan. Ko'rinadiki, ushbu obrazlar vatan uchun jon fidolik, tinchlik, ozodlik uchun kurashda mardlik, jasorat va qahramonlik g'oyalarini madh etmoqda. Albatta, mazkur motivlar qadimiy eposga xos an'anaviy motivlardir. Yana biri Rustam-ideal qahramon. Xalq orzu qilgan bemisli kuch-qudratning ramziy ifodasi. U shuningdek ko'pgina Rustam sujeti qatnashgan ertaklarning yaratilishiga zamin bo'lgan.

Kitobiy dostonlarning bir guruhi mumtoz adabiyot namunalarining baxshilar tomonidan qayta ishlanishi natijasida yuzaga kelgan. Masalan, "Gul va Navro'z", "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun", "Bahrom va Gulandom" Alisher Navoiy dostonlari, "Yusuf va Zulayho", shu sujetdagi forsiy turkiy asarlar, "Rustami Doston", "Varqa bilan Gulshoh", "Vomiy bilan Uzro" forschadan ozarbayjonchaga qilingan tarjimalar asosida yaratilgan.

Sharq xalqlari orasida eng keng tarqalgan ishqiy qissa va doston namunasi sifatida "Yusuf va Zulayho" asari ko'plab yirik ijodkorlar tomonidan qalamga olinadi. Uning asl manbasi Qur'oni karim, Tavrot va Injil hisoblanib, Sharqda uning 150 ga yaqin qissalari yaratildi. "Yusuf va Zulayho"da eng sof insoniy muhabbat tasvirlanadi. XIV asr oxiri va XV asr boshlarida yashab o'tgan Durbek adabiy merosidan bizga qadar faqat "Yusuf va Zulayho" dostonigina saqlanib qolgan. Durbekning ijodiy mahorati dostonidagi muhabbat mavzusini salaflariga nisbatan ancha keng va chuqur talqinda namoyish etadi. Ya'ni shoir uni zamon nafasi, ruhi bilan to'yintiradi. U o'zi yashab turgan muhitda ro'y berayotgan barcha qiyinchiliklar, temuriy shahzodalarning mol-mulk talashuvi jamiki og'riqli nuqtalarni qalamga ostiga oladi va uni xalqqa taqdim etishga muvaffaq bo'ladi.

Kitobiy dostonlar orasida yana shunday namunalar borki, ularning yaratilishida asos bo'lgan manbani topish qiyin. Ammo asarning mavzusi, uslubi, tasvir mohiyati kitobiy manbaga asoslanganligi va yozma adabiyotga yaqin turganligini aniq ko'rsatadi. "Sanobar", "Zevaxon" kabi dostonlar shunday asarlardan hisoblanadi.

O'zbek dostonchiligida yozma adabiyot ta'siri murakkab ko'rinishlarga ega. Xuddi shunday ta'sir va aks ta'sir natijasidagina o'zbek xalq baxshilari repertuarida maxsus janr-kitobiy dostonlar paydo bo'ldi. Bunday dostonlar ("Farhod va Shirin", "Layli va Majnun", "Bahrom va Gulandom" va boshqalar) klassik poeziya namunalarining baxshilar tomonidan folklorga xos ravishda qayta ishlanishi natijasidir. O'zbek folkloridagi ishqiy-romantik dostonlar janrining yuzaga kelishi va taraqqiyotini yozma adabiyot ta'sirisiz tasavvur qilish mumkin emas. Shuning uchun V. M. Jirmunskiy va X. T. Zarifovlar xalq baxshilarining podsholar saroylari va shaharlarga qatnovi, professional xalq ashulachilari tomonidan klassik lirika namunalarining ijro etilishi, shahar va shahar atrofidagi qishloqlarda maxsus xonaqolarning mavjudligi bunday o'zaro ta'sirga asosiy shart-sharoitlar yaratdi, busiz og'zaki folklor janri-romantik dostonlarning rivojlanishi va taraqqiyotiga imkoniyat bo'lmagan bo'lar edi, deb ta'kidlagan edilar.

Adabiy- tanqidiy qarashlar, she'r va shoirlik haqidagi mulohazalar dostonlar yoki dostonlar turkumi bo'lmish "Panj Ganj", "Xamsa", "Haft avrang"larda ham ifoda etildi.

So'zning ahamiyati va shoirlar to'g'risida so'z yuritilganlikni Firdavsiyning "Shohnoma" si, Nizomiy Ganjaviy "Panj ganj" i, Yusuf xos Hojibning "Qutadg'u bilig" i, Alisher Navoiy "Xamsa" si va "Lison ut-tayr"i, Nishotiyning "Husn va Dil"i, Ochilmurod Miriy dostonlarida kuzatish mumkin.

Jumladan, Alisher Navoiy o'zining "Xamsa" dostonlarida Nizomiy, Xusrav Dehlaviy, Abdurahmon Jomiy, Ashraf Mirog'aviy, Shayxim Suhayliy kabi so'z san'atkorlari va ularning asarlari haqida asrlardagi, ayrim voqea, timsol talqiniga munosabatlari to'g'risida mulohaza yuritadi, she'r va shoirlikning muhim masalalari (she'rdagi mazmun va shakl, rost va yolg'on, ba'zi janrlar, jumladan an'ana va yangilik yaratish masalalari) qalamga olinib, nihoyatda diqqatga sazovor fikrlar bayon etiladi [7; 151].

O'zbek xalq og'zaki ijodiyotidagi dostonlar yozma adabiyotdagi doston janrining yuzaga kelishiga katta zamin bo'ldi. Yozma adabiyotda folklorning bevosita ta'siri ostida muayyan tarixiy

davrdagi ijtimoiy-siyosiy hayot bilan uzviy bog'langan, zamonasining muhim masalalarini dadil ko'tarib chiqqan ajoyib xilma-xil dostonlar yaratildi. O'zbek dostonchiligida mavzu, g'oya, uslub, kompozitsiya va obrazlar o'zgarib, lirik-epik janr mohiyat - e'tibori bilan yangilandi. Lekin yangi doston an'anaviy dostonchilikning qahramonona hodisalarini kuylash, bosh qahramonni ijobiy fazilatlarida ko'rsatish, chuqur g'oyaviylik voqelikni to'la qamrab olish, yuksak badiiylik kabi muhim belgilari saqlanib qoldi va o'zbek dostonchiligi uchun asos bo'ldi.

Xulosa. Mumtoz adabiyotda ramziy dostonnavislik Sharq badiiy tafakkurining eng yuksak va murakkab ko'rinishlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Bu an'anada voqelik bevosita emas, balki timsol, ramz va majozlar orqali ifodalanadi; tashqi syujet ichki – ma'naviy, tasavvufiy va falsafiy mazmunni yashiradi. Ayniqsa, Yusuf xos Hojib, Nizomiy, Alisher Navoiy, Fariduddin Attor, Jaloliddin Rumiy, Nishotiy, Miriy kabi ijodkorlar asarlarida ramziy obrazlar insonning ruhiy kamoloti, ishqning ilohiy mohiyati va komil inson g'oyasini teran badiiy talqin qilish vositasiga aylangan.

Ramziy dostonnavislikda har bir qahramon, voqea yoki makon muayyan ma'noni anglatuvchi belgiga aylanadi; natijada asar ko'p qatlamli mazmun kasb etadi. Bu esa o'quvchini faqat syujetni kuzatishga emas, balki ma'no qatlamlarini mushohada qilishga chorlaydi. Shunday qilib, ramziy dostonlar mumtoz adabiyotning nafaqat estetik, balki ma'rifiy va irfoniy qadriyatlarini mujassam etgan holda, bugungi kunda ham o'z dolzarbligi va badiiy qudratini saqlab kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abulqosim Firdavsiy. Shohnoma. Adabiyot va san'at nashriyoti. T.; 1984 y.
2. Ahmad Taroziy. Funun ul-balog'a. "Xazina". T.; 1996 y.
3. Alisher Navoiy. 20 tomlik. MAT.T.; "Fan", 1992 y.
4. Valixo'jayev B. Saylanma (I-qism) O'zbek adabiyotshunosligi. - Samarqand nashriyoti, 2022 y.
5. Lutfiy. Sensan sevarim. Adabiyot va san'at. T.; 1987 y.
6. Vohidov R., Eshonqulov H. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi. Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti. 2006 y.
7. Orzibekov R. O'zbek adabiyoti tarixi. O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti. 2006 y.
8. Jumaxo'ja N., Adizova I.I. O'zbek adabiyoti tarixi. "NOSHIR", 2019 y.
9. Homidiy H. Daholar Davrasi. "O'qituvchi" n.T.; 2011 y.
10. Xasanova M.J. XV asr turkiy she'riyatida qasida janri. Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasi uchun yozilgan dissertatsiya. Samarqand –2018.

UO'K 821.161.1-3:82.2

KONSTANTIN PAUSTOVSKIY "GULMOHILAR" HIKOYASINING BADIY-ESTETIK TAHLILI

I.N.O'razova, talaba, Termiz davlat pedagogika instituti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada Konstantin Paustovskiyning "Gulmohilar" hikoyasining badiiy-estetik xususiyatlari, tabiat va inson munosabatining talqini, psixologizm, lirizm hamda ramziylik masalalari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Asardagi obrazlar tizimi, tasviriy vositalar va muallif uslubining o'ziga xos jihatlari ochib beriladi. Hikoyaning g'oyaviy-badiiy mohiyati inson ruhiy olami va tabiat uyg'unligi kontekstida yoritiladi.

Kalit so'zlar: Paustovskiy, Gulmohilar, tabiat tasviri, psixologizm, lirizm, ramziylik, badiiy obraz, estetik ideal, muhabbat, marshal, urush, musiqa, Mariya Cherni, Baumsveys.

Аннотация. В данной статье на научной основе анализируются художественно-эстетические особенности повести Константина Паустовского "Гюльмохилар", трактовка природы и человеческих взаимоотношений, психологизма, лиризма и символизма. Раскрывается система образов в произведении, изобразительные средства и своеобразие авторского стиля. Идеино-художественная сущность повести освещена в контексте гармонии человеческого духа и природы.

Ключевые слова: Паустовский, Гюльмохилар, изображение природы, психологизм, лиризм, символизм, художественный образ, эстетический идеал, любовь, маршал, война, музыка, Мария Черная, Баумсвейс.

Abstract. This article analyzes the artistic and aesthetic features of Konstantin Paustovsky's story "Gulmohilar", the interpretation of nature and human relationship, psychologism, lyricism and symbolism on a scientific basis. The system of images in the work, pictorial means and unique aspects of the author's style are revealed. The ideological and artistic essence of the story is illuminated in the context of the harmony of the human spirit and nature.

Key words: *Paustovsky, Gulmohilar, depiction of nature, psychologism, lyricism, symbolism, artistic image, aesthetic ideal, love, marshal, war, music, Maria Cherny, Baumsweiss.*

Paustovskiy Konstantin Georgiyevich — rus yozuvchisi. Dastlab Kiyev universitetining tabiiy-tarix fakulteti (1911—13), keyin Moskva universitetining yuridik fakultetida uqigan. “Romantiklar” ilk romani 1916—23 yillarda yozilgan. 1935-yilda nashr etilgan bu romanda, “Tovlangan bulutlar” (1929) romanida bo‘lganidek, Pautovskiy nasriningo‘ziga xos xususiyaglari—kishilardagi ez-gulik tuyg‘ulariga, mardlik, dustlik, olijanoblkk singari fazilatlariga e’tibor sezilib turadi. “Jazava”(1925), “Mustamlaka mollari uchun yorliklar” (1928), “Kora dengiz” singari dastlabki hikoya va qissalarida olis yurtlar haqidagi orzu-armon tuyg‘ulari, bu yurtlarga qilingan sayoxat taassurotlari, uchrashish za vidolashuv mavzulari ustuvorlik qiladi. Jahon adabiyotida tabiat va inson munosabati muhim badiiy-estetik masalalardan biri hisoblanadi. Konstantin Paustovskiy ijodi aynan shu jihati bilan ajralib turadi. Uning asarlarida tabiat oddiy fon emas, balki qahramon ruhiyatini ochuvchi, g‘oyaviy yukni ko‘taruvchi asosiy unsur sifatida namoyon bo‘ladi. “Gulmohilar” hikoyasi ham muallifning lirizmga boy, nozik psixologik kuzatuvlarga asoslangan asarlaridan biridir. Hikoyada gulmohilar obrazi markaziy ramziy timsol sifatida namoyon bo‘ladi. U poklik, go‘zallik va inson qalbidagi ezgulikni ifodalaydi. Muallif gulmohilar tasviri orqali hayotning o‘tkinchiligi va go‘zallikni qadrlash zarurligi g‘oyasini ilgari suradi. Asarning asosiy g‘oyasi – insonning tabiat bilan uyg‘unlikda yashashi va ma’naviy poklikka intilishidir. Paustovskiy tasvirida tabiat jonli organizm sifatida gavdalanadi. Ranglar, tovushlar va hidlar orqali yaratilgan manzaralar qahramonlarning ichki kechinmalari bilan uyg‘unlashadi. Psixologizm asarda bevosita tasviriy vositalar orqali yuzaga chiqadi. Tabiatdagi mayin o‘zgarishlar qahramon ruhiyatidagi siljishlarni aks ettiradi. Asardagi obrazlar sodda ko‘rinsada, chuqur ma’no yukiga ega. Gulmohilar ramzi orqali inson qalbidagi nozik tuyg‘ular, sadoqat va ruhiy yuksaklik ifodalanadi. Ramziylik hikoyaning falsafiy qatlamini kuchaytiradi va uni oddiy voqea tasviridan yuksak estetik darajaga olib chiqadi. Paustovskiy uslubi soddalik va chuqurlik uyg‘unligi bilan xarakterlanadi. U murakkab falsafiy fikrlarni sodda syujet orqali ifodalay oladi. Lirik ohang, tasviriylik va ruhiy kechinmalarni nozik berish mahorati yozuvchining individual uslubini belgilaydi.

“Qanday tun bo‘ldi bu o‘zi-a?! Eh, qaniydi, shu payt bir qultumgina vino bo‘lsa! Kumush taqa qoqilgan otlar yeldek uchar, ularning qaynoq nafasidan tumshuqlariga qo‘ngan qorlar erib borardi. Qahraton butun o‘rmonni tilsimlab qo‘ygandek. Qorapechak go‘yo ayovsiz ayozda qoraqayinlarning hayotbaxsh sharbati bilan jon saqlab qolmoqchidek daraxtlarning poyasiga mahkam chirmashib olgan. Otlar soy oldida to‘xtab qolishdi. Soy yaxlamagan edi. U tog‘ ungurlari, zich o‘rmonlar ichidan oqib chiqarkan, bo‘ronda sinib tushgan shox-shabbalar va yaxlagan yaproqlarga qorishgancha ko‘pirar, toshlarga urilib sharqirardi.

Otlar suvga tumshuq bosishdi. Suvda — ularning tuyoqlari ostidan nimadir yaltiroq oqim bo‘lib Qirillab o‘tdi-da, hurkib, zudlik bilan suvga shaloplab otildi.

—Gulmohi,—dedi chanakash. Judayam quvnoq baliqlar! Marshal kulimsiradi. U hamon sarxush edi. Otlar chanani g‘izillatib tog‘ sayhonligidan olib chiqib, baland tomli eski uy oldida to‘xtaganda ham bu sarxushlik tarqamagan edi” [1] Qahraton tun manzarasi orqali tabiatning shiddati va hayotning yashovchanligini badiiy tasvirlaydi. Muallif mayda detallar — otlarning nafasi, muzlamagan soy, gulmohining chaqnashi orqali sovuq muhit ichidagi harakat va jonlilikni ko‘rsatadi. Tabiat tasviri qahramonlarning ruhiy holati bilan uyg‘unlashib, asarning lirizm va psixologik chuqurligini kuchaytiradi.

“Mariya Cherni qo‘lini marshalning yuziga ohista tekkizdi, chuqur chandiqni barmoqlari bilan silab turib so‘radi:

— Judayam qattiq qo‘rqqanmidi?

— Judayam,—javob qildi marshal jilmayib.—Bu—qilichning kuchli zarbidan.

Shunda qiz marshalning qo‘lidan tutdi-da, mehmonlar oldiga boshladi. U xuddi qaylig‘ini tanishtirayotgandek, xijolatomuz, ammo yal-yal yongancha, o‘tirganlarni marshalga tanishtirdi. Mehmonlar taajjubda o‘zaro shivirlashib olishdi.

Bilmadim, aziz o‘quvchi, Mariya Chernining portretini chizib o‘tirish kerakmikan? Bilmadim. Agar siz ham men kabi Mariya bilan zamondosh bo‘lsangiz, bu ayolning yorqin latofati, mayin raftori, uning g‘alati, binobarin, maftunkor fe‘l-atvori haqida eshitgandirsiz. Mariyaning muhabbatidan umidvor bo‘lishga biror-bir erkak jur‘at qilarmidi? Bo‘lsa ham, Shiller kabi insongina uning mas‘ul bo‘lishga arzirdi” [2]. Mariya Chernining nozik va latofatli obrazini ochib beradi. Uning marshalga nisbatan mehr va e’tibori ayollik nazokati bilan uyg‘un tasvirlangan. Muallif bevosita

o'quvchiga murojaat qilib, Mariyaning maftunkor fe'l-atvorini ta'kidlaydi va uni yuksak estetik ideal darajasiga ko'taradi. Obraz romantik va ruhiy jihatdan yuksak timsol sifatida gavdalanadi.

Xulosa qilib aytganda, Konstantin Paustovskiyning "Gulmohilar" hikoyasi inson qalbi va tabiat go'zalligi o'rtasidagi nozik uyg'unlikni tarannum etuvchi lirik asardir. Unda qahraton manzaralari, mayin tuyg'ular va ramziy obrazlar orqali hayotning o'tkinchiligi hamda go'zallikning abadiy qadri ulug'lanadi. Gulmohi timsoli sovuq va shafqatsiz muhit ichida ham so'nmaydigan hayot nuri va umidni ifodalaydi. Hikoya o'quvchini tabiatni his etishga, qalb pokligini asrashga va chin tuyg'ularni qadrlashga chorlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. "Povest o jizn" Bezatish. MChJ "Azbuka-Atticus" nashriyot guruhi, 2022 yil
2. <https://share.google/QtOjC3b83ujwWyR48>
3. <https://uzsmart.ru/kutubxona/asarlar/1648-gulmohilar-hikoya-konstantin-paustovskiy.html>

UO'K 81'42:2-2

MUQADDAS MATNLARDA XUSHMUOMALALIK STRATEGIYALARINING PRAGMATIK XUSUSIYATLARI (BROWN VA LEVINSON NAZARIYASI ASOSIDA) *M.R. Otaboyeva, PhD, dots., Qo'qon davlat universiteti, Qo'qon* ORCID: 0009-0004-5445-3782

Annotatsiya. Mazkur maqolada diniy diskurs doirasida namoyon bo'ladigan xushmuomalalik strategiyalarining lingvopragmatik xususiyatlari tahlil qilinadi. Maqolada hadis matnlari misolida yuzga tahdid soluvchi nutqiy harakatlar (Face Threatening Acts) hamda ularni amalga oshirish strategiyalari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: diniy diskurs, xushmuomalalik strategiyalari, lingvopragmatika, Brown va Levinson nazariyasi, hadis matnlari, direktiv nutq akti, Face Threatening Act, kommunikativ strategiya.

Аннотация. В данной статье анализируются лингвопрагматические особенности стратегий вежливости, проявляющихся в рамках религиозного дискурса. На примере текстов хадисов рассматриваются речевые акты, угрожающие лицу (Face Threatening Acts), а также стратегии их реализации.

Ключевые слова: религиозный дискурс, стратегии вежливости, лингвопрагматика, теория Брауна и Левинсона, тексты хадисов, директивный речевой акт, Face Threatening Act, коммуникативная стратегия.

Abstract. This article analyzes the linguopragmatic features of politeness strategies manifested within the framework of religious discourse. Using hadith texts as examples, the study examines Face Threatening Acts (FTAs) and the strategies employed to perform them.

Keywords: religious discourse, politeness strategies, linguopragmatics, Brown and Levinson's theory, hadith texts, directive speech act, Face Threatening Act, communicative strategy.

Kirish. Til insonlar o'rtasidagi ijtimoiy muloqotni ta'minlovchi asosiy vosita bo'lib, nutq jarayonida hurmat va ijtimoiy muvozanat xushmuomalalik strategiyalari orqali saqlanadi. Bu hodisa nafaqat kundalik, balki diniy diskursda ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy me'yorlarni ifodalashga xizmat qiladi.

Tilshunoslikda xushmuomalalik pragmatika doirasida o'rganilib, Brown va Levinson nazariyasiga ko'ra, ayrim nutqiy harakatlar suhbatdoshning "yuz"iga tahdid soladi (FTA) va ularni yumshatish uchun maxsus strategiyalar qo'llanadi.

Diniy matnlarda esa direktiv nutq aktlari (buyruq, tavsiya) keng qo'llanadi. Ular yuzga tahdid solishi mumkin bo'lsa-da, diniy me'yorlar asosida oqlanadi. Ushbu maqola hadislar misolida diniy diskursdagi xushmuomalalik strategiyalarini lingvopragmatik tahlil qilishga qaratilgan.

Materiallar va metodlar. Penelope Brown va Stephen Levinson nazariyasiga ko'ra, shaxslararo muloqot jarayonida ayrim nutqiy harakatlar suhbatdoshning "yuz"iga (ijtimoiy o'z-obraziga) tahdid solishi mumkin [1]. Ularning konsepsiyasida muloyimlik tizimi, avvalo, ana shunday yuzga tahdid soluvchi harakatlar — FTA (Face Threatening Acts)ni yumshatishga qaratilgan murakkab pragmatik mexanizm sifatida talqin etiladi. FTA deganda suhbatdoshni noqulay ahvolga solishi, uning obro'siga putur yetkazishi yoki ijtimoiy mavqeiga zarar yetkazishi ehtimoli bo'lgan nutqiy harakatlar tushuniladi [2].

Muloyimlik va qo'pollik o'zaro dialektik bog'liq bo'lib, bir tizimning qarama-qarshi ikki tomoni sifatida qaraladi. Tanqid, kelishmovchilik bildirish, suhbatni bo'lish, majburlash hamda iltimos yoki talab qo'yish kabi harakatlar yuzga tahdid soluvchi aktlar (FTA) hisoblanadi.

Brown va Levinson FTAni amalga oshirishning quyidagi strategiyalarini ajratadi:

To'g'ridan-to'g'ri, yumshatishsiz ifodalash (bald on-record);

Ijobiy muloyimlik orqali yumshatish;

Salbiy muloyimlik yordamida kamaytirish;

Bilvosita (off-record) ifodalash;

FTAni umuman amalga oshirmaslik.

“On-record” usuli mazmunni ochiq va aniq shaklda bayon etishni anglatadi, “off-record” esa bilvositalik, noaniqlik va implikatura orqali tahdid darajasini pasaytirishga xizmat qiladi. Agar ochiq ifodalangan FTA redressiv (yumshatuvchi) vositalar bilan qo'llansa, u muloyimlik doirasiga kiradi.

Ijobiy muloyimlik strategiyalari suhbatdoshning ijobiy yuziga, ya'ni tan olinishi va ma'qullanish istagiga qaratilgan. Ular orqali yaqinlikni kuchaytirish va ijtimoiy masofani kamaytirish maqsad qilinadi. Brown va Levinson bu strategiyalarning turli ko'rinishlarini ajratib ko'rsatib, suhbatdosh manfaatlariga e'tibor berish, hamdardlik bildirish, umumiylikni ta'kidlash va kelishuvga erishish muhimligini ta'kidlaydi.

Asosiy strategiyalar: suhbatdosh ehtiyojlariga e'tibor berish, qiziqish va hamdardlik bildirish, ichki guruh birliklarini qo'llash, kelishuvni izlash, qarama-qarshilikdan qochish, hazil ishlatish, optimistik yondashuv, sabab keltirish, taklif yoki va'da berish hamda hamkorlikni kuchaytirish.

Bahs va ochiq kelishmovchilik ijobiy yuzga tahdid soladi, chunki bu holda suhbatdoshning fikri rad etiladi yoki noto'g'ri deb baholanadi. Shu bois mualliflar qarama-qarshilikni yumshatish strategiyasini taklif qiladilar. Geoffrey Leech ham kelishuvni oshirib ko'rsatish va kelishmovchilikni minimallashtirish tamoyilini muloyimlikning muhim mezoni sifatida qayd etadi [3]. Umumiy asos (common ground) tushunchasi esa Robert Stalnaker tomonidan suhbatdoshlar o'rtasidagi umumiy bilim va taxminlar majmui sifatida izohlanadi [4].

Salbiy muloyimlik strategiyalari esa shaxsning salbiy yuziga — ya'ni uning mustaqilligi, harakat erkinligi va shaxsiy hududiga hurmat ko'rsatishga qaratilgan. Brown va Levinson salbiy muloyimlikni ijtimoiy masofa va kuch asimmetriyasi mavjud bo'lgan vaziyatlarga xos deb hisoblaydilar. Bunda gapiruvchi suhbatdoshning hududiga minimal darajada aralashishga intiladi [5].

Salbiy muloyimlik strategiyalari suhbatdoshning salbiy yuzini, ya'ni erkinlik va mustaqillik istagini hurmat qilishga qaratilgan. Ular orqali nutqdagi tazyiq va majburiylik yumshatiladi. Asosiy vositalarga bilvositalik, ehtiyotkorlik (hedging), pessimist yondashuv, tazyiqni kamaytirish, hurmat bildirish, kechirim so'rash, shaxsiylashtirmaslik va umumiy qoidalarga tayangan holda ifodalash kiradi.

Brown va Levinson ushbu strategiyalarni tizimlashtirib, ularning 10 turini ajratadi. Ular orasida bilvosita ifoda, ehtiyotkor savollar, pessimist taxmin, nominalizatsiya va qarzdorlikni tan olish muhim o'rin tutadi. Kechirim so'rash esa tahdidni yumshatsa-da, ayrim holatlarda o'zi ham yuzga tahdid bo'lishi mumkin.

Muloyimlik strategiyasini tanlashda FTAning og'irlik darajasi muhim omil bo'lib, u Brown va Levinson nazariyasiga ko'ra P (kuch farqi), D (ijtimoiy masofa) va R (yuklilik darajasi) orqali aniqlanadi:

$$W_x = D + P + R.$$

Bu yerda W_x — tahdid darajasi, D — ijtimoiy masofa, P — kommunikantlar o'rtasidagi kuch farqi, R — nutq aktining yuklilik darajasidir. Leech ushbu omillarni ijtimoiy masofa, hokimiyat va foyda/xarajati mezonlari sifatida talqin qiladi.

Umuman, kuch asimmetriyasi past bo'lsa, muloyimlik strategiyalari ko'proq qo'llanadi; kuch ustunligi mavjud holatda esa ular kamayadi. Demak, ijtimoiy masofa, kuch va yuklilik darajasi muloyimlik strategiyalarini belgilovchi asosiy pragmatik omillardir.

Izlanish va muhokamalar. Diniy muloqotda xushmuomalalik hodisasi faqat tashqi odob-axloq ko'rinishi bilan cheklanmay, balki shaxsning ichki ma'naviy pozitsiyasi bilan ham uzviy bog'liqdir. Mehr-oqibat, rahm-shafqat va sabr-toqat kabi qadriyatlar diniy nutqda alohida e'tirof etiladi va yuksak baholanadi. Shu bilan birga, pragmatik nuqtai nazardan qaralganda, xushmuomalalik ayrim hollarda zaiflik, qo'rquv yoki ijtimoiy bosim ta'siri bilan qorishib ketishi mumkin.

Ushbu ilmiy izlanishimizda islom olamida muhim o'rin tutadigan hadislarini yuqorida keltirib o'tilgan Brown va Levinson nazariyasiga tahlil qilinadi. Tahlil uchun hadis.islom.uz saytidan olingan hadislardan foydalaniladi.

Hadis: "Ilm izlamoq har bir musulmonga farzdir".

(Imom Abu Hanifa musnadida Anas ibn Molikdan va Tabaroniy Abdulloh ibn Masud Roziyallohu anhudan rivoyat qilishgan.)

Sharh: Islomda o'zining bilmagan narsasini bilishga harakat qilish har bir musulmon erkak va ayolga uchun buyuk vazifadir. Kimda-kim shu vazifani ado etmasa qiyomatda qattiq jazoga yo'liqadi [6].

Mazkur hadis: "Ilm izlamoq har bir musulmonga farzdir" — islomiy diskursda normativ-direktiv nutq akti sifatida namoyon bo'ladi, "Farz" leksik birligi normativ majburiyatni bildiradi va illokutiv kuchi yuqori. FTA (Face Threatening Act) nuqtayi nazaridan esa bu bayonot adresatning salbiy yuziga (harakat erkinligiga) tahdid soladi, chunki u majburiyat yuklaydi. "Farzdir" shakli tanlov imkonini cheklaydi.

Brown va Levinson formulasi bo'yicha:

$$W_x = D + P + R$$

P (Power) – yuqori: diniy hokimiyat (Payg'ambar ﷺ nomidan rivoyat).

D (Distance) – nisbatan katta: ilohiy maqom va oddiy mo'min o'rtasida ierarxiya mavjud.

R (Ranking of imposition) – yuqori: "farz" kategoriyasi diniy majburiyatning eng yuqori darajasi. Shu sababli FTA og'irligi maksimal darajada.

Strategiya nuqtayi nazaridan ushbu nutq bald on-record (ochiq va to'g'ridan-to'g'ri) turiga kiradi. Hadis aniq, normativ va yumshatishsiz bayon qilingan bo'lib, unda hedging yoki bilvositalik vositalari mavjud emas. Bu — FTAni bevosita amalga oshirish strategiyasi bo'lib, odatda kuch asimmetriyasi yuqori va normativ diniy diskursda qo'llanadi.

Ijobiy muloyimlik elementlari cheklangan bo'lsa-da, ayrim jihatlar kuzatiladi: "har bir musulmon" ifodasi orqali umumiy identitet ta'kidlanib, ichki guruhga mansublik (in-group) mustahkamlanadi va buyruq individual emas, balki kollektiv xarakter kasb etadi.

Salbiy muloyimlik strategiyalari — bilvositalik, ehtiyotkorlik, kechirim so'rash yoki tazyiqni minimallashtirish — deyarli qo'llanmagan.

Hadis: "Ilmni Xitoydan bo'lsa ham borib olinglar, chunki ilm izlash har bir musulmonga farzdir".

Bayhaqiy Anas ibn Molik roziyallohu anhudan rivoyat qilgan.

Sharh: yo'ning uzoqligiga, xalqning xato bir dinda bo'lishiga qaramay ilmni qayerda topsangiz o'sha yerdan oling deyilmoqchi.

Mazkur hadis nutq akti turi bo'yicha direktiv nutq akti hisoblanadi. Unda "Borib olinglar" — imperativ shakl; "Farzdir" — normativ majburiyatni bildiradi. Illokutiv kuch yuqori darajada, chunki harakat (ilm izlash) diniy majburiyat sifatida belgilangan. FTA (Face Threatening Act) tahlili asosida adresatning salbiy yuziga tahdid soladi, chunki harakat erkinligini cheklaydi, masofa va mashaqqatni e'tiborga olmaslikni talab qiladi hamda diniy majburiyat yuklaydi.

Xulosa. Umuman, hadislar direktiv nutq akti bo'lib, adresatni ilm izlashga majburiy undaydi. "Farzdir" birligi illokutiv kuchni kuchaytiradi va bayonotni normativ darajaga olib chiqadi. Natijada salbiy yuzga tahdid yuqori bo'lsa-da, diniy diskursda normativlik yuzni saqlashdan ustun turadi; salbiy muloyimlik strategiyalari esa deyarli qo'llanmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Мечковская Н. Б. Язык и религия. Лекции по филологии и истории религий. Пособие для студентов гуманитарных вузов. — М.: ФАИР, 1998
2. Крысин Л. П. Иноязычное слово в контексте современной общественной жизни // Русский язык конца XX столетия. — М.: Наука, 1996. — С. 142–161;
3. Прохвятилова О. А. Православная проповедь и молитва как феномен современной звучащей речи. — Волгоград: Волгоградский государственный университет, 1999. — 220 с.
4. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке. — М.: Наука, 1968. — 208 с.
5. Бобырева, Е. В. Религиозный дискурс: ценности, жанры, стратегии (на материале православного вероучения) : автореф. дис. . д-ра филол. наук : 10.02.19 / Бобырева Екатерина Валерьевна. - Волгоград: Волгоградский государственный педагогический университет, 2007. - 42 с.
6. Кубрякова, Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. - М.: Языки славянской культуры, 2004. - 560 с.
7. Кушнерук, С. Л. «Мир дискурса» в аспекте когнитивного моделирования (Вопросы дискурсивного анализа) / С. Л. Кушнерук // Вопросы когнитивной лингвистики. - 2013. - № 1. - С. 105-114.

8. Бобырева, Е. В. Религиозный дискурс: ценности, жанры, стратегии (на материале православного вероучения) : автореф. дис. . д-ра филол. наук : 10.02.19 / Бобырева Екатерина Валерьевна. - Волгоград: Волгоградский государственный педагогический университет, 2007. - 42 с.

9. Levinson, P., Brown, P., Levinson, S. C., & Levinson, S. C. (1987). Politeness: Some universals in language usage (Vol. 4): Cambridge university press

10. Kaykovus. (1994). Qobusnoma. Toshkent: O'qituvchi.

UO'K 81:42

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA “ISHONCH” VA “SHUBHA” KONSEPTLARINI O'RGANISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

M.Sh. Otajanova, mustaqil tadqiqotchi, Qoraqolpoq davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Maqolada ingliz va o'zbek tillarida “ishonch” va “shubha” konseptlarini o'rganishning nazariy-metodologik asoslari yoritiladi. Konsept, lingvokulturologiya, pragmatika, kognitiv tilshunoslik va psixolingvistika doirasidagi ilmiy yondashuvlar asosida mazkur konseptlarning mazmuniy tuzilishi, semantik maydoni hamda qiyosiy-pragmatik tahlil tamoyillari ochib beriladi. Tadqiqot natijasida “ishonch” va “shubha” konseptlarining ingliz va o'zbek lingvomadaniyatida umumiy va farqli jihatlari mavjudligi, ularni integrativ yondashuv asosida o'rganish samarali ekanini asoslanadi.

Kalit so'zlar: konsept, ishonch, shubha, lingvokulturologiya, pragmatika, qiyosiy tahlil.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретико-методологические основы изучения концептов «доверие» и «сомнение» в английском и узбекском языках. На основе научных подходов в рамках концептологии, лингвокультурологии, прагматики, когнитивной лингвистики и психолингвистики раскрываются содержательная структура, семантическое поле и принципы сравнительно-прагматического анализа данных концептов. В результате исследования обосновывается наличие как универсальных, так и специфических черт концептов «доверие» и «сомнение» в английской и узбекской лингвокультурах, а также доказывается эффективность их изучения на основе интегративного подхода.

Ключевые слова: концепт, доверие, сомнение, лингвокультурология, прагматика, сравнительный анализ.

Abstract. This article examines the theoretical and methodological foundations for studying the concepts of “trust” and “doubt” in the English and Uzbek languages. Drawing on scientific approaches within the frameworks of concept theory, linguoculturology, pragmatics, cognitive linguistics, and psycholinguistics, the study reveals the semantic structure, conceptual content, and comparative-pragmatic analysis principles of these concepts. The findings demonstrate that the concepts of “trust” and “doubt” exhibit both universal and culture-specific features within English and Uzbek linguocultures. Furthermore, the study substantiates the effectiveness of analyzing these concepts through an integrative approach.

Keywords: concept, trust, doubt, linguoculturology, pragmatics, comparative analysis.

Kirish. Jahon tilshunosligida antropotsentrik paradigmaning kuchayishi natijasida til hodisalarini inson tafakkuri, madaniy tajribasi, kommunikativ niyati va ijtimoiy xulq-atvori bilan uzviy aloqada o'rganish ilmiy tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishiga aylandi. Bunday sharoitda konseptlar muammosi, ayniqsa, til va tafakkur munosabati, milliy dunyoqarash hamda nutqiy faoliyatning uzviy bog'liqligini ko'rsatib beruvchi nazariy birlik sifatida alohida e'tiborni tortmoqda [1; 2].

Konsept nafaqat lug'aviy ma'noni, balki baholash, obrazlilik, assotsiativlik, tarixiy-madaniy tajriba va ijtimoiy ongda shakllangan tasavvurlar majmuini ham qamrab oluvchi murakkab mental tuzilma sifatida talqin etiladi [3; 4].

Shu ma'noda “ishonch” va “shubha” konseptlari inson tafakkuri va kommunikativ tajribasida eng faol amal qiluvchi konseptual birliklardan hisoblanadi. Chunki insonning borliqni anglashida, ma'lumotni qabul qilishida, shaxslararo munosabat qurishida, axborotning haqqoniyligini baholashida aynan ishonch va shubha mexanizmlari markaziy o'rin egallaydi. “Ishonch” tushunchasi barqarorlik, sadoqat, ichki tayanch, e'tiqod, yaqinlik va ijtimoiy uyg'unlikni ifodalasa, “shubha” noaniqlik, ehtimollik, gumon, ehtiyotkorlik, ichki ikkilanish va tekshiruv ehtiyojini bildiradi [5; 6]. Bu ikki konsept semantik jihatdan o'zaro zid maydonlarga mansubdek ko'rinsa-da, kognitiv va

pragmatik nuqtayi nazardan ular bir-birini inkor qiluvchi emas, balki bilish jarayonining o'zaro bog'liq bosqichlari sifatida namoyon bo'ladi.

Ingliz va o'zbek tillarida "ishonch" va "shubha" konseptlarining ifodalanish usullari, mazmuniy ko'lami, pragmatik vazifalari va lingvomadaniy yuklamasi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bu esa mazkur konseptlarni qiyosiy, lingvokulturologik va pragmatik aspektda tadqiq etishni zarur etadi. Ayniqsa, ingliz tilidagi *trust, belief, confidence, faith, doubt, suspicion, uncertainty* kabi birliklar bilan o'zbek tilidagi *ishonch, e'tiqod, ishonmoq, ko'ngil xotirjamligi, shubha, gumon, ikkilanish, ishonchsizlik* kabi birliklarning o'zaro mazmuniy munosabatlarini ochib berish nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi [7; 8].

Mavzuning dolzarbligi shundaki, hozirgi kunda tilshunoslikda emotsional-kognitiv konseptlarni qiyosiy o'rganishga bo'lgan qiziqish ortib borayotgan bo'lsa-da, "ishonch" va "shubha" konseptlarining aynan ingliz va o'zbek tillari materiallari asosida kompleks nazariy-metodologik tahlili yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Mazkur tadqiqot shu bo'shliqni muayyan darajada to'ldirishga qaratilgan.

Maqolaning maqsadi ingliz va o'zbek tillarida "ishonch" va "shubha" konseptlarini o'rganishning nazariy-metodologik asoslarini aniqlash, ularning konseptual mohiyati, semantik va psixolingvistik tabiati hamda qiyosiy-pragmatik tahlil tamoyillarini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat.

Mazkur maqsaddan kelib chiqib quyidagi vazifalar belgilandi:

1. konsept, lingvokulturologiya va pragmatika tushunchalarining zamonaviy ilmiy talqinini yoritish;
2. "ishonch" va "shubha" konseptlarining psixolingvistik, kognitiv va semantik tabiatini tavsiflash;
3. ingliz va o'zbek tillarida ushbu konseptlarni ifodalovchi til birliklarini qiyosiy-pragmatik o'rganish tamoyillarini belgilash;
4. mazkur konseptlarni tadqiq etishda integrativ yondashuvning afzalliklarini ko'rsatish.

Materiallar va metodlar

Mazkur tadqiqot konseptologiya, lingvokulturologiya, pragmatika, semantika va psixolingvistika yo'nalishlaridagi nazariy qarashlar asosida olib borildi. Tadqiqotning nazariy bazasini konsept tushunchasining mental va madaniy birlik sifatidagi talqiniga doir ilmiy qarashlar [1; 3; 4], til va madaniyat o'zaro aloqasi haqidagi lingvokulturologik yondashuvlar [5; 9], pragmatika va diskurs nazariyasi doirasidagi qarashlar [10; 11], kognitiv semantika hamda psixolingvistika doirasidagi ilmiy xulosalar [2; 6; 12] tashkil etdi.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

Konseptual tahlil metodi. Ushbu metod orqali "ishonch" va "shubha" konseptlarining yadroviy va periferik semalari, baholovchi komponentlari, obrazli assotsiatsiyalari hamda madaniy konnotatsiyalari aniqlashtirildi. Konseptual tahlil mazkur tushunchalarning lug'aviy ma'nodan kengroq mental va madaniy maydonga egaligini ko'rsatishga xizmat qildi [3; 4].

Qiyosiy-chog'ishtirma metod. Ingliz va o'zbek tillaridagi tegishli til birliklari qiyoslandi, ularning semantik hajmi, uslubiy bo'yoqdorligi, pragmatik faoliyati va lingvomadaniy asoslari solishtirildi. Bu metod ikki tilda kuzatiladigan umumiylik va farqlarni aniqlash imkonini berdi [8; 13].

Semantik tahlil metodi. *Trust, confidence, belief, faith, doubt, suspicion, uncertainty* kabi inglizcha birliklar hamda *ishonch, ishonmoq, e'tiqod, shubha, gumon, ikkilanish, ishonchsizlik* kabi o'zbekcha birliklarning denotativ va konnotativ ma'nolari tahlil qilindi. Shuningdek, ularning funksional-semantik maydondagi o'rni aniqlandi [7; 14].

Pragmatik tahlil metodi. Nutq jarayonida "ishonch" va "shubha"ning gapiruvchi pozitsiyasi, axborotning epistemik darajasi, adresatga ta'siri, ijtimoiy masofa va kommunikativ strategiyalardagi o'rni o'rganildi [10; 11].

Lingvokulturologik tahlil. Tadqiqotda mazkur konseptlarning milliy madaniyatda aks etishi, frazeologik birliklar, maqol-matal, metaforik ifodalar va nutq stereotiplari orqali voqelanishiga e'tibor qaratildi [5; 9].

Psixolingvistik interpretatsiya. "Ishonch" va "shubha"ning qabul qilish, xotira, emotsional reaksiya va qaror qabul qilish bilan bog'liq jihatlari psixolingvistik nuqtayi nazardan sharhlandi [6; 12].

Tadqiqot materiali sifatida ingliz va o'zbek tillaridagi ilmiy manbalar, izohli lug'atlar, lingvistik tadqiqotlar, badiiy va publitsistik matnlarda uchraydigan tegishli birliklarning ilmiy kuzatuvlari umumlashtirildi.

Natijalar

Konsept tushunchasining zamonaviy talqini va uning tadqiqotdagi o'rni

Ilmiy manbalar tahlili konsept tushunchasi tilshunoslikda turli talqinlarga ega ekanini ko'rsatdi. Ayrim tadqiqotchilar uni so'z ma'nosidan kengroq, mental birlik sifatida izohlasa [1], boshqalar konseptni milliy madaniyatning asosiy semantik-kognitiv hujayrasi deb baholaydi [3; 4]. Konseptning zamonaviy talqinida uning uchta asosiy qirralari alohida ajralib turadi: kognitiv, lingvistik va lingvomadaniy qirralar [2; 5]. Kognitiv qirra konseptni tafakkur va bilim tizimining bo'lagi sifatida ko'rsa, lingvistik qirra uning til vositalari orqali ifodalanishini, lingvomadaniy qirra esa milliy qadriyatlar va madaniy tajribani aks ettirishini ta'kidlaydi.

Mazkur yondashuvlar asosida "ishonch" va "shubha" konseptlari oddiy emotsional-psixologik holat emas, balki shaxsning olam haqidagi bilimini, boshqalar bilan munosabatini, muayyan axborotga nisbatan bahosini va ijtimoiy tajribasini ifodalovchi murakkab konseptual birlik ekani aniqlandi. Demak, bu konseptlarni o'rganishda faqat lug'aviy-semantik izoh bilan cheklanib bo'lmaydi.

"Ishonch" va "shubha" konseptlarining psixolingvistik va kognitiv tabiati

Tadqiqot natijalari "ishonch" va "shubha" konseptlari inson tafakkuridagi epistemik baholash mexanizmlari bilan bevosita bog'liqligini ko'rsatdi. "Ishonch" konsepti ma'lumotning to'g'riligi yoki shaxsning ishonchliligini ichki qabul qilish, tasdiqlash va tayanch topish bilan aloqador bo'lsa, "shubha" konsepti ma'lumotning aniqligi yoki voqeaning haqqoniyligiga nisbatan ehtiyotkor munosabat, tekshirish ehtiyoji va ikkilanishni ifodalaydi [6; 12].

Psixolingvistik nuqtayi nazardan "ishonch" ko'proq ijobiy emotsional fon, ruhiy xotirjamlik va tayanch hissi bilan bog'lanadi. "Shubha" esa taranglik, ehtiyotkorlik, ichki ikkiyoqlanish hamda qaror qabul qilishning kechikishi bilan tavsiflanadi. Biroq shubha faqat salbiy hodisa emas. Ayrim vaziyatlarda u tanqidiy fikrlash, axborotni tekshirish va asosli xulosa chiqarishning zarur bosqichi sifatida amal qiladi. Shu bois "ishonch" va "shubha" bilish jarayonida ziddiy, ammo o'zaro bog'liq konseptual mexanizmlar sifatida ko'rilishi lozim.

Kognitiv jihatdan bu konseptlar inson ongidagi baholash va klassifikatsiya jarayonlari bilan aloqadordir. "Ishonch" biror obyekt, hodisa yoki shaxsning ijobiy va ishonchli kategoriyaga kiritilishini ifodalasa, "shubha" uni noaniq, tekshiruvga muhtoj yoki xavfli kategoriyaga joylashtirish bilan tavsiflanadi. Bu holat til birliklari tanlovida ham o'z aksini topadi.

"Ishonch" va "shubha"ning semantik maydoni

Semantik tahlil natijasida "ishonch" konsepti quyidagi asosiy semantik komponentlarni qamrab olishi aniqlandi:

- ichki tayanch va barqarorlik;
- haqiqatni qabul qilish;
- shaxs yoki hodisaga ijobiy baho berish;
- sadoqat va yaqinlik;
- kelajakka umid bilan qarash.

O'zbek tilida bu maydon *ishonch*, *ishonmoq*, *e'tiqod*, *ko'ngil to'qligi*, *umid*, *suyanch* kabi birliklar bilan boyiydi. Ingliz tilida esa *trust*, *confidence*, *belief*, *faith*, *reliance* birliklari ushbu konseptning turli qirralarini ifodalaydi [7; 14].

Masalan, *trust* ko'proq shaxslararo yoki ijtimoiy-institutsional ishonchni anglatadi. *Confidence* esa ko'pincha o'ziga ishonch, vaziyatni boshqarish layoqati yoki qat'iyat semalarini o'zida mujassamlashtiradi. *Belief* va *faith* birliklari esa diniy, axloqiy yoki ichki e'tiqod bilan kuchliroq bog'lanadi. O'zbek tilida *ishonch* bir vaqtning o'zida shaxsga ishonish, axborotga ishonish va ruhiy tayanch topish mazmunlarini qamrab ola oladi, bu esa uning semantik sig'imini kengaytiradi.

"Shubha" konsepti esa quyidagi semantik belgilar bilan tavsiflanadi:

- noaniqlik;
- gumon;
- ehtimollik;
- ehtiyotkorlik;
- tekshiruvga ehtiyoj;
- ichki ikkilanish.

Ingliz tilida *doubt, suspicion, uncertainty, distrust* birliklari “shubha” maydonining turli qatlamlarini ifodalaydi. *Doubt* ko‘proq ishonchsizlik yoki ikkilanishni anglatadi, *suspicion* salbiy ehtimollik, gumon yoki yashirin xavf sezgisini kuchliroq aks ettiradi. *Uncertainty* noaniqlikni, *distrust* esa ishonchsizlikning barqaror holatini bildiradi. O‘zbek tilida esa *shubha, gumon, ishonchsizlik, ikkilanish, hadik* kabi birliklar bu maydonni shakllantiradi.

Demak, har ikki tilda ham “ishonch” va “shubha” ko‘p qatlamli semantik maydonga ega. Biroq ularning ifodalanishidagi semantik chegaralar, konnotativ yuklama va uslubiy qiymat bir xil emas.

“Ishonch” va “shubha” konseptlarining lingvokulturologik xususiyatlari

Lingvokulturologik tahlil ushbu konseptlarning milliy dunyoqarash bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatdi. O‘zbek lingvomadaniyatida “ishonch” tushunchasi ko‘pincha sadoqat, diyonat, vafodorlik, ko‘ngil yaqinligi, odamiylik va or-nomus bilan bog‘liq holda shakllanadi. “Ishonchni oqlamoq”, “ishonch bildirmoq”, “ko‘ngil qo‘ymoq”, “suyanch bo‘lmoq” kabi ifodalar bu konseptning nafaqat epistemik, balki axloqiy-me‘yoriy tabiatga ega ekanini ham ko‘rsatadi.

Ingliz lingvomadaniyatida *trust* konsepti shaxslararo munosabat bilan bir qatorda ijtimoiy institutlar, qonun, professional mas‘uliyat, kontraktual munosabat va shaxsiy mustaqillik bilan ham bog‘lanadi. Bu esa ingliz tilida ishonchning ijtimoiy-funksional doirasi ba‘zan o‘zbek tilidagidan kengroq institutsional yo‘nalishga ega ekanini ko‘rsatadi [8; 15].

“Shubha” konseptida ham shunday farqlar kuzatildi. O‘zbek nutq madaniyatida shubha ko‘pincha bevosita, keskin shaklda emas, balki yumshoq, bilvosita vositalar orqali ifodalanadi. Chunki ijtimoiy-hissiy muvozanatni saqlash, suhbatdoshingizni ranjitmaslik, odob va andisha tamoyillari kuchli ahamiyatga ega. Ingliz tilida esa hedging vositalari, modal birliklar, ehtimollik konstruksiyalari va epistemik markerlar yordamida shubha ancha sistematik ifodalanadi: *perhaps, maybe, I suppose, I doubt, it seems, it is unlikely* kabi birliklar bunga misol bo‘la oladi [10; 11].

Qiyosiy-pragmatik tahlil tamoyillari

Natijalar asosida ingliz va o‘zbek tillarida “ishonch” va “shubha”ni ifodalovchi birliklarni o‘rganishda quyidagi tamoyillar muhim ekani belgilandi.

Kontekstual tamoyil. “Ishonch” va “shubha”ni ifodalovchi birliklarning ma‘nosi kontekstdan tashqarida to‘liq ochilmaydi. Biror birlikning haqiqiy pragmatik vazifasi uning qaysi vaziyatda, qanday intonatsiyada, qanday ijtimoiy sharoitda qo‘llanganiga bog‘liq [10].

Adresatga yo‘naltirilganlik tamoyili. Nutq egasining ishonch yoki shubha ifodalashi ko‘pincha adresatning ijtimoiy mavqei, yoshi, muloqotdagi roli va o‘zaro munosabat darajasiga qarab farqlanadi. Masalan, tengdoshlar muloqotida ochiqroq shakllar ishlatilishi mumkin bo‘lsa, rasmiy vaziyatlarda bilvositalik kuchayadi.

Madaniy shartlanganlik tamoyili. “Ishonch” va “shubha”ning ifodalanishi milliy kommunikativ me‘yorlar bilan belgilanadi. O‘zbek tilida samimiyat, hurmat va andisha bilan uyg‘un ifoda ko‘proq kuzatilsa, ingliz tilida aniqlik, individuallik va evidensial belgilanish yuqoriroq bo‘lishi mumkin.

Diskursiv tamoyil. Mazkur konseptlar turli diskurslarda turlicha voqelanadi. Ilmiy diskursda shubha ehtiyotkor xulosa chiqarish vositasi bo‘lsa, badiiy diskursda ichki konflikt ifodasi, kundalik diskursda esa ijtimoiy ishora vazifasini bajarishi mumkin.

Integrativ tahlil tamoyili. “Ishonch” va “shubha” konseptlarini faqat bitta metod orqali emas, balki semantik, pragmatik, lingvokulturologik va psixolingvistik yondashuvlar uyg‘unligida tahlil qilish ilmiy jihatdan to‘laqonli natija beradi.

Muhokama. Olingan natijalar “ishonch” va “shubha” konseptlarini tadqiq etishda integrativ metodologiyaning zarurligini ko‘rsatdi. Chunki bu birliklar nafaqat til tizimida, balki nutq, tafakkur, emotsiya va madaniy xotira doirasida ham faol amal qiladi. Shuning uchun konseptni faqat lug‘aviy ma‘no yoki grammatik shakl bilan cheklab tahlil etish yetarli emas. Unga antropotsentrik yondashuv asosida qaralishi lozim [2; 5].

Maqolada kuzatilganidek, “ishonch” va “shubha” konseptlari ingliz va o‘zbek tillarida umumiy kognitiv asosga ega. Har ikki tilda ham ishonch tasdiq, yaqinlik va barqarorlikni, shubha esa noaniqlik, ehtiyotkorlik va tekshiruv ehtiyojini bildiradi. Biroq mazkur konseptlarning lingvomadaniy yuklamasi va pragmatik voqelanishi milliy madaniyatga ko‘ra farqlanadi. Bu farqlar ayniqsa muomala odobi, baholash mezonlari, ijtimoiy masofa va nutqiy strategiyalarda yaqqol ko‘rinadi.

O‘zbek tilidagi “ishonch” ko‘proq axloqiy-ijtimoiy munosabat va ko‘ngil yaqinligi bilan bog‘liq bo‘lsa, ingliz tilidagi *trust* ko‘pincha ijtimoiy ishonchlilik, mas‘uliyat va institutsional

munosabat bilan ham mustahkam aloqada bo'ladi. O'zbek tilidagi "shubha" ko'proq ehtiyotkor va bilvosita ifodalansa, ingliz tilida epistemik modallik vositalari yordamida nozik darajalarda berilishi mumkin. Bu holat qiyosiy tadqiqot uchun muhim metodologik xulosani beradi: bir xil mazmundagi konseptlar turli tillarda turli kommunikativ vositalar bilan voqelanishi mumkin.

Mazkur kuzatishlar tarjima, chet tilini o'qitish, madaniyatlararo kommunikatsiya va diskurs tahlili uchun ham muhimdir. Xususan, "ishonch" va "shubha" ifodalarining nozik farqlarini hisobga olmaslik tarjimada semantik siljish yoki pragmatik noto'g'rilikka olib kelishi mumkin. Til o'qitish jarayonida esa bu konseptlarni faqat lug'aviy muqobil sifatida emas, balki ularning pragmatik va lingvokulturologik xususiyatlari bilan birga o'rgatish maqsadga muvofiqdir.

Shuningdek, tadqiqot shuni ko'rsatdiki, "shubha" doimo salbiy hodisa sifatida talqin etilmasligi kerak. U ilmiy tafakkur, tanqidiy yondashuv va analitik tahlilning muhim tarkibiy qismidir. "Ishonch" ham doimo mutlaq ijobiy hodisa sifatida emas, balki muayyan dalillilik, tajriba va ijtimoiy muvozanat bilan bog'liq kompleks konsept sifatida o'rganilishi zarur. Shu bois bu ikki konseptning o'zaro munosabati lineer qarama-qarshilik emas, balki dinamik epistemik spektr shaklida talqin etilishi maqsadga muvofiq.

Xulosa. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi.

Birinchidan, "ishonch" va "shubha" konseptlari zamonaviy tilshunoslikda konseptologiya, lingvokulturologiya, pragmatika, psixolingvistika va kognitiv semantika kesishgan nuqtada tadqiq etilishi lozim bo'lgan murakkab mental-lisoniy birliklardir.

Ikkinchidan, konsept tushunchasining zamonaviy talqini "ishonch" va "shubha"ni oddiy hissiy holat emas, balki til, tafakkur va madaniyatning uzviy birligida shakllanuvchi ko'p qatlamli mazmun tizimi sifatida izohlash imkonini beradi.

Uchinchidan, "ishonch" konsepti ingliz va o'zbek tillarida barqarorlik, ijobiy baholash, tayanch va yaqinlik bilan bog'liq bo'lsa, "shubha" noaniqlik, gumon, ehtiyotkorlik va tekshiruv ehtiyojini ifodalaydi. Biroq ular bilish jarayonida o'zaro bog'liq epistemik mexanizmlar sifatida amal qiladi.

To'rtinchidan, mazkur konseptlarning ingliz va o'zbek tillaridagi ifodalanishida umumiy kognitiv asos mavjud bo'lsa-da, lingvomadaniy mazmuni, pragmatik voqelanishi va uslubiy bo'yoqdorligida muayyan farqlar mavjud.

Beshinchidan, "ishonch" va "shubha"ni qiyosiy-pragmatik tadqiq etishda kontekstual, adresatga yo'naltirilgan, madaniy shartlangan, diskursiv va integrativ tahlil tamoyillari metodologik jihatdan samarali hisoblanadi.

Oltinchidan, mazkur nazariy-metodologik yondashuv dissertatsiyaning keyingi boblarida "ishonch" va "shubha" konseptlarining lingvokulturologik xususiyatlari, frazeologik va paremiologik ifodasi, diskurs va tarjimadagi pragmatik voqelanishini chuqurroq o'rganish uchun mustahkam asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Аскольдов С.А. Концепт и слово // Русская словесность. – Москва, 1997. – С. 267–279.
2. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. – Москва: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
3. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. – Москва: Академический проект, 2004. – 992 с.
4. Воркачев С.Г. Концепт как "зонтиковый термин" // Язык, сознание, коммуникация. – 2002. – №24. – С. 5–12.
5. Маслова В.А. Лингвокультурология. – Москва: Академия, 2001. – 208 с.
6. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. – Москва: Смысл, 2003. – 287
7. Longman Dictionary of Contemporary English. – Harlow: Pearson Education, 2009. – 2082 p.
8. Рахматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Университет, 2006. – 476 б.
9. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – Москва: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
10. Leech G. Principles of Pragmatics. – London: Longman, 1983. – 250 p.
11. Yule G. Pragmatics. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 138 p.
12. Solso R. Cognitive Psychology. – Boston: Allyn and Bacon, 1998. – 560 p.
13. Нурмонов А. Танланган асарлар. 3-жилд. Лингвистик тадқиқот методологияси. – Тошкент: Akademnashr, 2012. – 312 б.
14. Oxford Advanced Learner's Dictionary. – Oxford: Oxford University Press, 2015. – 1820 p.
15. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. – 300 б.
16. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab. – Toshkent: Fan, 2012. – 180 b.
17. Wierzbicka A. Understanding Cultures through Their Key Words. – New York: Oxford University Press, 1997. – 317 p.
18. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
19. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 345 p.

UO'K 808.3

TERMINLARNING SO'Z YASALISH MODELLARI: INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA NEYROXIRURGIYA TERMINLARIDAGI STRUKTURAVIY O'XSHASHLIK VA FARQLAR

X.M.Otajonova, talaba, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona
S.I.Quziyev, katta o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot ingliz va o'zbek tillaridagi neyroxirurgiya terminlarining morfologik va strukturaviy qurilishini qiyosiy tahlil qilishga qaratilgan. Tibbiyotning eng murakkab sohalaridan biri bo'lgan neyroxirurgiya terminologiyasi o'zining qat'iy tizimliliigi bilan ajralib turadi. Maqolada affiksatsiya, kompozitsiya va konversiya kabi so'z yasash usullari har ikki til misolida o'rganiladi. Shuningdek, ingliz tilidagi sintetik modellarning o'zbek tilidagi analitik birikmalar bilan munosabati, yunon-latin elementlarining terminologik bazadagi o'rni tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: terminlar, neyroxirurgiya, tibbiyot, modellashtirish.

Аннотация. Данное исследование посвящено сравнительному анализу морфологического и структурного строения нейрохирургической терминологии в английском и узбекском языках. Нейрохирургическая терминология, являясь одной из самых сложных областей медицины, отличается своей строгой системностью. В статье на примере обоих языков изучаются такие способы словообразования, как аффиксация, композиция и конверсия. Также анализируется соотношение синтетических моделей в английском языке с аналитическими словосочетаниями в узбекском языке и роль греко-латинских элементов в терминологической базе.

Ключевые слова: термины, нейрохирургия, медицина, моделирование.

Abstract. This research is devoted to a comparative analysis of the morphological and structural composition of neurosurgical terminology in the English and Uzbek languages. As one of the most complex fields of medicine, neurosurgical terminology is characterized by its strict systematic nature. The article examines word-formation methods such as affixation, composition, and conversion through the examples of both languages. Furthermore, it analyzes the relationship between synthetic models in English and analytical compounds in Uzbek, as well as the role of Greco-Latin elements in the terminological framework.

Keywords: terms, neurosurgery, medicine, modeling.

Kirish. Hozirgi zamon tilshunosligida soha terminologiyalarini qiyosiy-tipologik jihatdan o'rganish nafaqat nazariy tilshunoslik, balki amaliy muloqot integratsiyasi uchun ham eng dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, inson hayoti va o'ta murakkab texnologik jarayonlar kesishgan neyroxirurgiya sohasi terminlarining semantik aniqligi, ularning etimologik ildizlari va yasash qonuniyatlarini tadqiq etish o'ta muhim ahamiyatga ega. Zero, ushbu sohadagi har bir termin ortida inson salomatligi uchun mas'ul bo'lgan aniq tushuncha va jarayon yotadi. Neyroxirurgik tushunchalarni ifodalashda ingliz va o'zbek tillarining strukturaviy hamda funksional imkoniyatlari turlicha namoyon bo'ladi. Agar ingliz tili jahon miqyosida neyroxirurgiyaning asosiy muloqot tili bo'lib xizmat qilib, asrlar davomida barqarorlashgan yunon-latin qatlamiga tayangan holda rivojlangan bo'lsa, o'zbek tibbiyot tili o'zining shakllanish jarayonida bir necha tarixiy bosqichlarni (arab-fors, rus va endilikda ingliz) o'z ichiga olgan o'ziga xos "lingvistik mozaika"ni tashkil etadi.

Ingliz tili terminologiyasi o'zining ixchamligi va ko'p komponentli so'zlarni bitta birlik ichida birlashtira olishi bilan ajralib turadi. Bu asosan yunon va latin o'zaklari hamda affikslari hisobiga amalga oshadi.

Ingliz neyroxirurgiya terminlarida prefiksal va suffiksal modellar yetakchi hisoblanadi.

- Prefikslar: Ko'pincha anatomik joylashuv yoki holatni ko'rsatadi. Masalan, *Intra-* (ichida) – *intracranial* (kalla suyagi ichidagi), *Sub-* (ostida) – *subdural* (qattiq parda ostidagi).

- Suffikslar: Jarayon yoki kasallik turini bildiradi. *-ectomy* (jarrohlik yo'li bilan olib tashlash) – *craniectomy*, *-otomy* (yurish, kesish) – *craniotomy*. Bu suffikslar neyroxirurgik amaliyotning mohiyatini bir so'z bilan tushuntirish imkonini beradi.

Ingliz tilida terminlarning strukturaviy murakkablashuvi asosan o'zaklarni birlashtirish orqali yuz beradi. Masalan, *Hydro-* (suv) + *Cephalus* (bosh) = *Hydrocephalus*. Bu yerda bog'lovchi unli (ko'pincha -o-) o'zaklarni bitta semantik butunlikka aylantiradi.

O'zbek tilida termin yasashda milliy til boyliklari va o'zlashmalar uyg'unligi kuzatiladi.

O'zbek neyroxirurgiya terminologiyasining eng xarakterli xususiyati bu terminlarning so'z birikmasi shaklida yasalishidir. Ingliz tilidagi bitta qo'shma so'z o'zbek tilida ko'pincha ikki yoki undan ortiq so'z bilan ifodalanadi.

- Sifat + Ot modeli: *O'tkir insult, yopiq jarohat.*

- Ot + Ot modeli: *Miya qisishi, nerv impulsi.*

O'zbek tilshunosligida neyroxirurgik terminlar ko'pincha inson tana a'zolari (partonimiya) asosida shakllanadi. Masalan, "Bosh" va "Miya" leksik birliklari neyroxirurgik terminlarning asosiy o'zagi bo'lib xizmat qiladi. O'zbek tilidagi tibbiy leksikaning 60% dan ortig'i murakkab semantik partonimik aloqalarga ega.

Tadqiqot natijalari ko'rsatadiki, ikki til o'rtasida strukturaviy nomutanosibliklar mavjud bo'lsa-da, ularning funksional vazifasi birdir.

Har ikki tilda ham xalqaro terminlarning o'rni katta. *Encephalitis, Meningitis, Adenoma* kabi terminlar har ikki tilda ham deyarli bir xil morfologik strukturaga ega. Bu tibbiyot tilining universallashtirishidan dalolat beradi.

- **Sintetizm vs Analitizm:** Ingliz tili ko'proq sintetik yasashga (so'zlarni birlashtirishga) moyil bo'lsa, o'zbek tili analitik (birikma hosil qilish) usulini afzal ko'radi.

- **Lakunalar:** Ba'zida ingliz tilidagi bitta neyroxirurgik terminning o'zbek tilida to'g'ridan-to'g'ri morfologik muqobili bo'lmaydi. Bunday hollarda o'zbek tilida tasviriy (parafraz) usul qo'llaniladi.

Neyroxirurgiyada terminlarning shakllantirilishi shunchaki tilshunoslikka oid texnik jarayon emas, balki tibbiyotning eng nozik qirralaridan biri bo'lgan shifokor va bemor o'rtasidagi "terapevtik muloqot" uchun mustahkam poydevordir. Ushbu sohada qo'llaniladigan atamalar ko'pincha murakkab lotincha yoki yunoncha asosga ega bo'lib, ular oddiy bemor ongi uchun mavhum va vahimali eshutilishi mumkin. Biroq, o'zbek tilidagi terminlarning ko'proq tushuntirish xarakteriga ega bo'lishi, ya'ni analitik shaklda shakllantirilishi (masalan, "gidrosefaliya" o'rniga "miya qorinchalarida suyuqlik to'planishi"), tibbiy muloqotning sifatini tubdan o'zgartiradi.

Bunday yondashuv orqali termin shunchaki kasallik nomi emas, balki bemorga o'z tashxisini osonroq anglash imkonini beruvchi axborot vositasiga aylanadi. Bemor o'z tanasida sodir bo'layotgan jarayonni mantiqan tushuna boshlagach, undagi noma'lumlikdan kelib chiqadigan qo'rquv va xavotir hissi sezilarli darajada kamayadi. Bu esa o'z navbatida shifokorga bo'lgan ishonchni oshiradi va davolash jarayonining muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

Shuningdek, neyroxirurgik terminologiyaning milliy tilda sodda va tushunarli ifodalanishi shifokorning bemorga ruhiy yaqinlashishiga xizmat qiladi. Analitik shakldagi atamalar murakkab patologik holatlarni "jonli" tasvirlar orqali tushuntirib berishi natijasida, bemor o'zini jarayonning chetdagi kuzatuvchisi emas, balki shifokor bilan bir jamoa bo'lib kurashayotgan faol ishtirokchi sifatida his qiladi. Shu tariqa, to'g'ri tanlangan va shakllantirilgan har bir termin shunchaki tibbiy nom emas, balki bemorning sog'ayishiga xizmat qiluvchi muhim psixologik va terapevtik vosita bo'lib xizmat qiladi.

Ingliz va o'zbek tillaridagi neyroxirurgiya terminlarining so'z yasash modellari bir-biridan o'zining morfologik tabiati, struktur qurilishi va lingvo-kognitiv xususiyatlari bilan tubdan farqlanadi. Ingliz tili neyroxirurgiya terminologiyasi asosan affiks-kompozitsion model asosida rivojlanib, unda yunon va latin morfemalarining sintezi orqali o'ta ixcham, ammo maksimal darajada informativ birliklar hosil qilinadi. Bunday model murakkab jarayonlarni bitta termin doirasida (masalan, *ventriculoperitoneostomy*) jamlashga va ilmiy muloqotda lisoniy tejamkorlikni ta'minlashga intiladi. Aksincha, o'zbek tili neyroxirurgiya terminologiyasi o'zining agglyutinatib tabiatidan kelib chiqib, ko'proq semantik jihatdan boyitilgan analitik konstruksiyalarga va so'z birikmalariga tayanadi. Unda tushunchalar ko'pincha tavsifiy xarakterga ega bo'lib, jarayonning mohiyatini bir necha komponentli leksik birliklar yordamida ochib beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Hasanov, A. (2021). Lacunae in the Uzbek language: Semantic and linguocultural dimensions. *Indonesian Journal of Applied Linguistics*, 11(1), 192–201.
2. Mirman, D., Landrigan, J. F., & Britt, A. E. (2017). Taxonomic and thematic semantic systems. *Psychological Bulletin*, 143(5), 499–520.

3. Panteliadis, C. (2021). Historical Sources on Epilepsy Surgery: From Antiquity Through the End 20th Century. The Open Neurology Journal, 15, 52–58.
4. Safarov, S. (2018). Typological problems of medical texts and terms from English into Uzbek. Neliti.
5. Shokirova, M. N. (2026). Semantic interpretation of medical terminology in the Uzbek language. Shokh Articles Library, 1(1).

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI**

**XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI
AXBOROTNOMASI**

**№5/4 (138)
2026 y., may**

O‘zbekcha matn muharriri:
Ruscha matn muharriri:
Inglizcha matn muharriri:
Musahhih:
Texnik muharrir:

Ro‘zmetov Dilshod
Hasanov Shodlik
Xamrayev Nurbek, Lamers Jon
O‘rozboyev Abdulla
Shomurodov Jur‘at

“Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi” O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi
Xorazm viloyat boshqarmasida ro‘yxatdan o‘tgan. Guvohnoma № 13-023

Terishga berildi: 07.05.2026
Bosishga ruxsat etildi: 14.05.2026.
Qog‘oz bichimi: 60x84 1/8. Adadi 14.
Hajmi 25,0 b.t. Buyurtma: № 5-T

Xorazm Ma’mun akademiyasi noshirlik bo‘limi
220900, Xiva, Markaz-1
Tel/faks: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18